

1-51593

1-60

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LV. ÉVF. 1-5. SZÁM. 1921. JANUÁR-MÁJUS
BUDAPEST, 1921. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED.
POLYÓIRATOK
1939.12.63

FELHÍVÁS! A Századok nyomdai költségei ma jóval fölülmúlják az évi tagdíjat és pótdíjat. A legsürgősebben kérjük tehát tagjainkat a hátralékos tagdíjak és pótdíj, valamint önkéntes adományok befizetésére és új tagok gyűjtésére, hogy folyóiratunk megjelenésének akadályait leküzdhessük.

Tartalom.

	Lap
Lukinich Imre: Bethlen Gábor és Pozsony városa. 1619—1621. (I. közl.)...	1
Holub József: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az »időlátott levelek«. (I. közl.)	32
Szentpétery Imre: V. István ifjabbkirálysága	77
Történeti irodalom.	
Kováts, Franz: Preszburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	88
Szombathi János: A sárospataki főiskola története. Ford. <i>Gulyás József</i> . Ism. <i>Szelényi Ödön</i>	90
Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század. Ism. <i>Birkás Géza</i>	92
Kleinwaechter, Friedrich F. G.: Der Untergang der oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Ism. <i>Balanyi György</i>	94
Das neue Ungarn. Ism. <i>Györy Tibor</i>	99
Domanovszky Sándor: A magyar kérdés történeti szempontból tekintve. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	100
Eberhardt, Hildegard: Die Diözese Worms am Ende des XV. Jahrhunderts. Ism. <i>Tóth László</i>	101
Birckmann, Berta: Die vermeintliche und die wirkliche Reformschrift des Dominikanergenerals Humbert de Romanis. Ism. <i>Tóth László</i>	103
Michel, Karl: Das Opus Tripartitum des Humbertus de Romanis O. P. Ism. <i>Tóth László</i>	103
Bezold, Friedrich v.: Aus Mittelalter und Renaissance. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	107
Feleky Géza: Észak-Amerika benépesítése és a nyugateurópai agrárkérdés a XVII—XVIII. században. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	108
Pourtalès: Am Scheideweg zwischen Krieg und Frieden. Ism. <i>P. F.</i>	115
Folyóírat-szemle	116
Tárcza.	
Holub József: Az 1290: 21. t.-cz. magyarázatához	120
Sz. I.: Géresi Kálmán † (1841—1921)	
Hivatalos értesítő	

Az elnökség és titkárság részére szánt Budapest, I. Vár., Országos levéltár címre küldendő

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésén titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, egyelőre 40 K pótdíjjal; előfizetők a Századokat 100 K-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

VÁLASZTMÁNYI TAG

LV—LVI. ÉVFOLYAM

1921—1922.

BUDAPESTEN, 1922.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

51593

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID: Széchenyi döblingi évei	465
CSÁNKI DEZSŐ: IV. Károly király †	305
FEJÉR GÉZA: Magyarország területe a X. század közepén - Konstantinos Porphyrogenetos De administrando impe- riója alapján	351
HEKLER ANTAL: A magyar művészettörténelem föladatai ..	161
HERZOG JÓZSEF: Ujabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsánna síremlékéről	539
HOLUB JÓZSEF: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az »időlátott levelek«	32, 212
GYALÓKAY JENŐ: Az első orosz megszállás Erdélyben 1849	626
GR. KLEBELSBERG KUNÓ: Elnöki megnyitóbeszéd (1921) ..	145
GR. KLEBELSBERG KUNÓ: Elnöki megnyitóbeszéd (1922) ..	609
LÁBÁN ANTAL: Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról	306
LUKINICH IMRE: Bethlen Gábor és Pozsony városa. 1619—1621	I, 172
MIKLÓS ÖDÖN: Hop Jakab bécsi holland követ intervenciója (1698—1700)	524
MISKOLCZY ISTVÁN: Nápolyi László	330, 499
SZENTPÉTERY IMRE: V. István ifjabbkirálysága.....	77

Történeti irodalom.

Akadémiai Umięjetności I. <i>Jelentés</i> alatt.	
Babinger, Franz: Zwei türkische Schutzbriefe für Georg Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649. Ism. <i>Lukinich Imre</i>	252
Ballagi Aladár: XII. Károly és a svédek átvonulása Magyar- országon 1709—1715. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	588
Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyar- országon. XVIII. század. Ism. <i>Birkás Géza</i>	92
Bátky Zs.—Kogutowicz K.: Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre. Ism. —y.	594
Bella Lajos: I. <i>Hillebrand</i> alatt.	
Berent, Margarete: Die Zugewinnstgemeinschaft der Ehe- gatten. Ism. <i>Holub József</i>	575

	Lap
Berzeviczy Albert: Az absolutizmus kora Magyarországon. 1849—1865. I. köt. Ism. <i>Wertheimer Ede</i>	681
Bezold, Friedrich v.: Aus Mittelalter und Renaissance. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	107
Birckmann, Berta: Die vermeintliche und die wirkliche Reformschrift des Dominikanergenerals Humbert de Romanis. Ism. <i>Tóth László</i>	103
Bretholz, Bertold: Geschichte Böhmens und Mährens. Ism. <i>Bruckner Győző</i>	423
Dabrowski János: Nagy Lajos utolsó évei. (Ostatnie lata Ludwika Wielkiego.) Ism. <i>Divéky Adorján</i>	245
Dante Monarchiája. Ford. <i>Balanyi György</i> . Ism. <i>Patek Ferencz</i>	71
Das neue Ungarn. Ism. <i>Győry Tibor</i>	99
Dieffenbacher J.: Deutsches Leben im 12. u. 13. Jahrh. Ism. —o. —o.	273
Domanovszky Sándor: A magyar kérdés történeti szempontból tekintve. Ism. —ch —e.	100
Eberhardt, Hildegard: Die Diözese Worms am Ende des XV. Jahrhundert. Ism. <i>Tóth László</i>	101
Emlékkönyv a Bethlen Gábor által 1621 decz. 31. megkötött nikolsburgi béke háromszázados évfordulójára. Kiadja az ág. ev. eperjesi collegium miskolczi akadémiaja. Ism. <i>T. L.</i>	676
Gr. Esterházy Miklós: Emléklapok 1918 nov. 1-től 1919 aug. 2-ig terjedő időkből. Ism. —y. —r.	261
Évkönyvei; Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum 1918. és 1919/20 —. Ism. —d.	265
Fraknoi Vilmos: A magyar királyválasztások története. Ism. <i>Szabó Dezső</i>	381
Fraknoi Vilmos: Martinovics élete. Ism. <i>Mályusz Elemér</i> ..	569
Feleky Géza: Észak-Amerika benépesítése és a nyugat-európai agrárkérdés a XVII—XVIII. században. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	108
Fest Alfredo: I primi rapporti della nazione Ungherese coll' Italia. Ism. <i>Morvay Győző</i>	672
Göller, Emil: Repertorium Germanicum I. Clemens VII. von Avignon 1378—1394. Ism. <i>Tóth László</i>	586
Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely hunhagyomány. Ism. <i>Hajnal István</i>	400
Győry Tibor: A proletárdiktatúra a közegészségügy terén. Ism. —y—r.	421
Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújítása korából. Ism. <i>Szentpétery Imre</i>	262

	Lap
Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. 1. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	563
Hekler Antal: A classicismus jelentősége és térfoglalása az ókori művészetben. Ism. <i>Gerevich Tibor</i>	268
Heymann, Ernst: Das ungarische Privatrecht und der Rechts- ausgleich mit Ungarn. Ism. <i>Holub József</i>	575
Hillebrand Jenő—Bella Lajos: Az őskor embere és kultúrája. Ism. <i>Oroszlán Zoltán</i>	391
Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaság- politikája Károly Róbert korában. Ism. <i>Domanovszky</i> <i>Sándor</i>	241
Isoz Kálmán: Latin zenei paleográfia és a Pray-kódex zenei hangjelzései. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	422
Jablónkay Gábor S. J.: Loyolai szent Ignác, Jézus-társá- sága alapítójának élete és működése. Ism. <i>Döry Ferencz</i>	274
Jelentés a magyarországi kutatásokról. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	277
Juhász Kálmán: A licentiatusi intézmény Magyarországon. Ism. <i>A. A.</i>	249
Kapossy János: A szombathelyi székesegyház és mennyezet- képei. Ism. <i>Domanovszky Sándor</i>	407
Kisparti János: A váci Theresianum története. Ism. <i>P.</i> ..	568
Kleinwaechter, Friedrich F. G.: Der Untergang der oester- reichisch-ungarischen Monarchie. Ism. <i>Balanyi György</i> ..	94
Kogutowicz K. l. <i>Bátky</i> alatt.	
Kováts, Franz: Preszburger Grundbuchführung und Liegen- schaftsrecht im Spätmittelalter. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	88
Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. Ism. <i>Oroszlán Zoltán</i>	396
Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum. 1773. Ism. <i>Hlb.</i>	253
Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos össze- írása, l. <i>Lexicon</i> alatt.	
Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. Ism. <i>Hóman</i> <i>Bálint</i>	556
Michel, Karl: Das Opus Tripartitum des Humbertus de Romanis O. P. Ism. <i>Tóth László</i>	103
Papp Ferencz: Báró Kemény Zsigmond. I. köt. Ism. <i>Császár</i> <i>Elemér</i>	685
Patek Ferencz: V. Coelestin pápa választása. Ism. <i>Tóth László</i>	584
Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. Ism. <i>Domanovszky Sándor</i>	407
Pigler Andor: Olasz freskóciklus a Szépművészeti Múzeum- ban. Ism. <i>Gch.</i>	428

Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. I—II. köt. Ism. <i>Tordai Ányos</i>	663
Pourtalés: Am Scheideweg zwischen Krieg und Frieden. Ism. <i>P. F.</i>	115
Proschwitzer, Erhart: Heimatkundliches Handbuch der Tschechoslovakei. Ism. <i>Bruckner Győző</i>	590
Rubint Dezső: Az összeomlás. 1918. Ism. <i>Balanyi György</i> ..	687
Schlitter, H.: Versäumte Gelegenheiten. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	417
Seeck, Otto: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Ism. <i>A. A.</i>	581
Seeck, Otto: Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr. Ism. <i>A. A.</i>	690
Šurmin, Gyuro: Knez Miloš u Zagrebu 1848. Ism. <i>Thim József</i>	678
Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	410
Szabó György Piusz: Ferenczrendiek a magyar történelem- ben. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	236
B. Szabó László: Oklevéltár a gr. Csáky család történeté- hez. I. 1—2. Ism. <i>Döry Ferencz</i>	387
Szombathi János: A sárospataki főiskola története. Ford. <i>Gulyás József</i> . Ism. <i>Szelényi Ödön</i>	90
Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története a reformációtól napjainkig. Ism. <i>Szigethy Lajos</i>	239
Szekfü Gyula: Három nemzedék. Ism. <i>Balanyi György</i>	255
Szépművészeti Múzeum, I. <i>Évkönyvei</i> alatt.	
Szviezsényi Zoltán: Hogyan veszett el a felvidék. Ism. <i>Gár- donyi Albert</i>	259
Tagányi, Karl: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Ism. <i>Zayzon Sándor</i>	670
Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	674
Takáts Sándor: A régi Magyarország jókedve. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	400
Ungarn, I. <i>Das neue</i> alatt.	
Veress Endre: Báthory István lengyel királyi udvari szám- adaskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	402
Závodszy Levente: A Héderváry-család oklevéltára. II. köt. Ism. <i>Döry Ferencz</i>	665
Zehntbauer, Richard: Einführung in die neuere Geschichte des ungarischen Privatrechts. Ism. <i>Holub József</i>	575

	Lap
Folyóiratszemle.....	116, 279, 429, 595, 692
Akadémiai Értesítő.....	595
A Szent István Akadémia Értesítője.....	429 692
A Társaság.....	116
Az Ujság.....	692
Budapesti Hírlap.....	116, 279, 429, 596, 692
Budapesti Szemle.....	116, 597
Corvina.....	117
Egri Népujság.....	598
Egri Ujság.....	279
Egyházi Lapok.....	117, 279
Erdélyi Hírek.....	118
Hadtörténelem.....	280, 692
Hajdúföld.....	430
Historische Zeitschrift.....	430
Hortobágy.....	598
Katholikus Nevelés.....	118
Katholikus Szemle.....	118, 433
Kelet Népe.....	693
Kőszeg és Vidéke.....	598
Kurjer Warszawski.....	120
Külügyi Szemle.....	693
Lelkészegyesület.....	121
Magyar Gazdák Szemléje.....	695
Magyar Helikon.....	121
Magyar Irredenta.....	281, 435, 695
Magyar Katonai Közlöny.....	124, 281, 695
Magyar Középiskola.....	435
Magyar Kultúra.....	125, 283, 697
Magyar Mars.....	125
Magyar Nyelv.....	284
Magyar Tőzsde.....	436
Miskolci Napló.....	598
Mitteilungen aus der historischen Litteratur.....	285
Nagy Magyarország.....	126
Nemzeti Ujság.....	126, 285, 436, 699
Népegészségügy.....	126
Néptanítók Lapja.....	126
Neues Pester Journal.....	128, 285, 437, 699
Nieuwe Rotterdamsche Curant.....	285
Numizmatikai Közlöny.....	128
8 órai Ujság.....	130
Nyugat.....	131
Ország-Világ.....	131, 286
Pápa és V. déke.....	131
Pásztortűz.....	700
Pester Lloyd.....	286, 437, 598, 700
Pesti Napló.....	287, 437
Politikai Hetiszemle.....	438
Reggeli Hírlap.....	702
Religio.....	132, 287, 438
Szocializmus.....	438
Szózat.....	132, 287, 438, 702

	Lap
Természettudományi Közlöny	287
The Oxford Hungarian Review	702
Turul	702
Új Nemzedék	132, 287, 438, 704
Újpesti Közlöny	288
Uránia	132
Vasárnapi Ujság	132
Veszprémi Hírlap.....	132
Veszprém Vármegye	439
Világ.....	132, 288, 439, 704

Tárcza.

Csánki Dezső: Fejérpataky László †	706
Holub József: Az 1920/21. t.-cz. magyarázatához	133
Karácsonyi János: A váradi káptalan megrontása	440
Lukinich Imre: Főtitkári jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1920/21. évi működéséről	289
Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi közgyűlésén előterjesztett főtitkári jelentés	708
Madzsar Imre: Vitam et sanguinem.....	600
Sz. I.: Géresi Kálmán †	135
Veress Endre: Válasz Divéky Adorján bírálatára.....	603
Zsinka Ferencz: Szilády Áron †	452
— —: Wertner Mór †	451
Hivatalos Értesítő	136, 294, 454, 605, 712

Bethlen Gábor és Pozsony városa.

1619—1621.

I. közlemény.

I.

Bocskay István fejedelem és II. Rudolf biztosai közt még javában folytak a tárgyalások, a melyek eredménye lett az 1606 június 23-án létrejött *bécsi béke* elnevezés alatt ismert államszerződés,¹ midőn Pozsony protestáns lakossága máris egyértelműen követelni kezdte lelki szükségleteinek kielégítése végett az egyházi szervezkedést.² A városi tanács 1606 április 17-iki ülésén tárgyalta a polgárság azon kívánságát, hogy »miután úgy hallatszik, hogy a vallás gyakorlata az egész országban szabaddá lesz, a város fogadjon be egy evangélikus predikátort«, de a tanács ezzel szemben ekkor még úgy határozott, hogy a kérelem tárgya nem időszerű.³ Mikor azonban köztudomásúvá lett, hogy a király a bécsi béke pontjaiban »a koronához tartozó szabad és kiváltságolt városokat« is arról biztosítja, hogy »vallásukban és hitükben soha és sehol megháborítani nem fogja, sem mások útján háborgatni és gátoltatni meg nem engedi«,⁴ a város közgyűlése 1606 október 2-án haladéktalanul rendszeresítette a városi evangélikus prédikatori állást,⁵ s ezzel a pozsonyi evangélikus egyházközség tulajdonképen meg is alakult.

Az új egyházközség megerősödésére lényeges befolyással volt nemcsak az akkor még nagy többségben protestáns fel fogású magyar közvéleménynek ez idő szerint politikai túl-

¹ *Károlyi Árpád* : Magyar Országgyűlési Emlékek XII. kötet. (Budapest, 1917.)

² Az előzményekre vonatkozólag l. *Schrödl József* : A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története. I. rész. Pozsony, 1906. 76. s köv. lapok.

³ *Actionale protocollum*. 1606. p. 597. Pozsony város levéltára és *Schrödl J.* : Kútfolk a pozsonyi evang. egyház történetéhez. Pozsonyi ág. ev. lyceum 1901—902. évi Ért. 23. l.

⁴ Art. I. Millenniumi magyar törvénytár. Budapest, 1899. 960—61. l.

⁵ *Actionale protoc.* 1606. p. 628. (U. o.) és *Schrödl* : Kútfolk etc. 23. l.

súlya, hanem azon körülmény is, hogy a bécsi béke végrehajtásának biztosítása végett az alsó- és felsőausztriai, valamint a morva rendek is szövetkeztek a magyar rendekkel¹ s ennek következtében Pozsony is belejutott azon politikai tényezők érdekkörébe, a melyek a protestánsok lelkiismereti szabadságának védelmét vallási, de még inkább politikai indító okokból vállalták magukra. Pozsony különben a közép-kor folyamán megszerzett külföldi gazdasági összeköttetéseit politikai és kulturális téren már a 16. században is értékesíteni igyekezett. Így a város iskoláztatási és egyházszervezeti kérdésekben e század végétől kezdve első sorban a pfalz-neuburgi grófsággal állott szoros kapcsolatban,² s ez megmaradt köztük akkor is, midőn a pozsonyi evangélikus egyházközség az első küzdelmes évek után³ egyfelől az 1608-iki koronázás előtt kelt I. t.-cz.erejére,⁴ másfelől pedig az ausztriai és a morva rendekkel ugyanekkor kötött szövetség politikai súlyára támaszkodva, önállóbb életműködést fejthetett ki.⁵

Természetes, hogy a Habsburgok alá tartozó országok protestáns lakosságának szabad vallásgyakorlatát egyszerű törvénycikkelyek korántsem biztosíthatták. A vallás kérdése egyúttal és első sorban politikai kérdés volt, ezt pedig a nemzetközi helyzeten kívül a protestantizmusnak, mint politikai tényezőnek, súlybeli növekedése vagy csökkenése szabályozta. Innen van az, hogy a mikor az 1608-iki pozsonyi országgyűlés, illetőleg az 1609 márczius 21-iki bécsi resolutio (capitulatio), s az 1609 július 9-iki prágai felséglevél kiadása után Magyarországon ép úgy, mint az osztrák, cseh és morva tartományokban a protestantizmus vezér-

¹ 1608 febr. 1., ápr. 19. és június 29-én kelt. Acta diaetalia Poseniensia anni 1618. Pestini 1790. p. 244—53. L. azonfelül *Kerschbaumer A.*: Cardinal Klesel. Wien, 1865. 112. s köv. 11.

² *Markusovszky S.*: A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum története. Pozsony, 1896. 7. s köv. 1. *Szelényi Ödön*: A magyar ev. nevelés története. Pozsony, 1917. 51. l.

³ *Schrödl J.*: I. k. 107. s köv. 1. és Kútfolk 24—26. l.

⁴ Millenniumi magyar törvénytár. Budapest, 1900. 8—9. l.

⁵ V. ö. *Wagner Lajos*: Hírszolgálat a XVII. század elején. Kolozsvár, 1911. 20. s köv. 1. *Pichler A. H.*: Entstehung der »Pressburger Zeitung.« Pozsony, 1913. 15. l. A városi tanácsnak összeköttetésire vonatkoznak részben a *Fülöp Lajos* pfalz-neuburgi grófhöz (pl. 1612 decz. 27. Lib. Concept. 1612—1616. p. 29—30., 1613 márcz. 31. U. o. p. 48b—49a. 1613 okt. 14. U. o. p. 104a—105a. 1614 máj. 11. U. o. p. 154a—155a. 1614 máj. 10. U. o. p. 155b—157a. Pozsony v. lt.), részben annak a császári udvarban tartózkodó ágenséhez, *Pistorius Jeremiáshoz* intézett levelek. (Pl. 1614 jul. 22. U. o. p. 186a—187a., 1615 szept. 27. U. o. p. 345a., 1615 okt. 13. U. o. p. 352a—353a., 1616 okt. 7. U. o. p. 477a—478a. stb.)

férfiai szabták meg a kormányzatban alkalmazandó politikai elveket,¹ a városok szabad vallásgyakorlatát mi sem korlátozta. Mihelyt azonban kezdett erőre kapni az ellenreformáció — minek jelei már az 1615-iki prágai országgyűlésen is szembetűnően megnyilatkoztak² — s a melyet Klesel és Pázmány Péter személyes hatása alatt II. Mátyás is erőteljesen támogatott, a városok szabad vallásgyakorlatának joga ismét bizonytalanná vált. Az erőviszonyok eltolódását s az ennek következtében beálló politikai irányváltást Pozsony is megérezte.

II. Mátyás ugyanis 1616 április 8-án kelt rendeletében, utalva az 1608. évi 13., valamint az 1609. évi 44. tcz.-re,³ utasította a pozsonyi magistratust, hogy gondoskodjék arról, hogy a Szent György-napkor esedékes bíróválasztás és a tanács megújítása alkalmából az időközben elhalt tanácstagok helyére⁴ katolikus vallású pozsonyi illetőségű polgárok választassanak. A tanács a királyi rendelettel szemben arra hivatkozott, hogy a választás, illetőleg a tanács megújítása a városi közgyűlés joga, arra a tanács tagjainak befolyásuk nincs, mert azok a választás idején távol vannak.⁵ A nem sokkal utóbb megtartott tisztújítás alkalmával valóban egyetlen egy katolikus sem választottak be a senatusba,⁶ a mi a város lakosságának felekezeti arányszámánál fogva szinte természetes is volt. Eleinte úgy látszott, hogy a városi tanácsnak a választás eredményéről 1616 április 25-én a fenti indokolás kíséretében

¹ V. ö. *Kerschbaumer A.*: i. m. 137., 158. és 196. l.

² *Kerschbaumer*: i. m. 204. l.

³ »Ut in omnibus liberis civitatibus, absque respectu nationum, iudices primarii et senatores deinceps eligantur, ac aliae etiam quaevis dignitates sine ullo religionis discrimine Hungaris, Germanis et Bohemis seu Sclavis, quamcunque civitatem inhabitantibus, mi: am et alternatim de caetero tribuantur.« 1608. art. 13. § 1. (Mill. magyar törvénytár. Budapest, 1900. 18. l.) »Officium iudicis et aliorum, in civitatibus liberis et montanis, oppidisque privilegiatis, absque ullo religionis, vel nationis discrimine, Hungaris videlicet et Germanis et Sclavis seu Bohemis aequaliter tribuantur.« »Hac addita poena: quod quoties per civitatenses, contra praesens statutum peccatum fuerit, toties in poena bis mille florenorum Hungaricalium S. M^{ae} Regiae ad fiscum regium applicandorum, convinctantur.« 1609. art. 44. (U. o. 64—66. l.)

⁴ 1616-ban három hely volt megüresedve: Ofner János senioré, Auer Jakab volt polgármesteré és Mayr Pál senatoré. (Act. prot. 1607—1621. p. 246.)

⁵ Lib. Concept. 1612—1616. p. 412a—415a. (Pozsony város ltárában.)

⁶ Az új helyekre Kessler Márton városi jegyző, Segner Mihály és Gillig Jakab jutottak be. (Act. prot. 1607—1621. p. 290.)

tett jelentésében az udvár is megnyugszik, mert hónapokon keresztül arra vonatkozólag semmiféle intézkedés nem történt. Annál nagyobb meglepetést okozott tehát azon, december 14-én Prágában kelt királyi leirat, — melyről a tanács csak 1617 január 18-án értesült — a mely az 1616 április 24-iki tisztújítás eredményét az 1608. évi 13. és az 1609. évi 44. tcz.-ben foglalt rendelkezések megsértésének minősítvén, a városra 2000 magyar forintnyi büntetést rótt ki, melyet az a kézbesítéstől számítandó 15 nap alatt volt köteles a magyar kamarának beszolgáltatni.¹

A tanács, hogy magáról a felelősséget elhárítsa, haladéktalanul összehívta a városi közgyűlést, mely a felolvasott királyi rendeletet meghallgatván, a kérdéses választásért a felelősséget magára vállalta. Egyúttal külön felterjesztésben fordult II. Mátyáshoz Prágába s a Pozsonyban székelő magyar kamarához, kérve azokban ősi kiváltságaikban gyökerező önkormányzatuk tiszteletben tartását s az igazságtalanul kirótt pénzbüntetés elengedését.² A magyar kamara azonban, melylyel a tanács eleinte szóbeli tárgyalásokat is folytatott, az ügyben nem mutatott jóindulatot a város iránt³ s így a kedvező elintézés kieszközlése az ez idő szerint Prágában tartózkodó pozsonyi megbízottaknak lett feladatává. Ez nem volt könnyű munka s mindenesetre hosszabb időt vett igénybe, bár a tanács néhány hordó borral is igyekezett a dolgon lendíteni.⁴ A kamara azonban, tekintet nélkül a prágai tárgyalásokra, állhatatosan sürgette a büntetés lefizetését a várostól, a mely újabban Révay Péter koronaőrnek,⁵ sőt a pfalz-neuburgi udvar Prágában tartózkodó ágensének, egyébként Pozsony régi jóakarójának, Pistorius Jeremiásnak közbenjárását is igénybe vette.⁶ A pozsonyi kiküldöttek mindössze annyit tudtak Prágában elérni, hogy II. Mátyás február 18-án kelt rendeletében kéthónapi haladékot adott a városnak abból a czélből, hogy ezen idő alatt sokat emlegetett kiváltságlevelét ott bemutathassa. Ez a határidő még le sem telt, mikor április 10-én Keresztúri András protonotárius megjelent a városházán

¹ II. Mátyás 1616 decz. 14-i leiratának másolata. Lib. Conceptorum. 1617—18. (Pozsony v. Itár.)

² Datum nélküli fogalmazványa, mely azonban közvetlenül január 18-a után kelt, Lib. Concept. 1617—18. (Pozsony v. It.)

³ A városi tanács január 28-i levele a prágai kiküldötteknek. Lib. Concept. 1617—18. U. o.

⁴ A tanács február 1-i levele ugyanazokhoz. Lib. Concept. 1617—18. U. o.

⁵ A tanács 1617 febr. 20-i levele ugyanazokhoz. U. o.

⁶ A tanács 1617 márcz. 4. és 7-i levelei Pistoriushoz. U. o.

királyi parancscsal a kezében s az összehívott polgárság előtt e parancsra hivatkozva kijelentette, hogy a büntetés végrehajtását most már tovább nem halaszthatja s a polgároknak mindössze két órai gondolkodási időt engedélyezhet. A tény a polgárság körében főleg azért okozott nagy megdöbbenést, mert Keresztúri ez alkalommal nem 2000, hanem az 1609. évi 44. tcz. törvényerőre emelkedésétől számított hét (1610—1616) esztendőre visszamenőleg is¹ 14.000 magyar forintnyi pénz-büntetést követelt rajtok, ekkora összegre pedig a város korántsem volt elkészülve. A polgárság most is megkísérelte ugyan a végrehajtás elodázását, de eredmény nélkül, sőt a kamara április 11-én a város tulajdonát képező Vajnor községet a kérdéses 14.000 forintnyi büntetés fejében le is foglalta.²

Pozsony városa mindamellett nem adta fel a további küzdelmet régi kiváltságainak biztosítása végett s prágai megbízottait haladéktalanul arra utasította, hogy oly irányú döntést igyekezzenek kieszközölni a kormánytól, hogy a kamara bocsássa vissza Vajnort s általában az egész ügy a legközelebb tartandó országgyűlésig tartassék függőben.³

Kétségtelen, hogy a kormány erőszakos politikája nem volt alkalmas arra, hogy a lakosságban maga iránt bizalmat keltsen, sőt épen ellenkezőleg, oly csekély jóakarát nyilvánult meg abban, hogy a város eddigi álláspontjának megváltoztatását semmiképen sem tarthatta indokoltnak. Ez az oka annak, hogy a néhány nap múlva esedékessé vált Szent György-napi választás (ápr. 24) a kormány követelése elől — a törvény keretei közt ugyan — mereven elzárkózott és sem bírónak, sem tanácsossá nem választott katolikus polgárt, annál kevésbbé, mert nem is volt megürült hely.⁴ A kamara most, a választás után néhány nappal (április 29-én) olyan tartalmú parancsot adott át Härttel Jánosnak, az új városbírónak,⁵ melynek értelmében a király feltétlenül megköveteli a választásra vonatkozólag kiadott rendelkezések végrehajtását. A tanács ekkor újból összehívta a választói jogosultsággal bíró közgyűlési tagokat (május 2.), a kik egyértel-

¹ »Verum ad septem etiam integros retro annos.« A tanács felterjesztéséből gr. Forgách Zsigmondhoz 1617 aug. 17-ről. Lib. Concept. 1617—18. (Pozsony v. Itárában.)

² A tanács 1617 ápr. 21-i levele. Lib. Concept. 1617—18. (U. o.)

³ A tanács 1617 ápr. 21-i leveléből. U. o.

⁴ V. ö. az 1617 május 6-iki utasítás 2. pontjával. Lib. Concept. 1617—18. (U. o.) Az 1616-beli magistratus változatlan maradt. (Act. prot. 1607—1621. p. 316.)

⁵ Härttel (Härttel, Hartl) 1615 ápr. 24. óta volt városbíró. Act. prot. 1607—1621. p. 246. (Pozsony v. lt.)

műen azt határozták, hogy mindkét felekezetből küldöttség állíttassék össze, az késedelem nélkül induljon Prágába s ott közvetlenül magától a királytól kérje a város ősi jogainak megtartása mellett a sérelmek orvoslását is.¹ Együttal közbenjárásra kérték Pistorius Jeremiást² és Lépes Bálint püspök-kancellárt is.³

A város közönségének ezen együttes föllépése talán eredménynyel járt volna, azonban a küldöttség elutazása után kitűnt, vagy legalább is úgy tudták a városban, hogy annak két katolikus tagja: Prein Jakab és Partinger Kristóf⁴ esküdt polgárok, továbbá Schönleutner Zakariás kath. városi polgár, a maguk és a város katolikus polgársága nevében írásbeli tiltakozást nyújtottak be a pozsonyi káptalannál úgy a választás lefolyása, valamint kiküldetésük ellen is, a melyben való részvételük szerintük ki volt erőszakolva.⁵ Erről a prágai udvarban is tudomást szereztek s ennek hatása alatt II. Mátyás 1617 május 27-én kelt rendeletében úgy döntött, hogy az oklevél keltétől számított egy hónap leforgása alatt új bíróválasztás, illetőleg új tisztújítás történjék. A tanács ekkor ismételten arra kérte a királyt, hogy a város régi jogait és kiváltságait ne változtassa meg s ennek fejében eleve kijelentette, hogy a jövő választások alkalmával kész az összes megüresedett tisztségeket a katolikus polgárokkal egyenlő arányban megosztani,⁶ a kormány azonban nem volt hajlandó engedékenységre, sőt II. Mátyás július 1-én kelt leiratában megfellebbezhetetlenül elrendelte az új választás megejtését az oklevél kézbesítésétől számítandó 15 nap alatt. A tanács mindamellett június 6-i felterjesztésére hivatkozva, melyhez a katolikus polgárság is hozzájárult, újból megkísérelte eddigi álláspontjának elismertetését kieszközölni Prágában,⁷ sőt terjedelmes emlékiratban kérte a nádorjelöltként tekintett nagy befolyású gr. Forgách Zsigmondnak,⁸ továbbá Kassa, Bártfa és Eperjes szab. kir. városok polgárságának

¹ A tanács 1617 május 2-iki levele és az 1617 május 6-iki utasítás pontjai. U. o.

² A tanács levele 1617 május 6-ról. U. o.

³ A tanács levele 1617 május 8-ról. U. o.

⁴ 1616 ápr. 24-ike óta városi segédjegyző. (Act. prot. 1607—1621. p. 290., 319.)

⁵ A tanács levele 1617 május 11-ről. U. o.

⁶ A városi tanács 1617 június 6-iki felterjesztése. Lib. Concept. 1617—18. (Pozsony v. ltárában.)

⁷ A tanács 1617 július 25-iki felterjesztése és levele ugyanazon napról a kiküldötteknek. U. o.

⁸ 1617 aug. 17-ről Lib. Concept. 1617—18. U. o.

közbenjárását is,¹ a mire azok készségesen vállalkoztak is, de a magyar kamara befolyása következtében² a kormány nem változtatott eddigi álláspontján.³

A tanács a merev visszautasítás ellenére sem adta fel még a reményt, mert nagy küzdelmek és költségek árán ugyan, de mégis csak jelentékeny időhaladékot sikerült idáig is elérnie s így remélhette, hogy a sürgetett pótválasztást az új választás határidejéig elodázhathja. E tekintetben sokat vártak a pozsonyiak a küszöbön álló országgyűléstől s a király személyes jelenlététől⁴ is, ezért a tanács utolsó erőfeszítésként 1618 elején újból felkérte Klesel bíbornokot a város eddigi álláspontjának támogatására,⁵ sőt magához II. Mátyáshoz is felterjesztettek egy alázatos hangú indokolt kérést a Szent György-napi haladék megadása végett.⁶ Az országgyűlés idejének megállapítása azonban a hónapok óta húzódó ügyben is meghozta a döntést. A prágai kormány is belátta, hogy akkor, a midőn az országgyűlésen fontos közjogi jelentőségű tárgyak kerülnek szőnyegre, a nagy politikai súlyú bíró protestáns rendeket nem tanácsos olyan esetekkel izgatni, minő a pozsonyi is, s ha már az udvar eredeti álláspontján változtatni nem hajlandó, akkor legalább az országgyűlés tényleges megnyitását megelőzően rendezze a kérdést. Ennek a felfogásnak tulajdonítható, hogy a kormány a városi tanács legutóbbi felterjesztésére azzal válaszolt, hogy a tanácsválasztás haladéktalan foganatosítását elrendelte. A választás alapjául az 1616 április 24-iki állapot szolgált, a mikor t. i. három új tag jutott be a tanácsba,⁷ s az 1618 február 14-én megejtett választás az 1616 április 24-iki megválasztott tanácsosok közül Kessler Márton városi jegyzőt⁸ és a beteges öreg

¹ 1617 aug. 4-ről. U. o.

² A tanács levele Szelleczky Jakabhoz 1617 szept. 2-ről. U. o.

³ A tanácsnak 1617 decemberében (közelebbi datum nélkül) kelt levele Klesel bíbornokhoz. Lib. Concept. 1617—18. U. o.

⁴ *Frankl V.*: Pázmány Péter és kora. I. k. Pest, 1868. 309., 322. s köv. l. és Act. prot. 1607—1621. p. 339. l. (Pozsony v. ltára.)

⁵ 1618 januáriusában (közelebbi datum nélkül) kelt levele. Lib. Concept. 1617—18. U. o.

⁶ 1618 januárius elején (közelebbi datum nélkül) kelt felterjesztése. Lib. Conceptorum. 1617—18. U. o.

⁷ Act. protocollum 1607—1621. p. 246. és 290. U. o.

⁸ Kessler Márton szereplésére l. *Wagner V.*: Hírszolgálat a XVII. század elején. Kolozsvár, 1911. 17. s köv. l. — Kessler különben továbbra is megmaradt városi jegyzőnek, s az 1619 ápr. 24-iki tisztújítás alkalmából a tanácsba is bejutott. (Act. prot. 1607—1621. p. 405a.) Schönleutner az 1620 ápr. 24-iki választáson kimaradt a tanácsból, helyére a nagyérdemű Szelleczky Jakab került. (Act. prot. 1607—1621. p. 427.)

Segner Andrást mellőzte is s azok helyébe Schönleutner Zakariás és Kleinwandt Gáspár pozsonyi kath. polgárokat ültette.¹

Az izgalmas ügy azonban ezzel korántsem volt elintézve. A magyar kamara ugyanis a 14.000 forintnyi büntetéspénz fejében lefoglalt Vajnor községet nem bocsátotta vissza a városnak, úgy hogy a tanács, Pozsony súlyos anyagi helyzetére való tekintettel, a város háztartásában nagy jelentőséggel bíró községnek visszaszerzése végett kénytelen volt magát a legerélyesebb küzdelemre elszánni. S bár a város követelésének jogosultságát az udvar is elismerte, a magyar kamara mégis hónapokon keresztül birtokában tartotta nemcsak Vajnort, hanem az ehhez tartozó szőlőket is, az erdőségeket pedig időközben egyszerűen letaroltatta.²

Az ősi autonóm jogokért vívott másféléves küzdelem tehát a város vereségével végződött. A kudarcz pedig annál inkább bántotta a polgárságot, mert azt egyúttal vallási érzelmeiben is mélyen sértette. A város hatósága minduntalan szemben találta magát az erősbödő és a hatalom eszközeivel rendelkező ellenreformációval s annak vezető képviselőivel, a kath. klérussal, mely újabban Pozsony közéletében is érvényesíteni kívánta közjogi súlyát és kiváltságait, a mi idáig a túlnyomó többségében protestáns városban nem járt sikerrel. Az imént ismertetett küzdelemben is a pozsonyi káptalan állott háttérben, melynek tagjai nemcsak a helybeli evangélikus predikátorok állandó lekicsinylésével és becsmérlésével izgatták a protestáns lakosságot, hanem a város kiváltságainak és statutumainak tudatosnak látszó s rendszeres megsértésével (így különösen a borkimérés és borkivitel tekintetében) maguk ellen ingerelték a higgadtabb elemet is. Főleg a féktelen természetű prépost, Balásffy Tamás boszniai püspök ellen volt általános a gyűlölet, a kitől még saját kanoniktársai is rettegetek.³ A város a káptalan részéről tapasztalt visszaélések ellen, — melyek különben érzékeny anyagi károkat is okoztak a városnak, — annál kevésbbé talált jogorvoslást, mert maga Pázmány Péter primás sem tartozott Pozsony

¹ 1618 febr. 14. Act. prot. 1607—1621. p. 343a—344a. Ugyanaz közölve *Schrödl*-nél is: *Kütfők.* 27—29. l. L. azonfelül a városi tanácsnak a királyhoz 1618 febr.-ban intézett felterjesztését is. *Lib. Concept.* 1617—18. (Pozsony v. ltára.)

² A város 1619 nov. 11-ről kelt gravamináinak 20. pontja. (Fogalmazványban Pozsony v. ltarában. *Acta Diaetalia.*)

³ *Frankl V.*: Pázmány Péter és kora. I. 394. s köv. l. és *Ipolyi Arnold*: Veresmarti Mihály élete és munkái. Budapest, 1875. 525—7. l.

barátai közé, a prágai kormány pedig a város iránt ellenséges indulatú magyar kamara hatása alatt állott s annak irányítása szerint döntött úgyszólván minden sérelmes vagy vitás ügyben.¹

Erthető ezek után, ha az egyébként közterhekkel (pl. taxa) is erősen sújtott város polgársága elidegenedett a kormányhatalomtól, mely nem volt érdekeinek védelmezője s egyéb módok és eszközök igénybevételével kísérelte meg régi kiváltságainak, vagy szerzett jogainak biztosítását. Iyennek tekinthető azon törekvése, hogy a szavazattal bíró szab. kir. városok polgárságát közös tevékenységre bírja mindazon kérdésekben, a melyek minden városra nézve egyforma jelentőségűek lehettek. A tanácsválasztás ügyében a felsőmagyarországi városok valóban támogatták is a pozsonyi magistratust, az 1618-iki országgyűlés alkalmával pedig valamennyi szavazattal bíró szab. kir. város követte együttes tiltakozást jelentett be az új nádor, gr. Forgách Zsigmond előtt egy, a városok jogszolgáltatását érintő törvényjavaslat ellen.² Mindezen kísérletek azonban még nem jelentették egyszersmind az együttműködés megszervezettségét is, azok jobbra csak alkalmi jelleggel bírtak és ennek következtében a szab. kir. városok a köztük esetleg fennálló, vagy mesterségesen támasztható érdekellentéteknél fogva a kormányra nézve sem voltak feltétlenül figyelembeveendő politikai tényezők. Pozsony és Sopron közt pl. 1613 óta kemény küzdelem folyt a borkivitel miatt s így e két város tervszerű és következetes együttműködéséről ez idő szerint szó sem lehetett.³

Több eredményt várt Pozsony város a külpolitikai helyzettől. A csehországi forradalomról, annak okairól és terjedelméről Pistorius Jeremiás időnkint behatóan tájékoztatta a tanácsot,⁴ a mely a jelentések alapján kétségtelemnék tartotta azt, hogy az ottani mozgalmak nem maradnak pusztán helyi jelentőségűek, hanem a Habsburgok alá tartozó országok protestáns lakosságának körében is visszhangot fognak kelteni.⁵

¹ A város 1619 nov. 11-ről kelt gravaminái után. (Pozsony v. Itára. Acta Diaetalia.)

² A nádor 1618 június 26-iki bizonyságlevele. (Pozsony v. Itára. Lymbus.)

³ V. ö. gr. Forgách nádor 1618 decz. 7-iki okiratával. (U. o.)

⁴ V. ö. Wagner V.: i. m. 57., 84., 104—105. l.

⁵ Ezt nemcsak Bethlen Gábor (1618 júl. 18-iki levele Rhédey Ferenczhez. Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. 101. l.), hanem II. Mátyás is sejtette, ki egyik levelében azt írja: »Denen werden gleich Vngarn und die anderen Länder folgen und Ich Ihnen müssen, was sie wollen.« 1618 júl. 6-ról (Hammer-Purgstall: Khlesls Leben. IV. k. Wien, 1851. 107. l.)

A pozsonyiak első sorban az osztrák protestánsok magatartását kísérték figyelemmel, a kik közül az 1608 óta Hornban üléselő¹ alsóausztriai protestáns rendekkel a város a multban is kapcsolatban állott² s a kik a cseh felkelés kitörését megelőzően is kerestek már kapcsolatot a magyar rendekkel.³ Maguk a cseh felkelők is elért jelentékeny harcztéri sikereik⁴ és a morva, sziléziai, felsőausztriai protestáns rendekkel történt szövetkezésük után, 1619 tavaszán a magyarországi rendekkel való együttműködés biztosítására tettek lépéseket s a prágai direktórium május 23-án a megyéket és városokat, köztük Pozsonyt is, csatlakozásra hívta fel olyan értelemben, hogy a május 26-ra összehívott, de azután június 14-re elhalasztott országgyűlés által⁵ a június 15-én megkezdődő prágai gyűlésre széles hatáskörrel felruházott követek küldessenek a szövetség megkötése és a követendő politika irányelveinek megállapítása végett.⁶

Általában az osztrák-cseh tartományok protestáns rendei sokat reméltek az elégületlen magyarországi protestánsoknak a küszöbön álló országgyűlésen várható állásfoglalásától s hogy a rendek hangulatát maguknak biztosítsák, az alsóausztriaiak már április végén Pozsonyba küldték Starzer Zakariást, a tartományi törvényszék ülnökét,⁷ a ki itt azonnal érintkezésbe lépve Kessler Mártonnal, a nagyműveltségű városi jegyzővel, ennek útmutatása szerint már az országgyűlés megnyitása előtt,⁸ majd később, a június közepe táján Pozsonyba érkező társaival,⁹ továbbá a felsőausztriai és morva rendeknek kiküldöttjeivel együtt az országgyűlés alatt is nagy tevékenységet fejtett ki. A protestáns felfogású rendeket s köztük bizonyára a városok követeit is, valóban meg is nyerték

¹ *Kerschbaumer* : i. m. 133. l.

² 1616 július 1-én pl. az iskola és a templom céljaira adományokat kért tőlük a város. Lib. Concept. 1612—1616. p. 449—50. (Pozsony v. Itára.)

³ Miksa hg. 1618 május 9-iki levelének melléklete. *Hammer-Purgstall* : IV. k. 61. s 66. l.

⁴ II. Mátyás 1618 decz. 16-iki levele gr. Pálffy Istvánhoz. (Gr. Pálffy-cs. seniorat. lt. Pozsony. A. I. L. 4. f. 2.)

⁵ *Firnhaber F.* : Actenstücke z. Aufhellung ung. Geschichte. Wien, 1859. 7. l.

⁶ 1619 május 23-ról. Egyidejű másolatban Pozsony v. Itárában. Lad. 42.

⁷ *Frankl V.* : Pázmány Péter és kora. I. 435—36.

⁸ Starzer levele 1613 május 3-ról. *Firnhaber* : 40. l.

⁹ Az alsó-ausztriai prot. rendek levele 1613 június 10-ről Pozsony városához. (Pozsony v. Itár. Lymbus..)

álláspontjuknak,¹ az országgyűlés többsége azonban II. Ferdinánd személyéhez ragaszkodva, mereven a semlegesség elvi alapjára helyezkedett,² de ezzel az országgyűlés alkalmával, főleg az osztrák-morva kiküldöttektől annyszor emlegetett együttműködési alap, az 1608-iki szövetség ment veszendőbe. A szövetség felbomlása már az ellenreformáció kétségtelen diadalát jelentette s az alsóausztriaiak maguk is kénytelenek voltak beismerni, hogy az országgyűlésen a katolikus befogású rendek ragadták magukhoz az irányítást.³

Az egyébiránt teljesen meddő országgyűlés lefolyása egyáltalában nem volt csillapító hatással a szemben álló pártok felizgatott kedélyére;⁴ főleg a háttérbe szorított protestáns rendek elégedetlenkedtek, a kik a közelmúlt évtized alatt a magyar politika korlátlan irányítói voltak s most a cseh példa hatása alatt a fegyveres beavatkozás gondolatát komolyan latolgatták.⁵ Bármennyire szorongatott volt is azonban II. Ferdinánd helyzete s bárminő kívánatos és indokolt volt is az 1608-iki confederatiohoz való csatlakozás, illetőleg annak megújítása, a magyarországi protestáns rendeknek az 1619-iki országgyűlés lefolyásából be kellett ismerniök, hogy az erőviszonyokban már jelentékeny eltolódás történt épen az ő hátrányukra és hogy ennek következtében a magyarországi protestantizmus csakis abban az egy esetben számíthat fegyveres beavatkozása sikerére, ha abban Erdély egész erejével támogatja. Nem véletlen tehát, hogy Erdély fejedelme, Bethlen Gábor, alig egy héttel a pozsonyi országgyűlés lezajlása után⁶ már megindult hadaival II. Ferdinánd ellen.

II.

Bethlen Gábor a cseh forradalom kitöréséről 1618 június végén értesült.⁷ Jelentőségét már a mozgalom kezdetén helyesen megítélte, a mennyiben kétségtelennek tartotta, hogy következményei Magyarországon is érezhetők lesznek.⁸

¹ *Frankl V.* : i. m. I. 448—49. l.

² V. ö. a rendek 1619 július 30-iki válasza a morva rendeknek. *Acta Diaetalia.* (Pestini, 1790.) 407—410. l. *Frankl* : I. 449.

³ *Relation 1619 július 5-ről. Firmhaber* : 71. l.

⁴ V. ö. *Frankl V.* : i. m. I. 449. s köv. l.

⁵ »Azután az urak a diaetából egyenként haza oszlának, elvégezvén magok között, hogy a defensiohoz kell nyúlni.« *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 200. l.

⁶ *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 212. l.

⁷ 1618 június 27-iki levele Rhédey Ferenczhez. Bethlen Gábor kiadatlan pol. levelei. 99. l.

⁸ 1618 július 9-iki levele ugyanahhoz. U. o. 101. l.

A felsőmagyarországi nemesség elégedetlensége eddig sem került ki figyelmét; bizonyosságul szolgálhatott erre azon ellenállás is, mely Homonnai 1616-iki támadása alkalmával Forgách Zsigmond fegyveres beavatkozását megghusította.¹ Az ellentéteket az ellenreformáció megerősödésével megszaporodott vallási sérelmek még inkább kiélesítették, minek jelei az 1618-iki² és az 1619-iki pozsonyi országgyűlésen leplezetlenül elő is tűntek. A közhiedelem szerint a kath. clerus »az eretnekek kigyomlálását« véglegesen elhatározta,³ s bár e hír elterjedt alakjában bizonyára túlzás volt, mégis izgatta a protestáns közvéleményt s hatással volt arra, hogy a protestáns rendek a csehek példájára a fegyveres ellenállás eshetőségeit komolyan latolgassák.⁴

Bethlen ezalatt — saját szavai szerint — nem aludta el dolgait s haszontalanul idejét nem töltötte. Annyit világosan látott, hogy »az Isten tisztessége mellett« nemzetének szabadságát fegyverrel kell megoltalmaznia, de az iránt sem volt kétségben, hogy »ilyen nagy dolognak derekas fundamentumot« kell vetnie, olyat, melylyel az egész magyar nemzet élhessen minden szükségnek idején bátorsággal.⁵ Ezt a »derekas fundamentumot« Erdély és a porta közjogi viszonyának rendezésén kívül első sorban a porta fegyveres támogatásának biztosításában vélte felismerni, melytől az nem is idegenkedett.⁶ A cseh rendek, kiknek törekvéseit a külföldi protestáns államok is pártolták, szintén szövetséget ajánlottak Bethlennek, arra kötelezván magukat, hogy »semmiben a magyar nemzettől különbözni nem akarnak, örömezt együtt élnek-halnak vellek, sőt . . . valakit az magyar nemzet királyának választ, ők is azt uralják magoknak«,⁷ a mi annyit mindenesetre jelentett, hogy a cseh rendek a magyar-cseh unióban látták függetlenségi törekvéseik legrealisabb biztosítékát, akár Bethlen Gábornak cseh királylyá való meg-

¹ »Senki az vármegyék közül föl nem üle és a generalissal táborba a fejedelem ellen nem szálla, sőt mindenek aperte megmondák, hogy a fejedelemnek igaz ügye legyen.« *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 167. l.

² Dallos Miklós politikai és diplomatai iratai. (Kiadják *Frankl Vilmos* és *Ráth Károly*.) Esztergom, 1867. 50—51. l.

³ *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 193. l.

⁴ *Sepsi Laczkó*: III. 200. l. *Fraknoi V.*: Pázmány Péter. 113. l.

⁵ 1619 aug. 18-iki levele Rákóczy Györgyhöz. Bethlen Gábor kiadatlan pol. levelei. 119. l.

⁶ Borsos Tamás iratai. Erd. tört. ad. II. 195—200. l.

⁷ Bethlen 1619 aug. 18-iki leveléből. U. o.

választásával is.¹ Ugyanekkor a felsőmagyarországi protes-
táns rendek, élükön Rákóczy Györggyel és Széchy György-
gyel »a vármegyék akaratjából és megegyezéséből« hitlevéllel
kötötték le magukat Bethlennek,² a ki az összes eshetőségek
mérlegelése után fegyveres közbelépését most már időszerű-
nek találta. A következmények feltevését teljesen igazolták.

A fejedelem hadaival 1619 aug. 26-án³ indult meg Gyula-
fehérvárról, támadásával nagy meglepetést keltvén II. Fer-
dinándnál és magyarországi híveinél, a kiket eddigi vissza-
vonultsága és előzékeny magatartása⁴ teljesen megnyugtatót.
Szeptember 12-én már Debreczenben táborozott, honnan a
magyar rendeket, városokat, köztük Pozsonyt is,⁵ csatlako-
zásra hívta fel⁶ s egyúttal meghódolásra szólította fel a tiszán-
túli részek, valamint az északkeleti megyék várait is,⁷ a melyek
őrségei ellenállás nélkül engedtek felhívásának. Csupán Munkács
vára utasította vissza Bethlen felszólítását,⁸ de ennek
viszont nem volt jelentősége, mert Munkács az erdélyi had-
sereg menetvonalától távolabb esvén, a hadműveleteket nem
zavarhatta.⁹ Midőn Bethlen Kassára bevonult (1619 szept. 20.),
mely szeptember 5-e óta Rákóczy György kezén volt,¹⁰ hadai
Ungvár,¹¹ Szádvára, Murány és Szendrő megvétele után már

¹ *Firnhaber*: U. o. 6. l.

² *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 202. l.

³ A datumra nézve Erd. Orszgy. Eml. VII. 114. l. *Sepsi Laczkó Máté* aug. 25-ét említi, Erd. tört. ad. III. 215. l.

⁴ Erd. Orszgy. Eml. VII. 110—112. l. *Fraknói V.*: Pázmány Péter. 114. l. V. ö. Lipót főherczeg 1619 szept. 9-iki Bethlenhez intézett levelével. *Firnhabernél*: 49—50. l.

⁵ Pozsony v. Itárában. *Lymbus*.

⁶ A kiáltvány közölve *Eszterházy Miklós*. I. k. (Pest, 1863.) 59—63. l. Egyidejűleg jelent meg a »Querela Hungariae« is (*Szalárdy J.*: Siralmas magyar krón. 37—55. l. és *Szabó K.*: R. M. K. II. 107. l.), melynek szerzője *Alvinczy Péter*. (*Katona Steph.*: Hist. crit. Regum Hungariae. XXX. (Budae, 1794.) p. 213. és *Imre Sándor*: *Alvinczi Péter*. 1898. 61. s köv. l.) L. azonfelül *Frankl V.*: Pázmány Péter és kora. I. 512—516. l. U. o. Pázmány Refutatiójának ismertetése is, melyet a Querela ellensúlyozására írt. (517—20. l.)

⁷ *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 223. l. Bethlen 1619 szept. 12-iki levele *Thurzó Imréhez*. Bethlen Gábor kiadatlan politikai lev. 128—29. l.

⁸ *Eszterházy Miklós*. I. 64. l.

⁹ *Olchváry Ödön*: Bethlen Gábor első támadása. Hadtört. Közlemények. 1890. 339. l.

¹⁰ Így mondja Bethlen 1619 szept. 12-iki levelében. (Kiadatlan politikai lev. 128. l.) és *Lipót főherczeg* levele ugyanezen időből. *Gindely A.*: Okirattár. 73. l. *Sepsi Laczkó* szept. 6-ot említi. Erd. tört. ad. III. 221—222. l.

¹¹ *Sepsi Laczkó* krón. U. o. III. 224. l.

Fülek és Léva körül táboroztak¹ s onnan részint Érsekújvárat,² részint a bányavárosokat kényszerítették meghódításra. Bethlen maga sem időzött sokáig Kassa falai között. A szeptember 21-én lezajlott részgyűlés után, melyen a megjelent rendek »egyenlő szívből és szabad akaratból, szeretetből« fejüké, elüljárójukká és főgondviselőjükké választották,³ a fősereggel Pozsony felé⁴ nyomult.

Pozsony városának tanácsa csak szept. 26-án kapta kézhez Bethlen Gábor szept. 12-iki felhívását,⁵ de azért jóval korábban tudott az erdélyi fejedelem támadásáról. Mihelyt ugyanis Bethlen hadműveleteinek iránya nyilvánvalóvá lett, Felső-Magyarország lakosai tömegesen menekültek nyugat felé; Pozsonyt annyira ellepték a menekülők, hogy a tanács kénytelen volt a túlnépesedés következtében előállható élelmezési nehézségekre s a ragályos betegségekre való tekintettel, a város kapuit már szeptember közepén előlük elzárni.⁶

Bethlen támadásával egyidejűleg természetesen előtérbe nyomult Pozsony jövő magatartásának kérdése is, melynek a közel jövőben kellett eldőlnie. Annyi kétségtelennek látszott, hogy e támadás legközelebbi célja az ország fővárosa lesz s így a város lakosságának rövid időn belül határoznia kell az ellenállás, vagy a meghódolás kérdésében. Az előbbit a város stratégiai helyzete s Ausztriához való közelsége, az utóbbit pedig az érzelmek és sérelmek közössége tette volna indokolttá. A kockázat mindkét esetben egyforma lévén, a magistratus törekvése arra irányult, hogy a döntés elől egyelőre óvatosan kitérjen. E tekintetben az alsóausztriai protestáns rendek állásfoglalása is hatással volt a város politikájára. Az alsóausztriai kath. rendek ugyanis szeptember 15-én, a Bethlen támadásáról és Dóczy András kassai kapitánynak fogságba jutásáról szóló első megbízható hírek hatása alatt közös védekezésre szólítván fel a tartomány protestáns rendjeit, azok vezetőit tanácskozásra Bécsbe hívták, hogy ott

¹ 1619 szept. 12-iki levele. Bethlen Gábor kiadatlan polit. lev. 133. l.

² 1619 szept. 23-iki levele. Ugyanitt 136. l. *Sepsi Laczkó* krón. U. o. III. 223. l.

³ *Sepsi Laczkó* krón. U. o. III. 227. l. Magy. Tört. Tár. IV. (1857.) 194. l.

⁴ Az útírány összeállítása *Szádeczky Lajostól*: Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. Századok. 1915. 359. s köv. l. és *Ráth Károly*: Győri tört. és régésze i füzetek. II. (Győr, 1863.) 256—57. l.

⁵ Az 1619 szept. 12-iki felhívás hátlapjára vezetve: *Exhibitae* 26. Sept. 1619. Pozsony v. Itárában.

⁶ A tanács 1619 szept. 14-iki levele valamelyik város hatóságához. *Lib. Concept.* 1619. (U. o.)

velük a vallási sérelmek félretolásával, az osztrák tartományokat végromlással fenyegető veszedelmes ellenség ellen való tervszerű védekezés módozatait megállapítsák.¹ A horni directorium azonban elutasította a kath. rendek felhívását, azzal az indokolással, hogy addig, a míg külső támadások nem fenyegették az osztrák tartományokat, a kath. rendek tudni sem akartak a protestáns rendek kívánságainak elismeréséről, minden befolyásukat latba vetették az udvarnál ellenük s őket szerzett jogaikban, vallásuk szabad gyakorlásában mindenütt akadályozták; most ellenben, a szükség idején, kezdik emlegetni a haza védelmében való egyesülés szükségességét; ennek következtében a directorium mindaddig, míg a protestánsok sérelmei orvosolva nincsenek, nem kívánja a velük való szövetekezést, de a maga részéről nem emel kifogásokat az ellen, ha a kath. rendek a tartományi pénztárt a kérdéses védelmi célra igénybe veszik.²

A horni directorium az ismertetett iratok másolatait tájékozódás és talán hangulatkeltés végett is megküldötte a magyar törvényhatóságoknak, köztük Pozsony városának is, felkérve azokat egyúttal véleményük nyilvánítására is, bizonyára azon célból, hogy a magyar protestáns rendek ausztriai hitsorsosaiknak álláspontját a maguk hozzájárulásával erősítsék.³ A horni directorium állásfoglalása még nem jelentette ugyan a Bethlenhez való nyílt csatlakozást, mert hiszen állítólag bizonyos feltételek teljesítése esetén a kath. rendekkel való együttműködés elől sem zárkózott volna el, — de viszont nem tagadható, hogy abban az összes protestánsok lelki közösségének tudata is megnyilvánult. Ez pedig ebben a forradalmi korszakban nagyobb jelentőségű volt minden politikai érdeknél. Pozsony városa kétségkívül osztozott a horniak felfogásában, de a tényleges helyzetre való tekintettel óvatosan kitért minden elől, a mi idő előtt határozott színvallásra kényszeríthette volna. A tanács tehát Bethlen felhívása s gr. Thurzó Imrének azzal egyidejűleg kézbesített erélyes hangú felszólítása felett⁴ egyszerűen napirendre tért, s ennél egyebet nem is tehetett, miután a város szeptember közepe óta hadműveleti központ volt.

¹ 1619 szept. 15-ről. Egykorú másolatban Pozsony v. Itárában. Lad. 42.

² 1619 szept. 18-ről. Egykorú másolatban u. o. Lad. 42. Ugyanaz némi eltérésekkel kiadva *Firnhabernél* is: 50—54. l.

³ A horni directorium 1619 szept. 18-iki levele. Egykorú másolatban Pozsony v. It. Lad. 42.

⁴ Az 1619 szept. 20-án kelt, de csak szept. 26-án kézbesített német nyelvű felszólítás eredetije Pozsony v. Itárában. Lad. 42.

A bécsi kormány a támadásról szóló biztos értesülések hatása alatt első sorban a pozsonyi várba küldött erősítéseket,¹ majd a fenyegetett országrészek védelmére a nádorral kihirdetette a nemesi felkelést is,² de a pozsonyi tanács kérésére ez alól a városi nemességet mentesítette, mert annak Pozsony falait kellett a polgársággal együtt támadás esetén védelmeznie.³ A városvédelem megszervezése a tanács feladata lévén, az Bethlen gyors előnyomulásának hírére, a ki okt. 5-én már Tótprónánál táborozott,⁴ szigorú intézkedések foganatosításával haladéktalanul helyreállította a polgárőrség meglazult fegyelmét⁵ s így magát legalább a meglepetések ellen biztosította.

Az erdélyi fejedelem feltartóztathatatlan előnyomulása azonban, a melyet az ellenállás teljes hiánya tesz érthetővé, nagy hatást gyakorolt a város lakosságára, melynek protestáns többsége különben is titkos rokonszenvvel kísérte Bethlen vállalkozását. S mikor a tanács Peck (Beck) Lipót pozsonyi polgárnak s ez idő szerint egyúttal a szentgyörgyi és bazini uradalmak kapitányának jelentéséből, a ki t. i. a nádor megbízásából⁶ tárgyalásokat folytatott a Nagyszombatnál táborozó Rhédey Ferenczczel, arról értesült, hogy Bethlen hadmozdulatainak legközelebbi célja kimondottan Pozsony lesz,⁷ a polgárság egy része arra az álláspontra helyezkedett, hogy feltétlenül megegyezést kell keresnie a fejedelemmel, hogy a városról egy esetleges ostrom pusztításait elhárítsák. A megegyezés mielőbbi létesítését egyébként indokoltta tette azon körülmény is, hogy Bethlen, a ki okt. 9-én már Nagyszombatnál tartózkodott,⁸ október 12-én hivatalosan is

¹ Lipót főherczeg 1619 szept. 14-iki levele gr. Pálffy Istvánhoz. Eredetije gr. Pálffy cs: sen. ltára. A. I. L. 4. f. 72.

² »De senki nem jöve mellé«, írja *Pethő Gergely*: Az magyar krónikának veleie. Bécs, 1702. V. ö. *Car. Carafa*: Commentaria de Germania sacra restaurata. Coloniae. 1639. p. 74.

³ Lipót főherczeg 1619 szept. 20-iki levele a nádorhoz. Egykorú másolata Pozsony v. lt. Lad. 30.

⁴ 1619 okt. 5-iki levele. Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. 138—39. l.

⁵ 1619 okt. 5-ről. Act. prot. 1607—1621. p. 410b—411a. Pozsony v. lt.

⁶ Gr. Forgách nádor levele 1619 okt. 10-ről Lipót főherczeghez. *Firnhabernál*: 65—66. l.

⁷ Beck (Peck) 1619 okt. 8-iki jelentése Lipót főherczeghez. Pozsony v. ltárában. Lad. 42. Ugyanez bő tartalmi ismertetésben *Khevenhillernél* is: *Annalium Ferdinandeorum IX. Theil.* (Lipsiae, 1724.) col. 690—92. és *Bél Mátyásnál* is: *Notitia Hung. novae. I.* (Viennae, 1735.) p. 230.

⁸ *Szádeczky L.*: i. dolg. Századok, 1915. 361. l. és főleg *Závodszy naplója Katonánál*: XXX. p. 229.

bejelentette a városnak további előnyomulását és pedig Pozsony felé. »Azt tudtuk, — írja a fejedelem — hogy enni közel való földön értvén táborunkat, hozzánk és az közönséges egyezséghez különben mutassátok engedelmességteket, de látván engedetlenségtöket, tovább üdönköt nem akarván itt mulatni, Isten segítségéből meg indulunk és ha az ország consensusa ellen csak akarmi kicsin rebelliótokat tapasztaljuk is, tudjátok az magyar nemzetségnek régi szokását : valaki az *Communitas consensussa* ellen vétkezött, nem csak szép városokat és annak privilegiumit veszítitek el, hanem tüzzel-vassal rajtaok lévén, magatokkal együtt feleségtek, gyermektek is fegyverre hányattatik, mert ebben az igyekezetben, melyet szabadságunkért kezdettünk, általán fogva senkinek is szömélyválogatás nélkül s tinéktek is azonképpen egy csepet sem kedvezünk, holot az közönséges jót egy s két város tekinteténél följobb becsüljük.«¹ Követeli tehát a tanácstól, hogy »erre igen sietséggel holnap ilyen korán bizonyos választ« adjon, ha — úgymond — »életeteket és várostok megmaradását szeretitek«.

A tanácsnak október 13-án délben jutott tudomására a várost közvetlen fenyegető fordulat. A levél szigorú hangja kétségtelenné tette, hogy a fejedelem nem hajlandó tovább túrni a város halogató politikáját s hogy a tanácsnak ennek következtében azonnal határoznia kell Pozsony magatartásáról. A döntést szükségessé tette egyébként még azon körülmény is, hogy ugyanaznap este kellett a császári erősítéseknek is megérkezniök, azzal a rendeltetéssel, hogy a várost Bethlennek szemben tartásák, már pedig itt mindenképen kerülni akarták, hogy Pozsony harcshintér legyen. A tanács tehát az adott helyzet mérlegelése után a Bethlenhez való csatlakozás mellett döntött s e határozatáról, nemkülönben a német csapatoknak időközben történt megérkezéséről s azok erejéről még ugyanaznap este külön futár útján értesítette a fejedelmet,² a ki ekkor már Szencz mellett táborozott. Bethlen a tanács levelének hatása alatt »az urakat in consilium hívatá« a haditerv megállapítása végett, s bár ez alkalommal a rögtönzött haditanács egyik-másik tagja úgy vélekedett, hogy »nem bátorságos a fáradt hadat harczra vinni, mert ha mind-

¹ Eredetije Pozsony v. levéltárában. Lad. 42.

² *Szilágyi S.*: Gúnyirat Bethlen idejéből. Századok, 1875. 391. l. *Pethő Gergely*: Az magyar krónikának velcie. Bécs, 1702. Szelepcsényi György levele 1672 ápr. 13-ról. *Lichner Pál*: Magyarországi Evang. Tört. Eml. I. Pozsony, 1861. 113. l. *Sepsi Laczó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 235—36., de Sepsi a datumban téved.

járást indulnának, mivel az eső igen esnék és anélkül is igen sáros nehéz út volna, annál inkább megfáradnának a hadak és igen periculosum lenne az ellenségre menni« — Bethlen az azonnal való támadás mellett határozott azzal az indokolással, hogy »nem jó a némettel késni, mert sokára igen bészáczolja magát és sok kárral vethetni ki őket a sánczból... Azért mindjárt csak üssenek dobot és a hadak induljanak, mert ennek meg kell lenni.«¹

A támadó különítmény, mely Szenczről még 13-án éjjel megindult Pozsony felé s a melyet nyomon követett a főhad-erő is,² október 14-én reggel 4 óra tájt³ ért Pozsony alá s haladéktalanul támadás kezdett. A német haderő Tieffenbach Rudolf parancsnoksága alatt, mint említettük, október 13-án este hajókon érkezett Pozsonyba⁴, a tanács azonban ezt a sereget régi kiváltságaira hivatkozva nem engedte be a város falai közé, — »sőt Révay Péter, az edgyik Corona őrző Úr a Corona őrzésére sem akará a németeket bé fogadni a Várba, hanem kin a hostátban száléták őket«⁵ s azonkívül a vár körül is⁶ szétoztva a polgárok házaiban. Tieffenbachnak tudnia kellett, hogy Bethlen hadai alig 20 km-re vannak Pozsonytól, s ha nem tudta, a hírszerző szolgálat elhanyagolása miatt terheli a vád,⁷ csapatainak biztosításáról mégsem gondos-

¹ *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 236. l.

² A túlnyomóan lovasságból álló különítmény számát *Sepsi Laczkó* (III. 236. l.) 700 főre becsüli. *Tieffenbach* nagy túlzással nyolczezer emberről beszél. (Brüsszeli Okmt. IV. 160.) *II. Ferdinánd* szerint »Der Bethlehem Gabor heutt acht tag vier Tausendt starkh zu Pressburg auf der Burger daselbsten gegeben anleitung einzogen.« 1619 okt. 25-iki leveléből. Brüsszeli Okmt. IV. 159. l.

³ A város 1616 okt. 16-iki átadási oklevele szerint. (Pozsony v. It. Lad. 42.) Ezzel lényegileg (»Decima quarta Octobris duabus ante diluculum horis« etc.) egyezik Forgách Zsigmond bizonyáglevele is. *Szilágyi S.* : Révay Péter és a szt. korona. Budapest, 1875. 34. l.

⁴ Erejüket *Sepsi Laczkó* (III. 235. l.) 1500 muskatérosra és 3 ágyúra becsüli. *Pethő Gergely* (Az magyar krónikának veleie. Bécs, 1702.) »ezer német gyalog«-ot említ, ugyanennyiről szól Szelepcsényi György is 1672 ápr. 13-iki levelében. i. h. 113. l. »Jamque eo tres veteranorum cohortes Buquoius subsidio miserat cum tormentis aliquot.« *Bracheliusnál* : *Historia nostri temporis. Coloniae. 1652. p. 17. Kazy* (Hist. regni Hungariae. Tyrnaviae, 1737. p. 171.) ezer fegyveresről beszél. *Olchváry* szerint (Hadtört. Közl. 1890. 344. l.) Tieffenbach csapata 1500 német gyalogból és 500 lovasból állott, valószínű azonban, hogy ennél jóval nagyobb volt.

⁵ *Pethő Gergely* krónikájában i. h. *Kazy F.* : i. mű 171. l.

⁶ Gr. Forgách Zs. nádor 1619 nov. 27-iki bizonyáglevele. *Szilágyi S.* : Révay Péter és a szent korona. Budapest, 1875. 34. l.

⁷ *Olchváry Ö.* : id. tan. Hadtört. Közlemények. 1890. 344. l.

kodott. A kedvezőtlen időjárásban bízva, annyira nem számított támadásra, hogy maga sem tartózkodott a külvárosban, katonái között, hanem »a Várban vala Palatinusnál és a Corona őrző Uraknál.«¹ A fejedelemtől személyesen vezetett támadás ennek következtében a legnagyobb zavarba ejtette a gondtalanul pihenő császáriakat, a kiket Bethlen katonái a felgyújtott külvárosi házak fényénél vagy kardéltre hánytak, vagy fogságba ejtettek. Kétezersélnél többen pusztultak el közülök,² míg Bethlen mindössze csak 40—50 embert vesztett.³ Tieffenbach serege romjaival a dunai hajókra menekült, ágyúit azonban, hogy azok Bethlen kezébe ne kerüljenek, kénytelen volt a Dunába dobattani.⁴

Jóllehet Bethlen gyors megjelenése és támadása a városi tanács óhajására történt, sőt a küzdelemben a polgárság a fejedelmet tényleg is támogatta,⁵ — mindamellett a tanács még Tieffenbach menekülése után sem sietett megnyitni a város kapuit Bethlen hadai előtt. A tanács ugyanis a jövőre való tekintetből kerülni kívánta a Bethlennel való egyetértés látszatát és nem akarta elveszteni azok jóindulatát sem, a kik ez idő szerint Pozsony falai közt kerestek menedéket s a kik sohasem bocsátották volna meg a városnak, ha őket minden feltétel nélkül kiszolgáltatta volna a győzelmesen előnyo-

¹ *Pethő Gergelynél* u. o.

² »Considerantes quoque tantam cladem ac tot cadavera inhumata, quorum numerus ad bis mille se se extendebat, exceptis iis, qui in aquis submersi sunt.« Pozsony v. 1616 okt. 16-iki átadási okleveléből. (Eredetije Pozsony v. lt. Lad. 42.) *Bethlen* szerint »2800 németben 300 nem maradván.« 1627 ápr. 3-iki levele. Századok. 1868. 230. l. Ugyanő egy másik, 1620 febr. 20-án kelt levélben azt írja: »az németet közöl háromezeret mint vágattunk le.« *Magy. Tört. Tár* IV. (1857.) 198. l. *Tieffenbach* szerint viszont: »Hat sich Ihme Ihrer Kays. Mt. Kriegsvolck tapfer gewehrt, aber endtlich mit Verlust beimgleichen bey 400, ausser was sich verlossen. Was ich noch bey mir, möcht sich noch auf 800 man erstrecken.« Brüss. Okmt. IX. 160. *Závodszy* ezerháromszázon felüli veszteségről ír. (*Bél*: Adparatus ad historiam Hungariae. Posonii, 1735. p. 375.) *Sepsi Laczkó* szerint (III. 236—237.) »tizenötszáz gyalog németben nem sok szalada el.« *Pethő* szerint »megüték a németeket és ott mind levágják őket.« Ugyanígy *Szelepcsényi* is id. h. L. azonfelül *Olchváry*: id. tan. 345. l.

³ Bethlen id. leveléből. Századok. 1868. 230. l.

⁴ Tieffenbach id. levele. Brüss. Okmt. IV. 161. l. *Sepsi Laczkó*: III. 236. l. Bethlen az ágyúkat *Sepsi Laczkó* szerint, később »a Dunából nagy munkával fölveteté, az egyikét Thurzó Szaniszlónak adá ajándékon, a ketteit pedig Váradba küldé a magától építettött újbástyára erősségért és emlékezetért.« U. o. III. 237. *Katona*: XXX. p. 230.

⁵ »Haben auch nicht ein einiges Schuss auss der Statt auf den Feindt gethan«, mint Tieffenbach jelentette. Id. h. IV. 160. l.

muló erdélyi fejedelemnek. Innen van az, hogy a tanács már október 14-én alkudozni kezdett Bethlen Gáborral az átadás módozataira vonatkozólag s miután a két napig tartó tárgyalások folyamán¹ a főkérdésekben, t. i. az őrség befogadásának és a városban lévő személyek anyagi és személyes biztonságának kérdésében sikerült megegyezniök — s Bethlen a várost mindezekről ünnepélyes formában biztosította is,² a tanács október 16-án átadta Pozsony városát.³

A város birtokbavételével egyidejűleg megtörtént a vár meghódolása is, a fejedelem és a várban tartózkodó gróf Forgách Zsigmond nádor közt ugyanezen idő alatt párluzamosan folyt tárgyalásoknak eredményeképp⁴ s ezzel nemcsak a királyi Magyarország fővárosa került Bethlen hatalmába, hanem a várban őrzött magyar szent korona is a két koronaőrrel: Pálffy Istvánnal és Révay Péterrel⁵ s azon sebesült német katonákkal együtt, a kik a támadás napján a várba menekültek.⁶ Bethlen a győzelmet a Szent Márton-egyházban tartott hálaadó istentisztelettel ünnepelte meg (okt. 20-án),⁷ a mely alkalommal ott fejedelmi parancsra református és lutheránus egyházi beszédek is tartattak, ezt pedig ünnepi lakoma követte, a melyre a nádor és a két koronaőr is hivatalosak voltak.⁸

Abban, hogy Pozsony városa a várral együtt csekély áldozatok árán és rövid idő alatt az erdélyi fejedelem birtokába kerülhetett, kétségkívül nagy része volt a tanács és a polgárság magatartásának. Bethlen a várossal szemben fennálló erkölcsi kötelezettségét érezte is, ezért nagyjelentőségű politikai és hadműveleti intézkedései között is volt gondja arra, hogy a város jogos kívánságai kellő figyelemben részesüljenek.

¹ Az 1619 okt. 14—15-iki tárgyalásokról szóló irat. Pozsony v. Itarában. Lymbus.

² 1619 okt. 16-ról. Egykorú másolatban Pozsony v. Itarában. Lad. 42.

³ A névaláírásokkal és pecsétekkel ellátott átadási okirat eredetije Pozsony v. It. Lad. 43.

⁴ V. ö. Tieffenbach id. levelével. Brüss. Okmt. IV. 161. l. Gr. Forgách Zsigmond 1619 nov. 27-iki bizonyáglevelével. *Szilágyi S.*: Révay Péter és a szent korona. 35. l.

⁵ *Pethő Gergely*: i. h. *Sepsi Laczkó* krón. Erd. tört. ad. III. 236—37., de hibás datummal. *Frankl*: Pázmány Péter-és kora. I. 523. *Angyal D.*: Millenn. tört. VI. 236. l.

⁶ Gr. Forgách id. bizonyáglevele. U. o. 35. l.

⁷ A *Theatrum Europaeum* szerint. I. Frankfurt a. M., 1643. p. 237.

⁸ *Khevenhillers*: *Annales Ferdinandei*. IX. Th. (Leipzig, 1724.) p. 694. és utána *Bél Mátyás*: *Notitia Hungariae novae*. I. (Viennae, 1735.) p. 231—32.

A tanács főleg a vagyon- és személybiztonság védelmét, továbbá az élelmezés zavartalan biztosítását kérte a fejedelemtől,¹ a ki az eléje terjesztett javaslatok legmesszebbmenő figyelembevételével sajátkezüleg fogalmazta meg azon rendelkezéseket, a melyek a rendet és fegyelmet voltak hivatva fenntartani nemcsak a város falai közt, hanem a külvárosban táborozó katonaság körében is.² S jöllehet, különösen Bethlen Gábor távollétekor, katonai kihágások még előfordultak,³ egészben véve a város nyugodtabb közéletét a fejedelmi intézkedések kellően biztosították.

Tagadhatatlan, hogy azon szerep, a melyet Pozsony városa, mint politikai és hadműveleti központ ez idő szerint kénytelen volt betölteni, a város polgárságára nagy anyagi áldozatot rótt. Érthető tehát, hogy a lakosság körében felmerült azon gondolat, nem volna-e indokolt mindazon környékbeli városokat és községeket a pozsonyvárosi közterhekhez való hozzájárulásra felszólítani, a melyek lakói az utóbbi időkben, legalább részben, Pozsony falai közt kerestek menedéket, vagy a melyek Bethlen támadásának hírére értékeiket (pl. boraikat) Pozsonyba szállították megőrzés végett.⁴ A tanács és a városi közgyűlés valóban erre az álláspontra helyezkedett s Modor, Bazin és Szentgyörgy városokat, nemkülönben Récse községet 300—300 forintnyi hozzájárulásra fel is hívták,⁵ de csak Récse küldött a tanács részére a fenti célokra 100 forintot,⁶ a többiek ellenben szorult anyagi helyzetükre való hivatkozással megtagadták a kért összeg beszolgáltatását, bár egyébként elismerték, hogy a pozsonyiak eljárása teljesen jogos. A tanács ekkor újból felszólította az említett városokat a megállapított összeg haladéktalan megfizetésére s e végből közvetlen tárgyalásokra hívta fel azok tanácsait, mert ellenkező esetben kénytelen volna nevezett városoknak a pozsonyi

¹ 1619 okt. 16. körül kelt felterjesztés fogalmazványja Pozsony v. lt. Lymbus.

² 1619 okt. 17-ről. Pozsony v. ltárában. Lad. 42.

³ Pl. a tanács 1619 októberi (közelebbi datum nélkül kelt) felterjesztése. Lib. Concept. 1619. Pozsony v. ltárában.

⁴ V. ö. a modori tanács 1619 aug. 20-iki levelével. (Eredetije Pozsony v. lt. Lymbus.) Szentgyörgy városa pedig a csehek és a hajdúság esetleges támadására való hivatkozással már május 17-én írt ugyanebben az értelemben a pozsonyi tanácsnak. (Eredetije Pozsony v. lt. U. o.)

⁵ 1619 okt. 26-ről. Lib. Concept. 1619. U. o.

⁶ A tanács azonban ebből az összegből 20 frtot visszaszolgáltatótt Récse községnek »in ansehung ihres Unvermögens und gleichfalls erlittnen schaden.« Lib. Concept. 1619. U. o. és 1619. évi számadáskönyv [129b. lap. U. o.]

pinczékben őrzött boraiból annyit lefoglalni, a mennyinek értéke a kirótt összeget kiegyenlítené.¹ Úgy látszik, az ellentéteket a november 11-ére meghirdetett országgyűlésen békésen elintézték egymással.²

A Bethlen Gábortól és gr. Forgách nádortól 1619 november 11-re Pozsonyba összehívott s szinte korlátlan szabadságúnak («liberrima») hirdetett országgyűlés,³ mely hivatva volt »mindazon nehézségek és sérelmek kiegyenlítésére és megelőzésére«, a melyek egyrészt Bethlent az erdélyi szövetségben mindig aggasztották s »másrésztől panaszokkal s keserűségekkel töltötték el a magyar rendeket«, — természet-szerűen élénken foglalkoztatta a pozsonyi közvéleményt is, s az országgyűlés ügye mellett egy időre minden egyéb kérdés háttérbe szorult. De így volt ez országszerte is. A politikai helyzetnek időközben történt gyökeres átalakulása Magyarországnak épúgy, mint az osztrák-cseh tartományokban, ez idő szerint a protestantizmus javára billentette a mérleget.⁴ Előrelátható volt tehát, hogy a protestáns rendek ennek következtében arra fognak törekedni, hogy számarányuknak megfelelően érvényesüljenek a politikai élet irányításában. Ez volt a céljuk a legutóbbi országgyűléseken is, de míg 1618-ban és 1619-ben erre irányuló törekvéseiket az uralkodóház hatalmára támaszkodó ellenreformáció még sikeresen ellensúlyozni tudta, most ugyanaz a védekező szerepre korlátozott császári ház részéről némi erkölcsi támogatásnál egyebet alig remélhetett. Ettől az országgyűléstől várta a nagy többségében protestáns felfogású Pozsony városa is politikai, illetőleg vallásos sérelmeinek gyökeres orvoslása mellett, túlnyomóan felekezeti színű jogigényeinek elvi és gyakorlati elismertetését, hogy ezzel közéletének protestáns jellegét egyszersmindenkorra biztosítsa.

¹ A tanács 1619 nov. 6-iki átírata Modor, Bazin és Szentgyörgy városokhoz. Lib. Concept. 1619. U. o.

² Azon az alapon, hogy Pozsony városa az eredetileg követelt 300 frtnyi összegnek felét elengedte nekik. Ilyen megállapodás szerint fizetett 1619 decz. 3-án Bazin városa 100 frtot, Szentgyörgy városa pedig 1620 január 8-án 150 frtot. (1619. évi Számadáskönyv. 131. és 133. l.) Modorról nem találtam adatot.

³ 1619 okt. 20-án kelt meghívó levele Pozsony v. lt. Lad. 38. Tört. Tár 1879. 240—41. Regestája Magy. Tört. Tár X. (1861.) 10—11. l. Magyar fordítása gr. Eszterházy Miklós. I. (Pest, 1863.) 70—71. V. ö. gróf Forgách nádor 1619 nov. 27-iki bizonyoságlevelével. *Szilágyi S.*: id. dolg. 35. l.

⁴ L. a magyarországi rendeknek politikai pártállás szerint való csoportosítását gr. Eszterházy Miklós. I. 67—69. *Frankl V.*: Pázmány Péter és kora. I. 521. l.

III.

»Minden vármegyék úgy expediálják követjeket, mentől felesben lehet, ne csak kettőt, hanem ha lehet, tizet-tizet, hogy abból is az ország szabadsága álljon helyére, mert az régi szabadság azt kívánta, hogy ilyen generalis gyűlésre nem számosan, hanem minden jószágos ember personaliter comparealt, hogy mindnyájának szabados voxa lehessen, de az németek idejében ahoz szoktatták volt az országot, két-két követet küldjenek, hogy inkább minden kívánságokra vehessék a vármegyéket.« Bethlen ezek szerint¹ szó szoros értelmében vett országgyűlésre gondolt akkor, a midőn a meghívó leveleket szétküldette. Felfogása szerint egyedül ilyen összetételű országgyűlés tolmácsolhatja híven az országos közvéleményt, nem pedig az a Mohács óta meghonosodott követküldési mód, mely tág teret engedett mindenféle befolyás érvényesülésére. De másrészt Bethlen az országgyűlésre hivatalos külföldi követek előtt egyúttal igazolni is kívánta, hogy támadásának indító okai nem személyes, hanem országos sérelmekben és igényekben keresendők, mert miként azt meghívójában hangsúlyozta is, ő a panaszokkal és keserőségekkel eltelt nemesség sürgetésére fogott fegyvert a veszendőben lévő magyar alkotmány védelmére.

A szokott arányain túlnőtt országgyűlés tagjainak elhelyezése első sorban a pozsonyi magistratusnak okozott gondokat, a melynek egyébként a szállások elosztásában a fejedelemtől e célra kirendelt elszállásolási bizottsággal egyetértően kellett eljárnia.² Nagy tömegek befogadására és huzamosabb időre való elszállásolására a város nem volt berendezve s így most, a különböző oldalról történt nagyszámú igénybejelentés miatt a tanács kénytelen volt a fejedelemhez fordulni a végett, hogy a beszállásolás alól idáig felmentett polgári házak mentességi joga továbbra is érvényben maradjon, annyi tágitással mindamelllett, hogy a mennyiben a szövetséges külföldi államok követeinek elhelyezése ezen az alapon nehézségekbe ütköznék, a tanács kijelentése szerint a város polgársága kész házait az utóbbiak számára szállásul átengedni.³

¹ 1619 okt. 18-iki levele Rákóczy Györgyhez. Bethlen politikai levelezése. 145. l.

² V. ö. a városi tanács 1619 nov. 7-iki leveléből Nagyszombat városához. Lib. Concept. 1619. (Pozsony v. lt.)

³ 1619 nov. (közelebbi datum nélküli) felterjesztés fogalmazv. Lib. Concept. 1619. (Pozsony v. ltára.)

A városi tanács az elszállásolás kérdésének rendezésével párhuzamosan gondosan készülődött a küszöbön álló országgyűlésre is, melynek tárgyalásaiban tényleges részt kívánt venni; első sorban az utóbbi évek alatt felgyülemlett különféle természetű jogsérelmek orvoslását várta ettől, a melynek összetétele már eleve is valószínűvé tette előtte a kedvező elintézést, azonkívül pedig épen a megváltozott helyzetre való tekintettel, olyan kívánságokkal is akart előállani, a melyeket most nemcsak a pozsonyi tanács, hanem az általános közfelfogás is időszerűeknek tartott; a melyekre azonban a mult évek országgyűlései alatt még gondolni sem lehetett. Ez a kettős törekvés okozta, hogy a város sérelmeit és kívánságait részletezve felsorolni hivatott felterjesztés jóval túllépte az idáig szokásos terjedelmet s az valósággal kortörténeti érdekű emlékirattá bővült.

A felterjesztésben részletezett sérelmek az akkori idők szellemének megfelelően, a mely a vallás kérdését politikai közügynek tekintette, általában vallási természetűek. Ezen felfogásnak tulajdonítható, hogy a város polgársága egyik legfőbb sérelmének tartja, hogy akkor, a midőn a lakosság nagy többsége az evangélikus vallást követi, a hívők egy szűk magánházban kénytelenek végezni az istentiszteletet, kénytelenek továbbá saját maguk megaláztatása árán és nagy nehézségek közt fenntartani iskoláikat, fizetni lelkészeiket és tanítóikat, holott ugyanakkor a város kegyurasága alá tartozó Szent Márton, illetőleg az Üdvözítőről elnevezett plébániai templom összes javadalmait a kath. klerus húzza. Ennek következtében a polgárság azt kívánja a rendektől, hogy nevezett templom összes értékeivel és iskoláival együtt adassék át a lakosság többségének. (2. p.) Sértőnek tartja a város a pozsonyi káptalannak magatartását is, a mely testület mindenkor a legkíméletlenebb ellensége volt a pozsonyi ev. egyháznak s általában úgy viselkedett, mintha reá nézve a városi törvények és kiváltságok nem volnának kötelezők. (3. p.) Főleg Balásffy Tamás prépost személye és tettei ellen emelhetők súlyos kifogások, a ki a város tanácsát és polgárságát nyilvánosan a legdurvábban megtámadta (4. p.), különféle hatalmaskodásokat vitt véghez (5. p.), sőt egy alkalommal a Szent Márton templomban közmegebotránkozásra kivont karddal is vagdalkozott. S mindezekért még csak büntetésben sem részesült, mert érseke a pártját fogja. (6. p.) Általában véve a káptalan szinte minden alkalmat megragad, hogy a városnak károkat okozzon (7—8. p.) s az ev. vallást és papjait becsmérelje (9. p.), s ebben hűségesen utánozzák a

pozsonyi ferenczrendiek (10. p.), az apácák (11. p.) s a kath. klerus egyéb tagjai (12—13. p.), sőt maga Pázmány Péter esztergomi érsek is, a kinek azért ellenszenves a város, mivel az érsekké történt kineveztetése alkalmával nem üdvözölte. (14. p.) A káptalan, illetőleg ennek sugalmazása szerint a város iránt különben is ellenséges érületű magyar kamara irányította azt a küzdelmet is, a melyet a kormány a katolikusoknak a tanácsban való képviseltetése végett hónapokon át folytatott a várossal¹ s a mely küzdelem Vajnor (Pracsa) elfoglalása következtében Pozsonynak óriási károkat okozott. (15—20. p.) A város a kamara rosszindulatának tulajdonítja egyebek közt (24—26. p.) azt is, hogy aránytalanul nagy taxával megterheltek. Az 1619. évre is 10.000 forintnyi taxát róttak ki rá, s bár a magistratus annak leszállítása végett indokolt folyamodást terjesztett be a kormányhoz, a kamara javaslatára az anyagilag egyébként is kimerült várost a kirótt összeg haldéktalan megfizetésére kényszerítették. A tanács ennek következtében különböző források igénybevételével kényszerült a taxa egy részét lefizetni, a még mindig tekintélyes hátralék letörlesztésére azonban alig lehet gondolni s így a tanács feltétlenül szükségesnek tartja első sorban Pozsonynak a taxa alól való mentesítését a következő néhány esztendőre, — a mire a város történetében is volt példa — majd pedig később a taxának méltányos leszállítását is olyan arányban, a mely a polgárok adózási képességének megfelel. (22. p.) Súlyos kifogások emelhetők végül mindezen sérelmek mellett a várbeli katonaság és a koronaörök, nemkülönben Pálffy István várkapitány és Pálffy János ellen is különféle erőszakoskodások és hatalmaskodások miatt (27—29. p.), melyekre nézve a város polgársága az országgyűlés közbelépését kéri és bizalommal várja is.²

A felsorolt sérelmek közül, a melyek egy része ekkor már különben is a közelmúltban bevégződött események, vagy tények pusztá emlékeként volt tekinthető s talán csak hangulatkeltés végett elevenítették fel ez alkalommal, Pozsony lakosságát kiváltképen a templom kérdése érdekelte. Innen van az, hogy alig kezdte meg az országgyűlés (nov. 18-án) tanácskozásait³ s alig zajlott le a pozsonyi várnak és

¹ L. erre a jelen tanulmány I. fejezetét, hol ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozom.

² 1619 novemberben kelt fogalmazványa Pozsony v. lt. Acta Diaetalia.

³ *Demkó Kálmán*: Adatok az 1619—1620-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Századok 1881. 431. l.

az abban őrzött szent koronának tényleges birtokba vétele,¹ a pozsonyi tanács a maga és az ev. polgárság nevében máris újból külön felterjesztésben kérelmezte a fejedelem és a rendek előtt a Szent Márton templomnak, az iskolának és tartozékainak átadását,² abban a tudatban, hogy a többségi elv alapján álló közfelfogás törekvéseit igazolni fogja. Ebben nem csalódtak ugyan, minthogy azonban a templomok használatának, illetőleg birtoklásának ügye országgyűlés elé utalt kérdés volt, a rendek döntésére egyelőre várakozniok kellett, de viszont ezen idő alatt a tanácsnak bizonyos egyházi birtokok ügyében jelentős eredményt sikerült elérnie.

A tanács ugyanis kieszközölte Bethlen Gábortól, hogy a pozsonyi káptalan s a pannonhalmi főapátság dunáninneri birtokai a városnak 10.000 forintban inscribáltattak, sőt részére a pilisi apátság birtokában lévő, de idáig a város által bérelt egyik külvárosi vám tulajdonjoga is biztosított.³ A város az inscribált birtokokba haladéktalanul beiktattatta magát,⁴ sőt az adománylevél erejénél fogva birtokba vette a pozsonyi prépostsági házat is azon javadalommal együtt, a mely az érseki palotában lévő Szent László kápolna után mindig a pozsonyi prépostot illette,⁵ de utóbb tágítani akart az adománylevélben megállapított kereteken, s a pozsonyi kanonoki házakat és az azokhoz tartozó szőlőket is magának

¹ V. ö. *Szilágyi S.* : Révay Péter és a szent korona. 14—16. l.

² 1619 novemberében (közelebbi datum nélkül) kelt fogalmazványai. Lib. Concept. 1619. (Pozsony v. lt.)

³ »Bona possessionaria Capituli Posoniensis, veluti possessiones Pappfalva, Torony, Keörmeösd, Veölk, Samoith, Vasaruith, Szilintz, Cziukard et portionem possessionariam in Niarasd, nec non curiam nobilitarem Bár una cum domo Praepositi Posoniensis cum proventibus ad Capellam Sancti Ladislai hic in domo Archiepiscopali fundatam pertinentibus. Bona item universa ad Archiabbatiam Sancti Martini Sacrimontis Pannoniae spectantia, quae in partibus Cisdanubianis sita sunt et adiacent, possessiones scilicet Diáki, Dienesdi, Assuanto, Kuchiod, Vinegh, omnino in comitatibus Nytriensi, Jauriensi et Posoniensi existentes etc. Census item seu arenda ordinaria, quam annis singulis praememorata civitas Posoniensis Abbati Pilisiensi aliusque interessatis religiosis ratione telonii in suburbio dictae civitatis Posoniensis erecti annuatim solvere et numerare consueverat« etc. 1619 nov. 21-én kelt eredetije Pozsony v. lt. Lad. 32. Az inscriptio összegét említi *Ráth Károly* : Győri tört. és rég. füzetek. II. 257. l. és *Rimely C.* : Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis. Posonii, 1880. 77. l. Az egyes birtokokra nézve l. ugyanitt 95. s köv. l.

⁴ »26. Novembris. 1619. Von dem obbeschriebnem Gaabgeltt den ihenigen abgesantten, sozu Apprachendirung der inscribirten geistlichen Guetter von gemeiner Statt abgeordnet« etc. 1619-iki Számadáskönyv. 132. l. (Pozsony v. ltár.)

⁵ V. ö. *Rimely C.* : i. m. 188—89. l.

követelte. A káptalan tagjai kénytelenek voltak e miatt panaszt emelni a nádor előtt, a ki azután a városi tanácsot a november 21-iki adománylevél szoros megtartására utasította (1620 január 20.) s a kanonokok részére házaik és szülleik zavartalan használatát biztosította.¹

Mialatt a városi tanácsot a birtokbavétellel együttjáró alakiságok elintézése foglalkoztatta,² az országgyűlési tárgyalások folyamán napirendre került a templomok használatának, illetőleg birtoklásának kérdése is. Az országgyűlés a vallásfelekezetek egyenlőségének elvi alapjára helyezkedvén, kimondotta, hogy »minden városban a főtemplomra, tekintet nélkül a történeti jogokra, azon vallásfelekezetnek van joga, melyhez a lakosság többsége tartozik.«³ Ez alapon a rendek deczember 6-án a Szellezky Jakab dr. pozsonyi követ által előterjesztett folyamodásnak hatása alatt, a Szent Márton templomot a pozsonyi evangélikus egyházközségnek ítélték oda⁴ a szavazatok nagy többségével.⁵ A templom átvétele decz 7-én nagy ünnepélyességgel történt, mely alkalommal a protestáns felekezetek egyenjogúságának bizonyosságául református és többnyelvű evangélikus egyházi szónokokat hangzottak el a templom falai között.⁶ A felekezeti egyenjogúság elvének gyakorlatából következett az is, hogy az országgyűlés ideje alatt a reformátusok is állandóan a Szent Márton

¹ 1620 januárius 20-ról. Eredetije Pozsony v. Itárában Lad. 32., másolatban Lib. mandatorum 1591—1626. p. 328a—329b. *Rimely* szerint azonban (i. m. p. 77.) »Canonici nec in domibus tolerati sunt, hae enim ipsi ablatae viris acatholicis traditae sunt, ipsique solum vertere, tutioresque alibi sedes quaerere sunt coacti.« Ugyanígy *Ipolyi* is: Veresmarty Mihály élete és munkái. Budapest, 1875. 552. s. köv. l. Tény azonban, hogy a kanonoki házak a besztercebányai országgyűlésig nem vétettek birtokba. V. ö. a város 1620 május 25-iki utasításának 50-ik pontjával. (Pozsony v. It. Acta Dietalia.)

² 1619 nov. 26—decz. 3. V. ö. 1619-iki Számadáskönyv 132.—133. l. Pozsony v. Itára.

³ *Frankl V.*: Pázmány Péter és kora. I. 527. l.

⁴ *Závodszy* diariuma *Katonánál*: XXX. p. 254.

⁵ *Zsilinszky Mihály* (A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. II. k. (Budapest, 1891. 186. l.) szerint 81 szavazattal 11 ellen. *Ortway T.*: Pozsony város utczái és terei. Pozsony, 1905. 486. l. *Szántó Károly*: A pozsonyi székesegyház. Pozsony, 1907. 37. l. *Schrödl*: i. m. I. 141. l.)

⁶ *Zsilinszky*: II. 186. *Schrödl*: I. 142. *Demkó K.*: id. ért. Századok. 1881. 434. l. *Markusovszky S.*: i. m. 35. l. *Lichner Pál*: Magy. Evang. Történeti Emlékei. I. (Pozsony, 1861.) 41. l., a ki azonban decz. 8-ikát említ. V. ö. *Lányi-Knauz*: Magyar Egyháztörténelme. II. k. (Esztergom, 1870.) 191—92. l., mely az előbbieket forrásául szolgált.

templomban végezték az istentiszteletet.¹ A pozsonyi ev. egyházközségnek a templomhoz való jogát az országgyűlés törvénybe is iktatta.²

Bár a rendek a pozsonyiak egyik legnagyobb ellenségét, Balásffy Tamás prépostot az ország területéről száműzték,³ a miben kétségtelen része volt a város által előterjesztett gravaminák adatainak, — egészben véve az országgyűlés, melynek érdeklődését és figyelmét az országos és a külső politika változatos eseményei⁴ teljesen lekötötték, a csekélyebb jelentőségű helyi érdekű sérelmekkel és igényekkel érdemlegesen alig foglalkozhatott. Innen van az, hogy a menyiben Pozsony egyéb kívánságai és sérelmei az országgyűlési tárgyalások folyamán szóba is kerültek, végleges döntés egyik irányban sem történt. Határozott visszautasítás érté ellenben a várost a taxa kérdésében, pedig ennek kedvező elintézésére — a gravaminák tanúsága szerint — a tanács nagy súlyt helyezett. Ennek oka a hadihelyzetben keresendő. Bethlen Gábor most, a fokozódó erő kifejtés idején, a közterhek leszállítására valóban alig gondolhatott. »Valamit eddig az nemes ország-
nak« szolgálhatott, azt saját maga költségével, hadaival vitte ugyan véghez, — írta volt Pozsonyból 1619 okt. 30-án Rákóczy Györgynek — de ugyanekkor viszont már nem tagadhatta, hogy »bizony volna az én hadaimnak is szükségek az pénzre, kik itt az ellenség ellen szolgálnak.«⁵ Természetes volt, hogy a fejedelem az aránytalanul megnövekedett haditerhek egy részét a közvetlenül érdekelt északnyugati felföld megyéire és városaira akarta áthárítani s e czímen legalább a legutóbbi országgyűlések által a megyékre és városokra kirótt anyagi

¹ *Ipolyi Arnold*: Veresmarty Mihály élete és munkái. Budapest, 1875. 533—34., 542. l. Erre vonatkozik *Kanizsai Pálfi János* superintendens feljegyzése is, a mely szerint »az 1619-ik évi december 26-án, azaz a Szent István első vértanu emlékezésére szentelt napon, a mely akkor csütörtök vala, a Megváltóról nevezett parochiális templomban... az Úrnak szentséges vacsoráját« Kanizsai Pálfi János szolgáltatta ki »közönséges használatban lévő valódi kenyérrrel«. Ezt egyházi beszéd előzte meg, a melyen Bethlen Gáborral együtt Magyarország karai és rendei is jelen voltak. »A megelőző napon, azaz Krisztus születésének ünnepén, az egyházi beszéd után Alvinczy Péter kassai pap végezte az úrvacsora-osztást.« Magy. Protestans Egyházi és Iskolai Figyelmező. II. (1871.) 67—68. l.

² Art. V. *Katonánál*: XXX. 274—76. l. V. ö. a városnak 1619 decemberében kelt folyamodására adott határozattal. Pozsony v. ltárában. Lib. Concept. 1619 és Lad. 56.

³ Art. XXVII. *Katonánál*: XXX. p. 290.

⁴ V. ö. *Lukinich I.*: i. m. 260—61. l.

⁵ Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelezése. 147—48. l.

hozzájárulást igyekezett maga számára biztosítani. Ez a magyarázata annak, hogy míg egyrészt Pozsony gazdasági megerősítése végett készségesen hozzájárult az egyházi birtokoknak a város által kívánt saecularisatiójához, addig másrészt azzal egyidejűleg a tanácsot az 1618. és 1619. évekről elmaradt taxa-hátralék haladéktalan beszolgáltatására utasította.¹ A pozsonyi kamara a várostól törlesztésképen elfogadott ugyan 200 ölnyi fát,² de azért ismételt sürgetésre volt szükség a kamara³ és a fejedelem részéről,⁴ hogy a város a különben jelentékeny (10.000 forintnyi) összegnek legalább egy részletét, 3000 forintot, beszolgáltassa. A többit a fejedelem, tekintettel a városban elszállásolt katonaság által okozott károkra, továbbá a polgárságot egyébként is súlyosan terhelő szolgálmányokra,⁵ elengedte,⁶ talán azért is, mert a pozsonyi klarisszák tulajdonát képező Alsó- és Felső-Jánok csallóközi helységeknek Schrembsér János pozsonyi nemes polgár részére 600 magyar tallérért történt eladása következtében,⁷ a különbözet egy részét megtérült.

A II. Ferdinánd biztosáival hosszas alkudozások után⁸ 1620 januárius 16-án megkötött s nem sokkal utóbb a császártól is megerősített egyezség,⁹ nemkülönben a tulajdonképeni

¹ 1619 nov. 23-ról. Eredetije Pozsony v. lt. Lad. 19. Ehhez hasonló tartalmú 1619 decz. 28-ról Trencsén városához. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, 1887. 87. l.

² 1619 nov. 29-iki átirata a tanácshoz. Pozsony v. levéltár. Lad. 19.

³ A kamara 1619 decz. 6-iki átirata. U. o. Lad. 19.

⁴ Bethlen Gábor 1619 decz. 28-iki rendelete a tanácshoz. U. o. Lad. 19.

⁵ V. ö. a tanács felterjesztésével Bethlen Istvánhoz 1620 januáriusából. Lib. Concept 1620. p. 5a—b. Bethlen Gábor rendelete 1619 decz. 21-ről. Pozsony v. lt. Lad. 38. s erre a tanács felterjesztése a fejedelemhez 1619 decz. Lib. Concept. 1619. és Lib. Concept. 1620. p. 4a—5b. Act. Protocollum. 1607—1621. p. 414. (Városi ltár.)

⁶ Bethlen Gábor 1620 januárius 20-iki rendelete. Pozsony v. lt. Lad. 19.

⁷ Bethlen Gábor 1620 januárius 13-iki oklevele. Pozsony v. lt. Lad. 32. Említi *Schönwitzky Bertalan* is: A pozsonyi Klarissza-apácák története. Pozsony, 1886. 33. l. *Ráth Károly*: Győri tört. és rég. füzetek. II. 258. l.

⁸ *Demkó K.*: id. dolg. Századok. 1881. 435—42. l. *Frankl V.*: id. mű I. 530—35. l.

⁹ *Kiadva Gooss Roderich*: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. Wien, 1911. 489—92. *Pray G.*: Principatus etc. Pestini, 1816. I. 108—115. *Firnhaber*: Actenstücke etc. 110—113. l. Tartalmilag Eszterházy Miklós. I. 109—110. *Lukinich J.*: i. m. 261—62. l.

országgyűlési tárgyalásoknak ugyanekkor történt beveződése¹ következtében a városra nyugalmasabb korszak következett. Maga a fejedelem is elhagyta Pozsonyt és Kassára, az ideiglenesen Erdélyhez csatolt északkeleti felföld fővárosába vonult hosszabb tartózkodásra, de gondoskodott arról, hogy a város, illetőleg a vár élére Dóczy István személyében megbízható és erélyes kapitány kerüljön.² Ez intézkedésre nem annyira stratégiai okokból volt szükség, mert hiszen a fegyverszünet megkötése óta a hadműveletek szüneteltek,³ hanem a városban elszállásolt katonaság fegyelmezésén kívül inkább a hírszerző szolgálat szervezése szempontjából. Pozsony kedvező földrajzi helyzete, polgárainak élénk kereskedelmi összeköttetései Béccsel és az osztrák tartományokkal, kiváló alkalmul szolgáltak politikai és harctéri hírek szerzésére, valamint azok továbbítására is. Megbízható tudósításokra pedig a határoktól távol tartózkodó fejedelemnek szüksége volt. A hírszerző szolgálatot — úgy látszik — Thurzó Szaniszló irányította,⁴ a tanács legalább hozzá küldött minden értesítést. Februárius 13-án pl. azt jelentik neki, hogy a lengyeleknek betöréseit ők is hallották, de úgy tudják, hogy azokat a morva seregek csakhamar szétverték.⁵ Később (febr. 26) azt a hírt közlik Thurzóval, hogy Dampierre megjelentetésre készül Pozsony ellen, számítván talán a várban tartózkodó német őrség közreműködésére is, melynek onnan már régen ki kellett volna vonulnia.⁶ Szerintük a császári hadvezér híresztelt támadása azzal a ténnyel függ össze, hogy a pozsonyi katolikusok fejei a múlt napokban Bécsbe távoztak, nem tudni ugyan mi végett, de valószínűnek látszik, hogy valamit forralnak a város ellen; mindenestre utasítást kérnek Thurzótól a velük szemben követendő eljárásra nézve.⁷ A tanács azonban a kért utasítás megérkeztéig a polgárok esetleges politikai üzelmeinek ellenőrzése végett egyidejűleg elrendelte, hogy mindazok, a kik Bécsbe, vagy máshova akarnak

¹ *Závodszy* diariuma. (Bél: Adparatus. 376. l.) Az országgyűlési törvényczikkek 1620 januárius 18-án már készen voltak. *Katona*: XXX. p. 267. Bethlen 1620 februárius 12-iki levelében is »az elmult posonyi generalis gyűlés«-ről ír. Kiadatlan politikai lev. 162. l.

² Bethlen Gábor 1620 januárius 22-iki rendelete. Pozsony v. lt. Lad. 38.

³ *Olchváry Ö.*: id. ért. Hadtört. Közlemények. 1890. (III.) 530. l.

⁴ V. ö. Thurzó 1620 febr. 24-iki levelével. Pozsony v. lt. Lymbus.

⁵ 1620 febr. 13-ról. Liber Concept. 1620. Pozsony v. lt.

⁶ V. ö. Bethlen Gábor 1620 márcz. 20-iki levelével: Kiadatlan politikai levelezése. 181—182. l.

⁷ Lib. Concept. 1620. U. o.

utazni, 5 forintnyi pénzbüntetés terhe alatt kötelesek előzetesen a bírónál, vagy a polgármesternél jelentkezni.¹ Természetes, hogy ily viszonyok között a szokásos tavaszi vásár is elmaradt,² mert a városi magistratus nemcsak saját polgárait tartotta szemmel, hanem köteles volt a városba érkező idegeneket is szigorúan ellenőrizni, ennek pedig az országos vásárok alkalmával lehetetlen lett volna megfelelni. Márczius derekán, midőn Dampierre és Bucquoy hadmozdulatainak iránya ismertté vált, a kedélyek végre némileg mégis megnyugodtak, bár a tanács nem titkolta Thurzó előtt, hogy dr. Puchow városi orvosnak, az ellenpárt egyik vezérének, Bécsben való tartózkodása okot ad az aggodalomra.³

Több gondot okozott a polgárságnak a várban és a külvárosokban elszállásolt katonaság fegyelmezetlensége, mely hova-tovább mind nagyobb méreteket öltött; rablások, útonállások napirenden lévén, a közbiztonság annyira megromlott, hogy a vidék lakossága nem mert élelmiszereket szállítani Pozsonyba, melynek élelmezése ennek következtében válságba jutott.⁴ A város márczius 24-én fejedelmi utasításra megállapodást kötött ugyan Dóczy István főkapitánynyal a katonai fegyelem és a közbiztonság helyreállítására, illetőleg fenntartására vonatkozólag, sőt — bizonyára az ellenőrzés megkönnyítése végett — kész volt a főkapitánynak magában a városban megfelelő szállást adni,⁵ de azért a katonák féktelenkedései még később is állandó panaszra ádtak alkalmat.⁶

Dr. Lukinich Imre.

¹ 1620 febr. 26-ról. Act. prot. 1607—1621. p. 415b. (Pozsony város ltára.)

² A tanács 1620 márcz. 11-iki értesítése Bécs, Ohmütz, Bruck, Nagyszombat és Győr városokhoz. Lib. Concept. 1620. (Pozsony város ltára.)

³ 1620 márcz. 14-ről. Lib. Concept. 1620. (U. o.) Puchow dr. utóbb panaszt emelt Bécsben II. Ferdinánd előtt a pozsonyi tanács ellen, hogy ez vagyónát lefoglalta; II. Ferdinánd ez ügyben közbenjárt Bethlen Gábornál, a ki azután arra utasította a magistratust, hogy Puchow vagyónához ne nyúljon, sőt »Doctori vero Joanni Puchow liberam et securam permittimus in urbe vestra manendi facultatem, aut si id recusarit, reculas illinc suas juraque possessionaria dividendi et auferendi«. 1620 május 5-ről. (Pozsony v. lt. Lad. 38.) A tanács jelentése szerint azonban Puchow panasza minden alapot nélkülöz, mert az orvosnak Pozsonyban tartózkodó felesége zavartalan birtokosa az egész vagyonnak. (1620 május 16-ról. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.)

⁴ A tanács 1620 márcz. 14-iki id. levele Thurzó Szaniszlóhoz. Lib. Concept. 1620. (U. o.)

⁵ 1620 márcz. 24-ről. Egykorú másolatban Pozsony v. lt. Lad. 42.

⁶ Gravamina. 1620 április hónap. Pozsony v. lt. Lad. 42.

Az életkor szerepe középkori jogunkban és az »időlátott levelek«.

(I. közl.)

I. Rész. Az életkor szerepe középkori jogunkban.

I. FEJEZET.

Az életkor egyes fokozatai s azok befolyása a magánjogi cselekvőképességre országos jogunkban.

1. §. *Az életkor jogi szerepéről általában.* — A személyiségre befolyással bírós az emberek között jogi különbségeket eredményező körülmények között mai magánjogunkban kétségkívül az életkor a legjelentősebb; régi jogunkban ellenben, a mikor — hogy csak a legfontosabbat említsük — a nemesi előjogok oly nagy különbségeket vontak maguk után, az életkornak befolyása nem volt annyira kizárólagos jellegű, mint ma. Minthogy azonban az ember testi és szellemi fejlődésének lassú és fokozatos menete következtében mindenkor és mindenütt számolni kellett vele, az egyéb körülmények folytán létrejött csoportok mindegyikén belül is érvényesült.

A természet törvényeinek általánossága folytán minden társadalom jogi berendezkedésének tekintettel kellett erre lennie, a minek bizonyosságát megtaláljuk úgy a legrégebb időktől fogva, valamint ma a legprimitívebb népeknél is, a hol t. i. az életkor annyira jellegzetes, hogy e primitív társadalmak kasztszerű tagozódásának is alapjául szolgál.¹

2. §. *A természetes személyiség kezdete. A méhmagzat jogi helyzete.* — A természetes személyiség s vele együtt a jogképesség az ember születésével veszi kezdetét. Minthogy azonban már a fogamzás után életről van szó, a *spes nascendi*, a személyiség keletkezésének reménye megköveteli, hogy jogszabályok rendezzék e különös helyzetet; s a jogrend nem is zárkozhatott el az elől, hogy a méhmagzat jogait, a melyek

¹ Schurtz: Altersklassen u. Männerbünde. Berlin, 1902.

rá, mint későbbi jogalanyra, majd szállni fognak, védelmébe vegye.¹

Első sorban az örökjogban volt ennek nagy jelentősége; s minthogy nálunk a birtokok jogi természetének különbözősége igen erősen hangsúlyozva volt, ennek folytán itt e kérdés még fokozottabb fontosságot nyert, a mint azt néhány, a középkori gyakorlatra világot vető okleveles emlékünk is bizonyítja.

1341-ben Károly Róbert a fiúutód nélkül elhalt Karacs fia Miklós zalai birtokát eladományozta Lőrincz fia Jánosnak. Az özvegy azonban, megjelenvén a király előtt, tiltakozását jelentette be ez ellen, mert teherben maradt özvegyiségre; a király ezt tekintetbe véve úgy rendelkezett, hogy a szülés megtörténtéig az özvegy az illető birtokban megmaradhat, a mikor azután a kérdést az fogja eldönteni, fiú vagy leány-e az újszülött.²

Hasonló esete volt 1359-ben László fia János özvegyének, mikor elhalt ura birtokát a király eladományozta, pedig ő teherben maradt özvegyiségre. Természetesen erre hivatkozva tiltakozott a beiktatás ellen, s a nádor ez alapon a tárgyalást júniusról a következő év januárjára el is halasztotta, — az özvegy állítása szerint akkor »a . . . marito suo *tertii mensis pregnans* existeret« — hogy a szülés eredményéhez képest hozhasson majd ítéletet.³

A harmadik idevágó ismert eset még több érdekes részlettel szolgál. Fraknói Pál 1437-ben örökösök nélkül halván el, özvegye és leányai a fiágot illető birtokokat is maguknál tartották; s mikor a legközelebbi osztályos atyafi ezek kiadását követelte, az özvegy egyebek közt azért is visszautasította ezt, mert teherben volt. Az ítélet úgy szólt, hogy bár a birtokokat régebbi örökösödési szerződések alapján azonnal meg kell felezni, végleges érvényre ez csak akkor fog emelkedni, ha fiú születik; ha ellenben az újszülött leány lesz,

¹ *Heusler*: Institutionen d. deutsch. Privatrechts. Leipzig, 1885. I. k. 100—101. l., *Gierke*: Deutsches Privatrecht. Leipzig, 1895. I. k. 357. l. — A zsidó jog felfogására nézve l. *S. Rubin*: Der »nasciturus« als Rechtssubjekt im talmud. u. röm. Rechte. (Zft. f. vergl. Rechtswiss. XX., 1907. 119.)

² . . . »ideo eandem dominam in eadem possessione usque ad tempus partus sui pacifice auctoritate presentium reliquimus et commitimus permanere expectantes utrum prolem masculinum pareat, nec ne«. (Magy. orsz. lev. Dl. 3409.)

³ . . . »ut medio tempore habito partu . . . discernere valeremus in premissis, quid fieri debuisset iustitia exigente« . . . (Zalai oklt. I. k. 615. l.)

az nővéreivel együtt e félrészből csak a negyedet kapja ki. Kimondotta az ítélet azt is, hogy az özvegyet a szülésig őrizet, *custodia* alatt kell tartani Fraknó várában, a mint azt az ország szokása előírja.¹

A nasciturus birtokjogának védelmét megtaláljuk mind a három esetben, sőt a király, illetve a nádor nemcsak elismerte az esetleg születendő fiúgyermek jogait, hanem, a mint ezt a római jog is tanította, az anya kezén hagyta a birtokot (*mulier ventris nomine in possessionem mittitur*).²

Ajándékozásoknál, főképp pedig a halál esetére történő ajándékozásoknál gyakran olvassuk azt a bontó feltételt, hogy a jogügylet, ha az ajándékozónak fia születik, érvényét veszti;³ sőt ha ez *expressis verbis* nem is foglaltatott a szerződésben, mindenkor fennállónak tekintetett. Hogy ez kiterjedt arra az esetre is, ha az ajándékozó özvegye teherben maradt hátra, egy 1340-iki oklevelünk egész határozottan bizonyítja.⁴

Hogy miben állt a *custodia*, arról az 1437-iki emlékünknél nem szól, teljesen megvilágítja azonban Ernusz Gáspárné esete, melylyel részletesen megismertet bennünket az 1542 : 43. t.-cz.

Keglevich Péter, a mikor veje, Ernusz Gáspár, 1541-ben gyermektelenül elhunyt, hogy leánya révén a nagy Ernusz-vagyont megszerezze, azt híresztelte, hogy az elhunyt férjétől áldott állapotban maradt özvegységre, s neki, valamint a születendő örökösnek (*haeredis nascituri*) ő a végrendeleti gyámja; ennek alapján azután az Ernusz-hagyatékot az ő részükre birtokába is vette a szülés megtörténtéig.

»E közben azonban — mondja az említett törvénycikk — Ő felsége, nehogy valami alátolt csecsemőt adjanak ki örökösül (ne *infans quispiam suppositivus* nomine haeredis

¹ »Interim autem, quousque ipsa domina... ab huiusmodi puerperio eliberaretur, sub custodia, que in talibus iuxta regni consuetudinem fieri solita esset... commorari... (Soproni oklt. I. k. 269. l.)

² ... »quatenus pefatam dominam... ante partum et usque ad diem partus sui ratione dicte possessionis inquietare, molestare et infestare nullatenus presumpmatis«, rendeli Károly Róbert 1341-ben. (I. h.)

³ Pl. 1210. Pannonh. rendtört. I. k. 618., 1238. *Fejér* : Cod. dipl. II. 7. k. 655. l.

⁴ »Adiecerunt insuper conditionem iure cautam, que in talibus donationibus et institutionibus etiam non adiecta solet et consuevit intelligi, quod si ex processu temporis filium vel filios a legitimis uxoribus susceptos procreaverint vel in uxorum legitimarum posthumos ventre reliquerint, extunc pefate possessiones donatice ad ipsum vel ad ipsos revertentur possidende«... (Teleki-cs. oklt. I. k. 72. l.)

ederetur), a szülés ellenőrzésére (*ad custodiam partus*) törvényesen néhány tisztességes és megbízható nemes asszonyt alkalmazván, miután megtudta, hogy ez álürügyként volt kigondolva, azokat a várakat és a kastélyt nem egyszer méltóztatott jóindulattal visszszakövetelni.¹

Ennek az intézkedésnek, mint a K. u. I. sz. derekáról való S. C. Plancianumnak is, az volt természetesen a célja, hogy hivatalosan konstatálják a terhességet és hogy az alácsúztatást megakadályozzák. Másrészt azonban arra is szolgálhatott, hogy így a születés pontos idejét ellenőrizhessék, mert utószülötteknél ez döntötte el, hogy törvényeseknek tekintendők-e vagy sem. A Hármaskönyv szerint a posthumusokat akkor lehetett törvényeseknek elfogadni, ha a férj eltemetése után tíz hónapon belül születtek meg.

Hogy mikor kezdett ilyen értelemben mint jogalany szerepelni a méhmagzat, arra a Hármaskönyvben határozott feleletet találunk; nemcsak a nasciturus iam pro nato habetur fictio alapjára helyezkedik ugyanis, hanem kimondja egyzersmind azt is, hogy a fogamzástól kezdve van a fogamzotaknak egyenlő joguk a megszületett és élő fiakkal, akikkel az apai jogokban mindenkor egyaránt örökölnek.²

3. §. *A nem-törvényes kor (illegitima aetas)*. — Bár a testi és szellemi fejlődés menete egyénenként nagyon változó, mégis meg lehet állapítani általánosságban olyan időpontot, a melyhez mindkét tekintetben bizonyos fokú fejlettséget fűzhetünk, a mely irányadó lehet így arra nézve is, hogy a jogi ténykedésekhez szükséges belátó és akaratelhatározó képességnek kellő foka a gyermekben már megvan.

A római jog a 7. évnél szabta meg az első ilyen határt, a mikor az addig teljesen cselekvőképtelen infans impubes lett s bizonyos nagyon korlátozott cselekvőképességgel ruházott fel; ez azután a 14., illetve 12. évvel tágult s teljes felszabadulását minden korlát alól a 25. életévvel érte el. Ez a többszörös tagozottság azonban már fejlődésnek, a fejlettebb életviszonyok követelményeihez való alkalmazkodásnak eredménye volt, s így nem csodálkozhatunk azon, ha a korai középkori jogokban az egyszerűbb életviszonyoknak megfelelően csak egy terminust találunk, még pedig elég alacsonyat.

¹ Vécsey T.: Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés 43. törvény-czikke. Századok, 1909. 304—313. l. — *Puer surreptitius*-ról l. 1497. VII. 17. N. Múzeum. Törzssanyag.

² HK. II. R. 62. cz.

Árpádkori emlékeink gyakran tesznek ugyan a cselekvőképességgel bíró vagy azt nélkülöző korfokozatról említést, de csak általánosságban, mert az évet, a melyhez az kötve volt, nem mondják meg; így: *etate minores*,¹ *in etate tenera*,² *pupillaria etas*,³ *in virilem pervenire etatem*,⁴ *ad etatem legitimam*,⁵ *ad legitimos seu discretionis annos pervenire*,⁶ *anni pueriles*.⁷

A XI. századból, Szent László és Kálmán törvényeiben, van ugyan két életkor-terminusunk, ezek azonban nem a szorosán vett magánjogi cselekvőképességre vonatkoznak, hanem a büntetőjogi felelősség kezdő korhatárát állapítják meg. Szent László II. törvénykönyvének 12. cikkében azt olvasuk, hogy ha a tolvaj a templomba menekült, vezessék onnan ki és vakítsák meg, *10 éves vagy annál fiatalabb gyermekei* maradjanak szabadságban, az idősebbek azonban vettessenek szolgaságra. Kálmán már enyhített ennek szigorán, mert a bűnös férjet s a bűnrészes feleséget szolgaságra rendelve, csak a *15 éves s annál idősebb fiúkat* juttatta anyjuk sorsára. (I. 56.)

Kérdés azonban, hogy a büntetőjogi felelősség is okvetlenül a magánjogi cselekvőképesség korával vette-e kezdetét és így felvehetjük-e, hogy a cselekvőképesség kora Szent László idejében a betöltött 10. évvel, Kálmán korában pedig a betöltött 15. évvel következett be.⁸

A 10 éves korhatár, bármily alacsony is, nem teljesen kizárt ugyan, bár csak az angolszászoknál⁹ találjuk meg s talán a ditmarschenieknél,¹⁰ — a hol azonban hamarosan 12 év, illetve 11 év és 6 hónap lett belőle, — de viszont nem szabad elfelejtenünk azt, hogy a régi bajor jogban a kiskorúság határa a 12. év volt,¹¹ pedig erre a magyarság sokszo-

¹ 1222. *Wenzel*: Árpádkori új okmt. XI. k. 170. l.

² 1264. U. o. VIII. k. 58. l.

³ 1284. *Knausz*: Mon. Strig. II. k. 176. l.

⁴ 1237. *Wenzel*: i. m. VII. k. 47. l.

⁵ 1271. *Fejér*: Cod. dipl. V. 1. k. 157. l., 1277. Hazai okmt. VII. k. 165. l.

⁶ 1284. *Thalčić*: Mon. ep. Zagr. I. k. 215. l.

⁷ *Wenzel*: i. m. XII. k. 251. l.

⁸ *Timon A.*: Magy. alk. és jogtört. 5. kiadás, Bpest, 1917. 317. l., *Kállay U.*: Kutatások IV. László korára. Századok, 1906. 43. l.

⁹ *Schröder*: Lehrbuch d. deutschen Rechtsgesch. 5. kiadás, Leipzig, 1907. 283. l., *Gierke*: i. m. 383. l., bár *Wackernagel* szerint (Die Lebensalter. Basel, 1862. 52. l.) ez íráshiba.

¹⁰ *Kraut*: Die Vormundschaft. I. k. 112. l.

¹¹ *Quitmann*: Die älteste Rechtsverfassung der Baiuwaren. Nürnberg, 1866. 130. l., *Merkel*: das Firmare des bair. Volksrechtes. Z. f. Rechtsgesch. II. k. 1863. 143—144. l.

ros érintkezése és kétségtelenül kimutatható bajor befolyások miatt mindig figyelemmel kell lennünk; a 12. évet tekinthetjük a legrégebb osztrák terminusnak is, sőt Alsó-Ausztriában és Tirolban még több: a 14. év volt a kiskorúság határa.¹

De nehéz is volna megmagyaráznunk a magánjogi cselekvőképeségnél ezt a nagy ugrást is a 10-ről a 15. évre oly rövid idő alatt, amikor tudjuk, hogy az ilyen szokás alapján kialakult jogszabály milyen erős gyökeret ver épen azért, mivel létrejöttének egyik legfontosabb eleme a hosszas, állandó gyakorlat. A fejlődés iránya ugyan mindenütt kétségtelenül az, hogy az életviszonyok komplikálódása folytán a cselekvőképeség kezdete mindinkább kifelé tolódik, de egyrészt a XI. században, Szent Lászlótól Kálmánig ily gyors fejlődést általánosságban sem konstatálhatunk, másrészt pedig azt sem tudnók megmagyarázni, hogy a kiskorúság miért zárult később a 14. évvel, vagyis így, a helyett, hogy meghosszabbodott volna, a mint várnunk kellene, inkább még megrövidült volna.

Ha azonban e korhatárokat merőben a büntetőjogi felelősség körére szorítjuk,² megadhatjuk az okát is e nagy ugrásnak. Kálmán törvényeiben kétségtelenül megállapítható az az igyekezet, hogy azt a drákói szigorú, a melylyel Szent István a lopást büntette s a melyet Szent László még tovább fokozott, erősen enyhítse,³ így érthető azután, hogy az ártatlan gyermekek bűnhődését is enyhíteni törekedett. Erről azonban majd később. Így tehát egyelőre azt kell inkább valószínűnek tartanunk, hogy más terminus szolgálta a magánjogi cselekvőképeség kezdetét s viszont más szabta meg a büntetőjogi felelősség megállapíthatóságát.

Hogy azonban a XIV. századig a magánjogi korhatár mi volt, azt adatok hiányában pontosan nem tudjuk; emlékeink alapján csak ekkor állapíthatjuk meg kétségtelenül a törvényes kor kezdetét a 14. életévet.

Van ugyan a XIII. század derekáról egy igen érdekes adatunk, mely 25 éves *nagykorúságról* szól, de kétségtelen,

¹ *Hasenöhyl*: Beiträge zur Geschichte d. d. Privatrechts in den österr. Alpenländern. Archiv f. österr. Gesch. 97. k. 1909. 18—19. l.

² *Thudicum* is a Lex Salica 12 éves korhatárát csak a büntetőjogi beszámíthatóságra vonatkoztatja s különben mint kiskorúsági határt a Lex Ripuar. 15. évét tekinti. (Gesch. d. d. Privatrechts. Stuttgart, 1894. 42. l.)

³ *Závodszy*: A Sz. István, Sz. László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bpest, 1904. 89. l.

hogy itt csak a római jognak singuláris hatásáról tanuskodó elszigetelt jelenséggel állunk szemben, amelynek magyarázatát a szerződő felekben meg is találjuk, s azt nem általánosíthatjuk. A mikor ugyanis Béla herceg 1269-ben a templomos lovagokkal délvidéki birtokokban cserére lép, ezt írja: »set quia nos *vicesimum quintum annum non compleveramus* tempore transactionis seu compositionis presentis, cum viginti annorum esse diceremur, iuravimus . . . super premissis non retractandis . . .«¹

A már említett kifejezésekből látjuk, hogy bizonyos szellemi fejlettség kívántatott meg hozzá (*discretionis anni*), s mint IV. László két oklevele is mondja, azt a *serdülttség* (*pubertas*) hozta meg.² Oklevelei alapján meg is állapíthatjuk, hogy mikor érte ő ezt el. A terminus ante quem-et egy 1277-iki oklevele szolgáltatja, melyben azt mondja, hogy »adempto regni nostri pleno gubernaculo domino concedente *in etatem legitimam venissemus*«.³ Minthogy ez oklevele uralkodásának hatodik évében kelt, 1277 szeptember elseje után adatott ki, a mikor — minthogy 1262 október végén vagy november elején született⁴ — 15. évében volt vagy esetleg azt már be is töltötte. Szerencsénkre van egy olyan oklevele, mely ezt kiegészítve, teljes bizonyossággal dönti el e kérdést. 1284-ben Timót zágrábi püspök egy régebbi adományának megerősítését kéri, a mit a király teljesít is, kiemelvén, hogy ezt »iam ex divine propiciationis gratia *ad legitimos seu discretionis annos feliciter pervenientes*« teszi,⁵ mivel pedig az eredeti adománylevél 1277-ben, uralkodásának *ötödik* évében, tehát 1277 szeptember 1-je előtt kelt,⁶ kétségtelen, hogy a törvényes korba jutása akkor történt meg, a mikor 1277 október végén, vagy november elején 15. életévét betöltötte.

Ez az adat tehát a Kálmán-féle 15 éves korhatár mellett szólna; ámde mi ismét a későbbi 14 éves korhatárnak visszaható fontosságát hangsúlyozva, csak annak a lehetőségnek felvételével gondoljuk eldönteni e kérdést, hogy különbség állt fenn a közjogi és magánjogi nagykorúság között, s

¹ Theiner : Mon. Hung. hist. I. k. 314. l.

² . . . »infra nostre *pubertatis* annos, quando non plena nobis rerum notitia habebatur« . . . (1277. Hazai okmt. VII. k. 165. l.), . . . »nobis infra *pubertatis* tempora constitutis« . . . (Wenzel : i. m. IV. k. 82. l.)

³ Hazai okmt. VII. k. 165. l.

⁴ Kállay U. : Kutatások IV. László korára. Száz. 1906. 45. l.

⁵ Wenzel : i. m. XII. k. 412. l.

⁶ U. o. 190. l.

az előbbi a 15. életévhez volt kötve.¹ Állandó rendelkezést e tekintetben nem ismerünk, történelmünk a legkülönbözőbb gyakorlatot mutatja, a mely azt bizonyítja, hogy a közönseges magánjog szabályai a király nagykorúsága tekintetében soha nem voltak irányadók, mint a hogy nem is kell, hogy a nagykorúság és a személyes uralkodásra való képesség — a *Mündigkeit* és a *Thronmündigkeit* — szükségképen összeessenek.²

Werböczy szerint régebben — *de nostra veteri consuetudine, secundum antiquorum usum et consuetudinem* — a fiúk 14, a leányok pedig 12 éves korukban érték el a törvényes kort.³ Legelső biztos adataink azonban erről csak a XIV. század második feléből maradtak fenn. 1373-ban egy apa eladja birtokát; minthogy pedig gyermeke, gyenge kora miatt, nem nyilváníthatta beleegyezését, megállapította a hiteles helylyel korát, a hol körülbelül 3 évesnek találták (»trium annorum vel citra«). Erre azután kötelezte magát, hogy ha fia a törvényes kort eléri, újra a káptalan elé hozza, hogy az a maga részéről is megerősítse az eladást.⁴ A 12. évfordulóra pedig, a miről az oklevél beszél, vagyis 11 év múlva, 14 éves lett a gyermek. A század végén egy 12 éves fiú nevében még

¹ R. Kiss I. akadémiai felolvasásában (Mátyás király nádori törvénye, Akad. Ért. 1916. 169. l.) a 14. életévben állapítja meg a király kiskorúságának határát. A főntebb tárgyalt két oklevél azonban kétségtelenné teszi, hogy IV. Lászlónál a 15. év zárta azt le, mert a 14. életévét már 1276-ban betöltötte s ha ezzel már nagykorúvá lett, nem lett volna szükség még egy 1277-ben kiadott oklevélét később újra megerősítenie. — A frank és német királyok általában betöltött 15 éves korukban kezdhették meg a kormányzás önálló gyakorlatát; az 1356-iki német aranybulla a vál. fejedelmektől a betöltött 18. évet kívánta meg, sok német hercegi családban azonban később is elég volt a 14 vagy 16 éves kor. (*Thudichum*: i. m. 42. l.) Nem térünk most ki részletesen e kérdésre, csak megemlítjük, hogy Endre herceg, II. Endre fia, 16 éves korában kapta meg Halicsot, abban a korban, »a melyben — írja Pauler — az Árpád-herczegek már férfiaknak érzik magukat«. (A m. nemz. tört. Bpest, 1899. I. k. 94—95. l.); Béla herczegnek pedig atyja, IV. Béla, 15 éves korában adta Szlavónia herczegségét. (U. o. 247. l.)

² Csekey: A magy. trónöröklési jog. Bp. 1917. 390—391. l. — Katona IV. Lászlónak fentebb említett 1284-i oklevelét véve egyedül alapul, 22. évére tette nagykorúságát. E tévedését átvette Cziráky: *Conspectus iuris publici* I. 114., tőle pedig Csekey.

³ I. R. III. cz. — Érdekes, hogy a *Systematica commissio* szerint ez tévedés. (Werböczius illustratus 1763. 224 l. jzt.)

⁴ ... »dum ipse Dominicus filius suus legitimam pervenerit ad etatem, videlicet ad duodecimum annum a dato presentium infra computandum«... (Fejér: i. m. IX. 4. k. 520. l.)

megbízólevél nélkül jelenik meg képviselője,¹ míg egy 14 éves már önállóan kiadhatta a leánynegyedet.²

Ezzel a régi gyakorlattal szemben emeli ki Werbőczy, hogy az ő idejében — *nostra hac tempestate, nostro aevo* — mindkét nembeli gyermekek 12 éves korukban lesznek törvényes korúakká. Hogy mikor ment végbe ez a változás, pontosan nem tudjuk s az okokat sem ismerjük, a melyek megindítói voltak. Valószínűnek vehetjük azonban, hogy erre az a belátás vezetett, hogy ha a fiúk és leányok közt való megkülönböztetésnek, a 14 illetve 12 éves korhatárnak a kánonjog házasságjogában fiziológiai okok következtében van is alapja, a magán- és perjogi cselekvőképesség kezdetének megállapításánál semmi ok sem szól mellette, sőt egyenesen érthetetlen a fiúknak ily módon való háttérbe szorítása. Nem lehetetlen az sem, hogy Werbőczy nevéhez fűződik e reform, mert életbeléptetése ép az ő korára esik.

A perjogi cselekvőképességet illetőleg ugyanis, mint látni fogjuk, a korhatár egységesítése 1505 táján ment végbe, és semmi okunk sincs arra, hogy a magánjogi cselekvőképességet illetőleg más időpont után kutassunk. A prókátortvallás ugyanis, mely a törvényes korról adatott meg, nemcsak a perbeli képviseletet szolgálta, mert hiszen e megbízólevéllel bármiféle jogügyletnél képviselhetette a serdültet a megbízott; a perjogban pedig a XV. század végén még fennállt a nemek szerinti különbség, a 14 és 12 éves korhatár, mert 1496-ban még külön női törvényes korról olvasunk,³ sőt még 1503-ban is csak korlevél alapján képvisel valaki egy 12 éves fiút.⁴ Igaz viszont, hogy 1481-ben egy 13 éves fiú már beleegyezését nyilvánítja atyja fassiójához,⁵ de ez nem tekinthető önálló jogi ténykedésnek, s mint látni fogjuk, gyakran még fiatalabb nem-törvényes korúakat is felhívtak hasonló nyilatkozatra.

A nem-törvényes koron belül, tehát a 14. illetve 12. éven alul, magánjogunk az infans és impubes között jogi következményekkel bíró különbséget nem ismert; az *illegitima etas*

¹ ... »pro Georgio ... puero, ut dicebatur, etatis duodecim annorum, propter imperfectam eius etatem sine literis procuratoriis« ... (1394. III. 5. N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

² ... »ut videbatur quatuordecim annorum vel circa« ... (1379. I. 4. N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

³ ... »ipsa puella Justina nondum ad annos discretionis sexus devenisset, cum scil. ... iuxta huius regni consuetudinem pro causis suis dirigendis procuratores suos constituere posset et valeret« ... (Magy. orsz. lev. Dl. 20.151.)

⁴ Magy. orsz. lev. Dl. 21.224.

⁵ 1481. VII. 16. N. Múzeum lev. Törzsanyag.

megjelölés mellett azonban a kifejezések egész sorát találjuk még e kor megjelölésére, a melyek nagyjából azt is jelzik, vajjon a gyermek az infantiához vagy a pubertashoz állt-e közelebb; így: *infantulus, qui in ulnis ferebatur*,¹ *qui nondum habuit etatem loquendi*,² *nondum sui sensus rectores*,³ *in tenerrima etate*,⁴ *satís in tenera etate*,⁵ *pupillaria etas*,⁶ *in tenera etate*⁷ (ez a leggyakoribb), *etatis teneritas*,⁸ *tenella etas*,⁹ *anni ad discernendum boni et mali insufficientes*,¹⁰ gyakoriak ezek mellett a *puer*,¹¹ *puerulus*,¹² *parvulus*,¹³ *knabe*,¹⁴ *pueritia*,¹⁵ *puerilitas*,¹⁶ *puerilis etas*¹⁷ kifejezések, s egyházi fórum oklevelében találkozunk a *minor etas*¹⁸ elnevezéssel is.

Mai magánjogunkban a 12 éven aluli gyermekek teljesen cselekvőképtelenek; középkori jogemlékeink szerint azonban a nem-törvényes korúak is bírtak bizonyos alsóbbfokú cselekvőképességgel. A Hármaskönyv szerint a gyámgyermekek gyámjuk tudta és beleegyezése nélkül semmiféle bevallást nem

¹ 1308. Anjoukori okmt. I. k. 142. l., 1352. Károlyi-oklt. I. k. 210. l.

² 1309. Anjoukori okmt. I. k. 179. l.

³ 1323. Károlyi-oklt. I. k. 195. l.

⁴ 1340. Zichy-okmt. I. k. 582. l., 1416. Magy. orsz. lev. Dl. 10.479., 1489. Justh.-cs. lev. N. Múzeum.

⁵ 1343. N. Múzeum lev. Törzsanyag.

⁶ 1284. Knauz : i. m. II. k. 176. l.

⁷ 1262. Wenzel : i. m. VIII. k. 30. l., 1264. U. o. 58. l., 1325. Hg. Batthyány-cs. lev. Kőrmend. Himfy. 46., 1351. Károlyi-oklt. I. k. 195. l., 1373. Fejér : i. m. IX. 4. k. 520. l., 1483. Magy. orsz. lev. Dl. 16.376. stb.

⁸ 1357. Teleki-oklt. I. k. 102. l.

⁹ 1384. Tallián-cs. lev. N. Múzeum.

¹⁰ 1483. Magy. orsz. lev. Dl. 16.376.

¹¹ 1222. Wenzel : i. m. XI. k. 170. l., 1237. U. o. VII. k. 47. l., 1352. XII. 10. N. Múzeum lev. Törzsanyag, 1381. Ortway : Temesvm. tört. IV. k. 143—144. l., 1388. X. 13. N. Múzeum lev. Törzsanyag, Iványi B. : Vázlatok Eperjes középkori jogéletéből. (Kny. Száz. 1909. évf. 15. l.)

¹² 1421. Teleki-oklt. I. k. 447. l., HK. III. R. 30. cz.

¹³ 1272. Fejér : i. m. V. 1. k. 210. l., 1308. Anjoukori okmt. I. k. 143—144. l., 1318. U. o. 153. l., 1322. U. o. II. k. 4. l., 1349. Kállay-cs. lev. N. Múzeum, Iványi B. : i. m. 15. l.

¹⁴ Iványi B. : i. m. 15. l.

¹⁵ 1346. Anjoukori okmt. IV. k. 559. l., 1444. VI. 11. N. Múzeum lev. Törzsanyag.

¹⁶ 1329. Zalai oklt. I. k. 238. l.

¹⁷ 1329. Hazai okmt. III. k. 102. l., 1375. Magy. orsz. lev. Dl. 6286., 1385. Zichy-okmt. V. k. 597. l., 1386. Kállay-cs. lev. N. Múzeum, 1388. X. 13. N. Múzeum lev. Törzsanyag, 1399. III. 31. U. o.

¹⁸ 1320. Berzeviczy-cs. lev. N. Múzeum.

tehetnek,¹ ez áll tehát az atyai hatalom alatt levőkre is; de viszont az is következik belőle, hogy szerzésre képesek, akár ügyletből, akár saját ténykedésükből kifolyólag.² Okleveleink alapján pedig még szélesebb körű cselekvőképességgel látjuk élni a nem törvényes korúakat: így pl. kiskorúak személyesen intéznek el osztályt s egyben rendelkeznek is a reájuk eső részekkel,³ beleegyezésüket adják anyjuk birtokelidegenítéséhez, még pedig a hiteles hely határozott megkérdezésére,⁴ tiltakoznak atyjuk vagy testvéreik birtokeladása ellen.⁵

Mínthogy azonban e cselekvőképesség nagyon korlátozott volt, a nem törvényes korúak általában képviselőkre szorultak. Az árvákat gyámjuk képviselte,⁶ az atyai hatalom alatt állókat pedig atyjuk,⁷ s tulajdonkép ilyenkor a képviselő volt kötelezve, a mi őt a kellő gondosság kifejtésére figyelmeztette; ezt a *tehovállalás formulája* is kifejezésre juttatta (*onus et gravamen in se assumere*), a melylyel majdnem mindig

¹ I. R. 126. cz. — 1352. ... »filios habuisset in tenera etate constitutos et infantulos, qui nec procuratores constituere nec confessionem — — — potuissent« ... (Károlyi-oklt. I. k. 210. l.), 1385. Zichy-okmt. V. k. 597. l.

² *Fazekas O.*: Cselekvőképesség. Magyar Jogi Lexikon II. k. 782. l.

³ 1329. ... »Lucachus prefasat duas possessiones ... , que sibi cesserunt, propter suam puerilitatem, donec ad annos discretionis eveniret, predicto Herbordo commisit coram nobis conservare protegendas«. (Zalai oklt. I. k. 238. l.)

⁴ 1308. ... »Dicimus etiam, quod prenominatus Johannes parvulus (11 éves volt!) ... per nos interrogatus pro se et pro Thadeo infanto fratre suo iuxta modulam sue etatis respondens, premissam donationem per dominam matrem suam factam ex eorum voluntate dixit processisse«. (Anjoukori okmt. I. k. 142. l.)

⁵ 1322-ben kiskorúak azért tiltakoznak testvéreik birtokeladása ellen, mert az »non ex consensu et voluntate ipsorum, imo in preiudicium eorum« történt. (Anjoukori okmt. II. k. 4. l.) — 1340-ben egy 8 éves gyermek tiltakozik az ellen, hogy mikor ő egész kicsi volt, atyja egyik ősi birtokát eladta, »et etiam ne forte suum nomen ad litteram ipsam venditionem continentem exarasset«. (Zichy-okmt. I. k. 582. l.) — 1364-ben 8, 6 és 4 éves gyermekek tiltakoznak atyjuk birtokelidegenítése ellen. (Anjoukori okmt. IV. k. 261. l.) L. még 1323. Károlyi-oklt. I. k. 195. l., a hol a gyermekeknek atyjuk ellenében tett tiltakozása alapján 1351-ben a nádor vissza is ítélte az egyik fiúnak az eladott birtokot. V. ö. HK. I. R. 51., 58., 59. cz., hogy az apa mikor idegenítheti el az ősi fekvő jószágokat s mi a tehervállalás.

⁶ Pl. 1244. Hazai okmt. IV. k. 31. l.; ... »pro filiis suis ... tamquam tutrix et gubernatrix eorum« ... (1399. III. 31. N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

⁷ 1309. ... »qui nondum habuit etatem loquendi, sed pater eius respondebat pro eodem« ... (Anjoukori okmt. I. k. 179. l.) — 1359. Az apa zálogbevállaláshoz magával viszi gyermekeit is a hiteles-

találkozunk ilyen képviseleti ügyleteknél.¹ Minthogy pedig a képviselet nem megbízás volt, mint a törvényes korúaknál, vagyis nem prókátor-vallás útján történt, e képviselők megbízólevél nélkül (*sine litteris procuratoriis*) jelentek meg, a mit rendesen külön hangoztatnak is.² A gyámoknak azonban — a törvényesek kivételével — igazolniok kellett magukat, s e mellett még korlevéllel bizonyítani tartoztak azt is, hogy a gyermek nem törvényes korú s így jogosan képviselik.³

A tehervállalás, a mit a gyermek képviselője a jogügylet létesítésekor bejelentett s a mit az oklevélbe is felvettek, tulajdonkép kezesség volt, a melyet a szerződő fél a kiskorúak esetleges későbbi tiltakozásáért vállalt; ez nemcsak a már említett általános formulával történhetett, hanem mint külön kikötés is szerepelhetett.⁴ A másik szerződő felet illetőleg az is megnyugtató biztosíték volt, ha ügyfele arra kötelezte magát, hogy az érdekelt kiskorúakkal törvényes koruk elérése után külön megerősíteti a jogügyletet.⁵

A visszavonási jog erős fegyver volt a kiskorú kezében; e mellett még a hűtlen gyám anyagi felelőssége is ki volt

hely elé s megmondja korukat. (Magy. orsz. lev. Dl. 4871.) — 1352. XII. 10. főbb kiskorú nevében jelent be valaki ellenmondást az apák birtokelidegenítése ellen, de nem mondja meg, hogy mily alapon képviseli őket. (N. Múzeum lev. Törzsanyag.) — Egy korai oklevelünkben (1222.) hatósági személyt, poroszlót találunk a kiskorúakkal együtt a hiteleshely előtt (»licet etate minores cum pristaldo suo«), de ez csak úgy látszik, a gyámi consensust és scitust bizonyította, mert a jogügyletet maguk a felek intézték el. (Wenzel : i. m. XI. k. 170. l.)

¹ Pl. 1370. . . »pro se personaliter et pro . . . filiis suis, quorum honus et gravamen, si in infrascripta compositione stare nolent, ad se assumpmendo« . . . (Magy. orsz. lev. Dl. 29709.) 1425. . . »onera autem . . . puerorum, ut dicitur, in tenera etate constitutorum ad infrascripta super se assumpmendo« . . . (Ghyczy-cs. lev. N. Múzeum.)

² Pl. 1384. . . »propter earum tenellam etatem sine litteris procuratoriis . . .« (Tallán-cs. lev. N. Múzeum), 1394. III. 5. . . »pro puero ut dicebatur, 12 annorum propter imperfectam eius etatem sine litteris procuratoriis, onus tamen eiusdem, si idem futuris temporibus infrascriptam ordinativam compositionem retractare niteretur, super se assumendo« . . . (N. Múzeum lev. Törzsanyag.) 1399. III. 31. . . »propter ipsorum puerilem etatem . . . sine litteris procuratoriis« . . . (Ü. o.)

³ A HK. ugyan csak a bíróság előtt követeli ezt meg, de épúgy állt ez akkor a magánjogi ügyletekre is. (I. R. 126. cz. Quadrip. II. R. 99. cz.)

⁴ 1264. Wenzel : i. m. VIII. k. 58. l. — 1237. A gyám az árva egy birtokát eladván, arra kötelezi magát, hogy ha a gyermek törvényes korba jutva az eladást visszavonja, ő a vásárló félnek az összeg kétszeresét fogja megfizetni. (Wenzel : i. m. VII. k. 47. l.)

⁵ 1370. . . »insuper assumpsit idem Mychael predictum Jacobum filium suum maiorem pro premissa compositione seu confessione

mondva, a mennyiben az okozott kár kétszeresében marasztalták el.¹ A biztosíték-adás, *cautio*, sem volt ismeretlen; tudjuk ezt az 1320-ban Temesvárott összegyűlt főpapok jogi véleményéből, a kik elé az a kérdés került, vajjon az özvegy kiskorú leánya nevében követelheti-e a bíróság előtt a leánynegyedet? A főpapok válasza az volt, hogy igen, követelését megteheti akár ő, akár valamelyik rokona is a gyámság jogán, csak ingatlanaiból megfelelő biztosítékot kell nyújtania.²

4. §. *A törvényes kor és a teljes kor (legitima aetas és perfecta aetas).* — Kétségtelen, hogy a fejlődés menete nálunk is ugyanaz volt, mint a mit a külföldi analógiák mutatnak, hogy t. i. eredetileg csak egy korhatár szerepelt³ s ennek elérésével az ifjú teljes jogú tagja lett a társadalomnak, felszabadult a gyámság alól, házasságra léphetett és vagyonával szabadon rendelkezhetett. Egy oklevelünk a XIII. század elejéről *»vivilis elias«*-nak nevezi ezt a kort a pueritiával szemben,⁴ pedig a 14 éves ifjú még nem nevezhető valójában annak, de mint serdültnek a jogai ugyanazok voltak.

Az egyszerűbb életviszonyok megváltoztával azonban kitűnt, hogy a 12. vagy 14. évvel nem tanácsos megadni a gyermeknek a teljes cselekvőképességet; ezért a korhatárt vagy lassankint mindjobban s jobban kitolják, vagy pedig ezt megtartva, megállapítanak mellette egy vagy több későbbi terminust is, a melyeknek eléréséig bizonyos jogokat illetőleg a korlátozás még fenntartatik. Nálunk ez utóbbi történt.

Mint láttuk, a törvényes kor a XVI. század elejéig fiúknál a 14. leányoknál pedig a 12. életévvel, attól kezdve pedig mindkét nemnél egyformán a 12. évvel köszöntött be. Okleveleink azonban ezt is, ép úgy mint a nem-törvényes kort, nem

corroboranda adducere coram nobis . . . (Magy. orsz. lev. t. Dl. 29709), 1410. . . »adveniente tempore adulte etatis eorum . . . premissa personalibus eorum assistentiis roborando ratificare tenerentur«. (Soproni okl. II. k. 617. l.)

¹ HK. I. R. 123. cz.

² »Nos vero . . . eisdem respondimus, quod tunc demum mater vel alius proximus tutorio seu curatorio nomine dictam quartam filialem pro filia minoris etatis petere, agere et acquirere possunt in iudicio, cum mater vel alius proximus vel alii fideiussores pro eis sufficientem cautionem, sua scil. immobilia obligando de ratitione dicte filie et de expeditione seu defensione proximorum dicte filie ab omnibus processu temporis dictam quartam vindicare volentibus prestiterint.« (Berzeviczy-cs. lev. N. Múzeum.)

³ »Das altdeutsche Recht kannte nicht verschiedene Abstufungen der Minderjährigkeit.« (Heusler : i. m. II. k. 489. l.)

⁴ 1237. Wenzel : i. m. VII. k. 47. l.

évek szerint határozzák meg, hanem csak általánosságban ily kifejezésekkel: *legitima etas*,¹ *legitimi anni*,² vagy pedig a szellemi fejlettség kiemelésével (a *discernere*-tudás hangsúlyozásával): *ad etatem, ad annos discretionis pervenire*,³ *discretionis anni*.⁴ A gyermek ekkor már nem puer, hanem ifjú: *adolescens*,⁵ *Jüngling*,⁶ serdült korában van: *adulta*,⁷ *debíta*⁸ vagy *legitima et adulta etas*,⁹ *adulti anni*,¹⁰ *matura etas, debita et matura humanitas*,¹¹ német nyelvű emlékeinkben: *kumbt zu seinen Jarn, kombt zu seinen Tagen*,¹² *cz iren Tagen quemen*¹³ vagy *dirwachsen und mondig werden*,¹⁴ mely utóbbi a gyámság alól való felszabadulást emeli ki, a mikor a gyermek az Unmündigkeiből a Mündigkeibe lép át.

A mikor a törvényes kor később a teljes cselekvőképességet még nem adta meg, ennek elnyerését egy magasabb korhatárhoz, a 24. életévhez kapcsolták s ez volt azután a *teljes kor, perfecta etas*,¹⁵ a melyet azonban a nők, épúgy mint eleinte

¹ 1262. *Wenzel*: i. m. VIII. k. 30. l., 1298. U. o. XII. k. 623. l., 1300. *Fejér*: i. m. X. 3. k. 283. l., 1322. Anjoukori okmt. II. k. 4. l., 1343. N. Múzeum. Törzsanyag.

² 1284. *Tkalčič*: i. m. I. k. 215. l.

³ 1221. *Fejér*: i. m. III. 1. k. 327. l., 1427. Forgách-cs. lev. N. Múzeum.

⁴ 1308. Anjoukori okmt. I. 153. l., 1329. Zalai oklt. I. k. 238. l., 1336. Urkundenbuch I. k. 483. l., 1489. Justh-cs. lev. N. Múzeum.

⁵ 1344. *Kubinyi*: Magy. tört. eml. II. k. 138. l.

⁶ *Iványi B.*: i. m. 15. l.

⁷ 1488. Forgách-cs. lev. N. Múzeum.

⁸ 1422. Teleki-oklt. I. k. 458. l.

⁹ 1351. Zichy-okmt. II. k. 451. l., 1353. Zalai oklt. I. k. 540. l., 1359. Kállay-cs. lev. N. Múzeum, 1418. *Fejér*: i. m. X. 6. k. 125. l., 1391. Zalai oklt. II. k. 249. l., 1500: 14. t.-cz., *Iványi B.*: i. m. 15. l.

¹⁰ 1378. Soproni oklt. I. k. 450. l.

¹¹ 1498. Magy. orsz. lev. Dl. 20.693., 20.694.

¹² *Király J.*: Pozsony város joga 94. l., Selmeczi jogkönyv. *Wenzel*: i. m. III. k. 208. l.

¹³ Szepesi jog 17. §.

¹⁴ *Iványi B.*: i. m. 15. l.

¹⁵ HK. I. R. III. cz. — Az elnevezésekre vigyáznunk kell, mert gyakran más értelemben is használtattak. Így pl. a *perfecta etas* kifejezéssel korán találkozunk ugyan emlékeinkben, de nem a teljes, hanem a törvényes korra alkalmazva: 1398. . . . »usque quo proles eius adoleverint et ad perfectam etatem devenerint«. . . . (*Wenzel*: Stibor vajda. 109. l.) 1500-ban választott bírák egy zálogbevallást semmisnek mondanak ki, mert az egyik fél »nondum in adulta et perfecta fuisset etate«. (Szögyény—Marich-cs. lev. N. Múzeum.) Mindkét helyen az adoleverint ill. adulta etas-ból látjuk, hogy serdültségről, tehát törvényes korról van szó tulajdonképp. Ez értendő akkor is, mikor 1466. III. 17. »ad perfectam etatem« halasztanak el egy pört. (N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

a törvényes kort is, hamarább, már 16. életévükkel érték el. A Hármaskönyv szerint azonban ez újabb gyakorlat volt: *iuxta modernam consuetudinem*, — írja — de hogy előbb mi volt szokásban, arról emlékeink nem szólnak.

A teljes kor 24 éve nem lehet római jogi befolyás eredménye, mert ott a nagykorúságot a 25. év hozta meg, s a szomszédos osztrák jogokban sem találkozunk vele; a törvényes kor megkettőzésének sem lehet az eredménye, mint a Kleines Kaiserrechtben,¹ mert a teljes kor 24 éve gyakorlatban volt akkor már, mikor a fiúk még 14 éves korukban lettek törvényes korúak, és szláv hatásra sem gondolhatunk.²

A teljes korhoz viszonyítva a 24., illetve a 16. év alatt levő kor az *imperfecta etas*,³ mely azután ismét törvényes és nem-törvényes korra oszlott.

A törvényes korba jutás az atyai hatalom alatt álló gyermekek jogi helyzetén nem sokat változtatott, mert a fiúk tulajdonkép még a teljes kor elérésével sem váltak önjogúakká, hanem csak az osztály útján végbe ment emancipációval, a leányok pedig egészen férjhezmenetelükig gyámság alatt állván, önjogúságra 16 éves korukban sem juthattak. Bizonyos vonatkozásokban azonban az ő cselekvési képességük köre is bővült a törvényes kor beköszöntével.

Az atyai hatalom alatt álló fiú az atyai ingó és ingatlan javakról csupán atyjának beleegyezésével rendelkezhetett;⁴ a mi saját külön vagyonát illeti, arról Werbőczy nem szól, de mivel az osztályt, ha az közös megegyezés s nem kikényszerítés útján történt,⁵ mindkettőjük vagyonában egyenlően kellett végrehajtani,⁶ azt következtethetnők, hogy teljes szabadsággal e fölött sem rendelkezhetett, mert atyját könnyen

¹ »Der Keyser gap aber czwelffe czu den czwelffen, das sint 24 jar.« 2., 17. (*Kraut*: Die Vormundschaft. I. k. 141. l.)

² A lengyel jogban eredetileg 12 év volt a korhatár mindkét nemre nézve, a XV. sz. elejétől kezdve fiúknál eltolódott a 14—15. évig, a XVII. sz. második felében pedig a 18. évig. 1768-ban azután a 24 év lett a nagykorúság határa. (*Dr. P. Dabkowski*: Prawo prywatne Polskie. Lwow, 1910. I. k. 216—219. l.) A cseh és morva jogban sem találunk hasonló korfokozatot. *Kapras*: Die Vormundschaft im altböhm. Landrechte. (Zft. f. vergl. Rechtswiss. XVIII. 1905. 363—364. l.)

³ 1320. Berzeviczy-cs. lev. N. Múzeum; 1394. III. 5. N. Múzeum lev. Törzsanyag; 1447. Sztáray oklt. II. k. 401. l.; 1515. Teleki-oklt. II. k. 338. l.; HK. I. R. III. cz.; »*imperfecta et illegitima aetas*«. (1538. Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 278. n. 61.)

⁴ HK. I. R. 51. cz.

⁵ HK. I. R. 52., 53. cz.

⁶ HK. I. R. 54. cz.

megrövidíthette volna.¹ Ámde a saját szerzeményét illetőleg »*praeter voluntatem patris*« tehát atyja akaratára való tekintet nélkül, szabadon végrendelkezhetett,² a mivel pedig szintén megrövidíthette őt; így tehát nemcsak nem vethetjük el határozottan a *filius familias* szabad rendelkezési jogát *peculium*át illetőleg, hanem inkább a mellett kell állást foglalnunk.

Külön jogi természettel bírt a gyermek külön vagyona körében az anyai jogon rászállt vagyon, a mely az atyjával való osztály alól is ki volt véve, mivel e részben, — mondja Werbőczy — a mint az okosság is nyilván parancsolja, e jószágok egyedül az anya és nem az apa nemzetségét követik. Így tehát azt sem mondhatjuk ki határozottan, hogy ebben sem volt szabad rendelkezési joga; míg ugyanis az atyai javakra és esetleg saját szerzeményére is cselekvőkép telensége esetén az atyai beleegyezés pótolhatta ezt, mi pótolta volna azonban az anyai ági vagyonnál, a mely az atyára nem tartozott? Talán a legközelebbi *cognatus* beleegyezése — *scitusa* és *consensus*a? De viszont hogy lehetett volna ezt az atyai hatalom kizárólagosságával összeegyeztetni?!

Fontosabb következménnyel járt azonban a törvényes kor elérése az árvákra nézve: őket ugyanis felszabadította a gyámság alól.

A Hármaskönyv I. R. 124. czíme azt mondja: »*tutores impuberibus et invitis, curatores autem puberibus et petentibus dantur*«, majd alább: »*postquam filii legitimae aetatis annos transegerint, invitis et non consentientibus eisdem patres eorum tutores illis in testamento substituere non possunt, cum illius sunt iam aetatis, ut se processu iuris defendere queant*«. Ebből kétségtelen az, hogy az ifjú törvényes kora eléréseivel kérhetett magának vagyoni ügyei gondozására gondnokot, mert hisz a 14 vagy 12 éves kor még távolról sem nyújt annyi tapasztalatot, hogy el tudná látni dolgait; azt azonban nem olvashatjuk ki belőle, hogy csak a gondnok személye függött a gondnokolttól, nem pedig az, hogy akár-e gondnokot vagy sem, s választania mindenképen kellett, mert különben pl. a 18 évesnél fiatalabb árva fiú, a ki még ingói felett nem rendelkezhetett, a termését sem adhatta volna el.³

Ez a felfogás egyrészt a Hármaskönyv fentebb idézett szavaival áll ellentétben, mint azt a hangsúlyozott »*petentibus*« és »*invitis*« jelzők mutatják, másrészt pedig a dolog

¹ Fazekas O. : i. cz. i. h. 784. l.

² HK. I. R. 51. cz. 9. §.

³ Fazekas O. : i. cz. i. h. 783. l.

lényegével sincs oly szoros kapcsolatban, hogy abból okvetlen következnek. A cselekvőképesség korlátozásának célja ugyanis jórészben az ingatlan biztosítása volt, nem pedig a kis-korú érdekeinek védelme, — a minthogy a gyámság is eredetileg az érdekelt örökösök javára fennálló jog, hatalom, nem pedig a gyámolt javára szolgáló kötelesség volt, — azt pedig az ingatlanokkal való szabad rendelkezésnek korlátozása a 24. év utánra eléggé biztosította. A mi pedig az ingókat illeti, az ezekre vonatkozólag kialakult gyakorlat is elsősorban a családi ezüst- és aranymarhára volt tekintettel, a mikor az ezüst marhát a 16., az aranyakat pedig a 18. évben bocsátotta az ifjú szabad rendelkezésére.

Igy állapítja ezt meg az a becslési tárfifa, melyet minden régi törvény-kodexünkben megtalálunk a *Decretum maius* után »Series estimationum« czímmel¹ s a mely az ú. n. Nyirkállai-féle Mátyás-korabeli formuláskönyvben is olvasható: »Secuntur estimationes iuxta regni Hungarie consuetudinem« czím alatt² és nyomtatásban legelőször Mátyás király 1486. évi törvényében tétetett közzé. A XV. század második felében tehát még ez volt érvényben; a Hármaskönyv azonban, a mely pedig, mint egyéb tételeiből látjuk, ezt a gyakorlat által elfogadott becsü-tarifát vette alapul, a cselekvőképességet szabályozó pontokban lényeges változtatásokat tett rajta, a mennyiben szerinte a fiúk 16 éves korukban adósságról és zálogról, 18 éves korukban arany és ezüst holmijukról s egyéb ingóságokról tehetnek bevallásokat, összes birtokjogaikkal pedig 24. évüktől kezdve rendelkezhetnek teljes szabadsággal. S itt külön rendelkezéseket találunk a nőket illetőleg is, a kikről az említett régebbi jegyzékek nem szólnak, t. i. hogy ők már 14 éves korukban tehetnek bevallásokat adósságról és zálogról és ingóságokról, 16. évükkel pedig minden birtokjogukkal tetszésük szerint rendelkezhetnek.³ Minthogy azonban ők törvényes koruk elérésével nem szabadulnak fel a gyámság alól, 16 éves korukon túl sem tehetnek oly örök vagy

¹ »Annorum 14 procuratorem constituit, 16 res disponit in argento, 18 in auro, 20 predia disponit, 24 dat hereditates.« (*Kovachich*: Suppl. II. k. 265. l.) Összehasonlítva a Hármaskönyvvel (I. R. III. cz.) mint legfontosabb eltérést a régi gyakorlattól abban láthatjuk, hogy míg itt bizonyos ingatlanok felett már 20 éves korban szabad kezet nyert az ifjú, addig a HK. nem téve különbséget ősi és nem ősi vagyon közt, mindegyikre a 24 éves korhatárt állapítja meg a szabad rendelkezés kezdetéül.

² *Kovachich*: *Formulae solennes* 267., 269. l., *Astraea* II. k. 79., 85., 204. l., *Magy. orsz. lev. Dl.* 32. or. 2.

³ I. R. III. cz.

ideiglenes bevallásokat, melyek magukra, utódaikra vagy atyafiaikra sérelmesek volnának.¹

Ez azonban nem jelentette azt, hogy az árva nem létesíthetett volna egyedül előbb jogügyleteket, hanem csak gondnokának beleegyezésével; mert igenis megtehetette azt, csupán a létrejött ügylet negotium claudicans lett, vagyis a még nem teljes korú részéről megtámadható volt. Egyrészt azonban ez a másik fél részére nem szolgált feltétlenül akadályul, mert nem kellett okvetlenül minden ok nélkül való visszavonásra számítania, másrészt pedig mindig volt rokonsága az árvának, a kitől tanácsot, útbaigazítást kérhetett. Végül pedig, ha a másik fél az in integrum restitutiótól való félelmében egyáltalán nem lett volna hajlandó a curatorem non habens ifjúval megkötni a jogügyletet, ez még mindig választhatott magának gondnokot.

Ha elfogadjuk azt, hogy az atyai hatalom alatt állók saját szerzeményeiket és anyai ági vagyonukat illetőleg nem voltak cselekvésképtelenek, akkor ezek az ismertett külön fokozatok rájuk is érvényesek voltak, nemcsak az árvákra.

De nézzük inkább, mi volt az élő gyakorlat, talán erről okleveleinkből nyerhetünk felvilágosítást.

A törvényes kor elérésével az árva követelhetette gyámjától, hogy a vagyonát adja át neki. Erre vonatkozólag több adatot ismerünk;² feltűnőnek találhatjuk azonban, hogy ha kötelező lett volna a gondnok-választás, erre vonatkozólag egy emlékünknél sem maradt volna fenn. Valószínű ugyan, hogy a volt gyámot kérte volna fel gondnokul a törvényes korú árva, de mégis kizártnak kell tartanunk, hogy ennek számos nyoma ne maradt volna fenn okleveles emlékeinkben és egyetlen egy példát ismerjünk csak, a mikor a törvényes korú ifjú, mikor gyámja visszaadta neki birtokait, kérte, hogy továbbra is gondozza azokat.³ Az általunk vitatott

¹ HK. I. R. 91. cz., Quadrip. II. R. 77. cz.

² 1398. ... »ubi vero dicti filii et proles perfectam etatem attigerint, eadem bona dictis liberis extradare teneantur«. (*Wenzel*: Stibor vajda. 109. l.) — 1444. VI. 11. A váradi káptalan előtt Bogáti Lukács nyugtatja B. Miklóst, hogy »universa res et bona sua ... tempore adhuc pueritie sue iuxta continentiam aliarum litterarum nostrarum exinde confectarum sub nomine tutorio manibus ipsis Nicolai assignata et tradita sibi integraliter et sine aliquo defectu restituisset«. (N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

³ 1488. A gyám »quia iam prefatus Georgius adultam habet etatem ... omnia bona mobilia et immobilia ... eidem remisisset«. Az árva nála akarta hagyni továbbra is ezeket »ad amplius tuendum et protegendum«, de ő nem vállalta. (Forgách-cs. lev. N. Múzeum.)

magyarázat helyessége mellett szól az az adat is, hogy egy 14 éves ifjú maga adja ki nagynénjének atyja birtokaiból a leánynegyedet s gondnokról szó sincs, pedig azt külön kiemelik az oklevélben, hogy már lehet 14 éves, azaz törvényes korú.¹

A mi pedig a cselekvőképességnek a törvényes korban való egyes fokozatait illeti, okleveles emlékekkel csupán az ingatlanok elidegenítésére megállapított 24 éves korhatárt igazolhatjuk. 1511-ben a budai káptalan előtt megjelenik Anyos Péter és korvizsgálatot kér; s miután megállapították, hogy 24 éves elmúlt, atyjának összes, sógora javára szóló fassióit megerősítette s vele kölcsönös örökösödési szerződésre lépett.²

E kérdésekkel összefüggőleg vár megvilágításra a törvényes korúaknak *visszavonási, revokálási joga*, mely két irányban érvényesült, egyrészt élhettek vele az árvák³ gyámjuknak az ő nevükben létesített ügyletei ellen, vagy atyjuk ellenében az atyai hatalom alatt állók,⁴ másrészt pedig saját jogi tényeiket is így teheték érvénytelenné bizonyos feltételek mellett.

Ez utóbbiról a Hármaskönyv s utána a Quadripartitum is ezt mondja: Ha az árvák ajándékokkal vagy szép szóval megnyerve, avagy fenyegetésekkel kényszerítve fekvőjóságaikról és birtokjogaikról teljes koruk előtt örökvallást tettek, megfontolván, hogy azokat meggondolatlanul tették, 24 éves koruk előtt bárhol visszavonhatják azt. Ha azonban nem teszik, e bevallások jogerőssé válnak.⁵

Az élő gyakorlatból mindössze három eset áll rendelkezésünkre a Hármaskönyvet megelőző s azt közvetlen követő időkből, a melyek egyike annyiban is érdekes, hogy maga Werbőczy is szerepelt benne:

¹ 1379. I. 4. ... »ut videbatur 14 annorum vel circa«... (N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

² Budai káptalan protocolluma a pozsonyi káptalan levéltárában. III. k. 23—24. l. — 1473. 18 éves ifjú: »tempore huusmodi fassionis ad aliquam perpetualem fassionem faciendam propter sue etatis imperfectionem inhabilis extitisset«... (Tallian-cs. lev. N. Múzeum.); 1515. 22 és 23 éves ifjú »propter imperfectam et iuvenilem etatem... ad aliquam fassionem maxime perhennalem... inhabilis et impotens extitisset«... (Teleki-oklt. II. k. 338. l.)

³ Pl. 1237. Wenzel: i. m. VII. k. 47. l.

⁴ L. 58. l. 5. jegyzet.

⁵ HK. I. R. 128. cz., Quadripart. II. 99. cz. — A későbbi gyakorlattal szemben (l. Frank, Kelemen stb.) vigyáznunk kell arra, hogy Werbőczy itt csak árvákról beszél és azoknak is csak az ügyleti akarat indokának meghamisításával létrejött, ingatlant elidegenítő ügyleteikről, fassio perennalisaikról.

a) 1473-ban Szele Antal, néhai Szele Balázs fia, előadta a nádor előtt, hogy bár ő Pálóczi László országbíró előtt Sárkány Bertalannak és Benedeknek bizonyos birtokait eladta, »tamen ipse tempore huiusmodi fassionis ad aliquam perpetualem fassionem faciendam *propter sue etatis imperfectionem* inhabilis extitisset, obhoc *ipse eandem fassionem suam . . . in quantum iuxta antiquam dicti regni consuetudinem posset, revocaret*, ymmo revocavit coram nobis. His dictis petens nos debita cum instantia, ut revisa eius etate litteras nostras superinde sibi dare dignaremur, iuris sui ad cautelam. Qui quidem Anthonius Zele, ut visu considerari potuit et animo metiri, decem et octo annorum etatis esse et existere agnoscebatur.«¹

b) 1515-ben Erdélyi Gergely és Gáspár, Tamás árvái az erdélyi vajda előtt előadták, hogy bár Gergely »superioribus annis in etate tenera adhuc constitutus ad nonnullas allocutiones, inductionesque et varias promissiones egregiorum Michaelis de Zob, magistri Stephani de Werbewcz . . . Martino Erdelyi quandam fecerit fassionem perhennalem, tamen idem Gregorius Erdely *propter imperfectam et iuvenilem etatem suam tempore* fassionis sue . . . ad aliquam fassionem, maxime perhennalem, confederationem etiam quovismodo faciendam inhabilis et impotens extitisset, prout esset etiam modo, quapropter facta huiusmodi protestatione dictus Gregorius Erdely premissam *suam fassionem* modo premissa factam tamquam *indeliberate et improvise, temporeque et etate imperfecta celebratam atque factam, prout de regni consuetudine in talibus observari solet*, antefatus vero Gaspar annotati Gregorii fratris sui fassionem *revocarunt* et retractarunt et nichilominus prefatum Martinum Erdely . . . ab occupatione . . . prohibuerunt contradicendo.« Egyszersmind korvizsgálatot is kértek, s a vajda Gergelyt 22, Gáspárt pedig 20 évesnek találta.²

c) 1526-ban a csornai konvent előtt Szécsi István visszavonja beleegyezését, a melyet atyjának a vasvári káptalan előtt mostohaanyja részére jogosan őt illető birtokokról tett vallásához adott, azzal a megokolással, hogy »eotunc ad huiusmodi fassionem faciendam *tamquam puer* inhabilis extitisset ac timore patris sui mente puerili facere coactus fuisset; unde facto huiusmodi protestatione . . . premissam fassionem suam . . . *immature, incaute, improvideque et illegitime* factam revocasset et retractasset.«³

¹ Tallián-cs. lev. N. Múzeum.

² Teleki-cs. oklt. II. k. 338—339. l.

³ 1526. VII. 13. N. Múzeum lev. Törzsanyag.

Utoljára hagytuk legkorábbi idevágó emlékünket, s ebből fogunk most kiindulni a gyakorlat s a Hármaskönyv tárgyalásánál és egybevetésénél.

Amikor Béla herceg 1269-ben a templomos lovagokkal cserére lépett, *mivel még nem töltötte be 25. életévét*, esküvel fogadta, hogy azt nem fogja visszavonni, hanem sértetlenül megtartja. Erre a nagyon érdekes adatra hivatkoztunk már akkor, a mikor régi jogunk korhatárának legkorábbi nyomait kutattuk s kiemeltük, hogy a római jogot visszatükröző elszigetelt jelenséggel állunk itt szemben, mert a 25 éves korhatár használata nálunk nem vert gyökeret.¹ A mi azonban a visszavonást illeti, annak valóban itt találjuk egyik legelső nyomát. Ez intézmény, melyet 1473-ban, mint láttuk, az ország régi szokásának mondtak, kétségtelenül a római jog hatására vezetendő vissza, a mely szerint a praetor a kiskorúaknak bizonyos feltételek mellett megadta az in integrum restitutiót, a kik azt a kiskorúság megszűnésétől számítva egy éven belül kérhették. Az erős római jogi hatásról tanuskodó burgundi jogban is megtaláljuk már, amely szintén nem tartotta magukban véve semmiseknek a kiskorúak jogügyleteit, ellenben, ha 15. évüket betöltötték, újabb 15 éven belül joguk volt azt egyoldalúan visszavonni.²

A Hármaskönyv tanítása *Frank* szerint egyrészt »elég-telen«, mert csak örökvallások (*fassiones perennales*) visszavonásáról szól, és ezekről is csak az esetben, ha csselfogással vagy erőszakkal történtek, másrészt »hibás«, mert csel vagy erőszak miatt akárkinek és akármilyen szerződése vagy felvállása magában erőtlen nemcsak a kiskorúakké. Ez a kifogása helytálló, mert már az 1291: 35. t.-cz. kimondta s az 1471: 26. t.-cz. is hangsúlyozta, hogy »nulla fassio invite facta vel facienda vires habeat«, mivel a metus vagy dolus ép oly iusta causa, mint az infirmitas aetatis; tehát ha ezek valamelyike fennforog, a szerződés mindenképen erőtlen. A mi azonban az első kifogását illeti, a Hármaskönyv szavait megerősítik az élő gyakorlatból bemutatott esetek; az *a)* és *b)*-ben határozottan ki van emelve a *fassio perennalis*,

¹ Lásd 37—8. l. — A *retractari* kifejezést ill. lásd 1221. Hazai Okmt. VI. k. 14. l., 1237. *Wenzel*: i. m. VII. k. 47. l.

² »Minorum aetati ita credidimus consulendum, ut ante 15 aetatis annos eis nec libertare nec vendere nec donare liceat. Et si circumventi per infantiam fecerint, nihil valebit; ita ut quod ante 15. annum gestum fuerit, intra alios 15 annos, si voluerint, revocandi habeant potestatem. Quod si intra expressum tempus non revocarint, in sua firmitate permaneat.« (L. Burg. c. 87. V. ö. *Schröder*: i. m. 282. l. 5. jegyzet.)

de lényegében birtokjogait idegenítette el consensusával Szécsi István is, a mit aztán vissza is vont. A fekvőjóságok jogi és gazdasági fontossága magyarázza meg, hogy ezek védelmére ily erős joggal ruházták fel a kiskorút. A míg tehát egyrészlől a mi régi jogunk, mint a római és pl. a régi francia jog is, nem tekintette a kiskorúakat szerződésre teljesen képteleneknek, addig másrészt módot is akart nyújtani, hogy ha teljes koruk elérése előtti jogi tényeik rájuk nézve károsak voltak, azoknak jogi hatályát megszüntethessék. A mi régi jogunknak is alapvető tétele tehát, hogy *minor restituitur non tamquam minor, sed tamquam laesus*.

Érdekes azonban, hogy míg a joghátrányról, károsodásról az első esetben említést sem tesznek s a másodikban és harmadikban is csak az *indeliberate et improvide*, illetve *immature, incaute improvideque* kifejezések utalnak rá, addig a korhiányt, mint *iusta causát* első helyen emelik ki; a b) és c)-ben pedig mint méltányos okot hangsúlyozzák az indok megtévesztését, meghamisítását is rábeszélésekkel illetve megfélemlítéssel.

A visszavonásnak feltétele volt még, hogy azt a teljes kor elérése előtt kellett megtenni; ezért találjuk 1473-ban és 1515-ben is korvizsgálattal egybekötve.¹

A nők erőszakos kényszerítés folytán tett bevallásaikat férjhezmenetelük után vonhatták vissza, a mikor t. i. ön-jogúakká lettek. A gyakorlat később úgy rendezte e határozatlan terminust, hogy egy évi időt engedett a revocatióra.²

A Hármaskönyv szerint »revocans ipse semper infra tempus praescriptionis lites et causas praetextu ipsius revocationis fassionis suscitandi habebit facultatem«. Kelemen, Frank, Kövy stb. úgy magyarázták ezt, hogy a visszavonó ezzel csak revokált bevallásának per útján való érvénytelenítésére nyert felperesi jogot; holott a valóságban a visszavonás folytán a bevallás ipso facto semmissé vált, tehát érvénytelenítő perre már szükség sem volt, és az illető akként követelhetette jogait, mintha bevallása meg sem történt volna.³ Erre mutat az is, hogy miután Erdélyi Gergely

¹ A római jog szerint *intra annum utilem*, a kiskorúság megszűnésétől számítva, lehetett kérni az *in integrum restitutiót*; a *Quadripartitum* (II. 99.) szerint is a teljes kor elérése után egy éven belül élhetett az illető a visszavonás jogával.

² HK. I. R. III. cz. 8. §. Itt »ad fassionem aliquam«-ot mond, tehát ez *mindenféle* fassióra állt. — Frank : i. m. I. k. 569. l.

³ Így magyarázza helyesen *Dózsa E.* is: Erdélyhoni jogtud. II. k. 9—10. l.

és Gáspár örökvallásukat visszavonták, rögtön el is tiltották Erdélyi Mártont a szóbanforgó birtokok használatától, vagyis úgy tekintették, mintha fassiójukat meg sem tették volna.

5. §. *A venia aetatis*. — Míg a német gyakorlatban már a XIII. század óta találkozunk a király engedélyezte nagykorúsításokkal¹ s a *venia aetatis* nagy szerepet játszott a szomszéd cseh és morva jogban is, — vagy csupán bizonyos meghatározott időre szólva (*léta na čas*) vagy definitive (*léta věčna*)² — addig a mi középkori jogunkban ez intézmény ismeretlen maradt. Ennek okát egyrészt abban kereshetjük, hogy a római jog erőteljesebb befolyását, hatását jogunk elkerülhette, másrészt pedig a fekvőjóságok jelentősége is útjába állt oly intézkedésnek, mely az azokkal való rendelkezést könnyítette volna meg s visszaéléseknek nyitott volna utat. Ez is arra mutat különben, hogy a *revocatio* intézménye nem lehetett a kiskorúnak nagy hátrányára abban a tekintetben, hogy megnehezítette volna szerződéseit, mert különben nyomait találnók annak a törekvésnek, hogy ennek a védelmi intézkedésnek ily irányú kellemetlen következményeit korengedélylyel orvosolják. Egy esetet ismerünk csak, mely a cseh-morva jog léta na čas-ára, azaz egy bizonyos meghatározott célra történt nagykorúsításra emlékeztet, a mikor t. i. II. Endre 1221-ben a czisztterczy rendbe lépő Csépán bán fia, Istvánnak, a ki »*adolescentulus quidem etate sed adultus animo*« volt, megengedte, hogy a szentgothárdi monostornak birtokokat ajándékozhasson.³

II. FEJEZET.

Az életkor befolyása a perképeségre.

1. §. *A perbeli jogképeség*. — A perbeli jogképeség, azaz a perben félként szerepelhetni, nem volt teljesen egyforma a fel- és alperesnél.

A *felperesnél* hiányozhatott vagy kórlátózva lehetett egyes esetekben⁴, de az életkor nem játszott közre sem kor-

¹ *Schröder* : i. m. 708. l., *Schwerin* : Deutsche Rechtsgesch. (*Meister* : Grundriss II. 5.) 2. kiadás 1915. 44—45. l.

² *Kapras* : Die Vormundschaft im altböhm. Landrechte. Zft. f. vergl. Rechtswiss. XVIII. (1905.) 366—368. l.

³ ... »hec a Stephano *certa legitimatione* facta in ecclesiam donatio nobis scientibus et assensum ... prebentibus nullis unquam temporibus retractari valeat«. (Hazai okmt. VI. k. 13—14. l.)

⁴ *Hajnik I.* : A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 164—166. l.

látozólag, sem pedig jogfosztólag. Felperes lehetett tehát gyermek is¹, de ha a per létrejött, a királyi kegyelem mindig közbeléphetett s a felperesnek halasztást engedélyezhetett törvényes kora eléréséig.²

Az *alperes* jogképességét illetően azonban az életkor fontos szerepet játszott, sőt a kiskorút védelmi intézkedések úgy körülbástyázták, hogy az első pillanatra csaknem jogképtelennek tüntetik fel.³ Már korai emlékeink, mint pl. IV. Bélának egy 1262-iki s IV. Lászlónak egy évnélküli oklevele⁴, az ország régi szokásának mondják, hogy a gyermekek törvényes korukig nem tartoznak felelni, s a későbbi oklevelek is erre, mint törvényes szokásra hivatkoznak ily alkalmakkor.⁵ Érdekes azonban, hogy, a mikor a királyi parancslevelek erre való hivatkozással az ilyen pereknek elhalasztását rendelik el, ezt egyben »*gratia*«-nak, »*gratia*

¹ 1364. . . »relicta Johannis . . . in persona Ladislai pueri . . . contra Johannem« . . . (Zichy-okmt. III. k. 222. l.) ; 1372-ben gyermek szerepl felperesként rokonáról rászállt perben »pro quo Ladislaus filius Johannis propter suam, puerilem etatem sine litteris procuratoris astitit« . . . (Zichy-okmt. III. k. 475. l.)

² 1325. A honti ispán tudatja alispánjával, hogy Károly király Gyula fiainak pereit »tam per ipsos contra quoslibet, quam per alios contra ipsos . . . motas vel movendas cum suis litteris et etiam verbotenus usque tres annos iusserit prorogari« . (Anjoukori okmt. II. k. 208. l.) ; 1341 . . . »licet ipse Demetrius in ipsa causa actor fuisset« . . . (U. o. IV. k. 558—559. l.)

³ Az erdélyi püspök vikáriusa 1399-ben »propter defectum etatis« elhalaszt egy pört, »donec prefati . . . cessantibus impedimentis legitimis de iure respondere teneantur« . (Zimmermann — Werner : Urkundenbuch. III. k. 241. l.) — Fazekas O. szerint (Jogi Lex. II. k. 782. l.) a gyámság alatt álló pupilli passiv perben csaknem jogképtelenek s a gyám kifogással tartozik élni és kérnie kell, hogy az ellenirat adása a törvényes kor eléréig elhalasztassék. Így megformulázva azonban, azt hiszszük, hogy a tétel nem állhat meg. Igaz, hogy kényszeríteni őket feleletre nem lehetett, sőt ha tudatlanságból önként feleltek volna is, az ilyen felelet mit sem ért; mégis mivel ugyancsak a Hármaskönyv szerint (I. R. 129. cz.) vissza is kellett vonni, ha érvényteleníteni akarták, kétségtelen, hogy ha akár ők, akár gyámjaik lefolytattak egy pert s azt később nem vonták vissza, az érvényben maradt.

⁴ . . . »hanc eis de consuetudine regni nostri approbata gratiam duximus faciendam, quod . . . non iudicentur, usque dum in etate legitima fuerint constituti« . (Wenzel : i. m. VIII. k. 30. l.), Hazai okmt. VIII. k. 270. l.

⁵ Pl. 1359 . . . »cum ex approbatissima regni nostri consuetudinaria lege requirente, tum etiam ex gratia specialia« . . . (Kállay-cs. lev. N. Múzeum) ; Bodrog vm. 1339-ben a megye bevett régi szokásának mondja : »tam etiam approbata universis nobilibus in comitatu de Budrug consuetudine requirente« . . . (Zichy-okmt. I. k. 562. l.)

prerogativa«-nak, »*gratia specialis*«-nak, »*reginalis liberalitas*«-nak is tüntetik fel,¹ sőt Sopron vármegye hatósága 1378-ban az ily királyi perhalasztást »*donatio*«-nak nevezi.²

Ilyen királyi perhalasztásokkal a törvényes korig még a XVI. század elején is találkozunk, pedig a Hármaskönyv egész határozottsággal formulázta meg azt a tételt, hogy az árvák gyermekkoruk ideje alatt pusztán a korlevél előmutatása által minden pertől, melyet ellenük gyermekkoruk ideje alatt indítanak, megszabadulnak s nem kényszeríthetők feleletre. Ha pedig birtokjogok tárgyában olyan pert indítanak ellenük, melyet hosszú perfolymattal szoktak elvégezni, a per a feleletadás határidejéig folyamatosan maradhat ugyan, de a feleletadás idején csupán a korlevelüket kell felmutatni s ennek alapján ezt törvényes korukig el kell halasztani. Sőt, ha akár kényszerítve, akár tudatlanságból önként felelnek is, az őket nem köti, azt teljesen visszavonhatják.³ Hatalmaskodás miatt pedig nem törvényes korú gyermek ellen nemcsak tiltva volt pert indítani, hanem a felperes még ötven márkában el is marasztaltatott, ha erre nézve kifogás és ellenvetés történt.⁴

Volt azonban három eset, a mikor még sem élhettek a gyermekek e nem-törvényes koruk nyújtotta kedvezéssel, hanem mint alperesek, természetesen gyámjuk útján, felelni s a pert végig folytatni tartoztak.⁵ Állt ez pedig először is azon perekre, a melyek atyjuk halálával perbeli utódlás útján szálltak át a gyermekekre. Azok a királyi parancslevelek, a melyek a nem-törvényes korúak pereinek elhalasztását rendelik el, a XIII. századtól kezdve hangsúlyozzák ezt a

¹ 1334. Anjou kori okmt. III. k. 75. l. 1350. Hazai okmt. II. k. 86. l. 1351. Zichy-okmt. III. k. 451. l. 1352. Magy. orsz. lev. Dl. 4276., 1352. XII. 2. N. Múzeum lev. Törzsanyag. 1359. Kállay-cs. lev. N. Múzeum, 1363. Soproni oklt. I. k. 348. l. 1378. U. o. 450. l. 1417. Forgách-cs. lev. N. Múzeum, 1418. Zichy-okmt. VI. k. 492. l. 1435. Teleki-oklt. I. k. 541. l. 1453. Zichy-okmt. II. k. 360. l., *Kovachich* : *Formulae Solennes* 559. l.

² Soproni oklt. I. k. 450. l.

³ I. R. 129. cz.

⁴ I. R. 132. cz. és II. R. 23. cz. — 1349-ben Szabolcs vármegye hatósága egy gyermeket »*super facto potentiali*« perbe hívott s el is ítélte. Az ügy Lajos király elé került : »*Et cum nos predictam causam dicti pueri, utrum idem super facto potentiali respondere . . . iuxta consuetudinem regni nostri debeat necne, deliberationi prelatorum et baronum nostrorum commissemus, eisdem . . . visum extitit, quod dictus Ladislaus super facto potentiali respondere . . . non deberet et iustitia regni non esset.* (Kállay-cs. lev. N. Múzeum.)

⁵ HK. I. R. 130. cz.

kivételt.¹ Hogy azonban készületlenül ne érje őket egy ilyen per tárgyalása, megvolt az a kedvezményük, hogy atyjuk halála után egy esztendeig senkinek keresetére sem tartoztak felelni, hogy azalatt jól megvizsgálhassák az apai jogokat és okleveleket. Ez azonban csak oly perekre nézve állt, a melyekben birtokjogokról volt szó és okleveleket kellett felmutatni, mert más, pl. hatalmaskodás miatt indított perekben az egyévi haladékkal nem élhettek.² A király azonban felmentést adhatott a törvényes korig az atyai perekben való kötelező felelés alól is.³

Felelni tartoztak továbbá a birtokfoglalások következtében támadt perekben is; a mi természetes, mert hiszen ezen a czímen nagyon is vissza lehetett volna élni a törvényes korig adott haladékkal.⁴

Helyt kellett végül állani mindazon jogtalanságokért is, a melyeket valaki gyermekkorában a halasztást engedélyező

¹ Két legrégibb emlékünk még csak ezt az egy esetet ismeri, mint kivételt az elhalasztás alól. IV. Béla 1262-iki levele ezt írja: »super facto possessionum, servorum et ancillarum tempore patris sui exortis non indicentur«. (Wenzel: i. m. VIII. k. 30. l.); IV. Lászlónak egy évnélküli oklevelében pedig ezt olvassuk: »super facto possessionum, servorum et ancillarum, super quibus nondum tempore patris ipsorum lis est incoata, non debeatis iudicare«. (Hazai okmt. VIII. k. 270. l.) Ha IV. Béla oklevelének szövege helyes, akkor az már kivétel királyi kegy útján a rendes gyakorlat alól; valószínűbb azonban, hogy a »tempore« előtt kimaradt a »nondum« vagy »exceptis« s így ott csak a nem-törvényes korúaknak adott rendes perhalasztásról van szó. — A rendes formula azután később ez lett: »exceptis causis tempore patris sui initiatis« (1339. Zichy-okmt. I. k. 562. l.; 1350. Hazai okmt. II. k. 86. l., 1351. Zichy-okmt. II. k. 451. l., 1352. Magyar orsz. lev. Dl. 4276.; 1352. XII. 2. N. Múzeum lev. Törzssanyag; 1359. Kállay-cs. lev. N. Múzeum; 1363. Soproni okl. I. k. 348. l.; 1417. Forgách-cs. lev. N. Múzeum.; 1418 Zichy-okmt. VI. k. 492. l. stb.) 1381-ben Baki Miklós halálával egy pere fiára szállt. Az országbíró a pert május 8-ról, a felek akaratából, Szent Mihály nyolczadára halasztja, s május 18-án az aradi káptlan már korlevelet állít ki a gyermek számára, a mire képviselőjének volt okvetlen szüksége. (Ortvay: Okl. Temes vm. tört. 144. l.)

² HK. II. R. 50. cz.

³ 1386... »ex eo quod idem ad etatem maturam nondum esset proventus, nec aliquem ex proximis, qui causam suam prosequi posset, haberet, hanc gratiam fecisse, ut donec idem legitimam pervenerit in etatem, nullus regni sui iudicum in aliquibus causis suis tam videlicet tempore patris sui inchoatis, quam nunc initiandis auderet iudicare«... (Kállay-cs. lev. N. Múzeum). 1434. Soproni okl. II. k. 210. l.; 1447. Sztáray-okl. II. k. 401. l.

⁴ ... »exceptis... novis possessionum occupationibus«... (Lásd az I. jegyzetben felsorolt okleveleket.)

királyi parancslevél nyújtotta kedvezményben bizakodva követett el.¹

Werböczy e két utóbbi esetről nem tesz említést, a mi méltán feltűnhet, mivel a perhalasztó parancsok formulájában mind e három eset együtt szerepel állandóan; részletesen szól azonban egy negyedikről, a melyről viszont az említett oklevelek nem emlékeznek meg, pedig okleveles nyomára korán, már a XIV. század elején találunk. Felelni tartoztak t. i. a nem-törvényes korú gyermekek akkor is, ha ők vagy bárki az ő nevükben és személyükben beiktatásnak vagy határjárásnak ellenmondott. Meg is adja ennék a magyarázatát: ilyen esetekben ugyanis — mondja — önként avatkoztak a perbe s így inkább tekinthetők felperesnek, mintsem alperesnek. Ha azonban akkor mondtak ellen, mikor valaki az ő békés birtokukba akarta magát beiktatni vagy akart határjárást végeztetni, akkor ellenmondásukért csak törvényes korak elérése után voltak kötelesek helyt állni.²

2. §. *A perbeli cselekvőképesség.* — A perbeli cselekvőképesség úgy a fel- mint az alperesnél a törvényes korról vette kezdetét; Werböczy szerint azért is nevezik őket törvényes korúaknak, mert most már másokkal szemben perbe szállhatnak és pert indíthatnak.³ A míg tehát addig csak képviselőjük védhette érdekeiket, és a perben sem személyesen nem szerepelhettek,⁴ sem meghatalmazottat nem nevezhettek,⁵

¹ ... *iniuriis sub confidentia presentium a modo quibuslibet conferendis*... (U. o.) — E levelet az illető tartotta magánál állandó igazolásul. (»Presentes autem... reddi iubemus presentanti.«)

² HK. I. R. 131. cz. — 1352-ben Fülöp nádor jelenti Károly királynak, hogy Himfi László beiktatásának Liba birtokba ellenmondtak Kardos Miklós fiai. »Nos itaque — folytatja — visa tenera etate predictorum filiorum Nicolai, partes super predicto interdicto ad vestram serenitatem duximus transmittendas«. (Hg. Batthyány-cs. lev. Körmend. Himfy. 46.)

³ HK. I. R. 111. cz.

⁴ 1343... »nondum pro se respondendi habentibus etatem legitimam«... (N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

⁵ 1386... »eundem Ladislaum expeditorem in tam tenera etate constitutum fore, ut in causis suis nec personaliter respondere nec procuratorem constituere posset, allegaverit«... (Kállay-cs. lev. N. Múzeum); 1425. Zichy-okmt. VIII. k. 246. l. — Ép azért törvényes képviselőjük megbízólevél nélkül képviselte őket, ha szükség volt, korlevéllel igazolva azt, hogy még jogosan járnak el a kiskorúak nevében: 1375... »propter puerilem eorum etatem sine litteris procuratoriis«... (Magy. orsz. lev. Dl. 6286.); 1386... »pro quo Ladislaus Rufus propter eius puerilem etatem sine litteris procuratoriis adhesit«... (Kállay-cs. lev. N. Múzeum); 1388. X. 13... »pro quibus Georgius de Zerdahel sine procuratoriis litteris propter imper-

addig törvényes koruktól kezdve már személyükben is eljárhattak¹ vagy ügyvédvallás útján meghatalmazottakat állíthattak.

Hogy ez a perbeli törvényes kor mi volt, azt okleveleink nem határozzák meg év szerint,² csak általánosságban a *legitima* vagy *adulta etas* kifejezéssel jelölik meg. Azonban néhány, a törvényes korig halasztást adó okleveles emlékünk alapján megállapíthatjuk, hogy ez, mint a magánjog terén is, a XVI. század elejéig fiúknál a 14., leányoknál pedig a 12. évvel kezdődött. 1356-ban az országbíró egy kétéves gyermek pörét 12 évre,³ 1425-ben pedig a király egy 12 évesét két évre halasztja el.⁴ S hogy ez volt a gyakorlat még a század végén is, azt onnan tudjuk, mert 1486-ban egy hétesztendő gyermek pörét még hét, egy négyévesét pedig tíz évre halasztja el a nádor,⁵ és mert 1496-ban még *külön női törvényes korról*

fectam eorum etatem comparuit»... (N. Múzeum lev. Törzsanyag); 1439. Hazai okmt. II. k. 285. l. stb. — Korlevelek felmutatása a képviselők részéről: 1466. III. 17. »Quo audito Georgius de Gerche pro antefatis... cum litteris conventus ecclesie de Kapornok revisionalibus... respondit«... (N. Múzeum lev. Törzsanyag); 1494. ... »cum litteris revisionalibus palatinalibus«... (Magy. orsz. lev. Dl. 20152.)

¹ 1335... »ut iidem pueri legitimam pervenientes ad etatem per se in facto possessionis valeant respondere«... (Anjoukori okmt. III. k. 205. l.); 1350. Hazai okmt. II. k. 86. l.; 1352. Magy. orsz. lev. Dl. 4276.; 1353. Zalai oklt. I. k. 540. l., stb.

² 1335-ben pl. 7 évre (»ad octavam revolutionem annualem«) halaszt el a nádor egy pert, mert »iidem Petrus ac Nicolaus in etate tenera constituti fore dinoscebantur«, de a gyermekek korát nem mondja meg. (Anjoukori okmt. III. k. 205. l.); 1433. Zalai oklt. II. k. 479. l.

³ ... »prefatusque Ladislaus puer nobis et regni nobilibus nobis in iudicio sedentibus cunctis intuentibus duorum annorum etatis fore agnoscebatur, pro eo ad duodecimam revolutionem annualem ipsarum octavarum diei medii quadragesime in a. D. 1397. veniendam... duximus prorogandam«. (Kállay-cs. lev. N. Múzeum).

⁴ ... »puer 12 annorum fore apparebat, pro eo ad octavas f. b. Georgii mart. in tertia revolutione annuali, videlicet in a. D. 1427. affuturo... duximus prorogandam«. (Zichy-okmt. VIII. k. 246. l. — 1437-ben a nyitrai ispán egy 13 éves gyermeknek pörét egy évre halasztja el (Forgách-cs. lev. N. Múzeum).

⁵ Ez oklevelet, mely a Rákóczi—Aspremont-levéltárban van (capsa 47. fasc. I. n. 11.), Hajnik is idézi (i. m. 168. l. 27. jegyzet), a ki azt még Vörösvárott a gr. Erdődy-család levéltárában használta. E levéltár azonban nemrég a N. Múzeum Könyvtárába került, s így alkalmam volt teljes szövegében megismerni. A nádor előtt folytatott perben két fiú szerepelt atyjukról rájuk szállt perben, s a prókátoraik időlátott levelekkel igazolták, hogy Barocz Zsigmond 4, Derencsényi János pedig 7 éves. A nádor ítélete úgy szól, hogy 50—50-ed magukkal esküt tartoznak tenni atyjuk ártat-

beszélnek,¹ ezt felesleges lett volna ugyanis hangsúlyozni, ha ekkor már a Hármaskönyv által szokásosnak mondott egységes 12 éves korhatár szolgálta volna a törvényes kort. Sőt még 1503-ban is korlevéllel, nem pedig megbízólevéllel képvisel valaki egy 12 éves felperest — perbeli utódot, — s minthogy a bíróság esküt ítelt meg neki, ennek letetését két évre (»in tertia revolutione annuali«), tehát 14 éves korára halasztotta el.² Így tehát, minthogy Werbőczy szerint új keletű volt ez a gyakorlat (»nostro aevo et iuxta modernorum usum« — írja a 12 éves korhatárról), bevezetését 1505 tájára tehetjük.

A cselekvőképesség hiányait a nem törvényes korú gyermekeknel *szükségképi képviselőjük*³ pótolta, természetesen megbízólevél nélkül, mert az ügyvédvallás csupán a törvényes kor elérésével volt megengedve. A szülőknek nem volt szükségük semmiféle igazolásra, a gyámok azonban igazolni tartoztak magukat.⁴

Minden képviselőre nézve egyként szükséges volt azonban a gyermek korát bizonyító oklevél felmutatása,⁵ a mely annak igazolására szolgált, hogy az illetők még a törvényes koron alul vannak, s az ilyenek azután mindenféle dologban egyenlő értéke volt az ügyvédvalló levéllel.⁶

lanságára, ha a törvényes kort elérik (»in adulta et perfecta eorum etate«), és pedig »eo modo, ut ipse Johannes... puer utputa 7 annorum predictorum 8° die f. b. Georgii m., in septima scil. revolutione annuali venturi, dictus autem Sigismundus... similiter puer 4 videl. annorum prescriptorum 15° die similiter festivitatis b. Georgii m. in revolutione decimi utputa anni modo simili affuture a die (t anno date presentium seorsum computand) terminis scil. post sese annis in preallegatis consequentibus«... Kivül év szerint megállapítva azt olvassuk, hogy 1492- illetve 1495-ben kellett az esküt letenniök, a mi azonban nem helyes, mert akkor csak 13. évüket töltötték volna be.

¹... »nondum ad annos discretionis sexus devenisset, cum scilicet eadem puella Justina iuxta huius regni consuetudinem pro causis suis dirigendis procuratores suos constituere posset et valeret« (Magy. orsz. lev. Dl. 20151.)

² Magy. orsz. lev. Dl. 21224. — Hajnik szerint (i. m. 168. l. 28. jegyzet) 1494-ben egy hétéves gyermek pörét már csak 6 évre halasztották el. Jогтörténetünknek nagymestere azonban, akinek munkássága alapvető s korszakalkotó e téren, elnézte véletlenül ez oklevelet, mert az illető gyermek 6 éves volt csak és *leány*, a mi tehát a mellett érv inkább, hogy a XV. század végén még fennállt a külön terminus. (Magy. orsz. lev. Dl. 20151.)

³ *Hajnik*: i. m. 175. l.

⁴ HK. I. R. 126., 127. cz.

⁵ 1466. III. 17. N. Múzeum lev. Törzsanyag; 1494. Magyar orsz. lev. Dl. 20152., 1503. U. o. Dl. 21224.

⁶ Minderről részletesen a II. részben.

Ha tehát a perbeli képviselő azt állította, hogy képviseltje még nem érte el a törvényes kort, s vagy halasztást kért ezen az alapon, vagy pedig ő maga akart eljárni annak nevében, ezt bizonyítani kellett. Ennek pedig két módja volt: vagy előzőleg korvizsgálatot végeztek a gyermekről az arra jogosított fórummal s ennek eredményéről bizonyáglevelet kértek hiteles pecsét alatt, vagy pedig a képviselő a gyermeket is magával vitte a bíróság elé, hogy az győződjék meg arról s annak alapján dönthesse.¹ Ha pedig a per folyamán merült volna fel az ilyen igazolás szükségessége, a bíróság egy későbbi terminusra halasztotta el a pört, hogy hozzátartozói a gyermeket is magukkal hozhassák.²

3. §. *Az esküképesség.* — Minthogy az eskü egyik fontos eszköze volt a perben a tényállás tisztázásának, természetes, hogy a mi jogunk is arra az álláspontra helyezkedett, hogy azt a fél csak személyesen teheti le³, s így legelső sorban is azt kívánta meg tőle, hogy törvényes korú legyen, azaz bírjon már perbeli cselekvőképességgel. Ugyanezt kívánták meg az eskütársaktól is.⁴

Ha tehát valamelyik bíróság nem-törvényes korú felvagy alperesnek esküt ítélt meg, ennek letételét a gyermek törvényes korának első évére kellett elhalasztani.⁵ Szabolcs

¹ 1369... »ipso termino adveniente magister Paulus... ipsum Martinum in etate tenera in spatio 4 annorum existentem statuit coram nobis, cuius teneritatem videntes de ipsa citatione, quia respondere non poterat, commisimus absolutum«. (Kapy-cs. lev. N. Múzeum.) 1437. »Quo audito Nicolaus de Zala pefatum Franciscum in tenera etate constitutum coram nobis statuendo nos in eo, ut revisa etate ipsius id causa in premissa, quid regni consuetudo dictaret, faceremus, postulabat«. (Förgách-cs. lev. N. Múzeum.)

² 1349... »coram nobis statuere teneatur, ut visa etate eiusdem Ladislai iudicium et iustitiam facere valeamus inter partes«. (Máriássy cs. lev. N. Múzeum); 1374. V. 28. az országbíró azért halaszt el egy pört, mert előbb el kellett dönteni, vajjon a gyermekek a birtokeladás idején »in rerum natura fuerint an nec... et absque personali interestentia eorundem... congruum iudicium facere non poteramus«. (N. Múzeum lev. Törzsanyag.) 1437... »quia de etate et in rerum etiam natura existentia... Sandrini nobis certitudo veritatis non constabat, ideo commiseramus, ut unus ex proximis eiusdem eundem S. ad oct. f. b. Georgii mart. coram nostra personali statuendo presentia causa in premissa agere deberet«... (Hazai okmt. II. k. 269. l.); 1377. Fejér: i. m. IX. 6. k. 209. l.; 1425. Zichy-okmt. VIII. k. 247. l.; 1439. Perényi-cs. lev. N. Múzeum; 1496. Magy. orsz. lev. Dl. 20151.

³ *Hajnik I.*: i. m. 312., 331. l.

⁴ U. o. 321. l.

⁵ HK. I. R. 130., II. R. 37. cz. — Ez volt a rendes gyakorlat a középkorban, hogy t. i. a kiskorúak nem esküdhetnek; míg azon-

vármegye törvényszékén 1349-ben Biri Tamás fia ellen panaszt emeltek hatalmaskodás miatt Simon fiának jobbágyai, és a vármegye hatósága úgy ítélte, hogy a fiú tizenkettő magával esküvel tisztázza magát. Az ügy a király elé került, a ki nem tudva azt, hogy mi az ország szokása erre nézve, s vajjon köteles-e a gyermek hatalmaskodás tárgyában felelni s az esküt letenni, ezt a tanácsképen körülötte levő főpapok és bárók elé terjesztette; ezek pedig úgy döntöttek, hogy a fiú nem köteles a hatalmaskodás tárgyában felelni s az esküt letenni, mire a király a vármegyével ítéletét visszavonatta.¹

4. §. *A tanulási képesség.* — A Hármaskönyv a tanúktól megkívánt tulajdonságok közt kiemeli, hogy azok olyan életkorban legyenek, hogy mindarra, a mire nézve kihallgatják, vissza tudjanak emlékezni, tehát pl. 20 éves ne tegyen vallo mást 25 évvel azelőtt megtörtént dolgokról.² E mellett azonban, ha nem is említi, bizonyára fennállt az a szorosabb követelmény is, hogy csak a törvényes korúak szerepelhetnek tanúként, a kik már bizonyos szellemi fejlettséggel bírnak ;³ ehhez kapcsolja pl. a sváb tükör is,⁴ s az 1583-iki erdélyi szász statutumok is ezt a határt szabják meg.⁵

5. §. *Az öregkor kedvezménye a perjogban.* — A német gyakorlat az öreg embereknek 60. életévük elérésével megadta azt a jogot, hogy ismét gyámság alá bocsáthassák magukat.⁶

ban nálunk csak az illető gyermek tehetette le törvényes korának elérése után, addig a németországi gyakorlat szerint az apa illetve gyám tette le helyette. S bár a kiskorúaknak erre sem joguk, sem kötelességük nem volt, ha mégis esküt tettek, azt utólag nehezen lehetett megtámadni. (*Planck*: Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter. Braunschweig, 1879. II. k. 20—21. l.)

¹ ... »eisdem ... visum extitit, quod dictus Ladislaus super facto potentiali respondere et iuramentum prestare non deberet, et iustitia regni non esset. Super quo fidelitati vestre firmiter precepimus, ... quatenus predictum iuramentum et iudicium revocare debeatis, quia nos auctoritate et vigore presentium predictum iuramentum et iudicium *contra consuetudinem regni nostri factum* ... revocamus». (Kállay-cs. lev. N. Múzeum); Bánffy-oklt. I. k. 625. l.

² II. R. 27. cz.

³ *Hajnik* is csak »megfelelő életkort» említ (i. m. 278. l.), de kétségtelenül a törvényes kor adta meg ezt, ha adatokkal nem is bizonyíthatjuk, mert előbb nem bírt perbeli cselekvőképességgel sem a gyermek. — *Planck*: i. m. II. k. 47. l.

⁴ »Wer niht geziuc mac gesin ... diu kint, diu niht ze ir tagen komen sint, ze vierzehen iaren«. Cap. 14. (cd. Gengler).

⁵ »Impuberis, qui annum decimum quartum non excesserunt, testimonium dicere vetantur«. (Lib. I. tit. VI. cap. 1. *Schuler* i. m. 71. l.)

⁶ *Gierke*: i. m. I. k. 389. l., *Stobbe*: i. m. I. k. 250. l., *Wackernagel*: i. m. 66—68 l.

A mi jogunkban ez teljesen ismeretlen volt, s a 60 éves korhatárnak — a Hármaskönyv szerint — mindössze az a jogi következménye volt, hogy ekkor bárki mentesíthette magát a gyámi tisztség elvállalása vagy folytatása alól.¹ Hogy a perjog terén általános szabály e tekintetben nem volt, azt épen abból látjuk, hogy mindig külön királyi parancsra és engedélyre volt szükség, ha valakit hajlott kora miatt a perbevonás alól mentesíteni akartak.²

III. FEJEZET.

A büntetőjogi felelősség korhatára.

A büntetőjogi felelősség legelső korhatárait, a melyekről a magánjogi cselekvőképesség kezdeteinek tárgyalásánál már megemlékeztünk, Szent László és Kálmán törvényei tartották fenn számunkra. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mindkettő nem a szorosán vett vétőképesség korhatáiról beszél, hanem a gyermekek büntetőjogi felelősségéről; nem a saját tényeik által elkövetett jogtalanságok büntethetőségének korhatáráról, hanem a tulajdonkép ártatlan családtagok büntetőjogi felelősségéről.

Igy azután, a mint nem mertünk erre az alapra építeni a magánjogi cselekvőképesség legkorábbi terminusainak vizsgálatánál, s ezekül Szent László korában a 10., Kálmán alatt pedig a 15. évet elfogadni, úgy nem mernők most a családtagok felelősségének korhatárát kiterjeszteni általában a vétőképességre sem. A fejlődés útja ugyanis az előbbinél az, hogy lassanként mind jobban és jobban kitolják, de nemcsak egy bizonyos pontig, hanem teljes eltűnéséig. A Várad Regestrum egyik esetében (54.) még a pörveszttest egész családjával együtt rabszolgácul adja el a győztes ellenfél, az 1231 : XXV. t.-cz. azonban már végkép megtiltotta, hogy az apák vétkeiért a feleséget és gyermeket is megbüntessék.³ Érdekes azonban, hogy még 1270-ben is a hűtlenségben bűnösnek talált apa birtokaiból a fia nem ártatlansága czímén kapja vissza az őt

¹ I. R. 122. cz.

² ... »compatientes imbecilitati eiusdem domine... quam ipsa ex annositate longeva seu senio contraxit«... írja Mátyás-1480-ban, mikor elrendelte, hogy özvegy Várdai Miklósné helyett fiai idéztessenek perbe. (Zichy-okmt. XI. k. 281. l.) V. ő. még 1428. u. o. VIII. k. 355. l. — A Várad Regestrumban olvassuk, hogy egy anya helyett, »cum illa prae nimia senectute ferrum non posse portare videretur«, fia volt köteles magát a próbának alávetni. (2., Karácsonyi szerint 215. sz.)

³ Tagányi K.: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethnographia, 1917. 216. l. Kny. 38. l.

megillető részt, hanem annak határozott kiemelésével, hogy őt minden felelősség alól mentesíti gyenge kora.¹

Hogy később a törvényes korral kezdődött a beszámítási képesség, azt oklevelekkel igazolhatjuk. A hatalmaskodás miatt gyermek ellenében hozott ítéletet Nagy Lajos visszavonatta Szabolcs vármegyével 1349-ben², s 1466-ban egy erdőpusztítás és oklevelek erőszakos elvitele miatt folytatott pert, minthogy gyermekek is szerepeltek benne, azok törvényes koráig halasztanak el.³ A Hármaskönyv szerint is tilos volt nem törvényes korú gyermekeket hatalmaskodás miatt perbe hívni.⁴

A tárnokjog a beszámítási képességet a 12. életévhez fűzi; ha ennél fiatalabb gyermek⁵ 24 dénárt érő dolgot lop, huszat vernek rá, a mi tulajdonkép tehát csak fenytés,⁶ de ha serdült vagy teljes korú lop egy forintot érő dolgot, kiverik a városból.⁷

A tárnokjog forrása részben a Budai jogkönyv volt; ott azonban a 14 és 12 éves korhatárt láttuk érvényben, a miből kétségtelen, hogy itt a magánjogi cselekvőképességre és a büntetőjogi beszámítási képességre különböző terminusok szolgáltak: arra a 14., illetve 12., erre pedig a 12. életév.

IV. FEJEZET.

Az életkor szerepe particuláris jogainkban.

I. §. *A szepesi szászok joga.* — A szepesi jog szerint a kiskorúság a 14. életévvel ért véget, a mikor úgy a fiúk, mint a leányok jogi cselekvőképességgel ruháztattak fel: »Auch

¹ ... »que ipsi Arnoldo, cum de huiusmodi infidelitatis nota excusavit eum etatis imperfectio, pacifice remanserunt«... (Wenzel: i. m. XII. k. 9. l.)

² Kállay-cs. lev. N. Múzeum. Lásd 56. l. 4. és 62. l. 1. jzt.

³ 1466. III. 17. N. Múzeum lev. Törzsanyag. Az oklevél ugyan teljes kort említ: »ad perfectam etatem ipsorum prorogando«, de kétségkívül a törvényes kor értendő.

⁴ I. R. 132. és II. R. 23. cz.

⁵ 8—10 éves fiú vagy 12 éven aluli, olvassuk a XCIX. pontban, tehát az ennél is fiatalabb még fenytést sem kap.

⁶ *Kovachich*: Codex authenticus iuris tavernicalis. Cap. CI. 199. l. — A Budai jogkönyv szerint a koczkával játszó fiút füttykös bottal elverték és pellengérré állították. (190. sz. 113. l., *Relkovič* N.: i. m. 212. l.)

⁷ »Item si quis puerorum octo aut decem annorum vel extra duodecim existens dissolutam vitam gerendo cultellos aut alias res denarios 24 valentes subtraxerit«...

Siquis puerorum octo aut decem vel duodecim annorum etatis sue dissolutam vitam gerens cultellos aut alias res 24 denarios valentes subtraxerit«...

Kovachich: Cod. távern. cap. XCIX. 197—198. l.)

spricht vnser recht, das kayn Junkfraw noch keyn Junger Knab vnder 14 Yorn noch zelgeret¹ thun, *siender sy seynt danne 14 Yor alt*, so sint sy seynt geweldik.«²

2. §. *Erdély.* — A mi az erdélyi joggyakorlatot illeti, itt a három nemzet jogélete szerint különválasztva kell e kérdést vizsgálnunk.

Az a körülmény, hogy Werbőczy Hármaskönyve a Diploma Leopoldinum 3. pontja értelmében törvénykönyv erejével ruházott fel, azt bizonyítja, hogy itt a joggyakorlat azzal ellentétes vagy lényegbevágóan eltérő nem lehetett, mert ily esetben ez elképzelhető sem lett volna; s csak megerősítik ezt azok a korábbi erdélyi törvények is, a melyek gyakran idézik a Hármaskönyvet kétségbevonhatatlan jogforrás gyanánt, úgy hogy ez 1691 előtt is már törvényesített szokásjognak tekinthető.³

Ez azután feleslegessé teszi, hogy a magyarok és székelek joggyakorlatára újból kiterjesszük, s csak utalunk példakép a revocatióknál részletesen ismertetett 1515-i oklevélre, mely az anyaországi gyakorlattal azonos képet tár elénk.⁴

Az erdélyi szászok jogéletére vonatkozólag a középkorból rendszeres jogkönyv nem maradt fenn, s így az 1583-iki statutumra vagyunk utalva⁵; ezek nagy részben ugyan még a középkorban kialakult szokásjog rendszerbe foglalása, azonban a római jognak oly erős hatása látszik meg rajtuk, hogy nehéz volna belőlük mindenütt a középkori gyakorlatra biztosan visszakövetkeztetni. Az életkorfokozatok magánjogi hatásáról a statutumok külön nem szólnak, de midőn a végrendelezési képességet a törvényes korhoz kötik, megmondják, hogy ezt a fiúk 14, a lányok pedig 12 éves korukban érik el.⁶

Van azonban az erdélyi szászok Királyföldjének jogéletére egy értékes középkori emlékünks is: az ú. n. Alten-

¹ Zelgeret = Seclgerät = ajándék az egyháznak »in remedium animae.«

² 59. §. »Das ein Knab oder Meyd vnder 14 ioren nicht beschaden mag.« (*Demkó*: A szepesi szászok ősi jogélete. Lócse, 1896. 70. l., *U. a.*: A szepesi jog. Ért. a tört.-tud. kör. XV. k. 3. sz. 1., *Corpus stat.* II. 2. k. 24. l. 64. §.)

³ Magyar Törvénytar. Erdélyi törvények XIV. 1.

⁴ Hasonló revocatio esetét 1550-ből lásd: Székely oklt. II. k. 127. l.

⁵ *Schuler F.*: Statuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania. Hermannstadt, 1853.

⁶ Lib. II. tit. V. §. 1.

berger-féle codex¹ a XIV. századból,² mely három részből áll; az első a sváb tükör Landrechtjét, a 2. és 3. pedig a Magdeburgi Weichbildet és az iglauri jogot tartalmazza. Ez tehát azt bizonyítja, hogy a sváb Landrecht itt a szokásjog segédforrásául recipiáltatott. A sváb tükör korhatárai nagyon zavarosak, de a 14. illetve 12. év fontos szerepet játszik benne: a gyermek ugyanis ekkor válik cselekvőképessé, s atyja vagy gyámja beleegyezése nélkül is házasodhat.³

Itt tehát, mint az említett statutumokból látjuk, ezek a korhatárok maradtak fenn még azután is, a mikor az országos jogban a XVI. század elejétől kezdve mindkét nemre egyformán a 12. év lett a törvényes kor határa.⁴

3. §. *Városi jogaink.* — Városi jogaink közül Buda, Pozsony és Eperjes középkori jogéletéből ismerünk adatokat a cselekvőképességet érintő korhatárokról.

Buda város jogában a Mündigkeit, a nagykorúság fiúknál a 14., leányoknál pedig a 12. évvel kezdődött, akkor szabadultak fel a gyámság alól is.⁵ Az Ofner Stadtrecht forrásai közül a szász tükör korhatára más, de a sváb tükörben szerepel a 14. és 12. év, mint főtebb említettük; bár vehették ezeket valamelyik osztrák jogból is.⁶

A Pozsony városa használatában volt jogkönyv szerint

¹ Lindner G.: A sváb tükör az erdélyi szászoknál. Az Erdélyi Múzeum-Egyelet kiadványai. Kolozsvár, 1884. 161—205. l.; U. a.: Der Schwabenspiegel bei den siebenbürg. Sachsen. Zeitschrift f. Rechtsgesch. XIX. k. Kiadta ugyanő Kolozsvár, 1885.

² Írása alapján e századba helyezi Lindner i. m. 178., 185. l.

³ Cod. Altenb. 52—53 = Schwabenspiegel (ed. Gengler) cap. 48.

⁴ A teljeskorúság határa az 1583-iki statutumok szerint, mint a római jogban, a 25. év volt. (Lib. II. tit. III. §. 10.)

⁵ »Man schol verweser geben den wäsen vnnd iren gutter, dy nicht ander frewnt hán, eynem knaben vncz das er wirt czehen iar alt, vnnd ayner dyren vncz das sy werd czwelf iar alt.« (Ofner Stadtrecht, 295. sz. 161. l. Relkovič N.: Buda város jogkönyve. Művelődéstört. Ért. 12. sz. Bpest, 1905. 128. l. e pont alapján fiúknál a 10. életévben látja a nagykorúság kezdetét; kétségtelen azonban, hogy a wirt czehen egybe olvasandó vierzehn-nek s nem wird zehnn-nek.) »Ehe eyn waise eyn knáb chümpft czu 14 oder eyn dyren czu czweilfiarenn, so mag es nicht sullen verkautien nach vor pfenden nach keyn eynpekentniesz gethun, omb kainerley seyner gutter, farunde vnnd vnfarendt.« (U. o. 371. sz. 194. l.)

⁶ Relkovič (i. m. 27. l.) szerint az Ofner Stadtrecht a szász tükrön alapszik, de meglátszik egyebek közt a sváb tükör hatása is. Kaindl szerint viszont (Studien zur Gesch. d. d. Rechtes in Ungarn u. dessen Nebenländern. Archiv f. österr. Gesch. 1909. XCVIII. k. 419. l.) »ob schon dem Verfasser des Ofner Stadtrechts... eines der Landrechte vorlag, ist zweifelhaft«.

a gyermekek 14 éves korukig állnak atyai hatalom alatt. Más adat nem is áll rendelkezésünkre, mert az eddig ismert *judicatura* sem szolgáltat ilyet.¹ E jogkönyvre a bajor jog és Bécs joga gyakoroltak befolyást;² minthogy azonban, mint már említettük is, a régi bajor jog a 12 éves korhatárt ismerte s csak az 1346-iki *Landrecht* fogadta el a sváb tükör nyomán a 14. évet, itt inkább a bécsi jog hatására gondolhatunk, melyben eredetileg a 14. év volt a nagykorúság kezdőpontja.³ Hogy mindkét nemre állt-e ez, azt határozottan nem állíthatjuk, habár a jogkönyv »alle unsere Kinder«-ről beszél; minthogy azonban a bécsi városi jogkönyv szerint a nőknél a nagykorúság a 12. évvel köszöntött be, így inkább e mellett foglалhatunk állást Pozsonynál is.

Egyéb városaink közül még csak *Eperjes* városának középkori jogéletét ismerjük rendszeres feldolgozásban. A törvényes kor itt is ép úgy, mint a szepesi szászoknál, mindkét nemnél a betöltött 14. évvel állt be.⁴

A *tárnokjog*, melynek forrása részben a budai jogkönyv volt,⁵ határozott terminusokat nem említ, csakis ily általános kifejezésekkel találkozunk benne, mint: *in tenera etate*, *ad etatem adultam*.⁶

E partikuláris jogok feldolgozóinak feltűnt, hogy nem találtak határozott megkülönböztetést a törvényes és teljes kor között.⁷ Ámde a korai századokban nem is kereshetünk még két korhatárt, mivel ez csak későbbi fejlődés eredménye,⁸ s a német városi vagy országos jogok is eredetileg csak egy korhatárt ismertek.⁹ S ha ez az első korhatár nem volt nagyon

¹ »Zu väterlichen Gewalt sein alle vnsre Kinder die XIII Järig u. der vnder«. (*Király J.*: Pozsony város joga a középkorban. Bpest, 1894. 94. l.)

² U. o. 16—18. l.

³ *Hasenöhrl*: Beiträge zur Gesch. d. d. Privatrechts in den österr. Alpenländern. Archiv f. österr. Gesch. 1909. CXVII. k. 20. l.

⁴ *Iványi B.*: Vázlatok Eperjes sz. k. város középkori jogéletéből. Századok, 1909. évf. Kny. 15. l.

⁵ *Relkovič*: i. m. 28. l.

⁶ *Kovachich*: Codex iuris tavernicalis. Budae, 1803. 135., 224., 136., 225. l.

⁷ Lásd *Király*, *Relkovič* *Demkó* és *Iványi* idézett munkáit.

⁸ Bécsben eredetileg 14, majd 1340-ben 18, 1526-ban 22 év. (*Hasenöhrl*: i. m. i. h. 20. l.)

⁹ A »zu seinen Jahren« és »zu seinen Tagen kommen« kifejezésekre sem lehet biztosan építeni (*Király*: i. m. 94. l.), mert ezek nem jelentenek okvetlen két különböző korfokozatot. (*Rive*: Gesch. d. deutsch. Vormundschaft II. 1. k. Braunschweig, 1866. 67. l., *Schröder*: i. m. 727. l.) *Iványi* szerint (i. m. 15. l.) az ifjú ugyan ekkor már önállóan köthet jogügyleteket, de ezek, úgy látszik, csak akkor érvényesek, ha az adolescensre nézve nem voltak terhesek.

alacsony, mint pl. a 14. év, akkor egyszerűbb viszonyok mellett később sem igen merült fel a meghosszabbításnak szüksége, mert a városi polgárság foglalkozási viszonyainak az is megfelelt.

Analógiát szolgáltathat ehhez az angol jog, a hol a »filius militis« csak a 20. évvel, a »filius sokomani« ellenben már a 13. évvel érte el nagykorúságát, míg a városi polgár gyermeke, a »burgensis heres«, még korábban nyilvánított nagykorúvá és pedig akkor, a mikor már elég fejlettséget ért el s elegendő tudást szerzett apja foglalkozásának folytatásához: »quum discrete sciverit denarios numerare et pannos ulnare et alia paterna negotia similiter exercere« (Glanvilla, Fleda), a mihez nem kellett akkor fizikai fejlettség, mint a lovagi foglalkozásokhoz. Ez magyarázza meg azután a francia hűbéri jogban is a *majorité féodale* és a *majorité roturière* közti nagy különbséget, mert míg az első a 21., addig az utóbbi a 15. illetve 12. évhez volt kötve.¹

4. §. *Horvát-Szlavonország és a dalmát városok.* — A mint a Hármaskönyvnek állandó használatából s később törvényerőre való emelkedéséből az erdélyi joggyakorlatnak az anyaországeval való egyezésére vonhattunk következtetést, úgy Horvát- és Szlavonországot illetőleg erre mutat azon körülmény, hogy nem sokkal az első magyar fordítás után, 1574-ben Nedeliczén horvát nyelvű fordítása is megjelent Pergossich Ivántól. Becses e fordítás abból a szempontból is, hogy — mint Tagányi írja — csak úgy ontja a fontos magyar jogi műszavakat,² a mi szintén bizonyossága az azonos vagy hasonló joggyakorlatnak. Érdekes, hogy a Quadripartitumnak egyetlen kiadása Zágrábban jelent meg, a mely körülmény, — mondja Grosschmid — szintén az egységnek azon magasabb fokát mutatja, a mely Horvátországot annakelőtte velünk a jognak dolgában mintegy egy testté láncolta.³

Igy azután Mažuranićnak a délszláv akadémia kiadásában megjelenő jogtörténeti szótára is az életkor (*dob*) szó alatt⁴ első sorban a Hármaskönyvnek idevágó tanítását ismerteti Pergossich fordítása alapján.

¹ Pollock Maitland; History of english law. II. k. 437. l., Amiable; i. m. i. h. 217—219. l., Viollet; Hist. du droit civil français. Paris, 1905. 559. l.

² Magyar nyelv V. (1909) k. 157. l.

³ Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Budapest, 1905. 579. l.

⁴ Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. Zagreba, 1909—1917. 249—250. l.

Az oklevelek itt sem jelölik meg évek szerint a különböző korfokozatokat, csak általánosságban említik az *actas legitima*-t s a *discretionis anni*-t,¹ a melyet a 14. ill. 12. év hozott meg.

A mi a *dalmát városok* jogéletét illeti, ezekben különböző korfokozatokkal találkozunk.

Raguzában a törvényes kor a 14., ill. 12. évvel köszöntött be, de a gyám az árva 18 éves koráig kezelte a vagyont; Skradinában pedig a 20. életévig tartott a gyámság.

Spalatóban a kiskorú ingatlanát nem volt szabad elidegeníteni, s az atya is csak fia beleegyezésével tehetette ezt, de az ily consensus is csak 18 éves kora után volt érvényes. A tanácsossághoz itt a betöltött 20 évet kívánták meg, a büntetőjogi felelősség korhatára azonban a 14. ill. 12. év volt.

Zárában a 25 éves korhatárral találkozunk, a miben kétségtelenül a római jog hatására ismerhetünk.²

V. FEJEZET.

A életkor szerepe középkori egyházjogunkban.

- A) A házassági jog korhatárai.

I. §. Az eljegyzéshez megkívánt korhatár. — A házasság intézménye a középkorban teljesen az egyház jogterületéhez tartozott, s még a vele kapcsolatos vagyoni jogi intézményekből folyó perekben is egyházi bíróságok ítélkeztek; így azután a kérdés e részét a kánonjog rendelkezéseinek szem előtt tartásával kell vizsgálnunk.

Hogy már a jegyesek közt sem állhattak fenn azon akadályok, melyek a leendő házasságot tiltják vagy felbontják, az természetes; kivétel ez alól csupán a megkövetelt életkort illetőleg volt.³ A házassághoz ugyanis okvetlen megkívánatik a serdülttség, az eljegyzéshez azonban a pubertás elérése nem szükséges, csak olyan fokú értelmi fejlettség, hogy e fontos lépését megérthesse; így tehát itt sokkal alacsonyabb kor-

¹ Pl. *Smičičlas*: Cod. dipl. r. Croatiae. XIII. k. 264., 305. l., XIV. k. 53. Nagyon érdekes egy 1321-ből való oklevélnek következő meghatározása: »dixit se a nobis gratiam habere de non respondendo in iure, donec fuerit etatis habilis ad cingendum spatam«. (*Mažuranić*: i. m. 620. l.)

² *Smičičlas*: i. m. XIV. k. 53—54. l.

³ *Br. Roszner K.*: Régi magyar házassági jog. Budapest, 1887. 135. l.

határ volt vélelmezhető, mint a házasságnál. A kánonjog a 7. életévhez kapcsolta ezt, s ettől a kortól kezdve tekintette összes jogi következményeivel együtt érvényesnek az eljegyzést.¹

Ez a kor ugyan még épenséggel nem az, a melyben a gyermek ez egész életére kiható fontosságú lépését átérthetné, — még a déli vidékeken sem, a mire a római és kánonjog alacsony korhatárainak motiválásánál hivatkozni szoktak — s azt hisszük, hogy az egészen kiskorúak, az infansok eljegyzésének nagyon elterjedt szokását akarta csak így az egyház legalább némileg korlátok közé szorítani. A mintát pedig ehhez a római jogban találta meg, mely a 7. életévvel, az alsóbb fokú cselekvőképesség kezdetével, megengedte az eljegyzést is.

Hogy azonban e rendelkezés nem hozta meg a célzott eredményt, azt a nálunk található példák is igazolják, melyekből látjuk, hogy a szülők igen gyakran már születésükkor vagy igen kis korukban eljegyezték gyermekeiket.²

A házasság nővásár alakjánál³ a leány atyja és a vőlegény atyja tárgyaltak az adás-vételi szerződésen, a germánoknál, mint a Brautgabe kifejezés mutatja,⁴ az atya adta nőül leányát, s a népjogok szerint is a Munt birtokosa, a Muntwalt, adta férjhez a leányt; igaz ugyan, hogy csak az ő beleegyezésével, de az apának és testvérnek megvolt az a joga, hogy leányát illetve nővérét annak akarata ellenére is megházasíthassa.⁵ Így tehát a házasság tulajdonkép két család szerződése volt, melynél a gyermeket meg sem kérdezték, a mint az még ma is nagyon sok népnél megtalálható,⁶

¹ Pl. Decret. Greg. IX. lib. IV. tit. II. c. 4.: Ex sponsalibus contractis cum *minore septennio* non oritur impedimentum publicae honestatis.

² Erzsébet királyné unokáját, István úr árváját, 3 éves korában jegyezte el János morva örgróf fiával, a szintén csak 5 éves Jodokkal 1356-ban. 1361-ben azután, mikor a jegyesek annyira megnöttek, hogy a kánonjog szerint is érvényesen megülhették eljegyzésüket, Lajos király és Erzsébet királyné eskü alatt erősítették meg az 1356-iki kötést olykép, hogy mihelyt Erzsébet mintegy 12 éves és a házasságra alkalmas lesz, a házasságot bizonyosan megkötik. (*Pór A.*: István úr árvája. Századok, 1901. 101. l.) — *Tagányi*: i. m. kny. 20—21. l.

³ Honfoglaló őseinkre vonatkozólag l. Gardézi tudósítását, (Helyes fordítását e fontos résznek *Tagányi*nak köszönhetjük, i. m. i. h. 202., kny. 24. l.) — *Kováts Gy.*: A házasságkötés Magyarországon. Bp. 1883.

⁴ *Schröder*: i. m. 69. l.

⁵ *Heusler*: i. m. II. k. 286. l.

⁶ *Tagányi*: i. m. i. h. 199. l. kny. 20—21. l.

s a családi érdekek voltak az irányadók.¹ A szülők is meg szokták erősíteni esküvel, sőt néha pénzbüntetés kikötésével is az ilyen egyezséget.²

Hogy e tilalommal mennyire nem törődtek, mutatja az, hogy még Nagylucsei Orbán győri püspök is egy 7 éven aluli leányt jegyzett el 1486-ban unokaöccsének, gyámfiának, s úgy ő, mint a leány atyja kötelezték magukat, hogy minden módon rajta lesznek, »quod ipsi Franciscus et Anna, postquam ad annos legitimos pervenerint, sponsalia et matrimonium contrahant.«³

Ha azonban a gyermek hét éves kora után bárminő módon kifejezte abbeli akaratát, hogy a jegyességet fenn akarja tartani, a korhiányból támadt viszonylagos semmiségi akadály megszűnt; de ha ellenmondott annak, az eljegyzést érvényteleníteni lehetett. Ezen az alapon tekintette érvénytelennek az esztergomi érsek 1318-ban Óvári Jakab leányának és Miske nádor fiának eljegyzését: »quod eo tempore... filia illius Jacobi *nondum erat septennis*«, s engedte meg a pécsi püspöknek, hogy azt felbonthassa,⁴ a ki azután ezzel a megokolással azt meg is tette.⁵ A leány ugyanis később (»post-

¹ Pl. Frangepán Isota és Egervári László házassági szerződésében (1492): ... »considerantes... quanta bona, quanta denique commoda ex mutua federis amicitia provenisse videntur«... (Frangepán-oklt. II. k. 200. l.); 1525. Kanizsay László és Batthyány Ferenc házassági szerződésében: ... »cum plerique alienigene per contractionem sepius inter liberos matrimonii soleant fraternitatem inter se solidare«... (Roszner: i. m. 420. l.)

² 1492... »nunc scil. *fide* inter nos et ipsium d. Ladislaum banum *prestita*«... (Frangepán-oklt. II. k. 200. l.); 1489... »*data* prius coram nobis utrinque bona *fide* christiana«... (U. o. 188. l.); 1452. Magy. orsz. lev. Dl. 16376.; 1454. *Roszner*: i. m. 412. l.; 1525. U. o. 421. l.

³ Magy. orsz. lev. Dl. 19108.

⁴ Anjoukori okmt. I. k. 481. l., a hol e mellett még vis ac metus is szerepelt.

⁵ A megokolást úgy az érsek, mint a püspök VIII. Bonifác pápának egy 1298-iki ügyleveléből merítették (*Roszner*: i. m. 136. l.):

1319.
... »Cum etiam sponsalia infra septennium contracta inter puerum et puellam nisi per cohabitationem eorum mutuum seu alias verbo vel facto ipsorum liquido appareat eosdem in eadem voluntate factos maiores septennio perdurare, sponsalia huiusmodi, que ab initio nulla erant, per lapsum dicti temporis minime convalescant.« (Anjoukori okmt. I. k. 519. l.)

1298.
»Si infantes ad invicem vel unus maior septennio et alter minor sponsalia contraxerint ipsi vel parentes pro eis nisi per cohabitationem eorum mutuum seu alias verbo vel facto ipsorum liquido appareat eosdem in eadem voluntate factos maiores septennio perdurare: sponsalia huiusmodi, quae ab initio nulla erant, per lapsum dicti temporis minime convalescant.«

quam annum discretionis sue etatis complevisset») nemcsak beleegyezését nem adta, hanem valahányszor csak szó került rá, mindig ellenmondott.

Hasonló esetet ismerünk későbbről is. Neczpáli Balázs halálos ágyán kis leányát (»etatis tunc tenerrime») Justh Andrásnéra bízta oly feltétellel, hogy ha a kellő kort eléri (»cum in adultam nubilemque pervenisset etatem»), az ő fiához adja nőül. A leány azonban, mikor 1489-ben ezt a kort elérte, tehát 12 éves lett, semmit sem akart tudni apjának e rendelkezéséről,¹ s máshoz kívánt férjhez menni. Jó emberei elő is adták ezt Mátyás királynak, a ki méltányosnak találta óhaját s megengedte, hogy jövendőbelijét szabadon választ-hassa meg. Minthogy pedig már törvényes korú volt, az ő tettségére bízta, hogy melyik rokonánál akar ezentúl tartózkodni, más szóval a végrendeleti gyám hatalma alól felszabadult s férjhezmenéséig maga választhatta meg a gyámját.²

Érdekes tanúságokkal szolgál e kérdésekre vonatkozólag egy 1483-ban Mátyás király előtt folytatott per, mely azonban jóval korábbra, a század derekára megy viszsza. 1452-ben Gersei Pethő kis leányát, Jusztinát, Cseh Jánosnak jegyezte el; úgy Pethő, mint János atyja, László, esküvel s büntetések kikötésével erősítették meg ezt s kötelezték magukat, hogy hét év múlva gyermekeiket a vasvári káptalan elé viszik s ott összeesketik. A hét év elteltével azonban csak a leány jelent meg ott, Cseh János nem ment el s mást is vett nőül. Pör támadt belőle, mely hosszú ideig folyt; közben mind a fel- mind az alperes elhaltak s fiaikra szállt a per és csak 1483-ban fejezte be Mátyás király a vízkeresztii nyolczados törvényszéken. Az alperes prókátora megemlítette, hogy Cseh János kis korában 12 évig volt német fogságban, azért nem jelenhetett meg a vasvári káptalan előtt, de különben is egy szülőnek sincs jogában, hogy kiskorú gyermekét jövendő házasságra lekösse.³ Minthogy a kánonjog házasságjogának helyes magyarázatára volt szükség, a tárgyalásra a király meghívott kánonjogtudósokat is, a kik szintén úgy nyilatkoztak, hogy az atyák kellő értelemmel még nem bíró gyer-

¹ . . . »nunc autem postquam puella ipsa ad annos discretionis pervenit, huiusmodi compositioni prefati patris sui contravenire cupiens, tandem liberis iam nuptias petere intelligimus, adulto etiam et maturo consilio iam federe matrimoniali nubere intendit.«

² Justh-cs. lev. N. Múzeum.

³ »Quia autem nullus genitorum suas proles maximeque in etate tenera et imperfecta, in qua tunc et prefati actores in expositione dicte sue actionis dictum Johannem incattum esse et fuisse testantur existentem, ad futura connubia obligandi habent facultatem« . . .

mekeiket azok beleegyezése nélkül nem kényszeríthetik házassági ígéretre. Így tehát a király semmisnek mondta ki az eljegyzést, a minek következtében megszűnt a per alapja s így perutódlásról sem lehetett itt szó.¹

Ha azonban hét évesnél idősebb korban történt az eljegyzés, csak felmentés alapján lehetett azt felbontani. Mikor II. Endre keresztshadjárataából hazafelé jött, Laszkarisz Tivadar császár leányát eljegyezte fiának, Béla herczegnek s »fidem dedít, quod eum illius filie infra annos nobiles existenti matrimonio copularet ;« minthogy Béla 1206-ban született, ő sem volt még törvényes korú. Mikor pedig felserdült (cum ad pubertatem pervenerit), azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy mivel az ország érdeke úgy kívánja, az eljegyzéstől visszaléphessen. A pápa felhatalmazta erre az egri, váci és váradi püspököket, hogy ha az országra valóban az volna hasznos, megadhassák a felmentést.²

Elég ok volt a felmentésre, ha a gyermeket ígéretesekkel vagy fenyegetésekkel bírták házassági ígéretre. Ilyen esetek gyakoriak voltak s botrányokra adtak okot, azért II. Pius, mikor erre hivatkozva felmentésért folyamodtak hozzá, azt meg is engedte, mert »matrimonia libera et non coacta esse debent.«³

2. §. A házassághoz megkívánt korhatár. — A nubilis aetas, tehát az a kor, a melyben az egyház a házasságot megengedte, a kánonjog szerint a pubertas kora volt, a melyet praesumptive fiúknál a 14., leányoknál pedig a 12. életévhez csatolt. E tekintetben tehát Justinianus alapján állt, de azért szerepet játszott a Sevillai Izidor által representált sabinianus hagyomány is.⁴ A kánonjog rendelkezésére hivatkozott Nagy

¹ . . . »tum vero quia iuxta statuta iuris ecclesiastici et decretorum sanctorum patrum exinde editorum *nemo patrum suas genituras, potissime in annis ad discernendum boni et mali insufficientibus, in etate videlicet tenera constitutas, absque consensu earundem, qui ab hominibus etatis perfecte fieri et adhiberi solet, ad futura connubia observanda, prout hoc et id nonnulli iuris periti, utriusque scilicet iuris doctores per nos solum pro discussione presentis cause in dictam sedem nostram iudiciariam adducti nobis persuadebant, aliquo federis pacto vel compromisso obligare potest et valet* . . . (Magy. orsz. lev. Dl. 16376.)

² Theiner : i. m. I. k. 33. l.

³ U. o. II. k. 373. l.

⁴ Quidam tamen *ex annis* pubertatem existimant, id est eum esse puberem, qui XIV annos implevit, quamvis tardissime pubescat. Certum autem est eum puberem esse, qui et *ex habitu corporis* pubertatem ostendit et generare iam potest. (Decret Greg. IX. lib. IV. tit. II. c. 3.)

Lajos, mikor 1342-ben arra kötelezte magát, hogy négy év múlva nőül veszi a morva örgróf leányát, mert az akkor még nem érte el a törvényes kort,¹ s ugyancsak ő 1380-ban úgy egyezett meg Vilmos osztrák herczeggel, hogy a mint a leánya eléri a 12. évét, hozzáadja feleségül.²

Hogy pedig a fiúknál a 14. év volt a házasságjogi törvényes kor, felesleges ugyan bizonyítanunk, de egy érdekes esettel igazolhatjuk. 1505-ben Zrinyi Miklós eljegyezte magának Boztheki Ferencz leányát. Mikor azonban a törvényes kort elérték, Miklós mást vett feleségül. Az apa e második házasság érvénytelenítését kérte, Zrinyi viszont azt hangoztatta, hogy ő joggal tehette ezt meg, mert esküje alól feloldatott. Ismerjük mindkét fél panaszát; Boztheki Ferencz szerint az ifjú Zrinyi 15 éves volt, mikor *hétéves leányával megesküdütt*,³ a mikor azonban ez 12 éves lett, »et sic sponsalia predicta in matrimonium transiverant«, Zrinyi mással lépett házasságra. Az ifjú előadása szerint azonban ő akkor még csak 13 éves volt, s mikor a törvényes kort elérte, feloldatott esküje alól s nem is tett ígéretet, hogy az eljegyzést házasság fogja követni.⁴ Míg tehát az apa azt vitatta, hogy Zrinyi akkor már 14 éves elmúlt, addig Zrinyi oly módon akart minden következménytől szabadulni, hogy tagadta azt, hogy eljegyzésekor már törvényes korú volt.

B) *Az aetas canonica.*

Hátra van még, hogy néhány magyar vonatkozású példa kapcsán röviden megemlékezzünk az »aetas canonica«-ról, az egyes papi rendek felvételéhez megkívánt életkorról is.

Az egyházjog szerint ugyanis az ordinatiohoz, a felszenteléshez bizonyos életkor kívántatott meg, s ha ez nem volt meg, az *irregularitas ex defectu* egyik esete állt fenn: a *defectus aetatis*. Ezt a kérdést a trienti zsinat rendezte pontosan minden részletében s a presbiter számára a megkezdett

¹ . . . »quia eadem preclara puella ad annos legitimos et nobiles minime pervenisse dinoscitur, ob hoc iuxta canonicas sanctiones nec sponsalia de presenti contrahere nec matrimonium consummare potuimus« . . . (*Fejér*: i. m. IX. 1. k. 48. l.)

² *Fejér*: i. m. IX. 5. k. 377. l. — L. még 1327. Károly szövetését a cseh királylyal. (U. o. VIII. 3. k. 194. l.)

³ . . . »matrimonium sive sponsalia iuris interpretatione per verba legitima de presenti contraxerat at idem Nicolaus de non contraveniendo medio suo iuramento se astrinxerat ac illud in facie ecclesie de eiusdem Margarethe consensu solemniserat« . . .

⁴ Monumenta Romana episcopatus Vespriemiensis. IV. k. 179—182. l.

25, a püspök számára pedig a befejezett 30. életévet szabta meg, a mi megfelelt a régiebb gyakorlatnak is. Ezért azután a mikor az egyes rendek feladása előtt alapos vizsgálatnak vetették alá a jelölteket, ez természetesen kiterjedt az életkorra is.¹

Ez irregularitás alól azonban helye volt felmentésnek, a mely ugyan a pápa jogköréhez tartozott, de bizonyos korlátozással a püspökök is élhettek vele. Azonfelül a pápa felruházhatott megszabott feltételek mellett más is, pl. követét, e jog gyakorlásával.² Azonban úgy ezeknek, mint a püspököknek ily irányú dispenzáló joga csak az alacsonyabb fokozatokra terjedt ki.³

Érsekeknél és püspököknél követelték meg természetesen a legszigorúbban⁴ a betöltött 30 évet, s felmentésről is csak akkor lehetett szó, ha ehhez már közel járt az illető. III. Incze is csak abban az esetben volt hajlandó Berchtold vál. kalocsai érseket dispensálni, »si . . . etas non solum perfecta, sed saltem perfectioni vicina.« Minthogy azonban nevelőjének eskü alatt tett vallomása szerint is csak 25 éves volt, a pápa szerint ez nem volt elegendő az érseki méltósághoz, hisz Krisztus Urunk is csak 32 éves kora után kezdett tanítani, tehát »ante tricesimum annum nemo sibi debet predicationis officium usurpare«.⁵ Hogy azonban néha súlyosabb kor-

¹ 1488 . . . »per examinatores ad id specialiter deputatos diligenter examinantibus in scientia sufficientem moribusque et *etate idoneum* repertum . . . ad sacros clericorum ordines duximus promovendum« . . . (Székely oklt. III. k. 114. l.)

² 1403 . . . »legatione durante cum 50 personis ecclesiasticis infra limites legationis tue consistentibus *defectum etatis* patientibus . . . ut earum quelibet postquam *decimum octavum* sue etatis annum peregerint, possint ad sacerdotium promoveri.« (Bullae Bonif. IX. Mon. Vat. I/IV. 536. l.)

³ Csanád esztergomi érsek a nagyszebeni és brassói papoknak adott kiváltságlevelében (1336.) hangsúlyozza, hogy a hívek ne merjenek senkit plébánóssá választani, a ki nem érte el az előírt kort (»neminem annos discretionis non habentem«), hacsak ő meg nem adta a felmentést (*»nisi obtenta a nobis dispensatione speciali«*). (Zimmermann—Werner : Urkundenbuch I. k. 483. l.)

⁴ Bertalan pécsi püspök ellen azt a kifogást hozták fel, hogy megválasztásakor nem volt még az előírt korban. III. Honorius pápa 1220-ban a veszprémi és egri püspököt bizta meg a vizsgálattal, a kik előtt azután igazolta, hogy akkor már igenis betöltötte volt a szükséges éveket. (Mon. Rom. ep. Veszpr. I. k. 53. l., *Theiner* : i. m. I. k. 24—26. l.)

⁵ *Fejér* : i. m. III. 1. k. 50—52. l. — 1319-ben XXII. János pápa a kb. 27 éves András erdélyi püspöknek is csak azért ad felmentést, »quod per tuam presertim et tuorum perentum potentiam poterat eadem ecclesia a diversis oppressionibus . . . eripi«. (*Theiner* :

hiány esetében is adott a pápa felmentést, elég csak Estei Hippolyt esetére utalnunk, a ki nyolczadfél éves korában lett esztergomi érsekké.

Kisebb méltóságoknál azonban nagyobb korhiányt is könnyebben lehetett felmentéssel pótolni, így 1345-ben a 14 éves Széchy Domokos fehérvári prépost, 1352-ben a 15 éves Jánoki Demeter esztergomi kanonok kap felmentést a korhiány alól.¹ Mikor Erzsébet királyné 1365-ben kancellárjának, a Héder-nembeli Miklósnak, unokaöccsét ajánlta kinevezésre a váczai kanonokságra, a pápa döntése így szólt: »Fiat. B. dum tamen habet annos XVI. B.«²

Holub József.

i. m. I. k. 465. l.) 1466-ban IV. Pál pápa Szentlászlai Ozsvát zágrábi püspöknek ad felmentést korhiány alól, a ki akkor még csak 28 éves volt. (Mon. Rom. ep. Vespr. III. k. 182. l.)

¹ *Bossányi*: Regesta supplicationum. I. k. 95—96., 229. l.

² U. o. II. k. 433.

V. István ifjabbkirálysága.

Előre is megjegyezzük, hogy az alább következő fejtegetésekben nem V. István ifjabbkirályságának történetéről lesz szó, hanem csupán néhány kritikai megállapításról, melyek az árpádkori oklevelek tanulmányozása során váltak szükségessé és a melyekhez az V. István ifjabbkirályságában és ifjabbkirályi címében történt változások szolgálnak kritériumul. Ezeknek a változásoknak és a hozzájuk fűződő körülményeknek tárgyalása bepillantást nyújt az oklevélkritika műhelyébe és megvilágítja azt, hogy a kritikusként igen sokszor egészen aprólékosnak tetsző tények megállapításától kell útbaigazítást várnia.

Ámbár V. Istvánnak királylyá koronázásáról atyja, IV. Béla, már 1246 elején mint megtörtént dologról beszél,¹ István ifjabb királyként csak 1257 óta szerepel, a mióta ebben a minőségében okleveleket bocsájt ki.

Van ugyan Istvántól 1257 előtti keltezéssel is két oklevél. De ezek egyike csak a kiadás hibájából viseli a korai, 1253-as, évszámot,² mert az 1421-iki átiratban, a honnan ezt az oklevelet ismerjük,³ a helyes, 1264-iki évszám áll. A másik, 1255-iki keltezésű oklevél pedig⁴ azért nem szolgálhat alapul István ifjabbkirályi szereplésére, mert hamis. Pauler ugyan még nem mondott az oklevélről végleges ítéletet, csupán »több mint gyanús«-nak állította azt,⁵ de Karácsonyi mégis helyesen járt el, mikor ezt az oklevelet a hamis oklevelek közé sorozta,⁶ mert bizony nem más ez, mint IV. Bélának ugyancsak a luprechtzazai (beregszászi) vendégek részére adott 1247-iki oklevelének⁷ felhasználásával készült hamisítvány.

¹ Fejér, Cod. dipl. IV. 1., 404. Igen fejlett stílusa azonban némileg gyanussá teszi ezt az oklevelet.

² Székely oklevéltár, IV. 1.

³ MODL. 28,572. sz.

⁴ Hazai oklevéltár 33. l.

⁵ A magyar nemzet tört. az Árpádok kor. II.² 529. l.

⁶ A hamis, hibáskeltő és kelteztelen oklevelek jegyzéke, 20. l.

⁷ Fejér, CD. IV. 1. 455. l. Teljes dátummal (melyet Fejér csonkán közöl), a gyulafehérvári káptalan 1463-iki átiratában: MODL. 341. sz.

Igy az első hiteles oklevél, melyet V. Istvántól bírunk, a Gyanin és Dániel atyafiak részére 1257-ben adott átíró oklevél.¹ Ezóta az ifjabb király okleveleinek sorozata egészen V. Istvánnak mint egyeduralkodónak a királyi trónra lépéséig megszakítás nélkül való.

Azonban maga az ifjabbkirályi cím nem volt meg mindjárt kezdettől, 1257-től fogva. A *rex iunior*² mint titulus csak 1262-ben fordul elő először V. Istvánnak ebből az évből való öt oklevelében, míg a többi 1262-iki oklevélben³ még épen úgy nincs meg, mint a hogy nincs meg az 1262 előtt kelt oklevelekben. A *iunior rex* címet tartalmazó 1262-iki oklevelek közül kettőről megállapítható, hogy az év végén, december hóban keltek. Az egyik, melyben V. István az atyjával létrejött kibékülés pontjait erősíti meg,⁴ napi dátummal bír, december 5-én kelt. A másik oklevél⁵ keltét pedig az határozza meg közelebről, hogy záradékában Benedek mester alkanczellár aradi prépostnak van írva, pedig ő még decz. 5-én is szebeni prépost volt, csak ezután lett aradi prépostta.⁶

A harmadik oklevél,⁷ melyben szintén megvan a *iunior rex* cím, Pauler indokolt véleménye szerint nem 1262-ből, hanem későbbi időből való.⁸ A szóban forgó öt oklevél kettejére nézve⁹ nincs ugyan biztos támpontunk, hogy az

¹ MODL. 42. sz. Kiadva: Wenzel, ÁUO. XI. 440. l. — Régebben némi kétségeim voltak ennek az oklevélnek a hitelességét illetőleg is, Oklevéltani Naptáromban ezért számítottam István ifjabbkirályi szereplését 1258 óta. I. m. 58. l.

² Később, királykorában V. István csak *ducatusnak* mondja úgy IV. Bélának (*tempore ducatus sui*, HO. VIII. 142. l.), mint saját magának ifjabbkirályságát is (pl. Wenzel, VIII. 338. XII. 21. stb.), akár csak Werbőczy a Tripart. II. r. 14. tit.-ban. IV. Béla ifjabbkirálysága idejében ismeretlen volt a *iunior rex* cím. A név és intézmény szláv analógiáira nézve olv. Šufflay cikkét a Századok 1909. 499. sk. ll.

³ Wenzel III. 24. Fejér IV. 3. 77. VII. 3. 46. HO. VI. 110. l.

⁴ Monumenta ecclesiae Strigoniensis, I. 476. l.

⁵ Wenzel, XI. 516. l. 1334-iki átírata: MODL. 531. sz.

⁶ V. ö. Fejérpataky, A királyi kanczellária, 118. l.

⁷ Mon. eccl. Strigon. I. 471. l.

⁸ I. m. II. 533. A *Stephanus* név az oklevél eredetijében (Eszterg. kápt. magánlv. 70., 1., 1.) teljesen ki van írva és így a Pauler i. h. feltételezett eshetőség eslesik. — Ide tartoznék még a Fejér VII. 5., 337. l. 1262 alatt közölt oklevél, melyet a kiadások hol 1266-os (Jakab, Oklevéltár, I. 19.), hol 1268-as (Fejér, IV. 3., 470.) évszámmal közölnek; ennek kelte azonban 1263., a mint Zimmermann—Werner, Urkundenbuch, I. 89. l. helyesen olvasható.

⁹ Wenzel, VIII. 31. és 33.

évnek melyik részében keltek ; viszont azonban annak sem szól ellene semmi, hogy az év vége felé tegyük kibocsátásukat.

Aligha tévedünk, ha mind a négy napi kelet nélkül való oklevelet 1262 december 5-ike utáni időre teszszük, s ha a *iunior rex* cím felvételét épen a IV. Bélával történt kibéküléssel és megállapodással hozzuk kapcsolatba. V. István ekkor az ország keleti felét teljesen független királyi joggal kapta¹ s ennek kifejezője az új cím, melyet ettől kezdve az osztatlan királyi hatalom elnyeréséig, 1270 májusáig viselt. A *rex iunior* címnek 1262 decemberében történt felvétele tehát közjogi jelentőségű volt és azt fejezte ki, hogy ettől kezdve István a reabízott országrésznek teljesen királyi jogokkal bíró ura. Tanulságos ebből a szempontból annak megfigyelése is, hogy legelső reánk maradt királyi oklevelében, melyet IV. Béla halála után adott ki, 1270 május 13-án »*dei gratia rex totius Hungarie*« titlust használ V. István.² Tehát szükségesnek tartotta a legelső alkalommal kifejezni, hogy az addig bírt rész-királyság helyett most már az egész ország ura. A *totius* ugyan a titulusból, mint felesleges hozzátétel, már a legközelebbi oklevelekben elmarad,³ mi azután lehetővé teszi azon napi keltezéssel nem bíró oklevelek időpontjának közelebbi meghatározását, melyeknek címében még ott van a *totius*,⁴ — de azért még későbbi oklevelekben is megtaláljuk ennek a megkülönböztetésnek a nyomaait az *adepto integrali regni nostri gubernaculo* vagy *totius regni gubernaculo*-féle kifejezésekben.⁵

¹ V. ö. erre nézve IV. Bélának a pápához intézett, 1263-iki levelét is, hol különben István egyenesen *rex*-nek mondatik.

² Mon. eccl. Strigon. I. 575. Az állítólag 1270 május 2-ikán kelt oklevél (MODL. 709. sz., kiadva : Wenzel VIII. 296. l.) szemmel láthatólag hamis. V. ö. Pauler i. m. II. 539. l.

³ Igy már május 21-én is : Fejér V. I., 22. máj. 24. : u. o. 23. l. máj. 26. : Smičiklas, V. 544. l. Mindenütt : *dei gr. rex Hungarie*.

⁴ Igy az Apponyi-oklvt. 13. l. közölt oklevélben, melyet e szerint (de egyéb okokból is!) május első felére kell tennünk.

⁵ Pl. Wenzel VIII. 295. l., 301. l. stb. — Később persze nem értették meg ennek a *totius regni* kifejezésnek a jelentőségét és IV. László okleveleiben is használták, eleintén csak olyankor, a mikor V. Istvánnak átírt okleveléből vették át az átíró oklevélbe is, mint a Zichy-okmt. I. 32. l. (v. ö. u. o. a 23. l.), később azonban ilyen közvetlen indíték nélkül is, pl. Fejér, Cod. dipl. V. 2., 238. és 267. De kétségtelenül itt is az V. István alatti gyakorlat hatását kell látnunk, mert hiszen IV. László nem volt előzőleg *csak* az ország egy részének ura, nála tehát a »*totius regni*« kifejezés indokolatlan. Egészen más természetű és helyénvaló IV. László okleveleiben az »*adepto regni nostri pleno gubernaculo*« kifejezés (pl. HO. VII. 164.), mi a király felserdülésére, illetőleg a kormányzat átvételére vonatkozik.

De ilyenformán az eddigi általános szóhasználat: V. Istvánnak 1262 előtt is *ifjabb királyul* említése nem helyes. 1262 végéig V. Istvánt nem ifjabb királynak, hanem inkább — a mint maga is nevezi magát — *királyfinak* (*primogenitus regis Hungariae*) kell mondanunk és csak 1262 vége óta ifjabb királynak.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fogalmi különbséget a két kifejezés közt csökkentí az a körülmény, hogy István királyfi (kétségtelenül a megkoronázás tényére támaszkodva) kezdettől fogva a királyi hatalom birtokosának, illetőleg részesének tekintette magát. Ennek bizonyossága az oklevelekben kezdettől fogva kitett *dei gratia rex* cím, valamint az is, hogy legelső oklevelein olyan lovaspecsétet alkalmazott,¹ melynek pajzsczímerében a királyi hatalmat jelképező kettős kereszt volt,² és csak a stájer hercegség elnyerése után került a kettős kereszt helyére a stájer párducz, mely igénycímerként a hercegség elvesztése után is megmaradt V. István ifjabbkirályságának egész ideje alatt.³

A *rex iunior* cím felvétele előtt, tehát 1262 vége előtt István királyfi czíme: *rex primogenitus illustris regis Hungariae*, mihez azonban még a több ízben változó hercegi cím járul. Nevezetesen: 1257 és 1258-ban *et dux Transsilvanus*,⁴ 1259-ben és 1260 elején e helyett *et dux Stiriae*,⁵

¹ 1257-ből való egyetlen oklevelén (MODL. 42. sz., kiadva: Wenzel XI. 440. l.) és 1258-ból való szintén egyetlen ismert oklevelén (a m. nemzeti múzeumi Forgách-levéltárban, kiadva: HO. VIII. 73.) a pecsétnek csak egy-egy darabja maradt ugyan meg, de mindkettőn világosan látható a (lovassarján viselt) kis pajzsban a kettős kereszt.

² A kettőskeresztes címer jelentőségéről v. ö. Döry Ferencz fejtegetéseit a Turul 1917. évf. 26. sk. 11. Azonban a MODL. 538. sz. oklevele, melyre a cikk hivatkozik, *nem 1257-ből, hanem 1263-ból való* és így természetesen, hogy ezen már a párduczós pecsét van. (1257 az árt. oklevél kelle!)

³ Az utolsó Árpádok alatt II. András óta elég sűrűn előforduló királyi pecsétváltoztatások rendszeren a hamisítás meggátlása végett történtek. Csupán V. Istvánnak ezen, ifjabb király korabeli pecsétváltoztatása volt közjogi jelentőségű.

⁴ Így mindig: *Transsilvanus*, vagy teljesen kiírva, vagy rövidítéssel. A régebb kiadások és az újkori másolatok néha (helytelenül) *Transsilvaniae*-t írnak, nemcsak olyankor, mikor az eredetiben a végzet rövidítve van: *Transil* (így egy 1263-iki oklevelben a Nemz. Múz. törzslevéltárban, mit Wenzel VIII. 66. *Transilvanie*-nek ír át), hanem olyankor is, mikor a *Transsilvanus* az eredetiben is teljesen ki van írva. Így a Kállay-ívt. 1262 ápr. 28-i oklevelében, s Fejér IV. 3., 67. mégis *Transilvaniae*-t ír. — A Fejér IV. 3., 20; olvasható *Transilvanensis* szintén helytelen.

⁵ Legutolszor 1260 elején: Pannonh. rendtört. II. 310.

1260—62-ben pedig a dux Stiriae elhagyásával ismét *et dux Transsilvanus* van a királyfi címéhez kapcsolva. Ezek a címváltozások megfelelnek a stájer tartomány megszerzésével, majd elvesztésével bekövetkezett tényleges állapotoknak.

Csak egy 1260-iki oklevélben nincs a királyi cím után hercegi cím,¹ miért is ezt az oklevelet közvetlenül a kroissenbrunni ütközet (július 12.) utáni napokra lehet tennünk, a mikor a stájer hercegség már elveszett, de az erdélyi hercegséget István királyfi még nem foglalta el. És ennek következtében az almai Benedek özvegye érdekében *Datum Albe in die sancti regis Stephani* záradékkal évszám nélkül kibocsájtott kis oklevelet² is egész biztosan 1260-ból valónak állíthatjuk, minthogy a benne használt »rex primogenitus illustris regis Ungariae«, minden hercegi cím nélkül, teljesen azonos a fentebbi, 1260-as évszámú oklevél titulussával, s megfelel az 1260 közepén előállt helyzetnek.

1260 vége felé azonban István királyfi már ismét viseli a *dux Transsilvanus* címet.³

Azok a címek, amelyek ezektől a történelmi tényekkel egyező típusoktól eltérnek, a hamisítvány áruló jelei. Még pedig nemcsak olyan szemetszűrő otrombaságok szólnak az oklevél hitelessége ellen, mint egy, állítólag 1261 január 14-ikén kelt oklevélnek az 1270 utáni teljes királyi címet feltüntető titulusa,⁴ hanem az a kevésbé feltűnő szabálytalanság is, melyet V. István 1260-iki oklevelében a *dux Transsilvanus et Stiriae* egyesített címzés mutat.⁵ Ha ez az utóbbi oklevél egyebekben kifogástalan lenne, akkor — épen a stájer hercegség elveszése utáni időben — az egyesített cím talán valahogy értelmezhető is volna. Ámde az

¹ HO. VI. 105. Eredetije az akadémiai levéltárban.

² Eredetije a Kisfaludy-cs. lvtárában a Nemz. Múzeumban.

³ Pannonh. rendtört. II. 311. l.

⁴ Az oklevél Bubek György királynői tárnokmester 1365-iki átíratának 1603-iki hiteles átíratáról vett egyszerű másolatban van meg a MODL. 24,664. sz. a., s a beregszászi vendégek részére tett adományról szól. — A szatmári vendégek kiváltságait megállapító oklevél, melyet Fejér IV. 3., 206. l. (s kivonatban VII. 5., 364. és utána Endlicher, Mon. Arp. 505., magyarul pedig Szirmay, Szatmár várm. I. 146. l.) 1264-es évszámmal közöl s melyben V. Istvánnak 1270 után használt teljes királyi titulussát olvassuk, természetesen nem lehet 1264-ből való, hanem, a mint I. Lipótnak 1662-iki átíratában látható (XVII. századi másolatban a MODL. 162. sz.), 1271-ben kelt.

⁵ Zalam. oklevélt. I. 36. l.

oklevél egyéb nem menthető szabálytalanságokat is mutat,¹ melyek az oklevél hitelét teljesen lerontják és így más, hiteles oklevélben elő nem forduló címzését is a hamisítás jeléül tekinthetjük.

A *rex iunior* címmel egyidőben, azzal együtt tűnik fel a *dominus Cumanorum* cím, mely előtt a korábbi *dux Transsilvanus* is megmarad. 1262 vége óta ugyanis az ifjabb király teljes címe: *iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus, dominus Cumanorum*.

Egyetlen oklevelet ismerünk, melyben az ifjabbkirályi cím felvételét megelőzőleg, tehát a mikor István még mint *primogenitus regis* szerepel, már ott van a *dominus Cumanorum* cím is. A désvári vendégek részére adott 1261-iki oklevél ez, melyben István az atyja, IV. Béla által engedélyezett kiváltságokat megerősíti és kibővíti.² A désváriaknak V. Istvántól ugyancsak 1261-ből tudvalevőleg még egy oklevelük van,³ melyben István a désváriaknak Erney bán oklevelében foglalt kiváltságait erősítette meg. Ebben az oklevélben csak a bírósági kiváltságról és a szalóki és szatmári vendégekével egyező hadikötelességük megállapításáról van szó, s a titulus: *rex primogenitus illustris regis Hungariae, dux Transsilvanus*, a mi egyezik az 1261-iki gyakorlattal. A másik oklevél a IV. Bélától nyert, amúgy is bővebb kiváltságokat még a télen szerzett só felett való szabad rendelkezés jogával toldja meg és földeik határait is leírja. A titulus itt: *rex primogenitus illustris regis Hungariae, dux Transsilvanus et dominus Cumanorum*.

Elfogadhatjuk-e az 1261-iki oklevél adatát erre az ekkor még egészen magában álló címbővülésre, mely csak 1262. decz. 5-ike óta lesz következetes?

¹ Lásd Karácsonyi i. m. 21. l. Az oklevelet 1358-ban bemutatták Konth Miklós nádornak (Zal. oklt. I. 593.), de ő az oklevelet nem fogadta el bizonyítékul, »quia duces in regalibus proprietatibus et regis iurisdictionibus quospiam a suae conditionis nota eximere et nobilitatis praerogativa praedotare, possessiones etiam conferre absque regio beneplacito et consensu nullatenus posse iuridica admittit regni consuetudo approbata«, István pedig király korában nem erősítette meg ezt az intézkedést. — Megjegyzendő, hogy Istvántól (a szóban forgó hamisítványon kívül) csak *rex iunior* korából, tehát 1262 óta ismerünk nemesítő okleveleket: Fejér, IV. 3., 294. Wenzel, VIII. 147. HO. VI. 142. l. stb.

² A Dés város levéltárában lévő eredetiről: Wenzel, VIII. 9. l. és ugyancsak az eredetiről: Zimmermann—Werner, Urkundenbuch, I. 84.

³ Zimmermann—Werner, I. 86. közli III. András 1291-iki átiratából.

Nem volt még alkalmam látni az oklevél eredetijét, mely annak 1310-iki átíratával együtt Dés város levéltárában van, és így az oklevél hitelességéről csupán a szövegre alapított véleményemet nem akarom véglegesnek tekinteni. Annyi azonban bizonyos, hogy nagyon nyomós érvek szólnak a IV. Bélától nyert kiváltságokat megújító és bővítő oklevél hitelessége ellen.

Ha az eredeti oklevél keltezésében nincs is meg a menthetlen *regni autem nostrî tertio*, mint ezt Wenzelnél olvassuk,¹ ki pedig állítólag szintén az eredetiből közölte az oklevelet, elegendő a gyanú felkeltésére az a körülmény, hogy az 1261-iki oklevél jórészt szószerint való, de kibővített ismétlése a IV. Béla 1236-iki (vagy 1256-iki?) oklevelének.² Mert ez az 1236-iki oklevél egészen bizonyosan hamis. Ezt mutatja a királyi czímben kitett *Bulgarie*, ezt az eredetiben levő 1236-os, lehetetlen évszám, melyet Karácsonyi 1256-ra javítandónak vél,³ és ezt mutatja az oklevél kusza szerkezete is, melyben az arenga a narratio után következik, a keltezési hely pedig a záradék végén van. Az 1236-iki oklevél is eredetiben van ugyan még; de a felsorolt érvek oly nyomósan szólnak hitelessége ellen, hogyha esetleg az (előttem ismeretlen) eredetit külseje mégis hitelesnek mutatná, ezeknek a feltűnő és szabályellenes körülményeknek a megmagyarázása nagyon nehéz feladat elé állítaná a kritikát. És ezt az erősen kompromittált oklevelet ismétli és bővíti az 1261-iki oklevél! A mondottak után aligha tévedünk, ha a titulusban itt szokatlanul kitett *dominus Cumanorum*-ot is az oklevél hitelessége ellen szóló kritériumnak vesszük és ezek alapján az oklevelet hamisnak tekintjük.

1262 vége óta a *rex iunior Hungariae, dux Transsilvanus, dominus Cumanorum* cím következetesen megmarad 1266

¹ VIII. 11. l. Zimmermann i. h. az uralkodási év hiányzik. István természetesen ifjabb király korában sohasem írt uralkodási évet. — Legyen szabad ezzel kapcsolatban a topuszkoi apátság okleveleiről írt tanulmányomnak az uralkodási évekre vonatkozólag tévesen fogalmazott megállapítását helyesbítenem (Fejérfataky-émlékkönyv, 334. l.). Az illető passus helyes értelme ez: Az uralkodási évről királyi okleveleinkben való rendszeres kitétele 1207 óta állapítható meg. Megelőzőleg a XI. és XII. században itt-ott előfordul ugyan az uralkodási év, de következtelenül; III. Béla és Imre királyok hiteles okleveleiben pedig soha sincs kitéve. Épen ezért ekkoriban (III. Béla és Imre idejében) a királyi uralkodási év kitétele az oklevél hamisított voltának a jele.

² Zimmermann—Werner, I. 65. l.

³ I. m. 50. l.

végéig. Egy 1266 június 23-ikán kelt oklevélben ugyan a titulusból már hiányzik a *dominus Cumanorum*;¹ minthogy azonban még ez év aug. 20-án² és az 1266-ból való többi oklevélben is mindenütt ki van téve a *dominus Cumanorum*, azt kell feltennünk, hogy a június 23-iki, egyébként gyanútól mentes oklevélből, mely csak átiratban maradt reánk, a *dominus Cumanorum* csak az átírás hibájából maradt ki. Némi valószínűséggel bírna az a magyarázat is, hogy a kúnoknak az országból kivonulása után³ a boszús István ifjúkirály azonnal letette a kúnok ura címét, de az év második felében egy ideig újra használta. Bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy a jún. 23-iki eseten kívül 1266-ban csupán egy oklevélből hiányzik a *dominus Cumanorum*,⁴ mely oklevelet épen ezért az év végén keltnek tekinthetjük.

Az 1267-iki oklevelekben az ifjabb király czíme következetesen *rex iunior Hungariae, dux Transsilvanus*. Csak egy oklevél tér el 1267-ben ettől a következetes gyakorlattól, amely oklevelet Fejér⁵ állítólag a b. Kemény-család levéltárában levő eredetiről közöl. Itt a czím: *iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus, dominus Cumanorum*. Ámde ez az oklevél, mint ezt már Pauler kimutatta,⁶ hamis és így az 1267-i oklevelektől elütő titulus a Paulernál az oklevél hitelessége ellen felhozott érveket szaporítja és erősíti.

Az 1267-iki czímhasználat dönti el azon évszám nélkül kibocsájtott mandátum vitás keltezésének kérdését, melyet István ifjabb király a gyulafehérvári káptalanhoz Jula fiának Miklósnak birtokbaiktatása ügyében intézett. Ezt az oklevelet a Hazai okmánytár egyszer 1267 körül,⁷ s még egyszer⁸ 1268 körül tett évszámmal közölte, Zimmermann—Werner pedig⁹ 1268 május 25-iki kelettel. Az utóbbi helyen ki is vannak fejtve az okok, melyeken a közlő feltevése alapul. Pauler viszont¹⁰ 1266 május 14-ére teszi az oklevelet, a törté-

¹ IV. László király 1273 május 14-iki átiratában az esztergomi érsekség vil. levéltárában, T. I., 3. Kiadva: Mon. eccl. Strigon. I. 536.

² MODL. 606. sz. (Fejér, CD. IV. 3., 347.)

³ V. ö. Pauler i. m. II.² 264. l.

⁴ Fejér, IV. 3., 346. Eredetije a veszprémi kápt. hiteleshelyi lev. Capsa U—V.

⁵ VII. 4., 133. és utána Teutsch—Firnhaber I. 86. s Densu-sianu, 330.

⁶ I. m. II.² 597. l.

⁷ VII. 106. l.

⁸ VIII. 117. l.

⁹ Urkundenbuch, I. 528.

¹⁰ I. m. II. 537.

nelmi eseményekkel, illetőleg a kúnok elleni hadjáratral hozva kapcsolatba annak kibocsájtását. Pedig az ifjabbkirálynak ebben az oklevélben használt czíme: *iunior rex Ungarie et dux Transsilvanus* mindenféle találgatást fölöslegessé tesz. Ez a czím 1267-ben volt használatos, tehát az oklevél kelte: *Datum apud monasterium Kw feria sexta ante Pentecosten* nem jelenthet mást, mint 1267 június 3-ikát.¹

Hasonló okból kell 1267-re tennünk István ifjabbkirálynak azt a kis oklevelét, melyben Bolchar-i Boloslausnak megparancsolja, hogy a jászói konvent bizonyosága mellett szólítsa fel a szepesi népeket a Mycovtól elvett lovak visszaadására.² Az oklevél kelte: *Datum apud Vgocham in crastino sancti Dominici*. Az ifjabb király czíme: *Stephanus dei gratia iunior rex Vngarie, dux Transilvanus*, tehát az 1266 végén és 1267-ben használatos titulus. Az oklevél kelte e szerint 1267 augusztus 6-ika.

1268-ban már ismét valamennyi hiteles oklevélben megvan a *dominus Cumanorum* czím egészen V. Istvánnak ifjabbkirályi minőségben kiadott legutolsó okleveléig, mely 1270 márczius 5-én kelt.³ Csak két oklevél van ebből az időből, melyekben a titulusból a *dominus Cumanorum* hiányzik. Az egyiket a gr. Bethlen-család levéltárából közölte Fejér.⁴ Erről az oklevélről Pauler azt állapította meg, hogy hamisítvány,⁵ s ezt a megállapítást — bár az oklevél azóta igen tekintélyes helyről részesült védelemben⁶ — az akkor szokásos használattól elütő titulus alapján is helyesnek kell elfogadnunk.⁷ A másik oklevél 1269 május 1-én kelt,⁸ s ez »*dei gratia rex Hungariae*« czímet ad a kibocsájtónak. Ezt a czímet V. István 1269-ben nem viselte és nem is viselhette. Vagy nem V. Istvántól való tehát ez az oklevél, a mint Fejér

¹ Az oklevél keltét 1266 május közepére csak erőltetett és a következetes gyakorlattal ellenkező magyarázattal tehetnök, olyasfélekép, mint fentebb az 1266 jún. 23-iki oklevélnél láttuk.

² Eredetije a Máriássy-cs. markusfalvi levéltárában. Kiadatlan szövegét Iványi Béla professor úr volt szíves velem közölni.

³ Monum. eccl. Strigon. I. 572.

⁴ VII. 3., 55. Teutsch—Firnhaber I. 91. és Zimmermann—Werner I. 102.

⁵ I. m. II. 597.

⁶ L. a Történeti Szemle 1916. évf. 598. l. jegyzetét.

⁷ Ennek az oklevélnek egész fogalmazata azt mutatja, hogy V. István valamelyik hiteles oklevele nyomán készült, a minta-oklevél azonban — a titulus tanúsága szerint — nem 1268-ból való volt, hanem 1267-ből.

⁸ Zimmermann—Werner I. 104. l.

vélte,¹ ki azt IV. Bélának tulajdonítja, vagy pedig — a mi valószínűbb — 1269-nél későbbi időből, V. Istvánnak a királyi trónra jutása utáni korból való.²

Ugyancsak ez a legutolsó, ifjabbkirályi címváltozás segíti elő némileg a Gútkeled nb. Kozma javára állítólag 1265-ben adott oklevél keltezésének megoldását is. Fejér³ ezt az oklevelet IV. László királynak 1282-iki átiró okleveléből⁴ közölte ismeretlen helyről, 1265-iki év számmal. Minthogy a záradék szerint az oklevél Péter mester alkanczellár kezéből kelt, ki pedig ezt a tisztelet csak 1266 óta viselte,⁵ Karácsonyi az oklevél kibocsájtását 1266—69-re tette.⁶ Fejér közléséről bátran feltehető, hogy hibás és így a keltezés későbbre tétele indokolt volna. Sőt az ifjabb királynak az oklevélben olvasható »iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus, dominus Cumanorum« titulusa valamivel pontosabb meghatározást tesz lehetővé: a »dominus Cumanorum« cím 1267-ben nem volt használatos, tehát e szerint oklevelünket 1266-ban vagy 1268—69-ben adták ki. Ezt a feltevést csupán az a körülmény nehezíti, hogy ugyanazon tárgyban Erzsébet ifjabb királyné is adott ki oklevelet, melyet Fejér ugyanazon forrásból szintén 1265-ös év számmal közöl.⁷ A két oklevél fogalmazata annyira rokon, hogy föltétlenül hatottak egymásra. Legvalószínűbb, hogy Gútkeled nb. Kozma egyszerre kapta a két oklevelet, mit elfogadva, az ifjabbkirályné oklevelének keltezését is hibásan közöltnek kell tekintenünk. Kevésbé valószínű, de nem lehetetlen, hogy az ifjabbkirályné adománylevele csakugyan előbb kelt, mint az ifjabbkirályé, mely utóbbit azután a bemutatott királynői oklevél felhasználásával fogalmazták. E szerint Erzsébet királyné oklevele 1265-ben, V. Istváné pedig 1266 vagy 1268—69-ben kelt.⁸

Összefoglalva tehát a mondottakat, az V. István ifjabb

¹ CD. VII. 4., 135. l. Azonban IV. László 1276-ban az oklevelet atyjának, V. Istvánnak oklevele gyanánt írja át (Teutsch—Firnhaber, Urkundenbuch 109. l.), mi Fejér feltevést nem zárja ugyan ki teljesen, de mindenesetre valószínűtlenné teszi.

² 1271 vagy 1272-ből, minthogy 1270 május 1-én IV. Béla még életben volt.

³ CD. VI. 2., 389.

⁴ U. o. 405.

⁵ Fejérpataky, A királyi kancellária, 119. l.

⁶ A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 58. l.

⁷ I. m. 391. l.

⁸ De még mindig fennmarad a lehetőség, hogy Fejér az alkanczellár nevét közölte rosszul.

király címében 1257 és 1270 közt beállott változásokat a következőképen állapíthatjuk meg :

1257—58-ban : *rex, primogenitus illustris regis Hungariae et dux Transsilvanus.*

1259-ben és 1260 elején : *rex, primogenitus illustris regis Hungariae et dux Stiriae.*

1260 közepén : *rex, primogenitus illustris regis Hungariae.*

1260 közepe óta 1262 dec. 5-ig : *rex, primogenitus illustris regis Hungariae et dux Transsilvanus.*

1262 decz. 5-től 1266 végéig : *iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus, dominus Cumanorum.*

1266 végén és 1267-ben : *iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus.*

1268-tól 1270 márcz. 5-ig, illetőleg május 3-ig : *iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus (et) dominus Cumanorum.*

V. István ifjabbkirályságának emlékét az ebben a minőségében kibocsájtott másfél száz oklevél őrzi, melyeknek egy részét azonban csak kivonatokból vagy töredékek-ből ismerjük. Ezek között az oklevelek között aránylag nagyon kevés a kétségtelen hamisítvány, mindössze 8 darab. Ennek az a magyarázata, hogy az ifjabb király oklevelei utóbb jogilag érvényüket veszítették, ha azokat vagy ő maga király korában, vagy utódai meg nem erősítették,¹ és így később az ő okleveleinek hamisítása czéltalan volt. De épen ezért, a mint az előadottakból kitűnik, jellemző és nagyon tanulságos körülmény, hogy a 7—8 kétségtelenül hamis oklevél legtöbbször hibás az ifjabb király czíme, illetőleg eltér a hiteles oklevelekben ugyanakkor található címtől. Ez eléggé mutatja, hogy az oklevélkritikában a titulus mily fontos kritériumul szolgál. E mellett pedig a címváltozások pontos ismerete, mint láttuk, olykor az oklevelek keltének közelebbi meghatározását is lehetővé teszi.

Szentpétery Imre.

¹ V. ö. Tripartitum II. 14. és Konth nádor fentebb idézett levelét.

Történeti irodalom.

Kováts Franz: Preszburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter. Eine einleitende Studie zur Herausgabe des Preszburger Grund- und Satzbuches 1439—1517 Weimar, 1918. Hof Buchdruckerei. 114 lap.

Nagyérdemű gazdaságtörténetírónk, *Kováts Ferencz*, a középkori történet egyik igen fontos, de szakirodalmunkban eddig kevésbé méltatott forráscsoportjára : az ú. n. *városi könyvek*-re (Stadtbücher) hívja fel figyelmünket a Savigny-Zeitschriftben s most különnyomatban is megjelent tanulmányában.

A városi könyvek keletkezése szoros kapcsolatban van a városok gazdasági életének fellendülésével. A városi közigazgatás és törvénykezés, mint általában a középkor közigazgatása és jogszolgáltatása kezdetben a teljes szóbeliség alapján működött. A városi hatóság a polgárok jogviszonyairól és gazdasági helyzetéről a hivatalos személyek saját közvetlen tudomása s a város megbízható polgáraitól beszerzett értesülések alapján bármikor tájékozódhatott s írott segédeszközökre — összeírásokra, nyilvántartásokra stb. — csak a legkritkább esetben — rendkívüli alkalmakkor, így pl. rendkívüli adókivetés alkalmával — volt szüksége. A késő középkorban azonban a gazdasági élet rohamos fejlődése : a lakosság szaporodása és fluctuálása, a gyorsabb ütemben megindult vagyoni eltolódások, az ingó és ingatlan forgalom nagyarányú megnövekedése fokozott feladat elé állította a városi közigazgatás szerveit. A hatóság már nem nélkülözhetette a város és polgárság jogviszonyairól, gazdasági helyzetéről, kötelezettségeiről stb. tájékoztató s minden alkalommal hiteles felvilágosítást nyújtó, hivatalos jellegű kimutatásokat, nyilvántartásokat, számadáskönyveket, a mai döntvénytárat is pótló registereket vagy jegyzőkönyveket, törzskönyveket. Ezeket a hivatalos, közigazgatási és törvénykezési célokat szolgáló különféle természetű nyilvántartásokat és törzskönyveket nevezzük összefoglaló néven *városi könyvek*-nek.

A magyar történetírás — a szorosán vett számadáskönyveket kivéve — eddigelé nem sok figyelmet fordított erre a gazda-

ság-, jog-, alkotmány- és közigazgatástörténeti szempontból rendkívül becses forráscsoportra. Legtöbb városunknak egész irattárával együtt ilyenmü emlékei is pusztulásra jutottak a török hódítás korában s a hol mégis megmaradtak, a lokális történetírók vagy nem ismerték fel azok fontosságát, vagy visszariadtak ez emlékek kiaknázásának és kiadásának fárasztó munkájától. A városi levéltárakban időnként kutató tudósok pedig csupán a saját specziális céljaiknak megfelelő anyagot keresve, mellőzték e becses források ismertetését, sőt alaposabb vizsgálatát is. Így történt, hogy noha több városunk igen jelentős összegeket áldozott multja felderítésére, a városi könyvek rendszeres felkutatására semmi, kiadásuk és kiaknázásuk terén alig valami történt.

Pozsonyban is, hol Bél Mátyástól és Pray Györgytől kezdve a kutatók egész sora fordult meg a levéltárban, mindmáig kiadatlanul hevernek nagybecsű könyvek, melyeket a város érdemes, de kritikájában gyakran felületes monographusa sem használt fel a szükséges mértékben, noha összes városaink közül épen Pozsonynak a levéltára leggazdagabb ily természetű anyagban.

Ezt az anyagot ismerteti röviden Kováts Ferencz tanulmánya bevezető fejezetében, megállapítva a pozsonyi városi könyvek fajait és keletkezésük körülményeit s az irodalomban eddig egyáltalában nem ismertetett, illetőleg félreismert telekkönyvek — a Grund- és Satzbuch — természetét. A további fejezetekben kimerítő külső és tartalmi leírását adja a pozsonyi telekkönyvnek, ismertetve a pozsonyi s általában a középkori városi telekkönyvvezetésnél követett eljárást, tanulságos példákkal illusztrálva a telekkönyvből meríthető gazdaság-, jog- és közigazgatástörténeti adatok nagy fontosságát és tisztázva a telekkönyv forrásértékét. Mellékletként a középkori Pozsony határának vázlatos térképét adja s néhány lapot közöl mutatóványul a telekkönyvnek általa sajtó alá készített kiadásából.

A szerző nagy tudását és kritikáját dicséző alapos tanulmány a legnagyobb elismerésre érdemes. Nagy érdeklődéssel várjuk a Pozsony város megbízásából készülő s a szerzőtől sajtóra késznek jelzett forráskiadványt. A mennyiben Pozsony városa a változott, szomorú viszonyok miatt nem tudna megfelelni korábban vállalt kötelezettségének, a magyar tudományosság szerveinek okvetlenül gondoskodniok kell, hogy ez a minden tekintetben nagyértékű s nemcsak a helytörténet, hanem általában a középkori magyar várostörténet szempontjából is hézagpótló kiadvány mielőbb napvilágot lásson.

Hóman Bálint.

Szombathi János: A sárospataki főiskola története. Latinból fordította: *Gulyás József*. A fordítást átvizsgálta, javította és jegyzetekkel bővítette: *Szinyei Gerzson*. Sárospatak, 1919 260. lap.

A sárospataki ref. főiskolának nagy multjához méltó, ki-merítő monographiája máig sincsen. A millennium alkalmából megjelent ugyan az intézet története Szinyei Gerzson avatott tollából, de a mindössze 3 ívre terjedő munka első fejezetében a főiskola vázlatos történetét, II. fejezetében pedig »vázlatokat és képeket nyujtván a főiskola XVIII. és XIX. századbéli életéből«, bármily jól is van megírva, még sem kártalanít a hírneves iskola külső és belső történetét egyaránt felölelő munkáért. A szakemberek és művelt közönség által élénken érzett eme hiányon igyekezett segíteni a »Sárospataki Irodalmi Kör« Szombathi derék munkájának magyar nyelven való közrebocsátásával, melyhez szerzője 1788-ban fogott és melyet aztán haláláig. (1823. okt. 5.) folyton pótolgatott.

Szombathi János »Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis« cz. munkája inkább csak az iskola külső történetével foglalkozik. Számos megállapítását az újabb kritikai történetíró is magáévá tette. Így, hogy a ref. kollégium mai helyén Szent Ferencz kisebbrendű szerzeteseinek a klastroma feküdt, vagyis hogy az iskola eredetileg a volt ferenczes-zárdában foglalt helyet; hogy alapítója Perényi Péter volt, fia, Gábor alatt pedig a triviális és pusztulófélben lévő iskolából kollégium lett. Ugyanő építette fel a belvárosi templomot is. Zoványi ugyan kétségbevonta Perényi Péter érdemeit a sárospataki iskola körül és azokat mind Gáborra ruházta (Századok 1908), de állításait meggyengítette Szinyei Gerzson a »Sárospataki Református Lapok« 1910. évfolyamában, ahol Szombathi állításait mindenütt bő adatokkal támogatja. Szombathi alapos érvekre támaszkodik az iskola alapítási évének kiderítésénél is, de óvatosságát dicséri, hogy itt hozzávetőleges meghatározással éri be; azt mondván »hogy az iskola az 1526. év után és az 1542. év előtt alapított, de hogy pontosan melyik évben, *biztosan* meg nem határozható«. Nézetem szerint ez a leghelyesebb álláspont, mert mindenki, a ki csak kevéssé ismeri is azokat az átmeneti idöket, mikor egy-egy katolikus iskola és egyházközség lassanként protestánsná lesz, arra a meggyöződésre jut, hogy itt határozott évszámokkal operálni csak a legkritkább esetekben lehet. Ezért Szinyei (i. m.) vagy Békefi évmegállapításait (A sárospataki ev. ref. főiskola törvényei 1899 és A népoktatás története Magyarországon 1906) is csak »valószínűeknek« lehet elfogadni. Szinyei részletesen emlékezik meg a főpártfogókról, (kivált I. Rákóczi Györgyről és

Lorántfy Zsuzsannáról) az egyházi és világi gondnokokról, de itt kevés az, a mi a neveléstörténet bűvarát érdekli. Ellenben fontos, a mit a működő tanárok számáról és a tanulmányokról mond. E szerint valószínű, hogy kezdetben egy tanára volt az intézetnek, 1560—1626-ig csaknem mindig kettő, 1626—1660-ig hárman vagy négyen voltak, Comenius alatt öten. A következő viharos idők alatt ismét csak egy-kettő, 1742—1771-ig három tanár, majd négy. Ma már szinte el sem képzelhetjük, hogy egy tanár 4—6 osztályban micsoda emberfeletti munkát végzett. Így pl. a hírhedt ifj. Csécsi János 1713—1734-ig a következő tudományokat adta elő: dogma-teológiát, az ó- és újszövetség válogatott helyeinek fejtegetését, a heidelbergi káté magyarázatát, egyházi szónoklattan, Descartes-féle egyetemes bölcsészetet, rendszeres és kísérleti természettant, egyetemes elméleti és gyakorlati mennyiségtant, egyetemes történelmet, Magyarország történetét, zsidó és római régiségeket, görög, zsidó, magyar nyelvtant stb., nem lehet csodálkozni rajta, hogy — mint máshonnan tudjuk — volt is panasz előadásai ellen! Érdekes adat, hogy földrajzot és történelmet csak Comenius alatt kezdtek tanítani, kísérleti physikát először Simándi István 1709—10, görög régiségeket először Szathmári P. Pál 1764 körül, algebrát sikerrel csak Szilágyi Márton, egyetemesebb irodalomtörténetet pedig maga Szombathi. Korfestő észrevétele a szerzőnek az is, »hogy a magyar nyelvet ma főként az e nyelvben járatlan németek és szlávok kedvéért tanítják; a született magyarok pedig magyar olvasást, szép és helyesírást tanulnak, mivel az nekik e fokon körülbelül elégséges!» Tehát még Szombathi életében, még a legmagyarabb tanintézetek is távol állottak attól a felfogástól, melyet röviden úgy fejezhetünk ki, »hogy nyelvében él a nemzet». Csak a 30-as évektől fogva kezd a helyesebb belátás felülkerekedni. Szombathi röviden érinti az 1621-iki törvényeket és itt már utal a heidelbergi rendszer hatására (az egyezést részletesen Békefi mutatja ki fent említett munkájában), továbbá az 1618-iki szabályzatot. (Az egész magyar fordításban Szinyei Gerzson adta ki Sárospataki Lapok 1906.) Ismerteti továbbá az iskola tanulmányi rendszerének a fejlődését, czímeit és melléknekeit (gymnasium, schola illustris, collegium stb.) a jogalapot, melyen a kollégium állt és igen röviden az iskola épületeit, jövedelmeit stb.

Szová teszszük még Kapy Miklós 1543 szept. 6-ról kelt levelét (Zoványi 1602-re teszi), melyből a mi benyomásunk szerint Szombathi túlságosan vérmes következtetést von a sárospataki iskola akkori virágzására vonatkozólag (169—170. lap) és amelynek az az állítása, hogy itt (Lőcsén) mester nincs, mindenesetre gon-

dolkodóba ejt, mert föltehető, hogy akkoriban az első lőcsei lutheranus tanító Türck (Békefi: A népoktatás 129. és 469.) még hivatalban volt.

Mindent összefoglalva Szombathi műve körültekintő alaposágánál fogva, ma is a sárospataki iskola történetének egyik legfontosabb és legbecsesebb kútforrása, de egyoldalú irányánál (csak a külső történetet ismerteti), egyes hiányainál kissé nehézkes szerkezeténél fogva, mely gyakori ismétlést von maga után, épen nem klasszikus mű és ezért nem is a nagyközönségnek való. Ha pedig hozzáteszszük, hogy a latin eredetit Erdélyi J. 1860-ban a »Monumenta protestantium Hungariae« I. kötete gyanánt máris hozzáférhetővé tette a szakemberek számára, hogy továbbá az utolsó két-három évtizedben elismerésre méltó részletmunkát végeztek a jeles iskola multjának számos mozzanatára vonatkozólag Dezső L., Radácsi Gy., Ellend I., Horváth Cyrill, Harsányi I., de kivált az iskola multjának elsőrendű kutatója, Szinyei Gerzson, talán (ennyi előmunkálat láttára) nem látszik okvetlenkedésnek, ha őszintén kimondjuk, hogy Szombathi különben derék munkájánál jobb reformáció-jubileumi ajándék lett volna, e híres anyaiskola multját és jelenét, — esetleg népszerű formában ismertető és kivált oly tanulságos belső életét is feltáró, összefoglaló monographia kiadása — esetleg épen Szinyei jeles tollából.

Szelényi Ödön.

Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon, XVIII. század. Magyar tanulmányok I. sz. Budapest, 1920. Ára 18 korona. 8° 175 l.

Baranyai könyve a XVIII. századi francia műveltségnek Magyarországon gyakorolt hatását vázolja. Kimutatja a szerző, kik s mily módon tanítottak és tanultak hazánkban francziául, kik írtak és beszéltek e nyelven, kik olvastak s gyűjtöttek francia könyveket, kik utánozták az akkor Európaszerte divatos francia szokásokat s nyomozza, hogy a francia kultúra minő utakon jutott el hazánkba, kik voltak annak terjesztői és közvetítői.

Főforrása Kont Ignác »Etude sur l'influence de la littérature française en Hongrie« cz. műve volt, mellette felhasználta Fináczy, Ballagi Aladár és Géza, Marczali, Fraknoi, Molnár Aladár stb. idevágó munkáit, tanulmányozta művelődéstörténeti szempontból tanulságos XVIII. századi íróink műveit s folyóiratainkat és helyenként levéltári kutatásokat is végzett.

Előszavában őszintén bevallja, hogy »a kép, a mit a francia műveltségnek magyarországi hatásáról ad . . . az elő- és részlet-tanulmányok elégtelensége miatt nem teljes«. Igaza van, műve

valóban nem mondható teljesnek és pedig nemcsak az idézett sorokban megjelölt ok miatt, hanem azért is, mert szerzőnk a rendelkezésre álló anyagot sem dolgozta fel teljesen és számos könnyen hozzáférhető jellemző adat került el figyelmét.

Íme a fontosabbak :

A francia nyelven író főrangú magyarok sorából hiányzik II. Rákóczi Ferencz francia nyelvű irodalmi működésének s a francia műveltséghez való viszonyának ismertetése.

A francziául tudó és író piaristák közt nem említi Cörver Jánost, a »Pédagogie chrétienne« szerzőjét, sem Bajtai J. Antal, a kiről tudjuk, hogy Párisban, Hollandiában, Németországban Barclay gróf név alatt szerepelt, ép úgy nem említi a pesti piarista-rendház francia abbéjának, Potonnak nevét sem, a kinek mint alapítónak arcképe ma is a rendi könyvtár falát díszíti.

Elkerülték figyelmét a Magyarországon utazó külföldiek leírásai, így például nem ismeri Risbeck »Brieffe eines reisenden Franzosen« cz. érdekes munkáját (egy idézetet közöl belőle Wiesner után, a Névmutatóból hiányzik), melyben elfranciásodott főuraink életmódjára, az eszterházai kastélyra s a censurára vonatkozólag érdekes dolgokat talált volna. Ép úgy nem ismeri Feller abbé munkáját sem, a ki két évig élt hazánkban s a kinek feljegyzései szintén bővelkednek tanulságos művelődés-történeti adatokban.

Helyén lett volna ismertetni a magyar tudós társaság felállítására vonatkozó törekvéseket is (Bessenyei, Baranyai-Decsi), melyeknek mintaképeül a francia nyelv s a francia akadémia szolgált, valamint általában a XVIII. századi magyarok fel fogását a francia nyelvről s a francia műveltségről és pedig ép úgy lelkes tisztelőik, mint ellenségeik nyilatkozatai alapján. (Bessenyei, Péczeli, Kazinczy, Benyák, Baranyai-Decsi) stb.

A kultúrhatások sorában megemlíthette volna, hogy az eszterházai kastélyon kívül főleg Mária Terézia uralkodása alatt számos francia stílben épült s francia ízléssel berendezett kastély keletkezett hazánkban színházzal, narancs- és pálmaházzal, eremitage-zsal s a francia kertművészet egyéb sajátos alkotásaival.

Gróf Teleki Sámuel útinaplója mellett kitérhetett volna egyéb Franciaországban utazó magyarok, mint Berzeviczy Gergely, Sándor István stb. útleíró műveinek ismertetésére.

Gróf Fekete Jánosnak egy külön fejezetet szentel felhasználva az eddigi kutatók adatait s nem méltányolva eléggé Feketének az Akadémiában lévő kéziratok műveit, melyeket sem Morvai, sem Kont nem részesítettek kellő figyelemben.

Tanulságos lett volna szerintem a Magyarországon francia nyelven s külföldön magyar szerzőktől ugyane nyelven meg-

jelent művek teljes jegyzékének összeállítása is, a melyet szerzőnk feleslegesnek tart. (40 l.)

Francia jövővényszavaink kérdését egy másfél lapos fejezetben fejtegeti. Ez a művelődéstörténeti és stiliztikai szempontból egyaránt érdekes probléma bővebb tárgyalást igényelt volna.

A könyvnek különösen tanulságos fejezetei ellenben azok, melyekben ifjaink külföldi tanulmányutjait ismerteti. Jellemző adatok egész tömegét sorakoztatja fel szerzőnk annak bizonyítására, hogy a magyarországi francia kultúrhatásnak nem Bécs volt az egyetlen forrása, hanem mindazok a németországi, németalföldi és svájci egyetemi városok, melyekben protestáns ifjaink a XVIII. században megfordultak. Ott sokan közülök megtanultak francziául s onnan francia könyveket s a francia nyelv és irodalom iránti érdeklődést hozták haza magukkal.

A mi végül az anyag ügyes, áttekinthető elrendelését, adatainak megbízhatóságát és stílusának élvezhetőségét illeti, e tekintetben is a szerzőnek a legnagyobb elismeréssel adózhatunk.

Dr. Birkás Géza.

Kleinwachter, Friedrich F. G.: Der Untergang der oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Leipzig, 1920. K. F. Koehler
8° VI+331 l.

A monarchia drámai gyorsasággal végbement tragikus összeomlása, minden valószínűség szerint, még nagyon sokáig fogja foglalkoztatni a történetírást. Hiszen a vég oly brutális hirtelenséggel következett el, az előkészítő és kísérő események oly örült iramban úzték egymást, hogy jóformán még arra sem volt érkezésünk, hogy tudomást szerezzünk róluk, nem hogy szerves kapcsolatba tudtuk volna őket hozni egymással. És ha már a bukás közvetlen részleteinek bogozgatásánál is nehézségekbe ütközünk, mennyivel inkább kell ilyenekre számítanunk annak a bonyolult politico-psychologico-történeti folyamatnak a nyomozásánál és felderítésénél, mely a bukást megelőzte és előkészítette. Mert, hogy a bukás okai nem a végzetes októberi napok forradalmi szellemmel telített, izgalommal túlfűtött hangulatából sarjadtak ki, hanem sokkal előbbre és mélyebbre nyúlnak vissza, az iránt senkinek sem lehet kétsége, a kinek csak némi érzéke van az események összefüggésének felfogására. A lázas októberi napok csupán betetőzői, *ad absurdum* vivői voltak egy hosszú fejlődési folyamatnak. E folyamatot minden részletében felderíteni, a monarchia külső és benső életmegnyilvánulásaiban a bomlás csiráit felkutatni s fokozatos elhatalmasodásukat nyomról-nyomra kísérni, egyik leghálásabb és egyben legnehezebb feladata lesz a jövő

történetírásának. Hálás lesz e feladat, mert kutatása nyomán nagy és mélyen emberi tanúságokra esik kipillantás, de egyben nehéz is, mert minden megoldására irányuló kísérlet az erények és bűnök, a jótakarások és vétkes mulasztások olyan végtelenül gazdag és változatos szövedékét vetíti a kutató elé, hogy tekintet kell hozzá, mely egybe tudja fogni. Itt a történetíró pusztán történeti ismeretekkel és módszertani jártassággal aligha fog boldogulni. Azonfelül még jókora adag lélektani, főleg tömeglélektani és sociologiai ismerettel is kell birnia, hogy megértse és jelentőségük szerint méltányolni tudja azokat a jelenségeket, melyek a monarchia különleges, más államok történetében ismeretlen életmegnyilvánulásaiul tekinthetők. Mert Ausztria-Magyarország a maga mesterkélt, idegen számára szinte felfoghatatlan, megérthetetlen szerkezetével annyira egyedül állott az európai államszervezetben, hogy úgyszólván minden életmegnyilvánulása külön megértést és elbírálást igényel.

Egyelőre azonban inkább csak terhét éreztük a feladatnak, hálás jellegének megnyilvánulása nélkül. Még túlságosan közel vagyunk az összeomláshoz. Keserősége még sokkal jobban fojtogatja torkunkat, semhogy higgadtan és tárgyilagosan tudnók mérlegelni az eseményeket. Másrészt meg sokunkat annyira igézetében tart a »nem vesztenk-e nagyot?« tünődő hangulata, hogy e miatt nem tudjuk beleélni magunkat a kutatáshoz szükséges objektív hangulatba. A politika és a diplomácia örökös hullámozása s a mult állandó surlódása a jelennel, szintén akadályoz bennünket az elmélyedésben.

A czímben írott mű szerzője, egyébként pénzügyminiszteri tisztviselő, tehát nem szakbeli történetíró, e kétségtelen nehézségek daczára, mégis megpróbálkozott a feladattal. Célul nem történeti mű írását tűzte ki abban az értelemben, mintha pontos időrendi egymásutánban vagy genetikus összefüggésben elő akarna adni mindent, ami az összeomlás *történeti* megértéséhez szükséges. Sőt úgy tetszik, mintha a történeti szempontot kelleténél jobban elhanyagolná s a fejlemények lélektani megértetésére való törekvése mellett nem vetne eléggé ügyet külső egytív tartozásuk és időrendi kapcsolatuk kidomborítására. Könyve tehát nem sorozható a szoros értelemben vett történetirodalom termékei közé. Inkább történetbölcseleti eszmélkedésnek mondható, mely a *miként* helyett, inkább a *miért* kérdésre keres feleletet. Mivel azonban tömeglélektani és sociologiai megfigyelésekkel át- meg- átszótt fejtegetéseit végelemzésben mégis csak történeti alapon építi fel s következtetéseit történeti előzményekből vonja le, a történetírónak is tudomást kell szereznie róla s foglalkoznia kell megállapításaival.

Kleinwaechter műve a rövidre fogott bevezetést leszámítva, hat fejezetből áll. Az első a Habsburgok hatalmi gondolatát fejtegeti. Röviden érinti az uralkodók szerepét a monarchia összekalapálásában s ebből következő ama törekvésüket, hogy az összeszerzett országokat családjuk hatalmának emelésére használják fel. Azután sok finom megfigyelés kíséretében ízekre szedi szét az utolsó igazi császár, Ferencz József egyéniségét s kellően kiemeli uralkodása jelentőségét; majd Károly király szerepének futólagos érintése után a Habsburg-uralom legerősebb támaszának, a nemességnek s főleg az arisztokráciának történeti hivatására mutat rá. Itt érdekesen emeli ki a magyar és osztrák arisztokrácia közt mutatkozó különbséget. Míg ugyanis az előbbi nagy többségében azonosította magát a nemzeti törekvésekkel s ezért továbbra is számottevő politikai tényező tudott maradni, addig az utóbbi mindjobban elveszítette az élettel való eleven kapcsolatát, elszigetelődött s politikai befolyását veszítette. A második az osztrák állameszme csődjével foglalkozik, mely a Habsburg-uralkodók személyéhez tapadó házi hatalom összeomlása után vált nyilvánvalóvá. A harmadik az egységes, az egész monarchia elhatározásait irányító állameszme, az *Oberstaat* fogalmának hiányából következő bajokat s ezekkel kapcsolatban a különböző nemzetiségek reagálását ismerteti. Részletesen szól itt a szerző a dualismusról, mint amely szerinte biztosan ölé mérget oltott a monarchia szervezetébe, beszél a magyar állameszméről s a magyarság specificus lélektanáról, azután a német hegemoniáról s végül igen behatóan, sok találó megfigyelés kíséretében elemzi az egyes nemzetiségek: a lengyelek, csehek, délszlávok, románok, rutének, olaszok és németek magatartását. A következő fejezetben azokat az óriási hátrányokat igyekszik kézzelfoghatóvá tenni, melyek az egységes állameszme hiányából hárultak a közigazgatásra. Így beszél a hadseregről, a közös ügyek intézéséről, különösen részletesen a külügyminiszter különleges állásáról s a külügyminiszteriumban uralkodó feudális szellemről, a nemzetiségek fokozatos előrenyomulásáról a helyi és a központi kormányzatban s ennek látható eredményéről, a német elem visszaszorulásáról és a közigazgatás teljesítőképességének állandó csökkenéséről. Végül a két utolsó fejezetben a német birodalomhoz való viszonyt, a háborút és a végkifejletet érinti.

Mint e futólagos áttekintés mutatja, a könyv tartalma felette változatos és sokfelé elágazó. Szinte túlterheltnék mondhatnók. A szerzőnek abbéli igyekezete, hogy mindent megmagyarázzon s történetileg vagy legalább élektanilag motiváljon, semmi esetre sem válik előnyére művének, mert emiatt előadása egyetlenlenné

és a sok részlet logikai egybetartozásának áttekintése nehezzé válik. De vannak más bajok is. Így az objektív hanghoz szokott hisztorikust igen kellemetlenül hangolja az a körülmény, hogy a szerző kelleténél jobban előtérbe tolja saját személyét. Nemcsak hogy minduntalan személyes tapasztalataira hivatkozik — ez utóvégre munkája természeténél fogva érthető és könnyen megbocsátható, — hanem azonfelül sokszor egészen subjectív megállapításokat kockáztat s a legegységibb beállításban szemlélteti a tényeket és eseménysorozatokat. A sok *futuribilia* emlegetése — hogy és mint kellett volna eljárni bizonyos helyzetekben, ennek vagy annak az előfeltételnek bekövetkezése esetén hogy alakult volna a jövő — szintén nem emeli a könyv becsületét a historikus szemében. E tekintetben szerzőnk kritikátlanúsága sokszor hajmeresztő. Különösen áll ez a naiv és egysíkú külpolitikai világszemléletéről. Szerinte a német birodalom azzal követte el a legvégzetesebb hibát, hogy az ausztriai — és természetesen a nyugatmagyarországi — németek felszívása, tehát kontinentális irányú terjeszkedés helyett, nagypolitikára adta magát. Holott az Ausztria ellen irányzott irredenta politikával nemcsak a bekerítés veszedelmét kerülte volna ki, hanem azonkívül könnyen megnyerhette volna Anglia barátságos közreműködését Oroszország előbb-utóbb aktuálissá érő megosztására. Hogy a fennálló szövetségek rendszere mellett hogyan lehetett volna keresztülvinni ezt a politikát, nehéz megérteni. Mert az olasz példára való utalás talán mégsem mondható kielégítő megoldásnak. Nem kevésbé naiv szerzőnk azon hiedelme, hogy a német és cseh nyelvterületek idejekorán végbement elhatárolása esetén az entente tiszteletben tartotta volna a már történetiekké merevedett határokat. A Magyarországgal szemben elkövetett égbekiáltó jogfosztás után mindenesetre nagyfokú gyermekes hiszékenységre van szükség, ilyen eshetőségek feltételezésére. Mintha bizony a cseheket csak egy pillanatig is feszélyezte s az entente-ot apró zsoldosai jutalmazásában akadályozta volna akármilyen ünnepléses egyezés. Palacky terve kielégítő megoldás lehetett volna 48-ban, de 1918 akár félszázaddal előbb történt megvalósítás esetén sem tudta volna visszatartani a cseheket a régi történeti határok követelésétől. Az sem egyéb naiv hiedelemnél, mintha a nemzetiségi autonómia alapjára való helyezkedéssel meg lehetett volna oldani az osztrák problémát. Egyidőre talán igen. Az októberi rettenetes erőpróbát azonban — okunk van hinni — a föderizált Ausztria sem állotta volna ki.

A subjectív színészes és a naiv speculációkkal való bibelődés mellett még egy súlyos kifogást kell emelnünk Kleinwaechter könyve ellen. Nevezetesen szóvá kell tennünk azt a módot,

a hogyan a magyar kérdést és általában a magyarságot kezeli. Szerzőnk e tekintetben tipikus osztrák. Nem magyargyűlölő — hiszen ha szűk marokkal méri is, egyben-másban nem tagadja meg tőlünk elismerését — annál sokkal rosszabb: menthetetlenül és meggyőzhetetlenül elfogult. Akármennyi keserűséggel szól az osztrák császári és királyi ideológiáról, a magyar kérdés megítélésében ő sem tud szabadulni ostoba előítéleteitől. Már maga az a tény is rendkívül jellemző, hogy az Ausztria sírját megásó nemzetiségek mindegyikének eljárására van mentő vagy legalább is magyarózó szava, csak a *Magyarentum* — következetesen mindig ezt a kifejezést használja — nem talál előtte kegyelmet. A régi monarchiának a magyarság adta meg a kegyelemdőfést a dualismus kierőszakolásával s az újnak kialakulását ugyancsak ő akadályozta meg, suprematiájának erőltetésével. Akármiről beszél szerzőnk, mindig ez a végső következtetése. Minden kísérletnek, mely a monarchia újjáteremtését célozta, a magyar sovinizmus állotta útját. Az utolsó, Károly király ismeretes októberi föderalisáló manifestumának is azért nem lehetett sikere, mert Magyarországot kifejezetten érinthetetlennek jelentette ki. A legnagyobb baj, hogy az író a beidegződött évszázados osztrák felfogásnak megfelelően halvány sejtelemmel sem bír Magyarország öncélúságáról, egyszerűen a monarchia egyik tartományát látja benne s ezért megbocsáthatatlan arrogantiának minősíti minden lépését, melyet a nemzeti állam kiépítése és megóvása érdekében tett. Haragjában annyira megy, hogy még az uralkodóházat is megrója, amiért elkötelezte magát a magyarságnak a nemzetiségek elnyomására. Máskor meg közönséges ferdítésekkel operál. Így pl. a tótokat a cseh nép egy részének mondja s azt állítja, hogy a két nép együvé tartozását csak a magyarok bevándorlása szakította meg. Kollár János szerinte az első modern cseh író. Sőt odáig megy elfogultságában, hogy a magyar gondolkodást képtelennek mondja az állam organikus felfogására s az egész magyar államiságot a dualismus torzszülötének igyekszik feltüntetni. Még felháborítóbb, amit a magyar nemzetiségi politikáról ír. Nem csoda. Hiszen a főforrása Scotus Viator. De nem folytatjuk a hibák felsorolását. Úgy se győznők valamennyit összegyűjteni. Hiszen alig van lap, melyen magyar szemet sértő, magyar fület bántó állítás ne kerülne szemünk elé. Megczáfolásukra kár volna szót vesztegetni. A mentalitást, sok nemzedék átöröklött gondolkodásmódját nem áll módunkban megváltoztatni; anélkül pedig hiábavaló volna minden czáfoló kísérlet.

E nagy és menthetetlen hibák daczára mégis figyelmet érdemel ez a keserű osztrák könyv. Nemcsak azért, mivel módot nyújt,

hogy a saját álláspontunkkal csaknem mindenben ellentétes nézőpontról tartunk szemlét a közelmúlt mozgalmi és eszméaramlatai felett, hanem azért is, mivel egyik-másik kérdésben figyelemreméltó távlatokat nyit. A historikus tényt keveset, de egyik-jó szempontot mindenesetre tanulhat belőle. Ha tehát nem sajnálja a fáradságot, a leszűrhető tanulságok kedvéért bátran nekivághat a hosszú lére eresztett fejtegetések és felesleges okoskodások rengetegének, melyben a tanuságok el vannak rejtve.

Balanyi György.

Das neue Ungarn. Ein Sieg des völkischen Gedankens. Von einem Deutschungarn. 40 lap. Deutscher Volksverlag. Dr. E. Boepple. München, 1920.

A mily ki nem elégitő mértékben vagyunk értesülve magunk is a külföldről, ép annyira, sőt még annál is kevésbé van a külföld mirólunk, mozgalmainkról, belállapotainkról informálva. A mellett számos irányzatos, rosszindulatú és koholt cikk olvasható rólunk a külföldi lapok egy részében, melyet ököbe szorult kézzel és mélységes felháborodással olvas minden magyar ember. Külföldi ismerőseink sokszor írják, hogy teljesen tájékozatlanok viszonyaink felől. Nagy örömmel kell tehát üdvözölnünk ezt a felvilágosításul rendkívül alkalmas kis füzetet, annál is inkább, mert azt nem egy »elfogult« magyar, hanem egy német nemzeti-ségi magyar írta, tehát egy azok köréből való egyéniség, a kikből a múltban a Korodi-Lutz-ok kerültek ki. Sajnos, Németország nem vette észre, hogy az ilyfajta információk háttérben a későbbi entente lappangott, melynek érdeke az volt, hogy éket üssön a magyarok és németek közé. A jelen kis füzet megjelentetésével sokat tettek jóvá a német nemzetiségiek és örvendetes, hogy az máris rokonszenves fogadtatásban részesült Németországban. Előttünk fekszik egy ismertetés is, mely többek közt elmondja, hogy »Magyarország már a szakadék szélén állott, de az európai államok közt az első volt, mely önmagára talált s a gyógyulás útjára lépett. A nemzetközi hírszolgálat és a felforgató elemek tudósításainak ellenséges indulata lehetetlenné tették eddig hogy tiszta képet szerezzünk a Magyarországon lefolyt rendkívül tanulságos események felől. A ki a jelenlegi tarthatatlan helyzetből kivezető utat keres, az olvassa el és terjessze ezt a könyvecskét, mert vigaszt nyújt és megmutatja a regeneráció lehetőségeit.«

A kis munkát azzal a szándékkal ismertettük, hogy a mennyiben külföldiek érdeklődést tanusítanak előttük ismeretlen viszonyaink iránt, mindenki bizvást ajánlhassa azt tájékozásukra.

Győry Tibor.

Domanovszky Sándor: A magyar kérdés történeti szempontból tekintve. Budapest, 1920. Területvédő Liga kiadása. 8° 40 l.

A füzet egyike a Területvédő Liga azon kiadványainak, a melyek a külföld tájékoztatására készültek. Szerző ezen czélt tartva szem előtt, a rendelkezésére álló történeti anyagból helyes érzékkel csak a leglényegesebb mozzanatokot emelte ki, de gondja volt arra is, hogy a külföld előtt jelentőséggel bíró vonatkozások kellő részletességgel tárgyalassanak. Így első sorban azt a kérdést veszi vizsgálat alá, hogy minő volt a honfoglaló magyarság ethnikumuma s hogy a mai magyarság tulajdonképen mikor alakult meg. Megállapítja, hogy a XIII. századig a magyar társadalomnak azon faji rétegeződése, a melyet az a honfoglalás után mutatott, teljesen eltűnt s a társadalom minden osztályában beleolvadtak a magyarságba az itt talált szlávok és a később bevándorolt, számra nézve gyengébb idegen népcsoportok is. Ezen eredmény igazolásául vázolja a honfoglaláskori magyarság földrajzi elhelyezkedését és államszervezetét, majd azt az assimiláló folyamatot, a mely a keletről ellenségesen előretörő és fokozatosan betelepített ethnikailag rokon népeket (bessenyő, kun), valamint a kisebb csoportokban nyugatról betelepített polgár-elemeket (német, olasz, francia, spanyol stb.) a magyarságba beolvasztotta. Nemzetiségi tömbök az ország területén csak akkor keletkeztek, a midőn a határszélek benépesítését honvédelmi érdekek tették szükségessé. Ilyen szempontból történt a tótok, románok és rutének betelepítése, melyről a szerző röviden ugyan, de áttekinthetően tájékoztat. A szerb telepítés már más természetű; ebben a bécsi politika megnyilvánulását láthatjuk, a melynek czélja a magyarság politikai törekvéseinek ellensúlyozása volt. A szerb betelepítés egyúttal fordulópont a nemzetiségeknek a magyarsághoz való viszonyában is. Addig, tehát a XVII. század végéig, úgynevezett nemzetiségi kérdés nem volt; jellemző e tekintetben, hogy a koronkint ismétlődő parasztforradalmakban nem tudjuk kimutatni a nemzetiségek részvételét nemzetiségi alapon. A felszabadított török háborúk után azonban már feltűnik a nemzetiségi kérdés, a melyet a bécsi udvar hol nyíltan, hol leplezetten támogatott s a mely a telepítések mind nagyobb arányainak következményeként állandóan nyert súlyban és jelentőségben. Első megnyilvánulása a szerbek különválási törekvése volt, a melyet még a XVIII. században az oláhok, a XIX. században pedig a horvátok és a tótok mozgalma követett, de valamennyinél megállapítható a Bécsből való közvetlen vagy közvetett irányítás. Az ok tehát nem a nemzetiségek elnyomatásában keresendő. Szerző végül a felosztás igazságtalanságát mutatja ki hazánk

földrajzi egységére s ezen egység politikai jelentőségére hivatkozva s leszögezi azt a tényt, hogy a felosztás új küzdelmek csiráit rejtí magában, de a jövőnek szükségkép bekövetkezendő eseményeiért a felelősség azokat terheli, a kik azt hozzájárulásukkal lehetővé tették.

—ch —e.

Hildegard Eberhardt: Die Diözese Worms am Ende des 15. Jahrhunderts nach den Erhebungslisten des »gemeinen Pfennigs« und dem Wormser Synodale von 1496. Münster i. W. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. 1919. 8° XVI. 192 l.

Azok a nagyratörő tervek, a melyekkel Miksa császár a trónt elfoglalta és a melyek megvalósulásuk esetén hivatva lettek volna nemcsak a Habsburg-ház fényét emelni, de a birodalom régi tekintélyét és hatalmát is visszaállítani, első sorban a császári hatalomnak a birodalom részéről történő jelentős anyagi támogatását tételezték fel. A francziák és a törökök elleni küzdelem sok pénzt igényelt és ennek előteremtése az 1495 márczius 25-én Wormsban összegyűlt birodalmi gyűlésnek a feladata volt. Bár a rendek nem túlságosan lelkesedtek a pénzbeli támogatás gondolatáért, mégis egy jelentős reform ígérete fejében megszavaztak a császárnak egy bizonyos adót, mely a fej- és vagyonadó keverékének tekinthető, t. i. a husszita időkből már ismert denarius communis-t (»gemeine Pfennigs«), a melyet négy éven át bizonyos kulcs szerint tartozott fizetni a birodalomnak minden 16 éven felüli lakója, »si sein gaistisch oder weltlich, frawen oder mann, was wir den, ordens, stands oder wesens die sind, niemand ausgeschlossen«, még pedig 500 rajnai forint vagyon vagy 25 r. forint évi jövedelem után félforintot, 1000 r. forint vagy ennél nagyobb vagyon vagy 50 r. forint, illetve ennél több évi jövedelem után egy rajnai forintot. Mindazok, a kiknek vagyona 500 rajnai forintnál-kisebb, illetve évi jövedelmük 25 r. forinton alul marad, $\frac{1}{24}$ rajnai forintot, azaz 13 hellert fizetnek. Az adószedés plébániánként történt a plébános és egy világi tisztviselő közreműködésével. Az eredmény azonban messzé a várakozáson alul maradt, úgy, hogy még az első évre kivetett adót sem tudták behajtani és 1499-ben az egész adószedő szervezetet fel kellett oszlatni, a nélkül, hogy munkáját jelentősebb eredménnyel végezte volna. Csak egyes részeken sikerült az adószedőknek jelentősebb eredményt felmutatni, így a wormszi egyházmegye területén, a melynek a frankfurti városi levéltárban őrzött lajstromai voltak az egyik főforrása Eberhardt jelen munkájának. Ez a lajstrom azonban pusztán gazdasági természetű feljegyzéséinél fogva magában nem nyújtott elég anyagot az egyházmegye állapotának mindenre kiter-

jedő rajzához. Szerencsére az épen ezen időben, 1496-ban a wormsi egyházmegyében tartott általános canonica visitatio jegyzőkönyvei is reánk maradtak és az adólajstromok adatait a legtöbb helyütt igen jól egészítik ki. E két főforrás mellett természetesen nem hanyagolta el a szerző a már előbb másutt közzétett anyagot sem, hanem azt mindenütt idézi és felhasználja.

•Munkájának alapjául igen helyesen bizonyos általános szempontokat kívánt adni és ezért azt a kérdést veti fel, vajjon igaz-e, legalább a wormsi egyházmegyét illetőleg, az a többbízen hangzott vád, hogy a reformatio számára a talajt az tette könnyen befogadóvá, hogy az alsópapság a nagyjavadalmasokhoz viszonyítva siralmas gazdasági helyzetben tengődött, tehát a reformatiótól nemcsak bizonyos dogmatikus újítást várt, hanem talán mindenekelelt gazdasági helyzetének jobbrafordultát is. Eberhardt tulajdonképen ennek a kérdésnek megvilágítását teszi munkájának gerinczévé és vizsgálódásának végén arra az eredményre jut, hogy a kisjavadalmasok anyagi helyzete, legalább is a wormsi egyházmegyében, ebben az időben, a XV. század legvégén, tehát alig két évtizeddel a reformatio kezdete előtt, általában kielégítőnek volt mondható, így legalább ott nem lehettek a papságnak gazdasági okai az új tanokhoz való szegődésre.

Eberhardt, tekintettel a városi és falusi papság gazdasági létfeltételeinek különbözőségére, ketté választja a vizsgálódásait. A városi papságról, itt egyedül csak a wormsiról van szó, mert több város nem volt az egyházmegyében, megállapítja, hogy 73·6%-a tartozott az adózás szempontjából az I. osztályba, vagyis azok közé, a kiknek évi jövedelme 50 r. forint vagy annál nagyobb volt, 18·3%-a adózott a II. adóosztály szerint és csak 8·1%-ának jövedelme nem érte el az évi 25 r. forintot. Eberhardt számítása szerint egy rajnai forint vásárlóereje 45—50 békebeli birodalmi márkának felel meg, így tehát a legrosszabbul javadalmazott papnak az évi jövedelme is 2250—2500 márka között mozgott.¹ Ez nem is olyan megbotránkoztatóan csekély összeg, ha meggondoljuk, hogy Németországban még a legutolsó időben is a legalacsonyabb katolikus lelkészi javadalom csak 1500—1800—2000 márka évi jövedelmet biztosított.

Hasonlóan részletes számadást készített Eberhardt a falusi papság anyagi helyzetéről is. Itt sikerült megállapítania, hogy a pastores 33¹/₃%-a tartozott az I., 53²/₃% a II. és 13% a harmadik adóosztályba. A plebani közül az I. adókulcs szerint adózott 27%, a II. szerint 61%, a III. szerint mindössze csak 12%. Az

¹ Figyelembe veendő, hogy az adókivetés az adózók bemondása alapján minden kutatás nélkül történt. Ezért a bemondott jövedelmet mint minimálisat okvetlenül hitelesnek kell elfogadni.

altaristák, primissariusok és káplánok már aránylag szerény javadalmazással bírtak, közülök már csak 14% adózott az I. kulcs szerint, 62% a II. és 24% a III. kulcs szerint. Még kevésbé volt kielégítőnek mondható a viceplebani anyagi helyzete, a kik közül csak 12% tartozott a II. adóosztályba, a többinek évi jövedelme mind alul maradt a 25 r. forinton. A klérusnak kétségkívül leg-sanyarúbban javadalmazott tagjai a capellani plebani és az adiutores divinorum voltak, a kiknek valamennyiöknek, igaz, hogy mindössze 10-en voltak az egész egyházmegyében, az évi jövedelme 25 r. forinton alul maradt. Ezeknek a kisebb egyházi javadalmasoknak a helyzetét azonban nagy mértékben javította az a körülmény, hogy rendszeren több kisebb javadalmat cumuláltak, a melyek együttvéve már tűrhető megélhetést biztosítottak birtokosuknak. Ennek figyelembe vételével tehát a wormszi egyházmegyében nemcsak a városi, de a falusi papság gazdasági helyzete is kielégítőnek volt mondható.

Nem csekély érdeme tehát Eberhardt munkájának, hogy kutatásainak meggyőző eredményével sikerült kimutatni azon eddig általánosságban szerte hangoztatott elmélet tarthatatlanságát, mintha a reformatio gyors elterjedésének oka mindenütt az alsópapság sanyarú gazdasági helyzetében volna keresendő.

Dr. Tóth László.

Bertha Birckman: Die vermeintliche und die wirkliche Reformschrift des Dominikanergenerals Humbert de Romanis. Berlin und Leipzig, 1916. Walter Rotschild. 8° 68 l. (Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte Heft 62.)

Karl Michel: Das Opus Tripartitum des Humbertus de Romanis. O. P. Oberwarth (Felsőőr), 1920. Im Selbstverlag des Verfassers. 8° 47 l.

Még a középkor számos, mélyreható világtörténeti jelentőséggel bíró zsinatai közül is bizonyos mértékig kiemelkedik az általa megoldandó feladatok nagysága és egyetemessége által az 1274-iki II. lyoni zsinat. Három, az egész keresztény világra nézve egyformán kiváló jelentőségű kérdés volt az, a melyet a pápa eléje, mint megoldandókat tűzött: Egy nagyszabású kereszteshadjárat megindítása a mindjobban szorongatott Szentföld felszabadítására; a görög egyházzal való unió megteremtése és az egyház belső reformja. Hogy az 1274 május elején megnyílt zsinatnak rövid két hónap alatt sikerült e három rendkívül bonyolult kérdés közül kettőt, az uniót és a kereszteshadjárat megindításának elhatározását megoldani, az kétségkívül jól előkészített-ségének volt az eredménye. Valóban X. Gergely röviddel a Szent-

földről történt hazatérése után hozzáfogott a zsinat előkészítéséhez. 1272 márczius 27-én adta ki a Salvator kezdetű összehívó bulláját, kitűzvéen egyben a zsinat hármas feladatát. Egy évvel később pedig 1273 márczius 13-án Dudum kezdetű iratában újól a püspökökhöz és a rendek főnökeihez fordul és felszólítja őket, hogy a szükséges belső reformra vonatkozó nézeteiket és terveiket hat hóval a zsinat megnyitása előtt hozzá juttassák el. Ily módon érthető, ha a zsinat aránylag rövid idő alatt oly jelentékeny eredményt ért el. Csak sajnálatos tehát, hogy ennek a conciliumnak aktái még ma sem ismeretesek és így történetének megírása elé még mindig jelentékeny nehézségek tornyosulnak. Fennmaradt azonban három igen értékes forrás, a melyeket szerzőik az egyházi reform megvalósítására a zsinat összehívásakor készítették. Ezek közül Bruno olmüci püspök reformirata már régebben ismeretes, míg azt, hogy a Döllinger által¹ kiadott »Collectio de scandalis« szintén a II. lyoni zsinat reformiratai közé sorolandó, néhány év előtt Auer bizonyította be. A harmadik úgy szerzőjének kiváló egyénisége, mint tartalma miatt igen jelentős és becses irat Humbertus de Romanis, volt dominikánus generális »Opus Tripartitum«-a. E mű már régóta ismeretes az irodalomban. Először Petrus Crabbe adta ki 1551-ben a »Concilia omnia tam generalia, quam particularia« harmadik kötetében. Bár Crabbe felismerte nagy történeti jelentőségét, mégsem tudta sem ő, sem Brown, aki a XVIII. század végén Crabbe szövegét újra nyomatta, szerzőjének kilétét megállapítani, ezt csak az újabb írók állapították meg először minden kétséget kizáró biztossággal a műben fellelhető belső bizonyítékok alapján.

Fennmaradt a vatikáni könyvtár egyik kodexében Humbertus művének egy kivonata is, melyről alább leendő szó, a melyet Martène-Durand és Mansi tettek közzé. Az irodalomban azonban mostanáig kevés szó esett Humbertus munkájáról, mindössze Röhricht, Finke és Auer azok, a kik róla bővebb említést tesznek.

Örvendetes dolog tehát, hogy most egyszerre két munka jelent meg, mely Humbertussal és műveivel foglalkozik, közülök az egyik Michelé, magyar szerző műve, a mely a svájci freiburgi egyetemen Msgr. J. P. Kirschhez, doktori értekezésnek készült és 1913-ban már teljesen készen állott. A háborús viszonyok késleltették mostanáig megjelenését, és az elviselhetetlen papírárak az oka, a miért Michel dolgozatának csak első részét tette ezúttal foglalkozik, míg a második rész, az Opus Tripartitum részletes elemzése és a függelékben a kivonat vatikáni codexének kritikaj

¹ Peiträge zur politischen, kirchlichen und Culturgeschichte der sehs letzten Jahrhunderte. Bd. III. S. 180—200.

kiadása jobb időkre maradt. Birckman dolgozata szintén dissertatio, szerzője Heinrich Finke tanítványa volt. A két munka elolvasása után nyomban megállapítható, hogy bár erényekben és hibáikban sok a közös vonás, azok egyike sem tette feleslegessé a másikat, hanem nagyjából kiegészítik egymást. Michel dolgozatának erőssége, hogy szerzője mindig visszatérni igyekszik a szöveg eredetijéhez, a codexekhez. Ilyenformán sikerült is neki Humbert egyik munkájának, a »De predicatione sanctae crucis contra Saracenos«-nak, a mely szoros összefüggésben áll az O. T. első részével, két eddig ismeretlen codexét felfedezni a bécsi domokosok könyvtárában. Hibája azonban, hogy az irodalomból nem ismeri mindazokat, a kik Humbertussal vagy művével előtte foglalkoztak. Így nem említi Finkenek két könyvét, a melyekben pedig Humbertől érdemleges említés történik.¹ Birckman nem foglalkozott az eredeti kéziratokkal, sőt azoknak kiadásait sem ismeri teljesen. Így sehol sem említi, tehát nyilvánvalóan nem is ismeri Crabbe editióját. De nemcsak a források és az irodalom ismeretében, hanem tárgyi tekintetben és felfogásban is jelentékeny különbség van a két író között. Birckman a fősúlyt az O. T. és a kivonat egymáshoz való viszonyának megállapítására helyezi. Ezzel foglalkozik könyvének kb. a fele és vizsgálódásai kétségkívül érdemleges eredményre vezettek. Így megállapítja, hogy nem helytálló az a vélemény, a melyet eddig hangoztattak, hogy a kivonat tényleg csak egyszerű kivonata az Opus Tripartitumnak. Megállapítja, hogy jelentékeny eltérés van közöttük, különösen a görög unió és az imperiumról szóló fejezetben. A kivonat szerzője enyhíti mindazokat a helyeket, a hol Humbert a görög egyház eljárását mentegetni vagy magyarázni iparkodik. Az imperiumról szóló részt pedig a kivonat szerzője saját ideáival, első sorban a császárságnak a német királyi koronától való elválasztásának gondolatával, bővíti ki. Nyilvánvaló tehát, hogy az Opus Tripartitum és kivonata között jelentékeny tárgyi eltérések vannak, a melynek okát vagy magyarázatát azonban Birckman sem adja. Csodálatosképen nem is próbálja megállapítani a kivonat szerzőjének kilétét, sőt nem említi azt sem, hogy Delisle annak a XIV. században élt dominikánust, Bernard Guít tartja, ellenkezőleg azt mondja, bár semmivel sem igazolja, hogy a kivonat tulajdonképen a zsinat számára készült, a hol a túlhoszú dolgozat helyett csak ezt olvasták fel a zsinat atyáinak. Ez utóbbi felfogással ügyesen és minden tekintetben helytállóan szállt szembe Michel, a ki meg dolgozatának gerinczvé épen az Opus

¹ H. Finke: Papsttum und Untergang des Tempelordens. Münster 1907. I. Band, S. 12—13 és ugyanaz: Aus den Tagen Bonifaz VIII. Münster, 1902. S. 80.

Tripartitum létrejöttének körülményeit tette. Éles logikával megírt, az egész forrásanyagon biztosan uralkodó fejtegetéseiben kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a Opus Tripartitum nem a zsinat összehívó »Salvator«, vagy a zsinati atyák reformterveit bekérő »Dudum«-bulla felszólítására készült. Nem áll az sem, mintha e művét Humbert a domonkosok generálásának felszólítására, a »Dudum«-ra való feleletképpen írta volna. Ezzel szemben Michel a műben fellelhető célzásokból szinte bizonyossá teszi, hogy munkájának megírására maga X. Gergely pápa kérte fel, mint a kereszteshadjáratok egyik lelkes apostolát, még pedig a Salvator-bulla kibocsátása előtt. Ez a megállapítás dolgozatának legértékesebb és legszebb része. Általában őt, a mennyire ezt munkájából megállapítani lehet, művéből első sorban a kereszteshadjáratokra vonatkozó rész érdekli. Csak sajnálni tudjuk, hogy Birckman dolgozatával nagyon röviden foglalkozik. Pedig neki nemcsak módjában állt, de kötelessége is lett volna Birckman eredményeit dolgozatában értékelni, esetleg továbbfejleszteni. Így nagy kár, hogy nem terjeszkedik ki azokra az ellentétekre, a melyeket Birckman az Opus és a kivonat között megállapított, hanem megelégszik az egyszerű hivatkozással Birckman dolgozatára. Kár az is, hogy egyikük sem foglalkozik részletesebben Humbertusnak a pápaválasztásról vallott, meglehetősen radikális nézeteivel.

Összegezve tehát az eddig mondottakat, megállapíthatjuk, hogy Humbertus művének mindkét méltatója érdemes és jó munkát végzett, dolgozataik szépen egészítik ki egymást. Michelnek, kit inkább az Opus keletkezése és a kereszteshadjáratok ügyével való kapcsolata érdekelt, sikerült bebizonyítani, hogy az Opus X. Gergely felszólítására, még pedig a Salvator-bulla kibocsátása előtt készült, valamint, hogy Humbert maga is járt a Szentföldön, amit Birckman dolgozatának végén tagadásba vett, azonfelül az eddig ismert Humbert-codexek számát is sikerült kettővel gyarapítania, ellenben nem vette eléggé figyelembe Birckman dolgozatának eredményeit, amelyek épen az Opus és a kivonat viszonyának és a közöttük fennálló jelentős eltérések megállapításában állanak. Sajnos, hogy ő is megállt fele úton és a kivonat szerzőségének kérdésére már nem terjesztette ki kutatásait. Ilyenképpen ez továbbra is nyílt kérdés maradt, melynek megoldása még kétségkívül érdekesen fogja kiegészíteni egyrészt Humbert-ról, másrészt a pápaság és császárság küzdelméről való eddigi tudásunkat. További megoldásra váró feladat még, maga Michel is egy helyütt annak jelöli meg, Humbertus részletes életrajzának megírása. Azt hisszük, nem csalódunk, ha erre a leghivatottabbat épen ő benne látjuk, kinek érdeklődése, mint

e-művéből is látszik, annyi szállal fűződik a kereszteshadjáratok felé, melyeknek egyik leglelkesebb hirdetője korában éppen Humbertus volt, kinek munkáit most ő és Birckman a középkori történetírók közkincsévé tették.

Tóth László.

Bezold Friedrich von: Aus Mittelalter und Renaissance. Kulturgeschichtliche Studien. München—Berlin, 1918. R. Oldenbourg. 8° VI. r. 457 lap.

Ez a tekintélyes kötet a neves német tudósnak tizenkét régebben megjelent dolgozatát adja összegyűjtve a közönség kezébe. Tárgyuk és jellegük szerint igen különbözők ezek, — és természetesen érték szerint is — közös bennük az, hogy valamennyi a XV. és XVI. századok kultúrtörténetére, nevezetesen eszmetörténetére vonatkozik. A legelső közülük 1876-ban jelent meg a *Historische Zeitschrift*-ben, — amely folyóiratból különben több darab van átvéve — az utolsó 1914-ben az *Internationale Monatschrift*-ben. Ha tehát a német tudományos irodalmat új értékekkel nem is gyarapítja ez a kötet, arra nagyon alkalmas, hogy segítségével végigkísérjük csaknem negyven esztendőn át egy jeles tudományos egyéniség fejlődését. És éppen ebben van ezeknek a gyűjteményes köteteknek főértéke.

T. i. Bezold munkatere, mint az ebben a kötetben is meg látszik a XV. és XVI. század története, azé a zavaros, rázkodásokkal telt, szinte vulkánikus jellegű korszak, amely az intézményeiben és ideáiban előregedett középkort az ellenreformáció új korával összeköti. Erre a korszakra vonatkoznak nagy munkái is (König Sigmund und die Reichskriege gegen den Husiten, 1872—77, 3 kötet; Zur Geschichte des Husitentums, 1874; Geschichte der deutschen Reformation, 1890; az Oncken-féle Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen-ben; Kaiser Rudolf II. und die heilige Liga, 1886); nemkülönben terjedelmes publikációja: Die Briefe des Pfalzgrafen Johann Kasimir, 3 kötetben, 1882—1903. Hű marad ehhez a korszakhoz itt közölt értekezéseiben is. Ezek közül négy a késői középkor s a reformáció korának publicistikájával foglalkozik (Die Lehre von der Volkssouveränität während des Mittelalters; Die armen Leute und die deutsche Literatur des späteren Mittelalters; Republik und Monarchie in der italienischen Literatur des XVI. Jahrhunderts; Zur Geschichte des politischen Meuchelmords); kettő irodalomtörténeti érdekű (Konrad Celtis »der deutsche Erz-humanist«; Ein kölnner Gedenkbuch des XVI. Jahrhunderts); három tartalmaz adalékokat a történettudomány fejlődéséhez (Astrologische Geschichtskonstruktion im Mittelalter; Über die

Anfänge der Selbstbiographie und ihre Entwicklung im Mittelalter; Zur Entstehungsgeschichte der historischen Methodik); kettő foglalkozik még igen különböző természettudománytörténeti témával (Die ältesten deutsche Universitäten in ihrem Verhältnis zum Staat; Jean Bodin als Okkultist und seine Demonomanie); végül egyben Este-Gonzaga Izabella ögrófné levelezését ismerteti.

Ezek közül a dolgozatok közül bennünket magyarokat leginkább a Celtis Konrádról a Historische Zeitschriftben 1883-ban megjelent értekezés érdekelhet, amely különben úgy terjedelemben, mint értékben legjelentősebb darabja a gyűjteménynek. Miután azonban a szerző nem életrajzot akar adni, hanem arra törekszik, hogy első sorban költeményei alapján megrajzolja Celtis egyéniségét, Celtis magyarországi és ausztriai szereplését, épen csak megemlíti. A híres humanistát különben nem kellemes színben mutatja be; az ő Celtisében — kétségtelenül az igazságnak megfelelően — megvan a humanista majd minden tipikus rossz tulajdona, első sorban az igazmondást souverain megvetése. S bár azóta a kutatás sok részlettel gyarapította Celtisre vonatkozó ismereteinket s valószínűleg fogja is még gyarapítani, nem valószínű, hogy az itt kapott kép lényegesen változzék.

Úgy ebben, mint a többi értekezésben jellemző a szerzőre az az élénk fáradhatatlan érdeklődés, amivel az emberiséget mozgató ideák, szellemi irányok fejlődését figyelemmel kíséri. Ez adja meg a könyv egész jellegét, az eszmék történetének ez a praedominans volta s a szerző ez irányú érdeklődése egyformán erős az 1876-ban s az 1914-ben megjelent dolgozatban. E tekintetben oly kevéssé változott az író ízlése, hogy themái még tárgyi tartalom tekintetében is szoros rokonságban maradnak a csaknem négy évtized leteltével. A fejlődés inkább a módszer tökéletesedésében, az ítélet biztosabbá válásában, no meg bizonyos objektív lehangolásban mutatkozik. A 70-es éveknek, a Kulturkampf szellemét megtestesítő fiatalemberből nyugodt és lényegesen konzervatívabb gondolkodású tudós fejlődik szemeink előtt.

Élvezettel, örömmel és tisztelettel olvastuk a könyvet. Egy munkás és tiszteletreméltó élet beszél belőle hozzánk.

Patek Ferencz.

Feleky Géza: Észak-Amerika benépesülése és a nyugat-európai agrárkérdés a XVII—XVIII. században. Budapest: Eggenberger 1917. 8° 124 l.

Nagy probléma megoldását kísérte meg ez a hosszú című munka s ámbár a magyar szakkritika részéről gyors elismerésben

részesült, távolról sem oldotta meg azt a feladatot, a melyre vállalkozott. A munka tulajdonképen Észak-Amerika francia és angol gyarmataiban az angol elem túlsúlyrajutásának problémáját vizsgálja, illetőleg törekszik megoldani s a megoldás kulcsát a francia és angol agrárviszonyok közötti különbségben találja meg. A címben olvasható »nyugateurópai agrárkérdés« kizárólag a francia és angol agrárkérdésre vonatkozik, Nyugat-Európa egyéb országainak agrárviszonyait nem veszi számba. Pedig a probléma kimerítő tárgyalhatása érdekében kívánatos lett volna a nyugateurópai szemlélet kissé tágabb alapokra fektetni, mert Észak-Amerika gyarmatosai sorában a németalföldiek nem voltak az utolsók s a legjobb keletamerikai kikötő csupán a fegyver jogán lett Új-Amszterdamból 1664-ben New-Yorkká.¹

De ne elemezzük a címet, tekintsünk be a kohóba, a hol az anyag olvadt, melyből a szerző művét összekovácsolta. Szerző szerint az angol elem túlsúlyrajutását sem lélektani, sem politikai, sem gazdasági okokkal nem tudták eddig elfogadhatóan megmagyarázni, tehát kénytelen volt új magyarázatot keresni és találni.

Ezt a magyarázatot, lényegét tekintve, népesedési magyarázatnak lehetne nevezni, mert a lényege az, hogy angol földről a XVII—XVIII. századokban aránytalanul többen vándoroltak ki mint Franciaországból, a kivándorolt angolok tehát egyszerűen felszívták a gyengébb népességű francia gyarmatokat. A nagyfokú angol kivándorlásnak a magyarázatát ismét abban találja, hogy az »inclosures« segélyével az angol földesurak megfosztották földjüktől az angol mezőgazdákat s ezek a földfosztás következtében elhagyták szülőföldjüket, Amerikában kerestek boldogulást. A magyarázat nem mond újat, mert Young szerint lord Sheffield már 1784-ben kijelentette, hogy »the agricultural produce of the descendants of those earlier Stuartim voyagers (by then numbering close en two million souls) was already competing in English markets with our own; and had we retained them here, apportioned amongst them our wastes on condition of cultivation and encouraged their efforts by means of bounties, our own unproductive acres, would have been rendered remunerative instead of those in the American colonies.«² Nem felel meg azonban a valóságnak! Kétséges t. i., hogy az angol mezőgazdák száma valósággal oly nagy volt-e, a mint azt az irodalom hirdeti s hogy az idők folyamán valósággal jelentős apadás állott-e elő soraikban. Steffen p. o. így ír ezekről :³

¹ Darmstädter: Die Vereinigten Staaten von Amerika. 22. s. kh. II.

² Garnier: History of the English landed interest. II. k. 201. l.

³ Geschichte der englischen Lohnarbeiter. I. k. 444. l.

»Ohne Zweifel haben Forscher, wie Rogers und Toynbee und zahlreiche andere Geschichtsschreiber, Nationalökonomien und Socialpolitiker sich die Sache viel zu leicht gemacht, indem sie angenommen haben, dass die englischen Freibauern — yeomen — in gegebenen Perioden (vom XV. bis XVIII. Jahrhundert) zahlreich, das heisst über das ganze Land und nicht nur in Kent und einigen wenigen anderen Gegenden zahlreich gewesen waren, statt dies zu beweisen.«

Egyáltalában nem alkalmas továbbá ez a folyamat a szerző tételének bizonyítására, mert az inclosure-ok nagyarányú bővülése, illetőleg annak kapcsán a yeomanry hanyatlása akkor érte el a fejlődés tetőpontját, mikor az Egyesült-Államok angolságának kérdése már eldőlt. Az inclosure történetében négy korszakot különböztet meg a szakirodalom.¹ Az első a XIV. század közepéig tartott s a szántóföldek állományát növelte a legelők rovására, tehát csupán az állattenyésztést befolyásolta, a mezőgazdának nem ártott. A második ezzel ellentétben a legelők nagyobbitását célúzta s a kisbirtok rovására a nagybirtokot erősítette, az tehát a mezőgazdát érzékenyen sujtotta. A harmadik Erzsébet királyné uralkodásától kezdve a XVIII. század közepéig tartott s az elszórtan fekvő parcellák egyesítését, tehát a jobb gazdálkodást munkálta. E korszak alatt aránylag kevés új inclosure keletkezett, pedig szerzőnknek éppen azt kellene bizonyítania, hogy e korszakban, midőn az Egyesült-Államok területének gyarmatosítása javában folyt, vesztette el az angol parasztság birtokait. Nagyobb tömegben végül az utolsó korszakban, 1760 és 1860 között keletkeznek inclosure-ok, ekkor azonban az Egyesült-Államok elangolosodásának kérdése régen el volt döntve.

A szerzőnél idézett törvények, melyek a földművesosztály védelmét szolgálták, közismertek; közismert azonban az is, hogy az angol parasztvédelmi politika abban az időszakban kezd hatékonyvá válni,² a mikor az amerikai angol kivándorlás megindul, a mikor tehát a szerző elmélete szerint az angol földművesek sorsának igazán mostohának kellett lennie. Az országszerte elhatalmasodott állattenyésztés helyére t. i. fokozatosan a gabona-termelés lép s ez lefoglalja mindazokat a munkaerőket, melyeket az állattenyésztés parlagon hevertetett. Ennek a folyamatnak az eredménye volt az, hogy a XVII. század végén nagy volt a jó módú angol földművesek száma s Chamberlayn joggal írhatta, hogy »of the freeholders of England there are more in number and richer, than in any country of the like extent in Europe.«³

¹ Ashley: Wirtschaftsgeschichte. II. k. 303. l.

² Steffen id. m. I. k. 411. l.

³ Hasbach: Engl. Landarbeiter. 67. l.

A tényleges állapot tehát nem felel meg a szerző elméletének a szakirodalom alaposabb tanulmányozásából meg kell győződni, hogy elméletét homokra építette fel s ez a talaj nem alkalmas az épület fenntartására.

S most tegyük ellenpróbát a francia agrártörténelemmel, hátha itt több szerencsével dolgozott a szerző. A francia mezőgazdák nem vándoroltak ki nagy tömegekben, mert helyzetük az angolokénál megfelelőbb volt: ez a szerző másik tétele, a melyet nagy ambícióval törekszik igazolni. A francia földművesnek paradicsomi állapotának olvasása közben, eszünkbe jutott Labruyère 1689. évi kijelentése:¹ *L'on voit certains animaux farouches, des mâles et des femelles, répendus par la campagne, noirs, livides et tout brûlés du soleil, attachés à la terre qu'ils fouillent et remuent avec une opiniâtreté invincible. Ils ont comme une voix articulée et, quand ils se lèvent sur leur pieds, ils montrent un face humain, et en effet ils sont des hommes. Ils se retirent la nuit dans des tanières ou ils vivent du pain noir, d'eau et de raisins.* Ez volt a francia paraszt paradicsomi élete Labruyère szerint s elvégre Labruyère mégis csak közelebb állott a francia paraszthoz időben és térben szerzőnknel, le kell mondanunk tehát arról, hogy szerzőnk és elmélete kedvéért a francia irodalommal szemben állást foglaljunk.

De vegyük elő Carlylet s idézzünk belőle a szerzőnk által is nagyrabecsült Young nyomán a következőket: »overtakes a poor woman — they have seven children, her poor drudge and she: a farm, with one cow, which helps to make the children soup; also a little horse or garron. They have rents and quit rents, hens to pay to this seigneur, oat-sacks to that; king's taxes, statut-labour, church-taxes, taxes enough; and think the times inexpressible.« Ezek nem a francia földművesnek boldogságát hirdetik. S elvégre az 1784. évi események felidézésében is volt valamelyes részük a francia parasztnak, a mikor is földesuraik kastélyait nem ok nélkül égették fel.

Egy jegyzetben szerzőnk is elismeri (74. l.), hogy »minimális számításal négyötöd részben van megterhelve — a parasztbirtok — feudális illetékkal«, de erről a feudális illetékről azt írja (90. l.), hogy az csupán »mérésékelt magánjogi adó« volt. Boldog francia nép, tehát tévedett Carlyle, a mikor azt írta róla,² hogy »They are not tended, they are only regularly shorn. They are sent for, to do statute labour, to pay statute-tax; to fatten

¹ Taine: Les origines de la France contemporaine. L'ancien régime. 429. l.

² French revolution 12 l.

battlefields with their bodies, in quarrels which are not theirs ; their hand and toil is in every possession of man, but for themselves they have little or no possession. Untaught, uncomforted, unfed ; to pine stagnantly in thick obscuration, in qualid destitution and obstruction : this is the lot of the millions : peuple taillable et corréable à merci et miséricorde.« Nyomorult volt bizony a francia paraszt s csupán azért jutott belőle kevés az újvilágba, mert a battle-fields útján tömegesen ment a másvilágra. A francia háborús politika nyelte el a paraszt nyomorúságát s a francia háborús politika rontotta el a francia gyarmatosok számára Észak-Amerikát.

Fölényes szólomokkal, de kellő tájékozottság nélkül, dönti el a szerző azt a fontos kérdést, hogy az amerikai angol uralmat nem az angol tengeri hatalom teremtette-e meg. Szerinte »Angolország hegemoniája a tengeren a XVIII. század legvégének eredménye« (43. l.), tehát e szempont az amerikai angol uralom kérdésének eldöntésénél számba sem jöhet. Mi más nézetet vagyunk s azt hiszszük, hogy a szaktudomány a szerzőnek nagy hálával tartoznék, ha a fenti állítást tényekkel is tudná bizonyítani. Nem a szaktudomány, de a nagyközönségnek szánt munkák is hirdetik és bizonyítják,¹ hogy Anglia tengeri hatalmának — a hadi hatalmat értik — az alapjait Erzsébet királyné rakta le 1558 és 1603 között, az angol kereskedelmi tengerészet fölvirágzása pedig az 1651. évi Act of navigationtól számítandó. A tengeri uralomért véres harcokat vívott Anglia a XVII. század folyamán Hollandiával, a XVIII. században pedig Franciaországgal, a mely utóbbi Colbert politikája folytán szintén tengeri hatalommá lett, de Anglia minden háborúban győztes maradt. A XVIII. század közepén már olyan döntő tényező a tengeren Anglia, hogy az 1739—1748. évi hadjáratban a spanyol-francia flottával meg tud küzdeni s az angol tengerészek 1244 spanyol s 2185 francia hajót sülyesztenek el. Ezek után, azt hiszszük, Anglia amerikai uralmának eldöntésénél sem mellőzhetjük a tengeri hatalom szempontját s joggal tartjuk fenn azon állítást, hogy a folyamat eldöntésében fontos tényező volt a tengeri hatalom.

Feltűnően rossz véleménye van a szerzőnek a mezőgazdaság történetének irodalmáról, mert azt írja (55. l.), hogy : »a gazdaságtörténetnek legszűkösebben dokumentált, leghiányosabban felderített és kritikus kérdései tekintetében legkevésbé tisztázott része a mezőgazdasági termelés és társadalom fejlődésének útja«. Ez egyike azon merész állításoknak, melyekkel a szerző túlbőkezűen bánik. S hogy mennyire merész ez az állítás, bizonyításul

¹ Friedrichson : Geschichte der Schiffahrt 105. s. kh. 11.

magára e munkára hivatkozunk, a mely kifejezetten elismeri (54. l.), hogy »a XVIII. század második felében már igen gazdag a politika és közgazdaság problémáinak, főleg az agrárkérdésnek irodalma« s a mely két elsőrangú birodalom két évszázados agrártörténetét írta meg forrástanulmányok nélkül. A történettudományban tudniillik különbség van forrásanyag és bibliográfia között s ámbár a bibliográfia is tartalmaz forrásanyagot, nem minden forrás egyszersmind, a mi a bibliográfiából kiriható. Szerző jártasságát a bibliográfiában a legnagyobb készséggel elismerjük, a forrásanyagot azonban inkább a bibliográfia szemüvegén át ismeri, és sokkal távolabb áll a francia agrártörténelem forrásokon alapuló ismeretétől, mint p. o. Walters, kinek »Studien über Agrarzustände und Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790« című munkájáról azt írja (64. l.), hogy még kompilációnak is igen közepes. Ha a Walters munkája kompiláció, akkor a szerző munkájára fokozottabb mértékben alkalmazható ez elítélő kijelentés, mert Walters munkája sokkal szélesebb forrásanyagon épült fel és sokkal inkább elmélyed anyagában. Az 1789. évi Cahiers de plaintes et doléances »ezreiből« (59. l.) a szerző »százakat« sem használt fel, a rôle de vingtièmeset pedig csupán irodalmilag értékesített alakjukban ismeri. Kétségkívül kényelmesebb így dolgozni, az így megírt munka azonban távolról sem tarthat számot arra a tudományos értékre, mely a forrásanyagon épült munkát megilleti.

De nemcsak a problémákkal, a szakirodalommal is olyan merészen bánik a szerző, hogy joggal hívja ki a kritikát. Rogers korszakos gazdaságtörténeti munkájáról p. o. azt írja (84. l.), hogy »egy egészen kis adatkészletből olyan dialektikus éleselméjűséggel építi fel az angol társadalmi osztályok gazdasági emelkedésének és süllyedésének hullámvonalát, hogy még ma is megvesztegetően hangzanak hipotézisei, noha nem egy pillérüket kidöntötték a felszaporodott s kritikailag átrostált dokumentumok«. Hogy ez mennyire hamis beállítás, bizonyosságul Gustav Steffent idézzük,¹ ki a következőket írja róla, pedig szerzőnknel aránytalanul jobban ismeri a tárgyat: »Thorold Rogers hat uns in einer grossen Arbeit einen der reichhaltigsten Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der unteren Gesellschaftsklassen gegeben, die irgend eine Sprache aufweisen kann. Aus unzähligen Urkunden dieser Art, den Abrechnungen der leibeigenen Pächter und der Zinsbauern mit den Verwaltern der Gutsherren, den Pachtrollen der Lehensgüter, den Rechnungsbüchern der Universitätskollegien mit ihren Gutsverwaltern, Pächtern und Handwerkern,

¹ Geschichte der englischen Lohnarbeiter. I. k. 62. l.

den Rechnungszahlungen des königlichen Hofstaates und der Regierungsdepartements über die von ihnen beschäftigten Handwerker und Arbeiter — hat Rogers die sechs dicken Bände einer grossartigen Geschichte der Preise in England zusammengestellt.« Ehhez azt hisszük, nincs mit hozzáfűzni!

Idézeteiben is különös módszert követ szerzőnk. Ismételtlen idézi Harrisont s nem vesz annyi fáradságot, hogy megmagyarázza a jámbor magyar olvasónak William Harrison egyéniségét, mint p. o. a sokat idézett Steffen így kezdi Harrison felhasználását:¹ »In den Chronicles von Holnished befindet sich unter anderem die berühmte Description of England von William Harrison« stb.

Végül elhibázottnak tartjuk az egész munkát módszertani szempontból. Észak-Amerika benépesülése a munka tárgya s Észak-Amerika benépesülésének folyamatát nem ismerjük meg belőle. Pedig az lett volna a legfontosabb s egyet-mást írtak is már erről, a mint erről Darmstädter idézett kitünő munkájának bibliográfiai adataiból meggyőződhetünk. A jeles Parkmannt, kinek műve »legjelentékenyebb terméke a történetírás Maculay-iskolájának« (27. l.), bevalljuk, hogy nem ismerjük, de megnyugtat az, hogy Darmstädter sem tartotta szükségesnek, hogy felhívja rá a figyelmet.

Általában nem ártott volna, ha a szerzőt a »nonum prematur in annum« elve irányította volna műve kiadásánál, mert a munkának határozottan előnyére vált volna, a szerző pedig megkímélte volna magát is, olvasóit is sok csalódástól.

Gárdonyi Albert.

Graf Pourtalés: Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden.

Meine letzten Verhandlungen in Petersburg Ende Juli 1914.

Berlin, 1919. 8° 94 l.

Semmiféle háború kitörésének okairól és körülményeiről sincs megközelítőleg sem oly terjedelmes, gazdag irodalom rendelkezésre, mint a világháborúra vonatkozólag. Körülbelül azt lehet ugyan mondanunk, hogy a mennyiség fordított arányban áll a minőséggel, mert hisz a mit írtak, annak legalább kilencztized része tisztán propaganda célokat szolgál, néha igen durva ferdítésekkel, igen gyakran minden tárgyi tartalom nélkül, és a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak azok a közlések, a melyek pozitív ismereteinket új adatok közlésével gyarapítják. A háború kitörésére vonatkozólag az egyes hatalmak részéről kiadott színes

¹ Id. m. I. k. 458. l.

könyvek anyagához kaptunk ugyan egy sereg analectát, hivatalos kiadványokban és szereplő államférfiak emlékirataiban, tehát egyébként elsőrangú forrásokban, ezek azonban természetesen hiányosak, sőt egyik-másik esetben mint történeti kútfők teljesen értéktelenek. Másik hibája ez anyagnak, hogy ezideig nagyon egyoldalú, a mennyiben a különböző »leleplezések« és emlékiratok túlnyomórészt a legyőzött hatalmak oldaláról jelentek meg.

Mégis, a mi a háború kitörésének alkalmi okait illeti, tehát a monarchia démarchea Szerbiához s viszont Oroszország általános mozgósítását, ezekre vonatkozóan, legalább a fődolgokban, immár meglehetősen tiszta képünk van. Ezt köszönhetjük Gooss publicatiójának, illetve az orosz forradalmi kormány által lefolytatott Suchomlinov-pernek s az azzal kapcsolatban, majd később a bolsevikiek által közzétett aktagyűjteménynek. Mégis örömmel kell üdvözlőnk aényt, hogy gróf Pourtalés, a német birodalomnak utolsó pétervári nagykövete most közzétette a döntő napokra, tehát 1914 július 24-től augusztus 1-ig terjedő időre vonatkozó feljegyzéseit. Nem azért, mintha ebből a vékony füzetből valami különösen gyarapodnék ténybeli ismeretünk. Az itt közölt adatok túlnyomórészt ismeretesek, nevezetesen a német hivatalos kiadványokból, hiszen néhány, történetileg kevésbé lényeges megjegyzésen kívül alig közöl egyebet, mint a hozzá érkezett hivatalos ügyiratok, táviratok, illetve az általa elküldött jelentések tartalmát, gyakran szóról-szóra. De éppen ez adja meg az értékét. Itt ugyanis a hivatalos adatgyűjteményt foglalja összefüggő képpé olyan valaki, a ki erre a leginkább illetékes, a ki legjobban tudhatja, hogyan és hol kellene kitölteni ezeket az adatoknak esetleges hiányait, hol kellene kissé színeznii az eddig is ismert képet. Abból éppen, hogy e feltétlenül competens személytől származó könyvben újat jóformán egyáltalában nem találunk, arra kell következtetnünk, hogy — legalább német részről — a közölhetőnek tekintett anyag kimerült.

Még egy okunk van azt hinni, hogy gróf Pourtalésnak valóban nincs több mondanivalója, mint a mennyit itt elmondott. Az ő szerepe ugyanis, a mily végzetes, oly egyszerű volt. Ő adta át Németország hadüzenetét Oroszországnak — s e tény körülményeit tisztázza e könyvben — s így az a szerepe volt, mint a tüzérnek, a ki az ágyút elsüti. A katasztrófa előkészítésében azonban kevés része van, az események fejlődésére alig folyt be. Egy alkalomból látszik úgy, mintha kezdeményező lenne, a mikor Sasonovval tárgyalva megszületik az ú. n. Sasonow-féle formula. (Ezt facsimilében közli.) Nagyobb jelentősége ennek sem volt, a formula halva szültett, komoly tárgyalására nem is került sor. Gróf Pourtalésnak nem volt, nem is lehetett módjában megállí-

tani a gördülő lavinát, melyet panslavisták, neoslavisták, háború-párti újságok és tábornokok indítottak el.

A könyv napról-napra, krónikás hűséggel beszéli el a tényeket a nélkül, hogy naplójellege lenne. Subjectiv vonások szinte teljesen hiányoznak belőle, úgy hat, mint egy folyékonyan, kellemes stílusban megszerkesztett hivatalos memorandum. Talán annak is készült. Az előszó szerint ugyanis a szerző a könyvet még 1914-ben, mindjárt Pétervárról való távozása után írta meg s a kiadáskor az eredeti fogalmazáson nem változtatott. Ez különben a tartalomról is következtethető. Csak egy függelékben tiltakozik az ismert Lichnowsky- emlékirat reá vonatkozó vádjai ellen s a maga igazolására közli gróf Hertling kancellárnak egy levelét. Ez az egyetlen hang, melylyel a maga működését igazolni törekszik. Egyébként, ismételjük, aktyszerűen objectiv.

P. F.

Folyóiratszemle.

A Társaság. 1920. 44. szám. *József Ferencz főherczeg. Naplójegyzetek a vörös uralom idejéből.* Hangulatos emlékezés a gyűjtő-fogházba viteléről.

Budapesti Hírlap. 1920. 176. szám. *Zsóry Barnabás : Tisza István tragédiája.* Tárczacikk, melyben T. I. tragédiáját fejtegeti. Fanatikus, férfúi erényekben gazdagsága, fáját rajongásig szerető tulajdonsága, népszerűséget nem hajhászó, puritán gondolkozása az ő tragédiája. A világháborúban a Habsburg-ház hatalmas minisztere volt s a fiatal király mégis eldobja őt. Némán türte, hogy ő volt egyik okozója a világháborúnak. Ezek voltak Tisza tradédiája ; s az ő tragédiája a magyar nemzet tragédiája. — 238. szám. *Andrássy könyve,* vezércikk. A »Diplomácia és világháború« című munkájának méltatása. — 259. szám. *Rákosi Jenő : Tisza István emlékezete.* A Tisza-emlékbizottság október 31-iki gyászünnepélyén elmondott beszédét közli. — 268. szám. *Marschall Pál : Egy ratifikáció története.* Az 1871-ki német-francia békeszerződés ratifikálása ügyében a bordeauxi országgyűlés vitáját és felszólalásait ismerteti. Idézi az elzász-lothringiai képviselő nyilatkozását. — 298. szám. *Ferencz Ferdinánd politikája.* Kristóffy József »A királyságtól a kommunizmusig« című memoirjának elítélő ismertetése. »Ez az olvasmány minden magyar ember vérét forrásba hozza. Állandóan a hazaárulás határmegyéjén járkal, sőt azon túl is merészkedik. Nem érdemes vele foglalkozni. Ha mégis szól róla, ez azért a leleplezésért történik, a mely a könyvben Ferencz Ferdinándról és sötét terveiről foglalkozik.«

Budapesti Szemle. 1920. május. *Berzeviczy Albert : Nemzeti katastróphaink.* Rövid, nagyvonalú áttekintése nagy válságainknak, hogy megállapítsa, a jelené a legsúlyosabb s az egyetlen kivezető út a szellemi erők teljes kifejtése. — *Balogh Jenő : Tisza István emlékezete.* (Emlékbeszéd.) Küldetése tudatából és fajszeretetéből fakadó kötelességtudás, az ezzel párosult akaraterő és lovagiasság teszik az államférfit, de az ember nagyobb volt benne az államférfinál is, mit a szónok magánéletéből vett jelenetekkel világít meg. — *Domanovszky Sándor : Czernin emlékiratai.* A tanulmány célja rámutatni a vezérlő

szempontra, mely az emlékiratok ítéleteit, beállításait logikai lánczként egységbe fűzi. Ezt a lánczot az összbirodalom gondolata képezi s így nyilvánvaló, hogy az író, ki a részletekben lehet tisztán látó, lehet egyébként éles megfigyelő, a nagy mérközés hatóerőinek, az okozati összefüggéseknek megítélésében hamis képet nyújt; mert a gondolat, a melynek szempontjából mindezt megítéli, élettelen, gyökérnélküli. Egyben rámutat a tanulmány, hogy az emlékiratok írója részéről felelős állásban tett kísérletek e szempont érvényesítésére, épen a magyar érdekekre mily nagy vést hoztak különösen a román törekvések erősítése által.

Július—szeptember. *Hegedüs Loránt: A magyar éjszaka.* A világháború nem 1914-ben indult meg s így 1918-ban nem is ért véget. Kezdeté azon időpont, mikor II. Vilmos elbocsátotta Bismarckot, szabadjára eresztette Oroszországot és azután a német hangos munka s nem titkolható emelkedés maga köré kovácsolta az ellenségek gyűrűjét. Magyarországot ártatlanul s akarata ellenére sodorták bele a háborúba, de belesodródása elkerülhetetlen volt. Maga erejéből nem is tud változtatni helyzetén, egyetlen feladatunk tehát, megőrizve magyarságunkat, kívánni a kedvező fordulatot.

Október—december. *Angyal Dávid: Gróf Tisza István emlékezete.* A magyar államférfiúnak a jellemzése, melyet röviden, de legtalálóbban azzal határozhatunk meg: belőle Tisza István történelmünk II. Széchenyijeként lép elő.

Corvina. Anno I. Gennajo-Giugno 1921. — Ez a Korvin Mátyás magyar-olasz egyesület kiadásában megjelenő folyóirat a két nemzet tudományos, irodalmi és társadalmi kapcsolatainak felelevenítését tűzte ki feladatául. Most megjelent első füzeté alapján bizton hiszük, hogy eme nagy és valóban nemes feladatának minden tekintetben meg is felel. — *Guiglielmo Fraknói: La politica europea di Re Mattia.* Mátyás király külpolitikájának általános jellemzése. — *Desiderio Csánki: La corte di Mattia Corvino.* Rendkívül érdekes és színes leírása Mátyás király udvari életének. — *Tiberio Gerevich: Ippolito d'Este arcivescovo di Strigonio.* A gyermek érsek rövid jellemrajza, mely tulajdonképen előszó a szerző legközelebb megjelenő nagyobb dolgozatához. — *Alessandro Eckhardt: Valentino Balassi e Petrarca.* Petrarkának Balassi Bálint költészetén fellelhető hatását mutatja ki.

Egyházi Lapok. XLIV. évfolyam. 1921. I. szám. *Balanyi György: A népszövetség és a katolikus egyház.* III. Folytatás. — *Vértanúink a kommunizmus alatt.* IV. Juhász Kálmán meleghangú megemlékezése a már a kommün bukása után 1919 augusztus 4-én legyilkolt Nagy Jenő lovászpatonai plebánosról. — *Ráday Sebestyén: A 800 éves premontrei rend.* Rövid ünnepi megemlékezés. — 2. szám. *Balanyi György: A népszövetség és a katolikus egyház.* IV. E nagyértékű tanulmány befejező részében megállapítja a szerző, hogy »a népszövetség mai formájában nem elégítheti ki a keresztény lelkiismeretet és nem nyugtathatja meg a katolikus közvéleményt.« — 3. szám. *Czapik Gyula: Egy erdélyi vonatkozású római döntvény 1671-ből.* A Congregatio de propaganda fidei érdekes és az akkori erdélyi állapotokra igen jellemző döntése a háborúban eltűnt felesegének új házasságához. — *Juhász Kálmán: Licentiatások a szombathelyi egyházmegyében.* Részlet a szerző hasonló tárgyú nagyobb munkájából. (A dolgozat címe helytelen, mert a szombathelyi egyházmegyét a pápa csak 1777-ben állította fel, ekkor pedig már nincsenek licentiatások, a szerző is 1725-ből említi az utolsót, ez időben pedig még a későbbi szombathelyi püspökség területe a győri és a veszprémi

püspökségekhez tartozott.) — 8. szám. *Balanyi György : Szent Fevenccz harmadvendjének hétszázados jubileumára.* A harmadrend történeti hivatásáról és a francziskánus szellem örökös aktualitásáról szóló mélyen-járó fejtegetés.

Erdélyi Hírek. 1920. 42—43. szám. *Szádeczky Lajos : Zrinyi Miklós — vezércsillagunk.* Zrinyit, mint eszményképet tünteti fel, a ki történelmünknek a mostanihoz hasonló válságos korszakában tollal és karddal, tintával és vérrrel szentelte magát az ország területi épségének, integritásának. A »török áfium ellen való orvosság« című munkájából idéz részleteket, a melyek a mai korunkban a leginkább aktuálisak. — 44. szám. *Urkunden siebenbürgisch-sächsischer Politik.* Szól a szászok és magyarok, a szászok és Románia közti viszonyról. Tiltakozik a medgyesi határozat ellen. Véggövetkeztetésül azt mondja a cikkíró, hogy a szász nép fennállására még akkor is a magyar nemzet oldalán kell törekedni, ha a románok a szászokkal szemben tényleg jóakaratot tanúsítanak. Csak Magyarország tud a szászoknak az átkaroló román tengerben biztos támasztékot nyújtani. Még a régi Magyarországnban is a szászokat nem a magyarosítás, hanem az eloláhosítás fenyegette. A vezetőknek a »csatlakozás« iránti reménye csalódást hozott. Az erdélyi magyarság és szászág egymásra van utalva, semhogy sokáig egymástól elszakítva lehessenek. A magyarok és szászok összetartása és együttműködése biztosíthatja az egyensúlyi helyzetet, a mi a hazai románságra is jobb volna, mint az összes erdélyi lakosság kiszolgáltatása a korrump és a három erdélyi népnek idegen bukaresti uralomnak.

Katholikus Nevelés. 1921. Február. *Juhász Kálmán : Hitoktatás a török világ idején.* Részlet a szerző most megjelent nagyobb munkájából.

Katholikus Szemle. 1920. Január. *Mohr Adolf : A loretoi Szűz Mária tisztelete hazánkban* címmel foglalja össze röviden Virgo Lauretana tiszteletére vonatkozó magyarországi emlékeket. A kultusz kezdetét az Anjouk korára viszi vissza. Felsorolja azokat a magyarokat, a kik a XVIII. század elejéig Loretóba zarándokoltak, vagy a kegyhely jötevői voltak, felsorolja a Magyarországon volt Loreto-kápolnákat, összesen 22-öt, végül az egyéb vonatkozó emlékeket, képeket, szobrokat, régi nyomtatványokat. A kultusz József császár korában erősen szenvedett, ma ismét erős. — *Mihelics Vid* kezd *Mistral* Frigyesről cikket.

Február. *Kovács Alajos : A katolicizmus veszedelme* címmel beszédes számokban mutatja be, mily szorongatott, sőt kétségbeesett helyzetbe fog kerülni a trianoni békével elszakított országrészek katolikus lakossága cseh, oláh és szerb uralom alatt. — *Mihelics Vid* folytatja *Mistral* Frigyesről szóló dolgozatát.

Márczius. *Fraknoi Vilmos* rendkívül érdekes dolgozatát hozza : *Martinovics II. Lipót király titkos szolgálatában.* 1791—92. A titkos rendőrség intézményét, melyet még II. József állított fel Ausztriában, II. Lipót, ki Toscanában nagy hasznát vette, erősen tovább fejlesztette. Ennek egyik igazgatója lett Gotthardi, egy bukott pesti kávé. Ez valami módon összekerülve Martinovicscsal, megnyerte azt a titkos rendőrség szolgálatának s főként a különböző titkos társaságok kikémlelésére használta. A dolgozat Martinovicsnak Bécsben fennmaradt titkos jelentései és egyéb hivatalos okmányok alapján készült. Először Pesten működött, bár a vidékre is ki-ki rándult. Eleinte főként egy állítólagos jezsuita-theokratikus titkos társaságról küld fantasztikusnál fantasztikusabb, nyilvánvalóan hazug jelentéseket, majd az

illuminatusokra adja magát, ezeket kémleli s ad róluk ugyancsak hazug, bár itt-ott tán tényekre támaszkodó jelentéseket. Emellett emlékiratokat gyárt, rendőri és politikai témákról, Gotthardi igen nagyra becsüli őt, de a császár, úgy látszik, élesebben látott. — *Mihelics Vid Mistral Frigyes* című dolgozatának harmadik és befejező része. A szerző nem csupán Mistral életét mondja el szélesen, hanem ismerteti és méltatja munkásságát is, különösen a Mircio című epost. Képet kapunk azonkívül belőle általában a provençal irodalmi mozgalomról is.

Április. *Fraknói Vilmos* folytatja és befejezi *Martinovics II. Lipót király tihos szolgálatában 1791—92* című dolgozatát. Martinovics további spionkodásait mondja el, úgy Magyarországon, mint Bécsben, nemkülönben az ő szívós, semmi szennytól vissza nem riadó törekvéseit, hogy barátainak és rokonainak, de legelső sorban saját magának megszerezze az uralkodó kegyét s ezen a révén pénzt, hivatalt, rangot. Már ezen a téren együtt működik későbbi összeesküvő társával, Laczkovics huszárcapitánnyal. Az uralkodó egy ideig távol tartja magától, de Gotthardi sürgetésére végül mégis megteszi udvari chemikusnak, a mely állást Martinovics valósággal kihazudott magának, juttat neki pénzt is, sőt czimzetes apátságot is szán neki, de közben meghal. Az apátságot utódja ruházza Martinovicsra, ki alatt kém-szerepét egy darabig tovább játssza. Utolsó jelentése bebörtönöztetése előtt tiz hónappal kelt. — *Fináczy Ernő* : *A renaissancekori nevelés története* című művéről *Zubriczky Aladár* ír elismerő ismertetést s rövid beszámolót olvasunk *Kovács Mihály* : *A harang* című, történeti részletekben gazdag monographiájáról.

Május. *Petrich Béla* ismerteti *Jancsó Benedek* : *Defensio nationis Hungaricae* című művét.

Junius. *Várdai Béla* ismerteti *Balanyi György* : *Sacrum commercium. Szent Ferencz menyegzője a Szegénység Urnövel* fordítását.

Szeptember. *Balanyi György* : *A népszövetség eszméje a muliban*. I. Az entente győzelmét első sorban czéltudatos propagandájának köszönheti, melylyel belső frontunkat törte át. Ezen a téren az angol-szász országok vezettek, hypokrita jelszavak kitalálásával. Ezek közül tán leghatékonyabb volt a népszövetség eszméje, amelylyel az örök békét ígérték közelebb hozni, holott tulajdonképen csak a zsákmány biztosítására szolgál. Hogy mi beugrottunk, nem csoda. A gondolat vonzó s a történelem minden korában fel-felmerül. Az ókorban imperiálista jellegű, óriási, mindenüvé kiterjedő birodalmak alakításával törcszenek a czélhoz. A középkor elején ez az eszme elhalványul, bár tovább él a római szent birodalomban, de többé nem imperialistikus, inkább foederativ jelentésű. Mint keresztény solidaritás létrehozása minden idők egyik legnagyobb mozgalmát : a kereszties hadjáratokat. Aztán ismét halványul az idea és II. Pius pápa a mantuai congressuson hiába akarja szövetségbe tömöríteni a keresztény országokat a török ellen. Hasonlóképen megbukik II. Pál pápának egy Christiana respublica alkotására irányuló fellengős terve is. — *Gesztelyi-Nagy László* : *Sárga veszedelem* címen vázolja a praeponderans szerepet, melyhez Japán a világháború folytán a távol keleten jutott, s a veszedelmet, mely ebből az árja birodalmakra, sőt a fehér faj egész hegemoniájára hárulhat. Úgy véli, hogy nekünk, mint fajrokonoknak(!) a turáni testvériség révén hasznunk lehet a sárga faj uralomra jutásából. — Az ismertetések közt *Cs. I.* foglalkozik *Bangha Béla* S. I. : *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című művével.

Október. *Balanyi György* folytatja *A népszövetség eszméje a multban* című dolgozatát. A pápai hegemonia meggyengült s nem bírt elég erővel a népszövetségi gondolat hatékony propagálására. Kitesztett ez IV. Sixtus eredménytelen kísérletéből is. De a népszövetségnek pápai vezetése alatt való megvalósítása továbbra is talált szószólókat, még nem kuriális körökben is. Ilyenek Campanella s a XIX. században De Maistre (Du pape). A ttól kezdve azonban, hogy a keresztény egység eszméje helyébe a nemzeti államok kifejesztésére irányuló törekvés lépett, a népszövetségi tervek is első sorban a nemzeti államok szövetségbe tömörítésével számolnak, nem az egyházzal, bár e terveknek soká megmarad bizonyos keresztény jellegük, mi rendszerint a török ellen irányuló élükben mutatkozik. Ilyen tervek fűződnek Dubois Péter (De recuperatione terrae sanctae), Podjebrad György cseh király, IV. Henrik francia király, illetve Sully herczeg (grand dessein), Cruce, Ernő hessen-rheinfelsi herczeg, valamint Penn Vilmos nevéhez. Ezekről hosszabb-rövidebb. ismertetést kapunk. — A könyvmertetések között *Stöhr Géza* számol be v. *Gleichen-Russwurm : Die gothische Welt* című művéről.

November. *Giesswein Sándor : A nyugati kultúra válsága* cím alatt Spengler ismert könyvével foglalkozik. — *Kovács Alajos : Csonka-Magyarország vallási statisztikáját* állítja össze. — *Balanyi György : A népszövetség eszméje a multban* című dolgozatát folytatja és fejezi be. Ezúttal a XVIII. században sűrűn burjánzó örökbeke és népszövetségtervezeteket, utópiákat, illetve ezek legnevezetesebb képviselőit veszi sorba. Első sorban Saint Pierre abbének *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* és *Abrégé du Projet de paix perpétuelle* című műveit taglalja bőven. Jelentőségük abban van, hogy az örök-béke eszmét igen széles körökben terjesztették. Praktikusabb szempontokat tart szem előtt Alberoni bíboros *Progetto*-ja, míg a híres angol jogász, Bentham alapvető munkájában már a forradalmi kor hangját halljuk megcsendülni. Bővebben foglalkozik végül Kantnak *Zum ewigen Frieden* című munkájával.

Deczember. *Juhász Kálmán : A temesi bánsági püspökség terve a XVIII. században.* A Magyarországtól most elszakított Délvidék katolikusai, nevezetesen a svábok, arra törekednek, hogy részükre egy saját, a csanádi püspökségtől független püspökség állíttassék fel. Ezzel a kényszerűség egy oly tervet vet fel ismét, a mely már egy ízben, a XVIII. századbeli katonai igazgatás idején, a megvalósulás előtt állott. Akkor t. i. a katonai körök, s úgy látszik az udvar is, a magyar kapcsolatok gyengítése céljából, mint látszik, arra törekedtek, hogy a katonai kormányzat alatt álló Bánátot egyházkormányzatilag is elszakítsák Magyarországtól, illetve a csanádi egyházmegyétől. A kinevezett püspökök azonban tényleg az egész egyházmegyében gyakoroltak jurisdictiót, s mint látszik, a terv komoly formát nem öltött.

Kurjer Warszawski. 1919 október 5. 275. szám. *Z. Dębicki : Węgrzy a polacy.* (Magyarok és lengyelek.) Napjainkban, mikor a legkülönbözőbb természetű érdekek máról-holnapra új szövetségeket teremtenek, nehéz előre látni, — írja Dębicki — hogy a jövőben milyen viszony fog a magyar és lengyel nemzet között kialakulni. Egy bizonyos, hogy a multban az érintkezés e két régi szomszéd nép között, bár a mult évek eseményei, legutóbb pedig a magyarországi bolsevizmus nem egyszer kérdéssé tették azt, jó és balsorsban egyaránt a legbarátságosabb volt. Ennek bizonyításául ismerteti dr. Divéky Adorjának »Węgrzy a polacy w XIX. stuleciu« (Magyarok és len-

gyekek a XIX. században) című magyar nyelven is megjelent könyvét, illetve annak különösen ama részeit, melyeknek megállapításai a lengyel történészek előtt már csak forrásanyaguk miatt is ezideig egyáltalában nem, vagy alig voltak ismertek. Ezek a könyvnek azok a fejezetei, melyekben Divéky azt vizsgálja, hogy az 1831-iki novemberi forradalomtól kezdve a lengyel nemzeti mozgalmak minő hatást váltottak ki Magyarországon, illetve, hogy vezető államférfiaink milyen álláspontot foglaltak el a lengyel kérdést illetőleg. Az e szempont alapján megállapított eredmény, a meleg rokonszenv és együttérzés, mely e korszakot jellemzi, Debicki véleménye szerint nem engedi, hogy a lengyel nemzet ezekről, még abban az esetben is, ha Lengyelországot a jövőben Magyarországtól esetleg ellentétes érdekek választanak el, valaha is megfélemedjék.

Lelkészegyesület. 1919. 4. szám. *Pröhl Vilmos* közli a Lenz Károly »Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede« című munkájáról az uppsalai »Särtryck ur Kyrkohistor. Arsskrift«-ben megjelent ismeretetés fordítását.

Magyar Helikon. I. évf. 1. szám. *Dedek Crescenc Lajos*: *Ezeréves küzdelmeink ezeréves határainkért.* Theokratikus történetfelfogással vázolja a Teremtő által egységgé alakított Magyarországból államot alapított magyar nemzet küzdelmeit a külföldi hódító és a bent élő nemzetiségek elszakadó törekvései ellen. Összefoglalja a történeti kutatás eredményeit a tótság, oláhság, szerbség betelepedésére, néhány vonással jellemzi magunkra hagyatottságunkat a tatárjárás és török hódoltság idején, majd az osztrák törekvések érintése után megállapítja, hogy jelenlegi szétdaraboltságunk nem maradhat meg, mert természetellenes. — *Domokos László*: *Magyarország angol és olasz barátai.* Angol és olasz sympathiák ébredését próbálja megállapítani Magyarország iránt, különösen Clemenceau (kit részletesen jellemz) bukása után. — *Ruszka-Krajna sorsa a békeszerződés után.* A 600.000-nyi ruthén népet megkérdezése nélkül és kívánsága ellenére Csehországhoz csatolták, noha története és gazdasági érdekei Magyarországhoz utalják, a békeszerződésben megígért autonómiát nem adták meg neki, a mivel a biztosított népszavazást eleve lehetlenné tették. A cseh közigazgatás pedig ezt az országrészt teljesen tönkretette.

2. szám. *Hegedüs Lóránt*: *A békeszerződés pénzügyi rejtélyei.* Kimutatja, hogy a trianoni szerződésben az osztrák-magyar bank kétféle, az általa kibocsátott »kék pénz« pedig 4-féle elbánásban részesül. A szerződés ép oly érthetetlen, mint kivihetetlen, a mi pedig az osztrák-magyar bank liquidatioját illeti (a szerződés ezt is elrendeli), ezt csak az utódállamok együttesen hajthatják végre. — *Bonkáló Sándor*: *A lengyel-ukrán offenzíva.* Felsorolja az európai Oroszországból alakult államokat s leírja ezek közös küzdelmét az orosz bolsevizmus ellen. A közös veszély hatása alatt békült ki Lengyelország is Ukrániaival, a mi a tavaszi együttes offenzívára vezetett. Közli Pilsudski lengyel fővezér kiáltványának szövegét. — *Domokos László*: *Mit nyertek és mit vesztek a magyarországi nemzetiségek.* Részletezi az elszakított részek lakóinak mai vigasztalan gazdasági helyzetét és politikai kiábrándulását a magyarnál sokkal súlyosabb új uralom alatt, ismerteti a magyar és osztrák békék nemzetiségi czikkeit, melyek jóval kevesebb jogot adnak, mint a magyar 1868. 44. tc., úgy kulturális, mind politikai, mind gazdasági tekintetben. — *Balla Antal*: *Oroszország és az orosz probléma.* A lengyelek májusi offenzívája alkalmából vázolja a háború és forradalmak előtti orosz álla-

potokat: a czári absolutismus rendszerét, a korrupt népnyzó bürokráciát, az elégedetlen, forradalmár intelligenciát s az alapjában véve engedelmes, könnyen kormányozható parasztot. A század elején elkezdett agrárreformmal és továbbfejlesztésével, meg a háború elkerülésével meg lehetett volna akadályozni a forradalom újabb kitörését vagy legalább is győzelmét. A cikk írója sem tart egyes államformákat egyedül üdvözítőknél: hogy az orosz viszonyokhoz és lelkülethez az alkotmányosság nyugati formái nem illenek, azt a legjobban a dumák működése bizonyítja. Még a márcziusi forradalom is egészséges fejlődést biztosíthatott volna Oroszországnak, ha nem jut diadalra a bolsevikiek absolutismusa, melynek egyetlen támasza a vörös gárda, miután a munkástanácsok osztrálpármentjei megszűntek. Ez az absolutismus ép oly imperialista, mint volt a czáré s eszköze is ép úgy az erőszak. — *Gesztesi Gyula: A török béke. A XIX., sőt XVIII. századra visszamenően vázolja a nagyhatalmak, különösen Orosz- és Franciaország, meg Anglia keleti politikáját s a hatalmi csoportosulásokat e kérdésben, melynek főbb vonásait a török kiűzése Európából, Ausztria balkáni, Oroszország balkáni és konstantinápolyi, Franciaország egyiptomi és szíriai igényeinek megvalósítása, Anglia részéről Egyiptom birtokának és az indiai útnak biztosítása, végül valamennyi számára a tengerszorosok megnyitása. A jelenlegi török béke pedig compromissum a francia és angol álláspont: Törökország integritása és Európából való kiűzése közt. Tökéletlen volta is onnan van a szerződésnek, hogy compromissum, a mi a Balkán-államok egymásközi és Törökországhoz való viszonyát még jobban összebonyolítja. — Elmélkedés sötét előidőkre. A névtelen cikkíró egy-két epizódot ad a népbiztosok kormányzásából (főleg Kunfit illetően) egy meg nem nevezett népbiztostól nyert adatok alapján. — *Bilder aus dem kommunistischen Ungarn. Hans Eisele* e című művének ismertetése, mely kiemeli a könyv jó értesültségét. — *Régi magyar oklevelek. B. Szabó Lászlónak a gróf Csáky levéltárból összeállított oklevélkiadványát ismerteti. — A főkegyúri jog és a forradalom. Meszlényi Zoltán e tárgyról írt tanulmányával polemizál. A szerző szerint nem lévén uralkodó, a főkegyúri jog nem gyakorolható, míg az ismertető szerint a kormányzó gyakorolhatja. — A magyar ruthének története. Bonkáló Sándor új könyvének ismertetése.**

3. szám. *B. Wlassics Gyula: A bolsevizmus jogélete. A bolsevikiek igazságszolgáltatását, magán- és közjogi rombolását vázolja. — Trianoni ünnep. Arról a palotáról szól, melyben a magyar békét aláírták, építéséről és rövid történetéről. — A czipyszerföld búcsúja Magyarországtól. A cikk közli az Iglón megjelenő Szepesti Lapok egy levelét, mely a magyar béke aláírásakor jelent meg. Megjelent a Revue des deux mondes 1920 december 15. számában is. — Az utolsó magyar polihistor. Lambrecht Kálmán Herman Ottórol írt könyvének ismertetése. — *Petrik Albert: A régi Budapest építészete* című könyvét ismerteti. (Fényképgyűjtemény régi pesti házakról Bieberauer Virgil előszavával.) — *Raffay Sándor: Kiállítás a viharban. A kommunizmus alatt mondott beszédei gyűjteményének ismertetése.**

4—5. szám. *Timon Ákos: A szent korona misztériuma. A magyar nemzet az államot a szent koronában látta megtestesítve. A szent korona misztériuma: hogy a főhatalom benne rejtlőnek tekintette. E misztériumnak következménye, hogy az állami főhatalom nem a király személyéhez fűződő hatalom, hanem a személyesített szent korona hatalma; az állami felségjogok nem királyi felségjogok, hanem a szent korona jogai, a melyek a szent koronát mint eszmei*

személyt illetik meg és attól szállnak át a királyra. Az ország területe a szent korona területe. A misztérium következménye az is, hogy a magyar nemzet a szent koronában egyesült királyával. A szent korona misztériumának kifejlődése hozta létre nálunk a valódi közhatalomnak tiszta fogalmát, mely a nemzetben bírja gyökerét és annak akaratára alapján korona útján száll át a királyra. A misztériumban rejlik az átruházott közhatalom eszméje és lényege. A misztérium lényege abban a közjogi felfogásban összpontosul, hogy az állami főhatalom, a suverainitás, a királyt és nemzetet szerves egységbe összefoglaló szent koronát illeti meg és hogy ehhez képest a királyi hatalom a szent koronától eredő, a nemzet által átruházott hatalom. A misztérium következménye, hogy a magyar nemzet a szent koronát a koronázási jelvényekkel együtt az ország közkincsének tekinti. A szent korona nem a királyé, nem is az uralkodóházáé, mint a nyugati népeknél, hanem a magyar nemzeté. — 6—7. szám. *Benisch Artúr: Jugoszláv területi aspirációk.* Bevezetésül szól az okokról, hogy a magyarság érdeklődése és haragja miért oly kevéssé fordul dél felé, hol jó félmillió magyar veszett el. Majd azt vizsgálja, hogy a szerbeknek uralma aránylag miért elviselhetőbb a románokénál és csehekénél. Az okai a rideg kényszer, a gyengeségük. A szerbek helyzete nagyon kedvezőtlen. Összefüggő szerb nyelvterület tulajdonképpen Magyarországon nincs; volt másfél-század előtt, de darabokra hullott. A szerb etnikum az egész Délvidéken keverve van sváb, magyar és más fajú népekkel. A szerbeknek, alkalmazzanak bármily erőszakos módszert, a magyar Délvidéken semmi kilátásuk sincs népfajuk megerősödésére. Sőt a szerb nyelvterület évtizedről-évtizedre összezsugorodik még a szerb imperium alatt. Területéheességüket iparkodnak jogosnak feltüntetni s e czélből történeti, stratégiai, ethnographai érveket hoznak fel. Azonban az általuk követelt területen 19.7% ; az entente által nekik odaitélt területen pedig körülbelül 33%-ra rúg a horvátok, szerbek, sokácok, bunyevácok együttes száma. Történeti jogaik mindössze egyes történeti tények vakmerő meghamisításából áll. Végül a Bácska és a Bánát ethnographai adataival foglalkozik s arra az eredményre jut, hogy a magyarság fölénye megdönthetetlen. — *Radnai Endre: Kramarz vagy — Muna* Cseh-Szlovákiának igazi támasztéka és barátja csakis Oroszország lehet. Csehország múltja, helyzete, környezete és a szükség-szerűség hajtja a mai Oroszország felé. S Oroszország felé való orientáció két irányban testesülhet meg: a bolsevizmusban, vagy a neo-szlavizmusban. Két ember kalauzolhatja a Keletre a cseh népet: Muna, a kommunista agitátor, vagy Kramarz, a ki magát a »neo-szlavizmus atyjának« nevezte. Szerző foglalkozik a jövő alakulásában szerepet követelő szélső tendenciák erejével és a vezérek egyéniségével. Végül szerző arra a következtetésre jut, hogy akármelyik irányzatnak hódol be »Cseh-Szlovákia«, mindenképp örökös veszedelmet jelent Közép-Európára, a nyugati kulturára és különösen a magyarságra. Új cseh vezéreknél kell jönni, a kik Csehországot céltudatosan, határozottan elválasztják a Kelettől, lelkiileg a Nyugathoz kapcsolják. — *Panka Károly: Kik rabolták el Erdélyt?* Foglalkozik az oláh chauvinista törekvésekkel, a románok elnyomatásának rágalmával és az oláhok eredetével. Történeti alapot nélkülöző állítás az, hogy az oláhok Traján gyarmatosainak utódai. A trajánusi Dáciát előzőlötték a gótok, a sarmaták, azután a hunnok, gepidák, avarok, majd a szlávok. A magyarok a honfoglaláskor az utóbbiakat találták e területen. Az oláhokról a 13. századig semmiféle feljegyzés sincs a régi Dácia történetében. Csak e században tűnnek fel először Magyar-

ország területén. Itt nyertek menedéket viszontagságos napjaikban, később pedig jogokat. Nemzetiségüket századokon keresztül megőrizhették, kulturájukat fejleszthették. Bizonyítja az a tény, hogy a tulajdonképeni oláh nemzet kulturáját első sorban a magyarországi és erdélyi oláhoktól kapta. — 10. szám. *Herczeg Windischgrätz Lajos: Feljegyzések az októberi forradalomról.* Október 28-tól november 1-ig terjedő időben perczről-perczre feljegyezte azon viharos napok eseményeit. Naplójának erre vonatkozó részét közli.

Magyar Katonai Közlöny. 1920. Július. *Werth Henrik: Az átkarolás és az áttörés hatása* hadtörténelmi példák alapján. Gróf Schlieffen nyomán ismerteti először a cannaei csatát, utána pedig az eddig közzétett anyag nyomán az 1914-iki marnai csatát, továbbá Hindenburg harczeit Samsonov és Rennenkampf ellen, valamint a második mazuri csatát nagy szakszerűséggel. — *Pogány Sándor: Hadifogságom első napjai.* Érdekes naplószerű feljegyzés a megszállott Lembergben 1915 januárjában. — A folyóirat mellékleteként jelenik meg időhöz nem kötötten a Katonai Irodalmi Értesítő. 1920. első számában a német hábczés irodalom teljesnek épen nem mondható bibliográfiáját közli.

Augusztus. *Erdélyi Gyula: Balatonmenti végváraink élete a XVI. században.* Részben eddig ismeretlen adatok alapján ismerteti a balatonmelléki végvárak belső életét a XVI. században.

Szeptember. *Sznistsák Béla: A Piavétől Nagyrécséig.* A m. kir. 64. honvéd gyaloghadosztály harcainak leírása a Piavei őszeomlaskor és az országba való visszatérésének és az agitátorok által történt szétzillesztésének története. — *Freissberger Gyula: Feljegyzések a harcban álló csapat lelkiállapotáról.* A cs. és kir. 61. gyaloghadosztály volhyniai küzdelmeinek leírása 1916 június havában. — *Erdélyi Gyula: Balatonmenti végváraink élete a XVI. században.* Befejező közlemény.

Október. *Werth Henrik: A vezetésről.* Számos, a világháború történetéből vett példa alapján szól a magasabb hadvezetés tényezőiről. — *Nagyselmeczi Mérey László: Albániai tapasztalataim.* Albánia föld- és néprajzi viszonyainak, bel- és külpolitikai helyzetének, valamint gazdasági állapotának részletes, az író személyes tapasztalatain alapuló ismertetése. — *Sznistsák Béla: A Piavétől Nagyrécséig.* Folytatás. — *Deák Ferencz: Töredékek harctéri naplóból.* Az író a 302. honvéd gyalogezred kötelékében szolgált és ennek harczeitől közöl érdekes episzódokat. — A katonai irodalmi értesítő 2. számában folytatja és befejezi a német háborús bibliographiát.

November. *Schwarzer Jenő: A könnyű lovasság.* Érdekes cikk, mely a könnyű lovasság szereplését mutatja be néhány példán, ezek Hindenburg molodiecnói áttörése 1915 októberében, Budienny támadása a lengyel front ellen 1920 nyarán, végül Vak Botyánnak a Sopron-Németkeresztur mellett vívott ütközete 1907 október 2-án. — *Olysió Gabányi János: Sprynia.* A szerző, ki a 102. népfelkelő gyalogdandár vezérkari tisztje volt, rendkívüli plasticitással örökíti meg a dandártörzsnek egy vakmerő összecsapását az oroszokkal 1914 november 2-án Sprynia község mellett. — *Sznistsák Béla: A Piavétől Nagyrécséig.* Befejező közlemény. — A volt 32. gyaloghadosztály akkori parancsnoka: *Néhány szó az 1916. évi úgynevezett Bruszilov-féle támadás elleni védelmi harcokról.* A szerző helyreigazítja épen a parancsnoksága alatt álló hadosztály akkori szereplésével Ludendorff azon állítását, mintha Kelet-Galicziában 1916 nyarán csupán csak gróf Bothmer német csapatai álltak volna sikeresen ellen.

December. Révy Kálmán: *Przemysl feladata és szerepe 1915 márczius 22-ig*. A szerző bizonyítja, hogy kivált a hadjárat első szakaszában, a mikor nagy ellenséges erőket kötött le, különösen megfelelt feladatának; ellenben később, 1914 december után, a mikor elvesztette a tábori hadsereggel való kapcsolatát, jelentősége mélyen alászállott. — Varga Lajos: *A tűzvonal pszichológiája*. Érdekes adatait és megfigyeléseit a m. kir. 41. honvéd gyaloghadosztály háborús történetéből veszi, ezért annak a története szempontjából is érdekes tanulmány. — A volt 15. gyaloghadosztály akkori plébánosa és a 13. hadtest akkori lelkésze: *Adatok »Néhány szó az 1916. évi úgynevezett Brusszilov-féle támadás elleni védelmi harcokról« című cikkhez*. Kiegészítés és pótlás a fentebb már ismertetett cikkhez, egyben czáfolata Ludendorff állításának.

1921. Január. Doberdói Breit József: *Az 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború*. Ez a dolgozat némileg módosított lenyomata a szerzőnek a Gratz Gusztáv-féle »A bolsevizmus Magyarországon« című munkában megjelent hasonló tárgyú dolgozatának. Ez az első, alapos munka a forradalmak és a bolsevizmus katonai történetéről. (Szabó László »A bolsevizmus Magyarországon« című munkájában nem ad összefüggő kritikai leírást, pusztán néhány érdekes adatot közöl.) — Massányi Emil: *A kavernák hatása*. Ügyes és élénk leírása a m. kir. veszprémi 31/III. népfőlkelő gyalogzászlóaljnak a 9. isonzói csatában Görz mellett 1916 augusztus 4-től augusztus 9-ig folytatott harcainak. — A fűzethez mellélt Katonai irodalmi értesítő ez évi első számában Pánity Vukoszava megkezdi a *világháború magyar bibliográfiájának* közlését a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára háborús gyűjteményének alapján.

Február. Doberdói Breit József: *Az 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború*. Folytatás. — A mellékletben (Katonai irodalmi értesítő. 1921. 2. szám.) Pánity Vukoszava folytatja *A katonai és a katonai ténykedéssel összefüggő irodalmi termékek jegyzékének* közlését.

Magyar Kultúra. 1921. Június. Hanuy Ferencz: *A közületek jogállása és az egyetemek*. E széleskörű jogi és történeti kutatások alapján megírt tanulmány azt bizonyítja be teljes sikerrel, hogy a budapesti egyetem, mint universitas personarum, igényt tart arra, hogy mindennemű vagyona és java a kincstári kezelés alól feloldassék és saját autonóm hatóságának, az egyetemi tanácsnak, adassék át. E tanulmány eredményei különösen akkor fognak gyakorlati értékkel bírni, a mikor reá kerül a sor az egyetem megszállott területen levő birtokai jogviszonyainak rendezésére. — Vécsey József Aurél báró: *Napoleon*. Ünnepi megemlékezés halálának századik évfordulójára.

Magyar Mars. 1920. Május. Zsinka Ferencz: *Ne bántsá a magyart!* Széleskörű történetírói meglátással írott emelkedett hangú megemlékezés Zrínyi Miklós születésének háromszázados évfordulójára. — Bivó Zoltán: *A piavei összeomlás a magyarság szempontjából*. A nem épen találó című cikk a m. kir. 41. honvéd tüzérdandár 1918 október végén vívott súlyos harcainak történetéhez közöl érdekes okmányokat és ezekhez fűzi a szerző saját emlékeit. — Domonovszky Sándor: *A magyar katona ezer éven át*. Ez a dolgozat eredetileg előadás volt a védelmi tanfolyamon. Erdeme abban van, hogy röviden mindenütt a nagyközönség igényeit tartva szem előtt, de mindig a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával a szerző mintegy a magyar hadtörténetet adja dióhéjban. — Geöcze Bertalan: *Támadás a przemysli I/1. erőd ellen 1914 október 6—7*. Rövid szak-

szerű leírása a m. kir. 11. népfölkelő, a 4. és 16. honvéd meneteszredek súlyos harcainak az I/1. erőd visszafoglalásáért, a mit Ratkó Dimitriev katonáinak sikerült átmenetileg birtokukba keríteni. — A könyvismertetések során *Auffenberg emlékiratairól* (Aus Österreich-Ungarns Teilname am Weltkrieg. Berlin. 1920.) találunk ismeretést.

Június. *Domanovszky Sándor: A magyar katona ezer éven át.* Folytatás és befejezés. — Az *irodalom* rovatban egy névtelen írónak »Kaiser Franz Joseph I. und sein Hof« című munkájáról találunk ismertetést. — Ezzel a füzetrel megszűnt a Magyar Mars, helyébe a honvédelmi ministerium által megindított Magyar Katonai Közlöny lépett.

Nagy-Magyarország. 1920. 5. szám. *Bródy Ernő: Metternich megdicsőülése* címmel Szekfű »Három Nemzedék« munkáját szigorúan bírálja. Elítéli Kossuth, Petőfi, Deák, Eötvösről nyilvánított felfogását és Metternichről vallott nézetét.

Nemzeti Ujság. 1920. 289. szám. *Túri Béla: Hanyatló kor* című vezércikkben Szekfű Gyula: *Három Nemzedék, Egy hanyatló kor története* című nemrég megjelent munkáját ismerteti.

Népegészségügy. II. évfolyam (1921) 4. szám. *Gyóry Tibor: A gyermekek kereszties hadjárata 1212-ben.* A szerző az eddig ismert adatok alapján szól az 1212-i és az 1237-i erfurti gyermek kereszties hadjáratokról s azokban tömegpsychologiai vizsgálódás után nem lát mást, mint hirtelen keletkezett és gyorsan elterjedt lelki ragályt.

Néptanítók Lapja. 1920. 34—36. szám. *Hóman Bálint: A magyarság megtelepülését* adja elő. A magyar nép a IX. század közepe előtt nem volt még abban az egységes ethnikai és politikai alakulatban, melyben ez idő óta ismerjük. Egységes néppé, nemzetté alakulás utolsó jelenségei csak a IX. század második felében tűnnek fel. A nemzetté tömörülés folyamata a Don és Dnyeper közt elterülő síkságon, Lebediában indult meg s a Dnyeper és Duna közén, az etelközi őshazában fejeződött be, a mikor a hét törzs s a hozzájuk csatlakozott kazár néptörödékek, a kabarok népe örökös fejedelmévé választotta Árpádot. Már ekkor érte a magyart a bolgár-bessenyő szövetség támadása s az imént megalakult egységnek volt köszönhető, hogy nem bomlott alkatrészeire, hanem fejedelme vezérlete alatt szilárd egységben indult nyugat felé s keresett új hazát a Tisza és Duna termékeny völgyében. Az új haza megszállása a törzsi, nemzeti szervezetenek megfelelő formákban történt, mert a fejedelmválasztással a nyolcz magyar törzs politikailag egységessé alakult ugyan, de régi törzsi és nemzeti tagoltsága nem szűnt meg. A fejedelem a törzsek belügyeibe nem szólhatott bele. Csak az egész nemzetet érdeklő közös hadivállalatokat intézte. Így foglalták el az új hazát, törték meg a felvidéken Szvatopluk morva fejedeleme, a dunántúli és szlavonai kis szláv fejedelemségek hatalmát és hódoltatták meg az ország területén lakó néptörödékeket. A törzsfő nemzetsége rendszerint valamely nagyobb víz mellé, nagy folyók két partjára, szigetközökre telepedett. E természetes védőváron kívül, mint eleven bástya védte a törzsfő nemzetségét a törzsnek többi nemzetsége. A megtelepülésben érvényesülő tudatos stratégiai tervszerűségnek volt köszönhető, hogy a magyarság ellent tudott állani a nyugat felé törő bessenyők és kunok támadásainak a byzáncki hódító törekvéseknek.

A honfoglaló magyaroknak az az elhatározása, hogy településük súlypontját a Dunántúlra helyezték, már az előfoglaláskor megpecsételte a nemzet jövő sorsát. A latin kultúra emlékeivel teljes

Németországgal szomszédos dunántúli keresztény lakosság ellenállhatatlanul sodorta a magyarokat nyugat felé. Azonban a latin keresztény kultúrába való kapcsolódás, a megtelepedett, földműves életmódra való átérés csak Szent István korában vált ténynyé. A foglaló magyarok az őshazából hozott rabszolgákkal együtt is alig lehettek 2—300.000-nél többen. A Dunántúl, az északnyugati felföld, az alföldön, a távol keleten, az erdélyi havasok alján, a felső Maros és Küküllő völgyeiben lakó vegyes nemzetiségű népességgel együtt az egész ország lakosságát körülbelül félmillióra becsülhetjük. Az idegen néptöredékeket a magyar nemzetségek behódoltatták és terményadókkal rótták meg. A X. század folyamán az ország lakossága a természetes szaporodás révén lényegesen megszorodott. A XI. század elején a keresztény királyság megalapítása gyökeresen megváltoztatja az ország képét. Az új államszervezetben a törzsi autonómia helyét a centrális királyi közigazgatási szervezet foglalta el. Ezzel kezdetét veszi a telepítő munka. A belső telepítés mellett külföldről is számos bevándorló jött hazánkba. A XII. század végén az ország túlnyomó része be volt telepítve. A lakosság túlnyomó része, mintegy 90% magyar volt. A természetes fejlődés útja az lett volna, ha a szépen gyarapodó magyarság lassankint benépesíti a gyér lakosságú hegy- és erdővidékeket és magába olvasztja a határszélek tót és német lakosságát, zárt tömegben tölti be az emberi lakásra alkalmatlan határhegységtől övezett ország egész területét. Ezt a fejlődést azonban megakadályozta a tatárjárás. A küzdelmekben szenvedett vérvesztések megakadályozták a magyarságot a további terjeszkedésben, minek következtében a XIII. század közepéig lakatlanul maradt területeket idegenek szállták meg. A XIII—XV. században a felvidéket tótok, a Szepességben szászok, Máramaros és Beregben a rutének, Moldva és Havasalföldön az oláhok települnek le. Csak az a terület marad magyar a tatárjárás után is, melyet korábban a magyar lakosság népesített be. A XV. század közepén ismét a tatárjárás előtti kép áll előttünk. Magyarországnak a XII. század végén fennálló nyelvhatáron belül eső része szinmagyar lakosságú terület. Csak a perifériákon és a délbihari területen helyezkedett el idegen nemzetiségű lakosság. Ha Mátyás királyságából erős, örökös nemzeti királyság fejlődik, a megerősödött magyarság néhány száz év alatt magába olvasztotta volna a kisebb kulturájú és kedvezőtlenebb természetes szaporodású nemzetiségeket. Azonban a török háborúk és a hódítás korának két százada borzalmas pusztulást jelentett a magyarság számára. A XVI—XVII. század zavarait, háborúit első sorban ismét csak a magyarság szenvedte meg. Az 1720-ban megejtett népszámlálás szerint Magyarország összlakossága csak 2 $\frac{1}{3}$ millió lélek volt. Ennek csak 45%-a volt magyar, az ország legnagyobb része alig lakott terület. A XVIII. században azután a nagy méreteket öltő bevándorlás még kedvezőtlenebb arányszámokra vezetett. A városok, melyek a XV. században már az elmagyarosodás felé haladtak, a XVIII. század elején újra német bevándorlókkal telnek meg. Az egykori magyar nyelvhatár szűkebbre szorult s itt is erős idegen nyelvszigetek keletkeztek. Az 1787. népszámláláskor 8 millió lakosnak csak 39%-a magyar. Az udvari politika a nemzetiségeknek kedvezett, s a mesterségesen szított nemzeti öntudat megakadályozta, hogy a magyarság legalább a régi magyar nyelvi területre telepedett idegeneket teljesen magába olvaszssa. Mindennek daczára a magyarság bámulatos fejlődésen ment keresztül. A magyarság arányszáma 1787-től 1910-ig 39%-ról 59%-ra emelkedett s az utolsó 70 esztendőben nemcsak az

ország határán belül nyerte vissza feltétlen vezető szerepét, hanem az egész osztrák-magyar monarchiának is gerinczvé lett. Fájdalom, a végzetes következetességgel megismétlődő katasztrófa ismét lesújtott nemzetünkre. Magyarországot szétdarabolhatják, megcsontíthatják, de az ország területének természetadta földrajzi és gazdasági egysége, az ország népének történetileg kialakult kulturális egysége megbonthatatlanok.

Neues Pester Journal. 1920. 258. szám. *j. m.*: *Tisza.* Halálának második évfordulója alkalmából megemlékezés és Tisza egyszerű életmódjának jellemzése. — 292. szám. *P—r. J.*: *Graf Franz Széchenyi.* Halálának századik fordulója alkalmából méltatja működését és alkotásait.

Numizmatikai Közlöny. XVII. évf. 1918. III—IV. füzet. *Plank Sándor* hátrahagyott irataiból *Számvívi utasítás a körmöczbányai pénzverőhivatal részére. 1694.* címmel azon rendelkezéseket találjuk, melyek a tallérok, 15 és 6 krosok, garasok és denárok stb. finomsági tartalmára és darabolására vonatkoznak s a *számvívi és pénztáros*, valamint a becsór, aranybevéltó, műmester, aranyverők és városbíró köteleességét megszabják a nemesfémek olvasztása, választása, rúdbaöntése s a vert aranyak finomságának ellenőrzése körül és a számvivő minden aprólékosabb teendőit előírják. A cikk nagyon sok becses adatot szolgáltat pénzverdénk belső szervezetére és életére. — *Kemény Lajos*: *Mária királynő 1384. évi rendelete a »koronás» denárokról* cím alatt a Kassa város részére kiadott eredeti oklevelet magyar fordításban is adja a »koronások»-nak nevezett denárokkal (cum dicta nostra nova moneta coronas dicta) való kötelező fizetésről. — *Szentgáli Károly*: *Kilényi Hugó éremgyűjteményét* ismerteti általában és a fontosabb darabok kiemelésével. Múzeumok és gyűjtők szempontjából egyaránt fontosak az ilyen műismertetések. — *Faludi Géza*: *Magyar orvosok újabb emlékérméi*, a Numizmatikai Közlöny előző füzetében közölt cikkének 25 új adattal való kiegészítése. A 71. sz. a. egyetlen példány. — *Gohl Ödön*: *Emlékezés* címen a Numizmatikai Társ. elhunyt tiszteletbeli elnökének, gróf Dessewffy Miklósnak, az antik görög és barbár pénzek egyik legszakavatottabb gyűjtőjének érdemeit méltatja, ki barbár pénzgyűjteménye katalógusának kiadásával a magyarországi barbár pénzverésre nézve hosszú időre a legteljesebb segédkönyvet ajándékozta a tudománynak és a gyűjtőknek. — *Plank Sándor*: *1816-os krajczárok verése Körmöczbányán 1847/49-ben*, a Num. Közl. XVI. 84. l. megjelent közleményéhez ad 3 érdekes rendeletet, a melyek alapján 1847—49-ig 1816-os évszámmal vertek magyar pénzeket. — *Ifj. Mild Gyula*: *A magyaróvári gazdasági akadémia 100 éves jubileumára* készített emlékéremről és ifjúsági jelvényről számol be. — *Harsányi Pál*: *Adatok a C. N. H. III. köt.*-hez XI. közl.-ben Rudolf $\frac{1}{8}$ és $\frac{1}{4}$ tallérai közül ír le néhány darabot. — *Gohl Ödön*: *Háborús emlékek* cikksorozatának IX. közl.-ben 313—347. szám alatt folytatja a megkezdett anyag leírását. — *Éremleletek* rovatában legérdekesebb a *Bot* (Fejér m.) község határában talált s a híres Richard-pusztai lelet-hez csatlakozó II. Béla-kori magyar denárellet. — *Különfélék* rovatában fontos a gróf Berchtold-család gyűjteménye magyar részének (Miscellanea Hungarica) lajstrom-kivonata, melyben pl. a 60. sz. a. Zrinyi Miklós tallérjáról és forintjáról találunk említést. A Zrinyi-tallérok és forintok, sőt a garasok és denárok is, elsőrendű numizmatikai ritkaságok. E rovat többi részét *Schweyer János* zombori gyűjtő emlékezte; *Hajdúhadház* 1848-ban harcolt fiainak emlékeze-

tére vert szabadság-érmének leírása; *Magyar vonatkozású alapítványi érmek és jelvények* címmel *Nentwich I.* »Wiener Stiftungspfennige« című közleménye alapján a *Mikosch-, Batthyány- és Herberstein-Illésházy-féle* alapítványok jelvény-érmecinek ismertetése; *Scharff Ferdinánd* selmeczbányai gyűjtőről való megemlékezés; *Numizmatikai tevédek az irodalomban*; Mikszáth két helyének kiigazítása tölti meg. — *Múzeumok, gyűjtemények* rovatában *Balogh Albin: Az esztergomi főgimnázium pénzgyűjteményét* ismerteti csoportok és darabszám szerint; *Gazdát cserélt gyűjtemény* cím alatt Császka György kalocsai érsek mintegy 2000 darabból álló éremgyűjteményének néhány fontosabb darabját találjuk fölemlítve s azt, hogy e gyűjtemény Daróczy Zoltán paksi földbirtokos kezébe került.

XVIII. és XIX. évfolyam 1919—1920. A siralmas gazdasági viszonyok folytán két évfolyam zsugorodott össze egy nyolczadfél ives füzetté. Ennek több mint a felét *Gohl Odón: A magyar bányapénzek* című alapvető tanulmánya foglalja le. A magyar bányászathoz a szükségpénzek és bárczák körébe tartozó érmészeti emlékeket a numizmatikai irodalomban eddigelé csak elszórtan találtak fölemlítve. Főirataik nagy része is megmagyarázatlan volt. A gyűjtők szaporodásával mindinkább szükségessé vált bányapénzeinknek monographiaszerű feldolgozása. Évek szorgalmas adatgyűjtésének és utánjárásának értékes gyümölcse ezen összefoglalás, mely első 6 lapján általános tanulságokat tárgyal, 7—33. lapján pedig 1—209 szám alatt nyolcz csoportban a magyar bányapénzek lajstromát adja idézetekkel, átmérő- és anyagjelzéssel. Az I. csoport *Az alsómagyarországi bányavidék* (Selmecz-, Baka-, Körmöcz-, Bésztercze-, Hodrus-, Úrvölgy-, Óhegy-, Rónitzbánya); a II. csoport *A felsőmagyarországi bányavidék* (Gölnicz-, Szomolnok-, Telkibánya és Phönixhuta); a III. csoport *Az északheleti bányavidék* (Nagybánya, Nagy-Verem, Wanthbánya, Felsőbánya, Kapnikbánya és Láposbánya); a IV. csoport *Erdély bányavidékeinek* pénzeit (Abrud- és Zalatnabánya, meg egy bizonytalan erdélyi bánya); az V. csoport *Az erdélyi fejedelmek bányapénzeit*; a VI. csoport *Krassó-Szörény vármegyei bányák pénzeit* (Bogsán-, Dognácska-, Moldova-, Oravicza-, Resicza- és Szászabánya); a VII. csoport a *Bizonytalan beosztású bányapénzeket* foglalja magában; a VIII. csoport *Újabb bányabárczák* (Kis-Sebes, Körmöczbánya(?), Petrozsény, Salgó-Tarján, Vecseklő, Zsidóvár-Nadrág) sorozatát adja. Az ilyen szellemű és értékű dolgozatok napjainkban nemcsak szigorúan tudományos czélt szolgálnak, hanem a magyar nemzeti propagandának is eszközei! — *Hóman Bálint: II. András- és IV. Béla-kori szlavón denárok.* Brunšmid József azon megállapításából kiindulva, hogy András herceg az első báni denárok kibocsátása előtt már fél-századdal veretett denárokat egy szlavóniai (szerinte zágrábi) pénzverőműhelyben, honnét valószínűleg nemcsak az általa megállapított három faj került ki, Hóman azon kérdést kívánja tisztázni, hogy az eddigi Árpád-kori magyar denároknak tartott típusok közül melyek tekinthetők az első báni denárokat megelőző időből való szlavóniai vereteknek? A pénzek *tipológiai rokonságából*, a rajtuk együttesen előforduló *félhöld és csillag* jelvényből és *két koronás főből* stb. azon eredményre jut, hogy a *XIII. század első feléből származó s eddig magyar vereteknek tartott pénzeink közül 38 faj szlavóniai eredetű s ezek kibocsátása András herceg kormányaléptétől az első báni denárok veretéséig terjedő (1196—1255) időközre esik.* Ezen fajoknak a leletekben mutatkozó előfordulási aránya alapján megállapítja a szlavón veretek chronologikus sorrendjét és pénzlábát. — *Procopius Béla: A pápák*

érmeiről. Bevezetésnek tekinthető a szakavatott gyűjtőnek évek óta készülöben levő pápai éremlajstromához, mely az eddig megjelent felületes kiadványok mellett hézgapótló mű lesz. Az első pápa, akiről biztosan tudjuk, hogy veretett érmeket, V. Márton (1417—31) volt. Ezekből nem maradt ránk, mert valószínűleg ólomból voltak. Az első ismeretesek V. Miklós (1447—55) idejéből valók. Ez érmeket eleinte fontos események emlékére (pápaválasztás, hadjárat, békekötés stb. adták ki. X. Leó óta (1513—21) szokásosak a zöldsütörtöki lábmosás emlékére évenként kibocsátott érmeek. Az első érmeeket öntötték s a XVII. század közepéig az a gyakorlat, hogy a kis- és középnagyságúakat verik, a nagy átmérőűeket öntik. Az első érmeek anyaga bronz, elvértve ólom. A verésnél aranyat és ezüstöt is használtak. 1860-ig a verőhely Bologna volt, ezután 1870-ig a római pápai verde, azóta a római királyi Zecca. A pápák VI. Piusig (1775—99) a pénzverő igazgatók birtokában hagyták a verőöveket, a kik elárúsításra tetszészerinti mennyiségben verethették az érmeket. VI. Pius 1796-ban az ismert verőöveket megszerezte (748 darabot) s elrendelte, hogy ezután a verőöveket a pápai pénzverdének kell átadni. Nemsokára még 204 darab járult ezekhez, úgy, hogy XII. Leó alatt (1823—29) 572 érem verőövei voltak együtt az érdeklődők részére hozzáférhetően felállítva s ezekkel a gyűjtők részére egész sorozatokat vertek ki. Ma a királyi pénzverdőben két teremben vannak kiállítva a régi és újkori pápai érmeek verőöveikkel együtt. Azután szól a pápai érmeek restitúciójáról, jellemző sajátosságairól, a rájuk vonatkozó irodalomról és a számottevőbb gyűjteményekről. Végül szól a gyűjtésnél figyelembe veendő különbségekről s arról, hogy a valódi érmeiket mikép lehet az utánzatoktól megkülönböztetni. — *Alföldi András: Az úgynevezett »Geta-Caracalla«-aureus és új rokonpéldánya.* Sept. Severus, hogy uralmának legitimitását bizonyítsa, az Antoninusoktól származtatta magát és idősebb fiát M. Aurelius Antoninusnak nevezte. E csalást folytatta Elagabalus. Ismerjük feliratait, melyeken ezt a köztudatba bevinni igyekezett. A Nemzeti Múzeum éremtárában van egy unikumszámba menő denár, melyen e császár szintén mint DIVI ANTONINI PII FIL(ius) szerepel. Eckhel, a tudományos numizmatika megalapítója, még hiába kereste e fordított adoptio nyomát a pénzeken. Ezen érdekes pénznek, Geta (Sept. Severus fia) egy aranya szolgált mintául, melynek mindkét oldalán mellkép van. Újabb munkákban e mellképek egyikét Caracallának tulajdonították. De az új analógia biznyságával kimutatható, hogy mindkettő Geta képe. — *Alföldi András: Kiadatlan és ritka római pénzek.* Különös figyelmet érdemel itt Severinának, Aurelianus feleségének egy Pannoniában vert aranya. A sicsiai verde a III. és IV. században egyik legjelentékenyebb pénzgyára a római birodalomnak. Óriás számú vereteinek chronológiai összeállítása még sok új történeti adattal gazdagítja e kor történelmét. A múlt század második felében osztrák kutatók aknázták ki a magyarországi leletek tanulságait. De újabbán nálunk is élenk tevékenység indul meg e téren. A tizenegyedfél-czer darabból álló nagytényi leletet egy olasz szaklap ismerteti Alföldi A. tollából, kinek legutóbb sikerült Probus császár ezrekre menő vereteit a Nemzeti Múzeum gazdag anyaga és külföldi gyűjtemények alapján időrendi egymásutánban összeállítani.

8 órai Ujság. 1920. 259. szám. *Szász Károly beszéde a Veszprém vm. Tisza-émléknepén.* Tisza nagyságát méltatja s buzdít, hogy Tisza szellemében munkálkodjék mindenki egyetértéssel a haza újjáépítésén távol minden jelszópolitikától. — 298. szám. g. g. : *A király-*

ságtól a kommunizmusig. Kristóffy József emlékiratainak tárgyilagos tartalmi ismertetése.

Nyugat. 1920. 11—12. szám. *Laczkó Géza: Sors bona, nihil aliud.* Jellemzi Zrínyi nagyságát és küzdelmét I. Lipót korának vezető embereivel. Zrínyi életének vezérgondolata a keresztény és független magyarság volt, de kereszténységének nagy lendületei megtörték a jezsuitismuson. Élete, minden sikere mellett is, fájdalmas féleredmények, félmunkák sorozata. — *Király György: Zrínyi és a renaissance.* Azt akarja megállapítani, milyen szellemi áramlatok irányába került, az olasz költészetnek mely útjait járta Zrínyi Miklós, míg a saját művészetéhez nem ért? Három név hagyott nyomokat Zrínyi lelkében: Tasso, Marino, Petrarca. Ugyanaz a fejlődési folyamat, a mely költészetében mutatkozik, észrevehető közéleti pályáján is. Egész gondolkozása ebben az időben közel járt a renaissance nagy politikusának, Machiavellinek az ideáljához: egységes Itália, egy crós kezű, kíméletlen fejedelemmel az élén, állandó hadsereggel. Ugyanezt fejtegeti magyar viszonyokra alkalmazva Zrínyi a Török Áfium-ban és a Mátyás király életéről szóló elmélkedésekben, azzal a különbséggel, hogy Zrínyi saját személyében látta a megvalósulás egyetlen lehetőségét. Kétségtelen, hogy Zrínyi lelkében ott lángolt a vágy a maga kora nyomorult, szétszaggatott Magyarországot ismét arra a nagyságra emelni, amelyen Mátyás alatt volt. Egy nyomorult vadkan halomra döntötte ezeket a terveket. Egész történeti multunkban nem találunk több olyan igazi renaissance-kori értelemben vett egyéniséget, mint Hunyadi Mátyást és Zrínyi Miklóst. — *Babits Mihály. Egy Zrínyi-regényről* címmel Laczkó Géza »Német maszlag, török áfium« regényéről írt ismertető tanulmányt. — 19—20. szám. *Laczkó Géza: Cardinalis Pázmány. (1570—1920.)* Pázmány jellemzése. Pázmány első sorban jezsuita, rendje minden ékességével díszítve s minden hibájától mentesen. Másodsorban teológus. Harmadsorban magyar, a kinek politikai hitvallása, hogy a magyarság a katholicizmussal áll vagy bukik. Negyedsorban író. Végül kiter nyelvalkötő munkásságára. Pázmányról azt hirdetik, hogy népies; s műveivel elősegítette a tiszavidéki nyelvjárásnak általános használatát s így az irodalmi nyelv kialakulását. »Az első nem úgy van, az utóbbiból el kell vetnünk a megszorításokat.« »A XVII. században nem volt népies és irodalmi nyelv. Egy nyelvet, egy fajta szókincset használt úr és paraszt; író és nem író. A tiszavidéki nyelvjárással úgy vagyunk, hogy a hol nincs nemzeti királyság, a mely saját nyelvjárást kötelezővé téve, általános köznyelvvé emeli, ott az a nyelvjárás lesz természetesen az irodalmi nyelv gerince, a melyet a legnagyobb területen s a legtöbben beszélnek.« — *Kosztolányi Dezső: A magyar próza atyja* címmel Pázmányt mint stílművészt és írókat jellemzi.

Ország-Világ. 1920. 23. szám. *Váradai Antal: Az árvizi tanya.* A Nemzeti Színház multjából, 1838 márczius. Szilágyi Pál, a Nemzeti Színház egykori tagjának naplójából részint szó szerint idézi, részint csak elmondja, mit jegyzett fel az 1838-iki árvizról s hogy állotta ki a Nemzeti Színház a csapást. — 49. szám. *Markó Miklós: A legvitézesebb huszár.* Megemlékezés Zubovics Fedorról. Végül Zubovics elbeszélését közli az 1866-iki königgrätzi csata előzményeiről. — 51. szám. *Markó Miklós: A régi Magyarország főúri hitbizományai.* Kimutatás a magyar királyság 92 hitbizományáról.

Pápa és Vidéke. 1920. 93., 99. és 105. szám. *Jankó László: A pápai »skehér barátok« templomkriptája.* A pálosok pápai templomának, mely 1806 óta a benczések temploma, kriptáját és szabad elhelye-

zésű temetkezését ismerteti. Az ott nyugvó egyháziakkal és világiakkal a XVIII. század helyi emlékeit idézi fel, egyben további adalékokat szolgáltat a pápai pálosok történetéhez.

Religio. LXXIX. évfolyam. 1920. I—XII. füzet. *Hanuy Ferencz* : *A pápa szuverénisége.* Rektori székfoglaló előadás, a mely a pápai souverainitás kérdését jogtörténeti szempontból világítja meg. — *Juhász Kálmán* : *Pázmány hitszónoki elvei.* Pázmány rhetorikájának rövid összeállítása szentbeszédei alapján.

Szózat. 1920. 262., 263. szám. *Réz Mihály* : *Tisza és Andrassy* című cikkében Andrassynak a világháborúról és a forradalom kitöréséről írt munkája kapcsán a Tisza és Andrassy közti nagy ellentétet jellemzi.

Uj Nemzedék. 1920. 295. szám. *Horváth János* : *Szekfü Gyula könyve.* A »Három Nemzedék« című munka ismertetése.

Uránia. XXII. évfolyam. 1921. 1—4. szám. *Petrich Béla* : *Lamartine ifjúsága.* A »Premières méditations poétiques« megjelenésének századik évfordulója alkalmából szól Lamartine ifjúságáról. — *Fest Sándor* : *Adalékok az emigráció előtti amerikai és magyar érintkezések történetéhez.* Egykorú hírlaptudósítások alapján ír az 1848 előtt Amerikát járó vagy ott megtelepedő magyarokról és az azon korbeli irodalmunkban fellelhető amerikai hatásokról.

Vasárnapi Ujság. 1920. 18. szám. *Váradi Antal* : *A budai kastélyok kincsei.* A régi Pest-Buda történeteiből. A száz esztendő előtti idők műkincseiről ír, a mint azok fel vannak jegyezve tulajdonosaik, vagy leltározóik által. Többek közt a nádorispán műkincseit, a gróf Brunswick, gróf Teleki Ferencz könyvgyűjteményeit, a gróf Brunswick képtárt ismerteti.

Veszprémi Hírlap. 1921. 4., 7., 13., 15. és 18. szám. *Juhász Kálmán* : *Egyházi viszonyok a Bakony alján a XVII. század végén.* Mikos Ferencz győri kanonok, pápai főesperesnek, a ki 1698-ban látogatta meg kerületét, eddig kiadatlan naplója nyomán ismerteti a főesperességhez tartozó egyházak erkölcsi és anyagi állapotát.

Világ. 1920. 230. szám. *Crewe-House* címmel nemrég megjelent »Secreto of Crewe-House« munka ismertetés. Lásd fönt Pester Lloyd 243. szám alatt. — 250. szám. *Váradi Antal* : *Halottak az utcán.* A budai és pesti utcák porló halottairól ír. Azon halottakat sorolja fel, kik valamikor rendes sírhelyet kaptak s századok folytán leromlott fölöttük az épület vagy templom; újra építették, hátrább tolták s így maradtak az utcán. — 297. szám. *Necker visszatér.* *Necker távozik* című cikkben Necker francia pénzügyminister ebbeli működését és kétszeri bukását mondja el az író.

Tárcza.

Az 1290:21. t.-cz. magyarázatához.

A helyes interpretatio régi szövegeknél igen gyakran kettős nehézségbe ütközik: egyrésztől nem egyszer a gyakorlatból rég kiment, elfelejtett s így számunkra merőben ismeretlen intézmények, szokások szülte helyzetre vonatkoznak, másrésztől pedig bizonyos fogalmak jelölésére használt kifejezések jelentése tágult vagy szűkült, vagy más, bár rokon, de mégis igen távol álló fogalomra ment át, s így első jelentésük után indulva bizonytalanságban állunk velük szemben. Vagyis az egyik esetben nem ismerjük eléggé a tárgyi hátteret, a másokban pedig a kifejezés, általunk ismert jelentésében, nem fedti ezt.

Hogy a tárgyi kutatások mily meglepő eredménnyel járhatnak, arra elég *Tagányi* Károlynak a hazai élő jogszokások gyűjtéséről szóló tanulmányára utalnunk, a melyben a tűzhelykultus révén sikerült teljes világosságba helyeznie Szent István első törvénykönyvének 9. fejezetét, a halotti és emléktörök szokásának felderítésével pedig megtalálta a magyarázatot annak, mit is jelent tulajdonkép a budai zsinat (1279) azon rendelkezése (43. §.), mely megtiltja a temetőben és templomban való tánczokat.¹

Hogy pedig egyes kifejezések jelentésváltozásainak ismerete mily fontossággal bír, arra szintén számos példát sorolhatnánk el. A címül írt törvényczikk kellő magyarázata és megértése is egy kifejezés helyes értelmezésén fordul meg.

Maga a pár szavas czikk így szól:

»*Item impignorationes super transeuntes incolarum regni nostri penitus nolumus et fecimus aboleri.*«

A jelentős cikkekben bővelkedő törvény e rövid kis pontja nem részesült eddig figyelemben; tudtommal *Pauler* foglalkozott csak vele az Árpádok történetében, az 1290-i törvények ismeretetésénél, a hol ezt írja: »Teljesen eltörölték, hogy az utas hazafiakat meg lehessen zálogolni.«² Jobban megnézve azonban az

¹ *Tagányi K*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Néprajzi Könyvtár. Új folyam 1. füzet. Bpest, 1919. 56., 50. l.

² II. kötet, 2. kiadás 418. l.

eredeti latin szöveget, nyilvánvaló, hogy ő félreértette e törvény-czikket, az *incolarum* ugyanis nem a *transeuntes*-hez tartozik, hanem az *impignorationes*-hez, ilyképen: *Impignorationes incolarum regni nostri super transeuntes penitus nolumus . . .* vagyis: »Semmikép sem akarjuk s teljesen megszüntetjük az átutazók megzálogolását országunk lakosai részéről.«

További kérdés azonban, hogy mit kell az *impignori*ón, megzálogoláson értenünk?

Tekintettel folyóiratunk nehéz helyzetére, nem óhajtok mondanivalóm számára sok helyet igénybe venni, hanem utalva a Történeti Szemle VIII. (1919) évfolyamában megjelent tanulmányomra,¹ röviden csak annyit jelzek, hogy itt a *represszália-jogról*, vagyis a nemzetközi jognak azon intézményéről van szó, melynél fogva a legfőbb állami hatalom birtokosa valamely polgárát, aki egy idegen állam polgára részéről sérelmet szenvedett s ezért rendes bírói úton elégtételt kapnia nem sikerült, azzal a joggal ruházhatta fel, hogy ő az idegen állam bármely polgárát elfogathatta és javait kára vagy követelése erejéig lefoglalhatta.

Említett dolgozatomban kimutattam, hogy mily korán találunk ez intézmény nyomaira hazánkban; másrészt azonban számos jelét találjuk uralkodóink azon igyekezetének is, hogy gyakorlati alkalmazását kiküszöböljék vagy legalább is elkerüljék, — a mi jórészen sikerült is.

A *represszália* kifejezés, mint terminus technicus, a XII. század derekán tűnik fel Itáliában, de azért nem tudta egyszerre teljesen kiszorítani az addig használt *pignus*, *pignoriatio*, *pignorantia* kifejezéseket, a melyekkel még később is gyakran találkozunk.²

Hogy pedig a tárgyalt törvénycikk *impignorationes*-én kétségkívül represszáliákat kell értenünk, annak bizonyága a III. Endre és Albert között a következő, 1291. évben kötött szerződés, melyben ugyancsak a jogtalan vámok eltörlésével együtt szerepel annak ígérete is, hogy a jogtalan és igazságtalan represszáliák meg fognak szünni: »cessantibus omnino *repressaliis seu impignorationibus* indebitis et iniustis.«³

Holub József.

¹ Magyar vonatkozású represszáliák. 52—78. ll.

² *Del Vecchio-Casanova: Le rappresaglie nei comuni medievali.* Bologna, 1894. I., 3., 66. l.

³ *Fejér: Cod. dipl. VI. 1. k. 184. l.*

Géresi Kálmán. † (1841—1921).

A f. év január havának 23-án a magyar történettudománynak egy régi műelője és lelkes barátja költözött el az élők sorából. Patriarchai alakját még néhány héttel ezelőtt jólesett közöttük látni és szellemi frissességre valló megjegyzéseit hallani, melyek ráczáfoltak a hófehér szakáll és kissé hajlott termet által elárult magas életkorra. A mult év őszén, mikor a Csokonai-kör hívására a Petőfi-társaság Debreczenbe jött, hogy itt a Csokonai-körrel közös ünnepi ülést tartson, Géresi Kálmán, mint a Csokonai-kör elnöke magas szárnyalású beszéddel nyitotta meg az ünnepi ülést. A kik fejtegetéseit ott hallottuk, alig hittük volna, hogy az elmúlás időpontja már nincs messze reánézve. Az irodalom terén ugyan már régebbi idő óta nem működött, közéleti tevékenysége azonban szinte a legutolsó hetekig nem szünetelt. Mint a debreczeni tanterület főigazgatója 1918 elején történt nyugalomba vonulásáig buzgón végezte hivatalos teendőit. Azóta főleg a Csokonai-körnek szentelte tevékenységét. Olvasgatva, a köz- és a tudományos élet eseményeit élénk figyelemmel kísérve, töltötte napjait, szellemi frissességének teljes épségében, melynek elmés és kedves megnyilatkozásaival barátait s ismerőseit gyakran gyönyörködtette.

Géresi a történelemtudománynak régi buzgó munkása és a hazánk multjára vonatkozó adatoknak lelkes kutatója volt. Mióta első, történeti tárgyú cikke a Győri történeti és régészeti füzetek 1863. évfolyamában megjelent (Török portai követség Bethlen Gábor idejében), azóta érdeklődése és tanulmányai kizárólag a multak emlékei felé fordultak. 1873—74. évi oroszországi tanulmányútja hozzájárult történeti látókörének kiszélesítéséhez, s bár 1874 óta a debreczeni ref. főiskolán a magyar irodalom tanára volt, az irodalmi emlékek kutatásánál és méltatásánál mindig jobban vonzották őt a történeti események emlékeit őrző adatok. Hogy a magyarság multjának mily alapos ismerője és lelkes megvilágítója volt, azt bizonyítja az a hatás, melyet ebben az irányban nagy tanítványára, gróf Tisza Istvánra gyakorolt, mint annak korábban nevelője.

Nem az erő és készség hiánya okozta, hogy a mult emlékeinek kutatgatásában Géresi is megállott az anyaggyűjtésnél. Annak a kornak és annak az iskolának volt a tagja, mely a mult emlékeinek szapora feltárásában és közlésében látta a legfőbb feladatot. Nagy Imre és Véghely Dezső példája, az utóbbinak pedig szoros barátsága is hatott Géresire abban, hogy főképp az oklevél-közlés munkájában merítse ki erejét, a kritikai és synthetikus feldolgozást másokra bízván. Egy-egy eredeti, pláne kiadatlan

oklevél mérhetetlen gyönyörűséget okozott neki. Valósággal becézgette az okleveleket s a megszerezhetőket gyűjtögette is. A debreczeni ref. kollégium anyakönyvtára, valamint a tudományegyetem könyvtára őrzi az általa szerzett és letéteményképen még életében itt elhelyezett eredeti okleveleket.

Ezen irányú munkásságának maradandó emléke az a számos oklevélszöveg, melyeket Géresi másolt le és közölt a Hazai okmánytár VI. és következő köteteiben, a Történeti Tárban és egyebütt. Legnagyobb érdemű és legjelentősebb műve azonban a gróf Károlyi-család oklevéltárának öt kötete, melyet nagy gondnal szerkesztett, bevezetéssel és jegyzetekkel látott el és az akkori viszonyokhoz képest mintaszerűen tett közzé. Hazai multunknak nagyszámú, addig ismeretlen, vagy többnyire rossz kiadásokból ismeretes emléke lett ezáltal hozzáférhetővé s gazdagította ismereteinket.

Feldolgozás ellenben kevés maradt tőle, bár ezek írói készségről és alapos tudásról tesznek bizonyosságot. (A debreczeni színeszet története, Vég hely Dezső emlékezete s több kisebb cikk és tanulmány.)

Géresi a Történelmi Társulatnak 1870 óta rendes, 1874 óta pedig választmányi tagja volt. A Társulat ügyeit mindig figyelemmel kísérte, a Századokat gondosan átolvastatta. Illő, hogy Társulatunk is kegyelettel őrizze emlékét.

Sz. I.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi december 9-én d. u. 5 órakor tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök elnöklété alatt: dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, Babics József tiszt., dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Jakubovich Emil, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Morvay Győző, dr. Patek Ferencz, dr. Reiszig Ede, dr. B. Szabó László, dr. Szekfü Gyula és dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, dr. Lukinics Imre főtitkár, Novák Nándor pénztárnok és Baranyai Béla titkár mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök az ülést megnyitva, felhívja az ig. választmány figyelmét a tárgysorozatnak az ú. n. Fontes-vállalat szellemi és anyagi kérdéseivel összefüggő pontjainak fontosságára s a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri dr. Hóman Bálint és dr. Patek Ferencz ig. vál. tagokat.

39. Titkár felolvassa a tagajánlásokat: Alapító tagokul ajánlatnak: 1921-től: Déri Frigyes keresk. tanácsos, Bécs, 5000 koronával és Majovszky Pál ny. min. tanácsos, Budapest, 1000 koronával, mindkettőt aj. dr. gróf Klebelsberg Kunó; Németh József földmív.

min. tanácsos, Budapest, 500 koronával, aj. dr. Csánki Dezső; dr. Tóth Lászlóné szül. Siegescu Edit, Budapest, 400 koronával, aj. a titkár és az Ébredő Magyarok Egyesületének debreczeni csoportja 500 koronával, aj. dr. Iványi Béla. Évdíjas tagokul ajánlatnak: 1919-től: Csapodi József bölcs. hallgató, Budapest és Jeremias Lajos bölcs. hallgató, Budapest, mindkettőt aj. dr. Angyal Dávid; dr. Klenka János főreálisk. tanár, Budapest és Taborszky Ottó főgimn. tanár, Budapest, mindkettőt aj. dr. Kossányi Béla; Molnár József bölcs. hallgató, Budapest és Nemes Árpád bölcs. hallgató, Budapest, mindkettőt aj. dr. Domanovszky Sándor; Horváth László tanárjelölt, Budapest, aj. dr. Csánki Dezső; Markó Győző kegy. r. tanárjelölt, Budapest, aj. Nagy Zoltán; Tuma Ferencz kegy. r. tanárjelölt, Budapest, aj. Ispánki Géza; Föglein Antal vm. főlevéltárnok, Budapest, aj. dr. Miklósy Zoltán; 1920-tól: Lakatos Sándor hírlapíró, Budapest, aj. dr. gróf Klebelsberg Kunó; Muzsik József folyamhajtásai felügyelő, Budapest, aj. Weszely Gyula; R. Nagy László bölcs. hallgató, Budapest, aj. dr. Domanovszky Sándor; Magyar Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, Budapest, aj. Daróczy Zoltán; Schermann Egyed főapáti vikárius, Bodorkós Gilbert, Dobrovich Ágoston, Hajdu Lukács, Havasi Lúcziusz, Jelensics Vid, Nagy Venczel, Paál Endre, Saly Arnulf, Szabó Felicián és Szalay Semjén benz. r. tanárjelöltek, valamennyien Pannonhalmán, mindannyit aj. Mihályi Ernő; Stumpf József, a Magy. Mezőgazdák Szövetkezetének főtisztviselője, Budapest, aj. Novák Nándor és dr. Michel Károly r. k. plébános, Felsőőr, aj. dr. Tóth László. 1921-től: dr. Lónyay János pénzügyi s. titkár, Budapest, aj. Novák Nándor; dr. Kákovics Adorján, dr. Kemenes Illés, dr. Klemm Antal és dr. Ujlaki János benz. r. főiskolai tanárok, valamennyien Pannonhalmán, mindannyit aj. Mihályi Ernő. — Megválaszthatnak. — Alapító tagokul jelentkeztek: dr. Gombos F. Albin eddigi évd. r. tag 400 koronával, dr. Pálovich István és dr. Friedreich Endre eddigi évd. r. tag 1000—1000 koronával. — Tudomásul van.

40. Pénztárnok bemutatja a f. é. október—november hónapokról szóló pénztári jelentést. E szerint:

összes pénzmaradványunk 1920 november végén 37230 kor. 16 fill. a mivel szemben tőkésítendő és más alapoknak

megtérítendő	26642	»	39	»
levonandó s így a rendelkezésre álló összeg 1920 november végén	10587	kor.	77	fill.

— Tudomásul van.

Titkár felolvassa *Bartoniék Emma* é. r. tagnak »A területi integritás biztosítékairól alkotmányunkban« cz. értekezését.

41. Elnök ismerteti egy »Széchenyi Könyvtár Részvénytársaság« névvel alapítandó könyvkiadó-vállalat alapítási tervzetét, a melynek feladata első sorban a Széchenyi István hagyatékát képezett kézirati műveknek, leveleknek és iratoknak kiadása és terjesztése, ehhez kapcsolódóan Széchenyi összes műveinek közzététele, valamint a könyvkiadási üzleti érdekkörbe vágó bármilyen más üzleti ág művelése és kereskedelmi ügyletek kötése. A teljesen altruistikus célú részvénytársaság 2,500.000 korona alaptőkéjéből 1,500.000 korona igen mérsékelt (2½%) kamatozású elsőbbségi részvényekben már jegyeztetett. Javasolja, hogy a Társulat a maga részéről a Fontes-alap eddig meglévő vagyona és a folyamatban lévő gyűjtés (l. e jegyzőkönyv 42. pontját) alapján befolyó összegek

terhére 976 drb á 1000 koronás törzsrészvényben összesen 976.000 koronát jegyezzen s mondja ki az ig. választmány, hogy e részvényei után osztalékot (kamatozást) kikötni nem kíván. — A választmány a jelentést helyeslően tudomásul veszi s felhatalmazza az elnökséget a jelzett összegű részvények jegyzésére; kimondja, hogy a tulajdonát képező részvények után osztalékot nem köt ki s hogy a Társulatot megillető szavazati jog gyakorlását az elnökségre ruházza. Egyben felkéri az elnökséget, hogy dr. Zielinszky Szilárd úrnak, ki a »Széchenyi Könyvtár rt.« alapítása körül fáradhatatlan lelkesedéssel dolgozott s e célra nagy adományokat gyűjtött össze, fejezze ki köszönetét.

42. Domanovszky Sándor jelenti, hogy Széchenyi döblingi hagyatékának kiadására újabban adakoztak: Első Magyar Általános Biztosító Társaság (25.000 kor.), a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete (25.000 kor.), a Biztosító Intézetek Országos Szövetsége (= Biosz, 20.000 kor.) és Bátor-Sigray Pál alapító tag (500 kor.); míg a »Széchenyi-Könyvtár« részére adakoztak: Grünwald testv. és Schiffer épít. czég (100.000 kor.), a Beocsini Czeméngyári Unió rt. (25.000 kor.), Mandel Gyula és Quittner Vilmos építészek (20.000 kor.), Neuschloss Albert, Darvas Dezső, Saági Gregersen Niels és Fábán Lajos urak (10.000—10.000 kor.), Pásztor József ügyvéd és Liphay Ervin mérnök úr (5000—5000 koronával). — A választmány mindez adományokat mély köszönettel veszi s felkéri az elnökséget, hogy e köszönetét a nagylelkű adakozókkal közölni szíveskedjék.

43. Domanovszky Sándor ismerteti azokat a nehézségeket, a melyek a döblingi hagyaték papiranyagának biztosítása körül felmerültek. — A választmány felhatalmazza az elnökséget, hogy úgy a papir beszerzésénél, mint általában a kiadványnyal összefüggő minden nyomdai munkánál is belátása szerint járjon el.

44. Ügyvezető alelnök jelentést tesz arról, hogy a főtitkári állás betöltése folytán s a titkári segéderő további alkalmazásával lehetővé vált az összes titkári teendőknél arányosabb megosztása olyképp, hogy úgy a főtitkári, mint a titkári ügykör egyes részei mint állandó helyettesre, a segéderőre bizattak. — Helyeslőleg tudomásul van. — A választmány ügyv. alelnök javaslatára Baranyai Béla titkárnak a főtitkári teendőknél huzamosabb időn át való odaadó ellátásáért köszönetét fejezi ki.

45. Titkár az ügyrend 6. §. e) pontja értelmében — a mely szerint »a deczemberi vál. ülés megállapítja a következő évi rendes választmányi ülések napjait« — az elnökség nevében ilyenekül az 1921. évi január 13., február 24., április 14., május 19., október 13. és deczember 15. napokat javasolja azzal, hatalmaztassék fel az elnökség, hogy elháríthatatlan nehézségek esetére e megállapított határidőktől eltérve más alkalmasabb napokra hívhasson össze vál. ülést. — Elfogadtatik.

46. Dr. Patek Ferencz ig. vál. tag, mint a »Magyar Középszkolai Tanárok Nemzeti Szövetségé«-nek főtitkára ismerteti azt a tervezetet, a melyet e szövetség nevében ugyanó nyújtott be a Társulat elnökségének, a dr. Lukinich Imre által javasolt (ú. n.) népszerű történeti életrajzok-sorozat kiadása, illetve a kiadásnak a Társulat részéről való támogatása ügyében; kérve, hogy a Szövetség által alkalmasan megnyerő stílusban az ifjúsághoz és a szélesebb néprétegekhez szólóan iratandó s a hazafias érzést, a történelmi érzéket és a műveltség terjesztését szolgálmi hivatott, egyelőre tizenkét életrajz — Mátyás király, Pázmány Péter, Zrinyi Miklós,

II. Rákóczi Ferencz, Kölcsey Ferencz, Jósika Miklós, Eötvös József és Széchenyi István, 'továbbá Beatrix királyné, Izabella királyné, Széchy Mária és Mária Terézia életrajzának — a Társulatnál meglévő képanyagát használatra engedje át; hogy hatalmazza fel e népszerű sorozat íróit, hogy — természetesen a forrás megfelelő kiemelése mellett — az egyes életrajzokhoz a Magyar Történeti Életrajzok megfelelő köteteit vehessék alapul; kötelezven magát a Szövetség, hogy a Társulat részéről nyert e támogatást s annak esetenkénti mértékét is megfelelő formában kifejezésre juttatja. — Ezzel kapcsolatban ügyvezető elnök jelenti, hogy a Társulat elnöksége a Szövetség ezen vállalkozását meleg rokonszenvvel fogadta s a maga részéről is támogatta a Szövetségnek a vall. és közoktatásügyi ministeriumhoz anyagi segély ügyében intézett kérelmét. Beható megbeszélés után — a választmány határozza: a tervezett népszerű életrajz-sorozat kiadását hasznosnak látja s a legmelegebben pártolni kívánja; a társulati életrajzok kliséit a Szövetségnek készséggel rendelkezésre bocsátja; a társulati Magy. Történeti Életrajzok tudományos eredményeinek a tervezett népszerű sorozatban való felhasználását — a mennyiben e jogok a Társulatot illetik — korlátlanul megengedi, kijelentvén, hogy a Társulatot e sorozat kiadásából kifolyólag, főleg a szerzőket illető jogok tekintetében, semmiféle erkölcsi vagy anyagi kötelezettség nem terheli.

47. Zárt ülésben: A pótdíj emeléséről és egyes társulati csonka kiadványoknak makulatura papirosként való értékesítéséről határozott a választmány, az alapszabályszerűleg megállapított 10 korona tagdíjon felül az 1921. évi pótdíjat 40 (negyven) koronában állapítván meg s kimondván, hogy 2000 (kettőezer) koronánál kisebb összegű alapítványt nem fogad el.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla s. k., titkár. *dr. gróf Klebelsberg Kunó* s. k., elnök.

Hitelesítjük: *dr. Hóman Bálint* s. k., ig. vál. tag.

dr. Patek Ferencz s. k., ig. vál. tag.

A Magyar Történelmi Társulat 1921. évi január 13-án d. u. 5 órakor tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak dr. gróf Klebelsberg Kunó elnöke alatt: dr. Csánki Dezső és dr. Fejérfataky László alelnökök, dr. Áldassy Antal, dr. Császár Elemér, dr. Dézsi Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Hodinka Antal, dr. Hóman Bálint, dr. Kollányi Ferencz, dr. Patek Ferencz, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső és dr. Tóth Zoltán ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok, dr. Lukinich Imre főtitkár és Baranyai Béla titkár mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök megnyitja az ülést, üdvözlí a megjelenteket s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Hodinka Antal és Soós Elemér ig. vál. tagokat kéri fel.

1. Elnök ismerteti a Széchenyi-Könyvtár kiadó Rt. megvalósítása körül kifejtett működését s az ennek eredményét képező újabb adományokat. Ezek: László és Blum, Pollacsek és Epstein, Bacher Ernő és Tsa, Pally Tibor, Fónagy Béla 10.000—10.000 korona, Veró László 5000 korona.

A 2,500.000 korona alaptőkéből a társulatra eső 1,000.000 koronára vonatkozólag javasolja, hogy ne kívántassék feltétlenül ennek kereskedelmi haszonnal való forgatása, hanem használtassék fel — a minék beállta azonban nem várható — elkerülhetetlen szükség esetére mint fonds perdu is. A részvényjegyzésre első részletül befizetett 30°/_o után még fennmaradó 70°/_o két részletben, 35°/_o—35°/_o lenne törlesztendő, ugyanolyan arányban, mint az Árúforgalmi rt. is teljesíti befizetéseit, s a második részlet első sorban a gróf Széchenyi Lászlóné Wanderbilt Gladys által adományozott összegből fizetessék, a még fennmaradó harmadik részlet pedig a még fennmaradó harmadik részlettel s a további gyűjtésből befolyó adományokból. — A választmány a bejelentést örömmel, s azt tudomásul veszi, hogy első részletül 30°/_o már befizettetett, hozzájárul a fennmaradó 70°/_o javasolt törlesztési módjához s a maga részéről is mély köszönetét fejezi ki a nagylelkű adományokért.

Ez elnöki bejelentés és választmányi határozat kapcsán dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök kiemeli, hogy a nagy anyagi és lelki összeomlás Társulatunkat is végzetesen érintette volna, ha a Társulat elnökének meg nem fogyatkozó szerető gondoskodása — s ennek beszélő tanubizonyossága a most bejelentett könyvkiadó-alakulat is — nem támogatná és fenn nem tartaná. — A választmány hálás elismerésének némi jeleként az elnök úr ó nagyméltóságának mély köszönetét fejezi ki s ezt jegyzőkönyvbe iktatni rendeli.

2. Dr. Domanovszky Sándor ismerteti a bécsi magyar történeti intézet 1920. évi működését s bemutatja dr. Károlyi Árpádnak erről s dr. Hajnal Istvánnak az emigráció történetének anyagáról tett jelentéseit. — A köszönettel s illetve elismeréssel vett és igaz élvezetet nyújtó jelentések tudomásul vétetnek.

3. Dr. Domanovszky Sándor bemutatja a Magyarország török-kori története forrásainak (az ú. n. diplomáciai forrásoknak) kiadásáról szóló szabályzaton szükségessé vált (főleg az 1. §-on) módosításokat, valamint a Magyarország újabbkori története forrásainak (az ú. n. Fontesnek) kiadásáról szóló szabályzaton javasolt kiegészítést. — A diplomáciai forrásokon tett módosítások elfogadtnak s a Fontes szabályzata a külön bizottságokról szóló 9. §-al kiegészítettik.

4. Titkár felolvassa a tagajánlásokat. Évdíjas tagokul ajánlatnak 1920-tól: Pesti izr. hitfelekezeti alapítványi leánygymnasium Budapest és Pesti izr. hitf. alapítv. főgymnasium Budapest, mindkettőt aj. Grünwald Fülöp, Szemere Hubáné földbirtokosnő Gomba, aj. dr. Magyary Zoltán; Véninger Margit tanítónő Peremarton és Mráz Ambrus tanító Peremarton, mindkettőt aj. dr. Lukcsics Pál, 1921-től: dr. Hekler Antal tud. egyet. tanár Budapest, aj. dr. Domanovszky Sándor; Szakáll Gyula kegyesr. főgymn. tanár Debreczen, aj. dr. Lukinich Imre; Lukcsics Imre plébános Peremarton, aj. dr. Lukcsics Pál; Mesterházy Sándor joghallgató Sopronkeresztúr, aj. a titkár; Salzer Károly okl. jegyző Sopronkeresztúr, Riedl Vilmos r. kat. el. isk. tanító Sopronkeresztúr és Theiner Adolf r. kat. el. isk. tanító Sopronkeresztúr, mindannyit aj. Mesterházy Sándor és Községi gymnasium Sárbogárd, aj. a pénztárnok. — Megválasztatnak.

5. Pénztárnok bemutatja a múlt évi december hónapról szóló pénztári jelentést. E szerint összes pénzmaradványunk 1920 december végén 26.604 korona 23 fillér, a mivel szemben a tőkésítendő, megtérítendő és visszafizetendő 28.644 korona 03 fillér levonandó

s így 1920 december végén 2039 korona 80. fillér hiány mutatkozik. — Tudomásul van.

6. Főtitkár javasolja, hogy az ez évi rendes közgyűlés idejének és tárgysorozatának megállapítása — mint a múlt évben (l. az 1920. évi febr. 12-iki ig. vál. ülés 5. pontját) — ez évben is bizassék az elnökségre. — Elfogadtatik.

7. Főtitkár javasolja, hogy az ügyrend 6. §-ának a hátralékos tagokkal szemben szükséges intézkedésekről szóló rendelkezések végrehajtása — mint az elmúlt évben (l. az 1920. évi febr. 12-iki ig. vál. ülés jegyzőkönyvének 7. pontját) — ez évben is bizassék az elnökségre. — Elfogadtatik.

8. Dr. Hóman Bálint ig. vál. tag a Magyar történettudomány kézikönyvének előkészítése ügyében kiküldött bizottság nevében bemutatja a bizottság javaslatát s ismerteti a megvalósításra tett eddigi lépéseket. — A választmány a bizottság jelentését elfogadja s kimondja, hogy a kézikönyv kiadását a jelentésben előadott pénzügyi feltételek mellett elvállalja és az elnökség javaslatára a kézikönyvnek — dr. Domanovszky Sándor, dr. Lukinich Imre és dr. Holub József ig. vál. tagok közreműködésével leendő — szerkesztésével dr. Hóman Bálintot bízta meg.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyay Béla, titkár.

Dr. gr. Klebelsberg Kunó, elnök.

Hitelesítjük: *Dr. Hodinka Antal*, ig. vál. tag.

Soós Elemér, ig. vál. tag.

A Magyar Történelmi Társulat 1921. évi május 27-én d. u. 5 óraker tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök elnöklété alatt: dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, báró Forster Gyula tisz. és dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Herzog József, dr. Jakubovich Emil, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Morvay Győző, dr. Patek Ferencz, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. Tóth Zoltán és dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok, dr. Lukinich Imre főtitkár és Baranyai Béla titkár mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök az ülést megnyitja s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Áldásy Antal és dr. Angyal Dávid ig. vál. tagokat kéri fel. Majd meleg szavakkal emlékezik meg Géresi Kálmán ig. vál. tagról, kiemelve különösen azon maradandó érdemeit, a melyeket főleg mint a magyar történet forrásainak buzgó gyűjtője és kiadója szerzett.

9. Elnök ismertetvén azon nagy terveket, a melyeket a Magyarországi újabbkori története forrásainak kiadásával kitűzött s a módokat, a melyekkel e terveket megvalósítani szándékozik; bejelenti, hogy a Széchenyi Könyvtár céljaira a múlt igazg. vál. ülés óta befolyt: az Első Dunagőzhajózási Társaságtól 25.000 korona, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaságtól 60.000 korona, a Hangya Szövetkezettől 200.000 korona és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetétől 25.000 korona s hogy a Pénzügyi Központ is jegyzett 200.000 K névértékű törzsrészvényt. Bejelenti továbbá,

hogy a Társulat általános céljaira a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 25.000 korona és Budapest székesfőváros tanácsa 4000 korona segélyt utalt ki s a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ezenkívül a Magyar Történettudomány Kézikönyvének kiadásához 20.000 korona segéllyel járult hozzá.

10. Elnök bejelenti, hogy a Széchenyi Könyvtár kiadó Rt.-nál a Társulat részéről jegyzett részvények árának második és harmadik a részlete (fennmaradt 70⁰/o-a) fejében 698.600 korona befizettetett. — A kétrendbéli elnöki bejelentés örvendetes és helyeslő tudomásul van. A választmány az adományokat meleg köszönettel fogadja, s különösen az elnök úr ő nagyméltóságának fejezi ki mély köszönetét azért a meg nem fogyatkozó gondoskodásért, a melylyel a Társulatot s általa a hazai történettudománynak és művelőinek egyetemes érdekeit oly hathatósan istápolja.

11. Domanovszky Sándor dr. jelenti, hogy Széchenyinek a tavaszkor sajtó alá adott döblingi hagyatéka s Károlyi Árpádnak ez elé mesteri tollal irt terjedelmes bevezető tanulmánya jórészt kiszedetett és részben be is tördeltetett. — Tudomásul van.

12. Főtitkár felolvassa a tagajánlásokat: Alapító tagokul ajánlatnak 1921-től: Konta Sándor Newyork (9500 kor.), aj. dr. gróf Klebelsberg Kunó; »Fészek« művészek klubja Budapest (2000 kor.), aj. dr. Zboray Miklós; dr. Boldizsár Kálmán ny. rendőrkapitány Debreczen (500 kor.), aj. dr. Csánki Dezső és Wirker István áll. felsőkeresk. isk. tanár Budapest (500 kor.), aj. dr. Herzog József. — Rendes tagokul ajánlatnak 1920-tól: dr. Gesztesi Gyula, min. titkár Páris, aj. dr. Holub József. — 1921-től: dr. Czobor Gyula ny. min. tanácsos Budapest és dr. Mamusich Mihály ügyvéd Budapest, mindkettőt ajánlja dr. Csánki Dezső; Bertényi Imre magánhivatalnok Budapest, aj. dr. Czobor Gyula; Miklós Ödön ref. lelkész Látvány, aj. a titkár; dr. Meszlényi Antal okl. középisk. tanár, aj. dr. Angyal Dávid; dr. Samassa János ny. huszárkapitány Budapest, aj. a főtitkár; Adolf Márta fővárosi tanárnő Budapest, aj. dr. Kosányi Béla; Ruzska Antal plébános Doboz, aj. dr. Finály Gábor; dr. Székely Ottokár cziszt.-r. áldozópap Zircz, aj. dr. Békefi Remig; dr. Gaszner József hercegi főlevéltárnok Kismarton, aj. dr. Miklós Zoltán; Horváth Szaléz cziszt.-r. theol. tanár Budapest, aj. Novák Nándor; Kovács Dénes vm. irodasegédtsizt Kaposvár, Mocsy Zsolt vm. aljegyző Kaposvár és Schramek Sándor tényl. százados Kaposvár, mindhármát aj. dr. Molnár István. — Megválasztatnak.

Eddigi alapítványát felemelte: Babics József tisz. tag Budapest 2000 koronára. Az összes fővárosi iskolák számára (az 1921. évre) előfizetett (198 példányban) Budapest székesfőváros tanácsa. — Mindkettő örvendetes tudomásul van.

13. Pénztárnok bemutatja f. é. január—április hónapokról szóló pénztári jelentését. E szerint összes pénzmaradványunk 1921 április végén 78.612 korona 92 fillér, a mivel szemben a tőkésítendő alapítványul 13.649 korona 03 fillér, kisorsolt értékpapírok levéltári értéke fejében 15.400 korona, megtérítendő a »Nem alapítványi term. tőke« cz. folyószámlának 7365 korona, más folyószámlára átutalható 6025 korona, lekötött rendeltetése miatt kihatandó (A Magyar Történettudomány Kézikönyvére) 19.000 korona, összesen 61.439 korona 03 fillér levonandó s így 1921 április végén 17.173 korona 89 fillér áll rendelkezésre. — Tudomásul szolgál.

14. Domanovszky Sándor dr. jelentést tesz a bécsi magyar intézetnek második évnegyedes működéséről s az intézet helyiségeinek

a honvédelmi minisztérium intézkedésével három szobával s Schönborn Károlyné grófné ő nagyméltóságának szíves pártfogásából bútorozással való bővüléséről. — A jelentés helyeslőben tudomásul s a nagylelkű támogatás mély köszönettel vétetik.

15. Főtitkár a spanyolországi levéltárakat s a bennük eddig tett magyar kutatásokat ismertető bevezetés mellett bemutatja a simancasi állami levéltárban kutató Szittyay Dénes jezsuita atyának jelentésként írt levelét. — A választmány a jelentést örömmel veszi tudomásul s a hazai jezsuitarend főnökének, P. Somogyi Jenőnek a nyújtott megértő támogatásért meleg köszönetét fejezi ki.

16. Holub József dr. röviden ismerteti kéthavi — más célokkal is összekötött — párisi levéltári kutatásainak (később írásbelileg benyújtandó jelentésben bővebben is részletezendő) főbb eredményeit. — Köszönettel tudomásul vétetik.

17. Szabó Dezső dr. ig. vál. tag, mint a gazdasági bizottság jegyzője, bemutatja az 1920. évi számadások felülvizsgálatára vonatkozó számvizsgálóbizottsági jelentést és a gazdasági bizottság jelentésének erre vonatkozó részét. — A választmány kimondja, hogy a számvizsgálóbizottság jelentését a maga részéről is azzal a javaslattal terjeszti a közgyűlés elé, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentés a szokásos fenntartással megadassék s dr. Csánki Dezső ügyv. alelnöknek a gondos körültekintéssel vitt gazdálkodásért köszönetét fejezi ki, valamint a bizottságoknak fáradságos és lelkiismeretes munkájukért.

Az ügyv. alelnöknek a köszönetet és elismerést a Társulat elnökére visszahárító mélyérzésű szavai után

18. Domanovszky Sándor dr. bemutatja az 1921. évi költségvetés tervezetét s a gazdasági bizottság jelentésének erre vonatkozó részét. — A választmány 45.699 kor. várható hiányt mutató költségvetést elfogadja, bizton remélvén, hogy a Társulat elnökének a magyar társadalom áldozatkészségéből sikerülni fog a hiány fedezése mellett a Társulat kielégítő működésének feltételeit biztosítani.

19. Főtitkár jelentést tesz a f. évi közgyűlés tárgysorozatáról, a melynek pontjai lennének: 1. Elnöki megnyitó; 2. felolvasásként Károlyi Árpád dr. tiszteleti tagnak Széchenyi-tanulmányából vett egy részlete; 3. igazg. választmányi tagok választása; 4. főtitkári jelentés a Társulat 1920. évi működéséről; 5. tiszteleti tag választása; 6. az 1920. évi zárszámadás és az 1920. évi költségvetés bemutatása és 7. alapszabálmódosítás. Javasolja, hogy a közgyűlés tartásának időpontját az elnökség állapítsa meg. — A tárgysorozat és a javaslat elfogadtatik.

20. Domanovszky Sándor dr. ig. vál. tag jelentést tesz a kedvezményes papírbeszerzés és az altruista nyomda alapítása tárgyában. — Az ig. választmány a jelentést tudomásul veszi és ennek kapcsán elhatározza, hogy a tudományos társulatok által szervezendő kultúrnyomda alapításában, minthogy az a Társulatra külön anyagi megterheléssel nem jár, részt kíván venni s e végett képviselőkül gróf Klebelsberg Kunót, a Társulat elnökét és dr. Domanovszky Sándor ig. vál. tagot küldi ki, felhatalmazván őket arra, hogy a tárgyalásokban és általában minden jogügyletben, az ig. választmány minden újabb megkérdezése nélkül, de az elnökséggel való egyetértésben, mint a Társulat teljesjogú képviselői járassanak el.

21. Döry Ferenc dr. ig. vál. tag az alapszabályok módosítására kiküldött bizottság (l. 1918. évi szept. 14-iki rendkív. igazg. vál. ülés 51. pontját) megbízásából bemutatja az alapszabálmódosítási

tervezetet. A módosítások felolvastatván, — a választmány a vitát keltett (új) 7. §-t (régi 8. §.) túlnyomó többséggel, az (új) 8. §-t (régi 9. §.) egyhangúlag, az elnök azon módosító javaslatával, hogy a kulturális intézményeknek bevonása a szövegben kifejezést nyerjen, valamint az (új) 9. §-t (régi 10. §.) egyhangúlag, a többi §-t hozzászólás nélkül elfogadja s az így megállapított tervezetet a közgyűlés elé terjeszteni rendeli.

22. Zárt ülésben elnök javaslatot tesz tiszteleti tag választása, illetve ajánlása tárgyában. — Titkos szavazásban 24 beadott szavazat közül 23-mal (1 üres) elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyay Béla, titkár,

dr. Klebelsberg Kunó elnök.

Hitelesítjük: *dr. Áldásy Antal*, ig. vál. tag.

dr. Angyal Dávid, ig. vál. tag.

1921 január havában fizettek:**a) alapítványt:**

Ébredő Magyarok Egyesületének debreczeni csoportja..... 50 K
Dr. Lukinich Imre 100

b) tagdíjat:

1918-ra: Csornai premontrei székház könyvtára, dr. Finály Gábor, Kelemen Lajos, összesen 30 K.

1919-re: Csornai premontrei székház könyvtára (15 K), Ferenczi Miklós (15 K), dr. Finály Gábor (10 K), Hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium (5 K), Kecskeméti r. kath. főgimnázium (15 K), Kelemen Lajos (15 K), br. Kohner Lujza (15 K), dr. Makay Béla (15 K), Sátoraljaújhelyi r. kath. főgimnázium (15 K), dr. Szeremlei Sámuel (15 K), dr. Tóth Kálmán (15 K), összesen 150 K.

1920-ra: *Budapest:* Magyar Mezőgazdák Szövetkezete (5 K), Izr. elemi és polg. fiúiskola (8 K 40 f), Csornai premontrei székház könyvtára (15 K), Ferenczi Miklós (15 K), Hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium (10 K), Jászberény város (10 K), Kecskeméti r. kath. főgimnázium (10 K), Kelemen Lajos (15 K), br. Kohner Lujza (15 K), dr. Makay Béla (15 K), Paulinyi Oszkár (15 K), dr. Pecsner Emil (5 K), Sátoraljaújhelyi r. kath. főgimnázium (15 K), Soproni benczés főgimnázium (5 K), dr. Szeremlei Sámuel (15 K), Szombathelyi Szt. Domonkos-rendű nőzárda (10 K), dr. Tóth Kálmán (15 K), összesen 198 K 40 f.

1921-re: *Budapest:* Magyar Mezőgazdák Szövetkezete (5 K), Izr. elemi és polg. fiúiskola (2 K 40 f), Gyalokay Jenő (20 K), dr. Házi Jenő (15 K), Huszár Dezső (20 K), báró Kohner Lujza (50 K), Mihálovics Olga (15 K), Nyiregyházi ág. h. ev. főgimnázium (46 K), Paulinyi Oszkár (50 K), dr. Pecsner Emil (15 K), dr. Relkovics Davorka (15 K), Relkovics Néda (15 K), Soproni benczés főgimnázium (15 K), Szarvasi ág. h. ev. főgimnázium (15 K), dr. Szeremlei Sámuel (5 K), Szombathelyi Szt. Domonkos-rendű nőzárda (15 K), Szőgyény-Marich Géza (15 K), dr. Walter Gyula (25 K), összesen 358 K 40 f.

1922-re: Br. Kohner Lujza (20 K), összesen 20 K.
Mindösszesen 756 K 80 f.

1921 február havában fizettek:**a) alapítványt:**

Budapest: »Fészek« művészek klubja 2000 K
Ébredő Magyarok Egyesületének debreczeni csoportja 50 »
Dr. Lukinich Imre 100 »

b) tagdíjat:

1918-ra: Dr. Janszó Tihamér, összesen 10 K.

1919-re: Dr. Janszó Tihamér (15 K), Jászberényi áll. főgimnázium (5 K), Kammerer Ferenczné (15 K), dr. Komáromy András (15 K), dr. Miskolczi István (15 K), dr. Veress Endre (15 K), összesen 80 K.

1920-ra: Dr. Janszó Tihamér (15 K), Jászberényi áll. főgimnázium (10 K), Kammerer Ferenczné (15 K), Kisújszállási ev. ref. főgimnázium (15 K), dr. Komáromy András (15 K), Magyary Zoltán (15 K), Majerszky Vilmos (10 K), dr. Veress Endre (15 K), összesen 110 K.

1921-re: Ballai Károly (15 K), Halbik Ciprián (50 K), Hódmezővásárhelyi polg. fiúiskola (25 K), dr. Janszó Tihamér (50 K), Kammerer Ferenczné (50 K), dr. Komáromy András (50 K), Magyary Zoltán (35 K),

Majerszky Vilmos (10 K), Székesfehérvár: Csiszterci r. főgimnázium (15 K), Leánygimnázium (15 K), Id. Wolf Lipót (50 K), Gróf Zichy Béla (50 K), összesen 415 K.

1922-re: Halbik Ciprián (65 K), összesen 65 K.
Mindösszesen 680 K.

1921 márczius havában fizettek:

a) alapítványt:

Ébredő Magyarok Egyesületének debreczeni csoportja 50 K
Dr. Lukinich Imre 100 »

b) tagdíjat:

1918-ra: Dr. Kornis Gyula (10 K), dr. Lázár Béla (5 K), összesen 15 K.

1919-re: Ifj. Ádám György (15 K), Budapesti egyetemi könyvtár (5 K), dr. Kornis Gyula (15 K), dr. Lázár Béla (10 K), Miskolczi kir. kath. főgimnázium (5 K), Mokos Gyula (15 K), Nagy Balázs (15 K), összesen 80 K.

1920-ra: Ifj. Ádám György (15 K), Budapesti egyetemi könyvtár (15 K), Kiss István (15 K), dr. Kornis Gyula (15 K), dr. Madzsar Imre (5 K), Miklós Ödön (25 K), Miskolczi kir. kath. főgimnázium (15 K), Mokos Gyula (15 K), Nagy Balázs (15 K), Vas megyei Casino Egyesület (10 K), dr. Victor Ágoston (15 K), összesen 160 K.

1921-re: Ifj. Ádám György (60 K), Budapesti egyetemi könyvtár (45 K), Kiss István (15 K), dr. Kornis Gyula (50 K), Lotti Károly (50 K), dr. Madzsar Imre (45 K), Miklós Ödön (15 K), Miskolczi kir. kath. főgimnázium (5 K), Pannonhalmi főapátság könyvtára (50 K), Ruzska A. Zoltán (50 K), Szombathelyi áll. főreáliskola (25 K), Vasváry Béla (50 K), összesen 460 K.

Mindösszesen 715 K.

1921 április havában fizettek:

a) alapítványt:

Babics József 1600 K
Dr. Boldisár Kálmán 500 »
Csobán Endre 300 »
Ébredő Magyarok Egyesülete debreczeni csoportja 50 »
Dr. Lukinich Imre 110 »
Wirker István 500 »

b) tagdíjat:

1915-re: Balassagyarmati áll. főgimnázium (8 K), összesen 8 K.

1916-ra: Balassagyarmati áll. főgimnázium, dr. Jancsó Dániel (5 K), összesen 15 K.

1917-re: Balassagyarmati áll. főgimnázium, dr. Jancsó Dániel, összesen 20 K.

1918-ra: Balassagyarmati áll. főgimnázium, dr. Divéky Adorján (1 K 20 f), Hajduszoboszlói áll. polg. fiúiskola, dr. Jancsó Dániel, összesen 31 K 20 f.

1919-re: Balassagyarmati áll. főgimnázium (15 K), Beniczky Elemér (15 K), dr. Békefi Remig (15 K), Budapest: Barcsay-utcai áll. főgimnázium (15 K), dr. Divéky Adorján (15 K), Felsőlövői ág. h. ev. főgimnázium (5 K), Győri áll. főreáliskola (5 K), Hajduszoboszlói áll. polg. fiúiskola (15 K), dr. Jancsó Dániel (15 K), dr. Keppich Gyula (5 K), Mezőtúri ref. főgimnázium (15 K), Sebestyén József (15 K), összesen 150 K.

1920-ra: Balassagyarmati áll. főgimnázium (15 K), dr. Balló István (15 K), Baumgartner Alajos (15 K), Beniczky Elemér (15 K), dr. Békefi Remig (15 K), *Bicske*: Vértessaljai ref. egyházmegye (5 K), *Budapest*: Barcsay-utcai áll. főgimnázium (15 K), Bernardinum (5 K), Kalazantinum (5 K), dr. Divéky Adorján (15 K), Felsőlövői ág. h. ev. főgimnázium (15 K), *Győr*: Áll. főreáliskola (15 K), Női felső keresk. iskola (15 K), Hajduszoboszlói áll. polg. fiúiskola (5 K), dr. Jancsó Dániel (10 K), dr. Keppich Gyula (15 K), dr. Lóránd Lajos (15 K), Mezőtúri ref. főgimnázium (10 K), Sebestyén József (15 K), Soproni áll. főreáliskola (5 K), összesen 240 K.

1921-re: Balassagyarmati áll. főgimnázium (50 K), Baumgartner Alajos (35 K), Beniczky Elemér (60 K), dr. Berger Samu (50 K), Bertényi Imre (50 K), dr. Békefi Remig (35 K), *Bicske*: Vértessaljai ref. egyházmegye (10 K), *Budapest*: Barcsay-utcai áll. főgimnázium (50 K), Bernardinum (60 K), Kalazantinum (45 K), dr. Czobor Gyula (50 K), dr. Donáth Leó (50 K), Ekamp Nándor (40 K), Felsőlövői ág. h. ev. főgimnázium (35 K), Goda Gyula (50 K), *Győr*: Áll. főreáliskola (50 K), Női felső keresk. iskola (15 K), Haraszti Etelka (50 K), Horváth Szaléz (50 K), Horváth Tibor (50 K), dr. Jánossy István (50 K), dr. Keppich Gyula (50 K), dr. Korilly Szilveszter (50 K), Kozma Ferencz (50 K), dr. Lakatos Dénes (50 K), dr. Madarassy László (50 K), Miklós Ödön (35 K), dr. Pecsner Emil (35 K), Rubinek István (50 K), Sebestyén József (60 K), Soproni áll. főreáliskola (15 K), Szelezky Iván (50 K), dr. Szendrei János (50 K), Székesfehérvári ciszterci főgimnázium (40 K), Vörös Lajos (50 K), összesen 1570 K.

1922-re: Beniczky Elemér (10 K), Sebestyén József (10 K), összesen 20 K.

Mindösszesen 2054 K 20 f.

1921 május havában fizettek:

a) alapítványt:

Ébredő Magyarok Egyesülete debreczeni csoportja ..	200 K — f.
Konta Sándor	50 dollár
Dr. Lukinich Imre	84 K 85 f.

b) tagdíjat:

1917-re: Gragger Róbert, Tolna vármegye Muzeuma, összesen 20 K.

1918-ra: Gragger Róbert, Tolna vármegye Muzeuma, összesen 20 K.

1919-re: Czegléd város (15 K), Gragger Róbert (15 K), Tolna vármegye Muzeuma (15 K), összesen 45 K.

1920-ra: Borsod-Miskolci Muzeum (10 K), Czegléd város (15 K), Egri áll. főreáliskola (15 K), Gragger Róbert (15 K), dr. Horváth Detre (15 K), dr. Király János (15 K), Nagyállói áll. főgimnázium (15 K), Sárközy Imre (5 K), Strömpl János (15 K), Tolna vármegye Muzeuma (15 K), összesen 135 K.

1921-re: Boleratzky Gyula (50 K), Borsod-Miskolci Muzeum (40 K), Czegléd város (15 K), Egri áll. főreáliskola (60 K), dr. Farkas László (50 K), Földi János (50 K), Gragger Róbert (50 K), dr. Horváth Detre (45 K), dr. Hübner Emil (50 K), dr. Király János (35 K), Kiskúnhalasi ref. főgimnázium (25 K), dr. Mamusich Mihály (50 K), Mezőtúri áll. leánygimnázium (50 K), Mihályi Ernő (50 K), Móri áll. polg. fiúiskola (100 K), Nagyállói áll. főgimnázium (35 K), dr. Oroszlán Zoltán (50 K), Sárközy Imre (45 K), Strömpl János (60 K), Tolna vármegye Muzeuma (60 K), összesen 970 K.

Mindösszesen 1190 K.

Novák Nándor, pénztárnok,

Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elhatározta, hogy *Magyarország újabbkori története forrásainak közzététele* során kiadja

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁIT

Az egész sorozat a tervezet szerint *mintegy 25 kötetre* fog terjedni. Elsőnek azt az érdekesítő anyagot fogja közzétenni, a melyet *Károlyi Árpád* a bécsi állami levéltárban csak nemrégiben fedezett föl s a mely

SZÉCHENYI DÖBLINGI IRODALMI HAGYATÉKÁT

tartalmazza 2 kötetben.

AZ I. KÖTET tartalma a következő lesz:

Történeti bevezetés, mely a titkos államrendőrség (*haute police*) iratai, a ministertanács jegyzőkönyvei és sok más, eddig kiadatlan és teljesen hozzáférhetetlen levéltári anyag alapján előadja Széchenyi rendőri megfigyeltetésének okait és változatos történetét.

Ezt követik: Széchenyinek *naplója, 1848 márczius 19-től 1848 szeptember 4-dikéig*, Széchenyi lelki betegségének catastrophalis kitöréséig.

Az *1859-1860-ból való*, a márcziusi házkutatásig vitt *napló*.

Széchenyi *utolsó rövid naplója*.

Széchenyinek válogatott levelei 1858-1860-ból, valamint hozzá intézett *válogatott levelek*.

Egy remek *parainézise fiához Bélához*, 1857 novemberéből.

Széchenyi utolsó műve, melyet közvetlen a házkutatás előtt fejezett be *»Disharmonie und Blindheit«* cím alatt s mintegy a *»Blick«* folytatásakép akart kinyomatni.

A II. KÖTET azt a *nagyterjedelmű, hatalmas, magyarnyelvű munkát* fogja hozni, a melyen Széchenyi 1857-ben dolgozott, még mielőtt Bachnak *»Rückblick«*-je (mely alkalmat nyújtott a *»Blick«* megírására) megjelent volna. Széchenyi e nagyszabású alkotása a legmaróbb satyra a bécsi kormány egész rendszere s e rendszer legfőbb képviselői ellen.

A Magyar Történelmi Társulat *egyelőre* erre a két érdekesítő anyagú kötetre hirdet előfizetést. A *két*, együtt hozzávetőleg *1400 oldalra terjedő kötet* ELŐFIZETÉSI ÁRA fűzve, finomabb papíron **400 KORONA**. Az előfizetési összegek postai befizetőlappal **25.217 sz. postatakarékpénztári számlánkra* vagy a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél lévő folyószámlánkra* küldhetők be. **A bolti ár jelentékenyen magasabb lesz.**

Az előfizetések a *Századok szerkesztőségének* (I., Attila-utca 13. III. 10.) jelentendők be.

Az első kötet még 1921 november hónapjában megjelenik. Megjelenése után már a magasabb bolti ár fizetendő, a melyből tagjainkat 25% kedvezményben részesítjük.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTÉSE
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LV. ÉVF. 6-10. SZ. 1921. JÚNIUS-DECZ.
BUDAPEST, 1921. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❁❁❁

FELHÍVÁS! A jelen füzet borítékának utolsó két lapján közöltekre különösképen felhívjuk t. tagjaink szíves figyelmét.

Tartalom.

	Lap
Dr. Klebelsberg Kunó: Elnöki megnyitóbeszéd	145
Hekler Antal: A magyar művészet-történelem főadatai	161
Lukinich Imre: Bethlen Gábor és Pozsony városa. 1619–1621. (II. közl., vége.)	172
Holub József: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az »időlátott levelek«. (II. közl., vége.)	212

Történeti irodalom.

Szabó György Piusz: Ferenczrendiek a magyar történelemben. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	236
Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története a reformációtól napjainkig. Ism. <i>Szigethy Lajos</i>	239
Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Ism. <i>Domanovszky Sándor</i>	241
Dabrowski János: Nagy Lajos utolsó évei. (Ostatnie lata Ludwika Wielkiego.) Ism. <i>Divéky Adorján</i>	245
Juhász Kálmán: A licentiatusi intézmény Magyarországon. Ism. <i>A. A.</i>	249
Babinger, Franz: Zwei türkische Schutzbriefe für Georg Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649. Ism. <i>Lukinich Imre</i>	252
Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum. 1773. Ism. <i>Hlb. Szekfü Gyula:</i> Három nemzedék. Ism. <i>Balanyi György</i>	255
Szviezsényi Zoltán: Hogyan veszett el a felvidék. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	259
Gr. Esterházy Miklós: Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. aug. 2-ig terjedő időkből. Ism. —y. —r.	261
Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felújítása korából. Ism. <i>Szentpétery Imre</i>	262
Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum évkönyvei 1918 és 1919/20. Ism. —d.	265
Hekler Antal: A classicismus jelentősége és térfoglalása az ókori művészetben. Ism. <i>Gerevich Tibor</i>	268
Dante Monarchiája. Ford. <i>Balanyi György.</i> Ism. <i>Patek Ferencz</i>	271
Dieffenbacher J.: Deutsches Leben im 12. u. 13. Jahrh. Ism. —o. —o.	273
Jablónkay Gábor S. J.: Loyolai szent Ignác, Jézus-társasága alapítójának élete és működése. Ism. <i>Dóry Ferencz</i>	274
Jelentés a magyarországi kutatásokról. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	277
Folyóírátszemle	279

Tárca.

Lukinich Imre: Főtitkári jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1920/21. évi működéséről	289
Hivatalos értesítő	294

A szerkesztésért és a kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi **60 K**; előfizetők a **Századokat 100 K**-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099.**

Elnöki megnyitóbeszéd.

A Magyar Történelmi Társulat 1921 évi december hó 30-án tartott közgyűlésén mondotta **dr. gr. Klebelsberg Kunó** elnök.

Tisztelt Közgyűlés!

1920 tavaszán, midőn a Magyar Történelmi Társulat közgyűlése nemzeti katastrópháink után első ízben összeült, éles vészjelt adtunk, hogy a magyar közvéleményt kábultságából felrázzuk s hogy a nemzeti áldozatkésztséget művelődésünk megmentésére fölkeltsük. Agitációs munkánk nem maradt eredménytelen. Társulatunk céljaira ezideig kereken 4 millió gyűlt össze. De a Történelmi Társulat actiója felkeltette az Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság nemes versenyét is s ma már el lehet mondani hogy a tudományos és irodalmi nagy szervezeteknek mintegy 10 millió alapjuk van, mi tervszerű és gazdaságos felhasználás mellett még a mostani drágaságban is számottevő munkásság kifejtését teszi lehetővé.

Midőn nem az államkincstár ajtaján kopogtattunk, hanem a társadalomhoz fordultunk, akkor hagyományos magyar utakon jártunk. A tudomány- és művészetpártolás minálunk nem volt fejedelmi s csak kevéssé volt állami feladat. Symbolikus e tekintetben a külföldi nagy akadémiák és a mi akadémiánk alapítása és kifejlődése közötti különbség. Míg a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti alapítás, mely anyagi eszközeit is a társadalom áldozatkésztségének köszönheti, addig a continens hasonjelleű nagy intézményeit többnyire az uralkodók alapították a végből, hogy az állam által rendelkezésükre bocsátott subventiókból irányítsák az ország tudománypolitikáját.

Ősanyjuk az académie française, melyet XIII. Lajos vezető minisztere, Richelieu létesített. A nagy cardinalis, mint kultúrpolitikus is sастekinteteket vetett a messze jövőbe, de mint igazi reálpolitikusnak első célja ez alapításnál az volt, hogy a francia nyelvet az önkényességek és szabálytalanságok salakjától megtisztítva, a barbár nyelvek sorából kiemelje és számára azt a magas fokot biztosítsa, melyet a maga idején a görög és a latin elfoglalt, hogy így a nagy nyelvek sorában a francia a harmadik legyen. És hogy a francia nyelv nemcsak tökéletes instrumentum a legkomplikáltabb gondolatok kifejezésére, hanem diplomatiai, sőt világnyelv is, az nemcsak Richelieu törekvéseinek és a francia akadémia munkásságának egyik legértékesebb eredménye, hanem egyben Franciaország politikai sikereinek egyik főtényezője.

A közép- és keleteurópai akadémiai törekvések nagy mozgatója, Leibniz is korának fejedelmeire vetette szemét. Poroszországban I. Frigyesnél hamarosan, Oroszországban Nagy Péternél pedig halála után meghallgatásra talált, Drezdában és Bécsben ellenben sikertelenül kopogtatott. Ismét symbolikus, hogy a porosz királyság és a berlini akadémia megalapítása 1700-ban úgyszólván egyidőben történt s azóta a kapcsolat állam és kultúra között ott állandó. Sophie Charlotte, a nagyműveltségű királyné örömmel karolta fel Leibniz tervét. Férje, I. Frigyes pedig hamarosan átlátta, hogy új királysága székvárosának és udvarának vele kapcsolatos tudós társaságra már csak a prestige okából is szüksége van és a naptármonopolium bevételeinek átengedésével a szükséges anyagi eszközöknek is birtokába juttatta az új intézményt. A királyi akadémia második és valódi megalapítója azonban voltaképen Nagy Frigyes lett, kinek tudósok társasága uralkodásának kezdete óta valóságos életszükséglet volt és a ki a sokoldalú Maupertuist állítva a szervezet élére, annak valóban tudományos működését minden téren biztosította. Poroszország 1864—1871-iki tünelmentes sikerei után megkezdődött ott a tudományok monumentális állami támogatása. Mommsen I. Vilmos császárról

mondott 1888-iki emlékbeszédében nyomatékosan mutatott rá arra, hogy a tudomány fejlesztése állami feladat. »Aki a német nép sorsát intézi, — úgymond — az nem hagyhatja figyelmen kívül a német tudományt sem s az államférfúi munka e részének jelentősége állandóan növekszik. A kutatás bármely mezején minél magasabbak a feladatok, annál kevésbé elégséges már az egyes munkás szorgalma és képessége. A munka szervezése úgy az anyaggyűjtés, mint a feldolgozás, meg az új munkatársak kiképzése terén mindig nagyobb terjedelművé válik és mindenekelőtt szükség van az intézményeknek arra az állandóságára, mely az egyes ember élettartamán túl a munka folytatását biztosítja.« Igy Mommsen.

Bajorországban az akadémia-alapítás szintén a politikai irányzatban beállott fordulattal, az államnak reorganisációjával függött össze. Max Emánuel választó, XIV. Lajos szövetségese, belesodródott a spanyol örökösödési háborúba ; VI. Károly császár és bajor választó, Mária Terézia ellenfele pedig beavatkozott az osztrák örökösödési háborúba. Általában ez a két Wittelsbach Bajorország erejét meghaladó hatalmi politikát folytatott, mely a kis országot egészen kimerítette. A szükséges fordulat III. Maximilián József alatt következett be, ki a felvilágosodott absolutismus eszközeivel népének jólétét igyekezett emelni és belterjes politikába kezdett. Közgazdasági és pénzügyi reformjainak kulturális kiegészítése céljából behozta az általános tan kötelezettséget, 1759-ben pedig Münchenben megalapította a választófejedelmi akadémiát, mely a szabadkutatás és a censuramentesség privilegiumát nyerte és a német nyelv, meg a bajor történelem művelésével, továbbá természet-tudományi kutatásokkal foglalkozott. A XIX. században pedig a Wittelsbachok egyenesen arra törekedtek, hogy székvárosukból modern Athent csináljanak. I. Lajos Münchennt művészvárossá tette, II. Maximilián pedig a tudományokat karolta fel. Rankének ez a királyi barátja volt a mi szakmánknak, a históriának talán legnagyobb maecenása. A nagy északnémet történész emlékirata alapján 1859-ben

megalapította a bajor királyi akadémia történelmi bizottságát s bőkezűen gondoskodott a felállított hatalmas programm kiviteléhez szükséges anyagi eszközökről. E széles keretben indult meg a német birodalmi gyűlési emlékek kiadása, a kiváló német egyéniségek életrajzának gyűjteménye és több más sorozatos nagy történelmi mű.

Mindezek az akadémiák államalapította intézetek, melyeket beragyogta, melyeknek tekintélyét növelte a fejedelmi kegy. A nemzet és a dynastia között a multakban felmerült sajnós félreértés következményeként fejedelmi kegy a magyar tudományos intézetekre vajmi ritkán terjedt ki. De talán ennél is nagyobb baj volt, hogy a kiegyezés óta, mikor már magunk rendelkezünk az állam pénzügyi eszközei felett, helytelenül alkalmazott takarékoságból igazán nagy conceptiójú intézkedés kulturális téren vajmi kevés történt. Mégis, látva azt az erőteljes gazdasági fejlődést, mely a kilenczvenes évek elejétől a világháború kitöréséig eltelt negyedszázad alatt lefolyt, abban az időben erősen reméltem, hogy a magyar állam pénzügyi helyzete nagyarányú tudományos politikai programm felállítását teszi majd lehetővé s hogy ebből kifolyólag a magyarság is beléphet a nagy kultúrnemzetek sorába. Reméltem, hogy állami könyvtárainkat, múzeumainkat, egyetemeinket, klinikáinkat és más kutatási intézeteinket úgy a szellemi, mint a természettudományok terén rendszeresen kifejleszthetjük. Reméltem, hogy történelmi, föld- és néprajzi kutatások céljából egyes tudósokat és egész missiókat küldhetünk a külföldre. A világháború és nemzeti katastrópháink azonban főleg az állami pénzügyeket rongálták meg s így igényeinket az állammal szemben most lényegesen le kell szállítanunk. Mégis meg kell mutatnunk, hogy a történetek daczára sem váltunk Balkánná, hogy legalább kulturális alapintézményeinket fenn tudjuk tartani.

Kulturális nagy intézményeink sorában a legújabb időkig mostohagyermek volt a bennünket legközelebről érdeklő Országos Levéltár, mely mind a mai napig teljesen alkalmatlan helyiségekben zsellérekedik. A Levéltár új épülete közvetlenül a háború kitörése előtt tető alá jutott ugyan,

de belső berendezését a háborús anyagszükére való tekintettel, sajnós, függőben hagyták. Örömmre szolgál, hogy a befejezési munkálatokra mint belügyminiszternek 11.500.000 koronát bocsátott rendelkezésemre Kállay Tibor pénzügyminiszter, ki a Kállay-nemzetség nagy tradícióinak megfelelően már ismételten tanajelét adta nagy megértésének történelmi céljaink iránt. Ezzel, úgy hiszem, az Országos Levéltár is a végleg consolidált intézmények sorába lép s igyekezni fogok, hogy ez a nemzeti intézetünk ne csak nemesi családfák felülvizsgálatára használtassék, hanem első sorban mint tudományos intézet administráltassék, melynek mégis az a fő hivatása, hogy történelmünk ott őrzött ősforrásait szakszerűen rendezze és nyilvántartsa, a források használatát a kutatóknak megkönnyítse, a kútfők publikálásában közreműködjék és egy megindítandó folyóiratban az anyagot rendszeresen ismertesse. Ha az Országos Levéltár egyéb rokon kultúr-intézményekkel összefogva évnegyedes folyóiratot adna ki, úgy ez nemcsak pótolhatná a megszűnt »Történelmi Tár«-t, hanem a »Századok«-at is tehermentesíthetné oly irányban, hogy a szigorúan szakszerű, főleg a diplomatikai és chronologiai cikkeket, meg a levéltári ismertetések is közreadhatná. A tisztán tudósoknak szóló cikkektől ekként leterhelt »Századok«-ban azután főleg feldolgozásokat, kisebb terjedelmű monographiákat, essay-eket és történelemphilosophiai cikkeket hozhatnának s így a közönség szélesebb rétegeinek érdeklődésére is számíthatnának. Hogy az Országos Levéltár új és méltó otthonában a fokozott tudományos igényeknek meg tudjon felelni, ahhoz megapadt tisztviselői kara is kiegészítésre szorul. Nevezetesen szükség volna jog- és gazdaságtörténészre, valamint a művészeti vonatkozású anyagra való tekintettel művészettörténészre is.

Az Országos Levéltár reorganisatióján kívül mélyrehatóbb állami intézkedést alig várhatunk. Annál buzgóbban kell azonban folytatnunk az agitatiót, hogy a társadalmi áldozatkészség el ne lankadjon és annál gondosabban kell a mi társulatunknak is a történelmi munka rendszeres pro-

grammját felállítani. Felemelő érzés, hogy e részben olyan férfiak nyomdokaiban járunk, mint boldogult nagy elődünk : Ipolyi Arnold, ki bölcs volt a célkitűzésben és elhalt érdemes főtitkárunk : Szilágyi Sándor, ki a munkatársakat annyi szeretettel tudta egy-egy tudományos vállalkozás körül csoportosítani. A ki kételkedik abban, van-e belső jogosultsága a kultúrpolitikusnak ahhoz, hogy a tudományos szakkörök elé programokat terjeszsen, az olvassa el Ipolyi Arnold három monumentális beszédét, melyben Társulatunk vándorgyűlésein a gazdaság-, had- és művészettörténelem művelésére serkentette a historikusokat. Azt hiszem, nagy elődöm, Ipolyi Arnold szellemében cselekszem, midőn a magyar művészettörténelemnek Társulatunk működési körébe újból való felvételét indítványozom. Kicsinyek lettünk, összezsugorodtunk, erőinket össze kell tartanunk, minden egyes történelmi tudomány-ág művelésére külön egyesületet fenntartani képesek nem vagyunk. Ezért barátsággal és bizalommal hívom művészettörténész kartársainkat, helyezkedjenek el és dolgozzanak Társulatunk keretében.

Törekvéseinknek minden téren egyik főhibája a szervezetlenség és a tervszerűtlenség. Általában túlsok magyar ember tartja magát egyéniségnek, a miből aztán jogot merít önkényes célkitűzésre, csapongásra és rokontörekvésű emberekben inkább versenytársat, sőt ellenséget lát, semmint munkatársat, kivel a közös cél elérésére erőit egyesítenie kellene. Ahhoz, hogy valamely szervezet ne csak az alapszabályok papírján legyen meg, hanem mint eleven valóság éljen és hasson, ahhoz az anyagi eszközöktől eltekintve főleg kettő kell : céltudatos vezetés és olyan tagok, kik harmonikus együttműködésre hajlandók, a vezetésben bíznak, egymás között pedig rokonszenveznek. Annak, hogy a magyar nemzetnek ma nincs közelismert vezére, úgy mint voltak a XIX. században József nádor, Széchenyi, majd Kossuth, azután Deák, annak nemcsak az az oka, hogy napjainkban ritka az igazán kiemelkedő politikai vezető talentum, hanem nem kismértékben az is, hogy a tömegekben túlsok a képzelt egyéniség, ki magáról azt hiszi, hogy a legkomplikáltabb

kül- és belpolitikai, közgazdasági és sociális kérdésekben a saját fejével is el tud igazodni és voltaképen nem szorul vezetésre. Anyai nagyatyám büszke volt arra, hogy több dunántúli köznemes társával levett kalappal sorfalat állott Deáknak az Angol királyné előcsarnokában és élete végéig mint megannyi orakulumot emlegette a haza bölcsének elejtett szavait. Ma vezethetlenné vált a tömeg. Lám a német tud »Genosse«, a nagy egészbe készségesen és szervesen beilleszkedő tag lenni, ki önkorlátozásra, önfegyelmzésre is hajlandó, csakhogy az egész viruljon. Főleg a szervezkedési képesség és készség magyarázza meg azt, mint volt képes a németiség öt éven át ellenállni úgyszólván az egész világnak. A tervszerűség és szervezettség nemcsak a politikában záloga a sikernek, hanem általában minden téren. A modern élet méretei hihetetlenül megnövekedtek s az így megnövekedett feladatokkal, követelményekkel és munkatömeggel az egyes ember megbirkózni alig tud. Ez erőit meghaladja, társulnia kell.

És ez nincs másképen a tudományos élet terén sem. Jól tudom én azt, hogy a tudományos felfedezés, a találmány a lángész legsajátosabb megnyilatkozása, az Isten áldotta tehetség rejtelmes mélységeiből tör elő akárcsak a tűzhányó lávája vagy a gejzir forró vize a föld titokzatos rétegeiből. De ilyen szükségképen egyedülálló, sajnos ritka, tüneményes eruptiók mellett a szakképzettek ezrei működnek közre a tudományok továbbfejlesztésén. Főleg az előmunkálatokhoz, az anyaggyűjtéshez, a tudományos félgyártmányok előállításához kívántatik meg számos szorgalmas kéz, sok, a munka tömegétől vissza nem rettenő, friss, fiatal erő. A tudományos munkának mennyiségileg túlnyomó része nem a lángész, hanem szorgalmas kezek produktuma. A botanikusok tervszerűen beutazzák az egyenlítő őserdeit és a sarki tájakat, Ázsia belsejét és az Océánokat, hogy a növénytarakban minél teljesebb gyűjteményeket állítsanak össze földünk flórájából, mely gyűjtemények azután a további kutatásnak nélkülözhetetlen alapföltételei. A historikusok pedig végigjárják Európa nagy levéltárait, hogy egy-egy

korszak története ne egyoldalú forrásból és hézagos adatokból, hanem minél teljesebb anyagból legyen megépíthető. Így jönnek létre a nagy történelmi forráskiadások, melyeknek tervét csekélyszámú embernek egységesen kell megkonstruálnia, melyekét azonban csak nagyobb számú fiatal kutatók egyesített munkája érlelhet tette. A középkor történeti kútfőinek kiadása viszonylag könnyebb feladat, mert a diplomatika már kimunkált tudomány s az írásos emlékek abból a korból csekélyebb számmal maradtak fenn, mint az újabb időkben; úgyhogy fel lehet állítani az elvet, hogy úgyszólván minden oklevél becses emlék és regesztákban vagy egész terjedelemben kiadható. Sokkal nehezebb probléma az újkor történeti emlékeinek publikálása, melyek, épen mivel nagy számban maradtak fenn, gondos kiválasztást igényelnek. A *vezető* egyéniségek, a *főcselekmények* és az *alapintézmények* köré kell csoportosítani az anyagot s ezekre a tárgyakra vonatkozólag is csak a leglényegesebb, legjellegzetesebb és az események összefüggése szempontjából számottevő darabokat kell közreadni. Ezek mind az egyén erejét meghaladó nagy tudományos vállalkozások, melyeknek meglátása, kezdeményezése, megszervezése és administrálása az akadémiáknak és más tudományos társaságoknak talán legfőbb feladata. Jól mondta Mommsen, I. Vilmos korának nagy tudománypolitikusa, a berlini akadémia Leibniz-emléknapján 1887 június 30-án tartott beszédében, hogy az akadémia működési tere ott van, a hol »a munkaköltségek az egyes ember anyagi eszközeit meghaladják, a hol tudós-associációra van szükség, a hol a nagy tudományos vállalkozások az egyes ember erején és élettartamán túl terjedő fővezetést tesznek szükségessé«. Majd így folytatta: »A tudomány bizonyára mindig individualis marad és minden nagyot és jót nem végezhet az akadémia, hanem az egyes ember akár akadémikus, akár nem. De a munka vagy helyesebben az előmunkálatok megszervezésének jelentősége e mellett mérhetetlen, állandóan növekszik és ezt megvalósítani vannak hivatva a tudományos akadémiák.« Wilamovitz-Moellendorff pedig, ki

Harnack mellett nagy szerepet játszott a német tudományosságunk II. Vilmos alatti fellendítésében, talán túlélesen mondja: »Tudományt lehet, sőt részben kell is úgy űzni, hogy mindenki azt teszi, amit akar, tehát sportszerűleg. De olyan feladatoknál, melyek az egyén erejét meghaladják, szervezésre van szükség és a dolog nem megy férfias fegyelem és önmegtartózkodó alárendelés nélkül.« Azután hozzáteszi, hogy »a ki meg akarja ismerni a német jellemet, az nézze meg a német munkát. Menjen el a mezőgazdákhoz és az erdészekhez, a kik vízenyős réteket és mocsarakat tesznek művelhetővé és a földből mindig nagyobb jövedelmet vonnak ki. Menjen a német kohókba és bányákba, az ipari és kereskedelmi nagy üzemekbe, a nagy bankokba és irodákba, a katonai gyakorlóterekre, de menjen el a német akadémiákhoz is. Mindenütt ugyanazt a német szellemét látja majd a munkának; a kezdeményező gondolatot, a mely szükségképen az egyesé és a közös célra összefogott sokaság tetterejét.« Ha tudományos téren nagyot és összefüggőt akarunk alkotni, követnünk kell Mommsen és Moellendorff tanácsát. Ebben az értelemben a magyar szervező erőnek próbáját akarta adni társulatunk, midőn historikusaink színét-javát tömöríteni igyekezett »Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai« című vállalatunk körül. A sorozatot Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka nyitotta meg, melyet Károlyi Árpád talált meg és látott el történeti bevezetéssel és jegyzetekkel. Magyarország kormányzója ebből az alkalomból magas kéziratot intézett az agg tudóshoz, melyben a mű megjelenését irodalmi eseménynek mondja és melylyel Ó Főméltósága Károlyi érdemes személyében kitüntette és megtisztelte az egész magyar történetírást.

Tervszerűsége nemcsak azért van szükség a tudományos munka terén, hogy az egyes ember erőit meghaladó feladatokra a munkatársakat összehangzatos tevékenységre egyesítsük, hanem azért is, hogy a történelmünk terén mutatkozó hézagokat fokozatosan kitölthessük. Nemzeti multunk több korszaka, így különösen a XV. század első fele, a XVIII. és XIX. század pedig úgyszólván a maga

egészében kevésbé van felderítve. De fejletlenek történelmünknek egyes speciális ágai is, mint a társadalom- és párttörténet, a gazdaságtörténet, a közigazgatás története és művészettörténetünk. Az igaz, hogy az individualitás fájdalmas megszorítása lenne, ha kész tudósokat akarnánk hajlamaik, előtanulmányaik és terveik ellenére valamely korszakkal vagy tudományággal való foglalkozásra unszolni. De az egyes egyetemi intézeteket vezető tanároknak a seminariumi themák és dissertatiós thesisek kitűzésénél bőséges alkalmuk nyílik az új nemzedék tanulmányainak irányítására. A mutatkozó hézagok kitöltésére nem pályadíjakat kell kitűzni, hanem embereket kell nevelni. A budapesti egyetem történeti seminariumait valóságos történeti intézetekké lehetne kifejleszteni, ha akadnának nagylelkű adakozók, akik rendszeres évi stipendiumok kilátásba helyezésével 4—5 egyetemet végzett ifjúnak lehetővé tennék, hogy a szaktanár felügyelete alatt 2—3 évig mint assistens vagy adjunktus továbbdolgozhasson, miközben a kezdő seminaristákkal is behatóbban foglalkozhatnék. Általában a seminariumokra, a tudósképzésnek ezekre a melegházaira az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell majd fordítanunk. Nagy baj volt, hogy az állam ezeknek az intézeteknek könyvtárait nem részesítette kellő anyagi támogatásban, úgy hogy még a legszükségesebb új könyveket és folyóiratokat sem voltak képesek megvenni, mi azzal a veszéllyel is jár, hogy a mai könyvtárak mellett maguk a professorok sem szerezhettek kellő időben tudomást az egyes szakok új eredményeiről. Annál dicséretesebb, hogy gróf Zichy Rafaelné kezdeményezésére Almásy Imre, Hoyos Miksa, Somssich László és Révay Simon grófok évente nagyobb mennyiségű búza egyenértéket ajánlották fel a történeti és filozófiai seminariumok könyvtárainak gyarapítására. Persze az egyetemi oktatás, a seminarium nem mutathat fel igazi eredményeket akkor, ha az ifjúság kellő előtanulmányok nélkül jön fel a főiskolába.

Az előtanulmányok sorában nem tudom eléggé hangsúlyozni a történészre nézve a nyelvtanulás fontosságát.

Itt nem Berlitz- vagy más rokon módszer szerint elsajátított beszélési készségre gondolok, hanem arra, hogy a magyar historikus az újkor nagy nemzeteinek történeti emlékeit és műveit eredetiben olvasni tudja. A középkorral valahogy csak meglennénk, mert a finn-ugor és turáni nyelvészet nálunk behatóan művelik, a latin és a görög nyelvet pedig ifjúságunk még a középiskolában tanulja. Persze nem ártana, ha ifjúságunk a gymnasiumban a latin klasszikusok mellett a középkori, különösen a hazai latinsággal is megismerkednék. Fel kellene venni a tantervbe Anonymusnak és Kézai-nak, fontosabb törvényeinknek, pl. az aranybullának és Verböczynek, Bonfininek és Galeottinak, Istvánffynak és Szamosközynek, Bél Mátyásnak és Katona Istvánnak szemelvényekben való olvasását. Görög tantervünkbe is beilleszthetők lennének a bennünket oly közelről érdeklő byzanci auctorok: Priscus Rhetor és Leo Grammaticus, Bölcs Leó és Konstantin Porphyrogennitus császárok munkáinak magyar vonatkozású részei. A nagy fennakadások azonban a modern nyelvek terén vannak és hogy az újkori, különösen a XVIII. és XIX. századbeli egyetemes történelem nálunk oly kevés művelője akadt, annak nem csekély részben oka történéseink fogyatékos nyelvismereteiben rejlik. Attól a fiatal tudóstól, a ki történelemből a doktori fokot meg akarja szerezni, okvetlenül meg kellene kívánni a németen kívül még egy nyugateurópai nyelvnek, a francziának, olasznak vagy angolnak ismeretét.

Azelőtt a tudósnevelés és a szellemi termelés nagy kérdései mellett a könyvek és folyóiratok technikai előállításának egészen alárendelt jelentősége volt s legfeljebb egy-egy mű díszesebb kiállításáról, az illusztrációk és a mellékletek művészi kiviteléről emlékeztek meg a könyvbírálok. Ma az, hogy mérsékelhetők-e a legszerényebb kivitelű magyar könyv előállításának és terjesztésének költségei, a tudományos munka lét vagy nemlét kérdésévé duzzadt fel. Az üzleti úton beszerzett papír árát és a nyomdák által felszámított előállítási költségeket a tudományos társulatok sem képesek viselni, még kevésbé az egyes tudományos írók, kik művü-

ket maguk óhajtanák kiadni. Ha a folytonos drágulás ellen szervezkedés útján nem tudnánk védekezni, akkor a tudományos könyvkiadást Magyarországon egyszerűen be kellene szüntetni. A nyeresztkedésre alakult nyomdavállalatoktól nem lehet méltányosan követelni azt, hogy tudományos célra állandóan önköltségen vagy épen veszteséggel dolgozzanak. Hiszen minden önköltségen végzett munka más haszonhajtó munka elől veszi el a nyomda idejét és helyét. A tömérdek napilap, hirdetés és más hasonló sajtótermék pedig elég sok, jól jövedelmező munkát ad ezeknek a nyomdákknak s így a kellőképen foglalkoztatott üzleti nyomdák nem is vehetik rossz néven a tudományos intézeteknek és testületeknek, ha a maguk szükségleteiknek kielégítésére altruista nyomdát alapítanak. Mindezért Társulatunk hálásan karolta fel az altruista nyomdának Czákó Elemér által felvetett tervét, melynek a testvér-társulatok bevonásával és az Országos Központi Hitelszövetkezet hathatós támogatása mellett 8—9 millió korona alaptőkével való megalakulása biztosítottnak tekinthető. Minthogy pedig ez a nyomda a papirozt is közvetlenül és nagyban szerzi majd be, azért az önköltséges papír és nyomás előnyeit egyaránt élvezni fogjuk.

Ha megszervezzük úgy szellemileg, mint technikailag a tudományos termelést, akkor kötelességünk gondoskodni a termés értékesítéséről is, mi csak abban az esetben sikerülhet, ha kellő mozgékonyssággal végezzük a könyv kiadását, ha a sajtót a tudományos könyv terjesztésének szolgálatába tudjuk állítani és ha meg tudjuk szervezni az olvasóközöniséget.

Társulatunk, mint kifejezetten tudományos egyesület, egész belső szervezeténél fogva nem rendelkezik azokkal az erővel, melyek a könyvkiadással üzleti szellemben tudnának foglalkozni. Ennek a hiánynak pótlására Zielinski Szilárd kezdeményezésére és lelkes támogatása mellett két és fél millió korona alaptőkével könyvkiadó vállalatot alapítottunk, melynek részvényei csekély kivétellel Társulatunk tulajdonában vannak. A vállalat, melynek üzleti kiépítése

most van folyamatban, működését Széchenyi István naplójának teljes kiadásával kezdi meg.

Az előttünk álló nehéz években túlnyomólag olyan műveket szándékozunk kiadni, melyek tárgyuk jelentőségénél és feldolgozásuk szintjénél fogva a művelt közönség szélesebb rétegeinek érdeklődésére tarthatnak számot. Az érdeklődés felkeltése végett nem szabad visszariadni a tisztet, a tárgyi reklámtól sem. A sajtó a modern életben olyan eszköz, mely nélkül tömeg-eredményeket elérni nem lehet. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatékának közrebocsátásánál tett tapasztalataink e részben a legszebb reményre jogosítanak, a mennyiben a napi sajtó a közönséget készséggel és pontosan tájékoztatta Társulatunk e kiadványáról és további irodalmi terveinkről. A sajtónak értékes támogatásáért e helyről is őszinte köszönetet mondok.

Az olvasóközönség megszervezése ma különösen fontos feladat, midőn az ország kétharmadrészének elszakításával olvasóközönségünk igen értékes részét, különösen a Felvidék és Erdély művelt magyarságát elveszítettük. Az egyes évek irodalmi termésében valóban értékes munka nem túlnagy számmal van. Ezeket a műveket bevinni a művelt nagyközönség széles rétegeibe — ez a feladat. A XIX. század folyamán majdnem minden nagyobb vidéki városban irodalmi körök alakultak, melyek helyenkint intensív életet is élnek, ha akad mozgékonyabb titkáruk. Az összeomlás óta pedig különösen a nemzeti gondolat ápolására nagy társadalmi szervezetek alakultak, melyek az egész országot behálózzák fiókjaikkal. E szervezeteknek lenne egyik legszebb feladata, hogy a sajtó által ismertetett, valóban értékes műveket 10, 15, 20%-ot meg nem haladó haszonrészesedés mellett közvetlenül az olvasó kezébe juttassák. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének kiterjedt vidéki szervezete teljes mértékben kivette részét Széchenyi döblingi irodalmi hagyatékának terjesztéséből. A szövetségnek ezért a hazafias munkájáért a Magyar Történelmi Társulat meleg köszönetét tolmácsolom. A jó magyar könyvnek be kell jutni minden igaz magyar házba. Ez nemcsak művelődé-

sünek, hanem nemzeti fennmaradásunknak is lét vagy nem lét kérdése.

Mert téves azt hinni, hogy a háborúkat követő békekötésekkel megszűnik a küzdelem. A küzdelem állandó jelenség az ember és az emberiség életében. A küzdelem a történelem egyik örök principiuma, mely időnként csak formáit változtatja. A fegyverek harcát az egyes nemzeti gazdaságok és kultúrák harca követi.

Alig zajlott le az 1870—71-iki német-francia háború, a Reichstag 1871 május 24-iki ülésében máris annak a kívánságának adott kifejezést, hogy Strassburgban mintegyemet szervezzenek, melynek tanárait Németország legkiválóbbjai közül vegyék egyenesen azzal a céllal, hogy Elsass-Lotharingiában a német szellem úttörői legyenek. Az egyetem már 1872-ben megkezdte működését s az idők folyamán külön városrészzé fejlődött ki, melyben parkok között paloták, klinikák, kutatóintézetek és laboratóriumok egész sora emelkedik. A németségnek ez a hatalmas alkotása az 1914—18-iki háború után francia kézre került és Franciaország teljes mértékben felismerte ennek az intézménynek a jelentőségét. André Hallays a »Revue des deux mondes« 1919. évi folyamában a strassburgi egyetemről írott cikkében erélyesen sürgeti a francia tudomány és a francia gondolat védelmének szervezését a Rajnánál. »Ezt a munkát — úgymond — Németország szemé előtt fogjuk végezni. Nézni fog bennünket, lesni fog bennünket, számíthatunk éberségére. Ha kudarcot vallunk, észreveszszük örömen, ha munkánk sikerrel jár, nyugtalanságán. A rajnamelléki nép a legjobb helyen levő, a legfigyelmesebb tanuja lesz művünknek. Akárcsak müncheni, lipcei vagy berlini polgártársaik, rosszakaró gúnnyal nézik majd az erőfeszítést, melyet Franciaország kísért meg Elsassban. Meg is vannak egyébként győződve róla, hogy ezek az erőfeszítések meghiusulnak és hogy a strassburgi egyetem marasmusra és romlásra van kárhóztatva, mert mint jó németek, még mindig hisznek kultúrájuk kiválóbságában és a latin fajok testi silányosságában. Az a lelki zavar is, melybe katonai vereségük érzete

őket keverte, súlyosabb lesz, ha látják, hogy *ellenfeleik* gazdasági és, amint ők mondani szokták, *kulturális győzelmeket aratnak*. És ezek közül a győzelmek közül büszkeségüket leginkább azok fogják bántani, melyeknek színhelye Elsass lesz. Talán meg is ingatnák a rajnaiak hűségét a Birodalom iránt. A német militarizmus összeomlása kicsinyesség lenne, *ha nem pusztítjuk el Németország erkölcsi fegyverzetét*, s az eszköz ennek a célnak elérésére az, hogy Németország kezdjen kételkedni önmagában és missiójában. A legszellemesebb propaganda, a legügyesebb diplomácia itt nem segít. Az egyedüli érv, az egyedüli ok, mely *demoralisálni fogja Németországot, az, ha mi sikeresek leszünk Elsassban*. Ha Elsass 10 év alatt virágzó tartomány képét fogja mutatni, a rajnaiak kisebb ragaszkodást fognak érezni a Birodalom iránt. Ha 10 év alatt a strassburgi egyetem Európa egyik első tudományos intézete lesz, *a germán kultúra dogmája el fogja veszíteni sok hívét* még Németországban is. Strassburgban fog eldőlni a Birodalom és . . . Franciaország jövője.« Valójában alig rajzolták még meg éleesebben *a kultúrák küzdelmét*, mint André Hallays ebben a pár mondatban.

Alig ráztuk le 1867-ben az osztrák politika és kultúra igáját, hazánk keletén Kolozsvárott egyetemet alapítottunk mi is, hogy Erdély bérczei között a magyar művelődés fellegvára legyen. Nem a véletlen sajátságos találkozása, szeszélye az, hogy a kolozsvári magyar egyetem is 1872-ben nyílt meg, mint a strassburgi német és 1919-ban ugyanakkor halt meg, mint a strassburgi.

Madách szerint az ember hivatása, hogy küzdjön és bízzon. Bizakodásra van szükségünk nekünk is az előttünk álló nehéz küzdelmekhez. Mennyivel jobb helyzetben voltak a mi kiváló elődeink, kik 1867-ben megalakították a Történelmi Társulatot, a kiegyezés évében, mikor nagy alkotási lehetőségek előtt állottak, mikor még a levegő is telve volt bizalommal és reménységgel. Ezek közül a nagyjaink közül már csak egy van az élők sorában. A többit a gondviselés abban a nagy kegyelemben részesítette, hogy nem kellett megérniök nemzeti összeomlásunkat. Ők, kik a multat kutat-

ták, míg közöttünk éltek itt lent, a földi korlátoktól menten, lelki szemekkel már belelátanak a magyar jövőbe, láthatják nemzeti feltámadásunkat. Ennek biztosságát sugároztassák bele a mi lelkünkbe, kiknek földi szemei előtt még rejtély a jövő. Adjanak a maguk biztosságából nekünk bizodalmat, hogy legyen erőnk kemény küzdelmeinkhez.

Ezzel a fohászszerű könyörgéssel Társulatunk 1921. évi közgyűlését megnyitom.

A magyar művészettörténelem föladatai.

»Ha van bizonyos tanulmányoknak korszerűsége, úgy vannak idők, midőn más tanulmányokban ismét sajátos érdek és vigasz rejlik számunkra. Mert vannak idők, midőn a nemzetek, mintegy átmenetben, átalakulásban észlelhetők. És ha ilyenkor a jelen megnyugvást nem nyújt s a jövőben kételkedünk: mily tanulságos és vigasztaló akkor a multon nemcsak andalognunk, hanem benne a jelen és jövő tanulságát és föltételeit mintegy jószemmel, a tudomány jószemével fölfedeznünk. Így áll előttem az élet kívánalmaihoz s a tudomány újabb kellékeihez alkalmazva a nemzeti régiségtan eszméje és köre.«

Ezeket a nevezetes, mélyen bevilágító szavakat Ipolyi Arnold a Történelmi Társulat egykori érdemes elnöke mondotta a Társulat 1878. évi augusztus hó 23-án tartott kassai vándorgyűlésén. Ugyanebben a beszédében Ipolyi a művészi emlékekben rejlő nagy történelmi tanulságokra is rámutatott, utalt a történelmi és művészettörténelmi kutatás szoros együttműködésének szükségességére s a hazai művészettörténet legfontosabb feladata gyanánt a monumentális műemlék-statisztika elkészítését jelölte meg.

Mióta Ipolyi szavai elhangzottak, csaknem félszázad telt el s ez alatt az idő alatt a történelmi és művészettörténelmi tudomány szorosabb fegyverbarátság helyett mindjobban elidegenedtek egymástól. A művészettörténet tisztán szemléleti alapokra helyezkedve a természettudományok és az esztétika felé keresett igazodást. Az emlékek időrendi meghatározásának és történelmi értékelésének problémáját az időtől független esztétikai értékelésre és természettudományi megismerésre való törekvés váltotta fel. A művészettudomány a történelmi mozgató erők kikapcsolásával az évszám és művésznév nélküli művészettörténetet állította a kutatók elé eszménykép gyanánt. Az időhöz nem kötött műalkotásnak nem lévén történelmi jelentősége, csak természetes, hogy a történettudomány, melynek a multnak a jelenre és a jelennek a multa való vonatkoztatása egyik legfontosabb feladata, a művészettörténetnek ezt a merész irányváltozását egyre fokozódó bizalmatlansággal nézte. A művészettörté-

net történeti jellegének ez a válsága azonban immár a múlté. A mai művészettörténet az emlékek történeti és esztetikai megértetését tekinti legmagasabb hivatásának. Az így fel-fogott és történeti módszerrel megalapozott művészettörténet a legfontosabb történeti segédtudományok egyike.

A történetíró, a ki nem elégszik meg száraz ismerettárral, hanem a kor physiognomiáját is meg akarja rajzolni, a művészi emlékek nyújtotta élmények történeti ihletéről nem mondhat le. Hogyan is érthetné meg valaki Perikles Athénjét, ha nem hajolt figyelmes szemmel a Parthenonfríz lapjai fölé, hol, Perikles szavaival élve, az év egész virágtermése ünnepi menetben elvonul előttünk, s hogyan érthetné meg valaki a XIII. század kulturáját, ha nem érezte soha a gótikus katedrálisok fenséges hatásának illetését? Mert egy-egy műalkotás nemcsak híradás a múltból, nemcsak közvetítő, hanem maga az élő, közöttünk maradt múlt. A történetíró számára legnagyobb értéke az általa nyújtott lelki élményben rejlik, mely a multhoz való kapcsolódást a legközvetlenebbül, idegen céloktól és torzítástól mentesen lehetővé teszi. Az élmény optikai természete és simultán mivolta annak intenzitását rendkívül fokozza. A művészi emlék lélekbe markoló hatását az optikai úton való közvetítés biztosítja, de tanulsága nemcsak optikai. A történeti kutatás munkája nem lehet teljes, ha a közöttünk maradt objektív multat, a művészi emlékeket figyelmen kívül hagyja.

A Történelmi Társulat tehát, midőn a hazai művészettörténet fokozottabb művelését újra programjába vette, nemcsak egykori elnöke szellemének hódol, hanem tudományos kötelességet is teljesít.

A hazai művészettörténet terén rendkívül fontos feladatok várnak megoldásra. Ma, mikor hazánk műemlékeiben leggazdagabb részeit, művészi kultúránk forrásvidékeit elszakították tőlünk, kétszeresen fájdalmas a megállapítás, hogy a magyar művészettörténet művészeti emlékeinkkel szemben nem teljesítette kötelességét. Akadtak ugyan lelkes kutatók, a kik egyes emlékek és emlékcsoportok ismertetésével és levéltári adatok közlésével gyarapították tudásukat, — s az ő fáradozásuk minden elismerést megérdemel — de magyarországi művészettörténetünk írott és emlékszerű forrásanyagának rendszeres földolgozására nem került a sor. Az Ipolyi követelte, tudományosan használható műemléktopographia még mindig a jövő feladata. E munka megoldásához meglettek volna tán a megfelelő erők, de

nem volt meg az a középponti szerv, mely a problémák világos áttekintésével és felismerésével a kutató munkát vezette és irányította volna.

A mit a multban elmulasztottunk, azt ma, sokkalta nehezebb körülmények között, megfeszített erővel kell pótolnunk. Művészi emlékeink gondos topographiai fölvételes levéltáraink művészettörténeti vonatkozású anyagának ezzel párhuzamosan haladó rendszeres feldolgozása a legégetőbb, megoldásra váró feladat. A míg az anyaggyűjtés munkája befejezve nincs, a míg emlékismeretünk nem teljes s a míg a levéltárakban porladó történeti adatoknak nem jutunk birtokába, addig a magyarországi művészet története mindig telve lesz bizonytalansággal s az e földön idegen hatások nyomán fölsarjadt sajátos magyar művészet marad, a mi eddig volt, ködös phantom, homályos sejtelem.

A műemléktopographiának a teljesség és megbízhatóság elengedhetetlen föltétele. Minden egyes emléket fényképben bemutatva tartalmaznia kell mindazt, a mi az emlék tudományos megismeréséhez és értékesítéséhez szükséges. Egyidejűleg külön kötetben kellene közzétenni az illető vidékre vonatkozó levéltári anyagot.

A levéltárak és egyéb írott források különösen a történeti munkák idevágó adatainak feldolgozását azután fokozatosan ki kell majd terjeszteni azokra a területekre, melyek hazánkkal kapcsolatban állottak s művészetünk fejlődésére irányító befolyást gyakoroltak. Krónikáink szerint első királyaink a XI., XII. században templomaik és palotáik építésére Como-vidéki és siciliai görög mestereket hoztattak s ezeket az adatokat a fennmaradt emlékek tanúsága megerősíti. A XIII. és XIV. században francia építészek és szobrászok telepednek meg hazánkban s nyomukban építészeti és szobrászati emlékeink megtelnek a francia művészet szellemével. A Szent-királyi templom tympanonja s a budavári koronázó templomról származó töredékek világosan elárulják faragóik francia iskolázottságát. Villard de Honnecourt maga jegyezte fel vázlatkönyvében, hogy hosszabb időt töltött Magyarországon. Martinus Ravegus francia építőmester sirkövét a kalocsai székesegyház őrzi. A brancioni Bartholomaeus pécsi püspökről, II. Endre bizalmasáról pedig tudjuk, hogy székesegyháza díszítési munkálatainak elvégzésére Clunyból hozott magával szobrászokat. Ugyanebben az időben a francia írásdivat is virágkorát éli hazánkban. A jövő levéltári és emlékkutatás feladata lesz, hogy ezeket az elszórt adatokat tovább kiépítse és kiegészítse.

A művészvándorlás kérdése a következő századokban is művészettörténetünk egyik legfontosabb problémája. Kétségtelen, hogy a XIV., XV. és XVI. században sokkal több olasz mester fordult meg hazánkban, mint a kikiről eddig tudomásunk van. Ebben a kérdésben maguk az emlékek is világos útmutatással szolgálnak. A Fővárosi Múzeumban őrzött vörös márványból faragott Madonna világosan magán viseli Donatello felfogásának heroikus komolyságát s formakezelésében is a Pazzi Madonnával mutat meglepő egyezéseket. Ugyanilyen tesvéri kapcsolat fűzi össze a Budáról származó ugyancsak vörös márványból faragott mennyezetrészetnek és Andrea della Robbia vernai oltárának cherubinféjeit. Ez alapon írott bizonyíték híján is igazolható, hogy Donatellonak és Andrea della Robbiának valamelyik tanítványa dolgozott Magyarországon. A nyírbátori ref. templom márványfülkéje és intarsiadíszes, gazdag ornamentikával elborított fapadjai pedig perugiai mesterek kezére vallanak. A hozzánk szakadt olasz művészek számának további tetemes gyarapodását várhatjuk a belföldi és olasz levéltárak átkutatása révén s remélhető, hogy ez úton sok eddig névtelen műalkotást láthatunk majd el mesternévvel. De természetesen igérkezik az olaszországi levéltári és emléktanyag átkutatása még egyéb szempontból is. Ugyanakkor, mikor a magyar előkelő ifjak rajokban siettek ki a padovai és ferrarai egyetemekre, magyarországi művészeink közül is többen olasz mestereknél tanultak. A Képes Krónika miniatürejei s az esztergomi képtár egyik diptychonja az alkotók sienai iskolázottságáról tanuskodnak. Voltak azután olyan magyar festők is, a kik, mint a Ferrarában Borso d'Este számára dolgozó Pannoniai Mihály és Leonardo legkedvesebb tanítványa, Andrea Salai, véglegesen megtelepedtek Olaszországban. Ezek működésének felkutatása és oeuvrejének összeállítása is a mi kötelességünk. A Magyarországra bevándorolt olasz mesterek magyar tanítványainak munkásságáról sincsen tiszta képünk. Ismerünk ugyan a XVI. századból néhány északmagyarországi és erdélyi, renaissance-stilusban dolgozó magyar kőfaragót, de joggal föltehető, hogy az olasz mestereknek ezen a földön megértőbb tanítványaik is akadtak. A mértéket tán a visegrádi és a Báthory Madonna adják meg.

Az olasz renaissance művészet magyarországi erőteljes és terebélyes gyökérverésének bizonyága, hogy ez a művészet innen indult el lengyelországi hódító útjára. Vannak adatok arra, hogy közvetítők gyanánt nemcsak magyar-

országi olasz, hanem kíséretükben útra kelt magyar mesterek is szerepeltek. Zsigmond lengyel király egyik építőmesterének, a magyarországi Franciscus Italusnak egy kassai István nevű mester állandó segitótársa, a ki részére magyarországi márványszállításokat is lebonyolít. Azt is tudjuk, hogy Zsigmond krakói építkezéseinél budai palotákat használt fel mintakép gyanánt. A magyarországi renaissance ösztönadó ereje azonban nemcsak a királyi udvarból sugárzott ki, hanem főuraink és püspökeink székhelyeiről is, kiknek sorában az olasz művészetnek nem egy lelkes és megértő pártfogója akadt. Zsigmond lengyel király megfordult Esztergomban, Laski János gneseni érsek is több napig tartózkodott Bakócz Tamás székhelyén s az ott dolgozó Johannes Fiorentinusnál hét síremléket rendelt. Ezek az adatok csak innen-onnan találomra tépegetett kalászok, az aratás, a további kapcsolatok cél tudatos földerítése még hátra van. A magyarországi renaissance-kultúra messze földre kiható termékenyítő ereje mutatja legjobban, hogy ez a növény a mi talajunkban mélyen és természetesen gyökeret vert. Nemcsak Mátyás király és a Beatrix révén idekerült olasz előkelők, hanem magyar főuraink és főpapjaink is foglalkoztattak neves olasz művészeket. Bakócz Tamás a firenzei Andrea Feruccit keresi föl megrendelésével, a Báthory Miklós váci püspök szolgálatában állott Giovanni Dalmata itteni működésének pedig a váci székesegyház szentélykorlátjában s a Budán előkerült hasonló töredékekben őrizték beszédes bizonyosságát.

Az olasz befolyásnál még sokkalta fontosabb és bonyolultabb probléma a német művészet szerepe az egységes kultúrterületet alkotó Szepesség és Erdély rendkívül komplex művészi életének kialakulásában. Mindenütt, a merre járunk, ingatag a talaj, csak tapogatózva juthatunk előre, hiányzik a megbízható, szilárd alapvetés.

Nincsen még kellőképen tisztázva a falfestményeinken és szárnyasoltárainkon a XV. század folyamán megállapítható erős flamand behatás. Téves volna azt hinni, hogy a flamand stíluselemek csak a német művészet csatornáin át szűrődtek be hozzánk. A felsőmagyarországi vallon telepéseket és a burgundi udvarral fennállott közvetlen kapcsolatainkat is figyelembe kell venni. Elég, ha arra mutatok rá, hogy a magyar származású István mester Etienne de Bièvre dit le Hongre bátor Fülöp burgundi fejedelem udvari hímezőmestere és kamarása lett. A XV. század végén s a XVI. elején a németalföldi művészet néhány terméke is elvetődött

hazánkba : a szepeshelyi Szent-Mihály oltárra s a sztropkói casulára gondolok. Mindkettőnek a mestere Roger van der Weyden beaune-i oltárképét használta föl mintaképpül. Ennek a művészi importnak a magyarozatát keresve, nem feledkezhetünk meg II. Lajos királyunk brüsszeli születésű feleségéről, Mária királynőről, a ki, mint tudjuk, Roger van der Weyden művészetének nagy csodálója volt, egyik képét meg is vásárolta, s a ki saját és ura arczképét németalföldi mesterrel festtette meg. Kíséretében bejárta Németalföldet Oláh Miklós püspök is, a ki leveleiben megértéssel szól az ottani művészetről s hajlamait és vonzalmát bizonyára hazatérve sem tagadta meg.

A rendszeres stíluskritikai és forráskutatás hiányát tán schol sem nélkülözzük annyira, mint épen a szepességi és erdélyi művészet német kapcsolódásainak kérdésében. Mely németországi iskolák voltak azok, melyek művészvándorlás révén hazai festészetünk és szobrászatunk fejlődésére irányító hatást gyakoroltak? Minő németországi középpontokban mutathatók ki a mesterek mellett magyar tanítványok? Csupa olyan kérdés, melyre egyelőre nem tudunk kielégítő, szabatos választ adni. Az összekötő kapcsokat az eddigi kutatás csaknem kizárólag Lengyelországon át, a Veit Stoss műhely révén kereste. A Krakóban időző Veit Stoss Magyarország számára is teljesített megrendeléseket, leszármazói közül néhányan Erdélyben telepedtek meg, műhelyét nagy számmal keresték föl magyar mesterek, s tanítványai sorából került ki a legjelentősebb szepességi szobrászok egyike : lőcsei Pál mester. Nem csodálkozhatunk tehát ha a Stoss-iskola hagyományai a Szepességben és Erdélyben szívósan tartották magukat. De egyébként is élénk csereviszony fejlődött ki Krakó és Északmagyarország között. A bártfai Szt. Egyed-templom főoltárának szobordíszét a kassai Jakab mester Krakóban szerzi be ; a XV. és XVI. század folyamán számos krakói mester bevándorlásáról hallunk, s a kassai Szt. Erzsébet-templom főoltárának festője, Miklós mester is, Bochniából származott. A lengyelországi német festő- és szobrászműhelyek nagy közvetítő erejét nem lehet tagadásba vonni, de viszont az is bizonyos, hogy szepességi és erdélyi művészetünkben más irányból kapott termékenyítő ösztönök nyomai is világosan fölismerhetők. Az eddig végzett levéltári kutatás ebben a kérdésben csak igen fogyatékos útbaigazítással szolgál. Mindössze arról van tudomásunk, hogy néhány breslauer mester magyar tanítványokat is foglalkoztatott, s ezzel párhuzamosan a kassai

Múzeum szárnyas oltárának képein a breslauer iskola hatásának tükröződését látjuk. A szórványos levéltári adatoknál sokkal több útbaigazítást nyújt a fennmaradt emlékek stíluskritikai vizsgálata. Áttekintésük során több helyütt bukantam az ulmi iskola hatására : a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum egyik Madonna és Krisztus fejében az ifjabb Jörg Syrlin valamelyik tanítványának művét sejtem. Ugyanebbe az irányba utal az erdélyi szobrászat egyik legnagyobb emléke: brassói Ulrich mester Pietája. A jövő levéltári kutatásának feladata lesz, hogy ezeket a stíluskritikai úton megállapított összefüggéseket pozitív történeti adatokkal is alátámaszsza.

Csak az egymással karöltve haladó, egymást irányító és kiegészítő levéltári és stíluskritikai vizsgálódástól várhatjuk az idegen áramlatok termékenyítő légkörében kifejlett szepességi és erdélyi művészetünk helyi sajátosságainak megállapítását. Képzeltetetlen, hogy a századokon át megszokottság nélkül virágzó kassai és lőcsei műhelyekben a fel-fogás és formakezelés ne kapott volna bizonyos lokális színezetet. A kassai kőfaragó- és szobrásziskola jelentőségét bizonyítja, hogy külföldi megbízásokat is kapott. Kassai mesterek segédkeznek a bécsi Szt. István-templom építkezésénél, kassai építőmestereket és szobrászokat találunk Zsigmond lengyel király udvarán, s azt sem hallgathatom el, hogy a német faszobrászat egyik legmegragadóbb remekét, a freisingi dóm Madonnáját (München, Nationalmuseum) a hazájából korán kiszakadt kassai Jakab mester készítette. (1443.)

Az erdélyi és északmagyarországi művészet története, sajnos, hiteles művekkel képviselt művészegyéniségekben nem bővelkedik. Az egyetlen, név szerint ismert erőteljes tehetség, a szepességi mesterek sorában lőcsei Pál, a Szt. Jakab-templom főoltárának alkotója. Erdélyben viszont brassói Ulrich alakja magaslik ki. Hazai szobrászatunknak és festészetünknek számos kiváló emlékét még mindig a névtelenség homálya takarja, viszont a levéltárak máris bőségesen szolgáltatnak mesterneveket, kiknek egyetlen művét sem ismerjük. A levéltári és emléktanyag gondos kritikai feldolgozása és egyeztetése bizonyára ezen a téren is meg fogja hozni a várt eredményeket.

A szepességi és erdélyi művészi termelés értékelésében sem alakult ki eddig még határozott, egységes vélemény. Elfogult magasztalókkal szemben a nyugodt kritika a Szepességet és Erdélyt csak másodrendű, alárendelt német pro-

vinciának tekinti. Addig míg egész emlékanyagunkat át nem tekinthetjük, nehéz végleges ítéletet mondani, annyit azonban máris kockázat nélkül állíthatok, hogy különösen szobrászat terén vannak oly emlékeink, melyek a német közepes átlagot jóval meghaladják. Elég, ha a csiksomlyói kolostor Madonnájára és a székelyzsombori oltár gyönyörű Mária-szobrára emlékeztetek. És ha valóra válik a föltevés, hogy a különböző iskolák között sokáig hazátlanul hanyódott Szentantali oltár Mária és Erzsébet találkozását ábrázoló képét magyarországi mester alkotta, akkor csattanó bizonyosságát kaptuk, hogy festészet terén is termelt ez a föld nem mindennapi tehetségeket.

Talán fölösleges külön is hangsúlyoznom, hogy a külföldi kapcsolatok felkutatásánál a kérdéses területek művészetének alapos ismerete elengedhetetlen föltétel, a mint hogy az oklevélfeltárás eredményes értékesítése is bizonyos művészettörténeti jártasságot föltételez.

A Szepesség és Erdély művészete a XVII. században hanyatlásnak indul, az import elapad, a helyi termelés pedig jórészt a kézművesség színvonalára süllyed, csak az ötvösműhelyekben folyik tovább serényen a munka; egyik remekmű a másik után készül. Figyelemreméltó, hogy hazai ötvösségünk fölvirágoztatásában a czéhjegyzékek tanúsága szerint a fajmagyarság jelentős szerepet játszott. A mesterek leleménye nemcsak új technikai eljárások feltalálásában merül ki, hanem sajátos helyi stílust is teremt, melyre a növényi ornamentika buja, naturalistikus pompája s a drágakövek színes tűzijátékának kedvelése különösen jellemző. Az ötvösczéhek följegyzéseiben a művészvándorlás irányára számos, más vonatkozásban is értékesíthető útmutatást találunk.

A XVII. században Magyarország nyugati részén megindul a jezsuiták és pálosok barokkstíliú építkezése s ugyanabban az időben lepik el hazánkat mind sűrűbb rajokban északolaszországi, tiroli és ausztriai művészek. Az ausztriai művészi import azonban tetőfokát a nagy magyar maecenások idején a XVIII. században éri el. Ekkor épül föl Eszterháza, a művészettörténetileg kellőképen még nem méltatott magyar Versailles, mindenféle eleven építészeti tevékenység indul meg, s templomaink kupoláit egymás után népesítik a nagy osztrák barokkfestők égbe kavargó színes phantasiái. A magyarországi megbízások a legkiválóbb osztrák művészi erőket lekötik. Raphael Donner 12 éven át áll Pozsonyban Esterházy Imre hercegprímás szolgálatában. Tro-

ger Pál művészetét a győri benczés és a pozsonyi Szt. Erzsébet-templomban csodálhatjuk, Dorfmeister életének legjava részét magyarországi munkákkal tölti, s Maulpertschet, az osztrák Tiepolot, mindenfelől elárasztják megbízásokkal. Magazzi Kristóf váci püspök rábízta székesegyháza kifestését, utóbb Pápán Esterházy Károly gróf egri püspök szolgálatában működik, életének utolsó éveiben pedig Szily János püspök hívására a szombathelyi székesegyház kifestésére vállalkozik. S mi csak megerősíthetjük egyik kortársának, az osztrák Schmutzer Jacobnak, a mester halálakor Szily püspökhöz intézett levelében kimondott ítéletét: »Maulpertschs vorzüglichsten Werke besitzt das Königreich Ungarn.«

Annál szomorúbb, hogy az osztrák barokkfestészetnek ezek az egyetemes műtörténet szempontjából is elsőrangú fontosságú emlékei mindez ideig jóformán teljesen ismeretlenek. Kutatóink csak felületesen és futólag foglalkoztak velük, monumentális publikációjuk s rendszeres tudományos feldolgozásuk a vonatkozó levéltári anyag felhasználásával a legsürgősebb ránk váró feladatok egyike. És ez a feladat a mai viszonyok között is könnyen teljesíthető.

A budapesti egyetem Művészettörténeti Gyűjteménye a Történelmi Társulat megértő támogatásával a most jelzett irányban már munkához is látott. Két jeles fiatal műtörténészünk, Kapossy János és Pigler Andor elkészítették a pápai plébániatemplom és a szombathelyi székesegyház monographiáját. Az összes freskókról új fölvételek készültek s a levéltári anyag alapos átkutatása révén sok kézről-kézre járt téves föltevés dőlt halomra. A szerződések és levelek nemcsak a munka menetét s a szombathelyi székesegyház kifestésében Maulpertsch vázlatai alapján közreműködött művészek szerepét tisztázták véglegesen, hanem egyben érdekes bepillantást nyújtottak a megbízást adó magyar macecnások lelkiületébe. Bebizonyosodott, hogy ezeknek a nagyműveltségű férfiaknak a számára a műpártolás nemcsak hiú külsőség volt, hanem legszemélyesebb lelki ügy. Szily János és Esterházy Károly gróf Maulpertschrel folytatott levélváltásukban a művész számára nemcsak ikonographiai programot, hanem egyben művészeti irányú utasításokat is adnak. A megküldött vázlatokat bírálják, változtatásokat javasolnak, mintaképeket jelölnek ki, s irányításaik nyomán Maulpertsch művészete felfogásban és színezésben mind erősebben hozzásimul a megbízók classicistikus ízléséhez. Ime egy példán világosan kimutatható, hogy az itt műkö-

dött idegen mesterek művészete megértő, nagy látókörű maecenasaink révén miként kapcsolódik belé, mint ereszt gyökeret a magyar földbe. A magyarság ereje nemcsak foglalkoztatta őket, hanem fejlődésük számára irányító ösztönt is nyújtott. Így lesznek alkotásaik a mi nemzeti kultúránk integrans részeivé.

A szombathelyi püspöki levéltár átkutatása Dorfmeisterre vonatkozólag is érdekes új adat birtokába juttatott. Előkerült a mesternek egy kézírata, melyben az egyébként ismeretlen s irodalmunkban sehol sem említtet művéhez, a hegyfalusi Gludovác-z-kastély képeihez adja meg a látogatók számára kimerítő bőbeszédűséggel a szükséges tárgyi magyarázatokat. A mennyezetre classicistikus ízű, tudákos allegóriát festett, a falakon a világ 7 csodája ejtette ámulatba a nézőt, az ablakok fölé pedig Aratos, Alkaios, Pindaros, Pittakos és Philemon portréi kerültek, kiknek ábrázolásánál antik érmeket s azóta részben nyomaveszett szobrokat használt föl. A hét világcsoda ábrázolásánál külön kiemeli, hogy a híres mesterek nyújtotta mintaképeket gondosan fölhasználta. S ez a fontoskodó eklekticismus, az ötletszegénység, s a vékonyan szivárgó föltaláló erő általán jellemző Dorfmeister művészetére. A sárvári kastély képei is ezt bizonyítják. Csakhogy itt a nagy mesterek, Rubens és Rembrandt mellett, kisebb művészek készletét is aggodalom nélkül igénybe vette. A képek közül kettő Giovanni Battista Pittoni rokokotárgyú műveinek csaknem szolgai utánzata.

A midőn a magyar művészettörténet feladatairól szólnunk, fővárosunkról sem feledkezhetünk meg. Itt is rengeteg még a tennivaló. Ez alkalommal mindössze néhány rövid utalásra szorítkozhatom. A bécsi kamara monumentális építkezésével, Erlachi Fischer, Hildebrandt Lukács, Martinelli és Hild János itteni működésével még senki sem foglalkozott behatóbban, József nádor szépítő bizottságának tervei kiadatlanul porladnak, Budapest barokk és classicistikus építészetének és szobrászatának emlékei is feldolgozásra várnak.

Jól tudom, hogy a most megrajzolt terjedelmes programnak a megvalósítása óriás feladat, mely mai erőforrásainkat szinte meghaladja. De tartozunk ezzel a leszámolással. Végre egyszer tisztán kell látnunk, hogy a mi művészeti multunk: mennyi kincs, mennyi probléma s mennyi teljesíttetlen kötelesség. Kötelesség, mely elől kitérni bűn volna. A magyar művészettörténet tudományos megalapo-

zása és kiépítése mai helyzetünkben egyik legfontosabb nemzeti feladatunk.

Munkánkban ihlessen meg bennünket multunk szelleme, az a szellem, mely nem a mai csonka, hanem az egész történeti nagy Magyarországé. Nemzeti öntudatunknak a mult kultúrértékei legnagyobb erőforrásai. Történeti öntudatunk ápolása ma fontosabb, mint valaha. A nemzet, mely saját multját nem becsüli meg, mely abból hitet és erőt meríteni nem tud vagy nem akar, történeti létjogosultságát elvesztette.

S ha multunk kultúrértékeiről szólunk, tekintetünk nem áll meg a zöld asztalnál önkényesen megrajzolt határon, hanem bejárja Erdélyt, Északmagyarországot és a Délvidéket, melyeknek minden zuga fennen hirdeti, hogy a magyar faj és a magyar föld a művészi kultúra terén sem volt meddő. Nagy-Magyarország művészeti emlékei a mieink, azokról lemondani nem fogunk soha. Tudományos feldolgozásuk a mi jogunk és a mi kötelességünk; a bennük megnyilatkozó lélek a mi nemzetünk lelke, melylyel szemben tehetetlenül vergődik a tagadás szelleme. Ezek az emlékek kultúrfölényünk bizonyításának leghatásosabb és legbeszédesebb demonstratív eszközei.

Bányáink kincsét mások aknázhatják ki, erdőink fáit mások vágthatják ki, de mult kultúránk eredményeit a nemzeti öntudat számára csak mi értékesíthetjük. És ez a mi erős várunk, ez a mi bevehetetlen erősségünk.

Dr. Hekler Antal.

Bethlen Gábor és Pozsony városa.

1619—1621.

(II. közl., vége.)

IV.

A pozsonyi országgyűlés a legközelebb tartandó országgyűlés helyéül Besztercebányát, megnyitásának idejéül pedig 1620 május 31-ét jelölte meg.¹ Bethlen Gábor azonban már április 12-én arra figyelmeztette a várost, hogy a kitűzött határidő közeledésére való tekintettel »mature arról gondolkodnék« és »magok közül azon gyűlésre becsületes, hazája szerető, nemzetségének jót akaró atyjokfiait elválasztván, bocsássa oly teljes authoritással és plenipotentiával, hogy valami előnkben adatik, az szent Ur Istennek tiszteletire, hazánk, nemzetségünk megmaradására, az közönséges jónak és szent békességnek hely re állatására szolgáló dolgokban velünk és Palatinus urammal és az több tanácsosokkal egy értelemben lévén, császárral ő felségével végezhezzünk hasznosson minden jót«. Bár a fejedelem azon az állásponton volt, hogy az adott viszonyok közt a követeket szinte lehetetlen határozottan körvonalozott utasításokkal ellátni, — »holott Isten és az állapot mire fogja vezérteni az ország státusát és császárt ő felségét, azt senki ő szent felségénél egyéb nem tudhatja«² — a városi tanács ezt az alkalmat is arra akarta felhasználni, hogy a mult országgyűlésen napirendről leszorult kívánságait, időszerűeknek tartott javaslatait, továbbá elintézetlen és időközben felmerült sérelmeit az országgyűlés tudomására hozza.

A tanács mindenekelőtt azt a javaslatot terjeszti elő, hogy a legutóbbi pozsonyi országgyűlés végzéseinek a protestások szabad vallásgyakorlatáról szóló articulusai³ az esetleges helytelen értelmezések veszedelmének elkerülése végett

¹ Art. I. *Katonánál* : XXX. p. 269.

² Bethlennek 1620 ápr. 12-iki rendelete, mely azonban csak ápr. 30-án kézbesített. Pozsony v. ltárában. Lad. 38. Kiadva Eszterházy Miklós. I. 134—35. l.

³ 1619—20. pozsonyi országgyűlés. Art. III. *Katonánál* : XXX. p. 271—72.

bővítettessenek ki (1.—2. p.). A pozsonyi Szent Márton templom birtokbavételét¹ külön törvényzikk biztosítsa (3. p.). Mint-hogy a pozsonyi káptalan levéltára a pecsétekkel együtt a sekrestyében lezárva őriztetik, a város kéri az országgyűlést, hogy a felnyitandó levéltár külön törvényzikkkel a városnak, a sekrestye pedig az evangélikus praedicatoroknak adassék át; a káptalan tagjai és Balásffy Tamás prépost által elvitt egyházi értékeket a város visszaszerezhesse (4. p.). Az evangélikusok részére szabad vallásgyakorlat biztosítsassék Győr városában is (5. p.). A kath. klerusnak ne legyen szavazati joga az országgyűlésen és általában a kath. papi rend ne is lehessen annak tagja sem (6. p.). Három kath. püspöknél több ne maradjon, hatóságuk csak lelkiekre terjedjen ki, szükségleteik fedezéséről az országgyűlés gondoskodjék (7. p.). A főpapi székek eddigi szervezete szűnjék meg, hatáskörüik alá csak házassági ügyek tartozzanak; legyen gondja az országgyűlésnek arra is, hogy az evangélikus superintendensék és consistoriumok joghatósága törvényileg szabályoztassék (8—9. p.). Az országban alkalmas helyen academia állíttassék fel, melynek fenntartására az egyházi javak egy része volna fordítandó² (10. p.). A kamarák helyére teljhatalmú országos kincstárnoki állás szerveztessék³ (11. p.). Az evangélikusokat a közhivatalokban nagyobb számarányban kell alkalmazni (12. p.). Az előbbi országgyűlésnek a rendzavarókról hozott határozatai⁴ végrehajtandók (13. p.). Az osztrák-cseh tartományokkal kötött szövetség a rendek előtt is felolvastassék és sajtó alá adassék⁵ (14. p.). Az országban ne legyen többé semmi visszavonás, vagy szét-húzás⁶ (15. p.). A város követei egyéb politikai ügyekben a megyék és városok követeivel egyetértve járjanak el (16. p.), s legyen arra is gondjuk, hogy Pozsony városának már a mult országgyűlés alkalmával előterjesztett sérelmei orvosoltassanak (17. p.), sőt általában arra kell törekedniök, hogy a sérelmek minden egyebet megelőzően tárgyalassanak (18. p.). Külön törvényzikkben biztosítandók a szabad városok kiváltságai, s különösen arra kell ügyelni, hogy a városi hatóságoknak és a tanácsnak a régi kiváltságok és szokások

¹ 1619—20. évi art. V. *Katonánál*: XXX. p. 275—76.

² V. ö. *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. adat. III. 238. l.

³ V. ö. 1619—20. évi art. VII. *Katonánál*: XXX. p. 277.

⁴ 1619—20. évi art. XXIV. *Katonánál*: XXX. p. 288.

⁵ 1619—20. pozsonyi országgyűlés. XXXIII. art. *Katonánál*: XXX. p. 292.

⁶ V. ö. *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. adat. III. 239. és 241. l.

szerint való választási módja elismertessék (19. p.). A tárnoki hatáskör és a szabad városok joghatósága érintetlen maradjon (20. p.). A hét bányavárosnak hét szavazata legyen az országgyűlésen (21. p.). Pozsony városának taxája néhány évre elengedtesék (23. p.), a város a városi sókereskedelmet méltányos árért bérbe vehesse (24. p.). Az egész ország területén egyforma értékű pénz forogjon (25. p.), a külföldi, nevezetesen a lengyel pénz, az országba be ne engedtesék (26. p.). A régi rakodóhelyek, főleg Pozsonyban, állíttassanak helyre (27. p.). A szarvasmarhákat ne hajtsák ki az országból eladás végett, hanem a külföldiek benn az országban vásárolják össze úgy a marhákat, mint a terményeket (28. p.). A pozsonyi rév előbbi állapotában maradjon meg (29. p.). A véghegyek összes kapitányai, beleértve a győri és komáromi kapitányokat is, az ország törvényeinek és a nádor joghatóságának legyenek alárendelve (30. p.). A magyar szent korona¹ a jelen bizonytalan helyzetre való tekintettel, minél előbb biztosabb helyre vitessék és ott őriztessek (31. p.). A városban és a várban elszállásolt katonaság szigorú fegyelem alatt tartassék s szükségleteikről gondoskodás történjék (32—33. p.). A város polgáraitól és azok árúi után az ősi kiváltságok alapján harminczad ne szedessék (34. p.). A szabad városok az ország törvényeiben megállapított sorrend szerint neveztesenek meg a szavazások alkalmával (35. p.). Sürgősen kieszközlendő továbbá az eladományozott egyházi birtokoknak és a fejedelmi inscriptióknak országgyűlési megerősítése (36. p.). Alkalmadtán tegyenek említést a követek a Thurzó Szaniszló által elfoglalt szántóföldekről is és kérjék azok visszabocsátását (37. p.). A városok lakói, főként a nemesek, közösen veseljék a közterheket (38. p.). A tanuvallomások a szabad városokban a bevett szokásjog alapján eszközöndők, minden idegen befolyás kizárásával (39. p.). Vallásvédők a szabad városok kebeléből is választandók (40. p.).² A lengyel rendekhez megkeresés intézendő a lengyel hadak által történt kártételek ügyében³ azzal a felhívással, hogy a két állam közt fennálló régi egyezségek vétessenek figyelembe (41. p.). Az országgyűlési

¹ V. ö. az 1619—20. pozsonyi országgyűlés XII. articulúsával. *Katonánál*: XXX. p. 279.

² Az 1619—20-iki pozsonyi országgyűlés IV. art. *Katonánál*: XXX. p. 272—73. V. ö. *Sepsi Laczkó Máté* krón. Erd. tört. ad. III. 241. lap.

³ A Homonnay-féle támadással kapcsolatosan. Lásd *Sepsi Laczkó* krón. Erd. tört. ad. III. 242—45. *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 354—60. *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 205—206. lapok.

határozatoknak felülbírlására az eddigi szokáshoz híven a folyó országgyűlés által is küldessék ki bizottság (42. p.). Az ország cancellarius világi egyén legyen stb. (43. p.). Igyekezzenek a soproni borkivitel ügyében kedvező döntést kieszközölni (44. p.). A város tulajdonát képező Vajnor (Pracs) községnek lefoglalása következtében szenvedett károkat a kamara tisztviselői térítsék meg (45. p.); a pozsonyi kincstárnoki házon lévő régi és újabb városi követelések fizetessenek meg, vagy legalább is a kérdéses összeg számíttassék be a káptalani birtokok zálogösszegébe (46. p.). A jövő kincstárnok, valamint tanácsosai és tisztviselői ne avatkozzanak be a város ügyeibe és annak polgárait szokatlan és törvénytelen adókkal ne zaklassák (47. p.). A követek sürgessék továbbá a commissioktól származó visszaéléseknek megszüntetését (48. p.), a külföldi borkivitel szabadságának biztosítását (49. p.), nemkülönben az összes kanonoki házaknak a város részére leendő átadását (50. p.). Azt is kérjük az országgyűléstől, hogy a város részére adományozott birtokok után járó ingyenes munkák, legalább néhány éven keresztül, a város helyreállítására és megerősítésére fordíttassanak (51. p.). Végül pedig, tekintettel Pozsony veszélyeztetett helyzetére, a béke megkötéséig helyeztessék a városba a szövetségesek terhére megfelelő haderő, s általában gondoskodás történjék a városnak hadiszerral való ellátásáról is (52. p.).¹

Mint látható, az utasítások javaslatai és sérelmei túlnyomó részben országos jellegűek; tartalmuk arra mutat, hogy a város a kisszerű várospolitika korlátain felülemelkedvén, a forradalmi idők eszmeköréhez alkalmazkodott s készségesen vállalkozott arra, hogy a korszerű intézkedések fogantatására hivatott országgyűlést a maga hatáskörében támogassa. A besztercebányai országgyűlés articulusi igazolják is, hogy a tanács ez alkalommal valóban érdemes munkát végzett.

A tanács egyébként 1620 május 23-án Maurach Rudolf, Kögi István és dr. Szelleczky Jakab tanácsosokat bízta meg a követi tiszttel,² a kik a szükséges igazoló³ és útlevelekkel⁴ ellátva május végén útnak indultak. Besztercze-

¹ 1620 május 25-ről. Eredetiben Pozsony v. lt. Acta Diaetalia.

² Megbízólevelük 1620 május 23-ről. Pozsony v. lt. Lad. 42. Költségeik fedezésére a várostól kiutalt összegek felsorolva 1619-iki Számadáskönyv 137. l. (Pozsony v. lt.)

³ 1620 május 25-ről keltezve a fejedelemhez, a nádorhoz, Péchy Simon kancellárhoz stb. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

⁴ 1620 május 28-ről. Lib. Concept. 1620. U. o.

bányára fárasztó utazás után 30-án délután érkeztek meg, hol némi utánjárás után tűrhető szálláshoz is jutottak, annyival is könnyebben, mert a megyei követek és a mágnások közül ekkor még senki sem volt jelen, csupán több város követe. A városban úgy tudták, hogy Bethlen Gábor, a ki — mint ismeretes — az utóbbi hónapok alatt élénk diplomáciai tárgyalásokat folytatott,¹ már megindult Kassáról² s hogy június 6-a tájt fog Besztercebányára érkezni nagyszámú fényes kísérettel s mintegy 6000 főnyi haddal. Ekkorra várták ide azonfelül a török, lengyel és a moldvai követségeket is, a melyek számára különben már biztosítva voltak a szállások.³ Június első napjaiban a rendek valóban gyülekezni kezdtek⁴ s június 8-ika körül a dunáninni megyék követei már csaknem teljes számban a városban tartózkodtak, a fejedelem megérkezése azonban a nádornál való látogatása következtében némi késedelmet szenvedett. Az itt lévő rendek ezt az időhaladékot a fejedelem fogadtatásának előkészítésére akarták felhasználni s e végből 9-én értekezletet is tartottak. De a pozsonyi követek sem vesztegették el tétlenül idejüket s a nyugalmasabb napok alatt legalább a várost legközvetlenebbül érintő ügyekről kívánták tájékoztatni a befolyásosabb rendeket, köztük kiváltképen Sándor János személynököt, mert erre a tulajdonképeni országgyűlési tárgyalások megindulása után alig nyílhatott alkalmuk. Ilyen volt a soproni borkivitel ügye,⁵ amely Pozsony városát évek óta foglalkoztatta.

A soproni borkivitel 1613-ig az osztrák tartományok, illetőleg azokon keresztül a morva-cseh tartományok felé irányult. Ez évben azonban az osztrák hatóságok saját borkereskedelmük érdekében a soproni borbehozatalt eltiltották, s így a soproniak kénytelenek voltak boraikat a pozsonyi révén át szállítani Csehországba és Sziléziába, jöllehet ezzel Pozsony érdekeit veszélyeztették. A város a soproniak törekvései ellen ősi kiváltságaira hivatkozva azonnal tiltakozott, sőt később azok borkivitelének lehető korlátozása végett minden borosszekér után a szokásos illetékeken kívül még 3

¹ *Angyal Dávid*: id. műve. Millenniumi tört. VI. 259. s köv. I. *Demkó K.*: A magyar-cseh conföderatio etc. Századok. 1886. 105. s köv. I. Gr. Eszterházy Miklós. I. 132. s köv. I. *Kubinyi Miklós*: Bethlenfalvi gr. Thurzó Imre. Budapest, 1888. 73. s köv. I.

² A fejedelem június 2-án indult el Kassáról. 1620 június 1-i levele Thurzóhoz. Kiadatlan pol. lev. 212. I.

³ A pozsonyi követek 1620 június 1-i jelentése. Pozsony v. ltárában. Ld. 42.

⁴ A pozsonyi követek június 4-iki jelentése. U. o.

⁵ A pozsonyi követek június 8-iki jelentése. U. o.

forintot is szedettet a pozsonyi réven, de eredmény nélkül, mert gr. Forgách nádor a várost ezen önkényes adókivetéstől eltiltotta.¹ A pozsonyiak sérelmével a 1619-iki és 1620-iki pozsonyi országgyűlés is foglalkozott,² döntés azonban ez ügyben nem történt, miért is a tanács a beszterczebányai országgyűlés elé kívánta terjeszteni az egész kérdést.³

A fejedelem június 10-én d. u. 3 és 4 óra közt érkezett Beszterczebányára, többnyire főrendekből és külföldi követekből álló kísérettel s mintegy 8000 főnyi válogatott lovas és gyaloghaddal. A katonaság nagy része a bevonulás után azonnal kijelölt szálláshelyeire oszlott szét⁴ s Bethlennel csupán testőrsége maradt. A rendek küldöttsége, köztük Pozsony képviselőjében Maurach Rudolf is, a fejedelmet Zólyom város közelében, egy Hajnik nevű faluban fogadta s Ocskay Gáspár nyitrai megyei követ üdvözölte. Beszterczebánya előtt az összes itt tartózkodó követek várták Bethlent, a kit Sándor János személynök ékes beszédben köszöntött s a ki az üdvözletre melegen válaszolt, sőt valamennyiökkel kezét is fogott. Ezután a díszes vörös hintó, melyben a fejedelem mellett Wesselényi, Rhédey Pál és Károlyi Mihály is helyet foglaltak, megindult a város felé, követve a fejedelemasszony hintájától. Előttük körülbelül 2000 főnyi kék darabont haladt, a kik utóbb az alsó-kaputól kezdve sorfalat állottak azokon az utcákon, a melyek az útvonalba estek. A menetet bezárta a lovasság, köztük a szabad hajdúk serege, továbbá az udvari nép és néhány követnek, így Starzernek és Lamingernek kísérete, de részt vettek abban a bányavárosok is tekintélyes számú csapatokkal. A lovasság a bevonulás befejeztével sortűzet adott, a mely alkalommal azonban az ottani iskola egyik tanítóját golyó érte. Június 11-én megjött gr. Forgách nádor is fényes kísérettel, sőt ugyanaznap megérkeztek a morva rendek képviselőinek előreküldött futárai is, a kik jelentették azok közeledését.⁵

A pozsonyi követek azonban, bár egyébként őket is elkáp-

¹ Gr. Forgách nádor 1618 decz. 7-iki tiltó parancsa a városhoz. Pozsony v. lt. Lymbus.

² V. ö. az 1619 nov. 11-iki gravaminákkal. U. o. Acta Diaetalia.

³ A tanács 1620 ápr. 14-iki felterjesztése a fejedelemhez. Lib. Concept. 1620. U. o.

⁴ Az elszállásolásra vonatkozik Bethlen 1620 június 11-iki edictuma. Egykorú másolatban. U. o. Lad. 42.

⁵ A pozsonyi követek 1620 június 11-iki jelentése és Szelleczyk Jakab tudósítása ugyanazon napról Maurach Lukács pozsonyi bírónak. Pozsony v. lt. Lad. 42. V. ö. *Demkó K.*: id. dolg. Századok. 1886. 223. l., a részletekben eltérésekkel.

ráztatta a bevonulás fénye és pompája, hivatalos megbízatásukról egy pillanatig sem feledkeztek meg. Június 11-én délelőtt már Péchy Simon cancellárral tárgyaltak a függő kérdésekről s ez alkalommal őt a város utasítása szerint narancsokkal és citromokkal ajándékozták meg, viszont a fejedelmi háztartásnak friss pozsonyi cseresnyével kedveskedtek, másoknak kupákat ígértek, mert hiszen »gratia gratiam parit«.¹ A jóindulat ígéréteiben nem is volt hiány, annál kellemlenebb meglepetés volt tehát számukra a tanács azon értesítése, hogy a taxa kérdését a városra nézve kedvezőtlenül intézték el. A követek természetesen azonnal eljártak Zmeskál Hieroslav bányagrófnál, a nádornál, haladéktalanul kihallgatásra jelentkeztek a fejedelemnél is, hogy élő szóval adják elő azon okokat, a melyek miatt a Pozsony városára kirótt taxa megfizetése egyszerűen lehetetlen, — de mivel Bethlen idejét a császári követtel folytatott tárgyalások teljesen lefoglalták, a kihallgatás egyelőre elmaradt,² mire ők írásban nyújtották be kívánásaikat, bár kénytelenek voltak beismerni, hogy aligha nyílik lehetőség magánügyek érdemleges tárgyalására akkor, a midőn a lelkeket kizárólag a háború, vagy a béke kérdése foglalkoztatja,³ s a közérdeklődés is teljesen a Besztercebányára naponként érkező főnemesség és külföldi küldöttségek felé fordult. Június 13-án jöttek meg a cseh küldöttek, a kiket Bethlen és a magyar rendek kitüntető szíves-séggel fogadtak,⁴ a mi viszont a császári követekben keltett visszatetszést, a kik a fejedelemnél a fogadtatás miatt panaszt is emeltek. 15-én különben elhagyták a várost. 15-én érkeztek meg az osztrák, morva és sziléziai követek, a kiknek szintén fényes fogadtatásban volt részük, s ugyanaznap tartotta bevonulását gr. Thurzó Imre is, a következő napon pedig Rákóczy György. Természetes, hogy a közvéleményt azon — nem ritkán alaptalan vagy túlzott — hírek is foglalkoztatták, a melyek részben a fejedelmi udvar, részben az idegen követ-ségek személyzete útján kerültek forgalomba. Így sokat beszélték Dampierre hadmozdulatairól, melyek irányára nézve többféle nézet uralkodott a rendek körében ; Pozsony állítólagos veszélyeztetett helyzete is szóba került köztük, de e

¹ A követek fent idézett június 11-iki jelentése. U. o.

² A pozsonyi követek június 12-iki jelentése. U. o.

³ »Ich vermeine, man wirdt wenig privata pro tempore handeln. Verum aut pax firma, aut bellum wird tractiertt. Deus Opt. Max. dirigat consilia SS. et OO., quo nobis iam tandem pax secura et regno restitui possit.« Szelleczky Jakab 1620 jún. 18-iki jelentéséből. U. o.

⁴ V. ö. Demkó K.: id. dolg. Századok. 1886. 22. l.

tekintetben megnyugtatták a városuk sorsáért aggódo pozsonyi követeket. Értesülve voltak arról is, hogy török követség indult Prágába a szövetség megkötése végett, valamint arról is, hogy a velencei köztársaság is hajlandó a szövetségesekkel összeköttetésbe lépni stb.¹

Június 19-e körül a rendek többsége már együtt volt, alig hiányzott négy megye képvisellete s ennek következtében a tulajdonképeni országgyűlési tárgyalások megkezdésének határidejét már megállapíthatták, abban a reményben, hogy a kitűzött időre a császári követek is megérkeznek, kiknek jelenléte szükségesnek látszott.² A pozsonyi követek természetesen időközben is minden kínálkozó alkalmat megragadtak a városuk érdekeinek biztosításaért vívott küzdelemben s így haladéktalanul igénybevétték a nagy befolyású gr. Thurzó Imrének, Pozsony jóakarói egyikének támogatását is. Június 17-én személyesen tisztelegtek nála s tőle az óhajtott közbenjárás ígéletén kívül azt a biztosítást nyerték, hogy Pozsony védelméről gondoskodás történt; szerinte épen az ő sürgetésére intéztek megkeresést az anhalti herczeghez a tekintetben, hogy hadait állandó készütségben tartván, azokat a szükséghez mért arányban küldje Pozsony védelmére.³ Erre a megnyugtató kijelentésre az akkori helyzetet tekintve talán nem is lett volna szükség, mert hiszen a császári haderő a fegyverszüneti szerződést tiszteletben tartotta, hogy azonban valójában mégsem volt felesleges, az mutatja, hogy Pozsonyban állandóan olyan hírek keringtek, hogy a császáriak különítményei már a Morva folyó tájékán kalandoznak és a várost is közvetlen veszedelem fenyegeti.⁴

Június 19-én folyt le a lengyel követek fényes bevonulása, a kik 21-én jelentek meg Bethlen előtt magán-, 26-án pedig nyilvános kihallgatáson. Feladatuk — hír szerint — arra irányult, hogy a magyar rendeket a II. Ferdinánd, mint törvényes király iránt való hűségre és engedelmességre s azonfelül egyetértésre buzdítsák; ezen törekvésükben számíthatnak — úgymond — a lengyel király közvetítésére is, a ki ez alkalommal nyomatékosan hangsúlyozni kívánja, hogy a kozákoknak múlt betörése magyar területekre nem az ő hozzájárulásával történt; a király csupán hadfogatást engedélyezett Lengyel-

¹ Szelleczky Jakab id. 1620 június 18-iki jelentése. U. o.

² V. ö. a pozsonyi követeknek június 18-iki és 19-iki jelentéseivel. U. o.

³ A követek id. június 19-iki jelentése. U. o.

⁴ A pozsonyi tanács július 20-iki levele Thurzó Szaniszlóhoz. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. levéltárában.

országban II. Ferdinánd részére, a mit a régi és újabb egyezmények szerint jogában állott megtennie. Végül felszólítja a rendeket arra, hogy a törököknek ne engedjék meg a magyar területeken való átmenetelt Lengyelország ellen, hanem inkább ellenkezőleg, igyekezzenek az azzal való jó szomszéd-ságos viszonyt ápolni.¹

A lengyel követek tapintatlan és teljes tájékozatlanságról tanuskodó javaslataiban hangsúlyozott jóindulattal azonban nem igen egyezett a sziléziai követek azon értesülése, hogy tartományuk határain több ezer főnyi lengyel haderő garázdálkodik,² még kevésbé azon körülmény, hogy június 24-e tájt mintegy 2000 kozák tört be váratlanul Árva- és Trencsén vármegyékbe, a kik Zsolnáig hatolva mindent elpusztítottak, sőt a város egy részét is felgyújtották. Bethlen azonban megtette a szükséges intézkedéseket ellenük s ennek volt köszönhető, hogy a betörő kozákok csaknem egészen megsemmisültek. Az elesett kozákok némelyikénél olyan leveleket találtak, a melyekből a pozsonyi követek szerint »rövid időn belül hihetetlen dolgok fognak kiderülni«, s a melyek, legalább a szóbeszéd szerint — kedvezőtlen színben tüntették föl a lengyelek politikai magatartását. Ezzel magyarázták azt, hogy Bethlen a lengyel követet ismételten külön kihallgatáson fogadta³ s később állandó ellenőrzés alatt tartotta.⁴

Mint hogy az országgyűlési tárgyalások megindítását idáig a császári követek indokolatlan elmaradása késleltette és ezek közeli megérkezésére ezidőszerint kilátás sem volt, a rendek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az országgyűlési tárgyalások a császáriak részvétele nélkül is megnyitandók. Június 23-án tehát a tanácskozások formálisan is megkezdődtek azzal, hogy gr. Thurzó Imre prágai útját és annak eredményeit⁵ behatóan ismertette, mire a rendek ennek

¹ A pozsonyi követek 1620 június 23-iki jelentése. Pozsony v. lt. Lad. 42. V. ö. *Demkő K.*: id. dolg. Századok. 1886. 291—92. l. A lengyel követek részére adott utasítás 1620 jún. 15-ről. Brüsseli Okmt. IV. 224—28. l.

² A pozsonyi követek id. jún. 23-iki jelentéséből. U. o. V. ö. III. Zsigmond lengyel király 1620 jún. 15-iki válaszával. Brüsseli Okmt. IV. 230—31. l.

³ A pozsonyi követek 1620 július 1-i jelentése. Pozsony v. ltára. Lad. 42.

⁴ *Demkő K.*: id. dolg. Századok. 1886. 292—93. l. *Khevenhiller*: Annales Ferdinandei. IX. col. 938.

⁵ V. ö. *Kubinyi Miklós*: Gr. Thurzó Imre. 78—82. l. *Závodszy* diariuma *Katonánál*: XXX. p. 301—363. *Angyal D.*: id. műve. Mill. tört. VI. 263—64. l. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. 170—177. l. Tört. Tár. 1889. 100—105. l.

hatása alatt a pozsonyi szövetségnek újból való megerősítéséhez elvileg hozzájárultak. Június 24-én az országgyűlés a cseh, morva és lausitzi, valamint az ausztriai követeket hallgatta ki, kiknek nevében dr. Dornavius tartott feltűnést keltő beszédet.¹ 26-án folyt le a lengyel követségnek már ismertetett nyilvános kihallgatása,² néhány nappal utóbb pedig (jún. 30.) megtörtént a portai követség kijelölése is, melynek tagjaivá az országgyűlés Rimay Jánost és Dóczy Istvánt választotta meg. A rendek ezek után az országgyűlésről elmaradt főrendeket vették számba és reájuk vonatkozólag akként határoztak, hogy a távollévők távolmaradásukat június 29-től számítandó tizenöt nap alatt igazolni tartoznak, ellenkező esetben a legutóbbi pozsonyi országgyűlésnek határozatait³ haladéktalanul végrehajtják.⁴

Július 1-én végre megérkeztek a császári biztosok is⁵; Br. Teuffel János György, Laminger Farkas és Dávid Pál tinnini püspök, állítólag teljhatalommal felruházva, — Pozsonyban legalább így tudták — s a kiket a pozsonyi tanács értesülése szerint rövid időn belül mások is követni fognak. E hírek azonban, a melyekről a pozsonyi tanács Zmeskál bányagrófot miheztartás végett azonnal tudósította,⁶ csak részben bizonyultak valóknak. Mikor ugyanis a császáriak július 3-án a rendek,⁷ július 4-én pedig külön Bethlen Gábor előtt⁸ megjelenvén, előterjesztették javaslataikat, kitűnt, hogy nincsenek teljhatalommal felruházva, mert a kezesek kiküldésén⁹ és a kath. klerus érdekeinek védelmén kívül főként az érdemleges tárgyalásoknak a teljhatalmú követek megérkezéséig való elhalasztását kérték a rendektől.¹⁰ De ezzel viszont rávilágítottak küldetésük tulajdonképeni céljaira is, mert nyilvánvalóvá lett ezek után, hogy a bécsi udvar törek-

¹ Demkó K.: id. dolg. Századok. 1886. 226—28. l. Frankl: id. mű. I. 546.

² L. mindezekre a pozsonyi követeknek 1620 június 27-iki jelentését. Pozsony v. lt. Lad. 42.

³ Elsősorban Eszterházy Miklósrá, Dóczy Andrásra és Lónyay Andrásra vonatkoznak. »Qui autem in citatione sunt, iidem in dicta diaeta comparere et respondere teneantur.« Art. XXVIII. *Katonánál*: XXX. p. 290.

⁴ A pozsonyi követek id. július 1-i jelentése után. U. o.

⁵ A pozsonyi követek július 1-i jelentése. U. o.

⁶ 1620 június 27-ről. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

⁷ Demkó K.: id. dolg. Századok. 1886. 293—94. l.

⁸ »Heri denuo habuerunt audientiam apud Serenissimum Principem« etc. A pozsonyi követek július 5-iki jelentése. U. o.

⁹ V. ö. Dallos Miklós iratai. 7—8. l.

¹⁰ A pozsonyi követek idézett július 5-iki jelentése. U. o.

vése — talán a hadihelyzet kedvezőbb kialakulása következtében¹ — nem az ellentétek kiegyenlítésére, hanem egyszerűen időnyerésre irányul. Ez az oka annak, hogy az országgyűlés napirendre tért a császáriak javaslata felett s kezeseket sem adott, hanem csupán biztosító leveleket valamennyi császári követ számára.²

A rendek figyelmét és érdeklődését egyébként is teljesen lekötötték a fejedelmi propositiók, a melyeket Bethlen július 3-án adott ki³ s a melyeknek részletes tárgyalása július 8-án kezdődött.⁴ Különösen a javaslatoknak az unióra vonatkozó pontjai körül támadt behatóbb vita, a rendek többsége azonban már július 11-e körül annak megkötése mellett foglalt állást,⁵ jöllehet a császári biztosok és a lengyel követek minden rendelkezésre álló eszköz igénybevételével küzdöttek a szövetség megkötése, illetőleg megerősítése ellen,⁶ annál is inkább, mert ez a kérdés a tárgyalások elnyújtására kedvező alkalmul kínálkozott.⁷ Az országgyűlés mindamellett a császári biztosok és a lengyel követek tiltakozása ellenére is az uniót július 14-én megerősítette.⁸

A nemzetközi jelentőségű politikai kérdések tárgyalása idején Pozsony városának különleges sérelmei és kívánságai alig részesülhettek érdemleges figyelemben. A rendek álláspontja az volt, hogy mindenekelőtt a közügyek vétessenek tárgyalás alá s csak azok után a magánügyek,⁹ s így a pozsonyi követek kénytelenek voltak türelmesen várakozni. Pozsony ezidőszerint csak stratégiai vonatkozásokban tarthatott számot egyetemes érdeklődésre ; a város stratégiai jelentősége iránt pedig úgy a fejedelmi kormány, mint a rendek körében

¹ *Olchváry Ö.* : id. tan. Hadtört. Közlemények. III. (1890.) 530. l. *Khevenhüller* : Ann. Ferdinandei. IX. c. 888—92.

² A pozsonyi követek 1620 július 7-iki jelentése. Pozsony v. ltára. Lad. 42.

³ *Horváth M.* : Magyarország tört. 1872. V. 224—25. *Demkó K.* : id. dolg. Századok. 1886. 296—98. l. Kivonata egykorú német nyelvű másolatban Pozsony v. lt. Lad. 42.

⁴ A pozsonyi követek id. július 7-iki jelentése. Pozsony v. ltára. Lad. 42.

⁵ Szellezky Jakab július 11-iki levele Kessler Mártonhoz. U. o.

⁶ *Demkó K.* : id. dolg. Századok. 1886. 298—99. l.

⁷ »Nil aliud agunt, quam ut extrahent tempus et negotia diaetalia protrahant«, írják róluk a pozsonyi követek július 12-én. U. o.

⁸ A pozsonyi követek július 17-iki jelentése. U. o. *Demkó K.* : id. dolg. Századok. 1886. 298. l. *Frankl* : id. mű. I. 548. l.

⁹ »Verum privatorum perdifficilis est expeditio impraesentiarum. Nam inclyti Status publice etiam constituerunt ac decreverunt, ne privata anteponanur publicis negotiis.« A pozsonyi követek 1620 július 7-iki jelentése. U. o.

megvolt a szükséges érzék. A várost magát első sorban a Dóczy István eltávozásával megürült pozsonyi kapitányság betöltésének kérdése érdekelte, a mi természetes is, mert a város az akkori bizonytalan helyzetben¹ vezető katonai fő nélkül nem maradhatott. A kozákok betöréséről és egy részüknek a császári hadakhoz való csatlakozásáról itt is tudtak, csak hogy nagyított arányokban, s így érthető, hogy a tanács követeit arra utasította, hogy illetékes helyeken sürgessék a kapitányi tisztség mielőbbi betöltését és esetleg hozzák javaslatba a megyei nemesség felkelésének elrendelését is. Ez utóbbit azonban a nádor, továbbá gr. Thurzó Imre és Péchy Simon kancellár, a kiknél a követek haladéktalanul eljártak, nem tartották időszerűnek, az új kapitány kinevezését ellenben már a rendek is sürgős teendőnek minősítették, s felfogásukban maga a fejedelem is osztozott,² annál is inkább, mert a pozsonyi őrségben a fegyelem lazulni kezdett s egyre gyakoribbakká váltak a katonai visszaélések. Jelöltekül Pogrányi Jánost, Listhy Istvánt, Wizelety Mihályt és Thúry Ferenczet emlegették,³ a kik közül a pozsonyi tanács ez utóbbit látta volna a legszívesebben a kapitányságban. A követek ilyen értelemben keresték meg Thurzó Szaniszló generálist,⁴ ennek tulajdonítható, hogy Bethlen valóban Thúry Ferenczet nevezte ki pozsonyi kapitánynya (július 12. körül) s egyidejűleg intézkedett, hogy a pozsonyi őrséget német zsoldosokkal megerősítsék, szükség esetén pedig az anhalui herczeg is küldjön segítő csapatokat.⁵

A tanácstól érkező nyugtalanító hírek hatása alatt utóbb az országgyűlés és a fejedelem is tárgyalás alá vették a város védelmének ügyét s Bethlen annak megszervezése, illetőleg ellenőrzése végett Thurzó Szaniszlót azonnal Pozsonyba rendelte, Kovács Péter ezredest pedig arra utasította, hogy csapataival Pozsony vidékét szállja meg.⁶ A tanácsnak ismételtén kifejezett aggodalma nem volt teljesen alaptalan; július 17-én és 18-án ugyanis jelentékeny haderő hajózott el a város mellett Komárom felé s ugyanekkor kozák csapatok is portyáztak Pozsony környékén. A lakosságot és magát a készületlen őrséget is annyira meglepte a hajók váratlan

¹ V. ö. gr. Thurzó Szaniszlónak 1620 július 4-én a városi tanácshoz intézett levelével. Eredetiben Pozsony v. lt. Lad. 42.

² A pozsonyi követek 1620 júl. 5-iki jelentése. Pozsony v. ltára. Lad. 42.

³ A pozsonyi követek július 7-iki jelentése. U. o.

⁴ Szelleczky 1620 július 11-iki levele Kessler Mártonhoz: U. o.

⁵ A pozsonyi követek július 12-iki jelentése. U. o.

⁶ A pozsonyi követek 1620 július 19-iki jelentése. U. o.

megjelenése a Dunán, hogy még csak kísérletet sem tettek azok feltartóztatására, sőt a szállítmányt tűz alá sem vették, mint azt utóbb a tanács is bevallotta. A tudósítás Besztercebányán is izgalmat keltett, mert hiszen ezen csapatszállítás tulajdonképeni célja felől tájékozatlanok voltak,¹ de mégis hatással volt arra, hogy Bethlen a város védelmére elrendelt intézkedéseket azonnal foganatosította, a rendek pedig, a háború újabb kitörésének valószínűségére való tekintettel, a hadviselés pénzügyi vonatkozásainak tárgyalását haladéktalanul napirendre tűzték. Elvileg abban valamennyien meggyeztek, hogy a kirovandó új terhek alól a jobbágyság lehetőleg mentesíttessék, ellenben a főrendeket és nemeseket jövedelmük arányában kell megadóztatni, a városokat pedig taxájuk megfizetésére kell szorítani. Az országgyűlés így mintegy egy millió forintnyi adóösszegre számított a taxán kívül.² Természetes, hogy a pozsonyi tanácsnak a taxa leszállíttatására, esetleg annak néhány évre való elengedtetésére irányuló törekvései ily viszonyok között alig lehettek eredményesek. A kincstárnok már napokkal előbb kifejezte a felett való csodálkozását a követek előtt, hogy míg úgyszólván valamennyi város önként vállalja a taxa megfizetését, Pozsony az egyedüli, amely a közterhek alól magát kivonni igyekszik.³ Bethlen Gábor 1620 július 21-én kelt rendeletében a városi tanácsot valóban a taxa haladéktalan beszolgáltatására utasította,⁴ annak összege pedig a pozsonyi követek értesülése szerint 5000 forint volt.⁵ A városi követek eleinte természetesen tiltakoztak a nagy adóterhek ellen, utóbb azonban megelégedtek volna azzal is, ha a fejedelem a kirótt taxának legalább egy részét elengedte volna, erre azonban a pozsonyi követek jelentése szerint az adott helyzetben nincs kilátás, s különösen nincs akkor, ha a béketárgyalások meddők maradnak.⁶

¹ Valószínűleg élelmi- és lőszerszállító hajókról volt szó, Komárom és Győr számára, minők időközben is közlekedtek a Dunán. V. ö. pl. 1620 tavaszára: *Khevenhiller*: *Annales Ferdinandeae*. IX. col. 936—37. Az időpont ez utóbbi esetben nem állapítható meg. A *Demkónál* (id. dolg. Századok. 1886. 301. l.) olvasható tudósítás nem egyezik a pozsonyi követek jelentésével.

² A pozsonyi követek július 21-iki jelentése. U. o. Részletesebben júl. 27-iki jelentésükben. U. o. Azonfelül *Frankl*: id. mű. I. 548. lap.

³ A pozsonyi követek július 12-iki jelentése. U. o.

⁴ Eredetije ugyanazon napról Pozsony v. lt. Lad. 19.

⁵ A pozsonyi követek 1620 júl. 25-iki jelentése. (Pozsony v. lt. Lad. 42.) Ebből 4000 frt a komáromi és tatai őrségnek volt szánva. Jakussith András 1620 aug. 13-iki rendelete. (Pozsony v. lt. Lymbus.)

⁶ A pozsonyi követek július 27-iki jelentése. U. o.

A csalódást, melyet a taxa kérdésének kedvezőtlen elintézése Pozsonyban keltett, némileg enyhítette az az eredmény, a melyet a különben fáradhatatlan követek a városi söüzem¹ és főleg a soproni borkivitel kérdésében hetekig tartó tárgyalások után² kivívtak. Az országgyűlés ugyanis július 27-én ez ügyben akként döntött, hogy a soproniak törvényes úton, rendes bíróság előtt igazolják jogaikat, de a bírósági döntésig Pozsonynak régi kiváltságai érvényben maradjanak.³

A hosszasan húzódó országgyűlési tárgyalások azonban lassankint kimerítették a rendeket, bár a fejedelem gondoskodott arról, hogy Besztercebányán ne legyen unalmas az élet s víg mulatozások váltsák fel a tárgyalások egyhangúságát.⁴ A közérdeklődés mindamellett észrevehetőleg megcsappant; a városok, Sopront kivéve, követeiket ki is cserélték s a pozsonyiak közül is csak az egyébként betegeskedő Szelleczky Jakab tartott ki állhatatosan, míg Maurach és Kögl hazakiváncsoztak.⁵ A tanács helyükre Kessler Mártont, a nagyérdemű városi jegyzőt, küldte ki,⁶ a ki augusztus 6-án megérkezvén Besztercebányára, másnap azonnal elfoglalta helyét a rendek között. A császári követek megérkezésével és fogadtatásával járó izgalmak⁷ ekkor már lecsillapultak, a portai követség is elindult, s így Kessler — különleges megbízatása értelmében — már megérkezése napján benyújtotta a város folyamodását a Pozsonyban elszállásolt 200 hajdunak ügyében, a kiket t. i. Bethlen a legutóbb történetek hatása alatt Pozsony védelmére rendelt,⁸ de — ez volt a sérelem — a város terhére.⁹ Másnap a nádornál, Thurzó Szaniszlónál,

¹ V. ö. a pozsonyi követeknek 1620 július 7., 12., 13., 17-iki, aug. 19-iki és 23-iki jelentéseivel. U. o.

² A pozsonyi követek július 12., 13., 17., 21-iki jelentései. U. o.

³ A pozsonyi követek júl. 27-iki jelentése. U. o. A soproniak aug. 14-én újabb folyamodványt intéztek az országgyűléshez (Pozsony v. ltárában. Lad. 9.), de a fenti döntést már meg nem másíthatták. V. ö. a pozsonyi követek aug. 23-iki jelentésével is. U. o.

⁴ V. ö. *Demkó K.*: id. dolg. Századok. 1886. 299—300. l. Gründlicher vnd warhaffter Bericht etc. 1620. g. l. és utána *Khevenhiller*: Annales Ferdinandeï. IX. col. 941—42.

⁵ Kögl István 1620 július 27-iki levele a tanácshoz és Schödl pozsonyi bíróhoz. Pozsony v. lt. Lad. 42.

⁶ 1620 aug. 1. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

⁷ Gründlicher vnd warhaffter Bericht etc. 1620. g. l. *Khevenhiller*: Annales Ferdinandeï. IX. col. 942. *Katona*: XXX. 442. s köv. l. *Demkó K.*: id. dolg. Századok. 1886. 302. s köv. l. *Angyal D.*: id. műve. Mill. tört. VI. 273—74. l. *Franki*: id. mű. I. 549—50. l.

⁸ Bethlen 1620 július 19-iki parancsa. Pozsony v. t. Lad. 38.

⁹ Kessler Márton 1620 aug. 7-iki jelentése. Pozsony város ltára. Lad. 42.

Péchy Simon kancellárnál és Kraus János fejedelmi titkár-nál is jelentkezett Szelleczkyvel, valamennyiöket arra kérve, hogy a várost ezen súlyos teher alól mentesíttessék, illetőleg ilyen értelemben járjanak közben a fejedelemmél.¹ Minthogy azonban Bethlen idejét egyrészt az országgyűlési articulusok megszövegezése és felolvasása,² másrészt az idegen követségek eligazítása³ során augusztus 19-én a francia internunciusnak, 15-én a császári követségnek,⁴ 18-án a lengyel követnek kihallgatása⁵ teljesen lefoglalta, a fejedelem csak augusztus 23-a körül döntött a kérdéses ügyben és a várost a hajduk eltartása alól mentesítette.⁶

A tulajdonképeni országgyűlési munkálatok bevégzése után Pozsony város követei már nem sok időt töltöttek Besztercebányán. Bethlen Gábornak Magyarország királyává történt megválasztásán (augusztus 25)⁷ talán még résztvettek, de azután sietve hazatértek, hogy az újult erővel meginduló háború már városuk falai közt érje őket. Az elért eredmény talán nem mindenben fedte a városnak az országgyűléshez fűzött reményeit, sőt egyik-másik kérdésben határozott visszautasítás érte a polgárságot. Az országgyűlés articulusai egészben véve azonban mégis arról tanuskodnak, hogy a rendek körében Pozsony javaslatainak és kívánságainak nagy súlya volt s számtalan törvénycikk megalkotásánál a kezdeményező lépés a város nevéhez fűződik,⁸ a mi bizonyára arra mutat, hogy Pozsony az országos politikába szervesen bekapcsolódott.

¹ A pozsonyi követek 1620 aug. 8-iki jelentése. U. o. A Thurzó Szaniszlóhoz intézett levél. Lib. Concept. 1620. (Pozsony v. lt.)

² Erről a pozsonyi követek is többször megemlékeznek; így az aug. 8-iki, 13-iki, 19-iki és 23-iki jelentéseikben is. U. o.

³ A pozsonyi követek aug. 13-iki jelentése. U. o.

⁴ A pozsonyi követek aug. 15-iki jelentése. Pozsony v. lt. Lad. 42.

⁵ Ugyanazok aug. 19-iki jelentése. U. o. és *Katona*: XXX. p. 463.

⁶ A pozsonyi követek 1620 aug. 23-iki jelentése. U. o.

⁷ *Katona*: XXX. p. 480—87. *Demkó K.*: id. dolg. Századok. 1886. 308. l. *Frankl*: id. mű. I. 550—51. l. *Gründlicher vnd warhaffter Bericht*. 1620. 10—12. l. *Khevenhiller*: *Annales Ferdinandei*. IX. col. 943—44. *Kubinyi M.*: *Gr. Thurzó Imre*. 90—91. l. *Angyal D.*: id. műve. Mill. tört. VI. 280—82. l.

⁸ A nélkül, hogy teljességre törekednénk, a következőkben rámutatunk arra, hogy az 1620 május 25-én kelt követi utasítások (Pozsony v. lt. *Acta Diaetalia*) pontjai közül melyek állanak vonatkozásban az országgyűlés articulusaival: Utasítások 1. p. és az I. artic. (*Katona*: XXX. p. 495—96.). Utasítások 2. p. és az IV. artic. (XXX. p. 499.). Utasítások 4. p. és az VI. art. (XXX. p. 501—503.).

V.

A pozsonyi tanács már beszterczebányai követei útján értesült arról, hogy a háború kitörése közvetlen küszöbön áll. A királyválasztást sem lehetett hadüzenetnél egyébnek tekinteni, csak az volt a kérdés, hogy a hadiműveletek a fegyverszüneti határidő lejártával (szept. 29.) fognak-e megkezdődni, vagy pedig annál korábban-e? Abból azonban, hogy Thurzó Szaniszló már augusztus 24-én felszólította a várost a külvárosi árkok és sánczok sürgős helyreállítására, valószínűnek látszott nemcsak az, hogy a hadjárat rövidesen megkezdődik, hanem az is, hogy Pozsonynak, mint erősségnek, a háború ezen újabb szakaszában szerep juthat. Az erődítési munkálatok a vár és város területén egyébként már a nyár óta folytak a várbeli német zsoldosok kapitányának irányítása mellett, úgyhogy a tanács felfogása szerint a vár és a város, főleg a Duna felé eső oldalon, augusztus végén ostromra készen állott.¹ A hadjárat szeptember elején valóban megindult azzal, hogy Bethlen hadai szept. 9-én Nyitra várát elfoglalták;² a fejedelem ugyanaznap Mocsonokról kelt levelében, haditervének megfelelően³ azonnal jelezte Pozsony városának, hogy Huszár István főlovászmester udvarhelyszéki főkapitányt igen sietséggel a Dunántúl való földnek hódolttatására « bocsátotta Pozsonyon át, miért is megparancsolta a tanácsnak, hogy »mihelyt hadaival oda érkezik, valamit parancsol Huszár István, mindenekben a tevő legyen és csak egy órát se mulattasson heában vélek, hanem oly készüllettel

Utasítások 5. p. és az I. art. (XXX. p. 496.). Utasítások 7. p. és az V. art. (XXX. p. 500—501.). Utasítások 8—9. p. és a VII. art. (XXX. p. 503—505.). Utasítások 11. p. és a X. art. (XXX. p. 514.). Utasítások 13. p. és a XXIV—XXV. art. (XXX. p. 528., 531—32.). Utasítások 15. p. és a III. art. (XXX. p. 498—99.). Utasítások 19. p. és a XXXIV. art. (XXX. p. 537—39.). Utasítások 25. p. és az LII. art. (XXX. p. 548.). Utasítások 38. p. és a XLVII. art. (XXX. p. 544—45.). Utasítások 40. p. és a II. art. (XXX. p. 496—98.). Utasítások 43. p. és a XX. art. (XXX. p. 525.). Az utasítások 14. p. (a szövetség kérdése), 23. p. (taxa), 24. p. (városi sóüzem), 44. p. (soproni borkivitel) egyéb elintézést nyertek.

¹ 1620 aug. 28-iki levele Thurzóhoz. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

² Závodszy naplója *Katonánál*: XXX. p. 629. és *Komáromy A.*: A nyitrai árulás 1621-ben. Hadtört. Közlemények. 1894. (VII.) 600. lap.

³ V. ö. a dunántúli vidék ellen irányuló hadműveleti intézkedésekkel. *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. (III.) 533—34. l. *Kazy Fr.*: Historia regni Hungariae. Tyrnaviae. 1737. p. 181. Gr. Eszterházy Miklós. I. k. 141. l.

várja, hogy éjjel-nappal költözhessenek és költöztesse őket a Dunán által.¹ Egyidejűleg Thurzó Szaniszló is utasította a tanácsot a szükséges szállítóhajók készenlétben tartására, hogy a csapatokat »egy vagy két átköltözéssel által vihessék.«²

E rendeleteket néhány nappal utóbb nyomon követte Bethlen azon parancsa, hogy a város 60 jól felfegyverzett gyalogost adjon ágyúfedezetül.³ Bármennyire iparkodott is azonban a tanács, ezt a parancsot nem állott módjában gyorsan végrehajtani, jóllehet így abba a gyanuba esett, hogy egyáltalában nem hajlandó engedelmessé válni. E feltevés magyarázza meg Thurzó Szaniszló szept. 23-iki levelének szokatlanul kemény hangját is, melyben azzal fenyegeti meg a várost, hogy »ha az gyalogosokat nem expediálja«, Pozsonyt megrakja katonasággal, melyet — úgymond — »mindaddig sem visszük el onnan, valamíg az kglmetek gyalogi nem expediáltatnak.«⁴ Kétségtelen, hogy e szolgálmányok a város súlyos megterhelését jelentették, de a polgárság kénytelen volt beismerni, hogy az adott helyzetben, a midőn Pozsony a dunántúli hadműveletek fővonalának valósággal kulcs-pontjává lett, a haditerheket vállalni kell. A harczszíntér közelsége⁵ és *Haimburg ostroma* következtében ezen terhek természetesen megnövekedtek,⁶ sőt a mikor Haimburg sikertelen ostroma után *Dampierre* támadó hadmozdulatainak iránya Pozsonyot látszott fenyegetni,⁷ — Bethlen parancsára a pozsony megyei nemességgel együtt a városi nemesség is kénytelen volt felkelni; ez azonban arra való tekintettel, hogy Pozsony falainak védelmében fontos szerepet tölt be, úgyannyira, hogy külső támadás esetén közreműködése nélkül a város védelme legalább is kétséges kimenetelű volna, okt. 4-én a tanáccsal együtt a nemesi felkelés kötelezettsége alól való felmentését kérte Bethlen Gábortól.⁸ A tanács óvatosságát a legközelebbi napok eseményei teljesen igazolták.

Dampierre ugyanis, a ki szept. közepe óta II. Ferdinánd

¹ Eredetije Pozsony v. lt. Lad. 42.

² 1620 szept. 10-iki rendelete. U. o. Lad. 34.

³ 1620 szept. 14-ről Pozsony v. lt. Lad. 38.

⁴ Eredetiben Pozsony v. lt. tárában. Lymbus.

⁵ V. ö. *Olchváry Ö.*; id. tan. Hadtört. Közlemények. 1890. (III.) 534—35. l. Gr. Eszterházy iklós. I. k. 141—143. l.

⁶ A pozsonyi tanács 1620 szept. 29-iki jelentése Bethlenhez. Lib. Concept. 1 20. Pozsony v. lt. és Bethlen 1620 okt. 1-i rendelete. U. o. Lad. 38.

⁷ *Olchváry Ö.*; id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 534—35. l. Gróf Eszterházy Miklós. I. 143—149. l. *Katona*: XXX. p. 631—34.

⁸ 1620 okt. 4-ről. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt. tára.

magyarországi hadainak volt fővezére¹ s a kit a külföldön a »magyarok rémé«-nek tartottak,² Huszár István csapatain Lakompagnál szept. 30-án kivívott diadala után³ támadásra határozta el magát. »Rövid idő múlva nemcsak felkeresem Bethlent, — írta okt. 4-én gr. Eszterházy Miklósnak — hanem tönkre is teszem;⁴ a császári fővezér mindamellettt óvatosan kitért a fejedelemmel való döntő mérkőzés elől, hanem a helyett a pozsonyi hajóhid szétrombolása után a stratégiai fontosságú pozsonyi várat és azzal együtt a várost akarta megszerezni, hogy Bethlent ezáltal az osztrák tartományokkal határos dunántúli részek önkéntes kiürítésére kényszerítse. Tervét már korábban (szept. 28.) akként akarta megvalósítani, hogy földdel és kövel, azonfelül gyújtóanyaggal teli hajókat bocsátott le a Dunán a hajóhid irányában, azzal a számítással, hogy azokkal a hajóhidakat szétszakíthatja és talán tűzbe is boríthatja. Hajói azonban részint elmerültek, részint pedig kifogták azokat.⁵

Dampierre e kudarcz után úgy határozott, hogy *Pozsony bevételét* rohammal kísérli meg és pedig lehetőleg éjjeli támadással. E végből mintegy 8000 főből álló seregét két részre osztotta (okt. 8.); a fősereget az ágyúkkal és a szükséges élelemmel együtt hajókon Dévény közelében partra szállíttatta, honnan mint baloszlop a Dunaparton haladt tovább személyes vezetése alatt Pozsony felé. Ugyanakkor a jobboszlop Collalto parancsnoksága alatt Haimburgon át a Duna jobbpartján nyomult előre azzal a feladattal, hogy igyekezzék a hajóhidat birtokába venni s azon át a város falait megközeleltetni. A baloszlopot azonban már a Dunán is balszerencse érte, a mennyiben több hajójuk elsüllyedt; de sokkal végtesebb volt Dampierre az az idővesztés, a melyet a szállítási zavarok idéztek elő, mert azok következtében Pozsony alá csak október 9-én kora délelőtt érkezhettek meg, azonnal támadnia kellett tehát. Pozsony külvárosainak: a Zuckermandelnek és a Vödricznek elfoglalása nem járt nehézségekkel, sőt itt egy ágyú is a támadók birtokába került. Dampierre most rohamra határozta el magát és mintegy 200 muskétást vévén maga mellé, azok élén és petárdákkal ellátott

¹ Gr. Eszterházy Miklós. I. 142. l.

² Del Pozzo pármái követ jelentése 1620 okt. 10-ről. *Óváry L.*: A Magyar Tud. Akadémia tört. bizottságának oklevél-másolatai. Budapest, 1901. III. 78. l.

³ Gr. Eszterházy Miklós. I. 146—49. l. és utána *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 534—35. l.

⁴ Gr. Eszterházy Miklós. I. 158. l.

⁵ Závodszy diariuma *Katonánál*: XXX. p. 629.

tűzmesterektől kísérve, személyesen vezette a rohamot a várkapu irányában. A várkapu felé vezető utcát azonban frissen emelt torlasz zárta el a támadók elől, a kiket e mögül oly sűrű golyózapor fogadott, hogy jelentékeny vérveszteség árán is csak a harmadik rohammal tudták a torlaszt elfoglalni. Dampierre a támadás folytatására mindamellett már nem érezte magát elég erősnek, miért is erősítéseket szándékozott magához vonni; erre vonatkozó intézkedései, némely forrás szerint pedig a várbeli német zsoldosokkal folytatott tárgyalásai közben azonban egy golyó fején találta. Katonái vezérek elestére azonnal abban hagyták a küzdelmet és »vissza a hajókban szállának és Haimburgba térének«. Dampierre holtteste is a helyszínén maradt, fejét állítólag egy várbeli magyar vitéz levágván, a várba vitte. Bethlen utóbb vitéz katonához méltó díszszel a ferenczrendiek templomában temettette el elszánt ellenfele holttestét, melyet II. Ferdinánd később Bécsbe vitetett.

Ezalatt a Wolfsthalon át előrenyomuló *jobboszlopnak* is sikerült meglepni és szétverni a hídfő őrségét, s miután a hajóhidat is elfoglalta, a város falai körül fekvő házcsoportokban azonnal megvethette a lábát. A védekező őrség az ellenség továbbnyomulásának megakadályozása végett mintegy tizenöt házat felgyújtott, majd a megszállva tartott házcsoportot és környékét oly erős ágyú- és puskatűz alá vette, hogy *Collalto*, a ki maga is megsebesült, kénytelen volt jelentékeny veszteséggel sietve visszavonulni, annál is inkább, mert időközben bizonyára értesült a baloszlop vállalkozásának sikeresétlen kimeneteléről, valamint arról is, hogy a Dampierre eredeti utasítása értelmében ugyanakkor Pozsony északi oldalán felbukkanó kozák csapatokat Rákóczy Györgynek történetesen épen Pozsonyba érkező lovassága szétugrasztotta és Stomfa felé űzte. *Collalto* Haimburgba vonult vissza, honnan hadierejének számbavétele után, október 11-én Petronellen át Bécs felé akart menetelni. Itt érték utól Bethlennek csapatai, a melyek igen súlyos veszteséget okoztak az amúgy is megfogyott császáriaknak.¹

¹ *Pethő Gergely*: Az magyar kronika veleie. Bécs, 1702. *Kemény János*: Önéletírása. (Szalay László kiadása.) Pest, 1856. 40. l., a ki maga is ismerte azt a katonát, a ki Dampierret fültövön lőtte. *G. Kraus*: Siebenbürgische Chronik. I. 58. l. II. Ferdinánd levele Albert főherceghez 1620 okt. 12. Brüsseli Okmt. IV. 239. l. *Katona*: XXX. p. 629—39., a kinél több egykorú és későbbi író előadása olvasható. Újabban *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 535—37. l. *Angyal D.*: id. műve. Millenn. tört. VI. 286—87. l. *Kubinyi M.*: Thurzó Imre. 97—98. l.

Bethlen Gábor a császáriak pozsonyi kudarczáról vett értesülései után Pozsonyba tette át főhadiszállását.¹ Szükségessé tette ezt első sorban a békealkudozások ügye, melyet a fejedelem francia közvetítéssel a Pozsonyban okt. 19-én tartott tárgyalások eredményeként, diadalai daczára is kész volt kezdeményezni,² másrészt a város védelmi karba helyezésén és általában az egész haderő újjászervezésén kívül a cseh harcszínér eseményeiről való megbízható tájékozódás megszerzésének könnyebb lehetősége is.

Pozsony valóságos táborrá vált, hová Bethlen mindenünnen összpontosította csapatait,³ de ezzel egyidőre vége lett a polgárság nyugalmanak és békéjének is. »Elsőben az házakat, kik soha quártérben nem voltak, — írja a tanács ezidőtájt a városban elszállásolt katonaságról a fejedelemnek — erővel, hatalommal föltörök és elfoglalják és szegén gazdákat csaknem mindenestül az házukból kirekesztik, nem elégedvén az előbbeni rendeltetett quártérházakkal. A gazdákat nemcsak iszonyú rút és illetlen szókkal és szitkokkal rútítják, de még keményen megverik és sebesítik« ; továbbá »az utczákon, utakon és szőlőkben is, mint az városban s mint azon kívül szabadon az embereknek az szöllőt, mustot, kit imide-amoda az házakban és pinczékben hordani és rakni akarják, mind puttonyostul, s mind hordóstul elragadják és elveszik, még a szegén szedőket is megfosztják és marhájokat elveszik«. Sőt »az városi csordát (salva reverentia) mikor estve felé behajtják, mind az öreg s mind az aprómarhát, valamit kaphatnak, az házokban beüzik és kergetik, ottonon levágják és elosztogatják. Még az mezőben is az csordákból el ki hajtják és eképen bánnak az marhával, annyira, hogy többé immár másfélszáz baromnál az polgárságtul elveszett. Az kenyeret, fát, szénát és egyéb élést, kit ide idegen helyekről hordják, nemcsak az városon kívül, de még itt benn is az utczákon elragadják és erővel, hatalommal a szegén embertül elveszik. De még lovakat és az ökröket kifogják és akarattok szerint relaxálják és taxálják az embereket vele«. Az is előfordul, hogy »az lovakat itt az városban némely háznál nem az istállóban, avagy más illendő helyben, hanem szép tiszta szobában,

¹ Okt. 13-ika után, mert e napon még széleskúti táborából keltezi leveleit. V. ö. *Szádeczky L.* : Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. Budapest, 1915. 15. l. Eszterházy Miklós. I. 159. *Ráth K.* : Győri tört. és rég. füzetek. II. 260. l.

² Gr. Eszterházy Miklós. I. 159. l. *Angyal D.* : id. műve. Milenniumi tört. VI. 294. l.

³ *Szádeczky L.* : id. tan. 15—16. l.

holott egy főembernek is tisztességes szállás lehetett volna, állítanak és egyébféle illetlen dolgokat is cselekedtenek. Az hostátban az házakat fölötte igen elrontják és elpusztítják és az öreg gerendákat is tűzre rakják és megégetik. Ezen kívül sokféle heában való lüvéseket mind éjjel s mind nappal városban, hostádban is cselekszenek, honnét nagy kár és veszedelem az tűz miatt történhetnek» stb.¹

Ismerve a fejedelem egyéniségét és szigorú felfogását a katonai fegyvelemről, kétségtelen, hogy a tanácstól felpanaszolt kihágásokra és kártételekre nézve elrendelte a vizsgálatot, sőt a polgárság óhajtásának megfelelően bizonyára külön katonai hatóságot is állított fel a város területén felmerülő panaszok haladéktalan elbírálására. Mindezen intézkedések azonban korántsem orvosolhatták a bajt gyökerében, már pedig Bethlen a fegyvelem meglazulásának alapokát akarta hadseregében megszüntetni. Ezért adta ki november 11-én azon rendeletét, melyben a városban mindenféle borkimérést eltiltott katonák részére.² Bár a fejedelmi rendelet ezzel szinte teljesen megszüntette a polgárság egyik fő kereseti forrását, a tanács abban készségesen megnyugodott, de arra kérte Bethlent, hogy »ott kin az hostádban is hasonlóképpen meg legyen parancsolva az vitézlő népnek is és vajdáknak, hogy ők is ne áruljanak ott kin az bort, mert ennihány helyen árulnak«; — azt is javasolja azonban a fejedelemnek, hogy »azonképpen az koczkajátszást is serio meg kellene tiltani, mert némelyik mind pénzét, fegyverét s mind peniglen az ruháját játszással elvesztik. Azonképen az német kapitánnak is meg kellene tiltani az bor árultatást, mert ott kin, leginkább az hostádban mind német, s mind magyar quartérban meg részegesednek és részegessen bejövén az városban, minden garázdálkodást indítják. Annak felette az éget bort is ott kin az hostádban némely vitéznek feleségek árulják és azon is részegeskednek, azt is meg köllene tiltani«.³ A tanács ezen javaslatai a fejedelem hozzájárulása következtében azonnal életbe is léptek.⁴

Pozsony városa november közepéig volt Bethlen Gábor főhadiszállása. A fehérhegyi ütközet (1620 nov. 8.) szerencsétlen kimeneteléről vett értesülések⁵ hatása alatt ugyanis úgy hatá-

¹ 1620 október vége. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

² Eredetije Pozsony v. lt. Lad. 42.

³ Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

⁴ Proclamatio magyar és német nyelven. Lib. Concept. 1620. U. o.

⁵ Saját szavai szerint »11. Novembris hora 2 post meridiem tudtam«. Erd. tört. ad. I. 341. Ekkor azonban legfeljebb ellenőriz-

rozott, hogy *Nagyszombatba* teszi át a főhadiszállást, mert az a hely a győzelmes császáriaknak Magyarország ellen irányuló támadása esetén kedvezőbb hadműveleti központul ígérkezett, mint a morva hadszíntértől kissé távolabb eső Pozsony. Minthogy azonban Bethlen hadterve szerint a felállítandó védelmi vonal szélső balszárnyát Dévény, illetőleg Pozsony volt hivatva fedezni,¹ a fejedelem gondoskodni kívánt arról, hogy a város kellően megerősíttessék és védelmi állapotba helyeztessék. November 19-én kiadott rendeletében mindenekelőtt a védelem módját szabályozta; a vár és a város élére *Zay Lőrincz főkapitányt* és helyettesét *Ocskay Gáspárt* helyezte, a kik alá egy morva és egy sziléziai kapitány tartozott több száz főből álló német zsoldos haddal. A fejedelem Ocskay tartózkodási helyéül a tanácscsal történt megegyezés alapján² a várost jelölte ki, a melynek szükség idején, vagyis abban az esetben, »ha az ellenség megtolná az sánczokból vitézlő rendet,« kötelessége volt a katonaságot falai közé is befogadni.³

A fejedelem egyébként még aznap, vagy legkésőbb 20-án új főhadiszállására vonult, magával vivén a *szent koronát* is, a melyet idáig a várban őriztek. Bethlen ugyanis Dampierre támadása óta a pozsonyi várat nem tartotta feltétlenül biztos helyeknek, sőt, talán a fehérhegyi vereségről szóló részletesebb értesülések után,⁴ nem tarthatta annak nagyszombati főhadiszállását sem; innen van az, hogy Nagyszombatba való megérkezése után a tanácsurakkal és a koronaörökkel még Pozsonyban történt megállapodása értelmében, a *szent koronát* haladéktalanul Zólyom várába szállíttatta.⁵ Ezzel tulajdonképen a pozsonyi tanács régi javaslata ment teljesezésbe.⁶

hetetlen hírekről halhatott, melyeknek talán ő maga sem adott hitelt. V. ö. 1620 nov. 16-án (ha ugyan a datum helyesen van közölve) Péchy Simonhoz intézett levelével. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, 1887. 149—150. l. Nov. 17-én ellenben »a szövetségesek hadserégének szerencsétlen helyzetéről« ír (Ugyanazon kiadvány. 150. l.), a mi arra mutat, hogy az első hiteles hírek ekkor jutottak el hozzá.

¹ *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 539—40. l.

² 1620 nov. 19-ről. Eredetije Pozsony v. lt. Lad. 30.

³ Egykorú másolata u. o. Lad. 42.

⁴ V. ö. pl. 1620 nov. 23-iki levelével. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 151—52. l.

⁵ *Szilágyi S.*: Révay Péter és a *szent korona*. 23. és 57—59. l. *Komáromy Á.*: A *szent korona* és Bethlen Gábor. Századok. 1898. 876—78. l.

⁶ V. ö. a pozsonyi tanácsnak 1620 május 25-ről kelt utasítása 31. pontjával. Eredetije Pozsony v. lt. Acta Diactalia.

Minél ismertebbekké váltak a fehérhegyi ütközet részletei s minél valószínűbbnek látszott ezek alapján a császári haderő támadó fellépése a magára maradt Bethlen Gábor ellen, a fejedelem annál szívósabban és körültekintőbben készült a jövő küzdelmeire. Pozsonyra különösen nagy gondot fordított. Már november 22-én arra utasította Etyeki István csallóközi kapitányt, hogy »mindenfelé szorgalmatos vigyázásban« legyenek, »kiváltképpen pedig az passusokra és utakra, hogy azokat az ellenség magának el ne foglalja«; főleg arra figyeljenek, hogy »ha valamiképpen az ellenség vagy Óvárra, vagy Posonra ütne«, a megtámadott hely segítségére azonnal háromszáz gyalognyi segítséget küldjenek. Ugyancsak a csallóközi haderő kötelességévé tette azon 300 főnyi lovascsapatnak élelmezését is, a melyet ugyanakkor a pozsonyi őrség megerősítése végett Pozsonyba rendelt.¹

A városban elszállásolt gyaloghadnak zsolddal való ellátása,² a hajóhídról való felelősségteljes gondoskodás,³ a falaknak és a bástyáknak védelmi állapotba való helyezése⁴ s végül a hírszerző szolgálat teljesítése kétségkívül nagy anyagi terheket róttak a polgárságra; de mivel a császári haderő december közepe táján Buquoy vezérlete alatt már Morvaországban táborozott,⁵ sőt decz. 23-a körül a határszéleken állítólag már jelentékeny ellenséges haderő gyűlt össze, a pozsonyi tanács szerint épen a város ellen irányuló támadó szándékkal,⁶ a város készségesen vállalta a hadihelyzettel járó összes következményeket, bár itt is, mint mindenütt az országban, növekedett a béke után való vágyakozás és a II. Ferdinánddal való megegyezés szükségességének gondolata már erősen foglalkoztatta a lelkeket.

VI.

A fehérhegyi ütközet végleg eldöntötte a cseh függetlenségi törekvések sorsát. A vereség nagy arányai azonban aggodalomba ejtették a szövetségeseket s főleg Bethlennek magyarországi párthívei körében keltettek mély megdöbbe-

¹ Pozsony v. lt. Lad. 42.

² Jakusith András 1620 nov. 29-iki levele. U. o. Lymbus.

³ Bethlen Gábor 1620 decz. 8-iki rendeletei a tanácshoz. U. o. Lad. 42.

⁴ V. ö. az 1620 decemberében (közelebbi datum nélküli) kelt hivatalos szemle eredményével. Pozsony v. lt. Lad. 30. A város erődítéseire l. *F. Szántó K.*: Pozsony középkori erősségei cz. tan. Nyugatmagyarorsz. Híradó. 1914. évf. 17., 18., 21. sz.

⁵ *Weyhe-Eimke*: Graf von Buquoy. Wien, 1876. 75. l.

⁶ 1620 decz. 23-ról Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

nést. Amily túlzott optimizmussal tekintett még a beszterczebányai országgyűlés is a jövő eshetőségek felé, most ép oly kilátástalannak tűnt fel a közvélemény előtt a küzdelem végső kimenetele. Bethlen jól volt értesülve arról, hogy »az csehek conflictusabul történt szerencsétlenségen mely igen elrémültenek az emberek és elméjek hogy csudáson járna-folyna«¹ s bár bántotta őt egyesek kishitűsége, a kik, mint pl. Illésházy Gáspár, vagy a pozsonyi morva gyalogok, a fejedelem táborát otthagya, hazatértek,² egészben véve a háború továbbfolytatása szükségének elvi álláspontján nem volt hajlandó változtatni. A mindenáron való békekötés az adott helyzetben, felfogása szerint, egyértelmű volna azzal, hogy II. Ferdinánd hadijogon nyeri vissza az országot; ez esetben pedig »ne gondolkodjék senki arrul az magyar nemzet közül, hogy Magyarországon jószágot bírhasson, eladják bizony minden úrnak, fő- és nemes embernek minden jószágát, balonyakkal (vallon) rakják meg és az városokat új néppel, minden erősségeket némettel et quod maius, sem lutheranus, sem helvetica confessio bizony soha ebben az seculumban nem leszen, lássák osztán az sok cautelákkal élő és hadban való jövetelitől magokat elrejtegető urak, nemesek, mint fognak élni.«³

A közfelfogásra azonban teljesen közömbösen hatottak a fejedelemtől vázolt képek, melyek utóvégre is csak eshetőségek voltak. Az ország békét óhajtott s mindenesetre el akarta kerülni azt, hogy Magyarország harcszintér legyen, a mire pedig II. Ferdinánd deczember 10-iki edictuma⁴ és főleg a morva rendek behódolása óta⁵ számítani lehetett. A közhangulat mindinkább erősödő nyomásának tulajdonítható első sorban, hogy a fejedelem a francia udvar részéről is közben állandóan szorgalmazott béketárgyalások megindí-

¹ 1620 nov. 27-iki levele. Gr. Eszterházy Miklós. I. 161—62. l. és kiadatlan politikai levelei. 224—25. l.

² *Szádeczky L.*: Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. Budapest, 1915. 17. l. és Brüsszeli Okmt. IV. 251. l. A morva katonák szétszéledésének főoka azonban bizonyára a pusztító pestis volt, mely »miatt mind elhalának Posonnál, úgy annyira, hogy el sem győzik vala temetni őket.« *Pethő Gergely*: Az magyar krónikának veleie. Bécs, 1702. és *Katona*: XXX. p. 658.

³ 1620 nov. 23-iki levele. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 152. lap.

⁴ Közölte *Katona*: XXX. p. 549—65. Ugyanez 1621-ben Augsburgban németül is megjelent. (Leírásuk *Apponyi S.*: Hungarica. II. 64—65. l.) Gr. Eszterházy Miklós. I. 166. l.

⁵ Bethlen Gábor 1620 deczember 30-iki levele Thurzó Imréhez. Kiadatlan politikai levelezése. 226. l. és Gr. Eszterházy Miklós. I. 167. l.

tására magát végre elhatározta, mert ezzel nyilvánvaló bizonyosságát adhatta békés szándékainak, a mire a közhangulatot tekintve volt szüksége, másrészt a tárgyalások folyamán megbízható értesüléseket vélt szerezni az udvar feltételeinek, esetleg engedményeinek természetéről és végül időhaladékok is nyerhetett végleges álláspontja leszögezésére.¹ Bethlen politikáját volt hivatva fedezni az *1621 januárius elsejére Nagyszombatba összehívott országgyűlés is,*² a melyen a fejedelem alkalmat kívánt nyújtani az egybegyűlt rendeknek a párhuzamosan folyó tárgyalások anyagának közvetlen megismerésére és megbírálására, hogy azok állásfoglalásával nagyobb súlyt adjon biztosai követeléseinek s mintegy a rendekkel is igazoltassa politikája jövő irányelveit.³

Pozsony városának tanácsa december 27-én vette kézhez az országgyűlési meghívót⁴ s annak értelmében decz. 31-én Schrembsér János és dr. Szelleczky Jakab tanácsosokat bízta meg a követi tiszttel, azzal az utasítással, hogy mindenben a rendekkel egyetértve járjanak el, ha azonban olyan kérdések merülnének fel, a melyek nagyobb körütekintést, vagy bővebb vizsgálatot igényelnek, azokra nézve várják meg a tanács határozatát.⁵

A követek csak *1621 januárius 7-én* indultak útnak, mert a jan. 4-én Nagyszombatból Pozsonyon át Haimburgba igyekvő gr. Forgách nádortól bizonyára arról értesültek, hogy az országgyűlési tanácskozások a legközelebbi napokban nem fognak megkezdődni.⁶ Nagyszombat felé Szempczen át utaztak, hol résztvettek az alispán által ugyanazon napra összehívott megyegyűlésen, melyen megválasztották Pozsony-megye országgyűlési követeit. Itt is, de az országgyűlés színhelyén is, teljes tájékozatlanság uralkodott a tekintetben, hogy mi az országgyűlés összehívásának tulajdonképeni célja; a közfelfogás abban az egyben azonban megegyezett, hogy a gyűlés néhány napnál tovább alig fog tartani, mert állítólag a fejedelemnek a közel jövőben teljes hadi erejével

¹ V. ö. *Angyal Dávid*: id. műve. Millenn. tört. VI. 294. l. *Pelz Béla*: A haimburgi béketárgyalások. Budapest, 1914. 4—7. l.

² *Hajnik Imre*: Az 1621-iki nagyszombati gyűlés. Magy. Akad. Értesítő. V. (Pest, 1865.) 142. s. köv. l. *Angyal D.*: id. műve. Mill. tört. VI. 295—97. l. *Frankl V.*: Pázmány Péter és kora. I. 568. s. köv. l.

³ *Angyal D.*: id. műve. Mill. tört. VI. 295. l.

⁴ Eredetije Pozsony v. ltárában. Lad. 38.

⁵ Az utasítás eredetije U. o. Lad. 42., fogalmazványa Lib. Concept. 1620. Megbízólevelök, valamint a tanácsnak a nádorhoz intézett ajánlólevele Lib. Concept. 1620. U. o.

⁶ Az utazás idejére 1621-iki Számadáskönyv. U. o.

a morva határszélekre kell távoznia.¹ Ez utóbbi hír valóban bizonyult; Bethlen januárius 9-én valóban a Fehér-Kárpátokon túli részekre indult csapataival, de csak rövid néhány napra.² Előző napon d. u. 2 órakor azonban Thurzó Imre és Thököly István útján a megyék és városok jelenlévő követei elé terjesztette a következő *pontokat* határozat, illetőleg javaslattétel végett: 1. Mivel a megyék arról panaszkodnak, hogy a nemesi felkelés nagy terheket ró rájuk, tanácskozzanak és határozzanak valamely más állandó katonaság tartásáról; 2. mivel Pozsony és Nagyszombat vidékét teljesen kiélték, gondoskodjanak a tényleg itt táborozó és még ide érkező katonaság ellátásáról; 3. gondoskodjanak továbbá arról is, hogy a szent korona biztosabb helyen őriztessék, minthogy Zólyom arra nem alkalmas. S végül 4. maradjanak együtt az ő visszaérkeztéig s addig beszéljék meg egymásközt a megköthető béke feltételeit.³

A tulajdonképeni tanácskozásoknak 11-én kellett volna megkezdődniök; a fejedelmi propositiók közöltettek is a jelenlévőkkel, de a rendek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a fejedelem és a főrendek távollétében semmiről sem tanácskoznak, még kevésbé határoznak. A rendek csak a béke kérdése iránt érdeklődtek, minden egyéb ügy jelentőségét vesztette előttük, úgy, hogy érdemleges munkát — legalább ezidőszert — alig lehetett várni ettől az országgyűléstől. Schrembsler, az egyik pozsonyi követ, betegségére hivatkozva januárius 11-én ott is hagyta Nagyszombat városát,⁴ helyébe a tanács Beigler Tóbiás vicenotariust küldte ki (jan. 13.).⁵ Valamivel élénkebb lett a hangulat Bethlen Gábor visszajövele után (jan. 12.), a kivel egy időben érkezett a városba gr. Thurn és Hoffkirchen, nemkülönben a francia követ is. A tanácskozások ekkor meg is indultak a fejedelmi propositiók felett, de ebben Szelleczky, a másik pozsonyi követ, már nem vett részt, mert gyermekének súlyos betegségére való tekintettel, a tanács egyidőre őt is felmentette megbízása alól.⁶ Tisztét Partinger János és Kögl István vették át.⁷

¹ A pozsonyi követek 1621 jan. 8-iki jelentése. U. o. Lymbus.

² Závodszy naplója *Katonánál* XXX. p. 662.

³ A pozsonyi követek 1621 januárius 9-iki jelentése. U. o. Lymbus.

⁴ Szelleczky Jakab 1621 jan. 12-iki jelentése. U. o. Lymbus.

⁵ Beigler megbízólevele 1621 jan. 19-ről. Lib. Concept. 1620.

⁶ Pozsony v. lt. és 1621-iki Számadáskönyv. U. o.

⁷ V. ö. Szelleczky 1621 jan. 13-iki jelentésével (Pozsony v. lt. Lad. 38.) és Beigler 1621 jan. 13-iki megbízólevelével. Lib. Concept. 1620. U. o.

⁸ Januárius 17-én. Számadáskönyv. 1621. U. o.

A pozsonyi követváltozások napjai alatt a megyei követek a nemesi felkelésnek és a telekkatonaságnak kérdését vették tárgyalás alá s ezekre nézve januárius 18-án, épen az új pozsonyi követek megérkezése napján, úgy határoztak, hogy a nemesi felkelés és a telekkatonaság megváltása fejében 3000 főnyi gyalogság számára havi 10.000 magyar forintot adnak, de azzal a megszorítással, hogy a jelzett összeg csak két hónapra vonatkozzék s ezen idő alatt a fejedelem új országgyűlést hívjon össze, a mely azután végérvényesen fog dönteni a továbbiakra nézve. A rendek ezen megállapodásukat azonnal közölni akarták a fejedelemmel; Bethlen rosszul-létére való tekintettel azonban csak másnap hozták azt a fejedelem tudomására,¹ kit meglepett a határozat s a rendek előtt ki is jelentette, hogy a megajánlott 3000 főnyi gyalogot kevesli. Ellenben a maga részéről azt javasolja nekik, hogy vagy adjanak minden porta után egy gyalogot, vagy pedig minden egyes vármegye külön állapotják meg vele a kiállítandó gyalogok számára nézve. A Fátrán-inneni megyék követei a tizenkét napos fegyverszünet lejártát, illetőleg a béketárgyalások megkezdését kívánták bevárni s csak azután akartak dönteni a kérdésben, a felsőmagyarországiak viszont azonnal hajlandók lettek volna tárgyalni.²

Erről és egyéb ügyekről napokon át folytak a meddő tanácskozások; a követek minden nap egybegyűltek, de magánügyeken kívül jóformán semmi egyébről nem esett szó; valamennyien a haimburgi béketárgyalások megindítására és azok eredményeire figyeltek, s tulajdonképen ez a várakozás tartotta őket együtt, mert, mint a pozsonyiak jelentették a tanácsnak, az országgyűlés miatt bizony nyugodtan hazamehettek volna.³ Úgy látszik, eleinte hallgatólagosan, utóbb határozatilag is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a tanácskozásokat a béketárgyalások végéig felfüggesztik, s a fejedelem is beleegyezett abba, hogy a megyei követek januárius 22-től fogva környékbeli szállásaikra távozhatnak, annál is inkább, mert itt az élelmiszerek és a takarmány hiánya és drágasága már erősen érezhető volt.

Az unalmas napok egyhangúságát januárius vége felé némileg megélelnítették a morva határok körül folyó harcokról szóló hírek, főleg Thurzó Szaniszlónak jan. 23-án történt váratlan megérkezésével kapcsolatban, annál is inkább,

¹ A pozsonyi követek 1621 jan. 18-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

² A pozsonyi követek 1621 jan. 21-iki jelentése. U. o. Lad. 38. *Frankl*: Pázmány Péter és kora. I. 569. l.

³ A pozsonyi követek 1621 jan. 24-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

mert a generális innen rövidesen Semptére távozott.¹ Híre járt Hradisch bevételének s a Thurzó és Buquoy közt folyt harcoknak is ; ezek kedvezőtlen eredményeinek tulajdonították, hogy a fejedelem Thökölyt a rendelkezésére álló haderővel a Fehér Kárpátokon túli területekre rendelte. Azt is beszélték, hogy Bethlen maga is a veszélyeztetett részekre fog menni, ez azonban nem bizonyult valónak, mindössze annyi történt, hogy Thurzó Imre ideiglenesen átvette a vezérséget s januárius 25-én táborába utazott. A pozsonyi követek azt is tudni vélték, hogy Bethlen a folyó béketárgyalások befejeztével Érsekújvárra teszi át főhadiszállását, a hova állítólag már számtalan társzekeret indítottak és pedig azért, mert a fejedelem meggyőződött arról, hogy a nagyszombatiak közt sok az áruló. E napokban különben angol és dán követek is érkeztek levelekkel a fejedelemhez, a kiket ugyanoda szállásoltak, a hol a pozsonyiak laktak ; tőlük értesültek ezek arról, hogy küldetésük célja olyan irányban hatni Bethlenre, hogy Frigyes cseh királyt ne hagyja cserben, hanem ellenkezőleg minden erejével támogassa. Török követek is megfordultak ez idő alatt a városban, állítólag azért, hogy Bethlent a porta fegyveres támogatásáról biztosítsák.² S végül, ugyancsak a pozsonyi követek jelentése szerint, az erdélyi segítő csapatok is közelednek, a melyeknek számát a hír 7—10.000-re becsüli.³

A haimburgi béketárgyalások megindulása (januárius 24.) indokoltá tette a rendek újból való összegyülekezését, a melyet a fejedelem egyébként is elrendelt. A nyugati megyék követei januárius 29-re valóban megjelentek a városban, sőt gyűlést is tartottak, de nem határoztak, mert az északkeleti megyéknek Galgóczon tartózkodó követei még mindig távol voltak. Ez alkalommal csak annyit végeztek, hogy jan. 30-ára ismét összegyűlnek, hogy innen mintegy hivatalosan arra szólítsák fel az északkeletieket, hogy kerüljék a szakadást s követeiket minél előbb küldjék be Nagyszombatba, a mire különben Bethlen már januárius 28-án felhívta őket Kákonyi udvarmester és Alvinczy Péter útján.⁴ Az északkeleti megyék Bethlen felszólítására tényleg elhagyták Gal-

¹ V. ö. Bethlen Gábor 1621 jan. 27-iki levelével. Tört. Tár. 1879. 202. l.

² *Frankl*: id. m. I. 572. l. Azonfelül *Szádeczky L.*: id. dolg. 17. l.

³ A pozsonyi követek 1621 jan. 26-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

⁴ Szelleczky jelentése 1621 jan. 30-ról. U. o. Lad. 38. Szelleczky januárius 26-ika óta tartózkodott ismét Nagyszombatban. (1621-iki Számadaskönyv. U. o.) V. ö. továbbá a pozsonyi tanácsnak 1621 jan. 30-án a soproni tanácshoz intézett levelével. Lib. Concept. 1620. Ugyanott.

góczot s Modor vidékén szállásolták el magukat, de köve-
teiknek Nagyszombatba való küldésével egyelőre késlekedtek,
minek következtében természetesen a tárgyalások is tovább
szüneteltek.¹ Februárius elsején azonban végre ők is meg-
érkeztek s azonnal együttes ülésre gyűltek össze, mert a feje-
delem erélyesen sürgette a végleges határozathozatalt a
nemesi felkelés megváltása fejében általuk korábban meg-
ajánlott zsoldosok számára vonatkozólag. A rendek tanács-
koztak ugyan a kérdés fölött, határozatra azonban nem került
sor, mert febr. 2-án az általános hangulatnak engedve, meg-
szakították a tárgyalások menetét és külön küldöttség útján
elsősorban a haimburgi béketárgyalások jelenlegi állapotára
nézve kértek felvilágosítást a fejedelemtől.

Bethlen nem vonakodott a kért felvilágosítások közlésé-
től és részletesen tájékoztatta a rendeket arról, hogy idáig
jobbára csak az előkészítő tárgyalásokról volt szó,² a melyek
folyamán a császári biztosok kifogást emeltek az ellen, hogy
Bethlen a »választott király« címével él; a fejedelmi biztosok
viszont tiltakoztak az ellen, hogy a császáriak a magyar ren-
deket nem »országos rendek«-ül, hanem egyszerűen csak
Bethlen pártbíveiül tekintik;³ végül a fejedelmi biztosok nem
hajlandók a császáriak azon kívánságát sem teljesíteni, hogy
először ők terjeszszék elő javaslataikat. Mindezen ellentétek
miatt Péchy Simon kancellár már távozni készült a tárgya-
lások színhelyéről, de utóbb mégis ott maradt. Eszterházy
Miklós és Meggau császári biztosok ellenben további utasítások
végett Bécsbe utaztak, a tárgyalások ennek következtében
az utóbbiak visszaérkeztéig szünetelnek, a fegyverszünet
határidejét azonban febr. 17-ig meghosszabbították. A feje-
delem ezek alapján ismét arra kérte a rendeket, hogy egyelőre
maradjanak még együtt, hogy velük a béketárgyalások min-
den fontos mozzanatát közölhesse, mert elhatározott szán-
déka nélkülök semmiben sem döntenek.⁴ A rendeknek ezek
után a nemesi felkelés ügyének további tárgyalásán kívül
egyéb teendőjük nem maradt. E kérdésben azután olyan ér-
telmű egyezsége léptek a fejedelemmel, hogy a nemesi fel-
kelés és a telekkatonaság fejében kétezer gyalogosnak és
ugyanannyi lovasnak két hónapra való ellátására kötelezett-
séget vállaltak.

¹ A pozsonyi követek 1621 febr. elseji jelentése. U. o. Lad. 38.

² Részletesebben *Fels. D. I. id. dolog. 12. 14. 1*

³ V. ö. Bethlen 1621 januárius 28-iki levelével. Kiadatlan pol.
levelezése. 228—29. l.

⁴ A pozsonyi követek 1621 febr. 2-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

Februárius 6-án Nagyszombatba érkezett Péchy kancellár is, a ki a fejedelem utasítására másnap megismertette a rendekkel a magával hozott császári feltételeket, a melyekről már előzetesen az a hír volt elterjedve, hogy igen súlyosak.¹ A kancellár jelentéséből valóban ki is tűnt, hogy a Meggau és Eszterházy által Bécsből hozott feltételek szinte teljesíthetetlenek voltak, mert azokban II. Ferdinánd a királyválasztás érvénytelenítését, a kath. klérus előbbi helyzetének visszaállítását és a legutóbbi pozsonyi és besztérczebányai országgyűlések végzéseinek hatályon kívül való helyezését kívánta. Már pedig a pozsonyi követek jelentése szerint ily alapon alig lehetett remény a békés megegyezésre.² A fejedelem — ismételten kifejezett álláspontjához híven — a császári feltételek beható tárgyalása, továbbá az országgyűlés elé terjesztendő javaslatnak s ezek alapján a kancellárnak adandó utasítás megszövegezése végett febr. 8-án 24 tagú bizottságot állított össze mind a három rendből és azokkal közel három óra hosszat tanácskozott. A tanácskozás folyamán az a felfogás alakult ki, hogy sem Bethlen nem teljesítheti a császár kívánságát tisztességének és becsületének sérelme nélkül,³ sem a rendek nem mondhatnak le ősi jogaikról és szabadságaikról, sőt ellenkezőleg, állhatatosan kitartanak azok mellett, s ha a szükség kívánja, életüket, vérüket és vagyonukat is készek feláldozni azokért. Ilyen értelemben fogalmazták meg a nádorhoz és a francia közvetítőkhöz intézendő leveleket is, a melyeket február 9-én reggel 6 órakor a rendek előtt is felolvastak, hogy azokat azután haladéktalanul átadhassák a kancellárnak.⁴

Az országgyűlés ezek után ismét megszüntette tevékenységét; az északkeleti megyék és városok követei visszatértek szállásaikra,⁵ utóbb azonban végleges hazatérésre határozták el magukat épen azon a napon, amelyen az erdélyi megyék tartották bevonulásukat Nagyszombatba.⁶ Bethlennek az volt ugyan az óhajta, hogy a többi rendek legalább addig maradjanak együtt, míg a biztosok Haimburgból visszatérnek,

¹ A pozsonyi követek 1621 febr. 7-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

² A pozsonyi követek 1621 febr. 8-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

³ V. ö. Bethlen 1621 febr. 10-iki levelével. Kiadatlan pol. levelezése. 247. l.

⁴ A pozsonyi követek 1621 febr. 9-iki jelentése. U. o. Lad. 38. Ugyanakkor Szelleczky követtársa Beigler Tóbiás engedélyt kért a pozsonyi tanácstól arra, hogy a lócsei követekkel együtt családi ügyben elutazhassék. U. o. Lad. 38.

⁵ A pozsonyi követek 1621 febr. 10-iki jelentése. U. o. Lymbus.

⁶ A pozsonyi követek 1621 febr. 16-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

a bomlást azonban már nem tudta feltartóztatni, annál kevésbé, mert újabban olyan hírek kerültek forgalomba a béketárgyalásokról, a melyek alapján a békés megegyezés lehetőségét valószínűnek tartották;¹ az országgyűlés további együttmaradását tehát nem tartották indokoltnak. Úgy lát-szik, az a felfogás győzött köztük, hogy a nádorra kell bízni, hogy »az békességet jó conditiokkal vigye véghez, s ha ez nem lehetne«, Bethlen halaszsa a Buquoyval való döntő mérkőzést »más jobb, alkalmasabb üdöre«. Megérthető, hogy az országgyűlési tárgyalások eredménytelenségének s főleg a rendek által elég híven képviselt közhangulat kicsinyességének láttára, Bethlen is elvesztette kedvét. »Látván mind az statusoknak, uraknak és nemeseknek ilyen intantumokat, én az gyeplőt nekik vettem, — írta még febr. 4-én Thurzó Imrének — és szabadságot adtam ő kegyelmeknek, hogy valamint akarják az országot dirigálni, lássák, valamikor el akarnak menni, én nem tartóztatom, de én is ezt hitem szerint mondom, hogy valamely nap kegyelmetek országuk megindul s hazaoszol, én is második, avagy harmadik napon minden hadaimat által hívajom és alá ballagok az fagyon hátul járóban, tovább én nem számárokodok senkinek, mert én sem tartozom vele.² Elhatározása utóbb módosult ugyan és mint ugyancsak Thurzó Imrének írta febr. 22-én, — »együtt az országgal akarok élni, halni inkább, hogysem mint veszedelmét szemmel nézzem és füllel halljam ezután,«³ de ezen elhatározása már nem tudott gátat vetni az általános békevágy-nak, a mely főleg Felső-Magyarországon, szinte ellenállhatatlanul hatalmába ejtette a Bethlen hadiszerencséjében nem bízó lelkeket. Bizonyára ezzel a benyomással tért vissza Pozsonyba febr. 22-én⁴ a város érdemes követe, dr. Szelleczky Jakab is.

VII.

A bécsi udvar és magyarországi exponensei előtt jól ismert tény volt az általános békevágy, a melyet főkép a császári fegyverek által a fehérhegyi ütközetben kivívott harc-színtéri túlsúly váltott ki jobbára az osztrák-morva tartományokkal határos nyugatmagyarországi rendek körében.⁵ Bethlen elszigetelt helyzete, a porta kétségén felül álló megbízhatatlansága, nemkülönben a Buquoytól vezetett

¹ A pozsonyi követek 1621 febr. 19-iki jelentése. U. o. Lad. 38.

² Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelezése. 239. l.

³ Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelezése. 258. l.

⁴ 1621-iki Számadáskönyv. Pozsony v. lt.

⁵ V. ö. II. Ferdinánd 1620 decz. 10-iki levelével. Brüss. Okmt.

császári haderő sikeres vállalkozásai¹ még állhatatos lelkű párthíveit is gondolkodóba ejtették, azokat pedig, a kiket idáig is tulajdonképen csak a kényszerűség, vagy az érdek kapcsolt a fejedelem politikájához és személyéhez, egyenesen arra az elhatározásra ösztönözték, hogy a császárral való feltétlen megegyezés árán is igyekezzenek mindazt menteni, a mi felfogásuk szerint még menthető. A haimburgi béketárgyalásokban kedvező alkalmat véltek látni arra, hogy pártváltottságukat politikai becsületük sérelme nélkül, az ország érdekeivel igazolják, mert hiszen maga a nádor volt az, a ki a rendekhez intézett beszédében úgyszólván egyedül Bethlent tette felelőssé a tárgyalások eddigi sikertelenségéért. »Kglmetek — úgymond — könyörögjenek alázatosan urunknak ő felségének, hogy ő felsége is kegyesen gondolkodjék és resolválja úgy magát, kiből az ő felsége méltóságos állapota is megmaradjon és hazánkhoz és nemzetünkhöz való szeretetét megmutassa és magunk is édes hazánkban megmaradhassunk.«² A miből természetes csak az következtethetett, hogy a rendeknek csak addig szükséges Bethlent támogatni, míg a fejedelmi politika és az ország létfeltételéül tekintett békének ügye összekapcsolható, de nem kötelesek erre akkor, ha a jobbára személyes, vagy területális érdekű kérdések (a melyek ezidőszerint a béketárgyalások alapfeltételeiként kezeltettek) a béke ügyét veszélyeztetik. Minél nyilvánvalóbbá lett tehát a haimburgi tárgyalások folyamán, hogy a tárgyaló felek politikája között kiegyenlíthetetlen ellentétek állanak fenn, annál leplezetlenebbül nyilvánult meg az anyagi érdekektől különben erősen befolyásolt³ törekvés, főleg a főrendek körében, a mely a béke kérdését a Bethlennel való nyílt szakítás árán is kész volt biztosítani. Így pártolt el a fejedelemtől már korábban Eszterházy Dániel,⁴ majd Balassa Péter, Pálffy János, Bosnyák Tamás, Czobor Imre,⁵ Széchy György⁶ stb.

¹ *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közlemények. 1890. 541—542. l. *Závodszy* naplója *Katonánál*: XXX. p. 662—63.

² Idéve *Pelz B.*: id. tan. 18—19. l.

³ V. ö. Gr. Eszterházy Miklós. I. k. 184—87. l.

⁴ *Katona*: XXX. p. 662. és a pozsonyi követek 1621 febr. 10-iki jelentése. Pozsony v. lt. Lymbus.

⁵ A pozsonyi követek róluk már febr. 7-iki jelentésükben megjegyzik, hogy »mit der Krankheit sich entschuldigen wollen, insonderheit aber Balassa Péter, welcher nächts Ihro Königl. Würden mandat auf seinem Schloss Detrekó nicht annehmen wollen.« Pozsony v. Itárában. Lad. 38. Azonfelül Bethlen 1621 febr. 14-iki levele is Thurzó Imréhez. Kiadatlan polit. levelezése. 255. l.

⁶ Gr. Eszterházy Miklós. I. 183. s. köv. l.

A közhangulat ezen változása hatással volt a pozsonyi polgárság politikai felfogására is, melynek katolikus kisebbsége különben sem volt soha lelki közösségben Bethlennel. A protestáns többség természetesen minden erejével támogatta Bethlen politikáját, mert annak diadalától várta politikai és vallási életének teljes szabadságát. Ebben — mint láttuk — nem is érte csalódás, mert a fejedelem és az országos rendek a legnagyobb mérvű támogatásban részesítették a város polgárságát, de az már nem állott módjukban, hogy a város terhein oly mértékben könnyítsenek, a minőre annak lakossága igényt tartott. A terhek az adott helyzet szerint módosultak ugyan, az utóbbi hónapok óta azonban, a midőn Pozsony fejedelmi főhadiszállás, országos végvár, a béketárgyalások ideje alatt pedig a posta-, küldöncz- és fuvarszolgálatnak úgyszólván egyetlen lebonyolítója volt Haimburg és Nagyszombat között,¹ azok jelentékenyen megnövekedtek,² anélkül, hogy a város azok fejében legalább falainak és birtokainak biztos védelmére számíthatott volna a szívósan előretörő császáriakkal szemben. Januárius vége óta, a midőn t. i. Buquoy hadai Dévényt és Dévényújfalut hatalmukba ejtették,³ Pozsony lakossága állandó izgalomban élt s ezt csak fokozta az a tudat, hogy a béketárgyalások eredménytelen bevégződése esetén kétségkívül a város lesz az ellenséges haderő hódító törekvéseinek legközelebbi célja ; már pedig Csehország példája jellemzően mutatta, hogy minő sors vár a meghódítottakra.

Ezen eshetőségek mérlegelése következtében és bizonyára az elpártolások hatása és a kath. ellenpártiak nyomása alatt is, de mindenesetre a kifejezetten Bethlen-párti tanácsstagok és polgárok kizárásával, az elégtelenek már februárius végén egyezkedni kezdtek a bécsi udvarral. Ajánlközásukon itt természetesen két kézzel kaptak s II. Ferdinánd már márczius elsején kelt okiratában teljes amnestiában részesítette a lakosságot, azzal a feltétellel, hogy a Bethlen támadása előtti állapotok teljes visszaállítására kötelesek.⁴ Arra irányuló kísérletük azonban, hogy a várost azon melegében Buquoy kezére játszsák, nem sikerült, mert Bethlen valamiképen

¹ V. ö. az 1621-iki Számadáskönyv adataival. Pozsony v. lt.

² 1621 januárius 6—18-ig taxa címén 3285 frtot fizettek. 1621-iki Számadáskönyv. U. o. V. ö. azonfelül Jakusith András 1621 jan. 2-iki és gr. Forgách nádor 1621 jan. 8-iki (Pozsony v. lt. Lymbus) és Bethlen Gábor januárius 23-iki leveleivel. U. o. Lad. 42.

³ *Olechwary Ö.* : id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 541—42. l.

⁴ Eredetije Pozsony v. ltárában. Lad. 30.

megtudta a tervet. »Megnyakaztattam benne az posoni piaczon«, — írta a fejedelem márczius 5-én Thurzó Imrének,¹ s ezzel a további próbálgatásoknak — legalább egyelőre — elejét vette.

Bethlen nem titkolta a tanács előtt, hogy az események kellemetlenül érintették,² de mivel súlyt helyezett arra, hogy Pozsony állhatatosan kitartson mellette, első sorban az elégtelenséget előidéző okokat akarta megszüntetni. Márczius 9-én tehát a kancellárt³ Pozsonyba küldte tájékozódás végett, hová 11-én maga is megérkezett.⁴ A városban ez alkalommal több napot töltött⁵ s így közvetlenül értesülhetett mindenről és a szükségesekeknek ítélt intézkedések foganatosításával megnyugtathatta a felizgatott kedélyeket.

A helyzet azonban ugyanekkor gyökeresen megváltozott. Buquoy ugyanis időközben jelentékeny erősítéseket kapott, úgyhogy a császári sereg márczius közepe táján megközelítette a húszezer főt.⁶ Minthogy Bethlen úgy volt értesülve, hogy az ellenség »Marhekhez akar gyülekezni, onnét Pozsonyt akarja megszállani«,⁷ márczius 19-én újból Pozsonyba indult, hogy személyesen győződjék meg a város védelmi állapotáról.⁸ A császári haderő várt támadása mindamellett késett, Bethlen nyugodtan visszatérhetett nagyszombati főhadiszállására, honnan továbbra is összeköttetésben állott a várossal.⁹ A támadás késedelmét azonban korántsem a császáriak készülletlensége, vagy a haditerv hiánya idézte elő, ellenkezőleg, az egész haditerv a legszorosabb összefüggésben állott azon mozgalommal, a melyet a márczius közepe óta¹⁰ nyiltan

¹ Kiadatlan politikai levelezése. 262—63. l.

² 1621 márczius 5-iki levele a tanácshoz. Pozsony v. levéltára. Lad. 42.

³ 1621-iki Számadáskönyv adata. U. o.

⁴ 1621-iki Számadáskönyv. U. o. Bethlen márczius 8-iki levele a tanácshoz. U. o. Lad. 42., s a tanács válasza márcz. 9-ről. Lib. Concept. 1620. U. o. Továbbá Bethlen márcz. 10-iki levele Thurzó Imréhez. Kiadatlan pol. lev. 266. l.

⁵ 1621 márcz. 15-én még itt tartózkodott. Kiadatlan politikai levelezése. 273. l.

⁶ *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 543. l.

⁷ Márczius 17-iki levele Thurzó Imréhez. Ugyanezt, valamivel határozottabb alakban, márcz. 18-iki levelében is ismétli. Kiadatlan politikai levelezése. 275. és 279. l.

⁸ Márcz. 20—22-én itt tartózkodott. V. ö. e napokon kelt leveleivel. Erd. tört. ad. II. 383—93. és Török-magyarkori Államokmánytár. IV. 265. l. Kiadatlan pol. lev. 280. l.

⁹ Bethlen 1621 márcz. 31-iki, április 1-i, 2-iki és 17-iki levelei. Pozsony v. lt. Lad. 42.

¹⁰ Dallos Miklós iratai. 22. és 84—86. l.

II. Ferdinándhoz pártolt gr. Forgách nádor irányított : a főurak tervszerű elpártolásával. Mikor április elején a Collalto parancsnoksága alatt álló császári hadsereg egymás után visszaszerezte a dunántúli határerősségeket Bethlen híveitől,¹ ugyanakkor a mögöttes országrészekben nyíltan fellépő elpártolások során egész országrészek mentek veszendőbe, úgyhogy nemcsak a fejedelmi haderő utánpótlása vált tényleg kérdésessé, hanem az elszakadás mozgalmának továbbterjedése vagy megerősödése esetén Bethlen visszavonulási útja is. A fejedelem ennek következtében kénytelen volt csaknem az egész északnyugati felföldet kiüríteni néhány erősség kivételével s Kassára visszavonulni, hogy innen szervezze meg új támadó hadjáratát.²

Az események ezen újabb fordulatának szükségképen hatással kellett lennie a pozsonyi polgárságra, a melynek az adott helyzetben rövidesen határoznia kellett az ellenállás, vagy a meghódolás kérdésében, annál is inkább, mert kétségtelen volt mindenki előtt, hogy az eddig tétlen marcheggi tábor hadműveleteinek legközelebbi célja a főváros lesz. A tanács tehát a fejedelem visszavonulásáról szerzett első megbízható értesülések után³ azonnal kereste a nádorral való érintkezést és minden kerülgetés nélkül utasítást kért tőle követendő magatartására nézve.⁴ A nádor a tanács átíratára azonnal Pozsonyba küldte válaszát titkárával a közvetítő szerepet játszó Peck Lipót kezéhez,⁵ a ki ennek alapján haladéktalanul magához hívatta Schödl János bírót, továbbá Schrembsér János, Kögl István és Szelleczky Jakab tanácsnokokat és eléjük terjesztette a nádor feltételeit, a melyeket azok viszont a bíró lakásán az időközben összegyűlt többi tanácsstagokkal megismertettek.

A tanácskozás folyamán kialakult felfogás azonban korántsem volt kedvező a nádor szempontjából ; a senatorok nyílt árulásra mégsem akarták magukat elhatározni, nem-

¹ Gr. Eszterházy Miklós. I. 195. l.

² *Olchváry Ö.* : id. tan. Hadtört. Közlemények. 1890. 544—45. l. Bethlent még visszavonulása közben is foglalkoztatta Pozsony sorsa. »Posont még tegnapig senki sem bántotta«, írta április 29-én. Tört. Tár. 1882. 125. l.

³ Bethlen 1621 ápr. 18-án már Semptén táborozott. *Szádeczky L.* : i. m. 20. l.

⁴ A pozsonyi tanács 1621 ápr. 20-iki levele a nádorhoz. Lib. Concept. 1620. Pozsony v. lt.

⁵ Ez Bethlen előtt is tudott dolog volt, ki e miatt ápr. 25-én óva figyelmeztette az esetleges következményekre. Egykorú másolata Pozsony v. lt. Lad. 42.

csak azért, mert jelentékeny részük Bethlen politikájának őszinte támogatója volt, hanem azért is, mert a multkori kísérlet szomorú vége óvatosságra intette őket. Ez alapon tehát a következő megállapodást foglalták írásba: Minthogy tudomásukra esett (a nádor minapi leveléből), hogy a béke meg van kötve, csodálatosaknak tartják a nádor által üzent dolgokat; mert ha a pozsonyi polgárok olyas valamit cselekednének, a mi a békével ellenkezik, akkor ők maguk szolgáltatnának okot a béke megzavarására és megszegésére és ezzel magukat és utódaikat örökre megbélyegeznék és talán az országnak is kárt okozhatnának. Ennek következtében az összes polgárság tudta nélkül ez ügyben nem határozhatnak, már pedig a nádor épen ellenkezőleg, azt kívánja tőlük, hogy csak keveseket avassanak be a tervbe. Egyébként is az a felfogásuk, hogy a város a fegyverszünetbe bele lévén foglalva, nem kell semmiféle ellenséges támadástól tartania.¹

A nádor a tanács álláspontját tudomásul vette ugyan, de április 24-én arra válaszolva nyomatékosan figyelmeztette őket, hogy tekintettel a fegyverszünet leteltére, a császári haderő támadása közvetlen küszöbön áll, annyival is inkább, mert II. Ferdinánd feltétlenül tényleges birtokába kívánja venni országát. A tanács tehát ne bízzék a különben már lejárt fegyverszünetben, vagy más egyében, hanem a király iránt köteles hűség és engedelmesség haladéktalan kifejezésével és a városnak átadásával igyekezzék a polgárok életét, vagyonát és a város fennmaradását biztosítani. A nádornak eddig is már nagy munkájába került a támadásra kész hadsereget visszatartani s ezért most április 26-ának reggeli óráit jelöli meg végső határidőül, ellenkező esetben a várost sorsára bízza.² Egyidejűleg Peck Lipótot külön is utasította, hogy »semmit kgtmetek siketségre benne ne vegyen, mert bizonyos veszedelem következik kglmetekre«, — »mert egyáltalában való akarátja ő Felségének az, hogy tovább hétfő (ápr. 26.) reggelénél nem várja kglmeteket, hanem az hadakat megindítja.«³

A városnak ezek után a meghódolásnál egyéb teendője természetesen alig maradt s a tanács ebbeli elhatározásukról azonnal tudósította is a nádort, a ki viszont azt, s egyidejűleg Bazin, Szentgyörgy és Modor városok megbízottait is, április 27-re, a délelőtti órákra Enczersdorfbra rendelte, mert

¹ Egykorú másolatban Pozsony v. It. Lad. 30.

² Eredetije U. o. Lad. 30. Ugyanitt található ezen levél egykorú német fordítása is.

³ Egykorú másolatban u. o. Lad. 30.

ide várta ugyanakkorra Buquoyt¹ is. Április 27-én azonban, a midőn Vischer János, Schrembsér János és dr. Szelleczky Jakab néhány esküdt polgárral együtt épen Enczersdorfba voltak indulóban,² érkezett a tanács kezéhez Bethlen Gábornak levele, a melyben a fejedelem a polgárságot állhatatosságra és kitartó védelemre buzdítja, kilátásba helyezvén a város számára a szükséges katonai támogatást is.³ Bármennyire előhaladt stádiumban voltak is a nádorral folyt tárgyalások, Bethlen levelének mégis volt annyi hatása a tanácsra, hogy az az adott helyzetet újból gondos megfontolás tárgyává tévén, új és mindenestre önérzetesebb hangú utasítások alapján való tárgyalásokra utasította megbízottait.

Az utasítás szerint első sorban arra legyen gondjuk, hogy a nádortól, valamint a béketárgyaláson résztvett többi biztostól pontos értesüléseket szerezzenek arról, hogy minő feltételek alatt jött létre a béke a császár és az ország rendjei között ; igyekezzenek a békeszöveg hiteles másolatához jutni, s csak ezután jelentsék ki a nádor előtt, hogy Pozsony város mindig a közbéke és nyugalom előmozdítója volt, a hazáétól külön érdekei sohasem voltak s ha a közsabadság és a város jogai most sem szenvednek csorbát, akkor Pozsony most sem akar különválni az országtól és a koronától, a melynek nem utolsó tagjául tekinti magát. Kérjék a nádort, adjon biztosítékot arra vonatkozólag, hogy a rendek a város érdekei ellen a jövőben sem fognak cselekedni. Ezek előrebocsátása után terjeszszék elő a követek a következő kívánalmakat : A város szabad vallásgyakorlata, nemkülönben régi szabadságai és kiváltságai épségben maradjanak ; teljes amnestia adassék ; a város által a rendek hozzájárulásával határvédelmi célokra fizetett összegek téríttessenek vissza s az inscribált jószágok a visszafizetésig hagyassanak a város kezén ; külön legyenek megemlítve a biztosító levélben a város mindkét felekezeti egyházi férfiai, a nemesek és nem nemesek, a polgárok és lakosok és minden más rendű városiak. A császár és a nádor biztosítsa a várost arról is, hogy falai közé katonaságot nem helyeznek ; terjesztessék ki a tárgyalás anyaga a külvárosokban elszállásolt sziléziai német zsoldosokra és a fogságba esett pozsonyi polgárookra is ; indítsanak tárgyalást a vár főkapitányával, Zay Lőrinczczel is, mert sok

¹ 1621 ápr. 26-iki levél. Eredetiben u. o. Lad. 30. U. o. a megbízottak részére kiállított menedéklevél is.

² 1621-iki Számadáskönyv. Pozsony v. lt.

³ 1621 ápr. 26-án kelt eredetije, mely 27-én érkezett a tanácshoz. U. o. Lad. 42.

tekintetben tőle függ a város sorsa. Ezek alapján a város kész a nádori utasításokhoz alkalmazkodni.¹

A tanács azonban erősen tévedett akkor, a midőn azt hitte, hogy ezen utasítások alapján a városnak kedvezőbb felteteleket biztosíthat. A nádor be sem várta a megállapított időnél később érkező pozsonyi megbízottakat, hanem visszautazott Bécsbe, neheztelését fejezvé ki a felett, hogy a tanács »így megtréfálta«. De újból figyelmeztette a várost arra, hogy »találja meg gróf Bukoi uramat, mert ha elmulasztja, bizony mind éltig megsiratja, nem ilyen városokat vett meg Bukoi, mint Pozsony, hanem különbeket«. Együttal, mintegy válaszképpen az utasításokra, közli a tanácscsal, hogy a császár »német praesidiumot ad az városba, nem egyéb nemzetet«. Általában véve azonban nem nyomhatja el csodálkozását a felett, hogy »így megkeményítette kglmetek magát, németek lévén, egy római császár alá nem akar kglmetek állani, ki az egész kereszténységnek monarchája«. »Csudálom, — írja végül — hogy meg is gondolhatjátok, hogy ti opponáljátok magatokat a császár ő fölsége hadainak, az kik ennyi országokat egy ütközettel meg vettek.«²

A pozsonyi követek Enczersdorfból a már Pozsony szomszédságában tartozkodó táborba mentek és ott a nádor utasításai szerint Buquoyval, Harrachhal és Eszterházy Miklóssal a teljhatalommal felruházott császári biztosokkal, azonnal érintkezésbe léptek s velük *április 28-án* a következő egyezséget kötötték: Minthogy a császár Magyarország összes rendjeinek kegyelmet adott, a mennyiben azok hozzá folyamodnak, azonképen Pozsony városa minden polgárát kivétel nélkül amnestiában részesíti; szabadságaikat, úgy a hogyan azokról a nádor útján az egész országot biztosította, sértetlenül megtartja és végül, Buquoy úgy fogja intézni a város megszállását, hogy az a városra nézve túlságos terhes ne legyen.³

Minthogy a császári biztosokkal kötött egyezés érvényessége a pozsonyi tanács hozzájárulásától függött első sorban, a megbízottak azonnal visszatértek a városba, hogy kötelezvényük értelmében az egyezés elfogadását kieszközöljék.⁴

¹ 1627 április 27-én kelt eredetije Pozsony v. lt. Lad. 30.

² 1621 ápr. 27-iki levelének eredetije Pozsony v. lt. Lad. 30.

³ Egykorú másolatban u. o. Lad. 42. — Itt csak egy már Bécsben megfogalmazott egyezségtervezethez való hozzájárulásról, s nem új egyezés megszövegezéséről volt szó.

⁴ 1621 április 28-iki kötelezvényük másolata Pozsony v. lt. Lymbus.

E törekvésükben támogatta őket a nádor is, a ki *április 29-én* szintén Pozsonyba érkezett, hogy személyes jelenlétével a már befejezett tárgyalások haladéktalan jóváhagyását keresztül-vigye, esetleg végrehajtását ellenőrizze, annyival is inkább, mert ugyanakkor Buquoy seregének felderítő osztagai már a város közvetlen közelébe nyomultak.¹

Bár a tanács a nádorral és Buquoyval folytatott tárgyalásaival főképen az átadás lehetőleg zavartalan lefolyását akarta biztosítani, hogy a várost a megszállás alkalmával kár ne érje, egészben véve Pozsony birtokbavétele mégsem történt minden ellenállás nélkül. Mikor ugyanis a császáriak még április 29-én este szakadó esőben bevonultak a külvárosokba, a várbeli katonaság ágyútűz alá vette a megszállt városrészeket, de ezzel kárt alig okozott. Április 30-án tartotta bevonulását a városba Buquoy s ez alkalommal a fővezér ugyanazt a házat választotta szállásul, a melyben Bethlen szokott tartózkodni. A város falainak és kapuinak őrzését pedig átvette a Schwendi-ezred.²

A pozsonyi vár sorsa azonban csak napok múlva dőlt el. Zay Lőrincz főkapitány már korábban összeköttetésbe lépett ugyan gr. Forgách nádorral, a ki biztosította részére a császári amnestiát, sőt arra való hivatkozással, hogy »vagyonszáz ház jobbágyig való« adományozási joga, nagyobb birtokadományt is helyzetett kilátásba számára,³ — ha a várat átadja, a várórség azonban, vagy annak legalább is nagyobb része, ellenállásra szánta el magát és ágyúlövésekkel fogadta a városba nyomuló császáriakat ; azután is napokon át szívósan tartotta magát. Végre Buquoy kénytelen volt ágyúkat hozatni s azokkal erélyesen lövetni kezdte a várat, a mely fél napi ostrom után az őrség szabad elvonulásának feltétele mellett, megnyitotta kapuit az ellenségnek (május 6.).⁴

A város és a vár birtokbavételét nyomon követte a berendezkedés, illetőleg a restitutio in integrum munkája. Alapul II. Ferdinánd 1621 április 30-iki amnestiája⁵ szolgált és első megnyilatkozása az volt, hogy a nádor a Szent Márton-

¹ 1621-iki Számadáskönyv adatai. U. o.

² 1621 április 30-iki jelentés. U. o. Lad. 42.

³ Gr. Forgách nádor 1621 április 27-iki levele Zayhoz. Egykorú másolatban. U. o. Lad. 30.

⁴ *Katona* : XXX. p. 681—82. II. Ferdinánd 1621 május 11-iki levele. Brüss. Okmt. IV. 254. l. *Olchváry Ö.* : id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 547. l. *Angyal D.* : id. műve. Millenn. tört. VI. 308. l.

⁵ Egykorú másolata Pozsony v. lt. Lad. 30. Részben gr. Eszterházy Miklós. I. 201. l.

templom kulcsait visszakövetelte a protestánsoktól és átadta azokat a katolikusoknak a templom használatának kizárólagos jogával ugyan, de a város ősi kegyúri jogának és az evangélikusok szabad vallásgyakorlatának sérelme nélkül.¹

Ezzel Pozsonyban is megindult az államhatalomtól támogatott és irányított ellenreformatio,² a mely megpróbáltatásokkal és küzdelmekkel teli új korszaka a város történelmének.

Dr. Lukinich Imre.

¹ Gr. Forgách nádor 1621 május 7-iki oklevelénck eredetije Pozsony v. lt. Lad. 22.

² *C. Rimely*: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis. Posonii 1880. p. 77. *Markusovszky S.*: A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum tört. Pozsony, 1896. 35. s köv. l. *Schrödl J.*: i. m. I. 147. s köv. lapok.

Az életkor szerepe középkori jogunkban és az »időlátott levelek«.

(II. közl., vége.)

II. Rész. Az életkor meghatározásának módjai és az időlátott levelek (»litterae revisionales«).

I. FEJEZET.

Az életkor meghatározásának módjai.

I. §. *Anyakönyvek nyomai a középkorban; elterjedésük külföldön és nálunk.* — A magán- és perjog terén az életkor bizonyos szakaszaihoz fűződő jogi következmények gyakran tették szükségessé, hogy az ügyfelek vagy perbeli ellenfelek életkorukat igazolják. A világi fórumok mellett az egyháziak előtt is sűrűn volt szükség hasonló bizonyításra; egyrészt mert egyes jogviszonyok szabályozását s azokra nézve a törvénykezést is az egyház a maga hatáskörébe tartozónak tekintette, másrészt pedig mivel a házassághoz s az egyházi rend felvételéhez megköveteltetett bizonyos meghatározott életkor betöltése. S ha tekintetbe vesszük még azt is, hogy a keresztszülők s a keresztyermek szülői között lelki rokonság jött létre, s így egyszersmind házassági akadály is, továbbá hogy a rokonok a keresztapaságból negyedéig ki voltak zárva,¹ méltán csodálkozhatunk, hogy a keresztelési adatok följegyzésének gyakorlata, bár első nyomára igen korán akadunk, oly későn s oly lassan tudott csak meghonosulni.

A csak titokban működő keresztyén községekben már a 3. századtól kezdve vezettek jegyzékeket a keresztelésekről és halálzásokról; a mikor azonban a keresztyén vallás államvallás lett, s többé már nem volt arra szükség,

¹ 1233-ban Bertalan veszprémi püspök Hahót nb. Mihályt elválasztja feleségétől, mert kitűnt, hogy atyjának keresztlánya, tehát lelki rokona volt: . . . »quia illa erat patris sui filia spiritalis et cum ea nec secundum Deum contrahere poterat, nec de iure.« (Fejér: i. m. III. 2. k. 330—331. l.) — *Tagányi K.*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethnographia, 1918. 41. l. Kny. 63. l.

hogy ily módon tartsák számon a hívőket, e feljegyzések megszűntek.

A szükség azonban később újra életre keltette azt a gyakorlatot, hogy a legfontosabb egyházi cselekményeket személyek szerint elkönyveljék. Hinkmár reimsi érsek a soissonszi zsinaton (853) kinyilatkoztatta, hogy az egyházi törvények minden egyházi cselekménynek írásbeli feljegyzését követelik, így a ki megkereszteltetik, köteles a nevét bejelenteni.

E korai századokból azonban nem ismerünk anyakönyveket, legrégebb nyomaira csak a XIV. század elején találunk, Provenceban. A mikor ugyanis Vellutello Petrarca műveinek kiadásán dolgozott 1525-ben és Laura életére is kutatásokat végzett, a cabrièresi, 1305-től 1378-ig terjedő anyakönyvekben akadt rá keresztelési idejére.¹ XIV. századig visszanyúló anyakönyvet többet ismerünk Olaszországból is, kétségtelen tehát, hogy délen jött szokásba legkorábban használatuk s innen terjedt el észak felé. Ez azonban nem történt gyorsan, mert Olaszországban is csak a XV. század végén s a XVI. elején lett általánossá.²

Givry középfranciaországi városkában már a XIV. század első feléből fennmaradtak házassági és halálozási anyakönyvek, de számos jel vall arra, hogy ez a szokás akkor még egészen újkeletű volt itt.³ Érdekes Henri le Barbu nantesi püspöknek idevágó rendelete 1406-ból, a melylyel

¹ *Heydenreich* : Handbuch der prakt. Genealogie. II. k. Leipzig, 1913. 28—32. l.

² Az 1454-iki bolognai statutumok, a melyek elrendelik keresztelési és halálozási anyakönyvek használatát, kifejtik azt a célt is a melyet velük elérni törekedtek : könnyíteni akartak így a pörlekedőknek azon súlyos terhén, a melylyel közhitелű bizonyítékok hiányában az életkornak bizonyítása a szokásos módokon járt : »Ut veritas aetatum et natalium et mortis cuiuslibet incolae... facilliter haberi possit, cum fuerit expediens, et ad relevandum litigantes ab oneribus et difficultatibus probationum earum, ... ordinamus, quod d. episcopus Bononiensis singulo anno eligere debeat unum notarium, qui scribere debeat nativitates quorumcunque nasciturorum et moriturorum in duobus libris... Et decernimus, quod de caetero dicto libro plena fides adhibeatur et debeat quoties de natalibus, aetate et morte alicuius disputari vel in dubium verti contingat ; si in ipso libro tales personae de quorum aetate seu morte quaereretur, ibidem descriptae reperiantur et contra talem scripturam probatio per testes non admittatur.« (*Pertile* : Storia del diritto italiano. III. k. 229. l.)

³ *Heydenreich* : i. m. i. h. ; *Harold de Fontenay* : Recherches sur les actes de l'état-civil au XIVe et XVe siècles... Bibl. de l'École des Chartes, VIe série, t. V. Paris, 1869.

kötelezővé tette egyházmegyéje papjainak, hogy a keresztelesekről jegyzéket vezessenek, feltüntetve a keresztszülők neveit is. Nemcsak annyiban érdekes e rendelet, mert elég korai, hanem mert a püspök meg is okolja eljárásának szükségességét; azt tapasztalta ugyanis, — mondja — hogy a rokonsági kapcsolatok nem ismerése következtében igen gyakoriak a tiltott fokon létrejött házasságok.¹ Hogy azonban a XV. században még csak lassan tudott az anyakönyvek használata tért nyerni, azt nemcsak abból a körülményből következtethetjük, hogy alig ismerünk e századból anyakönyveket, hanem bizonyítja az is, hogy az angersi püspök még a XVI. század elején is (1504, 1507) kénytelen ugyanolyan rendeletet kiadni, ugyanolyan megokolással, — a genealogiai összeköttetések nemismerésének káros következményeit hangoztatva — mint egy századdal előbb a nantesi püspök.² A születési adatoknak rendszeres feljegyzését általánosan kötelezővé csak I. Ferencznek 1539-i rendelete tette.³

Spanyolországban az 1497-ben tartott toledói zsinat rendelte el, Ximenes toledói érsek sürgetésére, kereszteleési anyakönyvek vezetését, s valószínűen innen jutott át Angolországba is, a hol kötelezőleg Cromwell Tamás intézkedésére léptették életbe 1538-ban. Skótországbán 1551-ben vezették be, Irországbán még később.⁴

Németországban egyes zsinatok már a XV. században elrendelték kereszteleési anyakönyvek bevezetését, általánossá azonban csak a XVI. század első felében, a reformatio elterjedése után lett használatuk.⁵

Hazánkban az 1515-i veszprémi zsinat rendelkezéseiben találjuk a kereszteleési anyakönyvek első emlékét: »Item quilibet plebanus faciat regestrum seu librum, in quo con-

¹ »... et insuper quia de novo ad nostram pervenit notitiam quamplurimos in nostra civitate et dioecesi predicta matrimonia illicita et a iure prohibita ob notitie cognationum spiritualium defectum contraxisse... ordinamus, ut omnes et singuli curati nostrarum predictarum civitatis et dioecesis de cetero nomina compatrum et commatrum... ipsorumque infantium in suis registris redigere ac inscribere teneantur.« (*Harold de Fontenay*: i. m. 545—546. l.)

² *Viollet*: Histoire du droit civil français. Paris, 1905. 502. l.

³ »Ainsi sera fait registre en forme de preuves de baptêmes qui contiendront le temps et l'heure de la nativité et par l'extrait du dit registre se pourra prouver le temps de majorité ou minorité et sera pleine foi à ceste fin.« (*Viollet*: i. m. 504. l.)

⁴ *Encyclopaedia Britannica*. II. kiadás, 1910—II. XXIII. k. 40—41. l.

⁵ *Heydenreich*: i. m. 30—31. l.

scribat nomina baptizatorum, parentum, compatrum et commatrum, diem et annum, ad eum finem, ut quando opus sit, reperiantur affinitates spirituales et anni baptizatorum et quod liber maneat in ecclesia.«¹ Kétségtelen, hogy más egyházmegyékben is történtek ily irányú rendelkezések, de nem sok eredménnyel, s még a trienti zsinat után is jó időbe telt, míg a zsinat erre vonatkozó rendelkezéseinek érvényt lehetett szerezni. Az is bizonyítja ezt, hogy még az 1611-i nagyszombati zsinat is szükségesnek látta a plébánosokat e kötelelességükre figyelmeztetni,² s a főespereseknek is meghagyta, hogy látogatásaik alkalmával győződjenek meg: »an libri extant, in quo baptizatorum, compatrum, matrimonia contrahentium nomina adscripta sint.«³ Az esztergomi egyházmegye területén pl. a XVII. század elején még nem mindenütt vezettek anyakönyveket; az 1632-iki főesperesi látogatások azonban már mint rendkívüli dolgot említik, ha egyik vagy másik plébánosnál ilyeneket nem találtak.⁴

Nagyon természetes, hogy a városokban korábban talá-
lunk rendezettebb viszonyokat e tekintetben is; így pl. Sopron város 1586-i statutuma köteleességévé teszi a bábaasszonyoknak, hogy hetenként jelentsék be a születéseket,⁵ Besztercebányán pedig attól, a ki ott le akart telepedni, már a XVI. század derekán születési bizonyítványt is kívántak.⁶

Hogy pedig az életkor igazolására szolgáló e legegyszerűbb és legbiztosabb eszköz miért tudott csak ily lassan tért hódítani, annak okát némileg megvilágíthatjuk, ha ez oldalról néhány adattal szolgálunk a középkori ember lelki-rajzához.

¹ Péterffy: *Sacra concilia* . . . I. k. 255. l. — *Knauz* szerint valószínűleg a csejtei (Nyitra vm.) anyakönyvek 1519-ből a legrégibbek hazánkban. (A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion, V. k. 1867. 331. l.)

² »Nomina autem compatris aut commatris et ipsius baptizati, etiam si in casu necessitatis, domi ab obstetricibus baptizaretur, in librum ad hoc destinatum referantur.« (Péterffy: i. m. 211. l.)

³ Péterffy: i. m. 215. l.

⁴ *Aschenbrier A.*: A plébániai anyakönyvekről. Bpest, 1890. 20—21. l.

⁵ »Den Hebammen auferlegt worden, das sie wochentlich anzeigen sollen, wo sie Chinder geledigt.« (Corpus statutorum. V. 2. k. 56. l.)

⁶ »... musz und soll . . . seine Urkunden, *schriftliche Kundschafsten seiner Geburth* . . . herbringen.« (Corpus statutorum. IV. 2. k. 100. l.) — Hasonlóképp rendelkezett Modor 1619-ben: »... soll sein Ehrlichen *Geburtsbriff* ausweisen.« (U. o. 308. l.)

A középkori ember bőviben lévén úgy földnek, mint időnek, nem érezte szükségét a pontos méréseknek és meghatározásoknak sem időben, sem térben. A föld nagyságát rendszeren csak úgy határozta meg, hogy hány ökörre való terület,¹ a rétet, kaszálót kaszavágot szerint,² a távolságot kődobással vagy nyíllövessel mérte,³ vagy úgy jelölte meg, amennyit reggeltől ebéd idejéig ügetve meg lehet járni.⁴

Hasonlóképp volt az időmeghatározásokkal is. Mint az egyszerűbb ember ma is, a napra jobban visszaemlékezett, de az évet vagy egyáltalán nem tudta, vagy csak hozzávetőleg, valami jelentősebb eseményhez kapcsolva. 1498-ban pl. a veszprémi püspök is csak azt tudja megmondani panaszában, hogy Jakab napja körül történt a dolog, de az évet már csak így határozza meg: »in anno videlicet cuius iam sexta vel citra instaret revolutio, scilicet post concordiam et tranquillam pacem inter nos et... Maximilianum factam.«⁵ Néha ezen nem is csodálkozhatunk, mert oly régi eseményekről volt szó, hogy pontosan nem is emlékezhettek rá; 1481-ben pl. Batthyány Boldizsár panaszában Hunyadinak a rigómezei ütközetből való visszatérése idején történt eseményeket emleget;⁶ 1524-ben azt olvassuk, hogy »ante insurrectionem gentium cruciatarum«,⁷ 1494-ben pedig hogy »post recessum regie maiestatis de hoc regno ad regnum Bohemie« történt valami.⁸ Nem érdektelen a következő időmeghatározás sem: egy híján 40 évig élt az urával — mondja egy tanu 1486-ban — s még azelőtt két esztendővel egyeztek meg a plébánosnak adandó tizedet illetőleg.⁹

¹ »... cum terra ad cultura quatuor boum sufficienti...« (1221. Pannonhalmi rendtört. I. k. 651. l.)

² 1309. »... fenetum uni falcastro per diem sufficiens...« vagy 1394. »... fenile usui trium falcastrorum per diem sufficiens...« (Veszprémi kápt. házi levélt.)

³ 1232. »... tantum terre... quantum a cimiterio potest bis sagitta attingere...« (Bakonybéli ap. tört. I. k. 281. l.); 1262. »... minus quam ad iacturam sagitte et plus quam ad iactum lapidis...« (*Knausz*: i. m. I. k. 472. l.); 1374. »... fere ad iactus seu emissiones decem sagittarum descendentes...« (Csáky-oklevéltár. I. 142. l.)

⁴ 1283. *Fejér*: i. m. V. 3. k. 167. l.

⁵ Veszprémi kápt. házi levélt. Epp. Saágh.

⁶ »... post mortem condam Alberti regis... post reversionem videlicet condam... Joh. de Hvnnyad... de exercitu, quem contra... Thurcam... in campo Rygomezeye duxerat...« (Hg. Batthyány-cs. levélt. Körmend. III. 2. Örs 56.)

⁷ Magyar Orsz. Levélt. Dl. 23950.

⁸ Zalavári ap. orsz. levélt. 1053.

⁹ Lcövey-cs. levélt. N. Múzeum.

Ugyanígy voltak az emberek általában az életkorukkal is: vagy egyáltalán nem tudták, vagy csak hozzávetőleg, valamely emlékezetreméltó eseménnyel hozva kapcsolatba. Nagyon érdekesek e tekintetben a b. Margit szentté avatása tárgyában foganatosított tanu-kihallgatás jegyzőkönyvének tanuságai. A sororok legtöbbje nem tud arra a kérdésre felelni, hogy hány éves. »Nem tudom, nem emlékszem«, mondja a legtöbb,¹ »nem tudom, de öreg vagyok«, mondja egy másik,² pedig ispán-lányok is voltak közöttük. Erzsébet, Adrián ispán lánya azt felelte, hogy életkorát nem tudja, de van húsz éve, hogy a szerzetbe lépett, »et tunc habebam primos dentes«.³ A tanukul kihallgatott világiak sem voltak másképp; »nem tudom, de azt hiszem, hogy 15 éves vagyok«, feleli az egyik,⁴ a másik pedig 100 évesnek gondolja magát stb.⁵ Egy tanu azt mondja, hogy 6 éves volt a tatárjárás-kor,⁶ — bizonyára sokat hallotta ezt otthon emlegetni — s a verestói pap is csak annyit tud, hogy gyerek volt a tatárok betörésekor és négy éve, hogy pap.⁷ Sőt még gyermekeik korát sem tudják a szülők; Barlóczy Bethe pl. csak azt tudta a fiáról, hogy jól megüli már a lovat, a mi elég tág meghatározás: »Nescio, quot annorum sit, sed bene potest equitare unum equum.«⁸

Hasonló feleletekkel gyakran találkozunk a későbbi századokból is. Egy 1486-iki tanukihallgatás jegyzőkönyvében ilyen meghatározásokat olvasunk: »in etate senili«, »*putative* refert se 70 annorum vel circa« stb.⁹ S minthogy minden biztosabb alapnak híjával voltak, az öregebb emberek könnyen hajoltak arra, hogy 100 évesnek vagy még öregebbnek tartsák magukat.¹⁰ Ezek után azon sem fogunk

¹ Mon. Vespr. I. k. 208., 228., 229., 234., 240. stb. 1.

² U. o. 303. 1.

³ U. o. 267. 1.

⁴ U. o. 351. 1.

⁵ U. o. 335., 356., 366. 1. — »Credo, quod habeam 16 annos et plures.« (341., 354. 1.) »Bene possum habere 30 annos.« (322., 353. 1.)

⁶ U. o. 339. 1.

⁷ U. o. 347. 1. — »Nescio, sed ante adventum Tartarorum eram iuvenis«, mondja egy másik tanu. (381. 1.)

⁸ Mon. Vespr. I. k. 345. 1. — Egy másik tanu azt vallja, hogy nem tudja a meggyógyult gyermek korát, de *az anyja sem tudja.* (U. o. 353. 1.)

⁹ Leővey-cs. lev. N. Múzeum.

¹⁰ 1517. Szarka Ferencz 120 évesnek mondja magát. (Pannonh. ap. tört. III. k. 692. 1.); a XVI. sz. közepéről: »Annorum 100 citra vel ultra.« (Zalavári ap. orsz. lev. Prot. C. 278. 1.); 1615-ben egy 125 éves jobbágyról olvasunk. (Győri Füz. III. k. 94. 1.)

csodálkozni, hogy még Várdai István bíboros sem tudta születése napját s egy rokonát kérte meg 1469-ben, hogy Bátorban és környékén eziránt — főleg az öreg asszonyoknál — érdeklődjék.¹

2. §. Az életkor meghatározásának módjai a külföldi és hazai gyakorlat szerint. — Nézzük már most, hogy a mikor kétséges esetekben az életkor megállapítására volt szükség, mikép történt az.

A római jogban a serdült korba lépés a cselekvőképességet illetőleg fontos következményekkel járt. Hogy pedig mikor kezdődik a serdültség, arra nézve két iskolának tanítása küzdött egymással: a sabinianusok a mellett harczoltak, hogy esetről esetre kell azt eldönteni *ex habitu corporis*, míg a proculeianusok a fix kormegállapítás mellett foglaltak állást. Az a kiegyenlítő nézet győzedelmeskedett végül is, mely a fiúknál a vizsgálatot (*inspectio habitudinis corporis*) fogadta el, a leányokra azonban a fix terminusokat alkalmazta, mígnem Justinianus a sok visszaélés miatt teljesen megszüntette az *examinatio pubertatis* gyakorlatát.

A szemle, *inspectio ocularis*, gyakorlata átment a középkorba is. A míg a cselekvőképesség elnyerése nem meghatározott életévtől, hanem a serdültségtől függött, ennek megállapítása az ifjak testi fejlettségének megszemlélése és különféle fegyverpróbák letétele útján történt; a mikor pedig már bizonyos fix határ állapított meg, anyakönyvek hiányában ez szolgált tájékoztatóul. E mellett azonban fontos szerep jutott az illető hozzátartozói tanuságtételeinek is, és mindezek együttes figyelembevételével szolgáltatta azután az eszközöket az egész középkoron át — sőt jó ideig még az újkorban is — az életkor vitás kérdéseinek eldöntéséhez.² A nagyobb súlyt azonban, a mint azt pl. a sváb-

¹ Zichy-okmt. XI. k. 3. l.

² Pl. vogherai statutum (XIV. sz.): »Pronuntiatius maior 18 annis ex aspectu corporis ipsius et ex dicto et assertione ipsius et duorum suorum attinentium seu vicinorum, jurantes... sit persona legitima.« (Pertile: i. m. III. k. 227. l.) Dertonai statutum (XIV. sz.): »Probatio filiationis et mortis sufficiat fieri per vocem et famam...« (U. o.). — »anni discretionis per prudentiam discretionemque iudicum per aspectus et signa notabilia informatam probari, internosci et diiudicari debent« (Dąbkowski: Prawo prywatne polskie. Lwow, 1910. I. k. 215. l.), olvassuk a lengyel jogban, tehát itt is gyakorlatban volt az oculata revisio; hasonlóképp Cseh- és Morvaországban is, a hol csak a XVI. század elején kötötték a nagykorúságot megállapított életkorhoz, addig, ha kétség merült fel, testi vizsgálat (ohledáni) alapján döntöttek. (Kapras: Die Vormundschaft im altböh. Landrechte. Zft. für vergleich. Rechtswiss. XVIII. k. 1905.

tükörből,¹ a sváb hűbérjogból² és a francia gyakorlatból³ látjuk, a rokonok, első sorban a keresztszülék vallomásaira

361—363. l.) — »Svelkes mannes alder man nicht weit, *heuet he har in dem barde vnde nidene vnde vnder iewederme arme*, so sal man weten, dat he to sinen dagen komen is.« (Sachsenspiegel, I. 42.)

¹ »Lougent si aber des, daz si ze iren iaren niht komen si daz sal man selbe dritte erziugen mit vater oder mit muter oder mit andern sinen magen, oder swar der ist der ez weiz, der selbe dritte daz gêt und swert, daz si diu iar habe als hie vorgesprochen ist ; so hat si ir reht verloren. *Hat aber man niht geziuge*, so sol man den Knaben mit diesen dingen überziugen. Man sol im grifen an den obern munt under der nasen, vindet man da kleinez har, das ist ein geziuge. Man sol im grifen under die vohfen, vindet man da kleinez har, das ist der ander geziuge. Man sol im grifen under diu bain, unde vindet man da kleines har ob siner geschäfte, das ist der dritte geziuh, da mit ist behabet, das er vierzehn jar alt oder elter. Die juncvroen mac man mit diesen dingen nicht überziugen, man sol sie mit geziugen überziugen.« (Cap. XXVII.) — »Wil man ez dem iungelinge niht gelouben, so sol es erziugen, als hie vor geschriben stêt, ob im an drin steten kleinez har entsprungen si.« (Cap. XLVIII.) Az Altenberger-féle codex szóról-szóra így, csak a 27. fejezetben »iaren« helyett »tagen«. (Lindner G.: Az Altenberger-féle Codex. Kolozsvár, 1885. 20—21. l.)

² »Si credere noluerit dominus pubertatem nactum esse puerum ut investiture capax sit, iuratus id asserat proximus eius cognatus a patre vel matre. Quod si hi id nesciant, iuret eius curator, si sciat. Etiam si neuter iusiurandum prestiterit pro puero, non tamen causam perdit, sed attractatione barbe, alarum et pubis trium quasi testium assertionem pubertas probabitur.« (Cap. XXIII.)

³ »Scire, en bail ai esté jusques à maintenant ; plus n'y doy ne vueil estre, car j'ai mon age accomplie, pour quoy je vous requiers que vous me receviez en votre foy et en vostre hommage . . . Et si iceluy qui a tenu mon bail ou autre veut dire ou opposer au contraire, si sui je prest de *prouver mon age par parains et maraines*, tant qu'il deuera suffire.« (Arbois de Jubainville : Recherches sur la minorité et ses effets dans le droit féodal français. Bibl. de l'École de Chartes. 3. série. 3. vol. 1852. 540. l.) — »Quant aucuns veut prouver qu'il est en aage por issir de bail ou por estre tenans de son fief que ses sires tient par defaute d'omme, il ne liloist pas à amener tesmoins, tout soit ce qu'il voille prouver, tex comme il li-plest ; ainçois doit estre fete enquête de son aage par les parens et par les parrins et les marrines et par lès norrices et par le prestre et par cex qui furent au baptisier et par les mesniés qui estoient entor la mère et tans qu'il fu nés ; car cil qui veut prover son aage par autres tesmoins que par l'enquête de cix dessus nommés, se rent durement soupchonnes . . .« (Beaumanoir : Les coutumes de Beauvoisis, ch. XVI. 6. Ed. Beugnot, Paris, 1842. I. k. 265—266. l.) — . . . »et cil li offrist à prouver qu'il aüst XXI an, il le preroit o ses parrains et o ses marraines et o le prestre qui le batia ; et en jurroient sor sainz ; et li prestes le droit en parole de prevoire. Et se il ne povit avoir ses parrains et ses marraines, ne le prestre, que il fussient tuit mort, il le preroit par preudes homes et par preudes fames qui seroient bien certain de son aage et le jurroient sor sainz.« (Les Établissements de Saint Louis . . . publiés par P. Viollet : II. k. Paris, 1881. 127—128. l.)

fektették, s csak ha ez nem vezetett eredményre, fordultak az illető testi megvizsgálásához.¹

¹ Hogy teljesebb legyen a korvizsgálatról adott kép, a következőkben bemutatunk néhány részletet a középkor hírnéves jogtudósának *Bartolus a Saxoferrato*-nak (1314—1357) egyik idevágó consiliumából (*Consilia, quaestiones et tractatus*. Basileae, 1588. Cons. 92.), s a XVI. század derekáról, *Jos. Lud. ab Assisio* perugiai bírónak gyűjteményéből egy döntvényt, mely a korvizsgálattal foglalkozik. (*Decisionum seu deffinitionum causarum Perusinarum et provinciae Umbriae pars prima. Venetiis, 1572. 220—221. 1.*)

a) *Bartolus consiliuma*: »... in questione vertente inter Simonem et Vitalem. Simon... dicit ipsum Vitalem tempore confirmationis et representationis facte in ecclesia... non fuisse attigisse etatem 25 annorum.« Simon tanui közül »Jacobutius... dicit vera esse contenta in dictis articulis, quia Hieronymus filius ipsius testis fuit natus tempore, quo Bonatius fuit Tuderti, et quod dictus d. V. fuit natus per sex menses post, ut audivit dici. Iste testis nihil probat, quia ipse non deponit de aliquo, quod ipse cognoverit per sensum corporis, quod facere debet... et deponit de auditu, quod non valet.« Másik tanuja szerint azért nem volt több 25 évesnél, mert az ő nővére 22 éve ment férjhez, s V. akkor 2¹/₂—3 éves volt, s alig tudott a lábát megállni. »Testis iste non probat, quia contradicit dicto Jacobutio, qui dicit, quod natus fuit dictus V. tempore, quo Bonatus fuit Tuderti, et illud fuit iam sunt 28 anni, ut est notorium. Preterea nec reddidit sufficientem causam quod tunc V. esset 2 annorum, quia non tenebat se in pedibus, quoniam multe possunt esse cause, quare non teneat se in pedibus, quam propter defectum etatis.« A többi tanú közül az egyik »testificatur de aspectu, scil. quod V. ex aspectu est minor 25 annis; quod testimonium non est validum, quia ex aspectu iudicare de etate solum iudici reperitur esse permissum.« Vitalis bizonyítása azonban, hogy 28 éves, elfogadtatott, mert az anyjára hivatkozott, »que dicit, se fecisse rationem et bene recordari, quod V. esset 28 annorum, de qua matre non est dubium, quod negotio interfuit. Nec obstat, quod sit mater, quia in etate admittitur testimonium matris.«

b) A *Jos. Lud. ab Assisio által ismerteltetett ügy* a következő volt: »Benedictus et fratres minores 25 annis petierunt coram me restitui adversus lapsum temporis non confecti inventarii in causa, quam habent cum Jo. Andrea Angeli. Extitit de duobus dubitatum: primo an minor aetas praedictorum diceretur legitime probata, ex quo tantum per testes attinentes et coniunctos fuit probata.« Sorra veszi azután azokat a módokat, a melyekkel korvizsgálat eredményes módon történhet. A rokonok tanuságtétele elfogadható, »cum testes coniuncti sint magis informati de aetate coniunctorum, quam alii«; továbbá a bábaasszonyoké is, »quae actui nativitatis interfuerunt, et puerum de ventre exire viderunt. Potest probari — folytatja — pariter per aspectum et secundum motum peritorum et prudentium, nam ad probandam aetatem sex mensium descensive, hoc est quem esse minorem sex mensium, sufficiunt tres menses descensive, et satis est testem dicere, quia ex aspectu videtur esse trium mensium, et ad probandum quod quis sit minor anno, sufficiunt descensive quinque menses, sufficit enim testes dicere, sibi videri ex aspectu septem mensium etc. Potest etiam probari minor aetas per instrumentum tutelae vel curae... per librum sacri baptismatis... et

Ezek a vizsgálati és bizonyítási módok és eljárások voltak nálunk is használatosak az életkor meghatározásánál; a magyar gyakorlat azonban e mellett még speciális vonásokat is mutat, s a korvizsgálattal kapcsolatban — mint alább látni fogjuk — egy külön oklevél-faj is alakult ki.

Ha arról volt szó, hogy valaki egy jogügylet létesítésekor életben volt-e már vagy sem, vizsgálatot rendeltek el, melynek célja tulajdonképen az illető életkorának megállapítása volt. A vizsgálat egyrészt az illető testi fejlettségének megismerése alapján, másrészt pedig tanukihallgatások révén igyekezett eredményt elérni, közvetett bizonyítékokat szerezni; így pl. nőnél: mióta van férjnél, hány éves volt, a mikor férjhez ment stb.¹ Az esküre, melyet pl. az olasz gyakorlatban találunk az említett igazolási módok mellett,² nem tudunk nálunk példát, de hasonló esetben, pl. mikor az alperesnek azt kellett bizonyítania, hogy kinek a fia, esküt ítétek meg neki.³

per designationem temporis, puta tempore belli Florentiae et Senarum, vel coronationis magni ducis Etruriae, vel tempore quo civitas Ferrariae fuit a terrae motis in parte desolata . . . ad unum tamen advertas, ne erres circa istam probationem per designationem temporis, quod probatio ista non dicitur concludens, sed praesumptiva nisi etiam deponant de certo tempore. Potest demum probari aetas — fejezi be — per librum patris, . . . inter rusticos tamen et viles personas, quae de nativitate filiorum memorialia non tenent nec scribunt annos et millesima, admittitur probatio aetatis per coniecturas et eo modo, quo potest, aetas probatur.«

¹ 1351-ben az egri püspöki vikáriusok két plébánost küldenek ki, »ipsam nobilem dominam personaliter videre, etatemque suam considerare, si ipsa 27 annorum homo existat, et tandem visa specie eiusdem et . . . a quibus licuerit et decuerit super eo si prelibata actrix domina tempore venditionis . . . in mundum nata fuerit nec ne, et etiam de omnibus aliis circumstantiis ipsam etatem tangentibus . . .« (Károlyi oklt. I. k. 177., 199—200. l.) — » . . . memoratus Chapou procurator ipsius Johannis . . . presente et audiente ipso capitulo ad eundem Ladislaum digito indicando sponte dixisset . . . eo tempore, quo prefata possessio . . . per . . . patrem vendita fuisset, iam in mundum natus extitisset et inter vivos in etate tenera fuisset . . .« (U. o. 196. l.). Mikor 1220-ban Bertalan pécsi püspök ellen azt a kifogást emelték, hogy megválasztatásakor nem érte volt még el a kánoni kort, *tanukkal* igazolta életkorát. (*Depositionibus testium receptorum super eo, quod . . . dicebatur etatis sustinere defectum . . . diligenter inspectis . . . invenimus sufficienter probatum illum ipsius electionis tempore fuisse sufficientis etatis . . .«* (Mon. ep. Vesprim. I. k. 53. l.).

² 1328. »Interrogata si maior erat 15 annis respondit, quod sit, et hoc iuravit ad s. Dei evangelia se maiorem esse.« (*Pertile* : i. m. III. k. 227. l.).

³ 1431. » . . . super eo quod ipse, scil. Jacobus, esset filius d. Gregorii . . . iuramentum deposuit.« (Békássy-cs. lev. N. Múzeum.) —

A korvizsgálat — *revisio aetatis* — kétféleképp mehetett végebe: vagy a jogügylet létesítésekor,¹ illetve a peres ügy tárgyalásának folyamán végezte el az illetékes hatóság, ha szükségesnek találta, vagy pedig megelőzőleg folyt az le az arra jogosított fórumok előtt, s a fél vagy képviselője már az ezektől nyert hiteles bizonyossággal jelent ott meg.

A per folyamán akkor vált szükségessé a korvizsgálat, ha az egyik fél kifogást emelt korhiány miatt; ha meg sem jelent a tárgyaláson s csak prókátora terjesztette azt elő s hiteles okirattal nem tudta bizonyítani, akkor rendszeren elhalasztották a tárgyalást, hogy az új határnapon a törvénytelen korúnak mondott fél is megjelenjék gyámja vagy egy rokona társaságában, s a bíró saját szemlélete alapján győződhesse meg, vajjon megállhat-e valóban a korhiány alapján emelt kifogás.² Ha ellenben jelen volt, akkor rögtön a bíróság elé állították, hogy az életkoráról meggyőződve hozhassa meg ítéletét.³

A bíróság azután az elébe hozott gyermeket megszemlélte, megállapította korát s ennek alapján döntött.⁴ Az

Esküvel bizonyították, anyakönyvek hiányában azt is, hogy valakinek ki volt a keresztapja. (*Fejér*: i. m. III. 2. k. 331. l.) — A HK. szerint a családi leszármazás bizonyítására letett esküről készült tudósítólevélbe az eskütársak nevét is be kellett írni. (II. R. 32. cz.).

¹ 1373-ban a szepesi káptalan előtt valaki elad földet; a fia még gyermek, nem adhatja beleegyezését. A káptalan revisiót végez s megállapítja, hogy kb. 3 éves, s erre az apa kötelezi magát, hogy 12 év múlva a fiúval is megismételtesse a felvállást. (*Fejér*: i. m. IX. 4. k. 519—521. l.) Ha a nem teljes korú revokál felvállásokat, rögtön a korvizsgálat megejtését is kéri, mert azt csak a teljes kor elérése előtt tehetné. (1473. Tallián-cs. lev. N. Múzeum, 1515. Teleki-oklt. II. k. 338—339. l.), ha pedig atyjának felvállásait akarja megérősíteni, azt igazoltatja, hogy elmúlt 24 éves. (1511. Budai kápt. protocolluma a pozsonyi kápt. levéltárában III. k. 23—24. l.).

² 1417. Perényi P. országbíró: »... causam... duximus progandam eo modo, ut tunc unus ex cognatis... eundem coram nobis adducere teneatur, ut visa eius etate, id facere valeamus, quid iuris videbitur expediri« (Forgách-cs. lev. N. Múzeum); 1439. Tamás országbíró: »...Margaretha... filium suum ut dicitur, in tenera etate constitutum coram nobis statuere teneatur, ut visa etate eiusdem Ladislai iudicium et iustitiam facere valeamus inter partes.« (Máriássy-cs. lev. N. Múzeum.) L. még: 1386. Kállay-cs. lev. N. Múzeum, 1425. Zichy-okmt. VIII. k. 247. l.

³ 1437. Nyitra vm. közgyűlésén: »... Quo audito Nicolaus de Zala prefatum Franciscum in tenera etate constitutum coram nobis statuendo nos in eo, ut *revisa etate* ipsius id causa in premissa quid regni consuetudo dictaret, faceremus, postulabat.« (Forgách-cs. lev. N. Múzeum.)

⁴ 1386. »... Ladislaus puer nobis et regni nobilibus nobiscum in iudicio sedentibus *cunctis intuentibus* duorum annorum etatis

angol bírói gyakorlatban is, ha kétség merült fel a peres felek korát illetőleg, a bíróság saját szemével akart meggyőződni erről; ha pedig a szemle nem járt eredménnyel, tizenkét tanu nyilatkozata alapján hozta meg ítéletét.¹

Minthogy gyakran igen fontos anyagi érdekek sorsa függött az életkor helyes megállapításától, ezt legelső sorban az ország rendes bírái végezhatték s ezek ítélőmesterei.² Így gyakran találkozunk a nádor³ és az országbíró⁴ által kiállított korlevelekkel, sőt ismerünk ilyeneket az erdélyi vajdától is.⁵ A mikor a XVI. század második felében a nádori méltóság nem volt betöltve, a királyi helytartók⁶ s a nádori helytartók⁷ is végeztek revisiót s adtak ki pecsétjük alatt erről bizonyoságlevelet. Werbőczy nem említi, pedig a király is végzett korvizsgálatot egyrészt személyes bíraskodása alkalmával,⁸ de ezen kívül is,⁹ azonban bizonyára csak

fore agnoscebatur.« (Kállay-cs. lev. N. Múzeum.) L. még: 1425. Zichy-okmt. VIII. k. 247. l., 1437. Hazai okmt. II. k. 269. l., 1450. U. o. III. k. 394. l.

¹ »If it was asserted that a litigant was not of full age, the justices would sometimes trust their own eyes; if they doubted, he made his proof by a suit of twelve witnesses, some of whom were his kinsman and some his neighbours. In the chancery when a youth, who has been in ward to the king, goes to sue for possession of his lands, the witnesses whom he adduces to prove his full age, are examined that is to say, they are asked how they come to remember the time of his birth and they answer with talk of coincidences.« (*Pollock-Maitland: History of English Law before Edward I.* London, 1895. II. k. 637. l.)

² HK. I. R. 127. cz.

³ 1394. Tört. Tár, 1908. 554. l., 1473. Tallián-cs. lev. N. Múzeum, 1493. Magy. orsz. lev. Dl. 20.079., 1494. Dl. 20.152., 1503. Dl. 21.224., 1626. U. o. N. R. A. f. 69. n. 32.

⁴ 1493. V. 13. N. Múzeum lev. Törzsanyag, 1506. Magy. orsz. lev. Dl. 21.597., 1545. Hg. Batthyány-cs. lev. Körmend, Misc. Németújvár. 97.

⁵ 1470. Teleki-oklt. II. k. 107. l., 1515. U. o. II. k. 338—339. l.

⁶ 1575. Soós-cs. lev. N. Múzeum.

⁷ 1567. Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 441. n. 1., 1605. U. o. f. 597. n. 21.

⁸ 1473. Mátyás: »... nobis 43° die oct. f. b. Mich. arch. unacum nonnullis prelatiis, baronibus regni nostri nobilibus ac magistris prothonotariis pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria sedentibus, Benedictus de Chepy... cum instantia postulavit, ut... ipsius (Osvaldi de Rozgon) etatem diligenter revidere et considerare et superinde litteras nostras sibi dare dignemur.« (Magy. orsz. lev. Dl. 17.508.)

⁹ 1498. II. Ulászló Alapi Dénes fiának (Magy. orsz. lev. Dl. 20.714.), 1574. Miksa Soós Kristófnak (Soós-cs. lev. N. Múzeum), 1611. II. Mátyás Poppel Eck Ádám özvegye fiainak (Hg. Batthyány-cs. lev. Körmend V. 6. 82.), 1628. II. Ferdinánd *Zrinyi Miklósnak* és

különös kegyképen, rendkívüli esetekben, s állítatott ki ezekről korleveleket. Hogy a vármegye hatósága is végzett korvizsgálatot, arról egy 1437-ből való oklevelünk tanuskodik, mely szerint Nyitra vármegye közgyűlésén a még nem-törvényes korúnak mondott alperest személyesen bemutatták, s a vizsgálatot a főispán az alispánnal, szolgabírákkal és esküdtekkel együtt ejtette meg.¹

Leggyakrabban azonban mégis a hiteles helyek — káptalanok és konventek — által kiállított revisionálisokkal találkozunk. Ismerve ezek működésének tág körét, mely jogéletünknek úgyszólván minden mozzanatára kiterjeszkedett, tekintve továbbá nagy számukat, ezt természetesnek is találhatjuk, s e kényes és fontos vizsgálatnak a beléjük helyezett nagy bizalom folytán s hiteles pecsétjükkel legjobban meg is felelhettek. Mint testületek leginkább voltak mentesítve nagyobb tévedések és esetleges visszaélések alól is. Rendszeresen a gyermekeket vitték a hiteles hely elé, azonban megokolt esetekben két tag szállt ki korvizsgálatra »in persona totius collegii«, mint az hasonló esetekben a rendes gyakorlat volt, s arról azután otthon hit alatt számoltak be.²

A korvizsgálat kérésének megokolása rendszeresen az, hogy

Péternek (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 320. n. 2.), 1642. III. Ferdinánd Rákóczy Pál fiának, Lászlónak (U. o. f. 767. n. 46.), 1700. I. Lipót Apafi Mihálynak (gr. Bethlen-cs. lev. N. Múzeum).

¹ »... prout nos unacum vicecomite, iudicibus nobilium et iuratis assessoribus prefate nostre congregationis animo metiri et visu considerare valuimus.« (Forgách-cs. lev. N. Múzeum.) — 1433-ban Zala vm. 4 évre ad perhalasztást, mert az alperes hozzátartozója egy hiteles helytől sem tudott ügyvédvalló levelet kapni. E határozatot kétségtelenül revisio előzte meg, mely 10 évesnek találta a fiút. (Zalai oklt. II. k. 479. l.) — 1608-ban Szatmár vm. két szolgabírája megy korvizsgálatra. (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 818. n. 26.)

² Formulæ solennes styli. 281. l.; 1533-ban a somogyi k. két tagja Marczaliba megy Pekry Lajos és felesége, Zsófia hercegnő kérésére, leányuk korát megvizsgálni, »quam propter etatem tenerriam nostri in praesentiam adducere nequivissent.« (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 631. n. 10.), 1538. Egri kápt. (U. o. f. 278. n. 61.), 1610. Leleszi k.: »cum ob tenerae aetatis earundem conditionem pariter et imbecillitatem temporisque hiberni duritiam et rigiditatem, tum vero maerorem et luctum ex obitu... coniugis suae...« (U. o. f. 733. n. 1.); 1612. II. Mátyás parancsa a pozsonyi káptalanhoz, hogy küldje ki testimoniumát Czobor Mártonhoz Sassin várába, mert ő a leányát »pro revidenda eius aetate propter teneram aetatem et viarum discrimina« nem viheti hiteles hely elé. (U. o. f. 39. n. 41.); 1608-ban (l. előző jegyzet) Szatmár vm. két szolgabírája száll ki korvizsgálatra Csáky Krisztina csengeri kastélyába Melyth Zsuzsanna fiaihoz.

perbe fogták a nem-törvényes korú gyermeket, s ez alól akarják egyelőre mentesíteni,¹ a bíróság elé pedig gyenge kora miatt nem vihetik.² Ezért kéri azután jogai védelmére³ a korvizsgálat megejtését s az erről szóló bizonyág-lévlének kiállítását.⁴ E kérés elől nem lehetett kitérni,⁵ mert a hiteles helyek a hiteles pecsétek birtokában a köz-igazságnak (*communis iustitia*) őrei és szolgálói lévén, nemcsak joguk, hanem kötelességük is volt az előttük lefolyt jogi aktusokról pecsétjük alatt oklevelet kiállítani, s hasonlóképp kötelezve voltak erre a többi forumok is.⁶

Hogy mikép folyt le a vizsgálat, arról, sajnos, olyan részletes emlékeink nincsenek, mint pl. Bartolusnak főntebb ismertetett consiliuma; Werbőczy sem szól róla részletei-

¹ 1416, 1459. »... quia idem ... in curia regia coram iudicibus ipsorum ordinariis causas haberent, obhoc revisa etate eorundum dictos iudices ipsorum ordinarios per litteras nostras informare dignamur...« (Magy. orsz. lev. Dl. 10.479., Zalavári ap. orsz. lev. 3192.); 1420. »... eo quod ipse per quosdam suos adversarios incatus extitisset et in posterum attrahi speraretur...« (Ortway: Okl. Temes vm. tört. 558. l.); 1450. »... quia idem pueri per eorum adversarios in causam essent attracti...« (Magy. orsz. lev. Kolozsmon. k. protocoll. C. minus p. 103. Dl. 36.391.); 1473., 1493. V. 13. »... quia idem ... puer propter ipsius imperfectam etatem nondum in causis respondere seu procuratorem constituere valens per diversos regni causidicos attraheretur in lites...« (Magy. orsz. lev. Dl. 17.508., N. Múzeum lev. Törzsanyag); 1538. »... pro revidenda et cognoscenda aetate puerili et illegitima ad actus publicos...« (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 278. n. 61.)

² »... eosdemque propter tenerrimam etatem ipsorum in presentiam dictorum iudicum eorum ordinariorum personaliter adducere esset tediosum...« (Magy. orsz. lev. Dl. 10.479., 1459. Zalavári ap. orsz. lev. 3192., 1498. X. 4. N. Múzeum lev. Törzsanyag, 1525. Magy. orsz. lev. Dl. 14.073.)

³ »pro cautela«, »iuris sui ad cautelam«, »pro futura cautela.« (1464. Soproni Okl. II. k. 409. l., 1479. Forgách-cs. lev. N. Múzeum, 1506. Magy. orsz. lev. Dl. 21.597., 1551. Bethlen-cs. lev. N. Múzeum 1611. Hg. Batthyány-cs. lev. Körmend V. 6. 82.)

⁴ 1498. »... ut superinde litteras necessarias dare et concedere dignamur...« (Magy. orsz. lev. Dl. 20.714.); 1511. »... litteras nostras opportunas.« (Budai kápt. prot. a pozsonyi kápt. lev. III. k. 23—24. l.) 1514. »... ut litteras nostras ad exhibendum in locis necessariis dare deberemus...« (Magy. orsz. lev. Dl. 22.613.)

⁵ 1471. »Nos igitur rationabilibus et iustis petitionibus... inclinati...« (Kisfaludy-cs. lev. N. Múzeum), 1484. »Nos itaque iuri consonis petitionibus... inclinati...« (Magy. orsz. lev. Dl. 18.966.); 1506. U. o. Dl. 21.597., 1492. U. o. 19.818., 1535. Rajky-cs. lev. N. Múzeum.)

⁶ *Eckhart F.*: Die glaubwürd. Orte Ungarns i. MA. Wien, 1914. 52. l. — »Communi iustitia observata« — írja II. Ulászló is Szentgyörgyi Péter országbírónak 1506-ban. (Magy. orsz. lev. Dl. 20.714., 21.597.)

ben, így azután csak a vizsgálat eredményéről kiadott oklevelekre vagyunk utalva; s bár ezek nagyon szűkszavúak és csak rövid formulával intézik el a dolog lényegét, mégis találunk bennük itt-ott értékes útbaigazításokat.

A feladat természetét tekintve úgy a bíróság, mint a hiteles helyek előtt nem egy személy intézte ezt, hanem több. A király a tanács tagjaival együtt végezte, személyes bíraskodása alkalmával pedig a jelenlevő urak társaságában, s az ország főbírái mellett is ott voltak ítélőmesterek.¹ A hiteles helyek előtt is több tag jelenlétében folyt le a tanácskozási helyiségben, a hol a tagok helyet foglalva fogadták a gyermekeket és kísérőiket.²

A vizsgálat legelső sorban a gyermek külső, testi tulajdonságainak megvizsgálására támaszkodott, tehát a szemléltre, s az ez által nyújtott bizonyítékokat jól meghányavetve igyekeztek a kort megállapítani. Ezért lett azután állandó része a revisionalisok formulájának a következő clausula: *prout visu considerari et animo metiri poterat*;³ ezt megtaláljuk minden egyes revisionalisban, s ha itt-ott találunk is eltéréseket, ezek csak egyes synonym szavak cseréjében vagy a formulának kisebb-nagyobb kibővítésében vagy megrovidítésében állanak.⁴

¹ 1346. »... habita deliberatione cum... regina... prelatique et baronibus nostris in nostra curia existentibus...« (Anjoukori okmt. IV. k. 559. l.); 1473. »... sicuti nobis et eisdem prelatibus ac baronibus regni nostri nobilibus et magistris protonotariis animo metiri et considerari poterat...« (Magy. orsz. lev. Dl. 17.508.)

² 1471. »... nobis in loco nostro capitulari congregatis et con-sedentibus...« (Kisfaludy-cs. lev. N. Múzeum.)

³ 1416. Magy. orsz. lev. Dl. 10.479., 1464. Zalavári ap. orsz. lev. 3192. stb. Formulae solennes styli 281—282., 481. l.

⁴ 1325. »... nos itaque visa tenera etate...« (Hg. Batthyány-cs. lev. Körmend. Himfy 46.); 1381. »... prout visu poterat considerari...« (Ortway: Okl. Temes vm. törk. 144. l.); 1420. »... prout animo metiri et sciscitari valuimus...« (U. o. 558. l.); 1461. »... prout animo metiri poterat...« (Leövey-cs. lev. N. Múzeum); 1476. »... prout oculo metiri et visu considerari potuit...« (Kállay-cs. lev. N. Múzeum.) 1449. II. 9. »... prout oculis mentis metiri poterat...« (N. Múzeum lev. Törzsanyag); 1470. »... prout humanus animus videre poterat ac nobis videbatur...« (Teleki-oklt. II. k. 107. l.); 1487. »... prout animo videre ac metiri et visu considerare poterat...« (Magy. orsz. lev. Kolozsmon. k. prot. G. minus p. 75. Dl. 36.397.); 1513. »... prout visu humano et intellectu metiri et considerari valuimus...« (U. o. Dl. 22.460.); 1611. »... visa et aspecta etate ipsius pueri in quantum quidem animo metiri licuit aspectuque considerare possibile fuerat...« (Hg. Batthyány-cs. lev. Körmend, V. 6. 82.); 1624. »... sicuti humano iudicio vigoreque animi metiri et visu considerari potuimus...« (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 25. n. 47.)

Középkori okleveleink ismerői előtt rögtön feltűnhet, mennyire hasonlít az időlátott levelek formulájának e lényeges része a birtokbecsléseknél használatos kifejezésekhez. A korai idők viszonyait tekintve kétségtelen, hogy ez utóbbiak alakultak ki előbb s állandósultak formulaszerűvé, mert előbb is volt szükség földterületek mérésére, megállapítására, mint az életkor vizsgálatára, s így ezekben kell a revisionalisok mintáit, forrásait is keresnünk.

A földterületek mérése még a későbbi századokban is igen gyakran csak szemmértékkel történt s e birtokszemlék neve is revisio volt: *possessionaria revisio*;¹ a szemle eredményét kísérő formula ugyanaz, mint a revisionalisokban, pl. »usui viginti aratorum, *sicut ex visu oculorum datur considerare sufficientes* (terre)², vagy »sufficientem in toto usui 12 aratorum, *sicut visu considerari potuit*.³ Azonban nemcsak a »visu considerare«, tehát formulánk első részének forrását találjuk meg a birtokbecslési oklevelekben, hanem az »oculo metiri«-ét is, pl.: »quandam particulam terre usui unius aratri sufficientem, *prout oculis metiri potuissent*«. ⁴ Világos tehát, hogy a revisionalisok e clausulája a birtokbecslési formulák e kétféle formájából alakult ki.

A vizsgálat nagy gondossággal történt; ⁵ alaposan szemügyre vették a gyermekek nagyságát s egyéb oly testi tulajdonságait, a melyekből életkorukra helyesen következtetni lehetett. Kár, hogy okleveleink csak általánosságban szólnak ezekről, s nem részletezik; ⁶ egy adatunk azonban arra

¹ 1449. V. 8. N. Múzeum lev. Törzsanyag.

² 1260. *Wenzel*: i. m. III. k. 173. l.

³ 1275. Zalai oklt. I. k. 76. l. — 1335. »... quandam particulam terre ad duo aratra, *sicut visu considerari potuissent*, sufficientem.« (Veszprémi kápt. házi lev.) — Hasonló kifejezés: »memora... *visuali consideratione* unius aratri cum medio regalibus mensure reperissent.« (1450. Veszprémi kápt. házi lev.)

⁴ 1338. Veszprémi kápt. házi lev. — Később azután a következő formula lett állandóvá: *regali mensura mensurando, vel si mensurari non possent, visu considerando*. (1342. Veszprémi kápt. házi lev., 1351. Károlyi oklt. I. k. 197. l., 1354. VIII. 8. N. Múzeum lev. Törzsanyag stb.)

⁵ 1449. II. 9. »... diutius per nos *attractatus* diligenterque intuitus...« (N. Múzeum lev. Törzsanyag); 1459. III. 31. »... diligentius considerata...« (U. o.); 1479. »... conspeximus seriose...« (Forgách-cs. lev. N. Múzeum); 1564. »... unde nos matura inter nos superinde cura et diligentia praeassumpta...« (Zalavári ap. orsz. lev. Prot. A. 80. l.); 1590. »... diligenter, perspicatius...« (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 71. n. 36.)

⁶ 1459. III. 31. »... *visa statura et etate ipsius Leonardi pueri*...« (N. Múzeum lev. Törzsanyag); 1471. »... considerata qualitate

mutat, hogy nem maradtak csak a szemléletnél, hanem ha szükségesnek látták, meg is tapogatták a gyermeket.¹ Habár középkori emlékeink nem említik, csak későbbiek, kétségtelen, hogy figyelembe vették a gyermekek hozzátartozóinak nyilatkozatait is,² mert hisz' ezeket mindig ellenőrizhették bizonyos fokig a szemlélettel; ha pedig a szülő sem tudta pontosan gyermeke születési idejét, alaposan kikérdeztették, hogy fontosabb közismert eseményekhez való kapcsolat találásával kaphassanak tőlük valami útbaigazítást.³

Annak az alapnak bizonytalansága, a melyen a vizsgálat nyugodott, kifejezésre jutott az eredmény megállapításában is. Már maga az a rendesen visszatérő formula is, — a »prout... metiri potuit,« — melyet ép ezért óvatossági clausulának nevezhetnénk — erre mutat, nemkülönben a »conspleximus,«⁴ »apparebat«⁵ és »nobis videbatur«⁶ hang-

et quantitate dictorum puerorum et aliis veris coniecturis et presumptionibus sufficienter deprehendo...» (Kisfaludy-cs. lev. N. Múzeum); 1492. »... prout considerari certisque aliis indicis verisimilibus experiri potuimus...» (Magy. orsz. lev. Dl. 19.828.); 1511. »... diligenter circumspectis etatis sue conditione ac staturae proceritate consideratis denique etiam sagaciter corporis sui qualitate et quantitate...» (Budai kápt. prot. a pozsonyi kápt. lev. III. k. 23—24. l.); 1538. »... diligenter perpensis et consideratis... conditionibus, staturis et etatibus...» (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 278. n. 61.)

¹ 1449. II. 9. »... diutius per nos *attractatus* diligenterque intuitus...» (N. Múzeum lev. Törzsanyag.)

² 1590. »... ac etiam ex relatibus et assertione praefatae dominae a nostra cognitione haud dissimili intelleximus...» (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 71. n. 36.); 1608. »... prout metiri potuissent et ex relatu fidedigno... genitricis eorum dexterius intellexissent...» (U. o. N. R. A. f. 818. n. 26.); 1771. »... ac ex fidedigna patris eorundem relatione eatenus elicita percipere poteramus...» (Zalavári ap. orsz. lev. 3845.) Azt hisszük, hogy a 85. l. 3. jegyzetében olvasható azon kifejezések, hogy megvizsgálták az illető természetét, *korát*, arra vonatkoznak, hogy azt igyekeztek megállapítani, megállhat-e a hozzátartozók által mondott életkor. Másképp nem tudnók megérteni az ilyen kifejezéseket: »visa statura et *etate*» vagy »diligenter perpensis... staturis et *etatibus*.«

³ Az angol gyakorlatban is: »and they (a tanúk) answer with talk of *coincidences*.» (Pollock-Mailland: i. m. III. k. 637. l.). Mint láttuk, az olasz korvizsgálatnál is nagy szerepet játszott ez. Érdekes a megelőző jegyzet legutolsó adatában olvasható »*elicita*» jelző a relatio mellett, mely a kikérdezés alaposága mellett szól.

⁴ 1420. Ortvay: i. m. 558. l., 1461. Leövey-cs. lev. N. Múzeum, 1470. Teleki-okt. II. k. 107. l., 1479. Magy. orsz. lev. Dl. 30.326.

⁵ 1416. Magy. orsz. lev. Dl. 10.479., 1464. Zalavári ap. orsz. lev. 3192.

⁶ 1470. Teleki-okt. II. k. 107. l.; 1471. »... iuxta nostre sagacitatis industriam, conscientiam...» (Kisfaludy-cs. lev. N. Múzeum.)

súlyozása is. A nagy óvatosságra vallanak továbbá az ilyen kifejezések is: »etatis decem annorum vel iuxta«,¹ »decem etatis annorum aut modico minus«,² vagy a Mátyás-korabeli formulás könyvben: »sex vel ad maximum octo annorum.«³ S ha később pontosabb meghatározásokkal is találkozunk, a hol már hónapok is említvék⁴ — a mi kétségtelenül annak a következménye volt, hogy a hozzátartozók pontosabb felvilágosításokkal tudtak szolgálni — azért olvashatók még gyakran ilyen meghatározások is: »vel circa, vel circiter és circa.«⁵

II. FEJEZET.

A revisionalisok diplomatikája.

Az életkor megvizsgálásának befejezése után a hiteles hely jegyzője, más forumoknál az arra illetékes notarius, bevezette ennek eredményét az összes fontos adatokkal együtt a jegyzőkönyvbe s a félnek róla bizonyáglevelet adott ki. Minthogy a szemlét, vizsgálatot, revisionak, *revisio aetatis*-nak nevezték,⁶ ez a levél a *litterae revisionales*⁷

¹ 1459. III. 31. N. Múzeum lev. Törzsanyag.

² 1449. II. 9. U. o.

³ Formulae solennes styli 481. l.

⁴ 1590. »13 annorum et 3 mensium.« (Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 71. n. 36.); »6 annorum et 9 mensium.« (U. o. f. 597. n. 21.); 1610. »11 annorum integrorum et unius mensis.« (U. o. f. 720. n. 52.); 1554. ». . . Paulum in festo conversionis Pauli II. annum, alterum vero, nempe Thomam, 6. annum circa f. Martini agere comperimus et diiudicavimus.« (U. o. f. 5. n. 62.)

⁵ 1373. »trium annorum vel citra.« (*Fejér*: i. m. IX. 4. k. 520. l.); 1538. Magy. orsz. lev. N. R. A. f. 278. n. 61.; 1612. U. o. f. 39. n. 41.; 1613. U. o. f. 732. n. 74.; 1708. Gr. Csáky-cs. lev. K. f. 18. n. 1. — 1568-ből fennmaradt a szepesi káptalan revisionalisa Soós Kristófról, mely szerint az »unius anni vel circiter et medii . . . agnitus fuit«; 1574-ben Miksa király korlevele szerint »octo fere annorum.« A mikor pedig a következő évben, 1575-ben, a helytartó vizsgálta meg, már egész pontos kormeghatározást ad: »ad festum natiuitatis gloriosae Virginis pñc venturum 9 annorum fore cognovimus.« (Soós-cs. lev. N. Múzeum.)

⁶ »In cuius revisionis testimonium . . .« (1416. Magy. orsz. lev. Dl. 10.479., 1464. Soproni oklt. II. k. 429. l., Zalavári ap. orsz. lev. 3192., 1471. Kiszaludycs. lev. N. Múzeum); »In cuius revisionis testimonium . . .« (1479. Magy. orsz. lev. Dl. 30.326.); ». . . pro revisione etatis . . . adducere teneantur . . .« (Perényi-cs. lev. N. Múzeum.)

⁷ 1484. ». . . presentes litteras revisionales duximus concedendas . . .« (Magy. orsz. lev. Dl. 18.966.). Egy alkalommal *litterae credentiales*-nek írják. (1535. Rajky-cs. lev. N. Múzeum.)

nevet kapta. Magyarul *időlátott levél*-nek nevezték, mivel az első sorban szemléletre támaszkodó vizsgálat neve »*meglátás*«¹ volt. Magyar nevére az első adat a XV. század végéről való: egy 1498 szeptember 4-én kelt oklevél hátán olvasuk feljegyezve közel egykorú írással: »*Hydelathoth leuel*«.² Werbőczy Hármaskönyve I. részének 127—128. címében foglalkozik a revisionalisokkal, s a 127. címre vonatkozik az a XVI. század derekáról való feljegyzés, mely szintén így nevezi: »Im ez Titulosban megh wayon Irwan *Idewlathoth leweleth* az arwak es kys gyermekek kypeben holoth kelyen wenny az Tutornak.«³ A Hármaskönyv régi fordításai is mind így nevezik.

A revisionalisok külső formája rendszeren nyílt alak, patens,⁴ alul vagy a hátán rányomott pecséttel; ismerünk azonban egy privilegialis alakban kiállított, függőpecséttel ellátott revisionalist is Szentgyörgyi Péter országbírótól, 1506-ból,⁵ a ki ekkor Gyulán, Korvin János özvegyének birtokán tartózkodott és kis leányának, Erzsébetnek, korát állapította meg.

Hogy mi volt a taksája, nem tudjuk; sem az 1435-iki (II.) törvény részletes megállapításai között, sem a későbbi ide vonatkozó törvényekben nem történik róla említés, de útmutatóul szolgálhat talán a birtokfoglalás szemügyrevételéért és birtokbecslésért megállapított 100 dénáros taksá. Jól tudjuk azonban, hogy a hiteles helyek épen nem tartották meg e törvények rendelkezéseit,⁶ s valószínű, hogy ezt

¹ Egy 1574-i revisionalis hátán a XVII. sz. elejéről való írással ezt olvassuk: »Meglatastról valo leuel.« (Soós-cs. lev. N. Múzeum.); egy másikon pedig (1551-ből) a XVIII. század elejéről való feljegyzés így mondja el tartalmát: »Apafi László láttatja Apafi György leányi hány esztendősök legyenek.« (Gr. Bethlen-cs. lev. N. Múzeum.) A »kor« helyett az »idő« név használata megvan ma is a nyelvhasználatban (»mennyi idő«) s e két szó összetételéből jött létre az időlátott név. L. erről szerzőnek *Időlátott Levél* cz. cikkét a Szily-Emlékkönyvben. 1918. 15—18. l. — A korlevél kifejezés *Szily K.* Nyelvújítási Szótára szerint (II. k. 507. l.) Versegynél olvasható először.

² N. Múzeum lev. Törzsanyag.

³ *Iványi B.*: Nyelvtört. adatok. Magyar Nyelv XIII. k. 154. l.

⁴ »... presentes litteras nostras *patentes*...« (1487. Kolozsmonostori k. prot. G. minus p. 75. Magy. orsz. lev. Dl. 36.397.); 1498. II. Ulászló. U. o. Dl. 20.714.; 1498. X. 4. Kapornaki k. N. Múzeum lev. Törzsanyag stb.

⁵ »... presentes litteras nostras *privilegiales* pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas...« (Magy. orsz. lev. Dl. 21.597.)

⁶ *Eckhart F.*: i. m. 104. l.

a sok fáradságot igénylő munkát is jól megfizették. Ha pedig kiszálltak a félhez, akkor meg külön díjazásra tartották igényt.

Belső szerkezetük igen egyszerű. Intitulatióval kezdődnek, s ehhez kapcsolódik a promulgatio rövid formulája: *memorie commendamus*; majd *quod* vezet be a narratiót, mely két részre tagolódik: az első rész elmondja, hogy ki, kinek a gyermekével jelent meg az illetékes forum előtt azt a kérését terjesztve elő, hogy állapítsák meg annak életkorát, s néha jelzi röviden e kérés okát is; a narratio második fele pedig azt adja elő, hogy az illető hiteles hely vagy hatóság a jogos kérelmet teljesítve megejtette a vizsgálatot, a melynek eredménye ez és ez volt. A narratióhoz csatlakozik a *corroboratio*, — a sigillatióval kapcsolatban, — végül a *datum*.

Lássunk néhány példát a legkorábbtól az újkori revisionalisokig.

1. 1381. máj. 18. — *Aradi háptalan*.

Nos capitulum ecclesie Orodienis memorie commendamus, quod filius Nicolai filii Fabiani de Bok extitit productus coram nobis prout visu poterat considerari in etate trium annorum existens, cuius pater ex hoc medio, ut dicitur, sublatus ipso ahuc (sic) vivente in causam attractus fuisset et ipsa causa ad ipsum filium descendisset. Datum sabbato proximo ante rogationes anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LXXX^{mo} primo.

(Eredetije a Kállay-családnak a M. N. Múzeumban letéteményezett levéltárában. Kiadta *Pesty-Ortvay*: *Oklevelek Temes vm. és Temesvár város történetéhez*. I. k. 144. l.)

2. 1416. júl. 19. — *Vasvári háptalan*.

Nos capitulum ecclesie Castriferrei memorie commendamus, quod nobilis domina consors magistri Michaelis Literati filii Nicolai de Egerwar in nostram veniens presentiam quosdam pueros Blasium filium et nobilem puellam Sara nominatam filiam suos in etate tenera constitutos ab eodem magistro Michaele procreatos secum adducens nobis subiunxit isto modo, ut quia idem Blasius et nobilis puella in curia regia coram iudicibus ipsorum ordinariis causas haberent, eosdemque propter tenerrimam etatem ipsorum in presentiam dictorum iudicum eorum ordinariorum personaliter adducere esset tediosum, obhoc revisa etate eorundem dictos iudices ipsorum ordinarios per litteras nostras informare dignaremur. Qui quidem Blasius decem, ipsa vero nobilis puella undecim annorum, prout visu considerari et animo metiri poterant, esse apparebant. In cuius revisionis testimonium presentes litteras nostras eisdem duximus concedendas. Datum die dominico proximo post festum Divisionis apostolorum anno Domini M^{mo} quadringentesimo sedecimo.

(Eredetije a M. Kir. Orsz. Levéltárban, Dl. 10.479.)

3. 1459. márcz. 31. — *Nyitrai káptalan.*

Nos capitulum ecclesie Nitriensis memorie commendamus, quod nobilis domina Agatha relicta condam Michaelis Amode de Warkon ad nostram veniendo presentiam statuit coram nobis Leonardum puerum, filium puta suum in tenera etate constitutum petens nos cum instantia, quatenus revisa ipsius pueri etate, litteras nostras testimoniales sibi superinde dare dignemur. Cuius precibus inclinati visa statura et etate ipsius Leonardi pueri diligentius considerata, prout mentis oculo metiri poterat, etatis decem annorum vel iuxta hoc idem puer nobis apparebat presentium testimonio mediante. Datum sabbato infra octavam festi Resurrectionis Domini anno eiusdem millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono.

(Eredetije a M. N. Múzeum levéltárában. Törzsanyag.)

4. 1471. febr. 11. — *Pozsonyi káptalan.*

Nos capitulum ecclesie Posoniensis memorie commendamus quibus expedit universis, quod nobilis domina Elena, relicta condam Barnabe Zomor dicti de Pokatheleke, nobis in loco nostro capitulari congregatis et consedentibus, nostram veniendo in presentiam statuit coram nobis duos pueros in teneris etatibus constitutos, videlicet Michaellem, ut dixit, filium suum uterinum, ex prefato quondam Barnaba domino et marito suo legitime procreatum et Blasium filium condam Ladislai similiter Zomor dicti de predicta Pokatheleke patruelis scilicet ipsius Barnabe, petens nos debita cum instantia in eo, ut revisis et bene consideratis dictorum puerorum etatibus ac recognitis iuxta nostre sagacitatis industriam et conscientiose eidem litteras nostras testimoniales superinde confectas decernere dareque et concedere dignemur. Nos igitur rationabilibus et iustis petitionibus prefate domine Elene, communi iustitia suadente, favorabiliter inclinati eosdem pueros nostri in presentia modo premissis statutis iuxta nostre sagacitatis industriam et conscientiam, considerata qualitate et quantitate dictorum puerorum et aliis veris coniecturis et presumptionibus sufficienter deprehendendo recognovimus et inspeximus quemlibet ipsorum puerorum in quarta revolutione annorum suorum inclusive etate fore constitutum. In cuius revisionis testimonium presentes litteras nostras sigillo nostro roborando eidem domine Elen ipsius uberiores ad cautelam duximus concedendas. Datum feria secunda post festum beate Scolastice virginis anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo primo.

(Eredetije a Kisfaludy-családnak a M. N. Múzeumban letéteményezett levéltárában.)

5. 1473. november 18. *Buda.* — *Mátyás király.*

Nos Mathias dei gratia rex Hungarie, Bohemie etc. memorie commendamus, quod nobis quadragesimo tertio die octavarum festi beati Michaelis archangeli unacum nonnullis prelatibus, baronibus regnique nostri nobilibus ac magistris prothonotariis pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria sedentibus Benedictus de Chepy castellanus castri Chokakew unacum Osvaldo filio condam magnifici Osvaldi de Rozgon, puero in tenera etate constituto, domino suo, nostram personalem veniendo in presentiam nos in eo precum cum instantia postulavit, ut quia idem Osvaldus

puer propter ipsius imperfectam etatem nondum in causis respondere seu procuratorem constituere valens per diversos regni nostri causidicos attraheretur in lites, ideo ipsius etatem diligenter revidere et considerare et superinde litteras nostras sibi dare dignamur. Qui quidem Osvaldus, sicuti nobis et eisdem prelati ac baronibus regnique nostri nobilibus et magistris prothonotariis animo metiri et considerari poterat, puer duodecim annorum existere apparebat. In cuius revisionis testimonium presentes litteras nostras eidem Osvaldo duximus concedendas. Datum Bude quadragesimo quarto die octavarum festi beati Michaelis archangeli predictarum anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo tertio.

(Eredetije a M. Kir. Országos Levéltárban, Dl. 17.508.)

6. 1492. április 14. — *Budai káptalan.*

Nos capitulum ecclesie Budensis memorie commendamus per presentes, quod illustris dominus Johannes Corvinus de Hwnyad totius Sclavonie regni Oppavieque et Lyphoviensis dux etc. nostram personaliter veniendo in presentiam nos cum instantia debita requisitos habuit, ut considerata elegantia et puerili eius etate, quotannis nobis fore videretur, revidere, conspicere et discernere digemur (*sic*). Unde nos requisitionibus eiusdem iustis et rationabilibus acquiescentes, prout animo metiri et considerare certisque aliis indiciis verisimilibus experiri potuimus, eum iam nunc decimum nonum nativitatis sue annum iudicavimus. In cuius rei evidentiam et efficacem testimonium presentes nostras litteras patentes eidem domino duci concedendas duximus iustitia suadente. Datum sabbato proximo ante dominicam Ramispalmarum anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo.

(Átirva Szentgyörgyi Péter országbírónak 1507. aug. 5-én kelt levelében, a M. Kir. Orsz. Levéltárban, Dl. 19.828.)

7. 1608. szeptember 17. — *Csenger.* — *Szatmár vármegye hatósága.*

Nos Paulus Bagossy de eadem Bagos et Thomas Kende de Keolche vicecomites et iudices nobilium iuratique assessores adeoque universitas nobilium comitatus Zathmariensis damus pro memoria, quod nobis vigesimo die mensis Augusti proxime praeteriti evoluto hic in oppido Chenger loco nempe et die nostrae congregationis tractandi et concludendi publicorum negotiorum causa una constitutis et existentibus, nobiles Stephanus Zeoke iudex nobilium et alter Stephanus Nogiday iuratus assessor nostri nostram de nostri medio personaliter exurgendo in praesentiam, sub debito ipsorum iuramento in generali decreto expresso nobis fideliter consonaque voce retulerunt hunc in modum, quod cum ipsi die superius praenotato in castello magnificae dominae Christinae Chaky, relictae viduae magnifici quondam domini Pauli Melytt de Bryber Chengeriensis una fuissent constituti, tunc magnifica domina Susanna Melytt, consors magnifici domini Georgii Pryny magnificos pueros Petrum, Georgium et Sigismundum Pryny, filios suos ex eodem domino Georgio Pryny, domino videlicet et marito suo procreatos in tenera adhuc et illegitima aetate constitutos in praesentiam eorundem iudicum nobilium et iuratorum assessorum nostrarum personaliter statuisset et adduxisset, petens eosdem debita cum instantia, ut revisis aetatibus eorundem puerorum, quotum scilicet quisque eorum nunc ageret aetatis annum, litteras superinde testimoniales seu

revisionales eisdem debito modo dare et concedere vellent. Cuius petitione tamquam iusta admissa aetates eorundem puerorum revidissent et prout visu considerare animoque metiri potuissent ac ex relatu fidedigno praefatae dominae Susannae Melytt genitricis eorum dexterius intellexissent, eosdem pueros, Petrum quidem quinque, Georgium vero quattuor annorum esse, Sigismundum item Prynny trium annorum fore recognovissent et comperissent. Ad quorum quidem iudicis nobilium et iurati assessoris nostrorum fidedignam relationem nos praesentes litteras nostras super praemissa aetatum revisione testimoniales seu revisionales memoratis Petro, Georgio et Sigismundo Prynny pueris iurium suorum uberiorem futuramque ad cautelam necessarias sub sigillis huius comitatus authenticis duximus dare et concedere communi suadente iustitia. Datum in praescripto oppido Chenger decima septima die mensis Septembris ex generali nostra congregatione anno Domini millesimo sexcentesimo octavo.

(Eredetije a M. Kir. Orsz. Levéltárban, N. R. A. f. 818. n. 26.)

8. 1628 okt 16. Csáktornya. — II. Ferdinánd.

Nos Ferdinandus secundus Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae etc. rex, memoriae commendamus per praesentes litteras nostras, quod fidelis noster magnificus Franciscus de Battian... bonorum fidelium nostrarum spectabilium ac magnificorum comitum Nicolai agazonum nostrorum regalium per Hungariam magistri ac Petri filiorum fidelis nostri spectabilis quondam ac magnifici comitis Georgii perpetui comitis a Zrinio... gubernator personaliter nostram personalem veniens in praesentiam adduxit secum eosdem comites *Nicolaum et Petrum a Zrinio* petens a nobis debita cum instantia humillime, ut visa aetate ipsorum eisdem litteras nostras superinde testimoniales seu revisionales benigne dare et concedere dignemur. Cuius petitione utpote iusta inclinati visa aetate ipsorum comitum Nicolai et Petri perpetuorum a Zrinio, prout visu considerare et animo metiri potuimus, eosdem Nicolaum quidem decem, Petrum vero novem annos agere cognovimus et comperimus. In cuius testimonium praesentes litteras nostras revisionales sub sigillo nostro iudiciali authentico apud eandem personalem praesentiam nostram habito ipsis comitibus Nicolao et Petro iurium eorundem ulteriorem ad cautelam necessarias dandas duximus et concedendas, communi suadente iustitia. Datum in castro Chaktornya feria secunda proxima ante festum beati Lucae evangelistae anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo octavo.

(Eredetije a M. Kir. Orsz. Levéltárban, N. R. A. f. 320. n. 2.)

9. 1708. február 20. — Egri káptalan.

Nos capitulum cathedralis ecclesiae Agriensis damus pro memoria, quod illustrissima domina comitissa Maria Barkoczi excellentissimi quondam domini comitis Stephani senioris Csaki iudicis curiae relicta, nostram personaliter veniens in presentiam adducensque secum illustrissimum comitellum Nicolaum itidem Csaki, filium videlicet suum ex praememorato domino et marito suo progenitum, in illegitima adhuc aetate atque adeo tutela eiusdem dominae comitissae constitutum petendo nos debita cum instantia, quatenus revisa eiusdem aetate, litteras nostras superinde testimoniales revid-

sionales eidem extradare vellemus. Cuius nos itaque petitioni veluti iustae et legitimae aequitatisque consonae satisfacere volentes, prout animo metiri visuque cognoscere potuimus, antelatum comitellum Nicolaum nonum circiter aetatis suae annum agere perspeximus. In cuius revisionis evidens documentum praesentes litteras nostras testimoniales revisionales sigilli nostri capitularis usitati et authentici munimine roboratas praefati comitelli futura pro cautela deservituras extradandas esse duximus et concedendas, communi suadente iustitia. Datum feria secunda proxima post dominicam quinquagesimam anno Domini millesimo septingentesimo octavo.

(Ercdetije a gróf Csáky-családnak a M. N. Múzeumban letéteményezett levéltárában, K. f. 18. n. 1.)

*

Az életkor igazolásának ez a módja fenntartotta magát nálunk azután is, a mikor már általánossá lett az anyakönyvek használata, s még a XIX. század elején is találkozunk revisionalisokkal. Ennek magyarázatát a Hármaskönyv conserváló hatásában kell keresnünk. Láttuk, hogy e szerint az időlátott levéllel igazolta magát a gyám s ennek birtokában teljes hatalommal járhatott el az árvák mindenféle dolgaiban, így azután a keresztlevelek mellett is nélkülözhetetlenek maradtak. Ezért írja azután még *Kelemen*¹ is, miután a »revisionalis leveleknek sokféle hasznait« elsorolta, hogy bár »az életi időkornak megnézetését (revisionem) már ma felesleg valónak ítéli lenni némelly azért, hogy a keresztlevelekből az élet időt bizonyosabban meg lehet tudni; ha mindazonáltal a revisionalisoknak általunk előszámlált hatóságait, melyeket nagy részint a keresztleveleknek tulajdonítani nem lehet, meggondolja, ezen kívül azt is eszébe veszi, hogy a törvény haszontalan semmit sem rendel, azt fogja mondani, hogy azt tellyességgel megútálni nem lehet«. *Frank*² azonban már hangsúlyozza, hogy a gyám »ma keresztlevéllel könnyebben czélra jut«.

Holub József.

¹ *Kelemen-Czövek*: Magyar hazai polgári magános törvényről irt tanítások. I. k. Pest, 1822. 336. l.

² *Frank*: A közigazság törvénye Magyarhonban. I. k. Buda, 1845. 187. l.

Történeti irodalom.

Szabó György Piusz: Ferenczrendiek a magyar történelemben.

Adalékok a magyar ferenczrendiek történetéhez. Irta — —
szent-ferenczrendi áldozópap. Budapest, 1921. A szerző
kiadása. 4°, 452. l.

A szerzetesség történetében a XIII. század eleje egyike a legjelentősebb fordulópontoknak. A korábban keletkezett nagyrendek inkább a contemplatív szerzetestípust képviselik — anélkül természetesen, hogy az egészséges aktivitást programjukból kizárnák — s ennek megfelelően nem tűzik főcélként maguk elé a nagy tömegek meghódítását, befolyásolását. Nem annyira a városokat, a félreeső vadonokat keresik, otthonaik büszkén visszahúzódó monostorok, megannyi vár. A szerzetesség fejlődésében ezek a nagybirtokos, földművelő rendek, harczos apáturaikkal megfeleltek a feudális korszaknak.

Az idők azonban változtak. Először Italiában, majd Nyugat-Európa többi államaiban új, lüktető, communalis élet bontakozott ki, hatalmas ipari centrumok keletkeztek, az élnkülő kereskedelmi forgalom mind több távoli vidék kincsét hozta Európa gazdasági vérkeringésébe, a harczos nemesség mellett mind nagyobb súlyhoz jut a kereskedő és iparos polgárság, a mely új, polgári kultúrát teremt magának, kultúrát, a mely, a mily hirtelen fejlődik, oly esetleges elemekből van összetéve, kultúrát, a mely világias jellegével, kiforratlanságával, képviselőinek sokban egyensúlyozatlan egyéniségeivel nem egyszer veszedelmessé válik az egyház orthodox tanításaira nézve. Egymás után lépnek fel az eretnekségek, melyeknek — a korszak gazdasági és socialis forrongásainak megfelelően — akárhányszor társ. dalmi és gazdasági téren is forradalmi, antisocialis, sőt anarchisztikus jellegük van.

Az egyház lebírhatalatlanul egészséges szervezete azonban ezúttal is létrehozta ezeknek a bajoknak ellenmértét. Megte-remítette a prédikátor barátok Szent Ferencz kistestvéreinek rendjét. Ezek — a régebbi nagyrendek hagyományaitól eltérően — nem a visszavonulást, de a nép szélesebb rétegeivel való minél

közvetlenebb érintkezést keresték, úgy éltek, mint a nagy városok szegény néposztályai, a prédikálás és lelkipásztorkodás, s a közvetlen érintkezés révén közel férköztek a köznép lelkéhez, visszahódították azt az egyháznak s az újkor hajnalán a keresztényi jámborságnak, askesisnek és — itt-ott — mysticismusnak olyan virágait fejlesztették ki, a melyeknek nevelő hatása elől a mi távoli nemzedékünk sem zárkozhatik el.

Magyarország egyházi — és politikai — történetére a Szent Ferencz rendje két korszakban és két irányban gyakorolt mara-dandó, áldásos befolyást. Először a középkor utolsó századaiban a délszláv, különösen bosnyák vidékeken gyakorolt missiót tevékenységével. Ez a rend történetének egyik legszebb hagyománya, melyhez, bár igen változott formák közt, a legújabb korig nem szünt meg hűséges lenni. A középkorban ez a vidék a nihilisztikus jellegű eretnkségek egyik legveszedelmesebb tüzfészke, egyúttal érintkező pontja és küzdőtere a nyugati és keleti egyháznak. A magyar uralom és befolyás sorsa itt, mint általában a Balkán s a szarmata síkság felé, elválaszthatatlanul egybe volt forrva a latin egyház sorsával, a kettő együtt állott és együtt bukott. A meddig a magyar bánok lovasai eljutottak, mindenütt megjelent a francziskánus vagy dominikánus barát kámszája is. Viszont a melyik balkáni uralkodó ellenségesen érzett a római főpap küldöttjei iránt, rosszul állott annak a területén a magyar befolyás vagy uralom ügye. A Balkánon prédikáló francziskánusok ebben a korban a magyar uralom előőrsei.

A másik kornak, a mikor a magyar katholicizmus sorsa szorosán összeforr a ferenczesek sorsával, a török hódítás és reformáció kora. Sem a török birtokos vagy bíró, sem az erdélyi protestáns nemesúr nem tartotta a maga szempontjából oly veszedelmesnek az életmódban, magatartásában egyszerű, szükség esetén paraszti francziskánust, mint a földi javak vagy akadé-mikus képzettség fegyvereivel hatalmas világi papságot vagy a jezsuitarendet. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a ferenczes barát systematikusan nagyobb kíméletben részesült volna, de viszonylag könnyebb volt elcsúsznia. Így azon a területen, melyen a török, vagy túlzó protestáns uralom a katholicus pastoratiót oly nehézzé tette, a rend nagy érdemeket szerzett a katholicizmus, keresztény kultúra, s a mi ezzel — első sorban török területen — szorosán összefüggött — a magyarság magatartása körül.

De különben is elmondhatjuk, hogy Szent Ferencz rendje nálunk is, mint mindenütt a világon, egyike volt a legnépszerűbbeknek, azoknak a tényezőknél, mely a katholicus nép benső fejlődésére a legerősebb hatást gyakorolták. Magyarországot illetőleg ennek az állításunknak igazolására ez ideig nem rendel-

kezünk oly munkával, mely a rend történetét a kutatás moderr eredményeit értékesítően, összefoglalóan adná elő. Úgy tudjuk, történetíróink egyik legkiválóbbika, Karácsonyi János fogja gazdagítani történeti irodalmunkat egy ilyen munkával.

Szabó György Piusz könyve nem akar ilyen összefoglaló, a kutatást egy időre mintegy lezáró mű lenni. Ő maga hangoztatja ezt úgy a címben, mint — itt-ott kissé túlzott szerénységgel — az előszóban is. A rend kimerítő történetéhez csak adalékokat akar szolgáltatni, nem törekszik tehát sem teljességre, sem arra, hogy a rendi történetnek mindenütt épen a lényeges, legfontosabb momentumaival foglalkozzék. Anyaga kiszemelésében és feldolgozásában kifejezetten fenntartja magának a teljes szabadságot, ezzel háritja el előre azt a kifogást, hogy műve aránytalan, a mennyiben egyenetlen érdeklődéssel tárgyal lényeges és kevésbé fontos dolgokat. Tény az, hogy a rend középkori történetével viszonylag keveset foglalkozik, anyaga legjelentékenyebb része a török időkre, s a Regnum Marianum korszakára esik.

Viszont annyiban túlzott a szerző szerénysége, mert a könyv mégis sokkal több, mint adalékok lazán összefüggő vagy épen önkényesen csoportosított gyűjteménye. Kiterjed ugyanis tényleg — ha itt-ott röviden, elnagyoltan is — a rendi történet minden fontosabb fejezetére. Előljáróban Szent Ferencz géniejének áldoz egy fejezetet, nagy lelkesedéssel, de nem azzal a szándékkal, hogy az utolsó két évtizedben oly hatalmasan fellendült Szent Ferencz kutatás eredményeit közvetítse. Azután vázolja a rend fejlődését, főfigyelmét természetesen a szegénység kérdésében kitört vitára irányozva. Elég terjedelmesen foglalkozik a spiritualisok és conventualisok harcának különböző fázisaival, a mi később a rend formális feltagozódására vezetett, a minek eredménye a ma is és nálunk is fennálló három külön rend: minoriták, francziskánusok és kapuczinusok. E küzdelem rajza mellett beszámol a Magyarországon virágzott rendtartományok keletkezéséről és sorsáról. Összesen 14 különböző alkotmányú provincia rövid történetét kapjuk így. Ezután áttér a szerző azokra a fejezetekre, a mik nyilván a legkedvesebbek előtte: a ferenczesek a török világban s a magyarországi protestantizmus és a magyar ferenczesek. Igen terjedelmes a következő fejezet (201—377. l.): a magyar ferenczesek történetének vázlata különböző rendházak szerint. Itt körülbelül 400 ferenczes rendházat sorol fel betűrendben s iparkodik azok történetét nagy vonásokban megrajzolni. Igen sokról természetesen csak 1—2 mondatnyi adatot olvasunk, van azonban olyan is, a melynél ez a vázlat egész kis monographiává bővül. (Pl. Kassa). Ez

a rész adatainak szorgalmas összehordásaival nagyban meg fogja könnyíteni az ide vonatkozó későbbi részletkutatásokat. Külön fejezetet szentel szerző annak megvilágítására, mily szoros viszonyban volt a rend a királyi hatalommal, illetve, mily mértékben függött attól. Conclusiója az, hogy a rendnek minden dolgát jóformán a királyi hatalom intézte, ez a nagy befolyás azonban a rendnek általában csak hasznára vált. Végül az utolsó fejezet a ferenczrendi apácák, nevezetesen: Clarissák és Erzsébet-apácák magyarországi sorsáról és rendházairól tájékoztat bennünket. Ez a fejezet — mint különben az előző is — jelentékeny részben teljesen önálló levéltári kutatások alapján sok új eredményt közöl.

Általában ki kell emelnünk, hogy szerző igen jól ismeri és szorgalmasan használja a vonatkozó irodalmat. Ezt — nálunk nem gyakori jó szokás — külön, terjedelmes jegyzékben összeállította, a miért mindazok hálásak lesznek neki, a kik tovább akarják tanulmányozni a magyar ferenczesek történetét. Hasonlóképen sok kéziratot, levéltári forrást használt, ezekről szintén állított össze egy tájékoztatót. Általában a szerző nyilvánvalóan nagy szeretettel, szorgalommal, kitartással dolgozott s meg lehet elégedve munkája eredményével. Hogy itt-ott megérik rajta a módszerbeli kiforratlanság, természetes; ezen épen az fog segíteni, ha első munkájától kedvet kapva, folytatja egyháztörténeti munkálkodását. Adja Isten, hogy így legyen s a szerzőnek még több ilyen derék könyvért mondhassunk köszönetet.

Patek Ferencz.

Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története a reformációtól napjainkig, különös tekintettel a középiskolákra. A reformáció négyszázados jubileumára. Pozsony. Wiegand. 281 lap.

Szelényi könyve az evangélikus egyház s az ev. tanárok és tanítók országos egyesületének támogatásával a reformáció négyszázéves jubileumára jelent meg. És valóban, lehetett volna-e méltóbban ünnepelni Luther és Melanchton »tanító egyházának« jubileumát, mint a magyar ev. iskolák történetének megíratásával? Hisz Melanchton a »praeceptor Germanae« melegen érdeklődött a magyar iskolaügy fejlődéséért, tankönyvei másfél száz éven át használatban voltak nálunk is. Nagy tanítványai, Stöckel, Dévai, Szilveszter és mások útján eleven hatással volt iskoláinkra. Meghatottsággal olvassuk a könyv mellékletében Melanchton levelét Nádasdy Tamáshoz, melyben megdicséri azt a sárvári iskola alapításáért, a mivel jelét adta, hogy bízik

hazája jövőjében. A német ev. iskolák később is elevenen hatnak a mi evangélikus iskoláink útján hazai iskoláinkra: Sturmstrassburgi iskolája, a német pietisták, különösen a hallei Francke példája utánzásra lelkesítenek nálunk is.

Szelényi tömör rövidséggel, de azért mélyrehatóan tárgyalja a németországi reformáció hatását iskoláinkra, az evangélikus iskolák keletkezését, a zsinatok iskolai törvényeit, az iskolák külső történetét, a nagy pártfogók s a városi gyülekezetek iskolaalapításait, az iskolák belső fejlődését, az iskolai törvényeket, tanulmányi rendszereket, tanterveket, az iskolafokok lassanként való elkülönülését, azután egyenként a különböző iskolafokok történetét, a leánynevelést, internátusokat, felebaráti intézményeket, a nevelésügyi magyar irodalom történetét. Végül elmondja, hogy a mult hibáin okulva, mi a tenni-való iskoláink fejlesztése körül. A mellékletben közöl okleveleket, például Melanchton elébb említett levelét, a csepregi rektor díjlevelét 1585-ből, a csetneki iskola törvényeit 1726-ból, a jegyzőkönyvet arról, hogyan alakítja át Kazinczy Ferencz, a kassai tanfelügyelő a felkai ev. iskolát nemzeti iskolává, Hunfalvy Pál pályázati kérvényét a késmárki tanárságra. Hogy csak kevés okmányt közölhet könnyen érthető pénzügyi okokból, azt maga sajnálja legjobban.

Szerző nem elfogult az ev. iskolákkal szemben, bár minden sora elárulja, hogy szeretettel csüng rajtuk. Látja hibáikat is: a szervezetlenséget, az egység hiányát. Nem intézményeken, hanem egyes kiváló egyéniségeken nyugszik az iskolák élete. Egy-egy kiváló tanár felemeli az iskolát, halálával hirtelen hanyatlás áll be. De ez a gyengeség egyúttal ereje is az ev. iskolának. Erős egyéniségek erős egyéniségeket nevelnek bennük.

A nagy evangélikus tanárok elvonulnak szemeink előtt, a Szelényi által adott eleven és szeretettel teljes képekben. Látjuk Bél Mátyást, a ki Pozsony ev. Liceumát példát adó mintaiskolává tette. Hunfalvy Pált, a Petőfi szerint »tanítványaitól igazán szeretett« késmárki tanárt. Breznyik Jánost, példáját az egy iskolának élő-haló tanárt, a ki egész életét Selmezbányának szentelte és végül vagyont is szeretett iskolájának hagyta. Vondrákot és Hazslinszkyt, koruk vezető tudósait, a kik mehetnek magasabbrangu iskolákba külföldre is, de egész életüket inkább akarják szeretett Eperjesükön tisztos szegénységben tölteni. Szarvas Jánost, a természetet és a szabadságot imádó Vajda Pétert, a philosophusokat: Haberern Jonatánt és Dománovszky Endrét. A budapesti Tavasi Lajost, a nagyvennyolczas reformkor vezető tanárát, a hős honvédet. A magyar Franckét,

Wimmer Ágostont, a ki a nyugatmagyarországi német Felső-lövön egész iskolakolóniát alapított; ezt a típusát a német anyanyelvű lelkes magyar hazafinak, a ki biblia jelzésű ládákból csempészi be a puskákat Kossuth honvédeknek. Böhm Károlyt, Schneller Istvánt, modern philosophiai és paedagogiai tudományunk e vezérmunkásait. De ki győzne seregszemlét tartani a nagy ev. tanárok fölött, a kik nem egyszer vezető szellemei, úttörői voltak hazai iskolaügyünknek és kultúránknak?

Szelényi munkája jó munka, de nem teljes munka; maga is tudja ezt s okát is adja. Oly kevés még az evangélikus iskolai monographiánk, a kútfőgyűjtés, az alapvető munkák kritikai kiadása még annyira kezdet kezdetén van, hogy teljes munkát írni az evangélikus iskolákról lehetetlen. Hisz még a Rezik korszakalkotó Gymnasologiája is csak kéziratban van meg! Mikor következik be ennek kritikai kiadása? A mi rendelkezésére állott, monographiákból, kútfőkből, azokat gondosan áttanulmányozta Szelényi s ezért munkája nyereség iskoláztatásunk történetirodalmára nézve.

Dr. Szigethy Lajos.

Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság. 1921. 8° 306 l. és egy térképmelléklet.

A szerencsétlen összeomlás következtében szétzilált közéletünknek sok szomorú jelensége közt van egy, a mely a megfigyelőben örömet, reményt s a jövő iránti bizalmat kelt. Ez a tényező a nemzet szellemi erejének meglepő kibontakozása. Mintha hatalmas teremtő erők most ráznák le magukról a bilincseket, hogy alapvető alkotásokkal építsék ki nemzeti létünk épületét, a fontos irodalmi újdonságok egész sora jelenik meg.

A forradalmak és Trianon után fölébredt ugyan a szellem munkásaiban az ellenállhatatlan vágy, hogy nagy problémák megoldásával tegyenek eleget kötelességüknek, de az alkotó erőt guzsba kötötték azok a kedvezőtlen gazdasági és technikai viszonyok, a melyek következtében szinte lehetetlennek látszott, hogy a mit a tudomány alkot, a közönség közkincsévé is lehessen. A nemzeti életerő legszebb bizonyítékaként azonban ép a tudománykedvelő közönség érezte meg ösztönszerű biztonsággal, hogy az alkotó kedvet nem szabad bimbajában elhervadni hagyni és sietett a bajba jutott tudományosság fölkarolására.

Ez a megértés új társadalmi alakulatokat hozott létre s már eddig is több szép művel gazdagította tudományos életünket. Az új alakulatok közé tartozik a Budavári Tudományos Társaság.

ság is, a mely egyszerre négy kiadvánnyal — köztük két terjedelmes kötettel — lépett most egyszerre a nyilvánosság elé.¹ Ez a társaság a budapesti nagy tudományos intézetek igazgatóiból, egyes seminariumot vezető egyetemi tanárokból s néhány más tudósból alakult a szellemi tudományok komoly eredményei iránt mindig elevenen érdeklődő ifjú Esterházy Mária hercegnő nemes személye körül. Az ő gondolata volt, hogy a most fejlődő generatio munkakedvét meg kell menteni a jövő számára azzal, hogy az igazán tehetségeseknek az átlagos színvonal fölé emelkedő első tudományos munkái nyomtatásban is megjelenhessenek s ezzel a tudományos kutatással járó fáradságuknak erkölcsi gyümölcseit élvezhessék. Ebből a szép és termékeny gondolatból keletkezett a Budavári Tudományos Társaság, a mely megalakulásakor a hercegnőt választotta meg elnökének s az eredeti gondolatától csak abban tért el, hogy az első három esztendőre nézve, tekintettel arra, hogy sok érdemes tudós nem talál kiadót munkáinak, kimondotta, hogy az ő munkái is fölvehetők a Társaság kiadványai közé. Így került a sorozatba Hekler Antal és Hóman Bálint akadémiai székkfoglalója. A másik két kiadvány, a szerzőknek szorosán vett »első könyve«, s a most megjelenteket a hercegnő bőkezűségéből rövidesen egy második sorozat is fogja követni.

A midőn ez alkalommal először foglalkozunk folyóiratunk hasábjain a társaság kiadványával, nem mulaszthatjuk el, hogy az új vállalkozást örömmel ne üdvözöljük és különösen, hogy Esterházy Mária hercegnőnek szerencsét ne kívánjunk szép terve megvalósításához, mely fenkölt gondolkodásának mindenkor elfogulatlanul is hirdetője lesz. Az évek haladtával, a mint e füzetek szaporodnak, egy egész ifjú tudós nemzedék áldása fogja kísérfni a hercegnő elhatározását, a kinek bizonyára nagy öröme lesz abban is, ha majd látja azoknak előrehaladását, a kiknek első fellépéséhez ő nyujtotta a segítő kezef.

Hóman Bálint könyve mindenképf megérdemelte, hogy a sorozat hírét megalapozó első kiadványok közé fölvetessék. Nagy árpádkori pénztörténetének megjelenése után Hóman foglalkozott a magyar pénztörténet további fejleményeivel is. A XIII. század nagy pénzromlása és pénzügyi anarchiája után, a mely az embereket a veretlen ezüstrúd valutára való áttérésre kényszerítette, a szerzőt Károly Róbert pénz- és adóreformja foglalkoztatta. E részben azt hittük eddig, hogy a király egyenesen az aranyvaluta behozatalával segített a bajon s elveszett pénz-

¹ Közülök hárfmat ismertetünk e füzet hasábjain : V. ö. Hekler Antal : A classicismus jelentősége és térfoglalása az ókori művészetben, Hajnal István : Írástörténet az írásbeliség felújulása korából.

regálejövédelmének pótlására áttért az adógazdaságra. Hóman azonban, a ki felkutatta a reform részleteit, elválasztotta egymástól annak egyes étappejait és tényezőit, más eredményre jutott. Az első reformkísérlet 1323-ban ezüst dénárokkal történt, de meghiusult, a második 1325-ben behozta az aranyvalutát. A megoldáshoz közelebb azonban csak akkor jutott a kérdés, a mikor Magyarország Csehországgal szövetkezve kereste a kibontakozást és 1329-ben áttért a kettős valutára. Az aranyvaluta végleges diadala csak 1338-ban következett be. A megoldás nem volt csak valutaris, hanem erősen összefonódott a gazdaságpolitikai rendszer megváltoztatásával és a külpolitikával is. Károly Róbertnek és az ő pénzügyi munkatársának, az Aba nemzetségből származott Nekcsei Dömötör tárnokmesternek reformja csak akkor méltányolható igazán, ha ezeket a körülményeket is megvilágítjuk. Hómant jellemzi, hogy tárgyait nem nézi szűk szemszögből, hanem lehetőleg minden oldalról megvilágítva rendszeresen dolgozza föl. Így lett ez a dolgozata is hatalmas könyvvé.

A pénzreform kérdésének méltatásához meg kellett világitania a bányászat kérdését is. Ez az Árpádok idején királyi regalejog volt. A királyi hatalom csökkenésével és a zavarok elharapózásával azonban ez a rendszer nem volt fönntartható, mert a bányászat visszafejlődésére vezetett. Az új rendezés cseh mintára a bányaszabadság alapján történt a nemesérczmonopolium behozatalával.

Csehország általában fontos tényező az átalakulásban. Ez és hazánk voltak akkor Európa első ezüsttermelő országai, a miben Csehország még fölül is múlta hazánkat. Egyben azonban Magyarország fölülmúlta szomszédját: Európának egyetlen számottevő aranytermelő országa volt. Aranya az Árpádok idején, a mikor az ország egészen agrarius szervezetű volt, finanziaí pedig dománialis alapon voltak szervezve, szabad forgalomban került ki a külföldi piacokra. Ez indította Bécsset arra, hogy az aranykivitel árúmegállító joga révén egészen magához ragadja. Viszont ez az intézkedés hozta létre Magyar- és Csehország szövetségét, a melynek éle épen Bécs árúmegállítása ellen irányult. Innen az együttes fellépés az osztrák intézkedésekkel szemben. Ez az együttműködés 1329-ben valutaegységre is vezetett, a mely azonban 1338-ban a tiszta aranyvaluta életbelépésével ismét megszűnt. Akkor Magyarország aranytermésének megfelelően teljesen függetlenítette magát Csehország pénzügyi politikájától is. A magyar aranytermelés olyan nagy hatással volt még a külföldre is, hogy a XIII. század végén és a XIV. elején a magyar arany kivitelének csökkenése lényegesen hozzá-

járult az arany drágulásához az ezüstrrel szemben. Ezt az állapotot Károly Róbert intézkedései is fenntartották a nemesércz-monopolium behozatalával s az arany és ezüst régi értékaránya csak 1344 után változott ismét meg, a mikor Nagy Lajos, illetve anyja itáliai útja alkalmából a Károly Róbert gyűjtötte nagy államkincset Itáliába dobta Endre herceg trónjának biztosítására. Ez a nagy kincs különben legszebb bizonyítéka annak is, hogy milyen fényes sikert ért el Károly Róbert gazdasági és pénzügyi reformjával aránylag rövid idő alatt.

A nagy reformmal kapcsolatos a kapuadó behozatala, a miből írónk az adógazdaságra való áttérés következtetését vonták le. Ezt a tételt Hóman határozottan megczáfolja. A kapuadónak még nem volt nagyobb jelentősége, a gazdasági reform ellenkezőleg abban foglalható össze, hogy a király az Árpádok teljesen dománialis jellegű finánczpolitikáját elhagyva, jövedelmeit a regalejogok kiépítésével szerezte. A gazdaságpolitikai rendszer tehát áttért a regalegazdaság alapjára, a mely a földműves népelemekkel szemben a városi iparos és kereskedő lakosságra épített, ennek szaporításával és jövedelmeinek gyarapításával törekedett a saját maga gyarapodására.

Ezt a kérdést Hóman különösen tüzetesen világítja meg. Minthogy árpádkori pénztörténetében erre nem terjeszkedett ki, beható áttekintést ad az akkori dománialis gazdálkodás egész fejlődéséről, majd fölbomlásáról, valamint a regalejogok korábbi kezeléséről.

Végül az érdeemes tanulmányt az anjoukori pénzügyigazgatás részletes ismertetése zárja be. Így lett a Károly Róbert pénzügyi reformjának tárgyalásából nagy rendszeres mű, a mely az Árpádok és Anjouk államháztartásának kerekded képét adja. De csak ezzel az eljárással érhetett el a szerző azt, hogy Károly Róbert és Nécsei Dömötör nagy művét gazdasági, kulturális és külpolitikai vonatkozásaiban is nagy jelentőségéhez méltó beállításban szemlélhessük.

Az érdeemes munkát több függelék egészíti ki, a melyből kiemeljük azt a kis oklevélsorozatot, a melylyel a szerző rámutat a reform végrehajtásának phasisaira. Ezek nagyrészt eddig is ismeretesek voltak, de egymáshoz való kapcsolatukból kiragadva, nem sokat mondtak. Kellő összefüggésükben összeszedve tiszteltemélt emlékei az egykori nagy műnek.

Megjegyezzük még, hogy a Budavári Tudományos Társaság minden kiadványa mellett az eredményeket összefoglaló németnyelvű kivonat is van, hogy a kiadványok tartalmával a külföld is megismerkedhessék. A csinos kiállításért is elismerés illeti a társaságot.

Domanovszky Sándor.

Dabrowski János. Nagy Lajos utolsó évei. (Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. Kraków, 1918. Akademia Umiejętności. 422 l.)

Értékes könyv jelent meg a főnti cím alatt a krakói tudományos akadémia kiadásában. Szerzője Dąbrowski János dr., a krakói egyetem tanára, kinek neve előnyösen ismeretes a magyar historikusok előtt magyar-lengyel történelmi tanulmányai alapján.

Kutatásainak fő céljául a XIV-ik századbeli lengyel-magyar érintkezéseket tűzte ki s e téren már becses tanulmányokkal gazdagította a történeti irodalmat. (Lokietek Ulászló korának magyar-lengyel érintkezései, Lokietek Erzsébet.)

Most Nagy Lajos uralkodásának utolsó éveit tette tanulmánya tárgyává, azt az időt, midőn a magyaron kívül a lengyel királyi korona is díszítette homlokát.

Dąbrowski e munkája azért nagyjelentőségű, mert új világlátásba helyezi Nagy Lajos lengyel uralmát.

Nagy Lajosról ugyanis a lengyel történetírás s közvélemény nem a legjobb véleménynyel van s lengyel uralkodását általában véve károsnak tartották.

Ezt a kedvezőtlen véleményt *Czarnkowi Jankó* krónikás terjesztette, valószínűleg bosszúból, mert Erzsébet özvegy királyné régensége alatt egy pörből kifolyólag száműzetésre és javainak elkobzására ítélték. Czarnkowi Jankó alapján más krónikások és írók is kedvezőtlen színben tüntették fel Nagy Lajost, így *Caro Jakab* is »Geschichte Polens« cz. nagy munkájában. Jóval tárgyilagósbabban ír róla *Szujski* József kiváló lengyel történetíró Nagy Lajosról szóló tanulmányában.

Dąbrowski már a mű címében is újítást hozott be, mert »Nagy«-nak nevezi, nem pedig »Magyar«-nak (Ludwik Węgierski), mint a lengyelek hívják. Ezzel is elismeri nagyságát.

Munkája első négy részében az Anjouk magyarországi szerepének jellemzésével foglalkozik, azután pedig Nagy Kázmérral szemben gyakorolt politikájukat ismerteti.

Itt kiemeli Magyarország nagy jelentőségét Lengyelországra nézve, mely akkor sokkalta rosszabb helyzetben volt, mint Magyarország és jóformán csak Nagy- és Kis-Lengyelországra szorított. Lengyelország akkor gyengébb volt a német lovagrendnél és Csehországnál is.

Az egyetlen ország, mely Lengyelország nehéz helyzetén segíthetett, Magyarország volt.

Azután az általános európai politikai helyzet keretében bemutatja az 1335—1370 közt létrejött magyar-lengyel szövetségek történetét és kiemeli, hogy Lengyelország Magyarországgal szemben megőrizte függetlenségét, daczára annak, hogy ez utóbbi

hatalma tetőpontján állott. Részletesen foglalkozik a lengyel trónörökösödés kérdésével s bonczolja az erre vonatkozó egyes okleveleket. Ezekből kitűnik, hogy az 1335—1339 közti szerződések szerint az esetleges trónöröklés nem egyedül Lajosnak, hanem az összes akkor élő magyar Anjouknak volt biztosítva.

Bonczolgatva az okokat, melyek Nagy Kázmért arra bírták, hogy leányainak és a többi Piastnak mellőzésével a magyar Anjouknak biztosítsa a trónt, arra a meggyőződésre jutott, hogy a Piastok közt akkor nem volt megfelelő egyén. Ezért valamelyik szomszédhoz kellett csatlakoznia. A Luxemburgokkal vagy a Wittelsbachokkal való szövetség nem sok jót ígért. Az elsővel főleg azért nem, mert felújíthatta volna a Venczelek korát. *Egyedül Magyarország volt az, melynek szövetsége értékes volt Lengyelországra nézve.* Magyarország elég erős volt, hogy Lengyelországot védje s e mellett nem kellett attól tartania, hogy elveszti állami önállóságát, mint a cseh szövetség esetében. Főleg Csehország és a német lovagrend ellen keresett Magyarországból segítséget, de ezenkívül a vörösoroszországi kérdésre való tekintet is vezette őt ebben az irányban. Egyedül a Magyarországgal való szövetség adhatott biztosítékot az orosz kérdés kedvező megoldására nézve.

A cseh és német lovagrendi szövetség szeszedelmének elhárítása és a Vörös-Oroszország felé való terjeszkedés lehetősége ép oly nagy vívmány volt Kázmérra nézve, mint az Anjoukra nézve a lengyel trón megszerzése. Ez időtől kezdve Lengyelország a védelmi álláspont helyett terjeszkedésre gondolhatott.

A magyar-lengyel szövetség mindkét félnek előnyöket hozott. Mindenekelőtt azonban Lengyelország nyert vele. Magyarország pedig erős államból elsőrendű európai hatalommá lett. A lengyel szövetség jóformán csak diplomáciai segítséget nyújtott. Máskép volt Lengyelországgal, mely háborúk által elpusztított kis ország volt, melynek léte bizonytalan volt a sok ellenség közepette. Most *területileg növekszik, gazdaságilag emelkedik s tekintélyes helyet foglal el az európai államok közt.* A visegrádi kongresszus, melynek feladata volt Lengyelországot felszabadítani a nehéz helyzetből s az 1364-iki krakói összejövetel bizonyítja a haladást, melyet e téren a lengyel királyság harmincz év alatt tett. Ez *Nagy Kázmér politikájának eredménye, mely a Magyarországgal való szövetségre támaszkodott.* Erejének gyarapodásával mind önállóbbá lett politikája s nem áll az, a mit Caro állt, hogy Kázmért a magyar udvar kihasználta volna vagy hogy vakon követte volna azt. Minden lépését a magyar politikát illetőleg Lengyelország érdeke vezette.

Eme megállapítások után a szerző áttér tulajdonképeni tárgyra, Nagy Lajos lengyelországi uralkodásának ismertetésére.

Leírja a lengyel trón elfoglalásának körülményeit, bemutatja a lengyelországi Anjou-pártot, az ú. n. »krakói urakat«, kik a Magyarországgal való unió mellett dolgoztak, majd meg a nagy-lengyelországi ellenzék működését vázolja, mely az Anjoukkal szemben nemzeti királyt akart a trónra ültetni és pedig Fehér Ulászló gniewkowi hercezet.

Fehér Ulászló törekvésével s a nagylengyelek Lajosellenes állásfoglalásával állott kapcsolatban Czarnkowi Jankó hírhedt pöre s elmozdítása az alkanczellári állásból.

Jankó a saját krónikája szerint befolyásos emberek intrikájának esett áldozatul, kik azzal vádolták meg őt, hogy Nagy Kázmér halála után nagyobb összegű pénzt tulajdonított el, továbbá, hogy visszaélt a pénzek kezelésével. Ellenségei megnyertek néhány magyart Erzsébet özvegy királyné udvarából, kik reabírták a királynét, hogy foszsa meg Jankót az alkanczellári állástól.

Jankó elbeszélésével szemben azonban van egy oklevélünk, mely más világításba helyezi ezt az ügyet. Ez az oklevél azt az ítéletet tartalmazza, melyet 1372-ben mondtak ki Pózenben. Ebből kitűnik, hogy Jankó ki akarta lopni Nagy Kázmér sírjából a királyi jelvényeket, a mit ő maga is bevallott a királynőnek. Az idézett tárgyalásra Jankó nem jelent meg. Az ítélet felségserzésben marasztalta el őt s megfosztotta őt Lubosz várától, melyet maga épített fel. A pózeni ítélet megdönti Jankó állításait s kitűnik, hogy sokkal nagyobb bűnnel vádolták, mint azt ő írta.

Kérdés, mi célból akarta elvinni a királyi jelvényeket, hisz jómódú ember volt? Azért kereste a koronát, hogy vele valakit megkoronázzon. Ez a trónkövetelő csak Fehér Ulászló lehetett s így az ő ügye kapcsolatban áll a Lajosellenes mozgalommal. Ezek után érthető, hogy Czarnkowi Jankó kedvezőtlen színben tüntette fel Nagy Lajosnak s anyjának, Erzsébetnek lengyelországi uralmát.

A következő fejezet Nagy Lajos kereskedelmi politikájával foglalkozik s itt a szerző kimutatja, hogy Nagy Lajosnak uralkodása e tekintetben előnyös volt Lengyelországra nézve, mert Lajos különös gondot fordított a városokra, mint a kereskedelem góczpontjaira s különösen Krakó köszön neki nagyon sokat, melynek Lajostól kapott kiváltságai nagyban előmozdították Krakó célját a Balti-tenger és a Magyarországi közti kereskedelem monopoliázását.

A kereskedelmi előnyök, melyeket Lengyelország Nagy Lajos alatt élvezett, uralkodásának egyik legjelentősebb mozzanatát képezik.

Hasonlóképen jelentős volt uralkodása a lengyel bányászat terén is. Erzsébet sokat foglalkozott az olkuszi bányák rendbe-

hozatalával s e célból 1374-ben szabályzatot is adott ki s itt a magyarországi bányák szabályzatát vette mintául.

Az Anjouk e kereskedelmi politikája kedvező volt, bár elsősorban családi érdekből történt. Más irányban gyengébb volt az ő gazdasági politikájuk.

A szerző kifogásolja, hogy Nagy Lajos elhanyagolta a német-jogon való szélesebbkörű telepítést, a mi különben érthető, mert a magyar viszonyokhoz szokva, nem volt ez irányban érzéke. Nem akadályozta, de nem is fejlesztette azt.

A következő fejezetek külpolitikai kérdésekkel foglalkoznak s Nagy Lajosnak Vörös-Oroszországgal s Litvániával szemben elfoglalt álláspontját ismertetik. Behatóan ismerteti azután a különböző szerződéseket, melyeknek célja az volt, hogy leányainak biztosítsa a lengyel trónt. Uralkodásának utolsó tizenöt évét a dynastikus hatalmi politika jellemzi, melynek pilléreit a kassai összejövetelek alkották. E szerződésekben különben erős magyar hatások is mutathatók ki.

Az 1374-iki kassai kiváltságlevél alkotói s általában a magyarbarát politika vezetői a kislengyelországi urak voltak, kik büszkék lehettek alkotásukra. Lajos nagyon drágán fizette meg leányai trónöröklését. A döntés nagy előnyököt biztosított Lengyelországnak. A lengyelek nem sokat áldoztak fel, mert nem volt akkor méltó jelöltjük a trónra. Tudták ezt nagyon jól a kislengyelek. Lajos utódjának megállapítása elhárította Lengyelországtól a zavarokat és viszályokat, melyek valószínűleg bekövetkeztek volna, ha az 1355-iki oklevél marad érvényben. Vajjon lehetett-e arra számítani, hogy Nagy- és Kis-Lengyelország ugyanegy jelöltet fogadnak el?

A mi a lengyel nemességnek a kassai kiváltságlevélben biztosított nagy kiváltságait illeti, — mit sok lengyel történetíró támad — az minden valószínűség szerint sorra került volna Lajos uralkodása nélkül is, Kázmér utódai alatt. Természetes azonban, hogy Lajos engedékenyebb volt, mint mások lettek volna, mert szüksége engedelemre beleegyezésére leányai trónöröklését illetőleg. Érezte, hogy mint idegennek gyöngébb az állása s a főuraktól függ. A kassai kiváltságlevélbe annál is könnyebben ment bele, mert hasonló engedmények, sőt még nagyobb mértékben Magyarországon már régen életbe voltak léptetve.

A szerző munkája végén Lajos lengyelországi uralkodásának jellemzésével és eredményeivel foglalkozik.

Nagy Lajos uralma Lengyelországban nagyban elüt attól, a mi Magyarországon volt. Nem is lehet egyforma mértékkel mérni. Míg Magyarországon már második nemzedékképp kerül a trónra az Anjou-ház, addig Lengyelországban mint idegen dynastia szerepel,

melynek uralma még nem volt megalapozva. Míg Magyarország egységes, erős ország volt, Lengyelország csak most kezd consolidálni Nagy Kázmér uralma alatt. A legnagyobb különbség azonban az, hogy míg Magyarországnak élete legszebb korát áldozhatta Lajos, addig Lengyelország trónjára élete alkonyán került. Hozzájárult ehhez, hogy nem volt fiutóda, ami gyengítette helyzetét, mert leányai érdekében alkudoznia kellett a különböző tényezőkkel s uralkodásának sok idejét foglalta le s tette őt függővé másoktól. A lengyel trónért való küzdelem annyira elfoglalta, hogy nem foglalkozhatott sem társadalmi, sem gazdasági programmal. Nem volt erre ideje. Tiszta politikai programmal jött, par excellence dynastikus programmal; azt keresztülvitte s ahhoz alkalmazkodott más kérdésekben is. Meg akarta tartani dynastiájának Lengyelországot, még pedig egészben.

Lajos uralma politikai iskolává vált sok kiváló lengyel részére, kik ily módon megismerkedtek a Franciaországból s Nápolyból hozott s Magyarországon kipróbált politikai módszerekkel. Tanultak belőle a kislengyelországi urak, kik akkor az egyetlen politikai tényező voltak, mely tudatosan, rugékonnyan s energikusan dolgozott.

Lajos uralkodása nagyjelentőségű volt azért is, mert eldőlt az, hogy Lengyelország egységes állam legyen-e vagy több tartományból álló ragaszték. Lajos az egységesítésem dolgozott s címéből is kivetette az egyes tartományokat, röviden »*rex Poloniae*«-nak nevezve magát.

Milyen volt tehát Nagy Lajos lengyel uralkodásának jellege? Egészben véve *jobb* volt, mint azt általában tartották, hitelt adva a nagylengyelországi panaszoknak.

Nagy Lajos emléke Lengyelországban más volt a régi időben, mint azt az újabb történetírók állításai szerint gondolni lehetne. Feledésbe merült Czarnkowi Jankó krónikája s a nemesség későbbi időkben is hálásan emlékezett *Lois* királyra, »mert nem uralkodott korlátlanul, sőt ellenkezőleg jogaink és szabadságaink alapját ő vetette meg«.

Ime ezek Dąbrowski kutatásainak megállapításai s mi magyarok hálásak vagyunk neki, hogy nagy királyunk lengyelországi uralmát sokkal kedvezőbb színben tünteti fel, mint azt eddig tették s ezzel igazságot szolgáltat neki.

Divéky Adorján.

Juhász Kálmán: A licentiatusi intézmény Magyarországon.

Kiadja a Szent István Akadémia. Budapest, 1921. 119. l.

Juhász Kálmánnak e munkája egy oly kérdést tárgyal meg, a melylyel eddig sem a külföldi, sem a hazai egyháztörté-

neti irodalom nem foglalkozott tüzetesebben. A magyar egyház-történeti irodalomban, a mint ez a szerző által összeállított irodalomból kítűnik, ő előtte csak egy-két szerző foglalkozott ezen — abban az értelemben a hogy ő veszi — magyar intézmény-nyel, a külföldi irodalom pedig természetesen még kevésbé méltatta figyelemre ezt az intézményt. Lényegében véve a licentiatusság nem volt egyéb, mint a szoros értelemben vett papi funtkciók kizárása mellett, világi egyéneknek alkalmazása a lelkipásztorkodás terén. Eredete ez intézménynek hazánkban a török világra megy vissza, a midőn a beállott nagymérvű paphiány pótlására alkalmazták. Szervezetét az 1628. évi pozsonyi tartományi zsinaton nyerte és egészen a XVIII. század közepéig találjuk hazánkban nyomait.

Szerző a kérdéssel hosszabb időn át foglalkozott. Gondosan igyekezett összegyűjteni a reá vonatkozó anyagot és egyes vidéki lapokban egész sorát a kisebb cikkeknek tette közé, míg végre összefoglalón írta meg az intézmény monographiáját. Dolgozatát tíz fejezetre osztja. Az elsöben megrajzolja hazánk egyházi viszonyainak képét a török hódoltság korában, összeállítva mindazokat az adatokat, a melyek az akkori paphiány illusztrálására szolgálnak, a mely hiány különösen Dél-Magyarországon volt nagy mértékben észlelhető. E hiány enyhítésére különböző oldalról tétettek kísérletek, úgy az illetékes egyházi körök, mint a hívek maguk is megkísérelték, hogy a paphiányon enyhítsenek, de e kísérletek eredményre nem vezetvén, áttértek a világi elem bevonására a lelkipásztorkodás terén. Az 1628. évi pozsonyi zsinat napirendjének egyik pontját az a kérdés képezte, hogyan lehet és kell a paphiányon segíteni, s a zsinat, a mellett hogy elhatározta az eddig pastorisatióval nem foglalkozó papság megbízását a lelkipásztorkodással, a világiak apostolkodását is igénybe veendőnek mondotta ki. Keletkezése ennek az intézménynek úgy történt, hogy az iskolamesterek köteleességévé tétetett vásár- és ünnepnapokon az evangéliumi perikopa és a postilla felolvasása. Idővel ezenkívül a főpásztorok az arra alkalmas egyéneknek felhatalmazást — licentia — adtak több egyházi teendő elvégzésére, míg végre a kizáróan papi funtkciókat fenntartva a szomszédos város vagy falu lelkészének, a többiek végzésével ezen licentiatusokat bízták meg, a kik felett az említett lelkészek gyakorolták a felügyeletet. A III. fejezet azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon a licentiatusok nös emberek voltak-e vagy sem? Szerző Péterffyvel ellentétben, a ki a licentiatusokat nőtlen laikusoknak nevezi, arra az eredményre jut, hogy a licentiatusoknak jogukban állt a nösülés, tehát a coelibatus reájuk nem vonatkozott. Arra a kérdésre azonban szerző

nem terjeszkedik ki, vajjon nem állt-e fenn a licentiatusokra az a gyakorlat, hogy ha nőtlenek voltak, léphettek-e házasságra megbízatásuk tartama alatt vagy sem. Másrészt a licentiatius házasságra lépése vagy özvegyiségre jutása esetében másodszori nősülése állásában semminemű változást nem idézett elő, és így a licentiatusnak joga volt a nősülésre.

A IV. fejezet a licentiatusok ügykörével foglalkozik. Itt részletesen elmondja, hogy milyen funktiók tartoztak hatáskörükbe, melyek között első helyen a keresztelés és esketés állott. Az V. fejezetben az egyházi beiktatás kérdésével foglalkozik és arra az eredményre jut, hogy a zsinati határozatoknak megfelelőleg nem részesültek egyházi beiktatásban. Javadalmazásukkal a VI. fejezet foglalkozik, a melyből megtudjuk, hogy jövedelmeik tekintetében, minthogy általában kisebb számú hívet magában foglaló plébániákban működtek, az áldozár lelkipásztorok jövedelme alatt maradtak. Javadalmazásukra különösen az esperes látogatási naplók vetnek világot, a melyek rendszerint felsorolják a licentiatius javadalmaikat, külön-külön tüntetve fel a tulajdonképeni javadalmat, az esetleges törzsfizetést és a stóla-jövedelmet.

A VII. fejezet arról szól, hogy hol működtek a licentiatiusok. Itt szerző különösen a táblázatos összeállítással végzett érdemes munkát, kimutatván, hogy mely helységben ki és mikor működött. A VIII. fejezet a licentiatiusok működésével foglalkozik, hogyan és miképp működtek azok, a kiknek sorában nem csekély számban konvertiták, volt protestánsok is működtek. Működésükre aránylag kevés adat áll rendelkezésünkre, de ezekből mégis konstatálni lehet azt, hogy bár a paphiányt enyhítette ez az intézmény, azt nem orvosolta, azonban a katolikus vallás megmentése körül nagy érdemeket szerzett magának, megakadályozva nem egy helyen a reformatio elterjedését a nép körében, visszavezetve azt az egyedül üdvözítő hitre. Végül a IX. fejezet a licentiatiusokhoz hasonló iskolamesterekkel, valamint az intézmény maradványaival és továbbfejlesztésével foglalkozik, az utóbbiban a licentiatiusi intézmény mai alakjával és funktióival.

A mint ez áttekintésből látjuk, szerző a kérdést minden oldalról igyekszik megvilágítani. Munkája szorgalmas, önálló kutatások eredményeit foglalja össze egy oly kérdés körül, a melylyel ő előtte más még nem foglalkozott. Ép ezért munkáját a magyar egyháztörténeti irodalomra nézve határozott gyarapodásnak tekinthetjük, és remélni engedni, hogy szerzője még számos becses tanulmányt fogja gazdagítani a magyar egyháztörténelem irodalmát.

A. A.

Franz Babinger: Zwei türkische Schutzbriefe für Georg II. Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649.

Upsala. 1921.

Babinger dolgozata, a mely eredetileg az Upsalában megjelenő *Le Monde Oriental* című folyóirat 1920. évfolyamában látott napvilágot (p. 115—151.), a II. Rákóczy György erdélyi fejedelem részére 1649-ben adományozott athnámének jegyzetekkel ellátott török szövegét és német fordítását tartalmazza a szükséges tárgyi magyarázatokkal.

A közölt okirat, a melynek eredetije Karlsruheban található, magyar fordításban ismeretes volt előttünk (Török-magyarokori államokmántár III. 118—120.), sőt tartalmilag már Hammer (*Gesch. des osmanischen Reiches*. III. 348.) is megemlékezett erről az athnáméről, a mely nemcsak a lényegét tekintve, hanem egyes részleteiben szószerint is egyezik a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmeknek adott athnámékkal. (Erd. tört. adatok. II. 336—348. ll.) Babinger közleménye tehát ebből a szempontból nem gazdagítja ismereteinket, de viszont tagadhatatlan érdeme az athnámé török szövegének filologiai pontosságú kiadása és ugyanannak hű fordítása, minővel eddig nem rendelkezünk. Rendkívül becsesek az okiratot magyarázó jegyzetek, a melyek arra mutatnak, hogy a szerző az athnáméval vonatkozásban álló összes fontosabb tárgyi kérdésekre igyekezett kielégítő magyarázatot adni. Az idevágó magyar történeti irodalom ismeretére támaszkodva valóban sikerült is neki számtalan téves értelmezést megjavítania s ezzel tényleg igazolta azt, a mit különben nyomatékosan kiemelt, hogy az a történetíró, a ki a XV.—XVII. század török vonatkozásaival foglalkozni kíván, a magyar történetírás eredményeit nem mellőzheti.

A nélkül, hogy a dolgozat értékét kisebbiteni akarnók, legyen szabad szerző figyelmét néhány tévedésre és pontatlanságra felhívni. Beke Antal és Barabás Samu ismert kiadványa csak egy kötetben jelent meg 1888-ban; 1883-ban Szilágyi Sándor adott ki egy kötet okirattárat: »Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez« címen, a mely igen sok nagybecsű adatot tartalmaz Erdély és a porta viszonyára vonatkozólag. A dolgozatban (p. 117.) említett »supremus comes comitatus de Kikellu« Sulyok Istvánra vonatkozik, a ki 1649-ben lett Küküllő megye főispánja. (V. ö. Lázár Miklós gr.: Erdély főispánjai. 86. l.) Az athnáméban olvasható »Párkány« helynév nem az Esztergommal szemben fekvő ismert helységet jelenti, hanem az Al-Duna közelében elterülő hasonló nevű határvidéket.

Teljesen egyetértünk szerzővel a törökkori történetre irányuló kutatások rendszeressé tételének sürgetésében, mert a sok nagyértékű közlés és előmunkálat ellenére is valóban még távol állunk a török világ behatóbb megismerésétől. Ez a hiányérzet készítette a Magyar Történelmi Társulatot arra, hogy saját kiadásában a török korszakra vonatkozólag rendszeres forrásmunkák kiadását vegye tervbe, s ez alkalommal sietünk szerzőt megnyugtatni, hogy a konstantinápolyi követjelentések kiadásának előmunkálatai avatott vezetés alatt már megkezdődtek, sőt gondoskodás történt Magyarország török hódoltságorabeli belső története török emlékeinek előkészítéséről és közzétételéről is.

Az értékes dolgozat szerzőt a török történeti emlékek hivatott ismerőjének és értelmezőjének mutatja, kinek ez irányú további munkásságától sokat vár a történetírás.

Dr. Lukinich Imre.

Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. (Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum.) Budapest, 1920. 335. l.

Bizonyára külön méltatásban fog részesülni e lapon a magyar békeküldöttségnek munkásságát magában foglaló háromkötetes hatalmas mű, — melyről méltán írhatta szerkesztője, hogy »olyan nagyszerű anyag gyűlt benne egybe, a mely örökbecsű tudományos és politikai emlék- és forrásmunka«, — azért itt mi most a békeküldöttség egy különálló kiadványára óhajtjuk felhívni a figyelmet, a melynek szintén az volt a feladata s célja, hogy megtámadhatatlan érvekkel támogassa igazunkat s rontsa le az igazság útjába emelt ellenséges rágalom- és hazugságtorlaszokat.

E mű Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása, melyet az Országos Levéltárban őrzött kéziratból a magyar békeküldöttség adott ki nyomtatásban. Létrejöttének történetét a munkát bevezető sorok s a Tolna vármegye levéltárában talált néhány adat alapján a következőkben ismertetjük.

A legfőbb közigazgatási hatóságok híjával lévén olyan összeállításnak, mely kellő áttekintést nyújt az ország lakott helyeiről, a helytartótanács úgy akart e hiányon segíteni, hogy a kath. egyházmegyei hatóságoktól bekívánta az egyházmegye területén levő összes helységeknél abc-rendbe szedett lajstromát. Ez összeírás azonban, úgy látszik, nem volt kielégítő, mert Mária Terézia 1772 márcziusában elrendelte, hogy a vármegyék végezzék el az összeírást.

A helytartótanács még e hónapban fel is szólította e munkára a vármegyéket, a következőkben adván meg a szükséges felvilágosításokat: Őfelsége az összes megyei helységek (»sive haec curialia sive portionalia sint«) összeírását óhajtja, a mely feltünteti: »1° quo nomine . . . compellentur, an item 2° locus talis oppidum an pagus sit, 3° cuius religionis parochus in loco habeatur, ane 4° ludi magister ibidem existat et 5° *quae lingua ibidem principaliter vigeat.*« Mintául kész táblázat volt csatolva a leirathoz, a mely még arra is figyelmeztetett, hogy az abc-rend a helységek latin neve után igazodjék, s hogy a neveket az összes nyelveken olvashatóan és helyesen vezessék be.

A márczius 23-án kelt leirat sürgősnek jelezte ezt a munkát s látjuk, hogy Tolna vármegyében pl. az április 27-iki particuláris kongregatió már tárgyalta s meghagyta a szolgabírának, hogy járásuk összeírását a legközelebbi gyűlésre készítsék el. Ez meg is történt, s a május 25-iki közgyűlésen ezeket be is terjesztették.

A beérkezett anyagot azután a helytartótanács számvevőségénél összeállították, pontos mutatóval látták el s 1773 szeptemberében a királynőhöz terjesztették fel. E kéziratos példány a kancellária levéltárába helyeztetett el »pro usu dicasterii huius aulici«, mint a végzés mondja.¹

A mi ez összeírást egyéb értékei mellett most annyira actualissá tette, az az 5. kérdőpont volt, mely a helység uralkodó nyelvére kívánt feleletet. *Ennek alapján ugyanis pontosan megvonhatjuk a 150 év előtti nyelvhatárokat!* A magyar oroszokat illetőleg felhasználta már ily szempontból ez összeírást Petrov Elek szentpétervári tanár »A magyarországi rutén nyelv határai 1773-ban« című, 1911-ben orosz nyelven megjelent munkájában s a belőle nyert eredményt abban foglalta össze, hogy »az összefüggő orosz terület határa ez utolsó 130 év alatt csaknem változatlan maradt«. Ugyanerre az eredményre jutunk azonban, ha többi nemzetiségeinket illetőleg is elvégezzük ez összehasonlítást, s így azokra a rágalmakra, a melyeket ellenségeink s azoknak bérenczei állandóan felénk szórtak és szórnak, ez a munka a legméltóságosabb és legsúlyosabb válasz.

Egy hiányára azonban szükségesnek tartjuk azok figyelmét felhívni, a kik a vallási viszonyok szempontjából fogják használni; igaz, hogy ezt csak a tolnavármegyei eredeti járási összeírásokkal való összevetés alapján állapítottuk meg, de általánosíthatjuk

¹ Természetes azonban, hogy számos másolatban terjedt el e közhasznú mű az országban is; több példányban megtalálható az Orsz. Széchenyi-Könyvtár kéziratтарыban is.

is. A jegyzékben, mint láttuk, külön rovat szól a lelkésről s külön a tanítóról; míg azonban a lelkésznél megmondja, hogy milyen vallású, addig a tanítót csak számszerint jelöli meg. Ha már most kisebb helységnek csak tanítója volt, akkor ott nem kapunk felvilágosítást a vallást illetőleg, míg az eredeti jegyzékek pontosan megmondják azt is.

Nagy hálára kötelezte történetkutatóinkat a békeküldöttség, hogy ez értékes munkát közrebocsátotta s nem hagyhatjuk említés nélkül *Illés József* és *Baranyai Béla* nevét sem, mert tudunkkal ők voltak azok, a kik e rendkívül becses kötet sok fáradsággal járó sajtó alá rendezését oly tökéletességgel gondozták.

Hib.

Szekfü Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Budapest, 1920. 8°, 332 l.

Sokszor tapasztalt jelenség, hogy tragikus sorsfordulók és hirtelenül jött convulsiók legközvetlenebb lélektani hatása a történeti érdeklődés felszításában nyilvánul meg. A kritikus helyzetbe sodródott s a lét és nemlét nagy dilemmája elé állított nagy tömegek lelkéből szinte természeti kényszerítő erővel tör fel a vágy, hogy megismerjék, hogyan és minő történeti előzményeken át jutottak odáig, a hol tényleg vannak. A háború folyamán bőséges alkalmunk volt ilyen irányú megfigyeléseket tenni. Az emberek valósággal szomjazták a tájékozódást s azért kielégíthetetlen mohósággal kaptak minden soron, mely csak némi ujjmutatással szolgált a háború előzményeit s közelebbi és távolabbi okait illetőleg. De ugyanígy történt a gyászos októbertvégi összeomlás és a nyomán megindult szégyenletes események lezajlása után is. A látszatra logikátlan és kusza fejlemények között való eligazodás parancsoló szükségessége s a történeti fejlődés hirtelen megszakadt fonalának összekötésére való igyekvés megint lebírhatalatlan erővel kerítette hatalmába a lelkeket.

És ha már az átlagember lelkében ilyen követelő erővel lép fel a váratlanul jött kataklizmák okait nyomozó történeti megismerés vágya, természetesnek kell találnunk, hogy a történetíró lelkében még sokszorta hatalmasabb lánggal lobog. Mivel azonban az ő szeme egyébként is a távlatok meglátására és az összefüggések felfedezésére van beállítva, azért ő rendszerint nem éri be az átlagember külsőséges, néhány hatásos jelszóba sűrítendő ténymegállapítás tudomásulvételére szorítókozó tájékozódásával, hanem lehetőleg teljes egészében megismerni igyekszik az események felidézésében részes okok bonyolult hálózatát. Az ő lelkében a jelen multtá, a tegnap történeti élménynyé formálódik át s úgy

oknyomozása, bármily közeli eseményekre vonatkozik, ösztönszerűen genetikus előadássá szövődik, mely legfeljebb az anyag hiányossága tekintetében különbözik egyéb, a történeti módszer és kritika minden követelményét kielégítő munkáktól. Innét van, hogy ma már nemcsak a közelmúlt, hanem úgyszólván napjaink történetét is legkülönbözőbb szempontú pragmatikus és genetikus előadásokban bírjuk. Hiszen alig van történetíró, a kit az utóbbi évek eseményei hosszabb-rövidebb időre ki ne szakítottak volna megszokott munkaköréből és az égetően actualis kérdésekkel való foglalkozásra ne csábítottak volna.

Szekfü Gyulát is első sorban a jelen események szemlélete és a multtal való összefüggésük földerítésének parancsoló szükségessége indította könyve megírására. A lelkét megülő nehéz honfűbű, melyet a Károlyi-korszak és a bolsevismus őrült kilengései szinte kétségbeesésig fokoztak, őt is kizökkentette rendes munkaköréből és nemzeti katasztrófánk közelebbi és távolabbi hátterének átvizsgálására készítette. De ezen subjectiv indításon kívül más ok is közrehatott elhatározásának tetté érlelésére: a diagnosis pontos megállapításával nem csupán a saját és mások oknyomozó érdeklődésének kíván eleget tenni, hanem egyúttal hatni akar a szunnyadó nemzeti lelkiismeretre is. Tehát történetíró és egyben próféta akar lenni, a ki lángoló szavakból fon korbácsot magáról megfélelkezett nemzete ostorozására s a fanyar igazság szövéténekével igyekszik lelkében felgyújtani az önismeret mécsét, hogy imbolygó fényénél meglássa és megutálja bűneit. E kettős minőségében művével nem a logikusan csoportosított és epikus hűséggel elbeszélte eseményekben való aesthetikai gyönyörködés érzését akarja felkelteni olvasóinak lelkében, hanem a tragédiák végigszemlélése nyomán meginduló tisztulási folyamatot, a *katarsist* iparkodik minél mélyebbre ágyazni. Nem ok nélkül kezdi Széchenyin előadását s tér hozzá vissza minduntalan: a célkitűzésben állandóan a legnagyobb magyar példája lebeg szeméi előtt. Nem szépít, nem hízeleg; bármily nehezése esik tenni, kiméletlenül rámutat minden hibára és mulasztásra, hogy ezzel magábatérésre és vétkeinek őszinte levetkezésére ösztönözze nemzetét.

Szekfü kutatásaiban abból a tételből indul ki, hogy az októberi összeomlás nem tekinthető részleges vagy episodszerű okok következményének. Nagy arányait s az állami és társadalmi szervezet minden részecskéjére kiható rombolását csak úgy tudjuk megérteni, ha felteszszük, hogy bekövetkezését évtizedekre visszanyúló s a nemzeti élet minden megnyilvánulásában kimutatható hanyatlás előzte meg és készítette elő. Az oknak arányosnak kell lennie az okozattal. A forradalom kitörése már a krízis, a leg-

magasabb lázfok beálltát jelzi a súlyosan beteg társadalom állapotában ; a betegség mibenlétét és okait nem belőle, hanem kezdő tüneteinek és fokonkénti elhatalmasodásuknak vizsgálatából kell kihüvelyeznünk. Ebből a kétségtelenül helyes feltevésből kiindulva, szerzőnk szigorú vizsgálat alá vonja az utolsó három emberöltő történetét, hogy megállapítsa, mikor és hogyan kerültek beléje a pusztulás csirái. Nem egyszerűen elbeszéli az eseményeket, hanem igen magas philosophikus álláspontra helyezkedve szemlét tart felettük. Figyelme egyformán kiterjed a nemzeti élet minden lüktetésére ; az irodalmi, gazdasági és sociális élet jelenségeit épen úgy vizsgálódása körébe vonja, mint a kül- és belpolitika hullámveréseit. Ez a sokoldalúság mindenestre nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a plastikus előadása nyomán kibontakozó syntetikus kép a valóságosság benyomását kelti az olvasóban. Pedig felfogása már alapjában, kiindulásában élesen elüt a hagyományos történetiszemlélettől. Hiszen az eddig uralkodó ú. n. liberális történetírásban már szinte dogmává csontosodott a mult századnak a virágzás és folyton felfelé tartó haladás koraként való dicsőítése. Holott szerzőnknek épen az az alaptétele, hogy a liberális eszmeáramlat bevonulása új élet fakasztása helyett a bomlás csiráit oltotta fejlődésünkbe, melyek az egymást felváltó nemzedékek során mindjobban elhatalmasodva, végre a borzalmas katasztrófa felidézői lettek.

E tétel kifejtése és bizonyítása körül forog a könyv egész tartalma. Olvasása úgy hat reánk, mint valami jól felépített drámáé, melynek cselekménye gyorsan siet a végkifejlet felé. A bevezető expositio, Széchenyi nemzetmentő programjának mesteri kézzel megrajzolt vázlata csak fokozza a drámai hatást, mert még tragikusabbnak tünteti fel a tőle való elhajlást és a pusztulás örvénye felé való sietést. A cselekmény fokozatossága, az egymást felváltó nemzedékek mind fenntartásnélkülibbé váló belemerülése a liberális eszmeáramlatba szintén a drámaiság emelésére szolgál. Minél jobban haladunk a mű olvasásában, annál sűrűbben tűnnek elénk a tragikus vég közeledtét hirdető jelek úgy, hogy a végén azzal a fájdalmas tudattal tesszük le, hogy az előzmények után tényleg nem is következhetett más.

Szekfü könyve tehát több egyszerű történeti összefoglalásnál ; mint irodalmi alkotás és mint az alvó nemzeti lelkiismeret felrázására szánt prófétai megnyilatkozás is figyelmet érdemel. A tudós mellett szóhoz jut benne a nemzete bizonytalan jövőjén borongó hazafi is és erős fajszeretetének és féltő aggodásának minduntalan előtörő pathosával szelid melancholiába vonja a mult mulasztásainak és hibáinak rajzát. Történetiszemléletét lehet

egyoldalúnak, anyaggyűjtését egyben és másban talán hiányosnak, okfejtését itt-ott elnagyoltnak mondani, de az igazságtörekvést és a meggyőződés erkölcsi komolyságát nem lehet elvitatni tőle. A »Három nemzedék« megírása és közzététele a magyar történetírás legszebb, a nemzeti élet eleven áramkörébe kapcsolódó hagyományaira emlékeztető férfített volt.

De bármily jó véleményyel vagyunk a munka felől, egy-két megjegyzést még sem hallgathatunk el. Elvi szempontból úgy tetszik, mintha a szerző történetiszemlélete egy kissé racionalistikus ízü volna. Ha nem is lehet azzal vádolni, hogy az elmélet kedvéért erőszakot követ el a tényeken, bizonyos, hogy helyenként kelleténél több racionális elemet tételez fel a történeti fejlődésben, mint joggal tehetné. Így a szemrehányások, melyekkel a három liberális nemzedéket illeti, a miért meggondolás és a következtető veszedelmek számításbavétele nélkül átvették és magyar talajba átültették a liberális eszméket, csak az esetben volnának teljes mértékben helytállóak, ha az érzelmi zöngék és az egyetemes nyugateurópai atmoszféra részéről jövő indítások legalább olyan mértékben nem befolyásolták volna magatartásukat és törekvéseiket, mint józanul latolgató értelmők. Hiszen a fejlődést a számító ész mellett az imponderabilis tényezők s ezek között az érzelmi tónusok egész gazdag skálája szabályozza. Nem egészen méltányos tehát az események sodró árájába állított s legkülönbözőbb külső és belső ráhatásoknak kített embertől azt kívánni, hogy ugyanolyan tisztán lássa az események összefüggését, mint mi utólag visszatekintve az összes ható erők ismerete alapján látjuk. Ugyanezen okból kevésbé szigorúan ítélnők meg a nemzet többségének a közjogi kérdésben tanúsított magatartását is. Mert hiába jelentették ki a hatvanhetes kiegyezést létrehozói változhatatlannak, a történelmet megállítani nem lehet. A teljes önállóságra és állami különállásra való törekvés a század legjellegzetesebb vonásai közé tartozik. A magyar nemzetből annál kevésbé lehet ezt zokon venni, mert valaha századokon át rendelkezett a legteljesebb önállóság attribútumaival és mert a bécsi körök — mint a szerző is kiemeli — hatvanhét után sem szűntek meg a mult eszméivel kaczerkogni. Hogy czélszerű volt-e a kérdést előtérbe tolni és kiélezni, az más kérdés. Semmiesetre sem. De visszazorítása csak a magyar temperamentum teljes átformálása és mindenekelőtt a jelszavas érzelmi politika visszazorítása mellett lett volna elérhető. Ilyen irányú nevelésre azonban, sajnos, sem irodalmunk, sem sajtónk nem vállalkozott. És kétése, hogy egyáltalában lett volna-e eredménye. Nemzetiségi politikánk szintén alig sorolható súlyosabb vétkeink közé. Bizonyos, hogy távolról sem volt olyan rossz, mint a minőnek híre mutatta.

Hasonló kifogást még emelhetnénk néhányat. Mivel azonban inkább a nézőpontok különbözőségéből erednek és egyébként sem lényegbevágók, nem vesztegetünk rájuk több szót. Csak azt a súlyosabb hibát említjük még, hogy a szerző által használt terminologia nem egészen szabatos és következetes. Így esik meg, hogy a liberalismus bűnlajstromára kerülnek olyan dolgok is, melyek nem tartoznak oda. De ez és még egypár kisebb fogyatkozás legfeljebb csak szeplő a derék munka arczatán és semmit sem von le szerzőjének abbeli érdeméből, hogy talán nem kimerítő, de egységes szempontokhoz igazodó és mélységes hazaszeretettől áthatott kalauzt adott tájékozódást sóvárgó olvasói kezébe.

Balanyi György.

Szviezsényi Zoltán: Hogyan vészett el a felvidék. Budapest, 1921. 121. l.

Csonkamagyarországon sokan vannak, kiknek bölcsője a Kárpátok bércei alatt ringott s ámbár életpályájuk elválasztotta is őket szülőföldjüktől, szeretettel gondolnak idegen uralom alá jutott testvéreikre. Ezek közül került ki a jelen mű szerzője s munkáját ennek következtében áthatja a testvérei iránti szeretet, de nem hiányzik belőle a jogos elkeseredés sem az elnyomókkal szemben.

A cseh imperialismus előbb osztrák császári, majd ententeszolgálatban lassan, de biztosan dolgozott a felvidéki tótság leigázásán, míg végre a világháború szerencsétlen kimenetele célhoz juttatta. Ezt a folyamatot ismerteti Szviezsényi könyve, mely a macchiavellizmus klasszikus példájával ismerteti meg az olvasót.

Szviezsényi tárgyilagosságát bizonyítja, hogy nem zárkózik el nemzetiségi politikánk fogyatkozásainak feltárásától sem. Ez a nemzetiségi politika azonban abban a korban keletkezett és élt, mikor a nemzeti államok virágkorukat élték s természetes volt a vágy minden nemzetben azok utánzására. Sajnos, a magyar állam függetlensége a világháborúig csupán papíron volt meg, a valóságban nem rendelkezett a céljai megvalósításához szükséges hatalmi eszközökkel.

Ezt a papiros-alkotmányt is csupán akkor sikerült megszerezni, a mikor Németországból a porosz politika kiszorította a Habsburgokat. A porosz politika sikere azonban nem csupán a magyarok helyzetének kedvezett, hanem a cseheket is erősítette, a mint ezt Ausztria 1867 utáni parlamenti története tanúsítja s az Ausztriában maradt németségét innen kezdve állandóan a szláv veszedelem fenyegette. E veszely felismerése

teremtette meg az osztrák-német szövetséget, a mely azonban nem pótolta teljesen a régi állapotot.

A porosz politika sikerei, Németország világhatalmi állásának megszilárdulása kihívta az entente-hatalmak féltékenységet s megindult a munka Németország tönkretételére. Mint-hogy az osztrák-magyar monarchia hathatós támasza volt a német imperializmusnak, e támasz megdöntését vették első sorban munkába. Ezt a célt szolgálták Scotus Viator munkái, a ki politikailag kétségtelen sikereket ért el, tudományos szempontból azonban szégyenletes szerepet töltött be, mert egyoldalú beállításaival kompromittálta a tudományos megállapítások értékét. Ez úton is igazolva láthatjuk egy előkelő amerikai államférfiu (Andrew White) véleményét az angol tudományról, a mely politikai célok érdekében nem retten vissza az igazság meghamisításától, a mint ezt a nevezett államférfiu a beringtengeri (Aus meinem Diplomatleben. 148. l.) s venezuelai (247. l.) esetekkel igazolja, a mely esetekhez mi hozzácsatolhatnók Scotus Viator kétes értékű munkásságát. Az a nemzetiségi politika, a melyet Scotus Viator annyira kipellengérezett, sokkal magasabb rendű volt, mint a melyet most entente-védelem alatt folytatnak a felvidéken, a hol igazán lázas tevékenységgel csehesítenek a modern demokráczia nagyobb dicsőségére, és pedig olyan eszközökkel, a melyek Afrika négereit pirulni kényszerítenék.

Szviezsényi úgy véli, hogy a magyar nemzetiségi politika főhibája abban állott, hogy nem volt elég türelmes és megértő a magyarországi németekkel, tótokkal, ruténekkal és horvátokkal szemben, kik nem folytattak a románok módjára szeparatiztikus politikát. A tótság elkeseredését az iskolák magyarosítása és a politikai üldözések váltották ki, a mit a cseh agitáció kitűnően kihasználta a saját önző céljaira. Az agitatót a magyar politika soha sem vette komolyan s évtizedes tevékenysége alatt sokkal kevesebb üldözésben volt része, mint a mit a cseh politika eddigi rövid működése alatt kifejtett.

Különösen azok a levelek értékesek a történettudomány számára, melyek a nemzetiségi agitatóra s Scotus Viator írói működésére fényt vetnek, mert ezek vezetnek a tények helyes ismeretéhez s nem Benes és elvtársai agitatós iratai.

Abban a reményben zárjuk le ismertetésünket, hogy ezt a munkát, a melyben némi vázlatyszerűség érezhető, teljesebben is ki fogja dolgozni a szerző, a kinek nagy tárgyismerete és tárgyyszeretete sok értéket adhat még e téren a magyar történettudománynak.

Gárdonyi Albert.

Esterházy Miklós gróf: Emléklapok 1918 november 1-től 1919 augusztus 2-ig terjedő időkből. Budapest, 1921. A Szent István Társulat bizománya. 8°. 113 l.

Ezt a kötetet a forradalom és proletárdiktatura alatti emlékeiből Csákvár ura állította össze s eredetileg németül bocsáj-totta közre, hogy német ismerősei körében terjessze,¹ kézirat gyanánt. Szerényen mondja a magyar kiadás bevezetésében, hogy ez eljárásra az indította, hogy az őt ért »megpróbáltatások, szenvedések és anyagi veszteségek háttérbe szorulnak« a mások kalandjai és nyomora előtt. »Igénytelen füzetét« nem is akarja másnak tekinteni, mint »egy jövődöbeli történetírás szerény adalékának«.

Esterházy Miklós gróf a forradalmak sötét napjait nem töltötte a fővárosban. A forradalom kohójától távol, vidéki visszavonultságban élt, a hol a rémségeknek csak halaványabb visszfénye érvényesült, természetesen mindig a grófi kastély és a földesuraság ellen kiélezett tendenciával. Ily körülmények közt a gróf az országos eseményekre nézve csak kevés értékes vonást tud szolgáltatni, azt is többnyire csak másodkézből, de eleven képét adja a vidéki kastély életének, a falusi félbemaradt intelligentiájú iparos hatalmi örületének s a kastélybeliek néma szenvedésének.

Ha a gróf irodalmi babérokra vágyott volna, szorosan ehhez a képhez kellett volna ragaszkodnia. Minthogy azonban különösen külföldi ismerőseit akarta fölvilágosítani a proletárdiktatura mivoltáról, az országos eseményeket sem mellőzhette és ki kellett térnie a közállapotok jellemzésére. Ezek a részek kevésbé sikerültek. Alaki és szerkezeti szempontból különösen az kár, hogy az 53—70. lapokon a gróf nemes hönfiúi fölháborodásában szükségesnek tartotta bizonyítani, hogy Károlyi Mihályék a belgrádi fegyverszünettel és a Diaz-féle szerződés félrelökésével árulást követtek el. Ez a bizonyítás akkor még nehezebb volt, mint ma s ha a bizonyító anyag teljesen meggyőző is, összeállítása nem történt elég világosan. A legnagyobb baj azonban, hogy ezzel tárgyalását megszakította s az olvasót hirtelen egészen más gondolatkörbe vitte át. Az ilyen nehézkes elrendezések nem válnak a visszaemlékezések javára.

Az írásműnek kétségtelenül kárára van, hogy íróját nem egységes szempont vezette, de el kell ismernünk a szerző hazafias törekvését és azt, hogy a csákvári állapotok rajzával nagyon jó vonásokkal egészíti ki a vidéki rémuralmak képét.

¹ Meine Erlebnisse und Eindrücke aus der Zeit vom 1. November 1918 bis 2. August 1919.

E részben különösen a házkutatások, deputatiózás, a park pusztítása, Halnek elvtárs hatalmaskodása és a szerző menyének bujdosása szolgáltatnak érdekes adatokat.

—y —r.

Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából.

Budapest, 1921. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság.

8°. 173 lap + XXIII tábla írásmutatvány.

A palaeographia ép úgy, mint az oklevéltan s a chronologia is már régóta kiléptek abból a gyermekorból, a mikor még csak mint más tudományoknak, első sorban a történelemnek segédtudományaival volt érdemes velük foglalkozni. Külön módszer, külön czélok és eredmények ma már mindegyiket önálló tudománygá fejlesztették, bár eredményeiknek természetesen ma is főkép a történettudomány veszi hasznát, hogy azokra építve alapozhassa meg az emberiség sokoldalú történeti életének ismeretét. És épen az a külön sajátos módszer, mely által külön tudománygákká lettek, teszi igen gyakran lehetővé azt, hogy ezek a tudományok olyan, általános történeti szempontból jelentős megállapításokra jutnak, a melyek a történettudomány szokásos eszközei és módszere számára úgyszólván hozzáférhetetlenek.

Az előttünk fekvő dolgozat is olyan kérdéseket vizsgál a palaeographia módszerével és eszközeivel és tegyük hozzá mindjárt: olyan kérdésekben jut figyelemreméltó eredményekre, a melyek a hazai és az általános művelődéstörténet körébe vágnak, a melyeknek megoldása azonban a közvetlen források hiánya következtében más módon alig lehetséges vagy legalább is kevésbé sikerrel biztató. Viszont a palaeographia eszközeivel nyert megállapítások és az ezekből levonható tanulságok jól beilleszkednek a más módon elért eredmények közé és azokat kiegészítik. Az írás a művelődés fejlődésének és terjedésének legfőbb eszköze; története a művelődéstörténetnek egyik fontos fejezete; a körébe vágó kérdések vizsgálata tehát már magában is művelődéstörténeti érdekekkel bír. Hajnal István dolgozata azonban olyan távolabbi megállapításokra is jut, a melyek a palaeographia keretein túl a művelődéstörténetnek messzebb eső területeit is érintik.

A dolgozat tárgyául szolgáló kérdés tulajdonképen ugyanaz, melyet Hajnal első, IV. Béla király kancelláriájáról szóló dolgozatában (Turul, 1914) is érintett, azonban most kiterjesztve, szélesebb alapokon és más kapcsolatokban veszi azt vizsgálat alá. A XII—XIII, század tanult papságáról van szó, mely a világi és egyházi udvarok körében él, annak ügyeit intézi, művelt-

ségével annak érdekeit szolgálja. Nem a szerzetesrendek tagjai, hanem a világi papok ezek, kik a középkor derekán, mindaddig míg a világiak ki nem szorítják őket, a diplomatiában, az udvari kancelláriákban s az állami élet sok ágában fontos szerepet visznek. Szerző dolgozata ennek a világi papságnak működését vizsgálja annak legbőségesebb és legmaradandóbb emlékeiben, az oklevelek írásában, és arra az eredményre jut, hogy az írás tanúsága szerint ennek a papi osztálynak a műveltsége a jelölt korban, az írásbeliség felújulása korában közös forrásra vezethető vissza: az egyetemekre, nevezetesen pedig az akkor nagy-hírű és virágkorát élő párisi egyetem hatására. Még pedig nem csupán hazai viszonyainkról van szó. Szerző megállapításai ugyanis a közép-európai államokra vonatkoznak: Franciaországra, Ausztriára, Magyarországra és részben Németországra is. A párisi egyetem nivelláló hatása az említett szempontból ezeken a területeken egyaránt megállapítható. Ezt az egyező, közös forrásra visszamenő fejlődést ugyan a szerző első sorban a tárgyalt kor-szak okleveleinek írásain állapítja meg; azonban természetes, hogy ha az írás tanulása épen az írásbeliség fellendülése korában annyira a párisi egyetemen központosul, ezzel együtt a művelődésnek más elemeit is ott sajátítják el s onnan hordják szerte magukkal azok, a kik a magasabb igényű írás megtanulására a nyugati központba sereglenek. És valóban másnemű, főképp nyelvi és irodalmi megállapítások a francia hatásnak (nálunk pl. a magyar helyesírás tekintetében való) egyidejű érvényesüléséről szólnak. Minthogy pedig a szerző megállapítása szerint főleg keleten (nálunk, Magyarországon) e párisi tanítványok szerepe döntő volt s itt a XII. és XIII. században általában minden előkelő fórum modern, képzett oklevélírójában a párisi egyetem növendékét kereshetjük, a művelődéstörténet és politikai történet számos jelenségének hátterét adhatja meg ez az elmélet s az európai közoktatás történetére is az egykorú oklevelekből e nyomon jelentős következtetéseket vonhatunk. Az út, a melyen Hajnal ezekhez az eredményekhez eljut, röviden a következő.

Az írásnak mint a közélet jelentékeny tényezőjének szerepe tudvalevőleg a X. és XI. században, az írásreactió korában a legkisebb. A mindennapi életben alig használták, szükségét nem igen érezték. Ezért e korban a jogi természetű írások, az oklevelek is ritkák, az írás pedig, főleg Közép-európában jórészt csak a könyvek készítésére szorítkozik. De a könyvek szüksége is nagyon csekély még, miért is az egyháziaknak sem kellett okvetlenül írni tudniok, sem pedig az írásban nem a könnyed és gyors kezelhetőségre, hanem a világos olvashatóságra törekedtek.

Csak Olaszországban maradt meg a régi római cursiv-írás utóda ebben a korban is, hogy ez azután a további fejlődésnek is értékes elemévé váljék.

A XII. század óta, nevezetesen pedig a század vége óta az írásnak közéleti szerepe rohamosan kezd növekedni; az oklevelek száma egyszerre szaporodni kezd, hogy a XIII. század folyamán aztán szinte beláthatatlan tömegüvé váljék. Az írásbeliség ezen nagymérvű növekedésének okait a szerző a folyóírás ismeretének általánosabbá tételében keresi, illetőleg abban, hogy a folyóírást ismerő s jogilag is képzett emberek száma a XII. század vége óta nagyon elszaporodott. Minthogy pedig az egykorú magyar és osztrák írásoknak egymással és a francia oklevelek írásával való összehasonlítása arra a megállapításra vezet, hogy ezek egymással szembevetendő egyezést mutatnak, s a mi divatos újítás az írás technikája terén nyugaton feltűnik, annak alkalmazását egyidejűleg vagy kevéssel utóbb keleten is megtalálhatjuk, ebből az következik, hogy ez a középeurópai írásterület ebben az időben egy helyről, egy centrumból kapta az irányítást. Melyik lehetett ez a centrum? Erre a kérdésre a szerző kétféle úton keresi a feleletet s mind a kettőn ugyanarra az eredményre jut. Egyfelől ugyanis azt látja, hogy az új, fejlettebb írás az oklevelek írása, mely a könyvírásból fejlődik ugyan, de az oklevelekben lesz igazi fejlett, művészi írássá. Annak a könyvírásnak, mely művészi folyóírássá lesz, ott kereshetjük a forrását, ahol a kor viszonyaihoz képest óriási könyvipar fejlődött s a hol szűkségét is érezték a jegyzetek és tankönyvek írása céljából a könnyed, de jól olvasható írásnak. Ilyen helyek voltak az egyetemek, első sorban pedig a párisi egyetem, mely azóta, hogy Fülöp Ágost királytól új szervezetet kapott, szinte hihetetlenül fellendült s az európai diákság százainak és ezreinek lett gyülekezőhelyévé. Másrészt a közös jellegű írás érvényesülésének főtárgyai, az oklevelek, Hajnal szerint már a futó összehasonlításnál egyébként is annyi közös vonást mutatnak ezen a középeurópai területen, hogy a kiállításukkal foglalkozó alkalmazottak ismereteinek s jártasságának forrását e tekintetben is ott kereshetjük, a hol az oklevelezést és fogalmazást a retorikával kapcsolatban legintensivebben tanították: nem az olasz egyetemeken, hanem Párisban. Arengeteg magister, a kik ezidőben első sorban Franciaországot, de a többi Középeurópát is elárastják, legnagyobbbrészt a párisi egyetem neveltjei s ők egyszersmind az ott tanult folyóírásnak mindenfelé szertehordozói. Hajnal István ezért tétel-szerűen állapítja meg, hogy az írásbeliség fellendülése a XII. és XIII. században az egyetemek hatásának köszönhető; a franczia-német-magyar írásterületen az írás és az okleveles gyakorlat

fejlődését nagyjából a párisi egyetemen tanult papok vezették, s hogy keleten (Magyarországon főleg) e párisi tanítványok szerepe döntő volt: itt a XII. és XIII. században általában minden előkelő fórum modern, képzett levéltárában a párisi egyetem növendékét kereshetjük. Ezeket a megállapításokat a szerző részletes palaeographiai vizsgálatokra alapítja, a melyekben a francia, osztrák és magyar írásanyagot a XII. század elejétől a XIII. század végéig kíséri fejlődésében, összehasonlítás alapján jóformán évtizedről évtizedre igyekezték kimutatni, hogy a haladás az egész írásterületen egyidejű; hogy tehát nem lehet szó a területről területre való lassú terjedésről, hanem az egy centrumból való irányítás bizonyítékát kell abban látnunk.

Ámbár ezek a megállapítások még további vizsgálatokat tesznek szükségessé, melyeknek eredményei a fentebbi tételket kétségtelenül módosítani fogják, a lényegeket illetőleg úgy gondoljuk, hogy Hajnalnak igaza van. Munkája, amelyet láthatólag nagy buzgalommal és önbizalommal végzett, figyelemreméltó eredményeket tárt fel s bár maga is hangsúlyozza, hogy alig menekülhetett meg túlzásoktól és tévedésektől, a főkérdést, az egyetemeknek az írás fejlődésére való jelentékeny hatását illetőleg mindenesetre jó nyomon jár és már így első olvasásra is igen gyümölcsözőnek ígérkező gondolatokat vet fel. A nyugati hatásnak erős megvilágítása folytán ugyan, melyre a szerző figyelmét koncentrált, egyéb, szintén fontos tényezők talán kelletténél jobban háttérbe szorulnak nála. Így első sorban a pápai oklevelek már általános tekintélyük folytán is mindenesetre nagyobb és vonzóbb eleven erővel bírtak s a középeurópai gyakorlatra nagyobb hatásuk volt, mint a hogyan ez Hajnal tanulmányából kitűnik. Ez azonban épen úgy nem kisebbíti a munka érdemét, mint a részletek ellen esetleg felhozható kifogások.

A Budavári Tudományos Társaságot elismerés illeti, hogy az érdemes munka megjelenését és annak a szükséges fénynyomatú táblákkal való ellátását a mai nehéz viszonyok között lehetővé tette.

Szentpétery Imre.

Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. Közrebocsátja az Igazgatóság. Budapest. I. kötet 1918. II. kötet 1919—20. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum kiadása. 8° 218 és 88 1.

Mióta Petrovics Elek mint igazgató, újabban mint főigazgató áll az élén, Szépművészeti Múzeumunk működése közgyűjteményeinknél szokatlan elevenségre serkent. Kitűnően elrendezett s mindenkor hozzáférhető gyűjteményei, időszakos kiállításai, vidéki

múzeumainkkal való kapcsolata, a melyeket mindenütt, a hol ennek lehetősége megvan, fölös anyagából gyarapít, nagy és közvetlen hatású modern művészeti életünkre és közönségünkre mintaszerű intézetté avatták. Ennek köszönheti a mostoha viszonyok ellenére is folytonos gyarapodását, a melynek jó része műbarátok és más magánosok ajándékaiból telik ki s a melyet a múzeum vezetősége az erre a célra rendelkezésére álló szerény állami segítségből sok tapintattal és még több szerencsével kerekít ki. A múzeumnak célutadatos és finoman mérlegelt tervszerűséggel folyó munkásságáról számolnak be Évkönyvei, a melyek kiadását Petrovics Elek elismerésreméltó bátorsággal ép olyan időben indította meg, a mikor a mostoha körülmények között egyéb művészeti és régészeti folyóirataink mind megszűntek s a melyet azzal, hogy hasábjait művészeti íróink dolgozatainak is megnyitotta, egyben eleve ezek pótlásául szánt.

Az Évkönyvekben közölt műtörténeti cikkek zöme a Szépművészeti Múzeum egyes szobrainak és festményeinek tüzetes meghatározásával és értékelésével foglalkozik, a mi igen hathatós módszere annak, hogy a közgyűjteményeinkben őrzött kiválóbb műtárgyak ne váljanak holt kincsekké s irodalmi földolgozása híján általában a múzeum sem meddő önczellá!

S e látszólag szerény igényű kép- és szobormeghatározások sorában vannak olyanok, a melyek évekig tartó kutatások árán széles tanulmánynyá bővülve, világszerte hullámszásba hozták a műtörténelem művelőinek érdeklődését, mint például Meller Simon cikke: »Leonardo da Vinci lovas ábrázolásai és a Szépművészeti Múzeum bronz lovasa«. Meller ebben kimutatja, hogy a Ferenczy István szobrászunk apró bronzaival a Szépművészeti Múzeumba került kis lovasalak a renaissance nagy varázslójának eredeti kis bronzmintája s a Trivulzio-síremlékre szánt monumentális lovasszoborhoz készült tanulmánynak. Hekler Antal az Évkönyvek mindkét kötetében a Szépművészeti Múzeum antik gyűjteményébe került görög szobrokat határozza meg szinte minden idevágó analógia belevonásával, tüzetesen. A múzeum két philosophus mellszobráról kimutatja, hogy az epikureista Hermarchost és Pittakost, a hét görög bölcsek egyikét ábrázolja s Kr. u. 100 körül Kis-Ázsiából kerülhetett Rómába. A háború előtt megszerzett görög férfitorzó a valenidezzai temetőből való, az archaikus attikai szobrászata legkiválóbb emlékeinek lelőhelyéről, ahol még a IV. században is temetkeztek előkelő családok. A torzó ez időből a valenidezzai temetői művészet egyik legnagyobb szerűbb, az atheni Keramaikoszhoz is méltó emléke, a melyhez igen közeláll a nápolyi Oratore s a chaeroneai Sextus szobra, utóbbi a Vatikánban.

Lederer Sándor, az olasz festészet legkiválóbb ismerőinek egyike, a múzeum Ipolyi-gyűjteményében szereplő s a kölni Ramboux árverésen 1867-ben megszerzett Mater dolorosa fejet ábrázoló falképtöredékről kimutatja, hogy Assisiből szent Ferencz emlékművéből való, de nem Giotto munkája. Ezenkívül Bernardino Daddi Madonnáját és Spinelle Aretinonak szintén múzeumunkban levő szent Nemesius és szent János képét méltatja olaszországi analógiák egybevetésével. Az évkönyvek második kötetében Sodoma Lucrétia képeiről közöl mélyreható tanulmányt, a melyben egy Budapestre, magántulajdonba került ily tárgyú képet is bemutat a cinquecento e kiváló mesterétől, a kit Szépművészeti Múzeumunkban csak egy Roxanéjához készült ezüst irónrajz s a Pulszky Károly vásárlásaival oda került Krisztus ostorozását ábrázoló predella-részlet képvisel.

Hoffmann Edith dr., a múzeum igazgató öre, szintén mind a két kötetben szerepel s a miniatura festészet történetébe illeszkedő formás tanulmányokat írt ezekbe. Az elsőben az Esterházy-rajzgyűjteménnyel múzeumunkba került nyolcz hártýára festett képről kimutatja, hogy 1400—1429-ben Csehországban erős olasz és részben északi francia hatás alatt készült. A Magyar Tudományos Akadémia XVI. század elejéről való szép miniaturás imakönyvről azt állapítja meg, hogy az az 1529-ben elhalt Colombe műhelyéből való.

A magyar műtörténelem szempontjából nagy érdekű Éber László tanulmánya a pozsonyszentgyörgyi főoltárról, a melyet Pasteiner Gyula az Osztrák-Magyar Monarchiában mint XV. századbeli ticinói olasz kőfaragómunkát mutatott be. Éber felsőausztriai analógiák alapján arra következtet, hogy ennek a mészkőből faragott oltárnak művészete a középkori szárnyas oltárokéban gyökerezik s hogy 1520 körül készült valamelyik Szentgyörgyi gróf bőkezűségéből. Oltárunk mindenestre nagyobb-szabású és művészesebb, mint ausztriai rokonsága. Pulszky Károly nálunk szomorú híre jutott, külföldön annál inkább méltányolt vásárlásai óta idegen műtörténetírók is sűrűn látogatják a Szépművészeti Múzeumot s ennek műkincsei a külföldi szakirodalomban tulajdonképen csak azóta szerepelnek érdemük szerint. Ennek az állandó érdeklődésnek a múzeum Évkönyveiben két külföldi műtörténetíró cikkei a bizonyosságai. Svarzenski György német műegyetemi tanár a múzeumnak 1961-ben vásárolt középrajnai Madonna-szobrát veszi tüzetes vizsgálat alá, a mely szerinte 1400 körül Mainzban készült. A bécsi Baldass Lajos a múzeum két Altdorfer festményét határozza meg tüzetesen. A Krisztust a keresztfán ábrázoló kép mint gróf Erdődy Imréné szül. Migazzi Irma grófné letéte 1917-ben került ide s a mester

jelzése is megvan rajta. A másik jeltelen kép Baldass meghatározása szerint szintén a regensburgi mester műve és Dürer csillagkoronás Madonnametszetének hatását mutatja.

A külföldi műtörténetírásnak tett szolgálatot Meller Simon egy budapesti magángyűjteménybe került s id. Vischer Pétertől való kis bronzszobor meghatározásával, valamint Rózsaffy Dezső is, a ki Ingres Oedipus festményéről állapítja meg, hogy ennek főalakja a British Museum Meidias hydriájának Klytios alakja nyomán készült.

A mult századbeli magyar művészet történetét megvilágító egy-egy tanulmánynyal is találkozunk az Évkönyvek két kötetében. Az egyik Felvinczi Takács Zoltán visszaemlékezése Hollósy Simonról, a kinek legendás híré iskolájáról a mester egész sor régebb képe kapcsán azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy mint festő is csak az taníthat jól, a ki maga is sokat tud. Ez a Hollósy-iskola sikereinek vajmi egyszerű titka.

Lyka Károly, képzőművészeti iskolánk rektora, a ki újabban mult századbeli festészetünk történetén dolgozik, idevágó tanulmányainak egy igen érdekes fejezetét közli az Évkönyvek második kötetében, a mely e század első felében Rómában megfordult művészeinkről és ott viselt dolgaikról szól, Spiró Edén kezdve Ybl Miklósig. Sok ma még szinte teljesen ismeretlen festőn kívül különösen Ferenczy Istvánról és Markó Károlyról emlékezik meg behatóbban, a kikre Róma akkori művészi élete is a legnagyobb hatással volt.

A múzeum belső életéről szóló közlemények fejezik be az Évkönyvek mindkét kötetét. Ezek sorában Petrovics Elek beszámolója a Szépművészeti Múzeum újabb szerzeményeiről szintén finom tollal megírt művészeti tanulmány, a mely ugyan csak megerősíti azt, a mivel ismertetésünk bevezetésében ez elsőrangú kulturális intézményünk helyes és czéltudatos munkáját jellemeztük.

—d.

Hekler Antal: A klasszicizmus jelentősége és térfoglalása az ókori művészetben. Budapest, 1921. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság. 43. l.

A Budavári Tudományos Társaság méltóbban nem nyithatta meg művészettörténeti dolgozatainak sorát, mint Hekler Antal füzetével.

Az újabb művészettörténeti kutatások meglepő párhuzamoságot mutattak ki az ókori és keresztény művészet fejlődéstörténetileg rokon korszakainak stíluselemek között. Így ma már az újabb művészet terminológiájából kölcsönözve ókori barokot

és classicismust különböztetünk meg. Általában az újabb művészettel foglalkozó irodalom számos új szemponttal termékenyítette meg az ókori kutatásokat. Az ókori és a kereszténykori műtörténet módszere újabban lényegesen közeledett egymáshoz, bár az ókorra nézve az írott források viszonylagos fogyatékosága, valamint az a körülmény, hogy sok emlék igen töredékesen vagy épséggel csak későbbi másolatban maradt fenn, a keresztény művészetre nézve pedig ellenkezőleg úgy az írott, mint az emlékbeli források hasonlíthatlanul nagyobb bősége és a közvetlenebb élményszerűség még mindig jelentékeny módszerei különbségeket idéz elő, amely különbségek egyébként kisebb mértékben a két nagy művészeti koron belül is fennállanak. Az összehasonlító művészettörténet újabban a stílustörekvések sok mélységébe világított be és a különböző korszakok emlékeinek párhuzamos vizsgálatával a művészi megértést nagyban mozdította elő. Ennek az iránynak nálunk Hekler Antal az első tudományos képviselője; rendkívül széleskörű emlékismerete úgy az ó-, mint az újabbkori művészet terén, finom forma-elemzése s stílusának az eredeti műalkotások hatásával vetekedő jellemzési készsége és kifejező ereje teszi ilyenmő kutatásokra hivatottá és segíti fényes eredményekhez.

E körbe tartozik, már tárgyánál fogva is, fenti dolgozata, egyúttal akadémiai székfoglalója, melyben a classicismusnak mesterei kézzel vázolt általános stíljellemzése után, az adatok és emlékek nagy bőségére támaszkodva, első sorban azonban a történeti és stílusbeli összefüggések éles meglátásával oldja meg az ókori classicismus eredetének és térfoglalásának mindeddig vitás kérdését.

Az ókori classicismus forrásvidéke nem, mint idáig hitték, Pergamon s általában a hellenistikus baroktól átítatott Kis-Ázsia, hanem a conservatív görög anyaföld, főként Athén. A classicismus kifejlődése arra az időre esik, midőn a politikailag elerőtlenedett görögség a létéért folytatott küzdelmet a kultura terére viszi át. Az athéni művészet Kr. e. 100 körül fokozatosan hajlik át a régi mintaképek utánzásába s vezet a classicismus felé, melyet a Kr. e. I. században Athén virágzó műhelyei érlelnek meg és terjesztenek el. Athén újra elfoglalja a művészetben vezető szerepét s még Kr. e. 50 körül a művészeti termelés központja. Róma ekkor főként importra szorítkozik. A classicistikus athéni iskolák mesterei csak a Kr. e. I. század második felében telepednek meg nagyobb rajokban Rómában. Hekler számos meggyőző példával czáfolja meg azt az elterjedt felfogást, mely a classicismust a római szellemalkattal hozza genetikai összefüggésbe. Az érett classicismust athéni mesterek hozzák magukkal Rómába.

Augustus felkarolta az új ízlést, mely úgy irodalmi, mint művészeti megnyilatkozásában legjobban fejezte ki korát és népét. Róma csak ekkor kezd a művészetbe alakítólag befolyani. A classicismus az augustusi idők kedvező légkörében a Rómában dolgozó görög művészek révén nagygyá nő: formában görög, de szellemben római nemzeti művészetté. A római nemzeti művészet legkiválóbb alkotásai (Ara Pacis, a korai császárkor arcképszobrai) is a classicisáló irányt követő görög mesterektől származnak. Róma, messze túlszárnyalva a hellenistikus városokat, a művészeti ízlés dictatorává lesz s a classikus görög művészi kultúrának terjesztésével és conserválásával világtörténeti hivatást tölt be.

Augustus halálával megszűnik Róma irányító szerepe a művészetben. A Flaviusok idején a classicismust kiszorítja a feltámadó hellenistikus ízlés, melynek elterjedését a classicismus felé hajló Hadrián sem tudta tartósan meggátolni. A birodalom súlypontja lassanként Keletre tolódik. A Kr. u. II. századtól kezdve a hellenistikus hagyományoktól megtermékenyített Kelet, főként Kis-Ázsia és Syria veszi át a művészeti fejlődés irányítását s érlel meg oly művészeti felfogást, mely más irányokkal találkozva, ösztönzőleg hat az ó-keresztény és a byzanci, sőt az islam művészet kialakulására. Ez a lényege Hekler fejtegetéseinek, melyekben a műtörténészeknél — a sokszor egyoldalúan, szinte *l'art pour l'art* üzött analytikus kutatások folytán — mind ritkábbá váló, de mégis csak legfontosabb történetírói erényt: a történeti látás mélységét emeljük ki és dicsérijük újra. A ki ismeri Heklernek nagyvonalúsága mellett, annak helyén az archaeologiai részletekbe is elmerülni tudó — de azokba alá nem merülő — módszerét, nem fog meglepődni a tanulmányhoz csatolt jegyzetek gazdagságában és kimerítő alaposágában.

Heklernek az ókori classicismusról írott tanulmánya kapcsán lehetetlen említés nélkül hagynunk az újkori classicismus két legkiválóbb mesteréről, Canováról és Thorwaldsenről szóló kis értekezését, melyre már azért is fel kell a figyelmet hívni, mert sokak által hozzáférhetlen helyen, a technikus ifjúság közlönyében jelent meg.¹ Valóságos kis gyöngyszem. Hekler finom stílus-elemzéssel és mélyreható történeti szemlélettel állítja a két mestert párhuzamba egymással és az antik művészettel. A classicistikus szellem Franciaországban már a XVII. században jelentkezik, a XVIII. század folyamán pedig egyik legfőbb tényezője a nemzeti stílus alakulatának. Olaszországban sem Canova az első classicista. Canovát még erős kötelékek fűzik a multhoz.

¹ A Technikus, II. évf. (1920—21), 113.

Művészetének gyökérszálai a barok és a rokokó talajába nyúlnak. »Az antik ideálok kultusza egy pillanatra sem tudta benne teljesen elnyomni a barokkal és rokokóval való érzelmi és felfogásbeli közösséget. Innen származik egész művészetének tagadhatatlan hybrid jellege.« Tisztább classicista Thorwaldsen, kit északi, higgadtabb lélekalkata is hivatottá tett, hogy a classicismus zászlaja alatt a XIX. századi szobrászatnak igazi megindítója legyen. De belőle is hiányzott a belső erő és lelki nagyság, aminek hiánya élesen választja el a classicismust mintaképétől, az ókori classikus művészettől. A kis essay mintegy előhangja az ez évben esedékes első Canova-centennariumnak, amely alkalommal itthon meg a külföldön¹ bizonyára jelentékenyen fog még gazdagodni a Canovára s általán a classicismusra vonatkozó irodalom.

Gerevich Tibor.

Dante Monarchiája. Latin eredetiből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Balanyi György*. — Budapest, 1921.
»Élet.« 16° 193 l.

A Dante-jubileum megülnéséből a szegény megtépett, megnyomorított, porig alázott Magyarország is igyekszik a maga eszközeihez mérten kivenni a részét. Míg a modern Olaszország mindent megtett és megtesz, a mivel területi és nemzeti egységünket, morális méltóságunkat és politikai souverainitásunkat tönkretelheti, mi, minden atomunkban vérző és szenvedő csonkja egy hajdan hatalmas, virágzó monarchiának, illő hódolattal adózunk a középkori Itália nagy fiának, a ki a maga korában leghatalmasabb szavú, leglelkesebb prófétája volt a római nép egyetemes monarchiájának. Maga ez a tény fényes diadala az ideális kultúra összefogó erejének, diadalma az universalis eszméknek, melyek a nemes középkori léleken uralkodva, erejüket csorbítatlanul megőrizték a mai napig, a melyeknek egyik legékebb beszédű, tévedésektől nem ment, de lángoló hevületű hirdetője volt Dante. Ünnepejük őt versben és prózában, rajzokkal és plakettekkel, beszédekben és zenében, értekezésekkel és munkáinak fordításával. Nem is szólva Babits Purgatórium-fordításáról, a Vita nuovát Ferenczi Zoltán fordította le, a Monarchiát pedig most Balanyi György.

Dante prózai művei, így a Monarchia, nem nagyon alkalmasak arra, hogy a modern emberek átlagát megbarátkoztassa az író gondolatvilágával. Nem épen azért, mintha a benne foglalt ideák ismeretlenek, idegenek lennének a modern ember gon-

¹ Az olasz *Direzione Generale delle Antichità e Belle Arti* imént tűzött ki 3000 líra pályadíjat Canova művészetének méltatására.

dotatvilágában. Mert bár az universalis eszmék már régóta elveszítették irányító hatalmukat a tömegek lelke felett, úgy tesszik nekünk, mintha az emberiségnek éppen szellemileg fejlettebb, intellectus és morál szempontjából legértékesebb része újabban fogékonyabb lenne ezek iránt az eszmék iránt. Az egyetemes monarchia eszméje sem idegen tőlünk; modern köntösben sokan, sokféleképen propagálják különböző nevek alatt, s talán a népszövetség sem egyéb, mint korcsszülötte annak a váagnak, a mely bármily utopikus formában, minden időben jelentkezett a közös, keresztény civilisatióban élő nemzeteknek egy magasabb összefogó egységbe való kapcsolására irányulva. Ennyiben tehát a Monarchia ma is korszerű, bár magától értetődőleg az universalis ideák tekintetében is történeti túlnyomóan. A mi a mai olvasót itt elriasztja az írótól, az a kérdés feldolgozásának formája, módja, a melyre a virágkorát élő középkori tudomány rányomta a maga methodikai pecsétjét. A Divina Commedia költője itt mint középkori tudós mutatkozik be a magyar olvasónak, s bizony ezúttal is meglátszik, hogy a tudomány kevésbé áll ellent az időnek, mint a poesis. Tagadhatatlan, a Monarchiából is a XIII—XIV. század egyházpolitikai harcaiban termelt számtalan Quaestiónak dohos lehellete csap felénk, s ezt a nyomasztó — valljuk meg, unalmas — benyomást igazában csak a szakember szemében enyhítik és egyenlítik ki azok a finomságok, érdekes részletek, érzések, fordulatok, gondolatok, a melyek itt is elárulják az őriást. Hiszen ezeknek a részeknek a meglátásához és megértéséhez vagy a középkor politikai és eszmei civilisatiójának igen alapos ismerete vagy legalább is igen terjedelmes commentár szükséges.

Balanyi György, a mennyire a könyvnek kétségtelenül nem egyedül az ő elhatározásától függő terjedelme ezt megengedte, iparkodott kiküszöbölni a maga fordításában azokat a nehézségeket, a melyek a modern embert elriasztják a Monarchia olvasásától. Magán a szövegen persze nem változtathatott; a fordítás is sértetlenül, épen mutatja a középkori tudós gondolkodásra annyira jellegzetes scholastikus bizonyítási mód minden idegenszerűségét. De iparkodott kifejezéseiben lehetőleg magyaros, nem erőltetett, egyszerű lenni. A fordítás ellen, a mennyire látjuk, nem is lehet semmi lényeges kifogást tenni. Elég terjedelmes bevezetést bocsájt a tulajdonképeni fordítás elé, a mely két részre oszlik. Az elsőben a Monarchiában tárgyalt ideák történeti fejlődését vázolja a pápaság és császárság küzdelmei során és megvilágítja, mily nagyjelentőségűek voltak ezek az eszmék az egész középkor szellemi és politikai fejlődésére. Ahhoz, a mit itt mond, persze sokat lehetne hozzátenni — és egyet-mást más-

ként mondani — és valóban szerettük volna, ha szerző kissé bővebbre szabja ezt a fejezetet, a mélynek anyagát épen ő oly hivatottan tudta volna bővebben fejtegetni. Dehát ez kétségtelenül nem tőle függött. Így, attól tartunk, a laikus olvasó nem fogja eléggé felismerni ezeknek a kérdéseknek világtörténeti jelentőségét, a szakember meg keveselni fogja, a mit kap. A bevezetés második fejezete magáról a Monarchiáról szól. Beszél keletkezésének körülményeiről, valószínű időpontjáról, kéziratairól, kiadásairól, beosztásáról és röviden tartalmat is ad fejezetek szerint. Az utóbbiért hálásak lesznek különösen a laikus olvasók, a kiknek jól fog esni a hosszadalmas és kacsringós fejtegetések eredményeit röviden, áttekinthetően és igen világosan összefoglalva maguk előtt látni. Ugyanitt némi bibliographiai útbaigazítást is nyújt azoknak, a kik érdeklődnek a tárgy iránt, felsorolva néhány kiadást, egypár jobb fordítást és egyéb könyvet, a melyekhez legtöbb haszonnal fordulhat az olvasó. Magától értetődően, ez a felsorolás rendkívül hiányos, de a maga céljának teljesen megfelel.

Egy tekintetben érezzük, hogy a fordítónak okvetlenül többet kellett volna adnia: a szöveget kísérő tárgyi jegyzetekben. Egészen kivételes esetektől eltekintve ezek arra szorítkoznak, hogy a szövegben előforduló idézetek és kölcsönzések eredetére rámutassanak. Fel kell tételezni mégis azt, hogy a könyvet olyanok is olvassák, a kiknek nincs tudományos műveltségük. Ezek számára bizony akadna elég magyarázni való a szövegben, s pár jegyzet még nem duzzasztotta volna meg nagyon a könyv terjedelmét.

Egészen őszinte hálával kell adóznunk a fordítónak. Becsületes, jó munkát végzett s jelentős szolgálatot tett nemzeti művelődésünknek is, ha sikerült a magyar olvasó lelkéhez valamivel közelebb hozni az eléggé soha meg nem becsülhető Dantét.

Patek Ferencz.

J. Dieffenbacher: Deutsches Leben im 12. und 13. Jahrhundert.

I. Öffentliches Leben. II. Privatleben. 3. Aufl. Berlin und Leipzig. G. J. Göschen — Vereinigung wissenschaftlicher Verleger. 1918—1919. Sammlung Göschen. 8°, 135 l., 130 l.

A németek abban a kedvező helyzetben vannak, hogy régi népeposaik, az azok nyomán keletkezett műeposirodalom és a minnesängerek énekei a korai középkor művelődési viszonyai iránt még a részletekben is felköltik az e költői alkotásokat olvasó közönség érdeklődését. A czímben említett régiségügyi munka is e költői alkotások magyarázatához tárgyi kommentárul készült.

Az első kötet az alkotmányos és társadalmi étellel: az osztályokkal, a kormányhatalommal, a lovagsággal és az egyházzal, a jogszokásokkal, a pénzvviszonyokkal, a hadviseléssel és hajózással, a má odik a l-rkással, ruházattal és fegyverzettel, táplálkozással, a tornákkal és multságokkal és a szellemi áramlatokkal foglalkozik.

Az egyes szakaszok kissé szétesőn a régi német szóanyag teljes bevonásával, illustrációkkal kiegészítve magyarázzák meg a körükbe eső fogalmakat és emlékeket. Pontos és rövid földolgozásával a két kis kötetre a mi a középkor és a régi német mondvilág iránt érdeklődő közönségünknek is jó szolgálatokat tehet, de különösen a tanárjelölteknek és történettanároknak ajánlható.

— o — o.

Jablónkay Gábor S. J.: Loyolai szent Ignác, Jézus-társasága alapítójának élete és működése. 2 kötet. Budapest, 1921—1922. Pallas-ny. 8-r. 360, 756 l.

Loyolai szent Ignác megtérésének (1521) négy- és boldoggáavatásának (1622) háromszázados évfordulója szolgáltak közvetlen alkalmul a szerzőnek, hogy a szentnek eredeti források alapján, tudományos kritikával megírt, kimerítő életrajzát közrebocsássa s ezzel irodalmunknak régen érzett hiányát pótolja. Míg ugyanis külföldön már régóta több, kiváló szent Ignác-életrajz forog közkézen, magyar nyelven eddig csak egy-két kisebbszerű, részben elavult fordítás vagy népszerű feldolgozás állott rendelkezésünkre, melyek a mai kor tudományos igényeit nem elégíthették ki. A Jézus-társaság szellemét és működését pedig nem lehet teljesen megérteni és helyesen megítélni alapítója életének és jellemének ismerete nélkül. Az *Exercitia spiritualia* (Lelkigyakorlatok könyve), a Jézus-társaság szellemének e valódi tükré, s úgy a belső, rendi nevelésben, mint kifelé a hívek lelki életének előmozdításában legfőbb eszköze, mely a manresai barlang magányában szent Ignác tolla alól került ki, s a *Constitutiones Societatis Jesu*, a rend szervezeti szabályzata, egyaránt azoknak a tapasztalatoknak a leszűrődése, a melyeken a szent maga mint az erkölcsi tökéletesedés iskoláján keresztülment. Ezeknek teljes átértéséhez tehát az ő életének ismerete nyitja meg az utat. Hogy a jezsuiták működését még katolikus részről is számosan oly nagy elfogultsággal ítélik meg, annak egyik oka kétségkívül abban rejlik, hogy magának szent Ignácznak életével és jellemével nincsenek tisztában.

Ily körülmények között szinte feltűnő, hogy a magyarországi jezsuiták előbb nem gondoskodtak az említett hiány pótlásáról.

Viszont azonban el kell ismerni, hogy szent Ignác életének kritikai alapon, a modern történetírás követelményeihez mérten való megírása csak azóta vált lehetségessé, mióta a spanyol jezsuiták nagyszerű — nálunk, sajnos, csak kevéssé ismert és alig méltányolt — forráskiadványának, az 1894-ben megindított *Monumenta historica Societatis Jesu*-nak már ötvennél többet számláló s legnagyobbrészt szent Ignác korára vonatkozó kötetei napvilágot láttak. E rendkívüli becsű publikáció — melyből szent Ignác levelezése maga tizenkét testes kötetet tesz ki — szinte kimeríthetetlen forrást nyit meg történetírója előtt. Életének megrajzolása mindamélt nem könnyű feladat. Szent Ignác ugyanis rendkívüli egyéniség, kit nem lehet közönséges emberi mértékkel mérni. Élete, megtérésétől kezdve, egész láncolatát tárja fel a csodálatos eseményeknek, melyeket a természetfelettieket tagadó materialista felfogás nem képes megmagyarázni. Hogy az életrajzíró teljesen behatolhasson jellemébe, — melynek fővonása a semmiféle akadálytól vissza nem rettenő vasakarát az Isten dicsőségének előmozdításába helyezett céljának megvalósítására s a feltétlen bizalom Isten segítségében — a lelki életben való nagy jártasság kívántatik meg, melyet tisztán elméletből nem lehet megszerezni. A *Lelki gyakorlatok*-at, ezeknek a lélekre való hatását s az ebből fakadó elhatározásokat és cselekedeteket pl. csak az fogja igazán megérteni, a ki e gyakorlatokat maga elvégezte és pedig úgy, a hogy azt szent Ignác előírta.

A rend tagjaival szemben azonban, a kik alapítójuk szellemét magukba szívták s a kik ily módon megszerezték a kulcsot az ő lelki életének elemzéséhez, ellenséges részről felmerülhet az elfogultság gyanuja.

Jablonkay érzi ezt, s ezért nemcsak tiltakozik a mű előszavában az ellen a felfogás ellen, mintha a jezsuitákról s alapítójukról csak kívül álló, indifferens egyén írhatna tárgyilagosan, hanem munkájában is kerülve a polémiaát, alig-alig vegyít előadásába némi subjectív elemet. A hol teheti, magukat a forrásokot beszélgeti, egyébként pedig lelkiismeretes pontossággal megjelöli a jegyzetekben a forráshelyeket, a melyekből állításait meríti. Nem ájtatossági könyvet, hanem történelmet ír s ezért mindenekfelett a történelmi igazság keresését tartja szem előtt, nem tekintve azt, hogy a szigorú tárgyilagosságra való törekvés következtében az előadás némileg veszít élénkségéből.

A munka négy részre oszlik. Az első részben szól a szerző szent Ignác származásáról és ifjúkoráról, azután elbeszéli Pamploña védelmében való megsebesülését, megtérését, lelki átalakulását Monserraton és Monresában, szentföldi zarándokútját, tanulóéveit Barcelónában, Alcalában, Salamancában és Páris-

ban, ismételt kísérleteit, hogy terveinek megvalósításához társakat szerezzen, mely kísérletek végre is a szentnek és hat társának Párisban a Montmartre hegyén 1534-ben tett fogadalmával a Jézus-társaság keletkezésére vezettek. A második részben előadja szerző, mint hiúsul meg az új, még nem szervezett társaságnak az a terve, hogy tagjai magukat a Szentföldön a pogányok megtérítésének szenteljék, s mint alakul át e helyett szerzetesrenddé külön fogadalommal a missiókra nézve, mint nyeri el 1540 szept. 27-én a pápai megerősítést s hogy lesz szent Ignác az új szerzet generálisává. A harmadik rész az új szerzetesrend működésének első évtizedét (1541—1551) öleli fel, mely a rend szervezeti szabályainak (Constitutiones) megalkotásával és pápai megerősítésével zárul. Végre a negyedik rész az így most már véglegesen megszervezett Jézus-társaság történetét tárgyalja szent Ignác haláláig (1556 júl. 31).

A munka súlypontja mind terjedelem, mind belső érték tekintetében az utóbbi két részt tartalmazó II. kötetre esik. Míg ugyanis szent Ignác életének 1540 előtti korszakára nézve aránylag gyéribben maradtak fenn adatok, s a szerző itt többnyire már taposott ösvényeken haladhatott, az utóbbi korszakra vonatkozólag a *Monumenta historica Societatis Jesu* említett kötetei rendkívül sok új, addig ismeretlen adatot bocsátottak a szerző rendelkezésére. Jablonkay ezeket bőven kiaknázva és ügyesen, nagy gonddal feldolgozva kimerítő, értékes képet rajzol szent Ignácznak s az első jezsuitáknak mindjárt a megerősítés után rohamosan növekvő tevékenységéről.

Magyarországot a Jézus-társaság működése ebben a korszakban még alig érinti, mert csak szent Ignác halála után létesül nálunk az első jezsuita-kollégium; az érintkezés első szálai azonban még a szent életére vezetnek vissza, s erre az időre a, sajnos, meg nem valósult római külön magyar papnevelő-intézet (*Collegium Hungaricum*) terve is.

A munkát jó név- és tárgymutató egészíti ki és számos, részint önálló mellékletként csatolt, részint a szövegbe nyomott kép díszíti, melyek között örömmel láttuk viszont a szent Ignác életéből vett jeleneteket ábrázoló, 1622 tájáról való — egyébként Clair munkájából (*Vie de saint Ignace de Loyola, Paris 1891*) is ismert — aczélmetszeteket, melyek, mint a szerző az előszóban figyelmeztet, a hozzájuk fűzött rövid magyarázatokkal voltaképpen szent Ignác első magyar nyelven írt életrajzának tekinthetők.

Jablonkay munkáját, — melynek kiadásával a társaság magyarországi tartománya méltóan leróta kegyeletét a rend alapítója iránt, — melegen ajánljuk mindazok figyelmébe, kik a

jezsuiták története iránt érdeklődnek s reméljük, hogy a higgadt, tudományos alapon megírt életrajz nagyban hozzá fog járulni azon előítéletek és téves nézetek eloszlatásához, illetőleg helyesbítéséhez, a melyek a lefolyt századok vallási harcaiban a Jézus-társasággal szemben elterjedtek és megrögződtek.

Dr. Dóry Ferencz.

Jelentés a magyarországi kutatásokról. (Sprawozdanie z poszukiwań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności. Kraków, Akademia Umiejętności, 1919. 411 l.)

A fölötté sűrű történelmi kapcsolatok, melyek hazánk és Lengyelország közt a multban voltak, természetesen rengeteg levéltári és könyvtári anyagot hagytak maguk után a két országban.

Sajnos, hogy a gazdag anyag daczára nem foglalkoztak eléggé eddig sem nálunk, sem a lengyeleknél, s azért e téren még igen sok munka vár a két nemzet historikusaira.

E körülmény indította a krakói tudományos akadémiát s első sorban annak tudós főtitkárát, a nemrég elhunyt *Ulanowski* Boleszlávot arra, hogy tudományos expedíciót küldjön ki a magyar könyv- és levéltárak lengyel tárgyú anyagának kutatására és összegyűjtésére.

Az 1911-ik évi svédországi sikeres expedíció után mindjárt a következő évre tervezték a magyarországi tanulmányutat, mely azonban az idő rövidsége s különböző akadályok miatt csak 1913-ban volt keresztülvihető.

Az expedícióban öt lengyel tudós vett részt, és pedig *Los* János dr. krakói egyetemi tanár (nyelvész), *Plaśnik* János dr. a lengyel művelődéstörténelem tanára a krakói egyetemen, *Zachorowski* Szaniszló dr. egyet. m. tanár (történész s egyházjogász), *Baran* Vladiszláv a Czartoryski múzeum könyvtárnoka és *Dąbrowski* János dr. a magyar-lengyel történelmi kapcsolatok jónevű kutatója.

A kutatókat igen nagy előzékenységgel fogadták hazánkban s nagyban elősegítették munkájukat mindenütt. A krakói akadémia köszönetet mond ezért a főnti kiadványban úgy a Magyar Tudományos Akadémiának, mint a magyar belügyminisztériumnak és Csánki Dezső dr. országos főlevéltárnoknak, valamint Iványi Béla dr. levéltárnoknak, ki az expedíciót mindenüvé kísérte s munkáját nagyban megkönnyítette. Ő neki igen nagy érdemei vannak e tekintetben.

A lengyel urak a budapesti gyűjteményeken (Országos Levéltár, a Magyar. Nemzeti Múzeum, Egyetemi Könyvtár, Akadé-

miai könyvtár) kívül átkutatták a gyulafehérvári Batthyány könyvtárt és a káptalani levéltárt, onnan Nagy-Szebenbe utaztak hol a Bruckenthal-múzeumban, a ferenczrendieknél, a plébániai és városi levéltárban dolgoztak. Azután Kolozsvárra került a sor, melynek összes nagyobb gyűjteményeit áttanulmányozták. Dolgoztak ezenkívül Beszterczén, Maros-Vásárhelyen, Brassón, továbbá Esztergomban, Beszterczebányán, Körmöczbányán, Selmezbányán, Kassán és Jászón.

Természetesen ily rövid idő alatt nem lehetett mindent feldolgozni s különösen a felsőmagyarországi városokban látták a kutatók, hogy heteket és heteket kellene tölteniök, hogy azok gazdag anyagát teljesen áttanulmányozhassák.

A háború kitörése megakadályozta, hogy a gyűjtött anyagot kiegészíthessék, azért a krakói akadémia elhatározta, hogy nem vár tovább arra, hanem kiadja a meglévő anyagot, mely így is testes kötetet tesz ki.

Az összegyűjtött regeszták igen különböző tárgyúak. A felsőmagyarországi városok levéltárai főleg a magyar-lengyel kereskedelemre, a Thurzók vállalataira, borkivitelre, a főbb kereskedelmi utakra vonatkozólag tartalmaznak gazdag anyagot.

A budapesti gyűjteményekben főleg politikai vonatkozású anyagot találtak, így többek közt a Szepességre, Zsigmond korának magyar-lengyel érintkezéseire, Mátyás korára, János Albert vállalatára, az 1494-iki lőcsei fejedelmi kongresszusra, Zsófia mazóviai hercegnőnek Báthory István nádorral való házasságára stb. vonatkozólag. Az erdélyi levéltárak viszont az erdélyi fejedelmeknek Lengyelországgal való érintkezéseire, főleg Báthory és a két Rákóczy György korára, továbbá a lengyel unitáriusokra s kereskedelmi kapcsolatokra nézve szolgáltatnak anyagot.

Az összegyűjtött anyagot a következőképen osztották be: 1. Oklevelek, 2. Kéziratok, 3. Nyomtatványok.

A magyar tulajdonnevek írásában itt-ott hibák fordulnak elő, pl. a 133-ik oldalon Békés Gáspár helyett Behen Gáspárt ír, de egészben véve jól vannak írva a magyar nevek, ami Dąbrowski János dr.-nak érdeme, ki mint magyarul tudó ellenőrizte a lengyelekre nézve oly nehéz magyar nevek írását.

A krakói akadémia nagy szolgálatot tett e kiadványával, mely elősegíti a lengyel-magyar érintkezések tanulmányozását.

Divéky Adorján.

Folyóiratszemle.

Budapesti Hirlap. 1921. 82. szám *Marczali Henrik. Tisza István grófról* szóló cikkében két kérdést érint: a nemzetiségit és a külpolitikait, különösen a délszláv területen való terjeszkedésre vonatkozó nézetét. — 97. szám. *Tonelli Sándor: Napoleon. N. pályájának jellemzése.* — 112. szám. *Benke Tibor: Debreczen várvos történelmi levéltárában.* Ismertetése a levéltárnak, mely az árpád-házi királyok koráig terjed s 1915-ig titkos volt. — 198. szám. *Takáts Sándor: Az utolsó Zrinyi.* Zrinyi Miklós fiáról, Ádámra vonatkozó téves állításokkal szemben, melyek egyes íróknál olvashatók, igazságot szolgáltat. Így többek közt ráfogták, hogy magyarul sem tudott. A családi levéltárakban pompás magyar levelci találhatók. Bűnül róják fel neki, hogy édesanyja mellé kívánta magát temettetni a bécsi Löbl-kápolnába s nem Csáktornyán. Zrinyi Péter kivégzése után császári őrséget küldtek Csáktornyára, a hol az őrség és a tisztjei kedvök szerint fosztogattak; még Zrinyi Ádám helyiségeit is feltörték; ezért Csáktornyát otthagyta. Zrinyi már ifjúkorában hazáját szerető magyar ifjú volt. Kitünő katona, bátor, sőt vakmerő volt. Katonai híre országszerte ismeretes volt. — 235—236. szám. *Reiszig Ede: Németujvár.* Röviden vázolja a vár multját és fölleveníti azon emlékeket, amelyek a vár százados falaihoz fűződnek II. Gézátlól kezdve.

Egri Népujság. 1921. 217. szám. *Bartók Egyed: Magyarország és a pápaság* címmel nagy vonásokban ismerteti a római szentszék és Magyarország közti kapcsolatot. Szól a pápáknak Magyarország irányában tanúsított támogatásáról II. Szilveszter óta. — 218. szám. *Sz. B.: Az utolsó pápai nunczius, mint egri püspök a XVI. században.* Gróf Frangepán Ferencz, a római Ara Coeli ferenczrendi kolostor perjelének működését tárgyalja, kit VII. Kelemen pápa küldött Magyarországra a magyar egyház és az ország állapotának kikémlése végett, s hogy a kereszténység érdekében érvényesítse befolyását. 1538-ban a pápa egri püspökké nevezte ki. A megerősítő bulla Ferdinánd király ellenzése miatt késett. A fölszentelés és a jelvények viselésének jogát megkapta ugyan, de a bullát még 1540 augusztusában sem. — Fölszentelése után sok időt szentel főpásztori tevékenységének s huzamosabban tartózkodik Egerben. Itt értesül János király haláláról. Midőn Budára megy, azt látja, hogy Martinuzzi nem áll a nagyváradi béke alapján. Ezért szakít is Zápolyai pártjával. Ferdinánd a regensburgi birodalmi gyűlésre küldötte, a hol gazdag beszédben a magyar egyház szószólója volt a fenyegető török veszedelemmel szemben. Itt is csalódott. Betegesen vonul vissza a pozsonyi ferenczrendi kolostor magányába, a hol meghalt.

Egyházi Lapok. XLIV. évfolyam. 1921. 9. szám. *Bernhard Zsigmond S. J.:* 1821. május 5. Megemlékezés Napoleon halálának 100-ik évfordulójára. — *Leskó József: Tárványi Béla centenariuma.* Ünnepi megemlékezés. — 10. szám. *Kapossy Gyula: A hangjegyvírás a középkorban.* A zenei hangok leírásának rövidre fogott története a IV. Századtól a XVII. századig. — 12. szám. *Vértanúink a kommunizmus alatt.* Szemelliker Antal füles (Sopron vm.) plébános 1919. április 9-én történt kivégeztetésének leírása. — *Juhász Kálmán: Vallásstatisztikai viszonyok a Bakonyban a török uralom után és most.* A veszprémi püspöki levéltár adatai nyomán összehasonlítja a szerző

a Bakony 1698-iki és a mai vallási viszonyait. — 14. szám. *Vörös László* Ö. P.: *A hétszázéves magyar dominikánusok*. Ünnepi megemlékezés. — 15. szám. *Juhász Kálmán*: *A szentferenczrendiek lelkipásztorkodása a török hódoltságban*. A szerző az eddig ismert adatok nyomán ismerteti a magyar ferenczrendiek temesvári működését a török hódoltság idejében.

Hadtörténelem. 1921. 1. szám. Ezen új folyóirat, a melyet a honvédelmi minister a »Hadtörténelmi Közlemények«-kel és a »Magyar Katonai Közöny«-nyel párhuzamosan jelentet meg, feladata: »a csapatvezetésben való jártasság fokozása, továbbá a katonai kiképzés céljából első sorban az 1914—18. évi világháború, azután a magyar nemzet ezeréves katonai küzdelmei, végül egyéb hadtörténelmi események szakszerű katonai feldolgozása«. — A nemzeti hadsereg vezéreinek beköszöntő sorai után, a melyek mind a hadtörténelem művelésének elméleti és gyakorlati jelentőségére mutatnak rá, következik *Stielly Walter* vezérkari testületi alezredes hosszú tanulmánya *az uszoki hágó védelméről*. A cím ugyan többet mond a tartalomnál, mert nem foglalkozik az uszoki határvédelem 1914—15-iki egész történetével, hanem pusztán 1915. márczius 25—május 8. közötti eseményeket tárgyalja monographikus feldolgozásban. Szerencsés választás volt a szerkesztőség részéről e nagyértékű és nagyértékű dolgozattal megindítani folyóiratát. A szerzőnek ugyanis, ki dolgozatában szerencsés kézzel egyesíti az objectív történetírás és a gyakorlati hadtudomány követelményeit, ércznel maradandóbb emléket sikerült állítani a legnagyobbbrészt magyar csapatokból álló Szurmay-csoport herosi küzdelmeinek. (A mellékelt vázlatok is rendkívül sikerültek és céljuknak teljesen megfelelelnek, nem mondhatjuk ezt azonban a fényképfelvételek egy jelentős részéről, a melyeknek technikai kivitele éppen nem mondható sikerültnek és egyik-másik tárgyi szempontból is jelentéktelen.)

2. füzet. *Bengyel Sándor*: *A Majdan—Piotrkóweki ütközet*. (1914. augusztus hó 29-én.) E dolgozat a m. kir. 73. honvéd gyalogdandár azon ütközetét ismerteti, a melylyel parancsnokának, Nagy Pál tábornoknak önálló elhatározásából, sikerült megakadályozni azt, hogy az orosz 4. hadsereg áttörje a Lublin felé délről előnyomuló Dankl-hadsereget. (E különben kétségkívül érdekes és nagyértékű új adatokat tartalmazó dolgozatnál pusztán a történeti módszer szempontjából kifogásolható, hogy a szerző személyes élményeit nem éppen szerencsésen olvasztja be a monographikus tárgyilagosságra törekvő feldolgozásba. Ezért marad mögötte *Stielly* módszertani szempontból is jeles dolgozatának.) — *Veih György—Balkay Dezső*: *Durazzo megtámadása*. A szerző maga is ideiglenes ismertetésnek mondja dolgozatát, mely németből való fordítás, miután maga győződött meg legjobban arról, hogy a kérdés monographikus feldolgozásához szükséges anyag még koránt sincs együtt. Ennek figyelembevételével azonban a dolgozat igen sikerültnek mondható, a melyben osztrák katona állít igen szép emléket a harcban résztvett magyar csapatok, legnagyobbbrészt népfelkelőalakulatok, hősiességének. Igen sikerültek és eszméket keltők azok a részben kiegészítő, részben kritikai megjegyzések, a melyeket a Hadtörténelmi Levéltár vezetősége a dolgozathoz fűz.

L'Europa Orientale. 1921. Giugno. Ezt az új folyóiratot a római olasz keleteurópai intézet adja ki és feladata az immár Itália közvetlen szomszédságába került Keleteurópa politikai, gazdasági és művelődési viszonyainak ismertetése. — Az első cikkben *A. Cronia*

zárai tanár (*Dante nella letteratura croato-serba*) Dantenak a horvátokra (Par. XXXI., 103.), illetve szerbekre (Par. XIX., 140.) vonatkozó sorainak ismertetése után D. horvát interpretatorait ismerteti. — *G. Camelli* cikkében (*Gli studi bizantini in Italia*) az olasz bizantinologia eddigi eredményeit foglalja röviden össze. — A politikai szemle rovatában Magyarország helyzetéről is találunk néhány rövid megjegyzést. A tanulmányok további során a politikai pártok viszonyairól az SHS királyságban, Ukrajna függetlenségéről a rigai béketárgyalásokkal kapcsolatban, valamint a cseh-szlovák iparról találunk kisebb cikkeket. — A további rovatokban a cseh-délszláv korridor tervéről (Il corridoro céco-jugoslavo), a Corvin Mátyás Egyesület megalakulásáról és Barabás Ábel egyik cikkéről (Genesi della letteratura ungherese) vannak bővebb ismertetések.

Magyar Irredenta. 1921. 2. szám. *Elrabolt vármegyéink.* A megsonkított ország vármegyéinek rövid történetét és leírását adja a vármegyék czimereivel együtt. — *Nyugatmagyarország.* Történelmi adatok Nyugatmagyarország multjáról, mely adatok azt bizonyítják, hogy történelmi jögon Ausztria e vármegyékre jogszerűen igényt nem tarthat. — 5. szám. *A márcziusi napok.* A márczius 14-ikének rövid története. Az eseményeknek a történelmi kritika világán át elsorolása. — 6. szám. *Gevevich Zoltán: A magyar béke.* A trianoni békének reánk nézve súlyos terheit s kegyetlenségét ismer-teti. *Az erdélyi oláhok véres lázadása 1848—49-ben.* Axente és Janku fölkelőhordáinak vérengzéséről s Nagyvened pusztulásáról szól. — *Felsőmagyarország.* A felvidék multját, a földrajzi helyzetet és statisztikai adatokat tartalmazó cikk.

Magyar Katonai Közlöny, 1921. márczius. *Werth Henrik: Elmélkedés a világháborúról.* Magas színvonálú értekezés, mely részletesen bonczolja a háború elvesztésének okait és előzményeit. Különösen érdekes, a mit a politikai és katonai vezetés együttműködés hiányairól, valamint a hadseregeink által elfoglalt belső vonal előnyeinek ki nem használhatásáról mond. — *Szmolenszkij Sz.: A krími katasztrófa.* A Wrangel-hadsereg 1920. június—novemberi harcainak és katastrophájának rövid leírása egy szemtanu által. — *Panajoth Gyula: Glosszák a világháborúról.* A szerző tartalékos tisz, cikkében a világháború alatt éles szemmel megfigyelt ferdeségeket és hibákat írja le. Cikkje a benne foglalt számos személyes élmény hű leírása folytán hadtörténelmi értékkel is bír. — *Doberdói Breit József: Az 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború. III.* A vörös hadseregnek a csehek ellen folytatott hadműveleteinek szakszerű leírása. — A Katonai Irodalmi Értesítőben *Panity Vukosava* folytatja a magyar háborús bibliographia közlését. — *Raics Károly Freytag—Loringhoven Schlieffen* biographiájáról közöl hosszú ismertetést.

Április. — *Olysó Gabányi János: Hősök csarnoka.* Emelkedett hangú ismertetés az Otrantói-szorosban 1917. május 14-én lefolyt tengeri ütközetről, a melyben hajóhadunk Horthy Miklós parancsnoksága alatt aratott fényes diadalt. — *Doberdói Breit József* befejezi a forradalmi mozgalmak és a vörös háború katonai történetéről írott jeles dolgozatát. — Az Irodalom rovatban *Vadnai Emil* igen érdekesen ismerteti Buat francia tábornoknak Ludendorffról írott könyvét, a melyben meghajtja az ellenfél elismerésének zászlaját Ludendorff katonai lángesze előtt, tragédiájának főokát azonban abban látja, hogy Ludendorff a lényében rejlő brutalitásánál fogva azt hitte, hogy csapataival a lehetetlent is sikerül megvívnia.

Május—június. — *A magyar vitézség nagy napjai. József királyi herceg akadémiai székfoglalója.* — *Panajoth Gyula* : *Glosszák a világháborúról.* A szerző igen érdekesen, tanulságos okfejtéssel mondja el 1915-16 telén az orosz harcztéren szerzett tapasztalatait. — *A Hősök Csarnokában Olysi Gabányi János* a régi magyar katonákról kezd hosszabb, pusztán az eddigi ismert adatokot nagyvívó cikket. — A Katonai Irodalmi Értesítő negyedik számában *Raics Károly* Wolfgang Foerster könyvét (Graf Schlieffen und der Weltkrieg. Berlin 1921.) ismerteti, a melyben a szerző kimutatja, hogy a német vezérkar a marnai csatát nem Schlieffen szellemében vívta meg. — Klucknak és vezérkari főnökének, Kahlnek, a marnai csatáról írott munkáit ismerteti *Vadnay Emil*. Szerintük is a Schlieffen-féle hadművelési tervtől való eltávolodás, valamint a főparancsnoksággal való gyors és biztos összeköttetés hiánya és az ebből folyó tanácsstalanság okozta a csata kedvezőtlen végső kimenetelét. — *Pánity Vukoszava* befejezi a magyar háborús irodalomról készített lekiismeretes jegyzékét.

Július—augusztus. — *Álgya-Pap Sándor* : *József kir. herceg ő fensége és a piavei csata.* Hiteles adatok alapján czáfolja meg Cramon tábornok könyvének azon állítását, mintha József királyi herceg, mint a 6. hadsereg parancsnoka, maga kezdeményezte vagy akarta volna a szerencsétlenül végződött piavei csatát. — *Vitéz báró Nagy Pál* : *Adatok a csapatvezetés művészetéhez.* A szerző nagyérdéki saját háborús tapasztalatai nyomán írta meg dolgozatát, a mely épen azért a forrásmunka becsével bír. — *Báró Waldstätten* : *A 82. székely gyalogezred 1915. május 20-án és 21-én a Rudnik és Stróza közötti ütközetben.* Igen sikerült leírás az egyik zászlóaljparancsnok tollából, személyes élelmények nyomán. — *Olysi Gabányi János* a *Hősök Csarnokában* befejezi a régi magyar katonákról kezdett cikkét, ezúttal a mohácsi vésztől napjainkig élt nevesebb magyar hősről szól több-kevesebb részletességgel. — A könyvismertetések során igen érdekes *Vadnay Emil* századosnak a cikke *Buat* francia tábornoknak a német hadseregről írott munkájáról (Die deutsche Armee im Weltkrieg. München 1921.), a melynek nyomán megállapítja, hogy Németország nem lépett túlérővel a világháborúba Franciaországgal szemben, mert személyi tartalékait korántsem merítette ki. *Buat* munkája elfogulatlan elismeréssel szól, a németek csudálatos teljesítményeiről.

Szeptember. — *Olysi Gabányi János* : *A katonai Mária Terézia rend.* Horthy Miklós kormányzó azon érdemeinek leírása, a miért a rendkáptalan őt a Mária Terézia rend tagjai sorába emelte, valamint a rendi szabályzat ismertetése. — *Reinl József* : *A m. kir. 20. honvéd hadosztály utolsó napjai a világháborúban.* Az október 24-től november 4-ig lefolyt harcok, valamint a hadosztály hazatérésének részletes és pontos leírása. — *Olysi Gabányi János* : *A boxerlázadás.* Igen sikerült összefoglalása a boxerlázadás, valamint az ellene küldött nemzetközi csapatok katonai történetének, a melyben a szerző mindenütt különös súlyt helyez az osztrák-magyar haditengerészeti különítmény működésének megőrkítésére. — *Eimannsberger Lajos* osztrák tüzérezredes : *Az osztrák-magyar tüzérség a világháborúban.* Egy széles látókörrrel és alapos tanultsággal megírt nagyobb tanulmány első része, a mely valósággal pragmatikus története tüzérségünk közvetlen háború előtti és háború alatti fejlődésének. — A könyvismertetések során *Pilch Jenő* érdekesen ismerteti Schönowsky-Angeretter osztrák tiszték könyvét a lucki áttörésről, a mely igen érdekfeszítően írja le az eseményeket, bár azért nem mindenben felel meg a prag-

matikus hadtörténetírás követelményeinek. A műben különben sok érdekes adat van a csatában résztvevő magyar csapatokról (37. honv. gyal. h. o., 12. honv. gyalogezred és 82. székely gyalogezred) — *Szokolay Kálmán* Georg Bruchmüller könyvét (Die deutsche Artillerie in den Durchbruchschlachten des Weltkrieges. Berlin, 1921.) smerteti, a melyet egyik német kritikus az utóbbi évek legjelentékenyebb hadtudományi munkájának tartja. (Érdekes, hogy Bruchmüller kellő elismeréssel van a mi tüzérségünk teljesítményeiről és azt úgy elméletileg, mint gyakorlatilag kellően kiképzettnek tartja, a mennyiben pedig a felszerelése nem volt mindig kielégítő, ez a politikai vezetőség hibájának tudható be.) — *Knebel* ezredes rendkívüli részletességgel ismerteti Freytag-Loringhoven összehasonlító hadtudományi nagy munkájának (Heerführung im Weltkriege. Berlin, 1920) most megjelent első kötetét, a melyben számos, bennünket is közelről érdeklő eseményről (kárpáti csata, tiroli offenzíva, lucki, tarnopoli, tolmeini áttörések) mond kritikát a szerző.

Október-november. — *Olysi Gabányi János*: *A katonai Mária Terézia rend.* József kir. herceg háborús pályafutásának és a Mária Terézia rendbe való felavatásának leírása. — *Eimannsberger*: *Az osztrák-magyar tüzérség a világháborúban.* Befejező közlemény. — *Palló János*: *Csapataink bevonulása a jugoszlávok által kiűriti Délvidékre.* Igen érdekes, vázlatokkal is bőven kiegészített dolgozat, a mely a fősúlyt a csapatmozdulatok leírására fektetvén, megbízható forrása lesz a fiatal nemzeti hadseregünkre háruló ezen első, könnyűnek épen nem nevezhető nagyobb katonai művelet történetének. Az ismertetések során Kerchnave tábornok munkájáról találunk részletes tartalmi ismertetést.

Magyar Kultúra. 1921 július. *Marosi Arnold* elismeréssel bírálja *Hillebrand Jenő* és *Bella Lajos*: *Az őskor embere és kultúrája*, különös tekintettel hazánkra című művét.

Augusztus. — *Tóth László*: *Drágaság a középkorban.* A szerző az avignoni pápai számadáskönyvek adatai alapján néhány legfontosabb élelmiszer árát ismerteti 1320 körül. — A Szemlék és kritikák rovatában *Vécsey József Aurél báró* egy német diplomata, Freiherr von *Eckardstein*, most megjelent emlékiratait ismerteti, amelyek éles, de sokban nem alaptalan kritikát gyakorolnak az utolsó ötven év német külpolitikája felett. — *Tóth László* a római belga történeti intézet igazgatójának, *Kurth Godefroid*-nak magyar fordításban most megjelent jeles könyvecskéjére (Az egyház és a világtörténeti válságok. Budapest, 1921. 8°. 147 l.) hívja fel a figyelmet, *Juhász Kálmán* pedig *Szabó Pius*-nak a magyar ferenczrendiekről írt munkájának adatgyűjtő jelességeiről.

Szeptember. — *Vécsey József Aurél báró*: *Lansing a béketárgyalásokról.* Részletes ismertetés az Egyesült-Államok külügyi államtitkárának a béketárgyalásokról írott emlékiratairól. — *Sényi Schrantz Pál*: *Új turáni államok keletkeznek.* A szerző személyes tapasztalatok nyomán ismerteti a forradalmak bomlasztása folytán az orosz birodalomból kiszakadt, egyelőre igen problematikus berendezkedésű új államalakulatokat a Volgától keletre fekvő területeken. — *Pécsi József* rövid ismertetést közöl *Gleichen-Russwurm*: *Die Sonne der Renaissance* című művelődéstörténeti munkájáról.

Október. — *Hamvas Endre*: *Elszász* című dolgozatában részletesen ismerteti az elsassi kérdés történeti kifejlődését is. — A kritikai rovatban *Kasztner Jenő* nagy elismeréssel méltatja Dante monarchiájának most megjelent magyar fordítását.

November. — *Juhász Kálmán: Nemzetiségeink »joga« a történelem ítélőszéke előtt.* A szerző nagy ügyességgel foglalja össze Karácsi János most újonnan megjelent munkájának (Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez. Budapest, 1921. 8°. 160 l.) eredményeit és szépen mutat rá arra az előkelő helyre, a melyet ez a könyv integritási irodalmunkban elfoglal. — *Szira Béla Takács Sándor-nak:* A régi Magyarország jókedve, *Ólasz Péter* pedig *Pinzger Ferencz S. J.:* Hell Miksa emlékezete című most megjelent könyveket ismertetik, míg *Faludi János* a Hadtörténelmi Közlemények utolsó (1919—21) kötetében megjelent cikkek rövid, kivonatossá ismertetését adja.

Magyar Nyelv. XV. évf. *Melich János* a Madách név eredetét mutatja ki, rövidített és becéző járulékkal tovább képzett alakja a *Madaras* névnek. — Ugyanó történeti és nyelvi adatokkal bebizonyítja, hogy a *Pozsonyra* rátukmált cseh *Braislava* név képtelenség. — *Erdélyi Lajos* újabb nyelvi bizonyítékokat hoz fel a székely telepítéseknek s a dunántúli és alföldi magyarságnak történeti összefüggésére. — *Melich* szerint *Dézs* városának neve egy régi magyar *Deus* személynévből származik. — XVI. évf. *Hóman Bálint* szerint a *Daróc* helynévben a «*custos sylvarum*» nyelvünkől eltűnt régi magyar nevet kell látnunk. — *Jakubovich Emil* a *Géza*, *Gyécse* név előfordulásához és régi ejtéséhez szolgáltat adatokat. — XVII. évf. *Melich: Bolgárok és szlávok* cz. tanulmányában a *duka*, *Csongrád* és *Tapoly* szavak kapcsán azt fejtegeti, hogy mikor Anonymus bolgárokat említ krónikájában, bár történetírók és nyelvészek sokáig kétségbevonták, a nyelvi bizonyítékok alapján kétségtelen igazságnak tűnik ki s evvel Anonymus hitelessége a honfoglalás korának rajzára nézve erősödik. — *Gombocz Zoltán: A bolgár kérdés és a magyar hunmonda.* Gombocz régibb felfogása az volt, hogy a magyarok az ó-bolgárokkal a Közép-Volga tájékán, K. u. 600—800 közt kerültek érintkezésbe. Újabb kutatásai alapján kénytelen nézetét módosítani s az érintkezés helyét délebbre, a Kaukázus felé eltolni, az időt pedig korábbra, az V. sz. közepétől a VII. sz. elejéig tenni; ezt követelik a történeti, nyelvi és növényföldrajzi bizonyító adatok. Ebből fontos következtetéseket lehet vonni a magyar hunmonda eredetére is. Hunfalvy Pál és iskolája a hún-magyar rokonságot tudákos okoskodásnak tartotta. A bolgár-magyar érintkezés azonban valószínűvé teszi, hogy a hún-magyar rokonság hite több más elemmel, nevezetesen a Csaba-mondával, a magyarságnak az őshazából hozott hagyományára, mely a bolgároknak a magyarságra tett politikai és művelődési hatásából származott. — *Hóman Bálint:* A székelyek eredete. Újra felülvizsgálja az egész kérdést s arra az eredményre jut, hogy a székelyekben az avar birodalomhoz tartozó s ennek bomlása után a IX. században Erdélybe húzódó néptöredéket kell látnunk. Valószínűleg a húnal azonosnak tartott s a hún hagyományt őrző török fajú nép. A székely név, mely eddig minden nyelvi magyarozatnak daczolt, saját maga használta nemzeti vagy törzsi neve volt. — *Németh Gyula* a *Turán* szó és név eredetét tisztázza. Eredetileg az ó-perzsa Avestában fordul elő, majd Firdusziban az Irán ős ellenségévé lesz. A magyar nemzetnek sem történetileg, sem nyelvileg semmi köze sincs a *Turán*-hoz. Ma politikai és erkölcsi értékű jelszó, vagy eszme, mely a nem-indógermán és nem-sémi népek egyesülését czélozza. Mint ilyen, lehet haszna a jövőben. — *Qu.* a *Madách* nevet *Melich*nek *Madaras*-ból való származtatásával szemben *Máté*-ből magyarázza. — *Paizs Dezső:* Régi személynéveink jelentéstana czímen Árpádkori neveinket csoportosítja származás szerint. Ó-török ere-

detűek Álmos, Árpád, Jelech, Tas, Bors, Oluptalma; magyar nevek: Levente, Lél, Bulcsú, Szemény, Érd, Emese, Ené, Keve, Botond, Husid, Gyula, Horka és Kádár. — *Hóman Bálint*: A hún probléma megoldása. Gombocz, Hóman és Melich újabb eredményei nagy vizszoletatszést keltettek a nemzeti hagyományt elvető hyperkritikus táborban. Hóman czáfolva ellenvetéseiket, élesen szétválasztja a hagyomány s a monda fogalmát. Szigorú történeti, nem pedig folkloristikus módszerrel elemezve, a krónikák sokkal több történeti hagyományt őriztek meg, semmint sokan hinni szeretnék. — *Sági István*: A magyar vadásznyelv. Sok művelődéstörténeti anyagot felőlelő értekezés. — *Németh Gyula*: Az *onuquur* név ó-török nyelven annyi mint: tíz törzs (-ből álló népe), minden ethnikai meghatározás nélkül; ide tartozik a *hetumoger*, ejsd *hétomagyar*, mely nem személyt, hanem szintén hét törzs egységét jelentette. A *Dentumoger* bessenyő származású megnevezése a Don mellett lakó magyarságnak. — *Karácsonyi János*: Borsnyó és kún helynevek. Tázlár, Boglár, Ozlár (ma: Eszlár), Maklár *-lár* többesnépzővel alkotott ó-török helynevek, a Taz, Bog, Oz, Mak család telepei.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1920. I—II. Heft. *Georg Schuster*: *Zur Literatur über den Weltkrieg*. I. Ludendorff és Falkenhayn emlékiratainak kritikai ismertetése. — *Hans F. Helmolt* röviden ismerteti *Přibram* könyvét (Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914.). — *Richard Sternfeld Alfons Dopsch* háborús könyvecskéjét (Österreichs geschichtliche Scndung) ismerteti, mint amelyik jelentékenyen kimagaslik annyi sok, ephemer értékű társa felett. — *Richard* részletesen megbeszéli *Kaindl*-nak a cseh kérdéstről írott művét.

III—IV. Heft. *Georg Schuster*: *Zur Literatur über den Weltkrieg*. II. Erős polemikus hangú ismertetés, illetve bírálat egy egész sereg háborús memoire-ről. A szerző legtovább a Sixtus levél kérdésével foglalkozik és részletesen bírálja az erre vonatkozó emlékiratokat, köztük Windischgrätzét is. — *Bruno Gumlich* terjedelmes ismertetést ad *Viktor Bibl*: *Zur Frage der religiösen Haltung Kaiser Maximilianus II*. Wien. 1917. cz. munkájáról.

Nemzeti Ujság. 1921. 59. szám. *Kund*: *A sebzett ország* címmel Hatvani Lajos »Das verwundete Land« munkájáról elitélő bírálatot ír. »A könyv rendkívül hosszú lére eresztett, de annál hézagossabb és egyoldalúbb történeti összefoglalása az utolsó száz év irodalmi és politikai történetének.«

Neues Pester Journal. 1921. 71. sz. *Die Kamarilla* címmel Tábori Kornél »Titkos rendőrség és Kamarilla« cz. munkájának ismertetése. — 97. sz. *Senex*: *Napoleon-ról* szóló cikkében négy kérdést vizsgál. 1. Miért vallásos a genie? 2. Miért gúnyolja az elméleti képzettséggel áthatott imperátor a tudósokat »idológok«-nak? 3. Miből magyarázható a lángésznek koronkinti kedvetlenség vagy életuntagság? 4. Mint magyarázhatjuk psychologiailag a lángésznek bukását?

Nieuwe Rotterdamsche Curant. 1921. Febr. 12. *Avonbladt A. Antal Géza*: *Hongoarsche historische literatuur* címmel felolvasást tartott, melyben a magyar történeti irodalmat ismertette. Szól Fejér Codex diplomaticusáról, a M. T. Akadémia Monumentáiról, a Történelmi Társulat, Protestáns Irodalmi Társaság, a Szent István Társulat »Egyháztörténelmi Emlékek«, a »Milleniumi történet: gyűjteményes munkákról s egyes nagy kiadók vállalatairól.

Ország-Világ. 1921. I. szám. *Váradi Antal: A mi legrégibb templomunk.* A régi Pest históriájából a plébániatemplomra, a dominikánusok és ferenczrendiek templomára vonatkozó történeti adatokat közöl.

Pester Lloyd. 1921. 66. esti szám. *Marczali Henrik: Zeitgeschichte seit 1815.* Seignsbos és Métin »Korunk története a világháborúig« cz. munkát ismerteti. — 71. szám. X. Y. Z. *Széchenyi und die Frauen.* Brief der Komtesse A. an ihren Vater. Bécsben, 1857 július végén kelt levelében döblingi látogatásáról szól s Széchenyivel folytatott beszélgetését írja le s különösen Sz.-nek a nőkről mondott nézetét közli. A magyar nőknél mindig tapasztalni lehetett a hazaszeretetet s ők sokszor férfiabbak voltak — férjeiknél. Sok magyar nőnél több megértés volt a nemzeti ügy iránt, mint a legtöbb férfinál, a kik közül egyesek kissé inkább jobbra, mások jobban balra hajlottak. — 104. esti és 105. reg. szám. *Bolgár Ferencz: Erinnerungen an Feldmarschal Boroewics.* Szerző a tábornokot mint embert méltatja; másrészt jellemrajzát és működését ellenségeinek hamis beállításával szemben megvilágítja, a ki a szó szoros értelmében nagy katona volt. Jellemzésére a szerzőhöz intézett leveleket közöl, részben kivonatossan. — 128. 129. reg. szám. *Marczali Henrik: Der Zusammenbruch* címmel ismertető tanulmányt írt Nowak K. Fr. »Der Sturz der Mittelmächte« és Krauss A.: »Die Ursachen unserer Niederlage« munkákról. Bővebben ismerteti a két szerzőnek Lundenorffról és Czerninről mondott véleményét. Kimutatja e vélemények alapján, hogy Ausztriának nem minden mértékadó férfija vette komolyan a világháborút. Egyben azonban megegyeztek s ez: harc Magyarországgal ellen, melyet különösen Czernin tartott szükségesnek. — 144. reg. szám. *Windischgrätz Lajos hg.: Der Zusammenbruch der Monarchie* cikkében az összeomlást Károlyi Mihálynak és társainak tulajdonítja. — 145. 146. reg. szám. *Wertheimer Ede: Ludwig Kossuths Internierung in Schumla* (21. Nov. 1849. bis 15. Febr. 1850.). Kiadatlan okmányok alapján Kossuthnak schumlai tartózkodására s az osztrák kormány s Oroszország határozott fellépését ismerteti. — 156. reg. szám. *Marczali Henrik: Ignaz Martinovics.* Fraknoi M. életéről szóló munkáját és ennek alapján a M. Katechismusában foglalt elveit kimerítően ismerteti. — 162. szám. *Wertheimer Ede: Aus den Erinnerungen eines österreichischen Staatsmannes* címmel Plener Ernő *Erinnerungen* második kötetét ismerteti, mely az államférfi 1873—1891. parlamenti működését tárgyalja. Részletet közöl Rudolf trónörökös haláláról, hg. Auersperg, Taafe, Herbst miniszterek jellemzéséből, gr. Andrassy Gyula Keleti politikájáról. — 207. reg. szám. *Marczali Henrik: Die Politik des deutschen Reichs vor und während der Kriegszeit.* Veit Valentin »Deutsche Aussenpolitik« munkájának kimerítő ismertése. — *Graz Gusztáv: Die Wirtschaftsgeschichte des Krieges* cikkében a Carnegie-alapítvány által 45 kötetre tervezett s a háború gazdaságtörténetét tárgyzó vállalat ismertése. E vállalatból az Angolországgal foglalkozó 3 első kötet jelent meg. — 220. reg. szám. *Ludassy Gyula: Die Erlebnisse eines toten Herzens.* Dauphinnek, XVI. Lajos fiának szívééről ír, melyet Pelletan orvos a boncolás alkalmával titokban elrejtett s magánál őrzött. — 225. reg. szám. *Bismarcks Denkwürdigkeiten.* Kimerítő ismertése a Gedanken und Erinnerungen nemrég megjelent 3-ik kötetében. — 230. reg. szám. *Der Zusammenbruch d. österr.-ungar. Wehrmacht im Herbst 1918.* Kerchnawe Hugó hasonló című munkájának ismertése. — 249. reg. szám. *Wlassics Gyula br.: Dante*

in der Geschichte der politischen Literatur. Behatóan tárgyalja Dante »De Monarchia« munkáját s a három könyvre osztott mű tartalmát ismerteti. — 266. reg. szám. *Wildner Ödön. Lucrezia Borgia in Ferrara.* Catalano által 1921-ben kiadott mű alapján Lucrezia mint Estei Alfonso nejeének ferrarai életét s az erkölcsileg mentesítésének okmányait tárgyalja. — 267. reg. szám. *Marczali Henrik. Ludendorff* címmel *Kriegführung und Politik* cz. nemrég megjelent munkáját kimerítően ismerteti.

Pesti Napló. 1921. 246. szám. *Hogyan detronizáltunk Ónodon 1707-ben és Debreczenben 1849-ben.* Az 1848-iki »Közlöny« 295—298. lapjáról közli a ref. nagytemplomban tartott országgyűlés lefolyását, mely a trónfosztást kimondja. Marczali Henrik az ónodi gyűlést ismerteti, egyúttal a latin szövegű trónfosztó határozat magyar fordításából közöl részletet.

Religio. 1921. I. füzet. A könyvismertetések során *Lukcsics József* elismerőleg ismerteti Juhász Kálmánnak a licentiatusokról írott könyvét. (A licentiatusi intézmény Magyarországon. Bpest, 1921. A Szent István Akadémia kiadása.)

Szózat. 1921. 35. szám. *Zsilinszky Endre. Szeffü Gyula* könyve. Három nemzedékről szóló munkának ismertetése. Kimutatja, hogy Sz. Gy. három nemzedéken keresztül kíséri végig a liberalismus aknaásós és robbantó munkáját egészen Tisza István hősi elestéig. Sz. megmutatja nyomról-nyomra, hogy faragták ki az Eötvös-Józsefek erkölcsi mélységgel teljes liberális romantikájából silány nomád lelkek a könyörtelen egyéni önzés fegyvereit. — 107—109. szám. *Károlyi Mihályné naplója.* Az olasz hatóságok a mult télen Károlyi Mihályt az Olaszországban kifejtett kommunista tevékenysége miatt kiutasították. A házkutatás alkalmával lefoglalták a lakásán talált iratokat. Ezek közt volt Károlyiné naplója. A hatóság lefordíttatta olasz nyelvre, ennek egy példányát a szerkesztőség megszerezte. A közlemények mutatják, hogy milyen erkölcsiség, s milyen szellemi képesség lakott Károlyinében. A napló 1920. május 6-ikával kezdődik. — 120—127. szám. *Gróf Almássy Dénesné följegyzései a proletárdiktatura idejéből.* Naplójegyzetek 1919. márczius és április hónapokról. — 208., 209. szám. *Reissig Ede. Ezeréves jogunk Vas vármegye elszakításra ítélt részeihez.* Vas vármegye birtokáért folytatott küzdelmekre vonatkozó adatokat sorolja fel Szent Istvántól IV. Bélaig. — 244. szám. *Az 1918. évi összeomlás.* Kerchnawe munkájának ismertetése.

Természettudományi Közlöny. 1921. 17—20. sz. *Rapaics Raymond: A kölni víz eredete.* A szerző Veszprémi István munkája (Magyarországi öt különös elmélkedések. 1795.) nyomán arra a szoros és érdekes kapcsolatra utal, a melyben egy régi magyar készítmény az aqua Reginae Hungariae a mai kölni vízzel állott. Egyúttal helyreigazítja Veszprémi néhány tévedését is.

Új Nemzedék. 1921. 24. sz. *Takáts Sándor: Buda árulója.* 1688. év nyarán javában folyt Buda ostroma. Abdurrahman, az utolsó budai basa, Ismael basával együtt védelmezte a várat. Július 22-én, mikor a bajorok mozsárágyúja szórta a golyókat a várba, hatalmas dördülés rázta meg Buda egész környékét. Ugyanis 8—12 ezer mázsa lőpor robbant fel a budai arsenálban. Ezt a robbanást egy Gábor nevű szabó egy megvesztegetett csorbadzsai segítségével végezte. Erről a szabóról, kinek neve Gabriel Schebén, másképen Kara Hissar, közöl eddig ismeretlen adatokat, melyekből kitűnik, hogy tényleg ő volt a budai arsenal felrobbantója, a ki a bécsi udvar

titkos levelezője volt Budán. — 66. szám. *Meszlény Mihály Pál: Török pinczékben a váron keresztül* címmel a Budavár történetében nagy szerepet játszott földalatti folyosókban tett tapasztalatait írja le. — 105. szám. *Meszlény M. P.: Bolyongás a földalatti várban.* Újabb adatokat közöl az ódon házak pinczéiben tett kutatásairól, a hol XIII., XIV. századbéli román, gót építészeti maradványaira akadt. — 166. szám. *Hóman Bálint: A székelyek eredete* cz. cikkében azt bizonyítja, hogy a székelység hun származású szabad nép, mely Erdélyben az ősfoglalás jogán telepedett meg még a magyar honfoglalás előtt s így a mai magyarságnak az a része, mely legrégbben lakik hazánk földjén. — 236. szám. *A legszomorúbb magyar október* címmel adatokat közöl Kerchnawe »Der Zusammenbruch d. öster.-ung. Wehrmacht im Herbst 1918.« című műből.

Ujpesti Közlöny. 1921. 2. 3. szám. *Táncmultságok Pesten a XVIII-ik században.* Hofmannsegg útleírásából közöl részleteket a pesti és budai polgárok multságairól, különösen a tánczról. Majd Mária Terézia intézkedéseit közli fordításban, melyek a báli rendre különösen az álarczosbálokra vonatkoznak.

Világ. 1921. 56. sz. 1848. március 15. A márczius 15-iki eseményekre, a »Talpra magyar« kinyomatására, Petőfi kunszentmiklósi képviselőjelölti fellépésére vonatkozó visszaemlékezések. — 272. sz. f. g. : *Ludendorff könyve.* »Kriegsführung und Politik« című bírálati ismertetése. — 274. sz. *Ludendorff új könyve* címmel Riczler Kurt követ azon sorait közli, melyben válaszol Ludendorffnak, s tiltakozik a Beethmann-Hollweggel szemben elkövetett ferdítések és tények meghamisításával szemben, melylyel Ludendorff Beethmann-Hollwege akarja a felelősséget hárítani a háború elvesztéséért.

Tárcza.

Főtitkári jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1920—21. évi működéséről.

Néhány hét mulva öt éve lesz annak, hogy Thallóczy Lajos elárvult örökébe új elnököt helyezett a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésének bizalma. A bizalom osztatlan és egyhangú megnyilatkozása akkor a konstantinápolyi magyar tudományos intézet megalkotójának szólt, amely intézet a magyar történetírók régi álmát, a hazai tudományosság és a török szellemi élet történeti és kulturális vonatkozásainak közvetlen tanulmányozását váltotta valóra. Rövid működése alatt valóban érdemes munkát is végzett.

Az új elnöknek 1917 április 26-án tartott, programot adó beszéde azonban arra mutatott, hogy a konstantinápolyi magyar tudományos intézet felállítása csupán kezdete egy nagyszabású conceptio megvalósításának, amelyet a magyar történettudomány szervezés és tervszerű művelésére szolgáló intézményeknek és alkotásoknak egész sorozata volt hivatva követni. Ilyenekül tekintette az elnöki beszéd általánosságban és a magyar tudós nevelés összes előfeltételeinek megteremtését tartva szem előtt, a források rendszeres összegyűjtését, közzétételét, történelmi művek kiadását, a történelmi érzék felkeltését és erősítését a magyar olvasóközönségben s végül ezek természetes következményeként a tudományos munkásság fokozottabb megbecsülését is a magyar köztudatban. Ezen általánosságok mellett azonban megjelölte a legközelebbi teendők egymásutánját is. Így első sorban a történeti érzékkel és műveltséggel bíró ifjaknak bel- és külföldi történeti intézetekben való egyesítését kívánta, a hol szakszerű irányítás és méltó felügyelet alatt, házi könyvtárral és más segéd-eszközökkel ellátva, a napi élet száz aprólékos bajaitól menten, élhetnek tanulmányaiknak.

Az akkor még működő római és konstantinápolyi intézetek mellett egy, Bécsben szervezendő történeti intézet lebegett szemei előtt a legközelebbi célként, mert hiszen a bécsi levéltárak anyagának ismerete nélkül hazánk újabbkori történetére nézve eredményes munka nem lehetséges. Minthogy pedig a XVIII-ik század folyamán és a XIX-ik század első felében a korábbi meddő

háborúk és felekezeti villongások helyébe közjogi, kulturális és közgazdasági törekvések léptek, amelyek mai közéletünknek közvetlen előzményei s melyeknek ismerete nélkül viszonyaink és számos intézményünk igazán meg sem érthető, felhívta történetíróink figyelmét az e téren mutatkozó nagy hiányokra is és Magyarország története Budavár visszafoglalásától (1687) az 1848-iki szabadságharczig eltelt korszakára vonatkozó történelmi forrásoknak programmszerű összegyűjtésére és feldolgozására szólította fel azokat.

Megvalljuk, tisztelt közgyűlés, hogy kisszerű viszonyainkhoz és a pénz szűkéhez szokott tekintetünk aggódva és kételkedve nézett az elnöki program megvalósíthatása elé. Nem a munkakedv hiányától tartottunk, mert hiszen azonnal egész gárda jelentette ki készségét e nem sokkal utóbb már részletesen is kidolgozott nagyszabású vállalkozásban való tényleges részvételre, hanem attól, hogy a világháború negyedik esztendejében pénzügyi viszonyaink mind érezhetőbbé váló rosszabbodása es a folyton emelkedő drágaság miatt e szokatlan nagyarányú tudományos vállalat anyagi megszervezése fog lehetetlenné válni.

S íme, elnökünk alig egy év múlva már azt jelenthette a közgyűlésnek, hogy a *»Magyarország újabbkori történelmének forrásai«* gyűjtőcím alatt összefoglalt kiadvány-tervezetünk kiadásához szükséges anyagi eszközöket sikerült előteremtenie, úgy hogy ennek következtében évenként két kötet kiadása már biztosítottnak látszott. Sőt biztosítva volt ugyanekkor anyagilag a *»Diplomatiai források Magyarország újkori történelméhez«* gyűjtőcím alatt megindítandó másik sorozatos vállalatunk is, amely a török-magyar kor történelmét volt hivatva feltárni, első sorban uralkodóink konstantinápolyi képviselőinek, továbbá a velencei köztársaság bécsi követének jelentései, másrészt pedig a magyarországi török hódoltság történetére vonatkozó emlékek (levelezések, naplók) alapján. A munkálatok e téren már megindultak.

A minden tudományos tevékenységet megszüntető forradalom és proletáruralom lezajlása után ezeréves történelmünkön kívül jóformán egyebünk sem maradt. A történelmi tudományos munka megszervezésének gondolata ellenállhatatlan erővel nyomult előtérbe, annyiival is inkább, mert a megváltozott viszonyok között sok olyan forrás nyílt meg a kutatók előtt, amelyek eddig gondosan zárva voltak. Az új Ausztria is megnyitotta a volt cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárnak eddig zár alatt tartott részeit. Felszabadult tehát az a leglényegesebb, legérdemlegesebb forrásanyag, mely lehetővé teszi a magyar nemzet XIX-ik századbeli történelmének megírását. »Most már hitelesen megállapítható a bécsi kormány összeköttetése a nemzetiségi mozgalmakkal ;

felderíthető az 1848—49-iki szabadságharcunk történelmének több tisztázatlan részlete, az abszolutismus kora s az osztrák diplomatiának a magyar emigráció figyelemmel kísérésére és működésének ellensúlyozására irányult tevékenysége, az októberi diploma és a februári pápens körül folyt politikai harc és az 1867-iki kiegyezés előkészítése. Általában bőséges anyag áll rendelkezésre annak megvilágítására, mint küzdött az újkor folyamán az osztrák nagyhatalom a magyar állameszmével, a jóléti és rendőrállam német rendszere a magyar rendi állammal, a magyar szabadság eszméjével s a magyar függetlenségi törekvésekkel.

A bécsi levéltárakat valóban ellepte a hivatott és hivatlan kutatók gyakran nem tudományszomjas, hanem inkább csak sensatiós felfedezésekre vadászó serege s így attól lehetett tartani, hogy a levéltári kutatásokra hivatkozó, de valójában egyoldalú, felületes és irányzatos művek adatai fogják köztudatunkat megtölteni és félrevezetni.

Ennek a veszedelemnek elhárítása végett, másrészt pedig az 1917-iki elnöki programmban kitűzött kutató feladatok akadálytalan megoldhatásának reményében, elnökünk már az 1920 május 14-én tartott társulati közgyűlésen jelezte, hogy a *bécsi magyar történelmi intézet* mielőbbi létesítését elodázhatatlannak tartja. S íme, most már jelenthetem, hogy azóta elnökünk a magyar testőrség bécsi palotájában megfelelő helyiségeket biztosított társulatunk bécsi intézete számára, melyeket egy fiatal, de tudományos áldozatkészségéről mindnyájunk előtt ismert magyar főúr, *herceg Esterházy Pál* bútoroztatott be. Ez intézetnek már saját szakkönyvtára is van, működése sikerének záloga pedig az, hogy a munkálatok irányítását dr. *Károlyi Árpád* tiszteleti tagtársunk vállalta magára, akit a vezetésben dr. *Szekfü Gyula* és dr. *Eckhart Ferenc* ig. vál. tagtársaink támogatnak. Az intézetben a múlt nyár óta tervszerű, komoly és eredményes munka folyik, azon szempontokra megfelelően, amelyeket az 1917-iki elnöki program megállapított. Készen áll a magyarországi emigratio történetének törökországi része, a tót pánszláv mozgalmak történetének okmánytára; befejezéshez közeledik az illyr és román nemzetiségi törekvések történetére vonatkozó anyagnak kiválasztása és rendezése, nemkülönben az 1848—49-iki évekből a Batthyány- és Szemere-kabinet, a honvédelmi bizottmány, valamint Kossuth kormányzói levéltárának feldolgozása.

A bécsi levéltárak korlátlan megnyitásának reánk különös érdekekkel bíró eredménye *Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéká*-nak felfedezése volt, amely *Károlyi Árpád* nevéhez fűződik. A nagyterjedelmű hagyaték kiadását társulatunk vállalta magára. Az első kötet »Magyarország újabbkori történelmének forrásai«

czímű kiadvány sorozatunkban csak az imént hagyta el a sajtót, míg a második kötet januárius folyamán fog megjelenni. Az első kötet bevezető tanulmánya, az anyagnak sajtó alá készítése és magyarázata oly magas színvonalú, hogy az a legtúlzottabb igényeket is kielégítheti s alig tévedünk, ha a kötet megjelenését a legutóbbi évek legkimagaslóbb irodalmi eseményének tartjuk.

Ma, a leromlás, az általános elszegényedés, politikai és társadalmi közéletünk ziláltságának szomorú napjaiban Széchenyi eszméinek kultusza növekvőben van. Az ő teremtő és fáradhatatlanul tervező egyénisége ragadja meg mindazok lelkét, a kik azt vallják, hogy multunkban van öröm s jövőnkben van remény. Csak így érthető meg ez a nagy érdeklődés, a melyet Széchenyi döblingi hagyatéka feltalálásának híre váltott ki a közvéleményből, s csakis így volt lehetséges, hogy elnökiünk mellett főként *Zielinski Szilárd* tagtársunk buzgólkodása következtében, de társulatunk élénk szellemi és anyagi érdekeltsege mellett, *külön részvénytársaság* létesüljön Széchenyi összes műveinek, naplóinak, levelezésének és államférfiúi működése emlékeinek kiadására. *Károlyi Árpád* említett kiadványa ezen Széchenyi-sorozat 7. és 8. kötete; ugyanitt fognak megjelenni a naplók *Viszota Gyula*, a levelek *B. Szabó László*, a Rückblick és a Blick *Tolnai Vilmos* tagtársaink szerkesztésében, nemkülönben az a rendőrileg lefoglalt nagyértékű levelezés is, a mely Széchenyi és *Falk Miksa*, illetőleg *Kecskeméthy Aurél* közt folyt a döblingi házkutatást megelőzőleg. Ez utóbbi kötetet *Angyal Dávid* ig. vál. tagtársunk rendezte sajtó alá a *Pester Lloyd-társulat* áldozatkészségéből.

A XIX. század első felének másik vezető egyénisége, *József nádor*, a kinek félszázados nádorsága egybe esik Magyarország újjraébredésének korszakával s a ki az osztrák államférfiakkal szemben törhetetlen energiával védelmezte a magyar nemzet érdekeit s ezzel lehetővé tette a magyarság kulturális és gazdasági megerősödését. Alcsuton őrzött naplóit és leveleit *József főherczeg* Őfensége készségesen bocsátotta társulatunk rendelkezésére, a mely az alcsuti okleveles anyagnak kiegészítése végett kutatása körébe vonván az Országos Levéltár nádori levéltárát, valamint a bécsi állami levéltárat is, nagyobbbszabású kiadványban s ez alapon megírt bevezető tanulmányban kívánja megörökíteni a nagy nádor emlékét. E kiadványt *Domanovszky Sándor* ig. vál. tagtársunk gondolzza, kinek szerkesztésében az első kötet megjelenését a jövő évre várjuk.

A XIX. század második felére vonatkozó kutatásainkat azonban korántsem zárjuk le az emigratióra vonatkozó adatok összegyűjtésével és közzétételével. Figyelemmel kívánunk lenni az 1867-iki kiegyezés és az azt megelőző kísérletek történetének

felderítésére is s e tekintetben súlyt helyezünk azon államférfiak *naplójának, emlékiratainak és levelezésének* közzétételére, a kik ezen korszak vezető egyéniségei voltak. Jelenthetem, hogy *Csengery Antal* hátrahagyott feljegyzéseinek, továbbá *Ghyczy Kálmán* emlékiratának sajtó alá rendezése már folyamatban van, az előbbi kiadvány *Csengery Antal fia, Loránd*, az utóbbi pedig *Angyal Dávid* ig. vál. tagtársunk szerkesztésében, s ezeket tervszerű egymásutánban fogják követni egyéb emlékiratok és naplók.

A *külföldi levéltárak* magyar vonatkozású anyagának rendszeres felkutatását, összegyűjtését és közzétételét, azon elveknek megfelelően, a melyeket társulatunk részletesen kidolgozva és *szabályzatokba* foglalva a Századok 1920. évfolyamában közzé is tett, csaknem valamennyi elnöki megnyitó sürgette. A francia külügyminiszteriumi, a velencei, a simancasi és a porosz állami levéltárak stb. anyagának ismeretét valóban nem mellőzhetjük, ha Magyarország nemzetközi szerepének jelentőségét és mértékét az újkori történelem folyamán ismerni akarjuk. Ezen feladat megoldása a mai viszonyok között szinte elháríthatatlan akadályokba ütközik ugyan, de azért elnökünk fáradozásai következtében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a mai közgyűlésnek már jelenthetjük, hogy társulatunk megbízásából *Holub József* ig. vál. tagtársunk a folyó év folyamán már tájékozódott a *párisi külügyminiszterium* magyar vonatkozású anyagáról, *Szittyay Dénes* jézustársasági atya pedig a *simancasi állami levéltár* Magyarországot érdeklő anyagát vizsgálta át és több hónapi fáradságos munka után hazánk XVI. és XVII. századi történetére, nemkülönben Rákóczy rodostói tevékenységére vonatkozólag elsőrangú történelmi anyag birtokába jutatta társulatunkat. Kutatásainak eredményéről legközelebbi felolvasásüléseink egyikén fog részletesen beszámolni.

Tisztelt Közgyűlés! Ezeréves történelmünk tanúsága szerint a megpróbáltatások, sőt a katasztrófák nálunk tüneményes fejlődésnek és csodás föllendülésnek voltak kiinduló pontjai; véres háborúk, nagy csapások után egészséges nemzetek lelke mintegy varázsütre megrepül alkotásvágygyal és tetterővel. Így követi a dűlást és rombolást a termékeny munka időszaka. Visszaidézve emlékezetünkbe az 1917-iki elnöki megnyitó programját és összehasonlítva azt az imént krónikás egyszerűséggel vázolt eredményekkel, lehetetlen meg nem látnunk társulatunk életében és tevékenységében az egységes munkaprogrammon alapuló, tervszerű együttműködés örvendetes és lélekiemelő jelenségeit. Talán csak az absolutismus korának magyar történetíróiban lobogott annyi tűz és lelkesedés, a mennyi most serkenti komoly és tudatos, sőt nemzetmentő munkára a mi történetíróinkat.

Az adott viszonyok hatása e tekintetben kétségtelen, de az, hogy történetíróink nem magukra hagyatva s nem ötletek vagy pillanatnyi felbuzdulás szerint munkálkodnak, hanem egy mesteri program magasabb szempontok után igazodó irányelvei szerint egységes szellemben építik fel Magyarország újkori történetének templomát, egyedül csak a mi szeretett elnökünk érdeme. Az imént vázolt alkotások most lezáruló ötéves elnöki tevékenységének mindenkor maradandó értékű emlékei lesznek, a melyek hirdetni fogják, hogy a megaláztatások és a reménytelenség e szomorú éveiben a mi elnökünk egyénisége, tettereje, optimismusa és a magyar feltámadás bizonyosságába vetett törhetetlen hite tartotta össze, sarkalta tette, komoly és kitartó munkára a magyar történetírókat.

Nagyméltóságú Elnök Úr! Mi nem ünnepelni, hanem becsületos munkánkról híven beszámolni jöttünk ide. Nagyméltóságod a mai viszonyok között nem barátja az ünnepléseknek, mert azt vallja, hogy most összes energiánkat a restitutio in integrum fáradságos és szívós munkájára kell fordítanunk. De viszont az is természetes, hogy tisztelettel és szeretettel telt szívünkéből elemi erővel tört elő hálás köszönetünk nemcsak az ötéves elnökség nagy eredményeinek láttára, hanem azért is, mert megtanított hinni és bízni egy szebb és boldogabb magyar jövőben. A Gondviselés vezérelje Nagyméltóságod további munkásságát.

Lukinich Imre.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1921. évi decz. 15-én 17 (d. u. 5) órakor tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt : dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Friedreich Endre, dr. Gombos F. Albin, dr. Herzog József, dr. Jakubovich Emil, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Morvay Győző, Nagy Gyula, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. B. Szabó László ig. vál. tagok, dr. Lukinich Imre főtitkár, Novák Nándor pénztárnok.

Elnök az ülést megnyitja s a jegyzőkönyv vezetésére dr. Kossányi Béla titkárságát, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Herzog József és dr. Kollányi Ferencz ig. vál. tagokat kéri fel s jelenti, hogy távolmaradását kimentette dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök, Baranyai Béla titkár.

Napirend előtt : 23. Dr. Fejérpataky László alelnök megemlékezésén a Társulat elnökének, dr. gróf Klebelsberg Kunónak m. kir. belügyminiszterre történt kinevezéséről, meleg szavakban ad kifejezést a választmány tiszteletének és az elnök személye iránt érzett mélyes ragaszkodásának. Javasolja, hogy a választmány üdvözlő iratot intézzen a Társulat elnökéhez és annak átadásával a két alelnököt és a főtitkárt bizza meg. — Helyesló tudomásul van, a javaslat elfogadtatik.

A napirend során: 24. Főtitkár felolvassa a tagajánlásokat. Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1921-től: dr. Heller Károly, a legfőbb áll. számvevőszék elnöke, Baross Gábor pénzügymin. tanácsos, ifj. Madarassy Gábor min. titkár, Hajós Antal okl. mérnök, Lakner Antal vegyész-mérnök, valamennyien Budapest és Haraszty Etel, Nádasd-Ladány, valamennyit ajánlja dr. Csánki Dezső; dr. Rubinek István ügyvéd, nemzetgyűlési képviselő, Kozma Ferencz, a »Futura« r.-t. ügyv. igazgatója, dr. Donáth Leo a »Futura« r.-t. cég-vezetője, Szeleczy Iván a »Pátria« nyomda igazgatója, valamennyien Budapest, valamennyit aj. dr. Czobor Gyula; dr. Jantsits Tibor min. segédtitkár, Fekete-Nagy Antal tanárjelölt, Budapest, mindkettőt ajánlja dr. Madzsar Imre; dr. Szelho Zoltán főgimn. tanár, Miskolcz, ajánlja: dr. Bruckner Győző; Schmidt Rezső orvos-tanhallgató, Budapest, ajánlja: dr. Várnay Ernő; dr. Hofhauser Ödön bankhivatalnok, Budapest, ajánlja: dr. Ányos Lajos; Ungváry József máv. ellenőr, Óriszentpéter, Nagy Béla, Budapest, mindkettőt ajánlja: Nagy Zoltán; Lukinich Dezső gyógyszerész, Egry Margit egyet. hallgató, Budapest, mindkettőt ajánlja a főtitkár; Szalisznyó Lajos városi levéltárnok, Czegléd, Török József joghallgató, Békés, Czeglédi Ifjúsági Kör, Czegléd, Vörös Lajos ref. lelkész, Óriszentpéter, mindannyit ajánlja a titkár. 1922-től: dr. Zsigmondy Kálmán min. oszt. tanácsos, dr. Párniczky Ede min. titkár, Budapest, mindkettőt ajánlja dr. Csánki Dezső; Nagy János, Padányi Gulyás Béla, Kamondy Zoltán, Szendy Vilmos tanárjelöltek, valamennyien Budapest, valamennyit ajánlja dr. Madzsar Imre. — Megválasztatnak.

Alapító tagul jelentkezett Czegléd városa 1000 koronával. — Tudomásul van.

25. Pénztárnok bemutatja a f. é. május—november hónapokról szóló pénztári jelentést. E szerint:

Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1921 apr. 30	50.801	K 66	f
1921 május—november hónapjaiban befolyt.....	27.042	K 85	f
A postatakarékpénztárnál bevétel 1921 május—nov.			
hóban	77.850	K 51	f
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanezen idő alatt	70.633	K 64	f
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1921 nov.			
végén	7.216	K 87	f
Hozzá a P. H. E. T.-Egyesületnél levő folyószámla-			
követelés	76.511	K 91	f
Összes pénzmaradvány 1921 november végén.....	83.728	K 78	f
Tőkésítendő alapítványi természetű töke.....	23.933	K 78	f
A társulat alapítványi természetű törzsvagyonához			
tartozott kisorsolt és beváltott értékpapírok refun-			
dálendő névértéke	19.600	K —	f
Megtérítendő a »Nem alapítványi természetű töke« cz.			
folyószámlának	7.365	K —	f
Lekötött rendeltetése miatt kihatandó az Orsz.			
Szabadoktatási tanácstól kapott.....	20.000	K —	f
és a v. é. k. miniszteriumtól a magyar történet-			
tudomány kézikönyvére kapott 20.000 K-ból....	19.000	K —	f
A pénzmaradványból levonandó összesen.....	89.898	K 88	f
s így 1921 november végén	6.170	K 10	f
hiány mutatkozik.			

Pénztáros folytatólagosan jelenti, hogy a bécsi magyar történelmi intézet vezetőjének a folyó év harmadik negyede végéig terjedő pénz-

tári jelentését az elnökség felülvizsgálta és elfogadta. — Mindkét jelentés tudomásul van.

25. *Fest Aladár* ig. vál. tag felolvassa »X. János pogány magyar-jai« cz. értekezését.

26. *Dr. Döry Ferencz* ig. vál. tag jelenti, hogy a legutóbbi időben felmerült annak a terve, hogy a Társulat az amúgy is hatáskörébe tartozó művészettörténet hatékonyabb művelése céljából kebelében külön művészettörténeti szakosztályt létesítsen. Megokolván a tervnek a mai viszonyaink között való különös jelentőségét, javasolja, hogy a mult ülésen elfogadott és a közgyűlés elé terjesztett módosított alapszabályok a javaslat szellemében kibővítsenek és egyben heterjeszti az új alapszabályok erre vonatkozó fejezetének tervezetét. — Helyeslő tudomásul van. A javasolt alapszabálytervezet elfogadtatik.

28. Főtitkár bemutatja, illetve felolvassa *dr. Károlyi Árpádnak* a Társulat bécsi missziójának f. é. második negyedében kifejtett munkásságáról szóló beszámolóját. — Tudomásul van.

29. Főtitkár bemutatja *Debrecczen sz. kir. város* törvényhatósági bizottságának átiratát és f. évi szeptember hó 30-án tartott rendes közgyűlésében hozott határozatát, mely szerint a nevezett város az egyetemes nemzeti műveltség szolgálatában álló intézménynek, társaságok munkásságát segíteni óhajtván, a Magyar Történelmi Társulatnak, betudva az 1877-ben tett 100 forintos tagsági alapítványt. 15.000 koronás alapítványt ajánl föl.

Elnök kifejezést ad a Társulat hálás érzelmeinek és bejelenti, hogy az elnökség a város tanácsához intézendő átiratban tolmácsolni fogja a Társulat őszinte köszönetét. — A bejelentés helyeslő tudomásul van, az alapítvány köszönettel elfogadtatik.

30. Főtitkár bemutatja a Magyar Tudományos Akadémia átiratát a *gróf Tisza István bizottság* megalakítása tárgyában és bejelenti, hogy az elnökség a választmány utólagos jóváhagyásának reményében a bizottságban a Társulat képviselétével az elnököt, főtitkárt, *dr. Domanovszky Sándor*, *dr. Hóman Bálint*, *dr. Kollányi Ferencz* ig. vál. tagokat bízta meg. — Tudomásul van.

31. Főtitkár jelenti, hogy »*Magyar Külügyi Társaság*« Balkán-bizottságot kíván létesíteni. E bizottság munkáját az illetékes tudományos társaságokkal kívánván megosztani, felszólította a Társulatot, hogy a bizottságba két tagot jelöljön ki. Főtitkár javasolja, hogy a nevezett bizottságba *dr. Hodinka Antal* ig. vál. tag és *Baranyai Béla* titkár küldessenek ki. — A javaslat elfogadtatik.

32. *Dr. Domanovszky Sándor* jelenti, hogy »*Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*«-nak első kötete megjelent. A megjelenést különböző nyomdatechnikai okok hátráltatták, azonban remélhető, hogy a második kötet rövidesen követni fogja az elsőt. — Tudomásul van.

33. Főtitkár bemutatja a még e f. évben megtartandó rendes közgyűlés tárgysorozatát és javasolja, hogy a közgyűlés napjának közelebbi megállapítása, mivel a közgyűlés helyének megválasztásánál nehézségek merültek fel, bizassék az elnökségre. — Az ig. választmány a javaslatot elfogadja.

Kelt mint fent.

dr. Kossányi Béla s. k.,
jegyzőkönyvvezető.

dr. Csánki Dezső s. k.,
elnök.

Hitelesítjük: *dr. Kollányi Ferencz* s. k., ig. vál. tag.
dr. Herzog József s. k., ig. vál. tag.

Az 1919/20. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés !

Az igazgató-választmány 1919. évi december hó 11-én tartott ülésében alulírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat évi számadásait megvizsgálják. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulírt napon a következőleg jártunk el.

Ez idén is felkértük Strömpl János m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteri számvevőségi főtanácsos urat, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelte utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János úr, mint szakértő, kérésünknek eleget tévén. tapasztalatairól az 1. §. alatt mellékelte jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi április hó 20-én Novák Nándor pénztárnok úr lakásán megjelenvén, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1919—20. évi bevételt 145.100 korona 54 fillérben, az 1919—20. évi kiadást 143.328 korona 02 fillérben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1920. évi december 31-én 1772 korona 52 fillér volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1920. évi december hó 31-én kelt 103-ik számlakivonata szerint 1772 korona 52 fillér pénzmaradvánnyal fedezve van.

Ezután áttértünk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél a »Magyar Történelmi Társulat« címén vezetett folyószámla ellenőrzőkönyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél 1920. évi december hó 31-én 25.090 korona volt a készpénzmaradvány, melynek igazolásául csatoljuk a 2. §. alatt az illető folyószámlakivonatot.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1920. évi december hó 31-én összesen 26.862 K 52 fillérnyi készpénze maradt.

A főnapló és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásaiból az átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást mód felett nagyra növeszszék és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot — a Magyar

Történelmi Társulat 1919—20. évi összes bevételeit 171.176 K 74 fillérben és összes kiadásait 144.314 K 12 fillérben állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1920. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 26.862 K 52 fillérben állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1919—20 évi zárószámadás megbírálására. Ezt a zárószámadást 3. % alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1920. évi december hó 31-én 26.862 K 52 fillér volt.

Megjegyezzük, hogy ebből a 26.862 K 52 fillérből 8239 K 03 fillér alapítványi természetű pénz, melynek tőkésítésére a Társulat kötelezve van. Visszafizetendő azonkívül a nem alapítványi természetű tőke számlájára 7364 K 30 fillér és a Társulat törzsvagyonához tartozott kisorsolt értékpapírok beváltási értéke: 15.400 K. Vagyis tényleges tartozásunk összege 31.003 K 33 fillér, a miből levonva a fent kimutatott pénztári maradványt, 26.862 K 52 fillért, fedezetlenül maradt 4140 K 81 fillér.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvét. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 156.050 K-t tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél letétben van 156.050 K névértékű értékpapírban. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 4. % alatt csatolt letétjegyzéke. Az említett letétjegyzék szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület egy darab millenneumi emlékérmét is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvényt is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésben, melyeket szintén alulírottak terjesztettek elő, kimerítően tájékoztattuk a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adományára s felerészben a Régészeti és Embertani Társulat tulajdona. Ügyszintén a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület őrizi Novák Nándor pénztárnoknak 1000 K hadikölcsönkötvénybe fektetett biztosítékát.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1919—1920. év folyamán 17 különböző rendeltetésű alapot kezel. A 17 alap közül 13 alapnak a pénzei folyószámlákon, 4 alapnak a pénzei pedig betétkönyvecsekben vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél. Az egyik alapnak (a 2. sz. alattinak) értékpapírai a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők :

1. Thaly-alap, mely az 5. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1920. évi december hó 31-én 110 K készpénzmaradvánnyal és a 6. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 2100 K n. é. érték-papírral rendelkezett.

2. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« című alap 1920. évi december hó 31-én a 7. % alatt csatolt számlakivonat szerint 17.161 K 36 fillér készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézet-nél a 8. % alatt csatolt értesítés szerint 53.300 koronányi érték-papírvagyona is van.

3. Teleki-alap, mely 1920. évi december 31-én a 9. % alatt csatolt számlakivonat szerint 75 K készpénzmaradvánnyal, a 10. % csatolt betéti jegyzék szerint pedig 900 K n. é. érték-papírvagyonnal rendelkezett.

4. »Teleki Mihály levelezései« alap, a melynek a 11. % alatt csatolt számlakivonat szerint 22.443 K készpénzmaradványa volt 1920 december 31-én.

5. Zichy Jenő-alap 1920 decz. 31-én a 12. % alatt csatolt számlakivonat szerint 2510 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

6. Thallóczy-alap a 13. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1920 december 31-én 2416 K készpénzmaradvánnyal zárult, a 14. % alatt csatolt letéti jegyzék szerint pedig 23.900 K n. é. érték-papírral rendelkezett.

7. »Magyarország újabbkori történetének forrásai« cz. alap, mely a 15. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1920. évi december hó 31-én 70.174 K 40 f tartozással és a 16. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 70.000 K n. é. érték-papírral rendelkezett. E szerint az alapnak 174 K 40 f tartozása van.

8. »Magyar történetírás története« cz. alap, a melynek a 17. % alatt csatolt számlakivonat szerint 206 K készpénzmaradványa, a 18. % alatt csatolt betétjegyzék szerint pedig 4000 K n. é. érték-papírvagyona volt 1920 december 31-én.

9. »Magyarország története német nyelven« cz. alap 1920. évi december hó 31-én a 19. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1062 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a 20. % alatt csatolt jegyzék szerint 14.000 K n. é. érték-papírvagyona van. Így ennek az alapnak végső összege 15.062 K.

10. Magyar hősiesség emléke« cz. alap, melynek a 21. % alatt csatolt számlakivonat szerint 705 K készpénzmaradványa volt 1920 december 31-én.

11. »Diplomáciai források« cz. alap 1920 december 31-én a 22. % alatt csatolt számlakivonat szerint 12.405 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

12. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« egyenlege a 23. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1920 december hó 31-én 1710 K volt, de ez az alap a 24. % csatolt jegyzék szerint 8200 K n. é. értékpapírvagyonnal is rendelkezett.

13. »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapnak 1920. évi december hó 31-én 1615 koronányi készpénzmaradványa volt a 25. % alatt csatolt számlakivonat szerint, de a 26. % alatt csatolt letétjegyzék szerint ez az alap is 15.100 K n. é. értékpapírvagyonnal és 150 koronás betétkönyvecskével bírt.

A 4. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 1920. évi december hó 31-én.

14. A Zichy-codex-alap 43 K 61 fillér.

15. Várnai síremlék-alap 273 K 42 fillérnyi készpénzzel rendelkezett.

Ugyancsak a 4. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 1920. évi december hó 31-én :

16. Szilágyi Sándor-alap 160 K 50 fillér készpénzzel és 2600 K n. é. értékpapírral.

17. »Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja« alap 155 K 58 fillér készpénzzel és 2200 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a »Magyar Történelmi Társulat« cz. folyószámla értékpapírjait a 4. % alatt csatolt letétjegyzék alapján, szembeállítván az 1918 december 31-én volt eredménynyel :

	1918.	1920.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelinté- tézete záloglevél 4'5 %-os-.....	5.800 K	5.000 K
2. Magyar Jelzálog-Hitelbank zá- loglevele 4'5 %-os	48.200 »	33.900 »
3. Magyar koronajáradék-kötvény 4 %-os	31.400 »	31.400 »
4. Pesti Hazai Első Takarékpénz- tár Egyesületi kötvény 4 %-os..	37.200 »	37.000 »
5. Magyar Jelzálog-Hitelbank zálog- levél 4 %-os	14.000 »	13.900 »
6. 6 %-os hadikölcsönkötvény	21.400 »	22.350 »
7. 5'5 %-os állami pénztárjegy	11.400 »	11.500 »
8. Pesti Hazai Első Takarékpénz- tár Egyesületi kötvény 4'5 %-os	1.000 »	1.000 »
9. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti és Embentani Társulattal)	— »	— »
Összesen	170.400 K.	156.050 K.

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Novák Nándor pénztárnok a Társulat pénztárát lelkiismeretesen és szakavatottsággal kezelte, ennél fogva felkérjük a tisztelt közgyűlést, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadni méltóztassék.

Maradtunk tisztelettel :

Budapesten. 1921. évi április hó 29-én.

Dr. Reiszig Ede s. k.,
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Dr. Illés József s. k.,
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1920. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. Magyar Jelzálog-Hitelbanki záloglevél 4½ %-os ..	33.900	K
2. Magyar Jelzálog-Hitelbanki záloglevél 4 %-os	13.900	»
3. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4 %-os	37.000	»
4. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4½ %-os	1.000	»
5. Magyar koronajáradékkötvény	31.400	»
6. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél 4½ %-os	5.000	»
7. Magyar járadékkötvény 6 %-os	22.350	»
8. Állami pénztárjegy 5½ %-os	11.500	»
Összesen	156.050	K.

B) Nem alapítványi természetű tőke.

1. Magyar koronajáradék 4 %-os	10.200	K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4 %-os	3.200	»
3. Magyar járadékkötvény 6 %-os	1.700	»
4. Takarékpénztári könyv a Pesti Magyar Kereske- delmi Bankban	150	»
5. P. H. E. T. Egyesületi folyószámlán	1.615	»
Összesen	16.865	K.

C) Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap.

1. Magyar koronajáradék 4 %-os	6.300	K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4 %-os	1.800	»
3. Magyar járadékkötvény 6 %-os	100	»
4. P. H. E. T. Egyesület folyószámláján	1.710	»
Összesen	9.910	K.

Az A), B) és C) rovaton lévő összes törzsvagyon
1920. évi december 31-én

182.825 K.

A Magyar Történelmi Társulat 1919/20. évi zárószámadása.

A) Magyar Történelmi Társulat.

<i>I. Bevételek.</i>	Előirányzat 1919/20-ra	Eredmény 1919/20-ban
1. Pénztári maradvány	4.425.50	4.425.50
2. Tagdíjak, tagdíjhátralékok, előfizetések	20.000.—	11.328.70
3. Alaptőke utáni kamatok	10.000.—	9.464.41
4. Forgótőke utáni kamatok	500.—	504.22
5. Századok és egyéb kiadványok eladásából	1.000.—	14.012.85
6. A vallás- és közoktatásügyi minis- terium segélye	4.000.—	15.000.—
7. A PHETE. és EMÁBT. adománya	400.—	1.200.—
8. Hirdetésekért	100.—	—.—
9. »Néhai dr. Thaly Kálmán stb.« alap folyószámláról	200.—	269.84
10. A nem alapítványi természetű tőke számlájáról	—.—	—.—
11. Rendkívüli bevételek	36.100.—	67.196.40
12. Remélhető új alapítványok	1.000.—	6.741.52
13. Átfutó pénzek	500.—	2.842.90
Összesen :	78.225.50	132.986.34

II. Kiadások.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	9.000.—	7.540.—
2. A Századok nyomdai és expeditionalis költsége	90.936.56	34.572.12
3. A Századok írói honoráriumai	4.680.—	2.553.85
4. A szolgák díjazása	600.—	1.154.—
5. Irodai költségek	1.500.—	3.649.20
6. A takarékpénztáraktól fölszámított díjak stb.	1.000.—	373.09
7. Az Athenaeumnak stb. különféle nyomtatványokért	2.000.—	995.—
8. A kiadványoknak előző évi raktári kezeléséért	2.000.—	—.—
9. Póztai megbízások költségeire	600.—	—.—
10. Visszafizetés a nem alapítványi ter- mészetű tőke számlájára	11.365.—	4.000.—
11. Remélhető új alapítványok tőkésítése	3.547.51	1.050.—
12. Rendkívüli kiadások	1.000.—	12.766.76
13. Átfutó pénzek	500.—	2.842.90
14. A Magy. Tört. Fletrajzok kiadásánál fölmerült hiány fedezésére	42.069.05	34.626.90
Összesen :	170.798.12	106.123.82

B) Magyar Történeti Életrajzok.

<i>I. Bevételek.</i>	Előirányzat 1919/20-ra	Eredmény 1919/20-ban
14. Előfizetésekből	15.000.—	3.063.50
15. Segély az Akadémiától	—.—	500.—
16. Az Athenaeumtól az átvett példányokért	3.000.—	—.—
17. Clichékért az Athenaeumtól	300.—	—.—
18. A hiány fedezésére az A. főszámla 14. rovatáról	42.069.05	34.626.90
Összesen :	60.369.05	38.190.40

II. Kiadások.

15. Nyomdai számla	56.419.05	35.000.—
16. Írói tiszteletdíj	1.250.—	1.250.—
17. Illustrációk költsége	1.900.—	1.940.40
18. Szerkesztői tiszteletdíj	800.—	—.—
Összesen :	60.369.05	38.190.40

Összevonás :

A) A Magyar Történelmi Társulat bevételei	78.225.50	132.986.34
A) A Magyar Történelmi Társulat kiadásai	170.798.12	106.123.82
Hiány, illetve felesleg	92.572.62	26.862.52
B) A Magyar Történeti Életrajzok bevételei	60.369.05	38.190.40
B) A Magyar Történeti Életrajzok kiadásai	60.369.05	38.190.40
Felesleg	—.—	—.—
A) és B) összes bevétel	138.594.55	171.176.74
A) és B) összes kiadás	231.167.17	144.314.22
Hiány, illetve felesleg	92.572.62	26.862.52
E pénztári maradvánnyal szemben azonban		
a) alapítványi természetű, tőkésítendő összeg		23.639.03
b) visszafizetendő a nem alapítványi tőke számlájára ..		7.364.30
Összesen :		31.003.33
vagyis fedezetlen		4.140.81
a mihez hozzászámítva az 1919/20. évi kiadványok utáni tartozásunkat a nyomdánál (ebből a M. Tört. Életrajzokra esik 34 626.90)		61.623.43
az összes ráfizetés az 1919/20. évi kiadványokra		65.764.24

A Magyar Történelmi Társulat 1921. évi költségvetése.

<i>I. Bevételek.</i>	Eredmény 1919/20-ban	Előirányzat 1921-re
1. Pénztári maradvány	4.425.50	26.862.52
2. Tagdíjak, tagdíjhátralék, előfizetések	11.328.70	40.000.—
3. Alaptőke utáni kamatok	9.464.41	6.000.—
4. Forgótőke utáni kamatok	504.22	500.—
5. Századok és más kiadványok eladásából	14.012.85	2.000.—
Átvitel	39.735.68	75.362.52

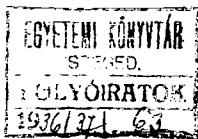
	Bredmény 1919/20-ban	Előirányzat 1921-re
Áthozat.....	39.735.68	75.362.52
6. A vallás- és közoktatásügyi minis- terium segélye	15.000.—	10.000.—
7. A PHETE. és EMÁBT. adománya ..	1.200.—	700.—
8. »Néhai dr. Thaly stb.«-alap folyó- számláról	269.84	100.—
9. A »Magyarország újabbkori történe- tének forrásai« cz. folyószámláról	—	65.764.24
10. A »Magyar történettudomány kézi- könyvé«-re	—	10.000.—
11. Rendkívüli bevételek	67.196.40	1.000.—
12. Remélhető új alapítványok	6.741.52	10.000.—
13. Átfutó pénzek	2.842.90	1.000.—
Összesen :	132.986.34	173.826.76

II. Kiadások.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	7.540.—	5.200.—
2. Az 1919/20. évi kiadványok nyomdai költségeire	42.069.05	61.623.41
3. A Századok 1921. évi nyomdai és expeditionalis költségei	34.572.12	100.000.—
4. A Századok írói honoráriumai.....	2.553.85	
5. A szolgák díjazására	1.154.—	900.—
6. Irodai költségek	3.649.20	5.000.—
7. A takarékpénztáraktól fölszámított díjak stb.	373.09	500.—
8. Az Athenaeumnak különféle nyom- tatványokért	995.—	800.—
9. A kiadványok raktári kezelése stb. .	—	2.000.—
10. Póztai megbízások költségeire	—	500.—
11. Visszafizetés a nem alapítványi természetű tőke számlájára	4.000.—	7.364.30
12. A »Magyar történettudomány kézi- könyvé«-re	—	10.000.—
13. Rendkívüli kiadások.....	12.766.76	1.000.—
14. Tőkésítendő alapítványok	1.050.—	23.639.03
15. Átfutó pénzek	2.842.90	1.000.—
Összesen :	106.123.82	219.525.76

Összegezés.

I. Bevétel.....	132.986.34	173.826.76
II. Kiadás	106.123.82	219.525.76
Felesleg, illetve hiány	26.862.52	45.699.00

1921 június havában fizettek:**a) alapítványt:**

Dr. Lukinich Imre 100 K
 Herczeg Esterházy Mária 2000 »

b) tagdíjat:

1919-re: dr. Bathó Béla (5 K), Szentgotthárdi áll. főgimnázium (15 K), Szóts Gyula (5 K), összesen 25 K.

1920-ra: dr. Bathó Béla (15 K), Budapesti kir. m. tud.-egyetem m. művelődéstörténeti gyűjteménye (9 K), Szentgotthárdi áll. főgimnázium (10 K), Szóts Gyula (15 K), összesen 49 K.

1921-re: dr. Bathó Béla (20 K), Budapesti kir. m. tud.-egyetem m. művelődéstörténeti gyűjteménye (60 K), Felsőlövői ág. h. ev. főgimnázium (25 K), Szabó Kálmán (15 K), Szóts Gyula (60 K), összesen 180 K.

1922-re: Budapesti kir. m. tud.-egyetem m. művelődéstörténeti gyűjteménye (6 K), összesen 6 K.

Mindösszesen 260 K.

1921 július havában fizettek:**tagdíjat:**

1919-re: Budapesti Eötvös-Collégium (15 K), Székesfehérvári áll. főreáliskola (15 K), összesen 30 K.

1920-ra: Budapesti Eötvös-Collégium (15 K), Hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium (5 K), Kecskeméti áll. főreáliskola (15 K), Székesfehérvári áll. főreáliskola (15 K), összesen 50 K.

1921-re: dr. Arányi Erzsébet (50 K), Budapesti Eötvös-Collégium (60 K), Hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium (50 K), Kecskeméti áll. főreáliskola (60 K), Relkovic Davorka (35 K), Relkovic Néda (35 K), Székesfehérvári áll. főreáliskola (20 K), Taborsky Ottó (60 K), Török János (60 K), összesen 430 K.

1922-re: Kecskeméti áll. főreáliskola (25 K), összesen 25 K.

Mindösszesen 535 K.

1921 augusztus havában fizettek:**a) alapítványt:**

Dr. Lukinich Imre 300 K

b) tagdíjat:

1919-re: dr. Bruckner Győző (15 K), Komjáthy Aladár (45 K), összesen 60 K.

1920-ra: dr. Bruckner Győző (15 K), Komjáthy Aladár (45 K), összesen 60 K.

1921-re: dr. Bruckner Győző (60 K), Komjáthy Aladár (60 K), Miskolczi Múzeum (20 K), összesen 140 K.

Mindösszesen 260 K.

1921 szeptember havában fizettek :**tagdíjat :**

- 1915-re:** Feleký Károly (50 K), összesen 50 K.
1916-ra: Feleký Károly (50 K), összesen 50 K.
1917-re: Feleký Károly (50 K), összesen 50 K.
1918-ra: Feleký Károly (50 K), összesen 50 K.
1919-re: Feleký Károly (50 K), Miskolczi ref. főgimnázium (3 K),
 összesen 53 K.
1920-ra: Feleký Károly (50 K), Miskolczi ref. főgimnázium (15 K),
 összesen 65 K.
1921-re: Budapesti tisztviselőtelepi főgimnázium Széchenyi önképző-
 köre (80 K), Feleký Károly (3 dollár), Follajtár József (60 K), Mathea
 Károly (40 K), Miskolczi ref. főgimnázium (60 K), Varga Antal (50 K),
 összesen 290 K és 3 dollár.
1922-re: Feleký Károly (3 dollár), Miskolczi ref. főgimnázium (22 K),
 összesen 22 K és 3 dollár.
1923-ra: Feleký Károly (3 dollár), összesen 3 dollár.
 Mindösszesen 630 K és 9 dollár.

1921 október havában fizettek :**a) alapítványt :**

Dr. Lukinich Imre 100 K.

b) tagdíjat :

- 1919-re:** dr. Rásky Béla (15 K), összesen 15 K.
1920-ra: dr. Rásky Béla (15 K), összesen 15 K.
1921-re: dr. Rásky Béla (34 K), Szombathelyi áll. leánygimnázium
 (50 K), összesen 84 K.
1922-re és a következő évre: dr. Haraszi Etelka (10 K),
 dr. Jánossy István (100 K), Szombathelyi áll. leánygimnázium (50 K),
 összesen 160 K.
 Mindösszesen 274 K.

1921 november havában fizettek :**a) alapítványt :**

Dr. Lukinich Imre 100 K

b) tagdíjat :

- 1918-ra:** dr. Bartoniek Emma (10 K), összesen 10 K.
1919-re: dr. Bartoniek Emma (15 K), összesen 15 K.
1920-ra: dr. Bartoniek Emma (15 K), dr. Gesztesi Gyula (60 K),
 dr. Győri Tibor (15 K), dr. Jászai Rezső (15 K) Kresz Ferencz (15 K),
 összesen 120 K.
1921-re: dr. Bartoniek Emma (50 K), Budapest: Országos levél-
 tár (50 K), Ernyey József (50 K), dr. Ferenczi Zoltán (50 K), dr. Gesztesi
 Gyula (60 K), dr. Győri Tibor (35 K), dr. Jászai Rezső (35 K), Kati
 Erzsébet (15 K), Kresz Ferencz (50 K), Milhoffer Sándor (50 K), dr. Szarka
 Gyula (50 K), dr. Tóth Lajos (15 K), összesen 510 K.
1922-re és a következő évre: Budapest: Országos levéltár (10 K),
 dr. Szarka Gyula (70 K), összesen 80 K.
 Mindösszesen 735 K.

Novák Nándor, pénztárnok.
 Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.

KÉRELEM.

Gr. Széchenyi István összes munkái során **levelezésének** kiadásával **dr. Bártfai Szabó László** múzeumi igazgató urat bíztuk meg. Már eddig is sikerült mintegy 2000 kiadatlan levelet összegyűjteni, de hogy a levelek gyűjteménye lehetőleg teljes legyen, felkérjük mindazokat, akiknek birtokában Széchenyi által írt, vagy hozzá intézett kiadatlan levél van, hogy azok lemásolását szíveskedjenek lehetővé tenni. A bejelentéseket egyenesen *dr. Bártfai Szabó László* úr címére a *Magyar Nemzeti Múzeum*-ba kérjük.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

FÖLHÍVÁS.

A Magyar Történelmi Társulat külön

művészettörténeti szakosztályt

szervez. Fölkérjük tehát tagjainkat, hogy a kik e szakosztályba tagul belépni akarnak, e szándékukat Társulatunk *titkári hivatalának* (I., Vár., Országos Levéltár) jelentsék be. A szakosztály tagjai csak a Magyar Történelmi Társulat tagjai lehetnek. A szakosztályi pót-díj, külön évi **40 K**, melynek ellenében a szakosztály tagjai *kedvezményes áron* szerezhetik meg az *Orsz. Szépművészeti Múzeum* évkönyveit és azokat a *művészettörténeti kiadványokat*, melyeket Társulatunk időnként rendelkezésükre bocsájt.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

TISZTELT TAGJAINK SZÍVES FIGYELMÉBE!

A nyomdaköltségek és papírárak állandó emelkedése folytán a Századok-at *nagy áldozatok árán* is csak úgy tudjuk megjelentetni, ha tisztelt tagjaink tagsági kötelezettségüknek *pontosan* eleget tesznek.

A folyton fokozódó drágaság miatt folyóiratunkat a jövőben csakis annyi példányban nyomathatjuk, a hány fizető tagunk lesz és így hátralékos tagjainknak ezentúl még abban az esetben sem küldhetjük meg a Századok megjelenő számait, ha tagdíjhátralékukat később ki is egyenlítik.

Felkérjük ennélfogva tisztelt tagjainkat, hogy *a multkori füzethez mellékelt befizetési lap felhasználásával* úgy az 1922. évi tagdíjukat, mint az előző évekről esetleg fennálló hátralékukat mielőbb rendelkezésünkre bocsájtani — és Társulatunknak hazánk jelenlegi válságos helyzetében fölötte fontos missióját tőlük telherőleg egyébként is (taggyűjtés, alapítványfelemelés, adományok által) támogatni szíveskedjenek.

Részünkről igyekezzünk elhárítani azokat az akadályokat, a melyek az utóbbi időben főleg a nehézkes raktárkezelésből kifolyólag a tagilletmények és megrendelések gyors szétküldését késleltették és kérjük tisztelt tagjainkat, hogy ezen törekvésünket lakás- és címváltozásuk, továbbá esetleges panaszaik bejelentésével (*Magyar Történelmi Társulat Titkári Hivatala*, Budapest, I., Vár, Országos levéltár) előmozdítani szíveskedjenek.

Budapest, 1922 január havában.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELNÖKSÉGE.

Tájékozással megjegyezzük, hogy a *rendes tagsági díj* az 1918. év végéig évi 10 K, az 1919. és 1920. évekre évenként a rendes évi 10 K tagdíjon felül 5 K pótdíj, az 1921. évre 40 K pótdíj fizetendő; az 1922. évtől kezdve a tagdíj évi 60 K; az igazgató választmány határozata értelmében 2.000 koronánál, *erkölcsi testületétől 5.000 K-nál* kisebb összegű alapítványt nem fogadunk el; a Magyar Történelmi Életrajzok 1918—20. évfolyamaiban megjelent Bezerédj István két kötetes életrajzát azoknak a t. Tagjainknak, a kik a Századokban időnként közzétett kedvezményes előfizetési díjat be nem küldték, 120 koronás kedvezményes áron adjuk; az 1921. évre a Magyar Történelmi Életrajzoknak *nincs* kiadványa; a Századokban az alapítványok összegét és a beküldött tagdíjaknak mely évekre történt elszámolását mindenkor nyugtázzuk; kérjük azonban, hogy a tagdíjakat és egyéb befizetéseket mindig 1099. sz. *póstatakarékpénztári számlánkra* eszközöljék, mert a póstaútványnyal vagy különösen a tévesen a Századok szerkesztőségének beküldött összegekből újabb kézbesítési és átutalási díjak morzsolódnak le, a melyek fizetése nagy kárt okoz a Társulatnak, a mikor a Századokat a mai viszonyok közt a Társulat amúgy is az *önköltségi áron alul* adja tagjainak.

51593

Seng. 1922. július.

1-10.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LVI. ÉVF. 1-5. SZ. 1922. JANUÁR-MÁJUS
BUDAPEST, 1922. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

FELHÍVÁS! Kérjük hátralékos tagjainkat, hogy hátralékaikat mielőbb fizessék be, mert a mai magas nyomdai előállítási költségek mellett különben kénytelenek volnánk a Századok kiadását beszüntetni.

Tartalom.

	Lap
Csánki Dezső: IV. Károly király †	305
Lábán Antal: Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról	306
Miskolczy István: Nápolyi László (I. közl.)	330
Fejér Géza: Magyarország területe a X. század közepén Konstantinos Porphyrogenetos De administrando imperioja alapján	351
Történeti irodalom.	
Fraknói Vilmos: A magyar királyválasztások története. <i>Ism. Szabó Dezső</i>	381
B. Szabó László: Oklevéltár a gr. Csáky család történetéhez. I. 1—2. <i>Ism. Döry Ferencz</i>	387
Hillebrand Jenő—Bella Lajos: Az őskor embere és kultúrája <i>Ism. Oroszlán Zoltán</i>	391
Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. <i>Ism. Oroszlán Zoltán</i>	396
Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely hunhagyomány. <i>Ism. Hajnal István</i>	400
Takáts Sándor: A régi Magyarország jókedve. <i>Ism. Zsinka Ferencz</i>	400
Veress Endre: Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. <i>Ism. Divéky Adorján</i>	402
Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. <i>Ism. Domanovszky Sándor</i>	407
Kapossy János: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei <i>Ism. Domanovszky Sándor</i>	407
Szabó Ervin: Társadalmi és pártharczok a 48—49-es magyar forradalomban. <i>Ism. Mályusz Elemér</i>	410
Schlitter, H.: Versäumte Gelegenheiten. <i>Ism. Mályusz Elemér</i>	417
Gyóffy Tibor: A probatárdiktátúra a közegészségügy terén. <i>Ism. —y—r</i>	421
Isoz Kálmán: Latin zenei paleográfia és a Pray-kódex zenei hangjelzései. <i>Ism. Gárdonyi Albert</i>	422
Bretholz, Bertold: Geschichte Böhmens und Mährens. <i>Ism. Bruckner Győző</i>	423
Pigler Andor: Olasz freskóciklus a Szépművészeti Múzeumban. <i>Ism. Gch.</i>	427
Folyóiratszemele	429
Tárca.	
Karácsonyi János: A váradi káptalan megrontása	440
Wertner Mór †	451
Zsinka Ferencz: Szilády Áron †	452
Hivatalos értesítő	454

A szerkesztésért és a kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi 60 K; előfizetők a Századokat 100 K-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099.**

IV. KÁROLY KIRÁLY.

† 1922 április 1.

Történelmünk nagy erőtényezői közül az utóbbi évszázadokban talán egy sem magaslik ki annyira, mint a hazánk és a szomszédos országok sőt birodalmak feletti uralkodásra hivatott dynastia ereje és hatalma.

Évszázadok folyamán sajnosan szemlélhetjük, mint kerül gyakran ellentétbe ez az óriási erő és hatalom, a saját legbensőbb ösztöne, vágya és érzelme által vezérelt magyar nemzet élniakarásával, legmagasabb politikai és kulturális céljaival. S viszont, a legutóbb lefolyt félszázad történetében csodálva állapíthatjuk meg, mint válik a virágzás alapjává e két nagy erőnek egyensúly és harmónia állapotára való törekvése.

És ekkor hirtelen — óh milyen végzet — egy rettentő vihar egyszerre dönti le e hatalmas dynastia több évszázados törzsét, s szaggatja darabokra évezredes országunk és nemzetünk testét.

Elképzelhette-e közülünk valaki, valaha, ily hatalmas élőfa döntét, ily egységes föld, nemzet- és államszervezet szétszaggattatását? s megállhat-e érző ember közömbösen, és megállhat-e a történetíró méltánylás nélkül ily rettentő sorsok látványa előtt?

És ennek az emberi és fejedelmi életsorsnak tragédiája egy, ereje teljében ősei trónjára lépő férfiú személyében testesül meg, a kit, mint biztató reménységünket, a nagy vihar kitörésekor szívünk örömeérzelmeivel üdvözlöttünk, a kinek fejére az erőfeszítésnek súlyosbodó napjaiban egy vitéz és bizakodó nemzet hűsége és lelkesedése helyezte az erővel megáldott szent symbolomot, s a kinek korai sírja felé most csupán bánatos részvétünk érzelme szállhat.

Az ő sorstragédiája gyászos betöltének, a távolban váratlanul bekövetkezett halálának emberileg megrázó eseményét, s e fölött érzett mély szomorúságunkat örökítsük meg mi is — megismétlődő aggodások és fájdalom egyik szomorú hétköznapiján — egy elsuhanó ünnepi pillanat fájó megemlékezésében.

Csánki Dezső.

Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról.¹

1842 február 28-án jelentés érkezett Metternich herceg segítőtársának, a bécsi rendőrminisztérium főnökének, *Sedlnitzky* grófnak Pestről: Pár napja nagy pezsgős mulatság volt a Vadászkürt szállóban, mely 9—11-ig tartott. Jelen voltak Pejacsevics gróf, Zoltán, Pulszky, Bonis, Bárczay, Harsányi, Zobel. (Mind politikusok.) Mikor már kissé becsiptek, az alkotmány sebeiről beszélgettek és egyhangúlag az volt a véleményük, hogy az alkotmányt radikálisan át kell alakítani, bármily kormányforma alapján is. Azután ittak e kiáltással: Trema Vienna! Miután még a kormánynak különböző despotikus eszközeiről társalogtak, arra a tréfás ötletre jutottak, vajjon ebben az annyira bizalmas és intim baráti társaságban van-e titkos rendőri bizalmi férfi? Jót nevettek ezen, mert egymást teljesen szívük mélyéig ismerték és megszámozták a jelenlevőket. Mikor látták, hogy heten vannak, azt mondták, hogy még öt hiányzik ahhoz, hogy egy rendőri confidens legyen köztük, mert tizenkét jóbarát között feltétlenül van egy. De, mondták, mégis csak lesz a hét között egy félconfidens, vagyis olyan, a ki nem magával Sedlnitzkyvel levelezik, hanem egyik helyettesével. Ismét hangos hahotára fakadtak mind a heten. Így szól a jelentés.² Hatan jóízűen nevetettek ott a Vadászkürtben, egyikük azonban csak azzal a fagyos állandó mosolylyal, mely mögött nem a nyíltság lakozik. A jó barátok tévedtek. Nem egy félconfidens, hanem egy egész volt közöttük. Harsányi Pál, Bakabánya követe volt az, — mint azt megállapíthattam — a ki e jelentést írta s a ki Mihalik Pál néven gyakran küldött jelentéseket Bécsbe havi 80—90 pengő

¹ Felolvasta a Történelmi Társulatnak f. é. február havi felolvasó-ülésén. A jelentések a bécsi belügyi levéltárban levő »rendőri levéltárból« (Polizei-Archiv) valók. Szerző e tárgyról könyvet ír, mely legközelebb jelenik meg magyar és német nyelven a Ricola kiadócégénél Bécsben.

² Pol. Archiv 1894. sz. ex 1842.

forintért, meg 1000 forintos előlegért.¹ Sokat lát, sokat hall, tehát szükség volt szolgálataira Bécsben. Sedlnitzky a pezsgős mulatságról szóló jelentést felterjeszti Ófelsége elé több hasonló tárgyú jelentéssel együtt, melyek mind arra vallottak, hogy Magyarországon immár »veszedelmes« a helyzet.

Egy rendszer képe áll e jelentésben előttünk. E rendszer emberi alakban így fest: borotvált arcz, márványszerű, mozdulatlan vonások, sem szeretet, sem gyűlölet nem látszik rajta, sem öröm, sem fájdalom nem jut benne kifejezésre, hevesség, harag nem szólal meg. Ilyennek mutatkozik memoirejaiban.² Ez *Metternich* herczeg, Ausztria külügy-minisztere, majd kancellárja 1800-tól 1848-ig. Gondolkodó, érző ember volt, ki életében a legművészibb tökélyre vitte az önuralmat, az önfegyelmézést. Ennek következménye csak merevség lehet, pedig az élet örök változás. »Erdekek támadnak, erők fejlődnek, melyeket szabályozni kell, igények, miket szükséges kielégíteni. Okvetlenül bukik a merev rendszer, mely minden alkut, minden egyezkedést kizár. Folytonos alku, kora engedmény, egyezkedés a békés átalakulás feltétele. Hol minden ajtó csukva van, kapustól rontanak be a szenvedélyek.«³ A merev rendszerek buknak, bukásukban helyreáll az egyensúly, de míg e tragédia lejátsszódik, sok összeütközés, küzdelem zajlik le. Magyarország e tragédiájában sok drámai fordulat, sajátos jelenetek halmaza látható, de olyan jelenetek is élénkítik a szörnyű valót, melyek grotesk mivoltukban kaczajra készítetnek, de e kaczaj gyakran könnyeket fakaszt szemünkben.

Ferencz császár és király kiváló jóindulatú uralkodó volt. Szerette az audienciákat, bécsi dialektusban beszélt, természetesen óriási népszerűségnek örvendett. Mindez meg-egyezett az osztrák, közelebbről bécsi lélekkel. Kellemes volt az az érzés, az a tudat, hogy az állam mindenről atyailag gondoskodik.⁴ Így vész ki idővel teljesen az önbizalom hite és helyét a gyámkodás foglalja el. *Ferencz* császárban is megvolt a habozás, az önerejében való bizalmatlankodás. Helyette tett, helyette gondolkodott *Metternich*.

Mindenféle jellemzésnél találóbban áll előttünk *Metternich* herczeg, mikor azt mondja önmagáról: »Öreg doktor

¹ Pol. Archiv 9078 és 9426 ex 1842.

² V. ö. Strobl F.: *Metternich und seine Zeit*. I. Wien (Stern).

³ Csengeri A.: *Szónokok és státusférjak*. 1851. 192. l.

⁴ V. ö. Meyer F. M.: *Gesch. Österreichs*. Wien (Braumüller) 1900. II. k. 541. l. és *Kronos: Handbuch d. Gesch. Österreichs*. IV. 618. s k. l.

vagyok én a nagy világispotályban!¹ A jó öreg doktor bácsik ezernyi jótulajdonságával övezve, de nem egy gyöngeséggel, hiánynyal terhelve. Legalább is rövidlátó vagy rosszul látó volt gyakran az öregedő orvos, de ez a baja meg volt már pályája elején is. Sőt tán épp ennek tudatában iparkodott nem is egy, hanem sok-sok szemüvegre szert tenni. E szemüvegek, a bécsi központi Polizeihofstelle, vagyis rendőrminisztérium bizalmi férfiai, a confidensek. Metternich a központosított államformát nem tartotta eléggé ruganyosnak, de természetesen az összállam egyes részeit a fejfel, vagyis Béccsel szoros kapcsolatban akarta tartani. Sajátos vegyülete ez a merev rendszernek a mozgékony fejlődő rendszerrel. Innen magyarázható és érthető Metternichnek Cassandra szerepe. Láta, hogy baj lesz, a nagy események előre vetett árnyékának közeledtét észrevette; ok és okozati összefüggésekre irányul figyelme, mikor az államconferentiának egyik ülésén 1843-ban rámutat arra, hogy a XVIII. század »szellemnélküli« törekvéseinek következményeképen jött létre az a sok erkölcsi és törvényhozási lim-lom, melyet 1814 óta Nyugat-Európában a jelen legfontosabb feladatának tekintenek.²

1815-től kezdve Európa történelmének tartalma semmi egyéb, mint a népek vágya, küzdelme, harcza, a népképviselői alkotmányosságra egyrészt, az uralkodók és államférfiak ellenállása ez irányzat ellen másrészt.³ — Assisi szent Ferenczcel a XIII. század elején tetőpontjára emelkedett a nyugati keresztény világnak az a nagy mozgalma, mely nem szorítkozott csupán a vallás terére, hanem tulajdonképeni előkészítője és mozgató ereje lett a modern kultúrának.⁴ Ép így ölt testet a XVIII. század közepén Newton, Locke, Voltaire, Rousseau munkáiban az az egyénekből kiinduló, de tömegek tudatalatti vágyát, óhaját kifejező szellemi mozgalom, melynek küzdelme a legújabb korig kihat. Bonyolult gondolatvilág, háborgó érzelemvilág, széthúzó akaratvilág áll előttünk a XIX. század elején.

E felvilágosult despotismusban gyökerező rendőrállamban az egész és az egyes, a tekintély és a szabadság

¹ Metternichnek a nádorhoz írt levelében, 1843 jan. 26, a bécsi állami levéltárban. V. ö. Schlitter H.: Aus Österreichs Vormärz. III. Wien. Amalthea 1920. 5. és 79. l.

² Metternich beadványa a Staatskonferenzhez. 1843 decz. 31., l. Schlitter id. m. 6. l.

³ V. ö. Meyer: Gesch. Österr. II. 569.

⁴ Thode H.: Franz v. Assisi und die Anfänge d. Renaissance. Berlin, 1904.

viszonyának kérdése igen egyszerűen van megoldva. Az egyén boldogulása és szabadsága csak a tekintély feltétlen uralmának biztosítása által érhető el. Ebből következik, hogy e biztosítást eszközlő rendőrség vagy policzia minden módot felhasznál céljai elérésére s ily módon nyilvános és titkos részre oszlott. Ép második József volt az, a ki a policziát államosította. A *titkos szolgálat*, »Geheimer Dienst«, ekkoriban még tulajdonképeni szervezet nélkül működött. Az első lépést azonban követte a második, a mennyiben a kalapos király szabályzatot dolgoztatott ki a titkos szolgálatról. Az instructió a megfigyelendő dolgokról és az igénybe veendő utakról, módokról szól.¹ A titkos szolgálatnak legelőbb is a hivatalnokok munkásságára és magaviseletére kell ügyelnie: megvesztegethetők-e, vannak-e külföldön rokonaik, milyen az életmódjuk. Azután puhatolódznia kell mit beszélnek az uralkodóról, meg a kormányról; milyen a nép hangulata, nem hallhatók-e izgató megjegyzések, észrevételek. Meg kell figyelnie a katonaságot, sőt a papságot is. Eberen ügyeljen arra, nem terjesztenek-e tévtanokat a nép között. A titkos szolgálat a vidékkel, sőt a határos külfölddel is tartson fenn élénk magánlevelezést. Szükség van cselédelhelyező intézetek szervezésére is; ezáltal lekötelezik a cselédek és akad majd közöttük olyan, a kit fel lehet használni arra, hogy gazdáikról és viszonyaikról hasznos híreket közöljön. Sőt megfelelő elővigyázattal a zsidók szintén jó szolgálatokat tehetnek. A míg gyanuról van szó, csinyján kell bánni mindenkivel szemben, ha azonban tények állanak rendelkezésre, akkor a legerélyesebben kell eljárni, mert az állam iránti kötelességek semmiféle könyörületet, méltányosságot nem ismernek, nem engednek meg.

Ily módon lett a titkos szolgálat állami intézménynyé II. József idejében 1790-ben. Három évre rá már mint *Polizeihofstelle* szerepelt és Pergen gróf lett a rendőrminiszter.² 1801-ben megbővült működési köre, mert a nagyfontosságú censura is bevonatott hatáskörébe. A jakobinus érzülettől való félelem, a francia forradalom kihatásai, a magyar »elégületlenek« összeköttetései a külfölddel voltak okai a szellemi

¹ Fournier A.: Kaiser Joseph II. und der »geheime Dienst«. Österreichische Rundschau XXVIII. kötet. Wien, 1911. 27—37. l. A policzia fogalmának fejlődéséről l. Conrad-Elster-Lexis: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Band VI. Jena (G. Fischer), 1910, »Polizei« alatt.

² Az 1793. évi protokollum (Pol. Archiv) 1. sz. bejegyzése már Polizey Ministeriumról szól; a 2. sz. pedig Pergen grófnak »rendőr-miniszterre« történt kinevezését közli.

élet e tudatos igába hajtásának. Gyanus volt nemcsak az írói tehetséggel való visszaélés, hanem maga a tehetség, az egész műveltség. Igen jellemző a cenzúra hatáskörének illetén meghatározása: A cenzúra ne nehezítse meg egy hasznos könyvnek megjelentetését, csupán csak azt zárja ki, a melyik téves, ártalmas és veszélyes nézeteket terjeszthetne. Így tehát felügyelete nem szorítkozhatik csupán csak könyvekre, hanem színdarabokra, újságokra, prédikációkra, a néphez intézett szónoklatokra, még inkább a képekre és rézmetszetekre! ¹ A titkos policzia gondja és figyelme kiterjedt mindjobban Magyarországra is. ²

A magyar nemzeti jellemvonások azonban nem tudtak megalkudni a rendőrségnek állami óvintézkedésszerű szervezésével. Lassanként, szinte lopva lehetett csak becsempészni azokat az intézményes szervezeteket, melyek az állami élet terén a reactió legerősebb fegyvereivé lettek.

A rendőrminisztérium I. Ferencz idejében növekedett tartalomban, kiterjedésben. Míg II. József idejében az állam java érdeke és az egyén java, érdeke nem állottak élesen szemben egymással, később mindjobban megnagyobbodott az úr s az alattvaló mélyen leszállott. Hogy itt a mélyben mily szörnyű kavarodások történtek, ismeretes. Elfeledték, semmibe sem vették Humboldt Vilmos szavát: »A minek az emberben fejlődnie kell, annak benső énjéből kell kiindulnia, nem pedig külső beadás következtében; az állam pedig semmi más, mint egyes emberi módon ható és szenvedő erők összessége.«

A rendőrminisztérium munkája, befolyása mindjobban megnagyobbodott, a visszaélések nem kevésbé. Hogy mily magas polczra emelkedett és mily hatalomra tett szert, legjobban Metternich egyik kijelentése bizonyítja; a kanczel-

¹ Sonnenfels: Grundsätze der Polizey, Handlung u. Finanz. Wien, 1798. 119. l.

² A nádor főherczeg Ófelségének előterjesztést tesz a rendőrség szervezéséről Magyarországon. Pergen gróf szakvéleményében hosszasan elmélkedik az ügyről, mert hisz »Magyarországon a Martinovics szelleme még nem aludt ki«. Szerinte az egész országra kiterjedő szervezetre van szükség és ha ez »rendőrség« néven nem létesülhetne (a II. József korabeli rossz emlékek miatt), egy külön közbiztonsági comissiót kell szervezni, melybe összefutnának az országban szerte ágazó hűségesség jelentésvivői hírei. A nádor erre igen egyszerűen azt feleli, hogy a magyar ember nem bírja a titkot és ha titkos instrukciókról hallana, nyomban a II. József rendőreire gondolna s nagy elégtelenség kapna lábra, a mi »mostanában mellőzendő«. Az osztrák hatóságokkal való concentratiót ez ügyben azonban szívesen veszi. (Pol. Archiv 979 ex 1798.)

lár ugyanis e szavakkal hajt térdet, fejet a policzia előtt: A magas rendőrség a politikával oly szoros kapcsolatban áll, hogy némely tekintetben még uralkodik is felette.¹ A Napoleoni idők újabb ösztönzéssel szolgáltak a policzia leleményességére. Pergen gróf utódja 1803-ban, Sumerau báró, új módokat ajánl Ófelségének arra nézve, hogy miképpen lehetne pontos értesüléseket szerezni politikai és más tekintetben. Meg kell nyerni bizalmat érdemlő előkelő egyéneket, a kik a legjobb társaságban bejáratosak s ott megfordulva hallomásaik útján értékes adatokkal szolgálhatnak.² Természetesen továbbra is megmaradtak a confidensek meg a detektívszerű szolgálatokat teljesítő közegek. Egy 1817-ből való jelentésből³ például egész modern detektívmegfigyelés eredménye tűnik ki. A híres és mindinkább gyanussá váló Hormayr osztrák író Bécsből Sanct Pöltenbe és Lilienfeldbe utazott, Mailáth János gróf történetíróval együtt. Az elutazástól visszatértükig pontosan megfigyelik a nyomukat követő detektív confidensek, hogy hol és mikor jártak, kivel beszélgettek és e jelentés alapján azután megfigyelés alá veszik a velük érintkezett embereket. — Jellemző a titkos rendőrség »fontosságára«, a mit a nádor-főhercegről jelentenek 1813-ban: A főherczegre nem lehet ráismerni, ha Bécsben van; alig mer hangosan beszélni, mert biz' Isten azt hiszi, hogy Hager br., a rendőrfőnök, kukucskál ki szobája minden zugából.⁴ Az előkelő bizalmiak között volt olyan is, a ki »nem állított ki nyugtát«, vagyis a ki meggyőződésből, lelkesedésből dolgozott. Mások fizetést is kaptak. II. József idejében a titkos szolgálat költségei évi 10.000 forintra rúgtak; ezt a pénzt a rendőrfőnök egyenesen a fejedelemtől kapta negyedévi részletekben. Ez összeg a bécsi congressus idejében, 1815-ben már évi 50.000 forintra rúg, a mi természetesen is, hisz egy-egy kiváló erő díjazása szépen emelkedett. Így pl. egy igen nagy kvalitású előkelő bizalmi férfiú 500, majd 1000 forint honoráriumot kapott egy hónapra. Tévedés volna azonban, ha azt hinnők, hogy csupán csak közönséges spiczlikről, kétes erkölcsi felfogással bíró egyénekről van szó. Az uralkodó és a kormány meg voltak róla győződve, hogy a titkos szolgálat *szükségszerű kötelességteljesítés* az állammal

¹ Horváth M.: Huszonöt év Magyarország történelméből. I. 139. o.

² V. ö. Fournier Á.: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Congress. Wien (Tempus), 1913.

³ Pol. Archiv. 1035/29 ex 1817.

⁴ Pol. Archiv. 108/48 ex 1813.

és az uralkodóval szemben ; annyira nagy, sőt szent feladat, hogy minden kicsinyes mellékgondolattól mentessé lesz.¹ Ugyanígy gondolkodott néhány confidens is. Levelek felbontása, lemásolása, ismételt beragasztása és továbbítása, diplomaták papírkosarainak, sőt szobáik kályhájának átkutatása, a talált, összetépett vagy összeagyúrt papirdarabkák szorgos összeállítása mind nagy apparátussal és pontossággal működött. Az alattvaló lassanként nemcsak belenyugodott mindebbe, hanem szinte jól esett neki ez a gondnélküli élet. Az osztrák alattvaló élettartalma a legszűkebb körre szorult s egy porosz államférfiu találóan jegyezte meg 1814-ben egy előkelő confidens jelentése szerint : »A porosznak van lendülete, ezt a bécsiben hiába kerestem ; csodálom, hogy az osztrák kormány nem tudott népeinek igaz életületet adni, pedig e nélkül egy kormány sem tud nagyot elérni.«² Ezt a lendületet bénította meg a kormány s a bénításnak legkiválóbb módjait ép a policzia alkalmazta. Jellemző kis adat a megbénítani akarásra az 1808-ik évi protocollumnak három bejegyzése.³ A Marczibányi család egyik tagja ez időben Bécsben engedélyt kért a Polizeihofstelletől, hogy a francia Moniteur című lapra — mely a francia forradalomkor létesült és szinte félhivatalos lap volt — előfizethessen. A policzia átírt a rendőrfőigazgatósághoz, hogy feltűnés nélkül szerezen tudomást arról, hogy az a Marczibányi micsoda ember, hogyan él, milyen érzületű s meg lehetne-e engedni, hogy a lapot olvassa. A rendőrfőigazgató informatiókat szerzett és jelenti, hogy Marczibányi a magyar kancellária tisztviselője, fiatal ember, erkölcsi szempontból magaviselete nem kifogásolható, érzületeire nézve hazafiás, nemzeti. A buzgó és lekiismeretes rendőrminiszter azonban ezzel nem érhetette be. Igaz ugyan, hogy csak egy embernek és egy újságnak olvasásáról volt szó, de ez is esetleg fontos és messze kiható, nagy következményű eseménynyé válhatnék. Ezért a magyar kancelláriához is átírtak s megkérdezték, vajjon megérdemli-e az a fiatalember azt a nagy bizalmat, hogy e francia lapot olvashassa ? A magyar kancellária azt felelte, hogy a policzia belátására bizza, tanácsos-e a lapot egy ilyen fiatal embernek kezébe adni. Ily módon aztán már nyugodt lélekkel elintéződhetett ez a közben szépen meggyarapodott acta. Az elintézés így szól : kérelmező kérését *elutasító* értelemben kell elintézni ! Szegény Marczibányi tehát hivatalosan

¹ Fournier Á., id. m. 8., 18—19. l.

² Fournier, id. m. 263. l.

³ Pol. Archiv 3605., 3886., 4126. sz. ex 1808.

nem olvashatta a Moniteurt. Biztos, hogy titokban ő is olvasta minden ragályozás nélkül. — Ez a kis adat ép oly jellemző, mint az a kijelentés, melyet maga Ferencz császár tett egy színész előtt, a ki audientían arra kérte a császárt, engedje meg, hogy Kotzebue egyik darabját, melyben templom és kolostor is szerepel színhelyül, előadhassák. A császár így felelt : Majd elolvasom a darabot, de meglátja, a policziával és a czensurával ketten sem érünk el semmit.¹ A merevséggel szemben valóban nem lehetett elérni semmit, hiányzott a lendület. A hiányzó lendület megvolt azonban a magyarban, s ezért természetes, hogy éber szemmel őrködött a veszedelmes rebellis nemzetre a bécsi titkos policzia.

Mint láttuk, 1793-ban megkezdődött a *rendőrminisztérium hivatalos munkálkodása*. Az acták eleinte jobbjára a szűkebb értelemben vett rendőrségi munkakörbe tartoztak. Magyarországról pl. 1793-ban a főhaditanácsnak egy indítványja arról szól, hogy Munkács vára alkalmas lenne az államra nézve veszélyes foglyok őrizetére ; egy másik acta az összes szabadkőmíves páholyok névjegyzékének beküldését kívánja. Későbbi években szó van jobbágyelnyomásokról, éhínségről, a nem egyesült görög-keleti papságnak Oroszországhoz való ragaszkodásáról. A rendőrminisztérium főnöke hosszabb-rövidebb időközökben, néha naponta, felterjeszt Ófelsége elé egy legalázatosabb jelentést, mellékelve a confidensek rapportjait szószerint vagy bő kivonatban. Ha az ügy különösen fontos, akkor a rendőrminiszter külön előterjesztést tesz. Egy confidens pl. jelenti, hogy Középszolnok megyében parasztzendülés tört ki. Az éhínség miatt ki akarnak vándorolni. A zavargók azt mondják, hogy az egész világ tudja, mily nagy nyomorban élnek ; igen sokan pusztultak el már közülük, ők nem akarnak a télen elpusztulni. A császár itt járt, de nem tett semmit érdekükben ; nem kívánhatja, hogy csupa húségből nyugodtan éhenhaljanak. Így beszél a felizgult tömeg. — Ferencz császár *másnap* már elintézte az actát azzal, hogy : A policzia fordítson különös figyelmet e kérdésre és a további híreket azonnal közölje ; meg kell tudni, van-e és mennyiben van szerepe ez ügyben idegen, külföldi behatásnak.²

E felterjesztések adatait a *rapportok* szolgáltatják. Ezek részben hivatalos személyek jelentései, részben magyar

¹ Costenoble : Aus dem Burgtheater. II. 124. l., idézi Glossy K., Zur Geschichte der Theater Wiens. Jahrbuch d. Grillparzer-Gesellschaft. XXV. k. Wien (Konegen), 1915. XXVII. l.

² Pol. Archiv. 9955/42 ex 1817.

confidensek levelei. Ez utóbbiak száma és értéke eleinte kisebb, később — különösen a huszas évektől kezdve — nagyobb, súlyuk szintén. A *confidensek* között van megyei, városi, erdészeti tisztviselő, ügyvéd, birtokos, lelkész. Sőt magasabb rangú konfidensek is szerepelnek. Jelentéseiket kettős borítékban előre megállapított címre küldik; a belső borítékon két vízszintes vonás vagy két nagy E betű (azaz Euere Excellenz) van és leginkább titkos jelekkel (chiffre) írják alá.¹ A közvetítők címei különbözők, pl. Schenk Antal polgári selyemkereskedőnek az Arany Oroszlánnál, Wien Bauernmarkt, vagy Madame Nanette Ferstl Wien, Nr. 745. — Mig 1817-ben még csak 22 titkos jelű konfidens szerepel, addig 1835-ben már 64 a számuk. Titkos aláírásuk: xx, Uu, ra, L3 és más eféle. Van a melyik kevesebbet, van a ki többet jelent; átlag 30—50 jut eleinte egyre-egyre. De van olyan is, a kinek 300 jelentése van egy évben. Ilyen ra confidens, a ki panaszkodik is egy ízben, hogy a titkos szolgálatait illető ígéreteket még nem teljesítették, pedig olyan szorgalmas.² Ez a konfidens állami tisztviselő, Hofkriegsvicébuchhalter és neve báró Neustädter Mihály. Ő van megbízva azzal, hogy különböző magyar vidékekről jelentéseket szerezzen be, illetőleg azokat összegezze; ezekhez aztán megjegyzéseket, észrevételeket, javaslatokat fűz. Okolicsányi eperjesi kerületi táblai ülnök Rr. jellel levelez. Steinbach pesti városbíró, Hoffmann Antal pesti magisztratusi tanácsos mind éber szemmel őrködnek. Csapó Imre jele: Dd. 1819-ben ír Sedlnitzkynek és meghatottan köszöni meg a felszólítást, hogy 12 évvel ezelőtt megkezdett, de időközben abbanmaradt levelezését folytassa; a kegyes bizalomnak iparkodik majd eleget tenni azzal, hogy közli észrevételeit, a melyek a közjóra, a rendre és biztonságra vonatkoznak. Mint földbirtokos és aradmegyei assessor abban a helyzetben van, hogy tapasztalatait kibővíthesse. Boldognak érzi magát, ha tapasztalatait Őfelsége és az állam szolgálatára felhasználhatja, még pedig az eddigi önzetlenséggel.³

A konfidensek felvétele nem ment oly egyszerűen. Jungenfeldi Jung János királyi magyar ügyvéd felajánlotta szolgálatait Sedlnitzkynek. Szóbelileg adta elő kérelmét, majd írásban is. »Meg vagyok róla győződve, — írja — hogy nagyon fontos szolgálatokat tudnék tenni a Polizeihofstellének, annyival is inkább, mert nemsokára beutazom

¹ Pol. Archiv. 4844/5 ex 1819.

² Pol. Archiv 5029 ex 1817.

³ Pol. Archiv 5084 ex 1819.

az országot, hogy előfizetőket gyűjtsek: Rövidre fogott magyar magánjog című munkámra. Sok helyen megfordulok és így jó megfigyeléseket tehetek majd.« Sedlnitzky egy régi confidensnek írt és informatiókat kér Jungról. Az informatióból megtudjuk, hogy Jung 1807-ben a hadi művészet-ről írt könyvet a magyar insurrectiós csapatok számára tankönyvül. Kissé szélhámós természetű, de ha oly boldog lenne, hogy a »magas bizalmat« megnyerje, nem fog azzal visszaélni. Alkalmazták is, sőt Bécsben a magyar magánjog tanára és cenzor is lett.¹

Sem a közhangulat, sem a hivatalos emberek nem kedvelték ezt a »magas intézményt.« Egyikük fel is említi azt a sok bajt és hátrányt, a mely a közhangulat ellenkezése miatt a titkos szolgálatot éri. Sok balvélemény, sok ferde felfogás van elterjedve. Gyűlölködve említik az emberek, hogy rengeteg pénzébe kerül az államnak, sőt Ófelsége is függ tőle, mert annak beleegyezése nélkül semmit sem mer határozni. Ha valakinek valamiféle ügyében kedvezőtlen döntés történt, azonnal ráfognak, hogy ez a titkos policzia rágalmazó feljelentésének következménye.² A confidens lelkületre élénk fényt vet U-nak egyik jelentése. A chiffre mögött Vatternaux József, a selmeczbányai erdészetnél alkalmazott tisztviselő lappang. Azt írja, hogy a kiről megtudják, hogy tagja a titkos szolgálatnak, azt üldözik és tönkre akarják tenni. Tt-nek is sok kellemetlenséget kell szenvednie szolgálatai miatt és majd addig üldözik, míg elpusztul s egy szobára való gyermekesereget hagy maga után. Vatternaux tudja, hogy az ő vesztére is törnek. »De — írja — ugyanaz maradok és bebizonnyítom, hogy eskümhöz híven császáromért, ha kell meg is halok. Családom sorsa aggaszt csupán, s ezért jóindulatába ajánlom őket. A másvilágon remélem lesznek igazságos bírák, ott nem fog a rosszindulat győzedelmeskedni, s ott majd mi üldözöttek fogunk örülhetni. Utolsó lehelletemig maradok őszinte barátja és szolgálja.«³ Szinte könnyeket fakasztó lenne ez a velőig fekete-sárga császárhűség, ha nem önzés sugallaná ezeket a szavakat, melyek egy üldözött széplélek mélabús sirmalmaihoz hasonlatosak.

A 20-as évektől fogva fürstenauai Ferstl Lipót kormánytanácsos, később udvari tanácsos, a titkos szolgálatnak egyik legkiválóbb tagja. A magyar confidensekkel áll összeköttetésben; hol Pesten van, hol meg Pozsonyban, különösen

¹ Pol. Archiv 880/491 és 1365/880 ex 1817.

² Pol. Archiv 11273 ex 1819. Neustädter br. jelentése decz. 25-éről.

³ Pol. Archiv 8763/42 ex 1817.

az országgyűlések idején. Szinte évről-évre, mindig jobban és jobban kiépíti a hálózatot. A felvételre alkalmas egyénekről egész kis életrajzot ad a Sedlnitzkynek szóló felterjesztésben. Egy ízben például melegen ajánlja Dercsényi Jánost, Sennyey István báró absentium ablegátusát, a ki ügyvéd Munkácson; aztán Rosen báró máltai lovagot, a ki Pozsonyban tartózkodik; fő vágya, hogy megkapja a magyar indigenatust. Ferstinek 32 saját levelezője van, a kik neki küldik jelentéseiket. Ügyvédek, tisztviselők, városok polgármesterei mellett, alispánok, főispánok, főpapok szerepelnek, meg az említett Rosen báró máltai lovag, a kinek titkos jele egy háromszög, benne három pont és kinek specialitása: a magyar főnemesiségnek és a Pozsonyban megforduló előkelőségeknek megfigyelése.¹

A központban, Bécsben, minden egyes confidensről van rövid kritikai méltatás. Így a már említett Ia-ról az van írva, hogy levelezése kiterjedt, de túlozza a dolgokat és ezért jelentései csak körültekintéssel használhatók. Uu. (Vatternaux) nagyban buzgólkodik Ófelségéért s a legnagyobb lelkessedéssel dolgozik, de nagyon feketén lát. Jung professzor és ügyvéd úr »becsületos« ember, hanem függ a magyarországi levelezőktől. Van olyan, a kiről az áll ez összeállításban, hogy teljesen megbízható, de túlságosan jólelkű, van a ki pessimista, némelyik szenvedélyes, heves, mások könnyen befolyásolhatók.²

Így fest ez a pompásan kiépített rendszer. Meglehet, hogy a confidenseket és lelkületüket jól ismerték, de a magyar lelket és Magyarország igaz hangulatát, ha ismerték is, nem értették, nem akarták megérteni. A *reactio ellenségei* máris feltűnedeznek. Három hatalmas ellensége volt a reakciónak: a *színház*, a *nyomtatott betű*, meg az *egyesület*. E három ellen indul meg legelőbb a Polzeihofstelle harcza.

A *színház* mindig pompás eszköz volt arra, hogy a lakosságot más veszedelmes gyűlésezésektől távoltartsa. A legveszedelmesebb órák az esti órák, véli már a század elején a policzia főnöke, azokat ártalmatlanabbul nem lehet eltölteni, mint a színházban. Mivel minden egyes néző átéli a színpadon történő eseményeket és mivel a tömeghatás is érezteti befolyását, azért volt különösen nagyfontosságú a színdarabok ellenőrzése.³ Így érthetjük meg azt a

¹ Pol. Archiv 2355 ex 1827 és 7062 ex 1827.

² Pol. Archiv 7062 ex 1827.

³ Glossy K.: Zur Gesch. d. Theaters in Wien. I. Grillparzer-Jahrbuch. XXV. k. Wien, 1915. X—XI. 1.

nagy megrökönyödést, melyben a rendőrminiszter Sedlnitzky volt, mikor Pestről 1819 májusában egy confidensi jelentés beszámol a pesti színházban történekről.¹ A székesfehérvári magyar színtársulat jött fel magyar vendégszereplésre a német színházba. Magyarul beszéltek s a közönség úgy járt, mint a néma ember, a ki úgy szeretne valamit kimondani s egyszerre csak csodás módon ismét megszólal. Milyen lehet ez az első szó? Nem suttogó beszéd, hanem kiabálás, diadalordítás! Ez szörnyű, mondja a bécsi csatlós. Ennek be kell tolnni a száját. A maga tehetetlen dühében oda ül és írja jelentését Bécsbe. A tehetetlen düh torzképe áll előttünk, ha ezt a jelentést olvassuk. Olyan grotesk e kép, hogy szinte mosolyognunk kell rajta. A jelentés így hangzik: «Május harmadikán a magyar színészek nemzeti nyelvükön a »*Tatórok Magyarországon*« című új színdarabot adták elő Kisfaludytól. Az összes magyar szabók, czipészek, szűrszabók, sapka- és csizmakészítők otthagyták műhelyeiket és segédekkel, tanonczaikkal együtt a színházba tódultak. Mivel ez a nép a magyar nemesség jókorra részével együtt még kevésbé fogékony az illem, erkölcs és finomabb modor iránt, s inkább alkalmas az alföldi legelőre, mint egy művelt színházba, azért nem is tudott helyesen viselkedni. Mihelyt az egyik vagy a másik színész száját kinyitá és néhány szót szolt, azonnal döngették a padlót, tapsoltak, éljeneztek és szörnyűséges bravó (vivát) kiáltásokkal halmozták el. Ugyanebben a darabban e szavak fordulnak elő: éljen a szabadság. Ezt a tetszetős nemzeti kifejezést a közönség egyszerre felfogta és mintha ugyanazon szócsóból eredt volna a hang, a legkülönbözőbb módokon örömmüket fejezték ki s felhangzott a kiáltás: »Éljen a magyar szabadság.« — Így folyt le a mi német színházunkban az első magyar előadás. Színházi dolgokban jártas és tapasztalt férfiak mondják, hogy ha magasabb közbenjárással nem alkalmaznak célravezető rendszabályokat, akkor lassanként eltűnik minden színházi rend, tisztesség és a közönségnek civilizált viselkedése. A német színház a jövőben gyűlőhelye lesz a régi magyar felbujtóknak, mint hajdan a megyei gyűlések és az országgyűlések a Rákosmezején.« — Azok a rebbellis magyarok tehát rosszban török a fejüket. Az ügy borzasztó fontosságára való tekintettel Sedlnitzky azonnal írt a magyar kamarai elnöknek és felvilágosítást kért e szörnyűséges ügyről, mert »ha ezek a

¹ V. ö. e tárgyról bővebben beszámoló cikkemet. Irodalomtörténet 1917. 3—4. f. 169. s k. l. — Pol. Arch. 3843/5, 4237/5 ex 1819.

dolgok valóban igazak, akkor nem kerülhették el Excellenciád figyelmét, hisz ez a jelenség nagyon alkalmas arra, hogy a nemzetiség és hazafiasság szépítő neve alatt amúgy is uralkodó kábulatot fokozza és a durva szenvedélyeket előmozdítsa.¹

»Nyugodt lélekkel biztosíthatom Excellenciádat, — így szól többek közt a felelet — hogy e kissé exaltált tetszésnyilvánításoknak semmiféle aggasztó alapjuk nincsen. A nemzeti nyelv iránti hazafias szeretetből történő ilyen kitérések minden nemzetnél előfordulnak és annál kevésbé megbotrántoztatók, ha e kitéréseket eleik hősiességének emlékei idézik elő. Ha ilyesmik ellen az állam részéről elővigyázati rendszabályok léptetnének életbe, csak tápot adnának a lelkesültségnek. A magyar szintársulat rövidesen elutazik Pestről s hatásának politikai szempontból semmi nyoma sem fog maradni.« — A bécsi kormány még álmában sem merté volna elképzelni, hogy nem is félévre a Tatárok első előadása után — az udvar is megtekinté a darabot, sőt Bécsben is előadták. A historikus így ítél róla:² »A kitérő lelkesedés titka a jól kiszámított színi hatásban, a művek tárgyaiban és azon szellemben feküdt, mely azokat átlengé.« Ezt a szellemet nem tudta megérteni a titkosnál titkosabb policzia, de nem tudta elfojtani a legtitkosabb eszközökkel sem, — soha.

A reakció szelleméből fakadt az a gondolat, hogy minden forradalom gyökere a felvilágosultság; ebbe pedig beletartozott mindaz, a mi ösztönzésül szolgálhatott volna az önálló véleményképzésre. A könyv, az újság szintén. Hisz a modern népek fóruma valóban a sajtó — mint egy francia író mondta. A *második* hatalmas ellenség, melyben minden reakciós kormány legnagyobb ellenségét látta: *a nyomtatott betű.*

Magyarországon is mindig több és több baj van az írókkal. Már 1822-ben ráakadunk Sedlnitzkynek egy Magyarországról szóló felterjesztésére, melyben mind a két ellenségnek: színdarabnak, könyvnek térfoglalásáról tesz jelentést Ófelségének.³ Jellemző ez az előterjesztés (1822 okt. 20-ról), mert Katona József Bánk bánjának egyik sírásójaként áll előttünk a rendőrminiszter, másrészt meg kitűnik belőle, hogy mint a földrengést jelző készülék megérzi

¹ Újabb adatok. Pol. Archiv 3774/5 ex 1819 május 13.

² Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből.

I. 72. 1.

³ Pol. Archiv 7909/4734 ex 1822.

az élni akaró és élni tudó nemzeti szellemnek felébredését. Ez ellen pedig alaposan, erélyesen, ravaszul kell fellépnie. A jelentés arról szól, hogy a magyar írók munkáikban nyilván arra törekszenek, hogy Magyarország nemzetiségét, valamint az osztrák császári állam német tartományaihoz való viszonyát helytelen színben tüntessék fel és szenvedélyes heveséggel meggyanusítsák, lebecsüljék a német uralkodók és általában a németek befolyását. Ezt a kártékony befolyást igaz hazaszeretetként merészelik ezek az írók feltüntetni! Nemcsak folyóiratokban, hanem más könyvekben is ugyanezt a káros irányzatot lehet fellelni. Bizonyosságul szolgálhat rá Katona József *Bánk bán* című drámája, mely most jelent meg, 1821-ben. »Nemcsak a dráma tartalma, hanem egyes részletei is alkalmasak arra, hogy a magyarok gyűlöletét a német fejedelmek s általában a németek ellen lánggra lobbantsa, fejleszse, táplálja. Nyilvánvaló, hogy az ilyen írók vakmerő törekvéseikben mindjobban megerősödnek, ha szigorú és megfelelő censurával nem vetnek gátat azoknak. A magyar censura Budán ezt nem teszi meg.« — A curialis stílus jellemző kifejezéseit bokrétába kötve kapjuk, mikor ez előzmények után a rendőr-miniszter így folytatja a császárhoz írt felterjesztését: »Legkegyelmesebb Uram! Tiszteletteljesen kötelességemnek vélem tartani, hogy Felsőged legmagasabb figyelmét e következményeiben fontos tárgyra rátereljem. A hűségesen alázas Polizei und Zensur Hofstelle hatásköre értelmében csak akkor gyakorolhat befolyást a magyar királyság területén megjelenő nyomtatványokra, ha azok a Magyarországon kívüli forgalomban itteni censurázásra ide jutnak. Ez ritka eset. Én tehát csak más utakon szerezhetek tudomást ilyen nyomtatványokról és megesik, hogy nem egy könyv, a mely valószínűleg nem kevésbé megbotránkoztató, mint az említett Bánk bán, ismeretlen marad előttem. Tiszteletteljesen kötelességemnek tartom abbéli javaslatomnak kifejezést adni, hogy Felsőged kegyeskedjék magát indíttatva érezni arra, hogy azon hiányok erélyes kiküszöbölése céljából, a magyar kancellária útján az illető censorok felelősségre vonása elrendeltessék és nekik szigorúan meghagyassék, hogy munkájukat nagyobb körültekintéssel végezzék, mint eddig. Szabadjon Felsőged legbölcsebb belátására bíznom, hogy a multhatatlanul szükséges központi ellenőrzés szempontjából megengedni méltóztassék, hogy a magyar királyság területén kiadott összes nyomtatványokból kivétel nélkül egy-egy köteles példányt Felsőgednek

megküldjenek s az azután hozzám jusson. Az itteni újra censurázás által a magyar censorokat kellőképp szemmel tarthatjuk és a visszaéléseknek gátat vehetünk.« — A köteles példányok beküldése azonban hidegen hagyta a magyar hatóságokat, mert már rövidre rá panaszolják, hogy a könyveket rendetlenül küldik.¹ — A ravasz cselvetés és léprevezetni akarás, hogy t. i. a magyar censurát is *teljesen* az osztrák titkos szolgálat alá rendeljék, nem sikerült. Hisz már az 1811—12-iki országgyűlés úgyis kimondta, hogy Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint kell censurálni, mint Ausztriában.

A kedélyek forrongása mindig erősebb lett. A Himnusz, a »zivataros idők« hangulata ez; terhes volt az idők méhe már. Még a jámbor cenzor is észreveszi, hogy a nemzeti szellem erőszakos valami, azzal nehezen lehet elbánni. Az *Auróra* című zsebkönyvről írja 1822-ben: »A nemzeti szellem jut e könyvben kifejezésre, e szellem mindinkább és mindjobban a *komoly* és *komor* felé hajlik.«² Zivatart jósló fellegek tornyosulnak, sőt villámok cikáznak. Az idő szelleme megmozgatta az eseményeket. A kormány Budán, Bécsben egyaránt azt hitte, hogy az élet csak lélekzésből áll s a fő a külszín. Vannak, a kik még most is struczpolitikát folytatnak, nem akarnak látni és mindenkép ügyelnek arra, hogy legalázatosabb udvari jóhírnevükön a legcsekélyebb csorba ne essék. Ezek persze mindvégig nem vették észre a fel-felczikázó villámokat. — Hogy még egy rövidke mondat is alkalmas lehet az illeténi jóhírnév esetleges befröccsen-tésére, kitűnik egy aktából, a melyben Kazinczy Ferencz-nek Erdélyi levelek című munkájáról van szó.³ Kazinczy kéziratát a már említett Jung »professzor úr« censurálta. Azután megküldték Bécsből Jósika Jánosnak, az erdélyi Gubernium elnökének véleményezés végett. Kazinczy a kéziratban egy helyen azt írja, hogy Erdélyben megismerkedett Jósika Jánossal is, a kivel az irodalomról és Hunyad-váráról beszélgettek. Majd így folytatja: Sajnálom, hogy beszélgetésünket nem közölhetém teljes egészében, de mindent nem lehet följegyezni. — Mikor Jósika e sorokat olvasta, meg-rökönyödött. Mit fognak majd ő róla Bécsben gondolni? Miket beszélhetett ő azzal a Kazinczyval? — »Excellentiád kegyes lesz bölcsen belátni, — írja — hogy beszélgetésünk

¹ Pol. Archiv 10172 ex 1822.

² Pol. Archiv 11920/10172 ex 1822.

³ Pol. Arch v 11864/159, 3192/159 ex 1823. Az acták az 5625/50 ex 1825. sz. fasciculusban vannak.

ez első és utolsó találkozásunkkor másra nem is terjedhetett ki, mint a várra és az irodalomra. Remélem Excellentiád kegyesen megengedi, hogy e pár szót szintén a »kihagyandó részek közé vegyem fel.«

Három írott sortól ennyire lehetett félni; így kellett mosakodni. Mily hatalmas ellenfél az egyszerű írott szó. Ha már pár sortól ennyire meg lehetett ijedni, érthető mily nagy izgalmat okozott odakint Bécsben a Csárda nevű társaságról szóló jelentés, melynek már 1815-ben híre járt. *Társaság, egyesület* a harmadik ellenség. A *Csárda*-társaság a barátság és jókedv czégre alatt alakult meg, de ki tudja mi rejlik mögötte? Rainer főherceg a császár kifejezett parancsára még 1815-ben átírt a magyar kancellárnak, hogy járjon utána, mi a célja, milyen a szervezete, mik a szabályai és kik a tagjai.¹ A kancellár csakhamar beszámol mindenről és közli az eredeti iratokat is. A pesti polgármester latin nyelven jelenti, hogy több magyar nemes és főnemes, Keglevich Sándorral az élén, Pesten a Hét választófejedelemhez és a Fehér hajóhoz címzett vendéglőben, illetve kávéházban más fiatalemberekkel együtt több kihágást követett el. Ezeket a helyiségeket Csárda névvel illették s egymáshoz így szóltak: Gyerünk ma a Csárdába. Semmiféle társaságról nincsen szó. A hatóság intézkedett, hogy az ilyen vendéglők és kávéházak tulajdonosai hasonló kihágások előfordulása esetén azonnal tegyenek jelentést és kérjenek assistentiát. Hont megyében azonban valóban volt valamiféle társaság; gyűrűt viseltek, melybe ez a szó volt bevésve: Barátság. Azonkívül fehérszínű, pirossávos nyakkendőket viseltek. Céljuk táncmultságok és szórakozások rendezése volt. Igaz ugyan, hogy nemsokára kiszült, hogy sokaknak közülük nem is volt gyűrűjük, hasonló nyakkendőket pedig az új divatnak hódolván viseltek, mégis beszüntették összejöveleiket, mivel a most még ártatlan és ártalmatlan társaság könnyen elfajulhatott volna. Irataikat lefoglalták. A csárdaügy még az államconferentia elé is került, annyira tartottak tőle.² Bár teljes ártalmatlansága fényesen beigazolódtott, mégsem aludt el az ügy. Hat évre rá ismét napfényre kerülnek a poros akták és Ferencz császár leír Sedlnitzkynek: mi van a csárdával? A rendőrfőnök azonnal kérdést intéz a kamarai elnökhöz, a ki erre azt válaszolja, hogy biz a

¹ 2920/185 ex 1815; 95 ex 1816; 1797/663 ex 1822.

² Staats-Archiv (Bécs) Conf. 26, 134, 144, 202, 387 408, 443, 509 ex 1824 és 1 ex 1825. (V. ö. Orsz. Levéltár Index act. praes. Csárda, Kolompéria alatt ex 1815, 1816, 1824, 1825.)

csárdatársaság azóta több megyében elágazódott. Eleinte csak ruházatukkal különczködtek, később a megyegyűlésekre is betolakodtak és erőszakosságuk következtében nyugtalan jelenetek felidézőivé lettek. Néhányszor azonban póruljártak és kénytelenek voltak megszegyenülve visszavonulni. Mivel mindenki lenézte őket, a tagok józanabb része lassacskán otthagya a társaságot, melynek nyoma sincs már és általában soha nem volt olyan természetű, hogy az államra nézve veszedelmes lehetett volna. Immár nyugodtan alhattak Bécsben, nincs miért félniök a veszedelmes csárdától, annyival is inkább, mert hisz a csárda meg a kolompéria intelligens kortesek társasága volt Hontban, illetve Nógrádban s később csupán a megyei korteskedés nagy elfajulásának egyik kinövése, tünete. A kormány erőszakos politikája volt oka ennek is s ez fejlesztette ki mindjobban az ellenállást.

Az elkeseredés, a tespedés, meg a sóvárgás mind általánosabbá lesz. Ekkoriban nem Széchenyi Ferencz volt az egyetlen hazafi, a ki az anyagi és erkölcsi pangás ez idejében kilátástalanul, a jobb és szebb jövő reménye nélkül szállott sírba. De a nemzeti lélek, a mely megnyilvánul a nyelvben, a nemzeti érzésben élt s követelte jogait. Haraggal szívében, de egyúttal a nemzeti lélek örök életébe vetett hittel kiáltott fel a magyar 1824-ben: »Hiszek az Mindenható Magyarak Istenében, Árpád Atyánk Teremtőjében, ennek Szent fiajiban, István, András királinkban és ezeknek Szent Szülöttükben, Országunk Constitúciójában, mely fogantatot az Szabadság nagy Lelkétől, született az Nemzet Szűz egygyességétől, kínzatott az Austria Háztul, . . . megfeszítette, meghalt és Ferentz Király által eltemedtetett ; leszállott az udvari poklokba, harmad esztendőre föll támad és föll megy hajdani ditsóságére, ahonnan ítélni fogja az Tronust és annak támogatóját : Hiszek Uram az Szabadságunk nagy lelkiben, titkos egyességünk erejében, tagadom az földön egyesült koronás háromságot, gyűlölöm az udvari nevetéséges Kamrásságot azért Uram kérünk téged, ne vigy többé az német által kísértetben, de szabadítsd hazánkat az Idegen Királyok gonoszságátul. Ammen.«

Éber szemmel örökdő confidens küldi meg ezt az országban elterjedt *Hiszekegy-paródiát*, melyet nem titkolnak, sőt annyira szemérmetlenek, hogy Nógrád megyében ott találta a megrökönyödött confidens egy útmenti keresztfán Balassagyarmat és Rétság között, másfélölnyi magasságban, tisztán olvasható betűkkel leírva. Sőt tovább haladtában

az egyik faluban hallja, hogy néhány iskolásgyerek elrecitálja ennek a Hiszekegynek néhány részletét. — Persze Bécsből mozgosították a confidenshadat. Mindenünnen, a szélrózsa minden irányából jönnek a válaszok: ismerik is, nem is. Nem csoda, ha ilyen gyalázatos szörnyűségek elterjedhetnek, írják, hisz az ifjúság olyan vakmerő, hogy baj lesz még belőle. Meg kell rendszabályozni őket minél előbb.¹

Az országnak azonban nem is kellett várnia »harmadesztendőre«, hogy feltámadjon, mert már 1824-ben újra éledt. Magyarország politikai fejlődésének történetében az 1825-iki országgyűlés korszakos volt. Hogy összeülhetett, annak legfőbb indítóoka a megyék ellenállása volt. A kormánynak az esetlegesen kisebbik rosszat kellett választania. A sarokbaszorított rendszer kapkodásába belevilágítanak a konfidensi jelentések is és feltárják a magyar lelkiismeret szavát, melyből nagy megháborításokkor a mult hibáira, a jelen lanyhaságára való ráeszmélés által megérlelődik a megháborítások elleni erő, a tett. Az elszigetelt nagy problémák: a nyelv- és a nemzetiségi kérdés, a közjogi és a vallásügyi problémák, az állami és a gazdasági élet ügyei, meg a kulturális törekvések mind életre kelnek a maguk egyiséget alkotó történetében a confidensi jelentésekben is. Olyanok ezek, mintha egy nagy színdarabbal akarnának megismertetni; a darabról, annak benső drámai méltatásáról keveset hallunk, inkább csak a szereplő személyekről, külsőségekről szólnak s azt hiszik, hogy a színdarab hiányait, félszégeit vagy érdemeit az előadó színészek dicsérésével vagy ócsárlásával lehet helyreütni, ellensúlyozni. Nem egyszer észrevehetjük, hogy a bécsi kormánynak egyik-másik intézkedésére tulajdonképen egy-egy confidens irányította rá a figyelmet. A fontosabb kérdésekről szóló titkos confidensi jelentések pedig színes képét adják az egésznek, megvilágítják új oldalról és olyan intim gondolati és érzelmi részleteket is feltárnak, melyek élesebbé, teljesebbé, a körvonalakat is szembeötlőbbé teszik az összképen. *Ez értékük.*

Az országban Széchenyi István az egyetlen ember, a ki ez időben a 20-as évek felé tisztán látja a célt: a nemzeti állam kiépítését. Felfejti a problémákat és látja, hogy tetekre van tehát szükség, ezekre vágyott. Óvatosságot kíván csupán. 1832-ben rövid levelet ír Helmeccynek, a Jelenkor

¹ V. ö. a Hiszekegyről és egy Hazafias dalról szóló részletesen beszámoló cikkemet: Történeti Szemle. 1918. 3-4. f. 254. s k. l.

című újság szerkesztőjének s ez a levél a titkos policziához is eljutott. Szól pedig ekképen : »Az Ön Jelenkora kitünő, de a melléklapnak, a Társalkodónak sok az ellensége. Csak ne oly gyorsan, és — óvatosan. A ruhának nem szabad túlságosan szűknek lennie. Manapság telve van minden elkeseredettséggel, de lelkem reméli, hogy jobb lesz.«¹

E remény jegyében kezdődött meg a szervezkedés munkája s az új és a régi irány mérkőzése. A vérmes reményeket kiábrándulás követte. A *reformok* szükségességét mindenki belátta, de a liberalizmus hangulati velejárója lett mindinkább uralkodóvá a nemzeten. Az 1840-iki országgyűlés végén a rendek egymásközt és a kormány irányában is még békés megértést tudtak létrehozni. A kormány felhagyott az önkényes intézkedésekkel, megígérték a reformok megvalósítását, a mi által a magyar a nyugodt fejlődés útján zavartalanul haladhat előre. A beállott bizakodó, békés időknek *Széchenyi* örült legjobban. Ez volt az ő eleme. Most volt helyén az ő harczmodora, taktikája : a csillapítás. A haladás nyugodt árba ért és ha az előrehaladó hajónak ő marad is a kormányosa, parancsnokként Deák Ferencz álljon melléje. Ez volt ekkoriban *Széchenyi* álma. A tiszta erkölcs, a magyar nemzetiség megóvása és férfias magatartás kell, hogy áthasson minden eszközt, mely a nemzet újjászületését szolgálja, czélozza. A művészetet is e szempontból nézte s természetes, hogy felháborodik egy 1840 októberében a pesti magyar színházban történt tüntetés miatt, mely alapján véve nem volt nagy dolog, de melyet a szüklátóköriek rövidlátása felfujt és ily módon a nemzet tisztességén ejtett sérelemmé nőtt.²

Erről a *tüntetésről* természetesen azonnal jelentéseket küldöttek Bécsbe. Ezek szerint : Bihari és Farkas nevű czigányok bandájukkal Franciaországból és Németországból hazajöttek és egy Veszter nevű táncossal együtt többször felléptek a Pesti Magyar Színházban nagy sikerrel. Egy októbervégi előadás után a földszinten összegyűlt fiatal-ság a *Marseillaiset* kívánta hallani. A kérésnek nem tudtak eleget tenni, mert nem volt meg a dal kottája. Másnap óriási meglepetésre ott díszlett a színlapon, hogy »közkívánatra« azt a francia dalt fogják előadni. A színház zsúfolásig megtelt. Miután a darabot eljátszották, a közönség szörnyen

¹ A levél német fordításban van meg. Pol. Archiv 2122 ex 1832.

² Pol. Archiv 9761, 9798, 9849, 9923, 10623/9761, 10546, 10684/9761, 10988/9761, 10041, 10019, 10121 ex 1840 és 460 ex 1841. Részletes cikkem legközelebb fog megjelenni.

tapsolt és háromszor megismételtették. Végül a Rákóczi-indulót kívánták hallani s azt is hasonló tetszésnyivánításokkal fogadták. Általában azt mondják, hogy a liberális ifjúság rendezte az egészét. Az első felkiáltás a karzatról hangzott el s a kaszinópáholyból hangzott a legnagyobb tapsvihar. A nádor intézkedett, hogy ez a skandalum ne ismétlődhessen meg. A jelentésekből azt is megtudjuk, hogy a dal kottájához, illetve dallamához igen eredeti módon jutottak a cigányok. Két színész emlékezett rá, hogy mikor a nagy árvíz idején 1838-ban Budára menekültek, egy szabómesternél találtak menedéket. Ez a szabó Párisban is járt s onnan egy zenélő órát — mások szerint egy zenélő dohány-szelenczét — hozott magával. Ez az óra vagy a dohány-szelencze, a Marseillaiset is játszotta. Nosza felkutatták a szabót, rá is akadtak Budán s a banda a zenélő óra nyomán megtanulta a darabot.

Sedlnitzky megkapja Őfelségétől a parancsot, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket és tudja meg, nincse szerepe ez ügyben valami »külföldi« idegen befolyásnak. Ugyanakkor Őfelsége leír a kancellárhoz és utasítja, hogy haladéktalanul szigorú és pontos vizsgálatot tartson erről a »nagyon is sajnálatos« eseményről. Egyúttal felszólítja, hogy közölje jól megfontolt véleményét, mily módon lehetne ez esettel kapcsolatosan fellépni a »forradalmi párt ellen«, a mely »az ország állását, a nemzetet, a kormányt, sőt egész Európát veszélyezteti«. — »Erősen el vagyok tökévelve, fejezi be Őfelsége, hogy ilyes elfajulásokat és szörnyűségeket ne tűrjek meg s ezt az elhatározásomat ennek az esetben okozói, előidézői és eltűrői érezni fogják.« Az ügy azonban még bogyódott. A nádorfőherczeg megtiltotta ugyan, hogy a dalt eljátsszák, de az mitsem használt, sőt »csak azért is«, valósággal daczból és gúnyképen, mint a confidens írja, megismételték a garázdaságot. Nemcsak egyszer, hanem háromszor is. A Jelenkor című újság nyomban világgá akarta kürtölni a történeteket s csupán csak a censura akadályozta meg ebben. A hengerő követ azonban mégsem lehetett feltartani, mert bár a Jelenkorban nem láthatott napvilágot a híradás, Havas censornak mindenre kiterjedő figyelme mégsem tudta megakadályozni, hogy három rövidke sor újabb bonyodalmat és felfordulást ne okozzon. A Jelenkornak egyik legközelebbi számában Havas censor a correctúrában a napi hírek rovatában a színházi eseményről szóló híradásban többek közt ezt találta: »Játék közben a cigánybanda egyik zajosan kívánt hangdarabja, szép

jövendő vágyait és sejtéseit ébreszté a rokonérzelmek által elragadtatott hallgatók magasan emelkedő keblében. A censor e közlemény *elejére* azt írta: Ez marad; a többi vagyis a közlött részlet törlendő lett volna; de a szedő úgy értette, hogy az egész híradás maradhat, s mikor Havas reggel elolvasta a lapot, megrökönyödve látta, hogy mind a három sor benne maradt. Azonnal intézkedett, elszaladt a Jelenkor szerkesztőségébe, elkobzott minden meglévő példányt, — de jó csomót már előbb kihordtak Pestre meg Budára. Azután a postahivatalokba ment, zár alá vette az ott lévő példányokat. Az ifjúság azonban magához vette a kávéházakban lévő példányokat, sokszorosán lemásolta azokat és elküldte a vidékre. A közönségre persze mindez nagy hatással van. Az ellenzékiek örülnek s remélik, hogy a külföldi, főleg a francia lapok közölni fogják a dolgot, a mi hízeleg az ifjúság hiúságának. Jellemző különben írja az egyik confidens, a mit Balogh, Bars követe, ez eseményekkel kapcsolatban egyik barátja fiának, a fiatal Palóczy-nak mondott: »Holnap hazamész, tisztelem apádat, mond meg neki, annyira jutottunk immár, hogy hazafiasan nemcsak beszélnünk nem szabad, hanem még hegedülnünk sem.« A »Gutgesinntek« nagyon felháborodtak a színházi szörnyűséges eseten, bár »a durva betyárizmusok kitörését« látják csak ebben is. A cigánybandát kiutasítják Pestről, Havas censor orrot kap — ráadásul a fiatalság ablakát is beveri — a Jelenkorra vonatkozólag pedig Ferdinánd királyt azt kívánja a kancellártól, hogy mielőtt ez ügyben a helytartótanács döntene, az ő elhatározása elé kerüljön az acta, még pedig a lehető leggyorsabban.

Elült a zaj, nem lett ez ügyből európai bonyodalom. Ezzel ellentétben jellemző módon tükröződik vissza ez az esemény Széchenyi István cikkében. (Társalkodó 1840 november 17.) Nem lát mennyekbe kiáltó bünt az ifjúság ilyetényi kicsapongásaiban, de nemzeti jóhírünket és hite-
lünket tekintve úgy látja, hogy az ilyen túlzások által az ügyetlen barát szerepét játszuk. »Mi, kik honunk jövődjéről őszintén aggódunk, fogjunk kezet, vessünk vállat s becsültezzük meg a 'Magyar' nevét mindenütt és mindenkor!« — Széchenyi szeme előtt ott lebegett a szebb jövő, az együttmunkálkodás ideje. Ábránd volt. Összedőlt mint a kártyavár. Rombadőlésének egyik főrugója olyan probléma volt, melyet a confidensi jelentések igen behatóan tárgyalnak 1842-ben s a mely probléma tengelye lett a politikai életnek s a jövőnek egyaránt: *a nemzetiségi kérdés.*

Már a XIX. század második negyedétől kezdve gyökeret ver az ébredező szláv nemzeti eszme. A bécsi kormány kapva-kapott ezen a mozgalmon; szítani kezdték és kormány-eszközül használták. A nemzetiségi kérdés lángra lobbantotta a nem oly kirívó, de alapjában mindig meglevő ellentéteket nagyjaink között is. Ez az ellentét legtöbbször a módra, a sorrendre, a taktikára vonatkozott. Elképzelhetjük Széchenyi érzületét, mikor 1841-ben a Pesti Hirlap első számaint olvassa s látja, hogy a lap mindjobban terjed és — izgat. A Pesti Hirlapban hívja fel Wesselényi Miklós a közfigyelmet a nemzetiségi kérdésre is. Széchenyi elékezettnek látta az időt, hogy saját álláspontját kifejtse. Ezt megtette 1842-ben, mikor a Tudományos Akadémia elnöki megnyitójában e kérdéstről szólott. A confidensi jelentések ily módon emlékeznek meg a történetekről: »Már néhány év óta azt tartja a közönség, hogy a Magyar Akadémia nem tudományos társaság, hanem egy politikai párt, protestáns írók, liberálisok, Széchenyit istenítők számára való penzionátus. A legutóbbi nyilvános ülés beigazolta ezt; csak a politikai színezés nyert új árnyalatot; azelőtt tisztára demokratikus volt, most Széchenyi-ruhába bújt, de ellenzéki marad mindig s a tudomány számára semmi különös sem várható tőle.«¹ Széchenyi beszédének vezérlő gondolata — folytatja — ez volt: a magyar nemzetiség megszilárdításának egyetlen módja a magyarság szellemi fensőbbségének emelése s ezáltal beolvasztó erőnknek fokozása. Nem szabad azonban erőszakosan, túlbuzgósággal eljárni, mert ennek reakciója gyanánt támadhatnak nemzetiségi mozgalmak. Ezzel a gondolatmenettel kihívta Kossuthnak és a magyarság nagy részének ellenzését. Kossuth egyik ismerőse az ülés után azonnal megkérdezte tőle, hogy mi a nézete a közvéleményről? Kossuth így felelt: Ringyó az, melyre nem lehet számitani.

Röviddel a beszéd után megjelent a Pesti Hirlapban Wesselényi Miklós tiltakozása, a melyben kifejti, hogy az, a mit Széchenyi mondott, nem az Akadémia érzületének kifejezése. E tiltakozás nagy hatással van a közönségre. Széchenyi nagyon megütközött rajta, írják a confidensek.² Olyannyira, hogy két egész napon át nem tudta magát elhatározni arra, hogy a cikket, a melyre környezete a legrosszabbtól félve, először csak általánosságban hívta fel a

¹ Pol. Archiv 10208/415 ex 1842.

² Pol. Archiv 10337/415, 10408/415, 10639 ex 1842.

figyelmét, elolvassa. Még aznap este, hogy a cikk megjelent az újságban, elment egy soirée-ba, hogy ne mondják, hogy a cikk miatt nem jelenik meg; meglátszott azonban rajta, hogy nagyon ingerült. Politikai állásáról beszélt s így szólt: J'enfoncerai mes griffes. Beléjük vésem körmeimet! Azután nyolcz napig nem mutatkozott. Mikor végre elolvasta a cikket, hosszú küzdelem után elhatározta, hogy a hírlapirodalom terére lép, hogy ellenségeit összezúzza. A Pesti Hírlap támadása azért fájt neki, azért bosszantotta, mert megtudta, hogy e cikket megjelenése előtt egy titkos bizottság: Deák, Pulszky, Eötvös és Kossuth megbeszélte és átnézte. »Hatalmas tollharczra lesz tehát kilátás; újságháborút várnak!« Az első támadásoknak éle a *humor* és személyeskedés jegyében folyt le. E Széchenyi elleni előcsatározások *caricaturákban* jelentkeztek. Egynéhányat fölemlítenek a confidensi jelentések is. Majláth János gróf historikus és író, a ki tíz éven át confidens volt, ezt írja: »A Széchenyi és Kossuth közti előcsatározás eredményeként már két caricatura jelent meg. Az egyik a Pesti Hírlapot és a Világot szelmalmokként ábrázolja s ellenük támad Széchenyi, mint Don Quijotte. A másik caricaturán Kossuth és Helmeccy (a Jelenkor szerkesztője) fáraó-játékot játszik. Az egyiknek a száma 4200, a másiké 700. Ez t. i. a Pesti Hírlap és a Jelenkor előfizetőinek száma. Helmeccy ezt kiáltja: Va banque! és Széchenyit teszi egy kártyára. Kossuth ezzel szemben Eötvöst teszi lapjára és fődött kártyaként Pulszky-t. Van még egy caricatura, melyen Helmeccy, a szerkesztő és Kossuth sakkoznak. Helmeccy ép a toronnyal lép, a melyen Széchenyi ül és így szól: Ez 1000 előfizetőt nyom! Kossuth, a ki előnyben van, mozdul a lóval (Eötvös) s így szól: 500-zal több. Egy másik caricaturán Széchenyi a Doktor Faust, Helmeccy pedig a famulusa, Wagner, a ki Goethe Faustjának szavaival így szól hozzá: »Önnel, Doktor úr, sétálhatni dicsőséget és — nyereséget hoz.«¹ — Az ilyenek nagyban terjednek; a Pesti Hírlap és társai azt a fegyvert akarják Széchenyi ellen használni, mely a legérzékenyebb: a gúnyt és a satyrát.« — Így írnak, így látnak ők.

Sok ezerre rúg a confidensi jelentések száma s a politika, a közélet, az irodalom, a társadalom minden jelenségére rátérnek. Minél előbbre halad az idő kereke, annál több lesz a számuk. A confidensek belekapaszkodnak az idő szekerének küllőibe, segítik ők is visszafelé rángatni és nem veszik

¹ Pol. Archiv 10523/415 és 10623/415 ex 1842.

észre, hogy a szekér halad előre az úton feltartóztathatatlanul.

A haladás eszméje lassanként áthatja a magyar nemzet minden rétegét. A bécsi intéző körök még ezidőben sem, 2—3 évvel a nagy 1848-as események lezajlása előtt sem láttak tisztán. Metternich azt vallja, hogy a bajok fő oka a kormány tétlensége s a császárnak kell a király segítségére sietnie, hogy a pusztulástól megóvja. A császár segítségére is sietett a királynak, a mennyiben egy külön Informations Comitée-t állíttatott fel a magyar és erdélyi viszonyok ellenőrzésére, azonkívül külön irodát létesíttetett az időszaki sajtó ellenőrzésére és a közhangulatnak kormánypárti irányban való befolyásolására. Semmiféle titkosrendőr, semmiféle confidens, semmiféle megkönyékezés nem tudta azonban feltartóztatni az eseményeket. Metternich politikája megingott. Nemsokára összedőlt. Rendszerében a rendőri tevékenységnek igen fontos része volt. Egy röpirat szerzője 1845-ben ezt írta:¹ »Ha e rendszert annak képviselője, Metternich herczeg túléli is, az, t. i. a rendszer őt bizonynyal nem éli túl.« Úgy is lett.

Dr. Lábán Antal.

¹ Bülow-Cumerov: Die europäischen Staaten... Idézve Glossy K., Literar. Geheimber. aus dem Vormärz. Grillparzer Jahrbuch. B. XXI. S. CXL. l.

Nápolyi László.

(I. közlemény.)

A középkor két vezető hatalmának, a pápaságnak és császárságnak ütközőtere Itália volt, melyet ez a makacs küzdelem a nyomorúság és gyász tanyájává változtatott.

A XIII. század közepén a középkori császárság elbukott és a pápaság elgyengülve, hatalmát veszítve került ki a hatalmas mérkőzésből. Fél század múlva VIII. Bonifác kísérlete, hogy III. Incze szellemében reorganizálja a pápaság világi hatalmát, népek és királyok felett ítélkező tekintélyét, a középkor e második hatalmasságának bukására vezetett. Így Itália »kormányától megfosztott hajó« lett, belső háborúk zsákmánya, merész kalandorok játékszere. S Róma, a fényes királynő, a pápai széknak Avignonba való áthelyezése után — hogy a dantei képet alkalmazzuk — eldobta királynői díszét és szomorú özvegyi rongyokba öltözködött.

Ez a vigasztalan kép sugallta Dantenak az egységes monarchia eszméjét, melynek megvalósítását VII. Henriktől várta. Álma nem vált valóra.

A kereskedő város-államok gazdagsága és a kezdődő renaissance imperialistikus eszméket váltottak ki az olaszokból s ezek az imperialistikus eszmék a XIV. század második felében nationalisták köntösben jelentek meg.

A rómaiak utódainak érezték magukat s national-imperialistikus törekvésük Cola di Rienzi vállalkozásában, majd a külföldi zsoldos csapatok kiszorításában nyilvánkozott meg.

Többé nem külföldön kerestek vezért, hanem saját erejükből akarták céljukat megvalósítani. Erőtéljes képviselője azonban sokáig nem találkozott az új eszmének, mert az új dynastiák trónjukat háborgó vulkánon építették fel.

Végre a század végén két hatalmas egyéniség vállalkozott az eszme megvalósítására: Gian Galeazzo, Milano első hercege és László, Nápoly királya.

Ezen értekezésemben László egyéniségét és az ő küzdelmeit kívánom megrajzolni.

* * *

Nápoly megszerzése.

»Alig változott valamikor állam az anarchia olyan tűzhelyévé, mint az itáliai félsziget, miután V. Kelemen szerencsétlen elhatározása folytán... egységének alapja megdőlt« — mondja Pastor.¹

Ez az anarchia nem tudta kikezdeni Nápolyt, hol Róbert bölcs kormánya biztosította a nyugodt fejlődést. Róbert halála után azonban a helyzet itt is megváltozott. Johannát bűnös érzékisége férje meggyilkolására vezette s ez a szörnyű gyilkosság Nagy Lajos bosszuló hadjáratát vonta maga után. Durazzói Károly felhasználta a kedvező alkalmat, Lajoshoz csatlakozott, vállalkozott a vérbűn megtorlására és Johannát megfojtatta. Johanna azonban azáltal, hogy élete végén adoptálta és örökösévé tette Lajost, Anjou herczegét, nehéz és hosszú küzdelmeknek a magvát vetette el az Anjouk és Durazzók közt.

A pápaságnak Rómába való visszatérése és olasz pápa választása megszilárdította volna Durazzói Károly trónját, ha ki tudta volna használni az egyházszakadást, ápolt volna a jó viszonyt a római pápával és féktelen uralomvágytól vezéreltetve nem nyújtotta volna ki kezét Magyarországnak. Ő azonban, mikor még nem volt a kezében az egész királyság, mikor még trónja ingatag volt, már ujjat húzott a pápával és szem elől tévesztve Itáliát, egyházi átokkal terhelve a magyar trónt akarta birtokba venni.² A vállalkozás életébe került és két kiskorú gyermeket hagyott hátra : Lászlót és Johannát.³

László 1376-ban, vagy 1377-ben született.⁴

Károly halálakor előtérbe lépett özvegye, Margit. Tipikus középkori olasz nő : nagyravágyó, kegyetlen, megbízhatatlan, makacs, bátor, eszes és erőszakos. Férje halála után némelyek őt tekintették jogos örökösnek Johanna királynő után, azonban ezek tévedtek, mert Margit néneje, Johanna, Artois gróf neje, közelebbi örökös volt, és ezért Margit hívei is fia László mellé állottak, hogy a nőörököst kizárják.

¹ Geschichte der Päpste etc. I. k. 57. l.

² Nem fedti a valóságot Macchiavelli állítása : »Carlo adunque assicurato di Puglia, n'andò per il Regno d'Ungheria, il quale per eredità gli perveniva.« Istorie Fiorentine. I. III.

³ Mária nevű leánya korán elhunyt. Tristani Caraccioli : Geneal. Caroli I. Regis Neap. Ap. Muratori. XXII. t.

⁴ A Giorn. Napol. szerint 1376-ban (Ap. Muratori. XXI. k. 1038. l.), de ennek chronológiája teljesen megbízhatatlan. Cipolla szerint trónraléptekor 7 éves. Storia della Signorie Italiane. 190. I.

Anjou Lajos, a kit Johanna örökösévé tett és a Calabria hercegi cízzel felruházott,¹ komolyan vette jogait, azonban körülbelül Károlylyal egyidőben meghalt és nejének, Blois Máriának gyámsága alatt hagyta hátra Lászlóval egyidős fiát, Lajost.²

Mária nyájas, de fősvény és bizalmatlan volt s ezért nem tudott állandó híveket szerezni.

Igy tehát két kiskorú trónkövetelő, két királynő-gyám és két pápa volt.

Margit érezte, hogy a római pápa támogatása nélkül fiának nem biztosíthatja a trónt s erre a támogatásra annál inkább számíthatott, mert a pápának is érdekében volt, hogy László ügyét diadalra juttassa ellenfelének védenczével szemben. Margit kérte Orbán pápát, hogy feledve az apa bűneit, vegye oltalmába a fiút. Hogy kérését annál hathatósbabban támogassa, elküldte a pápának Noceránál fogságba esett unokaöccsét, Antonio Butillót. Czélját azonban csak részben érte el. Orbán rideg, hidegen számító, érzelmi indító-okokkal nem befolyásolható ember volt. Az volt az elvé, hogy Nápoly pápai birtok s a bitorló Károly halála után visszaszállt az egyházra. Annyira azonban politikus volt, hogy egyenesen elutasító feleletet nem adott, hanem elfogadta László hódolatát, őt Raymondo Orsinóra bízva, a nélkül hogy az országra megadná az investitúrát.

Ilyen volt a helyzet, mikor Garai fejét Margithoz küldötték Károly magyarországi párthívei³ és felszólították Lászlót, hogy foglalja el a trónt, vagy küldjön helytartót.⁴

Nemsokára megérkeztek Magyarországból a Károlylyal eltávozott olaszok is, kik Nápolyt teljes lázadásban találták s így a magyarországi vállalatra gondolni sem lehetett. Maga a főváros két pártra szakadt s csakhamar kitűnt, hogy Anjou hercegnek nagy pártja van, élén Sanseverino

¹ Lünig: Codex Italiae dipl. II. 1143—46. l. — VIII. Kelemen megerősítése. U. o. 1146—47. l. Bonincontrio így jellemzi a nápolyiakat: »illius Regni Proceres suo veteri more rerum novarum cupidi«. Annal. 33. l. Ap. Muratori. XXI. k. — Nem csodálhatjuk tehát, hogy Anjou Lajosnak itt azonnal akadtak párthívei.

² 1377-ben született. L. Noël Valois: La France et le grand schisme d'Occident. II. 119. l.

³ »delatum est caput Magnifici Comitis Ungariae... Neapolim ad filium dicti Regis etc.« Chron. Regiense ap. Muratori, XVIII. 94. l. Ugyanígy Bonincontrii Annales. 47. l.

⁴ »iret acceptum dictum Regnum Ungariae loco patris, vel mitteret locumtenentem, donec dictum Regnum esset pacatum et ipse interim esset in maioria etate, quia puer est«. Chron. Regiense, i. h. 94. l.

Tamással és Braunschweigi Ottóval, s hozzá szít az egész Sanseverino-ház, a Cupersano, Ariano és Caserta grófi családok.

László szerencséjére ellenfelének sem volt otthon rózsásabb a helyzete, mint az övé. Máriát teljesen lefoglalta az a törekvés, hogy a Provence városait megtartsa a fia iránt való hűségben és csak későn gondolhatott expedítio szervezésére azon a czímen, hogy Károlyon, kinek haláláról még nem tudott, bosszút álljon Johanna haláláért. Szövetségest talált a francia befolyás alatt levő Genuában, melynek dogeja, Antonio Adorno, 15 gályát ajánlott fel a nápolyi hadjáratra.

A nápolyiak közül azok, a kik a két szegény királyi gyermektől nem remélhettek semmit, közvetítő indítvány-nyal akarták a küzdelmet elkerülni. E szerint a nápolyi korona legyen Lászlóé, II. Lajos pedig vegye nőül Johannát és vele megnyeri a jogot Nápoly trónjára az esetben, ha László fiutód nélkül fog meghalni. Mária azonban nem akart Nápolyról lemondani, bár czélja elérésére hiányzott a legfontosabb követelmény: a pénz. Férje rengeteg adósságot hagyott rá. VII. Kelemen pápának érdeke volt Lajos támogatása, mert ha Nápoly Anjou-kézbe kerül, meg van oldva az unio kérdése a francia pápa javára. Eddig azonban Kelemen inkább ígéreteket, semmint pénzt adott.

A másik nehéz kérdés: ki legyen a sereg vezére? VII. Kelemen Braunschweigi Ottót ajánlotta,¹ de Mária félt a tekintélyétől és nem akarta őt sereg élére állítani.

Lajos nápolyi párthívei kérték Máriát, hogy küldje el királyukat és küldjön pénzt is. Mária pénzt küldött, de fiát nem küldte el.

Az expedítiót sem lehetett tovább halasztani s végre rászánta magát Mária, hogy Ottót vezérré teszi, megerősíti Johanna adományozásait, sőt reményt nyújt a Tarenti herczegsége is.

Amikor Ottó Aigues-Mortesbe ment, hogy behajózzon, a helyzet nagyon kedvező volt az Anjoukra. László gyermek, kinek Orbán az investurát nem adta meg, tehát extra dominium volt s Margit alattvalóit a szerint értékelte, hogy mennyi pénzt tudtak neki szerezni bármilyen eszközökkel, a minek következményekép lelkiismeretlen emberek léptek előtérbe és folyton nőtt az elégületlenség.

¹ Károly becsületszóra megengedte neki, hogy Minervino erőd-ből kijárhat és vadászhat. Egyszer kóbor angol zsoldosok kezébe került, a kik elfogták és Avignonba vitték.

Az Anjou-párt először obedienciát színelte Orbán iránt; a várost az interdictum miatt lázították fel Margit ellen és Nápoly könnyű zsákmányul kínálkozott Braunschweigi Ottónak.¹ A nép és az öt nemesi seggi kormányt szervezett a nyolcz signori di buono stato személyében s Margit nem tudta ezt megakadályozni, mert Ottó 1387 július 7-én Nápoly kapui előtt állt, a S. Elmo erőd fellázadt és Margit a Castel dell' Uovóba zárkózott, majd jónak látta gyermekeivel Gaétába menekülni.²

Hiába tanácsolt Alberico da Barbiano, László katonai nevelője, erélyes fellépést,³ Margit csak alkudozott a nápolyi kormánynyal, a mely azonban nem volt hajlandó őt királynőnek elismerni.⁴ Nápoly csakhamar Ottó kezébe került. Sanseverino Tamás Lajos király alkirálya, Ottó főkapitány lett. Orbán felszólítására Orsino Rajmund megkísérelte visszaszerezni Nápolyt, de erős küzdelem után kénytelen volt visszatérni Nolába.⁵ Pierre de Murles tudatta Mária királynővel az eredményt, valamint Kelemen pápával is, s a királynő az örömhírre processiót tartott.⁶

Firenze azonban nem nézte jó szemmel ezeket az eseményeket s felvetette ismét Johanna és Anjou Lajos házasságának az eszméjét. Erre főleg az indította Firenzét, hogy meghiusítsa az Anjou Lajos és Visconti Bernabo leánya, Lucia között tervezett házasságot. Ez a házasság nagy veszedelmet jelentett volna az Anjou-kézben levő Nápoly és az Anjou-érdekkörhöz tartozó hatalmassá nőtt Milano közé eső Firenzére.

Bernabo halála megszabadította a várost ettől az aggodalomtól. Berry herczeg ugyan Milano örökösnyőjét akarta elvételni Lajossal, azonban Valentine Visconti Lajoshoz, Touraine herczegéhez, a későbbi orleansi herczeghez ment nőül, mikor annak a magyar királynéval tervezett házassága nem sikerült. Így Anjou Lajos elesett Milano támogatásától.⁷

Nápoly sürgette Anjou Lajos jövetelét, helyette azonban Margit és Orbán párthíve, Orsini Rajmund jelent meg és körülfárta a várost. A városban a gabonaárak felszöktek,

¹ Noël Valois: La France et le grand schisme d'Occident. II. k. 123. l.

² Sozomeni specimen Historiae. Ap. Muratori. XVI. 1130—33. l.

³ Chron. Patav. Ap. Muratori. XVII. k. 524. l.

⁴ «e che doveva essere obedita come tutrice e non come signora». Giorn. Napol. Ap. Muratori. XXI. k. 1054. l.

⁵ Bonincontri Ann. 49. l.

⁶ Raynaldi Annal. 26. k. 2. §. 1387. évhez és Giorn. Nap. 1054—56. l.

⁷ Valois i. m. II. k. 132. s köv. l.

Margit hajói a csempészárúkat elfogták és már az éhség László pártjára hajtotta volna a nápolyiakat, hacsak katalán hajók meg nem törték volna a blokádot. Erre a Durazzói párti erődök egymás után kitűzték Anjou Lajos zászlóját s megszűnt az inség is, mert egy gabonával megrakott genuai flotta értesülvén a magas gabonaárakról, befutott a nápolyi kikötőbe és ellátta a várost élelmiszerrel.

Margit kénytelen volt egyenlőre lemondani Nápoly birtokáról, de állandóan dolgozott, hogy fia útjából elhárítsa az akadályokat, s nem ok nélkül gyanúsítjuk meg azzal, hogy részes volt nénje, Johanna és annak férje Artois gróf halálában, a mi egy napon következett be Ey kastélyban levő fogságukban.

Nápolyban a győzelmes Anjou-párt üldözőbe vette az ellenpártot,¹ de a helyzet nemsokára megváltozott.

Mária királynő sem Sanseverino Tamásban, sem Ottóban nem bízott és Clement de Montjoie-t küldte Nápolyba mint alkirályt és generális kapitányt. Ezzel a ténynyel Kelemennek is hízelegni akart, mert Montjoie a pápa unokaöccse volt.²

Tamás sértődötten birtokára vonult, Ottót, az ügyes vezért, Anjou Lajos — pártja felszólítására — meg akarta nyerni, hivatkozva a Johannáért való bosszúra, de ő inkább az élőt tekintette, mint a holtat, és Lászlóhoz pártolt abban a reményben, hogy Margitot nőül veheti.³ A házasság állítólag a pápai dispensation múlt, melyre azért volt szükség, mert Johanna Margitnak nagynénje volt.

Ottó és Tamás félretelolása elkedvetlenítette a nápolyiakat és Margit ki akarta használni a maga javára a helyzetet. Orbánhoz fordult és kérését Firenze és más városok követői is támogatták, a pápa azonban nem hajlott a kérésre, mert állítólag unokaöccsének tartogatta Nápolyt.⁴

Mártonnak és Máriának, Sicilia királyának a segélyét kérte a pápa, Toscanában és a Patrimoniumban zsoldos sereget is gyűjtött, serege azonban cserbenhagyta, majd keresztes hadjárattal kísérletezett,⁵ de eredménytelenül. A míg tehát csúnya kapzsisága és önzése az árvát megfosz-

¹ »spoliabantur domus multorum civium et exponebantur praedae victoribus, adulteria stupra et alia multa fiebant mala in civitate.« Theod. e Niem Raynaldusnál Annal. 26. k. 2. l. az 1387. évhez.

² Hefele: Conciliengeschichte. VI. k. 798. l.

³ Giorn. Napol. 1057. l. Sozomeni Hist. 1139. l.

⁴ Raynaldi Ann. 26. k. 7. §. az 1387. évhez Theod. e Niem tudósítása.

⁵ Rayn. Ann. 1387-hez, 26. k. 3—6. §.

totta a támogatástól, ugyanakkor ő is teljes kudarcot vallott. Lászlónak az atyai örökségből csak Aversa és Capua maradt birtokában, de voltak városok, melyek egyik királyt sem ismerték el.

Orbán 1389-ben meghalt épen akkor, mikor a következő évben tartandó jubileum előkészítésén fáradozott. Engesztelhetetlen, kegyetlen, nepotista volt.¹

Utóda a nápolyi Pietro Tomacelli lett IX. Bonifác néven. Szegény nemes családból származott, tiszta erkölcsű, barátságos, okos, de nem tanult és az ügyekben járatlan. Körülbelül 40 éves, energikus férfiú, a ki első sorban az egyházi államban akart rendet csinálni, mert városok és dynastiák függetlenítték magukat. Ez maradt mindvégig főczélja és mint »rigidus imperator«² kormányzott.

Megválasztása a nápolyi-párt győzelmét jelentette s ő Lászlóban királyát látta, kinek ügyét teljes erejéből támogatta. Erre különben egyéb oka is volt. Az ő trónraléptével kezdődött az a törekvés, a mely egy egyetemes zsinaton akarta végét vetni az egyházra annyi gyászt hozó szakadásnak.³

A két pápa most arra törekedett, hogy hatalmas pártfogóra támaszkodva, magának biztosítsa a győzelmet. Kelemen bizton számíthatott a francia királyra, Bonifácznak azonban nehezebb volt támaszt találni. Más viszonyok között számíthatott volna a császárra, kinek tiszteleti előjoga és a birodalom ereje a leghatalmasabb védőpajzs lett volna. Ekkor azonban a tunya Venczel viselte a koronát, a kinek sem tekintélye, sem energiája nem volt ahhoz, hogy a világ eseményeinek irányításában hathatósan közreműködjék.

Ilyen viszonyok közt legtermészetesebb volt egy erős nápolyi királyságra támaszkodni az örök város szomszédságában. Anjou Lajos az ellenpápa híve, ki bizonyára Róma birtokára is igényt emel s akkor a római pápa elveszett; neki tehát Lászlóval kell szövetkeznie s őt minden módon támogatnia.

¹ »Uomo pessimo, scandaloso«. Cipolla 192. I., lásd még Rayn. Ann. az 1389. évhez, 26. k. 10. §.

² Hefele: Conciliengesch. VI. k. 812—13. I.

³ A szakadásnak a lelkekre gyakorolt hatását élénken jellemzi egy paskvill, a melyet Pastor közöl:

Tzu Rom hab mir ainen Papst,
Tzu Aviom den andern;

— — — — —
Pezzer wër, wir hieten chain,
Denn daz uns tzwen sind worden.

— — — — —
Gesch. der Pápste etc.

L. még Áldássy A.: Az 1409. évi cividalei zsinat története 11. lap.

Ez indította Bonifácot arra, hogy elfogadja Margit hódolatát, Nápolyt feloldja az interdictum alól és megbízza a firenzei Angelo Acciajuoli bíboros-legátust, hogy koronázza meg Lászlót Sicilia, Jeruzsálem és Magyarország királyává (1390 május).¹

Most kezdődött László történeti szerepe.

A pápa teljes erejéből támogatta Lászlót, a mi természetesen sok pénzt igényelt, s ebből a szempontból az 1390-iki jubileum valóságos aranybánya volt.²

Kelemen, hogy védencének tekintélyét növelje, szintén megkoronázta VI. Károly francia király jelenlétében (1389 november 1.).³

Mind a két királyné arra törekedett, hogy előnyös házassággal erősítse fia reményeit. Lajos első kísérletei — miként láttuk — sikertelenek maradtak, mire Mária I. János aragon király leányát kérte meg fia számára. A házasság csak 1400-ban jött létre. Fontos volt ez az összeköttetés Sicilia szempontjából.

Margit nem hatalmas fejedelmi családdal keresett összeköttetést, hiszen fiának uralma jóformán két városra terjedt, hanem mintha egy számító polgárcsalád gyermekéről lett volna szó, pénzre pályázott.

Manfredi Chiaramonte negyedmagával kormányozta Sicilia szigetét Mária királyné nagykorúságáig,⁴ tehát tekintélyes ember volt, kinek rengeteg uradalma volt, Sicilia $\frac{2}{3}$ részének ura volt s kezében volt Gerbe sziget is, hol nemcsak az arabok adóztak, hanem az Afrika felé eső kereske-

¹ Boninc. 57. l. — Giorn. Nap. 1059. — »et ipsum (Ladislaum) et dominam Margaretam matrem et Joannam p aefatas, sororem ipsius regis Ladislai recepit in plenitudine gratiae suae et sedis Apostolicae, absolvens illos ab omnibus ecclesiasticis censuris et processibus etc.« Theod. e Niem. Raynaldusnál az 1390. évhez, 26. k. 10. §.

² Hefele: Conciliengesch. VI. k. 813. l.

³ Raynaldi Ann. 1389-hez, 26. k. 14. §. és a koronázás szer-tartásának leírása Lünignél. Cod. Italiae dipl. II. 185—92. l. — I. Lajos végrendeletében többek közt így rendelkezik: Aussi voulons-nous que la reine notre compagne ait le gouve nement de Loys nostre ainsné Duc de Calabre jusques à tant, qu'il soit en aage de vint et un an accomplis.« Ha Nápolyt meg tudja szerezni, legyen az övé Anjou, Touraine, Provence és Maine, mert a francia király szívesebben fogja őt mint vazallusát támogatni. A többi terület a másik fiúé, Károlyé. Lünig i. m. II. k. 1200. l.

⁴ Főleg két család vált ki tekintélyével: a Chiaramonte- és az Alagona-család. A Chiaramonte-k az olasz párt élén álltak és nagy népszerűségnek örvendtek, az Alagona-k a spanyol párt vezetői voltak.

delmi raktárak is óriási jövedelmet hoztak. Erről a mesés gazdagságról értesült Margit a kereskedőktől s arra gondolt, hogy ez a vagyon fiát közelebb hozhatja céljához, s Chiara-monte közel lévén, könnyen segínyt hozhat vejének. Manfredinek viszont hízelgett, hogy leánya királyné lesz és szívesen hajlott Margit kérésére. Az Anjou-párt meg akarta a házasságot hiúsítani s megkérte a leányt II. Lajos számára, de Manfredi nem volt hajlandó ígéretét megszegni s leányát 4 gálya kíséretében Gaetába küldötte (1389 szeptember 5.).

László letette a pápának a hűségesküt s de iure Nápoly ura lett.¹

Bonifác és László közeledése tevékenységre serkentette az Anjou-pártot is. VI. Károly tőle telhetőleg segítette Lajos vállalatát, de — tekintettel Franciaország szomorú helyzetére — inkább csak erkölcsi támogatást nyújthatott. Az ország félszázad óta pusztító háború színtere volt, minek rettenetes nyomor lett a következménye. Du Guesclin győzelmei következtében egy kissé lélegzethez jutott a szerencsétlen ország, VI. Károlylyal azonban újabb gyász és nyomorúság szakadt rá. Károly könnyelmű kormánya, majd őrülsége idején a burgundi és orleansi párt versengése a pusztulás szélére vitte az országot akkor, mikor az állandó ellenség is a kedvező alkalmat leste, hogy megsemmisítő csapást mérjen reá. Nem gondolt itt senki az ország javával, annál kevésbbé Anjou Lajos vállalatával, mindenki csak a saját érdekét nézte.

Viszont VII. Kelemen is saját érdekét mozdította elő, mikor Anjou Lajost támogatta s e végből az egyházat állandóan tizedekkel sanyargatta egészen az elszegényedésig.² Mivel azonban nagy udvarát is el kellett látnia, a kizsartolt kincseknek csak egy töredékét tudta Lajos vállalatára fordítani. Erre és Lajos erélytelenségére kell visszavezetni a vállalat kudarczát.

VI. Károly követei támogatták Lajos ügyét Genuában, Firenzében, Milanóban, Pisában pedig sikerült egyligát összehozni, melybe beléptek Verona, Firenze, Bologna, Lucca, Pisa, Siena, Peruggia, az Esték, Malatestak, Montferrati örgrófok.³

Végre actualissá vált Lajos útrakelése. Igaz, hogy már a Sanseverino-ház több tagja is Lászlóhoz pártolt, de energiával még mindig biztosítani lehetett volna győzelmet.

László megkoronáztatásának a hírére a 13 éves Lajos

¹ Rayn. Ann. 26. k. 13. §. az 1390. évhez.

² Hefele i. m. VI. 809. l.

³ Valois i. m. II. 144. l. és II. 151. l.

megindult egy flottával Pierre de Thierry legátus kíséretében.¹ A hadihajókat néhány teherhajó követte hadigépekkel és gabonával. A hajók egy részét a vihar tönkretette, de Lajos sértetlenül érkezett meg Nápolyba.² A nápolyiak, mint minden uralkodót, kitől várhattak valamit, szívesen fogadták, a bárók nagy fegyveres kísérettel jelentek meg, az Abruzzókat azonban csak Ramondello Caldora képviselte nehányadmagával, a többi már mind László-párti volt. Az urak fel- esküdtek s a S. Chiarában tartott gyűlésen a háború tartamára 1000 embert és 10 hajót ajánlottak fel a királynak. Ez annál fontosabb volt, mert Franciaországtól nem várhatott Lajos tényleges segílyt. Ugyanebben az időben László ellen orgyilkosmerényletet követtek el.³

Az 1390-iki jubileum nagyszerűen sikerült,⁴ de Bonifác örömet lerontotta Lajos sikere s a jubileum anyagi sikerét majdnem teljesen László támogatására fordította, sőt egyházi javakat is elzalogosított e célból.⁵

László pártjának első kísérlete kudarczczal végződött, két vezére: Alberigo Barbiano és Ottó herczeg az ellenfél kezébe kerültek és Ottó nemsokára meg is halt, Nápoly erődei pedig egymásután hódoltak meg Lajosnak. A mint azonban a két királynak fogytán volt a pénze, a küzdelem is ellanyhult. Bonifác Siciliát szerette volna László pártjára vonni, azért a Kelemen obedienciájához tartozó Máriaát nem ismerte el⁶ s a palermói, messinai, monreali érsekeket fel-

¹ Valois i. m. II. 168. l.

² A krónikákban szerencsétlen vállalatoknál elmaradhatatlan rossz előjellel itt is találkozunk. Gio n Nap. 1059. l.

³ Filius iniquitatis, Raymundus archiepiscopus A' elatensis... Ladislaum... cuius dictus Raymundus quoad bona tempo' alia Arelatensis Ecclesiae subditus erat, exquis' ts modis in civitate Gaetana simulata familiaritate et alias ment' ta devotione ac fidelitate veneno necare tentavit etc. Rayn. Ann. 26. k. 1. §. az 1390. évhez.

⁴ Innumerabiles peregrini toto illo anno... praesertim de Alemannia, Hungaria, Bohemia, Polonia, Anglia et aliis regnis et provinciis, quae fuerunt de Oboedientia Urbani ad Urbem venerunt. Theod. e Niem Raynaldusnál Ann. 26. k. 1. §. az 1390. évhez.

⁵ Valois i. m. II. k. 171. l. — Ekkor erősítette meg a pápa évi adó fejében városuk helytartóságában Alberto d'Estet, a Malatestákat, Ordellafokat, Alidosokat, Manfredikat és Romagna kisebb signorejait. Acciajuolihoz intézett levelében pedig csapatokról beszél, »quarum stipendiis nos etiam contribuere habemus«, ezért Nápoly egyházi és világi nemesei évi 1 frt adót fizessenek. Rayn. Ann. 26. k. 11. §. az 1390. évhez.

⁶ Bonifacius iuri Pontificio in Trinacriam consulturus, constituit illum partiri in tetrarchias, donec Maria damnato schismate ad officium redisset et censum penderet sedi apostolicae etc. Rayn. Ann. 26. k. 5. §. az 1391. évhez.

hívta, hogy az Anjou-párt vezetőit sujtsák egyházi átokkal.¹ A nápolyi bárók azt figyelték, merre fordul a hadi szerencse. Közülök a leghatalmasabbat, Raymondello del Balzot, az egyház gonfalonierejévé nevezte ki a pápa, hogy László ügyéhez fűzze. Thommaso Marzano, Suessa hercege, és Stefano Sanseverino szintén Lászlóhoz csatlakoztak,² de ennek helyzete mégis súlyos volt. Felesége hozományát a trónért folytatott küzdelem már részben felemésztette, Chiaramonte meghalt³ s Márton, ki sereggel kötött ki Sziciliában, nemcsak Palermót, hanem Chiaramonte egyéb birtokait is elfoglalta.

Margit reá nagyon jellemző módon akart fia helyzetén javítani. Felhasználta Chiaramonte özvegyének meggyanúsítását Montblanc herceggel s fiát rá akarta venni, hogy feleségétől váljon el⁴ és olyan házasságot kössön, a melynek hasznát látja.

A gyermek László anyja ösztönzésére Rómába ment és kieszközölte a pápa hozzájárulását a házasság felbontásához azon a czímen, hogy nem törvényes korban kötötte s Bonifác megbízásából a firenzei kardinális egy vasárnap mise közben lehúzta Kostancia újjáról a gyűrűt és Lászlónak visszaadta. A király eltaszított nejét Andrea Altavilla capuai gróffal házásította össze,⁵ de a megaláztatás csakhamar sírba vitte a szerencsétlen fiatal asszonyt.

László most kezdte meg igazán a küzdelmet Nápolyért és 8 évig kitartóan folytatta Bonifác pénzén, kinek rokonait később gazdag uradalmakkal kárpótolta. 1392-ben Trajetto síkján országgyűlést tartott s nagynehezen sikerült összehozni körülbelül 6000 lovasból és 1600 gyalogosból álló sereget, melylyel az Anjou-párt főfészket, Aquilát, elfoglalta. A vár 40,000 arany forintot fizetett, hogy a kirablást elkerülje, s ez az összeg újabb sereg szervezésére szolgált.

Anjou Lajost váratlanul érte a támadás és kész volt a megalkuvásra. Ennek különben más oka is volt. VII. Kelemen zsarolásai miatt meggyűlölték a francziák, szerettek

¹ Rayn. Ann. 26. k. 12. §. az 1391. évhez.

² Bonincont. 61. l.

³ Bonincontrius így jellemzi őt: »vir excellentis virtutis ac liberalis«. 49. l.

⁴ Matrimonium non consummatum.

⁵ Konstancia azt mondta új férjének: »doverse tenere le più felice homo del Mondo, poiche l'aveva per amica e concubina la Regina Constanzie, moglie del Re Lanzilao«. Giorn. Nap. 1065. — L. még Bonincont. 62. l. Billii Hist. ap. Muratori. XIX. k. 26. l. — Genealogia 113. lap.

volna tőle szabadulni, Kelemen pedig, aki I. Lajos halála óta körülbelül félmilliót áldozott a nápolyi vállalatra, szerette volna Lajost elejteni. 1390—91-ben Galeazzo ösztönzésére Bonifácra megsemmisítő csapást akartak mérni s e célból Itáliába sietett Galeazzo veje, az orleansi herceg (1391 márczius), kinek erős sereg élén kellett volna Kelemen Rómába vinni, magának Felső-Itáliában felállítani az Adriakirályságot, a nápolyi királyságot pedig érdekkörébe vonni. Így a schismának is véget vetett volna és a félszigeten biztosította volna a francia túlsúlyt. Ezt a tervet Károly francia király is pártolta s míg ő 12000 lándzsással akart átkelni az Alpeseken, másrészt biztosította Milano és Firenze föltétlen támogatását. Ekkor azonban a párizsi egyetem ismét előállt az egyetemes zsinat eszméjével, Károly elméje elborult, fellángoltak a belzavarok (1392 augusztus) s az egész itáliai terv abbanmaradt.

Így felmerült újra a házassági terv Lajos és Johanna közt s Pierre de Burges Gaetába ment tárgyalni ez ügyben. A tárgyalás lehetetlen alapon, a tényleges birtok alapján történt volna, azonban mivel Lajos az ellenpártból csak a nápolybeliek birtokát volt hajlandó visszaadni, a száműzöttek meghiusították a tárgyalást.

1394-ben meghalt VII. Kelemen és az éleselméjű, finom műveltségű Luna Pétert választották meg XIII. Benedek néven utódának. Luna Péter is ígéretet tett, mint e kor többi papabilise is, hogy az úniót megfogja valósítani, de ő is úgy képzelte el ezt, mint a többi collégái, hogy a saját uralmát teszi kizárólagossá. Célja megvalósítására Lajost használta fel, kit hathatósan támogatott, a mi Bonifácot hasonló eljárásra ösztönözte Lászlóval szemben. Bonifác Bertalan cardinálíst Sziciliába küldte legátusul, hogy Lászlónak híveket szerezzen, sereget szervezett,¹ keresztes háborút hirdetett,² Aversát, Capuát megszerezte, de Nápoly alatt kudarcot vallott serege. László kénytelen volt visszatérni Gaetába, hol átadta magát az élvezeteknek.³

¹ Hálából a sorai grófságot és más birtokokat adományozta László a pápa unokaöccseinek. L. Raynaldi Ann. 26. k. 16. §. az 1394. évhez. Híveit is megadományozta a Lajos kezén levő birtokokból.

² »anxiusque admodum Bonifacius, ut Ladislaus regnum contra Ludovici schismatici potentiam recuperaret, religiosam militiam indixit, quam archiepiscopum Neopacensem, Apostolicae Sedis internuntium, etiam in Dalmatia, Croatia, Bozna et Slavonia promulgare iussit.« Rayn. 26. k. 20. §. 1394.

³ Gregorovius: Die Gesch. der Stadt Rom. VI. k. 537. I. — Giorn. Nap. 1064. I. — Boninc. 62. I.

László már fiatalon túltette magát minden lelkiismereti aggályon, ha a hatalomról volt szó, és nőül kérte a hatalmas török szultánnak, Bajazidnak a leányát,¹ de a kereszténység feje, bármennyire előtérbe helyezte is saját érdekét, ehhez a házassághoz nem járulhatott hozzá.

Mivel az a hír érkezett Nápolyba, hogy Benedek nem tud Lajosnak több pénzt küldeni, Thommaso Sanseverino, ki újra Lajos híve volt, rávette őt, hogy felbontva előbbi eljegyzését, vegye nőül László legkiválóbb hívének, Giacomo Marzano sessai herczegnek a leányát, Máriát, ki szép és dúsgazdag, birtoka az egész Voltturnót magában foglalja. Capua Marzano rokonaira van bízva s ha az kezükbe kerül, Aversa magától esik el. Mivel Marzano neje Sanseverino-lány, Hugo Sanseverinót küldték Sessába, ki küldetését eredménynyel is végezte. A terv mégsem sikerült. Altavilla kiverte Capuából Marzano híveit, Bonifác pedig fegyverszünetet, majd békét hozott létre László és Marzano közt. Igya házasság füstbe ment.²

1399-ben Raymondo del Balzo, ki Braunschweigi Ottó halála után a tarenti herczegség nagy részének ura lett, Bonifác felszólítására kilépett semlegességéből és Lászlóval együtt indult Nápoly ostromára.

Lajostól elpártolt a Campagna, a nápolyiak hűsége gyanus volt s Lajos jónak látta elhagyni a fővárost, hátrahagyva ott öcscsét, Károlyt, Maine grófját.

László szárazon és vízen ostrom alá fogta Nápolyt, mely csakhamar megadta magát (1399), meghódolt a Terra di Lavoro is, s Anjou Lajos, bár az ország kétharmadrészének még ura volt, menekülésre gondolt. Kérésére László kibocsátotta az ostromolt Castel Nuovóból Károlyt, Lajos öcscsét; ezek Provenceba tértek vissza.³

¹ Anjoukori dipl. emlékek. III. k. 720—21. l. — Velence is megemlíti ezt Bembo Ferenczhez, vicekapitányához küldött utasításában: »Ambaxator domini Basaiti (sic!) vadit ad dominum Regem Vencislaum pro complemento nuptiarum tractatarum inter ipsum dominum Regem et filiam dicti Basaiti.« Meghagyja a signoria a vicekapitánynak, hogy a követet sértetlenül bocsássa át területén. Anjoukori dipl. eml. III. k. 742—43. l. — Thuróczy 227. l.

² A szerződés értelmében a király emberei 15 napig tartózkodhatnak suessai területen, de a fű és erdei fa kivételével sem vagynohoz, sem személyhez nem nyúlnak. Ha kárt tesznek, a király kárpótlást fog nyújtani. Viszont Marzano Giacomo, Gottfrido alifiai gróf, Giacomo Orsino tagliacozói gróf és Estendard marsall kötelezik magukat, hogy Anjou herczegét és embereit nem bocsátják át birtokukon s a kik ott tartózkodnak, azokat kiutasítják. Lünig i. m. II. 1215—20. l.

³ Giorn. Napol. 1067—68. l. — Sozom. 1167—68. l. — Boninc. 73. és 80—81. l. — Cipolla i. m. 284. l.

László elérte célját. A nápolyi bárók meghódoltak és önkéntes adó megajánlásával iparkodtak feledtetni a multat. Csak Onorato Cajetano fundii gróf nem hódolt, a miért birtokát elvesztette, de fiát a pápa ismét megadományozta.¹

László hozzálátott az ország teljes pacifikálásához és rendezéséhez. 1401 áprilisára a S. Chiarába gyűlést hívott össze, hol a bárók majdnem teljes számban megjelentek. Giacomo Marzano azonban távol maradt s László mélységes gyűlölettel eltelve a család iránt, annak vesztére tört.

Giacomo halálos ágyán egyetlen fiának, Giovanni Antoniónak a gyámságát a királyra bízta s így akarta biztosítani családjá számára a király jóindulatát.

Alife grófja azonban nem bízott a királyban és védelmi állapotba helyezte Suessát és saját birtokát. Sejtelmé csakhamar valóra vált. Lászlónak egy durazzói nőtől volt egy kis fia, Rinaldo di Durazzo, kinek a Capua grófja nevet adta és Alife grófjának leányát megkérte a számára. A gróf beleegyezett, a király pedig rábízta fiának nevelését. Nemsokára parancsot adott, hogy a jegyespárt hozzák el hozzá. A gróf nejével, az özvegy sessai hercegnővel és 4 leányával megjelent, László pedig az egész családot a Castel Nuovóba záratta, Alifet, Suessát elrabolta és a foglyoknak csak szeretője, Margherita Marzano kérésére adta vissza szabadságukat. Többi ellenségét is meg akarta semmisíteni.

Amalfiból kiúzta Ruggiero Britannót, visszaszerezte az Abruzzókat, Venosa hercegeét, Biseglia püspökét börtönbe vetette,² a Sanseverinókat, mint legkedvesebb embereit, meghívta a királyi palotába és legyilkoltatta őket.³ Lelke egész vadságában kibontakozott, de célát ért, mert legnagyobb ellenfeleitől megszabadult, Nápolyban biztonságban érezhette magát, a mit bizonyít az a körülmény is, hogy anyját, nővérét, a Castel Nuovóba hozatta Gaetából.

Mint Nápoly tényleges királya, IX. Bonifác buzdítására nőül vette Lusignan Máriát, I. Jakab ciprusi király leányát, a ki azonban rövid idő múlva meghalt.⁴

* * *

¹ Raynaldus 26. k. 14—18. §. 1399. évhez.

² Boninc. 86. l.

³ Hist. fratris Billii. i. h. 26. l.

⁴ »quae filiorum procreandorum avida dum intentius pharmacis ad id aptis indulget, biennio, postquam viro nupta fuerat, Neapolitani obijt (1404 szept.)«. Genealogia Caroli I. ap. Muratori, XXII. III. l.

A magyarországi vállalat.

László Nápolyt birtokába vette, főbb ellenfeleinek megsemmisítésével uralmát megszilárdította és messzebbmenő terveket szőtt, a melyek közül a legközelebbi Róma birtokbavétele volt. Mielőtt azonban erről beszélnénk, közbe kell szőnünk a magyarországi vállalatot és röviden rá kell mutatnunk László balkáni politikájára is.

A magyarországi vállalat kérdését már többen tárgyalták, én tehát csak annyiban foglalkozom vele, a mennyiben értekezésem teljessége azt megkívánja és a mennyiben elődeimmel ellenkező megállapításokra jutottam.

Kis Károly halála után az ő magyarországi pártja természetesen Lászlóban látta az utódot, s miként már említettem, meg is hívták őt Magyarországra, illetőleg arra kérték, hogy helytartót küldjön. Margit, ki még a közelmúltban lejátszódott rettenetes tragédia hatása alatt állt és látta mint csúszik ki a talaj Nápolyban fiának lába alól, nem is gondolt arra, hogy fiát beküldje, hiszen annak idejében férje vállalkozásának is heves ellenzője volt.¹ Felvette ugyan László a »magyar király« címét,² 1391-ben megbízottat is küldött Magyarország főuraihoz és adományozott.³ Hervoya vajdát és Vulkó bánt dalmát-horvát bánoknak nevezte ki,⁴ 1392-ben János macsói bánt, vicariusát és Hervoyát felhatalmazta, hogy a megtérőknek amnestiát adjanak,⁵ de ő maga másfél évtizedig nem tett komoly kísérletet arra, hogy Magyarországra vonatkozó igényeit érvényesítse. Schönherr ama állításának, hogy László már 1392-ben várta a Laczkfiak zászlóbontását, hogy Magyarországra átkeljen,⁶ semmi komoly alapja nincs, és miként a következőkből kitűnik, nem is lehet.

A míg László kiskorú volt, anyja iparkodott ugyan fenntartani fia jogcímét Magyarországra, de komolyan

¹ Thuróczy : *Chronica Hungarorum*. Schwandtner kiad. 203—204. lap.

² Chieti városával tudatta, hogy magyar király lett. Anjoukori dipl. eml. III. k. 626. és Óváry Lipót értekezése : Nápolyi Anjoukori kutatások. Századok, 1879. évf. 218. l.

³ Anjoukori dipl. eml. III. k. 694—96. l.

⁴ Anjoukori dipl. eml. III. 698—99. l. — Hervoya szerepére nézve lásd Fejér *Cod. dipl. X. 4. 243—44. l.*

⁵ »intendentes more pii patris et Domini singulos rebelles et inobedientes dicti Regni nostri Hungariae... ad obedientiam et fidelitatem nostram reducere, ipsisque miserationis nostrae janua... aperire«. Anjoukori dipl. eml. III. k. 718. l.

⁶ Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásai. Érték. a tört. tud. köréből. XVII. k. 4. sz. 16. l.

nem gondolt annak érvényesítésére, mert gyűlölte a magyart,¹ másrészt Nápolyból, a melyhez a család annyira hozzánőtt, úgyszólván csak annyi maradt, a hol magukat megvonhatták. Az első teendő tehát ennek az országnak a visszaszerzése volt s ez nem engedte meg az ügyis gyenge erők megosztását akkor, a mikor az ellenfél teljes erővel kezdte meg a küzdelmet.

Mikor László maga intézte az ügyeit, teljesen lefoglalta őt a Nápolyért folytatott küzdelem, s mikor a szerencse feléje hajolt, Magyarország akkor is nagyon mellékes szerepet játszott az ő programjában. Szívesen vette volna, ha ölébe hull, de egyébként Rómán keresztül sokkal nagyobb és realisabb célt akart ő megvalósítani. Már Nagy Lajosnak be kellett látnia, hogy Nápolyt és Magyarországot nem lehet egy kézben egyesíteni, a mint nem sikerült tartósan egyesíteni a császároknak Sicilia és a német birodalom uralmát egy kézben. Itt a főakadály a pápaság volt, a mely féltette az egyházi államot; amott főleg Velence érdeke az akadály, mert az Adria felett való uralom forog veszélyben. László tehát kiváló politikai érzékről tett tanúságot, a mikor fékezve hatalmi vágyát, nem »a világ két legkiválóbb országának«² uralmára törekszik, hanem fontosabb és messzebbmenő érdekektől vezérelteti magát. Erre kell visszavezetni László tartózkodó és habozó magatartását Magyarországgal szemben, nem pedig a pápa ellenszegülésére, Nápoly közelváltára stb.

IX. Bonifácz föladta a régi elvet, mely nem tűrte, hogy Sicilia és egy északi ország egy kézben egyesüljön és nem volt oka Zsigmondot Venczel kedvéért kimélni, főleg 1398 óta nem.³

¹ Ezt atyja és férje emléke eléggé megokolja, s abban a beszédben, a melyet Thuróczy férje vállalkozása előtt ad ajkára, így nyilatkozik a magyarról: »perfidiam gentis huius novimus«. I. h. 203. l.

² L. de Monacis: Carmen etc. 8. sor.

³ 1398-ban találkozik Rheimsban Venczel VI. Károlylyal s itt megegyeznek az únió létrehozásában s egyik sem ragaszkodik a pápája személyéhez. XIII. Benedek hajlandó is lemondani »ha ellenfele is lemond, meghal vagy elüzetik, hogy így új pápa választassék. Hajlandó fegyvereseit is elbocsátani és mindentől tartózkodik, a mi az úniót akadályozná«. Hefele i. m. VI. 857. l.

A tunya Venczel nem tudott olyan energikusan fellépni saját papájával szemben, mint VI. Károly, a mi ezt is engedékenységre bírja. 1400-ban II. Manuel Tamerlan ellen nyugathoz fordul segítségért s kilátásba is helyezik neki az egyesült nyugat segélyét. Ehhez az únió szükséges és most Venczel is iparkodik cessorra bírni Bonifáczt, bár ez a császári méltóságot kilátásba helyezi neki. Hefele i. m. VI. 859. l.

A magyar kérdést úgy akarták egyesek megoldani, mint már előbb a nápolyit, vagyis Johannát el akarták vétetni Mária királyné halála után Zsigmonddal. Ezt Zsigmond legkiválóbb hívei akadályozták meg.¹

1401-ben annyira nőtt a magyarok elkéseredése Zsigmond ellen, hogy őt fogságba vetették és új királyról gondolkoztak.² Elérkezett a kedvező időpont László számára. Zsigmond gyűlött, a nápolyi párt erős, 1400 óta Nápoly László birtokában, egy kis energia és a siker biztosítva van. László Velenczével hosszadalmas, vontatott tárgyalásba kezdett s felajánlta a köztársaságnak Korfut, ha támogatja az ő magyarországi igényeit (1401—2. tele).³ Velence nem volt tisztában a helyzettel, nem mert állást foglalni, s Zára követeit, kik városuk signoriáját felajánlották,⁴ Zsigmondhoz utasította, hogy kérjék az ő hozzájárulását s ők viszont hajlandók lesznek László partraszállását megakadályozni. Közben Zsigmond kiszabadult s az ország nagy része melléje állt, a mikor László Aldemarisco admirális személyében helytartót küldött és újra ajánlatot tett Velenczének, ismét pozitív eredmény nélkül.

Zsigmondnak osztrák Albrechtel kötött örökösödési szerződése a nemzetet újra ellene hangolta s egy magyar követség élén a kalocsai érsekkel ismét meghívta Lászlót a magyar trónra (1403). Mivel IX. Bonifác nyiltan László mellé állt⁵ és a küldöttség Lászlóra nézve túlzottan kedvező-

¹ Schönherr i. m. 17. l. — Cipolla i. m. 284. l.

² Érdekes erre vonatkozólag Sozomenus elbeszélése: »Eodem anno 1401. Barones aliqui Regni Hungariae contra Regem suum... Sigismundum, quia Bohemos Hungaris cariores habere videbatur, conspirationem maximam instruxerunt et deliberato tempore convenerunt armati in grandi numero atque irruentes in eum, ut ipsum interimerent. Quos cum rex conspexisset properantes transire Danubium in loco dicto Campestro ex opposito Regalis Palatii, animadvertens in tanto furore plus ingenio, quam resistentia opus esse, Regalibus diademate et sceptro cultibus ornatus in throno suo Regali consedit; quem sic repertum aemuli sui pietate ac reverentia a pristina rabie tepefacti non occiderunt.« Hist. 1178. l. — L. még Annales Estenses I. de Delayto. Ap. Muratori, XVIII. 965. l.

³ Szalay József: Nápolyi László trónkövetelése és Velence. Századok. 1882. évf.

⁴ A dalmát városok nagy része Lászlóhoz pártolt, Ragusa megtartotta semlegességét: »conserva esterionmente una perfetta neutralità.« Később ugyan kénytelenségből Zsigmond mellett nyilatkozott. Notizie storico-critiche sulle storia... della repubblica di Ragusa. F. Appendini. I. k. 299. l.

⁵ Legátust is rendelt László mellé Acciajuoli kardinális személyében. Megbízólevele Raynaldusnál, 26. k. 13., 14. §. 1403. évhez. — Fejér: Cod. dipl. X. 4. 190—93. l.

nek festette a helyzetet, a király 1403 július 17-én Viestiben hajóra szállt és Iadrában (Zárában) kötött ki.¹ Hogy ő Magyarországra csak annyiban számított, a mennyiben az önként hull az ölébe és azon reményben indult meg a vállalatra, hogy útja diadalmenet lesz Budáig és Székesfehérvárig, csakhamar kitűnt megérkezése után. A szent koronát Zsigmond hívei biztonságba helyezték és a legfontosabb helyeket visszahódították. A szent korona közjogi jelentőségénél fogva Lászlónak a legfontosabb teendője lett volna azt megszerezni és fejére tenni, ő azonban, mikor párt-hívei buzdították, hogy fegyverrel küzdje ki Szent István koronáját és nyissa meg az utat az ősi koronázási helyre, erre nem volt hajlandó, hanem megelégedett egy *ad hoc* készült koronával és a jadrai koronázással. Azt sem tudjuk biztosan, az esztergomi érsek koronázta-e meg, vagy a pápai követ.² Tekintetbe véve azonban azt, hogy még az olaszok is tudták,³ hogy ha kodifikálva nem volt is, a magyar közjogi felfogás a koronázás érvényességéhez megkívánta az esztergomi érsek közreműködését, biztosra vehetjük, hogy a koronázást ő végezte. László viselkedése, kíméletlensége, nemtörődömsége párt-híveit kiábrándította s ezek nagy része örömmel fogadta Zsigmondnak október 8-án kihirdetett amnestia-rendeletét, s a híveitől elhagyott László november 7-én már visszaindult Nápolyba a pápai követ kíséretében, visszahagyva Lusignan Jánost helytartóul.⁴

Erre indította őt egyébként az Anjou-párt mozgolódása is. Már 1403 február 21-én megjelent egy Lartigny nevű francia lovag a francia király és a burgundi herceg levelével a velencei signoria előtt és hajót kért, hogy Bariba átkel-hessen és ott Anjou Lajos érdekében működhessék. A velencei signoria nem akart a nápolyi háborúba beleavatkozni; hajlandó volt ugyan hajót adni, de azon feltétel alatt, ha kísérete legfeljebb 20 személyt tesz ki.⁵

¹ Sokáig habozott »metuens varia Hungarorum ingenia«. Rayn. 26. k. 13. §. 1403.

² Az olaszok közül Sozomenus szerint az esztergomi érsek, Niem szerint a legatus koronázta meg Lászlót. Raynaldus. 26. k. 15. §. 1403. — Lucio di Trau téved, a mikor azt írja: »il quale venuto a Zara fu ivi coronato del Legato Apostolico della Corona d'Ungharia.« Fejér: Cod. dipl. X. 4. 244. l.

³ »ad eum (archiep. Strigoniensem) enim pertinebat Hungarorum legibus diadema Regni imponere.« Bonincont. 89. l.

⁴ Thuróczy szerint visszafordult Zárából a király »cum regem Sigismundum, sospitem Budae morari et rebus ad vota gaudere Hungaricis audivit.« I. h. 226. l.

⁵ Perret: Histoire des Relations de la France avec Venise. 56. lap.

László a magyar vállalat kudarcza után teljesen olaszországi politikájának szentelte magát. Velenczét iparkodott a maga részére vonni, mert félt Zsigmond bosszújától. Velence 1405-ben hajlandó is volt vele szövetkezni, de a szövetség mégsem jött létre. Mivel László mindenből hasznot akart húzni, 1409-ben eladta Zárát és Dalmáciára vonatkozó minden jogát Velenczének 100,000 aranyért.¹

Ezzel megszűnt Magyarországgal minden kapcsolata.

* * *

Közbevetőleg meg kell még emlékeznünk László balkáni politikájáról is. Az első nápolyi Anjou, Károly, a konstantinápolyi latin császárság bukása után nagy energiával törekedett biztosítani keleten a befolyását. Megszerezte Korfut mint Manfréd nejének hozományát, házasság révén biztosította családjának Morea fejedelemséget, az Athéni hercegség elismerte őt főhűbérurának, Epeiros meghódolt neki, sőt a Balduin excsászárral kötött viterbói egyezmény a görög császárságra is kilátást nyújtott.² Károly utódai szintén nagy súlyt helyeztek a Balkánra. Johanna és Durazzói Károly alatt a helyzet megváltozott. Belzavarok, Károly uralkodása alatt még a magyarországi vállalat is, lehetlenné tették, hogy Kelettel, hol a török is fenyegetően lépett fel, kellően foglalkozzanak. Lászlót kevésbé érdekelte a kelet — talán látta a Bajazid alatt megnövekedett török hatalmat és lehetetlennek tartotta azt előhaladásában megátolni — s nyugaton akarta hatalmát megalapozni. Így lassankint megszűnt Görögországban a nápolyi befolyás.

A katalánok megszerezték az Athéni hercegséget, a navarraiak Moreában szakítottak ki maguknak államot, melyet Johanna halála után függetlenítettek, bár Achaia fejedelemségre Johanna örököse, Anjou Lajos, a még élő császárné Marie de Bourbon és az új nápolyi király, Durazzói Károly, igényt tartottak, Anjou Lajos özvegyére, a császárné unokaöccsére, Louis de Bourbonra hagyta igényeit, és negyedik igénylő is akadt Savoyai Fülöp előbbi fejedelem unokáján, Amadeusban. Míg ezek a jogczímért tusakodtak, a navarrai Mahiot de Coquerel úgy lépett fel, mint Durazzói

¹ Szalay i. h. 842. l. — Az olasz forrás így beszéli el ezt az eseményt: «e li Cittadini vennero con tanta superbia al Re, che per il pentimento che havea dell' impresa, e per lo sdegno di questo vendio Zara a Venetiani.» Giorn. Napol. 1071. l. — L. még Diario Ferrarese. Ap. Muratori. XXIV. 174. l.

² L. Anjou Károly cz. munkámban. 80—82. l.

Károly képviselője, a valóságban azonban ő is, mint utóda Pedro, teljesen függetlenítette magát.¹ Margit fia nevében igényt emelt ugyan Achaiára, de Orbán pápa, a ki az Anjoukat szerette volna Nápolyból kipusztítani, mint annak idejében az Anjouk kiirtották onnan a Hohenstaufokat, meghagyta Pál patراسi érsek-legátusnak, hogy bár a tartomány »iustis titulis« Károlyra nézett, ne engedje László kezére jutni.² A nagykorú László ismételten is követelte jogait, de eredmény nélkül.³

Az Athéni herczegség Nerio Acciajuolinak, a nápolyi udvarban kegyelt firenzeinek a kezére jutott, ki kénytelen volt — eredménytelenül — a pápa és László segélyét kérni a török ellen. Törvényesíteni akarta uralmát, s mivel a nápolyi király még mindig Achaiá főhűbérurának tartotta magát, a melynek a herczegség függeléke volt, a királyhoz fordult. László meghallgatta kérését, reá és utódaira ruházta a herczegi címet (1394), majd, mivel neki törvényes utódai nem voltak, átruházta a király a címet és jogot testvéreére Donatóra és annak gyermekeire. Nerio fivére, a történetünkben szereplő Angelo Acciajuoli cardinális, kapta a megbízást, hogy Neriót aranygyűrűvel iktassa be herczegségébe. Az orthodoxok és katolikusok közt kitört viszály utat nyitott nemsokára Velenczének, a mi a nápolyi befolyás teljes kiszorítását eredményezte.⁴

Korfut II. Fülöp átruházta nejére, magyarországi Erzsébetre 1371-ben, de már 1373-ban mindketten meghaltak és Jacques de Baux lett az örökös. Johanna nápolyi királynő azonban nem nyugodott bele Korfu elvesztésébe s a polgárháborúban Johanna lett a győztes. Johanna halála után Korfulakossága 3 pártra oszlott, melyeknek jelöltjei: Durazzói Károly, Anjou Lajos és Jacques de Baux voltak. A győztes Károly lett.

Velencez mindent elkövetett, hogy az Adriai-tenger kulcsát vétel-, bérbeadás-, vagy erőszakkal hatalmába kerítse. Károly és Jacques de Baux halála után sikerült is Velenczének megszerezni a szigetet s Malipiero lett Korfu provveditoreja.⁵

¹ W. Miller: The Latins in the Levant. 1908. 317—18. l. — L. még Buchon: La Grèce continentale et la Morée 50. és köv. lapjain.

² Raynaldi Ann. 26. 8. 1387. évhez.

³ Raynaldi Ann. 27. 10. 1400. évhez. — Cipolla i. m. 284. l.

⁴ Miller i. m. 348—54. l.

⁵ Bonincont. szerint Margit elfoglalt egy drága árukkal telt, a vihartól a nápolyi partokra vetett velencei hajót és ezért foglalta le Velencez kárpótlásul Corfut. 48. l.

Bár Velenczének igen nagy volt a szigeten a népszerűsége, néhány helység kitartott László mellett. Ez arra indította a köztársaságot, hogy iparkodjék uralmának törvényes alapot adni. László az 1401—2. év telén Velence jóindulatát akarta megszerezni magyarországi vállalkozásához s ennek ára Korfu volt. Velence 20,000, majd 30,000 aranyat ajánlott fel a szigetért s ez utóbbi összegben meg is egyeztek.¹ Így szakadt el az utolsó szál is, mely a nápolyi Anjoukat Görögországhoz fűzte.

Dr. Miskolczy István.

¹ W. Miller i. m. 522—28. l. — Szalay i. h. 559., 648—50. és 753. lapok.

Magyarország területe a X. század közepén Konstantinos Porphyrogenetos De administrando imperioja alapján.

Σῶτερ· οἰσόν με.

J. B. Bury »The treatise De administrando imperio« cz. értekezése¹ kétségkívül a legértékesebb munka az egész De administrando imperio irodalomban, mint a mely kútfőnk értékét, forrásait, szerkezetét s szerkesztésének módját helyesen állapítja meg. Nem kevésbé fontos az, hogy az egyes részek homályos helyeit is igyekszik megvilágítani. E részben természetesen, mivel nem található mindenütt pozitív adatokat, gyakran feltevésekkel kénytelen dolgozni, de ránk nézve ezek is fontosak, mert legalább kiindulópontul szolgálnak a további kutatásnak.

Így a magyarokra vonatkozó adatok tárgyalása is igen fontos, mert feltevései, — bár talán sehol sem olyan labilis ez a munka, mint épen ebben a részben, — útbaigazítanak arra nézve, hogy mik a megoldandó kérdések s legtöbbször a megoldás módját is megjelölik.

A De administrando imperionak a magyar föld határaitra vonatkozó adatait is az előző kutatók egészen általános megjegyzései után, Bury próbálta először megmagyarázni: Ő veti fel először, mint megvizsgálandó kérdést, hogy miért találunk Konstantinos munkájában két határleírást. S ha az alábbiakban erre vonatkozó feltevését nem is fogadhatjuk el, kétségtelen, hogy az ő útján elindulva jutunk eredményünkhöz; ha nem is hiszszük el, hogy a 13. és 40. f.-k határleírásai azért eltérők, mert különböző területeket jelölnek meg, az bizonyos, hogy a mint Bury észrevette, két különböző forrásból erednek.

I.

Adm. c. 13. ed. Bonn. p. 81. 7—12.²

Bury szerint³ a 13. f. határleírása csak abban az időben keletkezhetett, a mikor a magyarság még nem szállotta meg Pan-

¹ Byzantinische Zeitschrift. XV. (1906). 511—577. lk.

² "Ὅτι τοῖς Τούρκοις τὰ τὰ αὐτὰ ἔθνη παράκεινται, πρὸς μὲν τὸ δυτικώτερον μέρος αὐτῶν ἡ Φραγγία, πρὸς δὲ τὸ βορειότερον οἱ Πατζιναῖται, καὶ πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος ἡ μεγάλη Μοραβία ἕτοι ἡ γῶρα τοῦ Σφενδοπλόκου, ἣτις καὶ παντελῶς ἠφανίσθη παρὰ τῶν τοιοῦτων Τούρκων καὶ παρ' αὐτῶν κατεστέθη· οἱ δὲ Χρωβαῖτοι πρὸς τὰ ἄρῃ τοῖς Τούρκοις παράκεινται.

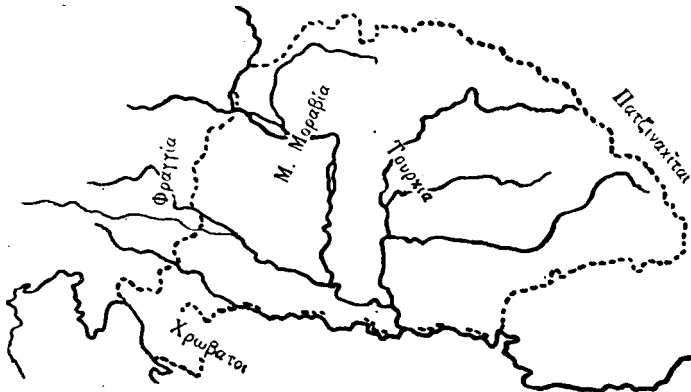
³ 563—565. lk.

nóniát, tehát 898¹—906² között, mert ekkor esett Nagy-Morávia, beleértve Pannóniát, a magyar földtől »délre« (=nyugat), a mint a 13. f.-ben találjuk. De még így is marad itt két hiba: 1. az, hogy ezt a Nagy-Moráviát teljesen elpusztították és megszállták a magyarok (a mi csak Konstantinos korában igaz), Bury szerint Konstantinos betoldása, 2. a »keleti« határ hiányzik, a mit Bury a másoló hibájának tulajdonít.

Az pedig, folytatja Bury, hogy 898—906-ban Byzanczba jutott a magyar határ leírása, azt jelenti, hogy már ekkor diplomatiai összeköttetésben állottak Magyarország és Byzancz s egy követ, valószínűleg a 8. fejezetben említett Gabriel, jelentéséből veszi Konstantinos a 13. f. határleírását és ezenkívül azt, a mi a 38. f.-ben a magyarok és bessenyők vándorlásaira vonatkozik.³

Ennek a feltevésnek legnagyobb hibája az, hogy még akkor se oldja meg a kérdést, ha elfogadjuk alapételeit: 1. azt, hogy Nagy-Moráviába bele kell értenünk Pannóniát is, 2. hogy a leírás Pannónia elfoglalása előtti időből való. Hiszen így egészen zavaros ez a határleírás! Frankiát elválasztja Magyarországtól Nagy-Morávia, holott a 13. f. Frankiát is szomszédosnak mondja. Szint így »a hegyek felé határos« horvátok,⁴ — a kiken Bury is, mint a kutatók általában a dalmáciai horvátokat érti, — sincsenek ilyen helyzetben szomszédságban.

Így Bury feltevése alapján a 13. f. határleírása ilyen helyzetnek felelne meg:

¹ Bury erre az évre teszi a honfoglalást i. m. 566. l.

² Pannónia elfoglalásának évét (900) nem különbözteti meg Morávia megdőlésének esztendejétől (906).

³ I. m. 565. l.

⁴ V. ö. Domanovszky bírálata. Századok, 1907. (XLI.) 441. l.

De hibás maga az a feltevés is, hogy Pannóniát Nagy-Moráviához kell számítanunk. Szvatopluk többször pusztította Pannóniát,¹ de az semmivel se bizonyítható,² hogy el is hódította a frankoktól, sőt azt találjuk, hogy a honfoglalás évében biztosan frank birtok, mert ekkor Arnulf a Dráva-Szávaköz hűbéres herczegére, Brazlavra bízza.³ Ezután pedig, mint egyáltalában Szvatopluk halála (894) után, Morávia gyenge volt ahhoz, hogy hódítson, maga se állhatott volna ellen a magyaroknak, a mint a frank Pannónia sem s a magyarok csak azért nem szállották meg ezeket a területeket mindjárt a honfoglalás első éveiben, mert ekkor még elég nagy szállásnak tartották az ország keleti részét.

Marquart, a kinek feltevése alapján azonosítja Bury Nagy-Moráviát Pannóniával,⁴ maga is megállapítja ezt a tényt,⁵ szerinte Pannónia nem tartozott Szvatopluk országához, de Konstantinos mégis, tehát tévesen Pannóniát tartja Moráviának. De ellentmondanak ennek Konstantinos adatai, melyeket Marquart, hogy tételét fenntarthassa, vagy egyáltalán figyelembe sem veszi,⁶ vagy önkényesen megváltoztatva feltevéséhez idomít. A 13. f. szerzője még kevésbé eshetett ebbe a hibába, hiszen ő járt itt s tudta, hogy Morávia nem azonos Pannóniával.

Még feltűnőbb az, hogy »a hegyek felé határos« horvátokon Bury is a dalmáciai horvátokat érti. Igaz, hogy szinte az összes kutatók egyeztetik a 13. s 40. f. horvátjait, holott Buryt a maga — szerintem alaptalan — feltevése is kényszeríthette volna arra, hogy itt az északi horvátokra gondoljon,⁷ hiszen Pannónia s Morávia elfoglalása előtt csak ezek határosak a magyar földdel.

¹ V. ö. Ann. Fuld. megf. helyei. Dümmler Gesch. d. ostfränk. Reiches. 227—228. lk.

² I. Marquart: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 119. l.

³ A magyar honfoglalás kútfoi. Bp. 1900. 318. l.

⁴ I. m. 564. l.

⁵ O. u. O. Streifzüge. 119. l.

⁶ C. 42. p. 177. Marquart i. m. 119. l. L. alább.

⁷ Szabó Károly szerint (Magyar Akadémiai Értesítő. Philos., tört. és törv. tud. XXI. Új folyam I. 1860. 79. l.) ezeken »érthetnők« a Kárpátoktól északra lakó horvátokat is, — de utána teszi, — »ha ugyancsak szerzőnk-nél alább (40. f.) nem olvasnók, hogy a magyarokkal a horvátok dél felé szomszédok; miből bizvást következtethetjük, hogy itt is a déli horvátokat értette«. V. ö. még Jagić: Archiv für slavische Philologie XVII. (1895) 60. l., G. Laskin, Sočinenija Konstantina Bagrjanorodnago: »O Themakh« (De Thematibus) i »O narodakh« (De administrando imperio) Moskva 1899. 77. l. 529. jz. (Bury Сов. Παπαδημητρίου ismertetése alapján (Byz. Zeitschr. IX. 1900. 515. l.) igen rossz véleménynyel van erről a munkáról, pedig ez

Vizsgáljuk meg ezt az adatot!

Már a határmegjelölés módja is különös, t. i. míg egyebütt mindig világtájjal jelöli meg Konstantinos a magyar földdel határos területeket, itt »πρὸς τὰ ὄρη« megjelölést használ. Ennek csak az lehet az oka, hogy itt nem is tud világtájat mondani, a byzanczi ember kifogy a világtájakból, a mi negative már meg is határozza, hol laktak ezek a horvátok. Ha a kelet-északkeletre levő Patzinakiát északra tette (a 13. s a 40. f.-ekben), hova tegye a valóban északra eső területeket? Ez a vidék már túlesik a byzanczi ember látókörén, tehát nem jelöli meg világtájjal soha, pedig többször említi. Így:

C. 30. p. 143. 20-21: οἱ δὲ Χρωβάτοι κατόικουν τηνικαῦτα ἐκείθεν Βαριβαρείας,¹ ἐνθα εἰσὶν ἀρτίως οἱ Βελοχρωβάτοι.

P. 144. 7-10: οἱ δὲ λοιποὶ Χρωβάτοι ἔμειναν πρὸς Φραγγίαν, καὶ λέγονται ἀρτίως Βελοχρωβάτοι ἤγουν ἄσπροι Χρωβάτοι, ἔχοντες [τὸν]* ἴδιον ἄρχοντα· ὑπόκεινται δὲ Ὠτῷ τῷ μεγάλῳ ῥήγι Φραγγίας τῆς καὶ Σαξίας, καὶ ἀβάπτιστοι τυγγάνουσι, συμπενοθερίας μετὰ τοὺς Τούρκους καὶ ἀγάπας ἔχοντες.

C. 31. p. 147. 21.—p. 148. 3: ὅτι οἱ Χρωβάτοι οἱ εἰς τὰ τῆς* Δελματίας νῦν κατοικοῦντες μέρη ἀπὸ τῶν ἀβαπτιστων Χρωβάτων καὶ τῶν ἄσπρων ἐπονομαζομένων κατάγονται, οἵτινες Τουρκίας μὲν ἐκείθεν Φραγγίας δὲ πλησίον κατοικοῦσι.

P. 151. 21.—152. 3: ὅτι ἡ μεγάλη Χρωβατία ἡ* καὶ ἄσπρη ἐπονομαζομένη ἀβάπτιστος τυγγάνει μέχρι τῆς σήμερον, καθὼς καὶ οἱ πλησιάζοντες αὐτὴν Σέρβλοι· ὀλιγώτερον δὲ* καβαλλαρικὸν ἐκβάλλουσι, ὁμοίως καὶ πεζικὸν παρὰ τὴν βαπτισμένην Χρωβατίαν ὡς συνεχέστερον πραιδευόμενοι παρὰ τε τῶν Φραγγίων καὶ Τούρκων καὶ Πατζινακίτων.

C. 32. p. 152. 10-15: οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτιστων Σέρβλων τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων κατάγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκείθεν κατοικοῦντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βοῖκι τόπον ἐπονομαζομένον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωβατία ἡ ἀβάπτιστος ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη.

az ismertetés a munka nagy hiányai mellett megemlíthette volna néhány értékes jegyzetét). Westberg, Mémoires de l'Acad. St. Pétersb. S. VIII. hist. philos. cl. III. (1898) 4. 97. l.

¹ Banduri jegyzete szerint (Adm. p. 348) ez a Βαριβαρεία tkp. Βαβεισσορεία = Babii montes, szlávul Babie gore. E magyarázat alapján összeköttetésbe hozhatnók a Βαριβαρεία-t a 13. f. »πρὸς τὰ ὄρη«-jével. De a hagyományozott szöveg rovására csak a legkisebb esetben szabad a szöveget megváltoztatnunk s itt a Βαριβαρεία is teljesen érthető, ha összevetjük a nyugati irodalomban található Baivaria-val: Βαριβαρεία olv. Bajivaria, Bavaria (a mint a kiejtést a De Cerim. II. 48. ed. Bonn. p. 686, Βαϊούρη alakja is mutatja).

*-gal jelölt helyek a Cod. Paris Gr. 2009-ből valók.

Tehát Konstantinos a mellett, hogy munkája 13. s 40. fejezeteiben világtáj szerint megjelöli a nála észak-, kelet-, dél-, nyugaton, valójában keleten, délen és nyugaton határos területeket, egyebütt többször említ még egy szomszédos területet, mindig világtájmegjelölés nélkül (hiszen már mind a négy világtájat lefoglalta): az északon lakó nagy vagy fehér horvátokét. Tehát a Törkiától északra eső vidék megjelölésénél mindig pótolja valamivel a világtájmegjelölést. Így a mikor Nagy-Horvátországról van szó, jó megjelölő »*Τουρκίας ἐκείθεν*«, viszont a mikor Törkia északi, Nagy-Horvátország felé eső határát akarja megjelölni, nem mondhat egyebet, mint a mit a 13. f.-ben találunk: »*πρὸς τὰ ὄρη*«.

A fenti adatok mind azt bizonyítják, hogy nem tudja világtájjal megjelölni a Magyarországtól északra eső vidékeket s kénytelen valamilyen módon pótolni a világtájmegjelölést. Hogy pl. az »*ἐκείθεν*« ilyen pótlásra való, legfényesebben bizonyítja a c. 32. p. 152. 10-15., t. i. Nagy-Szerbia nem is szomszédos Magyarországgal, földrajzi megjelölése mégis »*Τουρκίας ἐκείθεν*«, tehát ez világosan észak pótlására szolgál.

Így negatív bizonyítékunk az, hogy a 13. f.-ben nem világtájjal jelölte meg a határt s így »*πρὸς τὰ ὄρη*« = észak. Evvel összefügg pozitív bizonyítékunk is, t. i. éppen így a világtájmegjelölést mással pótolva többször említ egy Magyarországtól északra eső népet, a melynek szintűgy »horvát« a neve, tehát a De adm. imp. 13. f.-ének tárgyalt adatát csak úgy érthetjük, hogy a (nagy) horvátok az északi hegyeknél határosak.

Mas'ūdi (horvátin), a Venczel-legenda (horvat), Nagy Alfréd (*horithi*) s Nestor (*hr'vat*) bizonyítják,¹ hogy tényleg élt is Konstantinos idejében a magyar föld északi szomszédságában egy »horvát« nevű nép s mikor Konstantinos látja, hogy északon is laknak horvátok (és szerbek), mint délen és a délszláv előkelő családok hagyományaiból hall halvány emlékezőést arról, hogy azok északról származtak,² megcsinálja — valószínűleg a délszláv hagyomány hatásán — az északi Horvátország és Szerbia nevét s a horvátok és szerbek származási törtériját.³

¹ V. ö. a fentiekre Marquart O. u. O. Streifzüge 129. s kk. lk. s Rački Monum. Slav. Merid. VII. 418—419. l.

² V. ö. Ὅτι ἡ γενεὰ τοῦ ἀνθοπάτου καὶ πατριζίου Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβούτζη τοῦ ἀρχοντος τῶν Ζαγλοῦμων ἦλθεν ἀπὸ τῶν κατοικοῦντων ἀβαπτιστων εἰς τὸν ποταμὸν Βισλας, τὸν ἐπονομαζόμενον Διτζίκη, καὶ ἄκησεν εἰς τὸν ποταμὸν τὸν ἐπονομαζόμενον Ζαγλοῦμα. Adm. c. 33. p. 160. 18-22. V. ö. Jagić. Archiv. f. slav. Phil. VII. (1895) 59—61. lk.

³ V. ö. Jagić. i. m. 71. l. Jireček: Geschichte der Serben. Gotha, 1911. I. 108. l., Marquart i. m. 110. l. Bury i. m. 559. l. Nagyon nehéz megállapítani, hogy mi a délszláv hagyomány adata s mi Konstantinos combi-

Persze a 13. f. írójá, egy követ, nem okoskodott, leírta a mint hallotta, a mint a fentebb idézett források tanúsága szerint is ismeretes volt, »horvát« néven.

Ezekből a nagyhorvátokról szóló adatokból azt állapíthatjuk meg, hogy néhány hírt hallott a Törkia szomszédságában lakó északi horvátokról és szerbekről, mely hírek igazolni látszottak azt, a mit a délszláv mondákból a délszlávok északi eredetéről tudott s így a hírek és a hagyomány alapján megalkotta a nagyhorvátok és nagyszerbek államának leírását.

A 13. f. leírása az eredeti jelentés szerint:

Így egészen helyes ez a leírás: nyugaton Frankia, északon a horvátok földje, keleten Patzinakia határos. A leírás praktikus célja mellett bizonyít az is, hogy a déli határt mellőzte ez a jelentés, holott Bulgária biztosan határos Magyarországgal mindjárt a honfoglalás kezdetétől fogva. De a leíró, a követ Magyarország határaitól azt akarta elmondani, a mit kiküldői nem igen tudhattak, mert kívül esett látókörükön: a kelet, észak s nyugat felé határos országokat. A déli határt jól ismerték Byzanczban.

S ha ez így van, ha a leíró helyesen állapítja meg a határokat, egész realitással dolgozik, hogy hihetőnk, hogy ő tette Nagy-Moráviát délre, holott az sohasem volt ilyen helyzetben. Semmikép se lehet így megérteni a 13. f. Moráviára vonatkozó adatát. Bury kísérletének, mint láttuk, ellentmondanak e leírás

nálása. A De adm. imp. vizsgálatából arra az eredményre kell jutnunk, hogy inkább a néphagyomány a forrás, hogy Konstantinos soha sem költ.

többi, határozottan jó adatai: a Nagy-Moravia=Pannónia feltevését megdönti az, hogy a 13. f. szerint Frankia is szomszédos. Ebbe a jó követjelentésbe sehogyse illik bele a Nagy-Moraviáról szóló rész, mint a mely egyrészt nem felel meg a tényeknek, tehát nem származhatott a szemtanu követtől, másrészt a kétségtelenül nem jelentésből származó, hanem Konstantinos tudása (hallomás) alapján írott 40., 41. fejezetekkel annyira összevág, hogy Konstantinos betoldásának kell tartanunk teljes egészében, nemcsak részben, mint Bury gondolta.

Ezek után nem fogadhatjuk el Bury feltevését, mely szerint ez a leírás 898 és 906 között keletkezett, s így azt sem, hogy Gabriel, a kit a 13. f.-ben levő határleírás szerzőjének tart, ekkor járt itt; csak annyit állapíthatunk meg, hogy a leírás tényleg practikus czállal dolgozó emberre vall: követjelentés. Hiszen maga az, hogy megállapítja, hogy mely népekkel határos egy ország, még pedig világtáj-megjelöléssel, egész különös a De adm. imp.-ban¹ s világosan practikus munkára, követjelentésre vall, mely azután mintául szolgált Konstantinosnak Turkia másik határleírására (40. fejj.).

Evvel kapcsolatban, mivel Gabriel neve, mint szerzőé, felmerült, meg kell vizsgálnunk a Gabriel követségéről szóló 8. fejezetet.² Itt azt találjuk, hogy egyszer Gabriel »ἀπό κελεύσεως βασιλικῆς« elment a magyarokhoz és biztatja őket, hogy támadják meg a bessenyőket és úzzék el őket lakóhelyükről, a mely azelőtt úgy is türk szállás volt. A követség leírása kétségtelenül írásos forrásból, Gabriel jelentéséből való, erre mutat az egész elbeszélés párbeszédes formája, a szöveg nyelve és stílusa s az »ἀπό κελεύσεως βασιλικῆς« kifejezés, a mi a kancelláriai stílus kétségtelen nyoma, t. i. a vazallus fejedelmekhez, alárendeltékhez, császári főtisztviselőkhöz intézett iratok, megbízólevelek stb. formulája »κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσποτῶν πρὸς (ὁ δεῖνα) τὸν...«³

Gabriel követjárásának korát Bury nem határozza meg, csak valószínűségként említi VI. Leó idejét, mivel a bessenyők később békében élnek Byzanczczal. A 8. f. időmeghatározása, »ποτέ«, egész bizonytalan, legfeljebb az »ἀπό κελεύσεως βασιλικῆς«-ból következtethetnők, hogy Romanos Lekapenos korára vonatkozhat, mivel magát vagy atyját megnevezte volna, csak

¹ Legfeljebb még a szerb föld leírása c. 30. p. 146. 13—16. hasonló.

² P. 74. 3—13.

³ De Cerim. megf. h., Vogt, Basile I-er empreur de Byzance (867—886) et la Civilisation Byzantine à la fin du IX-e siècle. Paris 1908, La chancellerie impériale cz. fejezet 427—434. lk. V. ö. még Adm. c. 45. p. 201. található másik κέλευσις alapján megindult tárgyalás szintilyen népies nyelven.

Romanost, az illegitim uralkodót, ki hosszú időn át az ő rovására uralkodott, nem nevezte meg szívesen. Csak műve írásának utolsó évében (952) említi gyakran Romanost, mint uralkodót (egyedül, vagy a maga nevével),¹ de előbb, az időbelileg a 37^a—41. fejezetekhez tartozó 13. f.-ben, igen heves gyűlölettel beszél róla, itt (még nem »μακάριος«, hanem) »ιδιώτης και ἀγράμματος ἄνθρωπος ἦν« »πολλά και ζῶν ὠνειδίσθη ὁ προρρηθεὶς κύρις Ῥωμανός και διεβλήθη και ἐμισήθη παρά τε τῆς συγγλήτου βουλῆς και τοῦ δήμου παντός και τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, ὡς και τὸ μῖσος ἐπὶ τοῦ τέλους γενέσθαι καταφανές, και μετὰ θάνατον ὁμοίως ἐξουθενεῖται και διαβάλλεται και ὑπὸ καταγνώμην τίθεται και ὡτος, ἀνάξιον πρᾶγμα και ἀπρεπές εἰς τὴν εὐγενῆ πολιτείαν Ῥωμαίων καινοτομήσας.«³ A magyar-bessenyő fejezetek, köztük ez a 13. f. is, mint az alábbiakból kitűnik, 945—948-ban keletkeztek, közvetlenül Romanos megbuktatása után, a mikor még nem hamvadt el Konstantinos gyűlölete Romanos iránt, ez lehet az ok, hogy ezekben a részekben vagy nem beszél róla (8. f.), vagy ellenségesen említi (13. f.).

De van a 8. f.-ben egy ténybeli adat is: a byzancziakat bessenyő támadás fenyegeti s a magyarokkal akarják lekötni a bessenyőket. Bury szerint, mivel bessenyő támadásról Romanos és Konstantinos idejében nincs szó, ezt Leó korába tehetjük. A görög források tényleg nem is beszélnek byzanczi-bessenyő összeütközésről, de a Povesti cz. Nestor nevén ismeretes, orosz évkönyvek bizonyítják, hogy Romanos Lekapenos idejében egyszer tényleg olyan helyzetbe kerül Byzancz, hogy a bessenyő támadást diplomatiailag úton, más nép felhasználásával kellett volna elhárítania.

Tudjuk azt, hogy a byzancziak csak úgy tudták a bessenyőket távoltartani a birodalomtól, hogy megfizették őket s Konstantinos is erősen meghagyja Romanosnak, hogy békében éljen velük, mert akkor más népek se merik megtámadni a birodalmat, így az oroszok is csak akkor támadhatnak, ha szövetségben vannak a bessenyőkkel.⁴

Ilyen orosz-bessenyő támadásról beszélnek az orosz évkönyvek (6452) 943—944. évben.⁵ Byzancz helyzete kétségbe-

¹ C. 43. p. 187. 22., c. 45. p. 200. 18-19., 201. 21., 202. 16., c. 46. p. 208. 7., c. 50. p. 227. 4., 228. 23., 232. 3., c. 51. p. 241. 51-52.

² Bury 951—952-re teszi ezt a fejezetet, mint alább látni fogjuk, minden alap nélkül.

³ P. 88. 24—89. 6.

⁴ Adm. c. 2. p. 69. 19-22.

⁵ Chronica Nestoris c. XXVII. ed. Fr. Miklosich. Vindobona 1860. I. 25-26.

ejtő: keleten a szaraczenok szorongatják s kötik le minden erejét s a khersoniták és a szövetséges bolgárok hírül hozzák, hogy Igor orosz nagyfejedelem nem nyugszik 941-iki veresége óta, nagy sereget szervez, felfogad sok varég zsoldost, szövetséget köt a bessenyőkkel s Byzancz ellen indul.¹ Romanos Lekapenos császár ugyanez évben egy magyar támadást is úgy hárit el, hogy diplomatája, Theophanes megalkuszik a támadókkal² s öt éves békét köt velük. Most se tehet egyebet, minthogy diplomatiái úton igyekszik leszerelni az orosz-bessenyő támadást. A »Pověsti«-ből tudjuk, hogy a császár követeket küld a támadó Igorhoz és előnyös békét ajánl neki. Természetes azonban, hogy igyekezett magát a tárgyalás sikeretelensége esetére is biztosítani s a hagyományos byzanci politika szerint követet küld a megbékélt magyarokhoz is s felszólítja őket, hogy támadják meg a bessenyőket. 943—944-ben volt szüksége a byzanci császárnak arra, hogy a magyarokat a bessenyők ellen izgassa, a kiket már nem nyerhetett meg, hiszen Igor minden ajándéknál nagyobb zsákmány reményét csillogtatta meg előttük. A bajba jutott birodalom itt pénzzel nem segíthetett magán, harcot meg nem tudott állni, tehát diplomatiái fogáshoz nyúl, a magyarokat akarja rábírní, hogy támadják meg a bessenyő ellenségét.

Tudjuk, hogy Gabriel eredménytelenül járt, nem úgy, mint a másik követség, melynek sikerült nagy áldozatok árán békét kötni az oroszokkal. De a bessenyőkkel, — a zsákmány reménye annyira tüzelte őket — úgy látszik, Igor se bírt. Csak annyit tudtak elérni, hogy az oroszok új szövetségesét megkímélték s rabló csapataik a byzanciakkal szövetséges Bulgáriát zsákmányolták.³

Csak Romanos Lekapenos korára, 943—44-re tehetjük Gabriel követségét.

II.

C. 40. pp. 173,14—174,12.⁴

Míg az első határleírónak, mint láttuk, az volt a fontos, hogy elmondja azt, a mi kívül esett a byzanciak történelmi- s főleg

¹ »Most zsoldjában vannak a bessenyők is« mondják a bulgárok.

² Continuatio Georgii ed. Bonn p. 927.

³ A »Pověsti« szerint Igor elrendelte nekik, hogy indítsanak háborút a bolgárok ellen.

⁴ »ἐν αὐτῇ δὲ τῇ τόπῳ παλαιά τινα ἔστι γυνωρισματα· καὶ πρῶτον μὲν ἔστιν ἡ τοῦ βασιλέως Τραϊανῶς γέφυρα κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας ἀρχήν, ἔπειτα [δὲ] καὶ ἡ Βελέγραδα ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γεφύρας, ἐν ἧ' καὶ ὁ πύργος ἔστι τοῦ ἀγίου καὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως· καὶ πάλιν κατὰ τὴν τοῦ ποταμοῦ ἐκδρομὴν (ms. 2009. ἀνάδρομὴν) ἔστι [τὸ] Σέρμιον ἔχειν τὸ λεγόμε-

geografiai ismereteinek körén, tehát megjelölte az északi, keleti és nyugati határt, míg a délit, mint közismertet, teljesen mellőzte, a második határleírás szerzője nagy kedvteléssel és részletességgel tárgyalja a déli határt, — értékesíti a byzanczi ember geográfiai ismereteit, — míg az északit teljesen elhagyja. Ebből tehát biztosan következtethetünk a két leírás eredetére. A 40. f. határleírója, egy Byzanczban élő irodalmi ember, a császár, egyszerűen átveszi mindazt, a mit a 13. f.-ben talál s pótolja a maga ismeretei alapján, jól, a déli határ leírásával. Az is teljesen rávall, hogy az északi határt mellőzte. Nem is sejtette, hogy itt a 13. f.-ben más horvátokról van szó, mint a kiket ő a maga tudása alapján »délre« tett s miután minden világtáj megvan leírásában, észre se veszi, hogy az igazi »északi« határ kimaradt. Ebben a leírásban tehát csak azt kell értékelnünk, a mit Byzanczból a X. sz. közepén tudhattak: a déli határ leírását. S ez jó is! Az erős bolgár és horvát kapcsolat révén jól ismerhették ezt Byzanczban.¹

A déli határ ott kezdődik, a hol »ἡ τοῦ βασιλέως Τραϊανοῦ γέφυρα« van, a honnan 3 napi járóföld Βελέγραδα, s innen ugyanannyi τὸ Σέρμιον. Bulgáriát s Magyarországot a Duna választja el egymástól. Tovább délen határos Horvátország.

A határok megjelölése után leírja az ország keleti részét, hol, mint Priskos Attila országában, természetesen nem említhet mást, mint a folyókat. Ezen a területen a régi kultúra ismert emlékei nem találhatók, csak a folyókkal lehet a nomádok lakhelyét megjelölni, így jelölték a magyarok is, mint Konstantinos magyar híradói alapján mondja: »ἀρτίως ὀνομάζουσι κατὰ

von, ἀπὸ τῆς Βελεγράδας ὁδὸν ἔχον ἡμερῶν δύο, καὶ ἀπὸ τῶν ἐκείσε ἡ μεγάλη Μοραβία ἡ ἀβάπτιστος, ἣν καὶ ἐξήλειψαν οἱ Τούρκοι, ἧς ἦρχε τὸ πρότερον ὁ Σφενδόπλοκος· ταῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸν Ἰστρον ποταμῶν γνωρίσματα τε καὶ ἐπωνυμίας· τὰ δὲ ἀνωτέρα τούτων, ἐν ᾧ ἔστιν ἡ πᾶσα τῆς Τουρκίας κατασκευασίς, ἀρτίως ὀνομάζουσι (ms. 2009. ἐπωνομάζουσι) κατὰ τὰς τῶν ἐκείσε ῥεόντων ποταμῶν ἐπωνυμίας· οἱ δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι, ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσης, ποταμὸς δευτέρος Τούτης, ποταμὸς τρίτος ὁ Μορήσης, τέταρτος ὁ Κρίσος, καὶ πάλιν ἕτερος ποταμὸς ἡ Τίτζα. πλησιάζουσι δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἰστρος ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος Ποταμὸς, πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Πατζινακίται, πρὸς τὸ δυτικώτερον οἱ Φράγγιοι, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρωβάτοι.»

¹ Karácsonyi szerint (Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. Akad. értek. a tört. tud. XXIV. 2. 1916. 6. 1.) Horvátország Konstantinos birodalmához tartozott, holott Konstantinos szerint a horvátok, mióta elűzték a frank archonokat, »μειναντες αὐτοδέσποτοι αὐτόνομοι« (c. 30. p. 145. 2-3.), más helyen azt mondja, hogy »ὁ ἀρχὼν Χρωβατίας« »ἐξ ἀρχῆς« Byzancznak s nem Bulgáriának alattvalója (c. 31. p. 150. 17-20.), de ez stereotyp frasis (c. 32. p. 159. 15-18.) s valószínűleg egy régi forrás kimásolása, mint egy evvel összefüggő adatról Šišić (i. m. 81. 1.) bizonyítja. A De Themat.-ban sem említi Horvátországot.

τας τῶν ἐκεῖσε ῥεόντων ποταμῶν ἐπωνομίας»,¹ a mint a bessenyők földje: »καλεῖται κατὰ τὴν ἐπωνομίαν τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν».² Ez a folyók szerinti megnevezés ma is megvan nálunk s még fontosabb lehetett akkor, a mikor az óriási pusztá vidékeken a folyók mellé telepedtek a törzsek, mivel a nép állandóan otthon-tartózkodó részének a folyó nyújtotta főtáplálékát. A törzsek egy-egy folyó két partján helyezkedvén el,³ természetes volt, hogy lakhelyüket a folyókkal nevezték meg.

Annyiszor említi Konstantinos ezt, hogy maga is belezavarodik s a 40. f.-ben (p. 173. 8—10.) azt mondja, hogy a türkök »κατεσκήνωσαν εἰς τὴν γῆν εἰς ἣν καὶ σήμερον κατοικοῦσι, τὴν ἐπωνομαζομένην κατὰ τὴν ἀνωτέρω, ὡς εἶρηται, τῶν ποταμῶν ἐπωνομίαν«, holott fentebb nem mondotta ezt a korabeli magyar földről, hanem mindig a patzinakita szállásról, Atelkuzuról, csak »alább« említi a tiszai Magyarországról.

A két határleírás tehát jó, csak egy adat van mindkettőben, a mi nem felel meg a tényeknek: Nagy-Morávia fekvése. E tekintetben, miután Konstantinos művéről megállapítottuk, hogy adatait jórészen mások elbeszéléséből s leírásából kapta, más kutatókkal szemben az a véleményem, hogy nem azt kell kutatnunk első sorban, hogyan egyeztethetnők Konstantinos adatait a más forrásokból ismeretesekkel (a valósággal), sőt hogy lehet ezeket Konstantinos adatainak megfelelőkké alakítanunk, hogy teljes egészében elfogadhassuk azt, a mi nála találunk, hanem azt, hogy mi a forrása. Hogy Nagy-Morávia nem valami déli ország, mint Konstantinos mondja, az bizonyos, tehát nem az a kötelességünk, hogy valami úton-módon délre tegyük, hanem az, hogy megállapítsuk, milyen forrás alapján tette Konstantinos délre s mi e forrás értéke.

Konstantinos Nagy-Moráviájára vonatkozó irodalomból itt csak a legújabb kísérleteket említem fel:

Marquart miután helyesen megállapítja, hogy »Nach den gleichzeitigen Quellen ist also Swentopluk niemals im ungestörten und unbestrittenen Besitze von Pannonien gewesen«, azt állítja, hogy Konstantinos szerint mégis Alsó-Pannóniával azonos Szvatopluk birodalma, a mi »beruht offenbar auf einer Verwechslung der Mährenreiches mit dem Fürstentum Priwina's und Kocel's am Plattensee, wo die slawische Liturgie zuerst eine Stätte gefunden hatte, ein Irrtum, der dadurch befördert

¹ P. 174. 45.

² C. 38. p. 171. 8—9.

³ V. ö. Hóman Turul XXX. (1912.) 91. s. kk. lk. értékes megjegyzéseit arra, hogy a törzsek, nemzetségek, sőt nagyobb családok birtokai is folyam-kétparti helyzetűek, szintűgy Szent István vármegyéi.

wurde, dass der slawische Gottesdienst von Kocel's Reich nach Mähren verpflanzt wurde und dieses so als der geistige Erbe jenes Staates erscheint«. ¹

Ez a magyarázat már azért se fogadható el, mert ha Konstantinos Pannoniára gondolt volna, nem jelölte volna meg oly bizonytalanul ezt a területet, Pannoniáról tud s még sem említi, mikor a régi emlékeket felsorolja, mert semmit se tud arról, hogy ennek Szvatopluk országához köze lenne. De nem fogadható el főleg azért, mert Nagy-Moráviát »ἀβάπτιστος« országnak mondja s így semmikép se lehet tévedésének alapja az, hogy Nagy-Moráviát mintegy Privina és Kocel hercegsége »geistige Erbe«-jének tartotta. ² Persze ezt a feltevést teljesen megdöntő »kereszteletlen«-t Marquart is észreveszi s Šafarik után úgy magyarázza, hogy ez Konstantinos korára vonatkozik, tehát hogy a magyarok megszállásával lett ez a föld pogány. ³ De milyen alapon állíthatja ezt, mikor Konstantinos mindkét helyen, mint régi, korában már meg sem lévő országról beszél Nagy-Moráviáról, sőt a 40. f.-ben világosan megmondja, hogy fel akarja sorolni a turk földön lévő »Παλαιά . . . γῳρηζήματα« »καὶ ἐπωνυμίας«-t, a melyek tehát a türkök előtt otflakó népek közismert emlékei s itt említi »ἡ μεγάλη Μοραβία ἢ ἀβάπτιστος«-t, mint ilyen régi emléket, melyet elpusztítottak a türkök. Ez a »ἀβάπτιστος« tehát világosan a régi Nagy-Moráviára vonatkozik s azt mutatja, hogy semmit se tud a Method-féle moráviái térítésről.

Bury nem sokat tesz ahhoz, a mit Marquart mondott, egyszerűen idézve Šafarikot és Marquartot megállapítja, hogy Nagy-Morávia magában foglalja Pannóniát is. ⁴

Domanovszky Bury értekezésének bírálatában azt hiszi, hogy Konstantinos tévedésből írt Nagy-Moráviát, összezavart különböző országokat s így lett ilyen érthetetlen ez a Nagy-Moráviára vonatkozó rész. Nem is Moráviát akart tulajdonképpen mondani, a hol Nagy-Moráviát ír. »A 31. f.-ben a fehér

¹ O. n. O. Streifzüge. 119. l. Thallóczy is erre gondol, mikor Diocleas Presbytert úgy magyarázza, »hogy Szvatopluk (Konstantin Σφενδοπλόκος) korában a nagy-moráviái uralom leért — ha nem is tényleg — de a vallás révén a déli szlávokig«. Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai. Századok 1896. (XXX.) 493. l.

² A fentiekén kívül rá kell mutatnunk e feltevés ténybeli tévedéseire is: 1. Valóság az, hogy a szláv liturgia nem Privina és Kocel ducatusából terjedt át Moráviába. Kyrill és Method Moráviában dolgozik először s Method rövid pannóniai működése után ismét Moráviában (v. ö. Jagić: Zur Entstehungsgesch. d. Kirchenslav. Sprache. Sitzungsberichte Philos.-hist. cl. XLVII. 1. Wien, 1900, 5-15. lk.) 2. A szláv hagyomány szerint is először »Morava számára« készültek a »könyvek«.

³ O. u. o. Streifzüge 119—120 lk.

⁴ I. m. 564. l.

horvátok földjének, illetőleg Nagy-Horvátországnak (ἡ μεγάλη Χρωβατία) leírása megint kétségtelenül Csehországra vall. Zavaró elem itt csak egy van, az, hogy a szerbekkel mondja határosnak. Már ez is elárulja, hogy Konstantinos nem volt tisztában a két Horvátország* közti különbséggel.¹ Ugyanígy zavar van szerinte a 32. fejezetben, a mely zavar magyarázza a déli határon Nagy-Morávia és a horvátok együtt említését. »A mint Konstantin egyebütt is megemlékezett a csehekről, a hol a horvátokat említette, úgy itt is megtette, de a magyarok révén Βελοχρωβατία helyett μεγάλη Μοραβία jutott eszébe s ezt így olyan határos országnak tette meg, a melyet a magyarok már elfoglaltak és megszálltak«.²

Domanovszky szerint tehát Konstantinosnak Χρωβατία-ról jutott eszébe Βελοχρωβατία, de e helyett μεγάλη Μοραβία-t ír. De egy ilyen zavar vagy tévedés nem magyarázza meg, miért találjuk mindenütt: a 13., 40. s 41. f.-ekben déli országnak μεγ. Μοραβία-t. Ha fel is tennők, hogy a 13. f.-ben előállhatott ilyen zavar, nem hihetjük, hogy a 40. f.-ben is beleeshetett ugyanebbe a hibába, a hol nem a horvátok után említi Nagy-Moráviát, vagy a 41. f.-ben, hol Szvatopluk országa, mint a szomszédos népekről (magyarok, bolgárok, horvátok) látjuk, szintén déli ország.

Konstantinos tehát mindig déli országnak mondja Nagy-Moráviát, de hogy nem tartja Pannóniával azonosnak, De adm. imp.-jából is igazolható. Mint fentebb említettem, Pannóniát Konstantinos ismeri, többször említi s feltehető, hogy ha azt tudja, hogy Nagy-Morávia azonos vele, felemlítette volna ezt, mikor Nagy-Moráviáról szól, különösen a 40. f.-ben, mikor a magyar földön levő régi emlékek közt említi.

Pannoniáról szól a 27. f.-ben: »οἱ δὲ Λογουβάρδοι τῷ τότε καιρῷ κατὰφκουν εἰς Πανωνίαν, ἐνθα ἀρτίως οἰκοῦσιν οἱ Τούρκοι«,³ tehát 948—949-ben, mikor a 27. f.-et írta, (V. ö. Adm. p. 120. 24—25) tudja, hogy a türkök Pannoniában laknak s ez azért is fontos, mert itt nem mások elbeszélése után ír, hanem a longobardok históriájához maga fűzi megjegyzésként. Még érdekesebbek a 30. f. adatai. Itt kétszer van szó erről a területről. A Dunán túl levő avar szállásról ezt találjuk: »ἐνθα ἀρτίως εἰσιν

¹ Valóságban itt nincs zavar. Konstantinos tisztában volt a két Horvátország közti különbséggel, az északi horvátok tényleg határosak az északi szerbekkel, nem csak (Nagy) Horvátországról jutott eszébe (Nagy) Szerbia, mint azt Domanovszky sok adattal igazolva láthatta volna Šafarik, Marquart, Jireček stb. i. munkáiban.

² Századok 1907. (XLI.) 442.

³ P. 119. 20—21.

οἱ Τοῦρκοι, νομάδα βίον ζῶντες»,¹ ἀπὸ δὲ Χρωβάτων τῶν ἐλθόντων ἐν Δαλματία διεχωρίσθη μέρος τι, καὶ ἐκράτησε τὸ Ἰλλυρικόν καὶ τὴν Πανωνίαν.² εἶχον δὲ καὶ αὐτοὶ ἄρχοντα αὐτεξούσιον, διαπεμπόμενον πρὸς τὸν ἄρχοντα Χρωβατίας κατὰ φιλίαν.³ E szerint Pannoniát a dalmáciai horvátoktól elszakadt horvátok lakják, a mi csak azt jelentheti, hogy a pannóniai vegyes szláv lakosságú hercegségről tud a 30. f. írója, mely előbb Privina és Kocel uralma alatt áll s a honfoglalás idején Brazlav tartománya. A fejezetet író vagy közlő horvát tudomása szerint hasonló fajú nép lakja külön fejelelem alatt, a mi meg is felel a tényeknek.⁴

De nemcsak hogy tud Konstantinos Pannóniáról s horvát ismerőse után talán maga is előbb horvátok lakta magyar földnek hiszi s nem azonosítja soha Nagy-Moráviával, de az is határozottan kitűnik munkájából, hogy hol fekszik ez a Nagy-Morávia valóságban. Nagy hasznunkra Konstantinos nem egyeztetheti mindenütt adatait, a melyek a szerint kerültek munkájába, a mint forrásaiban voltak, esetleg egymásnak ellentmondva. Így maradhatott meg egy-egy helyes adata, melyet nem vont a maga ismereteinek Prokrustes-ágyára. Így a Moráviára vonatkozó említett adatokon kívül s ezekkel szemben a 42. f.-ben azt találjuk: »καὶ κατοικοῦσι μὲν οἱ Τοῦρκοι πέραθεν τοῦ Δανούβειος εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γῆν, ἀλλὰ καὶ ἐνθεν μέσον τοῦ Δανούβειος καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ,«⁵ a mi a tényeknek teljesen megfelel s csak úgy maradhatott meg Konstantinos művében, hogy nem egyeztette többi adataival. Különben ez az egész 42 fejezet, mely Skythia geografiáját tartalmazza, a X. században csak kevéssé ismert vidékeknek igen pontos leírását adja. Magyarország nyugati felének leírása és e fejezet Konstantinos művének többi részével nem egyező más adatai (v. ö. pl. a 38. f. Βροῦτος, Σέρπετος⁶ — a helyett itt τὸ Σάρατ, Βουράτ⁷) azt bizonyítják, hogy egy kiváló geographus kis munkáját illesztette itt művébe, a ki talán maga is megjárta ez utakat, minden bizonnal kitűnő jelentések alapján dolgozott.⁸

Ezt az adatot, mely szerint türkök laknak a Dunán túl, Morávia földjén, de innen is, a Duna és Száva között, mely minden történelmi forrással egybevág, Bury figyelembe se veszi,

¹ P. 141. 20—21.

² P. 144. 14. Πανωνίαν. cod. Paris. gr. 2009. Παπωνίαν.

³ P. 144. 12—16.

⁴ L. erről alább.

⁵ P. 177. 14—17.

⁶ P. 171. 12—13.

⁷ P. 179. 20.

⁸ Bury i. m. 568. l. Ez megfelel Konstantinos gyűjtő hajlamának, az összes, hatása alatt keletkezett munkák több szerző alkotásai s kivonatai.

Marquart pedig, hogy feltevésével ezt a homlokegyenest ellenkező (s Konstantinosénak tartott) adatot összhangzásba hozza, szövegváltoztatástól se riad vissza. A mit Konstantinos nem tett meg, t. i. hogy a kitűnő geográfiai leírást a maga feltevéséhez, helyesebben elképzeléséhez idomítsa, megteszi minden alap nélkül Marquart. Szerinte ez a szöveg — eredeti értelmével éppen ellentétben — így változtatandó: »καὶ κατοικοῦσι μὲν οἱ Τοῦρκοι περᾶθεν τοῦ Δανούβειος ποταμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἔνθεν εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γῆν μέσον τοῦ Δανούβειος καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ.«¹ Ily erőszakos szövegváltoztatással azután azt csinál ebből az adatból, a mire szüksége van.

Az elmondottak alapján arra az eredményre kell jutnunk, hogy Pannonia a magyar megszállás előtt a frank birodalomhoz tartozott s nem Moráviához, mely Morávia, mint a 42. f.-et szerző geográfus pontosan megjelöli, a Dunán innen levő magyar szállással szemben a Dunán túl van: tehát az, a mit Konstantinos Adm. 13., 40., 41. f.-ben Szvatopluk országának fekvéséről mond, a tényekkel ellenkezőnek, egészen önkényesnek látszik. Megállapítottuk már azt is, hogy a 13. f. jó, követjelentésből vett határleírásában nem volt szó Moráviáról; ezt a részt Konstantinos toldotta be, a maga 40. s 41. f.-eiből ismeretes fel fogása alapján.

Mégsem szabad ezt tisztán Konstantinos okoskodásának tartanunk! Nem hihetjük azt, hogy minden alap nélkül tette déli országgá Nagy-Moráviáját, hiszen combinációi is (mint pl. a nagyszerbekről és horvátokról) mindig adatokon, legalább is mások elbeszélésén alapulnak. A legellentétesebb adatokat is felveszi munkájába, de alap nélkül nem költ. Hiszen; ha meg lenne ez a krónikás szokása, nem találnánk munkáját oly egyenetlennek. Ezt a döcögősségét, a szemmel látható hiányokat és ellentéteket nem lehet avval megértetni, hogy nem dolgozta át munkáját, csak a magyarázza meg, hogy az volt a fel fogása, a mi Herodotosé: a mit hall, akármilyen értékű, kötelessége leírni. Mindent leírt, a miről jelentésekből vagy hallomásból tudomást szerzett, s a mit irodalmi ismereteiből idetartozónak vélt. Az volt a fontos, hogy legyen valami alapja annak, a mit elmond, jelentés, elbeszélés, irodalmi forrás, hogy azonban ez mily értékű, avval nem gondol, sőt avval sem, hogy munkájába felvett más adattal nincs-e ellentétben.

Igy Moráviára vonatkozó adatait se akarta összeegyeztetni, se a valóságnak (há ismerte volna is!) megfelelővé tenni. Nem az a fontos tehát itt, — ismétlem — hogy megmagyarázzuk,

¹ O. u. O. Streifzüge. 119. 1.

hogy lehetne Morávia déli ország,¹ holott észak-észak-nyugati volt, hanem az, hogy megállapítsuk, milyen forrás alapján beszél így róla. Konstantinos adatainak, így Nagy-Moráviájának is, forrásukhoz s nem közvetlenül a tényekhez van köztük.

A forrásra nézve negatív bizonyítékul szolgál első sorban az, hogy az adatok nem felelnek meg a tényeknek. Nagy-Moráviáról nem voltak komoly, pozitív adatai, se régi történetéről, sem fekvéséről, se a moráviai keresztyénségről, Method szerepéről nem tud, annyira nem, hogy »ἀβάπτιστος«-nak mondja ezt az országot. Még világosabban utal forrására, még pedig mondai forrásra az, hogy mindenütt Szvatopluk a fontos, Szvatopluk országáról beszél Konstantinos s a Nagy-Moráviának szentelt egyetlen fejezet tulajdonképen csak egy Szvatoplukról szóló népmonda. A többi Nagy-Moráviára vonatkozó megjegyzésben is »ἦτοι ἡ γῶρα τοῦ Σφενδοπλόκου« (13. f.) s »ἦ: ἤρχε τὸ πρότερον ὁ Σφενδοπλόκος« (40. f.) jelzi, hogy forrásában nem is az országról, hanem Szvatopluk fejedelméről volt szó, a mi azt bizonyítja, hogy monda a forrás. Csak monda törődhet ennyire csak egy hatalmas király személyével, csak monda tudja ennyire elhomályosítani az országokat s egész történetüket egy hatalmas király személye köré csoportosítani. A mint a hun birodalom helyett Attila személye lett a fontos a népmondában, Moráviáról is Szvatopluk története marad csak fenn.

Arra vonatkozólag is találunk valamit, hogy milyen monda alapján ír erről a földről Konstantinos. Ha a De adm. imp. egyes részeit forrásuk szerint nézzük, azt találjuk, hogy míg más népekről főleg irodalmi források s jelentések alapján ír, a délszlávokról első sorban hagyomány alapján beszél. E részben maga Konstantinos utal forrására: »λέγουσιν οἱ αὐτοὶ Χρῶβατοι:«² s tényleg oly erős a byzanci-horvát kapcsolat, hogy igen könnyen juthatott előkelő horvát családok hagyományaihoz s a horvát népmondához. Mint mondtam, a De adm. imp.-ba feltűnő terjedelemben veszi fel e délszláv hagyományon nyugvó anyagot s a hovát-délszláv mondák vizsgálatából kitűnik, hogy itt is ez a forrás.

Ma, mikor ez a hagyomány csak részben s nagyon körmönfont átdolgozásban ismeretes, nem állapíthatjuk meg teljes egészében, hogy mily hatással volt a De adm. imp.-ra, ép úgy nem, mint a magyar hagyomány hatását sem, de az az egy-két nyom, a mit találunk, igen jó alap Konstantinos néhány helyének megértésére és értékelésére. A horvát-délszláv hagyományt

¹ Bury kísérlete eléggé mutatja, hogy ez alig lehetséges!

² C. 31. p. 150. 4.

csak Presbyter Diocleasnak a XII. század második felében írt s Luciusnál megőrzött¹ krónikájából ismerjük.

E szerint István pápa magához hivatja Constantinust (Kyrillos), a ki Rómába mentében Svetopelek országán (Horvátország) is átment s megtérítette Svetopeleket népével (c. IX.). Ezután Svetopelek ír István pápának és Mihály császárnak s a pápa vicariust küld s két cardinálíst (c. X.), a kik Dalma síkságán találták a királyt, a hova összehívják a népet is. Ide jönnek a császár követei is s 12 napos gyűlést tartanak (c. XI.), melyen felosztják az országot s kijelölik az érsekségeket és püspökségeket.²

A krónikás genealógiái s egyházi ízü, tudákos elbeszélései mögül alig látszik ki a horvát-délszláv hagyomány Szvatoplukja. A hagyományt ilyen eltorzított alakban ismerve, nem állapíthatunk meg többet, mint hogy a horvát monda mint hatalmas szláv uralkodót ismeri Svetopeleket s országát déli hatalmas birodalomná teszi, később meg — népmondai szokás szerint — egyszerűen eltulajdonítja s horvát uralkodó lesz, a mint Attila (Konst.) avar,³ majd (Presb. Diocl.) magyar király.⁴

Konstantinos ezen *horvát-délszláv hagyomány* alapján dolgozott, mely szerint *Szvatopluk egy hatalmas délszláv birodalom királya*, kiről sokat beszélt a horvát hagyomány (egy ilyen mesét fel is jegyzett Konstantinos 41. fejezetében) s hallotta Szvatopluk országának Morávia nevét. Míg Presbyter Diocleas, a pap, avval toldja meg a hagyományt, hogy zsinatot tartat Szvatoplukkal, Konstantinos azon gondolkozott, hogy ez a délszláv ország összeköttetésbe hozható-e egy másikkal, hogy van-e a két Horvátországgal s Szerbiával szimmetrikusan két Morávia. A byzanci kulturspherába eső keresztyén délszláv Horvátországgal és Szerbiával szemben megcsinálja a keresztleletlen, vagy nagy Horvátországot és Szerbiát, a honnan kiszakadtak a déli horvátok és szerbek. De itt a tények s a hagyomány igazították ismeretlen északi hasonnevű népekhez,⁵ viszont két Moráviáról

¹ De regno Dalmatiae, Croatiae libri sex. Frankfurt, 1661. A Schwandtner-kiadást (Scripteres Rer. Hung. III.) használok.

² Schwandtner, III. 480—483.

³ Adm. c. 28. p. 123.

⁴ Presb. Diocl. c. XII.

⁵ Meg kellene vizsgálni azt, hogy nem néphagyományra mutat-e az, hogy nagy, vagy fehérnek nevezik az őshazát s így természetesen ez se lenne Konstantinos találmánya, hanem a néphagyományból való. Ez azt jelentené, hogy Konstantinos csak forrásai, hírek s néphagyomány alapján dolgozik. V. ö. Bury szerint (i. m. 524-525, 541, 547-548, 556-561. lk. Šišić i. m. 96. s 181. lk.) a délszlávok bevándorlási históriája nem Konstantinos kombinációja, hanem a délszlávok alkotása. Az, hogy az őshazát nagy vagy

nem beszél, nem is gondolja, hogy van kettő, már pedig, mint láttuk, elbeszéléseinek mindig van valami; legalább mondai »hitel«-e: tehát azt a Moráviát, Szvatopluk országát, melyről csak mondai adatai vannak, mely tudása szerint már nincs is meg, mondja »nagy, vagy keresztleetlen«-nek, mert nincs tudomása arról, hogy egy más, északi Morávia lenne. Az a forrás, mely után dolgozott, egy hatalmas, győzelmes délszláv királyról beszélt s nem tudott annak egyházi intézkedéseiről, sőt keresztyén voltáról sem, mert ez nem érdekelt, csak a fejedelem dicsőséges alakja. Maga az, hogy μεγάλη s ἀβάπτιστος-nak mondja Moráviát, mutatja, hogy homályos képzelete van erről az országról, mondából ismeri.

Az tehát, a mit Konstantinos Moráviáról mond, Morávia kiterjedésének megállapítása szempontjából hasznavethetlen, csak mondai értéke van: a Konstantinos okoskodásával bővített délszláv hagyományt tükrözteti.

Hogy Szvatopluk a horvát-délszláv mondában délszláv uralkodó lehetett, azt megmagyarázza a népmondák eltulajdonító szokása. De volt egyéb oka is, az, hogy birodalmának neve azonos egy délszláv terület nevével. Tényleg volt egy Morávia a többi délszláv országok szomszédságában, melyre több adatunk van.¹ Így a 879—880-iki konstantinápolyi zsinaton más bolgár püspökökkel szerepel Ἀγαθῶν Μοράβων.² Ezen kívül az achridai érsekség püspökségeinek jegyzékében (ιβ) ὁ Μοράβου ἦτοι Βραυτιζάβου. (Ebben a jegyzékben ilyen összefoglaló területnév is szerepel püspöki megye neveként: (x) Ἰλλυρικῶν ἦτοι Κανίων)³ stb.

Hogy ezt a déli Moráviát a szlávokban tényleg összehavarnák az északival, arra vonatkozólag is van néhány adatunk. Az achridai önálló bolgár egyház érsekeinek névjegyzékében a második »Μαθῶτος Μοράβου τῆς Παννονίας ἀρχιεπίσκοπος«⁴ Methodios valóságban Morávia és Pannonia érseke, a mint VIII. János pápa levelében is található s az őt érsekké tevő Hadrianus pápa minden bizonynyal úgy is tervezte, hogy egy hatalmas szlávoklakta terület tartozzék érseksége alá: Morávia, a frank Pannonia, sőt úgy látszik, Horvátország is. Valóságban Morávia-

fehérnek mondja összevethető a Nagy Magyarország, Nagy Bulgária, fehér, fekete ungrók stb. nevekkel. (Viszont igaz az, hogy a μεγάλη-t használja, mikor Frankiáról van szó, szintúgy Bertáról is.)

¹ V. ö. Šafarik, Slawische Alterthümer. Leipz. 1840. II. 211. s. kk. I. és 492. s. kk. lk.

² Golubinskij, Kratkij očerk istorii pravoslavn. cerkvev. Moskva 1871. 34. I.

³ Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bisstümerverz. in d. orient. Kirche. Byz. Zeitsch. I. (1892.) 257. I.

⁴ Gelzer, Der Patriarchat von Achrida. Leipz. 1902. 7. I.

ban, majd Pannoniában, végül ismét Moráviában működött, de megvan a Bulgáriával való összeköttetése is, Bulgáriában folytatják Method tanítványai mesterük munkáját, miután Moráviából kiűzték őket. Egész természetes tehát, hogy a bolgár egyházi hagyomány achridai érsekké teszi, hiszen tanítványai, első sorban Kelemen bolgár, sőt éppen achridakörnyéki püspök. A »Μοράβου τῆς Πανωνίας ἀρχιεπίσκοπος« azt jelenti, hogy előbb a pannoniai Morávia érseke volt, tehát itt már nem Pannonia és Morávia érseke, hanem a pannoniai Moráviáé. Hogy ez a bolgár-görög megjelölés mire vonatkozik, arra nézve Kedrenos¹ tanuskodik: »ἀρχι Μοράβου καὶ Βελεγράδων, φρούρια δὲ ταῦτα τῆς Πανωνίας κατὰ τὴν περσῖαν τοῦ Ἰστροῦ διακείμενα καὶ γειτονοῦντα τῷ κράτει Τουρκίας«, tehát a bolgár egyházi hagyomány Pannonia s Morávia érsekét a déli Morávia határán Morava városába, a bolgár püspöki székhelyre teszi, mely Pannoniában (!) van.

Igen érdekes a szláv hagyomány orosz formája! A »Pověsti« (közönségesen Nestor) szerint »Mefód... Moravában maradt. Azután Kocel fejedelem Paniában,² a 70 tanítvány egyikeként, sz. Androniknak székhelyén püspökké fev Mefódot«, az új szöveg szerint »Mefód Moravában maradt... Fivérént Mefódot pedig Kočel fejedelem Ispaniában Morava városában, a mely Illirik, püspökké tette.«³ Más helyen meg azt olvassuk, hogy a sloven nyelvűeknek »voltak először lefordítva a könyvek, Moravának«, az új szöveg szerint: »nekik voltak legelőbb lefordítva a könyvek Ispaniában, Morava városában, a mely Illirikben fekszik.«⁴

Tehát az új szöveg Morava (ország) helyett »Ispania« Morava városáról beszél, a mely Illirikben van, sőt a püspöki székhelyet is, a mely hajdan szent Andronikos székhelye volt (Sirmium), azonosítja Ispania Morava városával, a mely Illirikben fekszik, a miből kitűnik, hogy a szláv hagyomány Methodot is Illyricum-Pannoniába⁵ juttatja, amint tanítványai tényleg Bulgáriában működtek. A moráviai térítés emléke, a Morávia név, mint országnév helyébe kerül Morava, mint Illyrik-Pannoniai városnév, Method püspöki székhelyének neve. A hasonló

¹ II. 527.

² Konstantinos idézi az Ispaniáról szóló részben Charaxot, a ki Ἰσπανία helyett szintígy Πανία-t ír (Adm. c. 23. p. 110. 5.), természetesen itt nem Pannoniáról, hanem tényleg Hispaniáról van szó.

³ Hodinka, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 47. l.

⁴ U. o. 43. l.

⁵ Konstantinos 30. fejjében is együtt találjuk Pannoniát és Illyricumot, mint a hol a horvátok egy része letelepedett.

bolgár püspökség így kerül az északi Morávia helyett a hagyományba s lesz a »Μοράβου τῆς Παννονίας« archiepiskopos s az »Ispania« Morava városa, a mely Illyrikben fekszik.

Bár kétségtelen, hogy erről a püspökség nevében is szereplő Μοράβα-ról, mely ekkor Bulgária része, tudnak a X. században is Byzanczban, még sem hihetjük Šafarikkal (i. m. 214. l.) azt, hogy Konstantinos evvel a nižnjaja Moraviával szemben nevezte az északit Nagy-Moráviának. Konstantinos nem gondolt két Moráviára, mert ha a déli Moráviával szemben nevezte volna Szvatopluk országát »nagy«-nak, bizonyára olvasnánk nála erről az országról is.

A De adm. imp. idézett adatain kívül a De Cerimoniisben is¹ megtaláljuk Μοραβία-t, még pedig a délszláv országokkal, Horvátországgal, Szerbiával, Zahumlje-, Konavle-, Trebinje-Dukljával együtt: »εις τὸν ἄρχοντα Μοραβίας«, míg más Moráviáról ebben a munkában sincs szó. Tehát határozottan délszláv országnak hiszi Moráviát, a mit Šafarik s utána Bury² úgy akar magyarázni, hogy ez az illyriai Morávia, nem Szvatopluk országa.

Minden alap megvolt tehát arra, hogy a délszláv monda, Konstantinos forrása, Morávián délszláv országot értsen. Morávia, Szvatopluk országának neve, azonos egy a délszláv országokkal szomszédos terület nevével s így Szvatopluk országát a Morávia név alapján délszláv országnak hiszik. Magát a hatalmas, győzelmes szláv fejedelmet, a kinek az elnyomó frankok felett aratott győzelmei összeesnek a horvát nép szabadságharczával, avval az idővel, a mikor a horvátok elkergetik a frank zsarnokokat,³ örömmel emlegeti a horvát hagyomány, mint a frankok ellen harczoló győzelmes délszláv fejedelmet, hatalmas szláv birodalom urát. E horvát monda alapján kerül Konstantinosnál délre Szvatopluk nagy birodalma, ez alapon jelöli meg a szomszédságot a De adm. imp. 41. f. s a De Cerim.

FÜGGELÉK.

I.

A déli határ. A 40. f. keletkezési ideje.

A magyar-bolgár határ megjelölése egész pontos. A bolgárokon kívül a horvátok határosak itt, kiknek földje Adm. 30—31. f.-i szerint a Cetina folyótól (Ζερτίνα) Istria határáig, Libin (Λιβουίνον) váráig terjed. A minket érdeklő északi határ,

¹ II. 48. p. 691.

² I. m. 575. l. 2. jegyz.

³ C. 30. p. 144. 18—145. 4.

mint az említett fejezetekben felsorolt zsupánságok és városok nevéből megállapítható, a Fiume felett a Száva folyásával párhuzamosan körülbelül az Uzora és Boszna folyók találkozásiáig húzható vonal.¹

Csak az a feltűnő, hogy a 40. f. leírása nem említi *Σερβλία*-t a déli határon, pedig Konstantinos — mint láttuk — a déli határt a Byzanczban közismert és könnyen ismerhető balkáni viszonyok alapján írta le s nem tehetjük fel, hogy ne tudta volna, hogy Horvátország és Bulgária közt van Szerbia is, melyről 32. fejezetében beszél.² Az ok csak az lehet, hogy a délszlávokra vonatkozó fejezetek adatai más viszonyoknak felelnek meg, mint a 40. fejezetéi, hogy a 40. fejezet olyan időben keletkezett, a mikor Magyarországgal csak Bulgária és Horvátország határosak, a mikor tehát *Σερβλία*, vagy legalább is annak északi része τὸ χωρίον Βόσωνα³ Bulgáriához vagy Horvátországhoz tartozott.

Szerbia X. századi története a De adm. imp. 32. f.-ből ismeretes. Gojniković Péter (897—917) a honfoglalás idején elismeri Byzancz fennhatóságát, Branović Pál (917—920 közt) bolgár, majd (921) byzanci alattvaló, Prosaljević Zachariás (921—924) a bolgároknak esküszik hűséget s mikor Byzanczhoz pártol, a bolgárok pusztasággá tették Szerbiát s lakóit, a kik el nem menekültek, Bulgáriába telepítették. Csak Péter czár idejében állítja újra talpra Časlav — byzanci segítséggel — a szerb államot. Ez a Szerbia még igen kis ország, mert Bosznia, a későbbi szerb föld északi része, Horvátországhoz tartozik, csak Časlav alatt kerül Szerbiához.⁴ Hogy mikor, azt nem tudjuk pontosan megállapítani, csak az bizonyos, hogy 945 s 949 között,⁵ mikor Miroslav király idejében polgárháború dúlt Horvátországot, a minnek következtében hadiereje is meggyöngült.⁶ Časlav csak ebben a zavaros időben szerezheti meg Boszniát (945 és 949 között), mindenesetre a 30—32. f. keletkezése előtt.

Tehát a 40. f. (s a 13., 37., 38., 39., 41. f.-ek) keletkezésének terminus ante quemje:

1. a 32. f. keletkezésének ideje; mivel a 32. f.-ben már Szerbiához tartozik Bosznia, Magyarország déli határán, Bul-

¹ V. ö. Šišić i. m. I. 158—184. lk. s a 2. térkép.

² A 40. fejezetben éppen a déli határ jó leírását akarja adni, nem hagyhatja ki Szerbiát.

³ Adm. c. 32. p. 159. 21.

⁴ Cresimir ismét visszafoglalja. Šišić i. m. 155, 182—183. lk.

⁵ U. o. 155, 180. s kk. lk.

⁶ C. 31. p. 151. 17—20.

gária és Horvátország közt van Szerbia is: 950 (t. i. a 31. f.-ben már nem él Mirosláv).

2. Mirosláv uralkodásának vége: 949.

3. A magyar-byzanci béke utolsó éve (948): 943—948-ra tehetjük a 40. fejezetben említett magyarok megjelenését.

Találunk a bessenyő-magyar részben egy évszámot, melyből Bury a bessenyőkről szóló rész keletkezési idejét 951—952-re teszi s így — szerinte — a magyar rész is ekkor keletkezhetett (legalább Termacsu és Bulcsu látogatását 948—950-re teszi).¹ Itt azonban Bury Kunn Géza után összetévesztette Levediát Etelközzel s így számítja a Konstantinosnál levő 55 [50] évet a honfoglalástól (szerinte 897), illetőleg Etelköz elhagyásától. Bury szerint Konstantinos azt mondja, hogy 55 [50] éve foglalták el a bessenyők Etelközt, a mint Kunn Géza nála idézett helyén is így olvasta,² holott Konstantinos egészen mást állít: »Ἰστέον ὅτι Πατρινακίται· τὸ ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸν ποταμὸν Ἄτλη τὴν αὐτῶν εἶχον κατοικήσιν, ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὸν ποταμὸν Γεήχ, ἔχοντες τοὺς τε Μαζάρους συνοροῦντας καὶ τοὺς ἐπονομαζομένους Οὐζ. Πρὸ ἐτῶν δὲ πενήκοντα οἱ λεγόμενοι Οὐζ μετὰ τῶν Χαζάρων ὁμονοήσαντες καὶ πόλεμον συμβαλόντες πρὸς τοὺς Πατρινακίτας ὑπερίσχυσαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας γῶρας αὐτοὺς ἐξεδίωξαν, καὶ κατέσχον αὐτὴν μέχρι τῆς σήμερον οἱ λεγόμενοι Οὐζοι. οἱ δὲ Πατρινακίται· φυγόντες περιήρχοντο ἀναφηλαφῶντες τόπον εἰς τὴν αὐτῶν κατασκήνωσιν· καταλαβόντες δὲ τὴν σήμερον παρ' αὐτῶν κρατουμένην γῆν καὶ εὐρόντες τοὺς Τούρκους οἰκοῦντας ἐν αὐτῇ, πολέμου τρόπῳ τούτους νικήσαντες, καὶ ἐκβαλόντες ἐξεδίωξαν αὐτοὺς καὶ κατεσκήνωσαν ἐν αὐτῇ, καὶ δεσπόζουσι τῆς τοιαύτης γῶρας, ὡς εἶρηται, μέχρι τῆς σήμερον ἔτη πενήκοντα πέντε.«³

Tehát a bessenyőket Atil és Jaik közti hazájukból [50]-55 éve űzték ki az úzok kazár szövetségben, mire a hazájukból kiszorult bessenyők a magyarokra törtek s azoknak földjére telepedtek, melyen mai napig is laknak. Ez a bessenyő támadás, melyet megismétel Konstantinos a 38. fejezetben,⁴ kényszeríti a magyarokat, hogy hagyják ott Levediát s menjenek Etelközbe, a honnan ismét csak »μετὰ δὲ τινας χρόνους« költöznek tovább. Az 55 év tehát nem a honfoglalás, hanem az Etelközbe költözés ideje s így nem lehet számítás alapja.⁵

¹ I. m. 576. l.

² Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis historia antiquissima. Claudiopolí. 1892—1895. II. p. 26.

³ C. 37. p. 164. 8—21.

⁴ P. 169. 5—8.

⁵ C. 38. p. 166. 18—167. 4. is, mely szerint abból az időből, mikor a patzinakitákat kiűzték, maradtak patzinakiták a régi szálláson is, a kik

Mint láttuk, a magyarokra vonatkozó rész s így a határ-leírás is 949 előtt (945—948 között), a horvát föld leírása (a délszlávokról szóló 30—36. f-ek) pedig 949 után keletkezett. Magyar- s Horvátország határára két adat fontos: 1. magyarok laknak a Duna és Száva között is, 2. Horvátország északi határa a Száván alul van. Szó sem lehet tehát 950 körül Dráva-Száva közti Horvátországról, hiszen Horvátország leírása olyan jó, hogy ilyen nagy területet semmiképp se mellőzhetett Konstantinos, illetőleg a 30—36. f-ek szerzője. Ez olyan tény, a mi döntő ebben a kérdésben s a horvát és magyar tudósok éles vitája semmit se hozott felszínre, a mi evvel ellentétben állana.¹

A Dráva-Száva közén a IX. sz. elejétől a XI. sz. közepéig bolgár (1019-től görög) birtokok is voltak. A bolgár-magyar határ megállapításához itt a következő adatok alapján jutunk:

1. A pécsi egyházmegye marchiai (maróti) esperességének (mely, mint neve is mutatja, a határon van) határhelyei.²

2. Valkó megye keleti határhelységei.³

3. Az 1223-ban alakult szerémi püspökség nem foglalja magában az egész Duna-Száva közét. A kalocsa-bácsi érsekség szerémi főesperessége az új (szerémi) püspökség megalakulása után is megmarad, a mi azt jelenti, hogy a Duna-Száva köz egy része már a bolgár (-görög) Szerémség megszerzése előtt is Kalocsa-Báczhoz tartozott, avval ősidők óta összefüggött. A szerémi főesperességet tehát az újabb szerzemény számára szervezett püspökségnél régebb szálak fűzték az érseki megyé-

most is az azok között élnek. Már pedig az azok földje Konstantinos idejében a régi Levediatól keletre feküdt.

Ha Konstantinos alapján számítani akarunk: 55 évvel előbb úzik ki a magyarokat Levediaból, hova 3 évvel előbb (p. 168. 15.) költöztek, tehát 58 évvel e fejezet írása előtt: 887—890-ben. A honfoglalásról itt nincs szó.

¹ Šišić i. m. 124. l. az ú. n. pannóniai Horvátország bizonyítására említi az Adm. 30. f. egy adatát, mely szerint a horvátok egy része Pannóniába s Illyricumba költözött s önálló fejedelmük barátságos viszonyban van a dalmáciai horvátokéval. De ez az adat nem Konstantinos korára vonatkozik, a 30. f. szerzője mint multat említi s csak azt hihetjük, a mit Koharić (Das Ende des kroatischen National-Königtums, Agram. 1904. 11. l.): Szlavóniába, a dalmáciai Horvátország és a későbbi Magyarország között levő területre, is telepedtek horvátok, a hol rokon szláv népekkel együtt éltek, ezek a rokon szláv népek az avarok pusztulása után egész Pannóniát is megszállották. »Die Ankömmlinge konnten also diesem Lande nicht ihren speziell kroatischen Charakter aufragen, wie jenen Gebieten zwischen der Save und der Narenta.« Tehát itt a horvátok és más szlávok lakta régi pannóniai fejedelemségről van szó, arról, a melynek a honfoglalás idején Braszláv a hercege.

² Pesty, Az eltűnt régi vármegyék. Bp. 1880. II. 169. l.

³ U. o. I. 257. l.

hez.¹ Ezt úgy érthetjük meg, ha tudjuk, hogy a honfoglalók, mint általában a nomádok, nem kerestek letelepült népek módjára természetes határokat, legalább is a Duna nekik nem arra való, hogy védje, — hanem, hogy két partjára telepedvén élelemmel lássa el őket. Így érthetjük meg a folyamkétparti törzsbirtokokat s a későbbi vármegyék hasonló helyzetét.² Bács megye is természetszerűleg kiterjedt délen a Duna jobb partjára is. A nomád nem ismer természetes határu folyót, csak hegyet s így a határ itt a Fruskagora volt.³ Így tehát a megyék megalakulása után a Duna és Fruskagora közt terjedő terület Bács megyéhez és a kalocsai egyházmegyéhez tartozott s a szerémi püspökség megalakulása után is a bácskalocsai érsekség szerémi főesperessége maradt.

Valkó megye s a pécsi püspökség marchiai esperességének keleti határhelységei megjelölik a kalocsai és pécsi egyházmegyék érintkező vonalát: Szuszek, Lezsimir, Mangyelosz e határhelyek. Viszont a Szlankamentől Neradin és Mangyeloszon át húzható vonal a régi Bács megye határa s a magyar-bolgár határ, mely azután a pécsi püspökség keleti határának megfelelően Mangyelosztól lefelé húzódik, Mitrovicztól kissé nyugatra a Szávaig. Ezen vonalon belül a Duna-, Száva- és Fruskagora közt terjed a bolgár Szirmium.

Konstantinos szerint a Száva a déli határ, tehát a Duna-Száva köz egy része ősfoglalás, t. i. a mai Pozsega és Verőcze megyék és Szerém északi és nyugati része. A mai Horvátország nyugati része, Zágráb-, Varasd- és Kőrös megyék csak Szent László alatt kerültek Magyarországhoz.⁴

II.

A délszlávokra vonatkozó fejezetek összefüggése s keletkezésük ideje.

Bury szerint a délszlávokról szóló f.-ek (29—36) 948—949 ben keletkeztek: mert a 29. f.-ben Konstantinos maga említi, hogy a f. írásának ideje 6457, a 31—36. f.-ek meg evvel egyidőben keletkeztek, mert a 29. f.-ben utalást találunk rájuk. Csak a 30. f. későbbi betoldás, t. i. a fehér horvátok

¹ Néhány a szerémi püspökség területén levő hely (mint Zimony, Mitrovicz) kivételosen tartozik az érseki megyébe, a mi azt bizonyítja, hogy egyes nagyobb egyházakhoz az új püspökség rovására ragaszkodott az érsekség.

² V. ö. Hóman, Turul XXX. (1912.) 91. s kk. II.

³ Pauler, A magyar nemzet tört. az Árpád. királyok alatt I². 396.

⁴ Karácsonyi János, Szent László meghódítja etc. V. ö. Šišić. i. m. 125. l.

itt említett »Ἰδιος ἄρχων«-ja (I. Ottó hűbérese) I. Boleszló, a ki csak 950 nyarán esküdött hűséget I. Ottónak.

De ez az azonosítás, melyet Westberg próbált megalapozni, semmivel se igazolható.

Westberg feltevésének¹ alapja az, hogy Ibráhîm Ibn Ja'kûb útleírása szerint »Bûîslav Brâga, Bûîma és Trkûâ királya«, tehát 965-ben I. Boleszló cseh herceg birodalmához tartozik a csehek (= Praga) s morvák földje (Bûîma = Boehmen, v. ö. Thietmár: »Bohemi, regnante Suetopulco duce«) s Kis-Lengyelország és Szilézia egy része Boroszlóval (= Trkûâ), a mely terület azonos avval, a melyet Konstantinos Βελοχρωβατία-nak nevez. A cseh herceg országa is a türkök földjével határos Ibráhîm Ibn Ja'kûb szerint, mint Konstantinos Βελοχρωβατία-ja. Sőt magában az Adm.-ban is találunk utalást I. Boleszlóra, t. i. mikor a fehér horvátok »Ἰδιος ἄρχων«-járól beszél, kinek alattvalói »ὑπόκεινται δὲ Ὁτῶ τῷ μεγάλῳ ῥῆγι Φραγγίας τῆς καὶ Σαζίας«, arra utal, hogy I. Boleszló cseh herceg 950 júliusában esküdött hűséget Ottónak.

Ugyanerre az eredményre jutunk Westberg szerint, ha Konstantinos Nagy-Moráviájára vonatkozó adatokat vizsgáljuk, t. i. kitűnik, hogy Nagy-Moráviájában nincs benne Szvatopluk birodalmának magva, a mai Morvaország, tehát ezt Konstantinos Nagy-Horvátországhoz számítja.²

Ezek után azt várnánk, hogy Westberg bebizonyítja, hogy a 965-ből ismert Csehország akkor is ily nagy volt, mikor Konstantinos munkáját írta, hogy a nagyhorvátok s morvák földje már ekkor a cseh birodalomhoz tartozott. De erre nem tud bizonyítékot! Mas'ûdî s a Venczel-legenda szerint függetlenek a csehektől az északi horvátok, Konstantinos adatai pedig nem egyeznek annyira Ibráhîm Ibn Ja'kûbéival, mint Westberg állítja. Igaz, hogy Konstantinos szerint Szvatopluk országát elfoglalták a magyarok s evvel megszűnt Morávia, de ez csak azt jelenti, hogy nincs tisztában avval, hogy a morva birodalom eredeti törzse, mely korában sem tartozott Türkiához, Szvatopluk földje volt. Ép úgy nem tudja ezt, mint a csehek földjéről se tud semmit. Az se igazolható, hogy Konstantinos idézett adata a cseh herceg hűségi fogadalmára vonatkozik.

Látja ezt Marquart is s úgy akarja megfejezni ezt a feltevést, hogy mivel a De Cerim. bizonyága szerint a byzanci

¹ Ibráhîm Ibn Ja'kûb's Reisebericht über die Slawenlande aus dem Jahre 965. Mémoires de l'Acad. St. Petersb. S. VIII. hist.-philos. cl. III. (1898). 4. 96—101. lk. Marquart i. m. 109—110. lk. Bury i. m. 523. l.

² I. m. 90. l.

udvar minden kis fejedelemséggel összeköttetésben állott, tudnia kellett a császárnak a hatalmas Csehországról, melylyel minden bizonynyal diplomatai összeköttetésben volt. Diplomatai összeköttetés alapján tud Csehországról, melynek Βελοχωρωβατια lehet a hivatalos neve.¹

De a De Cerim.-ben Βελοχωρωβατια-ról nincs szó, tehát a De Cerim. épen azt bizonyítja, hogy nem volt diplomatai összeköttetése evvel az országgal, se Βελοχωρωβατια-val, se Csehországgal. Abból, a mit az Adm.-ban a nagyhorvátokról találunk, nem hihetjük azt, hogy itt diplomatai érintkezés alapján beszél, különösen nem azt, hogy itt egy nagy keresztényen országról van szó. A nagyhorvátokra vonatkozó adatokat *hírek* szolgáltatták, melyek pogány horvátokról beszéltek, míg ha diplomatai összeköttetés útján Csehországról *jelentést* kap, nem mondhatná jelentése után Boleszló országát pogánynak.

Még talán az lenne a legkomolyabb adat, hogy a fehér horvátok földje oly nagy kiterjedésű, mint Boleszló hercegsége. De itt az a hiba, hogy Westberg Konstantinos adatainak vizsgálatával nem gondolt, azt hiszi, hogy az Adm. adatai mindenütt a valóság ismeretén alapuló pontos leírások. Pedig a hírek szolgáltatta ilyenféle adatok: »Τουρκιας μὲν ἐκεῖθεν Φραγγίας δὲ πλεσίον«, »πραϊδευόμενοι παρά τε τῶν Φράγγων καὶ Τούρκων, καὶ Πατζινακίτων« s hogy a nagyszerbekkel határosak, nem arra vallanak, hogy itt valami positiv adatokat tudott, a 30. f. »ἐκεῖθεν Βαγβαρσίας« adata pedig határozottan csak azt mutatja, hogy a 30. f. tudós szerzője ezt az országot, Bajváriát ismeri csak diplomatai összeköttetései alapján (De Cerim. II. 48.), tehát ezt jelöli meg, mint a melyen túl laknak a monda és hírek után ismert horvátok.

Annyi bizonyos, hogy a 30. f.-ben semmit se találunk, a miből keletkezésének idejére következtethetnénk s a miért ki kellene emelnünk az előző és következő f.-ek közül. Mindenestre különös, hogy a 29. f. után ezt a hasonló tartalmú f.-et találjuk, melyben azt, hogy úgy mondjam, tudományosabb előadásban megismételi. Itt már nem zavarja össze az avarokat a szlávokkal, megfésűli a 29. f. zavaros elbeszélését s átszűri egy irodalmilag művelt ember ismereteinek szűrőjén.

Sőt magában a 30. f.-ben is bizonyosságát találjuk annak, hogy nem választható el a következőktől, hogy nem magában álló kis fejezet, hanem egy nagyobb rész bevezetése. T. i. e f. így kezdődik: »Εἰ πᾶσιν ἡ γνώσις καλόν, καὶ ἡμεῖς ἄρα τῶν πραγμάτων τὴν γνώσιν καταλαμβάνοντες οὐ πόρρω τούτου γινώμεθα.

¹ Marquart i. m. 132. l.

ὄθεν καὶ πᾶσι φανεράν ποιούμεν τῶν μεθ' ἡμᾶς πῆ μὲν τούτων τὴν δῆλωσιν πῆ δὲ ἐτέρων τινῶν ἀξιολόγων, ἵνα διπλοῦν ἐπανακολουθῆ τὸ καλόν. τοῖς οὖν καὶ τῆς Δελματίας τὴν παράληψιν ζητοῦσιν, ὅπως ἐλήφθη παρὰ τῶν Σκλαβικῶν ἐθνῶν, ἐντεῦθεν ἔστι μαθεῖν. ἀλλὰ πρότερον τὴν θέσιν αὐτῆς διηγητέον. ἐκ παλαιοῦ [μὲν] τοῖνον ἢ Δελματία» etc.¹

Ez az ókori historikusokra emlékeztető bevezetés² nem lehet egy fejezet, hanem egy kis históriai munka, az egész délszlávokra vonatkozó rész (30—36. f.-ek) bevezetése. Egy kis kerek egész, a melyben a 30. f. az egész munka bevezetését, Dalmácia s a délszlávok régi történetét adja, a többi f.-ekben pedig az egyes délszláv népek történetét külön-külön kapjuk. A 30. s a következő f.-ek között határozott egyezéseket találunk.

A mikor Bury arra hivatkozik, hogy a 29. f. utal a 31—32. f.-ekre, nem veszi észre, hogy ez az utalás: »ἢ τῶν Χρωβάτων καὶ Σέρβλων συγγραφῆ«³ nem azt jelenti, hogy az említett két f.-re gondol, hanem a συγγραφῆ-re, egy külön kis munkára, a melynek kell látnunk a 30—36. f.-eket, ha a 30. f. συγγραφεῦς-höz illő és συγγραφῆ-t kezdő bevezetését nézzük. A 30. f. nem választható el a következőktől, mint a melyeknek ez a bevezető része, egy kis munka kezdete. Konstantinos tehát a 948—949-ben keletkezett 29. f. után beilleszt egy kitűnő kis munkát, melyben a délszláv hagyomány, értékes történeti és földrajzi adatok találhatóak, mely kerek egész, melynek bevezetése azt a hitet keltheti bennünk, hogy egy az ókori historikusokat ismerő dalmáciai ember munkája, a kinek módjában volt a délszlávok hagyományait összeszedni, újabb történetüket és földrajzi viszonyaikat jól megírni. E munka keletkezési idejére legfontosabb az, hogy a 31. f. szerint Miroslav már nem él, tehát 949 utánra tehető.

III.

Orientalio a De adm. imp. magyar határleírásaiban.

A magyar határ leírásaiban a világtájmegjelölés eltér a miénktől (Bury szerint ez »nyolczadkörös eltolódás«). Ez annál feltűnőbb, mert Konstantinos világtájmegjelölése, mint a De adm. imp. s a De Themat. sok helye bizonyítja, egyezik a miénkkal.

E különös eltolódások okát a 13. s 40. f.-ekben levő határ-

¹ P. 14. 10. 18. — p. 141. 6.

² A f. egyéb helyein is található hasonló classicismusok.

³ P. 128. 8—9.

leírások eredete, egymáshoz való viszonya s az egyes megjelölések helyes értelmezése adja:

Kétségtelen, hogy a két leírás közül a 13. f.-é a régibb, eredetibb s a 40. f.-é ennek felhasználásával készült s egy íróember munkája, melybe — teljességre törekedvén — a 13. f.-ben levő három határ mellett felvette a negyediket is.

A 13. f. két adatát: »πρὸς μὲν τὸ δυτικώτερον μέρος αὐτῶν ἢ Φραγγία, πρὸς δὲ τὸ βορειότερον οἱ Πατζινακίται« minden gondolkozás nélkül átveszi Konstantinos 40. f.-ébe. Sőt úgy látszik ez determinálja a továbbiakban is. Kétfelé megvan a világtáj, sőt tulajdonképpen háromfelé, mert Horvátország szomszédságáról is van szó a 13. f.-ben, a mit ő úgy érthetett, hogy a déli horvátok szerepelnek itt s Byzanczban tudja, hogy a dalmáciai horvátok (hozzájuk tartozott a f. írása idején Bosznia is), hol határosak Türkiával, így ezt a földet a valóságnak megfelelően délre teszi: »πρὸς δὲ μεσημβρινὸν οἱ Χρωβάτοι«. Tudja azt is, hogy Bulgária hol határos Türkiával, alább pontosan meg is jelöli, de mivel a 13. f.-ben északra találta Patzinakiát, nyugatra Frankiát, délen tudta Horvátországot, Bulgáriát csak keletre tehetette, annál is inkább, mert mellékvilágtájakat nem használtak korában. Erre legjobb bizonyítékunk a 30. f. p. 146. 13—15, mely szerint Σερβλία »πρὸς ἄρκτον... πλησιάζει τῇ Χρωβατία, πρὸς μεσημβριανὴν δὲ τῇ Βουλγαρία«, holott Horvátország nyugat-északnyugatra, Bulgária kelet-délkeletre van, tehát északnyugat helyett északot, délkelet helyett délt ír.

Az egész »eltolódás« oka tehát az, hogy Konstantinos minden forrást megbecsült, megbízott a 13. f. követjelentésének határleírásában is s a maga pótlását ehhez igazította. A többi, már forrásában meglevő világtáj kötötte s az, hogy nem használt mellékvilágtájat, így a dél-délkeleten levő Bulgáriát csak keletre tehetette.

Konstantinos világtájmegjelölése tehát egészen érthető forrása után dolgozott. A 13. f. világtájmegjelölésében egy pont szorul magyarázatra: »πρὸς τὸ βορειότερον« laknak a patzinakiták. Tudjuk, hogy a bessenyők kelet-északkeleten határosak s hogy a követ határleírásában »πρὸς τὸ βορειότερον« kerültek, annak egyik oka az, hogy a mainál kisebb területű Magyarországból nézi s főleg az, hogy a nagy orosz pusztaságon lakó népek a byzanciaknál »τὰ ἔθνη τῶν βορειῶν καὶ Σκοθικῶν«, mint azt a De adm. imp.-ban a kazarok, türkök, rószok, patzinakiták, uzokról sok helyen találjuk (81. 19., 82. 6—7., 86. 2., 182. 7. stb). (Leghatározottabban látható ez a bessenyőkről szóló f.-ben: a bessenyők egy része a Dnyeperen túl lakik »πρὸς τὰ ἀνατολικώτερα καὶ βορειότερα ἀποβλέπονται, πρὸς τε Οὐζιαν καὶ Χαζαριαν

καὶ Ἀλανίαν, καὶ τὴν Χερσῶνα καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα», p. 166. 2—4). Azt kell hinnünk, hogy mikor egy terület határait megjelölik, ezt tekintik központnak, így látjuk Szerbia idézett határleírásában, így találjuk Frankiát Türkiától nyugatra, Horvátországot délre, de mikor a skytha népek földjét említik a byzancziak, az állandó »ἄμφαλος«-ra gondolnak. E kettősség általános a középkori geográfiai s históriai munkákban: egy ország határait részben relative jelölik meg, részben abszolút világtájmegjelöléssel. Így pl. Orosius a mellett, hogy megjelöli, hogy egy-egy terület a másiktól merre fekszik, néha azt is megmondja, hogy egy fix ponttól merre van, mondjuk, melyik plagában van. Ugyanez a magyar krónika Skythia-leírásának egyik fele relative, a másik absolute jelöli meg a határt. E fogalom pontos geográfiai határát is megállapíthatjuk, t. i. Theophanes szerint: »ἦσαν δὲ τότε Γοτθικὰ ἔθνη πολλὰ τε καὶ μέγιστα πέραν (Konst. Adm. c. 25. p. 111. 2. μέχρι) τοῦ Δανουβίου ἐν τοῖς ὑπερβορείοις τόποις κατοικισμένα« (ed. de Boor p. 949. 11.), tehát a Dunánál már kezdődnek a hyperboreus vidékek, a római kultúra tartósan sohase hatott a Dunától északra. E hyperboreus vidék lakói »τὰ ἔθνη τῶν βορείων«. Maga Konstantinos is így gondolkozik, hiszen a tiszai Magyarországra azt mondja, hogy (a dunai vidékektől) »τὰ δὲ ἀνώτερα« van.

Még sem akarom említés nélkül hagyni a nyolczadkörös eltolódás mellett szóló adatokat. Bury felveszi ezt az eltolódást, a nélkül, hogy megemlítené, hogy mi lehet az oka.

Dörpfeld Leukas-Ithaka teoriájában bizonyítja, hogy az ion szigetek lakói, de általában az ó- és középkoriak az ion szigetek és a szomszédos partvidék orientációjában eltérnek a valóságos compass szerinti világtájmegjelöléstől. Ennek oka az, »dass der Punkt wo die Sonne für die jonischen Inseln im Meere untergeht, immer weiter nach Norden liegt als der Punkt im Osten, wo sie Morgens über den hohen Bergen Akarnaniens erscheint« (9. l.) Od. IX. 21—26. szerint Ithaka a legnyugatabbra fekszik, a többiek Dulichion, Same, Zakynthos keletre. A valóságos helyzet az, hogy Leukas (Dörpfeld Ithakája) északra van a többi szigettől. Szintúgy a szelek neve is ezt az eltolódást mutatja, mert a szárazföldről jövő szél Boreas, az adriai Zephyros, a dél felől jövő Gabris, Elis felől Austria.

Itt azonban az eltolódás a helyi viszonyoknál fogva érthető s az ó- és középkoriaknál mint különösség található. Strabon és a többi geographus világtájmegjelölése egyébként azonos a miénkkel. Ez az orientáció-elhajlás tehát csak az ion szigetekre érvényes. (W. Dörpfeld Leukas: Zwei Aufsätze über das homerische Ithaka. Athen, 1905. 8. és kk. II.)

Keleten hasonló eltolódásnak több nyomát találjuk, pl. Ouseley¹ közöl a XIII. sz.-ből egy perzsa térképet, melyen északot északkeleten, keletet délkeleten, délt délnyugaton, nyugatot északnyugaton találjuk, tehát szinte megfelelően a magyar határleírásnak.

Feltehetnők, hogy az Adm.-ban a türk orientatiót őrizte meg, hogy a türk geographiai felfogást tükrözteti. Keleten, a honnan a magyarság kulturális ismereteit hozta, megvan ez az eltolódás. (Nagy Alfréd orientatiójában is hasonló eltolódások nyomai találhatók.)

Dr. Fehér Géza.

¹ Travels in various countries of the East. vol. I. London, 1819. Pl. VIII.

Történeti irodalom.

Fraknói Vilmos: A magyar királyválasztások története. Budapest, 1921. 8° 247 l.

Ha a történetíró a napi politika kérdéseinek multjával foglalkozik, a história rendesen nem nyer annyit munkájával, mint a politika. Hiába, csak a mult politikája a történet tárgya, a jelené majd még csak lesz azzá s nem igen van eset rá, hogy valaki tárgyának a jelennel való szoros kapcsolata ellenére is meg tudja őrizni a kellő történetírói tárgyilagosságot. Annál nagyobb tehát az olyanok érdeme, a kik a jelentől teljesen elszakadva tudnak foglalkozni az actualis politikával át- meg átszótt themával. Ez utóbbi áll Fraknóira, a kinek a magyar királyválasztásokról írt könyve egyáltalában nem kapcsolódik a legitimista vagy szabadkirályválasztó napi politikához, sőt ellenkezőleg: egyenesen arra látszik az író ügyelni, hogy a még szembeötlő analogia is kimaradjon könyvéből.

Fraknói új munkájában végigtekinti a magyar királyi trón betöltésének történetét az Árpádok korától kezdve a Habsburgok fiörökösödését törvénybe iktató 1687. évi országgyűlésig. Az Árpádok koráról természetesen még kevés mondani valója van (1—21. l.), de növekszik elbeszélésének terjedelme, a mint szaporodnak a források, melyekből meríthet. Így történik azután, hogy míg az első királyválasztásokat csak rövid ábrázolásban állítja elénk (22—46. l.), az első Habsburg megválasztásától kezdve igen részletes elbeszélés folyamán vonulnak el előttünk a magyar királyválasztások, melyeknek sorát I. Lipóté zárja be.

Hogy Fraknói e művében is kimerítően feldolgozta a rendelkezésére álló kiadott és levéltári anyagot, azt talán említeni se kellene, mert a könyv szerzője dolgozási módjának ezt a jeleségét mindnyájan ismerjük, a kik csak valaha magyar történelemmel foglalkoztunk. De ennek ellenére is van valami olyan érzésünk, hogy ez a könyv nem megy pontosan azon az úton, mint Fraknói egyéb művei, a mit talán legjobban úgy lehetne kifejezni, hogy úgy látszik, mintha az illustris szerző túlságosan is ragaszkodnék az itt tárgyalt események egyikéről-másikáról

korábban írt dolgozataihoz s így nem ad műve olyan kerek egészet, mint a milyennek megalkotására kétségtelenül ő lett volna a leghivatottabb. Hiszen ő maga említi meg, még pedig teljes joggal Előszavában, hogy 60 év óta foglalkozik a magyar királyválasztások történetével, legbehatóbban épen azokkal, melyek a nemzet életének válságos napjaiban a legnehezebb problémák megoldására voltak hivatva. »Most tehát, — írja — mikor nemzünk még félelmesebb körülmények között fog a trón betöltéséről határozni, természetszerűen fölébredt lelkemben azon óhaj, hogy tanulmányaim eredményeit összefüggésbe hozva és kiégszítve a közönség elé bocsássam.«

Bármily nagyértékűek is Fraknóinak itt jelzett s e mű Függelékében felsorolt művei¹, sajnos, épen ezek vonták el a szerző figyelmét olyan kérdések feltevésétől, a melyeket nem hagyott volna el, ha a sok alapvető dolgozat nem könnyítette volna annyira meg neki a királyválasztások történetének elbeszélését. Hogy ő maga is érezte némely kérdések feltevésének szükségességét, mindjárt könyve Előszava bizonyítja, a hol megemlékezik a királyválasztás jogának gyakorlását szabályozó, korlátozó és megszüntető intézkedések írásba foglalásának hiányáról, a mivel szemben igen helyesen jegyzi meg, hogy ennek következtében a történetíró olyan elbeszélő forrásokra van utalva, a melyek »a jogi kifejezések használatában önkényt és ingadozást mutatnak fel, az előadásban a szabatosságot nélkülözik s még a választás és az örökösödés látszólag össze nem téveszthető fogalmának meghatározásában is úgyszólván megoldhatatlan rejtélyeket tartalmaznak«.

Épen ezen kijelentés után reméltük, hogy az író e dolgokra eddigi tudásunknál nagyobb világosságot derít s elibénk tárja, milyen törvényes intézkedések voltak mégis hazánkban a királyválasztásra nézve s ezeknek megfelelően, vagy ezeknek híján miképen és kik választották a királyokat. E kérdésekre talán nem is közvetlenül, de mégis feleletet ad akkor, midőn II. Ulászló választásáról szólva kijelenti, hogy »a magyar országgyűlések szervezete és tárgyalásainak rendje, valamint legfontosabb teendője, a királyválasztás gyakorlásának módja törvény által nem volt szabályozva«. Ezt a gondolatmenetet folytatva arra az eredményre jut, hogy mivel a XIV. század vége óta az országgyűlési meghívólevelekben a király a nemességet személyes megjelenés helyett megynként választott követek küldésére szólítja

¹ A Függelékben a szerző nem kevesebb mint 24 olyan munkáját sorolja fel, melyek a magyar királyválasztások történetével foglalkoznak.

fel, e divat meghonosodásával a királyválasztó országgyűléseken a döntés a személyesen megjelenő főnemesség kezébe ment át (118.). Nézzük, így és ezért fejlődött-e a dolog ebben az irányban.

Sajnos, nem ismerjük annyira a magyar országgyűlés kialakulásának módját, hogy ne lehetne felvetni a kérdést, vajjon az országgyűléseken a köznemesség személyes megjelenését követte-e a követküldés szokása, vagy fordítva áll-e a dolog, de speciálisan a királyválasztó országgyűlésre nézve nem lehet helye vitának, mert itt a fejlődés módját világosan tárja elénk az 1447: XLIV. t.-cz., a mely így hangzik: »Ha a király valamikor meghal, a főpapok és főurak az új király választása miatt ne egyenetlenkedjenek egymás között, hanem minden megyéből bizonyos számú követeket összehíva, velük egyetértve választanak királyt.«¹ Ebből pedig kitűnik, hogy a köznemességnek ezen törvény meghozatala előtt nem volt része a királyválasztásban, sőt hogy most is csak igen szerény mértékben való részesedést kívánt. Hogy később ennél többet is el tudott érni, az már fejlődés volt, de az bizonyos, hogy Mátyás választása előtt a köznemesek a királyválasztó országgyűlésen meg nem jelentek. Egyszerűség okáért lehetőleg magából Fraknoi művéből vesszük bizonyítékainkat. Venczel választása úgy történt, hogy őt »a magyar bárók egyértelműleg kívánták« (26. l.), Károly Róbertet a Gentilis híbornok által összehívott gyűlésen »a főpapok és bárók Magyarország törvényes királyának és született uruknak ismerték el« (34. l.), Zsigmondot egy főúri liga tette királylyá,² Albertet pedig azok akarata, a kik »az ország nyugati határszéleitől nem nagy távolságban vették a znamai értesítést és a kiknek a gyors utazás eszközei rendelkezésükre állottak« (56. l.), I. Ulászló mindössze 25 főpapnak és főúrnak köszönhette megválasztását.³ Ily előzmények után következik az 1447-iki törvény, a mely ezek után világosan újítás s a mely részt követel a királyválasztásban a köznemességnek is. Hogy ez a rendelkezés ily későn jött létre, annak oka az, hogy Hunyadi kormányzóságáig oly ritkán tartottak hazánkban országgyűlést, hogy nem tartották szükségesnek az ott való megjelenést szabályozni. Midőn pedig Hunyadi kormányzóságától kezdve sűrűbben kezdtek tartani országgyűlést, egymás után jelennek meg a rája vonatkozó törvényczikkek s így jött létre azokkal együtt a királyválasztó országgyűlést szabályozó czikkely is. Ennek a czikkelynek azonban hiányzik folytatása törvényeink között, még pedig azért,

¹ Kovachich, Supplementum. II. 88.

² Diplomáciai emlékek az Anjouk korából. III. 620.

³ Neveik megvannak: Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. II. 1, 119.

mert miután ezt a törvényt meghozták, nem az írott jog döntött a királyválasztó országgyűléseken, hanem a nyers erő s az, hogy ki lesz a király, nem a törvény valamely cikkelyének betartásától vagy be nem tartásától függött, hanem a trónkövetelő pártjának katonai erejétől.¹

A katonai erőnek ezt a döntő szerepét mutatják egyébként az 1447-iki törvény hozatala előtt tartott királyválasztások is, ha t. i. nem akarunk a királyválasztások pusztá elbeszélésénél megállani. A formálisan megválasztott Venczel és Ottó kénytelenek voltak az uralmat letenni ellenfelük kitartásával szemben. Miután Károly Róbertet megválasztották, éveken át kellett harcolnia azok ellen, a kik őt elismerni nem akarták. Nagy Lajos halála után Mária ellenpártja oly erős, hogy lemondásra kényszeríti őt s megkoronáztatja a maga jelöltjét, Kis Károlyt. Zsigmond és az őt királylyá választó liga több mint egy évtizeden át küzd, míg mindenik ellenpártját leveri. Albert az első, a ki új utakat követ s az őt meg nem választókat békeséges úton akarja s tudja megnyerni. Ulászlónak már ismét harcolnia kell az ellenpártja által elismert V. László ellen s ő ajánlja először Erzsébetnek, hogy az országgyűlés döntsön közöttük,² a mit azonban az özvegy királyné el nem fogadott. Mátyás választása után az ellenpárt egy második királyválasztást tart s választottjuk ellen Mátyásnak fegyvert kell fognia s végül is vele meg egyeznie. II. Ulászlónak két ellenféllel is kell választása után küzdenie, holott harmadik ellenfelét már a választás tartama alatt leverte. Szapolyai János és Ferdinánd szintén fegyverrel akarták eldönteni, ki a jogos király kettőjük közül, mert erre a törvény felvilágosítást nem adott. Vagyis 1301—1526-ig mindenik párt a maga álláspontját tartotta jogosnak, minthogy a többség határozatának kötelező ereje még nem alakult ki a gyakorlatban. Hogy pedig az I. Ferdinánd választása után kezdődő korszakban az addig jellegzetes viszály elmaradt, annak magyarázata az, hogy a tényleg trónon ülő király katonai ereje lehetlenné tette azt, hogy az ő jelöltjével bárki is a siker reményével vehesse fel a küzdelmet.

A jogi helyzetnek ez a bizonytalansága s ezzel szemben a nyers erőnek ismertetett nagy szerepe legfőbb jellemző vonása a magyar királyválasztásoknak. Bizonyos különbségek vannak azonban a korszak régebb és újabb részének királyválasztásai

¹ Mint igen fontos jelenséget kell megjegyeznünk, hogy 1526-ig egyetlen egy alkalommal se hivatkoztak arra, hogy valamely választás formai okok miatt érvénytelen s csak Ferdinánd vitatta ezt először Szapolyaival szemben.

² Monumenta m. ae. r. g. Poloniae illustrantia. XII. 418.

közt. Mátyás választása előtt — az egyetlen Albertét kivéve — az ellenpárttal való leszámolás az egyik párt által megejtett választás utánra maradt, Mátyás választásakor ennek a kérdésnek elintézése a lehetőséghez képest a helyszínén megtörtént oly módon, hogy Szilágyi sereggel jelent meg a királyválasztáson, a mi azelőtt sohasem történt, de a mi Mátyás halála után megismétlődött II. Ulászló választásakor. Ekkor Ulászló pártjának serege legyőzte a választáson szintén sereggel megjelenő Corvint s mivel a köznemesség már előbb eltávozott, Miksa pedig nem küldött a választásra sereget, az Ulászló-párt azt hitte, hogy a trónkövetelők között annak rendje és módja szerint el van intézve a királyválasztás s így meglepetésként érte a trónkövetelők utólagos támadása. E szokás folytatásának tekinthetjük, hogy Ferdinándnak is azt ajánlották tanácsosai, hogy fegyveres erőt gyűjtsön a királyválasztásra (162. l.), sőt Pázmány és Forgách is azt kérdezték II. Mátyástól, vajjon »a király kész-e azok ellen, a kik Ferdinándot királyul el nem ismerik, fegyveres erővel lépni fel?» (222. l.) Nem a köznemesség állítólagos követküldési rendszeréből folyt tehát a főnemesség döntő szerepe a magyar királyválasztó országgyűléseken, hanem abból, hogy nekik voltak bandériumaik s így a döntéshez szükséges katonai erő rendelkezésükre állott, nem úgy, mint a köznemességnek. Ebből következett azután, hogy nálunk a királyválasztó országgyűléseken a döntés mindig igen kevés emberen fordult meg, esetleg csak egyetlenegyen, mint Mátyás választásakor Szilágyin.

Egy különleges királyválasztási módról nem emlékezik meg a könyv s ez az, a melylyel Miksának Ulászló ellen indított hadjárata alkalmával találkozunk. A mint Miksa serege Székesfehérvár felé haladt, a hozzája csatlakozók írásban jelentették ki, hogy az előbbi királyválasztás a Habsburgokkal fennálló szerződés következtében érvénytelen, ők tehát most jelen oklevelükkel Miksát választják királylyá.¹ Az egyébként szokásos választási móddal szemben írásbelinek lehetne ezt nevezni, a nélkül azonban, hogy a dolgot tréfának vegyük, mert ezt az így történt királyválasztást a pozsonyi béke épúgy érvényesnek ismerte el, mint annak idején a gráci egyezség Frigyesét, vagyis a királyválasztások korában tényleg nem keresték, van-e jogi alapja valamely királyválasztásnak, hanem mindeniket közülök elismerték érvényesnek, ha kellő nyomatékkal tudott a trónkövetelő fellépni.

¹ Pl. György rác despotá, a Kishorváthyak, a Berényiek, Both András zágrábi kapitány stb. Ez oklevelek következetesen az eligimus szót használják.

Igen sokat emlegették azt a kérdést, milyen szerepe volt nálunk a trónöröklésnek az Árpádok kihalása után s vajjon kiterjedt-e az a királyi család nőágára is. Ezt a jogot rendesen abból vezetik le, hogy valamelyik olyan király, kinek apja is király volt, valamelyik oklevelében Magyarország örökös, természetes vagy született urának nevezi magát. Bizonyos, hogy érdemes lenne e szavak jogi jelentőségét és történetét tanulmányozni, de itt legyen szabad csupán pár adattal rámutatnunk arra, hogy e szavakból az örökös királyságot levezetni nem lehet. A föltétlenül választás címén trónra jutott Károly Róbertet a magyarok »Magyarország törvényes királyának és született uruknak ismerték el«,¹ viszont az »örökösödés címén őt illető trónt elfoglaló« Lajos azt mondja magáról, hogy őt »a praelatusok, bárók és nemesek egyhangú szavazattal emelték királyukká.«² E kifejezések címén vitatták egyesek a nőág örökösödését, holott arról egykorúak semmit se tudtak s csak Ferdinánd választása alkalmával említette meg egyik magyar úr, hogy »Zsigmond és Albert királyok nejeik örökösödése útján jutottak a magyar koronához.«³ I. Ulászlót⁴ és V. Lászlót is »természetes uruknak«⁵ nevezték a magyarok, viszont annak mondotta magát a Mátyás ellen behívott lengyel herceg, Kázmér is.⁶ Mindezekből pedig világos, hogy a sokat emlegetett szavak semmiféle örökösödési jogot nem állapítanak meg. Tény azonban az, hogy 1301-től kezdve szabadkirályválasztó ország volt hazánk, a mely állapot ugyan törvénybe iktatva nem volt, de a melyet a közvélemény törvényesnek fogadott el. Hogy mily naiv féltékenységgel vigyáztak azonban reá, annak bizonyítéka a királyválasztás ősrégi voltának állandó hangsúlyozása. Mikor Károly Róbert megválasztásáról volt szó, tehát alig pár évvel az örökös királyi család kihalta után, már erélyesen hangsúlyozzák Gentilis bíbornokkal szemben a magyarok, hogy a trónnak választás útján való betöltése »az ország régi és megerősített (így) szokása szerint« történik.

Sok tekintetben növelné tudásunkat, ha Fraknoi könyve a maga jelességein kívül arra is ösztönzésül szolgálna, hogy az itt felvetett kérdések tisztáztassanak. A munka nem is lenne nagyon nehéz, mert alapjai é müben le vannak rakva.

Szabó Dezső.

¹ Vaticani okirattár. II. 265.

² Kovachich, Supplementum. I. 270.

³ Jászay, Magyarország napjai a mohácsi vész korában. 323.

⁴ Katona, Historia critica. XIII. 75.

⁵ Egy prágai codexből idézve Fraknoi tárgyalt művében.

83. l.

⁶ Dogiel, Codex dipl. regni Poloniae. I. 60.

Oklevéltár a gróf Csáky-család történetéhez. I. kötet. I. rész.

Oklevelek 1229—1499-ig, 2. rész. Oklevelek 1500—1818-ig. Budapest, 1921. Stephaneum-ny. Nagy 8°, VII., 960 l.

A gróf Csáky-család néhai gróf Csáky Albin indítványára még a múlt század kilenczvenes éveiben elhatározta történetének megíratását. A szükséges adatgyűjtés Bunyitay Vincze vezetésével meg is indult, de a legfontosabb oklevelek lemásolásánál nem jutott tovább. Később *Bártfai Szabó László* kapott megbízást a folytatásra s az ő munkájának eredményeként, mint a gróf Csáky-család történetének első kötete, két részben napvilágot látott az *Oklevéltár*. A munka legnagyobb részben még a háború előtt ki volt nyomva; ennek köszönhető, hogy a mai nehéz nyomdai viszonyok között is régi jó időkre emlékeztető fényes kiállításban jelenhetett meg.

A mi a közölt okleveles anyagot illeti, annak jóval több mint fele a középkorra esik. A szerkesztő ugyanis felvette e kettős kötetbe a gróf Csáky-család levéltárainak minden középkori oklevelét, tekintet nélkül arra, hogy a családot közvetlenül érdeklik-e vagy sem s viszont idegen helyekről is közölt több oklevelet, melyek a Csákyakra vonatkoznak. A mohácsi vész utáni korból azonban már erősen válogatva csak egyes fontosabb darabokat, főleg osztályleveleket, végrendeleteket, leltárakat adott ki. Az eredetiben fennmaradt okleveleket, a menyinyiben jó kiadásuk eddigelé még nem volt, teljes szövegükben, a többieket pedig csak regestákban közli. Egészben véve az *Oklevéltár* igen becses, gazdag anyagot nyújt a kutatóknak, melynek használatát név- és tárgymutató könnyíti meg. Az újabbkori rész ugyan csaknem kizárólag a gróf Csáky-családra és birtokaira vonatkozik, a középkori oklevelek azonban más családokat és vidékeket is érdekelnek. Különösen bő adatokat találunk a Szepesség történetére nézve; s e részben nagyon örvedetes, hogy sok oklevelet, melyet eddigelé csak Wagner *Analecta*-inak, Bárdosy és Schmauck *Supplementum*-ainak vagy Fejér *Codex diplomaticus*-ának hibás kiadásában bírtunk, most az eredetiből közzétéve, megbízhatóbb szövegben kaptuk meg. Számos oklevél diplomatikai, jog- és művelődéstörténelmi szempontból érdemel különös figyelmet.

Sajnos azonban, hogy az oklevelek kiadása nem mondható mintaszerűnek. Ehhez ugyanis hibátlan szöveggözlés, szabatos regesta, helyes dátumfejtés s az illető oklevél esetleges korábbi kiadásaira való pontos utalás elengedhetetlenül szükségesek. Az utóbbi követelménynek a szerkesztő iparkodott is eleget tenni, úgy hogy e részben lényeges kifogás az *Oklevéltár* ellen

nem merül fel, s csak mint kivételt említhetjük, hogy III. Endrénék a Hazai Okmánytár VIII. k. 341—342. lapjain közzétett 1294 szeptember 25-iki oklevele nem azonos azzal, melyet a szerkesztő ugyanezen dátum alatt a 24—25. lapokon közöl.

Az oklevéldátumok megfejtésébe azonban már több hiba csúszott be; pl. hibás dátumok találhatók az 54., 92., 125., 129., 132., 157., 332., 393., 399., 401., 407. lapokon. Különösen is megemlítendőnek tartom, hogy ezen dátum: »sabbatho die infra *conductum festi pasche* Domini anno eiusdem 1367« nem a virágvasárnap előtti, hanem a fehérvasárnap előtti szombatot, tehát nem április 10-ét, hanem április 24-ét jelenti. Nem világos azonban a következő oklevélkelezés: »Datum apud predictam ecclesiam in Sancti Martini feria sexta proxima ante festum beati *Bonifacii pape et martyris*, anno Domini 1424«, minthogy *Bonifacius pápa és martir* az egyházi naptárban nem fordul elő. Bonifacius néven kettőt ünnepel az egyház, ú. m. Bonifacius tarsusi vértanút május 14-én és Bonifacius mainzi püspököt és vértanút június 5-én. Knauz szerint azonban az elnevezések ingadoznak s egyes naptárak más napokra is tesznek Bonifacius-ünnepet. A jelen esetben valószínűleg a június 5-ikét kell értenünk s az oklevél keltét június 2-ra kell helyeznünk. Semmiképen sem lehet azonban a dátumot november 10-re megfejteni, mint azt a szerkesztő tette, akit — úgy látszik — a kelezés helye (in sancti Martini) zavart meg s indított arra, hogy az oklevél keltét *szent Márton-nap előtti péntekre* magyarázza.

A nyolczados törvényszékekből kelt oklevelek dátumait (pl. quadragesimo die octavarum festi Epiphaniarum) a szerkesztő is úgy fejté meg, mint eddig összes oklevélkiadóink, t. i. pontosan naptári napokat számítva, holott már Knauz figyelemztetett *Kortan*-ában, hogy a törvénynyolczadok — legalább is a XV. század elejétől fogva — nem kezdődtek pontosan az illető ünnep (pl. vízkereszt, szent György, szent Jakab és szent Mihály-nap) octaváján, hanem egy későbbi napon, melyet különböző törvények más- és másképen állapítottak meg, a XV. század három első negyedében pedig még egyáltalán nem szabályoztak. E mellett figyelembe kell venni azt is, hogy e törvényszékek vasárnapokon és ünnepeken — mely utóbbiak száma akkor a mostaninál nagyobb volt — szüneteltek, s az oklevelek kelezésénél nem naptári napokat, hanem ülésnapokat számítottak. Ennek a különös szokásnak a magyarázata kétségkívül abban keresendő, hogy az ilyen okleveleket az ülések jegyzőkönyvei alapján állították ki, a jegyzőkönyveket pedig az ülésnapok szerint számozták meg. Ezen oklevelek dátumait tehát csak hozzávetőleg lehet meghatározni; valódi keltük azonban minden-

esetre későbbi, mint az eddigi módszer szerint számították. Oklevélkiadóink általános hibájáról lévén szó, nem volna méltányos ezért épen Bártfai Szabó Lászlót megróni; viszont úgy vélem, már ideje volna e hibás számítással végre szakítani.

A regesták készítése az oklevélkiadót nem könnyű feladat elé állítja; ezt a feladatot azonban az Oklevéltár szerkesztője nem is oldotta meg kellően, a mennyiben a regesták egy része nem szabatos, sőt határozottan hibás. Így, hogy csak néhány példát idézzünk: 1. l. (1229.) négy *holdnyi* birtokot említ négy *ekényi* helyett, a 36. l. (1311.) pedig megfordítva 40 *ekényi* földről beszél, holott csak 40 *holdnyi* kis földrészről van szó. A 2. l. (1254.) azt írja: »IV. Béla a szépassági Sümegen lakó királyi peczereket kiváltságaikban megerősíti«, pedig az oklevél szerint a király az ott lakó *szászokat* erősíti meg a sümegi peczerektől vett föld birtokában, azzal a kikötéssel, hogy ők is ugyanolyan szolgálattal tartozzanak, minőket a peczerek teljesítettek. Ugyancsak a 2. l. (1260.) azt mondja, hogy IV. Béla megújítja a szepesi cziszterczita apátság javára *Kálmán herczeg által* történt birtokadományozást, holott Béla *saját* adományát újította meg, melyet Kálmán herczeg (halicsi király) beleegyezésével (de consensu) tett. A 3. l. (1262.) azt írja, hogy IV. Béla a szepesvári jobbágyok fiai közül származó Andrásnak és rokonainak Éliásnak, Rivaldnek (*igy*), Mihálynak stb. megengedi, hogy örökölt birtokuk egy részét a *szászoknak* eladhassák, holott az oklevél épen arról szól, hogy a király Illésnek, Rénoldnak stb. ad jogot arra, hogy rokonuknak, András szepesi jobbágyfinak földjét, melyet a szászoknak el akart adni, ők vehessék meg. A 133. l. (1373.) azt olvassuk a regestában, hogy Sáros megye hatósága jelenti a királynak, hogy *Szepes megye hatóságának megkeresésére* Vitézi Lőrincz ügyében vizsgálatot teljesített; a megkeresést azonban az oklevél szerint *Szepesi Jakab országbíró* intézte Sáros megyéhez. A 358. l. (1435.) azt írja, hogy Zsigmond király Ilsva és Fülel várakat a Pelsőczieknek *adja*, pedig az oklevélben csak *elzálologításról* van szó. Az 531. l. (1507.) a regesta szerint II. Ulászló meghagyja a váradi káptalannak, hogy a *Csákyakat* és az oklevélben felsorolt többi egyént hallgassa ki, pedig a király arról rendelkezik, hogy a káptalan a Csákyak kérésére hallgasson ki bizonyos tanukat. Hogy a szerkesztő egy 1332. évi oklevelet *Zsigmond királynak* tulajdonít (64. l.), az kétségkívül tollhiba, de már nem tekinthetjük annak, hogy egy hibás másolat alapján (64. l.) *Csapju* (Cziapyw) birtokot említi Bihar megyében *Gyapju* helyett (a névmutatóban is *Csapju* szerepel), s hogy egy 1329. évi oklevelet, mely Visegrádon kelt (datum *in Alto Castro*) *Óvár*-ról keltez. Ilyeneket tapasztalva, meginog a bizalom azon okle-

velek regestáinak helyessége iránt, a melyeknek teljes szövegét az Oklevéltár nem közli.

Bántó helyesírási szabálytalanság, hogy a szerkesztő a regestákban a tulajdonnevek, pl. több birtoknév felsorolásánál közéjük nem tesz vesszőt. Az interpunctióval egyébként is hadilábon áll s az oklevélszövegekben is igen gyakran mellőzi vagy rossz helyen alkalmazza a vesszőket s ezzel a szöveg megértését megnehezíti.

Utolsónak hagytam az Oklevéltár ellen felmerült kifogások felsorolásánál a legsúlyosabbikat, t. i., hogy maguk az oklevelek is rosszul vannak másolva. Lépten-nyomon találkozunk ugyanis grammatikailag hibás és értelmetlen szöveggel, a nélkül, hogy a szerkesztő arra a szokásos felkiáltójellel figyelmeztetne; a miből világos, hogy itt másolási hibákkal állunk szemközt, melyek a szerkesztő figyelmét elkerülték, noha az eredeti megtekintése nélkül is kétségtelenül megállapíthatók. Bizonyítékul álljon itt a sok közül néhány példa:

62. l. possessionem . . . ad regie maiestatis nostre collacionem pertinere fore *A. magister neccariam inutilem conspexisset*. (Az Anjoukori Okmtár II. 495. l. ugyanezen eredeti oklevél alapján így adja e szövegrészt: . . . pertinere fore et magis necessariam et utilem conspexisset)

91. l. *fata yemalia . . . et fata* (e. h. *sata*) estivalia seu vernalia serere . . . haberent facultatem,

99. l. *Per* (e. h. *pro*) tot igitur et tantis serviciorum . . . meritis

140. l. pro *utriusque* (e. h. *utrisque*) partibus

152. l. unacum *familiaris* (e. h. *familiaribus*) suis (ugyanígy a 384. és 508. lapon is.)

383. l. receptis literis vestris . . . modum et formam divisionis . . . in se *exprimenciis* (e. h. *exprimentibus*)

383. l. ad premissa divisionis *celebrande perficiendum* (e. h. *celebracionem perficiendam*)

391. l. contra *notarios* (e. h. *notorios*) emulos dicti regni

420. l. pro quarta puellari . . . necnon *dotis* (e. h. *dote*) et rebus parafernalibus

420. l. in *diebus* (e. h. *duobus*) terminis . . . solvere *permisisset* (e. h. *promisisset*)

441. l. Franciscus et Benedictus . . . sub onere Michaelis filii . . . Francisci *inscriptos* (e. h. in se ipsos) recepto

457. l. terrarum arabilium . . . sub *viro* (e. h. uno) aratro existencium

499. l. si contingeret aliquem . . . aliqua infirmitate detineri, vel a *Deo* (e. h. adeo) debilis complexionis existeret, ut . . . non posset absque esu carniun corpus comode sustentare.

517. l. receptis literis formam . . . cuiusdam iobagionarie reductionis . . . in se *denotante et reprimente* (e. h. *denotantibus et exprimentibus*)

545. l. *amoveat* (e. h. *amoncat*) eandem, dicatque et committat stb.

A 827—831. lapokon egy olasznyelvű közjegyzői oklevél van leközölve gr. Csáky Imre végrendeletének kihirdetéséről, tele másolási hibákkal.

Az eredetiek legnagyobb részben nem állván rendelkezésemre, próbaképen csak egy darabot, a váczi káptalan 1446. évi december 27-én kelt oklevelét hasonlítottam össze az Orsz. Levéltárban őrzött eredetivel, s ebben, az igaz, hogy kissé rongált és öt nyomtatott oldalra terjedő oklevélben ötven másolási hibát találtam. Ezek után az sem lep meg, hogy a név- és tárgymutató sem pontos; erről futólagos áttekintés és néhány próba után meggyőződhetik a kutató.

Hogy oklevélpublicatiókba a fentiekhez hasonló hibák a legnagyobb óvatosság és pontosság mellett is becsúsznak, azt tapasztalásból tudjuk. A jelen esetben azonban úgy látszik, hogy a szerkesztő sietve dolgozott, a mi természetesen megboszulta magát. Ezzel bizonyos mértékig önmaga rontotta le azt az érdemet, melyre egyébként nagy munkájával rászolgált. Tudományos szempontból is sajnálatos, hogy ez a máskülönben nagyértékű s így is használható oklevéltár nem oly kifogástalanul került ki a sajtó alól, mint gazdag tartalmára való tekintettel óhajtott volna s a mint azt a gróf Csáky-család áldozatkészsége megérdemelte volna.

Dr. Döry Ferencz.

Hillebrand Jenő és Bella Lajos: Az őskor embere és kultúrája.

Különös tekintettel hazánkra. Lenhossék Mihály előszavával. 320 ábrával. Budapest, 1921. Pantheon kiadás, 312 l.

A Pantheon életrevaló vállalatában a tudományos irodalom egyik nagy hiányát pótló munka jelent meg: az első magyar összefoglaló mű a praehistorikus idők emberéről és kultúrájáról. Az emberiség legősibb korának történetére nézve kapunk benne biztos és jól tájékoztató vezérfonalat, minden ízében alapos összefoglalást, a mely korról eddig legfeljebb részlettanulmányokat, lelet-ösmeretéseket olvashattunk elszórtan, szaklapokban és időszaki értesítőkből. Érdekes, hogy ellenére annak a díszes helynek, melyet hazánk az előkerült gazdag, sok tekintetben páratlan emléanyagával a praehistorikus korok történetében elfoglal, ellenére annak a sok részlettanulmánynak és leírásnak, mely körülbelül 100 esztendő alatt e leletekről nálunk megjelent, mégis mily kevés kísérlet történt arra, hogy az emberiség e leghosszabb tartamú korszakát teljes egészében összefoglalólag megismertessék a magyar közönséggel.

Már Jankovich Miklósnak a Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratok katalógusában, valamint a Cimeliothekában megtaláljuk néhány praehistorikus emlék leírását, de általánosabb érdeklődés csak a XIX. század 30-as éveiben kezdődött e tudományág iránt, egyelőre a szakemberek körében. Jankovich Miklós, Kubinyi

Ferencz, Érdi (Luczenbacher) János és Kiss Ferencz ekkor kezdtek tudományos komolysággal foglalkozni hazánk e nemű leleteivel. Első igazán tudományosan képzett ősrégészünk Rómer Flóris volt. 1866-ban megjelent »Őskori műrégészet kalauza« című művében találjuk az első alapos és komoly leírásokat hazánk praehistorikus emlékeiről. Az ő munkássága, azután az 1877-ben Budapesten megrendezett nemzetközi ősrégészeti congressus nemcsak a tudósok, hanem a közönség körében is felkeltették az érdeklődést a praehistoria és emlékei iránt. Ipolyi Arnold, Wosinszky Mór, Hermann Ottó, Hampel József, Darnay Kálmán és sokan mások volnának még említendőek, kik az érdeklődés ébrentartásán, s a praehistoria tudományának előbbrevitelén Rómer után buzgólkodtak. A sok részlettanulmány után az első kísérletet az egybefoglalásra Pulszky Ferencz kísérelte meg »Magyarország archaeológiája« című 1897-ben megjelent műve I. kötetében. Munkája, bár sok helyütt éles logikával és biztos meglátással van megírva, tévedésekben sem szűkölködik. Ellenben nálunk korszakot jelöl annyiban, hogy élesen síkra száll a kő- és bronzkorszak között az ú. n. rézkornak beiktatása érdekében s azt állítja, hogy e kérdést ilyenmő nagy lelet-tömegével első sorban hazánk van hivatva megoldani. Az idő, úgy látszik, igazat ad neki. Műve, épen e céljának szolgálatában, meglehetősen aránytalan beosztású; míg az egész kőkornak 37, a bronzkornak 43 lapot szentel, addig a rézkorra 79 lap jut.

Ő utána Darnay Kálmán adott ki egy kis munkát »Magyarország őskora« (1900) címmel, melynek különösen a bronzkorra vonatkozó része érdemel figyelmet az érdekesen egybeállított analógiák bősége miatt.

S most végre két régi, a praehistoriában vezető helyet betöltő tudósunk vállalkozott a nehéz feladatra, hogy a »rengeteg anyagot szűk keretben, kötetek helyett kurta fejezetekben« a magyar közönség elé tárja, »hadd legyen egyszer már magyar nyelven és magyar meglátással írott munka az iratlan idők emberéről és kultúrájáról«. S jó is volt egyszer élesebb vonásokkal kidomborítani a honi föld praehistorikus lakosságának életét és kulturális viszonyait, legalább e könyv is bizonyítéka annak, a mit a munka lendületes bevezetésében Lenhossék Mihály hangsúlyoz, hogy »Magyarország nemcsak földrajzi és gazdasági, hanem kulturális szempontból is egységes egész, a melynek határait a természet jelölte ki. A természet szava pedig erősebb minden földi hatalomnál«.

Hillebrand Jenő az őskőkor (Bella Lajos kitűnő magyar szava a palaeolithicum lefordítására) emberének és kultúrájának törté-

netét dolgozta fel, míg a többi praehistorikus kor ismertetése Bella Lajos munkája. Mindkettő a szakirodalom bőséges és alapos ismeretere támaszkodva, kitűnően oldja meg feladatát; Bellát még külön dicséret illeti tősgyökeres, zamatos magyar nyelvéért, melylyel sok eddig rosszul hangzó szakkifejezést igyekezett megmagyarosítani.

Az őskőkorszak emberére vonatkozó kutatások történetének ismertetésével kezdi Hillebrand a könyvet, melyben megtaláljuk az olasz Mercatinak inkább sejtésen alapuló tanaitól kezdve az összes jelentősebb szakférfiak nézeteit egészen Obermaierig. S már itt örömmel látjuk a miskolci kőszakócának, valamint a szeletai barlang leleteinek Európaszerte nagy feltűnést keltő szereplését.

Azután az őskor különböző korszakait tárgyalja. Foglalkozik e korszakok életkörülményeinek rajzával (klíma, flóra és fauna), azután a bennök élő emberfajta testi sajátágaival, s az előforduló eszköztípusokkal. E beosztás mellett e korszakok igen könnyen áttekinthetők, s a különbségek azonnal megállapíthatók. Nagy érdeklődésre tarthat számot az első embertípusok maradványainak kritikai bemutatása. Szerző egész tudományos apparatussal bizonyítja azt a főleg Boulet munkásságával eldöntött kérdést, hogy a Homo primigenius (hova többi között a neandervölgyi, krapinai stb. embermaradványokat sorozzák), föltétlenül külön emberfajtanak minősítendő, mely a moustérien időszak (jégkorszak) végén teljesen kihalt, s helyét az aurignacien időszak elején véglegesen egy minden valószínűség szerint más földrészről idevetődött embertípus: a Homo sapiens fossilis foglalja el. Ennek utódait kell látnunk a mai európai emberfajtában. (Itt jegyezzük meg, hogy a könyvben kimutatott tudományos eredmények csak Európára nézve irányadók; a többi világ-részekben ez idő szerint még hiányzanak az eredmények leszűrése szükséges kutatások és ásatások.)

Külön fejezet méltatja az ősemléknek az őskorban megnyilvánult művészi hajlamát, melynek a franciaországi és spanyolországi (Altamira stb.) barlangokban talált és méltán csodált festményeket köszönhetjük. Valószínűleg a totemismus hitét szolgálták e rajzok, de fontosak, mert belőlük egyes szokások (kéz-csonkítás), épületformák és állatfajták megismerhetők. Másik érdekes lelete még az őskorknak a festett kavicsok hosszú sorozata, melynek betűformákban jelentkező rajzmintái valószínűleg egy ősi cultusnak megnyilvánulásai. A kezdetben egyedüli eszköz: a marok-kő forma nagy változáson és bővülésen megy át e hosszú korszak folyamán. Pengék, dárducscsók, mindkét oldalon kidolgozott lándzsahegyek, csont- és agancstárgyak: szigonyok, hajítópálczák, tük jelennek meg a használati tárgyak

sorozatában. A tűz feltalálása is e korszak végére tehető, ugyanitt találkozunk a temetés, és pedig a zsugorított temetkezés első példáival.

A neolithicumtól kezdve Bella Lajos veszi át a vezető szerepét. A neolithicum nálunk sokkal előbb kezdődik, mert a jégvilág nem terjedt ki sem hegyeinkre, sem erdőinkre. A Magdalénien-korszak megszűntével átmenet nélkül következett be a neolithicum; s leleteink valóban nincsenek a közbenső fokozatot jelző azylien-korszakról. A neolithicum már aránylag nagy változást jelöl úgy az eszközformákban, mint azok előállítási technikájában. Bella már 8-féle kőszerszámot és 3-féle fegyverfajtaát különböztet meg. A kőszerszámosságnak magas fokon kellett állnia, valósággal góczpontok alakultak. Ilyen góczpont lehetett a mi Tokaj vidékünk, mely obsidiánnal és tüzkővel látta el messze földek lakóit. De e területen, talán éppen nagy forgalma és látogatottsága miatt, az agyagművesség is felvirágzott. Hoernesnek a kamaresi vázák és a felsőmagyarországi ú. n. baradla-edények közötti rokonságról szóló ítéletét helyreigazítja, s a magyar földön készült edények időrendi elsőbbségét is bizonyítja.

A neolithicum beleolvad az aeneolithicumba, az ú. n. rézkorba. Ez a kor az öntés és kovácsolás feltalálásától számítódik. Érdekes megfigyelés, a mit e korszak vegyesen előforduló kő- és réztárgyain tehetünk az, hogy kezdetben az új anyag (a réz) simul a régi anyag (kő) alakjaihoz, később az új anyag új formáit akarná utánozni a régi (a kő). A rézkor főhelyét — s ebben meg egyezik Pulszkyval — Magyarországon látja Bella is, hiszen a lelőhelyek jórésze hazánk területén van. Itt kapunk először rövid ismertetést a Nemzeti Múzeumnak Bodrogkereszturon folytatott új ásatásairól, melyek gazdag és értékes eredményeket nyújtottak.

A bronzkor keletkezését illetőleg a kulturcentrum feltevését, honnan szétáradt volna Európába a bronz ismerete, elveti, s azon az alapon áll, hogy a bronzot különböző régiók lakossága egymástól függetlenül találta föl.

A bronzkornak sok kisebb időszakot megkülönböztető beosztásait elveti, ellenben helyesli és elfogadja Hampelnek: a kezdés, virágzás és hanyatlás korszakaiból álló beosztását. Azonban a trébelés kezdetét nem tartja egyúttal a hanyatlás kezdetének is, mert hiszen a trébelés technikailag fejlődést jelent; csak hogy a trébeléssel egyidejűleg a vas földolgozása is megindul. Szerinte a kezdet kora, a régi bronzkor a Kr. e. 2500—1900 évek közé esik; e korszakban történik a bronzszerszámok és fegyvereknek kő- és rézminták utáni fokozatos kialakulása és tökéletesedése. A közép bronzkor (Kr. e. 1900—1400) a fellendülés és virágzás kora, az új bronzkor (Kr. e. 1400—1000) a fibula fellépésének

a kora. E korra esik Velemszentvidnek, mint bronzműhely-központnak szerepe. A régi bronzkor nem ismeri a hullaégetést, míg a második és harmadik korszakban a temetésnek ez a módja mindjobban elterjed. A korra legjellemzőbb eszköztípus a kópüs balta. Hazánk területén csak az egyfülű fajta ismeretes, csak Szentvideni találtak kétfülűeket is. Ezek nyilvánvalóan exportra készültek.

Az életviszonyok leírásában a tudomány mai álláspontjának megfelelő, élénk és színes képeket állít előnk. Beszél a velemszentvidi »gyár«-telepekről, azután a czölöpös építményekről (mint ő mondja: hidasokról), az áldozóhelyekről s az eszközöknek a sokféle rendeltetés szerinti kialakulásáról. (Megkülönböztet pl. simázó, egyengető, tágító, domborító, öblöző kalapácsot.)

A vaskorról szólva, első sorban keletkezésének módját s azután Európa különböző világrészeiben való elterjedését teszi vizsgálat tárgyává. Hozzánk a Kr. e. 1000. év táján kerülhetett, a VIII. században terjedhetett el s az V. században szorította ki végleg a bronzot. A vas először ékszerek alakjában jelenik meg; a bronzkardokat vasberakásokkal díszítik, később a vésőket vaséllal látják el. Azután fordul a dolog, s a vas lesz a használati anyag s a bronz a díszítő anyag. Ezt a három változást tartja a vaskor változásaira a legjellemzőbbeknek. A vaskorszak kezdete egyzersmind nagy népmozgalmaknak kezdetét is jelenti. (Dór vándorlás.) A vaskultúrának vezérei nálunk a kelták. Rámutat arra, hogy e korszakok elnevezése mennyire conventión alapú. A hallstatti korszak elnevezés pl. egészen igazságtalan, mert hazánk földje sokkal több leletet szolgáltatott ez idők ismeretéhez. Hibáztatja, hogy régészeink a hallstatti kort idáig csak a Dunántúlra korlátozták, holott ez időszak jellemző lelőhelyeit a Tiszamentén is megtaláljuk. E korszak elejéről ismételtelen kerültek elő innen Villanova típusú edények, melyek szebbek a nevetadó lelőhely leleteinél; ezeket pedig a Dunántúl sohasem találták. Kiemeli a hazánkban lelt e korbéli ötvösművek, aranyékszerek szépségét, ebben a mesterségben úgy látszik vezetett hazánk földje. A hallstatti kort a La-Tène váltja föl, a fibulák használatba vételének kora. Ez időből való legnevezetesebb leletünk a szalacscai híres pénzverő műhely, mely páratlan a maga nemében. A különböző La Tène-kori fegyverek, eszközök és fibulák osztályozása és ismertetése zárja a könyvet.

Feltűnően jók azok a részletek, hol az agyagművesség különböző kérdéseivel foglalkozik. Úgy tudjuk, hogy jegyzetekben együtt van a magyarországi őskori fazekasmesterség fejlődésének egész története Bella Lajosnál. Egy hosszú és munkásságban eltöltött élet eredménye fekszik e jegyzetekben. Jó volna, ha még a mai nehéz viszonyok között is mód és alkalom nyílnék arra,

hogy az érdemes tudósnek e munkája is megjelenhetnék a magyar tudomány nagy hasznára.

A könyvet nagyon sok kép tarkítja, még érthetőbbé téve az amúgy is pompás szöveget. Bárcsak sok ilyen igazán értékes s eddig is nehezen nélkülözött könyv láthatna valamennyiünk örömére napvilágot!

Oroszlán Zoltán.

Kuzsinszky Bálint : A Balaton környékének archaeológiája. Lelőhelyek és leletek. 235 szövegközi ábrával. — Különlenyomat »A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei« című mű III. kötet I. részéből. Budapest, 1920. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. XVI. és 220 l.

Nagy hiányossága a magyar régészeti irodalomnak, hogy az őskori, a római provinciális, valamint a népvándorláskori leletek és lelőhelyek pontos összeállításával, más szóval egy teljes és kimerítő lelet- és lelőhely-topographiával mindmáig adósunk; ennek hátrányai majd még csak ezután fognak fájdalmasan érezhetővé válni, a midőn őskori és népvándorláskori lelőhelyeink jelentős részét elveszítettük, Erdély pedig a daciai kutatások továbbfolytatása tekintetében esett ki a magyar tudomány működési területéből.

Ezen a hiányon óhajtott segíteni a Balaton körüli őskori, római és népvándorláskori leleteknek és lelőhelyeknek pontos egybeállításával Kuzsinszky professor, régészeti szempontokból végezvén el a Balaton és környékének tudományos tanulmányozását, mely vállalkozásnak eddig is már néhány szép és jelentős művet köszönhattünk.

Kuzsinszky könyve a Balaton környékére vonatkozó eddigi régészeti tanulmányok és törekvések, valamint ezek eredményeinek legteljesebb összefoglalása. Az anyagnak annyira pontos s jóformán minden, még a jelentéktelenebb kis részletekre is kiterjedő összehordását és ismertetését találjuk meg benne, hogy átolvasása után együtt valljuk a szerzővel: »Munkám egyelőre bezárja az elmúlt szép időket, melyeknek a Balaton archaeológiája annyit köszönhetett; a mit ezután kezdünk, a jövőre tartozik.«

A mű 16 oldalra terjedő bevezetésből, azután a lelőhelyek és leletek leírásából áll, melyekhez befejezésül két tárgymutató csatlakozik.

A bevezetésben a Balaton környékének archaeologiai leleteire vonatkozó irodalmi művekről, valamint a jelentősebb kutatókról és munkásságukról kapunk bőséges ismertetést és alapos összefoglalást. Ebből az irodalmi ismertetésből látjuk, hogy a Balaton természeti kincsekben oly gazdag környéke régészeti maradványaival már elég korán — a XVII. század végén —

felkeltette a történetírók és régészek figyelmét. Természetesen az akkor még teljesebben fennálló római tábor- és épületmaradványok, valamint feliratos kövek szolgáltak első sorban e feljegyzések tárgyaiul. Így Bél Mátyás Zala vármegyét tárgyaló kéziratban maradt művében elsőnek emlékezik meg a fenéki várról. Korabinszky a »Geogr.-histor. und Produktenlexicon von Ungarn« (1786) című művében »Plattensee« czímszó alatt már egyéb falmaradványokat is ismertet. A Balaton körüli feliratos emlékek első buzgó másolója Veszprémi volt, kinek »Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia« (1777—1787) című művében 8 római köemlék leírását kapjuk, melyek közül 6 csak az ő művéből ismeretes, egyébként elveszett. Katancsich és Paur Iván voltak még azok, kik a XIX. század első felében a Balaton régiségei iránt érdeklődtek s a környékén található római feliratokat lemásolták és kiadták.

A Balaton-környéki rendszeres archaeologiai kutatás megindítója Rómer Flóris, kiben a rómaikori emlékek mellett a praehistoriai leletek is lelkes magyarázóra letek. Első, régészeti leírásokat is tartalmazó önálló művében, az 1860-ban megjelent »Bakony«-ban már nagy figyelmet szentel a Balaton régészeti emlékeinek. 1866-ban jelent meg a »Műrégészeti Kalauz« I. kötete, hol »Őskori műrégészet« czímen összeállított kő-, bronz-, vas- és rómaikori lelőhelyek között több van megemlítve a Balaton környékéről. Kéziratban maradtak ránk Somogy- és Zala vármegyék régészeti monographiái, adatokban gazdag és nélkülözhetetlen művek ma is e terület kutatói számára.

A speciálisan balatonvidéki régészeti kutatás munkásai Lipp Vilmos, Récsey Viktor, Csák Árpád, Darnay Kálmán, Sági János, Laczkó Dezső és Rhé Gyula, a kiknek munkássága hozta létre: a keszthelyi, sümegi és veszprémi múzeumokat, valamint az ő nevükhöz fűződik a jelentős keszthelyi és fenéki, valamint a baláczai ásatások eredményessége is.

Érdekes, hogy a balatonvidéki emlékek jórésze a M. Nemzeti Múzeum Régiséggyűjtőjében, a másik fele a fentemlített három, Balaton körül levő múzeumban van, de Szombathelyen, Pápán, Győrött, Debreczenben, sőt a berlini »Museum für Völkerkunde«-ban is találunk a Balaton vidékéről való régiségeket.

A leletek és lelőhelyek ismertetése foglalja el a könyv 1—207. lapját. A leletek felsorolásában és a lelőhelyek leírásában a szerző első sorban a saját tapasztalataira támaszkodik s azután az írásbeli följegyzésekre, sőt — ha érdekesek — a szóbeszéd sem kerül el figyelmét. A siófoki római épületromokat ép úgy följegyzi, mint a hogy megadja a keszthelyi ásatások egész történetét és eredményét; a badacsony-tomaji állítólag »asztalnagy-

ságú» téglákat ép úgy megemlíti, a mint nem kerüli el figyelmét a legapróbb kötőrmelék sem, mely a kőszközök készítése közben keletkezhetett a praehistorikus időkben.

Sok irodalmi adatra ő hívja föl elsőnek a figyelmet, és sok leletet és lelőhelyet ő ismertet meg először a régészet iránt érdeklődőkkel. Az összesen meglevő 41 római kőemlékből 18-at Kuzsinszky publikált először; Gaal Gaszton őskori gyűjteményét ő ismerteti elsőnek e művében. A Baglyashegy neolithkori őstelepről, melynek emlékeit Schuch Károly kéthelyi gyűjteménye őrzi, e műben olvashatjuk az első tüzetes leírást. Szintúgy e munkájából tűnik ki először Balatonberénynek régészeti jelentősége, hol őskori edények, római régiségek s népvándorláskori emlékek, melyek típusban és stílusban a keszthelyvidékiekkel teljesen egyezők, kerültek elő. Azoknak az emlékeknek száma, melyeket először s többnyire eredeti fényképfölvételek kíséretében mutat be, igen nagy. Az a megállapítása pedig, melyre különösen az Alsóörs és Balatonalmádi között talált sírok mély fekvéséből s egyéb archaeologiai jelenségekből következtet, hogy t. i. »a római korban a Balaton víztükrének alacsonyabbnak kellett lenni mint ma«, a tudományos közönségnek nemcsak a régészet iránt érdeklődő részében kelthet figyelmet.

A könyv adatai alapján tárul elénk igazán a Balaton körüli emberi kultúrájának ősi multja. Már a neolithkor is bőven képviselve van putrilakásokkal, tipikus kőbaltákkal és kőszközökkel, valamint jellegzetes edénymaradványokkal. 10 ilyen neolithkori lelőhelyet találunk a Balaton környékén.

Az átmeneti kort, a rézkort, méltóan képviseli a Balatoni Múzeumban őrzött balatongyöri rézbaltá. Bőven képviselt a bronzkor, melynek 50-nél több lelőhelye ismeretes. Gazdag lelet-tömege van a La Tène kornak, mely a Dunántúl összeesett a kelta letelepüléssel és kelta korrallal. Jellemző e korszakra az erősen tört és csavart vonalakból álló fémdíszítés, mely a római kor kőemlékeire is átkerül, a nyelvét vesztett, teljesen romanisálódott kelta nép ősi formaszeregetete jeléül. A Balaton környéke római leletekben a leggazdagabb. A legfontosabb lelőhely a fenéki római tábor, mert ebben a rómaiságnak a Balaton legdélibb pontján elhelyezett fontos góczpontját kell látnunk. A Veszprém közelében levő baláczai telep fontosságát sem lehet tagadni; annál fájdalmasabb, hogy ezt a nálunk ezideig páratlanul álló vicust teljesen föltárni az anyagiak hiánya miatt eddig nem lehetett. A római kor után bekövetkezett fontos és jelentőségteljes időket 18 népvándorláskori lelőhely és gazdag leleteik bizonyítják.

Sok helyen a különböző kultúrretegek egymás fölött, vagy közvetlenül egymás mellett terülnek el, annak bizonyosságául,

hogy az egyszer elfoglalt s lakásra és életre alkalmas helytől nehezen váltak meg az utódok. Ilyen a már fent említett Balatonberényi, és ilyen különösen Fenékpusztá és Keszthely környéke. Óskori: kő-bronz eszközök és fegyverek, hatalmas kőedény-tömegek, putrilakások, praehistorikus tumulusok és sírok hosszú sora mutat arra, hogy itt volt már az őskorban a Balaton közvetlen környékének talán legfontosabb központja. A hely később a vaskor s a római idők alatt sem veszti el jelentőségét; a fenéki vár, belső épületeivel, gazdag leleteinek hosszú sorozatával — bronzedények, bronzmécsesek és szobrocskák, az egyetlen magyar földön lelt contorniatus (játszóbárcza), az agyag- és üvegáruk tömege, a vas fegyverek és házi eszközök nálunk sehol másutt föl nem talált nagy mennyisége, az újmajori római temető a benne lelt s temetőül szolgáló épületmaradványokkal — beszédes emléke az itt fönnállott római élet méreteinek s a hely fontosságának. Viszont a barbár ízléssel telített, de jórésztben még római mesterektől eltanult technikai készséggel alkotott népvándorláskori leletek gazdagsága, — mely leletek hatalmas sírmezők föltárásának eredményei, — azt mutatja, hogy e terület a rómaiság lassú kipusztulásával sem veszítette el jelentőségét, hanem hosszú időn keresztül még lakott és fontos kultúrhely maradt. Nagy kár, hogy különösen a Lipp ásatásaiból származó anyag teljesen rendszer nélkül összehányva került egybe s ma az anyagnak lelőhelyek szerinti elosztódását, de másfelől a leletek szerves összefüggését megállapítani már alig, legfeljebb sejtetni lehet. A lelőhelyek különben a zalai parton sűrűbben, a somogyi parton ritkábban vannak egymás mellett, a mi arra vall, hogy a zalai részen nagyobb kultúra és nagyobb lakosság foglalt helyet, mint a somogyin.

A könyvet két index egészíti ki. Az első a lelőhelyek pontos jegyzékét adja, (megyéenként) járások szerint csoportosítva és korok szerint részletezve, a második tárgymutató a leíró részhez készült s a legpontosabban állítja össze a leleteket minőség, anyag és cél szerint.

Sajnálható, hogy nincs mellékelve térkép a Balaton környékéről, a melyen a különböző korú lelőhelyeket külön-külön színű jelekkel megjelölve találnók, a mi a különböző korból való emlékeknek hely szerint való elosztódását eleve föltüntetné, s így az általános áttekintést igen megkönnyítené.

Kuzsinszky professor könyve igazi nagy nyeresége a magyar régészeti irodalomnak. Igazán óhajtanók, hogy ennek a munkának kapcsán az illetékes körök mielőbb foglalkoznának a teljes magyar lelet- és lelőhely-topographia összeállításának kérdésével is.

Oroszlán Zoltán.

Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely hunhagyomány.Budapest. 1922. 8° 61 l.

A hun mondának Achilles pontjával, a székely hunhagyománnyal foglalkozik a szerző, élesen kiemelve e hagyomány jelentőségét a hunmonda többi, germán elemekből álló részével szemben. Fölveti a kérdést: Miért épen a székelyekkel való összefüggésben maradt fenn a hunmondának ez az önálló, magyar eredetűnek látszó tagja?

Fejtegetéseit rövid, világos fejezetekre osztva halad a kérdés megoldása felé a szerző. Mindenekelőtt felsorakoztatja bizonyítékait arra nézve, hogy a honfoglalás előtt a hunmonda még ismeretlen volt a magyaroknál. Majd hangsúlyozza a bolgárok szereplését Magyarország déli vidékén és Erdélyben a honfoglalás idején s figyelmeztet arra, hogy a XI. században keletre települt székelyek erős bolgár hatások alá juthattak. Ezután felállítja tételét, mely szerint a székely hunhagyományt lényeges részeiben a bolgároktól vettük át.

Sorra veszi aztán az egyes mondaelemeket, Dula és Belár lányainak elrablását, a kardmondát, Csaba fűvét, Hadak útját, Csaba és Irnák szereplését és rámutat a valószínűségekre és módokra, a melyek szerint az átvétel történhetett.

Az irány, a melyen a szerző mondamagyarázatában elindult, azóta nyelvészeti megállapításokban is nyert támogatást. Nem tarthatjuk feladatunknak azt, hogy eredményeit ez ismertetés keretében értékeljük. Látjuk azonban, hogy forrás- és irodalomismerete igen nagy; összehasonlító anyagát, érveit a legváltozatosabb területekről veszi, a mi tudományos értéke mellett előadását színessé teszi s érdeklődésünket mindvégig ébren tartja. Nagy készültséggel felállított elmélete bizonyára figyelmet fog kelteni és alapos megvitatás tárgya lesz majd.

A függelékben két újabban megjelent közleménnyel polemizál: Király Györgyével, ki a monda élő voltát tagadja és Fehér Gézáéval, a ki a Csaba-monda bessenyő eredetét vitatja.

Hajnal István.

Takáts Sándor: A régi Magyarország jókedve. Budapest. Az Athenaeum kiadása. 1921. 8° 328 l.

Fogós kérdést ad föl Takáts Sándor, midőn könyvének átolvasása után keressük a műfajt, a hova azt beilleszszük. Mintegy harmincz darab novella tölti ki a kötetet. Könnyű volna tehát besorozni a szépirodalom körébe, de a könyv alsó szegélye jegyzetekkel terhes, jelölül annak, hogy a szerző nem fejezte be mondanivalóját azzal, a mit a szövegben előadott, hanem elvárja

olvasójától, hogy a tanultakon huzamosabban elmélkedjék, hogy az olvasó utána is járhasson a mondottak valóságának. Ezen az okon tehát Takáts könyve ismeret is, nemcsak gyönyörköd-tetés. Adatokat kapunk a könyvből nagy halmazzal, művészet-tel, gyökeres magyar nyelven, a melyen rajt játszadozik a XVI. század zordon erejének patinája. Már a könyv címe is ingerlő, a szépirodalmat sejtető: A régi Magyarország jókedve. Ki ne menekülne mohósággal a régi Magyarországba egy kis jókedvet látni! Takáts Sándor mesterien forgatja a pennát. Tolla alól rendre lépnek elő és megszólalnak fakult írásokba temetkezett drága ismerősök, a régi magyar élet nemzetconserváló alakjai, a tekintetes vármegye, a nemes város és a vitézlő katonanép, helylyel-helylyel beszélni kezd némelyik nagyobbrendű uraság is, mint Szelephényi primás, Forgách Zsigmond, de nagyobbára a közrend vígan lakását, tréfabeszédét olvassuk a tudós novellák-ban. Valami csekély igazítást azonban kénytelenek vagyunk tenni, a mi a novellákból magától szól hozzánk. Nem mind jó-kedv, nem mind dinom-dánom, a mit a könyvben olvasunk. A szegény komáromi péntökösök pénteki szenvedései; a nemes város küzdelme az árdrágítással; Forgách Zsigmond támasz-nélküli hazafi tépelődései; a komáromi lakosok aggságai Lub-recht gróffal, a ki vizes bort mért számukra és mikor e miatt szót emeltek, lázadás miatt akarta őket lezáratni; a pesti polgárok zavargásai a bíróválasztás miatt, majd börtönbe jutásuk és több más darab a kötetben nem a szokkenő jókedv csapongását tárják előnkbe. Van Takáts Sándornak három kötetnyi rajza a török hódoltság idejéből. Élvezetes olvasmányok, gazdag tanulsággal. Annak a három kötetnek a legfőbb mondanivalója a következő: Vegyétek eszetekbe késő utódok, hogy a török hódoltság ideje nem volt oly sötét korszak, mint eddig hittétek! A török basák és iszpáják nemes védelmezői voltak a jobbágnak, a katona együtt mulatott sokszor mindkét részről, sok apró szívességet tettek egymásnak, ajándékokat vettek egymástól és protectiókat. Hiba tehát a török hódoltságot a pusztulás korszakának tartani. Mikor a három kötetet elolvastuk, a sokfelől kibányászott anyag sokat beszélt, de igazáról teljesen meggyőzni nem tudott bennün-ket. Az előttünk levő kötet célzatában szintén azt mondja, hogy a törökös idők vidám idők voltak, következképen nem lehet a nemzet egyetemes története szempontjából az egész epochát a pusztulás korának tekinteni. Takáts Sándor tétele sok fontol-gatást fog még okozni, nagyszámú adatai súlyljal esnek a mér-legbe, de mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy még mindig több adatra lesz szükségünk ahhoz, hogy Salamon Ferencznek komor rajzú képétől elfordulva, a Takáts Sándorénak helyeseljünk.

Meg kell azonban mondanunk, hogy sokat tanultunk és sokat gyönyörködtünk a tudós novellák olvasása közben. A régi magyar életnek sok remek alakja vésődött lelkünkbe. Bejczy Gergelyt, a vas megyei alispánt pl. sokáig nem feledjük el. Mily jellemzetes erővel szólaltatják meg és támasztják föl három és fél század után a tudós szerző szavai! Ott áll előttünk a vadás ízű, egészséges tréfájú alispán, a ki nem ura csupán, hanem terelgető pásztor a népének, kinek a hivatal nyűg, de kényszerül elfogadni, mert maga is tudja, hogy a vármegye gondját senki úgy el nem tudja hordozni, mint ő. Épen ezért független és önálló nemcsak lefelé, hanem fölfelé is; ha elfogad, admi is tud; van tehát erkölcsi alapja még kérni is, de ha kér, nem szolgálai könyörögés a kérése. A szellem emeli egy színvonalra avval, a kinek vagyon dolgában alatta áll. Vitézül harczol, ha kell, és nagyokat mulat, ha sorát ejtheti. Otthonos a tréfadologban és megállja helyét a komoly ügyek dandárján.

Elvonulnak lelkünk előtt a magyar katona pünkösdi mulatóságával, harcz közben pedig a maga fékezhetetlenségével, a kit halálbüntetéssel kell visszatartani, hogy parancs ellenére az ellenségre ki ne rugtasson! És ott áll vele szemben a vallon katona meg a német, a kinél a halálbüntetést a gyáva megfutasra mérik ki a hadi regulák. Elvonulnak előttünk a bánáti bálók, a budai és pesti polgárok bíróválasztási torzsalkodásai, a komor bírák ítélethozatalai, nyűgös követjárások s a régi élet más beszédes képei.

Beható elemzés ismerteti a XVI és XVII. század különféle kocsifajtaírt és lovait, köztük az egykoron sokat használt ötösfogatot, melyet a legeredetibb magyar fogatnak tartottak a maga idejében. Nem folytatjuk tovább az ismertetést, mert oly sokféle a tárgy, hogy nem keríthetünk sort úgysem mindegyikre. Bevezetésül azt ajánljuk, hogy a ki a török-magyar idők korából színes képeket keres, keresse Takáts Sándor könyvében: bizonyosan meg fogja találni.

Zsinka Ferencz.

Veress Endre: Báthory István lengyel király udvari számadás-könyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. (1576—1586.) Budapest, Stephaneum nyomása, 1918. (*Fontes Rerum Hungaricarum. Tomus III. Rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes.*)

Veress Endre dr., a magyar történelmi források szorgalmas és buzgó gyűjtője és kiadója ismét egy vaskos kötetel gyarapította a magyar forráskiadványokat. A *Fontes Rerum Hungaricarum* III-ik kötete gyanánt kiadta Báthory István lengyel udvari számadáskönyveinek magyar és erdélyi vonatkozású adatait a

varsói levéltárakban található kéziratok alapján. A kötet beces anyagot nyújt hazánknak Lengyelországgal való összeköttetéseire vonatkozólag, főleg művelődéstörténelmi és hadtörténelmi szempontból s hozzá fog járulni a magyar-lengyel történeti kapcsolatok élesebb megvilágításához.

A varsói Főlevéltár (Archivum Glównie) és a Pénzügyi Levéltár (Arch. Comisy skarbu) őrizték meg számunkra ez értékes anyagot s ezekből adta ki Veress Endre a fenti kötetet. E számadások gazdag anyagot nyújtanak nekünk Báthory lengyel udvartartására nézve s látjuk belőlük, mily nagy számmal voltak ott magyarok. A király legszűkebb, legmeghittebb környezetétől, a hű Wesselényi Ferencztől és Berzeviczy Mártontól kezdve az utolsó konyhafiúig, az udvari személyzet összes kategóriáiban találunk magyarokat, de a legtöbben mégis csak a lovak és szerek körül foglalatostkodtak. Igen gyakran találunk ily tételeket: »*Solutio salarii agasonibus kothczyszom et aurigis Hungaris*«, vagy »*Aurigis noviter ex Hungaria cum equis venientibus*«, avagy »*Kothczyszom et aurigis, qui in Transylvaniam profecti sunt*« stb.

Találunk magyarokat a *secretarii, cubicularii, tubicinatores, artífices, ostiarii, venatores, coci, pueri, servitores argenti, aurarii, fabri ferrarii* stb. közt.

Báthory krakói udvara állandó összeköttetésben áll Magyarországgal s Erdélylyel, honnan különböző dolgokat hozat. Egy Schek nevezetű madarász 2 forintot kap azért, hogy »*falcones ex Transylvania*« hozott, egy másik meg »*pepones ex Hungaria adduxerat*«, egy harmadikat azért küldenek ki, hogy »*ex Hungaria palmiles arborum praestantiorum Cracoviam deduceret*« stb.

Számos adatot találunk magyar borok hozatalára vonatkozólag is, mert Báthory nagyon ügyelt arra, hogy pinczéje jól el legyen látva azokkal. Azonkívül sok lőpor és lőszer megy Erdélyből Lengyelországba.

Érdekes kis részlet az a jegyzék, mely felsorolja azokat a tárgyakat, melyeket a király a Tykoczini várkastélyban a fegyvertárból szobájába vitetett, egyebek közt több könyvet, mint Libri Rerum Polonicarum, Rerum Livonicarum, Rerum Transylvanicae, egy török krónikát és Magyarország térképét.

Sok adatot találunk Báthory Endre bíborosra nézve is és pedig úgy neveltetésére, mint később római útjára vonatkozólag. Hasonlókép szerepel a számadásokban Báthory Boldizsár, valamint Báthory Grizeldis is, kit 1583-ban Zamoyski János kancellár vett nőül. Lengyelországi útjának és menyegzőjének költségei pontosan fel vannak jegyezve a számadáskönyvekben.

Brutus Mihály történetíró nevével is találkozunk, kinek a király elég tekintélyes összeget fizetett ki.

Ott szerepel a számadások közt Békés Gáspár is két fiával, Lászlóval és Gáborral egyetemben. Báthory István fényes temetést rendeztetett egykori ellenfelének s később hű társának, ki az orosz hadjáratokban oly nagy szolgálatokat tett neki. Vilnai temetésének költségei 489 forintot tettek ki.

Utoljára említjük meg a számadások egy rendkívül becses részét és pedig azt, mely Báthory magyar hadseregére vonatkozik. A számadások tiszta képet nyújtanak ama magyar katonaságról, mely Báthory orosz hadjárataiban vett részt, ott fent északon Polocknál, Wielkie Lukinál és Pskównál. Rendkívül becses anyagát képezik ezek a magyar hadtörténelemnek.

Ezernyi ezer jó magyar névvel találkozunk e jegyzékekben, melyek közt természetesen az erdélyiek vezetnek, hisz első sorban ottan toboroztak Báthory serege számára. E magyar hadsereg úgy gyalogságból, mint lovasságból állott s a számadások pontos adatokat szolgáltatnak e magyar katonaság zsoldjára s ruházatára nézve is.

Hálásak lehetünk Veress Endrének ez értékes számadásoknak kiadásáért, mert gazdag anyagot nyújt a magyar történetírásnak, de viszont másrésről nem hallgathatjuk el a hibákat és hiányokat, melyeket Veress a kötet kiadásánál elkövetett.

Elismerjük, hogy Veress páratlan buzgalommal és gyorsasággal dolgozik, s e tekintetben alig versenyezhet vele valaki, azonban ép e gyorsaság műve alaposságának rovására megy, a mi nagy kár, mert a különben rendkívül érdekes munka sokat veszít értékéből.

A lengyel levéltárak magyar anyagát kutatva, magam is gondosan átnéztem e számadásokat kötetről-kötetre s összehasonlítottam azokat a fönti kiadvánnyal.

Ennek alapján szerény véleményem szerint a következő kifogásokat lehet tenni a szöveg közlését illetőleg.

Kár, hogy Veress a magyar nevek írásánál szeszélyesen önkényes és következtlen, a mi a történeti hűség és pontosság rovására megy. Veress ugyanis egyes helyeken meghagyja az eredeti írásmódot, de túlnyomó részben átírja azokat a mai írás szerint, a mi pedig helytelen egyrészt azért, mert a szöveg így veszít eredetiségéből s másrészt azért is, mert a lengyel fonetikával írt neveket igen gyakran tévesen írja át s elferdíti, így pl. a lengyelesen írt »Lowasz« nevet Veress Lovásznak írja át, pedig *Lovas*-nak felel meg; mert a lengyel »sz« a magyar »s«-nek felel meg; bizonyítja ezt az is, hogy az »Ilosvay« nevet a lengyel bejegyző »Iloszway«-nak írja, Szilvássyt »Syluassy«-nak, Szemérét »Semere«-nek stb., bár igaz, nem mindig következetes ebben.

Kár volt az eredeti neveket átírni azért is, mert a számadá-

sok igen gyakran magyar keresztnevükön írják őket, pl. Franciscus helyett »Ferens«, Stephanus helyett »Istwan« vagy »Istok«, Georgius helyett Dziurdz (György), Clemens helyett Kelemen stb. Mivel pedig következtelen a nevek írásában s a legtöbbször modernizálja a neveket, nem lehet tudni, hogy az eredetiben hogy van írva, latinul-e vagy magyarul, pedig a kutatóra nézve ez nem közömbös, hisz ez oly jellemző! Veress keze alatt elvesztik az adatok eredetiségüket, közvetlenségüket, plasticitásukat.

Kár, hogy egyes kifejezések szintén modernizálva vannak, így pl. a gyakran előforduló »kocsis« szó, mely az eredeti szövegben »kothczysz«, »kothczisz« alakban szerepel igen gyakran lengyel névraggal is ellátva (kothczyszom = kocsisoknak). Itt következtelenséget is követ el Veress, mert a szót magát magyarosan írja s mégis meghagyja a lengyel ragot (kocsisom). Ha már a szövegben elhagyta az eredeti alakot, legalább a névmutatóban jelezhetette volna, hogy az eredeti szövegben hogyan fordulnak elő.

Lengyel történetírók, kik e kiadványt látták, szintén kifogásolták ez önkényes és következtelen szövegközlést.

Kár, hogy a szöveg közlése hiányos. Nem értem itt azt az anyagot, melyet a szerző hely szűke miatt nem közöl, mint pl. a főlevéltár 259-ik sz. kéziratának tömértelen magyar nevét, hanem ama számtalan hiányt, a mi valószínűleg a gyors másolás következménye. Ez ismertetés szűk keretei nem engedik, hogy azokat pontonként kimutassuk, mert akkor egész oldalakat kellene róluk írni. Itt csak példaképen hozunk fel egy-két hiányt. Ott, hol a tykocini fegyvertárból Báthory szobájába átvitt tárgyakat felsorolja, kihagyja ép a legjellemzőbbet: Magyarországi térképét (Mappa Magierskiej Ziemie). Különben itt érdemes lett volna az összes tárgyakat felsorolni s nem kiszakítani egy-két adatot.

A gyors munkának tudható be az is, hogy kihagyta a főlevéltár »Rachunki wojskowe Nr 27.« kéziratának adatait, többek közt eme magyar nyelvű sorokat is:

— — — — —
 »Ez melj fizetest miodzioski (sic) altal Stanislawskitwl :
 Azon kywul vettem
 Vesselini Vramtwl fl. 684
 Az puskak arrabol fl. 700
 Az Lithuay kencztartotwl fl. 900
 Az vilnai Vrtwl fl. 675

Kitezen fl. 2959

Mind az myt Stanislawskitwl vettem es ezt az summat hozza
 tewen vettem ez fizettesre fl. 33289. Keolt el fl. 32750 d. 75.
 Restalt fl. 538 d. 24 kit Vilnam primo marty kiattam az lowagnak.«

A sok-sok hiány közül szolgáljanak mutatóul ilyenek :

A kötet 88-ik lapján az egyik tétel címe »Agasonibus«, pedig az eredeti kéziratban így áll : »Agasonibus atque aurigis et Kothczyszom Hungaris solutio«.

A 89-ik oldalon alulról a 2-ik sorban a »videlicet« után, körülbelül 30 sorból álló három tételt hagyott ki (Agasonibus, Kothczyszom, Aurigis) és csak azután következik e tétel : »A curia dimissis«.

A 91-ik oldalon is sok részlet hiányzik, a 123-ik oldalon pedig a sebesült magyarok névjegyzékének lengyel szövegében a magyar neveket modernizálja (mint azt különben máskor is teszi), minek következtében az olvasó feltételezi, hogy az eredetiben a magyar nevek lengyelül voltak írva, vagy talán latinul, holott magyarosan voltak írva, pl. »Batari Andrasz postrzelon przesz noge«. Az átírás által a szöveg veszít értékéből s a mellett következetlenséget is követ el a kiadó, mert ha már a neveket magyarul átírta, akkor már a lengyel szöveget is lefordíthatta volna, vagy pedig ha a lengyel szöveget teljes eredetiségében meghagyta, mire való volt a lengyelesen írt, de magyarul hangzó s ép ezért oly jellemző neveket átalakítani? Ennek semmi értelme sincs, hisz a lengyelesen írt magyar neveket úgy is felismeri mindenki. Helyesebb lett volna már akkor a lengyel szöveget lefordítani. Ez a lépten-nyomon előforduló következetlenség szinte bántó.

Ilyen következetlen, fölületes és önkényes a kötet 127-ik oldalán a következő sorok közlése : »Vilnae, 8. Novembris 1580. Stephanus Rex Poloniae generoso Michaeli Maleczkowski magno procuratori Cracoviensi. A mit udvarabéli szolgájától, Horváth Andrástól, kit boroknak viteliért Debreczenben küldtönk, izent, higyjed meg szavát.« Mennyi következetlenség e pár sorban! A mondat eleje függő beszédben van írva, második része egyesben. A mondat némileg utánozza a régies szöveget s ezáltal szerencsétlen keverékét adja valami régies-modern szövegnek, mely se nem régi, se nem modern.

Az eredeti szöveg így hangzik :

»Stephanus dei gracia Rex Polonie Magnus Dux Lituanie, Russie, Prussie, Masouie, Samogitie Liuonieque etc. dominus, nec non Transiluanie Princeps. Generose fidelis Nobis dilecte, salutem et gratiam nostram Regiam. Izentheonk az mi Vdvarunkbely zolganktol Horuath Andrastol, kytt Boroknak uitelyerth Debreczenben kültheonk. Azirth az mith myzonkal tenekd mondand higgied megh zauatth. Datum is arce nostra regia Vilnensi octaua die mensis Nouembris, anno domini millesimo Quingentesimo octogesimo, Regni uero nostri Quinto. Stephanus Rex.«

Mily egészen más e szöveg!

Ítélje meg mindenki, szabad-e régi szöveget ily önkényesen megcsonkítani egy tudományos forrásmunkában? Szinte azt mondhatjuk, hogy kegyetlenség az ilyen eljárás. Mily más képet kap a kutató, ha a fönti eredeti szöveget olvassa, mintha Veress megkurtított, agyonváltoztatott szövegét tanulmányozza. Minden zamatját, minden eredetiségét elveszti így a szöveg s ízetlen háborús »Ersatz«-czá válik.

A 129—138-ik oldalon közölt szöveg nincs a 250-ik sz. kéziratban, mint azt Veress jelzi, hanem a 261-ikben.

E kötetből is különben sok részletet hagyott ki, így pl. a magyar borkereskedelemre vonatkozólag, kiszakítva tetszése szerint egy-két adatot.

A pontosság rovására mennek az oly önkéntes szövegváltoztatások is, mint pl. a 144-ik oldalon található, hol ez áll: »Peditibus in Stanislaw existentibus 209 fl. 918«, holott az eredetiben ez áll: »Peditibus in Stanizlaw solutio mensis Jan. in Februar fecit 209 fl. 918.«

A 161-ik oldalon a »Lustra et solutio peditum« cz. fejezetben a nevek csak kivonatossan vannak közölve, a mennyiben a már előforduló neveket nem sorolja fel. Ez bizonyára helykímélésből történt, tekintettel a papirhiányra s nagy nyomtatási költségekre, de akkor meg kellett volna jegyeznie, hogy a lajstrom nem teljes s hogy a már előforduló neveket nem közli; mert ebben a formájában tévedésbe ejti a számadások tanulmányozóját, ki azt teljes szövegnek nézve hamis következtetéseket von le belőle.

Nem akarjuk az olvasót untatni a hiányok száraz felsorolásával, azért befejezve ismertetésünket, arra kérjük Veress Endre dr.-t, hogy jövő kiadványaiban nagyobb gondot fordítson a szövegek közlésére, nehogy az oly nagy szorgalommal és kitartással gyűjtött becses és gazdag anyag veszítsen értékéből.

Divéky Adorján.

Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei.

A budapesti kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem művészettörténeti gyűjteményének dolgozatai. II. 1922. Budavári Tudományos Társaság. Nagy 4°. 87 l. és 20 tábla.

Kapossy János: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei.

A budapesti kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem művészettörténeti gyűjteményének dolgozatai. III. 1922. Budavári Tudományos Társaság. Nagy 4°. 123 l. és 21 tábla.

A Budavári Tudományos Társaság eddigi szép kiadásai után most új sorozatot indított meg, az itt említett, gyors egymás-

utánban megjelent két kötettel. Finom papíron, nagy negyedré alakban, kéthasábosan nyomva, a mellékletek egész sorozatával, krétázott papíron — az új kiadványok a legkényesebb ízlést is kielégítik. Műszettörténeti irodalmunkban pedig egy új kísérletet jelentenek.

Régi műemlékeink ama rendszeres feldolgozásának, a melyet valamikor Henszlmann Imre indított meg, az utóbbi évtizedekben nem volt folytatása. Román és gót emlékeink után a renaissance és a későbbi alkotásokról csak elvétett leírások és méltatások jelentek meg. Hazánk szerencsétlen földarabolása irányította rá a figyelmet, hogy ez a magyarországi művészet története szempontjából milyen baj. Ez a felismerés indította Hekler Antalt, a budapesti egyetem művészettörténeti tanárát arra, hogy tanítványaival seminariumában földolgoztassa a még behatóbb méltánylásban nem részesült műalkotásokat. Ezzel a művészettörténeti oktatásban is érvényesül az az elv, a melyet nagyrészt a többi tanszékek tanárai is szem előtt tartanak, hogy a magyar tudományosságunk mindenekelőtt az egyes tudományszakok magyar vonatkozású tárgyait kell föl kutatnia. A művészettörténetben a szélesebbkörű rendszeres munkára legjobban a barokkművészet emlékei kínáltak, a melyeknek legnevezetesebb alkotásai a Dunántúlon a kutatóknak ma is hozzáférhetőek. E körülmények hatása alatt tűzte ki Hekler tanítványainak földolgozásra a XVIII. század dunántúli emlékeit. Közülök elsőeknek jelentek meg Pigler és Kapossy kötetei.

Az új vállalkozás azonban nemcsak a célkitűzés szempontjából, hanem a feldolgozás módszere tekintetében is új nyomokon jár. Az utóbbi időben művészettörténeti kutatásunkban mind erősebben érvényesült az a törekvés, hogy a műalkotások létrejöttét a levéltárak lappangó anyagának közzétételével is megvilágítsuk. Iványi Béla a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben Bártfa és Eperjes, Kemény Lajos a Művészet utolsó évfolyamaiban Kassa levéltárából közölt megbecsülhetetlen adalékokat középkori művészeti életünkről. Ezek érdemes historikus munkák voltak, a melyek a művelődéstörténeti szempontot tartották szemök előtt. Hiányzott azonban a földolgozásnak az a módja, a mely a levéltári anyag pozitív adatait az aesthetizáló művészettörténész leíró és elemző módszerével egyesítené. Társulatunk forráspublicatióinak hatása alatt Hekler a mellette dolgozó ifjú kutatóknak föladatává tette, hogy a tárgyakra vonatkozó levéltári anyagot is föl kutassák és a Magyar Történelmi Társulat közlési szabályai szerint közre is adják.

Igy jött létre az új kiadványok alaptípusa, a mely a tárgyalat műemlék keletkezésének története, leírása és elemzése után füg-

gelékben a vonatkozó levéltári anyagot is megismerteti az olvasóval. A XVIII. századból ez az anyag már nagyon bőséges s a tárgyalt két műemléknél nemcsak a tervek, a megbízók utasításai a művészeknek, a szerződések és elszámolások kerültek napfényre, hanem a művészek és megbízóik sűrű levélváltása is, a mely fényt derít az eredeti tervek minden módosulására és pompásan belevilágít a művészeti munka egész menetébe.

Művelődéstörténeti szempontból ez a módszer igen sok anyagot hoz napfényre, a mely nemcsak a művészek életmódjára és munkájára, a műalkotásokra fordított anyagi erőkre nézve világosítja föl a kulturhistorikust, hanem arra a szellemi kapcsolatra nézve is, a mely a művészt és megbízóját is a műalkotással összefűzi s egyben fényt vet a külföldi szellemi irányzatok beszívására. Nagyon tanulságosak e tekintetben azok a levelek, a melyeket Esterházy Károly gróf, egri püspök írt a foglalkoztatott művészeknek, a melyekkel kezüket szinte megkötötte s a műalkotás szellemi megtervezésébe maga is active nagyon lényegesen befolyt. De érdekesek Szily János, szombathelyi püspök levelei is különösen Maulbertschhez, a melyeknek hatása alatt a művész eredeti egyéni irányától bizonyos fokig kénytelen volt eltérni. Nem is mertük volna gondolni, hogy e kor magyar urai a megbízásukból dolgozó osztrák mestereknek munkájába oly erőlesen és iránytadóan szólottak bele, a hogy ez a közölt anyag alapján kitűnik. A levéltári anyagnak ez a szerencsés összekapcsolása a műalkotás elemzésével tehát egészen új perspektivákat nyit meg a magyar szellemi kultúra történetének is.

A két ismertetett munka közt azonban tárgyi kapcsolat is van. Mindkettő Maulbertsch oeuvre-jéhez tartozik. A pápai plébánia-templom nagy mennyezetképeit — Rómából hozatott minták hatása alatt ugyan — ő festette, a szombathelyi székegyházéit pedig ő tervezte s csak közbejött halála adta az ecsetet tanítványai kezébe, hogy a mester vázlatai után dolgozva, a kivitel dicsőségét ők arathassák le.

Pigler könyve a pápai templomról főleg a frescókkal foglalkozik. Az építészeti munka, a szobrászati dísz kevésbé érdekli. Nagyon szépen állítja azonban elénk Esterházy Károly gróf szellemi részvételét a munka keresztülvitelében. S a mit főképen ki akarunk emelni munkájában: azok a stílelemzés kapcsán való finom fejtegetései a különböző korok gondolatvilága, szellemi irányzata és művészeti törekvései közt.

Kapossy a szombathelyi templom építkezésére is nagy alapossággal terjeszkedik ki. Áttekinti Hefelenek, az építésznek egész pályáját és művészi alkotásait. A külső történet az ő

munkájában nagyobb méltatást kívánt, hiszen a munka közben meghalt Maulbertsch, mielőtt a frescók kivitelét megkezdhette volna, majd a székesegyház építője, Szily püspök is, úgy hogy a munka éveken át szünetelt. Az építészeti rész méltatása után külön rész foglalkozik a festészeti, majd a szobrászati díszítéssel.

Mindkettőben a legapróbb részletekig megelevenedik előttünk a munka minden phasisa. Magunk előtt látjuk a megbízó programját, a művész egyéniségét és terveit, az engedményeket, a melyeket egymásnak tesznek, minden legapróbb változást, a mely az első terv megfogánása után a kivitelig azon történik.

Maulbertschet az osztrák Tiepolónak szokták nevezni. E sorok írója nem túlságosan lelkesedik az ő művészetéért, de e helyen nem ez a lényeges kérdés. A XVIII. század végén művészeti életünkben ő kétségtelenül vezető szerepet játszott s az osztrákok méltán irigylik tőlünk, hogy alkotásainak nagy része magyar földön van. A magyarországi barokk-műemlékek földolgozásának gondolata a legszerencsésebbek közé tartozik. A módszer is, a hogy ez a feldolgozás megindult, számot tarthat elismerésünkre. Ha a munka további folyamán sikerül fönntartani azt a niveaut, a melyen ez a két kötet áll, a magyar művészet-történelem bizonyára elismeréssel fog érte adózni az egyetem művészettörténeti gyűjteményének is és a Budavári Tudományos Társaságnak is.

Külön kiemeljük még a mellékletekről, hogy a reproductiók nagy gonddal készültek.

A levéltári anyag közlésére vonatkozólag megjegyezzük, hogy a rövidítéseket nem szoktuk föloldatlanul közölni (*Köveknek* és nem *Köveknek*, *Dominatio* és nem *Dñ*, *Vestrae* és nem *Vrae*, *Regiae* és nem *Reāe*), abban a korban általánosan használatos kifejezéseket, ha különben szokatlanok is (pl. *praetactae*), nem kérdőjelezünk meg, valamint a magyar szövegeknél is a hiányjelek fölrakása, pl. az *a* névelő mellett fölösleges.

Domanovszky Sándor.

Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. Bevezeti Jászi Oszkár tanulmánya: Szabó Ervin és életmunkája. Bécsi Magyar Kiadó. Bécs, 1921. 8° 383. l.

Szabadságharcunk úgy ismeretes előttünk, mint a melyet a magyarság belső társadalmi küzdelem nélkül vívott végig Ausztriával, mert márcziusban a jobbágyfelszabadítás eltüntetve a nemesek és jobbágyok közötti ellentéteket, elhárította egyszer-

smind a teljes erő kifejtés akadályait is. Ennek a meggyökerezett felfogásnak a helytelenségét akarja kimutatni az előttünk lévő könyv.

Szabó Ervin nem volt történetíró. Neve a magyarországi socialista munkásság mozgalmaiból ismeretes, amely mozgalmaknak, a mikor azok az egyszerű bérharczokon felülemelkedve már társadalmi térre csaptak át, ő volt a legagilisabb és elméletileg kétségtelenül legképzettebb irányítója. Érzelmek a legszélsőbb balszárnyhoz fűzték, a mit a moszkvai szovjetakadémia is elismert, a midőn sietett tanárjává választani. Kétségtelen, hogy mint nem *κατ' ἐξοχήν* történetíró nagyon alkalmas arra, hogy eddig elmellőzött, észre nem vett szempontot ismerjen fel a múlt eseményeiben, de viszont kétszeresen is vigyázni kell, hogy az elmultak megítélésében ne a *ma* felfogása után indulva, a helyes mértéket meg tudja tartani.

A könyvnek kétségtelenül legnagyobb érdeme, hogy széleskörű forrástanulmány alapján, éles kombináló tehetséggel bebizonyítja (108. skk. és 197. skk. ll.), hogy márczius 18-án a pozsonyi országgyűlés nem nagylelkűségből szabadította fel a jobbágyságot, hanem azért, mert parasztlázadástól félt, illetőleg annak kitöréséről jutottak el hozzá — később vaknak bizonyult — hírek. Ennek a ténynek felismerése annál nagyobb érdeme Szabónak, mert műve megírásakor a szabadságharcz legértékesebb levéltári anyaga még nem volt ismeretes. Nekünk viszont könnyen módunkban van megállapításának helyességét ellenőriznünk. A magyar udvari kancellária ú. n. országgyűlési bizottsága, a mely a törvényjavaslatokat az uralkodó elé terjesztette, márczius 22-én expressis verbis kimondja, hogy a rendek a fenyegető parasztmozgalmak megakadályozásának egyedüli mentőeszközét ebben a radikális reformban látták.¹

¹ Bécsi államlevéltár. Conferenz-Akten. 1848. 405. sz. »ad II. (t. i. az úrbéri viszonyok eltörléséről szóló törvényjavaslathoz) bemerkt das Comité, dass die Reichsstände in dieser Hinsicht von der Meinung ausgegangen zu sein scheinen, dass in den dermaligen bewegten Zeiten, in welchen z. B. die Kammern im Grossfürstentume Baden sämtliche Feudalrechte für aufgehoben erklärten und eine billige Entschädigung der Berechtigten nachträglich zu bestimmen beschlossen, auch in Ungarn die zu befürchtenden Bauernunruhen ähnliche Massregeln erheischen, ja das einzige Rettungsmittel in dieser plötzlichen Aufhebung aller Urbariallasten liege«. Kétségtelenül a fenyegető közhangulat megnyugtatósa érdekében hirdette ki azonnal az egész országban gróf Batthyány ideiglenes elhatározására a törvényjavaslatokat, a mi azután a Staatsconferenz elhatározására döntő volt, a mennyiben ez most már lehetetlennek tartott minden a nemesség mellett és a jobbágyság érdekei ellen irányuló állásfoglalást. (U. o. a conferentia votumában.)

Szabó azonban természetesen túlzásba megy s mint első sorban theoretikus marxista, a legmateriálisabb szempont alapján pálczát tör a magyar nemesség osztályönzése felett. Megfelelkezik arról, hogy a nemesség legkiválóbbjai, a kik a korszak szellemi életének vezetői voltak, az egész reformkoron át hirdették a közteher-viselés és a jobbágyfelszabadítás szükségességét. De Szabó nem ismeri eléggé a reformkort, a mit eléggé elárul az ezen időt tárgyaló lapjaival. A harminczas években, a mikor rendszeres pártokról, sőt csak valamennyire egységes pártprogram alapján vívott küzdelemlről sem lehet szó, ő már a reformpárt új programjáról beszél. 1825-től kezdve a kormány ellenzékét egységes pártnak véli, pedig a reformkor elején az ellenzék merőben conservatív felfogású, a mely a régi alkotmányt védelmezi s hogy később is a kormány ellenzéke különböző fractiókból állott, a felől Metternichnek számtalanszor megismételt kijelentései is eléggé meggyőzhették volna. E tény nem ismerése miatt, mint túlzóan theoretikus, a pártmozgalmakat egységes képbe akarván összefoglalni és áttekinthetően óhajtván jellemezni, kénytelen a reformpártot következetlenséggel vádolni s »küzdalmi alapjának eltolódásáról« (58. l.) beszélni. Nehéz is volna neki ily módon, nem ismerve egy hosszú történeti fejlődési folyamatot, az előzményeket, az egymásnak feszülő erők végső nagy küzdelmét, a crisist oly híven rajzolni meg, hogy a mikor a tények egyszerű elmondásán felül már ítéletmondásra bátorodik, elfogultsága ne befolyásolja. Nem azt mondjuk, hogy talán részletesebben kellett volna szólnia a reformkorszakról, hanem több és alaposabb ismerettel. Pedig hogy lett volna érzéke méltányolni az úttörők nehéz munkáját, azt eléggé bizonyítják azok a szinte költői lendületű sorok (190. skk. II.), a melyekben a reformerek lelkiületének kettős voltát, ideális lelkesedésüket eszményeikért és velükszületett ragaszkodásukat a multhoz fejtegeti.

Nem a politikai pártok közjogi harcáról van szó a munka további részeiben sem, hanem a társadalmi osztályok érdeklődésairől. Egyrészt az azon parasztmozgalmaokról szóló adatokat csoportosítja, a melyek a szabadságharcz alatt kirobbantak, másrészt a pozsonyi, majd a pesti országgyűlésen lefolyt és eddig kellő figyelemben szintén nem részesült tárgyalásokat ismerteti, a melyek folyamán a nemesség képviselői az állami kártalanítás mértéke felől hosszú hónapokon át vitatkoztak és a márczius 18-án a nemzeti becsület védpajzsának általános szólamában kifejezett kármentesítést mindenre kiterjedő gondossággal akarták precisirozni akkor, a mikor a nemzet valóban legsúlyosabb óráit élte át, úgy hogy Deáknak kellett már közbelepnie intó szavával: »Pirulnunk kell a jövőendő előtt, ha az időt

most ilyenekkel töltjük». A magyar társadalom képviselőinek önző magatartásával szemben Szabó mindvégig elítélő álláspontot foglal el. Valóban nem is felemelő jelenség. Ám a következők, a birtokos osztálynak a liberális éra alatt bekövetkezett romlása eléggé bizonyítja, hogy a nemesség aggodalma, hogy rosszabb helyzetbe jut, mint a melybe felszabadult jobbágysai kerültek, nem volt alaptalan. A forradalmár Szabó előtt azonban a nagy francia forradalom kártalanítás nélküli jobbágyfelszabadítása lebegett, ennek megismétlődését szerette volna látni magyar földön is.

Ilyen módon érthető, hogy Kossuthról is elítélő a véleménye, mert nem volt igazi forradalmár, sőt nem volt elég radicalis sem. Ezekre az ő szemében kétségtelenül értékes jelzőkre különben is csak két embert tart méltónak: Petőfit és Táncsicsot. Kossuth-tól azt veszi rossznéven, hogy a magyar nemesség számára az új államban is meg akarta tartani a társadalmi és politikai vezetőszerepet és hogy a nemesség hivatásáról korábban hirdetett eszméit uralomra jutása után tette is meg akarta valósítani. Kossuth államférfiúi, társadalomreformer mérsékletének Szabó gáncsoló kritikájánál szebb és igazabb elismerését keresve sem tudnók megtalálni. A történelemnek ellenkezőleg akkor kellene Kossuthot elmarasztalnia, ha a nemességet, mely eddig a natio Hungarica volt, egyszerre le akarta volna szorítani, mielőtt a szabadabbá lett népből új vezetőosztály fejlődhetett volna ki s ezzel a magyar társadalmat az anarchistikus khaosz állapotába sodorta volna. Ha valami, úgy ez távol állott Kossuth lelkületétől. Mi úgy látjuk, hogy Kossuth megítélésének mérlegébe a politikai téren elkövetett kétségtelen hibák tökéletes ellensúlyául esik bele egyrészt társadalomreformer határozott és mégis mérsékelt működése, a melylyel a pesti márcziusi mozgalmakat leszerelte, de egyúttal keresztülvitte a conservatív lelkületű többség ellenében a pozsonyi országgyűlésen az új állam alaptörvényeit, másrészt személye varázsával elért azon fékező szerepe, a melylyel megakadályozta, hogy a legkritikusabb időben, magában a küzdő magyarságban birtokos és paraszt között oly belső társadalmi összeütközések robbanjanak ki, a melyek a szabadságharcot már eleve kilátástalanná tehetnék volna. Kossuthnak ez a kettős, a közönséges emberi erőt meghaladó működése tette lehetővé, hogy a császári hadak Európa szemében ne a társadalmi béke helyreállítói gyanánt, mint az egyik osztály megmentői léphessenek fel, ez akadályozta meg, hogy a magyar társadalom az absolutismus alatt áthidalhatatlan szakadékokkal elválasztott, a kormány kegyét élvező vagy közgazdasági intézkedéseinek súlyát kettősen érző osztályokra

bomoljon és következôleg e nélkül az érdekegyesítés, a magyar lelkek közelebbhozása nélkül az új Magyarország fundamentuma is hiányzott volna s így a kiegyezés sem következhetett volna be.

Szabó könyvére eddig tett megjegyzéseinket és kifogásainkat mind az írónak a történelmi materialismus elavult és a külföldi történettudományban sem érvényesülô elméletéből magába szívott felfogása váltotta ki. Eltekintve attól, hogy könyvének nem egy helyén látszik, hogy öntudatlanul is szeretett volna az *anyagon* felülemelkedni, végre is ez a felfogása volt meggyôződése, a melyet tehát nekünk is tisztelnünk kell. Csak Szabó származása, egyénisége lehet az oka, hogy ô, a ki oly gondal gyűjtötte össze a legkisebb társadalmi mozgalom adatait is, csak futólag, egy mondatban (121. l.) végez a polgárság körében dúlt harcokról, a melynek pedig igen hangos megnyilvánulásai is voltak, az ú. n. Judenkravall-ok, illetôleg az április 20-iki pesti zavargást mesteri módon úgy összekuszálja (166. l.) a munkásmozgalmakkal, hogy az olvasó képtelen a történeteket megérteni.

Az 1848-ban megnyilvánult zsidóellenes mozgalomnak nem volt faji, még kevésbbé pedig vallási jellege, mert akkor a kevésbbé művelt lakosságú vidékeken kellett volna kitörnie. Pedig ellenkezôleg a mozgalom gyűjtôpontjai a legműveltebb városok, Pozsony és Pest voltak. Ismeretes, hogy a magyar polgárság az egész reformkorszakban reakciós volt, reakciósabb, mint a nemesség. A mint a jobbágyosság a rendi kiváltságok védôgátjainak ledöntése után a nemesség korábbi, kiváltságokon nyugvó kényelmes gazdasági helyzetét is veszélylyel fenyegette, épen így hasonló veszélyt jelentett a zsidó iparos és kereskedô a keresztény polgárságra, a mely tisztában volt azzal, hogy concurrensi ellenében a liberális szabadverseny reá nézve csak kedvezôtlenül végzôdhet. A legönzôbb osztályérdek, saját gazdasági helyzete végveszélybe jutásának felismerése vezette városaink polgárságát, a mikor legalább az egyenlôséget documentáló és érzékenységét legjobban sértô politikai jogok elnyerésében igyekezett a zsidóságot megakadályozni, a melytôl sokkal szélesebb lelki szakadék választotta el, mint a jobbágyosságot a nemességtôl. Nincs terünk részletesen elôadni az eseményeket és vázolni a társadalmi fejlôdést, a melynek ismeretén alapszik fenti felfogásunk. Ezért mindössze csak az 1848-as eseményeket átélt, azokat nagyon jól ismerô, az akkori zsidó mozgalmak egyik elsô vezetôemberének, Einhorn Iguácznak, — a ki késôbb Horn Ede néven kereskedelemügyi államtitkár lett — elfeledett könyvére (Die Revolution und die Juden in Ungarn.

Lipcse, 1851.) hivatkozunk, a melynek elfogulatlansága minden kétségen felül áll.¹

Einhorn kénytelen elismerni, hogy a polgárság reactiója oly heves volt, hogy hatása alatt a liberálisokból álló minisztérium, mivel a polgárság formális lázadásától félt (76. l.), visszavonta javaslatát, a mely szerint a zsidók is elnyerték volna a választójogot. Kossuth maga is kijelentette, hogy a kormány retrográd lépése a zsidók érdekében történt, mert ha emancipálnák őket, kitennék ellenségeik gyilokjának és egy második Bertalan-éj következnek be (73. l.).

Nyilvánvaló, hogy itt nem valami szórványos jelenség, hanem egy egész társadalmi osztály általános küzdelme áll előtünk, a mely a legfőbb kormány szerv működését is befolyásolta. Sajátságos, — ismételjük — hogy Szabó Ervin erről semmit sem szól. Lehetetlen, hogy ő, a ki pl. oly éles szemmel felismerte, hogy »a nemzetiségek lázadása, résztvevőinek tömegét és e tömeg lelkületét tekintve, lényegében nem volt más, mint parasztforradalom«, a melynek azonban nagy előnye volt a magyarság felett, hogy voltak művelt vezetői, ne ismerte volna e mozgalmat, hogy az ő figyelmét, a ki oly alaposan áttanulmányozta a szabadságharcz irodalmát, Einhorn könyve kikerülte volna. Hogy itt tudatos elhallgatással állunk szemben, annak bizonyítéka az a kritikája, a melylyel Janotyckh v. Adlerstein-nek a Schwarzenberg-kormány megbízásából határtalan magyargyűlölettel és mérsékelt antisemitizmussal írott könyvéről (Federzeichnungen. Eine Reihe von Skizzen, den socialen und politischen Zuständen in Ungarn vor und während der Revolutionszeit entnommen von... Wien, 1850. 2 kötet) szól, a mely többek között

¹ Csak két passzust óhajtunk idézni: A polgárság zsidóellenes állásfoglalása szomorú, de érthető. »Der höhern Bildung ermangelnd, und von jeher gewöhnt, seine Verhältnisse vom beschränktesten Gesichtspunkte aus aufzufassen und nur in endloser Anhäufung von Zunftschranken und Kastenbarrieren seine Stellung gesichert zu sehen, zitterte er bei dem Gedanken, dass der heranziehende Sturm diese Schutzwälle niederreißen und — wie er meinte — unter den Ruinen derselben seinen Wohlstand vergraben könnte.« (73. l.) — A pesti polgárságról írva kijelenti, hogy ez csak üzleti könyveivel foglalkozott s soha zsidóellenes pamphletet el nem olvasott volna. Maga is ritkán járt templomba s így nem kívánta a zsidók áttérését. »Aber eben weil er durch und durch Geschäftsman, weil er nur die Erwerbslust des gewöhnlichen, ohne die Intelligenz und Humanität des höhergebildeten Industriellen und Handelsmannes besass, sah er in dem jüdischen Konkurrenten einen argen Feind, den er sich um jeden Preis »vom Halse schaffen« müsse.« (78. l.) Az idézőjelben levő szavak Pest város képviselőjének a pozsonyi országgyűlésen tett kijelentése.

előadja a pesti »Judenkrawall« históriáját is. Pedig ennek jellemzésében is van sok igaz, noha egyoldalú, mert csak az árnyékot veszi észre, — de nem ezt tette Szabó is? — mégis mikor a szociális helyzetet jellemzi, épen nem vádolható túlzással. Kiemeli pl. hogy a tót paraszt nyomorúságának egyik oka a nagy mértékben elharapózott pálinkaivás, a melyet az uradalmak még elősegítenek, mert az italregáléból van legnagyobb jövedelmük, elfeledkezve a nagy igazságról, hogy minden ország jóléte a parasztén alapszik (I., 93. l.). Ezek a színek még nagyon is beleillenek Szabó pastelljébe, de mitévő legyen, a mikor Janotyckh ki meri mondani a zsidó szót és még hozzá pl. ilyen kapcsolatban: A legtöbb magyar birtokos nemes, hogy minden gondtól megszabaduljon, bérbeadja birtokát — csak a bérösszeg pontos megfizetésével törődve — zsidóknak, a kik már minden faluban megtalálhatók (I., 90. l.) s a kik kihasználva a magyarság gyengéit, tényleg már észrevétlenül az ország és a pénz uraivá lettek (I., 106. l.). Ellenszenv feltételezése nélkül még kevésbé volna érthető az a mellőzés, a melyben Janotyckh igen bő anyag-publicatióját (Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungs-Ausschusses. 3 kötet, 1848 végéig) — hasznavehetetlenségére utalva — részesíti. Mi e munkát igen figyelemreméltónak találjuk, mert azt csak nem róhatjuk fel hibájául, hogy sűrűn közöl a pesti zsidó újságokból oly cikkeket, a melyek azok esztelen és könnyelmű radicalismusát illusztrálják és közli a »Judenkrawall«-ok kezébe jutott írásbeli emlékeit is. Hinc illae lacrimae! Ez a nem tetsző források lebecsülésének oka! Történetírónak szándékosan elhallgatni valamit oly bűn, a melyet már az ókori auctorok is megróttak s a mely még Nietzsche Übermenschét is menthetetlenül pellengérré állítja.

Más, tárgyi hiányok is akadnak a munkában, ha a fenti elvi jellegűektől eltekintünk is. Pl. semmit sem szól arról, hogy az oly részletesen tárgyalt úrbéri ügyeket és állami kártalanítást mikép igyekezett a Szemere-kormány elintézni, noha Vukovics Sebő emlékirataiban (505. skk. ll.) elég részletesen beszámol az ezek ügyében tartott minisztertanácsokról. Szerkezeti tekintetben nagy hátránya a könyvnek, hogy nem egységes s a gyakori ismétlések megnehezítik olvasását.

Mivel csupán csak kiadott anyagra támaszkodik, a jövő kutatás feladata a levéltári anyag alapján annak megállapítása lesz, hogy az utolsó rendi országgyűlés jobbágyfelszabadításával szemben milyen álláspontot foglaltak el a bécsi főkormányhatóságok, továbbá a pesti országgyűlés elé jutott törvényjavaslatok a hűbériség maradványainak eltörléséről, a kármentesí-

tésről stb. előzőleg a magyar minisztérium kebelében milyen vitákon, összetűzéseken mentek át, mi volt pl. Kossuth, Deák eredeti felfogása, másrészt a szabadságharcz alatt tényleg kitört parasztmozgalmak ismertetése, a melyekről az egyes kormánybiztosok jelentései emlékeznek meg.

Annyi már most is kétségtelen, hogy a munka végeredménye, hogy t. i. a magyarság a szabadságharczban nem fejtette ki — osztályharczoktól is hátráltatva — minden erejét, való, noha a harc, mivel e mozgalmak, szerencsére, nem voltak élesek, épen nem volt reménytelen. Ezért s főleg mert újabbkori társadalomtörténetünk nagyon el van hanyagolva, a munka igen figyelemre méltó, csak az a kár, hogy Jászi Oszkár írt hozzá subjectív és útszéli hangú bevezetést.

Mályusz Elemér.

H. Schlitter: Versäumte Gelegenheiten. Die oktroyierte Verfassung vom 4. März 1849. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte 1920. Amalthea-Verlag. Zürich—Leipzig—Wien. 8° 227 l.

A kissé különösnek tetsző cím magyarázatát az író felfogásában találjuk meg. Schlitter szerint ugyanis Ausztria történelmi hivatásának csak a monarchiának foederalista szellemben való átalakításával felelhetett volna meg. 1849-ben volt meg az alkalom, hogy különböző nemzetek népszövetsége legyen, a melyhez a szomszédos Románia és Szerbia is csatlakozott volna, ámde a Schwarzenberg-kormány nem tett eleget kötelességének, sőt mindjobban a merev centralismus felé hajlott, míg végre 1851-ben a márcziusi alkotmány felfüggesztésével nyíltan az egységes állam megalkotását tűzte ki feladatául. Az erőszakolt absolutismus minden népfajt a kormány ellenségévé tett s a mit Schwarzenberg könnyelműen elmulasztott, azt a későbbi évtizedek kormányai sem igyekeztek jóvátenni.

Nem akarunk polemizálni Schlitter felfogásával. Ő történeteszemléletében úgy látja, hogy a magyar állam egységét fel kellett volna áldozni a foederalismusnak, mi ellenben azt hisszük, hogy a mi szempontunkból a foederalismus épen úgy Magyarország Charybdisét jelentette volna, mint a centralismus Scylláját. Meggyőződését annál könnyebben respectálhatjuk, mert különben adatai elmondásánál teljes tárgyilagossággal járt el. Nem haladhatunk el azonban szó nélkül a mellett, hogy a ma politikai eseményei után egy elmúlt korról anélkül mond ítéletet, hogy ennek általános áramlatait pontosan megismerni és az egyes szereplők jellemével, következetlennek látszó eljárásával tisztába jönni igyekezett volna.

A könyv czíme sem fedi egészen a tartalmat. Schlitter ugyanis könyve első részében részletesen ismerteti, hogyan jött létre a márcziusi alkotmány, milyen változtatásokat eszközöltek az első tervezeten a ministerconferentiákon, második részében pedig a magyar ó-conservativok történetét beszéli el 1849-től 1851-ig. Itt épen az octroyált alkotmány elleni küzdelmet akarja megvilágítani s mert a legelkeseredettebb ellenfelek a magyar ó-conservativok voltak, azért van tárgyalásának súlypontja az ő működésük ismertetésén; emellett azonban jelzi azt a küzdelmet is, a melyet Metternich az alkotmány liberális, francia forradalmi jelszavakra emlékeztető phrasisai ellen szellemes és finomhangú levelekben, az új változások révén a tulajdonképeni Ausztriában is súlyosan érintett felsőbb osztályok képviselője, Windischgrätz a nemesi kiváltságok fenntartása érdekében folytatott, de teszi mindezt a nélkül, hogy a componens erők resultánsát élesen és szemléltetően megrajzolná. Nem mondja meg érthetően, hogy az alkotmányt nem a jelzett három törekvés valamelyike, hanem a Habsburg-ház régi alapokon nyugvó udvari centralismusa buktatta meg, a mely mellett Schwarzenberg nyíltan is színt vallott, a mikor a nemzetiségek egyenjogúsításának elve alapján Magyarországot már szétszaggatta. A márcziusi alkotmány sarkalatos elv gyanánt kimondotta a nemzetiségek egyenjogúságát, így a mulasztás vádja csak annyiban érheti, hogy nem írta körül pontosabban a nemzetiségek jogait. Az igazi mulasztást tehát a kormány akkor követte el, a mikor a helyett, hogy a helyes elvet gyakorlatban megvalósította volna, azaz tartalmat adott volna neki és a tényleges állapothoz engedte volna símulni, a fejedelmi absolutismus hívévé szegődött. Ezt a folyamatot, az összes nemzetiségek önálló életét elnyomó absolutismusnak a diadalrajutását kellett volna Schlitternek, ha következetes akar lenni önmagához, megírnia. Bizonyos, hogy ez nehéz feladat, mert elvégzésénél nem lehet csak actákban feljegyzett pontos adatokra támaszkodni, hanem bizonyos mértékben messzetekintő és mégis mélyen látó érzék, a történelmi összefüggéseket az események tömege alatt felismerő intuitió is szükséges hozzá. Sajnos, Schlitternél épen a fejlettebb történetírói képességeket keressük hiába. Ő (a 68. l-n.) megleégszik annak egyszerű regisztrálásával, hogy Schwarzenberg 1851-ben érkezettnek látta az időt álarczának eldobásához. Ha mélyebben igyekezett volna az eseményekbe beletekinteni, bizonyára észrevette volna, hogy a Schwarzenberg-minisztérium részéről a márcziusi alkotmány csak egy sikeres ellenactió volt a kremseri birodalmi gyűléssel szemben; hogy t. i. ezt fel lehessen oszlatni és a feloszlatás a háborút viselő Ausztriában, a melynek

közvéleménye még mindég liberális forradalmi jelszavak után indult, nagy megrázkódtatásokat ne okozzon, kellett oly gyorsan nyélbeütni az egész alkotmányt. Valószínűleg belátta volna Schlitter azt is, hogy a nemzetiségek egyenjogúságának kimondása alig volt egyéb, mint a magyarság megsemmisítéséért vívott harcban egy sikerrel felhasználható eszköz, a melynek ígéretei csak a Magyarországon élő nemzetiségeknek voltak szánva. De ekkor számot kellett volna vetnie azzal is, hogy 1849-ben valóban itt volt-e az alkalom a föderalista tervek megvalósításához. Annak meggondolása után ugyanis, hogy a kremseri doctrinairek még egymás között sem tudtak megegyezni és elfogadható programot megállapítani, talán még Schlitter is belátta volna, hogy akkor, a mikor a nemzetiségek még csak gyermekkorukat élték, ily gyökeres s a mellett igényeiket és szükségleteiket messze felülmuló átalakulás egyszerűen lehetetlen lett volna. Igy ítélete oda concludált volna, hogy Schwarzenberg, a Metternich-iskolából való, taktikai sikereket elérő diplomata azért volt rossz államférfiú, mert a forradalom kilengése után nagyobb mértékben hajlott vissza jobbra, mint azt az észszerűség és a természeti törvény megkívánta.

Schlitter könyve, mindamelllett, hogy felfogásával nem értetünk egyet, mégis figyelemreméltó, mert egészen új anyagot használt fel, nevezetesen az első részben a minisztertanács jegyzőkönyveit, a másodikban pedig a Metternich-család plüssi levéltárában levő anyagot. Bennünket közelebből a második rész érdekel, mely talán rá fogja irányítani a figyelmet szabadságharcunk el nem mellőzhető oldalára. A mikor 1848 őszén végleges szakításra került a sor a magyarság és az udvar között s mindegyik haladt a maga külön útján, a csekélyszámú ó-conservatívok voltak azok, a kik 1847-es felfogásukkal a multtal való kapcsolatot representálva, az udvart Magyarországgal szemben engedékenységre igyekeztek rábírní. Működésük feltüntetése nélkül azért sem teljes a szabadságharc története, mert az ő törekvéseik érvényesültek Windischgrätz közigazgatási rendelkezéseiben s érintkeztek bizonyos pontokon a Schwarzenberg-kormány intézkedéseivel, a melyek a szabadságharc leveretése után éreztették hatásukat. Azaz ők adnak lehetőséget a történetírónak, hogy Világos után ne tegye le a tollat, hanem a nemzeti organismus leírásánál, a mikor az eddigi vezetők az emigratió tétlenségébe szorultak, a multtal egybekapcsoló szálakat felismerhesse. Az emigráns Horváth Mihálynak munkájában ezeket a kapcsolatokat természetesen hiába keressük, de annál értetlenebb, hogy, noha az osztrák Helfert (Geschichte Österreichs vom Ausgange des Wiener Oktoberaufstandes 1848) már

nagy anyagot tárt fel Windischgrätz levéltárából, ezt az anyagot a szabadságharcz másik részletes feldolgozása (Márkitól a Millenniumi történet X. kötetében) teljesen elmellőzte. Schlitter könyvének adatgazdagsága remélhetőleg arra is felhívja a figyelmet, hogy nemcsak az ó-conservativok korábbi, 1848 szeptemberétől fogva folytatott munkáját — a melyre a bécsi államlevéltár szintén tartalmaz értékes anyagot —, hanem az osztrák kormány és főleg Windischgrätz ténykedéseit is részletesen meg kell ismernünk, hogy szabadságharczunk története eddigi egyoldalúságát elveszítse.

A magyar történetírónak nagy örömmel kell fogadnia a Schlitter munkája nagyobb részét kitevő függelékét (a 75. laptól), a mely egy-két darab leszámításával csaknem kizárólag magyar vonatkozású, in extenso közölt actákat tartalmaz. Sajnos, Schlitter nem használta fel az egész rendelkezésére álló anyagot, nevezetesen figyelmen kívül hagyta a bécsi államlevéltár egy igen fontos gyűjteményét, az ú. n. Kabinett-Archiv »Secreta«-t. Pedig itt megtalálta volna az ú. n. Schwarzenberg-Nachlassban Kübecknek Pestről 1849 márczius 20—április 13. között Schwarzenberghez intézett leveleit, a melyek közül az április 10-ikét semmi esetre sem mellőzte volna el, mert ez a levél Kübecknek Apponyi azon nagyterjedelmű memorandumáról alkotott nézeteit adja elő, a melyet Schlitter a függelékben teljes szövegében úgyis közölt. A nem szorosan magyar vonatkozású anyagból is bizonyára felhasználta volna a Schwarzenberg-Nachlass II. csomóját, a mely a márcziusi alkotmány revisiójával megbízott comité jegyzőkönyveit tartalmazza s valószínűleg nem hagyta volna figyelmen kívül Metternich 1852. január 2-iki memorandumát sem (Secreta. 5. karton. »Metternich«.), a melyben a volt kancellár épen a revisió bizottság munkájával kapcsolatban éles kritikában részesítette az octroyált alkotmányt.

Az anyaggyűjtés e hiányai mellett őszintén sajnáljuk, hogy Schlitter a feldolgozott részben a szerkesztésre nem fordított nagyobb gondot. Az egyes részek egymás mellé vannak csávé s a hol logikai kapcsolatot, átségítő magyarázatot keresünk, csak egy-egy elválasztó vonalat találunk. Egészben véve, ha az olvasó eltekint Schlitter eredeti gondolatától, a melyet a címbe is oly pregnánsan fejezett ki, szívesen fogja látni az új, eddig ismeretlen anyagot, a mely további megfontolásokhoz, eddig szükségképen egyoldalú ismeretei kiegészítéséhez, megértéséhez nyújthat alkalmat.

Mályusz Elemér.

Győry Tibor: A proletárdiktatúra a közegészségügy terén. Budapest. 1920. Pesti könyvnyomda r.-t. 8° 64 l.

A proletárdiktatúra intézkedései a közegészségügy terén a közönségben aránylag kevés érdeklődést váltottak ki. Az volt az érzés, mintha a kommunisták ezen a téren kevésbé végezhetek volna romboló munkát, mint egyéb tereken s talán ebből kell magyaráznunk azt is, hogy a Franklin-Társulat kiadásában Gratz Gusztáv szerkesztésében megjelent nagy munka a magyarországi bolsevizmusról a közegészségügynek nem szentelt külön fejezetet. Ezt a hiányt pótolja Győry Tibor munkája.

Az érdemes szerző a munka elé függesztett kijelentésében ugyan azt állítja: »ez az összeállítás semmiféle önállóságra nem tart igényt részemről«, »az adatokat a fejezetenkint legilletéke-sebb kartársak voltak szívesek szolgáltatni«, »én csak elrendeztem, összeállítottam a tőlük készen kapott anyagot. Az érdem az övék, melyből reám semmi, a fáradozásból pedig mindössze csak az összeállítás háru l reám«, de e felesleges szerénykedéssel szemben meg kell állapítanunk, hogy az érdem nem azé, a ki az adatokat szolgáltatja, hanem azé, a ki őket földolgozza.

Győry Tibor füzete nagyon plastikus képét adja a diktatúra közegészségügyi politikájának. Elrémítő a kép, a melyet különösen a kórházi fegyelem lazulásáról, az ápolószemélyzet elzüllesztéséről s a fejtellenül hozott adminisztratív intézkedések következtében a specialis rendeltetésű kórházi berendezések anyagában véghezvitt pusztításról elmond. Különösen ez utóbbi pontban válik szembetűnővé, hogy a diktatúra első sorban előretolakodott, csak egyéni érvényesülésüket kereső szerencselovagjai a bevált különleges osztályokat, a melyeket egyik vagy másik kórház kebelében szerveztek, milyen lelkiismeretlenül áldozták föl önző törtetésüknek.

A munka különben az orvosi rend helyzetének általános rajzával kezdődik a diktatúra idejében. Nem említjük itt azokat a momentumokat, a melyek a szellemi munka egyéb terein is sujtották különösen a vezetőállásban levőket: a régi vezetők elbocsátását, új, tapasztalatlan és gyakran minden szakképzés híján lévők kirendelését a legfelelősségterhesebb posztiókra, a szellemi munkások alárendelését a physikai munkásoknak, érdekes azonban két adat, a mely a közönség előtt nagyrészt ismeretlen. Az egyik a kommunistáknak az a terve, hogy minden 40 éven felüli orvost kényszeríteni akartak, hogy legalább két évre vidékre költözzék, a mi azonban szerencsére csak terv maradt; a másik a már nyugalomba vonult orvosok segélyezésének az ügye, a melyet a proletárállam nem oldott meg, hanem egyszerűen

a régi Orvosszövetség nyakába varrt, ámbár az »alkalmazott orvosok szakszervezete« a kikényszerített díjakból a diktatúra rövid ideje alatt több mint 300.000 K-t harácsoltt össze.

Az orvosi rend helyzetének rajzát az egészségügyi intézkedések ismertetése követi, tárgyalva itt a lakásügy, fürösztés, fürdőztetés, élelmiszerek orvosi bizonyítványra való kiszolgáltatása kérdéseit is. Finanziális szempontból is érdekes pl., hogy a margitszigeti és római fürdői strandfürdők építésével és a Szt. Lukács-fürdő tatarozásával a diktatúra teljesen céltalanul milyen terheket varrt az állam nyakába.

A fővárosi kórházak történeténél különösen a fertőző betegek kórházában beállott fegyelmetlenség tár elénk megdöbbentő képet, vagy a tuberculosus betegeknek összekeverése belbetegekkel, a bacteriologiai vizsgálatok esztelen decentralizálása oly helyekre, a hol a vizsgálatokhoz legszükségesebb felszerelés is hiányzott. A szanatóriumok socializálásának ügyét a Pajorszanatóriumon, a klinikákban folyt garázdálkodást az I. sz. szülészeti klinika hányatott sorsán mutatja be. Hihetetlen, hogy rosszakarató physikai vezetők kirendelésével a főváros közegészségügye egy nyomdászsegéd vezetése alatt mennyit szenvedett s hogy az orvosoknak a hirtelen felszaporodott ápoló- és takarítószemélyzettől mit kellett eltérnie, a betegek kálváriájáról nem is szólva.

A további fejezetek a kerületi munkásbiztosító pénztárral, a katonai egészségügygyel, a hadigondozással, a gyermekvédelemmel stb. foglalkoznak, tanulságos képet nyujtva mindenkinek arról, hogy a tudatlanságában elbizakodott kontárság s a szellemi munka elleni vak gyűlölet lelkiismeretlen hatalomvágyók és törtetők vezetésével mily rövid idő alatt mily tökéletesen pusztíthatja el azt, a mit a megfontolt kultúrmunka következetes kitartással hosszú időn át épített föl.

Semmi sem alkalmasabb a proletáruuralom esztelenségének documentálására, mint épen az a rombolás, a melyet a közegészségügy terén vitt véghez s Győry Tibornak csak köszönettel tartozunk a tanulságos adatok összegyűjtéséért és földolgozásáért.

—y —r.

Isoz Kálmán: Latin zenei paleográfia és a Pray-kódex zenei hangjelzései. Budapest, 1922. 8° 128 l.

A paleographiának egyik kevésbé ismert részével, a zenei paleographiával ismerteti meg a magyar olvasóközönséget Isoz Kálmán munkája, mely a Budavári Tudományos Társaság kiadásában jelent meg. A munka alapos forrástanulmányokon épült fel s eredményei épen ezért helytállóak.

Három különálló részre oszlik fel az egész, melyek elseje összefoglalása a zenei paleographia eddigi eredményeinek, második része a Pray-codex hangjelzéseinek paleographiai méltatása, harmadik része pedig a zenei paleographia irodalmának kritikai ismertetése.

A zenei paleographia összefoglaló ismertetése már azért is nagyérdekű számunkra, mert eddig magyar nyelven ilyen munka nem jelent meg. Ennek magyarázatául az szolgálhat, hogy megírásához paleographiai és zenei ismeretek egyaránt szükségesek s kevés emberben van meg együtt mindkét előfeltétel, a miért is nem csupán nálunk, de a nyugati irodalmakban sem foglalkoztak nagyon sokan e tudományszakkal.

Pedig a codexek korának megállapítása szempontjából nem utolsó tényező a hangjelzés, mert ebben a másolók sokkal inkább ragaszkodtak a hagyományokhoz, mint az írásban. A zenei hangjelzés történeti fejlődését, a hangjelzési rendszereket megismerni épen ezért mindazok számára fontos kötelesség, kik codexirodalommal foglalkoznak s a mondottakra a zenei paleographia tanít meg bennünket.

A zenei paleographia eredményeit gyakorlatilag is alkalmazta a szerző, mikor a Pray-codex hangjelzéseit tanulmány tárgyává tette s megállapította, hogy azokat hosszabb időközökben többen készítették, a mi a codex gyakorlati használata mellett tesz tanuságot. Az is fontos megállapítás, hogy a Pray-codexben látható hangjelzési rendszer német eredetű.

Végül elismeréssel kell szólnunk arról a részről, mely a zenepaleographiai irodalom kritikai méltatását tartalmazza, mert ezzel módot nyújt arra, hogy ez irányban mások is eredménynyel dolgozhassanak.

Általában ki kell emelnünk azt a körütekintést, melylyel a munka minden egyes fejezete meg van írva. A szerző féltő gondossággal mérlegel minden érvet, mielőtt ítéletet mondana s nem állít fel új elméleteket pusztán csak azért, hogy mondjon valamit. Ezenfelül elismerésre érdemes a mű könnyed, élénk irálya, a mi által azok számára is élvezhetővé válik, kik a paleographia problémái iránt kevésbbé érdeklődnek.

Dr. Gárdonyi Albert.

Bertold Bretholz, Geschichte Böhmens und Mährens. Erster

Band: Das Vorwalten des Deutschtums bis 1419. Reichenberg, 1921., V + 237 l.

Mióta Csehország a trianoni békeszerződés következtében Felső-Magyarország birtokába jutott, minket is közéről érdekel a cseh nemzet történelme. A magyar és cseh nemzet első nemzeti

dynastiáinak — az Árpádoknak és Premysleknek — hadi, diplomáciai, családi és egyéb érintkezései ismeretesekek előttünk és azért a szokottabbnál nagyobb érdeklődést kelthetett volna Bretholznak ezen legújabbban megjelent műve, ha benne a magyar nemzet a Morva- és Csehország területén megalakult szláv államokra gyakorolt nagy befolyásának megfelelően szerephez jutott volna. Jóllehet a magyar nemzet két ízben megtöri a szomszédságában keletkezett szláv birodalmat és megdönti először a X. század elején a nagy morva államot, majd 1278-ban II. Ottokár legyőzésével megsemmisíti a már nagyhatalom gyanánt feltűnő Csehországot, Bretholz megemlékezik ugyan e történelmi tényekről, de nem méltatja azokat nagy horderejű jelentőségüknek megfelelően.

Különösen feltűnő és szinte bántó, hogy milyen röviden végez Kún IV. László magyar király segítségével, melyet Habsburg Rudolfnak nyújtott, noha Habsburg Rudolf haderejénél hatszor-hétszer nagyobb magyar sereg vett részt e döntő ütközetben. Szükszavúan ismerteti a morvamezei 1278-iki csatát és épen csak említi a magyarokat, jóllehet köztudomású, hogy a győzelem kétségtelenül a magyar beavatkozás eredménye volt. Szinte csodálatos, hogy Bretholz, a ki különben alaposan tanulmányozta az egykori forrásokat, nem méltatta legalább a Reimchronik e csatára vonatkozó sorait (141—166. és 203—229.), de a majdnem egykorú külföldi évkönyvek és krónikák adatait¹ sem vette figyelembe, pedig ugyancsak tanulmányozta Pertz: Monum. Germ. Script. gyűjteményes forráskiadását. Kézai kronikáját sem ismeri, pedig ez latin szövegénél fogva nyelvi akadályt sem okozott volna neki kutatásaiban és Kézai, mint Kún IV. László udvari papja, pontos és megbízható adatokat nyújt a cseh történeti szempontból katasztrophális jellegű morvamezei csatára nézve. Nyelvi nehézségek miatt érthető előttünk, hogy a magyar történettudósok megállapításait figyelmen kívül hagyja Bretholz, de már határozottan hibának róható fel neki, hogy Lorenz Ottokár² Busson³ és Köhler⁴ németnyelvű műveit sem tanulmányozta, a melyekből meggyőződhetett

¹ Chronicon Colmariense (Pertz, Monumenta Germ. Script. XVII. köt. 17—154. l.) Annales S. Rudberti (u. o. IX. köt. 103—108. l.); Continuatio Vindob. (u. o. 709.); Chronicon Clausterneuburg. (U. o. VI. köt. 745. l.)

² Deutsche Geschichte, Wien, 1867. II. köt. 227. l. és lásd még tőle Geschichte König Ottokars II. von Böhmen und seiner Zeit. Wien, 1866.

³ Archiv für Österreichische Geschichte, 42. köt. 49. lap.

⁴ Entwicklung des Kriegswesens. Breslau, 1886. II. köt. 92. l.

volna arról, milyen nevezetes és döntő szerep jutott 1278-ban a cseh nagyhatalmi aspirációk megsemmisítése körül a magyar fegyvereknek.

Mindenesetre feltűnő, hogy Bretholz a magyar nemzetnek a szomszédos morva és csehszláv állam életébe való beavatkozásánál éppen ezt a két történeti momentumot (Nagy-Moravia és Nagy-Csehország megdöntését) nem domborította ki eléggé, pedig mind a kettő sorsdöntő, kathastrophális természetű beavatkozás volt. Különben Bretholz részletezi a morvamezei ütközet előzményeit és IV. Bélának, V. Istvánnak II. Ottokárral való viszályait is ügyes összefoglalásban ismerteti.

A munka szerzője a fősúlyt arra helyezi, hogy igazolja a német kultúra elsőbbségét a szláv kultúrával szemben Csehországban és Morvaországban. Bretholz azt igyekszik bebizonyítani, hogy a német műveltség az ősi és a csehmorva németek nem telepítvényesek, hanem Cseh- és Morvaország őslakói s e czél vörös fonalként húzódik végig az egész munkán. Bretholz szembezáll Palacky felfogásával, a mely az ő nyomán nemcsak a cseh, hanem még a német történetíróknál is általánossá lett, hogy a csehek Csehország őslakói.

Palacky erősen chauvinistikus felfogását támogatták az 1817—18-ban felfedezett *königinhofi* és *grünebergi* kéziratok, a melyek IX. és XIII. századbéli feljegyzéseket tartalmaznak a cseh nemzet őstörténetéről (egészen a VI. századig), mythológiájáról, alkotmányáról, jogi és hadi viszonyairól. A grünebergi kéziratot rögtön czudar hamisítványnak bélyegezte *Dobrowsky* József szláv nyelvész, de a königinhofi kézirat hamis voltát csak a mult század 80-as éveiben tette kétségtelenné *Gebauer* János szláv nyelvész és *Massaryk* Tamás, a cseh-szlovák köztársaság mai elnöke. A hamis grünebergi és königinhofi kéziratok¹ alapján erős chauvinistikus hivatalos közszellem alakult ki, melynek megteremtője éppen Palacky volt. Palackynak Csehország történetéről írt nagy műve tehát vakmerő hamisítványokon épült fel és németgyűlöletet hirdet. A németek iránt érzett gyűlölet, melyet Palacky élesztett fel a cseh nép szívében, ma is uralja a cseh népet és cseh hivatalos köröket. Palacky vitatta el a németek autochton voltát és tekintettel arra, hogy ő a grünebergi és königinhofi kéziratokat hiteleseknek és valódiaknak ismerte el, elterjedt a német történetirodalomban az a téves nézet, hogy a mai cseh-morvaországi németek ősei *telepítvényesek, emigránsok*. S jöllehet *Massaryk* Tamás

¹ Hamisítója *Hanka* Venczel költő, a ki 1791-ben Königinhofban született.

annak idején szintén síkra szállt a grünebergi és königinhofi kéziratok valódisága ellen és az azokban megnyilvánuló hangulatot a történet egyenes meghazudtolásának bélyegezte, legújabbán ő is a Palackytól életrekelített chauvinistikus telepítvényesi és emigránsi elmélet hirdetőjének csapott fel, midőn 1918 december 22-én, majd 1919 január 1-én kijelentette, hogy a németek Csehország telepítvényesei, emigránsai;¹ a németiség nem alkot Csehországban egységes népet, hanem csak telepes számba mehet.²

Palacky telepítési elméletét különben Pelzel F. M. műveiből vette.³ Pelzel hirdette legelőször, hogy a németek a X. századtól telepedtek le Cseh- és Morvaországban, legfőképen pedig a XII. században. Bretholz alapos kritika tárgyává teszi a Pelzel-Palacky-Massaryk-féle német telepítési elmélet (Kolonisations-theorie) összes kérdéseit és forráskritikai tanulmányok alapján fejtegeti, hogy a cseh- és morvaországi németek nem az uralkodó cseh herczegek német származású nejei, sem a prágai német püspökök, sem a német szerzetesek és apácák telepítvényeseiből, sem az ide emigrált német bányászokból és kereskedőkből nem kerültek ki, hanem a német kultúra Cseh- és Morvaország területén 300 évvel idősebb a szlávnál.

A német műveltség fokmérői Cseh- és Morvaországban is a városok és a kolostorok. Ezek kivétel nélkül német alapítások és érdekesen ismerteti Bretholz II. Sobieslaw cseh herczegnek (1173—1178) — kit parasztherczegnek is neveztek — egyik kiváltságlevelét, a melyet a prágai vár tövében lakó németek részére adott ki. E kiváltságlevél a német nemzetnek (natio) német jogot biztosít s mivel ők politikailag jogozottak, csak honvédelmi kötelezettségük (*pro patria*) van.

A prágai kiváltságlevél-ismertetése után kiterjeszkedik Bretholz még a brünni (1243) és igloui (1249) városi jogszabályok részletezésére és kimutatja a német jogkönyvek gazdasági hatását a szláv lakosságra.

Érdekes képet ad Bretholz a benzések (Prága-Szent György, Szawa, Selau), premonstreiek (Strachow, Doxan) és cisterciek (Sedletz, Plas) XII. századbeli kolostorainak német jellegű kultúrájáról.

Külön fejezetben foglalkozik Bretholz a Luxemburgi-házból származó három cseh királylyal (János, IV. Károly és IV. Venczel),

¹ Kteři původně do země přišli jako emigranti a kolonisté.

² Naši Němci nejsou celý národ, nýbrž jen kolonisační.

³ Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten. Prag u. Dresden, 1774. A munka utóbb több kiadást ért.

a kik 1311-től 1419-ig uralkodtak és a kik alatt élesebbé vált az antagonizmus a németek és csehek között.

Különösen jól sikerült IV. Károly politikai, katonai, gazdasági és kulturális alkotásainak méltatása. Alatta a cseh nemzet a nagy nemzetek sorába lépett és Prága a művelt világ egyik központjává lett, studium generale-je (egyetem) fényt áraszt egész Közép-Európára és vetekszik a párisi Sorbonne hírnevével.

Az utolsó fejezetben, a mely a munka egyik legsikerültebb része, tárgyalja Bretholz behatóan IV. Károly egész kultúrpolitikáját s rámutat annak német jellegére is. Méltatja a német irodalmi életet, a mely udvarában megindul (Muglen Henrik, Johann von Neumarkt) és utal Burdach K. kutatásaira,¹ melyek szerint az újfelnémet irodalmi nyelv IV. Károly korában és udvarában alakult volna ki.

IV. Venczel udvarában is nagy szerep jutott eleinte a német nyelvnek, csak utóbb egyházpolitikai ügyek és különösen a prágai egyetemnek a pápasággal szemben tanúsított magatartása idegenítették el teljesen a cseh királyt német anyanyelvű alattvalóitól. A lehanyaglott erkölcsi állapotok vázolója megérteti velünk a cseh huszita vallásmozgalmak kitörésének szükségességét, s Bretholz megrázó színekkel mutatja be e kor romlottságát és utal a közvetlen helyi momentán okokra, a melyek történelmi jelentőséget biztosítottak Husz János fellépésének.

A munka első kötete kilencz fejezetben 1419-ig vezeti le az eseményeket. A szöveghez fűzött jegyzeteket külön függelékben közli, a mi kissé nehézkessé teszi ugyan az olvasást, de általában jó és hasznos munkát végzett a szerző, a ki különben a morva és cseh történelemnek egyik érdemes, hivatott, régi kutatója. Főérdeme a munkának, hogy a chauvinistikus cseh történetírókkal szemben szigorú, objectiv forráskritika alapján tisztázta a német kultúra jelentőségét és szerepét a cseh és morva nemzet történetében.

Dr. Bruckner Győző.

Pigler Andor: Olasz freskóciklus a Szépművészeti Múzeumban.

Bpest, a Budavári Tudományos Társaság kiadása. 1921. 8°. 24. l.

Szépművészeti Múzeumunk gazdag anyagából még mindig kerülnek elő rejtett kincsek, melyeket az Országos Képtár néhai igazgatója, Pulszky Károly szerzett szerencsés kézzel s melyekért csak az utókor tudja leróni a hálát és az elismerést a tragikus sorsú kiváló műtörténész emlékének. Ezek közé tartozik az a

¹ Zur Kenntnis altdeutscher Handschriften und zur Geschichte altdeutscher Literatur und Kunst, Centralblatt für Bibliothekswesen. 8. (1891.) köt. 152. s köv. old.

három nagyméretű képből álló freskocyklus, melyet Pulszky még 1895-ben vásárolt s melyet azóta sem állítottak ki. Most egy tehetséges fiatal műtörténész beható dolgozatban hívja fel rá a közfigyelmet. Pigler körültekintő módszerrel, a történeti források kellő figyelembevételével állapítja meg a freskók ikonographiáját, iskolázott stiluselemzéssel méltatja őket és jó szemmel, a mai viszonyok mellett elismerésre méltó emlékművel mutat rá arra a körre, melyben a freskók mesterét keresni kell.

Szerző egy éremkép és egy metszet alapján kimutatja, hogy a három falfestmény főalakja gróf Niccolò Orsini condottiere, a kinek nevét az egyik falképen olvasható s a képek keletkezésénél mintegy 60—70 évvel későbbi felirat is megőrizte. A képek tárgyát is sikerült kiderítenie. Az elsőn a pápa (VIII. Incze, nem pedig IV. Sixtus, mint a szerző eleinte vélte¹) ünnepélyesen átnyújtja a hadvezéri zászlót Orsininek; a másodikon II. Alfonz nápolyi király hadvezérévé nevezi ki; a harmadikon Agostino Barbarigo doge Velenceze zászlaját adja át neki. A képek leírása és művészi méltatása sikerült, különösen szerencsés és megértő a compositio elemzése. A freskók kopottságuknál és későbbi átfestéseknél fogva nincsenek a legjobb karban. Ez a körülmény megnehezítette a szabatos színleírást és helyesen óvatosságra intette a szerzőt a mester megállapításában. Kétségtől jól jár, midőn a festőt a vicenza-veronai körben keresi, a melyen belül úgy látszik leginkább Bartolomeo Montagna felé hajlik. Maga az erőteljes vicenzai mester azonban alig lehet az Orsini-freskók festője, a kinek megmintázása Montagnánál kevésbé plastikus, redővetése ügyefogyottabb, benső kifejezése ernyedtebb, s a ki végeredményben kisebrendű művész. Inkább gondolunk veronai mesterre, az ugyancsak bágyadtabb Francesco Bonsignorira, — kinek e képeket a Szépművészeti Múzeum leltára is tulajdonítani hajlandó — Michele da Veronára, kinek másodrendű egyénisége freskóink mesterével rokon ötvözetű s helyi vonások mellett Foppa, Mantegna és a velenceiek közül Alvise Vivarini és Giorgione hatását olvasztja össze, vagy művészi jellegénél fogva e kettő közé eső mesterre. Ennél többet a freskók mai állapota mellett nem lehet mondani.

A fiatal szerző derekasan tett eleget feladatának. Egy-két ingadozása nem homályosítja el érdemét. A bécsi Albertina egyik rajzában (5. kép) helytelenül véli II. Alfonz nápolyi király arczképét felismerni; a Guazzalotti-féle hiteles, korbeli emlékérem teljesen elütő, az albertinabeli rajzzal szemben szakáll- és bajusztalan arcot tüntet fel. Ez utóbbi érem

¹ L. Pigler. A Műbarát. II. évf. 2. sz.

reversjén látható alabárd-formának, Montagna egyik veronai freskóján való előfordulását nem lehet se ikonographiai, se egyéb természetű azonosítás érvéül felhasználni, mert ez a legáltalánosabb XV. századi olasz alabárd-typus. A feldsbergi Megváltó-rajz (4. kép) lobogó, hajladozó zászlajának rajzából sem lehet iskola- vagy stílus-összefüggésre következtetni, annyival kevésbé, mert az egybevetett zászlók a sokféle használt általános sémán belül is meglehetősen különböznek egymástól.

Az illusztrációkkal kellően felszerelt füzet egyszersmind a budapesti Pázmány-Egyetem művészettörténeti gyűjteményének kiadványsorozatát nyitja meg (*A budapesti kir. m. Pázmány Péter tud. egyetem művészettörténeti gyűjteményének dolgozatai. I.*) s biztató izelítőt nyújt arról a módszerre szoktató, önálló kutatóra serkentő eredményes munkáról, mely az egyetem e fontos intézetében céltudatos vezetés mellett folyik. **Gch.**

Folyóiratszemle.

A Szent István Akadémia Értesítője. 1921. I. szám. *Berzeviczy Albert: A Mack-jéle vagy »székely«* összeesküvés fölfedezése. (1851—52.) Érdekes részlet a szerzőnek már azóta megjelent nagyobb munkájából. — *Balanyi György: Bismarck bukása.* Kivonat a szerző terjedelmes székfoglalójából, a melynek megírásánál főleg Bötticher emlékiratai szolgáltak forrásul. — *Michel Károly: Humbertus de Romanis dominikanus generalis Opus Tripartituma.* Ez a dolgozat tulajdonképen befejező része a szerző azon könyvalakban megjelent tanulmányának (Das Opus Tripartitum des Humbertus de Romanis O. P. Oberwarth 1920. S. 47; v. ö. Századok, 1921. 103—7 ll.), a melyben Humbertus életéről és főként az O. T. keletkezéséről volt, míg ebben a dolgozatában Humbertusnak reformterveivel, a keresztes hadjárat szervezésével és megindításával, a szakadárokkal való unióval, valamint az egyház belső reformjának kérdésével foglalkozik. — *Vargha Damján: A gyulafehérvári »Batthyaneum« viszonya a magyar kódex-irodalomhoz.* Értékes adalékok a magyar codex-irodalom forrástanához. — *Szegedy Rezső: A nyugatmagyarországi horvátokról* írott nagyobb tanulmányában részletesen foglalkozik azok letelepülésének kérdésével is. — A hivatalos ügyek során megtaláljuk Sörös Pongrácz és Lukcsics József bírálatait Pompéry Aurélnak »A katholicizmus és protestantizmus Magyarországon 1521—1604« című, nyomtatásban ezideig meg nem jelent munkájáról, továbbá Áldásy Antalnak elismerő bírálatát Juhász Kálmánnak a Szent István Akadémia kiadásában megjelent munkájáról. (A licentiatusi intézmény Magyarországon. Budapest. 1921.)

Budapesti Hirlap. 1922. 14. szám. *Szász Károly: Az absolutismus kora Magyarországon.* Méltányló ismertetése Berzeviczy munkájának. — 39. szám. *Marczali Henrik: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából.* Hajnal Istvánnak a Budavári Irod. Társaság által kiadott munkájának tartalmi ismertetése. — 44. szám. *Takáts Sándor: A magyar kérdés.* A magyar ember nemzeti sajátosságának megnyilatkozásáról írt a török időkből. A bécsi kormányzések ter-

jesztették azon időkben, hogy a magyar főtisztek győzelem esetén csak kérkedtek és dicsekedtek. Jóllehet a hiúság és a kérkedés nem volt idegen nemzetinktől; azonban ez inkább a bátorság és a halál-megvetés megnyilatkozása volt, melyre példát hoz fel a XVI. századból. — 46. szám. *M.*: *Nincs béke Európában.* Ismertetése Nitti magyar nyelvre fordított munkájának, melyben Magyarország sorsáról melegen emlékezik. — 93. szám. *Apertus*: *Hötzendorfi Konrád emlékirataihoz.* Szigorúan bírálja hadvezéri működését, mely nem volt szerencsés. Vétett a stratégiai alapelv ellen. A politikai helyzetet helytelenül ítélte meg, az ellenséget lebecsülte, azonkívül példátlan felületességet mutatott. Már a háború kiindulópontja, haditerve alapján el volt hibázva. A stratégia és taktika alapelveibe ütköző hibák miatt sem lehet nagy hadvezérnek tartani. — *Takáts Sándor*: *Régi koronázási hangversenyek.* Szól a régi udvari szertartásokról, melyeket a főudvarmesteri hivatal dolgozott ki s terjesztett a király elé. Nagy szerepe volt a zenének is. A XVI—XVII. században még kevés szó esett róla. Csak Mária Terézia koronázásakor van bővebben szó az udvari zenekar működéséről. Az ő koronázása volt a legmagyarabb.

Hajdúföld. 1922. 87. szám. *Szabó István*: *Gróf Teleki László halála és Debreczen.* Gróf Teleki öngyilkossága hírére a város közgyűlése a gyászról és emlék beigtatásáról rendelkezett. Az erre vonatkozó határozatokat a gyűlés jegyzőkönyvéből közli.

Historische Zeitschrift. 119. Band (1918), 2. Heft. *Herman Haupt* részletesen és nagy elismeréssel ismerteti Pfeiffer Miklós dolgozatát. (Die ungarische Dominikanerprovinz. Zürich 1913.) *J. Loserth* röviden ismerteti R. F. Kaindl kis könyvét (Die Ansiedlung der Deutschen in den Karpathenländern. Leipzig. 1917.), melyben a szerző a települések történetének rövid áttekintése után a településre vonatkozó actákat közli. — *J. Loserth* elismeréssel szól Stenner Frigyes archontologiai publicatiójáról (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. VII. Band. I. Beiheft. Brassó 1916.), a melyben Brassó város tisztviselőinek életrajzi adatait közli a városi igazgatás kezdetétől napjainkig.

120. Band (1919.); 1. Heft. *Adolf Hofmeister* részletesen ismerteti és egyes részleteiben bírálja, illetve pótlásokkal látja el Rudolf Lüttich munkáját (Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert. Berlin 1910.), a melyet bár a források felhasználását illetőleg tökéletes teljességre nem tarthat számot, mégis általában hasznos munkának ítéli. — *Vottelini Eugen* Guglia bennünket is közelről érdeklő munkáját (Maria Theresia. München 1917.) a legjobb biographiák egyikének tartja. — *J. Loserth* rövid ismertetésében különösen figyelemre méltónak itéli Šišić munkájának német kiadását (Geschichte der Kroatien. 1917. I. Band). Véleménye szerint »Šišić seinen Gegenstand streng kritisch behandelt und auf seinen wahren Gehalt hin verwertet«. Loserth általában szemben Karácsonyival a horvát történet vitás kérdéseiben Šišićnek látszik igazat adni. — *F. Vigener* röviden ismerteti Angyal Dávid cikkét (Monarchie. 1918. S. 14.) Batthyány Lajos kinevezéséről és a Jellasicshoz intézett 1848. június 10-i kézirat keletkezéséről. — *I. Hashagen* röviden ismerteti néhány francia háborús esszayt, a melyek az osztrák-magyar balkáni vasútpolitika és a háború kitörése között keresnek összefüggést.

2. Heft. *O. Weber* Molden könyvét (Alois Graf Aehrenthal. Stuttgart. 1917.) értékes adaléknak tartja a világháború előzményeinek történetéhez. — *Schüssler* röviden ismerteti Fritz Hartung

munkáját (Österreich-Ungarn als Verfassungsstaat. Halle. 1918.) s szerinte a monarchia alaphibája a dualismus volt, mert ez keltette fel a többi nemzetiség igényeit is. — *Egy névtelen* ismertető érdemes kis munkának mondja Imendörfer könyvecskéjét Bécs 1683-i ostromáról (Die Verteidigung Wiens im Jahre 1683. Leipzig. Haase. 1918.) — *K. Jacob* pusztán tartalmi ismertetést ad Szabó Ervinnek a Grünberg-féle Archiv für die Geschichte des Sozialismus und die Arbeiterbewegung cz. folyóiratban megjelent és azóta magyar nyelven is kiadott »Aus den Parteien- und Klassenkämpfen in der ungarischen Revolution von 1848« című történelmi materialista szellemben írott dolgozatáról. — *Schüssler* H. Oncken könyvének (Das alte und das neue Mitteleuropa. Gotha. Perthes. 1917.) ismertetése kapcsán, a melynek eredményeit és következtetéseit különben az események által túlhaladottnak mondja, bizonyos kegyetlenséggel és palástolatlan irigységgel állapítja meg, hogy a míg a magyar Wertheimer előtt nyitva állottak a legfontosabb iratok, addig ezek Oncken előtt rejtve maradtak, a mi — szerinte — mégis csak Németországban volt lehetséges.

3. Heft. *E. W. Meyer*: *Das politische Testament Karls V. von 1555.* cz. cikkében a kéziratok, valamint a munka keletkezésének ismertetése után kiterjeszkedik a magyar vonatkozásokra is. — *Weber* nagy elismeréssel szól Richard Charmatz könyvéről (Minister Freiherr von Bruck, der Vorkämpfer Mitteleuropas. Leipzig. 1916.), csupán arra mutat rá Charmatzczal szemben, hogy Bruck tíz éves politikai pályafutása nem csekély anyagi hasznával is járt. — *H. Ulmann* nagy elismeréssel szól egy bennünket is közelről érdeklő könyvről (Carl Bertuchs Tagebuch vom Wiener Kongress. Hgbn. von Hermann Frh. v. Egloffstein. Berlin. 1916.) — *K. Stählin* nagy elismeréssel ír Philippovich altábornagy életrajzáról (Nik. v. Philippovich. Das Leben und Wirken eines österreichischen Offiziers. Wien. 1913), a melyet minden tekintetben kiváló munkának tart, A. Kutschbach munkáját pedig (Die Serben im Balkankrieg 1912—1913. Stuttgart. 1913.) figyelemreméltónak tartja, mert megállapításai sokszor ellentmondanak a központi hatalmagnál a szerbekről általában vallott kedvezőtlen felfogásnak. — *J. Loserth* röviden, de meleg elismeréssel emlékezik meg Báthory István lengyel király számadáskönyveinek Veress Endre készítette publicatiójáról. (Fontes rerum Hungaricarum III. Budapest 1918.)

121. Band. 1. Heft. *Moriz Ritter*. Deutschland und der Ausbruch des Weltkrieges. A szerző az eddig ismert adatok alapján megállapíthatónak tartja, hogy a háború kitöréséért a felelősség sem Németországot, sem a monarchiát nem terheli, a mint azt a jól szervezett entente-propaganda, hogy saját államainak imperialista törekvéseiről a figyelmet elterelje, kezdettől fogva világgá kürtölte. — *Fr. Meinecke* Philipp Hildebrandtnak bennünket is közelről érdeklő, a háború okait és előzményeit magyarázó munkáját (Das europäische Verhängnis. Die Politik der Grossmächte, ihr Wesen und ihre Folgen. Berlin, 1919) komoly és figyelemre méltó kísérletnek tartja, a mely azonban bizonyos conventionalis felfogása miatt célját teljesen nem érte el. — *Andr. Walther* röviden ismerteti W. Schüssler értekezését (Mitteleuropas Untergang und Wiedergeburt. Stuttgart, 1919.), a melyben magyar vonatkozások is vannak, s a melyben a szerző, a bíráló szerint túlmerészen, a »Mitteleuropa« gondolattal újjászületését a balti államok, valamint az Északi-, Adria-, Aegaei- és Fekete-tenger-melléki államok bensőséges kapcsolatában látja.

2. Heft. *Egy névtelen író* Freytag-Loringhoven munkájának (Politik und Kriegführung. Berlin 1918.) ismertetése kapcsán arra az alapvető hibára mutat rá, hogy a hadvezetőségek általában, az különösen Németországban már a kezdetétől fogva magukhoz ragadták a politikai vezetést is. — Ugyancsak *egy névtelen* a következő fanyar szavakkal ismerteti a Wekerle-kormány által kiadott és Magyarországot német földön ismertetni kívánó munkát (Ungarn. Leipzig. Quelle und Meyer. 1918.) »Das Ungarn, wie es war und wie es vor zwei Jahren von den der damaligen Regierung nahestehenden Gelehrten angesehen wurde und in Deutschland angesehen werden sollte, ist geschildert in dem Buche.« Ugyancsak vaskos elfoglaltságára vall az a felkiáltójel is, a melylyel Cholnoky cikkének címét »Über Ungarns Land und Volk« kíséri. Az efféle rosszindulatú és elfogult oldaltámadások egyáltalán nem méltók a tárgyilagosságáról híres német tudományossághoz. — *J. Loserth* August Sedlaček egyik munkájára (Die Reste der ehemaligen Reichs- und kgl. böhmischen Register. Prag. 1918.) hívja fel a figyelmet, a mely Zsigmond, Albert és László különböző kéziratokban fennmaradt register-töredékeivel foglalkozik és különösen sok vonatkozás van bennük a huszita háborúkra. — A német történetíróknak még a legapróbban is következetesen keresztülvitt nacionalizmusát jellemzően világítja meg *Zibermayr* eljárása, a ki *Walther Schürmeyer* könyvéről (Das Kardinalskollegium unter Pius II. Berlin 1914) írott különben elismerő bírálatában megjegyzi, hogy »Dionysius Széchi war nicht Bischof von Eger (ein Bistum in Eger hat es nie gegeben) sondern von Erlau.« — *Egy névtelen író* röviden ismerteti *Arnold Winkler* munkáját (Die Grundlage der Habsburger Monarchie. Wien. 1915.), a melynek alap gondolata, hogy »die Habsburger Monarchie schon vor der Pragmatischen Sanktion, seit 1526, als staatsrechtliche Einheit, als Gesamtstaat, und nicht als blosses staatenrechtliches Bündnis anzusehen sei. Die Pragmatische Sanktion sei darum in diesem Sinne nicht als der Anfang, sondern als der Abschluss einer staatsrechtlichen Entwicklung zu bezeichnen.« Ezen úgy történeti, mint államjogi szempontból teljes tarthatatlan, pusztán az összbirodalmi gondolathoz görcsösen ragaszkodó felfogás czáfolatára aligha szükséges szót vesztegetnünk. — *W. M.* röviden megemlékezik *Csekey Istvánnak* a Pragmatica sanctio eredetijének felfedezéséről írott, német nyelven is megjelent munkájáról. (Archiv des öff. Rechts. 1916.)

3. Heft. *W. Platzhoff. Ludwig XIV., das Kaisertum und die europäische Krisis von 1683.* Az értekezés számos vonatkozásaiban közelről érdeklí a magyar történetirodalmat és mindenesetre sajnálatos dolog, hogy a szerző nemcsak a vonatkozó magyar irodalmat, a melyből *Fraknói* könyve olaszul is megjelent, de a magyar forráskiadványokat is hallgatással mellőzi.

122. Band. 1. Heft. *Moriz Ritter* részletesen ismerteti *Roderich Goos*, a német-osztrák állam és *Montgelas-Schücking* forráskiadványait a háború előzményeiről és kitéréséről. Vizsgálódásának eredménye, hogy a békebontók nem a központi hatalmak voltak, s imperialista hódítási törekvések sem a monarchiát, sem a német birodalmat nem készítették háborúra. — *Egy névtelen* ismertető *Kováts Ferencz* tanulmánya kapcsán (*Pressburger Grundbuchführung*. Weimar. 1918.) mindenkép sürgős feladatnak tartja, hogy a pozsonyi telekkönyvek egész terjedelmükben közzétételessenek. — *Andreas Walther* *Jakob Ruchti* munkáját (*Die Reformaktion Öster-*

reich-Ungarns und Russlands in Mazedonien 1903—1908. Gotha. 1918.) ismerteti, a mely értékes adalék a háború előzményeinek történetéhez.

2. Heft. *Moriz Ritter* Fraknói Vilmos munkájának (Die ungarische Regierung und die Entstehung des Weltkrieges. Wien. 1919.) részletes tartalmi ismertetését adja, minden kritikai megjegyzés nélkül. — *W. Andreas* szerint Hasenclever munkája (Die orientalische Frage in den Jahren 1838—1841. Leipzig. 1914.) a tengerszorosokra vonatkozó egyezmény létrejöttének első kimerítő pragmatikus összefoglalása.

Katholikus Szemle. 1921. január. *Hetényi Gyula* *Szociális kultivánk válsága* czimvel társadalmi bajainkról czikkezik, szembehegyezkedve a materialista alapon álló szociális elméletekkel. — *Komocsay Jenő* ismerteti *J. M. Keynesnek* »A béke gazdasági következményei« czimű munkáját.

Február. — *Fatrosi János* »A moldvai csángó magyarok« czimű érdekes cikkében a csángók eredetéről szól, majd megemlítve történetiknek néhány kiemelkedőbb mozzanatát (az első magyar bibliafordítás), rámutat arra, hogy a csángók között az utolsó két században a magyarság sajnálatos módon csökken. Különösen figyelemmel van az egyházi statistika adataira. Ezeket a hullámzásokat több falura vonatkozólag számszerű adatokkal illusztrálja. — *Geyer József*: *Az egyházi zene története dióhéjban* czimvel pár lapon végigvezet az egyházi zene egész fejlődésén Szt. Ambrosiustól Brahmáig és Regerig. Az adatokkal, nevekkel túltelített derekas cikket ismeretünk nincs módunkban. — *Karl Lajos* ismerteti *Baranyai Zoltán*: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század* czimű munkáját.

Márczius. — *Kelemen László* *Politika és evangelium* czim alatt az újabban különösen Németországban sokat emlegetett politikai kereszténység jelentőségét fejtegeti. — *Ádám Iván* »*Bertalan veszprémi püspök (1226—1244)*« czimű dolgozatának első részét kapjuk. Az első fejezet azokkal a perekkel foglalkozik, melyeket a püspök főleg Uriás pannonhalmi apáttal, a budai szőlősökkel meg a kapornaki benedekrendi konventtel folytatott, s melyek tárgya túlnyomóan tizedkérdés volt. A második fejezet a püspök politikai és építészeti tevékenységével foglalkozik. A politika főleg azon a réven került Bertalan életébe, hogy természetesen neki is állást kellett foglalnia abban a harcban, a mely II. Endre és IV. Béla irányzata közt az előbbi uralkodásának utolsó éveiben folyt, továbbá mint egyházfejedelemnek, része volt azon küzdelemben, a mit az egyház folytatott Endre nemzetrontó kormányrendszere ellen. — Adatokat közöl a püspök hitbuzgóságáról és egyházi szerepléséről, majd áttér Bertalan építkezéseire, illetve alapításaira. Itt első sorban a domonkos-rendi apácák veszprémi klostromáról és templomáról van szó. Bőven elmondja a szerző, milyen javakat kapott a klostrom a püspök jóvoltából. — Az ismertetések rovatában *Wolkenberg Alajos* *Hetényi Gyula*: *A nőkérdés*; *Szunyogh K. Ferencz* *Cuthbert Butler*: *Benedictine monachisme*; *Birkás Géza* *Hankiss*: *Philippe Néricault Destouches*; — *i. Székely István*: *A forradalmak útja és a keresztény politika* czimű munkákról számolnak be.

Április. — *Patek Ferencz*: *Három nemzedék* czimen Székfü Gyula ismeretes könyvét méltatja. — *Motesiczky Károly* »*A katonai rémuralom Irországbán*« czim alatt főként a Párisban tartózkodó forradalmi ir kormány röpiratai nyomán igyekszik képet adni arról,

hogyan harcol az utóbbi években — 1916, de főként 1918 óta — az angol rendőrség és katonaság az ir nemzeti mozgalom ellen. Mindennek daczára, vagy tán épen ezért, a sinn-fein irányzat ereje napról napra nő. — *Adám Iván* folytatja és befejezi »Bertalan, veszprémi püspök (1226—1244)« című dolgozatát. Folytatja közléseit a püspök által alapított és épített veszprémi apáca-kolostorról és templomról s megemlékezik arról a lendületről, melyet az építkezés az egyházmegye területén általában vett. — A harmadik fejezetben (Bertalan mint mentő és restaurator) a püspöknek a tatárjárás alatt és után játszott szerepével foglalkozik a püspöknek 1244-ben bekövetkezett haláláig. — *Égyed István* »A király törvényszentesítési joga« című cikkében az államfő törvényszentesítő jogának különböző alakjait mutatja be s előadja, milyennek képzeli a törvényszentesítési jog reformját. — *Brisits Frigyes* ismerteti *Tormay Czeczul* »Bujdosó könyv«-ét, *Lukcsics József Horváth Jenőnek* »Diplomáciai történelem« című művének I. részét.

Május. — *Relković Neda* »Patrona Hungariae« czímen a magyar Mária-kultusznak, s főként a »Patrona Hungariae« gondolatnak történetét adja vázlatban a kereszténység behozatalától a vörös uralomig; felemlítve azokat a formákat — képek, szobrok, irodalom, ünnepélyek, zárandoklatok, stb. — a hogyan ez a kultusz a századok folyamán megjelenik. Végül kiemeli a »Patrona Hungariae« tiszteletének nemzeti jelentőségét. — A könyvismertetések között *Balanyi György Jablonkay Gábor S. J.*: *Loyolai szent Ignác, Jézus társasága alapítójának élete és működése I. kötet. 1491—1541*; *Lukcsics József Buday László: A megcsönkített Magyarország*; *B. J. pedig Surányi Unger Tiwadar: A gazdasági válságok történetének vázlata* című művekkel foglalkoznak.

Június. — *Tóth Tihamér* »Királyság vagy köztársaság« czímen, miután a köztársaság jellegét és formáit bemutatta, népies formában felsorolja azokat az érveket, a melyek a királyság mellett szólnak általában, s katolikus szempontból különösen. — *Balanyi György* »Dante Alighieri hora« cím alatt a XIII. század végét s a XIV. elejét főként philosophiai, politikai, publicistikai eszmevilágában jellemzi, felvonultatva az akkor egymással szembenállott irányzatokat, különös tekintettel Firenze szellemi és közéletére. Végül vázolja Dante viszonyát ez eszmeáramlatokhoz. — *Lukcsics József* »A pannonhalmi Szent Benedek-rend történetének VI. A. B. kötetét ismerteti, a mely a pannonhalmi főapátság történetének hatodik korszakát, 1802-től napjainkig tárgyalja. — *Kamocsay Jenő Schillinger Ferencz* »A Duna folyam jogviszonyai, különös tekintettel a trianoni béke által létesített állapotokra«, *Birkás Géza Petrovics Mihály: »A civilizáció és a francziák«* című munkákat ismerteti.

Szeptember. — A cikkek közül említést érdemelnek: *Túri Béla* »Sajtóreform és sajtóetika«, *Karl Lajos* »Lafontaine élete és jelene« és *Agárdi László* »Kemény Zsigmond és a vallásfelekezetek« érdemelnek részünkről figyelmet. — A könyvismertetések között *Hudyma Emil Hillebrand—Bella: Az ősemlék és kultúrája*, *Trikál József Nagy József: A filozófia története*, *Bartha József* pedig *Horváth János: Aranytól Adyig* című munkákkal foglalkoznak.

Október. *Balanyi György* »Szent Ferencz harmadrendjének alapítása« czímen ismerteti a Sabatier és Mandounet körül csoportosuló ellentétes felfogásokat a harmadrendről, annak lényegéről és céljáról. Sabatier nézetét teljesen elvetve, megállapítja, hogy itt valóban egészen külön rendről van szó, melynek az alapítása is

teljesen független a tulajdonképeni Ordo fratrum Minorum alapításától. Az alapítás időpontját is meghatározza, majd a források nyomán törekszik megállapítani az alapítás körülményeit, történetét is, itt azonban kész eredményekhez nem jut. — Az ismertetések között Kamocsay Jenő F. *Wencker: Der unvermeidliche Krieg zwischen Japan und Amerika*, ms. Juhász Kálmán *A licentiatusi intézmény Magyarországon*, és Szunyogh X. Ferencz *Berlière D. Ursmer: L'ordre monastique des origines au XII. siècle* című könyvekről írnak.

November. — Történeti szempontból érdekel mindössze Balanyi György ismertetése bír Szabó György Pius *»Ferenczrendiek a magyar történelemben«* című munkájáról.

December. — Horváth Detre *»Prédikált-e Kapisztrán szent János a soproni benzés templomban?»* címmel feltett kérdésre azt a feleletet adja, hogy a szent a Városház-téren beszélt a néphez egy faemlévényről, mely most a nevééről elnevezett községébe van illesztve. Maurice Maindron után Kertész Kálmán fordításában olvassuk *»Szűz Szent Marina igaz története«* című legendát. — Szunyogh X. Ferencz *Eberle: De profundis. Der Pariser Friede und das christliche Weltgewissen*, Lukcsics József *Veress: Fontes Rerum Transylvanicarum. Tomus V. (Annuae litterae societatis Jesu de rebus Transylvanicis 1579—1613.)*, Balanyi György *Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története*, ms. pedig E. Rätz v. Frentz S. J.: *Der ehrwürdige Kardinal Bob Bellarmin* című könyvekről számolnak be.

Magyar Irredenta. 1922. 4. szám. *A béketárgyalások egyik titkos okmányq.* Lloyd George 1919 tavaszán a béketárgyalások alkalmával, közvetlenül a legfontosabb határozatok előtt egy titkos memorandumot adott át a békekonferenciának. A cikk e memorandum szövegének fordítását nyújtja.

Magyar Középiskola. 1918. Január—február. Kiss Albin, Erdélyi László: *A tizenkét legkritikusabb kérdés* című könyvét ismeretve, Erdélyi Lászlónak és Tagányi Károlynak az Árpád-kori társadalom-történet kérdéseivel foglalkozó vitájának eredményeit összegezi. — Takács György elismeréssel emlékezik meg Biró Venczel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése* című munkájáról.

Május—június. Morvay Győző meglehangú ismertetést közöl Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában* című könyvéről.

Szeptember—október. Bittenbinder Miklós, Szelényi Ödön: *A magyar evangélikus nevelés története a reformációtól napjainkig* című, Takács György pedig *Margitai Józsefnek: A horvát-szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség* című könyvét ismerteti.

1919. Január—december. Huszti Révhegyi Róza: *Középiskoláink élete a kommunizmus alatt*. Érdekes adatokat szolgáltat a magyarországi bolsevismus tanügyi politikájához. — Habán Mihály: *Középiskoláink a cseh uralom alatt* és Bohár Gábor: *Hogyan terjesztik az oláhok a kultúrát?* A megszállott területeken sínylő iskoláink szomorú sorsát ismertetik. — Kiss Albin: *Ludendorff Meine Kriegserinnerungen* című könyvét ismeretve, kifogásolja a lelkisínylő hangot, melylyel a szerző rólunk és a magyarság fegyvertényeiről emlékezik meg, hogy annál sötétebb hátteret adjon a német hadidicsőség fényes képének rajzához. — Petrich Béla: *Rodin, Bolschevistische Verrücktheiten in der Schule* című könyvét ismerteti. Rodin oroszországi tapasztalatai alapján, eleven színekkel írja le a bolsevista paedagógia romboló munkáját.

1920. Január—június. *Huszt József* nagy elismeréssel szól *Fináczy Ernő*: *A renaissancekori nevelés története* című könyvéről. Fináczy a magyar humanizmus történetének is tudományos értékű összefoglalását adja. Fontosnak tartja Fináczy azon megállapítását, hogy a magyar humanizmusnak 1526-ig két korszaka van. Az első olasz jellegű, a másodikban a szomszéd országok, különösen Ausztria hatása érvényesül. — *Vörös Béla*, *Timon Ákos*: *A szent korona elmélete és a koronázás* című könyvét ismerteti. — *Brisits Frigyes*, *Concha Győző*: *Eötvös és Montalembert* cz. munkáját ismerteti. Concha Eötvös és Montalembert barátságát ismertette, nemcsak br. Eötvös József, hanem az egész század magyar és európai valláspolitikáját is kitűnően jellemzi.

Július—december. *Lukcsics Pál*: *Balanyi György, A Balkán-probléma fejlődése a párisi kongresszustól a világháború kitöréséig* című könyvét ismerteti.

1921. Január—június. *K. F. Buday László*: *A megcsonkított Magyarország* című munkáját ismerteti. — *Nagy Péter* nagy elismeréssel emlékezik meg *Szekfű Gyula*: *Három nemzedék* című könyvéről. — *Patek Ferencz*, *Horváth Jenő*: *Diplomáciai történelem. I. kötet. A bécsi kongresszustól a frankfurti szerződésig* című könyvét ismertette megállapítja, hogy a szerző a modern diplomácia történetének nagy munkával készült, gondos történetét adja. — *Balanyi György*, *Palágyi Menyhért*: *Marx és tanítása* tanulmányát ismerteti. Palágyi könyve nem rendszeres életrajz, sem pedig kimerítő tárgyi ismertetés. Azt akarja megmutatni, hogy a korviszonyok állandó befolyása alatt, miként alakult ki Marx egyénisége és hogy a marxizmus mennyiben tekinthető e különös egyéniség reflexének. A történeti és lélektani összefüggések megérzése s megéreztetése sikerült, de annál hiányosabb Marx gazdasági felfogásának ismertetése.

Balanyi György, *Juhász Kálmán*: *A licentiatusi intézmény Magyarországon* című munkáját ismerteti. — *Kossányi Béla*, *Surányi-Unger Tivadar*: *A gazdasági válságok történetének vázlata 1920-ig* című tanulmányáról számol be.

Magyar Tőzsde. 1922. 1. szám. *Tábori Kornél*. *Ismeretlen érdekességek a bécsi titkos levéltárból.* (Széchenyi a magyar közgazdasági élet modernizálásáról.) A titkos levéltárból közli azon titkos actát, a mely 1847. augusztus 22-én »igen titkos« jelzéssel került a császár elé, azzal a világos szándékkal, hogy a magyar ellenzékét és az »önálló gazdasági szervezetekre vonatkozó mozgalmat megbénítsa. Számos adat került elő az udvari levéltárból. A titkos kémjelentések nagy tömege bizonyítja, hogy a bécsi kamarilla, a »Staatskonferenz« mindent megtett közgazdasági életünk elfojtására. Nagyobb jelentőségű a sok bizalmas irat, a mely a szabadságharc után számol be a magyar közgazdaság ellen tett intézkedésekről és viszont a gróf Széchenyi István actiójáról, melyet az osztrák elnyomás ellen indított külföldi lapokban, különösen a Timesban. — 10. szám. *Tábori Kornél*. *Széchenyi István és a Geymüller-fele börze: bűnügy.* A döblingi hagyatéék érdekes képét adja a korabeli pénzügyi katasztróphának, s szószerint közli Széchenyinek báró Geymüller Henrikről, a bukott bankráról vonatkozó nyilatkozatát.

Nemzeti Ujság. 1922. 87. szám. *Váradi Antal*: *Szent Margit szigete.* Margitnak, IV. Béla leányának rövid életrajzát s ezzel kapcsolatban a sziget sorsára vonatkozó adatokat közöl. — *Balassa Imre*: *Tavaszi kőborlás öreg udvarokon és kapukon át.* Budai és pesti régi házakról szóló emlékeket sorol fel.

Neues Pester Journal. 1922. 6. szám. *Die absolutistische Aera*. Berzeviczy munkájának ismertetése — 17. szám. *P. I. Karl XII. von Schweden*. Ballagi Aladár »XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon« című munkáját ismerteti.

Pester Lloyd. 1922. 1. esti szám. *Wertheimer Ede: Venedigs Blüte*. Kretschmayer H., Geschichte Venedigs második kötetének ismertetése. — 24. esti szám. *Br. Kohner Lola: Der Absolutismus in Ungarn*. Kimerítően ismerteti Berzeviczy munkáját. — 24., 35. regg. szám. *Marczali Henrik: Aus Széchenyis Nachlass*. Kivonatok a Széchenyi döblingi iratainak első kötetéből. — 41. regg. szám. *Marczali Henrik: Ein österreichischer Politiker* címmel Heinrich Lammasch. Seine Aufzeichnungen, seine Wirken und seine Politik című munkáját ismerteti. — 52. esti szám. *Warum der Oberste Kriegsrat der Entente geschaffen wurde?* Wright Péter, angol kapitány munkájáról szóló ismertetés, melyben a szerző következők három kérdéssel foglalkozik. A legfelsőbb haditanács megalakítása, a hadjárat terve és a háború befejezése. — 55. regg. szám. *Die Ursachen des militärischen Zusammenbruches der Monarchie* cikk foglalkozik Sréter István, volt honvédmínister »Das Badener Oberkommando im Oktober 1918 und die Auflösung der Armee« művével. Sréter következőkben foglalja össze következtetéseit. A királynak a döntő ütközet előestéjén kiadott s a fronton is kihirdetett manifestuma nemcsak Ausztriát, hanem a hadsereg egységét és a frontot bontotta fel. A magyar területi épséget is megtámadta s ennek következtében előidézte a magyar csapatok azon követelését, hogy hazaszállítassanak. Az október 28-iki távirat, melyben a hadsereg szavazását az államforma tekintetében elrendelte, a Linder-féle rendelet kihirdetése az azonnali fegyverletételre, az ellenségeskedés azonnali megszüntetése a fegyverszünet megvalósulása előtt, tönkretették a hadsereg fegyelmét. A magyar csapatok a hadsereg felbomlásában legkisebb mértékben sem voltak részeseek. A hadsereg felbomlása természetes következménye volt a monarchia megsemmisülésének, a melyért egyedül a badeni Armeoberkommandonak határozatlan-sága felelős. — 59. regg. szám. *Schay Gusztáv: Der grosse Krieg 1914—18* Schwartz hasonló című munkájának tartalmi ismertetése. A munkából az I. és VIII. kötet jelent meg eddig. Az első kötet alapján annak a tárgyalásával foglalkozik, hogy Németország támadó hadjáratra készült. Míg azonban Németország csak békés fejlődését akarta biztosítani, addig ellenfeleinek határozott céljaik voltak. A háború kitöréseért Németországot semmivel sem nagyobb felelősség terheli, mint az entente-ot. Határozottan hibás volt az entente-nak megütközése, hogy Németország megtörte Belgium semleges-ségét. Az entente jóval a háború kitörése előtt tárgyalta Belgiummal, hogy közösen lépjenek fel Németország ellen. — 60. regg. szám. *Singer, Artur: Frauen hinter dem Throne*. Sz. Edme kétkötetes műve alapján a francia királyok szerelmi viszonyairól ír. — 64. regg. szám. *Ludassy Gyula: Graf Fekete*. Gróf Fekete János életrajzi adatait azon alkalommal, hogy Bécsben »Tableau vivant de Vienne« című munkája Klarvill Viktor német fordításában megjelent. Együttal az akkori bécsi életet jellemző részleteket közöl s gróf Fekete újításának terveit ismerteti. — 82. regg. szám. *Marczali Henrik: Aus Széchenyis Nachlass*. A döblingi hagyatéék második kötetete alapján a vezetőgondolatokat akarja összefoglalni.

Pesti Napló. 1922. 35. szám. *Marczali Henrik: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. A Történelmi Társulat által ki-

adott munka ismertetése kapcsán, részleteket közöl az 1848. aug. és szept. és az 1860. márcz. napokból, melyek különösen Széchenyi lelkiállapotát jellemzik.

Politikai Hetiszemle. 1922. 7., 9. szám. *Széchenyi István ismeretlen levele a Lánchíd építése ügyében.* A lánchíd építésének kérdése fölmerülésekor a Hofmann-Maderspach ruszkabányai vasércztelepek bérlői is érdeklődtek az építés munkája iránt és terveket is készítettek. Hoffmann Zakariás gróf Széchenyihez fordult támogatásért, hogy az építés jogát a külföldi pályázókkal szemben ők, mint az ország fiai kapják. Széchenyinek a Hofmannhoz intézett leveléből az tűnik ki, hogy ő több bizalommal volt a külföldiek iránt. Az 1837 december 29-én kelt s rossz németiséggel fogalmazott levél Böck Hugo geologus tulajdonában van s itt a magyar fordítását közli a szerkesztő.

Religio. 1921. II. (befejező) kötet. *Melichár Kálmán: A servus servorum Dei eredete.* A szerző újabb kutatások nyomán kimutatja, hogy az első pápa, a ki címében ezt az alázatossági formulát használta, I. Gergely (590—604) volt, de nyomai már feltalálhatók szent Ágostonnál is. — *Juhász Kálmán: Mikos Ferencz, győri kanonok egyházlátogatása 1698-ban.* A veszprémi püspöki levéltárban lévő, nagyértékű egyháztörténeti adatokban bővelkedő napló adatait, a melyek a pápai fősperességre vonatkoznak, a szerző kimerítően ismerteti.

Szocializmus. 1922. 3. szám. *Stromfeld Artur: Mi okozta a központi hatalmak katonai összeomlását 1918. őszén? Rámutatni szándékozik amaz okokra, melyek a hadsereg összeomlását előidézték.* Vizsgálni akarja, hogy a központi hatalmak fegyverfogható karja — a hadsereg — ok nélkül vagy egyedül saját hibájából mondta-e fel a szolgálatot és így ez a szerv bűnös-e vagy pedig az ő összeomlása természetes következménye volt-e annak, hogy a központi hatalmak egész szerve az 1918. év őszén ellenálló erejét végleg elvesztette. Másodsorban meg akarja világítani, hogy mi idézte elő azokat az okokat, melyeknek a hadsereg összeomlása volt a következménye. Röviden leírván azt, a mit a központi hatalmak népessége, kifelé pedig erejének külső megnyilatkozása — a hadsereg — 52 hónapon keresztül teljesített, arra a következtetésre jut, hogy az erők végleges kimerülése az oka az összeomlásnak, a mely külsőleg a hadsereg fölbomlásában jutott kifejezésre. Minden egyéb megállapítás csak conjuncturális jelszó, mely az igazságnak nem felel meg, — 4. szám. *Braun Róbert: Az abszolutizmus hatvan évvel ezelőtt.* Berzeviczy munkájának kimerítő ismertetése, melyben a könyvet általában nyeregségnek kell tartani irodalmunkra nézve. Egy érdekes korra vonatkozó adatokat tett hozzáférhetővé a nagyközönség számára. A cikk azonban a szerzőt elfogultsággal vádolja még a magyar szereplőkkel szemben is. Szerinte nem történeti távlatból mond ítéletet.

Szózat. 1922. 26. szám. *C. D. S.: A csári család kiirtása.* Wilson adatait közli a Romanov dynastia meggyilkolásáról.

Uj Nemzedék. 1922. 1. szám. *Boros Ferencz: II. Rákóczi Ferencznek a simancasi levéltárban talált levele.* Boros a Szittyai Dénes levéltári kutatásáról ír s közli Rákóczinak 1730. augusztus 26-án kelt levelének Szittyai fordítását, a mely levelben Rákóczi V. Fülöp spanyol királytól Magyarországot érdeklében háború megindítását kéri. — 53. szám. *Gáspár Jenő* Apponyinak nemrég megjelent emlékiratát ismerteti.

Veszprém vármegye. 1922. 19. szám. *Kossuth Lajos levele Stampfel Károlyhoz.* (Collegno al Baraccone. 1880. II. 22.). Kossuth e német levelet abból az alkalomból írta, midőn emigrációs munkájának német kiadására vonatkozó szerződésnek egyik példányát aláírva visszaküldi. A levelet Jánosi József közli saját fordításában.

Világ. 1921. 287. szám. *J. : Az abszolutizmus kora.* Berzeviczy munkájának ismertetése. — 282. szám. *Conrad emlékiratai.* Ferenc Ferdinándnak, a műben közölt egyik levele tartalmával foglalkozik. — 288. szám. *f. g. : A Hötzendorfi* címmel Hötzendorfi Conrad »Aus meiner Dienstzeit« munkáját tartalmilag ismerteti. A mult évben megjelent első kötetben Conrad inkább vádol. A katastropháért azokat teszi felelősekké, a kik nem hallgatták meg, vagy nem fogadták meg eléggé és idejekorán a volt vezérkari főnök szavát. Nagy történeti anyagot halmoz össze, melynél érdekesebb az önarczkép, a melyet magáról rajzol meg. A cikk ez önarczképet néhány vonással reproducálja. — 290. szám. — *f. g. Ecsetvonások Széchenyi portréjához.* Részletek Széchenyi naplójából. — 293. szám. *Széchenyi és a szabadságharcz.* Újabb részletek az 1848-ban vezetett naplókötetből. — 1922. 3. szám. *Gróf Teleki László hátrahagyott iratai* című cikkben a M. N. Múzeum igazgatóságának az iratok sorsára vonatkozó felvilágosítását nyújtja. — 6. szám. *Haynau kora.* Részletek Berzeviczy »Az abszolutizmus kora« című munkájából. — 43. szám. *Ludendorff tette tönkre Németországot.* Delbrück Ludendorffról írt munkájának ismertetése. A könyv verdictje az, hogy Ludendorff indította meg a német forradalmat. — 49. szám. *y. Egy idealista emlékiratai.* Kimerítő és méltányló ismertetése gróf Apponyi emlékiratai első kötetének. — 65. szám. *Régi emigránsok.* (A legszomorúbb magyar könyv). Kertbeny »Namenliste der ungarischen Emigration seit 1849« című mű terjedelmes ismertetése. Kertbeny egy nagyobb műnek alapját akarta lerakni s 2000 magyar emigráns életét foglalta volna magában ; azonban csak az első rész jelent meg, mely pusztán névsort ad. A cikkben néhány emigránsra vonatkozó adatok vannak szemelvényként közölve.

Tárcza.

A váradi káptalan megrontása.

Sok keserőséget szerzett magának is, másoknak is Bunyitay Vincze 1878-ban megjelent: »A váradi káptalan legyilkoltatásának hagyománya« cz. értekezésével.¹

Azt akarta Bunyitay ez értekezésével bebizonyítani s azért szedette ez állítását ritkított betűkkel, hogy a magyar sohasem volt fanatikus s a mint a magyarok története nem ismer siciliai vecsernyét vagy párisi vérmenyegzőt, akként nem ismer (kanonokot legyilkoló) váradi virágvasárnapot sem.

Ha elgondoljuk, hogy Bunyitay 1878-ig sohasem él nagyvárosokban; ha tudjuk, hogy 1863-tól 1880-ig távol a világtól, távol a háborúk színhelyétől csendes városkában és faluban plébánoskodott, meg tudjuk érteni, hogyan alakult elméjében fent idézett állítása s miért igyekezett adatait annak bebizonyítására csoportosítani.

De mi, a kik keresztül éltük a világháborút, a kik láttuk az 1918 októberi forradalmat, a kik végigszenvedtük a proletár-diktatura borzalmait, nem ringathatjuk bele magunkat holmi ideális szép állapotokból szőtt álmokba, hanem úgy kell vennünk a magyar embert is, a milyen a többi ember, gyengének, félrevezethetőnek, és ha sokaságba egybeverődik, akkor erőszakosnak, s ha kell, vérengzőnek.

Bunyitay idézett értekezésében azért tagadta a váradi káptalan legyilkoltatását, mert számos egykorú író, mint pl. Verancsics Antal, Forgách Ferencz, később pedig Istvánffy Miklós, Pázmány Péter nem emlékeznek meg róla.

Erre könnyű azt felelni: Dormientes testes adhibes! Ha az események tengeréből valaki valamit kihagy, az nem bizonyít semmit.

Később Bunyitay maga is érezte bizonyításának gyarlóságát s azért 1883—84-ben megjelent nagy művében azért tartja lehetetlennek a váradi káptalan 1566-iki legyilkolását, mert a székeskáptalan tagjai a váradi vár elfoglalása miatt

¹ Századok. 1878. 577—84. Az említett keserőség megnyilatkozott 1893-ban, Bunyitay Vincze kanonoki beiktatása alkalmával is és a beiktató kanonok, Winterhalter Antal, felhívta Bunyitayt, hogy a váradi káptalan érdemkoszorújából kivett legbecesebb ékkövet továbbra is kutassa és találja fel.

már 1557-ben elszéledének és 1566-ban Ferdinánd király birodalmában éltek, a hiteleshelyi teendőket pedig 1557-től kezdve a Szent István-káptalan végezte.¹

Ez utóbbi állítása is csak részben volt igaz !

1896-ban már maga Bunyitay is kénytelen volt belátni s megírni, »hogy a székeskáptalan mint hiteleshely 1560-ban, de még 1563-ban és 1564-ben is működik«, tehát »néhány tagjai mégis megmaradtak Váradon, vagy az ostrom után visszatértek oda«.²

Még ez is csak fél bevallása volt az igazságnak !

Az igazság az, hogy a váradi káptalan 1556 augusztus 12 és szeptember 12 közt abban a rettentő fájdalmas döntésben, megmaradjanak-e Ferdinánd király hűségében vagy elfogadják-e fejedelmüknek a török szultán követelésére János Zsigmondot? két részre szakadt.

Az egyik rész hű maradt Ferdinánd királyhoz s elment az 1556 augusztus 26-án kinevezett új püspököt, Forgách Ferenczet (a későbbi történetíró) üdvözölni. A másik rész azonban Bihar megye nemeseivel együtt átállott János Zsigmond pártjára. Magam is láttam és olvastam a Perényi-családnak levéltárában³ négy olyan oklevelet, a melyeket a váradi székeskáptalan 1557 május és június hónapjaiban állított ki, tehát rögtön azután, hogy a Ferdinánd-pártiak a nagyváradi várat kénytelenek voltak az éhség miatt a János Zsigmond-pártiaknak átadni (1557 április 10.).⁴

Világos ebből, hogy a székeskáptalan egy része a katolikus vallás érdekében a maradásra határozta el magát. Ez igyekezett a János Zsigmond-pártiakkal megegyezni s ezek hajlandók voltak őket legalább is egy időre tűrni, mert a káptalanra, mint a közjegyzői, hiteles helyi teendők végzőjére szükség volt.

A Perényi-levéltárban levő négy oklevél végén nincsenek felsorolva, mint az azelőtt szokásban volt, az oszlopos kanonokok (canonici columnares) s így csak azt tudjuk meg belőlük, hogy 1557-ben az egyik, hivatalos kiküldetésben járó kanonokot Orosházi Andrásnak hívták.

Hogy ez alkalommal miért nem írta oda a káptalani jegyző az oszloposkanonokok neveit, azt nagyon könnyen

¹ A váradi püspökség története. I. 425., 428., II. 215.

² Schematismus historicus cleri dioecesis M. Varad. lat. Nagy-Várad. 1896. 20. l.

³ Budapesten a Nemzeti Múzeumban elhelyezve.

⁴ Biharvármegyei régészeti egylet évkönyve. 1897. 28—29. Zsák A. értekezése.

kitalálhatjuk. Zabergyei Mátyás püspök 1556 augusztus 12-én meghalt, utódja azonban augusztus 26-án már ki volt nevezve. Az új püspök köszöntésére és azért, hogy Ferdinánd királytól mielőbb gyors segítséget kapjanak, természetesen az előkelőbb kanonokok mentek el. Ezek között voltak nevezetesen: Ilosvay István, a nagyprépost, Mucsai Pál, az olvasókanonok, Kamonczy Gergely, az éneklőkanonok (később csornai prépost), Szegedi Gergely, a volt bihari főesperes, Derecskei Török János, a volt dékán-kanonok, Bolcsi Torday Péter (később pannonhalmi apát), Garai Pál és Túri János kanonokok. A három első oszloposkanonok 1557 április 10 után nem akart vagy nem is mert visszajönni Váradra, János Zsigmond fejedelemségébe, az ő párthívei közé. Viszont ezek nem akarták őket valóságos kanonokoknak elismerni, míg távol voltak s így egyszerűen nem iratták oda az oklevelek végére a nevüket.

Ámde a váradi székeskáptalan századok óta 24 kanonokból állott. Nincs ok arra gondolni, hogy Fráter György vagy Zabergyei Mátyás püspökök idejében a kanonokok számát leszállították volna, hiszen 1557-ig a székeskáptalan birtokai, jövedelmei mind érintetlenül maradtak s a kanonokokra az istentisztelet szorgalmas végzése és a hiteleshelyi teendők szaporodása miatt szükség volt. Még csak adórovóknak is kirendelték őket.

Tehát, ha el is ment, mint fentebb kimutattuk, nyolcz kanonok, itt kellett maradnia tizenhatnak. Még ha azt is feltesszük, hogy esetleg még egypáran elmentek, vagy időközben meghaltak, akkor is Váradon kellett maradnia tízket-tizenkettőnek.

Az ittmaradtak közül név szerint felsorolhatjuk Ujlaki Mátét, az örkanonokot és Bölcsi Mihályt. Ezek 1557 július 17-én személyesen ott voltak a váradi székesegyház sekrestyéjében s tanuskodtak azon szomorú eseményről, hogy a székesegyház kincseit Varkucs Tamás bihari főispán és várkormányzó összeiratta.¹

Ezenkívül egvéb adatokból megállapítható, hogy itt maradtak Nyárádi Demeter, Garai Márton, Veres István, Orosházi András, Mindszenti András, az iskolaigazgató, Beleszi Bálint, a helyettes éneklőkanonok és Kanizsai János.²

¹ A nagyváradi I. sz. káptalan magánlevéltára c. 19. és fasc. XIII. no. 5.

² Keresztúry: Descriptio episcopatus et capituli M. Varadiensis. I. 247. Bunyitay i. m. 181—88. Perényi-levéltár a Nemzeti Múzeumban. Városok és várak számadása. Eger vára. U. o.

Jó ideig úgy látszott, hogy helyesen cselekedtek azok, a kik itt maradtak s a katolikus vallás érdekeit itt védelmezték. Petrovich Péter, Kendy Ferencz, Kendy Antal és Bebek Ferencz halála után (Petrovich meghalt 1557 október 13-án, a többiek 1558 szeptember 1-én) a katolikusok üldözése alábbhagyott. Izabella királyné a katolikus Somlyai Báthory Andrást tette meg udvarmesterévé¹ s a mi a váradi katolikusokra nézve még örvendetesebb volt, 1560 május 1 előtt a fejedelem Varkucs Tamást, a templomromboló főispánt is felmentette a váradi várkormányzóság és a bihari főispánság alól, helyébe pedig a tetőtől-talpig becsületes, szívből-lélekből katolikus Báthory Istvánt, a későbbi fejedelmet tette várkormányzóvá és főispánná.²

Igy azután az itt maradt kanonokok 1565-ig nyugodtan végezhatték teendőiket. Sikerült a püspöki joghatóság és kormányzás kérdését is ideiglenesen megoldani. Megválasztották Mindszenti Andrást, kanonoktársukat, káptalani helytartóvá s ő mint ilyen, a püspök akadályoztatása miatt jogosan kormányozhatta a Bihar megyében maradt katolikus papokat és híveket.³

Magában a fejedelmi udvarban is akkor még annyira biztosra vették a váradi székeskáptalan fennmaradását, hogy a fejedelmi kancellária igazgatója, Mihályi Csák Mihály (vagy mint Erdélyben nevezték Csáki Mihály, volt erdélyi kanonok) nagykesőn értesülvén Ilosvay István székeskáptalani nagyprépostnak 1559 november 15 táján Pozsonyban bekövetkezett haláláról, 1560 augusztus 20-án kinevezte magát ifjú fejedelme által nagyváradi nagyprépostnak. Azonban, sajnós, ő csak a nagyprépostsági javadalmat, nevezetesen a váradi piac téren levő nagyprépostsági házat, az Omlás, Napfény, Lencsés, Ablakos és Nádas hegyoldalakon levő 7 darab szőlőt és Kis-Ürögd falut foglalhatta le ekként magának, ő maga azonban továbbra is ott maradt a fejedelmi udvarban kancellárnak.⁴

Váradon tehát az egyházmegye ügyeit továbbra is Mindszenti András vezette. Ő pedig nem csupán az iskolában és a kormányzás terén igyekezett a katolikus vallást meg-

¹ Veress E.: Izabella királyné. 467.

² Bunyitay jegyzete az Országos Levéltárból. Gyulafehérvári rész. Bihar. I. 34.

³ Bunyitay i. m. II. 185. és ugyancsak Bunyitay jegyzete a pozsonyi hiteleshelyi levéltárból. Formularia Antiqua. A. A. 256.

⁴ Gróf Csáky-levéltár. Cassovien. Fasc. 337, 2. 3. A Nemzeti Múzeumban, Budapesten.

védni, hanem fellépett a szószékre is és kora hittudományának színvonalán álló szentbeszédeivel lelkesítette, állhatatoságra serkentette a Váradon maradt katolikusokat.

Egyszerű, de nyomatékosan szóló bizonyítéka ennek az az ujjnyi vastag, fatáblákba kötött kézirat, a melyet ma a budapesti egyetemi könyvtárban : Manuscripta. A. nr. 182. jelzés alatt kegyelettel őriznek. Mindszenti András Nagy-Váradon 1563-ban pünkösöd ünnepe után eső első vasárnaptól újévig mondott szentbeszédeinek fogalmazványait (Sermones a Dominica prima aestatis usque ad Circumcisionem) tartalmazza e kézirat. A szentbeszédek nincsenek egészen kidolgozva, csak a tételek felosztására és a bizonyítékokul szolgáló igazságok felsorolására szorítkozik, mert hiszen a beszédeket nem latinul, hanem magyarul mondotta el. Azért írja utolsó szentbeszéd-vázlata végén »In hiis rapsodys, pie lector, non est quod Tullianam facundiam quaeras. Fidelibus, si non possunt latine, sufficit christiane loqui. Interim vale«. (Fol. 1986.) Hogy csakugyan Nagy-Váradon írta e művét, az a lap szélére, vagy egy-egy beszéde végére odavetett megjegyzéseiből bőven kitűnik. Ilyenek : »Waradini 1563 (Fol. 1396), »Waradini 1563. Andreas Myndzentyh canonicus Waradiensis« (Fol. 173), »Andreas Myndzentyh. Waradini 1563, ingenti labore« (Fol. 189), Andreas Myndzentyh Waradini« (Fol. 1896). Részletesen eddig senki sem vizsgálta meg e szentbeszéd-vázlatokat, pedig irodalomtörténeti szempontból nagyon érdekes lenne azokból egy-kettőt kinyomtatni, hogy megállapítható legyen, haladt-e a katolikus egyházi szónoklat Temesvári Pelbárttól (1504) Mindszenti Andrásig (1563) és mennyit ?

Ily lelkes vezetők példájára, Báthory István pártfogása mellett nem csupán a székeskáptalan tagjai maradtak itt, hanem itt maradtak a váradvelencei utcán a Klára-szűzek, Szentjánoson a volt apátsági épületben a Margitszigetről 1541-ben odamenekült Domonkos-rendű apácák, Fugyivársárhelyen a pálosok, sőt bár csekély számmal, visszajöttek a Ferencz-rendű és Domonkos-rendű férfiszereztesek. Az apácák annyira reménykedtek, hogy elkezdték 1557-ben jogtalanul elvett ingatlanaikat visszaváltogatni.¹

1560 után a váradi káptalan visszatért régi szokásához és nevezetesebb kiadványainak végére kezdte följegyeztetni, ha nem is az oszlopos-, legalább azon kanonokoknak nevét,

¹ Becsky-levéltár a budapesti Nemzeti Múzeumban. 1563—65. évek.

a kik az oklevél megpecsételésekor jelen voltak. Itt Nagy-Váradon a biharmegyei és nagyváradi múzeumban őrizzük a Bölöni-levéltár 1567-iki oklevelét s ebben át van írva a váradi székeskáptalannak 1565-iki kiadványa a berettyóújfalusi és mezőfalvi birtokok átadásáról. Ennek a végén világosan olvasható ez: »Presentibus dominis et magistris Stephano Paly, Martino Garay, Elia Tolkanyo, Thomo Zenthleorinczy, Michaele Beolchy ac aliis concanonicis«.

Ezen 1557—66. években Váradon maradt kanonokok igyekeztek fenntartani a káptalannak jogait a török hódoltságban fekvő birtokaihoz is. E végből 1561-ben egymás után kétszer is (január 15-én és január 23-án) átíraták a helybeli Szent István-káptalannal Farkas Bálint püspöknek 1495-iki végrendeletét a pestmegyei Lőrinczi, Kerepes, Szada és Veresegyháza falvak ajándékozásáról.¹ Ez átíratok egyikét azután eljuttatták Egerbe szorult volt kartársaiknak, Szegedi Gergelynek és Túri Jánosnak. Ezek pedig ez átírat segítségével bizonyították a káptalannak a falvakhoz való jogát és ekként igyekeztek e falvak jövedelmét az ezt beszedő, töröknek hódolt területen is megforduló egri vitézektől visszaszerezni.² Biztosság okáért a kapott átíratot az egri káptalannal 1561 április 8-án ők is lemasoltatták és hitelesítették.³

A pestmegyei s 1560-ban már török hódoltságban fekvő birtokokon kívül a török markában voltak még a régen zaránd-, most aradmegyei Kisjenő, az Ágya közelében fekvő Erdős-Bernót és a Maroson túl (hajdan csanád-, most temesmegyei) Nagyfalva szintén káptalani birtokok. Ezekről a jövedelmet csak a gyulai várban lakó, az 1552—66. években Ferdinánd királynak szolgáló katonák hajthatták be. 1562-ben Gyulai Gaál András, volt királyi adórovó és békésmegyei országgyűlési követ, hogy a káptalannak segítségére legyen, 1562-ben Nagy-Váradra jött s itt vállalkozott, hogy a székeskáptalannak ezen veszendőbe indult birtokainak jövedelméből valamit megment. A káptalan nevében tehát Mindszenti András és Pályi István kanonokok megjelentek a Szent István-káptalan előtt s beleegyeztek, hogy Gaál András szerezze vissza e birtokokat a jogtalanul birlalóktól (1561-ben pl. Erdős-Bernót Jász Lukács gyulai várnagy és Köblös György kezén volt) s azután fáradsága, költsége fejében hat évig használja, hat év múlva pedig adja vissza a káptalannak.

¹ Keresztúry i. m. 259. Bunyitay i. m. II. 187.

² Budapesti Országos Levéltár. Acta ecclesiastica irregistrata asc. 75.

³ Váradi káptalan magánlevéltára. Fasc. XLI. 11.

Ez is mutatja, hogy a váradi székeskáptalan Báthory István várkormányzósága idején bízott abban, hogy fenntarthatja magát még hosszú ideig s végezheti kötelességeit.

De már 1564-ben és 1565-ben olyanok részéről érte súlyos csapás a székeskáptalant, a kik Szent László ez alkotását inkább védelmezni voltak hivatva, mint pusztulásra juttatni.

1563-ban Lengyelországból Gyulafehérvárra költözött Blandrata György orvos és egyúttal nagy hitújító. Ez csakhamar rávette az ingatag, ifjú és már akkor nyavalyatörésben szenvedő fejedelmet, hogy az evangélikus (lutheránus) vallásra térjen át. Egy alkalommal vadászatra küldték ki a Báthory testvéreket a fejedelmi udvarból s az alatt a fejedelem két szín alatt áldozván és az evangélikus főpaphoz járulván, nyiltan elszakadt a katolikusoktól.¹ Vele együtt lett evangélikussá Csák Mihály, a kancellár és egyúttal váradi nagyrepost 1564-ben. A fejedelmi udvarban nagyon járatos Gromo András 1565 június végén nyiltan írja Csák Mihályról, hogy ő »a lutheránusok pártfogója«² s az 1564-iki erdélyi vallásügyi határozatokon is meglátszik, hogy a kancellár már szakított a katolikus vallással.

A másik nagy úr, a kinek részéről végzetes csapás érte a váradi székeskáptalant, volt Miksa magyar király.

1564 őszén újra háború tört ki Miksa király és János Zsigmond között. János Zsigmond serege kezdette, de Miksa hirtelenében erős sereget gyűjtött s ez 1565 elején bevette Tokajt, Szatmárt, Nagybányát és Erdődöt. Nyitva állott az út Erdélybe. János Zsigmond erre annyira megijedt, hogy 1565 márczius 7-én békét kért. Megbizottai Miksa hadvezérével, Schwendi Lázárral e hó közepén Szatmárt már bizonyos békepontokban meg is egyeztek. 1565 márczius 24-én tehát János Zsigmond fejedelem Báthory Istvánt, a váradi vár kormányzóját ünnepies követként Bécsbe küldötte, hogy Miksa királylyal a békét végleg megkösse.

De alig indult el Báthory bécsi útjára, megjött Konstantinápolyból Gyulafehérvárra Kornyi Békés Gáspár tele felengző reményekkel és erős bizakodással a török segítségről. E Békés Gáspár előbb a kálvinista Petrovich Péter udvari embere és mind a politikában, mind a vallásügyekben annak követője volt. E tagadhatatlanul nagyesszű és ékesszólású

¹ Possevino: Transilvania. Kiadta dr. Veress E. Budapest, 1913. 94 l.

² Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde. Neue Folge. II. Kronstadt, 1855. 3—74. Hunfalvy: Az oláhok története. II. LIII.

férfiú Báthory távollétében azonnal levette az ingatag, ifjú fejedelmet lábáról. Rábírta, hogy térjen át a református (kálvinista) vallásra, vegye magához Dávid Ferenczet udvari papjául, főleg pedig rábírta, hogy vonja vissza Báthorytól az első utasítást és új, a Schwendivel már megállapított békepontokkal ellenkező követelések előterjesztésére kényszerítse. 1565 április 24-én tehát új utasítást dolgoztak ki az erdélyi kancellárián Báthory számára s azzal a szigorú parancscsal küldötték meg neki, hogy ezt és ne az elsőt terjeszse a császári és királyi udvar elé.

Báthory, bár fájdalommal, végrehajtotta fejedelme második parancsát s e miatt Miksa király úgy megharagudott reá, hogy 1565 június 5-én a nemzetközi jog ellenére Báthory Istvánt fogságba tette és harmadfélévig fogságban tartotta.¹

Oda volt tehát a váradi katolikusok hatalmas pártfogója és oltalmazója.

Pedig Erdély felől nemsokára szörnyű veszedelem közelgetett.

Az erdélyi kálvinisták (reformátusok) még tele levén rajongással s az első támadók türelmetlenségével 1564 májusban rátámadtak a gyulafehérvári székesegyházra s onnan az oltárokat, szentképeket kihányták, a katolikus papokat pedig a városból elkergették. Gromo a fejedelmet megtegeti, hogy nem akadályozhatta meg e vad rombolást, mert ő akkor már Kolozsvárt tartott gyűlést s így Csák Mihály és Blandrata György voltak a rombolásnak főokai,² de hát, ha a fejedelem maga nem örült volna e cselekedetnek, nem jutalmazta volna meg, hanem ellenkezőleg elűzte volna a főtanácsosokat.

Június közepén János Zsigmond seregével Nagy-Váradra érkezett, mert Biharmegye nyugati részén akart egyesülni a segítségére jövő török csapatokkal. Itt védelmet kértek tőle a katolikusok s figyelmeztették, hogy ha nem gondoskodik, Szent László sírja veszedelemben forog. De jöttek a kálvinisták is fejszékkel fölfegyverkezve, hogy az oltárokat összetörjék és kihányják. Gromo állítása szerint a fejedelem fölfegyverkezett, lóra ült és úgy verte széjjel az őrjögő sokaságot.³

¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Budapest, 1872. II. k. 244—248. Possevino: Transilvania. 98. Szalay: Magyarország története. IV. 336. Szádeczky Lajos: Békés Gáspár. 10.

² Archiv d. Vereins f. s. Landeskunde. II. 20 l. V. ö. Erdély történelmi adatok. I. 22. Az évszám 1564 hibás, 1565 helyett.

³ U. o. 9.

De azután legalább is június 17-én János Zsigmond seregével együtt elment Váradról (június 23-án már Erdődöt fogta ostrom alá) s így azután 1565 június 22-én mégis csak bekövetkezett a váradiakra nézve legborzasztóbb, soha nem várt támadás Szent László sírja ellen. Egy csapat félrevezetett, a hitújítóktól a szentek tisztelete ellen felizgatott fegyveres ember berontott a székesegyházba, feltörte a lerombolta ott Szent Lászlónak márványkoporsóját, kihányta és szétszórta onnan a szent királynak csontjait. Már csak művészettörténeti szempontból is örökké sajnálandó rémtett volt ez! De ellenállni senki sem mert, nem is tudott. Csak Szegedi Benedek, a Szent István-káptalan kanonokja tudott egy darabot a félrelökött ereklyékből elrejtetni s utóbb Ecsedbe, Báthory Andrásához küldeni.¹

Ez eseményből nem sejtették, hanem tudhatták a váradi kanonokok, mi vár rájuk.

1566 elején híre jött, hogy a nyáron újra háború lesz és Szulejmán török szultán maga jön János Zsigmondot megsegíteni. Az erdélyi fejedelemnek e hadjáratra újra pénz kellett s e végből márczius 10-re Tordára országgyűlést hirdetett. Ott az erdélyi rendek meg is szavazták neki az adót, de a hitújítók, mivel ők voltak ott túlnyomó többségben, odafordították a fejedelem figyelmét a váradi káptalan még megmaradt kis birtokára. Ezzel azután, utolsó pontként kicsikarták tőle a következő határozatot:

»Végezetül, miért hogy az úr Istennek jóvoltából az evangéliomnak világosságát az ő felsége birodalmába mindenütt felgerjesztötte és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anya szent egyházból kitisztíttassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy afféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudománhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazíttassanak.

Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő vérágvásárnapot hagyta, kik, ha meg akarnak térni, házakban, szőlőjökben, marhájokban, jószágoktól elválva, kiket ő felsége magának akar tartani, békességgel megmaradhatnak; ha pedig az Istennek ígéjét nem akarják venni, személyekben marhájokkal egyetemben valahova akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak.«²

Mennyire kapott János Zsigmond e határozaton, mu-

¹ Podhraczký József: Szent László tetemeinek históriája. 44.

² Szilágyi S.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II. 362-3.

tatja, hogy a kitűzött határnapot, április 7-ét meg sem várva, a váradi káptalannak irázi birtokát már márczius 26-án elvette és híveinek Keresszegi Csáky Miklósnak és Dénesnek ajándékozta.¹ Hasonlóképp tett a Szent István-káptalan kőrösszegi birtokával.²

A fejedelem részéről tehát kegyelemre, halasztásra nem számíthattak.

S kik voltak azok, a kiket 1566 április 7-én azon nehéz választás elé állítottak, hogy vagy házukat vagy hitöket el kell hagyniok?

A váradi székeskáptalan tagjai voltak 1566 április elején: Mindszenti András, a káptalani helytartó, Beleszi Bálint, az éneklőkanonok, Garai Márton, Szentlőrinczi Tamás, Nyárády Demeter, egyúttal a Szent István-káptalan prépostja, Pályi István, Tolkán Illés, Bölcsi Mihály, Kanizsai János.

Ugyanekkor a Szent István-káptalan kanonokjai voltak a már említett Nyárády Demeter préposton kívül Szegedi Benedek, Babolcsai György, Esztergomi Bonaventura, Vásárhelyi Mátyás, Érsekapáti Kristóf.³

Már most az a kérdés, mi történhetett ezekkel április 7-én, vagyis 1566-nak virágvasárnapján?

Erre nézve két vélemény volt eddig.

Az elsőt Gánóczy Antal váradi kanonok jegyezte föl 1776-ban s e szerint, midőn a kanonokok a virágvasárnap körmenet alkalmával a vár kapujához értek, a várórség megkérdezte őket, be akarják-e venni az Isten ígését, azaz elhagyják-e a katolikus vallást? Mivel pedig ezt Rédey Ferencz prépost kivételével a többiek mind megtagadták, meggyilkolták őket és holttesteiket a vár árkába dobták.

A másik volt Bunyitay Vincze 1878-iki véleménye s e szerint a kanonokoknak semmi bajuk se történt.

Mint rendesen, ez esetben is a két homlokegyenest ellenkező vélemény közt a középben van az igazság.

A Gánóczytól feljegyzett vélemény nem igaz, mert 1566-ban a váradi székeskáptalannak nem Rédey Ferencz volt a prépostja, hanem, mint fent kimutattuk, Csák Mihály. Ez pedig már 1564-ben elpártolt a katolikus vallástól s így

¹ Fejér: Codicillus iurium eccl. cath. 95 l.

² U. o.

³ Ezek fordulnak elő a káptalannak 1566 április 2-án, tehát a törvény végrehajtása előtt 5 nappal kiállított oklevelében. Bunyitay i. m. II. 215. Németi Tamás, a ki a Becsky-levéltár adatai szerint 1561-ben székeskáptalani kanonok volt, Váradon tartózkodott-e 1566-ban, bizonytalan.

1566-ban, virágvasárnapkor nem kellett őt kérdőre vonni. Az sem való, hogy a többi kanonokokat mind egyszerre leölték volna, mert kétségtelen, hogy a székeskáptalan előlirt négy tagja (Mindszenti András, Beleszi Bálint, Garai Márton és Szentlőrinczi Tamás) nem haltak meg 1566-ban, hanem Nagyszombatba és Pozsonyba menekültek. Közülök Beleszi Bálint már 1566 november 28-án, Garai Márton és Mindszenti 1567-ben esztergomi kanonokok lettek, Szentlőrinczi Tamás pedig 1568-ban a pozsonyi káptalanban kapott helyet.

A Szent István-káptalan tagjaira se lehet mondani, hogy azokat ölték meg mind, mert ezek közül Vásárhelyi Mátyás 1566 november 26-án esztergomi, Babolcsai György 1571-ben pozsonyi kanonokok lettek.¹ Tehát túléltek 1566 virágvasárnapját.

Biztosan tudjuk, hogy túlélte még másik kettő is: Kanizsai János a székeskáptalanból és Érsekapáti Kristóf a Szent István-káptalanból. Ezek — sajnos — nem állották ki a tűzpróbát, hitehagyottak lettek s jutalmul az erdélyiek mindjárt requisitor névvel a levéltárak igazgatóivá tették őket.²

De még is hat kanonok van olyan, a kinek neve egyszerre nyomtalanul eltűnik az egykorú iratokból! Ezek: Nyárády Demeter, Pályi István, Tolkán Illés és Bölcsi Mihály a székeskáptalanból, Szegedi Benedek és Esztergomi Bonaventura a Szent István-káptalanból.

Ezt az eltűnést nem lehet azzal elütni, hogy öreg emberek voltak, meghaltak vagy nem kaptak alkalmazást. Nem voltak öregek, mert azok már 1557-ben félrevonultak s a hiteleshelyi teendőket ebben az időben csak jó erőben levő emberek végezheték. Alkalmazást pedig vagy az esztergomi vagy az egri megyében biztosan kaptak volna, hiszen 1566-ban a katolikus hitért tűrő s küzdő papoknak már szörnyű szűke volt Magyarországon!

Ez a hat kanonok tehát itt szenvedett s itt halt meg Váradon az ő katolikus hitéért.

Tanunk erre maga az erdélyi országgyűlés! Az 1566-iki szentandrásnapi országgyűlés 19-ik czikkelye világosan mondja ezt: »Ez is végeztetett egyenlő akarattal, hogy a váradi káptalan helyébe, mert hogy azok megrontattanak az ő bálványozásoknak okáért«, Erdélyországnak módjához képest

¹ Kollányi: Esztergomi kanonokok. 173—174. Bunyitay jegyzetei a pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárából. Form. Antiqua. A. A. 67, 84, 168.

² Erdélyi Orsz. Emlékek. II.

tartassék más két pap (Kanisai János és Fóris pap), kik most is ugyanott Váradon vannak.«¹

Világos ebből, hogy az 1566 márczius 10-iki országgyűlés rendelkezésének végrehajtásakor erőszakoskodás történt, még pedig a kanonokoknak hitükhöz való ragaszkodása miatt. A részletekre nézve szükséges volna egypár őszinte szemtanu elbeszélése, de a földologra, a megrontásra nézve nincs szükség más tanura. *Propria fassio mille testes!*

1566 virágvasárnapján tehát a prédára éhes, vallási gyűlölettől is izzó, felelőtlen sokaság, mint annyszor máskor, Váradon is túllépte a törvény határait s azoknak a kanonokoknak a házait, a kik nem tettek eleget az erdélyi országgyűlés kívánságának, megrohanta s egyeseket közülök úgy megvert, hogy azok, ha nem is rögtön, később a verésbe belehaltak.

Hogy ilyen dolog történt, azon csak az csodálkozhatik, a ki soha bele se tekintett a XVI. század vallási veszekedéseinek, örjögéseinek történetébe. Hogy itt Váradon mekkora gyűlölettel állottak szemben a vallási pártok, azt az idegen és pártatlan Gromo András e szavakkal jelzi 1565-ben: »E várost különböző vallásfelekezettek lakják, de mégis fenntartja magát itt a katolikus vallás. Ezt azonban annyi támadás éri, hogy én fel nem foghatom, mint látható itt még most is a katolikus vallásnak jele és nyoma.«²

Ennyi az, a mi a váradi káptalan megrontásáról a mai kutatások szerint megállapítható.

Dr. Karácsonyi János.

Dr. Wertner Mór †. (1849—1921.)

Az igazságtalan békeszerződés által tőlünk elszakítva dőlt ki a mult év június havában az élők sorából genealogiai irodalmunk egyik leglelkesebb és legtermékenyebb munkása, dr. Wertner Mór. Kevesen voltak, kik oklevéltárainkat annyit forgatták, annyira ismerték volna, mint ő, s talán senki sem volt annyira jártas a középkori magyar genealogiában, mint ez a szegény falusi orvos, ki a megélhetés gondjai között, s a tudományos központoktól elszakítva is bámulatos terjedelmű s a maga nemében pártatlan munkásságot tudott kifejteni. Hivatásából kifolyólag eleinte orvostörténelemmel foglalkozott, később azonban egyéb történelmi problémák, főleg a genealogia felé fordult érdeklődése. Szenvedélylyel vetette rá magát oklevéltáraink genealogiai

¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II. 327.

² Archiv des Vereins f. s. Landeskunde. II. 9—10. l.

vonatkozásainak addigelé elhanyagolt kiaknázására s szinte lihetetlen bőségben kerültek ki tolla alól kisebb-nagyobb dolgozatai. 1884 óta alig múlt el év, hogy a *Századokat*, sőt még inkább a *Turul*-t néhány cikkel ne gazdagította volna. E mellett dolgozott a bécsi *Adler*-be, a *Történelmi Tár*-ba, az *Erdélyi Múzeumba* stb. Tudományos hírnevét főleg *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* című, 1891—92-ben megjelent kétkötetes munkájával alapította meg, melyben kifejtve az okleveleinkben előforduló »*de genere*« kitétel értelmét, először állította össze az ilyen nemzetségekből (genus) származó családokat és birtokaikat. E munka dr. Karácsonyi János ugyanily című, háromkötetes művének megjelenése óta ugyan már meghaladottnak tekinthető; az úttörés érdeme azonban Wertner illeti. Nagyobb, s ma is nélkülözhetetlen kézikönyvül szolgáló munkái még: *A középkori désláv uralkodók genealogiai története* (1891.) s *Az Árpádok családi története* (1892). A dr. Csánki Dezső szerkesztésében megjelent »*Árpádok és az Árpádok*« című díszmunkában is Wertner tollából került ki az *Árpád nemzetsége* című fejezet. Igen becsesek Árpád-kori archontologiai összeállításai is, melyek a Történelmi Tár különböző évfolyamaiban láttak napvilágot. Összefoglalva irodalmi működését, Wertner tudományos megállapításai — a min az adott körülmények között nem is csodálkozhatunk — nem mindig hibátlanok s kritikai ellenőrzésre szorulnak ugyan, egészben véve azonban munkái alapvető jelentőséggel bírnak s mint ilyenek biztosítják emlékének fennmaradását.

Szilády Áron †. (1837—1922.)

Márczius hóban a halasi kálvinista paplakban örökre lezárta szemeit egy 85 éves öreg ember: Szilády Áron. A mult évben töltötte be akadémiai tagságának hatvanadik évfordulóját. Hatvan év nyomot hagy egy nemzet történetében is. Hatvan év a közpályán kiváltságos kegyelem. A tudományban sem jelentőség nélkül való! Szilády együtt dolgozott a nagy úttörőkkel: a magyar irodalomtörténet klasszikusaival: Toldi Ferenczcel, Gyulai Pállal, Arany Jánossal. Nevét nem csupán a kortársi viszonyi kapcsolja hozzájuk, hanem munkásságának értéke is. Tevékenysége kiterjedt az orientális tudományok, a történetírás, az irodalomtörténet, a folklóre és a nyelvészet körére. 24 éves volt, a mikor az Akadémia tagjává választotta 1861 december 20-án előlegül, de annak jutalmául is, hogy bemutatta a Török-magyar-kori Történelmi Emlékek első kötetét az Akadémiának. Azóta ez a gyűjtemény, melynek másik szerkesztője Szilágyi Sándor volt, kilencz kötetre nőtt föl. Nem állítjuk, hogy három — vagy

négyennyi kötet is kimerítené a hódoltság történetének forrásanyagát, — de jelentőségben ez a kilencz kötet mégis csak alkalmas alap lesz egyszer a hódoltsági történet részletes feldolgozásához. E vállalkozásban Szilády feladata a töröknyelvű forrásanyag lefordítása volt. Bejárta a duna-tiszaközi városok levéltárait, felkutatta a magánosok kezében és néhány közgyűjteményben levő török írásokat, több százra menő számban! — és lefordította azokat. Történetírásunk ma is adós még azzal a feladattal, hogy a magyarországi hódoltság történetét a török nyelvű kútfőket is kellően felhasználva világítsa meg. Azonban az alapok le vannak rakva. Egy nemzet tudományos irodalmában sincs annyi török forrás — író és okleveles anyag — lefordítva mint magyar nyelven. Sziládyn kívül másoknak is részük van a fordítói munkában: Repiczky, Eberl, Lugossy, Velics, Karácson nevei sorakoznak föl önkéntelenül és Thúry Józsefé, a ki szintén ott nyugszik Sziládytól nem messze a halasi temetőben, de Sziládyé a nagyobbik rész a végzett munkából s így jelentősége is a *végzett munka szerint foglalja el a maga helyét*. A tervet, a melyet 1868-ban maga elé tűzött, érdemes emlékezetünkben tartanunk; ismeretes, hogy Behrnauer Walther bécsi tanár egy sereg török oklevelet fordított le németre a magyar Akadémia megbízásából a bécsi Hofbibliothek kézírataiból. E fordítás abban maradt, mivel szakemberek Behrnauer fordítását hibásnak találták. Szilády tervbe vette e fordításoknak — az eredetiekkel való egybevetése után — átvizsgálását, de sajnos, a munkálat abbamaradt, s a *Török-magyarkori* Okmánytárba a Behrnauer-féle fordítások javításai nem kerültek bele. Hasonlóképp nem valósult meg Sziládynak az a terve sem, hogy a Hofbibliothek töröknyelvű anyagát — 113 kötetet vett számba — feldolgozza. A *Török-magyarkori* Okmánytár teljessége érdekében végzett egy kutató utat Bolognába 1868-ban. Itt a híres Marsigli-gyűjteményt vizsgálta át és megállapította, hogy benne sem ismeretlen defterek, sem török történetíróknak unicum példányai nincsenek, tehát a gyűjtemény töröknyelvű forrásanyaga a magyarországi hódoltság szempontjából nem képvisel elsőrangú értéket.

Forráskutatásai azonban nem tudták őt teljesen lekötöni. Az irodalomtörténet részletkutatásai, a népköltészet, a ráolvasások, a népmesék annyira érdekelték, hogy tevékenységét hovatovább erre a térre összpontosította. A 70-es évek közepétől kezdve turkologiai munkásságát az irodalomtörténetivel cseréli föl. Ezen a téren is maradandót alkotott: A »Régi Magyar Költők Tára« hét kötete a biznyság erre tömördek életrajzi, verstani, hermeneutikai, stílkritikai fölvilágosításaiival, hatalmas ismeretre valló adataival. Kutatásai nyomán a XVI. század költészetének

egészen új irányai léptek elő, vagy bővültek ki a meglevők. Szerető gonddal adta kezébe a régi magyar irodalom kedvelőinek az Akadémia kiadásában egykorú köntösben Komjáthy Benedek, Telegdi Miklós, Szegedi Gergely és Pesti Gábor munkáit. Hosszú ideig szerkesztette az Irodalomtörténeti Közleményeket és neve haláláig ott volt a folyóirat élén. *Temesvári Pelbártról* szóló életrajzában szeretettel rajzolta meg a Mátyás-kori nagy szónoknak és íróknak csekélyszámú életrajzi adatból megalkotott képét. Egy másik értekezésében szerencsés kézzel és meggyőző adatokkal bizonyította be, hogy Arany János Toldi Miklósa valószínűségi, sőt szerepvivő egyéniség volt. Keleti és nyugati kéziratokat egyképen jól olvasott.

Nyelvészeti dolgozatai közül legértékesebb a *Nevekről* szóló a Magyar Nyelvőr 1873. évfolyamában, melylyel a következő évben a Sámuel díjat nyerte el. Ötvenéves akadémiai tagságát is nyelvészeti munkával ünnepelte 1902-ben, a *Szónyomozásról* írt értekezésével. Munkatársa volt Budenznek és Szarvas Gábornak a Nyelvenléktár I—III. köteteinek kiadásában. Fialalabb éveiben — mintegy kiránduláskép — arab és perzsa költőkből, főleg Firdusziból fordított részleteket. Arany Szépirodalmi Figyelőjében az arab khászidról és ghazálról — e két tipikusan arab költői műfajról értekezett és mintaképen Abu Isák XII—XIII. századi költőtől két khászidot és egy ghazált fordított le. Nagyértékű az a munkássága is, a mit a Károlyi Gáspár féle biblia revíziójában végzett. Szívós kultúrmunkájának eredménye a halasi református gimnasion, a melyet ő teremtet meg s a mely nagyon sok lelki gonddal terhelte élete későbbi éveiben. A lelki terheket elviselte, a gimnasion pedig áll és dolgozik a magyar jövő számára.

Zsinka Ferencz.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1921. évi december 30-án d. u. 5 órakor tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

34. Dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök a közgyűlést a Magyar Történelmi Társulat s általában a magyar tudományosság jövő feladatairól és kötelességeiről szóló beszéddel megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Gyalokay Jenő és dr. Hekler Antal társ. tagokat kéri fel.

35. Dr. Lukinich Imre főtitkár felolvassa jelentését a Társulat múlt évi működéséről. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

36. Dr. Hekler Antal r. tag felolvassa: A magyar művészet-történelem feladatai című tanulmányát. Elnök a felolvasónak a közgyűlés köszönetét kifejezi.

37. Elnök előadja, hogy a Társulat igazgatóválasztmánya 1921 május 27-én tartott zárt ülésén titkos szavazással Zielinski Szilárd tagtársunkat, főleg a Széchenyi-könyvtár részvénytársaság ügyében kifejtett eredményes buzgólkodásáért a Társulat tiszteleti tagjául megválasztotta, illetőleg megválasztásra ajánlja az ez évi rendes közgyűlésnek. Minthogy az alapszabályok 34-ik §-a e tekintetben akként intézkedik, hogy a választmány többsége által is ajánlott tiszteleti tagokat a rendes közgyűlés választja meg, esetleg — 10 tag kívánatára — szintén titkos szavazás útján, elnök felveti a kérdést, hogy a közgyűlés kíván-e titkos szavazást?

A közgyűlés nem kívánja a titkos szavazást s így elnök elrendeli, hogy azok, a kik az ajánlott tag megválasztása mellett foglalnak állást, pusztá »igen« felírású lapokkal, a kik pedig ellene foglalnak állást, pusztá »nem« felírású lapokkal szavazzanak. A szavazólapok összegyűjtésére felkéri dr. Kossányi Béla titkárságodct s a szavazás idejére a gyűlést felfüggeszti. A szavazás megtörténvén, elnök az ülést újból megnyitja, összeszámolja a szavazatokat s ez alapon Zielinski Szilárd társulati tagot a Magyar Történelmi Társulat egyhangúlag megválasztott tiszteleti tagjának jelenti ki.

Az elnöklést dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök veszi át.

38. Elnök előadja, hogy a most még érvényben levő alapszabályok 21. §-a szerint az évi rendes közgyűlés feladata az igazgatóválasztmány $\frac{1}{2}$ -ának újraválasztása, illetőleg az időközben megüresedett igazgatóválasztmányi tagsági helyek betöltése és pedig az alapszabályok 36. §-a szerint titkos szavazás útján. Ez alkalommal az igazgatóválasztmányból az 1918-ban választott igazgatóválasztmányi tagok lépnek ki. E 20 kilépő s az 1920—22-iki évkörben Géresi Kálmán igazgatóválasztmányi tag halálával megüresedett egy, összesen tehát 21 igazgatóválasztmányi tagsági helyre a 36. §. alapján a titkos szavazást elrendelvén, a szavazatszedő bizottság elnökétől felkéri dr. Hóman Bálint igazgatóválasztmányi tagot, tagjaiul pedig dr. Kossányi Béla rendes és dr. Tóth László alapító tagokat. A szavazás idejére az ülést felfüggeszti.

A szavazás megtörténvén, elnök az ülést újra megnyitja s felkéri a szavazatszedő bizottság elnökét jelentése megtételére. Hóman Bálint szavazatszedő bizottsági elnök jelentést tesz a szavazás eredményéről. E szerint beadatott 53 szavazat, melyből a megválasztáshoz szükséges többséget nyerték: dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Eckhart Ferencz, Fest Aladár, dr. Fináczy Ernő, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gergely Sámuel, dr. Gombos F. Albin, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, dr. Hekler Antal, dr. Iványi Béla, dr. Lukinich Imre, dr. Petrovics Elek, dr. Sufflay Milán, dr. Szádeczky Lajos, dr. Szeffü Gyula és Zichy Nándor gróf.

Elnök tehát az 1922—23. évkörre dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Eckhart Ferencz, Fest Aladár, dr. Fináczy Ernő, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gergely Sámuel, dr. Gombos F. Albin, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, dr. Hekler Antal, dr. Iványi Béla, dr. Lukinich Imre, dr. Sufflay Milán, dr. Szádeczky Lajos, dr. Szeffü Gyula és Zichy Nándor gróf, az 1920—22. évkörre pedig dr. Petrovics Elek társulati tagokat megválasztott igazgatóválasztmányi tagokul jelenti ki.

39. Elnök felkéri dr. Döry Ferencz igazgatóválasztmányi tagot, hogy az alapszabálmódosítás főbb elveit az 1921 május 27-iki, ille-

tőleg az 1921 december 15-iki igazgatóválasztmányi ülések javaslatai szerint ismertesse. Döry Ferencz ismertetése után a közgyűlés a közgyűlési tagok közt már előzetesen betekintésre szétosztott alapszabálytervezetet felolvasottnak tekintvén, azt általánosságban és részleteiben elfogadja, mire az elnök az igazgatóválasztmány által javasolt alapszabálytervezetet a közgyűlés által elfogadottnak jelenti ki, a melyet az elnökség a m. kir. belügyminisztériumnak fog megerősítés végett felterjeszteni.

40. Főtitkár előterjeszti az alapszabályok 42. §-a szerint a számvizsgálóbizottság jelentését és az igazgatóválasztmány által megállapított évi költségvetést. A közgyűlés a számvizsgálóbizottság jelentését tudomásul veszi és Novák Nándor társ. pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadja, az új költségvetést elfogadja, dr. Csánki Dezső ügyv. alelnöknek pedig a gondos ügyvitelért és a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét fejezi ki.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Lukinich Imre s. k., főtitkár. *Dr. gy. Klebelsberg Kunó* s. k., elnök.

Dr. Csánki Dezső s. k., ügyv. alelnök.

Hitelesítjük: *Gyalokay Jenő* s. k. *Dr. Hekler Antal* s. k.

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi február 16-án d. u. 5 órákor tartott felolvasó, illetve igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Fejérpataky László alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Domanovszky Sándor dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Hodinka Antal, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Kollányi Ferencz, dr. Morvay Győző, dr. Reiszsig Ede, Soós Elemér igazgatóválasztmányi tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár.

1. Elnök az ülést megnyitván, üdvözli a megjelenteket és jelenti, hogy az ülésről való elmaradásukat akadályoztatásuk miatt kimentették dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök és dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök.

2. Dr. Lábán Antal felolvassa »A bécsi államrendőrség és magyar irodalmi és tudományos élet 1848-ig« című értekezése

Elnök köszönetet mondva az előadónak értékes felolvasásáért az ülést öt perczre felfüggeszti.

3. Elnök az ülést újból megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Fest Aladár és dr. Kollányi Ferencz igazgatóválasztmányi tagokat kéri fel és a napirend további során jelenti, hogy a már említettek kivül távollmaradásukat kimentették dr. Lukácsics József, dr. Petrovics Elek, dr. B. Szabó László igazgatóválasztmányi tagok és Novák Nándor pénztárnok.

4. Főtitkár bejelenti a tagajánlásokat. Alapító tagul ajánlatnak: 1921-től, herczeg Esterházy Mária, aj. dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök; 1922-től: dr. Kisfaludy László ügyvéd, Budapest, aj. dr. Herzog József. — Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak: 1921-től, dr. Bartók György egyet. ny. r. tanár, Szeged, aj. dr. Dékány István; dr. Kramer Emil ügyvéd, Budapest, aj. a főtitkár; 1922-től: Balásy Antal h. államtitkár, Karátson Antal min. tanácsos, dr. Kállay

Zoltán min. osztálytanácsos, dr. Makay Pál min. titkár, dr. Prém Loránd min. titkár, dr. Fattinger Sándor min. titkár és dr. László Gábor 1. kir. főgeológus, Budapest, mindannyit ajánlja Baross Gábor; dr. párisi és nagybátsi Bátsmegyey Imre nyug. kir. ítélőtáblabíró, Budapest, aj. dr. Reiszig Ede; Kati Erzsébet tanárjelölt, Szeged, aj. dr. Márki Sándor; Szirmai Kalos Pál kir. ítélőtáblai bíró, Budapest, aj. dr. Komáromy András; Radnóthy Géza, a mozgóképvizsgáló bizottság titkára, Budapest, aj. dr. Császár Elemér; Barta Artur, a Kézművesipari Szaksajtó-Központ elnöke, szerkesztő, Budapest és Keresztes Béla lakásberendező műiparos, Budapest, mindkettőt aj. dr. Anyos Lajos; Temesváry László hírlapíró, Budapest, aj. dr. Jánossy Dénes; Benó Béla főszámtanácsos, Budapest, aj. Vadnai Bernát; dr. Glatz Károlyné polg. isk. tanár, Budapest, aj. dr. Relkovic Néda; dr. Kmety István felsőkereskedelmi iskolai tanár, Budapest, aj. a pénztárnok; dr. Fenyvessy Béla, dr. Herzog Ferenc, dr. Reuter Kamillo egyet. ny. r. tanárok, Budapest, Kőrösi László kir. szabadalmi bíró, Budapest, Saághy István ny. huszárfőhadnagy, Kámon, dr. Neumann Jenő főgimn. tanár, Szarvas és Debreczeni Egyetemi Kör, Debreczen, mindannyit ajánlja a főtitkár. — Megválasztatnak.

Alapító tagul jelentkezett: dr. Hofhauser Ödön, Budapest, eddigi évdíjas r. tag. — Tudomásul van.

5. Dr. Kossányi Béla titkárságát felolvassa a távollevő pénztárnok helyett az 1921 december és 1922 január haváról szóló pénztári kimutatást. E szerint:

A postatakarékpénztárnál bevétel 1921 december és 1922 január havában	24.182'20
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanezen idő alatt ..	13.453'73
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1922 január végén	10.728'47
Hozzá a P. H. E. T. Egyesületnél lévő folyószámlakövetelésünket	7.639'—
Összes pénzmaradvány 1922 január végén	18.367'47
A pénzmaradványból levonandó a különböző alapoknak visszatérítendő	93.598'88
ry a hiány 1922 január végén	75.231'41
Tudomásul van.	

6. Dr. Ballagi Aladár igazgatóválasztmányi tag bemutatja, ve felolvassa özv. Malatinszky Györgynének, szül. Puky Amáliá- az igazgatóválasztmányhoz intézett beadványát, melyben kéri, y gróf Teleki Lászlónak a Társulat által zárt letétként kezelt, korabeli olasz és francia diplomaták levelezését magában foglaló hagyatéka részére kiadassék, illetve a mennyiben a tulajdonjog iránt kételemek merülnének fel, a hivatalos eljárás sürgősen megindíttassék. — Többek hozzászólása után elnök összegezven az elhangzottakat, javasolja, hogy az igazgatóválasztmány — kívánatos lévén az iratanyag mielőbbi felbontása, illetve közlése — az ügy lehető gyors megoldása érdekében a végleges döntés előtt szűkebb körű bizottságot küldjön ki azzal a megbizatással, hogy a bizottság az egyik legközelebbi igazgatóválasztmányi ülésén, érintkezésbe lépven megelőzőleg az ügyben érdekelt családok képviselőivel, nevezetesen özv. Malatinszky Györgynével és Irányi Gézával, javaslatot terjeszzen elő a Társulat által elfoglalandó álláspontot illetőleg. Az igazgatóválasztmány ily értelemben határoz és a bizottságba

dr. Csánki Dezső ügyv. alelnököt, dr. Fejérpataky László alelnököt, dr. Lukinich Imre főtitkárt, dr. Angyal Dávid és dr. Ballagi Aladár igazgatóválasztmányi tagokat küldi ki.

7. Főtitkár jelenti, hogy az ügyrend 6. §-ának *a)* pontja értelmében jelentés volna előterjesztendő a múlt évben elhunyt, illetve kilépésüket szabályszerűen bejelentett tagokról, továbbá a tagdíj-hátralékokról. Kéri, hogy e jelentések előterjesztése, minthogy csak a legutóbbi időben beállott területváltozások is a tagnyilvántartásban nagyobb változásokat idéztek elő, halasztassék egyik későbbi igazgatóválasztmányi ülés napirendjére. — Elfogadtatik.

8. Főtitkár jelenti, hogy az ügyrend 6. §-ának *a)* pontja, illetve 43. §-a értelmében az 1922—24. évi évkörre gazdasági bizottság választandó. Az elnökség nevében javasolja, hogy az említett évkörre választassanak meg újra a bizottság eddigi tagjai. — Elfogadtatik, az igazgatóválasztmány az 1922—24. évi évkörre báró Forster Gyula tiszteletbeli, dr. Áldásy Antal, dr. Császár Elemér, dr. Dóry Ferencz, dr. Gombos F. Albin és dr. Szabó Dezső igazgatóválasztmányi tagokat választja meg.

9. Főtitkár jelenti, hogy az ügyrend 6. §-ának *a)* pontja értelmében ez évben megújítandó a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság. — Elnök javasolja, hogy a mai viszonyok között rendkívüli felolvasások nem lévén tarthatók, az igazgatóválasztmány tekintsen el ez alkalommal e bizottság megalakításától, illetve halaszsa el annak megválasztását későbbi időre. — Elfogadtatik.

10. Főtitkár előterjesztést tesz a számvizsgálóbizottság megalakítása tárgyában. — Az igazgatóválasztmány a bizottságba dr. Illés József és dr. Reiszig Ede igazgatóválasztmányi tagokat választja meg, szakértőül pedig Strömpel János évd. r. tagot kéri fel.

11. Főtitkár jelenti, hogy az ügyv. szab. 6. §-a értelmében, mivel január havában nem tartatott igazgatóválasztmányi ülés, ezen az ülésen kellene az évi rendes közgyűlés idejét kitzúzni és tárgysorozatát megállapítani. Dr. Domanovszky Sándor igazgatóválasztmányi tag felszólalása után az elnök javasolja, hogy az igazgatóválasztmány ezt a tárgyat tekintettel a fennforgó nehézségekre, vigye át a következő igazgatóválasztmányi ülések egyikének napirendjére azzal, hogy kívánatosnak tartja a közgyűlésnek a lehetőséghez képest mielőbbi megtartását. — Elfogadtatik.

12. Főtitkár bemutatja a Magyar Amerikai Társaság átiratát. Nevezett társaság ez év folyamán kiállítást szándékozván rendezni az utolsó hét évtized magyar-amerikai kapcsolatainak eseményeit felelevenítő emlékekből, a kiállítást szervező bizottságba a Társulat egy képviselőjének kiküldését kéri. — Tudomásul van, az igazgatóválasztmány a bizottságba dr. Ballagi Aladár igazgatóválasztmányi tagot küldi ki.

13. Főtitkár bemutatja a Magyar Külügyi Társaság átiratát, melyben kéri a Társulatot, hogy népszövetségi nagybizottságába két tagot delegáljon. — Az igazgatóválasztmány a Magyar Külügyi Társaság népszövetségi nagybizottságában való képviseletével dr. Morvay Győző igazgatóválasztmányi tagot és dr. Polner Ödön évd. r. tagot bízza meg.

14. Főtitkár bemutatja az Országos Magyar Iparművészeti Társulat átiratát. Nevezett Társulat abból az alkalomból, hogy jövő évi október hó 18-án lesz Ipolyi Arnold születésének századik évfordulója, mozgalmat indított annak megünneplése érdekében és felkérte a Társulatunkat, hogy jelöljön ki két megbízottat, »a kikkel

egyetértőleg az ünnepség részletes programja megállapítható volna. — Örvendetes tudomásul van, az igazgatóválasztmány képviselőjével dr. Hekler Antal és dr. Kollányi Ferencz igazgatóválasztmányi tagokat bízza meg.

15. Dr. Kollányi Ferencz igazgatóválasztmányi tag e határozattal kapcsolatban javasolja, hogy a Társulat ez évforduló alkalmából Ipolyi Arnold, nagynevű volt elnöke iránti mélységes hálójának külön emlékünnepevény is adjon kifejezést. Elnök javasolja, hogy az ünnepség előkészítése bizassék az elnökségre és az az egyik legközelebbi választmányi ülésen előterjesztést fog tenni e tárgyban az igazgatóválasztmánynak. — A javaslat elfogadtatik.

16. Dr. Domanovszky Sándor igazgatóválasztmányi tag jelentést tesz gróf Széchenyi István »Döblingi irodalmi hagyatéka« cz. kiadvány II. kötetének megjelenéséről. Elnök méltatva e kiadvány megjelenésének jelentőségét és ismételten megemlékezvén ez alkalmából is dr. Károlyi Árpád tiszteleti tagnak hervadhatatlan érdemeiről, az igazgatóválasztmány nevében meleg köszönetet mond dr. Domanovszky Sándor igazgatóválasztmányi tagnak a mű kiadása körül kifejtett buzgó fáradozásáért.

17. Dr. Kossányi Béla titkárségét felolvassa dr. Károlyi Árpád tisztt. tagnak beszámolóját a Társulat bécsi missiójának a múlt év július—szeptemberi évnegyedében kifejtett munkásságáról. — Elnök e jelentéssel kapcsolatban javasolja, bízza meg az igazgatóválasztmány az elnökséget, hogy gróf Schönborn-Buchheim Károlynak és nejének, bútoroknak a bécsi missió céljaira való nagylelkű átengedéseért, dr. Szalay László államtitkárnak, mint a bécsi m. kir. Felsőszámoló Hivatal főnökének a missió szükségletei iránt mutatott jóindulatáért, úgyszintén dr. Eckhart Ferencz igazgatóválasztmányi tagnak a bécsi intézet berendezése körül kifejtett buzgó fáradozásáért a Társulat őszinte köszönetét tolmácsolja. — Tudomásul van, a javaslat elfogadtatik.

- Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.
Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
jegyzőkönyvvezető.

Dr. Fejérpataky László s. k.,
elnök.

Hitelesítjük: *Fest Aladár*, s. k., ig. vál. tag.

Dr. Kollányi Ferencz s. k., ig. vál. tag.

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi márczius 16-án d. u. 5 órákor tartott felolvasó, illetve igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök, majd később dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt: dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Aldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Friedreich Endre, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Morvay Győző, dr. Patek Ferencz, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. B. Szabó László, dr. Tóth Zoltán, dr. Závodszy Levente igazgatóválasztmányi tagok, dr. Lukinich Imre főttitkár és Novák Nándor pénztárnok.

Elnök az ülést megnyitja s felkéri Szittyay Dénes évd. r. tagot felolvasásának megtartására.

18. Szittyay Dénes évd. r. tag felolvassa »*A simancasi állami levéltár magyar vonatkozású anyaga*« című értekezését. — Elnök meleg köszönetet mond a felolvasónak, méltatván simancasi kutatásainak jelentőségét. Hálával emlékezik meg Somogyi Jenőről, a Jézus-társaság magyarországi tartományának főnökéről, valamint a rend spanyolországi provincialisáról, mint a kiknek megértő segítségével lehetővé tette Szittyay Dénes Jézus-társasági atya spanyolországi kiküldetését. — Elnök ezután az ülést tíz percze felfüggeszti.

Szünet után az elnöki széket dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök foglalja el. — Elnök az ülést újra megnyitja és jelenti, hogy dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök az ülést további folyamáról való távolmaradását akadályoztatása miatt kimentve. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Áldásy Antal és dr. Herzog József igazgatóválasztmányi tagokat kéri fel.

19. Elnök jelenti, hogy gróf Zichy Nándor igazgatóválasztmányi tag a Társulat czéljaira 2000 (kettőezer) koronát adományozott. — A választmány hálás köszönettel fogadja az adományt és tudomásul veszi, hogy azért köszönetét az elnökség már kifejezte.

20. Főtitkár felolvassa a tagajánlásokat. Alapító tagul ajánlatik: 1922-től dr. Láng Aladár ügyvéd, Budapest, ajánlja a főtitkár. Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak: 1922-től Gosztony István földbirtokos, dr. Hedry Aladár kir. közjegyző, Budapest, mindkettőt ajánlja Weszely Gyula; Divald Kornél régészeti előadó, dr. Alföldy András nemz. múzeumi segédőr, Budapest, mindkettőt ajánlja dr. Domanovszky Sándor; özv. Justus Gyuláné földbirtokos, Tisza-füred, ajánlja dr. Schleiminger László; revisnyei Reviczky Elemér főszolgabíró, Esztergom, ajánlja a pénztárnok; dr. Erdős Károly lelkészképzőintézeti igazgató, Debreczen, dr. Perczel György ügyvéd, Budapest, Szabó Géza biztosítási tisztviselő, Szombathely, Asztalos Miklós tanárjelölt, Budapest, valamennyit ajánlja a főtitkár. — Megválasztatnak.

21. Pénztárnok bemutatja az 1922. évi február hónapról szóló pénztári kimutatást. E szerint:

A postatakarékpénztárnál bevétel 1922 február havában	33.657'55
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanebben a hónapban	5.803'12
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1922 február	27.854'43
Hozzá a P. H. E. T.-nél levő folyószámlakövetelésünket	8.810'85
Összes pénzmaradvány 1922 február végén	36.665'28
Ebből levonandó volna a különböző alapoknak visszatérítendő	113.570'73

Tehát a hiány 1922 február végén 76.905'45

Tudomásul van.

22. Főtitkár jelenti, hogy Baranyai Béla titkár egyévi túlnyomólag külföldön töltendő tanulmányútra utazván, a Társulatnál viselt titkári állásáról lemondott. — Az igazgatóválasztmány sajnálattal veszi tudomásul a társulati titkár távozását, neki ezen tiszteinek ellátása körül kifejtett buzgóságáért és fáradozásáért köszönetét fejezi ki s elnök javaslatára az ezen lemondás következtében szükségessé vált titkárválasztást következő ülésének napirendjére tűzi ki.

23. Elnök jelentést tesz a gróf Teleki László-letét ügyében küldött bizottság (l. az 1922. évi február hó 16-án tartott igazgatóválasztmányi ülés jegyzőkönyvének 6. pontját) tárgyalásairól és fel-

kéri dr. Bathó Béla r. tagot, a Társulat volt ügyészét, mint a kit a bizottság jogi szakértőül kért fel, hogy a bizottság által megtárgyalt és elfogadott javaslatot terjeszsze az igazgatóválasztmány elé. — Dr. Bathó Béla ismertette a letét történetét, a bizottság nevében javasolja, kérje fel a Magyar Történelmi Társulat — nehogy a Teleki-letét tulajdonjogának vitássá tétele annak tudományos közzétételét késleltesse — a magyar nemzet érdekeit képviselni hivatott kir. kincstári jogügyi igazgatóságot, özv. Malatinszky Györgynét és Irányi Dániel örökösait, hogy a kérdéses levelek tulajdonjoga az 1911. évi LIV. t.-cz. 130. §-a alapján megindítandó praejudicialis per útján állapíttassék meg. Javasolja továbbá, hogy a Társulat ezen iratcsomag további sorsáról csak ezen per befejezése után határozzon. — Az igazgatóválasztmány a bizottság javaslatát elfogadja és felhatalmazza az elnökséget a szükséges lépések megtételére.

24. Főtitkár felolvassa dr. Károlyi Árpád tisz. tagnak a Társulat bécsi missiója 1921. évi utolsó negyedévi működéséről szóló jelentést. — A jelentős eredményekről beszámoló jelentés örvendetes tudomásul szolgál.

25. Dr. B. Szabó László igazgatóválasztmányi tag jelentést tesz bécsi levéltári kutatásairól. — Tudomásul van.

26. Elnök jelenti, hogy Piedad Ustara de la Gandara úrnő a Társulat által a simancasi levéltár anyagának tanulmányozására kiküldött Szittyay Dénes r. tagot simancasi ott tartózkodása alatt birtokán vendégül látta, mi által a kiküldetésnél tetemes költségek lettek megtakaríthatók. Javasolja, bízza meg az igazgatóválasztmány Szittyay Dénes r. tagot, hogy nevezett úrnőnek a Társulat őszinte köszönetét tolmácsolja. — A javaslat elfogadatik.

Több tárgy nem lévén, az elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
jegyzőkönyvvezető.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno s. k.
Dr. Csánki Dezső s. k.,
elnök.

Hitelesítjük: *Dr. Áldásy Antal s. k.,* ig. vál. tag.
Dr. Herzog József s. k., ig. vál. tag.

A Magyar Történelmi Társulat és az Országos Magyar Régészeti Társulat 1922. évi április 6-án d. u. 6 órakor tartott együttes felolvasó ülésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök megnyitó üdvözlő beszédet mond és felkéri báró Bissing Frigyes Vilmos müncheni egyetemi tanárt előadásának megtartására.

Báró Bissing Frigyes Vilmos »*Das Griechentum in Ägypten*« czímen vetítések kíséretében előadást tart.

Elnök köszönetet mond az előadónak nagyértékű előadásáért és az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
jegyzőkönyvvezető.

Dr. gróf Klebelsberg Kunó s. k.,
elnök.

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi május 17-én d. u. 5 órakor tartott felolvasó, illetve igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt : dr. Fejérpataky László alelnök, Babics József, dr. Károlyi Árpád tiszteleti, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Friedreich Endre, dr. Herzog József, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Jakubovich Emil, dr. Luksecs József, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó Dezső, dr. Závodszy Levente, igazgatóválasztmányi tagok, dr. Lukinich Imre főtitkár és Novák Nándor pénztárnok.

Dr. Csánki Dezső elnök az ülést IV. Károly király Ófelsége tragikus elhúnyta alkalmából a következő megemlékezéssel nyitja meg. (Egész terjedelmében közölve a Századok f. évi évfolyamának 305. lapján.) Az állva végighallgatott beszéd után

27. Dr. Hajnal István felolvassa »Merénylet-kísérletek az emigráns Kossuth ellen« cz. értekezését.

Elnök köszönetet mond az előadónak nagyérdekű felolvasásáért és az ülést öt perczre felfüggeszti.

Szünet után :

Elnök az ülést újból megnyitja és a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és Pilch Jenő igazgatóválasztmányi tagokat kéri fel.

Elnök kegyeletos szavakban emlékezik meg az igazgatóválasztmány nemrég elhúnyt, még 1868-ban megválasztott, nagyérdemű tagjáról, Szilády Áronról.

28. Főtitkár felolvassa a tagajánlásokat és bejelenti a legutóbbi alapítványfelemeléseket. *Alapító tagokul ajánltatnak 1922-től :* özv. Jeszenszky Ferenczné földbirtokos, Bükkösd, Sauska Paula földbirtokos, Pécs, Tyositzs Sándor földbirtokos, Kisasszonyfa, valamennyit ajánlja Kammerer Ferenczné, szül. Nádosi Mária ; dr. Baranyai Zoltán népszöv. titkár, Genf, ajánlja dr. Domanovszky Sándor. — Megválasztatnak. — *Alapító tagul jelentkezett :* dr. Székely Ottokár eddigi évd. r. tag. — Tudomásul van. — *Alapítványukat újabban jelemelték :* dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök 2000 koronával 2200 koronára, dr. Lukinich Imre főtitkár 2000 koronával 2200 koronára, dr. Holub József 800 koronával 1050 koronára, dr. Hodinka Antal 500 koronával 1000 koronára, dr. Lechner Tibor 400 koronával 600 koronára, dr. Rudnay Béla 300 koronával 500 koronára, Jalsoviczky Sándor 200 koronával 400 koronára. — Örvedetes tudomásul van. — *Évdíjas rendes tagokul ajánltatnak :* 1921-től, Szirmay József nyug. huszárcapitány, Olad (Vasm.), aj. Saághy István ; Schultz Kornél m. kir. államvasuti hivatalnok, Budapest, aj. Nagy Zoltán ; 1922-től : dr. Berger Samu takarékpénztári igazgató, Kaposvár, aj. dr. Angyal Dávid ; dr. Bonkál Sándor egyet. tanár, Schreyer Ágoston tanítóképzőint. tanárjelölt, Endrédi Gabriella egyet. hallgató, Budapest, Éri Emil áll. főgimn. h. tan., Szekszárd, valamennyit aj. dr. Domanovszky Sándor ; Kapossy János középisk. t., Pigler Andor, Budapest, mindkettőt aj. dr. Hekler Antal ; Kardos Gabriella, Rust Adrienne, Szilárd Jolán, dr. Mayr Béla, Csetényi Imre tanárjelöltek, Budapest, valamennyit aj. dr. Szabó Dezső ; Stöhr Géza tanár, Budapest, aj. Ernyey József ; dr. Nagy István kir. törvényszéki bíró, Budapest, aj. dr. Schindler Gyula ; dr. Pap Nándor fogorvos, Milassin-Baross Péter áll. polg. isk. tanár, Szeged, mindkettőt aj. dr. Csaba Jenő ; dr. Jab-

lonkay Géza f. v. felsőkeres. isk. igazgató, Budapest, aj. dr. Farkas László; Bauer Ida polg. isk. h. igazgató, özv. Ludvik Elemérné f. v. polg. isk. id. tanár, Vajda Jolán tanítónő, Budapest, valamennyit aj. Ekamp Nándor; Müller Elek okl. gyógyszerész, Budapest, aj. Vasváry Béla; Harsányi Béla közig. főjegyző, Balmazújváros, aj. Varga Antal; dr. Rácz Lajos, Nagyilonda, Kovács István várm. másodfőjegyző, dr. Vajos Sándor szolgabíró, Kovács László vm. vicinálisfőmérnök, Horváth Dezső vm. közig. gyakornok, Tarpa, Csörghe Zoltán körjegyző, Beregsurány, Révész Jenő kereskedő, Békéscsaba, Váczi Múzeum Egyesület, Vác, valamennyit aj. a főtitkár. — Megválasztatnak.

29. Pénztárnok bemutatja a f. é. márczius—április hónapokról szóló pénztári jelentést. E szerint:

Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1922 február 28-án	27.854'43
Ehhez hozzáadva a postatakarékpénztárnál befolyt bevételt 1922 márcz. és április havában	57.888'34
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanezen idő alatt ..	12.675'62
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1922 április végén	45.212'72
Hozzá a P. H. E. T. Egyesületnél levő folyószámlakövetelésünket	20.104'25
Összes pénzmaradvány 1922 április végén	65.316'97
Ebből levonandó a különböző alapoknak visszatérítendő ..	117.898'88
Tehát a hiány 1922 április végén	52.581'91

30. Elnök előadja, hogy az igazgatóválasztmány legutóbbi ülésén ezen ülés napirendjére tűzte ki a Baranyai Béla lemondása következtében szükségessé vált titkárválasztást. Az alapszabályok megfelelő pontjainak felolvasása után elnök megállapítja, hogy az igazgatóválasztmányi tagok a tisztviselők választására az alapszabályok 38. §-ában megállapított számban jelen vannak és elrendeli a titkos választást. A szavazás megejtetvén, elnök megállapítja, hogy a beadott 21 szavazat dr. Kossányi Béla eddigi titkárságára esett. Ez alapján őt a Társulat megválasztott titkárának kijelenti és üdvözlí.

31. Dr. Holub József igazgatóválasztmányi tag jelentést tesz a Társulat megbízásából Franciaországban végzett levéltári kutatásairól. Elnök köszönetet mond az előadónak és az előterjesztett jelentés értelmében javasolja, hogy az igazgatóválasztmány szavazzon köszönetet a párisi m. kir. követségnek azért a megértő előzékenységgért, melylyel dr. Holub József kutatásait előmozdítani igyekezett. — A javaslat elfogadtatik.

32. Főtitkár felolvassa dr. Károlyi Árpád tiszteleti tagnak a Társulat bécsi intézete f. évi első évnegyedében kifejtett munkásságáról szóló jelentését. — Örvedetes tudomásul van. — Elnök a jelentéssel kapcsolatban javasolja, bizza meg az igazgatóválasztmányt az elnökséget, hogy dr. Thim József bécsi gyakorló orvosnak, a törénettudományok terén is kiváló honfitársunknak a Társulat őszinte köszönetét tolmácsolja azon nemes önzetlenségéért, melylyel bécsi intézetünk beteg tagjait díjmentesen végzett, gondos gyógykezelésben részesíteni szíves volt. — A javaslat elfogadtatik.

33. Elnök javasolja, hogy dr. Kossányi Béla, mint megválasztott titkár hatalmaztassék fel arra, hogy a pénzkezelésre vonatkozólag az ügyrend 23. §-ában megállapított utalványozási ellenjegyzést a

Társulatnak bármely pénztézethnél (tehát jelenleg a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél, a Magyar Földhitelintézetnél és a M. kir. Postatakarékpénztárnál) őrzött mindennemű pénzeire és alapjaira a főtitkárnak adott meghatalmazáshoz hasonlóan teljesíthesse, olyképp, hogy az ügyv. alelnök utalványozó és a pénztárnok ellenjegyző aláírása ezentúl sem helyettesíthető. — A választmány ily értelemben megadja az ellenjegyzésre a felhatalmazást a titkárnak.

34. Elnök jelenti, hogy a múlt évi rendes közgyűlés határozata értelmében a Társulat kebelében megalakított művészettörténelmi szakosztály ügyeinek vezetésére az ugyanezen közgyűlés által elfogadott alapszabálytervezet 48. §-a értelmében az igazgatóválasztmány-nak hatéves időszakra a szakosztály tagjaiból bizottságot kell kiküldenie. Javasolja, hogy az igazgatóválasztmány a bizottságba dr. Petrovics Elek, dr. Hekler Antal, dr. Herzog József igazgatóválasztmányi, dr. Gerevich Tibor, dr. Bathó Béla, Kapossy János, Pigler Andor évd. r. tagokat küldje ki, azzal a felhatalmazással, hogy a bizottság a művészettörténelmi szakosztályba később belépő tagok közül magát a szükséghez képest kiegészíthesse. — A javaslat elfogadtatik.

35. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Földrajzi Társaság meghívta a Társulatot ötvenéves jubiláris díszgyűlésére. A f. évi május 7-én tartott díszgyűlésen a Társulatot dr. Domanovszky Sándor igazgatóválasztmányi tag képviselte. — Tudomásul van.

36. Elnök jelenti, hogy az elnökség a páduai kir. tudományegyetemet 700 éves fennállásának évfordulója alkalmából a Társulat nevében olasznyelvű iratban üdvözölte. Az üdvözlő irat megszövegezését dr. Hóman Bálint, olasz nyelvre való fordítását Fest Aladár igazgatóválasztmányi tagok voltak szívesek vállalni és ezért az elnök javasolja, hogy az igazgatóválasztmány nevezetteknek buzgó fáradozásukért jegyzőkönyvileg fejezze ki köszönetét. — A javaslat elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Dr. Kossányi Béla s. k.,
jegyzőkönyvvezető.

Dr. Csánki Dezső s. k.,
elnök.

Hitelesítjük: *Dr. Angyal Dávid* s. k., ig. vál. tag.
Pilch Jenő s. k., ig. vál. tag.

1921 december havában fizettek:

a) alapítványt:

Czegléd város	1.000 K
dr. Kisfaludy László	2.000 *
dr. Lechner Tibor	400 *
dr. Lukinich Imre	100 *

b) tagdíjat:

1914-re: dr. Truskovszky Jenő (10 K), összesen 10 K.

1915-re: dr. Truskovszky Jenő (10 K), összesen 10 K.

1916-ra: dr. Truskovszky Jenő (10 K), összesen 10 K.

1917-re: dr. Truskovszky Jenő (10 K), összesen 10 K.

1918-ra: dr. Truskovszky Jenő (10 K), összesen 10 K.

1919-re: dr. Börcsök Andor (15 K), Kintner Aranka (5 K), dr. Küffer Béla (15 K), dr. Miklósy Zoltán (15 K), dr. Pozsgay Rezső (15 K), dr. Révész Kálmán (15 K), Szekszárdi áll. főgimnázium (5 K), Szegedi áll. főreáliskola (15 K), dr. Tóry Gusztáv (15 K), dr. Truskovszky Jenő (15 K), Viczmándy Tamás (15 K), Weszely Gyula (5 K), összesen 150 K.

1920-ra: Angyal József (15 K), dr. Bajza József (15 K), dr. Boncz Ödön (15 K), dr. Börcsök Andor (15 K), dr. Fraenkel Sándor (15 K), Kintner Aranka (15 K), dr. Küffer Béla (15 K), dr. Lukcsics József (5 K), dr. Miklósy Zoltán (15 K), dr. Miskolczy István (15 K), dr. Pozsgay Rezső (15 K), Rexa Viktor (15 K), dr. Révész Kálmán (15 K), dr. Sántha Kálmán (10 K), Szekszárdi áll. főgimnázium (15 K), Szegedi áll. főreáliskola (15 K), dr. Tóry Gusztáv (15 K), dr. Truskovszky Jenő (15 K), Viczmándy Tamás (15 K), Weszely Gyula (5 K), összesen 275 K.

1921-re: Angyal József (35 K), dr. Bajza József (35 K), Balanyi György (40 K), Bartos József (50 K), B. Boér Géza (50 K), dr. Boncz Ödön (50 K), dr. Börcsök Andor (20 K), dr. Csaba Jenő (35 K), Czeglédi ifjúsági kör (50 K), dr. Fraenkel Sándor (35 K), Gyalóky Jenő (30 K), Hajdu Lukács (50 K), dr. Illés József (50 K), Kalocsai Jézus-társasági főgimnázium (40 K), Kintner Aranka (50 K), Küffer Béla (20 K), dr. Lukcsics József (45 K), Makfalvay Géza (50 K), dr. Miklósy Zoltán (50 K), dr. Miskolczy István (50 K), dr. Pozsgay Rezső (50 K), Radnai Bernát (50 K), Rexa Viktor (5 K), dr. Révész Kálmán (25 K), dr. Sántha Kálmán (40 K), dr. Schreiber Lajos (50 K), Szalisznyó Lajos (50 K), Szekszárdi áll. főgimnázium (50 K), Szegedi áll. főreáliskola (50 K), dr. Tóth Lajos (35 K), dr. Tóry Gusztáv (20 K), dr. Truskovszky Jenő (50 K), Viczmándy Tamás (50 K), Weszely Gyula (40 K), Zerkovitz Imre (15 K), összesen 1.415 K.

1922-re: Balanyi György (60 K), Bartos József (50 K), dr. Csaba Jenő (15 K), Czeglédi ifjúsági kör (10 K), Gyalóky Jenő (20 K), Hajdu Lukács (10 K), Kalocsai Jézus-társasági főgimnázium (20 K), Kintner Aranka (30 K), dr. Mihályi Ernő (50 K), dr. Miklósy Zoltán (20 K), dr. Schreiber Lajos (60 K), Szalisznyó Lajos (10 K), Szegedi áll. főreáliskola (10 K), Szekszárdi áll. főgimnázium (30 K), dr. Tóth Lajos (5 K), dr. Truskovszky Jenő (10 K), Viczmándy Tamás (20 K), Zerkovitz Imre (35 K), összesen 465 K.

Mindösszesen 2.355 K.

1922 január havában fizettek:

a) alapítványt:

Jaloviczky Sándor	200 K
dr. Lukinich Imre	200 K

b) tagdíjat:

1915-re: G. dr. Schustler Emilia, összesen 10 K.

1916-ra: G. dr. Schustler Emilia, összesen 10 K.

1917-re: G. dr. Schustler Emilia, összesen 10 K.

1918-ra: G. dr. Schustler Emilia, Kóródy M. Béla, Ragendorfer Jenő, összesen 30 K.

1919-re: Acsádi Jenő (15 K), G. dr. Schustler Emilia (15 K), Jankó László (15 K), Juhász Margit (15 K), Kóródy M. Béla (15 K), Mohl Adolf (15 K), dr. Perepatits István (15 K), Pécsi Pius-főgimnázium (15 K), Ragendorfer Jenő (15 K), Schuber Ilona (15 K), Szarvasi ág. hitv. ev. főgimnázium (5 K), dr. Szely Lajos (15 K), Szombathelyi premontrei főgimnázium (5 K), dr. Tarczay Erzsébet (15 K), összesen 190 K.

1920-ra: Fehér Bálint (5 K), G. dr. Schustler Emilia (15 K), Jankó László (15 K), Juhász Margit (15 K), Kecskeméti r. kath. főgimnázium (5 K), Kóródy M. Béla (15 K), Mezőtúri ref. főgimnázium (5 K), Mohl Adolf (15 K), dr. Perepatits István (15 K), Pécsi Pius-főgimnázium (25 K), Ragendorfer Jenő (15 K), Schuber Ilona (15 K), dr. Szely Lajos (15 K), Szölgyény János (15 K), dr. Tarczay Erzsébet (15 K), összesen 205 K.

1921-re: dr. Balló István (30 K), Bernrieder János (50 K), dr. Békefi Remig (15 K), Budapest: Magyar Mezőgazdák Szövetkezete (10 K), Fehér Bálint (45 K), G. dr. Schustler Emilia (50 K), Huszár Dezső (30 K), Jankó László (20 K), Jászberény város (10 K); Juhász Margit (50 K), Kati Erzsébet (50 K), Kecskeméti r. kath. főgimnázium (50 K), dr. Kepes Ernő (25 K), Kiskunhalasi ref. főgimnázium (25 K), Kóródy M. Béla (50 K), dr. Kramer Emil (50 K), dr. Magyary Zoltán (15 K), Mezőtúri ref. főgimnázium (50 K), Miskolczi áll. polg. fiúiskola (50 K), Mohl Adolf (20 K), Nagy Gyula (50 K), dr. Perepatits István (20 K), Pécsi Pius-főgimnázium (50 K), dr. Rada István (50 K), Ragendorfer Jenő (50 K), dr. Rásky Béla (16 K), Schuber Ilona (50 K), dr. Szabó Dezső (50 K), Szarvasi ág. hitv. ev. főgimnázium (35 K), dr. Szely Lajos (20 K), Szombathelyi premontrei főgimnázium (45 K), Áll. főreáliskola (25 K), Szőgyény-Marich Géza (25 K), Szölgyény János (35 K), dr. Tarczay Erzsébet (50 K), Weszely Gyula (10 K), összesen 1261 K.

1922-re: Balassagyarmati áll. főgimnázium (50 K), Bernrieder János (50 K), dr. Békefi Remig (35 K), Budapest: Fővárosi pedagógiai könyvtár (80 K), G. dr. Schustler Emilia (60 K), Huszár Dezső (20 K), Kati Erzsébet (10 K), Kecskeméti r. kath. főgimnázium (60 K), Kiskunhalasi ref. főgimnázium (25 K), dr. Kmety István (60 K), Komjáthy Aladár (50 K), Kóródy M. Béla (5 K), Kőrös László (50 K), Kőszegi áll. reáliskolai nevelőintézet (80 K), dr. Kramer Emil (60 K), dr. Magyary Zoltán (35 K), Mezőtúri ref. főgimnázium (45 K), Miskolczi áll. polg. fiúiskola (50 K), Pannonhalmi Szent Benedek-rend könyvtára (60 K), dr. Pecsner Emil (50 K), Pécsi m. kir. reáliskolai nevelőintézet (75 K), Pécsi Pius-főgimnázium (60 K), Ragendorfer Jenő (60 K), dr. Rásky Béla (60 K), Schuber Ilona (60 K), Szarvasi ág. hitv. ev. főgimnázium (60 K), Székesfehérvári ciszterci főgimnázium (50 K), Szombathelyi áll. főreáliskola (50 K), Taborsky Ottó (50 K), dr. Tarczay Erzsébet (60 K), Weszely Gyula (40 K), gróf Zichy Béla (50 K), összesen 1.610 K.

1923-ra: G. dr. Schustler Emilia (20 K), dr. Kramer Emil (10 K), Pécsi m. kir. reáliskolai nevelőintézet (33 K), dr. Rásky Béla (60 K), Schuber Ilona (60 K), Taborsky Ottó (10 K), összesen 193 K.

Mindössze 3.519 K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADVÁNYAI

Raktárunk saját kezelésbe történt átvétele és új rendezése következtében a következő kiadványokat kínálhatjuk eladásra:

SZÁZADOK 1901—1921. évfolyam. Egy évfolyam ára 100.— korona tagoknak 60.— korona. Megrendelhetők még a következő egyes füzetek: 1891. 1. 3—10.; 1892. 1. 3—10.; 1893. 2—10.; 1894. 3. 4. 6. 8.; 1895. 2—10.; 1896. 3—10.; 1897. 2—10.; 1898. 2—10.; 1899. 2—10.; 1900. 2. 4—10.; 1901. 2—10.; 1902. 1. 3—10.; 1903. 2. 3—10.; 1904. 2—10.; 1905. 3—10.; 1906. 2—10.; 1907. 2—10.; 1908. 1—4. 5—10.; 1909. 1—3. 5—10.; 1910. 2—4. 6—9.; 1911. 1. 3—10.; 1912. 2—10.; 1913. 2—3. 5. 7—10.; 1914. 1—8.; 1915. 3—10.; 1916. 1—5. 7—10.; 1917. 2—5. 7—10.; 1918. 5—10. Füzetenként 10.— koronáért, tagoknak 6.— koronáért.

SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA I. kötet, az 1867—1876. évfolyamok mutatója. Ára 80.— K., tagoknak 40.— K.

A SZÁZADOK 1867—1916. ÉVI FOLYAMAINAK TARTALOMMUTATÓJA. Ára 40.— K., tagoknak 20.— K.

LUKINICH IMRE: **A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TÖRTÉNETE.** Ára 50.— korona, tagoknak 25.— korona.

TÖRTÉNELMI TÁR 1891—1911. évfolyam. Egy évfolyam ára 60.— K., tagoknak 30.— K. Megrendelhetők még a következő egyes füzetek: 1883. 4.; 1891. 2—4.; 1893. 1. 3—4.; 1894. 3—4.; 1895. 2. 4.; 1896. 3.; 1897. 1—2.; 1898.; 1. 3—4.; 1899. 2—4.; 1900. 1—3.; 1902. 4.; 1903. 1. 4.; 1904. 4.; 1905. 2—4.; 1906. 3—4.; 1907. 1. 3—4.; 1908. 3—4.; 1909. 2—4.; 1910. 3—4.; 1911. 2—4. Füzetenként 15.— koronáért, tagoknak 7.50 koronáért.

A GR. ZICHY-CSALÁD IDŐSB ÁGÁNAK OKMÁNYTÁRA. Megrendelhető még az I—IV., VII. 1—2., IX—XI. kötet. Kötetenként 60.— koronáért, tagoknak 30.— koronáért.

A GR. TELEKI CSALÁD OKLEVÉLTÁRA. I—II. kötet, együtt 120.— koronáért, tagoknak 60.— koronáért.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE. I—VII. kötetek, külön is megrendelhetők a II—VII. kötetek, kötetenként 60.— K., tagoknak 30.— K.

A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM 1912-től 1917-ig, egy-egy füzetben az illető év történetirodalmának bibliographiája. — Egy füzet ára 15 korona, tagoknak 7 korona.

MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

Évfolyamonként 200.— K-ért,
tagoknak 100.— koronáért.

Megrendelhetők még: *Gindely A.* — *Acsády I.*: Bethlen Gábor és udvara, bolti ára 80 K (tagoknak 40 K); *Mika Sándor*: Weiss Mihály 80 K (40 K); *Szilágyi Sándor*: I. Rákóczy György 120 K (60 K); *Dézsi Lajos*: Szenczi Molnár Albert 80 K (40 K); *Dézsi Lajos*: Író és könyvnyomtató a XVIII. században 80 K (40 K); *Veress Endre*: Izabella királyné 160 K (80 K); *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos 40 K (20 K); *Fraknoi Vilmos*: Gr. Széchenyi Ferencz 120 K (60 K); *Morvay Győző*: Gr. Fekete János 80 K (40 K); *Ferenczi Zoltán*: Br. Eötvös József 80 K (40 K); *B. Szabó László*: Forgách Ferencz 80 K (40 K); *Szinnyei Ferencz*: Bacsfányi János 80 K (40 K); *Pór Antal*: Keszei Miklós 40 K (20 K); *Veress Endre*: Kakas István 80 K (40 K); *Meller Simon*: Ferenczy István 120 K (60 K); *Tóth Szabó Pál*: Szatmári György 120 K (60 K); *Vértesy Jenő*: Kölcsey Ferencz 80 K (40 K); *Márki Sándor*: Rákóczi Ferencz I—III. köt. 600 K (300 K), a II. és III. kötet kötetenként 200 K-ért, tagoknak 100 K-ért külön is kapható; *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné 200 K (100 K); *Veress Endre*: Berzeviczy Márton 80 K (40 K); *Ferenczi Zoltán*: Rimay János 120 K (60 K); *Császár Elemér*: Ányos Pál 120 K (60 K); *Dézsi Lajos*: Tinódi Sebestyén 80 K (40 K); *Márki Sándor*: Dózsa György 200 K (100 K); *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje 200 K (100 K); *Fest Aladár*: Br. Dévay Pál 200 K (100 K); *Dézsi Lajos*: Br. Jósika Miklós 200 K (100 K); *Márki Sándor*: Horváth Mihály 200 K (100 K); *Bodnár J. és Gárdonyi A.*: Bezerédj István I—II. 400 K (200 K) és *Széchy Károly*: Gr. Zrinyi Miklós II—V. kötet, kötetenként 120 K (60 K)-ért. Néhány életrajzból egyes füzetek is kaphatók! A zárjelben lévő kedvezményes árakat csak tagjainknak számíthatjuk.

FŐLOLVASÁSOK STB. *Csánki Dezső*: Szilágyi Erzsébet nyaralópalotája a budai hegyekben, bolti ára 10 K (tagoknak 5 K); *Magyar történeti jellemrajzok* (Széchenyi Pál, Wesselényi Ferencz, Pálffy Miklós) 10 K (5 K); *Szent István emlékezete* 30 K (15 K); *Gr. Lázár Miklós*: Erdély főispánjai 10 K (5 K); *Lukinich Imre*: Bethlen István támadása 1636-ban 10 K (5 K); *Budavár visszafoglalása*, 1886 szept. 1. elmondott beszédek 10 K (5 K); *Káldy Gyula*: 1821-1861 keletkezett történeti énekek és indulók 5 K (2 K); *U. ő*: Magyar tánczok 1567-1848. 5 K (2 K); *U. ő*: XVI—XVIII. századi magyar történeti énekek 5 K (2 K); *Károlyi Árpád*: Bocskay és a bécsi béke, *Szendrei János*: Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek 5 K (2 K).

Minden megrendelés a Magyar Történelmi Társulat titkári hivatalához (Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár) intézendő. — A megrendelt könyvek ára 1099. számú póstatakarék-pénztári számlánkra előre beküldendő és a mai magas szállítási díjak mellett a postai szállítás költsége is a vevőt terheli.

1922 február havában fizettek:

a) alapítványt:

Debreczen sz. kir. város	14.800 K
dr. Hodinka Antal	500 »
dr. Hofhauser Ödön	500 »
dr. Láng Aladár	2.000 »

b) tagdíjat:

1918-ra: dr. Gerevich Tibor, összesen 10 K.

1919-re: dr. Áldásy Antal (15 K), dr. Bleyer Jakab (15 K), Dóry Etelka (15 K), dr. Gárdonyi Albert (15 K), dr. Gerevich Tibor (15 K), dr. Hellebrant Árpád (15 K), dr. Juhász Béla (15 K), Kőszegi kath. gimnázium (15 K), Lázár József (15 K), dr. Molnár Szulpic (15 K), dr. Patek Ferencz (15 K), Pálffy László (15 K), dr. Szentpétery Imre (5 K), dr. Tolnai Vilmos (15 K), összesen 200 K.

1920-ra: dr. Áldásy Antal (15 K), Békéscsabai ág. h. ev. főgimnázium (15 K), dr. Bleyer Jakab (15 K), dr. Császár Elemér (15 K), Dóry Etelka (15 K), Forster István (15 K), dr. Gárdonyi Albert (15 K), dr. Gerevich Tibor (15 K), Győri benczés főgimnázium (15 K), dr. Hellebrant Árpád (15 K), dr. Juhász Béla (15 K), Keszthelyi kath. főgimnázium (15 K), Kőszegi r. kath. tanítónőképző (15 K), Kőszegi kath. gimnázium (15 K), Lázár József (15 K), dr. Molnár Szulpicz (15 K), Moóry Rikárd (15 K), dr. Patek Ferencz (15 K), Pálffy László (15 K), dr. Szentpétery Imre (15 K), dr. Tolnai Vilmos (15 K), Zalaegerszegi Casino (15 K), összesen 330 K.

1921-re: dr. Áldásy Antal (32 K), Békéscsabai ág. h. ev. főgimnázium (50 K), Bély János (50 K), dr. Bleyer Jakab (20 K), dr. Császár Elemér (35 K), Divéky Adorján (50 K), Dóry Etelka (20 K), Forster István (35 K), dr. Gárdonyi Albert (20 K), dr. Gerevich Tibor (38 K), Győri benczés főgimnázium (50 K), dr. Házi Jenő (35 K), dr. Hekler Antal (50 K), dr. Hellebrant Árpád (50 K), dr. Juhász Béla (50 K), Keszthelyi kath. főgimnázium (50 K), Kiss István (35 K), Kisújszállási ev. ref. főgimnázium (35 K), dr. Kossányi Béla (40 K), Kossányi Edit (35 K), Kőszegi r. kath. tanítónőképző (35 K), Kőszegi kath. gimnázium (20 K), Lázár József (20 K), dr. Lőrincz Gyula (50 K), Majerszky Vilmos (40 K), Miskolczi kir. kath. főgimnázium (45 K), dr. Molnár Szulpicz (20 K), Moóry Rikárd (35 K), Nyíregyházi ev. főgimnázium (4 K), dr. Patek Ferencz (50 K), Pálffy László (20 K), Pápai benczés tanári könyvtár (40 K), Soproni áll. főreáliskola (35 K), Szabó Kálmán (15 K), dr. Szentpétery Imre (50 K), Vasmegyei Casino (50 K), dr. Tolnai Vilmos (7 K), V. Végh István (50 K), Zalaegerszegi Casino (50 K), összesen 1.416 K.

1922-re: dr. Bátsmegyey Imre (60 K), Békéscsabai ág. h. ev. főgimnázium (60 K), Boleratzky Gyula (50 K), Debreczeni egyetemi kör (60 K), Divald Kornél (60 K), Divéky Adorján (60 K), Ekamp Nándor (60 K), dr. Erdős Károly (60 K), Földi János (50 K), Gosztony István (60 K), Győri benczés főgimnázium (35 K), dr. Házi Jenő (50 K), dr. Hedry Aladár (60 K), dr. Hekler Antal (60 K), dr. Hellebrant Árpád (33 K), dr. Janzsó Tihamér (50 K), dr. Juhász Béla (60 K), Keszthelyi kath. főgimnázium (35 K), Kiss István (15 K), dr. Kossányi Béla (60 K), Kossányi Edit (60 K), dr. Lakatos Dénes (50 K), Majerszky Vilmos (40 K), Miskolczi kir. kath. főgimnázium (55 K), Nyíregyházi ev. főgimnázium (46 K), dr. Patek Ferencz (60 K), Pápai benczés tanári könyvtár (60 K), R. Reviczky Elemér (60 K), Soproni áll. főreáliskola (50 K), dr. Szentpétery Imre (43 K), Vasmegyei Casino (60 K), V. Végh István (50 K), Zalaegerszegi Casino (35 K), összesen 1.707 K.

1923-ra és a következő évre: Gosztony István (90 K), dr. Hedry Aladár (90 K), Vasmegyei Casino (30 K), összesen 210 K.

Mindösszesen 3.873 K.

Novák Nándor, pénztárnok,

Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.

RENDKÍVÜLI KEDVEZMÉNY

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAINAK

A *Századokat* azoknak a tagjainknak, kik legalább 10 évfolyamot rendelnek meg egyszerre, évfolyamonként 50 K-ért adjuk. — Az 1901—1920. évi sorozat, 20 évfolyam egyszerre véve 800 K.

Történelmi Tár legalább tíz évfolyam vételénél évfolyamonként 16 K. — Az 1891—1911. évi sorozat, 21 évfolyam 300 K.

Magyar Történelmi Életrajzok, legalább tíz évfolyam, vagyis a tagoknak számított ár szerint legalább 1000 K-ás rendelésnél további 20% engedmény.

Teleki Mihály levelezése I—VII. köt. együtt 150 K.

Gr. Zichy-család okmánytára, a kapható 9 kötet együtt 200 K.

Szerémi és Ernyey József: A Majthényiak és a Felvidék. 200 K bolti ár helyett 100 K-ért.

Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. 300 K bolti ár helyett 170 K.

Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. 300 K bolti ár helyett 170 K.

Mályusz Elemér: Turóczmegye kialakulása. 300 K bolti ár helyett 170 K.

Kedvezmény

a művészettörténeli szakosztály tagjainak.

Az Orsz. Szépművészeti Múzeum Évkönyve. 260 K bolti ár helyett 200 K.

Pigler Andor: Olasz freskóciklus a Szépművészeti Múzeumban. 50 K bolti ár helyett 30 K.

Hekler Antal: A klasszicizmus jelentősége és térfoglalása az ókori művészetben. 60 K bolti ár helyett 35 K.

Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. 450 K bolti ár helyett 250 K.

Kapossy János: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei. 520 K bolti ár helyett 300 K.

A művészettörténeli szakosztály tagja lehet a társulat minden tagja, ki külön 40.— korona szakosztályi díjat fizet.

Minden megrendelés a Magyar Történelmi Társulat titkári hivatalához Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár intézendő. — A megrendelt könyvek ára 1099. számú postatakarék-pénztári számlánkra előre beküldendő és a mai magas szállítási díjak mellett a postai szállítás költsége is a vevőt terheli.

Nyomdaigazgató: Wözner Ignác.

51593

Isarajnyakoltan.
Genf, 1923. jan. 6.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KOZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LVI. ÉVF. 6-8. SZ. 1922. JUNIUS-OKTÓBER
BUDAPEST, 1922. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

FELHÍVÁS! Kérjük hátralékos tagjainkat, hogy hátralékaikat mielőbb fizessék be, mert a mai magas nyomdai előállítási költségek mellett különben kénytelenek volnánk a Századok küldését beszüntetni.

Tartalom.

	Lap
Angyal Dávid: Széchenyi döblingi évei	465
Miskolczy István: Nápolyi László (II., bef. közl.)	499
Miklós Ödön: Hop Jakab bécsi holland követ intervenciója (1698–1700) ...	524
Herzog József: Ujabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsánna sír- emlékérről	539
Történeti irodalom.	
Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	556
Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. 1. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	563
Kispartai János: A váci Theresianum története. Ism. <i>P.</i>	568
Fraknói Vilmos: Martinovics élete. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	569
Heymann, Ernst: Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn. Ism. <i>Holub József</i>	575
Zehntbauer, Richard: Einführung in die neuere Geschichte des ungarischen Privatrechts. Ism. <i>Holub József</i>	575
Berent, Margarete: Die Zugewinnstgemeinschaft der Ehegatten. Ism. <i>Holub József</i>	575
Seeck, Otto: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Ism. <i>A. A.</i> ...	581
Patek Ferencz: V. Coelestin pápa választása. Ism. <i>Tóth László</i>	584
Göller, Emil: Repertorium Germanicum I. Clemens VII. von Avignon 1378–1394. Ism. <i>Tóth László</i>	586
Ballagi Aladár: XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709–1715. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	588
Proschwitzer, Erhart: Heimatkundliches Handbuch der Tschechoslovakei. Ism. <i>Bruckner Győző</i>	590
Bátky Zs.—Kogutowicz K.: Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre. Ism. —y.	594
Folyóirat szemle	595
Tárcza.	
Madzsar Imre: Vitam et sanguinem	600
Veress Endre: Válasz Divéky Adorján bírálataira	603
Hivatalos értesítő	605

A szerkesztésért és a kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi **60 K**; előfizetők a **Századokat 250** ! rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099.**

Gróf Széchenyi István döblingi évei.¹

Bátorkodtam röviden ismertetni *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* első két kötetét a *Budapesti Szemle* 1922 áprilisi számában. Elmondottam ott, hogy miként vetette meg alapját gróf Klebelsberg Kunó e vállalatnak, minő czélokat tűzött elébe és miért alapította meg a bécsi magyar történeti intézetet.

A *Századok* olvasói előtt nem szükséges gróf Klebelsberg érdemeit ismertetnem. Ők jól tudják, hogy ez érdemeket a magyar történetírás mindig a legnagyobb elismeréssel fogja emlegetni. Átveszem az említett cikkből azt, a mi a két kötet keletkezésére és kiadására vonatkozik: »Ismeretes, hogy báró Thierry cs. rendőrminiszter 1860 márczius 3-án elrendelte a házkutatást gróf Széchenyi lakásán, dr. Görgennek döblingi tébolydjában. A következő hónapban, gróf Széchenyinek öngyilkossága után, a házkutatást megisméltették. A két alkalommal sokféle irat jutott báró Thierry kezébe. Ez iratokat Károlyi Árpád mintaszerűen szerkesztett két kötetben adta most a magyar közönség kezébe. A nem mindig olvasható Széchenyi-kéziratok pontos olvasása, annak megállapítása, hogy az a nagy satira, mely a második kötetet teljesen betölti, tulajdonkép az *Önismeretnek* folytatása, a számos és tanulságos jegyzet szerkesztése nem volt könnyű feladat. Károlyiban a kutató lelkiismeretességét és elmeélet még felülmúlja a történetíró elbeszélő művészete. Bevezetése valódi remekmű a maga nemében. Hogy miképen készítették elő és miképen hajtották végre a házkutatást, hogy minő politikai viszonyok fejlődtek ki Bach bukása előtt és után Ausztriában, hogy e viszonyok miképen hatottak Széchenyi

¹ Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István Döblingi Irodalmi Hagyatéka. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Károlyi Árpád, a M. T. Társulat tisz. tagja. I., II. k. Budapest. Kiadja a M. T. Társulat 1921 — 1922.

terveire és reményeire, hogy minő történeti és lélektani értéke van Széchenyi hátrahagyott iratainak, mindezt Károlyi kimerítő alaposággal és drámai élnkséggel adja elő. Különösen felemelőn hat az olvasóra Károlyinak rendkívüli igazságérzete, mely a szívetől idegen törekvéseket is erkölcsi értékük szerint méltányolja. « Ezek után a Budapesti Szemlében csak a Károlyi által először kiadott naplótöredékek lélektani jelentőségével foglalkoztam, most a két kötetnek egész anyagát óhajtanám tárgyalni. És pedig együvé foglalván a Bevezetést a kiadott anyaggal, a felvetődő kérdéseket kronológiai rendben igyekszem megbeszélni.

I.

O'Meade Karolina.

Károlyi a Széchenyitől elkobzott iratok közt főlemlíti Széchenyi Pálné O'Meade Karolina 18 darab eredeti levelét. Ez nem csekély jelentőségű lelet. Tudjuk, hogy mennyire vádolta magát Széchenyi sógornőjének kora halála miatt. Ha Naplójában ezt olvassuk: »Karolina!« tudnunk kell, hogy a leghesebb fájdalom sajtolta ki lelkéből ezt a nevet. Még Döblingben is gyötörte a visszaemlékezés Karolinára. 1849-iki lázas önvallomásában azt írja, hogy 7 évig lassú tüzön ölte meg sógornőjét. Közömbösen szemlélte kínlódását és csak akkor esett kétségbe, midőn a fiatalasszony meghalt 1820 augusztus 30-ikán. Zichy Antal, Széchenyi életrajzában azt mondja ez önvádról, hogy »túlcsigázott phantasia, de egyúttal végtelenig vitt lelkiismeretesség próbája és kifolyása.«¹ De azt a kérdést, hogy minő körülmények okozták e lelkiismereti válságot, elégtelen adatok miatt, nem bírja tisztázni. Hogy ezt a félhomályt a történeti pletyka minő lámpásokkal akarta megvilágítani, arról kár volna beszélni.

Károlyi kutatásai most eloszlatták a homályt. Karolina leveleit nem közölhette, mivel azok nem tartoznak közvetlenül kiadványa köréhez, Bevezetésében azonban elbeszéli Karolina történetét. Idéznünk kell szép elbeszélését: »A nagyon fiatal, jókedvű, élénk gyermekasszonyra, az Ausztriába szakadt s a herceg Lichnowskival rokon, irlandi főrangú O'Meade-család leányára, a kit az istenek nagy szépséggel, de végtelen finom, majdnem sugarakból szőtt, csupa érző idegből álló gyöngö testtel ajándékoztak meg és a kiben a

¹ I. k. 136. l.

maga irlandi kelta fajának közmondásos, az angol nagy írók által annyiszor kigúnyolt képzelőtehetsége, mondhatnók tipikusan ki volt fejlődve, — a Napoleon elleni ütközetekből a bécsi congressus ideje előtt hősként hazatérő sógora, a 22—23 éves szép, fiatal huszárcapitány ellenállhatatlan benyomást tön. . . . Széchenyire szintén nem maradt a bájos, élénk asszonyka hatás nélkül s kifejlődött köztük egy plátói szerelmi viszony, mely azonban a nőnél mégis erős maradt, sőt növekedett, a férfinál sekélyebb sodrású volt és apránként rokonszenvedésre ment át. Az ifjú tüdőbajos asszony észrevette ezt és Széchenyi azt hitte, hogy halálát, mely 27—28 éves korában következett be, ez is sietteté. Annál inkább hihette ezt, mert meghitt barátja, az elhunyt közeli rokona, Lichnowski Eduard, mikor a szánandó asszony elhunytáról barátjának írt, mistikus levelében erre látszott célozni és Széchenyit mintegy bűnbánatra hívta föl.«

Lichnowskinak a kor divatja szerint pietistikus stílusban írt levele végzetes hatással volt Széchenyire. Phantasiája a célzásokat valóságos történetté alakította át. Az a hétevi lassú tüzön való megölése Karolinának tehát azt jelentette, hogy Széchenyi 1813—1820-ig fokozódó közömbösségével halálra gyötörte Karolinát. Ez volna a bűn, a miért vezekelnie kell. Azt gondoljuk, — bár erre közvetlen bizonyítékunk nincs — hogy Byron Manfrédjének is része van Széchenyi büntudatának fejlesztésében. Manfréd lelkét is sötét bűn terheli. Egy női vérrokonának halála miatt vádolja magát. Ha ő nem szereti azt a nőt, ez még élne boldogan és boldogítva. Tudjuk, hogy Széchenyi mennyire szerette Byron hőseinek sötét melancoliáját, büszke nyugtalanságát s így igen hihető, hogy Lichnowski intése és Manfréd példája együttvéve gyökerezítették meg lelkében azt a vádat, hogy ő a felelős sógornöje korai haláláért.¹

Mint láttuk, ez az önvád tulajdonképp ártatlan tényekből fejlődött ki, de azokat külső hatásra Széchenyi phantasiája annyira átalakította, hogy lelkiismeretének örökös ostorai lettek. Hasonlóképp alakult ki az a másik önvád, mely az elsőnek romboló erejét növelve, tökéletesen feldúlta Széchenyi kedélyét. A második büntudat végső kialakulását élénken állítja elénk az a naplótöredék, mely 1848 márczius 19-től szeptember 4-ikéig terjed és először Károlyi e kiadásában jelent meg.

¹ Byron Manfrédjének hatását ez önvád kifejlődésébe először Zichy Antal említi. Gróf Széchenyi István Életrajza. I. 1896. 137. l.

II.

Széchenyi naplója (1848 márcz. 19—szept. 4.)

Az első magyar felelős minisztérium tagjai közül senki sem tudott irodalmi és lélektani szempontból oly érdekes naplót írni, mint Széchenyi. A naplóírásra a művészi alkotás ki nem elégített vágya kényszerítette. Lelkének háborgását néha oly felkiáltásokban örökíti meg, minőket csak a legnagyobb tragikai költők szoktak kitalálni. Tapasztalatait, benyomásait szaggatottan, nyugtalan töredékességgel veti papírra. Minisztertársai, ha naplót írnak, bizonyára körülmenyesen, vagy legalább a lényegét szabatosan kiemelő módon beszélték volna el a miniszteri tanácskozásokat és a többi politikai eseményt. Széchenyi sokkal izgatottabb, semhogy történeti compositiót alkosson, csak egyes jeleneteket vázol, vagy épen vonalakat vet a papírra. Így tulajdonkép a politikai történetre nézve kevesebbet tanulunk az ő feljegyzéseiből, semmint egy annyira nagynevű miniszternek naplójától vártuk volna. De annál gazdagabb a napló tanulmányokban, ha Széchenyi belső küzdelmeinek hullámozását vizsgáljuk benne. A Naplónak történeti és életrajzi értékét Károlyi a Bevezetésben tömörséggel és hűséggel jellemezte; e Bevezetés és Károlyi jegyzetei nagyon megkönnyítik majd annak a történetírónak munkáját, a ki a Naplót nagyobb irodalmi mű keretében fogja felhasználni. Néhány megjegyzéssel magunk is hozzá szeretnénk járulni Széchenyi új Naplótöredéke köztörténeti és életrajzi jelentőségének értékeléséhez.

Június 11-ikén, mint ismeretes, a pesti Károly-kaszárnya sajnálatos összeütközésnek lett színhelye. Egy olasz zászlóalj és az ujoncz honvédek közt tűzharc keletkezett, melynek három honvédtiszt s vagy öt közhonvéd esett áldozatul. Az olaszoknak is voltak halottjaik. Ez a vérengzés újabb jele volt annak, hogy a rendes hadsereg rosszakaratú tisztjei bujtogatják a csapatokat a honvédség ellen. Más politikai jelentőséget nem tulajdoníthatunk a kaszárnyai csatának. Azonban a szomorú episod hatásának leírása Széchenyi Naplójában Kossuthot sajátságos világításban tünteti fel. Június 11-ikén ugyan minisztertanács volt Kossuth lakásán. Kossuth a tanácsban merészen és hevesen beszélt. »El kell küldeni minden katonaságot (t. i. a fővárosból) — forradalmi állapotot előidézni. — A nemzet gyáva!« Egyszerre Pestről átszaladnak az emberek Budára kiáltozva: »El van veszve minden, az olaszok lőttek.« Kossuth arcát halálos

sápadtság borítja el — bár még tovább is a kezdett hangon beszél, Deáknak mégis oda súgja : »Most el vagyunk veszve !« Széchenyi Mészárossal Pestre hajtat.

Ezt a jelenetet Széchenyi nagy kedvteléssel jegyezte Naplójába. Mintha azt akarta volna mondani : »Ime ! a hős szónok, a ki az én aggodalmaimat semmibe sem veszi, a ki négy fal között a nemzetet gyávának mondja és a tűzcsóvát könnyű lelkiismerettel dobja az országra, halálosan elrémül, ha a veszély a szomszédságból fenyegeti, de a hősiesszavakat még halálos félelmében sem felejtí el.« Ellenben Széchenyi, az óvatos, a félénk, odahajtat a veszély színhelyére.

Sokat foglalkozik Széchenyi Deákkal is. Nincs vele mindig megelégedve. Türelmetlenül hallgatja Deák jogi okfejtéseit, mert Széchenyinek a politikai czélszerűség fontosabb a törvényességnél. Azt sem bírja elfelejteni, hogy Deák sodortatta magát Kossuth által 1848 előtt. De mint miniszterek Kossuthról egy véleményen vannak. Deák ép úgy elítéli Kossuth optimismusát és aggressiv politikáját, mint Széchenyi ; hevesen összetűzött Kossuthal egy minisztertanácsi ülésen és Széchenyi előtt bizalmas beszélgetésben néha igen kedvezőtlenül nyilatkozik felőle. Nem egészen ismeretlen Deáknak ez a felfogása,¹ de Széchenyi naplója új adatokkal világítja meg Deák és Kossuth 1848-iki ellentétét.

Tisztán látnunk ezt az ellentétet azért is fontos, mert ép Széchenyinek legutolsó, különben hibái mellett is jeles életrajzában találkozunk azzal a nézettel, hogy Deák a kiegyezés előkészítésekor Beusttal való beszélgetésében egyedül a bécsi katonai reakciót okolta az 1848-iki küzdelem kitéréséért s így tulajdonkép maga Deák czáfolta meg Széchenyinek azt az 1841-iki jóslatát, hogy Kossuth forradalomba fogja sodorni az országot. Széchenyi nem azt mondta, hogy egyedül Kossuth fogja odáig vinni a dolgokat. Azután igen természetes, hogy Deák Beust előtt csupán a katonai reactoról beszélt, de hogy mi volt 1848-ban Deáknak a felfogása Kossuthról, mint a háborús összeütközés egyik előidézőjéről, azt sógorának írt leveleiből és Széchenyi

¹ I. Deák levelét sógorához 1848 június 15. Kónyi M. : Deák Ferenc beszédei II. 56 : magunk között (t. i. a miniszterek között) is van egymásiránt, legalább egy iránt bizodalmatlanság. Továbbá Deák szeptember 22-iki levele sógorához u. o. 129. l. »mások, különösen egy, forradalmi számíttatásai közben nem akart hallgatni reám s most együtt isszuk meg a levét e menthetetlen bajnak.«

Naplójából világosan látjuk. Már pedig ez a felfogás fényesen igazolja Széchenyinek 1841-iki előrelátását.

Batthyány Lajos jellemrajzához fontos adalékokat szolgáltat Széchenyi Naplója. Széchenyi nem szerette Batthyányt, mint Kossuth politikai szövetségését. Antipathiáját mérsékli, de el nem tünteti a részvét, midőn látja hogy Batthyány is szenved Kossuth politikai merészsége miatt. Széchenyi nem bírja megkedvelni a miniszterelnököt még akkor sem, mivel viseletéből azt az igen súlyos következtetést vonja le, hogy nem látja tisztán a politikai helyzetet. Batthyány emberismeretének fogyatékoságát és szenvedélyességének elfogultságát Széchenyi Naplójának 1848 augusztus elsején kelt feljegyzése élénken tünteti fel. E napon Batthyány a minisztertanácsban jelentést tett Jellasicscsal való bécsi tárgyalásairól. Tudjuk, hogy Jellasics július 27-én érkezett Bécsbe, a hol Batthyány már várta és a hol János főherczeg lett volna hivatva a bán és a miniszterelnök közt helyreállítani a békét. A bán ekkor azt kívánta, hogy a magyar pénz-, had- és külügyi minisztériumok egyesíttessenek az osztrák császári minisztériummal és hogy a szerbek követeléseit teljesíteni kell.

Horváth Mihály Jellasics pontjairól így nyilatkozik: »E föltételekből bebizonyult, hogy Jellasicscsal kibékülni nem lehet, s fegyverhatalommal kell végezni.«¹ Úgy gondoltuk eddig, hogy Horváth e nyilatkozata Batthyány felfogását is tolmácsolja, mert Horváth igen jól van értesülve Batthyány minden tetteről és minden tervéről, sőt könyvének illető helyein azoknak bő ismertetését és igazolását történetírói feladatának tekinti.

És íme, most Széchenyi említett feljegyzésében ezt olvassuk: »Ministerconseil wo Batthyány a horvátokkal nem lesz bajunk, de a bécsi németekkel. Jellasics igen kellemes ember, kész velünk kezét fogni etc. A szerbeket magokra hagyja !? !«

A felkiáltó és kérdőjelek Széchenyi kritikáját fejezik ki. És valóban csodálkozva kell kérdeznünk, vajjon honnan merítette Batthyány meggyőződését, mely majdnem visszája a valóságnak? Lehet, hogy Jellasics bécsi viselete nem volt olyan merev, mint Horváth előadásából következtetnünk kell. De Széchenyi a Batthyány helyén bizonyára észrevette volna, hogy Jellasics csak időt akar nyerni és hogy a helyzet békés elintézése azon a kérdésen fordul meg, vajjon lehet-

¹ Magyarország Függetlenségi Harczának Története. I. 330. l.

séges-e engedmények és a dynastia segítsége által Jellasicsot lefegyverezni? Batthyányt azonban szenvedélyes elfogultsága az osztrák minisztérium ellen és talán Jellasicsnak udvariassága is teljesen félrevezették.

Áttérve már most a Napló életrajzi értékelésére, feltűnő, hogy az mennyire megerősíti mindazt, a mit Kovács Lajos ismeretes munkájában Széchenyi 1848-iki küzdelmeiről feljegyzett.¹ Úgy látszik, Kovács előtt Széchenyinek alig volt titka; feltétlenül megbízott benne, mint Hamlet Horatióban. Kovács munkája és a Napló kiegészítik egymást. Találóa mondja Károlyi, hogy Kovács fejezeteit el kell olvasnunk, ha meg akarjuk érteni Széchenyi 1848-iki Naplóját. Mert Kovács nem csupán krónikása Széchenyi közléte utolsó éveinek, hanem különösen miniszteri pályájának politikai történetét is megírja. Kifejti, hogy mélyebben senki sem fogta fel Ausztria és Magyarország viszonyát, mint Széchenyi. Kossuthtól, sőt Deáktól is különbözött a *pragmatica sanctio* értelmezésében. Deák akkor még azt vallotta, hogy Ausztriát és Magyarországot *personalis unio* köti össze s noha nem helyeselte a 48-as törvényhozók sietős munkáját, akkori közjogi nézetei nem ellenkeztek a 48-as törvényekkel s így elvi okok nem gátolták abban, hogy belépjen a Batthyány-minisztériumba. Széchenyi ellenben a *pragmatica sanctio*ból a *realis unio*t magyarázta ki és a két fél közt a közös ügyek kezelése módjának megállapítását nem csupán törvényes kötelezettségnek tekintette, hanem oly intézkedésnek, mely előmozdítja a birodalomnak javát és biztosítja Magyarországnak fennmaradását. Az a hírheft memorandum, melyet az osztrák minisztérium augusztus 31-iki kelettel adatott át a magyar minisztériumnak, bár nem volt mindenütt szerencsésen fogalmazva, tulajdonkép Széchenyi közjogi alapelveiből indult ki. Pedig azt a memorandumot Kossuth a legnagyobb politikai bűnnek nevezte. Miért lépett be tehát Széchenyi abba a minisztériumba, melynek közjogi felfogásától annyira távol állott? Széchenyi közvetlenül a bécsi forradalom kitörése után azt a gondolatát szerette volna érvényre juttatni, hogy a magyarság most ne követeljen semmit a dynastiától, hanem védje meg azt a forradalom ellen. Mert szerinte a dynastia nem fog elmerülni e válságban, a kikényszerített engedményeket még

¹ Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István Közéletének Három Utolsó Éve. 1846—1848. Budapest, 1889. I., II. L. különösen a II-ik kötetet.

vissza fogja venni; ha pedig hálára kötelezzük, ha megértetjük vele, hogy hol kell keresnie a trón támaszát, Magyarországot teszi majd birtokainak középpontjává. Indítványa elbukott, senki sem merete pártolni. Nem ok nélkül mondja Kovács Lajos, hogy 1848 márczius 13-án, az ismertetett indítvány elejtése után Széchenyi korszaka a hazai történetben be van fejezve és akkor kezdődik az a korszak, mely egyedül Kossuthé. Ezt Széchenyi is érezte, s mégis helyet foglalt az új korszak kormányában. Vajjon miért? Kovács elbeszélése szerint Széchenyi gróf Batthyány felszólítására tétova nélkül elfogadta a közlekedési tarczát. »És pedig soha életében ellenkezőbb akarattal, de nagyobb készséggel nem szánta el magát valamire, mint éppen erre.«¹ A legellenkezőbb akarattal s mégis a legnagyobb készséggel! Lehet-e hinnünk az ilyen antithesis valóságában? Pedig úgy volt. Széchenyi Naplója is bizonyítja, hogy rögtön engedett Batthyány felszólításának, de halálos sejtelmekkel lelkében.²

Miért nem hallgatott sejtéseire s miért engedett oly könnyen Batthyánynak? Erre a már többször felvetett kérdésre Kovács Lajos így válaszol: »De habozhatott-e egy perczig is, midőn egyedül abban látott még lehető békés kibontakozásra reményt, ha István főherceg körül gyarapodnak a kormányban a mérséklő erők, és a felség mellett oly hatalmas befolyás mint herceg Esterházy működik mellettünk, ez pedig utóvégre belépését az ő elhatározásától tette függővé.«³

Alig kell mondanunk, hogy Kovács itt Széchenyinek magyarázatát híven adja elő, a mi különben a Napló több följegyzéséből is kitűnik. Széchenyi e magyarázattal önmagát akarta megnyugtadni és megnyugtatta Kovácsot is, de az objectiv szemlélőt ez a magyarázat ki nem elégítheti. Széchenyi a márczius 13-iki indítvány elmellőzése után valóban lemondott a közállapotok irányításáról, nem azért, mivel a zivataros idők a hatalmat, mely eddig sem volt az ő kezén, politikai ellenfelére szállították át, hanem mivel lelkében meglazult az erő, mely akaratát eddig fenntartotta.

Most már nem volt többé a régi Széchenyi, az, a ki 1841-ben egészen egyedül, mindenkitől elhagyatva, vette fel a küzdelmet Kossuth ellen, nem volt többé az a Széchenyi,

¹ Kovács II. 58. l.

² Napló márcz. 23. Károlyi I. 279. l.

³ Kovács u. o.

a ki a jövőbe látó elszántsággal óvta nemzetét a benyomások politikájától. Most maga is a benyomások embere lett. Most már nem volt több ereje levonni a következtetéseket eszének megállapításaiból. Ismerte Kossuthot és ismerte a forradalmi szenvedélyek fokozódásának természetét jobban, mint bárki más. Ha még mindig a Kelet Népe vagy a Politikai Programtörödékek Széchenyije lett volna, bizonyára átgondolja, hogy Esterházy udvari befolyása és a mérsékeltek a cabinetben mit sem fognak nyomni a fokozódó szenvedélyek ellen és ki vannak téve annak a veszedelemnek, hogy akarva nem akarva az árral fognak úszni. Ez átgondolásból önkényt következett volna az a határozat, hogy az, a ki a *pragmatica sancti*ót olyannyira *realis uni*ót alkotó kapocsnak fogja fel, mint Széchenyi, nem vállalhat tárczát egy minisztériumban, mely a legtisztább personalis unio alapján áll és nem is gondol a közös ügyek kezelése módjának megállapítására. Abból az átgondolásból következett volna Széchenyinek az a másik elhatározása, hogy helye ott van az ellenzék élén, mely közjogi conservativismust hirdetve, jelentékenyen elősegítette volna a minisztérium mérsékelt tagjainak befolyását és az osztrák kormányra is mérséklően hathatott volna. Az igaz, hogy az ilyen ellenzék vezetéséhez 1848 tavaszán és nyarán oly idegrendszer, oly fegyelmezett akarat lett volna szükséges, mely minden viharral dacolni kész.

Széchenyi messze volt mindettől márczius 13-ika óta. Álmodozó lett, sodortatta magát az árral; hol remélt, hol csüggedett. Április 11-ikén mélyen meg volt hatva. Ekkor Kossuthhoz és Batthyányhoz így szólt: »Én sejtelenkép (mondottam) Magyarország lesz! Ti az egészet valósítjátok.« De ez csak pillanatnyi benyomás, hiszen a tátongó sír képe is felmerül lelkében a nagy nemzeti ünnepnapon. Kedélye hullámozását többé nem fékezi a nagy célra törő tervszerű cselekvés. Most csak egyes részleteket végez el nagy buzgalommal, hogy meneküljön a bizonytalanság, a megsemmisülés érzetétől. Szabadjára eresztett phantasiája symbolumot alkot és annak sorsához fűzi reményeit s kétségeit. Már Kovács észrevette, hogy a Lánchíd építésének haladásában vagy fennakadásában Széchenyi az ország sorsát látta symbolisálva. Naplójából pontosan megfigyelhetjük phantasiájának e szenvedélyes, lelke mélyéig ható játékát.

Mennél komorabb színt öltenek az események, annál mélyebb gyökeret ver egészen phantastikussá alakult belső életében az önvád.

III.

Betegségének keletkezése.

Gyulai Pál Kecskeméthy Aurél könyvének megjelenése alkalmából foglalkozván a döblingi évek rejtélyével, kijelentette, hogy egykor majd »Széchenyi elfoglalt naplója, iratai új oldalról világosíthatják meg a kérdést.«¹ A napló és az iratok hamarabb kerültek napfényre, semmint Gyulai sejtette. Segítségükkel és támaszkodva Károlynak új anyagban és gondolatokban gazdag Történeti Bevezetésére, vizsgálunk kell, hogy most már mennyiben világosíthatjuk meg a döblingi évek történetét.

1848 szeptemberében kételkedve fogadták sokan Széchenyi megőrülésének híret. Almási Balogh Pál orvosi nyilatkozatában tiltakozott a gyanúsítás ellen, mely a kételkedés mögött rejlett, de az egykorú gyanunak nyomait még Kecskeméthy és Falk felfogásában is megtaláljuk. Kecskeméthy szerint sokan vetették fel azt a kérdést, vajjon Széchenyinek ama határozata mögött, mely őt Döblingbe vitte, nem rejtőzött-e az a gondolat, hogy így megmenthetné veszélyeztetett életét? Kecskeméthy ezt a kérdést nem tartja egészen jogosulatlanak.² Falk is kiemeli a félelem motivumát, bár nem abban a kapcsolatban, mint Kecskeméthy. Midőn fejtegeti Széchenyi megőrülésének okait, elmondja, hogy »Széchenyi félteni kezdte saját személyét . . . a haza balsorsa fölötti fájdalomon kívül az a gondolat is nyugtalanította, miszerint kétségkívül ő esik első áldozatul a forradalomnak . . . De ha megkímélné is őt a forradalom, a kormány . . . büntető keze bizonyára őt éri el először«. Falk szerint e félelmi »gondolatok« azok közé tartoztak a melyeknek »nem vala többé semmi tényleges jogosultsága«.³

Mint látjuk, Kecskeméthy szerint Széchenyinek Döblingbe való utazását nem egyedül betegsége magyarázza meg, hanem az igenis egészséges életöztönnek van némi része e menekülésben. Falk szerint ellenben a meglehetősen irreális félelmi érzetek jelentékeny mértékben fejlesztették ki Széchenyi örülségét. Mind a ketten lényegesnek tartják a félelem motivumát Széchenyi örülségének magyarázatában. Az egyik inkább a Pestről való menekülést akarja általa teljesen érthetővé tenni, a másik azt a lelki állapotot,

¹ Emlékszemédek II. kiad. Budapest, 1902. I. k. 367. l.

² Kecskeméthy könyvének német fordítása van előttünk (Gr. Steph. Széchenyis staatsmännische Laufbahn. Pest, 1866. 134. l.).

³ Széchenyi István gróf élete és kora. Pest, 1858. 300., 301. l.

mely a Döblingbe szállítást szükségessé tette. Bárhogy forgassuk a kétféle felfogást, mindegyik azt a benyomást akarja bennünk fölkelteni, hogy Széchenyi Döblingbe szállításának prózaibb okai is vannak, semmint azt Kemény Zsigmond előadásából sejtthetjük volna.

Ezek után kíváncsian kérjük a most megjelent naplótöredéktől, vajjon mit kell hinnünk Kecskeméthy és Falk előadásáról? A napló megerősíti, a mit más forrásokból már tudtunk, hogy Széchenyi miniszterségének kezdete óta valóban aggódott családjának, önmagának, sőt birtokainak biztonsága miatt is. Ez a félelem azonban nem volt üres képzelődés. Még Deák idegeit is izgalomba hozták az események és még ő sem tartotta lehetetlennek, hogy áldozata lesz a forradalmi szenvedélyeknek.¹ Kovács Lajos beszéli, hogy báró Wesselényi Miklós aggodalmai, a mikor a helyzet bonyolódni kezdett, még túltettek Széchenyi töprengésin is.² Maga Kovács Lajos is azt mondta grófjának, hogy ő is fut, Pesten nem maradhatni, mert az embert lámpavasra vonják.³ Ott, a hol Deák, Wesselényi, Kovács Lajos s még mások nyugtalankodnak, hogyan maradhattak volna csendesen Széchenyinek folyton izgatott idegei? Igaza van Falknak abban, hogy Széchenyi a márcziusi napok óta várta a halálos csapást vagy az udvar, vagy a tömeg részéről. De legyőzte magában a halálfélelmet. Vértette lelkét a Justum et tenacem idézet erkölcsi tanításával. Csak az bántotta, hogy nem is a saját politikájáért fogják kivégezni, hanem csak úgy kerül majd az elítéltek lajstromába, mint Pilatus a Credoba. Midőn május vége felé úgy látja, hogy a véres dráma már kifejlésnek indult, megállapítja, hogy ő mint magyar, mint gróf, mint vagyonos ember és mint minister ép bőrrel ki nem menekülhet a bonyodalomból. De legyen úgy, Isten nevében. Hol találhatnának ő és családja menedéket? Isten tudja. De az ő helye Pesten van. Itt kell, itt fog maradni — ez erős elhatározása. De mitől is félne? Kossuth őt bizonyára lefejezteti. Ennél jobbat nem kívánhat — írja június közepén. Néhány nap múlva eszébe jut, hogy naplója még nyakát fogja szegni. A la bonheur; hadd szegje ezt a nyakat — veti hozzá. Először augusztus 6-án gondol arra, hogy elhagyja Pestet, de meggondolja másnap, hová menjen? Jobb Pesten elpusztulnia.

¹ Károlyi I. 323., 334. l.

² Kovács Lajos id. m. II. k. 290. l.

³ Károlyi I. 368. l.

mint Czenken, a komor elhagyottságban. *Itt maradok* — írja augusztus 7-én aláhúzva elhatározását. Augusztus 10-én hozzájárul Kossuth rendeletéhez, mely a közpénztárakat eltiltja az új egy és kétforintos osztrák bankjegyek elfogadásától. Alá kellett írnom — így kiált fel — megint új érdemet szereztem a bitófára.

Augusztus 15-én, mikor már igen rosszul van, mikor már imádkozni sem tud, egy szörnyű éjszaka után elhatározza a kétségbeesés elszántságával, hogy Pesten fog elpusztulni. Augusztus 18-án Kovács Lajossal beszélget Kossuth terveiről és a nagy általános magyarországi vérontásról, a mire Széchenyi naplójában megjegyzi: »Eletemmel és az enyéim életével nem törődöm. Hadd legyenek tízmilliószor inkább a meggyilkolt, semmint a gyilkos.«

Óhajtja a halált, augusztus 23-án epedve várta, hogy Patay lelövi a párbajban. Augusztus 27-én mégis csak elszánja magát arra, hogy feleségét és gyermekeit hazaküldi. »Vajjon fogom-e őket viszontlátni? Azt hiszem — nem! Szívem megszakad — és mégis könnyebben érzem magamat« — írja naplójába. Most már csak önmaga áll szemben a veszélyvel.¹ Mint látjuk, a félelem érzetét leküzdí humorról, kötelességtudással és halálmegvetéssel augusztus 27-éig.

Czélszerű intézkedésekkel is óvja magát, mint Kovács Lajos elbeszéléséből tudjuk s általában túlteszi magát a személyi biztonság miatt érzett aggodalmakon mindaddig, a míg aránylag egészségesnek mondhatjuk. Nem azok az aggodalmak dúlták fel lelkét. Az a szörnyű önvád, mely már a harminczas években jelentkezik, különösen 1848 május közepe óta hatalmas erővel kezdi rombolni belső életét. Május 18-án írja naplójába: »A gondolatok miatt nem bírok aludni. Úgy látom, hogy legfőbb oka vagyok mindennek. Hogy vezekeljek, és hogy a másvilágon elfogadjanak — itt lent lassú tüzön kellene tisztulnom.« Védekezik ugyan e gondolat ellen, de mennél sötétebb lesz a helyzet, annál eredménytelenebb a védekezés. Ez az, a mi a belső bomlást felidézi, a félelmi érzet csak mellékesen zavarja. A két érzésáramlat hatásának arányát maga határozza meg a legjobban július 18-iki feljegyzésében: »Reggeli két óra óta nem alszom!... Ó, minő szemrehányásokat teszek magamnak! — Nem magamat és az enyéimet félttem; hanem a felelősség, hogy az egész országot, az egész monarchiát a romlásba döntöttem!«²

¹ Károlyi I. 285., 324., 335., 338., 368., 371., 374., 376., 381., 385. l.

² Károlyi I. 316., 354. l.

De az a körülmény, hogy augusztus 27-én elküldötte családját, mutatja a helyzet változását. A templomba megy és nem bír imádkozni. A 28-ikára virradó éjjelen egy belső hangot hall, mely azt kiáltja : »Te vagy az oka mindennek !« 28-ikán egészen kimerülve megy a képviselőházba. Hivatja dr. Moskovicsot, egyik orvosát, a kivel a pesti politikai atmosphaera borzalmairól beszél. Moskovics idegláztól féltette ekkor Széchenyit.¹ Bizonyos, hogy ekkor már nagyon beteg volt, önuralmának alig látjuk többé nyomát. A horvát ügyben tartott miniszteri értekezlet után rosszul érzi magát és elmegy Tierney Clarkhoz, csak azért, hogy biztassa a Pestről való távozásra. Most már a félelmi érzet elhatalmasodik lelkén, mint kezdődő betegségének jellemző tünete. A 29-ikére virradó éjjelen megint hallja azt a kísérteties belső hangot, szaladgál a szobában és fejét verdesi. Reggel a krisztinavárosi templomba megy, hogy meggyónjon. Lelke háborgását ez sem nyugtatja meg. Nem bírja magát elhatározni, meneküljön-e vagy felakasztassa magát — talán a csöcselék által? De tönkre kell mennie, úgy érzi ; kell hogy meggyötörjék, legalább egy kevéssé bűnhődnek. Nem bír enni. Kossuth azt mondja neki e napon : »Őn elküldötte feleségét — vigyázzon magára... lövetek azokra, a kik ellenünk vannak !« Többé nincs nyugta, kétségbeesetten járkál a híd lánczain. Bántja az, hogy a két Clark nem akar menekülni, mert tökéletes biztonságban érzik magukat. 31-én egy rémes éjszaka után Kállay Ödön és Orosz József jóindulattal a Hitelt emlegetik előtte. Széchenyi erre a pokolt érzi szívében.

Gróf Zichy Adalbertnek e napon pénzt s iratokat küld, hogy adja át azokat nejeinek, ha ő már a lámpavason ki-lehelte lelkét. Ezen a napon István nádornak is említi, hogy vissza fog vonulni ; gróf Zichy Ferencznek pedig nyíltan megmondja : »Megyek, én vagyok az oka mindennek.« Gróf Zichy Ferencz elhalványult. Szeptember elsején be akarja fejezni naplóját, a mi annyit jelent, hogy öngyilkosságra gondolt ; szeptember 3-án valóban előveszi pisztolyát, de megint leteszi. E napon állapota már igen válságos, mert rettentő lelkiismereti furdalásai közt föltűnik O'Meade Karolina neve. Elkárhozottnak érzi magát. És ha legalább úgy látná, hogy lehetne némi reménye a dynastiával való összeütközés kikerülésére. De Kossuth ép szeptember 3-án azt mondja Széchenyinek : »Én paktálok... bár az ördöggel, de Bécscsel és a dynastiával nem !« Másnap,

¹ U. o. 385—387. l. Kovács Lajos id. m. II. 295. l.

4-ikén, Széchenyi újra öngyilkosságra gondol, de Tasner megakadályozza szándékát. Elmegy a minisztertanácsba, társai felmentik a további közreműködéstől. Dúlt arczán látható volt már betegsége. Almási Balogh Pállal tanácskozik, a ki készteni arra, hogy távozzék Pestről. Széchenyi habozott. Azt mondja, hogy neki itt kell élnie, halnia. De mégis enged orvosának. Elbúcsúzik a két Clarktól, szabadságkérőleveleket ír a nádornak és a képviselőház elnökének. Vádolja magát és Isten irgalmát kéri. Másnap Almási Balogh kocsira ülteti. Úgy látszik, hogy Széchenyi nem tudta, hová viszik; lehet, hogy orvosa eleinte Czenkre akarta kísérni. De útközben az öngyilkossági kísérletek ismétlése, az önvád keserű panaszai, az őrjöngés rohamai meggyőzték az orvost arról, hogy Széchenyit elmegyőintézetbe kell vinnie.¹ Valóban, augusztus 27-ike óta a betegség tünetei már nyilvánvalók voltak; lehetetlen föltennünk, hogy az akarától megfosztott beteg, a ki minduntalan az élettől kívánt menekülni, hideg számítással a maga megmentésére kigondolt tervet hajtott volna végre.

IV.

Az első döblingi évek.

Kecskeméthy Aurél szerint Széchenyi döblingi tartózkodásának első napjai és hetei borzasztóak lehettek. Mikor megérkezett, oly heves dühroham tört ki rajta, hogy az ágyhoz kellett kötözni. Ezt az odakötözést gyakran kellett ismételni, mert Széchenyi fejét többször a falhoz verte nyilván öngyilkos szándékkal. Másszor hátát a falnak vetve, botjával dühösen védekezett láthatatlan támadók ellen. Senkit sem bocsátott magához, még nejét sem, külsejét is elhanyagolta, fehérenműváltásra, mosdásra, hajának és körmének vágására kényszeríteni kellett. Még az evőeszközök használatára is figyelmeztetni kellett. Ápolói előtt szakadatlanul fecsegett hazafias bűneiről. E szinte állatias állapotban néhány évig tengődött. A gróf elevenen el volt temetve. Csak 1850-ben vitte ki Görgen a városba családjának látogatására. Nemsokára szórakozást kívánt, ápolóival malmot s más ehhez hasonló játékot játszott, majd felébredt régi szenvedélye a sakk iránt. Kora estétől éjfélig, gyakran hajnalig sakkozott. Mintha a sakkjáték felébresztette

¹ Károlyi I. 387—390. l. Kovács id. m. II. 296. Majláth: Sz. I. levelei III. 626., 627. l.

volna szellemi képességeit, érdeklődése az emberek iránt lassanként felébredt, körülbelül 1853-ban. Ekkortájt látogatta meg Lonovics érsek és azóta-állapota jobbra fordult.

Kecskeméthy elbeszélését az életrajzírók követni szokták több-kevesebb kihagyással. Azonban az újabban közzétett anyag kételyeket ébreszt az elbeszélés hitelessége iránt. Hiszen Kecskeméthy az első döblingi években nem ismerte Széchenyit, csak hallomás után beszél ez időről. Kétségtelen, hogy Széchenyi akkori állapota igen szomorú volt, de hogy olyan majdnem állatias állapotban élt volna éveken át, az nem való. Gróf Széchenyi Istvámnénak hat, férjéhez intézett levelét találta meg Károlyi Széchenyi elkobzott iratai közt. Az első levél 1848 szeptember 10-éről, a másik október 12-éről, a harmadik december 24-éről van keltezve, a többi 1849-ből való. Széchenyiné e levelekben vizsgálja férjét, fájjalja, hogy Széchenyi öt nem akarja látni és kéri, hogy ne gyötörje magát alaptalan önvádjaival.¹ Abból a körülményből, hogy Széchenyiné a döblingi tartózkodásnak már első két hónapjában legalább két levelet írt férjének és hogy a levélírást folytatta, azt kell következtetnünk, hogy várt némi jó hatást e levelektől. Már pedig nem várt volna ilyen hatást, ha nem tudja, hogy férje elolvassa és bizonyos fokig meg is érti leveleit. Az a majdnem állatias közömbösség, melyet Kecskeméthy leír, talán hetekig sem tartott. Széchenyi már 1848 óta érdeklődött a magyarországi események iránt, a mi kitűnik 1849–1851-ig írt leveleiből.² Valószínű, hogy a szabadságharc alatt olvasta a bécsi lapokat.³

Mikor dührohamai megszűntek, lelke még súlyosan beteg volt, sőt elméje sem tisztult ki egészen, noha bámulatos elmeélt fejtett ki az önkínzásban és állapota megfigyelésében. Ismertük már 1849., 1850. és 1851-iki leveleiből önkínzásának azt a kettős irányát, melyet Kemény állapított meg, a ki Széchenyi akkori állapotát elnevezte az »önkínzás monomániájának«. Az egyik iránya ez önkínzásnak az volt, hogy Magyarország minden szerencsétlenségét a maga írásaira és tetteire vezette vissza, a másik abban a felfogásában nyilvánult, hogy az általa 1848 előtt megtámadott irányok és emberek mindannyian dicsőek voltak

¹ Károlyi I. 140. l.

² Ezt már Friedreich István is kiemeli Széchenyi életrajzában.

³ L. Blick. 103. l. Wer die Früchte der freien Presse, und vorzüglich der wiener freien Gehirn-Exuberanz der wenigen Monate der Jahre 1848–1849 verkostet hat. ...

és boldogították volna az országot, ha ő szembe nem száll velük. Károlyi kötete is közöl iratokat, melyek a döblingi első évek hangulatát megvilágítják. Ezekből látjuk, hogy Széchenyi már 1849 márczius 21-én írásba foglalta lelki állapotát. Az önmaga ellen érzett gyűlölet éleslátásával bonczolja e vallomásában pályáját. Megbocsátható gyöngeségeket és tévedéseket szörnyű bűnökké nagyít. Önvallomásának egy helye úgy látszik, hogy válasz nejjének valamelyik levelére. Ezt írja ugyanis: »Mondják, hogy senki sem ismeri az én nagy vétkeimet, hogy szeretnek és tisztelnek. A mire, fájdalom, azt kell felelnem: A vesék és a lelkiismeret redőibe csak a bűnös hatol és nagyon sokszor kárhoztat a világ, ott, a hol Isten megbocsát és megfordítva: a minden emberbe beoltott isteni meggyőződés kárhoztat ott, hol a világ megbocsát s még dicsér is!«

Mennyi erkölcsi mélység és lélektani finomság van e gondolatban. Hiába, Széchenyi tragédiája lelkiismeretéből fejlődött ki; elméjének élességét most gyötrelmeinek mélyítésére használta fel. Ostorozza magát azért, hogy miniszteri tárczát vállalt és különösen azért, hogy Kossuthot megtámadta. Pedig Kossuth végtelenül nemes lélek volt, a ki, ha meg nem támadja, bizonyára belátta volna, hogy a kormánynyal együttthaladva kell az országot fejleszteni. Többnyire ilyen valódi tényekből szívja ki phantasiája az önkínzás mérgét. Így értjük vádjainak rendszerét; de néha phantasiája szinte megfoghatatlan gondolatok bozótjába téved. Így midőn egy 1851-iki levelében azt írja, hogy Petőfi, a látnok, az ő fia volt, a kinek anyját éhen hagyta pusztulni és Petőfi a Felhőkben az ő arczképét rajzolta le. Bizonyos rendszer még ebben az örültségben is van. Széchenyi gyűlölte azelőtt Petőfit, mint a radikálisok egyik vezérét, most dicsóíti, szereti, látnoknak, fiának mondja és a *Felhőkben* valóban talált egy szakaszt, mely meglepő hűséggel jellemzi az ő akkori hangulatát. Ez a szakasz így végződik:

Laktársam a kétségbeesés,
Szomszédom a megőrülés.

Eddig beleillik a gondolat az ő csapongásainak rendszerébe, de azután örült képzettársítással Petőfit valódi fiának mondja és anyja iránt kegyetlenséggel vádolja magát.

Mindezeket a vádakokat azért írja le, mert írás közben kissé szabadul tőlük, megenyhül pillanatokra és csak akkor szenved mondhatatlanul, a mikor hallgat arról, a mi nyugodni pillanatig sem hagyja. Elkárhozottnak érzi magát,

nem bír semmivel sem foglalkozni ; naponként 14 óra hosszat fel s alá járkál. Járkálás közben írja le önkínzó vallomásait. »A zene, a nap, a természet szépsége, nőm, gyermekeim, mindannyi szemrehányás nekem, csak arra emlékeztetnek, hogy elvesztettem a menyországot !« — így kiált fel. Pedig hogy vágyódik családi otthonába. 1850 április 18-án és 19-én meglátogatta nejét Bécs városában. Neje azt mondja neki 19-én: »Csak egy remény tart életben, az, hogy még együtt fogunk lakni — ha ez a fonál elszakad, kétségbe kell esnem«. De e találkozás után Széchenyi nem akarja látni családját, mert mint mondja, megfojtaná nejét és megölné gyermekeit.

Kivehetjük ez őrvjngő beszédből, hogy szeretteinek látása törököt forgatott meg seibeiben.¹

E mérhetetlen szenvedések közben Széchenyi 1849 szeptember 6-ika óta — ha nem régebben — intézkedik gazdasági, vagyoni kérdésekben. Sőt 1850 szeptember 10-én Lunkányi Jánost Döblingbe hivatja, hogy pénzügyekről tárgyaljon vele, noha még családjával nem akart érintkezni ekkor.²

Mint látjuk, nem volt annyira beteg 1853-ig sem, hogy eszéet ne használhatta volna. De megmérgezett phantasiája emberkerülővé tette és szörnyű zavart okozott lelki háztartásában. Kecskeméthy és különösen Falk Lonovics látogatásának tulajdonítják azt a kedvező fordulatot, mely szerintük 1853 óta kezdődött Széchenyi állapotában. Lonovics Falk elbeszélése szerint bölcs szavakkal, a keresztény erkölcstan vigaszával lecsillapította Széchenyi háborgását. Károlyi szerint Metternichnek egy ekkortájt kelt levele, melyet Széchenyi megőrzött, versenyzett a jó hatásban Lonovics vigaszával. Metternich ugyanis kijelentette, hogy Széchenyi mindig őszinte és lojális hazafi volt, a kinek jó szándékait a gonoszlelkű nagyravagyók hiúsították meg.³

Kár, hogy 1851 augusztusától egészen 1857-ig Széchenyinek kiadott levelezésében nagy hézag tátong. Nem tudjuk tehát pontosan követni a javulás mozzanatait. Csak hozzávetésekből következtetjük, hogy 1851 után önvádjai elnémulnak, vagyis nem oly szertelenek többé s nem is tárja

¹ Károlyi I. 139. és 427—446. l. Falk azt mondja, hogy csak egyszer látogatta meg nejét, Zichy Antal id. m. jegyzetéből (II. k. 250.) és a Károlyi I. 435. l. közölt levélből meg lehet állapítani a kettős látogatás dátumát. V. ö. még Zichy id. h. 360—362. l. Majláth: Sz. I. levelei III. 629—644. l.

² Zichy id. h. 252., 253. l. és Majláth id. h. 642. l.

³ Falk id. m. 307—310. l. és Károlyi I. 489. l.

ki fájdmát olyan készséggel, mint azelőtt, és látogatókat is fogad.

De 1856-ig nincs nyoma annak, hogy következetesen foglalkozott volna irodalmi vagy politikai tervekkel. Ellenben az örökös sakkjáték arra mutat, hogy kínos gondolatoktól kívánt szabadulni.

V.

Irodalmi és politikai tevékenység.

Széchenyi 1856-ban egy Szerelem — Szeretet című aesthetiko-ethikai értekezéssel kezdi meg irodalmi működését. »Első erőpróbája a gyógyulás küszöbén belül«, mint Károlyi mondja e töredékben maradt kis értekezésről, melyet csak ismertet, de nem közöl. Úgy látjuk, hogy ez értekezés bizonyos kapcsolatban van Széchenyi önvádjainak egyik irányával. Azelőtt gúnyolta a magyar elbizakodottságot, hevesen korholta a magyarság hibáit; Döblingben bánattal gondolt erre a hajdani szokására, és most minden kiválónak tűnt fel neki, a mi magyar. Egyebek közt gyönyörűségetelt abban, hogy fejtegesse a magyar nyelvnek gazdagságát árnyalatokban és jellemző fordulatokban.¹ Lám, egy élő nyelv sem tudja megkülönböztetni a szeretetet a szerelemtől.² A magyar nyelvnek ez az elsőbbsége ösztönzi arra, hogy a két érzés különbségét fejtegesse.

Már ifjúkorában kedvelte a moralistákat. Később is szívesen kitért ethikai és lélektani fejtegetésekre mindenkor, akár a lovakról, akár a hitelről vagy az adóról értekezett. Leginkább e kitérésekből fejthetjük ki munkássága alapgondolatát, a nemzetnevelés tervét és annak módszereit. Döblingben e módszerekkel többé nem kellett foglalkoznia, de moralista hajlamait kielégíthette abból az alkalomból, hogy fia 1857-ben húsz éves lett. Számára írt egy paraenesist, olyan talizmánt adott neki, mint a minőt ő kapott apjától. A mit Lord Chesterfieldnek fiához írt levelei dicséretére mondott Sainte-Beuve, hogy fiának épülésére nem értekezést írt a kötelességekről, mint Cicero, az Széchenyi Intelmeire is illik. Ez nem cicerói munka, mint a Kölcsey Paraenesise, hanem a legvalódibb és legbölcsebb apai szeretet sugallja Széchenyi intéseit. Ily féltő apai gond ennyi életbölcsséggel

¹ Dicsérte például Kürnberger Ferdinand német költő előtt, a kivel 1859 óta sokat érintkezett, ezt a népies szótamot: »Ez a legény a gáton«. (L. Erinnerungen an Széchenyi, von Ferdinand Kürnberger, Wien, 1866. 16. l.)

² Károlyi I. 143. l.

és lélektani tapintattal ritkán egyesült hasonló célú irodalmi munkában. Az intelmek gyöngédsége és szelíd iróniája, az a melancholia, melylyel az író a maga megtört életéről beszél, szembeállítva azt a virágkorába szökkenő ifjú reményeivel, változatos hangulatok által teszik vonzóvá ezt a kis paedagogiai remekművet.

Még a rendőrminister elnöki titkárának is feltűnt ez a munka, midőn az elkobzott iratokat átvizsgálva, rábukkant. Nečasek Károlyy jelentéséből Károlyi igen találó ítéletet idéz: »A lélektani és paedagogiai ismeretek leggazdagabb kincsei vannak ez iratban felhasználva — írja Nečasek — és ritka életbölcesség fénye ragyog ki belőle minden lapon. Még a grófra egyébként oly jellemző rhapsodikus írásmódor is kerülve van e kis műben s az egész gyönyörű logikájával teljesen egyöntetű.« Ki hitte volna, hogy az absolut-korszaknak egy cseh nevű rendőrtisztje ennyi sympathiával és ízléssel beszélt Széchenyinek egy munkájáról?¹

Bármily szeretettel dolgozott Széchenyi e munkáján, az apai nevelő tisztje nem volt elég neki. 1857 elején beleélve magát régi nemzetnevelő hivatásának gondolatkörébe, arról értekezik az *Önismeret* című munkájában, hogy miként lehetne önismeret által az emberek testi és lelki tökéletesítését előmozdítani, mert e szebbítés előmozdítása legfőbb hivatása a fejedelemnek, sőt minden embernek. A régi moralista írók példáját követve, sőt azok laza szerkezetét felül is múlva, sokféléről beszél. Csapkodja egyebek közt Bach rendszerét, majd I. Napoleon bukását eredeti és igen figyelemreméltó módon magyarázza.

Az *Önismeretben* Széchenyinek több régen hangoztatott eszméje csendül fel újra, még a misericordianus állam-bölcseesség, vagyis a rosszul alkalmazott könyörületesség ellen intézett harcz is. Pedig ezért a harczért akkor, mikor az önkínzás monomaniája hevesen gyötörte, élesen vádolta önmagát. E szerint az *Önismeret*, valamint az *Intelmek* arra mutatnának, hogy Széchenyi öntudata 1857-ben már felülemelkedett az önvádakon és hogy belső életében egészen elült a vihar, mely ott 1852-ig dúlt.

De ez nem így volt, a mint még látni fogjuk. Az *Önismeretben* a testi élet tökéletesítése themájáról át akart térni Széchenyi »a lélek terére«,² de idáig már el nem jutott, mert

¹ Károlyi I. 143—147. l. és 493—551. l.

² *Önismeret*. Irta gróf Széchenyi István, Budapest, 1875. A főt említett harczra nézve l. 177. l. és kk.

1857 május 3-án az általános elmélkedéseket abbahagyva, hozzáfog a magyar kormányrendszer ostromozásához és folytatja a munkát szakadatlanul november 6-ikáig. E méreteire is hatalmas magyarnyelvű szatira Károlyi e kiadványában jelent meg először. Ugyancsak Károlyi magyarázta meg a sajtóságos tárgyváltoztatás okát. Széchenyi akkor tért át a szatira megírására, midőn az uralkodópár megkezdte körútját Magyarországon. Széchenyi jól tudta, hogy az utazás lényegében propaganda a Bach-kormány részére s hogy a nemzet az utazáshoz fűzött reményekben csalódnifog. Haragja fellobbant, s míg az *Önismeret* kezdetén csak mellékes célzásokban csendesesen gúnyolta a kormányt, a május 3-ikán kezdett folytatásban a gúnynak, a haragnak olyan jégesőjét zúdítja Bachra és felséges urára, hogy csodálatos.¹

Az a saeva indignatio, mely a Swift szívét szaggatta, teszi szatirikus íróvá Széchenyit is. Haragjának főoka a végtelen fájdalom, mely a szabadságharcz mártirjainak kivégzése miatt tölti el lelkét. A mióta a legnemesebb magyarokat felakasztatta az uralkodó, azóta »ezen életkioltási methodus megszűnt bectelen lenni.«² Irtóztató invectívákkal árasztja el ezért a szívtelen ifjú uralkodót és tanácsadóit, Schwarzenberget, a »halavány, vér után szomjazó vampyrt«, a »fiacker-eszű Grünne Károlyt« és Bacht, a »rühös kutyát.«³ A dynastikus érzésű főúr haragja oly féktelenül tombol, hogy a Habsburgok bűneit is kikeresgéli a történetből; idézi Wallenstein, Sobieski, II. Rákóczi Ferencz emlékét és Mária Lujzát is, a kit a császár odadobott a nagy francia basának. Ez a faj, úgymond, századok óta csúfot üz az emberiségből.⁴ Haragjának másik forrása Bachnak összpontosító, németesítő és a magyar területet szétdaraboló politikája. Sítja még haragját az 1857-iki utazás, a gróf Dessewffy által szerkesztett petitio el nem fogadása és a király makacs ragaszkodása az alkotmányellenes rendszerhez. Haragja néha felséges pathosban tör ki, majd vérig sértő gúny és néha gyilkos szójátékok sziporkáit szórja. Izgatott idegeinek feszültsége néha ellankad, ilyenkor az olvasó »homokban gázol« mint Károlyi oly találóan mondja. Széchenyi e nagy munkájában a humor egy remekművének anyaga

¹ Károlyi II. kötete: *A Néhány Bevezető Szó* a kötet elején talán a legszebb magyar történeti forráskritika.

² Károlyi II. 203. l.

³ U. o. 48—83. l.

⁴ U. o. 125. l.

van szétszórva. De Széchenyinek nem volt arra nyugalma, hogy drágaköveit kicsiszolja és művészi formába foglalja.

Nem volt rá nyugalma akkor sem, mikor a szatirát félbeszakítva, a *Blicknek* írásához fog. A *Blicknek* majdnem egész anyaga a magyarnyelvű szatirából van véve. De a *Blick* minden töredékessége mellett gondosabban van szerkesztve, mint a magyar szatira. A sárga könyvből kimaradtak az uralkodóra szórt invectivák, itt a támadás inkább Bach, Schwarzenberg és politikai rendszerük ellen összpontosul. Ezért a *Blick* még hatalmasabb pörölycsapásokat zúdít Bach és Schwarzenberg fejére, mint a magyar szatira. A *Blick* 1859 elején jelent meg és elérte a kívánt hatást. Megadta az utolsó dőfést a már ingadozó Bachnak, mint Károlyi mondja és érdekesen ki is mutatja. Gróf Zichy Edmund szerint »13 millió magyar alattvaló közvéleményének fotográfája volt e könyv.«¹ Csakhamar nyílt titokká lett Magyarországon, hogy ki írta a sárga könyvet. Az 1858-iki akadémiai levél is akkor terjedt el az országban, mikor a *Blick* megjelent. A tisztelet Széchenyi neve iránt a magyar közvéleményben ekkor a rajongásig fokozódott: Mily politikai hatalom lett volna Széchenyi, ha most kilép magányából! Pedig az olasz háború és Bach bukása után, 1859 nyarán, úgy látszott, hogy a monarchia belpolitikája a magyarság által rég óhajtott fordulathoz ért. Megalakult az új minisztérium gróf Rechberg elnöklete alatt; e minisztériumban Goluchowsky hajlott a magyarokhoz, báró Hübnert pedig teljesen magáévá tette a magyar conservatívek programját. A Rechberg-minisztériumban a gyászmagyar gróf Nádasdy Ferencz volt a magyar nemzeti és politikai törekvéseknek leghatározottabb ellensége. A magyar conservatívek azt hitték, hogy elérkezett idejük. Báró Jósika Sámuel és gróf Dessewffy Emil minden lehetőt megtettek, hogy az új minisztériumot megnyerjék az 1847-es alap helyreállítására eszméjének. Érdekes, hogy herczeg Windischgrätz, az 1848-as katonai reakciónak vezére, szintén az 1847-es alap helyreállítását kívánta. Rechberg bizalmas értekezletre hívatta a magyar conservatívek vezérférfiait, meghallgatta véleményüket, sőt 1859 augusztus második felében meglátogatta Széchenyit is. Széchenyi sokat várt Rechbergtől, de a látogatás kiábrándította. A miniszterelnök tartózkodó és vonakodó modorával nem volt megelegedve. Hübnertől többet várt és úgy látta, hogy minden eszközt meg kell

¹ Károlyi I. 180. 1.

ragadnia a változás előidézésére. Ekkortájt figyelmeztette bátyja, Pál, arra a memorandumra, melyet Hollán Ernő írt a magyarországi hangulatról Szentkatolnai Cseh Eduárd, Albrecht főherceg helyettese számára. Ez a memorandum nagyon tetszett Széchenyinek, mert szerzője a középosztály tagja volt és így munkája által meg volt czáfolható a centralistáknak az az érve, hogy Magyarországon csak a forradalmi párt és a főurak egy csoportja kívánják a változásokat. Széchenyi elküldötte Rechbergnek Hollán emlékiratát szeptember elején. Ez az irat inkább csak a magyarországi hangulatot festette, Széchenyi egy újabb memorandumot íratott Hollánnal, melyben a szükséges teendőket foglalta össze. Kívánta az ország területének, a megyei életnek helyreállítását, az országgyűlés egybehívását, a koronázást, az örökös tartományoknak alkotmányosítását. E második emlékiratot is elküldötte Rechbergnek. Elküldötte magát Hollánt is Rechberghez és Hübnerhez, hogy élő szóval is hasson rájuk. A két miniszter meghallgatta Hollánt, de egyikük sem bírt neki határozott választ adni, hiszen az uralkodó akkor még csak csekély jelentőségű reformokra volt hajlandó s a 47-es alap helyreállításának gondolata elől teljesen elzárkózott.

Ezért beszélt Hollán siker nélkül a két miniszterrel. De Széchenyit e sikertelenség nem csüggesztette. Tevékenységi ösztöne oly éber volt 1857, de kivált az olasz háború óta, hogy ki akart próbálni minden eszközt a kormány puhítására. 1859 június közepe óta a *Times*-ba írt leveleket Ignotus néven. Keményen támadta a levelekben Albrecht főherceget és Ferencz Józsefet. Másrészt fejtegette az angol olvasóközönség előtt, hogy Kossuth szónoklatai szép költemények, de a magyar nem akar elszakadni az uralkodóháztól. E cikkek nemcsak az angoloknak szóltak, hanem Rechbergéknek is. Remélte Széchenyi, hogy a miniszterelnök tanulni fog belőlük.

Falk Miksát, Kecskeméthy Aurélt biztatta, hogy czáfolják a bécsi centralista sajtó cikkeit és a külföldi sajtóban Rechberget és Hübneret támogassák, mert azok keresik az igazságot.

Rechberg október 9-én másodszer is meglátogatta Széchenyit. Beszélgetés közben Rechberg fennakadt azon, hogy Széchenyi és a conservatívek az örökös tartományoknak is alkotmányt szeretnének adni. Széchenyi erre azt mondta, ám boldoguljon a kormány tetszése szerint az örökös tartományokkal, de kell, hogy Magyarországot ki-

elégítse. Négy nap mulva gróf Széchen Antal járt Széchenyinnél és tudtára adta, hogy elvtársaival együtt sokat beszéltek Rechberg és Hübner előtt, de azok csak hallgattak és alighanem minden a régiben marad.

Széchenyi látván azt, hogy a minisztercken nem fog a szó, újra a sajtó által akart hatni reájuk. Október 15-én tanácskozáván Falkkal, Kecskeméthyvel és Hopf kanonokkal elhatározta, hogy kinyomatja a külföldön Hollán két promemoriáját *Zur ungarischen Frage* címén. November 10-ikén a röpirat már ki volt nyomatva, a bécsi rendőrség lefoglalta, de azért sokan olvasták, kivált Magyarországon. Időközben nyilvánvalóvá lett, hogy Széchen Antalnak igaza volt abban, hogy egyelőre minden a régiben marad, mert Rechberg nem akart a császárnak kellemetlen tanácsokat adni. Ellenben a derék Hübner, a kinek Károlyi szép emléket állít Történeti Bevezetésében, október 19-iki memorandumában kifejtette, hogy Magyarországot meg kell nyerni a conservatív főurak programjának elfogadása által. E memorandumnak az lett a következménye, hogy már október 22-én Thierry volt Hübner utódja.

Hübner bukása nagyon leverte a conservativeket és Széchenyit nagyon felingerelte. Scitovszky primás jubileumára olyan merészhangú felirat aláírását tervezte, hogy alá nem írták és fel nem küldötték. Nyugodni azonban nem tudott. Mivel a miniszterek által hiában próbált az uralkodót jobb útra téríteni, nyílt levelet intézett hozzá *Offenes Promemoria* címén, mely 1859 decemberében jelent meg. A röpirat figyelmezteti a császárt, hogy elveszíti Magyarországot, ha helyre nem állítja az alkotmányt. Mert Magyarország most annyira el van keseredve, hogy szívesen csatlakoznék bármely idegen hatalomhoz. Vigyázzon a császár, hogy makacssága miatt ne jusson X. Károly és Lajos Fülöp sorsára. Ezt a röpiratot is elkobozták, de Magyarországon olvasták és dicsérték. Rövid idő mulva megjelent a *Daguerrotypen von einem ungarischen Edelmann* című irat, melyet gróf Széchenyi Dénes írt nagybátyja sugalmazására. A füzet két fejezetét maga Széchenyi írta. Figyelmeztette itt is az uralkodót, hogy »közeledik a kétségbeesés ideje«. Most nem volt más mód hatni a kormányra, mint a sajtó által. Azért vérig sértette Széchenyit a Pressének október 30-iki cikke, mely otrombán tagadta azt, hogy oly férfiaknak mint Desseffy, Apponyi, Jósika, Széchenyi és Deák joguk volna a magyar nemzet nevében beszélni. Széchenyi ezért pellengérré állította a bécsi napi sajtó hasábjain tolláskodó jó-

madarakat. Falk, a kinek e borsos leczke kiadását kellett volna gondoznia, bécsi kollégái iránt érzett indokolatlan kíméletből ellenezte a kinyomatást. Széchenyi bosszankodott ezen, de azután lemondott a röpirat kiadásáról.

Hübner bukása után éreznie kellett a magyar közéletnek, hogy az okos és jóindulatú államférfiú helyett Thierry, a szűkeszű és mindenre kész burokrata vezeti a rendőrmínisztériumot. Rechberg is teljesen a Nádasdy felfogásához csatlakozott. Hiába figyelmeztette herczeg Windischgrätz 1859 karácsonyán a kormányt, hogy nem szabad egy országot megcsúfolni traditióban és nemzeti érzelmében. A reactio keze egyre jobban súlyosodott az országra. Némi reményt keltett Széchenyiben az, hogy Schmerling, az alkotmányos érzelmű osztrák-németek vezető államférfiúja, meglátogatta őt december elején. De Schmerlingben is csalódnia kellett. Felindulásában Széchenyi leveleket írt Palmerstonnak és III. Napoleonnak. Kérte őket, hogy figyelmeztessék az ifjú császárt Magyarország jogainak megadására. Széchenyi e lépéssel közelgett az emigránsok taktikájához. Fellélekzett, midőn megtudta, hogy Béla fia a rendőrségtől észrevétlenül intézte el a levelek átadását.

Pedig a kormány egyre növekedő gyanakodással figyelte az emigratio működését, a lázadástól való félelem és a protestáns pápens által keltett mozgalom miatt a politikai üldözések mind szélesebb körre terjedtek. Széchenyi látván a kormány vakságát, 1860 január végén egy újabb munka írásához fogott.

A *Disharmonie und Blindheit* című diatribát méltán nevezi Károlyi a *Blick* folytatásának. Széchenyi ez utolsó iratában korbácsolja gróf Grünnet és Nádasdyt, csapásokat mér Rechbergre is, de őt legalább becsületes embernek mondja, a kit fel kell világosítani. Megmagyarázza tehát neki, hogy az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat nem semmisítette meg a magyar alkotmányt. Márczius 4-ike felelős április 14-ikéért. Schwarzenberg és Bach voltak az igazi felforgatók. A magyarok nem akartak forradalmat, csak védelmezték magukat a horvátok és szerbek ellen. V. Ferdinánd ellen nem harcoltak a magyarok, de Ferdinándot Zsófia, Schwarzenberg, Grünne és Bach letették, helyébe Ferencz Józsefet ültették a trónra és most a koronázatlan Ferencz József valósággal Szolimán módjára uralkodik. Csak a rendszerváltozás emelhetné fel Ausztria lehanyaglott tekintélyét. Nem akarja a kormány elismerni a magyar alkotmányt, mert különben meg kellene vallania,

hogy a kivégzések gyilkosságok voltak. Azonban a kivégzettek vére nem omlott ki hiába, úgy mint az olasz harc-téren elesetteké. Mert a jog és szabadság vértanui megdicsőült geniusaivá lesznek azoknak a népeknek, a kik semmiáron sem akarnak rabszolgákká alacsonyulni.

Hibázni emberi dolog, a kölcsönös megbocsátás azonban isteni. Most már itt az ideje a kibékülésnek. Csak a magyar mentheti meg Ausztriát. Ha jogait visszaadják, lelkesülni fog a trónért, mert a magyar monarchikus érzésű. Albrecht főherczeg valóságos csapás, nem való kormányzónak az olyan Isten kegyelméből odaplántált botozó hajdu. Magyarország forrong, meg lehet ugyan semmisíteni, de Ausztria is elpusztul a harcban.

Széchenyi e szíve vérével írt munkát még márczius 3-án sem fejezte be. Nem jutott odáig, hogy rendszeresen kifejtse a tündöket.¹

Különb enyegnéhány nappal halála előtt írt bizalmas levelében nyugodtabban és világosabban fejtette ki politikai alap gondolatát, mint a Disharmonieben tette volna. E levélben megizeni Deáknak, hogy siessen a kiegyezéssel és pedig az 1847-iki alapon a kellő és hasznos változtatásokkal, a nélkül, hogy megalázni kívánná azt a császárt, a kit mint királyt magyarnak akarunk látni.²

Széchenyi a *Disharmonie*-t ki akarta nyomatni. Hatásra e munka vetekedett volna a Blickkel. De a sors úgy akarta, hogy a még befejezetlen kézirat a rendőrség kezébe jusson és csak most kerüljön napfényre.

A mióta ismeretessé lett az országban Széchenyinek az a levele, melyben az akadémia nemzeti hivatását oly merész hangon védelmezte, hogy az akadémiában nem merték azt felolvasni, azóta gyanussá lett a levélíró a rendőrség előtt. Albrecht főherczeg 1859 január elején figyelmezteti Kempent, a rendőrminisztert Széchenyire. Kempen nem a legnagyobb buzgalommal járt el az ügyben. Hosszadalmas és bonyodalmas hivatalos eljárást indított meg, melynek folyamán dr. Görgen, a döblingi intézet tulajdonosa kénytelen volt beavatni Széchenyit a nagy titokba, hogy a rendőrség figyelmessé lett rá és látogatói névjegyzékét bírálja. Azonban az olasz háború, Bach és Kempen hatalmának ingadozása

¹ A fentiekben többnyire Károlyi Történeti Beyerzetését követtük. I. 167—241. l. Természetesen csak halvány kivonatát adhattuk Károlyi nagybecsű fejtegetéseinek. Használtuk Széchenyi kiadott rőpiratait is.

² Zichy Antal id. m. II. 349. l.

miatt 1859 július elején félbeszakadt az Albrecht főhercegtől megindított eljárás. A látogatók szabadon járhattak Széchenyihez, kivált a mióta Rechberg miniszterelnök lett és Hübner vette át Kempen örökségét. Azonban mikor Hübner megbukott, Albrecht főherceg 1859 november 14-én figyelmeztette az új rendőrminisztert is Széchenyire, a kit a Blick szerzőjének mondanak, pedig ez a könyv »kiváló arcátlan-sággal« támadja a kormányt. Thierry fogékonyabb volt az ily felszólítás iránt mint Kempen. A rendőrség egyik legügyesebb főhivatalnokát, Felsenthal Rudolfot bízta meg a Széchenyire való felügyelettel. Felsenthal meg volt arról győződve, hogy Széchenyi írta a Blicket, csak törvényesen felhasználható bizonyítékokat szeretett volna szerezni. A Széchenyi mellé osztott intézeti szolgák egyikét (Bichler Sebestyén) kémnek fogadta fel. Ez a kém arra lett volna hivatva, hogy elloponjon valami fontos iratot és általában jelentést tegyen Széchenyi veszedelmes machinatióiról. Különböző mozzanatok fokozták a gyanút Széchenyi ellen. A czeni templomépítés ügyében írt szép levél, melyet Falk méltán dicsért meg a *Wanderer*-ben, lázító irat színében tűnt fel. A már említett német röpiratok, a külföldi lapokban közzétett cikkek, különösen a Timesban kiadott levelek, a rendőrségen arra a rovásra irattak, melyen már a Blick nagy helyet foglalt el. Azután terhelték Széchenyit alaptalan gyanuokkal is. Azt hitték, hogy ő juttatta Kemény Zsigmondnak jelentéseit és a conservativoknak egy memorandumát Napoleonhoz. Rendkívül fokozódó népszerűsége miatt valószínűnek látszott, hogy összeesküvés centrumává tette Görgennek szomorú házát. Hiszen híre járt, hogy Széchenyi fia trónjelöltje egy magyar pártnak V. Béla néven. Már már színültig telt a gyanuokkal telt pohár, midőn »az utolsó csöpp egy furcsa asszony méregkorsójából« kicsordította a tartalmat. Ez az asszony báró Inkey Eduardné Cibbini Matild volt. Az olasz apának és cseh anyának gyermeke felesége lett egy sárgafekete érzelmű magyar lovas-tisztnek, a ki később tábornoki rangot kapott. Az új báróné anyja főkomornája volt V. Ferdinand nejének. Nem pénzért, hanem ragaszkodásból az udvar iránt és sértett hiúságból titkos jelentéseket küldött Rechbergnek magyar mágnáskörök ellen, a hol úgy látszik sok megaláztatást szenvedett. Ez az asszony figyelmeztette Rechberget különböző jelentésekben Széchenyi körére és végül 1860 elején egyenesen felhívta, hogy rendezzen házkutatást Döblingben, hol egy felforgató párt összeesküvésének iratait fedezhetné fel.

Ugyanaz a Rechberg, a ki kétszer kint járt Széchenyinél és jól tudhatta, hogy mi a döblingi remetének leghőbb vágya, Inkeyné jelentését tudatta Thierryvel és szabad elhatározására bízta a további teendőket. Így azután márczius 3-án megtörtént a végzetes házkutatás. Felsenthal remélte, hogy Döblingben meg fogja találni azokat az iratokat, melyek földérik a magyar conservatívek összeköttetéseit Palmerstonnal és III. Napoleonnal.¹

VI.

Széchenyi betegsége és halála.

Ilyen merész kezdeményt és átgondolt tervezetést tulajdonított a rendőrség a tébolyda lakójának. Thierry és vezérkara nem hitték, hogy Széchenyi elmebetegsége miatt tartózkodik dr. Görden intézetében. Széchenyi kortársai és a vele foglalkozó írók közül is sokan ugyan e véleményen voltak és vannak.

Mi az ellenkező nézetet vallván, a polemiák lehető kerülésével igyekszünk a források alapján Széchenyi döblingi éveinek rejtélyéhez férközni. Kétségtelen, hogy Széchenyi tébolyodottan érkezett Döblingbe 1848 szeptember 5-ike körül. Láttuk, hogy rövid idő múlva jobban lett, eszében nem volt megháborodva, de lelkét önkínzó monomania gyötörte. Undorodott a világtól és önmagától, sőt családját is először csak 1850-ben látta, de azután egy ideig attól is elzárkózott. Önkínzó monomániája enyhül talán már 1851 közepe óta. Lassanként magához bocsátja az övét, barátait, sőt 1856-ban irodalmi tevékenységét is megkezdi. Fokozódik e tevékenység a következő években, sőt 1859-ben már a politikai életben is részt vesz a maga módja szerint.

Deák Ferencz és Szögyény-Marich László, a kik az ötvenes évek második felében jártak Döblingben, azt írták, hogy Széchenyi ott is a régi maradt. Deák szerint Széchenyi lelki állapotában 1857-ben már semmi nyoma sem volt a lelki betegségnek. Eszejárása épen olyan, mint előbb volt, előadása épen olyan érdekes. Szögyény pedig így nyilatkozik: én erősen hiszem, hogy Széchenyi soha megtebolyodva nem volt.²

¹ A fentiekben Károlyi Történeti Bevezetésének I. könyve után indultunk. Az ő előadásában a házkutatás előkészítése érdekfeszítő drámává alakul.

² Deák F. Beszédei. Könyvi kiadása II. 182. és Szögyény-Marich Emlékiratai II. 95. l.

Azt hisszük, hogy Deák és Szögyény csak a látszat után ítélték. Nehéz elképzelnünk, hogy olyan önvádak és lelki kínok, mint a minők Széchenyit gyötörték Döblingben három éven át, nyomtalanul eltűntek volna. Ezek az önvádak tulajdonkép már 1848 előtt is gyötörték. Ismerjük Karolina történetét, és tudjuk, hogy már a harminczas években nyugtalanították Széchenyit a conservativok szemrehányásai. 1841-ben pedig, a midőn Kossuth feleletét olvassa a Kelet Népe-re, ezt írja naplójába: »Vannak pillanatok, a mikor kétely száll meg, vajjon jól tettem-e, hogy a *Hitellel* és a *Kelet Népevel* fölléptem. Ha egyszer kétkedés szállja meg lelkünket: akkor vége földi boldogságunknak.« Azóta a kétely pillanatai órákká, napokká, éjjelekké növekedtek, míg a már ismert válságba sodorták Széchenyi lelkét. Higyjük-e, hogy az ideges izgalmak némi csillapodása után a régóta növekedett kételyek egyszerre elmosódtak volna?

Ezt még akkor sem lehetnők el, ha adatok nem bizonyítanák az ellenkezőt.

Kovács Lajos 1856-ban, tehát a határozott javulás első évében, meglátogatta Széchenyit és hosszasan beszélgetett vele. »Egyszerre csak« — írja Kovács — »azt kérde, ha enge Pest utcáján láfnának menni, nem ütnének-e le mint egy kutyát? — Beszéltünk még tovább, sőt hosszan e szerencsétlen gondolat fonálán, melynek fenekén azon eszme gyökerezett, mikép ő volt oka nemzete bukásának.«¹

Ilyen határozott alakban 1856 után nem beszél többé Széchenyi arról, a mit az ő kedvelt embere előtt nem titkolt. Mélyen elzárja lelkében azt a gondolatot, hogy első könyveinek izgató hangja nevelte nagyra a katasztróphára vezető forradalmi szellemet. Az ily gondolatokból tápálkozik az a nyomasztó melancholia, melyet kiolvashatunk néha leveleinek és iratainak egyes helyeiből. 1858 május 26-án írja Tasnernek: »Tegnap Lonovics volt nálam, ah minő recollectiók! mindig repedezett szívem.« November 6-iki akadémiai levelében írja: »Kimagyarázhatatlan lelki kínoktól gyötörve, egészen elvérzett szívvel, félig temetve, ily gyászoló kínok közt kérdem.« 1859 január 12-én írja Bertha Sándornak: »Én sem a multra, sem a jövőre nem merek gondolkozni, — szívem hogy el ne repedjen tökéletesen.« Scitovszky primásnak írja 1859 szeptember 28-án: »Elrepedt szívem nem engedte, hogy barlangomból napvilágra lépjek!« 1860 január

¹ Kovács id. munkája I. 262—3.

I-én Bertha Sándornak újra repedt szívéről ír.¹ Fiának írt Intelmeiben mondja: azért vagyok itt (Döblingben), mert nincs reményem, kedélyem egészen megtört. Nem bírok remélni és felejteni. Már rég nem élek.² A *Blick*-ben a maga hangulatát így festi: »a kín, mely a kétségbeeséssel határos.«³ Az *Önismeretben* írja: »Emlékezetem nagyon jó s mostani kimondhatatlan kínaimnak legpezsgőbb forrása, mert nem tudok semmit is felejteni!«⁴ Hogy mi az, a mit nem bír felejteni s a mi szívét repszettette, azt már 1856 után mindenki előtt rejtegette. Kecskeméthy Aurél írja: »bármily beszédes volt Széchenyi, mindig őrizni látszott aggodalmasan valami titkot, mely talán minden rejtélyének kulcsa volt.«⁵ De bizonyos jelek rávezetnek a titok nyitjára. Kecskeméthy és Falk egyértelműen írják, hogy Széchenyi Döblingben mindig a legnagyobb kímélettel beszélt Kossuthról. Soha sértő vagy kicsinylő szót nem mondott róla.⁶ Nem azért kímélte, mintha most már helyeselte volna politikáját. E kíméletnek más a jelentősége. Tudjuk, hogy önkínzó paroxysmusában dicsőítette Kossuthot, s még csendesebb éveiben is kímélte. Ezt az ellentét törvényéből érthetjük meg; kímélte hajdani ellenfelét, mert önmagát nem kímélte. Azok a kíméletes szavak a saját lelkének sebeit szaggatták. Mintha ezt mondotta volna: a kit én ezelőtt oly féktelenül támadtam, nem érdemelte meg a kárhöz-tatást, de én...

A *Blick*-ben hivatkozik Széchenyi az opera deputationalia-ra annak bizonyítása végett, hogy a magyar már fél-századdal azelőtt érezte hátramaradását és igyekezett abból kiemelkedni.⁷ Ez az opera deputationalia előfordul a Tasnernek írt 1851-iki rettentő levélben ily formában: Már 1792 óta előttünk vannak az opera deputationalia-k. Olvastam azokat talán? Még a kezembe sem vettem.⁸ A *Blick*-be ez a vád nem illett volna, de mikor azokat a munkálatokat említette, mintha azt mondotta volna: a magyar ki is emelkedett volna elmaradottságából, ha egy hiú és tudatlan agitator meg nem zavarja a természetes fejlődést.

¹ Levelek III. 685., 718., 734., 737., 748. l.

² Károlyi I. 503., 513., 544., 550. l.

³ *Blick* II. l.

⁴ 10. l.

⁵ Id. m. 133.

⁶ U. o. 59. és Falk id. m. 314.

⁷ 271. l.

⁸ Károlyi I. 444. l.

Ezek az akkor már elrejtett gondolatok repesztették szívét, ezek miatt nem akart kimenni barlangjából. Mert az ő képzeletében az ilyen önvád régebben is kapcsolatban volt a világtól való visszavonulás gondolatával. Midőn 1822-ben Wesselényi társaságában meglátogatta a La Grande Trappe-ot, a- benzécek hírneves normandiai kolostorát, Karolinára emlékezve ezt írta Naplójába: »Vajon fájó emlékeim nem utalnak-e ilyen helyre engem is? Nem fogom-e utóbb is így végezni életemet?« Nem volt véletlen, hogy valóban a világtól elzárt magánosságban végezte életét. Az emlékezet, mely saját szavai szerint legpezsgőbb forrása volt kimondhatatlan szenvedéseinek, vezeklésül oly helyet jelölt ki neki, melyet a bánatban megtört szívek menedékének tekinthetett. Döblingi irataiban is emlegeti a La Trappe-ot, az ultimium refugiumot.¹

Nem a maga akaratából került Döblingbe, de mikor idegrohamai csillapodtak, fogadalmat tett, hogy dr. Görgen intézete lesz az ő La Trappe-ja, az ő ultimium refugiuma.²

Az a többször ismételt kijelentése, hogy élve nem hagyhatja el Döblinget, ilyen fogadalomra enged következtetni. A következtetést megerősíti az a körülmény, hogy 1850-ben kikocsizott ugyan kétszer Bécs városába, de azóta el nem hagyta a döblingi házat. Eleinte talán lejárt az udvarba, de később szobáit sem akarta elhagyni. Mikor 1858-ban lecsalták két ízben az udvarra, rövid idő múlva, a mint orvosos Guszmann leírja, zavarodott tekintettel visszasietett szobáiba, mintha fogadalmának megszegése jutott volna eszébe.³

Igaz, hogy Széchenyi néha döblingi elzárkozottságát testének törődöttségével indokolta.⁴ De ezt a magyarázatot csak pillanatnyi benyomások hatásának kell tulajdonítanunk. Testi bajait gyakran nagyította, sokszor hívott orvosokat, de máskor meg igen jól érezte magát és arról beszélt, hogy »Széchenyi György nyomdokaiba akar lépni, a ki 103 évet

¹ Károlyi II. 4., 513. l.

² A La Trappe és a döblingi magány párhuzamosságát Zichy Antal is említi id. m. II. 256. Különben e sorok írója már régebben szólt arról a gróf Széchenyi István Napló című tanulmányában. Budapesti Szemle 1886. 47. k.

³ Bécsi lapok azt írták, hogy a szabad levegőn a gutaütéstől fél. (Zichy id. m. 256.) Kecskeméthy is beszél ilyesmit. De miért nem félt a gutaütéstől, mikor hideg vízben fürdött és nyitott ablakok mellett mérföldeket gyalogolt szobáiban?

⁴ Így Guszmann előtt, azután Hollánhoz írt levelében. Budapesti Szemle 1899. 100. kötet. Kónyi Manó közleménye.

élt, mit Lonovics könyv nélkül tudott.¹ Azonban gyakori vidám és bizakodó hangulatában sem akarta elhagyni Döblinget. Falk szerint azért nem, mert félt a hatalom bosszújától és azt hitte, hogy az »örült« grófot nem büntetik olyan súlyosan ellenzékiségéért, mint az egészségest. Kecskeméthy sem tartja egészen jogosulatlannak e magyarázatot.²

Ezek a félelmi érzetek betegségének voltak jelei. Észszerű okokból nem érthetjük meg azokat, mert félelme mellett is feltűnően merész volt. Vérig sértő iratokat adott ki a kormány ellen, a császárt is sértette, külföldi hatalmaknak is írt. Igaz, hogy mindezt óvatosan és névtelenül tette, de ha félelmét csak önös okokra vezetjük vissza, e vakmerő tettei érthetetlenek volnának. Még akkor is foglalkozott felségsértő iratokkal, a mikor már Görgentől értesült arról, hogy a rendőrség figyelteti. Félelem, óvatosság és merészség váltakoztak eljárásában, a mi betegségének volt következménye.

Hogy fogadalom kötötte Döblinghez, azt hiteles tanuk is bizonyítják. Kecskeméthy és Guszmann is említik a fogadalmat.³ Szögyény-Marich pedig Emlékiratában ezeket írja: »Ismételt látogatásaim mindinkább megerősítettek azon meggyőződésemben, hogy Széchenyi soha sem volt elméjében megháborodva s hogy egyedül valódi vagy képzelt hibáiért és botlásaiért róttá önmagára a döblingi exiliumot, melyet talán bizonyos évekre szabott ki. E nézetemben neje is osztozott.«⁴

Szögyény téved abban, hogy Széchenyi sohasem volt elmeháborodott és hogy csak bizonyos évekre szabta ki az exiliumot. De fontos az a meggyőződése, hogy Széchenyit vezeklő fogadalom lánczolta Döblinghez és hogy Széchenyiné is osztozott e nézetben. Ez a vezeklő fogadalom, ez a rögeszme döntő bizonyíték Széchenyi lelki betegsége mellett. Nincs abban semmi különös, hogy betegsége nem zavarta feltűnően szellemi tehetségét, gondolkozásának világosságát és élességét.⁵ Maudsley, a hírneves elmeorvos ezt írja: »Kétség-

¹ Levelek III. 688. l.

² Falk id. m. 331. és Kecskeméthy id. m. 134.

³ Kecskeméthy id. h. 133. és dr. Guszmann Rudolf: Gróf Széchenyi István a döblingi magántérbolydában. Pest, 1860. 32. l.

⁴ Emlékiratok II. 97. l.

⁵ Éleslátását bizonyítja egyebek közt a magyar szatirának egy mondása a csehekről. Inti a kormányt, hogy a monarchiának félnie kell a csehektől »tettető és eltitkoló szívós tehetségük« miatt. (Károlyi II. 269. l.)

telen, hogy vannak a tébolynek fajai, melyeknél az értelmi zavarodottság alig vagy épen nem vehető észre.«

Es bármily genialisak is voltak Széchenyi döblingi iratai, vajjon mondhatjuk-e, hogy ottani működése méltó volt a régi Széchenyihez? A czélszerű politikai modornak hajdani apostola sértegeti a királyt, a kit meg akar nyerni politikai tervének, oly szenvedélyes leveleket ír a Timesnak, hogy a szerkesztőség kénytelen azokat megnyirbálni és összeköttetést keres III. Napoleonnal, a monarchia ellenségével. Hajdani politikája ellenére a szív politikáját követi és nem az észét. Elzárkózik egy tébolydában, mikor annyit lendíthetett volna otthon a nemzet sorsán a társadalmi és kulturális mozgalmak vezetésével.

Széchenyi bámulatós önismerettel rajzolja állapotát Thierryhez írt megrendítő levelében 1860 márczius 4-ikén: »II év óta vagyok itt elzárva, nem is megyek ki szobáimból, oly nagyon elgyengültek idegeim, a legkisebb meglepetés elállítja érverésemet, van sok lucida intervallám, de egészben véve agyam olyan zavarodott, hogy nem bírok valami cselekvést következetesen elintézni. — Azt hiszi Excellenciád, hogy lehetséges volna máskülönben szeretett nőmtől, családomtól, Magyarországtól és szép birtokomtól távol élnem 11 éven át? Lehetséges volna egy tébolydában a világtól elzárva, eltemetve élnem? Hát azt hiszik, hogy komédiázom?«¹ Mi nem hisszük, de orvosai sem hitték. Felhatalmazta ugyan az orvosi vizsgálat jogérvényes okiratok kiállítására,² de kezelőorvosai mégsem kételkedtek elmebetegségében. Dr. Guszmann így jellemzi Széchenyi betegségét: »Neki nem lehetett sem a multra, sem a jövőre gondolnia, és tudta, hogy minden pillanatot foglalatoságban kell töltenie, hogy a kétségbeesés daemonának hatalmába ne jusson. Azért olvasott, írt, sakkozott, levelezett, vagy csekély dolgokban láthatólag élénk részvét által tartá magát mozgásban, mindig a szórakozás utáni vágy kínos sürgetésének engedett.«³ Dr. Goldberg azt mondotta, hogy ha valaha lelki betegre, akkor bizonyára Széchenyire illet a hírneves elmeorvosnak, dr. Guislamnak mondása, mely szerint vannak elmebetegek, a kiknél nagyon nehéz meghúzni a választóvonalat a bölcsesség vége és a téboly kezdete közt.⁴ Dr. Görngen, a kit Károlyi Árpád Kecskeméthy kedvezőtlen ítéletével szemben

¹ Károlyi I. 461. l.

² U. o. 633.

³ Guszmann id. h.

⁴ Kecskeméthy id. m. 127. l.

a gyakorlat terén képzett, természetes eszű orvosnak jellemez,¹ megállapította, hogy Széchenyi vallásos érzésből kifejllett mania desperatoriában szenvedett.² Görgen diagnózisának megbízhatóságát bizonyítja egy nyilatkozata, melyet dr. Guszmann hallott tőle 1858-ban. Az öngyilkosságról vitatkoztak és Görgen a vita közben így szólt: »Lássa ön, e sors vár a mi grófunkra is.«³ Valóban ez a sors régen, ifjú kora óta kísértette, de többé ki nem kerülhetette azt, mikor a házkutatás után már nem kételkedhetett abban, hogy kiviszik majd erőszakkal megtört szívének utolsó refugiumából. Márczius elejétől április 8-ikáig küzdött az öngyilkosság szándékával. Hogy e hetek alatt mit szenvedett, azt már évekkkel azelőtt megírta az *Önismeret*-ben. »Bizonyosan nem a legkínosabb pillanat« — írja Széchenyi — »mikor valaki magát főbe lövi — de ily tettnek kimondhatatlan kínosságát azon több nap, több hét, sőt több éveken át kebelben hordott kétség képezi, mely a szerencsétlent majd arra sürgeti, hogy vegye a pisztolyt kézbe, majd arra inti, tolná azt el.«⁴ Nem a haza sorsa felett érzett kétségbeesés hajtotta az öngyilkosságba. 1860 január 1-én azt írja egy barátjának: »Válni kell tudni. Ez most a legfőbb kellék.«⁵ Ekkor már érezte, hogy vége közeledik, de barátját biztatja a jobb jövővel, mert »az absurdum nem mehet in infinitum«.

Lelkiismereti tragédiájának kifejlése akkor már nem volt kapcsolatban az ország sorsával, hanem azon fordult meg, hogy mikor alakul ki fogadalmából a külső hatás következtében az a kényszerű lelkiállapot, mely az öngyilkosságot ráparancsolja.

Széchenyi halála után a kormányt az a kérdés foglalkoztatta, hogy mi történjék az elkobzott iratokkal. Károlyi az iratok átvizsgálását és a kormányhatóságok tűnődését egy jelentékeny fejezetben beszéli el. Kiemelkedik e fejezetből Prandtner Ferdinandnak, az udvari titkárnak alakja, a ki az iratok átvizsgálásával volt megbízva. Prandtner Leo Wolfram néven egy szatirikus regényt írt, melyre Széchenyi gondolatai is hatottak. Hivatali kötelessége volt igazat mondani mint titkár, de jelentésében lehetően enyhén ítéli meg azt a nagy magyar szatírárt, melyet a kétségbeesésnek szinte maniakus gyűlölete sugallt.

¹ Károlyi I. 11. l.

² Kecskeméthy id. h. 53. l.

³ Guszmann id. h. 38. l.

⁴ 169. l.

⁵ Levelek III. 748. l.

Annyira változtak a viszonyok röviddel Széchenyi halála után, hogy Benedek fel merete vetni azt a gondolatot, nem jó volna-e kormányköltségen állítani emléket Széchenyinek? Valóban az absurdum nem ment in infinitum. A rendőrség szerette volna elégetni Széchenyi felségsértő iratait, de Ferencz József ezt megakadályozta. Noha tudta, hogy őt sértegetik azok az iratok, megmentette azokat az utókor számára.

Ez a nagylelkűség valóban megérdemli a hálás megemlékezést.

Angyal Dávid.

Nápolyi László.

(II. közl., vége.)

Küzdelem Rómáért.

A mint László Nápolyban biztosította uralmát, rögtön Róma birtokára pályázott. Természetesen IX. Bonifác életében erre nem gondolhatott, de készen akart lenni, hogy Bonifác halála után azonnal elfoglalja az örök várost, mert únió esetén nagy veszedelem fenyegette volna hatalmát. Egyelőre iparkodott Bonifácznak kedvében járni.

Az 1400. évben a pápa nagy fényvel tartotta meg a jubileumot, a melyre óriási nép sereglett Rómába; még Franciaországból is jöttek zarándokok, bár a pápa viszálya a fondii gróffal bizonytalanná tette az utakat és a pestis sok áldozatot szedett. Epen ezt az időpontot használta fel Colonna Miklós, hogy a pápa kezéből kiragadj a Rómát. A római elégedetlenekkel összejátszva betört a városba, de czinkosai cserbenhagyták, a Campidogliót nem tudták kiostromolni, 31 emberük fogságba jutott s ezeket felakasztották.¹ Viszont László elfogta Bonifác másik elkeseredett ellenségét, Onorato Gaetano fondii grófit s halála után birtokait elkobozta. A Colonnák, Miklós és János, mikor a pápa kiközösítette őket és keresztes hadat hirdetett ellenük, kegyelmet kértek² és a hűségük letétele után meg is nyerték.³

László célja érdekében szeretett volna Firenzével szövetségre lépni, de nem tudtak megegyezni. Rómától északra a hatalmas firenzei köztársaság szövetsége nagy horderejű lett volna Lászlóra nézve, mert Rómát és Nápolyt egy francia Anjou szárazföldi invasió ellen hathatósan biztosította volna.

IX. Bonifác halála után Lászlót nagyon izgatta a conclave, mert ez az egység helyreállítását tűzte ki célul⁴ s László félt, hogy az únió Anjou Lajos győzelmét fogja jelenteni. A felsőitáliai helyzet is nyugtalanító volt. Genovában

¹ L. Niem tudósítását Raynaldusnál, 27. k. 2. §. 1400. évhez.

² Raynald. 27. k. 3-4. §. 1400.

³ Raynald. 27. k. II. §. 1401.

⁴ Az összegyűlt 9 kardinális megesküdött, hogy aki közülük pápa lesz, kész lesz a schisma megszüntetése érdekében lemondani.

a francia érdekeket a tevékeny Boucicaut képviselte, a ki iparkodott minél erősebbé tenni a francia befolyást; Pisa szintén a francia érdekkörhöz és XIII. Benedek obedienciájához csatlakozott. A conclavéból Cosmo de Migliorati került ki győztesen és VII. Incze nevet vett föl (1404—6).¹ Az új pápa nehéz helyzetben foglalta el trónját. A ghibellin Colonnák és Savellik a főhatalmat a népnek, illetőleg a nép vezetőinek (banderesi) követelték s a Capitoliumot és más erőöket is hatalmukba akarták keríteni. A Colonnák örök ellenségei, az Orsinik, természetesen a pápa pártján állottak.

Incze Mossardo vezérlete alatt sereget hívott be s László is erős sereggel vonult Rómába a lázadás leverésére,² illetőleg, hogy egyengesse magának az utat Róma birtokához. Mint közvetítő szerepelt, a ki azonban oly ügyesen intézte a dolgát, hogy magát nélkülözhetetlenné tudta tenni. Így a pápa függésbe jutott a nápolyi királytól, a minek első eredménye a pápa azon határozott ígérete lett, hogy béke csak László érdekeinek biztosításával jöhet létre.³ A király a Campagnában Maremmában pápai helytartó lett. A római néppel kötött béke értelmében a senatort a pápa választja, a nép kéthavonként 7 gubernatort választ, a kikhez a pápa vagy László 3 tisztelet delegál s ez a 10 ember intézi Róma pénzügyeit. A Szent Péter negyedét és az Angyalvárat a pápa kormányozza, László szenator lett, ki ebben a minőségében beleszóllhatott Róma hivatalnokainak a választásába.

Így fényes jövő nyílt meg előtte, életre kelt az első Anjouk hatalma.⁴

Lászlónak első dolga volt hatalmába keríteni a Castel S. Angelót; VII. Incze megbízásából kamarása átadta Troja

¹ Theod. e Niem így jellemzi őt: »Natus est e parentibus honesti et mediocris status ex insigni oppido Sulmone . . . Hic erat clarus doctor in iure canonico, expertus in eadem Romana curia in agendis . . . castae vitae et bonae famae, canendi et scribendi peritus, bonarum litterarum apprime doctus.« Raynaldusnál, 27. k. 11. § 1404. évhez.

² »ad favorem Pontificis et Romanae Ecclesiae, ut concordiam interponeret.« Delayto i. h. 1003. l.

³ »Eidem regi promittimus ad concludendum de dictae Ecclesiae unione per nos, aut fratres nostros non venire, quominus de utriusque partis consensu idem rex Ladislaus in pacifica possessione ac titulo regnorum suorum, prout ad praesens existit, sit et remaneat rex illustris etc.« Rayn. 27. k. 12. §. 1404.

⁴ Gregorovius i. m. VI. k. 557—60. l. — L. Leonardus Aretinus előadását. Rayn. Annal. 27. k. 16—18. §. 1404-hez. Már ekkor látja Leonardus László terveit, ki »Romanos nec prius quietos sua praesentia in Pontificem concitavit«. U. o.

grófjának a Campidogliót, a gróf egy éjet töltött ott s aztán lemondott róla a rómaiak javára.

Lászlónak az volt a célja, hogy a rómaiak rokonszenvét megnyerje, Rómában a helyzet a pápa számára tűrhetetlenné váljék és ő mint szabadító jelenhessék meg s így vehesse Rómát birtokába. Erre kísérletet is tett a Colonnák segítségével, de kudarcot vallott.¹

Magyarországi vállalata után egészen Itália ügyeinek szentelte magát, félelmissé lett a félsziget uralkodóira és város-államaira, s főleg a pápa és a firenzeiek ismerték fel a veszélyt, mely a király részéről fenyegette őket.²

László, mielőtt nagy terve kiviteléhez fogott volna, otthon akarta magát biztosítani. Tarento ellenfelének menedékhelye volt s azt kellett a maga számára biztosítani.

Raymondo Orsino, a híres rebellis család tagja, 1405 elején meghalt, két fiút és egy leányt hagyva hátra. A Tarento területén levő erődök csakhamar megadták magukat és így a vár ostromához foghatott. Tarentóban tartózkodtak a Sanseverino-család megmenekült tagjai is. Sem a várbeliek, sem László nem tudtak döntő eredményt elérni, s a király, hogy célját mégis elérhesse, nőül kérte Raymondo özvegyét.³ Azonban az Anjou-párti Niccolo Rufo szintén megkérte az özvegy kezét, de mielőtt ez 6 genuai gályával a tarentói öbölbe érkezett volna, Gabriele Capitagnato Tarentót László kezére játszotta. Mária, Tarento úrnője, Lászlónak nyújtotta kezét és Nápolyban királynét megillető tisztelettel fogadták.⁴ A Lászlónál jóval idősebb királyné azonban nem sokáig örülhetett a dicsőségnek, mert László, ki csak érdekből

¹ Diarium Romanum. Ap. Muratori. XXIV. k. 973—74. l. — Szom. 1182. és 1185. l.

² Szom. 1182. l.

³ Az ostrom közben történt, hogy egy kiváló tarenti vitéz párviadalra hívta ki László embereit. A király táborából a vele majdnem egyidős, közkedvelt Sergiano Caracciolo állt ki, a ki a királytól kapott ruhát, lovat, fegyvert. A meghatározott helyen és napon a két vitéz megjelent lóháton, fegyveresen s megeresztett kantárral vágattak egymásnak. Sok kört irtak le, míg végre Sergiano ellenfele lovát szeme körül hatalmas ütéssel megsebesítette »quod iure belli permittebatur«. A ló felágaskodva hátraesett lovasára. Sergiano leugrott lováról s törével ellenfele torkát akarta átmetezni, de a kegyelmet kérőnek megkímélte életét, sőt a királynál is szószólója lett. Sergiani Caraccioli magni senescallii Neapolis vita. Ap. Muratori. XXII. 20—22. l.

⁴ Boninc. 97. l. Lászlónak ekkor két ágyasa is volt: a sessai herceg lánya a Castel Nuovóban és Mária Guinazza a Castello de M' Uovóban. Giorn. Nap. 1070.

vette el, teljesen mellőzte és mintegy fogságban tartotta. Mária elhatározása arra bírta sógorát, Francesco Orsinót, hogy 1100 lovasával szintén Lászlóhoz csatlakozzék, a mi László jövődjének kivitelében igen jelentős segítség volt.¹

Csakhamar alkalma nyílt a királynak, hogy Róma ügyeibe beavatkozzék. Delayto szerint a nép néhány az Apuliába vivő utakat őrző erődöt követelt, melyeket a pápa nem volt hajlandó átadni.² Mikor a nép vezetői erőszakoskodtak, a pápa unokaöcscse megrohanta őket fegyvereseivel és közülök többeket legyilkolt. A valóságban László bérencze, Giovanni Colonna izgatta fel a rómaiakat és egy lovas csapatot küldött segítségükre. A rómaiak el akarták foglalni a ponte Mollet, a hol pápai őrség volt. Az Orsiniek pápa-pártiak voltak és a Colonnákkal heves utczai harczot vívtak, majd a Colonnák Lászlót hívták meg a nép ügyének támogatására.³

Közben 11 előkelő római a pápához ment a békéről tárgyalni. A pápa szívesen fogadta a küldötteket, de visszatérőben unokaöcscse, Lodovico Migliorati elfogatta őket, darabokra vágatta és testrészeiket az ablakból kidobatta. A pápa erről mit sem tudott.

A rómaiak a vadállati kegyetlenség hallatára megkongatták a harangokat, üldözőbe vették a pápa párthíveit, a pápai palotát kirabolták és sok embert legyilkoltak. A pápa udvarával Viterbóba futott és a hőségtől, szomjúságtól 30-an pusztultak el környezetéből s majdnem áldozatul esett ő maga is.

Antonello Tomacelli, a S. Angelo kapitánya, Colonna, László czinkosa a Vatikán birtokában, a nemesség egy része László pártján s így a király méltán hihette, hogy czélt ér. Pietro d'Andreának, Trója grófjának és Róma körül levő lovasságának megparancsolta, hogy Giovanni Colonnával vegyék Rómát birtokukba. A rómaiak azonban nem azért üzték el a szelíd pápát, hogy egy kíméletlen zsarnoknak hódoljanak. Kiverték a Colonnákat, Savellikat, letették hivatalnokaikat és három buon uominit választottak. Troja grófja kirabolta Róma környékét és a Campagna di Romára vonult. Csak az Angyalvár maradt László kezén.⁴

A nép maga akarta a hatalmat gyakorolni, de a folytonos

¹ Chron. Tarvisinum. Ap. Muratori. XIX. 812. l.

² I. m. 1034. l.

³ Gregorovius i. m. VI. k. 555—56. l.

⁴ Gregorovius i. m. VI. 561—67. l. — L. Theod. e Niem elbeszélését Rayn. Ann. 27. k. 10. §.

marakodás arra kényszerítette, hogy a pápát visszahívja (1406).¹

A pápa energikus lépésre határozta el magát, consistoriumot tartott, mely 16 cikkelyt hozott nagyrészt a királynak a pápa ellen irányuló árulásáról s őt mint az egyház megrablóját kiközösítette követőivel (Carrara gróf, Gentile de Monterano, Cincio de Paterno, Giovanni és Niccolo Colonna és a Savelliek), a cardinálisok és a római nép jelenlétében megfosztotta a királyt és utódait a negyedik generációig a tróntól s felszólította a nápolyi bárókat, hogy Lászlóval szemben az egyházat védjék s a hűségeskü alól felmentették őket.²

Június 24-én kiszögezték a kiátkozó bullát a Szent Péterre és az Angyalvárat ostrom alá vették.

László megrémült. Eddig a római pápa támogatásával érte el célját, most a pápával nyíltan ujjat húzott s azt látta, hogy még mindig gyenge arra, hogy teljesen a maga lábán járjon, hiszen még Rómát, törekvéseinek első fontos állomását sem tudta hatalmába keríteni.

A békét kereste tehát s ez Paolo Orsino közvetítésével létre is jött.³ A pápa követelte, hogy László a hűbéri feltételeket tartsa meg, az Angyalvárat adja vissza, az Egyházi államot védje, az egyház vazallusaiból senkit magához ne csalogasson, az egyház javait és a rómaiak állatait adja vissza. Viszont Incze is visszahívja Rómába a László-pártiakat, a III. Károly ellen VI. Orbántól kibocsátott bullát hatályon kívül helyezi.⁴ A király ismét a Campagna helytartója és az egyház zászlótartója lett.⁵

Az itáliai államok a szakítás után László durva támadását várták Itália függetlensége ellen s igen örültek a kibékülésnek, Ferrara processiót is tartott ennek hallatára.⁶ XIII. Benedek kísérletet tett a megegyezésre s Genuáig jött,

¹ Delayto 1037. I. Raynald. 27. k. 7. §. 1406.

² Theod. de Niem Raynaldusnál, 27. k. 6. §. 1406.

³ Niem tudósítása Raynaldusnál 27. k. 7. §. 1406.

⁴ Lünig II. 1219—26. l.

⁵ *Diarium Romanum* 979—80. l. — Rayn. 27. 7. 1406. — »Charissimo in Christo filio, Ladislao, Regi Siciliae illustri ac nostro et Ecclesiae Romanae defensori, conservatori ac vexillifero salutem etc.« Sok gondja közt is szükségét érzi, hogy az egyház zászlótartója tisztségre »viro deputemus illustres, fidei sinceritate praeclaros, providentiae studio circumspectos et gerendarum rerum experientia doctos, solerter vigilantes et potentí magnitudine communitos«. Lászlóra gondolt és elvárja, hogy a török és egyéb ellenségei ellen megvédi. Lünig II. 1225—26. l.

⁶ *Annales Estenses*. 1039—40. l.

hogy Inczével találkozzék, azonban Incze, ki »majdnem foglya«¹ volt a béke után a királynak, a kibékülést meg-hiusította.

Ince nemsokára meghalt (1406 november 6.) s utóda Angelo Corrario lett XII. Gergely néven. Az únió hívének ismerték, de teljesen László eszköze volt. A schisma kijizise az ő korára esik.²

A két pápa látszólag véget akart vetni a schismának és Savonát tüzték ki találkozóra. László a savonai találkozást meg akarta hiusítani³ és Rómában zavart kelteni. Az első azért volt fontos, mert a schisma megszűnése esetére nagy volt a kilátás francia pápára, a mi természetesen a francia befolyást erősítette volna és László trónját kockáztatta volna.⁴ Franciaország úgyis féltékeny szemmel nézte László erőszakoskodását és Genuát, hol Boucicaut visszanyerte régi befolyását, az ellenállás központjává akarta tenni s egész Észak-Itáliát francia befolyás alá vonni. Firenze, melynek annyira fontos a posztója, szintén Anjou-párti volt.

László szerencséjére Boucicaut, kiben nagyobb volt a vakmerőség és erőszakosság, mint a józan megfontolás, Milanóra való törekvéssel fölkeltette Velence féltékeny-ségét, a hatalmukat féltő kisebb signorek hozzácsatlakoztak és Boucicaut vereséget szenvedett.⁵

A római zavar azért volt fontos, hogy a pápa uralma meg ne szilárduljon, László a pápára nélkülözhetetlen legyen és alkalmas pillanatban rátehesse Rómára a kezét.

A pápa — úgy látszik — nem gondolt komolyan az únióra, csak ürügy volt az, hogy tizedet vehessen ki Itália, Sicilia, Dalmácia, Magyarország stb. papságára. László-nak különben is sikerült megnyerni a pápa unokaöcseit és gyóntatóját s így befolyása biztosítva volt. Lodovico Miglioratót, kiről már beszéltünk, először megfosztatta a Marca vicariátusától, azután ő emelte fel ismét, mert sok hasznát vehette Picenum leigázásában. Ascolit, Fermót el-

¹ »presque prisonnier.« Perret i. m. I. 117. l.

² Pastor, i. m. I. 133—34. l.

³ Egy minoritát, valószínűleg gyóntatóját, Dominicus Johannist küldte Rómába, hogy a pápának minden mozdulatát ellenőrizze.

⁴ Leonardus Aretinus »qui in Gregorii familiaribus erat«, mondja: »Ladislaus . . . veretur nunc ne abdicacione facta et utroque collegio ad electionem coeunte, Gallicus forte aliquis ad Pontificatum sumatur, qui favorem in regno obtinendo ad Ludovicum convertat.« Rayn. 27. 14. §. 1407.

⁵ Perret i. m. I. 102—5 l. — Romanin: Storia documentata di Venezia. IV. 53. l. — Rayn. 27. 14. §. 1407.

foglalta s a Marcákban is foglalatott,¹ miközben a Colonnák Rómában próbáltak szerencsét, de Paolo Orsino legyőzte és elfogta őket.

Váratlanul közbelépett a pápa fenyegető vetoja is² és László kénytelen volt kijelenteni, hogy e helyeket csak a nyugalom helyreállításáig szállta meg és az egyház egységén szívből közreműködik.

Hogy mennyire őszinte volt ígérete, arról csakhamar bizonyosságot tett. A pápa Rómát elhagyta és annak őrizetét Annibaldi cardinálisra és Paolo Orsinóra bízta, maga pedig eredménytelen tárgyalásokba bocsátkozott az ellenpápával. László felhasználta ezt az alkalmat, elfoglalta Ostiát és a S. Paoloig hatolt.³

Boucicaut értesítette Orsinót, hogy 14 napon belül jelentékeny segílyt hoz neki, Orsino vissza is verte László első támadását, de éjjel titokban tárgyalásba bocsátkozott Lászlóval, Rómát kezére játszotta (1408) s a biboros kénytelen volt Sienába menekülni.⁴ Állítólag titokban a pápa is hozzájárult ehhez.⁵

A király fényes menetben⁶ vonult be az örök városba s ott fogadta Lucca, Firenze, Siena követeit. Az Angyalvár a pápa birtokában maradt s László úgy lépett fel, mint a pápa védelmezője, valódi célját azonban elárulta, mikor »Róma királya« címet igényelt. A nép előljárói (banderesi e conservatori) viszik a közigazgatást, Riccardo di Sangrót tette meg helytartóvá, Giovanni de Tortist senatorrá, a száműzötteket visszahívta és a nyugalmat biztosítva visszatért Nápolyba. László nagyravágyó terveit mindenkinek fel kellett ismernie, célja: Itália egyesítése, a dantei gondolat megvalósítása, esetleg a római császári korona elnyerése. Terveinek kedveztek a viszonyok. A pápa viszálykodott a cardinálisokkal, kik szemére vetették, hogy rajta szenvedett

¹ Cont. di Cronica di Bologna. Muratori. XVIII. 590. l.

² Raynaldi Ann. 27. k. 15—16. §. 1407.

³ »et iam secundis rebus . . . insolentior factus, de invadenda urbe Roma cogitavit.«

⁴ Raynald. 27. 16. §. 1407. — Diar. Roman. 990—92. l. — De vita rebusque gestis Sfortiae etc. Cribelli apud. Murat. XIX. 649. l. — Cont. di Cron. di Bologna. 594.

⁵ »Fu detto, che era stata invenzione di papa Gregorio per non andare a Concilio«. Chron. Eugubinum ap. Muratori. XXI. k. 954. l. — Ugyanígy Theodor. de Niem Raynaldusnál, 27. k. 3. §. 1408-hoz.

⁶ Pálmaágakat szórtak eléje a rómaiak, a baldachinumot s patricius vitte s játékokat tartottak tiszteletére. Theod. e Niem elbeszélése. Raynaldusnál, 27. k. 3. §. 1408. évhez.

hajótörést az únió és az ő bűne, hogy Róma László kezébe jutott. A császárság körül is sok baj volt. Ruprecht teljesen tehetetlennek bizonyult, Venczel pedig XII. Gergelyt rá akarta venni, hogy Ruprechttel szemben az ő igényeit támogassa, s mikor visszautasításra talált, a pápában ellenséget látott. Így László Róma birtokában a római pápa támogatásában bízva felléphetett igényével, hogy saját személyében visszaszerezze a császári méltóságot a germánágtól a rómaiágnak.

Hogy biztosabban célzt érjen, szerette volna a király Firenzét is a maga részére hódítani, de ellenfele, Balthasare Cossa, a bolognai legatus megelőzte és Firenzét megnyerte a László ellen alakult szövetségnek. Ez a szövetség határozta el a pisai zsinatot.¹ László ellensúlyozásul Lucca signore-jával, Paolo Guinigivel szövetkezett.²

Mielőtt László hozzáfogott volna további tervének, Itália egyesítésének megvalósításához, megfelelő sereget kellett szerveznie.

*

A középkorban Itáliában a hadviselés a zsoldos seregekben nyugodott. Ezek a zsoldosok túlnyomólag németek voltak, a mi első sorban a Romfahrtokból magyarázható. A XIV. század közepén azonban az olaszok megelégték az idegenek garázdálkodását és olasz vezérek olaszokból toboroztak katonákat. Az első nagy olasz kapitány Alberico Barbiano volt, a ki 1350-ben alapította a félelmes Compagnia di S. Giorgiót, a melylyel 1379-ben Róma alatt legyőzte az idegen zsoldosokat.³

Tanítványai közül különösen Sforza Attendolo és Braccio, Montone grófja tűntek ki.

Attendolo Sforza a romagnai Cotignolából való paraszt, a kit társai neveztek el Sforzának, mert Alberico látva nagy testi erejét, így szólott neki: ma tu vuoi sforzare tutti?⁴ Kiváló katona, szívós, kitartó, a ki az erők tömörítésével iparkodott eredményt elérni. Számos tanítványa volt, köztük legkiválóbb fia.⁵

¹ Bonincontr. 99. l. — Diarium Rom. 993. l.

² Cronica di Lucca. 892. l.

³ Sienai szt. Katalin buzdítására ekkor tüntette ki VI. Orbán vörös kereszttel, melynek felírása volt: »Italia liberata dai barbari«. G. Rosa: Bartolommeo Colleoni da Bergamo. Arch. stor. Itäliano IV. 1. 138—39. l.

⁴ Rosa i. h. 139. l.

⁵ Lásd Joannis Simonetae: Rerum gestarum Sfortiae Med. ducis. Murat. XXI. k.

Braccio, Montone grófja, Perruggiában született 1369-ben. Katonái kiválogatásában igen gondos volt. Nem a nagytermetűeknek adta az előnyt, a kik a lovakat kifárasztják, hanem közepesnél alacsonyabbakat, de erős testűeket válogatott össze, s különösen kedvelte azokat, a kiknek arczát, fejét sebhelyek, a vitézség jelei díszítették.¹ Ő Sforzával ellentétben seregét apró csapatokra osztotta és a csatát több helyen kezdte meg. Rohanó vitéz, a ki sikereit első sorban gyorsaságának köszönhette.

Katonái igazságosságáért igen kedvelték.²

Paolo Orsini szintén tehetséges vezér, de ravasz, megbízhatatlan.

Egy teljes zsoldos sereg gyalogosokból, ágyúsokból (balistarii) és műszakiakból (ingignerii), könnyűlovasok-, nehézfegyverzetű lovagok- és fegyvernökökből állott. Használtak ágyúkat, kézi tűzfegyvereket, de régimódi hajítógépeket is.³

Az olasz zsoldos seregekben hiába keressük azt a lovagiaságot, a melynek annyi példájával találkozunk az angol-francia háborúban.⁴ Itt a cél szentesíti az eszközöket. A zsoldos vezérek nem kötötték magukat pártokhoz, nem vezérelték őket elvek, mindig a többet ígérőnek ajánlották fel szolgálatukat. »Mintegy nagy hadi impressariók ők szerződés alapján zsoldba fogadva városoktól és fejedelmektől.«⁵ Így érthető a következő anekdóta. A firenzeiek Lászlót rá akarták szorítani, hogy a pápa elvesztett birtokait adja vissza.

— Minő seregeket állítotok velem szembe? — kérdi László.

— A magadéit — felelték a firenzeiek.

*

Kísérletek Itália egyesítésére.

László első sorban Paolo Orsinót fogadta zsoldjába, mert így akarta ennek a hatalmas familiának a támogatását biztosítani. 28 ezer forintot adott Paolónak ajándéknul és több mint 300 emberének jó zsoldot fizetett.⁶

¹ Bracchii Perusini vita et gesta. 368—424. Auctore Joanne Antonio Campano episcopo. Ap. Muratori. XIX. 465. l.

² »Constat enim omnium aetatum imperatorum neminem eius militibus fuisse cariorem.« Bracchii vita. 465. l.

³ R. Davidsohn: Geschichte von Florenz. III. k. 862. l. — K. Schäfer: Deutsche Ritter- und Edelknechte in Italien während des XIV. Jahrhunderts. I. k. 71. l.

⁴ H. Leo: Geschichte von Italien. VI. 2. 332—33. l. érdekes példával szolgál erre.

⁵ Rosa l. h. 139. l.

⁶ Cambii Cron. di Lucca. Ap. Muratori. XVIII. 884. l.

Róma birtokában legközelebbi célja Toscana megszerzése volt s ehhez biztosítania kellett a másik nagy kapitánynak, Bracciónak a közreműködését. Hogy annál inkább célzt érjen, a király a vezér hazafias érzésére kívánt hatni. Követei elmondják, hogy most van idő a haza visszaszerzésére, nem kell tehát a kedvező alkalmat elszalasztani. Egyedül a király képes a nagy célzt elérni. 20.000 lovast gyűjt, a kikkel nemcsak Peruggiát ostromolja ki,¹ hanem rövid idő alatt egész Itáliát el tudja foglalni. A király kötelezi magát, hogy a csapatoknak tisztességes zsoldot fizet. »Haud difficile fuit persuadere cupientem« mondja a krónikás. Braccio László zsoldjába állt, a királytól kapott 14.000 forintot kiosztotta katonái közt és megindult 12.000 lovas- és 1000 gyalogossal Róma felé. Közben a király megállást parancsolt neki, mert maga is Toscanába készült, és felszólította, hogy növelje addig seregét, főleg ijászokat és gyalogosokat szerezzen, mert várakat fognak ostromolni.²

László azonban váratlanul nagy nehézségre bukkant. Az a hír járta róla, hogy nem lehet neki ellenállni, felforgatja a trónokat és visszavezeti hazájukba a száműzötteket. A peruggiaiak jónak látták Lászlót megnyerni s a száműzöttek visszahívásán kívül mindent felajánlottak: élelmet, segélyt, sőt a város felett való uralmat is. Lászlónak gabonára és vitéz emberekre volt szüksége, Peruggiában pedig volt gabona és az állandó pártoskodás edzett katonákat teremtett. A király elfogadta Peruggia hódolatát és állítólag megígérte, hogy Bracciót, ha megérkezik, bilincsbe vereti. Tényleg Rómába rendelte a király Bracciót azon ürügy alatt, hogy addig nem indíthatja meg seregét, míg vele a hadviselés módját meg nem tárgyalja. Braccio szokása szerint közölte ezt csapátának vezetőivel s már útnak akart indulni, a mikor megérkezett Ottiniónak, a király követének levele. Ez a király előtt kedves és minden tervébe beavatott ember, kit udvariasságával Braccio megnyert, közölte vele, hogy ő tisztességes szövetséget vélt közvetíteni Braccio és a király közt, de meggyőződött, hogy nem úgy van. Hogy mit tervez a király, arról nem beszélhet, de óva inti, ne jöjjön Rómába. Braccio tényleg nem értette, miért kellene neki Rómába menni, a királyt nem akarta egyenesen maga ellen ingerelni, tehát egészségi állapotával mentette késedelmezését. A király félt, hogy tervét felfedezték, másrészt Perug-

¹ Peruggia ekkor volt virágzása tetőpontján s Braccio ellenséges viszonyban volt hazájával.

² Bracchii vita 465–67. 1.

giára vágyott s ennek megszerzésében Braccio volt az akadály, tehát Troja grófját 6000 lovassal Braccio elfogatására küldte. A seregben jelen volt Ottinio is, ki Braccio küldöttjének elmondta, hogy a király a peruggiaiaknak megígérte, hogy száműzöttjeiket ellenségként kezeli és Bracciót vagy elteszi láb alól, vagy kezeikbe szolgáltatja. Erre a hírre Braccio 300 lovast hagyott őrségül Todiban, maga picenumi földre vonult, Esio városát hatalmába kerítette, hol a király serege eredménytelenül akarta kiostromolni. László Rómában őrséget hagyva hátra, főseregével Siena felé indult, hogy a várost szövetségébe vonja és Firenzét megtámadja. A hadigépek szállítására teherhajókat építtetett. A firenzeieknek kevés volt az erejük, »sed angustus imperii terminos insita genti calliditas tuebatur«. Felhasználva Braccio elkeseredett hangulatát, őt szövetségébe vonták s serege Arezzo közelében ütött táborn.¹ Alig szállt le Braccio lováról, a firenzei követek átadták neki 1500 lovas zsoldját.

Mivel László Sienát akarta szövetségesül megnyerni, Firenze iparkodott őt ebben megelőzni. Egy firenzei kereskedő vásárlás ürügye alatt ment egy polgártársával Sienába, s mikor a vásárlás után távozni akart, a priorokat felkérte, küldjenek követet Firenzébe. Ez meg is történt és létrejött a két város közt a szövetség. Sikerült Firenzének az estei örgrótot is megnyerni, ki Sforzát küldte segítségükre 600 lándzsával.² Sforza feladata Arrezzo védelme volt. A két nagy kapitány, Sforza és Braccio, arra kényszerítették Lászlót, hogy Cortona alá vonuljon. A városon 3 testvér, Firenze szövetségesei uralkodtak, a polgárok árulása a várossal együtt őket is László kezébe juttatta. Braccio éjjelenként állandóan zaklatta a királyt, ki hiába iparkodott őt nyílt csatára bírni s végre a gabonából kifogyva Peruggiába, majd Todiba ment, innen pedig visszatért Rómába.

A nagy vállalat tehát condottiere-vállalkozássá törpült, mely meglegszik helyi sikerekkel és zsákmánynyal.

Az 1409. év igen nevezetes a schisma történetében. A bíborosok, kiket László ellenségei is támogattak, márczius 25-re összehívták a pisai zsinatot, mely a két pápa személynének kikapcsolásával akarta megoldani az únió kérdését.

XII. Gergely válaszul a bíborosok e lépésére még szorosabban csatlakozott Lászlóhoz.³

¹ Bracchii vita 467—69. l.

² Annales Estenses. 1076. l.

³ Cambii Cron. di Lucca. 885—88. l.

Híre járt, hogy László nagy sereggel készül Rómába menni s innen akar vonulni Peruggiába, Toscanába, a Marcába, Romagnába; szolgálatában áll Paolo Orsino és seregének vezére Alberico Barbiano, ki vissza akarja foglalni azokat a helységeket, a melyeket a legátus az ő unokaöccsétől, Manfredo de Barbianótól elvett. A firenzei követek meg akarták tudni a háború okát, mire László azt válaszolta, hogy Itália közjáva adta kezébe a fegyvert.

Mind általánosabb lett a meggyőződés, hogy László császárságra törekszik.¹ Nagy csapás volt reá nézve Alberico connétable halála, kinek utódja Guido, Antonio da Montefeltre, Urbino hercege lett.

XII. Gergely feleletül a pisai zsinatra Cividaleba hirdetett zsinatot, melynek 2-ik ülésén és a folytatólagos üléseken László követei jelen voltak s a szeptember 5-iki utolsó ülésen felvetette Gergely az eszmét, hogy Ruprecht német, Zsigmond magyar és László nápolyi királyokat kériék fel, hogy helyet jelöljenek ki a pápák találkozására. Gergely azonban annyira gyűlölt volt Cividale környékén, hogy kénytelen volt álöltözetben László gályáin Gaetába menekülni.² Ettől kezdve eszköz volt László kezében s 25.000 arany fejében átengedte a királynak Picenumot, Peruggiát, Marcát, Bolognát, Faenzát, Forlit stb. A király »el is rendelte egy királyi és hatalmas sereg szervezését«,³ 12 gályát és sok más hajót Pisa elé rendelt, a mi világosan mutatta Toscana megtámadására irányuló szándékát.

A nagy készülődésre Firenze, Siena és a bolognai legátus szövetszettek s a sereg vezéréül meghívták Pandolfo Malatestát, Pisauri urát.⁴ Ez a szövetség annál fontosabb volt, mert általános volt a meggyőződés, hogy László főcélja már Lombardia megszerzése s ehhez Toscana, illetőleg a firenzei birtok átjárónak elkerülhetetlenül szükséges.⁵

Lászlót nem riasztották vissza a nehézségek, betört

¹ »per aliqua vestigia erat vulgatio opinio inter homines eum aspirare ad gradum et decus Imperii Romani, quod tamdiu in Alemannia tentum est«. Annales Estenses. 1088. l. — Előbb a királyi méltósággal is megelégedett volna: »Ladislaus... fortiter instare videtur, quod fiat e vestigio rex Romanus; Romani vero sed forte nunc ficte, aut simulate respondent: Caesarem habemus, nolumus te regnare super nos.« Theod. e Niem Rayn. Ann. 27. k. 16. §. 1410.

² Áldásy A.: A cividalei zsinat. 50. és köv. lapokon.

³ Annales Estenses. 1089. l.

⁴ Vitae ducum Venetorum. Ap. Muratori. XXII. 841. l.

⁵ Annales Estenses. 1089. l. — Sozomen. Hist. 1193—94. l.

Toscanaba,¹ de a firenzei szövetség kitartása és az élelemhiány Ascianóba kényszerítette vonulni, majd firenzei területre tört, de Arezzo előtt kudarcot vallott. Csapatait megosztva Marca Anconitanában, Spoleto herczegségben és a Patrimoniumban, hazament. Újabb bizonyossága az annak, hogy László condottiere, nem nagy concepciójú uralkodó.

A pisai cardinálisok pápája, V. Sándor is megszólalt. Egy bullában elmondja, hogy László, ki az egyháztól annyi jótéteményben részesült, mégis a schismát támogatja, a schismaticus és heretikus Angelo Corriariót védelmezi, az egyházi állam nagy részét elfoglalta, a pisai zsinat megakadályozására fegyvert fogott, városokat pusztított el, a törvényes pápa elismerését alattvalóinak megtiltotta, ezért a pápa törvényszéke elé idézi, hogy a királyságtól való megfosztatását tudtára adja.²

V. Sándor ellenséges magatartása felbátorította Anjou Lajost is és újabb kísérletet akart tenni Nápoly megszerzésére. Bemutatta Sándor pápának hódolatát, a pápa nullifikálta az előbbi beiktatást, mert VII. Kelemen nem volt törvényes pápa, és Lajost újra megajándékozta Nápolylyal s az egyház zászlótartójává (gonfaloniere di S. Chiesa) tette.³ Lajos csatlakozott a firenzei szövetséghez s így Középközépkorban egy hatalmas liga jött létre.⁴ Lászlót nagyon bánította a dolog, mert nemcsak Lombardia felé zárta el a szövetség az utat, hanem fenyegette Róma birtokát, sőt veszélyeztette Nápolyt is.

Pedig Lombardiában a helyzet alkalmas volt arra, hogy ott czélt érhessen.

Lombardián két hatalom zsarnokoskodott: a nagyra-nőtt Milano és Genuán át a francziák. Milano első örökös hercege, Giovan Galeazzo (Virtù gróf) elfoglalta Bolognát, Pisát, Peruggiát, Sienát, Spoleót, Assisit, Nocerat, csak Firenzét akarta még elfoglalni, hogy aztán királynak proklamálja magát.⁵ Velenczébe követeket is küldött, hogy meg-

¹ Zászlóinak felírása: Io son un povero Re, amico delli saccomanni. Amatore delli popoli e destruttore delli Tiranni. Diar. Rom. 999. 1. — Politikai programm, mely, ha igaz, a hűbériség megdöntését czélozza.

² Raynaldi Ann. 27. k. 85—86. §.

³ Leo i. m. VII. 3. 271. 1. — »del qual Reame papa Alessandro investi il Re Aloigi con Privilegio.« Chron. Eugubinum. Ap. Muratori. XXI. 955. 1.

⁴ Cipolla i. m. 298. 1.

⁵ »Costui credette potere diventare Re d'Italia con la forza, com'egli era diventato Duca di Milano con l'inganno.« Macchiavelli: Istorie Fiorentine. T. I. l. III.

nyerje a hatalmas állam hozzájárulását a Lombardia királya címhez. Halála után azonban (1402) a kiskorú herceg idejében teljes lett az anarchia, a melyet Firenze iparkodott szítani s a mely lehetetlenné tette Gian Galeazzo terveinek megvalósítását. Milano azonban gyűlölt maradt a felső-itáliai városok és fejedelmek előtt.

Genua meggyűlölte Boucicaut francia helytartó és hivatalnokai gögjét s a montferrati őgróf segítségével éppen ekkor (1409) rázta le a francia igát, a mi a francziák befolyását Észak-Itáliára megrendítette.¹ Az Estek, Carrarák, Scalák, Polénták hatalma lehanyatlott s egymást érték családjukban a tragikus események.

László látta a helyzetet s érezte, hogy a most elszalasztott alkalom aligha adódik még egyszer s Firenzének tudtára is adta megbotránkozását s különösen sérelmesnek minősítette, hogy a pisai zsinatot ők rendezték,² hogy a peruggiai száműzötteket zsoldjukba fogadták, kik az egész Marcát elpusztítják, honnan a pápától átengedett 60.000 forintot kellett volna behajtania, továbbá Paolo Guinigit, Lucca urát, az ő barátját, megkárosították. Felszólította tehát Firenzét, hogy ezeket orvosolják és vele szövetkezzenek.

A firenzeiek azt válaszolták, hogy a szövetséget csak a maguk védelmére kötötték, Guinigi ellen semmit sem követtek el, a pisai zsinat az únió ügyét szolgálja, a peruggiai száműzöttek, míg a Marcákban voltak, nem álltak szolgálatukban és hajlandók vele is szövetkezni, mihelyt Nápolyba visszatér, de míg fegyveresen a szövetséges Siena földjén áll, nem állhatnak vele szóba, mert meg kell védeniök Sienát.

László feleletül elfoglalta Elbat s elfogott egy Angliából jövő Genua és Firenze számára gyapjúval és más értékes áruval megrakott hajót, több mint 130.000 forint értéket.³ Velence, mely első sorban a francia invasiótól akarta megmenteni a félszigetet, megkísérelte a békét közvetíteni Firenze és László közt, de sikertelenül. László jelszava most már : aut Caesar, aut nihil.⁴ Nápolyba ment, hogy az újabb

¹ Leo i. m. V. 110—17. l. — Velence is Boucicaut ellen dolgozott. Romanin: Storia documentata di Venezia. IV. 57. l.

² »deinde quod Pisis concilium fieri permittitis, ut deposito vero pontifice Gregorio, novum pontificem patres eligant«. Boninc. 100. l.

³ Annales Estenses. 1090. l. — Boninc. 101. l. — Sozom. 1194—95. l. — Contin. Cron. di Bologna. 596—97. l.

⁴ ... unde proverbium iam dudum fuit in quadam eius veste, quam tum gestabat, consutum, videlicet: aut Caesar, aut nihil. Theod. e Niem Rayn. Ann. 27. k. 16. §. 1410.

mérkőzésre felkészüljön s Zárát Velenczének eladta 100.000 forintért.

II. Lajos szintén készülődött, s miután a szövetségesek ellen küldött Paolo Orsino hozzájuk pártolt s elfoglalták Cetonát, Viterbót, Civita vecchiát. Troja gróf már Rómát féltette, 2000 lovassal Peruggiából odasietett, az Orsini-pártból sokakat elfogatott és az Angyalvárat megerősítette. A szövetségesek meg is kísérelték Róma elfoglalását, de csak a Borgo di S. Pietrót tudták elfoglalni. Lajos a jövő tavaszra nagyobb erőt helyezve kilátásba, Provenceba távozott.¹

A sereg római földön maradt s naponkint rabolt, foglaltatott. Egy összeesküvés, a melyet arany készített elő, majdnem Róma birtokába juttatta Paolo Orsinót, Troja grófja azonban meghiusította ezt. A gróf bosszút akart állni Paolo merész kísérletéért, kitört Rómából, de Paolo megfutamította s azalatt háta mögött a polgárok fellázadtak és Paolo Orsinót befogadták. Ez óriási csapás volt Lászlóra. A mikor a követ nagy kínnal majdnem a hegytetőre hengerítette, visszagördült s kezdhette a sisyphusi munkát előlről. László Gentile Monteranót okolta Róma elvesztéséért, mert parancsa ellenére elhagyta azt. Gentile jónak látta Padulában megvonni magát, honnan László csak egy év múlva tudta kiűzni.²

A nagy csapásért némi vigaszt akart meríteni a király Genua zavaros helyzetéből s Boucicaut kiűzése után két hajót küldött oda, hogy átvegyék a signoriát, de az uralomra jutott ghibellin-párt elutasította.³

V. Sándor Pisából Pratóba s innen Pistoiaiba menekült a pestis elől s itt értesült Róma felszabadításáról. A firenzeiek azt ajánlották neki, hogy tegye át székhelyét Rómába, de ő inkább Cossára hallgatott, kinek székét köszönte s ki ellenezte a tervet, mert Róma még nem volt biztos Lászlótól.

László a sok kudarcz után Gabriele Brunellesco útján békét ajánlott a firenzeieknek (1410), a kik a pápát is szerették volna belevonni a békébe, de Sándor erre nem volt hajlandó. A firenzeiek a következő békefeltételeket szabták Lászlónak: I. kössön békét Sándor pápával, fogadjon neki

¹ Giorn. Nap. 1071—72. l. — Sozom. 1195. l. — Leonardi Aretini: Rerum suo tempore in Italia gest. comment. Ap. Muratori. XIX. 927. l. — G. Stellae Annales Genuenses. Ap. Murat. XVII. 1220. l. — Theod. e Niem elbeszélése Raynaldusnál. 27. k. 85. §. 1409.

² Giorn. Nap. 1072. l. — De vita rebusque gestis Sfortiae. 649—50. l. — Diar. Rom. 1013. l.

³ Diarium Ferrar. 175. l.

obedientiát és adja vissza a tőle elfoglalt földeket; 2. a firenzeiek Anjou Lajosnak 600 lándzsás lovast ígértek s ígéretüket meg is akarták tartani; 3. Perugia városát adja vissza, valamint a Cortonát, Vajanót és a firenzei kereskedőktől elvett árúkat. Természetes, hogy a király ezeket nem fogadhatta el.¹

V. Sándor Bolognában meghalt (1410) s László fel lélegzett. Ellenfele, Lajos, a pápa halálának hírére szintén Itáliába sietett, hogy Cossát megválasztassa, de mire megérkezett, jelöltje XXIII. János néven pápa volt. Lajos Bolognába ment Jánoshoz, hogy vele az előbbi szövetséget felújítsa, de János Genuának is szövetségese volt, ennek signoreja pedig Montferrat örgrófja, László barátja, s így a pápa tétovázott, a mi Lajost elkeserítette és visszatért Provenceba.²

Cossa eszes, energikus, fejedelemnek és politikusnak született, de nem az egyház fejének és lelki vezérnek.³

Mint pápa Lászlótól 60.000 aranyat követelt adó gyanánt, a király azonban gúnyos feleletet adott,⁴ mire János őt excommunicálta és Velence segítségét kérte a »Durazzói herczeg« ellen.⁵

János pápa 5 évre kötött szerződést Firenzével László ellen.⁶

János pápa és László viszálya arra bírta Anjou Lajost, hogy nagy előkészületeket tegyen új hadjáratra, Felső-Itáliában azonban a helyzet reá nézve kedvezőtlenül alakult. A francia uralom alól felszabadult Genua, gyűlölettel eltelve a francia herczeg iránt, készséggel bocsátott 5 hajót László rendelkezésére s maga a genuai flotta fényes győzelmet aratott Anjou Lajos hajói felett. Toscana, főleg Siena, ellenben nagy lelkesedéssel fogadta László ellenfelét, hasonlóképen Róma is.⁷ Lajos a pápát is rá akarta bírni, hogy

¹ Sozomenni hist. 1198. l.

² Leo i. m. VI. 4. 524. l.

³ »Vita prope militaris, militares mores.« Platina. — »Vir in temporalibus quidem magnus, in spiritualibus vero nullus omnino, atque ineptus.« Aretini Comment. 927. l. — »Vir rerum gerendarum experientia magis, quam literis aut sanctimonia clarus.« — Boninc. 103. l. — »Qui fuit pessimus et pessimus stipendarius.« Chron. Foroliviense. 883. l.

⁴ Dite così a papa Janni ch'io non mi dispongo di dargli un Tornese (tournois).

⁵ Vitae ducum Venetorum. 853. l.

⁶ Matthaei de Griffonibus Memoriale. 221. l.

⁷ Annales Senenses. 423. l. Anjou Lajos fogadtatását leírva így jellemzik őt: »e era un bellissimo huomo d'età di 40 anni.« L. még Joh. Stellae Annales Januenses ap. Murat. XVII. 1230—31. l. — Raynaldi Ann. 27. k. 25. §. 1410. leírja Lajos vállalatát.

Rómába tegye át székhelyét, abban a reményben, hogy akkor nagyobb anyagi támogatásra számíthat. János pápát nagyon levette az eddigi sikertelenség s csak némileg kárpótolta őt Zsigmondnak, László halálos ellenfelének, német királylyá választása a XII. Gergellyel rokonszenvező Ruprecht után.

Talán nem tévedünk, ha a szövetségesek kezét sejtjük abban a lázadásban, a melynek vezérei Gentile da Monterano és Tagliacozzo grófja voltak. László vad energiával csinált rendet, Gentilet az országból kiűzte, a Cossákat bebörtönöztette, de Tagliacozzo grófját (Orsini) nem tudta meggátolni, hogy közeledő ellenfeléhez, Lajoshoz ne csatlakozzék.

Lajos tengeri hadereje, melynek a szárazföldi operációkat kellett volna támogatni, ismét vereséget szenvedett s hajóinak nagy része László kezébe került. A szárazon Rocca Seccánál mérköztek (1411).¹

Lajos seregét a négy legkiválóbb zsoldos vezér vezette: Sforza, Braccio, Paolo Orsino és Gentile da Monterano, de László serege számra nézve tekintélyesebb volt és jobban felszerelt. László egy csapásra akarta ellenfelét leverni, azért egész haderejét a fronton helyezte el, tartalékról nem gondoskodott s ez végzetessé vált ránézve. Bár Lajos seregében a számbeli hátrányon felül veszedelmes volt a kapitányok versengése is, főleg Paolo Orsino irigykedése a fővezetéssel megbízott Sforzára, mégis épen Paolo oldal-támadása szórta szét László seregét és számos foglyot eredményezett, többek közt XII. Gergely pápa követe is kezei közé jutott.²

Sforza ki akarta használni a győzelmet, és San Germanót, hová László menekült, még azon éjjel hatalmába akarta keríteni, de társai, főleg a mindig gyanus szerepet játszó Orsino, a csapatok kimerültségére hivatkozva, nem voltak hajlandók őt követni. Lajosban nem volt erély, hogy fel-

¹ János pápa teljes erejéből támogatta Lajost. A hatalmas Orsino Péter nolai grófot, kit »pugil et athleta fidei«-nek nevezett, felszólította, hogy támogassa Lajos vállalatát, különben birtokait vesztí és exkommunikáció alá jut »a qua, praeter quam in mortis articulo, nisi dumtaxat a Romano Pontefice absolvi nequeas«. Orsino kénytelen volt Lászlótól elpártolni. Rayn. Ann. 27. k. 2. §. 1411.

² László nagy serege daczára félt a vereségtől és 7 bátor lovagot királyi ruhákba öltöztetett (kőpeny, tollas sisak, hadi öltözet), hogy saját serege se tudja, melyik az igazi király. E lovagok közül Sergiano Caracciolo állt szemben az ellenséggel s lelkesítette a sereget. Mikor látta, hogy a vereség elkerülhetetlen, letépve kékes színű, aranyos liliomokkal behintett ruháját, csak több helyen átütött mellvértjét tudta megmenteni. Sergiani Caraccioli vita. 23—24. l.

lépjen az üldözés érdekében, s így Lászlónak időt engedtek, hogy seregét újra szervezze, a fenyegetett városokat őrséggel ellássa, katonáinak lovakat requiráljon és képes legyen egy újabb ellenállásra.¹

A rocca-siccai csata döntő jelentőségűnek ígérkezett; ha Lajos energikus lett volna, ha a helyzetet kihasználta volna, Nápoly az övé lett volna végérvényesen. Ezt maga László is bevallotta.² De a huzavona, határozatlanság Lászlót megmentette. Lajos zsoldosait nem bírta fizetni, mire azok elszéledtek, XXIII. János pápa pedig belátva, hogy gyámoltalan szövetségésétől nincs mit várnia, kénytelen-kelletlen elismerte Lászlót. László Pozzuoliba vonult, mivel Nápolyban pestis dühöngött, sok ellenfelét végeztette ki, többek közt Gentilet, a kit kezébe adott Bracca, Neocastro ura. Paolo Orsino és Sforza, Lajos seregének felbomlása után, László szolgálatába álltak. Jakab, Róma praefectusa és Tartaglia László és Lajos mérkőzése idején a patrimoniumot dúlták meg.³ A rocca-siccai csata után a liga felbomlott s nemcsak a pápa közeledett Lászlóhoz,⁴ hanem a firenzeiek is szövetséget kötöttek vele s megvásárolták tőle Cortonát.⁵

László ismét megkezdhette imperialistikus terveinek megvalósítását. Most Sicilia megszerzése volt az első célja. 1410-ben az öreg Mártonnal kihalt a barcelonai grófok családja férfiágon s többen követelték az elárvult koronát. Ferdinánd, castiliai János második fia, neje Eleonóra révén (IV. Péter aragoniai király lánya), II. Lajos szintén neje, Jolánta révén (I. János aragon király lánya) emelt igényt a koronára. Lajos igényeit Franciaország is támogatta, de a fegyveres beavatkozásban meggátolta a nápolyi expeditio.

Felhasználva az alkalmat, Caprera nagy justiciarius is kísérletet tett, hogy az özvegy királynénak, Blankának a kezével a koronát is megszerezze. A nép Ferdinánd felé

¹ Cribelli De vita rebusque gestis Sfortiae. Murat. XIX. 651 — 52. l. — Theod. e Niem szerint a zsoldosok látva a sok arany és ezüst edényt László táborában, nem voltak hajlandók az ellenséget üldözni, hanem zsákmányoláshoz láttak. Rayn. Ann. 27. k. 4. §. 1411.

² Vox fuit postea Ladislai, qua die profligatus est, ea die et sui corporis et totius Regni potestatem in manibus hostium fuisse.* Aretini Commentaria. 927. l.

³ Boninc. 104. l.

⁴ »Dopo questo tempo la fortuna fu varia; ora era tra il Papa e il Re pace e or guerra.« Chron. Eugub. 955. l.

⁵ Leo i. m. VII. 3. 273. l.

hajlott, László azonban mindent megmozgatott, hogy Sici-
liát Nápolyhoz csatolja, de kevés eredménnyel.

Jellemző a pápa és a király viszonyára, hogy János
sietett megragadni az alkalmat és a zsoldidő leteltével szol-
gálatába fogadta Sforzát, majd Bracciót is egyenesen a
király ellen forduló éllel.¹ 1412 januárban Lajos már ismét
Bolognában volt és áprilisban János pápával együtt indul-
tak Rómába.² László megnyerte ismét Sforzát,³ szövetkezett
a Marca, Romagna uraival János pápa ellen, ki jónak látta
újra megalázkodni és szerződésre lépni a királyllyal.

A békét Brancaccio cardinális közvetítette (1412 okt.)
s ennek értelmében János elismerte Lászlót Nápoly kirá-
lyának, reá ruházta a XIII. Benedek obedienciáját követő
Siciliát is, az egyház gonfaloniereje lett, két évre az egyház-
tól 12.000 aranyat kap⁴ és négy várost (Ascoli, Viterbo,
Peruggia, Benevento) zálogba, míg a pénz kézhez kapja.
A király viszont megígérte, hogy 1000 lándzsást tart, XII.
Gergelyt ráveszi, hogy három hónapon belül mondjon le a
pápaságról, ennek fejében megkapja a Marca legátusi mélt-
óságát és kap 50.000 aranyat s három rokonát cardinálissá
nevezi ki a pápa. János nem fog felhatalmazást adni Lajos
királynak az országra.⁵

¹ Historia Florentina. 954. l. — Sozom. 1200. l. Hist. A.
Billii. 42. l.

² Annales Senenses. 423. l. — Matthei de Griffonibus Memo-
riale. 218. l.

³ A pápa továbbra is zsoldjában akarta tartani Sforzát, de ez
nem volt hajlandó, mire a pápa lefesttette őt jobb lábánál felakasztva,
jobb kezében kapát, baljában ezt az írást tartotta:

Io sono Sforza Villano della Cotognola
Traditore
Che dodeci tradimenti ho fatti alla Chiesa
Contro lo mio onore:
Promissioni, Capitoli, Patti hajo rotti.

Ezt a képet minden híd és kapu fölé kifüggesztették. Diar. Roman. 1032. l.

⁴ A Giorn. Nap. szerint 30.000 frtot. I. h. 1075. l.

⁵ Vitae ducum Venetorum. 868. l. — Matthei de Griffonibus
Memoriale. 218. l. — Gregorovius i. m. VI. 607. l. — Rayn. Ann.
27. 3. 1412. László levelében így ír: »pro eadem vestra sanctitate . . .
reverentiam et obedienciam debitas dedimus et exhibuimus, vosque
Joannem divina providentia XXIII. in verum et unicum Romanum
Pontificem et in terris Jesu Christi vicarium, Petrique Apostolorum
principis successorem cognovimus et cognoscimus.« Rayn. Ann.
27. 2. §. 1412. — Theod. e Niem állítása szerint János arannyal
vásárolta meg László támogatását: »mediantibus pecuniis et qui-
busdam magnis promissionibus per ipsum Balthasarem praefato
regi Ladislao per aliquos mediatores factis etc.« Raynaldusnál, 27. k.
2. §. 1412.

János pápa tehát feláldozta II. Lajost, László viszont XII. Gergelyt, a ki Gaetából egy velencei kereskedelmi hajón Riminibe menekült Carlo Malatestához.

A míg László békekötésekkel ámította ellenfeleit, fáradhatatlanul készült régi kedvencz terve kiviteléhez : Rómának, Itália birtokának, esetleg a császári méltóságának megszerzéséhez. A béke értelmében a Gergelytől kinevezett praelatusokat meg kellett volna méltóságuktól fosztania, ezt azonban nem tette, ellenben óriási vámot vetett ki a Rómába szállított borra, hogy Rómában növelje az elégedetlenséget, majd kísérleteket tett a város ostromával is, de sikertelenül. A sereg téli szállásra, Sforza Peruggia védelmére, László pedig Nápolyba vonult.

A zsoldos vezérek közül Sforzát becsülte a király leg-többre, őt tartotta legmegbízhatóbbnak és teljesen magáéhoz akarta őt lánczolni, birtokokkal adományozta meg, az ország előkelői közé emelte, 12 éves fiát pedig Tricaricum grófjává tette. Így kezdte meg az ifjú pályáját, melyet mint Milano hercege fejezett be.

László, mikor Rómához közeledett, kijelentette, hogy a pápa a zsinatra megy, neki közel kell lenni az örök város-hoz, hogy a zavargó elemeket megfékezze. A pápa nem bízott ugyan benne, mégsem számított László vakmerő támadá-sára.¹ Míg Sforza, majd Carlo Malatesta Paolo Orsino ellen küzdöttek, Tartaglia éjnek idején áttörte Róma falait a jeruzsálemi szent kereszt temploma közelében, katonái rettenetesen kifosztották a várost, több helyen felgyújtották s főleg a papokkal szemben voltak kegyetlenek.² A pápa sem bízott a Castel S. Angelo falaiban, lóra ült és bíborosaival Sutriba, Viterbóba futott s mikor ezek meghódoltak Lászlónak, sok szenvedés közt folytatta útját Sienába, majd Firenzébe, hol a pápa és a király pártja viszálykodott egymással, a pápát nem bocsátották be a városba, udvarát azonban befogadták.³

László Rómában új hivatalnokokat rendelt, helytartói

¹ »licet non multum de eo confideret Pontifex, sciens eum facile fractorem esse fidei, non tamen credebat pro tunc contra eum aliquid attentaturum«. S. Antoninus Raynaldusnál, 27. k. 10. §. 1413.

² A rómaiak nem fejtettek ki ellenállást, mert »communiter dictum Balthasarem habebant exosum propter infestas gabbellas et onera, quibus continue afflixit eosdem«. Sok római meg is vesztegette magát a királytól »more veteri Romanorum«. Theod. e Niem Raynaldusnál, 27. k. 19. §. 1413.

³ Chron. Eugub. 955. l. — Aretini Comm. 927. l.

Giulio Cesare és Troja grófja lettek.¹ Megzsarolta Róma foglyait, alattvalóinak földeket, erődöket adott el, egyet többeknek is.² A király a Vatikánban szállt meg és hosszú ostrom után hatalmába kerítette a Castel S. Angelót is. Róma elfoglalása után ura lett László az Egyházi Államnak a sienai határig.

Firenze látta a közeledő veszélyt s állást kellett foglalnia. Két lehetőség volt előtte: teljesen a királyhoz csatlakozni s ez esetben függetlensége feláldozásával is számolni kellett, vagy a régi liga visszaállítására törekedni. Ez utóbbira határozták el magukat. Két hónap múlva János pápát befogadták a városba és a magistratus tárgyalást folytatott vele a közös védelemről.

László pedig Sforza támogatásával tervet készített egész Itália elfoglalására.³

1413-ban Niccolo estei örgrótot sikerült megnyernie vezérül, ki a generálisi bottal 30.000 aranyat kapott. Micheltti a király parancsára Faenzába ment téli szállásra, Malatesta Cesenába, hogy tavasz kezdetével Bolognát vegyék ostrom alá azzal a segélyhaddal, — 5000 lovas — a melyet Filippo Mária milanói herczeg a Lászlóval kötött szövetség értelmében adni köteles. Sforzának és a carrarai örgrófnak peruggiai területen a László ellen szerencsésen küzdő egyetlen vezérnek, a liga zsoldjában lévő Bracciónak a támadásait kell kivédeniök. 1414 áprilisában maga is megindult a derék-haddal Rómából s egész Itália remegett a bekövetkező zivatartól.

A pápa Itáliában nem volt képes olyan erős ligát szervezni, a mely Lászlóval megmérkőzhetne, azért a nápolyi király legnagyobb ellenfeléhez, most már a szent birodalom császárjához, Zsigmond magyar királyhoz fordult. Zsigmond a tárgyalás alapjául egyetemes zsinatot kívánt.⁴ Még Angliától is kért segélyt a pápa.⁵ Lászlót nemcsak benne rejlő okok gátolták nagy céljának megvalósításában, hanem az események alakulása, váratlan nehézségek is keresztették terveit.

¹ Diar. Roman. 1035—36 l. — Annales Foroliv. ap. Muratori, XXII. 209. l.

² Giorn. Napol. 1075. l.

³ Cribello tacitusi tömörséggel jelzi László terveit: *ingentia in sequentem annum facinora moliturus*. I. h. 656. l.

⁴ Aretini Comment. 928. l. — Boninc. 106. l. — S. Antoninus Raynaldusnál, 27. k. 19. §. 1413.

⁵ Rayn. Ann. 27. k. 6. §. 1414.

Az ügyességéről híres Miklós estei örgróf cserbenhagyta Lászlót, visszaküldte a vezéri jelvényeket, ellenben a pénzt megtartotta. Ennek a híre fegyelmetlenséget szült, a katonák rabolni kezdtek s csak nehezen sikerült őket megfékezni. Sforzát nagyon lesujtotta az örgróf eljárása, mert ő ajánlotta őt a királynak és mintegy kezességet vállalt a 30.000 aranyért. A király megvigasztalta kedves emberét és Miklós örgróf pótlására Paolo Orsinót, Sforza gyűlölt ellenfelét, fogadta zsoldba. Letéve egyelőre Bologna megtámadásáról, a király a nyár elején Umbriába vonult seregével s Folignot támadta meg. A mikor a város segítséget kapott a firenzeiektől küldött híres vezérben, Lorenzo Attendolóban, a király kénytelen volt elvonulni és a Braccio kezében lévő Tudertum alá szállt. Az ostromot felváltva vezették a király vezérei s Paolo Orsinót csak Sforza közbélépése mentette meg a gyalázatos vereségtől. Braccio katonái egészen a király sátráig hatoltak.¹ A király félbeszakítva az ostromot Peruggiának tartott s itt megjelentek Firenze, Siena, Assisi, Bologna követei s felajánlották a királynak a békét.² Ez létre is jött s Firenzében örömtüzek jelezték azt, főleg a Palazzo dei Signorin. László ismét Tudertumot vette ostrom alá, honnan a firenzeiek kivonták katonáikat, azonban most sem boldogult. Braccio egy kitörés alkalmával még zászlótartóit is elfogta. Kísérletet tett a király egy találkozás alkalmával Braccio megnyerésére,³ s mikor ez sem sikerült, csapatai — főleg a nápolyiak — hátrább húzódtak, a szőlőket, olajfakerteket kiirtották s már a város közelében lévő ültvényeket kezdték pusztítani, mire a város hajlandó volt megadni magát, ha Braccio szabad elvonulást kap. Ez meg is történt, de mivel László katonái rabolni kezdtek,

¹ A küzdelemről azt mondja Braccio életrője: »ut non tam obsidio illa, quam pugna videretur.« I. h. 499. l.

² »perche tutte queste città temevano di lui.« Giorn. Napol. 1075. l. — Firenzében nehezen tudott a békepárt felülkerekedni. A kétszázak tanácsában 26-szor került szavazásra a béke ügye, míg győzedelmeskedett »però che ci erano molti, che non volevano la Pace«. Macchiavelli: Hist. Fiorentina. 955. l. — L. még Szozom. Hist. 1200. l.

³ Braccio nemes viselkedése az elfogott nápolyiakkal a királyt arra bírta, hogy őt személyes találkozóra hívja. Találkoztak is a két sereg között, Braccio királyt megillető tisztelettel üdvözölte Lászlót, ki felhívta őt, hogy álljon szolgálatába s 30.000 aranyat, a sereg vezérletét és Nápolyon kívül bármely várost felajánlotta. Braccio megköszönte, de kijelentette, hogy ő a pápa zsoldjában áll s hűségét élete árán is megőrzi. Bracchii vita. 501. l.

a polgárok letépték a király zászlóit, a pápa pártjára álltak és Bracciót visszahívták.¹

László Bolognát, János pápa menedékhelyét akarta most elfoglalni, honnan sok pap és tanuló el is menekült, azonban Tudertum ostroma közben beteg lett, az ostrom folytatását Sforzára bízta és hordszéken vitette magát Peruggiába.² Peruggiába érve elfogatta Paolo Orsinot és Orso de Monte Rotondót, mert állítólag árulásukat leleplezte, s lánczraerve vitette őket Rómába.³ Paolo kétségtelenül mintaképe a vitéz condottierének, de egyszersmind a lelkiismeretlen, megbízhatatlan egyénnek is, ki szolgálatát bármikor kész a többet ígérőnek felajánlani és fegyverét az ellen fordítani, kihez még a becsület és a szerződés fűzi.

Zsigmond, mint római császár, kikerülhetetlennek tartotta beavatkozását az egyház ügyeibe és módot keresett, hogy a 40 éve tartó áldatlan szakadásnak véget vessen. Mód csak egy volt: az egyetemes zsinat. Konstanzba össze is hívta ezt a zsinatot, melyet nemcsak a pápák vártak érthető okból ideges érdeklődéssel, hanem László is, mert a szakadás megoldása nemcsak nagyravágyó terveit döntötte meg, hanem Nápoly birtokát is kétségessé tehetette. A halál azonban megkímélte őt a zsinattal járó izgalomtól. Peruggiában baja annyira súlyosbodott, hogy mielőbb haza akart jutni, félve a katasztrófától. Előbb a S. Paolo fuori di Romába vitette magát, majd borzasztó szenvedései ellen a tengeren keresett enyhülést, hajóra szállt s magával vitte a meglánczolt Paolo Orsinót is.

Nápolyba érve a kínoktól megőrült s ki akarta Paolót végeztetni, majd azt követelte, hogy hozzák eléje, hogy saját kezével ölhesse meg őt. Ekkor azonban már senki sem engedelmeskedett neki. Meghalt rettenetes kínok között a Castel Nuovóban 1414 augusztus 6-án.

Az orvosok tehetetlenül állottak az előttük ismeretlen betegség előtt s halálát a krónikák legtöbbször mérgezésnek tulajdonították. Valóbszínű, hogy érzékisége áldozata lett.⁴

¹ Bracchii vita. 499--500. l.

² Cribelli Comment. 658—59. l. — Raynaldusnál. 27. k. 6. §. 1414. — Theod. e Niem elbeszélése.

³ Giorn. Napol. 1075. l. — Theod. e Niem Paolo Orsinóra vonatkozólag mondja: »quem habebat (rex) valde exosum.« Rayn. Ann. 27. 6. 1414.

⁴ »E quanto si disse, ivi fu avelenato usando con una giovane.« Chron. Eugub. 957. l. — »quasi sublato per venenum Rege.« Cribelli Comm. 659. l. — »Fu detto d'essere stato avvelenato.« Vitae ducum Venet. 890. l. — »Veneno, ut dicebatur, a Florentinis illi propinato.«

Johanna minden pompa nélkül temettette el őt »mint egy tatárt«.¹

Halála nagy örömet okozott egész Itáliában, mert érezték az olasz községek és signorek, hogy László erőszakossága és makacssága végveszéllyel fenyegeti függetlenségüket. Főleg Firenze lélegzett fel és gazdagon megjutalmazta a hír hozóját.² Talán ez adott okot a gyanura, melyről a Chron. Tarvisinum fentebbi idézete tanuskodik. Gian Galeazzónak már csak Firenze hiányzott, hogy Itália felét birtokának mondhasssa és a királyi czímet felvegye; Lászlónak Róma, Siena, az egész Marca, Romagna elfoglalása után szintén Firenzére volt csak szüksége, hogy célját megközelítse. Nem ok nélkül tekinti tehát Macchiavelli a halált hazája barátjának.³ Róma szintén lerázta rögtön az igát, Baccellieri, László római senatora sietve elhagyta a Campidogliot s hiába iparkodott Sforza a várost megtartani Johanna számára.

Cipolla azt mondja, hogy László se nem vitéz, se nem nagy fejedelem, őt csak ambíciója hajtja.⁴ Ez egy kissé szigorú ítélet. László nehéz helyzetekben nagy energiát mutatott és bátran szembe nézett a feltornyosuló veszedelmekkel. Viszont tény, hogy hiányzik belőle az igazi nagyság első követelménye, a lelki emelkedettség. Aljas szenvedélyek piszkolják be jellemét: kegyetlen, mint a Viscontiak, jellemtelen, mint egy Cesare Borgia, szóval a renaissance-kor azon nagy zsarnokai közé tartozik, a kik eszközben nem válogatva, a kis zsarnokokat el akarják nyelni.⁵

Hiányzik belőle a vallásos érzés, hiányzik a fajtestvérei iránt való kímélet. Rómát nem kevesebb barbarizmussal rabolja ki, mint annak idejében a vandálok, vagy a következő században Frundsberg lutheránus landsknechtjei. A templomokat kifosztotta, az arany ékszereket, drága-

Chron. Tarvisinum, 821. l. — »Mortuus est non sine veneni suspicione.«
Sergiani Caraccioli vita. 24. l. — Theod. e Niem szerint »morbo correptus ex illito genitalibus a scorto Perusino . . . veneno.« Rayn. Ann. 27. 6. 1414. Elmondja, hogy rettenetesen szenvedett »praecipue igne sacro in membro virili«. U. o.

¹ »e fo a. S. Giovanni a Carbonara sepellito de notte senza nulla pompa come un tartaro.« Giorn. Napol. 1076. l.

² Giorn. Nap. 1076. l.

³ »E così la morte fu sempre più amica ai Fiorentini, che niun altro amico, e più potente a salvargli ch'alcuna loro virtù.« Istorie Fiorentine. I. 3. l.

⁴ I. m. 284. l.

⁵ Burghardt J.: A renaissance-kori műveltség Olaszországban. I. k. II. l.

köveket elhurcolta, a papokat foglyokká tette és gyalázatos kicsapongásokra vetemedett.¹ Pénzvágya, kapzsisága határtalan. Ez irányítja házasságaiban is, s mikor Konstancziától elválik, óriási hozományát visszatartja. Ezen megbotránkozik az egykorú krónikás is, mikor kifejezi, hogy »ez még magánembernek is gyalázatára vált volna.«² Városokat, mint Zárát, Korfut, Cortonát pénzért eladja, mint valami forgalmi cikket.

A tehetséget nem lehet tőle elvitatni.³ Vannak nagy eszméi, de a kivitelben hiányzik a nagyságot jellemző tervszerűség, törhetetlen erő és a vissza nem rettenő energia. Rómát és a Patrimoniumot nem tudta biztosítani, Bolognát és Firenzét, Felső-Itália kulcsait nem tudta megszerezni, sőt, ha jelesebb ellenfele lett volna, mint Anjou Lajos, Nápolyt is elvesztette volna. Országát kimerülten, teljes felfordulásban hagyta hátra. Csak ismételtük róla elmondott véleményünket : condottiere volt annak erényeivel és bűneivel.

Dr. Miskolczy István.

¹ Boninc. i. h. 107. l. »etiam in matronas Romanas foeda commisit.«

² Boninc. 107. l.

³ »Erős testű, éles elméjű, tetteiben okos.« Annales Januenses. 1252. l.

Hop Jakab bécsi holland követ intervenciója (1698—1700).

I. Lipót absolutistikus uralkodása folyamán az udvar és a katolikus clerus antireformatorikus törekvéseinek ellensúlyozására gyakran jöttek segítségére a magyar reformátusoknak külföldi hitrokonaik. A magyar kálvinizmus érdekében azonban tán egy állam sem fejtett ki a bécsi udvarnál olyan nagy diplomatai tevékenységet, mint a holland köztársaság. E tekintetben neki különben is aránylag legkönnyebb volt a helyzete, azt a szerepet véve figyelembe, mit a XVII. század második felében (és később is), mint I. Lipót szövetségese az európai politikában vinni módjában volt. Diplomatai lépéseinek ismételt és világosan kifejezett célját, a magyar protestantizmus bajainak végleges és gyökeres orvoslását, elérnie ugyan csupán egyes részleteiben sikerült, de gyakran megújított intervencióinak egy fontos negatív eredménye mégis volt s ez abban állt, hogy *egyfelől mérsékelte Magyarországon a rekatholisáló törekvéseket*, másfelől pedig, hol az bármi módon is elérhető volt, az *idevonatkozó intézkedéseknek végrehajtását megakadályozta.*

A XVII. századbeli osztrák és holland szövetség nagyon alapos ismerete volna egyébként szükséges ahhoz, hogy a diplomatai érintkezés benső viszonyát, azt a fokot körülbelül, melyen a kis holland köztársaság állt szemben a hatalmas osztrák császárral, megállapíthassuk, de ilyennel, sajnos, még nem rendelkezünk.¹ Annyi azonban több körülményből sejthető, hogy a holland politika vezetője ez időből, Fagel Gáspár, nagyon érezte azt a felelősséget, mit hivatala kirótt reá és közvetlen elődje, De Wit János szomorú vége intő

¹ Az állandó diplomatai érintkezés kezdetétől 1658-tól kezdve 1678-ig azonban nagyon világos képet nyújt erről *Muller, P. L. Nederlands eerste betrekkingen met Oostenrijk, toegelicht uit de correspondentie der keizerlijke gezanten te 's Gravenhage, 1658—78.* (Verh. d. kon. Akad. van Wetensch. Afd. Letterkunde, Dl. V.) Amsterdam, 1870.

példa lehetett neki arra, hogy a külpolitikában óvatos legyen. Talán az összes holland államférfiak között egyedül ő volt az, a ki érezte, hogy a holland köztársaság ereje nem engedi meg azt, hogy vezetőszerpet vigyen az európai concertben, bár a század vége felé a holland helytartónak, Orániai Vilmosnak az angol trónra jutása nagyot javított nemzetközi helyzetén.

Míndez azonban nem tartóztatta vissza Fagelt, a raad-pensionarist attól, hogy ne engedjen végre I. Lipót ismételt sürgetésének és 1688 szeptember 25-iki Rendi határozattal Hop Jakab addig berlini követet ne küldje a bécsi udvarhoz.¹ A gályarabok történelméből jól ismert Hamel Bruyninx Gerard volt ott 1669 óta követ. A magyar protestantismus érdekében kifejtett tevékenysége azonban lassankint nem szívesen látott emberré tette őt a bécsi udvarban s a mikor 1686-ban szabadságra ment vissza Hollandiába, I. Lipót kifejezetten követelte visszahívását.² Fagel azonban, úgy látszik, nem akarta a már hanyatlókorú, érdemekben megöszült diplomatát visszahívással discreditálni, hanem úgy vélte megoldhatónak a kérdést, hogy egy másik követet küldött mellé társul. Így lett Hop Jakab Hamel Bruyninx követtársa s előbb együttesen vezették az ügyeket, majd Hamel Bruyninxnek pár évvel később (1693) bekövetkezett halála után egyedül lett a bécsi követség feje. Megbízása alkalmából nem adott ugyan Fagel neki a magyar protestantismust illetőleg határozott utasítást, de nyíltan megmondotta azt, hogy *Hamel Bruyninx a magyarok miatt kompromittálta magát s ezért van rá szükség Bécsben.*

A magyar protestantismus helyzete azonban nem volt olyan kedvező, hogy akár Fagel maga, akár Hop be ne látta volna a részükről megindítandó interventio szükségét. Németalföld óvatos politikája, különösen pedig az interventio természete megkövetelte viszont azt, hogy annak megkezdésére kedvező időpontot válasszanak. Ilyen kedvező időpont látszott elérkezni egyebek között 1698-ban. Az ancyrai érsek Pálmai Péter Pál (Petrus Paulus de Palma) ugyanis I. Lipót megbízásából Perzsiába a nagy mogulhoz, valamint Aethiopiába igyekezett. A császár kérésére a holland Rendek meleg ajánlólevelet adtak útjára a Keletindiai

¹ *Den Tex, N. J.* Jacob Hop, Gezant der Vereenigde Nederlanden. Amsterdam, 1861. A 116—170. o. bécsi működését tárgyalja.

² *Schmertoch*: Kursachsen und Ku-brandenburg für die prot. Ungarn. (Neues Archiv f. sächs. Gesch. und Altertumskunde. 1897. 88—89. o.)

Társaság (Ostindische Compagnie) részére, mely társulat egyfelől a holland Rendek fenhatósága alatt állott, másfelől biztosíthatta az érsek útját, sőt még annak, adatainkban kifejezésre nem juttatott célját is nagy mértékben előmozdította.

Vajjon úgy történt-e vagy sem, nem lehetne érte feltétlenül jótállni, de a messze útra indult érseket állítólag annyira meghatotta a Rendek előzékenysége, hogy kijelentette, miszerint a császárnál szót emel a császári tartományok, különösképen Magyarország protestánsainak érdekében. Legalább így állítják a Rendek 1698 augusztus 9-iki határozatukban s ezen az alapon arra kéri I. Lipótot, hogy »a császári felség olyan rendeletet bocsásson ki, hogy protestáns alattvalói nyugodtan élhessenek, anélkül hogy *hitük gyakorlása miatt* valami nehézségük támadna.«¹ Ugyanezen keltezéssel írnak is egy ilyen tartalmú levelet a császárnak.²

Pár hónap múlva³ jelenti Hop Fagel Henrik griffiernek (a Rendek titkára), az említett Fagel Gáspár öcscsének, hogy a császárhoz intézett levelet személyesen adta át egy külön kihallgatáson. Hangsúlyozta azt, hogy a Rendek ugyan a császár kérésére teljesítették az ancyrai érsek kívánságát, de abban a reményben, hogy viszontszolgálatképen a magyar protestánsok jobb bánásmódban részesülnek. Jóllehet nem kételkednek a Rendek abban, hogy a császár nemeslelkű vezetése mellett nem bántalmazták azokat, de mégis kéri őt, hogy hasson oda, hogy a magyar protestánsok nyugodtan élhessenek. Mire a császár azt felelte, hogy nagyon meg van elégedve azzal a magatartással, a mit az érsek iránt tanúsítottak s egyben szeretne is alkalmat adni viszontszolgálatra, de ő sohasem engedte meg, hogy protestáns alattvalóit bántalmazták. Egyidejűleg közli Hop, hogy a tényállás és beszél-

¹ Rendi gyűlések jegyzőkönyve 1698. aug. 9. Hop Jakab követi jelentéseinek (1697—1700.) 23. sz. melléklete. Jelentéseinek két fennmaradt kötete közül, melyek a birodalmi levéltárban Hágában vannak, a nagyobb terjedelműt használtam, mely Hop saját példánya volt s melybe nem csupán az általa küldött ügyiratokat jegyezte fel egész terjedelmében, de ugyanott a beérkezett ügydarabokat is megőrizte s részben átmásolta. Levéltári jegye e kötetnek: Leg. 94. Az összes itt idézett levelek és rendi határozatok e kötetből valók s ennek megfelelően e kötet felemlítését a továbbiakban mellőzöm. Megjegyzem még, hogy e kötetnek a magyar vallásügyre vonatkozó részét nagyon röviden és jórészt összefüggéstelenül *Den Tex* is ismertette már Hop idézett életrajzában, lévén e kérdés számára alárendelt jelentőségű.

² 23. sz. melléklet a követi jelentésekhez.

³ 1698 nov. 19. jel.

getés lényegét közölte Kaunitz kancellárral, a holland ügyek előadójaival.¹

Az osztrák politika szokásos, még ez intervenció folyamán más alkalommal is használt eszközeivel, a kerek tagadással szemben azonban a Rendek, mintha a feleletet előrelátták volna, más úton is megkíséreltek célhoz jutni. Erre legtermészetesebb módnak kínálkozott az a szerep, mely Németalföld követének, Coliernek, a *karloviczi béketárgyaláson* jutott. Még alig lehetett kezükben Hop november 19-iki levele, mikor ugyanazon hó 28-ikán azt az utasítást adják Coliernek, hogy Lord Pagettel, az angol követtel együtt fellépve a békeszerződésbe egy záradékot iktasson be, miszerint *a református vallás Erdélyben és Magyarországnak visszafoglalt részeiben sértetlen marad, mert Erdély önálló volt, a háborúban egyik fél mellett sem foglalt állást, a portával szemben csak évi adófizetésre volt kötelezve. Jelenleg tehát csupán protectora változván, régi jogait ezen az alapon meg kell hagyni.* Colier ugyanazon év december 30-án tesz erről az ügyről jelentést, hogy t. i. nem érhetett el semmit, mert Lord Paget vonakodott ebben segítségére lenni azon az alapon, hogy az angol király részéről nem volt erre utasítása. A Rendek, hogy ezen a körülményen segítsenek, 1699 január 20-án úgy határoznak, hogy Colier, ha van még idő, tegyen új lépéseket és Lord Paget, akár lesz utasítása, akár nem, szintén járuljon hozzá. Ha azonban Paget ismét vonakodnék, akkor Colier eszközöljön ki a portától egy nyilatkozatot, hogy az csak azzal az intencióval engedte át Erdélyt és Magyarországnak többi részét, hogy ennek a tartománynak úgy vallási, mint politikai régi privilégiumai az előbbi állapotban maradnak. Rendelik egyben, hogy ez a határozat egész terjedelmében megküldessék Hopnak, hogy ő is segítségére legyen Coliernek, továbbá, hogy Hop a maga részéről is tegyen meg minden lehető úgy a magyar, mint az erdélyi protestánsok jogainak megőrzésére.² Tudatják egyben, hogy az angol királynak is írnak, közlik vele Lord Paget vonakodását s megkérik őt arra, hogy ne csupán Lord Pagetnek, hanem a bécsi angol követnek is írjon.³

A Rendek határozata tizennégy nap alatt eljutott Hop kezéhez. 1699 február 4-én közli a griffierrel, hogy előtte

¹ 1698 nov. 17-iki francia nyelvű levélben a 23. sz. mell. alatt, tehát valószínűleg e napon folyt le a kihallgatás.

² Megemlékeznek az osztrák örökös tartományokról is, hol a rijswijki béke 4. §-ának pontos értelmezését kívánják.

³ Rendi gyűlések jegyzőkönyve, 1699 jan. 20. (44. sz. mell.).

való nap kapta meg a Rendei Colierhez és ő hozzá intézett határozatát, mit továbbküldött Belgrádba, hová Colier és Lord Paget a békeszerződés aláírása után mentek. Mondják, hogy Rámi Mohamed reiszeffendi, az egyik török meghatalmazott,¹ Drinápolyba utazott és csak Maurocordatot hagyta vissza a követeknél. Így kétséges, vajjon lehetséges lesz-e még a ratificatio előtt ez ügyben valamit tenni. Maga részéről mindent elkövet, bár még a multkori levélre sem adott a császár feleletet, de talán nem is akar írásbeli nyilatkozatot kiadni. Kaunitz ugyan ígérte, hogy két-három nap mulva lesz válasz.²

A karloviczi békére vonatkozó január 20-iki rendi határozat tehát későn érkezett, mert hat nappal később már aláírták a felek a békeszerződést.³ Így elesvén a záradék beiktatásának lehetősége, most már csak a portai nyilatkozat kiadására lehetett számítani. Azonban ez a nyilatkozat sem adatott ki, jóllehet a ratifikálásig eltelt időből talán még kikerülhetett volna.⁴ Valószínűnek tartható azonban, hogy Lord Paget vonakodása, mely a késést okozta, nem az angol utasítás hiányára vezethető vissza. Hiszen III. Vilmos királynak, ki egyidejűleg holland helytartó is volt, intenciójáról, melylyel a magyar protestantizmust mindig támogatni igyekezett, biztos tudomással kellett bírnia. Nem alap nélkül mertek a holland Rendei Coliernek 1699 január 20-án olyan értelemben írni, hogy Lord Paget utasítás nélkül is járuljon Colier idevonatkozó előterjesztéséhez. Sőt Anglia és Németalföld közös vallási és politikai intervenciója ezidőtájt kétségtelenül a III. Vilmos személyében kifejezésre jutott közös külpolitika eredményeül tekinthető.

Más és pedig hihetőleg a békekötés sikerét fenyegető okok voltak azok, melyek Lord Pagetet e kibuvóra készítették. Erdély kérdése a karloviczi béke előkészítő tárgyalása folyamán több ízben heves ütközőpont volt. Erdély közjogi helyzetére vonatkozólag nem egyszer támasztottak a törökök határozott követeléseket, de a császári követek, utasításaik nyomán is, még csak tárgyalni sem akartak erről. Egy ízben, 1698 november 12-én (a holland határozat két héttel később

¹ A kézirat csak Reis-effendit olvas, de kétségtelen, hogy Rámi Mohamed reiszeffendiről, török meghatalmazott követről van szó, l. *Acsády I.* A karloviczi béke története. 1899. 35. o.

² 1699 febr. 4. jel.

³ *Acsády I.* I. m. 74. o.

⁴ A ratifikálás császári és török részről febr. 26-án történt, l. *Acsády*, i. m. 78. o.

kelt) e kérdés miatt meghiusulni látszott a béke műve, míg csak a gyengébb fél, a török, nem kényszerült engedni és elfogadni azt az álláspontot, hogy Erdély »teljesen és kikötés nélkül a császár birtokának tekintessék«. A követeknek adott idevonatkozó császári utasítás is kifejezte világosan, hogy Erdély úgy tekintetik, mint »armis caesaris occupata et avito jure quaesita«.¹ Ha a békét közvetítő holland és angol követek még egyszer előhózzák a kérdést, csak régi sebeket szakítottak volna fel s annak Rámi effendi határozottan lemondó nyilatkozatai után nem is lett volna értelme. Mindazonáltal nem lehet kételkedni abban, hogy ha az utasítás idejében, még a béketárgyalás megkezdésekor kezük között lett volna, bizonyára tettek volna Lord Paget is és Colier is idevonatkozó javaslatot. Hisz I. Lipót kifejezetten biztosította a békeszerződésben a török birodalom területén s így a karloviczi békében a töröknek jutott Temesközben is élő római katolikusok vallásszabadságát. Ugyanezen a jogon kérhettek volna a közvetítő protestáns hatalmak is hasonló biztosítékot saját hitfeleik részére.

Akárhogy történt és történhetett volna is azonban, az kétségtelen, hogy Hop erről a Colier-féle megbízásról nem ír többet, hanem visszatér eredeti megbízásához és bécsi intervenciójától vár sikert. A magyar protestantismus pedig mint 1677-ben,² úgy most is elesett attól a lehetőségtől, hogy egy nemzetközi béke is biztosítsa szabadságát.

Kaunitz kancellár viszont tényleg beváltotta szavát, mert 1699 február 13-iki kelettel beérkezett a császár válasza³ a holland residenshez a Rendek mult év augusztus 9-én kelt levelére. Ebben a levélben megalégedését fejezi ki a császár az ancyrai püspökkel szemben tanúsított magatartásért és egyúttal közli azt is, hogy úgy a magyarországi, mint az örökös tartománybeli protestánsokat senki nem háborgatja, mert valamennyivel az országos törvények szerint bánnak. Hop pár napra rá a griffierhez intézett jelentésében⁴ nem is palástolja el a háromhónapi halogatás után beérkezett császári válasz feletti kedvetlenségét és kételkedik is abban, hogy kielégíti-e ez a levél a Rendeket. Küld egyben egy röpiratot, mely a református és az evangélikus vallás ellen írt tizenöt

¹ *Acsády*, i. m. 48–49. o.

² I. Holland intervencio a magyar protestantismus érdekében (1674–80.) (Pápa, 1918.) c. tanulmányomat, 42–45. o.

³ 45. sz. melléklet Hop követei jelentéseihez.

⁴ 1699 febr. 18. jel.

dilemmát tartalmaz, mit újév napjára terjesztettek.¹ Ugy sejtik, hogy ennek szerzője maga Kolonics érsek.

Fagel megkapta ugyan Hopnak ezt a levelét, de egyelőre ad acta tette. Hop viszont a válasz kimaradása következtében megijedt, hogy az interventio ügyét Fagel tán befejezettnek tekinti és egy hónappal később² arról tudósítja Fagelt, hogy a császár levele *egybevettetett* a magyar országgyűlések határozataival és az ezzel ellenkező kihágásokról egy emlékirat *állítatott össze*, mit mellékelten átküld. Szükségesnek tartotta ennek közlését, hogy megtudja, vajjon mint gondolkoznak a Rendek arról, hogy »quoad particularia« a magyar protestánsokért, »ezekért az elnyomott emberekért, kiknek száma az említett királyságban, mint őt biztosítják, még az ötven ezer lelket is messze túlhaladja«, a bécsi udvarnál közbenjárjon.³

E terjedelmes emlékirathoz mellékelve vannak a bécsi békekötés I. §-a, valamint az ezt megerősítő 1608-iki pozsonyi országgyűlés I. t.-cikke, a királyi hitlevélnek a vallásügyre vonatkozó 6. pontja, továbbá az 1681. évi 25. és 26. t.cikkek. Az emlékirat feltárja azokat a kihágásokat, miket a nevezett törvények ellen elkövetnek, különösen nehézményezi az 1681. évi 25. t.-cikkében hivatkozott bécsi békekötés I. pontjához csatolt »salvo tamen jure dominum terrestrium«-ot, mely megszorítás annyi bajnak volt forrása.⁴ Fagel azonban ezt is csupán tudomásul vette és a Rendek egyelőre nem nyilatkoztak érdembelileg a hozzájuk eljuttatott emlékiratról. Hop viszont most fordított egyet a dolgon és maga vette kezébe az interventiót, mihez a Rendek január 20-iki (ez ügyben az utolsó) határozatát vette alapul.

Április 11-én levelet intézett a griffierhez, kinek bejelenti, hogy a január 20-iki határozat értelmében egy emlékiratot készített, mely Erdély egyházi és politikai viszonyaira vonatkozik s betérjeszti ahhoz a bizottsághoz, mely Magyarország és Erdély ügyeit van hivatva, úgy látszik a karloviczi békepontok alapján, rendezni. Tudatja ebben, hogy az angol követ is hasonlóan jár el, kihez ilyen módon III. Vilmostól megérkezhetett az ugyancsak a január 20-iki határozatban kilátásba helyezett utasítás.⁵ Hopnak a császárhoz intézett

¹ Szabó K.-Hellebrant Á. Régi Magyar Könyvtár II. k. 1975. sz.

² 1699 márcz. 18. jel.

³ »verre over de vijftig duysent zielen.«

⁴ 51. sz. mell. 10 folio lap (20 oldal).

⁵ 1699 ápr. 11. jel.

emlékirata pár nappal előbb, április 7-én kelt.¹ A karloviczai békében, — úgymond — melyet a holland és az angol diplomatia közvetítésével hoztak létre, Erdélyről is van szó, mivel Erdélyt véglegesen Lipótnak juttatta. Ennek következtében azok a jogok, miket ott a török élvezett, I. Lipótra szállnak. Ám mivel a török alatt bizonyos privilégiumai voltak úgy egyházi, mint politikai téren, azért is kívánatos, hogy úgy a lotharingiai herceg 1687-iki, valamint a császár 1690-iki diplomájában kifejezett ígéretnek változatlanul megmaradjanak. Erre kéri is Lipótot uraik megbízásából, kik nemcsak a karloviczai béke közvetítői, de az erdélyiek hitsorsosai is. Az angol követségi titkár, Sutton (a követ távol lévén) is egyidejűleg hasonló emlékiratot nyújtott be, mit a Rendeknek április 22-iki jelentése melléklete gyanánt szintén megküld.²

Hopnak eme erőteljes hangú emlékirata különösen érdekes. Azt, a mit Coliernek már nem volt módjában végrehajtani, itt igyekezett Hop kipótolni és Hollandiának a karloviczai békeközvetítésnél vitt szerepét itt is gyümölcsöztetni. Teljes joggal mutathatott rá arra, hogy Erdély birtokát a császár egyebek között a holland és angol diplomatiának is köszönheti, méltányos tehát, — teljesen eltekintve attól, hogy mint hitsorsosoknak még külön is megvolna erre a joguk — hogy az erdélyi protestánsok dolgában nekik is legyen beleszólásuk. Feltűnő azután az is, hogy Hop az eredeti diplomatervezet fenntartását kívánja (hacsak nem tollhiba az 1690-iki évszám), vagyis azt a záradékot kihagyandónak véli, mit a diplomának 1691-iki ünnepélyes alakban való kiállítása alkalmával csatoltak a 3. ponthoz.³ Ez a záradék volt 1691 óta minden bajnak a forrása, mert itt nyert a császár vitás vallási ügyekben döntőbírói szerepet. Ám, hogy tényleg a diploma eredeti szövegének visszaállítása lebegett-e Hop szemei előtt, nem dönthető el. Erre a pontra többé nem tér vissza, mert az újabb események oly rohamosan követték egymást, viszont a bécsi kormány beadványára oly konok hallgatásba merült, hogy nem tehetett mást, mint újabb és újabb emlékirattal egyfelől a vallás-sérelmek orvoslását, másfelől beadványaira a választ követelni.

Időközben azonban Fagel sem pihent, hanem végre

¹ 62. sz. mell.

² 64. sz. mell. (keltezetlen).

³ *Pokoly J.* Az erdélyi ref. egyház története. Budapest, 1904. III. k. 24. o.

ügy látszik kedvezőnek találta az időt és május 5-én levelet írt Hopnak, melyben közli, hogy a tizenöt dilemmáról szóló munkát megkapta, azokat »itt is, ott is« megismertette, mire kezeihez két felelet érkezett, mit a *Rendek beleegyezésével* átküld. Mindkettőt, vagy azok közül csak az egyiket feleletként érdemes volna kinyomtatni, nehogy a katolikusoknak valami előnyük legyen belőle. Ám mivel Hop jobban ismeri a viszonyokat és *jobban megbeszélheti a magyar protestánsokkal*, hogy mi a legczélszerűbb tennivaló, azért is ő reá bízta a dolgot.¹ Hop erre jelentéseinek egybefűzött kötetében közvetlen Fagel e levele után 69. szám alatt csatolta azt a munkát nyomtatásban, melynek címe *EXOPON ΔΡΑ ΑΔΡΑ* seu Xenia Romano-Catholicorum justo pretio aestimata et Xenii Protestantium pari affectu relata, Authore Timotheo Philaletho s amely munka épen a »Quindecim dilemmata« ellen szól.² Erről az ügyről különben nem ír többet, mely nyilvánvaló jele annak, hogy az elintézés módja az volt, hogy Hop a Fagel által küldött válasziratok közül *az egyiket kinyomlatta*.³

Pár hónapig egyébként ismét nem történt semmi, a császár és miniszterei konok hallgatással feleltek Hop április 7-iki beadványára, míg végre a Rendek (1699) október 15-én egy *títkos* határozatot⁴ hoztak a magyar vallásügyekről. A határozat értelmében a császár ez évi február 13-iki, valamint Hop február 18. és márczius 18. levelei még egyszer tárgyalás alá kerülnek. Örömeiket fejezik ki afelett, hogy a császár ugyanazon bánásmódban részelteti protestáns alatt-

¹ 68. sz. mell.

² R. M. K. II. 1981. sz.

³ Ha ez a feltevés valóban megáll, akkor ez a munka nagyon érdekes adát a magyar protestantizmus érdekében kifejtett külföldi intervenciók történetében. Első sorban is nagyon valószínű, hogy a munka nem magyar szerzőktől származik, melyről nemcsak az itt közölt tények, de maga a röpirat tartalma is bizonyosságot tesz. Magyar vonatkozások alig vannak benne, jóllehet a szerző igyekszik hazainak látszani, a mit azonban honi vonatkozásban fel is emleget olyan általános természetű, hogy külföldi ember is írhatta azokat. *Den Tex* idézett munkájában egész határozottsággal *Spanheim* leideni theol. tanár munkájának mondja, de hogy állítását honnan veszi, nem tudom, az általam ismert forrásokból nem derül ki a szerző kiléte. Mindenesetre a leideni theol. facultas köréből való, ha a szerzője tényleg holland theológus, mert a Rendek szaktanácsadója theológiai és egyházi kérdésekben ez a facultas volt. Szerzőjének magyar volta így kétséges, de hasonlóan bizonytalanná lesz ilyen módon az is, hogy a röpirat hazai nyomda terméke. A most közölt tények alapján inkább *bécsi* nyomtatványnak kell tartanunk.

⁴ 85. sz. mell.

valóit is, mint a katolikusokat. Kénytelenek azonban kijelenteni, hogy tudomásuk szerint a magyar protestánsokat szabad vallásyakorlatukban mindenféle módon üldözik, a lelkészeket elkergetik vagy fogságba vetik, iskoláikat és templomaikat confiskálják, jövedelmüket elveszik, az isteniszteleteket megzavarják, úgy hogy sokan kényszerülnek elhagyni a hazát és a török császár területére menekülni. Kívánják ezért, hogy az üldözések szűnjenek meg, a kihágások pedig megbüntettessenek s a privilégiumok teljes mértékben megtartassanak. Annál is inkább, mert a Rendek nagy szabadságot engednek a holland katolikusoknak, továbbá az ancyrai püspök is csak a magyar protestánsok érdekében részesült kedvezményben. Hop október 26-án kapta meg a Rendeknek ezt a határozatát és 31-én írja, hogy mindent meg fog tenni e határozat végrehajtására.¹

Két hónappal később jelenti Hop,² hogy a császár egy bizottságot küldött ki a magyar ügyek, különösen a protestánsok panaszainak megvizsgálására, melynek tagjai Kolonics érsek, Harrach gróf, Stahremberg, Kaunitz és Bucceleni. Az elnöklő Harrachhoz emlékiratot nyújtott be, melyben a Rendek október 15-iki határozata értelmében az üldözések megszüntetését, a protestánsok régi jogainak helyreállítását stb. kéri. Harrach ez alkalommal azt felelte, hogy a császár előtt mindig kedves a holland Rendek intervenciója s hogy az ő intentiója az, hogy a protestánsok jogaikban maradjanak. Nézete szerint ugyanis nem kényszerítés, hanem vezetés, rábeszélés az eszköz vallási kérdésekben. Ha netalán valami üldözés történik, azt rögtön megvizsgálják, de igen sokszor kiderül, hogy semmi sem történt. Sőt úgy látszik, hogy a protestánsok bízva az angol király és a holland Rendek pártfogásában, több szabadságot akarnak, mint a megnyit nekik az ország törvényei biztosítanak. A császár válaszáat közölni fogja.

A mi ugyan sohasem történt meg, hanem ezt is ad acta tették, mint a holland követek anyyi, különösen erőteljes hangú és tartalmú felterjesztését. A mellékletek sorrendjében fennmaradt egy nagyobb, kb. 10 folio oldal terjedelmű francia nyelven írt emlékirat,³ melyen, sajnos, keltezés nem található, de bizonyára ez volt az, a mit ez alkalommal, 1699. év végén benyújtott. 1700 február 27-ikén is megemlíti ezt a két hónappal előbb beterjesztett memorandu-

¹ 1699 okt. 31. köv. jel.

² 1699 decz. 30. köv. jel.

³ 93. sz. mell.

mot. Hét pontban sorolja fel a sérelmeket. 1. Istentiszteletek tartása be van tiltva. 2. A lelkészeket megakadályozzák egyházi teendők (temetés, igehirdetés, házasságkötés) végzésében. 3. A protestáns iskolákat elnyomják, a tanítóknak csak a grammatikát engedik tanítani. 4. Az egyházi javakat és jövedelmeket elkobozzák, holott azt a protestáns hívek adták és adják össze, és katolikus istentiszteletek tartására fordítják. 5. Megkövetelik a katolikus istentisztelet és vallási ceremóniák tiszteletét, valamint a körmenetekben való részvételt. Kényszerítik a protestánsokat, hogy a keresztelest, esketést, temetést katolikus módon végezzék. 6. Megtiltják a mágnásoknak külön lelkészek tartását kápolnáikban. 7. A protestánsokat kiszorítják a köztisztviselésekből úgy a falukban, városokban, mint a megyékben.

Az egész emlékiratból látszik, hogy Hop alaposan ismerte a magyar protestánsok bajait, de nyilvánvaló az is, hogy a sérelmek összeállításában valaki a magyar protestánsok részéről segítségére volt. Mint említettük azonban erre az emlékiratára, holott azt kifejezetten ígérte Harrach, nem kapott választ, de mint két hónap múlva a Rendeknek jelentő,¹ annál inkább meglepődött Kolonics egy újabb merészségén. 1700 január 12-iki kelettel ugyanis egy körlevelet küldött a megyékhez, főnemesekhez, valamint a főpapokhoz, melyben felszólítja őket, hogy közöljék vele, miként lehetne »egyelőre még az ország törvényeinek megtartásával« az illető birtokán az eretnekséget megszüntetni és a katolikus vallást régi jogaiba visszaállítani. Most részben a miatt, hogy a multkori beadványára nem érkezett válasz, részben mert Kolonics ezt cselekedte, újabb beadványt intézett tegnapelőtt² Harrach és Kaunitzhoz, hogy a császár adjon ki végre egy olyan értelmű rendeletet, mely végleg megtiltja, hogy protestáns alattvalóival így bánjanak. Kaunitz tegnap este közölte is vele, hogy a császárnak a beadványt referálta, ki üzeni néki, hogy Kolonics az ő tudta nélkül járt el és a legelső alkalommal vesznek is erről határozatot. Ám — mondja Hop — nem hiányoznak jelek, melyek őt szomorúsággal töltik el e kérdésben. Jelentéséhez mellékel Kolonics körleveléből egy részletet, mely »cum pace iam firmata...« kezdődik és »...sensim revocari possit« végződik.³

¹ 1700 febr. 27. köv. jel.

² 1700 febr. 25-iki francia nyelvű beadványa 99. sz. mell.

³ 98. sz. mell. Közölve e körlevél *Bod. P. Historia Hungarorum Ecclesiastica*. Leiden, 1888—90. Tom. II. p. 171., tehát e körlevél 1700-ból való.

A Rendekek 1700 márczius 11-iki határozatukban, melyet erre a jelentésre vonatkozólag hoztak, őszinte örömlüket fejezik ki Hopnak a magyar protestánsok érdekében kifejtett tevékenységeért. Hop viszont ugyanezen év augusztus 11-én¹ már meglehetősen — alább közlendő okok miatt is — elkeseredett lelkiállapotban értesíti a Rendekeket, hogy a császár egy bizottságot küldött ki a magyar protestáns sérelmi ügyek elintézésére, mely e hó 23-án ül össze Neustadtban s őt biztosítják, hogy addig is míg ez befejezi tárgyalásait, a császár rendeletet fog küldeni a megyéknek, hogy a vallásügyeket in statu quo hagyják.² Ezzel azután be is fejeződött Hop Jakab interventiója, 1700 vége felé már ismét Hollandiában van magas állami hivatalban.

Mielőtt ezt az interventiót a maga egészében áttekin-tenők, érdemes még egy eseményt, alapján véve egy epizódot is abból felemlíteni. 1700 február 16-án ugyanis a Rendekek ülésén tárgyalás alá kerül Securius Pál (Paulus Securius, volt magyarországi cseh-morva lelkésznek) a Zeeland holland tartomány rendjeihez intézett keltezetlen beadványa.³ Közli ebben, hogy pár napja levelet kapott Tobianus János (Johannes Tobianus) volt holicai⁴ prédikátortól, ki mintegy 20 éve, mivel Magyarországon meg van tiltva a nyilvános istentisztelet, főleg Lengyelországban és Sziléziában tartózkodik. Egy-két évben egyszer, ha kedvező alkalom kínálkozik, látogatja meg csak nagy életveszélylyel híveit. Az elmúlt 1699. év szeptember havában is felkereste Magyarországon és Morvaország különböző helyein szétszórt híveit, a kik kérték őt, hogy végre maradjon köztük. Ő azonban erre vállalkozni nem mert, mivel attól fél, hogy bezárják s akkor semmi módon sem lehet szolgálatukra, hanem az a gondolata támadt, vajjon a holland Rendekek követe útján nem kapnának-e hívei szabad istentisztelet tartására engedélyt. Felhossa, hogy Nagyszombattól⁵ két mérföldnyire van egy falu,

¹ 1700 aug. 11. köv. jel.

² Itt és már előbbre is említett bizottsági üléseknek az eddig ismert forrásokban nincs nyoma. Ha tényleg meg is voltak tartva, nem voltak egyebek, mint a szokásos tanácsosi konferenciák.

³ 100. sz. mell.

⁴ A kézirat, mely már Hop számára készített másolat, Skalicstól olvas, de megjegyzi a beadvány, hogy ez egy magyarországi város. Kétségtelen, hogy itt az északmagyarországi Halics-ról van szó, hol a Csehországból elűzött cseh-morva atyafiaknak gyülekezete állt fenn.

⁵ A kézirat Tyrna-t olvas.

Réte¹ (latinul Reitinum),² nemesek lakják, kiknek külön engedélyvel megengedte a császár az istentisztelet tartását s bár hívei ide szívesen eljárnának, nem értik meg a magyar beszédet. Azért is akár e faluban, akár Halicsban szeretnének valakit, a kinek engedélye volna cseh-morva nyelven tartani istentiszteleteket. Kéri a rendeket, hogy járjanak közbe ez ügyben. Zeeland tartomány képviselője előterjeszti Paulus Securius eme kérvényét és melegen ajánlja a közbelépést. A Rende a kérvény másolatát megküldik Hopnak, hogy tegyen meg mindent a szétszórt morva reformátusok szabad istentisztelet tartásának engedélyezésére. A Hop-féle ügydarabokból azonban nem tűnik ki az elintézés módja, nagyon könnyen lehetséges az, hogy Hop egyelőre nem akarta ezzel az alapjában véve részletkérdéssel háborgatni a császári tanácsosokat, hanem várta, míg megtörténik a magyar vallásügyek végleges rendezése. A mi természetesen elmaradt. A bécsi kormányköröknek sem kedvük, sem bátorságuk nem volt erre. Sőt még az is megtörtént és Bécsben töltött utolsó hónapjait az keserítette meg, hogy hasonló vallási insultus érte őt is, mint pár hónappal előbb a dán követet. Egy körmenet alkalmával ugyanis a rend fenutartására felállított katonaság megállította kocsiját és kényszerítette őt tisztelgésre a szent eucharistia előtt. Rögtön elégtételt követelvé, az illető katonát elcsukták ugyan, de Kolonics feltűnő módon pénzjutalomban részesítette. Hop felindulva újabb elégtételt követelt, mit nagynehezen kapott meg. Mint a dán követ esetében, úgy most is megbotránkozva tesz erről jelentést.³ Nemcsak, azt mondja, a privilégiumokban biztosított jogait a magyar protestánsoknak nem respektálják, hanem még a holland Rende képviselőjét is megsértik.

Ezzel a méla accorddal zárul háromesztendei küzdelem. A bécsi kormány actasülyesztő politikáján a külhatalmaknak a magyar egyházpolitika irányítására vonatkozó minden komoly törekvése meghiúsult. A mint cikkünk elején is hangsúlyoztam azonban, világos, hogy e holland interventio szakadatlan munkájával Kolonicsot és I. Lipótot terveik végrehajtásában módfelett akadályozhatta.

¹ A kézirat Rec-et olvas, de a latin nevéből is, meg a felsorolt adatokból is, lévén e falu az 1681. évi 26. t.-cz.-ben biztosított artikuláris hely, kétségtelen, hogy itt a pozsonymegyei Réte községről van szó.

² A kézirat így olvassa.

³ 1700 jún. 16. köv. jel.

Érdekes volna azonban annak a kérdésnek felderítése, hogy ki volt az a magyar egyházpolitikus, ki az intervencio háttérében működött? Erre vonatkozólag ugyanis nem rendelkezünk semmi támaszponttal. Sajátságos, hogy egy ilyen sűrű actaváltással és fontos tervekkel tele intervenciónak a magyar irodalomban eddig semmi nyoma sem volt, sőt Hop Jakab nevét még csak nem is emlegetik az egykorú források. Pedig az kétségtelen, hogy valaki a hazából Hopnak erős támasza volt. Már az intervenciónak megindítása sem a holland Rendek kezdeményezésére vezethető vissza, őket valaki erre kétségbevonhatatlanul felkérte. A rendi gyűlésekben nem volt szokásban írásbeli beadvány nélkül hozni határozatokat. Azonban később, az emlékiratok egybeállításánál is bizonyára volt valaki Hopnak segítségére. Az 1699 márczius 18-iki jelentéséhez mellékelte terjedelmes emlékirathoz csatolt törvénycikkeket sem bizonyára ő maga kereste ki. Az emlékirat szerkesztésére vonatkozólag nem is mondja, hogy ő maga készítette, sőt inkább hangsúlyozza, hogy a császár levele »egybevettett« stb. s az emlékirat úgy »állítatott össze«. A benyomás, a mit emlékiratainak s jelentéseinek olvasása után nyerni lehet az, hogy azok nem kizárólag magyar és nem is kizárólag erdélyi viszonyokat tükröztenek vissza. Vannak benne elemek (Lothringeni Károly 1687-iki Apafival s az erdélyi rendekkel kötött egyezségének, valamint az 1690-iki császári diplomának emlegetése), melyek erdélyi kérdésekre mutatnak, viszont Kolonicus ismert 1700-iki körlevele szűkebb, kétségbevonhatatlanul magyarországi sérelem volt. Az 1699-iki memorialisában emlegetett 50.000 magyar református lélek is az Erdélyben élő kálvinisták lélekszáma lehet csak.

Sajátságos, hogy sem a nagy egyházpolitikus Bethlen Miklós önéletírásában, sem Csegei Wass György naplójában, pedig ennek bécsi útja erre az időre esik, nem találunk Hoppal való tárgyalásokra utalást, pedig az utóbbi nem tartotta magát távol Bécsben létekor a holland residenstől. Talán mégsem tévedünk azonban abban a feltevésben, hogy (Bethlen indirecte, talán Wass György útján) mindkettőnek és esetleg még valamelyik magyarországi úrnak a keze is benn volt az intervencióban, de a saját jól felfogott érdekében működésének még csak nyomát sem hagyta az utókorra.

Az intervencio lefolyása végül rejt magában egy nagy tanulságot is. Hiába akarta a bécsi udvar Hamel Bruyninxet félretolni s Hop személyében egy vallási ügyekben indifferensen viselkedő diplomatát nyerni, a kísérlet nem sikerült,

sem az új holland követ, sem a holland Rendek nem szüntették meg a kálvinista hitelvekből fakadó intervenciópolitikájukat a bécsi udvar kedvéért. A kálvinizmus nemzetközi közösségérzete¹ a holland nemzet politikai magatartásában még mindig oly erősen érezhető volt, hogy a magyar protestantizmust küzdelmeiben magára hagyni nem tudták sem 1698—1700 között, sem később. Az intervenciók tényleg kisebb-nagyobb megszakításokkal eltartanak a XVIII. század közepéig, sőt azon túl is olykor megismétlődnek.

Miklós Ödön.

¹ *Troeltsch, E.* Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. Tübingen, 1912. 724. skk. o.

Ujabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről.

Az erdélyi fejedelmek temetkezőhelyén, a gyulafehérvári székesegyházban a XVI. század végén már számos díszes síremlék állott. A székesegyház Hunyadi- és Szapolyai- emlékeinél is híresebb volt azonban a Báthory Kristófé, melyet neki bátyja, István lengyel király a mehelni születésű von dem Block Vilmos hírneves szobrászszal 1584-ben a kisebb, ú. n. Báthory-templomban emeltetett.¹ Szamosközy szerint ez az emlékmű a maga nagyszerűségében az olasz és német földön láthatókkal is kiállotta a versenyt.² Kiválóságával természetesen a művészeteket pártoló és pompát kedvelő Bethlen Gábor fejedelem tetszését is megnyerte, a ki első nejének, az 1622-ben elhunyt Károlyi Zsuzsannának »az Báthori Kristóf monumentomának formájára hasonló« emléket akart márványból és alabástromból állíttatni.³ Erről az emlékről — sajnos — úgyszólván semmit sem tudunk. A mester neve nem ismeretes, kit Bethlen Eperjesről vagy Lőcséről Gyulafehérvárra küldeni rendelt, hogy ott utasításai szerint az emléket elkészítse.⁴ Sőt még arról sincsen tudomásunk, vajjon a tervezett nagyszabású síremlék valóban felállíttatott-e. Ha kétségtelennek is kell tartanunk, hogy Károlyi Zsuzsanna sírja dísztelen nem maradt, szintűgy bizonyosnak tekinthető, hogy a fejedelem a felállított síremléket »szerelmes házastársához« — kire 1610. évi végrendeletével két ősi jószágán kívül minden vagyonát hagyta⁵ —

¹ Thieme-Becker: Künstlerlexikon IV. k. 123. l. — Szamosközy: Rerum Ungaricarum liber quartus. (M. H. H. Script. XXI. k. 211. l.) — O. L., Cam. Scep., Lib. oblig. inform. et exped. 1579—86. fol. 414.

² Szamosközy az i. h.

³ O. L., Gyfv. kápt., Lymbus 19 a. Bethlen Gábor Kolozsvárrott, 1622 máj. 15-én kelt levele Alvinczy Péterhez Kassára. Részben közölte Szilágyi Sándor. (Akad. Tört. Ért. IX. k. III. sz. 19. l.)

⁴ U. o. — Eperjesen 1642 előtt az ev. templom kőfaragásain Herman Boldizsár lapicida dolgozott. (Arch. Ért. XXXIV. k. 64—65 l. Kemény.)

⁵ O. L., Gyfv. kápt., Prot. Deus ad auxil. fol. 334.

méltónak nem találta. Ezt igazolja a fejedelem 1629. évi végrendeletének az az intézkedése, mely szerint a saját és Károlyi Zsuzsánna síremlékére 18.000 frt. fordítandó.¹

I.

Az e végrendelet értelmében állítandó emlékekről már többet tudunk. Két egykorú író, Illésházy Gáspár² és Nagy Szabó Ferencz³ feljegyzései bizonyítják, hogy azok valóban elkészültek. Nagy Szabó bővebben is megemlékezik róluk, azt is megemlíti, hogy Bethlen István Lengyelországból hozatta őket, de mesterük nevét sem ő, sem Illésházy nem jegyezte fel.

A mestert elsőnek Szabó Károly vélte megtalálni, és pedig a fejedelem udvari emberének és lovászmesterének, Budovinsky Simon lengyel lovagnak személyében. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában⁴ ugyanis a Maconius János által Budovinsky dicsőítésére írt »Majuma« című alkalmi vers ismertetésénél a következő rövid megjegyzést olvassuk :

»Latin hexameterek és más méretű versek. Elmondja a szerző, hogy Budovinskyt Bethlen Gábor Lengyelországból hivatta udvarába gazdag fizetéssel, hogy ő öntötte ércből az elhalt fejedelem Castrum dolorisát, e roppant munkájú, bámulatos művet, melyet a brandenburgi választófejedelem Erdélyben járó követeknek adott, hogy mint ajándékát adják át uroknak, elmondja, hogy ő készítette Bethlen Gábor síremlékét,

Quae tamen aspicienda & suspicienda patescit

Hic tibi Lector Amice, papyro excusa nitenti ;
mely mellékelt rajz, fájdalom, a fönnmaradt egyetlen példányból hiányzik.«

Utóbb Szilágyi Sándor foglalkozott bővebben ugyanazzal a kérdéssel abban a tanulmányában, melyet »Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai« címen a M. T. Akadémián 1884-ben olvasott fel.⁵ Az értekezésnek a mester személyét megállapító része egyedül a Szabó Károly által felfedezett Majumán alapszik, újabb bizonyítékot benne nem

¹ Koncz József: Bethlen Gábor fejedelem végrendelete.

² Illésházy Gáspár emlékirata. (Tört. Tár 1891. évf. 560. I. Szilágyi.)

³ Nagy Szabó Ferencz memorialéja. (Mikó: Erd. tört. adatok I. k. 142—143. l.)

⁴ R. M. K. II. k. 128—129. l. 462. sz.

⁵ Akad. Tört. Ért. XI. k. VI. sz.

találunk. Csakhogy, míg Szabó az alkalmi vers tartalmának rövid kivonatolására szorítkozott, addig Szilágyi az eredeti szöveg bő idézése mellett a vers tartalmát részletesen tárgyalja. Belőle két kifejezést, és pedig a »castrum doloris« és »tumulus« szavakat emeli ki és ezek szembeállításából vonja le kétségtelen megállapítását, mely szerint Budovinsky nemcsak a fejedelem ravatalát készítette, hanem a Lengyelországból hozott síremléket is ő tervezte. Egyúttal azt a reményét is kifejezi, hogy a Majuma egy teljes példánya előkerülvén, a Bethlen-síremléket legalább képben fogjuk bírni.

Eltekintve attól, hogy a Majuma felette dagályos és következképpen nem szabatos kifejezései inkább csak feltevésekre, mint határozott megállapításokra nyujthatnak alapot, nem nyerünk felvilágosítást az értekezésben egy szükségképpen fölmerülő kérdésre. Bethlen Gábor tudvalevőleg 1630 január 25-én temettetett el,¹ az ugyanazon esztendőben nyomtatásban megjelent Majuma pedig már felállított síremlékről (erectus tumulus) beszél. A Majuma megjelenéséig tehát a legjobb esetben is csak tizenegy hónap telhetett el, melyből ha a vers megírására, a rajz elkészítésére és metszésére, a kinyomtatásra, de különösen az emlékműnek Lengyelországból Gyulafehérvárra való szállítására és ott történt felállítására szükséges időt leszámítjuk, akkor a nagyszabású emlék elkészítésére meglepően kevés idő marad. És különben is a csalódásnak érzését kelti fel bennünk az a gondolat, hogy — bár az elhúnyt fejedelem udvarában bizonyonnyal nem egy hivatásos művész megfordult — síremlékének tervezése mégsem hivatásos mesterre, hanem az elhúnyt fejedelem udvari emberére és lovászmesterére² bízott, ki legfeljebb sokoldalú műkedvelőnek tekinthető.

A felvetődött kérdésre és aggályra újabb levéltári adatok kielégítő választ adnak: a síremlék nem 1630-ban, hanem esztendőkkkel később készült el és alkotójuk nem Budovinsky, az udvari ember és lovászmester, hanem hivatásos művész, Castello Antal olasz képfaragómester volt, ki a Luganoi-tó mellett fekvő Melideből származott.

Castello Antal, András nevű fivérével együtt, a fejedelem halála idején Krakóban dolgozott. Bethlen István innen hívatta Erdélybe, hogy vele a síremlék dolgában megállapodjék. A mester valószínűleg az 1630. év első felében

¹ Tört. Tár 1907. évf. 235. 1. (Lukinich.)

² U. o. 508. 1. (Mencsik.)

már Erdélybe érkezett és a szükséges tervrajzokat elkészítette. Miután Bethlen István azokat jóváhagyta, közöttük megegyezés (conventio) jött létre, mely mindkét fél kötelezettségeit pontosan körülírta.

Bethlen István kötelezte magát, hogy a mesternek munkadíj fejében 18.000 lengyel forintot fizet, mely összegnek első fele, azaz 9000 forint a munka megkezdésekor, valamely kassai polgár személyében kezes állítván, négy és fél pénzben számítandó polturában, második fele pedig a mű teljes befejezése és felállításakor a Lengyelországban akkor currens pénzben volt fizetendő. Ezenfelül Bethlen Istvánt még az emlékeknek Lengyelországból való beszállításának és a felállításnak költségei is terhelték.

Castello Antal képfaragómester (artis lapicidariae magister) viszont becsületére és katholikus hitére fogadta, hogy a kikötött díj első részletének lefizetésekor a munkát megkezdji, az emlékeket a jóváhagyott tervezeteken látható alakban és nagyságban, a bemutatott minta szerint kikötött anyagban és kivitelben legkésőbb két esztendő alatt teljesen befejezi, Gyulafehérvárra hozza és ott felállítja. Halála esetére mindezekre kötelezte András nevű fivérét, ki szintén képfaragómester volt, és a ki becsületére és katholikus hitére Bethlen Istvánt és utódait még külön is biztosítani fogja. A Castello testvérek ezenkívül még arra is kötelezték magukat, hogy egy Bethlen által kijelölendő előkelő krakói polgár személyében kezes állítanak.

A létrejött megállapodásról Bethlen István egyezséglevelet (litterae conventionales), a művész pedig Marosvásárhelyt, 1630 augusztus 27-én kötelező levelet (obligatio) adott.¹

A képfaragómester azonban — úgy látszik — az egyezséglevéllel és kötelezőlevéllel nem látta követelését eléggé biztosítottának. Ezért másfél hónappal később az emlékek dolgában újabb fontos lépés történt. Több előkelő kolozsvári nemes és polgár, névszerint Csanádi Antal főbíró, Literati (Deák) Jónás, Krajczár András, Váradai Miklós, Filstich Lőrincz, Igaz Gáspár, Tököly János, Nyirő Ferencz és Literati (Deák) Gáspár a kolozsmonostori konvent requisitorai előtt 1630 október 15-én az időközben fejedelemsé választott Bethlen Istvánért az elkészült emlékek felállításakor az egyezséglevél értelmében fizetendő 9000 lengyel

¹ O. L. Kolosm. konv., Prot. majus N. fol. 75. — Ezt az adatot Tagányi Károly szívességéből ismerem, kinek e helyen is hálás köszönetet mondok.

forint erejéig kezességet vállaltak.¹ Ezzel az emlékek elkészítése mindenképen biztosítottnak látszott.

Am kevéssel utóbb Bethlen István fejedelemsége véget ért. A fejedelmi székben Rákóczi György váltotta fel, a ki »inauguratiójának utána másod napon« Bethlen Istvántól az emlékekre »legált pénzből tízezer forintot kölcsön elkért... , vetvén okul, mivel hertelen jött ki Patakból, nem nyulhatott... pénzéhez.«² E kölcsönrel a síremlékek ügyében kedvezőtlen fordulat állott be : elkészülésük hosszabb időre elhalasztódott.

A fejedelem ugyan »nagy erős ígéretekkel« fogadta, hogy a 10.000 forintot »mindjárt meghozatja Patakról s fogyatkozás nélkül megadja,«³ sőt tartozásáról »erős obligatoriát«⁴ is adott, ám Bethlen István a visszafizetést mégis sokáig hasztalanul sürgette. Két esztendő múltán, 1632 őszén a fejedelem magyarországi jószágainak igazgatóját, Chernel Györgyöt kereste meg levelével, hogy a pénz megszerzését szorgalmaztatná, »mivel immár abban alkalmas idő telék el, nekem pedig tudja csak az Isten micsoda nagy szívem fájdalmával kell annak ennyi ideig való haladását szenyvednem, holott felette késedelmes annak csinálása, el annyira, hogy valamikor az pénznek felét kezekben adhatnám is az kőfaragó mester embereknek, de attul fogva is két egész esztendőnek előtte el nem készíthetik«. A halogatás miatt érzett elkeseredés a levelet befejező sorokban nyer kifejezést : »Ha pediglen uram *ugyan csak szóval* akar kegyelmeitek engemet tartani ez dologból, kegyelmedet felette bizodalmason kérem, kegyelmed egyáltaljában tudositson, kell-e énnekem ennek ez kölcsön el kért pénznek refundálását tovább sollicitálnom, vagy csak az Istennek igaz ítéletére kell hagynom, holott e bizony nem különb, mint ha annak az jó emlékezetű fejedelemnek szemfedelét vonná valaki le róla. Bezzeg nagy dolog uram ez, ha nemzetétől olyan benemeritus fejedelemnek ilyen jó emlékezetire való dolog így gátolodik meg ; kegyelmedtől bizonyos választ várok.«⁵

¹ U. o. Prot. majus O/2. pag. 52.

² Uj Magyar Múzeum. 1856. I. k. 237—242. l. — Ugyanaz O. L. Acta diver. fam. No. 9. Bethlen de Iktár. Bethlen István Ecseden 1636 jan. 12-én kelt levele.

³ U. o.

⁴ O. L. Gyfv. kápt., Lymbus 7. cs. 30. t. Bethlen István Egerben 1636 jan. 20-án kelt levele. — Erd. Orszgy. Eml. IX. k. 452. l. — Ugyanaz O. L. Canc. Hung., Transsylv. 1636 No. 22. melléklete.

⁵ O. L. Arch. fam. Rákóczi fasc. 3. (vegyesek). Bethlen István Szentjóbbról 1632 aug. 31-én kelt levele.

Hogy Bethlen István e keserű levelére Cherneltől milyen választ nyert, nem tudjuk. Úgy látszik azonban, hogy e levélnek vagy talán egy utóbb történt sürgetésnek mégis lett egy kevés eredménye: Rákóczi valószínűleg ezidőtájt utalt ki 3000 forintot »valami régi maramarosi réstantia adókból.«¹ Bethlennek, ki még a kiutalt 3000 forintot sem kapta kézhez hiánytalanul,² most már elfogyott a türelme. A halogatásnak véget vetett és — a mint ezt 1634 augusztus 24-én Kornis Zsigmondhoz intézett leveléből³ tudjuk — a síremléket a magáéból és kölcsön vett pénzből elkészíttette.

A kölcsönvett 10.000 forintból fennmaradt 7000 forintról egy ideig említést nem találunk. Bethlen István 1636. évi támadásakor azonban ismét találkozunk e követeléssel.⁴ A támadást bevezető, Ecsedről január 12-én⁵ és Egerből január 20-án⁶ kelt leveleiben mint sérelmeinek egyikét említi. Rákóczi György az e levelekre adott válaszában tartozását nem tagadta, hanem kitérőleg válaszolt: »Az monumentumra is fizettünk; úgy tetszik elég kincsét, sok szép drága jószágit vitte ő kegyelme is el szegény fejedelemnek és az országnak... olyan monumentumot az magáéból könnyen építhetett volna.«⁷ Ezt — mint láttuk — Bethlen István részben valóban megtette.

A támadásra vonatkozó iratokban e követeléssel továbbra is sűrűn találkozunk. A Szalánczyval Budáról a rendekhez küldött pontozatokban,⁸ a rendek által Szalánczynak és követársainak adott utasításban,⁹ Bethlen második körlevelében,¹⁰ a rendekhez intézett kétrendbeli,¹¹ úgyszintén

¹ Bethlen István Ecseden 1636 jan. 12-én kelt levele. Új Magyar Múzeum I. k. 237—242. l. — Ugyanaz O. L. Acta div. fam. No 9. Bethlen de Iktár.

² U. o.

³ Tört. Tár 1909. évf. 382. l. (Lukinich.)

⁴ V. ö. Lukinich: Bethlen István támadása 1636-ban. (Századok 1910. évf.)

⁵ Új Magyar Múzeum I. k. 237—242. l. — Ugyanaz O. L. Acta div. fam. No 9. Bethlen de Iktár.

⁶ O. L. Gyfv. kápt., Lymbus 7. cs. 30. t.

⁷ A fejedelmi kancz. fogalmazványa 1636. jan. 30-áról. Tört. Tár 1894. évf. 91. l. (Beke.)

⁸ Erd. Orszgy. Eml. IX. k. 447. l. — Ugyanaz O. L. Canc. Hung., Transsylv. 1636. No 22. melléklete. — Mindkét helyen hibásan 6000 frt áll 7000 frt helyett.

⁹ Erd. Orszgy. Eml. IX. k. 452. l. — Ugyanaz O. L. Canc. Hung., Transsylv. 1636. No 22. melléklete.

¹⁰ Erd. Orszgy. Eml. IX. k. 482. l.

¹¹ U. o. IX. k. 545. l. — Török-magyarokori államokmánytár II. k. 339. l.

a hajdúkhöz¹ írt levelében, a Kemény Jánossal küldött pontozatokban,² valamint a rendek válaszában³ szerepel a 7000 forint követelése, melynek teljesítését végül a Rákóczi-val 1636 december 4-én kötött egyezség⁴ Bethlennek lakóhelyére való szállása után huszad napra biztosította.

A kölcsön visszafizetése az egyezség megkötése után nemsokára meg is történt. A következő esztendő legelején a fejedelem kellő utasítással és pénzzel ellátva Ghillányi Gergelyt és Rácz Pétert Gyulafehérvárról útnak indította, hogy a váradi káptalan emberének jelenlétében Bethlen István követelését kifizessék.⁵ Sőt, hogy a húsznapos határidő el ne mulasztassék, Ibrányi Mihály váradi kapitánynyal figyeltette, hogy Bethlen Ecsedre mikor jön be.⁶ Végül — több mint hatesztendei halogatás után — Czeglédi Gergely váradi lovashadnagy és Bonczidai János váradi káptalan a hétezer forintot 1944 aranyban és 160 pénzt érő öt pénzes garasban Bethlen István kezéhez, nyugtája ellenében Ecsedben 1637 márczius 28-án lefizette.⁷

II.

A síremlékek munkába vételének és felállításának ideje Bethlen István már említett két leveléből könnyen meghatározható. Az 1632 augusztus 31-én Chernel Györgyhöz intézett levél⁸ szerint az emlékek akkor még munkába sem vétettek, az 1634 augusztus 24-én Kornis Zsigmondhoz írt levélben⁹ pedig már azt olvassuk, hogy az emlékek felállítását Bethlen István részben saját, részben kölcsön vett pénzen végrehajtotta. Mivel a levelek kelte között két esztendő telt el és a művészszel kötött szerződésben az emlékek elkészítésére ugyancsak két esztendő köttetett ki, az emlékek

¹ Erd. Ország. Eml. IX. k. 548. l. — Ugyanaz O. L. Canc. Hung., Transsylyv. 1636. No 22. melléklete. Mindkét helyen tévesen kétezer írt áll. — Helyesen közölve: Győri tört. és rég. füzetek II. k. 278. l.

² Beke-Barabás: I. Rákóczi György és a porta 336—337. l.

³ Török-magyarokri államokmánytár II. k. 434. l.

⁴ Erd. Ország. Eml. IX. k. 582. l. — Ugyanaz O. L. Canc. Hung., Transsylyv. 1636. No 35.

⁵ O. L. Gyfv. kápt., Lymbus 6. csomó 26a csomag. Egyszerű feljegyzés 1637 jan. 6-áról.

⁶ U. o. 7. csomó 29. csomag. Ibrányi 1637 jan. 28-án, febr. 8-án, 15-én és 24-én kelt levelei.

⁷ O. L. Gyfv. kápt., Miscell. cista 3. fasc. 2. nr. 29. (az eredeti nyugta) és Lymbus 5 cs. 26b tétel (a nyugta fogalm.).

⁸ O. L. Arch. fam. Rákóczi, Fasc. 3. (vegyesek).

⁹ Tört. Tár 1909. évf. 382. l. (Lukinich.)

munkába vételét, illetőleg felállítását kevéssel az első levél megírása után, illetőleg a másodiknak kelte előtt való időre kell tennünk.

Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna sírjait az 1634 táján felállított emlékek nem sokáig díszítették. Felállításuk óta egy negyedszázad sem telt el és Gyulafehérvárat a tatárok 1658-ban feldúlták. A káptalant és egyházat, a fejedelmi palotát és könyvtárat felégették, a királyi és fejedelmi sírokat feltörték, kifosztották és a bennük nyugovók csontjait megégették.¹ A mi e dűlás után még épségben maradhatott, az a tatárok 1661. évi betörésekor pusztulhatott el.

A síremlék azonban akkor még nem tűnt el nyomtalanul. 1774-ben Hermann János Tivadar guberniumi titkár egy levelében² megemlíti, hogy a székesegyházban Bethlen Gábor síremlékét megtekintette. Mivel ehhez azt a megjegyzést fűzi, hogy rajta semmi különös látnivaló nincsen, bizonyosnak tekinthető, hogy ő már nem a síremléket, hanem csak a belőle fennmaradt s a templom falába illesztett feliratos táblát látta, melyet másfél évtizeddel utóbb, 1788-ban Szereday Antal pontosan leírt.³

Az egykor híres emlék e kis töredékét, mely még a XVIII. század végén megvolt, utóbb a közöny pusztulni hagyta: egy század mulva a feliratos tábla is eltűnt.⁴

Ha Castello mester művét reconstruálni teljesen meddő igyekezet volna is, a reánk maradt feljegyzésekből magunknak mégis némi képet alkothatunk róla.

A mester kötelező levelében⁵ azt ígérte, hogy a síremlékeket a nagy fejedelemhez méltó alakban fogja elkészíteni. Igéretét be is váltotta. Tanu reá két kortársa, kik nagy dicsérrel emlékeznek meg munkájáról. Nagy Szabó Ferencz írja, hogy »a gubernator Lengyelországból oly koporsót és falba rakni való monumentumot hozata, hogy Erdélyben olyan soha nem láttatott senkitől. Károli Susanna fejedelem aszszonynak is — az első feleségének — hasonlót, igen nagy hatalmas kincsel. A magok képei is ki vagon

¹ Kraus: Siebenb. Chronik. (Fontes Rerum Austr. I. Script. III. k. 353—354. l.)

² Archiv des Ver. f. siebenb. Landeskunde 23. k. 181. l. (Gross.)

³ Szereday: Collectio continens tabulas vetustorum, ac recentiorum monumentorum, quae in Templo Alba olim Juliensi, nunc Caroliensi in Transilvania sunt, fueruntque locata. A. Carolinae, anno 1791. 19—20. l.

⁴ Varju: A gyulafehérvári székesegyház sírköveiről. (Arch. Ért. XIX. évf. 30. l.)

⁵ O. L. Kolosm. konv., Prot. maj. N. fol. 75.

alabástrom kőből faragva...¹ Illésházy Gáspár kevesebb szóval, de ugyancsak nagy dícsérettel emlékezik meg Bethlen epitaphiumáról, mely »oly szép, kinél szebb emléket *embernek emlékezetitül fogvást olyan nem vala az ott való templomba.*»² — Valóban pompásak is lehettek. Ha tekintetbe vesszük, hogy Bethlen István 1630. évi gubernátori fizetése 10.000 forint volt,³ a síremlékre rendelt 18.000 forint — 10.000 tallér, 5.000 arany — igazán tekintélyes összegnek mondható. A mondott összegből a mester munkájáért 18.000 lengyel, vagyis 16.200 magyar forintot kapott.⁴ A maradék 1800 forint bizonyosan az emlékeknek Lengyelországból Gyulafehérvárra történt szállítására és felállítására fordítatott, a minek költsége a szerződés értelmében Bethlen Istvánt terhelte.

Az emlékek anyagáról és alakjáról tudjuk, hogy azok fényesre csiszolt fehér, fekete, szürke, vörös és tarka márványból⁵ készült »koporsók és falba rakni való monumentumok« voltak, a fejedelem és fejedelemasszony alabástromból faragott képeivel⁶ és arany betűs, fekete márványból való táblával.⁷ A felirat csonkán reánk maradt szövege a következő:

SERENISSIMVS. ET. CELSISSIMVS. PRINCEPS.
AC. DOMINVS.
GABRIEL. BETHLEN.
DEI. GRATIA. QVON. S. RNI. IMPERII.
ET. TRANSYLVANIAE. PRINCEPS. PART. REGNI.
HUNG. DN⁹. SICVLORVM. COMES. AC. OPP. ET.
RATIBORIAE. DVX. & c.
POSTQVAM. REBVS. AVGVSTE. GESTIS.
IN. REGEM. HVNGARIAE. ELIGI. MERVISSET. ET.
TALI. TITVLO. SALVTE. PATRIAE. SIC. POSCENTE.
ABDICATO. REMPVBLICAM. REDINTEGRASSET.
INITA. TANDEM. CVM. AVGVSTISSIMA. ELECTORALI.
DOMO. BRANDENBVRG^{ca}. AFFINITATE. RES.
TRANSYLVANORVM. MARTE. ET. ARTE.
FLORENTISSI^{ma}. REDDIDISSET. AQVA. INTERCVTE.
PLACIDE. HIC. IN. REGIA. SVA. OB-DORMIVIT.
ANN. CHR. M. D. C. XXIX. DIE. XV. NOV.
AET. SVAE. AO. XLIX. TRANNICI. XVI. HVNGAR.
XI. ET. SERENISS.
SVSANNA KAROLI.
PRIOR. SVAE. CELS^{is}. COMVN^x. SE *** ILL^{is}.
COMITIS. DNI.
STEPHANI BETHLEN. & c.
FRI ***. MINOR. ** MONVMENTIS. AETER-NITATI. HIC. ****

¹ Nagy Szabó Ferencz memorialéja az i. h.

² Illésházy Gáspár emlékirata az i. h.

³ Tört. Tár 1881. évf. 365—366. l. (Barabás.)

⁴ Az átszámítás egy I. Rákóczi György korából való keltezetlen memoriale alapján történt. (O. L. Arch. fam. Rákóczi, fasc. 30. IV. 176.)

⁵ O. L. Kolosm. konv., Prot. maj. N. fol. 75.

⁶ Nagy Szabó Ferencz memorialéja az i. h.

⁷ Szereday az i. h.

⁸ U. o.

A sírirat az emlék compositiójára is némi világot vet. A mester kötelezőlevéle és a kezeslevél határozottan két síremlékről (duo monumenta) szól. Nagy Szabó ugyancsak két síremléket említ. A felirat szövege azonban Bethlen Gáborról és Károlyi Zsuzsannáról együttesen emlékeztén meg, az ilyen módon megszövegezett felirattal ellátott táblát nem lehet két, hanem csak egy síremlékre alkalmazva elképzelni. A két emlék tehát nem lehetett két valóban önálló mű, hanem egy egységes, valószínűleg teljesen szimmetrikusan felépített kettős síremlék.

Szilágyi Sándor reménye, hogy a Majuma egy teljes példányának előkerülésével az egykor megcsodált síremléket legalább rajzban bírni fogjuk, az igazi mester személyének megállapításával füstbe ment. De ha nem is remélhetjük, hogy rajzban valaha is megláthassuk az emlékművet, megmarad az a szomorú vigasz, hogy ennek művészi értékét s ezzel a pusztulással bennünket ért kárt ma már felbecsülhetjük, hiszen a Castello testvéreknek e művel egy időben készült egyéb munkái Krakóban, mint a késő renaissance pompás emlékei, ma is sértetlenül állanak.¹

III.

Önkénytelenül felvetődik a kérdés: a síremlék megrendelésénél Bethlen István választása miért esett a távol Krakóban élt Castello Antalra?

Tudjuk, hogy az elhunyt fejedelem a művészeteket pártolta és sokat építkezett. Alig hihető tehát, hogy az általa foglalkoztatott művészek között ne akadt volna egy is olyan, kire Bethlen István az emlékmű megalkotását bátran ne bízhatta volna. — Vagy talán Castello Antal korábban az elhunyt fejedelem részére dolgozott, talán Erdélyben tartózkodott is? A felvetődő kérdésre — legalább egyelőre — határozottan választ adni nem lehet. Hogy Castello Antal az erdélyi fejedelemség területén egy ideig élt-e, ezt az eddig ismert adatok még nem igazolják, bár szerintük lehetséges. sőt némileg valószínűnek is látszik.²

¹ Lepszy: Krakau. 99. l.

² Bár a felhasznált összes adatok már 1916 tavaszán kezemben voltak, a dolgozat közzétételétől mind ez ideig tartózkodtam. Azt reméltem, hogy anyaggyűjtéseim során oly bizonyítékra találok, mely a személyazonosság itt felvetett kérdését adatszzerűleg eldönti. Mivel e reményről most már le kellett tennem, a dolgozatot közre adom. A közölt adatokból kiindulva talán másnak módjában lesz a kérdést tisztázni.

A XVI. század végén a Castello (Castel-Kastell-Kastelli) családnévvel az ország két vidékén találkozunk. A nyitrai, győri és esztergomi káptalanok levéltáraiban¹ Castello Pál és Ferencz mint nyitrai, nagyszombati és bécsi lakosok szerepelnek. Ferencz egy ízben mint bécsi kereskedő említetik, a mi arra utal, hogy a nevezettek az ismeretes bécsi kereskedőcsalád tagjai voltak. E családnak azonban a Melideből származott képfaragókhoz eddig semmi kapcsolata sem ismeretes.

A másik, ugyanezt a nevet viselő és az erdélyi fejedelemséghez tartozott Nagyváradon lakott család a nemes váradi Castello² család, melyre vonatkozólag a következőket sikerült megállapítani. Castello Ferencz és Antal, kik vagyonukat eltékozolták és adósságokba is keveredtek, hazájukat, Itáliát elhagyva, Báthory Zsigmond fejedelemhez jöttek³ és Nagyváradon 1596 előtt⁴ megtelepedtek. A két Castello közül a nyilvánvalóan idősebbik Ferencz 1600-ig a biharmegyei Gyapjuban, Orosiban és Jánosdban a váradi jezsuiták tisztje⁵ és 1598-ban a váradi katolikusok gondviselője volt.⁶ Magyarországon nősült és felesége után Váradon házat is birt, melyet 1597-ben a jezsuitáknak titokban eladott, a kik azt kápolnává alakították.⁷ Házassága révén rokonságban állott a nemes tordai Sáska családdal, a mi abból a körülményből tűnik ki, hogy a midőn néhai Sáska Lászlóleányai: Katalin (néhai székesfejérvári Literati (Deák) András özvegye, utóbb egyházasfalvi Szabó Ferencz felesége) és Erzsébet (Serator Mihály kolozsvári lakos felesége), valamint ezeknek Váradon lakott osztályos nővérei az anyai fél-

¹ O. L. Eszterg. kápt., C mutató 159—160., 185., 375. és 394. l., K mutató 226. és 362. l. — Győri kápt., Index locorum (Cap. A. fasc. 14 nr. 9.), — Nyitrai kápt. 7. kötet (Fasc. SS nr. 94 és fasc. QQ nr. 108.)

² A család nevét rendszeren Castello-nak (17 esetben), ritkábban Kastello-nak (7 esetben), elvértve pedig Kastell-nek, illetőleg Castallo-nak (2—2 esetben) írták. Szamosközy nyilvánvalóan hibásan kétszer is Castaldo-nak írta.

³ Szamosközy: *Rerum Transsylv. Pentas V. Lib. II.* (M. H. H. Script. XXVIII. k. 81. és 87. l.) — Decsi: *De Rebus Ungaricis. Decas XI. Liber II. Caput VI.* (M. H. H. Script. XVII. k. 322. l.)

⁴ O. L. Acta Jesuit. Irreg. fasc. 203. Resid. M.-Varadien: *Supplicatio Varadinensium subditorum, accepta 10. Junii 1596.*

⁵ U. o. és Cam Scep.; *Repraes Inf. et Inst.*: Köveskuthy 1599. júl. 6-án kelt jelentése. — Veress: *Fontes Rerum Transylvanicarum.* Tom. V. p. 259. nr. 243.

⁶ O. L. Missiles: Mária Krisztierna Gyfvárott, 1598. máj. 7-én kelt parancsa Király György váradi kapitányhoz.

⁷ Szamosközy és Decsy az i. h.

tésvérük, váradi Kádas György özvegye, néhai nemes Chokos Katalin által reájuk hagyott összes ingó és ingatlan javakat, nevezetesen a biharmegyei Nagy-Kopacselt eladni akarták és ebben az ügyben Castello Ferenczet a kolosmonostori konvent előtt 1597-ben meghatalmazottjukul vallották, őt kifejezetten rokonuknak nevezték.¹ 1599-ben és 1600-ban Castello Antallal együtt az említett Kopacselt birtokában találjuk,² melyet azonban váradi házával és szöleivel rövid időre elvesztett. A két Castello ugyanis, midőn a törökök 1598 október 2-től november 3-ig Váradot ostromolták, a várost elhagyta, a miért Miksa főherczeg jószágait elkobozta és azokat Széchenyi Ferencznek adományozta,³ boraikat pedig a szepesi kamara lefoglalta.⁴ A veszedelem megszűntével a városba visszatértek⁵ és jószágait Pezzen Bertalan udvari tanácsos kezéből csakhamar visszanyerték.⁶ Ferencz — úgy látszik — kevéssel 1600 után el is halálozott. Az Antallal közösen bírt Kopacselt ugyanis 1604-ben és 1605-ben már egyedül Antal bírta.⁷

Mihály vajda 1600-ban Castello Antalt, kiről feljegyezték, hogy fekete, magas termetű, sasorrú és nyírott szakált viselő nőtlen ember volt, a magyar országgyűlésre kémül küldötte.⁸ Ezidőtájt — még 1607 előtt⁹ — feleségül vette Chokos Petronellát,¹⁰ ki azonban már 1622 előtt elhalt.¹¹ Házasságukból három leány született, névszerint Anna, Judit és Ilona.¹² Castello Antal ebben az időben tekintélyes, vagyonos nemes ember volt, ki — bár nyilvánvalóan fegyvert nem forgatott, hiszen Várad ostromakor a városból elmenekült — szolgálataival az erdélyi fejedelem

¹ O. L. Kolosm. konv., Prot. maj. A. 363. l.

² O. L. Conscr. Port. Tom. 8. p. 595. és 739.

³ O. L. Cam. Scepus., Ben. Mand. 1601. Dec. No 204 mell., Acta Eccl. fasc. 15. nr. 15.

⁴ O. L. Cam. Scepus., Repraes. Inform. et Instan. Köveskúti Márton 1599 jan. 21-én és decz. 9-én kelt jelentései.

⁵ U. o. Köveskúti Márton 1599. jul. 6-án kelt jelentése.

⁶ Bécsi közös p. ü. ltár, Hungarn 14. Febr. 1602. — O. L. Acta Eccl. fasc. 15. nr. 15.

⁷ O. L. Conscr. Port. Tom. 8. p. 773. és 798. — Conscr. Port. Fasc. 2. Egy biharmegyei 1600 után való összeírás töredéke.

⁸ Hurmuzaki: Documente XII. k. 681. és 683. l.

⁹ Váradi kápt. mag. ltár, fasc. LII. No C pag. 85.

¹⁰ Nagy Iván: Magyarorsz. családai 10. k. 267—269. l.

¹¹ O. L. Acta Jesuit. fasc. 71. Resid. M.-Varad. fasc. 3. no. 1. pag. 18. és 20. sub. nr. 9. és 10. — Ugyanaz Proc. Tab. 4—2023. No 9. alatti melléklet.

¹² U. o.

kegyét is megnyerte és Pázmány Péter¹ és Paar postamester² személyes ismeretségét bírta. 1607-ben Egri Györgytől 60 forintért megvette annak Várad-Olasziban³ fekvő, a Castello-házzal szomszédos puszta házhelyét a hozzátartozó kerttel,⁴ 1614 után pedig Keresztyén Miklóstól a 900 forintot érő biharmegyei Lazurt.⁵ Rákóczi Zsigmondtól 1607-ben az erdélyi fejedelmek körül szerzett érdemei jutalmául szőlői tized- és kilenczedmentességének megerősítését nyerte⁶ s a következő esztendőben a fejedelmi ember tisztességét is viselte.⁷

Hogy ügyeit jobban elláthassa, a pénzen vásárolt Lazurt 1622-ben Inczedy Mátyásnak és feleségének eladta.⁸ A Castello családra vonatkozó oklevelek közül a most említett birtokeladásra vonatkozó az utolsó, melyben Antal mint életben lévő említettetik. A leányai részére 1638-ban kelt és a váradai szőlők dézsmamentességét újból megerősítő oklevél őt már néhainak mondja.⁹

Leányai közül a második, Judit, ki 1638-ban még hajadon volt,¹⁰ — úgy látszik — nem is ment férjhez. A másik két leány azonban igen tekintélyes emberek hitvese volt. Anna, a legidősebbik, előbb Bethlen Gábor főkincstartója, marosjárai Bálintffy Kristóf öcscsének, István palotamesternek¹¹ volt a felesége s miután még 1638 előtt özvegységre jutott,¹² csakhamar Megyery Ferencz ugocsamegyei alispán hitvestársa lett.¹³ Ilona, a legifjabbik leány pedig 1634-ben Biharvármegye egyik leggazdagabb földesurának, Pázmány

¹ Tört. Tár 1909. évf. 102. l. (Komáromy)

² Hurmuzaki az i. h.

³ O. L. Gyfv. kápt., Prot. VIII. Mich. Siklósi pag. 91.

⁴ Váradai kápt. mag. ltár, Fasc. LII. No C. pag. 85.

⁵ O. L., Gyfv. kápt., Lib. Reg. VII. pag. 133. — Acta Jesuit. fasc. 71. Resid. M.-Varadien. fasc. 3. nr. 1. pag. 18. és 20. sub nr. 9. és 10. — Ugyanaz Proc. Tab. 4—2023. No 9. alatti melléklet.

⁶ O. L. Gyfv. kápt., Lib. Reg. IV. fol. 200.

⁷ O. L. Proc. Tab. 4—2023. No 15. alatti melléklet.

⁸ O. L. Acta Jesuit. fasc. 71. Res. M.-Varadien. fasc. 3. nr. 1. pag. 18. és 20. sub nr. 9. és 10. — Ugyanaz Proc. Tab. 4—2023. No 9. alatti melléklet.

⁹ O. L. Gyfv. kápt., Lib. Reg. XIX. pag. 61.

¹⁰ U. o.

¹¹ O. L. Gyfv. kápt., Cista Arm. nr. 14. — Lib. Reg. XII. pag. 91. — Ugyanaz Kolosm. konv., Comitatus Kolos B. nr. 2.

¹² O. L. Gyfv. kápt., Lib. Reg. XIX. pag. 61.

¹³ Nagy Iván: Magyarország. családai 10. k. 267—269. l. — O. L. Gyfv. kápt. Prot. VIII. Mich. Siklósi pag. 91.

Péter unokaöccsének, váradi Solymosy Péternek lett a felesége.¹

A váradi Castello családra vonatkozólag most előadott magyarországi és a Melidéből származott képfaragókra vonatkozó külföldi adatok a következőképen illeszkednek egybe.

A Bethlen-síremlék elkészítésére 1630-ban szerződött Castello Antal és András mestereken kívül, egy ugyancsak Melidéből származott Castelli Ferencz képfaragó is ismeretes. E Ferencz 1550-ben Rómában élt, utóbb pedig 1580-ban Velenczében a doge-palotának Sala delle Quattro Portejában a Palladio által alkotott ajtókeretések egyikének szobordíszein dolgozott. A mondott időn túl Olaszországban nyoma vész.² A Váradon élt Castello Ferencz — a mint láttuk — 1581 és 1596 között jött Magyarországra és valószínűleg 1600—1604-ig élt. Az átvándorlás időpontját és az élettartamot tekintve, a személyazonosság tehát lehetséges.

Castello Antal, ki a magyarországi adatok egybevetése alapján talán Ferencz fiának tekinthető, Ferenczczel egy időben vagyis 1581 után hagyta el Itáliát és telepedett meg Váradon, a hol 1622-ig élt, a mikor is ez év tavaszán (május 27.) — hogy ügyeit jobban elláthassa — lazuri birtokát eladta. A Bethlen-síremlék elkészítésére szerződött Castello Antal mint krakói lakos először 1623 április 21-én említetik, a mikor ő és beteg felesége — házasságuk magtalan lévén — javaikat egymásnak kölcsönösen inscribálták.³ Másodszor 1625-ben történik róla említés, a midőn a szolgálójától házasságon kívül született két gyermekének ügyében intézkedik.⁴ A Váradon és Krakóban élt Castello Antal személyazonossága tehát, úgy az átköltözést, mint az élettartamot (1580—1638) tekintve, szintén lehetséges.

Megemlítendő azonban, hogy e személyazonosság ellen egy 1624-ben kelt oklevél szól, melyben Bethlen Gábor

¹ Nagy Iván az i. h. — Tört. Tár 1909. évf. 102. l. (Komáromy.) — Ó. L. Gyfv. kápt., Lib. Reg. XIX. pag. 42., 61. és Lib. Reg. XX. pag. 170.

² Thieme-Becker: Künstlerlexikon VI. k. 152. l. — A család-név írásmódjára az idézett lexikon (VI. k. 145. l.) megjegyzi: Bei den älteren Künstlern schwankt die Schreibweise zwischen Castelli und Castello derartig, dass die Artikel... alle unter Castelli eingeordnet sind.

³ Krakó város Itára. Scabinalia Cracov. tom. 33. pag. 797—798. A krakói adatokat Dabrowski János szíveségéből ismerem.

⁴ U. o. tom. 34. pag. 271. — V. ö. Thieme-Becker: Künstlerlexikon VI. k. 146. l.

bizonyos váradi szőlőt adományozott. Az eladományozott szőlővel szomszédos szőlő tulajdonosaiul ugyanis *néhai* Castello Antal árvái vannak megnevezve.¹ Ennek az adománylevélnek azonban nem kell feltétlen és teljes bizonyító erőt tulajdonítani, mivel az oklevélnek a Castello családra vonatkozó adata nem a család bemondásán alapul. Ez az esetleg téves adat valószínűleg az adományt nyert szóbeli bemondása alapján került az oklevélbe. Az esetleges tévedés annál is könnyebben megtörténhetett, mivel a Castello-leányok az oklevél keltekor már több mint két éve anyátlan árvák voltak és — ha atyjuk Krakóba való költözését feltételezzük — körülbelül két év óta gyámság alatt is állottak.

A magyarországi adatok, melyek túlnyomóan birtokjogiak, a váradi Castellok foglalkozására, hivatására következtetést vonni nem engednek. A személyazonosság kérdése — mint már említettett — épen ezért véglegesen el nem dönthető. Két körülmény azonban mégis némileg valószínűvé teszi azt. Az egyik az, hogy Castello Antal és András, bár Krakóban 1623-tól 1633-ig, tehát hosszabb ideig éltek, Krakót mégsem tekintették állandó lakhelyükül. Ez kitűnik Castello Antalnak a Bethlen-síremlékre vonatkozó 1630. évi kötelezőleveléből, melyben magát ezidő szerint krakói lakosnak (*pro tempore inhabitator urbis Cracoviae*) mondta, valamint abból a körülményből, hogy fivére András ellen a krakói kőművesek előjárói 1633-ban panaszt tettek, mivel mesterségét a polgárjog megszerzése nélkül gyakorolta.² A másik figyelemre méltó körülmény a következő. A Bethlen István által a síremlék elkészültekor fizetendő kilenczezer lengyel forintról szóló és a kolozsmonostori konvent előtt 1630-ban kiállított kezeslevél³ úgy Castello Antalt, mint Andrást kifejezetten nemesnek (*nobilis*) mondja, holott annak, hogy a két fivér Krakóban nemesnek tekintett volna, semmi nyoma sincsen. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a váradi Castellok — bár vitézkedő emberek nem voltak — nemcsak előkelő társadalmi helyzetben éltek, hanem kétségtelenül erdélyi nemesek is voltak, hiszen nemcsak Váradon és Biharmegyében bírtak és az oklevelekben nemeseknek neveztettek, de Antal egy ízben a fejedelmi ember tisztét is viselte.

¹ O. L. Cam. Hung., Comm: Neoacqu. fasc. I. nr. 2. • I. 11.

² Tomkowicz: Przyczynki do historyi kultury Krakowa. 49. l. (Dabrowski közlése.)

³ O. L. Kolosm. konv., Prot. maj. O/2 pag. 52.

De bármint is álljon a személyazonosság kérdése, melyet csak újabban ismeretessé váló adatok dönthetnek el, a magyarországi adatok a két melidei képfaragómesterre vonatkozó ismereteket két irányban lényegesen kibővítették. Belőlük kétségtelenül kitűnik, hogy Castello Antalnak András édestestvére — valószínűleg öccse — volt és hogy Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna egykor híres és megcsodált síremlékét Antal — esetleg András segítségével — 1632 és 1634 között készítette.

Herzog József.

Castello Antal képfaragómesternek Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékének elkészítéséről Marosvásárhelyt, 1630 aug. 27-én gróf Bethlen István részére adott hitelezőlevele.

O. L. Kolosm. konv., Prot. maj. N. fol. 75. Hiteles másolat.

Ego Antonius Castello, artis lapidariae magister, pro tempore inhabitator urbis Craccouiae recognosco cum obligatione mea per praesentes: quod cum illustrissimus comes dominus Stephanus Bethlen de Iktar regni Transilvaniae gubernator et principis ejusdem regni intimus consiliarius ac comitatum Huniad et Maramarus supremus et perpetuus comes ad extruenda duo monumenta, scilicet pro serenissimis quondam Gabriele sacri Romani imperii et Transilvaniae principe et Susanna Karoly, priori ejusdem conjuge foelicis reminiscendae, Craccouia in hoc regnum Transilvaniae accersitum habuerit, sicut autem res omnis certis modis suscipi debet, ita sua quoque illustrissima celsitudo super extruendae illorum monumentorum in summa decem et octo millium florenorum Polonicorum sequentibus conditionibus mecum convenire aequum censuit. Primo: sub honore et fide catholica assecuro suam illustrissimam celsitudinem in casu mortis meae fratrem meum Andream Castello, ejusdem artis magistrum, monumenta ista juxta formam, in qua ego hisce suis spondeo, pro summa praescripta cum omni integritate et decore absoluturum et usque Albam Juliam exculpta et polita marmora, cum expensis illustrissimae suae celsitudinis super vectura totius illius fabricae et comatu personarum, sequiturum, quod illustrissimus dominus et in reductione praestabit; Albae Juliae autem utraque monumenta cum summa perfectione et politura erigere sit adstrictus; vivens egomet haec omnia praestare tenebor. 2-do: quod de praemissis sua celsitudo certior reddi possit, de perfecta eorundem monumentorum absolute eandem juxta stylum a se mihi exhibitum et cognominem ejusdem filium, sed et successores omnes, quorum fidei cura haec committetur, frater meus Andreas Castello sub fide sua catholica et honore assecurabit. Tertio: sicut autem monumenta illa in delineatione exhibui, in illa magnificentia ex albo, rubro, nigro, subnigro et versi colore, vero marmore et alabastro insigniter polito, juxta illa frusta, quae suae celsitudini probanda porrexeram, ita ut tanto principe dignum opus habeatur, efficiam et me mortuo frater meus efficere tenebitur. Quarto: cum ad inchoationem operis ad illustrissimam suam celsitudinem levare debeam novem millia florenorum Polonicorum, eam ob rem dato mihi et fratri meo ab illustrissima sua celsitudine fide-

jussore nobili et honesto aliquo civitatis Cassoviensis cive, ego quoque cum fratre meo suae illustrissimae celsitudini ex mea parte fidejussorem nobilissimum et praestantissimum urbis Craccoviensis civem, quem scilicet fidejussorem illustrissimus dominus comes nominabit, sistam. Adde: quod monumentorum illorum perfecta absolutio biennium minime excedet. Ad extremum dictae summae exolutio in regno Poloniae currenti moneta praestabitur hoc modo: dimidia pars, id est novem millium florenorum Polonicorum summa simul et semel in polturacis pro quatuor nummis et medio numeratis ad inchoationem operis, altera vero dimidietas similiter novem millium florenorum Polonicorum summa opere absoluto et erecto, tunc in regno Poloniae currenti moneta per suam celsitudinem illustrissimam deponatur. Ad quae omnia juxta haec puncta observanda et exequenda me ipsum suae celsitudinis illustrissimae, filio cognomini et successoribus sub honore et fide mea catholica obligo et adstringo, ita ut si in his omnibus aliquem defectum commisero, vigore saltem praesentium sufficiens satisfactio ex rebus meis et fidejussoris mei illustrissimo comiti et successoribus impendi possit. Datum in civitate Marusvasarhely die 27. Augusti, anno domini 1630. etc.

Történeti irodalom.

Mályusz Elemér: Turócz megye kialakulása. Budapest, 1922.
Kiadja a Budavári Tud. Társ. XII., 196 I., 2 térkép.

A millennáris évek óta örvendetesen fellendült magyar helytörténeti irodalom nem váltotta be a történettudomány művelőinek a megyék és városok történetének feldolgozásához fűzött reményeit. A tudósok homályos történeti problémák, alapvető gazdaság-, társadalom-, alkotmány- és közigazgatástörténeti kérdések tisztázását, illetőleg megoldásuk előkészítését várták a helytörténet intenzív művelésétől. A monographiáírók azonban — kevés kivétellel — képteleneknek bizonyultak nemcsak e kérdések megoldására, hanem azok felismerésére és értékelésére is. Gyakran tudományos értelemben dillettáns helyi írók vállalkoztak a munkára s ezek megelégedtek a helytörténeti adatok többé-kevésbé rendszeres és teljes összegyűjtésével, a helyi olvasóközönség érdeklődésének, nem ritkán a megyebeli családok és előkelőségek hiúságának és a localpatriotismusnak legyezgetésével. A középkori megye- és várostörténettel kapcsolatos, általános érdekű, alapvető kérdések vizsgálatára és tárgyalására ritkán terjeszkedtek ki, önálló ítélet alkotására meg ébenséggel nem törekedtek. Különösen meglepő a localis szempontból is fontos településtörténeti kutatás rendszeres keresztülvitelének hiánya; hiszen minden komoly helytörténetnek alapja a település történetének tisztázása. Ily viszonyok közt nem csodálható, hogy helytörténeti monographiáink — néhány dicséretes kivételt nem számítva, melyek közt első helyen áll Szolnok-Doboka vármegye története — alig vitték előre az általános érdekű megye- és várostörténeti problémákat a megoldás felé. Pedig a helytörténet legfontosabb feladata épen az egyetemes magyar fejlődés szempontjából értékesíthető localis jelenségek felkutatása, ismertetése és értékelése volna.

A *Budavári Tudományos Társaság* legújabb kiadványának fiatal szerzője — mint előszavából kitűnik — világosan látta az előtanulmányoknak ezt a fogyatékoságát, sőt némely kérdésben teljes hiányát. Eleve tisztában volt a helytörténet általános érdekű feladataival s e feladatok megoldásának nagy

nehézségeivel. Mégis hozzá mert fogni kezdő léteére Turóczmegye kialakulásának vizsgálatához, e nehéz helytörténeti téma kidolgozásához.

Az első fejezetben meggyőzően bizonyítja, hogy a honfoglaláskor meg nem szállt zólyomi gyepeivel betelepítése dél felől, Hont és Bars vármegyékből történt s hogy Zólyom eredetileg nem volt vármegye, hanem a bakonyi ispánsághoz hasonló erdőispánság, vagyis királyi magánuradalom. Lakói *királyi erdőővők és halászok*. Katonáskodó népeleme nem volt, földművesek csak a hont- és barsmegyei Oszlán és Devécse vidékének 1232-ben történt odakapcsolásával kerültek a zólyomi comes hatásköre alá. Ugyanezidőtájt kapcsolták be szervelesen az uradalomba Liptó, Turócz és Árva vidékét. E fejtegetéseket világítja meg a zólyomi uradalom XIII. századi állapotát feltüntető térkép.

A második fejezetben Turóczmegyének magyar foglalás előtti viszonyaival foglalkozik. Irott források híján — *Dopsch* új irányt jelentő módszerét szerencsésen alkalmazva — a megyebeli *archaeologiai* leletek alapján igyekszik eredményhez jutni, felhasználva a helynevekben rejlő *nyelvi* bizonyítékokat is. Megállapítja, hogy a szláv lakosság délnyugat felől, Nyitra vidékéről valamikor a IX. századtól a XII. század elejéig terjedő időben húzódott a turóczi és liptói fennsíkokra s ugyanez irányból követte őket az első magyar telepes-raj, a Divék-nemzetség ideszakadt ága. A XI. században a királyi hatalom is erről hatolt be Turóczba. A szláv lakosság continuitása biztosan megállapítható, de a tótság nem őslakó, csak a magyarok előtt utolsó megszálló réteg volt e területen.

Mályusz öt szláv földvárat s ugyanennyi szláv nemzetséget, a várak körül talált leletekben határozottan IX—X. századi jellegű fegyvereket állapít meg és a XIII. század elején már 33 szlávoktól lakott községi telepet mutat ki Turócz területén. Ebből s a teljesen analog liptói viszonyokból — nézetem szerint — nyilvánvaló, hogy a betelepülés, bár nem tömegesen, mindenesetre *csoportosan* történt, a mi biztos támaszpontul szolgál a település pontos időpontjának megállapításához, a mitől a szerző tartózkodott. A termékenyebb nyitrai vidékről a magas hegység terméketlen, de védettebb fennsíkjaira *csoportosan*, mindenesetre külső erő kényszerítő hatása alatt húzódtak. Ily erő azonban e vidéken a IX—X. század folyamán csupán két ízben, a magyar honfoglaláskor és azt néhány évtizeddel megelőzően a morva hatalomnak Nyitrába történt betörésekor működött. Pribina sorsa, ki szintén Szvatoplukék elől menekült Nyitrából, az utóbbi feltevés mellett szól, de lehet, hogy a Csallóköz—Nyitra—Vág-völgyön megszálló magyar törzs nyomása elől menekültek a

turóczi-liptói szlávok. A betelepítés mindenestre a IX—X. század fordulóján történt.

Döntő jelentőségű településföldrajzi bizonyítékokat sorakoztat fel Mályusz annak bizonyítására, hogy a turóczi és liptói szlávok gazdasági kultúra és politikai szervezettség tekintetében sokkal alacsonyabb fokon álltak a XI. században Nyitra, a XII. század óta Zólyom felől közéjük telepedő magyaroknál. A halász-vadász és állattenyésztő szlávok telepei a várakkal együtt a lejtőkön, az erdős zóna határán és kisebb számban a folyóparton voltak. A földművelésre alkalmas, fátlan fennsíkot betelepítetlenül hagyták a magyarokra. A szlávok minden magasabb politikai szervezet híján, tiszta nemzetségi szervezetben éltek az öt nemzetségi vár körül csoportosulva s e széteső tagoltságukat csak a magyar centralis hatalom szüntette meg, midőn az egész területet, előbb a zólyomi uradalom keretében, majd önállóan organisálta, a régi várak — mint helyi központok — jelentőségét megszüntetve. A kereszténység is a magyar telepítéssel egyidejűleg hódít teret Turóczban.

A liptói és turóczi népek ismert kiváltságlevelei alapján külön fejezetben ismerteti a zólyomi uradalom lakosságának szervezetét és jogviszonyait.

A következő, legterjedelmesebb (53—104. l.) fejezetben a XII—XIV. századi magyar telepítőmunkát, a Turóczi-folyó és erdő közt elterülő fennsíkot állattenyésztésre felhasználó első magyar telepések, majd a földműves turóczi *jobbágyfiak* megtelepedését ismerteti. Községről-községre haladva s végül az eredményeket a liptói analógiák felhasználásával összefoglalva, gyönyörűen jellemzi azt az intenzív és fokozatos kulturmunkát, a mit a centralis hatalom zólyomi exponensének tervszerű vezetésével a fennsíkra behatoló magyar *jobbágyfiúk* — a későbbi turóczi és liptói köznemes családok ősei — végeztek. Ők vették mezőgazdasági művelés alá és vonták be a magyar királyság gazdasági szervezetébe a — gazdagabb talajú erdei legelőket kereső — állattenyésztő szlávoktól pusztán hagyott területeket. Ők népesítették be magyar nevű és színmagyar lakosságú, csupán a késő századokban eltótosodott földműves-falvakkal a fennsíkot. Ők honosították meg Turóczban és Liptóban a földművelést, ékes bizonyosságául a magyarok kulturfölényének. E fejezethez járul a Turóczmegye állapotát a XIV. század közepén feltűntető térkép.

Befejezősül két fejezetben a *jobbágyfiúk* társadalmi helyzetével, köznemesekké fejlődésével és az autonóm Turóczmegye kialakulásával foglalkozik, az egész zólyomi uradalmi szervezet átalakulásának és a középkorban megindult eltótosodási folyamatnak ismertetésére is kiterjeszkedve. A *jobbágyfiúk* katonai

feladatainak, az intézmény jelentőségének, szolgálatuk és földjeik hűbéri természetének, a zólyomi hospesek és városok honvédelmi szerepének, az autonomia s ebben a szolgabírói intézmény kialakulásának sikerült ismertetése értékes új megfigyeléseket és sokszor meglepő eredményeket tartalmaz.

Mályusz településtörténeti eredményei — szemben egyrészt a felvidéki tótság autochton voltát vitató, másrészt a tótok őseinek honfoglaláskori ittlétét is tagadó, túlzó hypothésisekkel — nyilvánvalóvá teszik, hogy a tótság szlovén ősei a IX. században csupán a Nyitra és Vág folyók völgyében laktak. Innét húzódtak a X—XIV. század folyamán, jórésztben már magyar védelem alatt kelet felé, elárasztva a Felvidéket és magukba szíva e vidék magasabb kulturájú magyar és német lakosságát. A keleti és északkeleti irányba húzódó szlávoknak első raja volt a morva támadás vagy a magyar honfoglalás elől a IX—X. század fordulóján Turóc és Liptó fennsíkjaira menekülő néhány szláv nemzetség. Bebizonyult, hogy a tótok ősei gazdaságilag kihasználni és politikailag megszervezni még ott sem tudták a megszállt területet, a hol a magyart megelőzték. A politikai és gazdasági organisálást és a gazdasági értékesítés századokra kiható kulturmunkáját egész Felső-Magyarországon a magyar központi hatalom exponensei, a királyi tisztviselők és a későbbi köznemesség magyar ősei végezték el.

Az archaeologiai leletek és a település módjának vizsgálatával nyert eredmények értékesen világítják meg a honfoglaláskor itt talált szláv lakosság alacsony kulturáját és politikai karakter híjával levő, primitív társadalmi szervezetét, a honfoglaló és államalkotó magyarok kulturfölényét, a XI—XII. századi centralisált magyar és a korábbi tagolt és széteső szláv organisatio viszonyát.

A jobbágyfiúk társadalmi helyzete és hűbéri viszonya, egybevetve Szekfü-nek a *servienseket* illető alapvető eredményeivel, új szempontokat ad a XII. században feltűnő és a XIII. századi társadalmi mozgalmakban már az *una et eadem nobilitas* tagjaiként szereplő *servientes regis* jogi és társadalmi helyzetének vizsgálatához. Valószínűnek tartom, hogy ezek a jobbágyfiúkhöz hasonlóan katonai szolgálati kötelezettség fejében a királytól földadományt nyert, elszegényedett nemesek és a várnépeiből kiemelkedett hűbéres, katonáskodó földművesek voltak, kiknek a XIII. század folyamán sikerült a független köznemesség kiváltságait megszerezni s földjeiket a hűbéri kötelezettségek alól mentesíteni.

A jobbágyfiú-telepítés és birtokadományozás katonai jelentőségének és czélszerűségének bizonyításával új fény derült az

Árpádházi királyok annyira kárhoztatott eladományozási rendszerére. Ezt a szempontot az adományok és a visszaszerzésükre indított actiók vizsgálatánál jövőben aligha szabad mellőznünk.

Ebből a néhány példából is kiderül Mályusz eredményeinek értéke és a helytörténet kereteit messze meghaladó jelentősége. Noha ő maga — kezdő kutatónál szokatlan s ép ezért dicséretes önuralommal ragaszkodva az előre kijelölt kerethez — nem vonta le a localis jelenségeknek ezeket az általános értékű consequentiáit, ellentétben legtöbb helytörténetírókkal, épen az egyetemes magyarországi fejlődés szempontjából értékesíthető jelenségek, az általános érdekű, alapvető gazdaság-, társadalom- és közigazgatástörténeti problémák tisztázására fordított legtöbb gondot, még pedig szép eredménnyel.

Az általános szempontok tudatos értékelése és folytonos szemmel tartása mellett feltűnő, hogy helyi forrásokból levezetett eredményei bizonyítására nem használta fel az országSZerte bőven kínálkozó, értékes *analógiákat*, bár néhány odavetett megjegyzése azok jelentőségének felismerését bizonyítja (10. l.: a bakonyi ispánságról, 119., 124. l.: a szepesi tizlándzsásokról, 125. l.: Csallóközről, 148. l.: a szlavón várjobbágyokról).

A Zólyom, illetőleg Turócz területén észleltekkal analog jelenségeket és intézményeket találunk más, a honfoglaló magyar törzsek által meg nem szállt és csupán a XI—XIII. századi királyi hatalom által organisált területeken, a törzsi szállások compact területén kívül eső gyepeülvén és törzsválasztó zónákon. Ezek a lakatlan területek a XI. században a keresztény király földregálejoga alapján az uralkodó birtokába kerülvén, a törzsszállások területén szintén birtokbavett, de nemzetségi szállásföldek közé ékelt királyi várbirtoktól eltérő, magánuradalmi szervezethez jutottak, az Árpád-ház csepel-solti ősi szállásbirtokához hasonlóan organisáltattak. Ezek az udvarnok-gazdaságok — szemben a vármegyés ispánok alá rendelt várgazdaságokkal — kezdetben közvetlenül az udvar ispánjának, a nádornak fennhatósága alá tartoztak. Később — a XII. században — a peripheriák lakatlan területeinek művelés alá vétele és a nádori hatáskör átalakulása után birtoktestenként külön helyi mező- és erdőgazdasági ispánok alá rendeltettek. Így jöttek létre a pilisi, bakonyi, pozsegei, zólyomi, szepesi, máramarosi, beregi (erdő)ispánságok, a csallóközi és más udvarnokispánságok. Hasonló eredetű és természetű magánuradalmak voltak a később különleges tartományi szervezethez jutott Szlavónia és Erdély a Székelyföld kivételével. Mindez uradalmak lényeges jellemző vonásai az ősfoglaló nemesség és nemzetségi birtok hiánya, a szétszórt tagokban fekvő váruradalmakkal szemben az uradalom

zárt területi egysége és a szervezet — minden vármegyére kezdettől jellemző — katonai karakterének teljes hiánya, tiszta gazdasági jellege. Későbbi fejlődésük — a helyi viszonyokhoz mérten és a lakosság eredetéhez képest — helyenként eltérő. Bakony, Csallóköz, Solt beolvadtak a szomszédos megyébe. Máramaros, Bereg, Pozsega, Pilis vármegyévé alakultak át. Zólyom, Erdély és Szlavónia területén több vármegye keletkezett. Erdély és a Szepesség külföldiekkel betelepített, nagyobb területei különleges territoriális szervezetet kaptak.

Ezeknek a területeknek betelepítése és organisálása Zólyoméval analog módon ment végbe, középkori fejlődésük is sok vonásában analog. A részletes bizonyítást mellőzve, csupán néhány feltűnő példát említek. Az erősen tagolt szláv nemzetségi gradrendszer és a nagy területeket egybefogó magyar megyeszervezet ellentéte ép oly világosan felismerhető Szlavóniában (a Dráva—Száva-köz nyugati részén), mint Turóc és Liptó területén. A központi hatalmat megelőzően Turócba hatoló Divék-nemzetség szerepét a Szamos völgyén az Agmánd és Gyula-Zsombor nemzetségek töltötték be. A szepesi tízlánczsások, az erdélyi és szlavóniai nemesek a jobbágyfiúkkal *egyidőben*, a XIV. század közepén emelkedtek országos nemesi rangra. Jogviszonyaik, katonai és gazdasági funkcióik természete, társadalmi helyzetük a részletekig analog. Ugyanezt mondhatjuk egyrészt a zólyomi hospesek és városok, másrészt a máramarosi hospesek és sok tekintetben a szepesi és erdélyi százszok viszonyairól és szerepéről is.

Mályusz érdeme, hogy Turóc megye kialakulását ismertetve, elsőnek adott képet egy ilyen királyi magánuradalom kialakulásáról és fejlődéséről, *tipikus rajzát* festve a XI—XIII. századi királyi magángazdaságok s az ezekből alakult *egyik* vármegyetypus fejlődésének. Mivel azonban az analógiák mellőzése miatt nem ismerte fel világosan eredményei jelentőségét, a Zólyom területén megfigyelt jelenségek tipikus, de mégis partikuláris jellegét, egy közbevetett megjegyzésében tévesen általánosító következtetést kockáztat meg. A zólyomi viszonyokból, óvatosan bár, de mégis a *másik* megyetypus, az eredetében is kettős — katonai és gazdasági — rendeltetésű, nemzetségi szállásföldek közé ékelt s a megye területén lakó, de a comestól mindenkor független, ősfoglaló nemesség közreműködésével autonóm nemesi megyévé fejlődött, tulajdonképeni *királyi vármegye* eredeti viszonyaira és fejlődésére vont következtetést (5. és II. l.), noha épen az ő eredményeiből tűnik ki, hogy a zólyomi uradalom nem közvetlenül erdőispánságból alakult át autonóm nemesi vármegyévé, hanem egy a többi megyénél hiányzó fejlődési fokon ment kereszt-

tül. A XIII. században a katonáskodó jobbágyfiú-osztály kialakulása, a hospesek betelepítése és kiváltságolása, valamint az uradalom területére korlátlan tulajdonjoggal királyi adományt nyert, a comestól független birtokos nemes urak megtelepedése következtében a zólyomi erdőgazdaság, illetőleg Zólyom, Turóc és Liptó, ha névleg nem is, de lényegben a többi országrészben már bomlásnak indult XI—XII. századi megyével azonos *királyi vármegyévé* alakult át, a mi egyébként Szlavóniában, Erdélyben és másutt is jól megfigyelhető. Csupán erre a késői kialakulását, katonai célokat is szolgáló XIII—XIV. századi zólyomi ispánságra és nem az eredeti erdőispánságra illik Mályusz megállapítása, hogy benne »mintegy megkövesítve figyelhetjük meg a megyének kezdetleges szervezetét és működését« (II. lap).

A gyepüntüli terület betelepítéséről szólva Mályusz néhányszor »hódítás«-ról (I., 2. lap), a gyepúvonalról szólva »országhatár«-ról (I., 26. l.) beszél, noha a gyepülve kétségtelenül az országterület része, Szent István óta — ha néptelen is — királyi birtok s az északi országhatár már a honfoglaláskor a Kárpátok láncza volt. Az sem áll, hogy »a gyepűrendszer eleve kizárja mind a beszivárgás, mind a tömeges betelepülés lehetőségét« (16. l.) A XI—XIII. századi bessenyő, kún, oláh, szász, ruthén és egyéb települések épen az ellenkezőt bizonyítják. Gyepűn innét, gyepűn túl egyaránt lehetséges volt a betelepülés és beszivárgás, ha a királyi hatalom érdeke úgy kívánta.

Az a megjegyzés, hogy a magyar királyság az Alföldön a turóczi viszonyoktól eltérően a szláv gradokba, az elűzött szláv nemzetségek helyébe ültette volna a maga exponenseit (35. l.), félreértésekre adhat okot. Mindössze arról lehet szó, hogy néhány központi fekvésű régi földvárat — pl. Csongrádot, Nógrádot, Zemplént — megyei székvarul választottak. A szláv grad-rendszert azonban egészében ép oly kevéssé vették alapul az alföldi és dunántúli megyék szervezésénél, mint Turóczban vagy Szlavóniában.

Turóczmegye állapotát a XIV. század közepén feltüntetett térképének tartalma nem fedi pontosan címét. A szerző megállapítása szerint e korban már meglevő községek közül Dubova (87. l.), Moskócz (90. l.), Szentpéter (92. l.), Ambosfalva (88. l.) és Folkusfalva (77. l.) hiányzanak róla. Viszont a XV. századi településű Andrásfalvát (88. l.) megtaláljuk rajta. E következetlenségnek okát adja ugyan szerző, de magyarázata (94. l.) nem kielégítő. A XIII. századvégi állapotot a kimutathatóan XIII. századi telepítésű falvak másfajta jelzésével is érzékeltethette volna. Kár, hogy e következetlenséggel csorbát ejtett a nagy gondtal és alapos részletmunkával kidolgozott tér-

kép értéken. A másik térképen csupán a 9. lapon említett Szász (Német-Pelsőcz) nevét keressük hiába.

Nem szabatos megjegyzés, hogy »a jobbágyfiúk a *nem szabadok* sorából csak lassan váltak ki és lettek országos nemesekké« (185. lap). A megelőző fejtegetésekből (v. ö. 113—120. l.) kitűnik, hogy azelőtt is szabadok voltak, csak nem nemesek.

Mályusz Elemér szigorú módszerességgel, alapos forráskutatással, széleskörű tárgyismerettel és kezdőnél szokatlan biztos ítéllettel oldotta meg gyakorlott kutatók erejét is próbára tevő nehéz feladatát. Doctori értekezésül készült tanulmánya minden tekintetben megüti a szigorú tudományos mértéket és teljes mértékben rászolgált az elnyert akadémiai elismerésre. A M. Tudományos Akadémia ugyanis e mű alapján bizta meg a szerzőt a magyarországi tótság településtörténetének kidolgozásával. S méltán, mert a tanulmány településtörténeti fejezetei mintaszerűek. Ezek a jeles kvalitások tették kötelességemmé a mű értékéhez és a fiatal szerző képességeihez mért bíráló megjegyzéseket, melyekkel a tanulmány használhatóságát igyekeztem előmozdítani anélkül, hogy szerzőjének tudós érdemeiből bármit is levontam volna.

Hóman Bálint.

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész. I. kötet. Oklevelek 1162-től 1406-ig. Sopron, 1921. 8° XL+315 l.

A millénium óta eltelt évek történetirodalmának egyik jellemző sajátága a territoriális szempontok figyelmen kívül hagyása. A hazafias érzelmektől vezetett megyei és városi monographiák írói, ha műveik az 1896-i ünnepségek után jelentek is meg, mint Ortwayé, még a régi iskola tagjai közül kerültek ki. Az új történetíró-nemzedék, mely elsőnek nyert módszeres szemináriumi képzést, lenézte az egy-egy falu vagy megye multjával való foglalkozást, másrészt szűk időköztől határolt részletkérdésekkel foglalkozva, egy többszázados fejlődési folyamat megvizsgálására kedve és energiája sem volt.

Akadtak egyes megyék és városok, a melyek széles alapon akarták megírni monographiáikat, a tudomány színvonalán álló művekkel szerették volna megajándékozni az irodalmat, s feladatuk megoldásához az okleveles anyag publikálásával fogtak hozzá. Sopron megye oklevéltárát Nagy Imre (1889—91), Zala megyéét ugyanő, Véghely Dezső és Nagy Gyula (1886—90.) adta ki, de az »öregek« munkáját, sőt a feldolgozásnak így előkészített művét sem folytatta senki sem. Csonkán maradtak Knauz remek monumentái is s a helytörténeti anyag kiadása terén csak a német történetírással szoros nexusban álló szászok

fejtettek ki nagyobb tevékenységet. A helyzet sivárságát nálunk egyedül a családi oklevéltárak (Zichy-, Apponyi-, Bánffy-, Héder-váry-codex) enyhítik némileg. A Thallóczy-féle kiadványok ugyanis nem territoriális jellegűek, anyaguk ily tárgyú problémák megoldására nem alkalmas s céljuk is az eseménytörténet gazdagítása volt. A legtöbb pusztuláson átment déli vidékekről szólnak, a hol egy-egy vár középkori életére 3—4 oklevél vonatkozik s mellettük a leggazdagabb terület, Észak-Magyarország Kassával, Körömöcbányával rendszeres feldolgozás nélkül maradt.

A bajt még növelte, hogy a vidéki történeti társulatok évkönyvei is előszeretettel közöltek a politikai történelem körébe vágó dolgozatokat. Immár két évtizede, hogy a magyar synthetisáló történetírás nem kapott helytörténeti kérdések vizsgálata közben alapos megfigyelés alapján leszűrt eredményeket, a melyek révén látókörét a nemzeti élet kevésbé szembeötülő jelenségeinek finom megfigyelésénél tágíthatta volna. A nyugaton régóta folyó rendszeres munka eredménye nálunk hatástalan maradt. A mi monographia megjelent, az túlnyomórészt autodidacták vagy műkedvelők munkája volt, kiktől nem is vehető rossz néven, hogy a külföldi analóg fejlődést nem vették vizsgálat alá.

A jelzett időszak történetírása, a mely így elfordult a bő terméssel biztató mező művelésétől, a publicatio terén egy kérdésre vonatkozó anyag közzétételét tűzte ki céljául. Így jöttek létre pl. a »Magyarországi boszorkányperek oklevéltára«, vagy a »Zrinyi Miklós életére vonatkozó levelek és okiratok« című kiadvány. Hihetetlen utánjárással, óriási energia felemelésével készültek s legjobb esetben is tényleges eredményük a boszorkányhit történetének előadása vagy Zrinyi Miklós életrajza lett volna, azaz csak egy új összefoglaló mű megírására nyújtottak volna anyagot. De mert még erre a kényelmes munkára sem vállalkozott senki sem, a nagyközönség számára az energia kárba veszett.

Annak következtében, hogy valamely kérdéstről egész kötetre való anyag csak az újkorból állítható össze, a XVI. századtól kezdve, a mikor a levelek és acták túlsúlyba jutnak az oklevelekkel szemben, a középkori történet művelése még rosszabbul járt. Ismét nem véletlen, hogy az »Anjoukori okmánytár« VI. kötete 1891-ben jelent meg s a Hazai Okmánytár utolsó kötete is ugyanakkor.

Elakadt ezen a téren is a rendszeres munka s a mi mégis megjelent, az csak fáradtságosan használható, mint pl. Wertner közleményei a Történelmi Társaságban. (»Kiadatlan oklevelek« és »Kiadatlan oklevelek. Új sorozat.«) Jórészt meddők maradtak

e negyedszázadban azok az akadémiai pályázatok is, a melyek középkori tárgyúak (Pl. A vránai perjelség története, A szárazvámok története stb.). A magyar középkort ugyanis csak akkor fogjuk megismerni, ha az egész okleveles anyag, a nagy központi gyűjteményeké és a kisebb levéltáraké egyaránt, regestában vagy teljes szövegében megjelenik. Addig lehetetlen az eredményes munka, míg minden kérdés pl. a bányászat, vámügy, harminczad stb. kedvéért a kutatónak magának kell minden gyűjteményt átnéznie; sokat nem is tud megközelíteni s addig az egész középkorról oly naiv marad hitünk, hogy az utókor megmosolyog bennünket érte.

Igy kétszeres örömmel kellett fogadnunk Sopron város oklevéltárát, mint a stagnálás után mindenképen biztató kezdet előhírnökét, mely egy módszeresen képzett, lelkiismeretes historikus széles alapokra tervezett munkájának első kötete.

A kiadvány Sopron város gazdag levéltárának anyagát tartalmazza, a már megjelenteket csak regestákban, azonban felsorolva a korábbi kiadás hibáit, a kiadatlanokat pedig in extenso. Ép oly becses mű, mint Iványinak nagy fáradsággal készített bártfai oklevéltára. A középkor művelője most már tudja, mi van Sopronban, kényelmesen hozzáfér s mondanunk sem kell, hogy a gazdag gyűjteményt nemcsak egy monographia írója fogja felhasználni. Helyesen teszi a szerző, hogy csak a városi levéltár anyagát adja ki. A város monographusának még sok helyen kell kutatnia, de az így összegyűjtött anyagot elég ha feldolgozza s kiadására nem vállalkozik. A teljességet sohasem érne el s a legalaposabb kutatás után is nyomtatás közben készíthetné az appendixeket és supplementumokat. Így az anyag, provenientiáját illetőleg, nem heterogén, egy helyről került ki, mindaz, a mi bármi úton-módon Sopron város levéltárába került s jelenleg is ott van.

A kiadó a sajtó alá rendezés technikai részében a történeti bizottság legutóbb megállapított szabályzatát vette irányadóul, azonban némi eltérést mégis vettünk észre, a mit, mivel eljárását nem okolta meg, szóvá kell tennünk. A hiteleshelyi relatiókat különválasztja az iktatóparancsoktól (pl. 230, 231, 360, 361. sz. oklevelek), pedig a szabályzat ellenkező értelmű rendelkezése annál is helyesebb, mert hosszabb időköz úgy sincs a két oklevél dátuma közt s a kötetben is közvetlenül egymás mellé kerültek. Épen így ellenkezik a *w* betű írásában követett eljárása a szabályzattal, mely az egyszerű *v* használatát írja elő, míg Házinál *conswetudine* (150. sz. oklevél), *wlgariter* (261.), *wlgo* (273.), *wlnerarunt*, *sew* (168.), *consangwinei* (353.) szavakat találunk. Egy-két helyen aláponozott szavakra (pl. 205. sz. »medietatem«)

is bukkanunk, s az előszó nem igazít útba bennünket, hogy itt a felesleges szavak megjelöléséről van szó.

Az oklevéltár kiadás hűségéről nem volt alkalmunk összehasonlítás útján meggyőződünk, de olvasása közben sehol nem akadunk érthetetlen fordulatra. A regesták pontosak s — a mi nem csekély dolog — könnyen érthetően és szépen vannak megfogalmazva. Jellemző a kiadó gondosságára, hogy a már kiadott oklevelek regestáit sem vette át készen, hanem újból pontos kivonatokat készített. Jegyzetei az oklevelek külsőségeiről részletek, némelykor egész magyarázatokká bővülnek. A magunk részéről sajnáljuk, hogy tárgyi magyarázatokat nem írt az oklevelekhez. Igaz, hogy erre a mi publicatióinknál nem volt még eset, de ez még nem ok, hogy ne is próbálkozzunk megvalósításával. A kiadó úgysis utána néz, hogy az oklevelekben előforduló helyek hol fekszenek, kik a sokszor pontatlanul megnevezett személyek s mindezt kevés fáradságába kerül feljegyezni, a kutató munkáját pedig nagyon megkönnyíti.

A kötet anyagát nem akarjuk jellemezni, az — több mint egy századot ölelve fel — igen változatos. A háztulajdonosok 1379-i összeírása, mint mondani szokás, igen becses művelődéstörténeti emlék, erre már az előszó is felhívja figyelmünket, de számos olyan mozaikdarab van, a mely kedves meglepetést szerez a történelem és segédtudományai minden művelőjének. A művészeti emlékek kedvelője örömmel fogja megtalálni Károly Róbert udvari festőjének, Hertulnak a nevét, a kereskedelem-történet kutatója megállapíthatja az Ausztriával való összeköttetést s a középkori pénzügyigazgatás szervezetére ép úgy van adat, mint a bíraskodás lefolyásának megismerésére. Hiszen minden oklevéltár becse a XVI—XVII. századi tárgyú kiadványokkal szemben épen az anyagnak ebben a sokoldalúságában rejlik. Egy példát azonban mégis ki kell ragadnunk annak illusztrálására, hogy milyen szempont vezette a régi és milyennek kell vezetnie az új oklevéltár kiadását. Így remélhetőleg senki sem fog túlzással vádolni bennünket az ismertetésünk elején mondottak miatt.

A Hazai Okmánytárban (II. k. 149. s. kk. 1.) már megjelent Mária királynő 1385-i oklevele, melylyel a királynő a sopronmegyei Meggyes birtokot a soproni polgároknak adományozta főleg a szent korona iránti törhetetlen hűségük jutalmául, ellenben nem közölték a kiadók a Meggyesre vonatkozó többi oklevelet. Előttük ugyanis a főszempont ez volt: az oklevél köztörténeti tényről nyújt felvilágosítást, hűségről van benne szó, *érdekes*, tehát érdemes is kiadni. A historikus, ha ezt az oklevelet interpretálnia kellett, a fejedelmi kegy megnyilvánulásáról, esetleg városfejlesztő szempontok érvényesüléséről szólhatott.

Ma, a kötetben foglalt oklevelek alapján, a következőket tudjuk meg. 1326-ban birtokos volt Meggyesen Meggyesi Miklós comes, kinek már ősei is ott laktak, tehát birtokos nemes. (97. sz. oklevél.) Egyúttal azonban soproni polgár is (»et civis Supruniensis«), a ki 1327-ben Sopron egyik képviselője a tárnokmester előtt (106. sz.), midőn ez a város kiváltságleveleit átírja. Tehát a városba költöző nemes ember révén kerül a birtok is először kapcsolatba Sopronnal. Miklós comes fia Pongrácz 1373. már csak egyszerűen »civis noster Supruniensis« (236. sz.), ki — jogtalanul — egy ideig kezében tartja a másik megyyesi földesúr, Hertul unokája birtokát is, a melyet az a királytól kapott adományul. Pongrácz első veje, Rajnold Henrik, német származású. Az övé lesz 1380. a birtok fele, a melynek egy része Gayzel fia Miklós soproni polgárnál volt zálogban (261. sz.). Második veje, Teufel Herman, szintén soproni, ki feleségével a birtokot 1391. elzálogosítja (307. sz.), 1392. pedig örök áron eladja Sopron városának (312. sz.) Meggyes másik részét, a melyet Pongrácz egyszer már elfoglalt, tulajdonosa 1383. zálogosítja el Sopronnak. Ez az a birtok, a melyet Mária királynő Sopronnak ad, mely tehát zálogjogon tényleg már a város kezében volt.

Ezen előzmények után érthetőbb lesz előttünk a Mária-főle adományozás, s a Hazai Okmánytár oklevelét is értékelni tudjuk. Nem 1385. jut a falu felülről jövő adománynyal a város érdeksphaerájába, hanem már előzőleg évtizedeken keresztül folytatott lassú terjeszkedés folyamán vetették ott meg lábukat a soproniak. Ezért szükséges az összes oklevelek kiadása, mert igen gyakran látszólag érdektelen, semmitmondó oklevelek nyújtanak az okoskodáshoz biztos támaszpontot. Távol legyen tőlünk, mintha a hatvanas évek kiadóit akarnók lekicsinyelni, ők erejük-höz mérten szépet alkottak, de miben keressük annak a jelenségnek a magyarázatát, hogy midőn az Anjoukori Okmánytár VI. kötetével a publicatio oly időhöz ért el, hol már *magában véve* nem minden oklevél »érdekes«, megállíttatott a kiadás? Nem a positivizmus, nem az analýsáló irány felülkerekedése volt ennek az oka, hanem a magyar történetírásra bénítólag ható azon tévhit, mintha a közönséggel a kapcsolatot az »érdekes« témák feldolgozásával lehetne fenntartani s mintha még egy diplomatarium anyagának kiválogatásában is ennek a szempontnak kellene érvényesülnie.

A fenti példa társadalomtörténeti szempontból is figyelemreméltó. A comes soproni polgár lesz, unokájának férje német polgár. Ilyen tárgyú thema feldolgozására nagyon gazdag anyagot nyújtanak a Harkaiak oklevelei.

Nemcsak azért üdvözljük örömmel a kiadványt, mert egy

tárgyra vonatkozólag nagyobb összefüggő anyag lett ismeretes előttünk, hanem mert a territorialis történetírás mezéjén is végre jelentős munkát látunk kibontakozni. Házinak már első munkája is (Detrekő vára a középkorban) ily tárgyú volt ; mint Sopron város főlevéltárosa pedig nagy ambícióval vetette rá magát a kezelése alatt álló gyűjtemény feldolgozására. Reméljük, hogy a sok utánjárást igénylő munkában nem veszíti el kedvét.

A munka előttünk levő első kötete is, noha nyers, a nagyközönség részére szinte teljesen érthetetlen anyagot tartalmaz, feltétlenül számíthat minden soproni érdeklődésére. S hogy valóban megvannak kapcsolatai a város lakosságával, azt eléggé bizonyítja megjelenésének módja is. A kiadáshoz szükséges nem csekély összeget ugyanis a város polgárságának áldozatkészsége adta össze. A helytörténeti irodalom nagy támaszát látjuk épen abban a körülményben, hogy ez az áldozatkészség felbreszthető és az élet s irodalom közötti, ma már anyagi szempontból is mulhatatlanul szükséges kapcsolat megteremthető és megerősíthető. Felemelő jelenség, hogy a multa való visszaemlékezés épen akkor vált élénkké, a mikor ez az ősi városunk sorsdöntő óráit élte. A hazafiúi ragaszkodás megható példáját láthattuk a népszavazásnál, kívánjuk, hogy e könyv méltó folytatása, a mielőbb megjelenő további kötetek legyenek tanui a város nem csökkenő áldozatkészségének, önmaga megbecsülésének s kívánjuk, hogy a szerző szép programját megvalósíthassa.

Mályusz Elemér.

Kispartí János : A váci Theresianum története. Közoktatás-történeti tanulmány. (Váci könyvek, szerk. Tragor Ignác, 8. szám.) Vác, 1922 8°, 68+LII. ll.

Bőségesen ismeretesek azok a nagy érdemek, a melyeket a piarista-rend a magyar középfokú oktatás körül századokon keresztül szerzett. Virágkora ennek a működésének kétségtelenül a XVIII. század, a melyben a jezsuitákkal együtt a piarista-rend nyomja rá a magyar közoktatásügyre legjobban a maga bélyegét különösen az után, hogy a jezsuita-rend feloszlásával a piaristák képviselik első sorban a katolikus magyar közoktatást. Kár, hogy e nagy kultúrmunkának összefoglaló története eddig hiányzik ; a magyar piaristáknak kielégítő története eddig nincsen, bár úgy tudjuk, a rend kebelében már folynak ez irányban a munkálatok. Részletkutatásokban, monographiákban azonban nincs hiány ; hosszú lenne felsorolni azoknak a derék piaristáknak a neveit, a kik ilyen munkákkal áldoztak elődeik emlékének. Ezek sorába tartozik a jelen munka is.

A czíme tulajdonképen bővítésre szorulna, mert a könyvben két intézménynek a történetét kapjuk: a Collegium pauperum nobiliumét, a melyet 1762-ben alapított gróf Migazzi Kristóf bíboros, és a Theresianumét, a melynek a kardinális közbenjárására vetette meg alapját Mária Terézia, s melybe az első beolvadt. A Collegium szerényebb keretek között mozgott, ellátására három rendtag elégséges volt. A Theresianum, a mely a mai börtön épületében nyert elhelyezést, nagyobb szabásúnak volt tervezve, húsz nemes ifjú számára, a kik felett a felügyelet és tanulmányi vezetés az igazgatón kívül hat piarista kezébe volt letéve. Növendékeit nem csupán a szűkebb Magyarország területéről kapta; külön helyek voltak fenntartva Horvátország, valamint Erdély nemes családjai gyermekeinek. Találunk ezeken felül a convictusban cseh, sziléziai és tenger melléki nemes gyermekeket is. A jelen munkából ítélve, a nevelés, ellátás elsórangú lehetett a Theresianumban, a melynek felszerelése is teljesen a kor színvonalán állott. Migazzi bíboros, nemkülönben Niczky Kristóf büszkék lehettek az intézményre, a melyre annyi szerető gondot fordítottak. Sajnos, II. József reformjai nem engedtek hosszú életet a Theresianumnak; azon rendelet értelmében, a mely a convictusokat megszünteti, 1784-ben ez is megszűnt, s vagyonából ösztöndíjakat alapítottak.

A szerző először a Collegium, aztán a Theresianum történetét vázolja, külön számolva be az intézetek külső és belső történetéről. Munkájában korlátokat állított a körülmény, hogy a Theresianum Historia Domus-a nincs meg. A mi kiadott vagy kéziratossá emlékekhez hozzájuthatott, lelkiismeretesen felhasználta; a kiadatlan emlékek fontosabbjait mellékletben közli. Különös említést érdemel ezek közül a Theresianum szabályzata. Ezek segítségével, s a szerző megbízható, szorgos kutatásainak hála, eléggé világos képet nyerünk Historia Domus nélkül is e két jellegzetes XVIII. századbéli kultúrintézmény életéről. P.

Fraknói Vilmos: Martinovics élete. Bpest. 1921. Athenaeum. 8^o2861.

Két emberöltője immár, hogy történetíróink doyenje példátlan munkabírással és szorgalommal fáradozik irodalmunk gazdagításán. Két embernek is becsületére válnék az a könyvtár, a melyet művei kitesznek, s ő fiatalokat megszügyenyítő frissességgel, nem lankadó energiával dolgozik egyre tovább a magyar mult reconstruálásán. De még ebben a sikerekben gazdag írói multban is szokatlan jelenség, hogy azt az eseményt, a melyről 1880-ban már nagy monographiát írt, most négy évtized multán még egyszer feldolgozhatta. A szerencse különös kedvezésének tulaj-

donítja a szerző, hogy a lehetőség megadatott neki, s nagy elégtétele, hogy akkor, fiatalon, korról és emberekről alkotott ítéletét nem kellett megváltoztatnia.

A könyvet, melyben felfogását először fejtette ki, hamar elérte végzete. Végtelenül keveset tudott a kiegyezés utáni kor, mely oly benső rokonszenvet érzett minden forradalom iránt, a XVIII. sz. utolsó évtizedéről; ennek elég bizonyítéka a pár lap, a melyen Horváth Mihály nagy munkájában feljegyezte az összeesküvés mozzanatait. Mikor tehát a fiatal historikus merész kézzel szétszakította a sűrű leplet s a felkutatott pozitív adatok alapján érdekesítő munkájában, a »Martinovics és társainak összeesküvése«-ben realizálta a mozgalom szereplőit, nem nyerhette el a sokaság tapsait, melynek még vezetői is »Magyarország legrejtélyesebb tragédiáját« látták »a szabadság vértanuinak« kivégeztetésében. (Pulszky.) Természetes, hogy Kossuth sem találta olyannak a Fraknóitól rajzolt képet, mint a milyen az ő emlékezetében kialakult, a milyennek szeretne volna látni.

Bármily hitelesek is voltak a felhasznált adatok, bármily objectiv is Fraknói előadása, a közvéleményt nem változtatta meg, a minek nem kis részben az a körülmény volt az oka, hogy a sok ismeretlen részlet feltárása daczára a levéltári anyag túlnyomó része még mindig zárva maradt. A mikor most pár éve Ausztria belső átalakulása megnyitotta a bécsi levéltárak feltve őrzött kincseit, nem került elő olyan acta, mely a tömegben ápoltt martyr-cultust megerősíthette volna. Ezért nem kellett a szerzőnek felfogását megváltoztatnia.

A felszabadult anyag azonban az adatok olyan nagy tömeget ontotta, hogy a szerző kénytelen volt korábbi munkájának tárgykörét szűkíteni s csupán a főhős életének előadására szorítkozni. De mert könyvének nagyobb részét az életrajz keretében is az összeesküvés, a vizsgálat s a per foglalja el, ezek részleteivel is megismerkedünk.

Nem lehet czélunk, bármily kivonatosan is, ismertetni a könyv tartalmát, az egyik vagy másik részletre felhívni az olvasó figyelmét. Mindenkit, kit csak érdekel a tárgy, képes adatbőségével lekötni a könyv, a melynek lapjain rendkívül hányt-vetett, ellenmondásokban gazdag élet bontakozik ki. Martinovics pap létére atheista könyveket ír. A rendőrség titkos kéme s ugyanakkor egy új világrend profétája. Egyszerre szervez nacionalista és a társadalmi rend felforgatását czélzó mozgalmat s ő Magyarország föderatiójának legelső hirdetője. Élő hittet hisz tehetségében s servilismusában kegydíjakért könyörög. Tehetsége rendkívüli, ahhoz méltó munkabírása is; egy-két nap alatt készít el hosszú memorandumokat, a melyeket lemásolni is sok másnak.

Élete végtelen halás téma elmélyedő lélek-analysis számára. Csak könyvei, levelei gondos tanulmányozása segítségével lehet behatolni lelkivilágába, megismerni gondolkozásmódját, most érthetetlennek látszó logikáját s így rájönni a lelki alaprégekre, azokra a tulajdonságaira, a melyeknek kirezgései voltak cselekedetei. Ez a megfigyelés még nem lehetett Fraknói munkájának gerincze, ezt csak egy másodfokú munka nyújthatja, a mely részére előbb a külső élet jelenségeit kell feltüntetni s az anyaggyűjtés munkáját elvégezni. Ezt megtette Fraknói. Az ő könyve alapján azonban bajos volna bárkinek is lélekrajzot nyújtani, mert bármily gondosak is pl. a Martinovics egy-egy művéből készített kivonatok, mégis ezek nem adják meg a finom részleteket, a melyek ismerete pedig múlhatatlanul szükséges. Ezt a hön várt munkát ma talán csak egy regényíró tudná elvégezni, ki phantasiájával képes áthidalni a mélységeket, hol a történetíró alatt hiányzik a biztos alap, intuítiójával megérteni a léleknek az egyéniséget determináló tulajdonságait s emberismeretével ezekből megmagyarázni további tulajdonságait. Így, bármily tisztán álljon is előttünk Martinovics életének minden mozzanata, Fraknói könyvének elolvasása után is megfejtetlen rejtély marad előttünk egyénisége.

Nem pótlást, még kevésbé helyreigazítást, hanem egyszerűen csak példát óhajtunk nyújtani a következő pár sorban arra, hogy milyen kritika alá kellene vetni Martinovics vallomásait, kijelentéseit, latolgatni minden szavát, cselekedetét. A 87. lapon elmondja a szerző, hogy mikor Laczkovicsnak elő kellett adnia a helytartótanács felszólítására, hogy mit tud az »Oratio ad proceres« szerzőjéről és fordítójáról, azaz önmagáról és Martinovicsról, tanácsot kért társától, mire Martinovics a következő tartalmú nyilatkozatot szövegezte meg neki: Az Oratio szerzője azonos az íróval, kitől a Moniteurben a nyílt levelek megjelentek, noha Bécsben azt tartják, hogy egy külföldön tartózkodó magyar írta azokat. A dolgozatot a szerző Lipót király kérelmére fordíttatta magyarrá, a francia rendszernek kedvező néhány hely kihagyásával. A király a fordítást magyar minisztereinek bírálata alá bocsátotta, kik úgy vélekedtek, hogy mind a szerzőt, mind a fordítót »a haza atyjának és elsőrangú törvényhozónak« kell tekinteni. A király a fordítót száz arannyal jutalmazta. Erre nézve ki kell hallgatni Ferencz királyt és nyomozni kell a császári levéltárban. A könyv példányait ő (Laczkovics) egy ismeretlen ember által lakásának ajtaja előtt elhelyezett csomagban találta.

Fraknói is megjegyzi, hogy teljesen meseszerű a mód, a hogyan a példányok Laczkovicshoz kerültek. Ellenben más forrásból ellenőrizhető tény, hogy a fordító száz aranyat kapott. Valószínű,

hogy a király, mielőtt a jutalmat kiadta, erre vonatkozólag előbb tanácsot kért, s tanácsadói magyarnyelvű könyv elbírálásánál csak magyarok lehettek. Valóban a cabineti levéltárban, a Staatsrat magyar tagjának, Izdenczynek iratai között meg is van 1792 januárius 30-ról az ő és februárius 5-ről keletve Balassa Ferencz votuma.¹ Az előbbi a könyvet a benne kifejtett josephinista eszméknél fogva nagyon érdemesnek tartja az uralkodó kegyére. Legjobban antiaristocrata tendenciája tetszik neki, s a magyar kancelláriával való közlését javasolja, hogy ez a könyvből ráeszmélhessen, minő káros elveket védelmezett még a mult országgyűlésen is, s mily szellemben kellett volna eljárnia. Balassa károsnak tartaná a nemesség azonnali megszüntetését, a könyv tanítását azonban alkalmasnak találja az aristocratia háttérbeszorítására és a nemesség fékentartására, hogy soha ne jusson eszébe a királylyal való együtturalkodásra gondolni. Kifogása csak az egyes nyers kifejezések ellen van, a melyeket a szerző szilárd, a közjóra nagyon előnyös igazságai kifejtése közben használ, de Bálám próféta példájára hivatkozva, még ezeket is megbocsátja neki.

Elismerést valóban nyert Martinovics, de csak azért, mert az udvar saját törekvéseit vélte megkönnyíteni a munkával. De egyik tanácsadó sem mondotta reá a hízelgő epithetont, a melylyel ő csak vágyát árulja el, hogy mi szeretne lenni s meggyőződését, mire volna méltó: elméleti, philosophiai alapon álló törvényhozó, ki átalakítja a társadalmat. Ehhez a főgondolathoz a többi már csak kiegészítő részlet gyanánt kapcsolódik. Ily kiváló egyéniséget az uralkodó is csak felkérhet valamire, ennek megemlézése szükséges hiúsága kielégítésére. Természetesen ott, hol a teoriák testet öltenek, hol a szabadság virul, Franciaországban általánosan ismerik és becsülik őt, hiszen ő írja a Moniteur híres cikkeit. A valóságban egy sem származik tőle, de jól esik a más munkáját a sajátja gyanánt feltüntetni, noha saját vesztét okozható könnyelműséggel csaknem magára irányítja a figyelmet,

¹ Eredetije a bécsi Staatsarchivban. »Hungarica aus der Bibliothek Seiner Majestät«. 30. fasc. Hogy ez az érdekes akta elkerülte az illustris szerző figyelmét, az igazán nem csodálható. Sem Izdenczy, sem Balassa nem nevezi meg a szerzőt, de hogy az az udvar előtt nem volt ismeretlen, azt nemcsak a jutalom kiadása, hanem az egykorú kabineti tisztviselő által a két votum fedőlapjára írott regesta is igazolja: »Buch über die hungar. Angelegenheiten verfasst vom Professor Martinovics und Rittmeister Laszkovics und Gutachten über dieses Buch des Staats Raths Izdenczy und Gr. Balassa, die den Druck dieses Buches nützlich glauben und zugleich sagen, dass es nicht scheinen müsse, als wenn das genannte Buch von der Regierung wäre befördert worden.«

hogy a Ferencz ellen kéziratban terjesztett levél szerzőjét is öbenne keressék. S mindez csak annak bizonyítására szolgál, hogy ő, ki minden titkot tud, minden tervet ismer, mit csak rejtélyes társaságokban forralnak, ezt is jobban tudja, mint a bécsi kormánykörök. Mindabba, a mit elmondott, annyira beleéli magát, annyira meg van győződve igazáról, hogy erélyesen követeli állításai ellenőrzését s magának a császárnak a kihallgatását kívánja.

Valószínű, hogy mindabból, a mit elmondottunk, a fel-dolgozásba semmi sem kerülhet bele, legalább nem így, mind-amellett e munkának elvégzése nélkül lehetetlen a sok adatot egységes képbe összefoglalni s addig a forrásanyagnak időrendi, legjobb esetben logikai rendben egymás mellé helyezett kivonatát lehet csak nyújtani.

El nem hallgatható kifogásunk Fraknói könyve ellen, hogy nem foglalkozik eleget annak a hatásnak a megállapításával, a melyet Martinovics egyénisége és az általa megindított mozgalom nemzetünk fejlődésére gyakorolt. Ez a hiány annál szembe-tűnőbb, mert ennek objectiv eldöntéséig a tömegben nem alakul-hat ki józan felfogás, a mit Fraknói első könyvének minden »leleplezés«-számba menő eredménye ellenére is a jelzett tekintet-ben hatás nélkül való maradása igazol. Martinovics, bármily sötét színben tüntessék is fel most a legújabb kutatások, tiszteletreméltó martyr fog maradni, míg a felelősség, mely reá nehezedik, pontos-nem határozható meg.

A mozgalmas 1790. évvel a kor közhangulatában és törek-véseiben két irányt figyelhetünk meg. Az egyik, mely az ország-gyűlésen győzött, erős nemzeti érzésével a magyar alkotmány vé-delmén munkálkodott s conservatív szellemű, de minden téren következetesen átgondolt reform-munkát indított meg a külön-böző reform-bizottságok kiküldésével. Vezetői Ürményi, a személy-nök, és Zichy, az országbíró, híve az egész köznemesség. A másik igen erős nyugati hatás alatt állott s hívei, mint pl. Batthyány Alajos, már jobbágyfelszabadításról stb. beszéltek. II. Lipót poli-tikából, mint kevésbé patriotával s egyéni hajlamánál fogva is a másodikkal rokonszenvezett. Ennek tetsző elveket hirdetett Martinovics is azon könyvében, melyért Lipót a jutalmat adta. Ferencz mindjárt trónralépésével szakított ezzel az iránynyal, míg a másik, noha nemzeti jellege aggályokat is kelthetett, sza-badon fejlődött, a reformbizottságok 1792—3-ban, Ferencz ural-kodása alatt készítették el munkáikat. Téves tehát az a beállítás, mintha Ferencz trónralépésétől lehetne datálni a reactiót, a mely elleni elkeseredett fellépés lett volna Martinovicsék vállalkozása. Ábrándozók és nyugtalan fiatalok voltak csak mellette, a józan többség a conservatív-reform szellemében munkálkodott. Marti-

novics bűne, hogy ezt a nemzeti irányt tökéletesen compromittálta.

Még 1793 elején azt a titkos feljelentést tette, hogy Magyarországon erős mozgalom van a Habsburg-háztól való elszakadás érdekében, s Ürményi vezetésével már a magyar ezredek megnyerésén fáradoznak. Ekkor az udvar megbízásából be is utazta, hírszerzés végett, az országot. Elfogatása után egymásnak is ellenmondó vallomásaiban ezt a képtelen tervet egyre jobban kiszínezte. A »reformátorok társaságának« programját erős nacionalista szellemmel telítettnek adta elő s névszerint felsorolta az uralkodóház megbuktatására törekvő azon patriotákat, köztük Zichy országbíró, Szapáry, Festetich, Forgách grófokat, Balogh, Végh tanácsosokat, kik a conservatív-reform terén is legtöbbit fáradoztak. Vallomásaiban folyton sok ezer, néha 200.000 tagról beszélt, kiket programjának megvalósítására nyert meg. Az udvari körökbe beoltotta a bizalmatlanságot és gyanút, a mikor nyíltan kijelentette, hogy a kormány csak néhány obscurus egyént fogatott el s a leghatalmasabbak békén maradvá, nevetik intézkedéseit.

A méreg jó tápanyagra talált a legbefolyásosabb magyar tanácsos, a korábban josephinista, most reactió, de mindenkor magyarellenos Izdenczy lelkében, kit régi gyűlölet vezetett az 1790-i conservatív párt vezérei ellen. Mily nagy lett a bizalmatlanság, arra jellemző Pászthory fiúmei kormányzó esete. Martinovics alaptalan megjegyzései s nem is formális vallomásai alapján vizsgálat indul ellene, mely nem tud biztos adatot felmutatni s mégis a bizottság azt javasolja, hogy czélszerű lesz ezentúl megfigyeltetni. A Martinovics-féle vallomások alapján nemcsak Ferencz, hanem a nádor is gyanút fogva, elveszítette bizalmát eddigi leghívebb munkatársaiban, s Ürményi és Zichy a per befejezése után nyugdíjaztattak. Martinovics vallomásai óta a nádor minden felterjesztésében azt a hitét fejezte ki, hogy az összeesküvés minden szála még nincs felfedve, hogy annak több tagjának, köztük előkelő állásúaknak is kell lennie.

A reform-irány nemcsak vezéreit veszítette el, hanem, mivel az általános helyzet miatt országgyűlés sem hívható össze, a reform-munkálatok sem kerülhettek tárgyalásra s nem is valósulhattak meg. Az uralkodóház létét féltette s azt nem volt hajlandó kockára tenni semmi reform kedvéért sem. A kormányt különben is csak egy cél vezeti már, a mozgalom fenntartása, ezt pedig minden reform, bármily conservatív szellemű is, csak megzavarná. Ürményi királyhűsége, ma, ismerve az 1790—1-iki országgyűlés alatti szereplését, minden kétségen felül áll. Ugyanez mondható társairól is. Örök veszteség magyar nemzeti szempontból bukásuk,

melyért a »nemzeti genius« nem nyert kárpótlást Martinovics és társai halálával. A mikorra Úrményi ismét vezetőállásba került, már csendes ember lett, a reactio teljes győzelmet aratott. A szép mozgalom pedig a nemcsak időelőtti, hanem egyenesen oktalan összeesküvéssel elperzselődött. A tüzet és hozzá az atmosphaerát egyaránt Martinovics teremtette meg.

Nem egyszerű episod tehát a Martinovics-mozgalom a magyar nemzet életében, hanem annak fejlődésére végzettszerű súlylyal nehezedő tényező. Az udvart sem menti a fejlődés megakasztásáért mentő körülmény, de részéről a bizalmatlanság már régi keletű volt. Első eset volt azonban, hogy magyar emberek lettek szépen csengő, világmegváltó jelszavakkal nemzetük sírásói.

Talán sokat is foglalkoztunk a probléma súlyos voltának fejtegetésével, de épen fontossága kényszerített rá. Mielőtt végleg búcsút mondanánk Fraknoi könyvének, még egy, történetírásunk fejlődésére jellemző tanúságot kell leszögeznünk. Véleményünk szerint oly catastrophális, sokfelé ágazó esemény, mint az összeesküvés — vagy nevezzük tragédiának, de a hetvenes éveketől eltérő felfogással — és oly complicált egyéniség megismerése, mint Martinovics, nem lehetséges, míg az egykorú, egyszerűbb jelenségeket nem ismerjük. Történetírásunknak előbb kellett volna az oly derék magyar emberek életével foglalkozni, mint Úrményi, vagy pl. az Izdenczy gondolkozását irányító tényezőkkel tisztába jönni, mintsem Martinovics életével. Igaz, Martinovics sorsa érdekesebb, de életrajza a kort jellemző művek elkészítése után tanulságosabb lett volna.

Sajnálatos, hogy a jegyzetekben a levéltári utalások nem elég pontosak. A helytartótanács felterjesztéseiről egyszerűen azt mondja a szerző, hogy az országos levéltárban vannak (42. l.) s a »Staatsrat irományait« (50. l.) sem czitálja levéltári jelzés szerint, pedig ép e két hatóság actái pontos számmal vannak megjelölve.

Mályusz Elemér.

Ernst Heymann: Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn. Tübingen, 1917.

Richard Zehntbauer: Einführung in die neuere Geschichte des ungarischen Privatrechts. Freiburg (Schweiz), 1916.

Margarete Berent: Die Zugewinnstgemeinschaft der Ehegatten. (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte. 123. Heft.) Breslau, 1915.

Az immár több mint félszázad (1869) óta készülő magyar polgári törvénykönyv sorsát a külföldi, főkép a középeurópai jogászvilág állandó érdeklődéssel kísérte. A német BGB. (1900)

és a svájci ZGB. (1912) életbelépése óta még jobban feléje fordult a figyelmük, mert most már azt is vizsgálták, hogy egyfelől mennyiben hatottak e törvénykönyvek a mi tervezeteinkre, másfelől pedig, hogy mi mennyiben értékesítettük az ő gyakorlatból nyert újabb tapasztalataikat. A világháború folytán, a mely még szorosabbra kovácsolta azokat a kapcsokat, a melyek bennünket évszázadok óta a német birodalomhoz fűztek, e kérdések még jobban előtérbe kerültek s erős politikai jelentőséget is nyertek. Általános volt ugyanis az a meggyőződés, hogy a háború következtében szorosabb állami egyesülés jön létre a német birodalom és Ausztria-Magyarország között, a melynek igen fontos eszköze és elősegítője a magán-, per- és büntetőjognak közösége. A bizonyos határokon túlmenő, az állami önállóságot veszélyeztető közeledés ellen mindkét részről elhangzott figyelmeztetés; német részről Below, a kiváló gazdaság- és jogtörténész is felemelte szavát ellene (Jahrb. f. Nationalök. u. Stat. 1916.), azonban ő is hangsúlyozta a szoros gazdasági egyesülés szükségességét. Minthogy pedig ennek is előfeltétele a jogrend közösége, a »Rechtsvereinheitlichung« gondolata erősen foglalkoztatta a német és osztrák jogászokat s egész irodalma keletkezett. (Schiffer: Mitteleur. Recht, Frankl: Der Zusammenschluss d. deutschen Reiches u. Ö.-U. auf dem Gebiete des Privatrechts, stb.).

Heymann berlini professor könyve, mint czíme is mutatja, első sorban szintén ily jogpolitikai czéllal készült: azt kutatja, micsoda jelentősége van az új magyar polgári törvénykönyvnek a német birodalom és Ausztria-Magyarország közti jogegyesítésre nézve és keresi jelentőségét Németország jövője szempontjából. E mellett azonban bevezetést is óhajt nyújtani a mai és a készülő új magyar magánjogba, fontosabb intézményeinek történetébe és a további kutatásokhoz szükséges irodalomba.

Mindehhez szerző azt az utat választotta, hogy áttekintést nyújt egész magánjogunkról; a jogforrásokból indul ki s a személy-, kötelmi, dologi, család- és örökjog sorrendjében haladva, ismerteti az új tervezetet, kritikai megjegyzésekkel kíséri, igyekezve — mint írja — »das ungarische Privatrecht als eine Kulturerscheinung im Ganzen aufzufassen«. Szerző jogtörténettel is foglalkozik — Brunner híres Grundzüge-jének 7. kiadása (1921) az ő gondozásában jelent meg — s nagy örömmel látjuk, mily érdeklődéssel merült el egyes jogintézményeink vizsgálatánál azon történeti alapok kutatásába, a melyeken mai magánjogunk nyugszik, s a kitünő germanistának fejtegetései, analógiái rendkívül tanulságosak.

Zehnbauer freiburgi professor könyve is részben hasonló törekvéseknek köszöni létrejöttét: a külföldi, főképp osztrák

jogászok figyelmét akarta magánjogunk felé fordítani, a mely most már — írja 1916-ban — fokozottabb gyakorlati jelentőséget is nyert s a melyet a jövőben, legalább ez okból, az eddiginél nagyobb figyelemre kell méltatni. Könyvének tartalma nem fedi teljesen címét: tulajdonkép a codificatio külső történetét adja a XV. századtól kezdve, s bár kétségtelenül ennek az ismerete az első lépés újabb magánjogunk tanulmányozásához, a cím után mást is várnánk. Mátyás Decretum maius-ából indul ki, ismerteti a Tripartitum és Quadripartitum történetét, s a collectio decretorum történetére való kitérés után Erdély és Horvátország jogforrásait, a XVIII. századi reformkísérleteket, majd a XIX. század első felének törvényhozói munkásságát mutatja be. Mindez csak bevezetés azonban a munka főrcséhez, a mely készülő polgári törvénykönyvünk történetét adja 1869-től. Részletesen szól itt az első és második szövegnek létrejöttéről, végül pedig ismerteti, most már nemcsak külső történetet adva, a képviselőház által kiküldött külön bizottságnak a polgári törvénykönyvre vonatkozó, 1915 május 5-én előterjesztett jelentését, kiemelve a javasolt változtatásokat.

Szerzőnek nem ez az első magyar tárgyú munkája; régóta foglalkozik közjogi kérdéseinkkel (Verfassungswandlungen im neueren Österreich, 1911; Gesamtstaat, Dualismus u. Pragm. Sanction, 1914.), jól ismeri nyelvünket s így nyitva áll előtte a magyarnyelvű jogi irodalom is. Nagy gonddal gyűjtötte össze adatait s rajzolta meg a codificatio külső történetét s néhány tévedésétől és hiányától eltekintve¹ igazán elismerésméltó munkát végzett. Feltűnő azonban, hogy az idevágó irodalomból ép az a munka került el figyelmét, mely e kérdésekkel a legbővebben foglalkozik, t. i. Illés Józsefnek Bevezetés a magyar jog történetébe című, még 1910-ben megjelent könyve.

M. Berent könyve, mely tisztán tudományos czélokot szolgál, bennünket tárgyánál fogva érdekel közelebbről. A »Zugewinnstgemeinschaft« a szerzeményi közösségi rendszer, az »Er rungenschaftsgemeinschaft« egyik alakja, s ott van meg, a hol a házasság megszűnése után a férj és nő vagyonának kiválasztása után fenmaradó tiszta nyereség kerül bizonyos arányban szétosztásra a házaselek vagy jogutódjaik között. A Zugewinnstgemeinschaft tehát a házassági vagyont a liquidatio stadiumában mutatja be, s itt a szerzett javak nem alkotnak már a házasság

¹ Csak azt említjük meg, hogy az 1526 (szerzőnél bizonyára tollhibából 1525): XXXII. t. cz. (»Litterae sub titulo palatinatus Stephani Verbóczi rite confectae confirmentur«) nem a Tripartitum »reichstägliche Billigung«-ja.

alatt külön vagyontömeget, mint a tiszta vagy szorosabb értelemben vett szerzeményi közösségnél.

A Zugewinnstgemeinschaft jelenleg Svájcban, Ausztriában és Magyarországon van érvényben: a svájci ZGB-ben mint törvényes, az osztrák ABGB-ban pedig mint szerződéses Zugewinnstgemeinschaft; a mi jogunkban csak a nem nemesekre nézve törvényes, de a törvényjavaslat általánosítja rendi és osztálykülönbség nélkül. Németország és Franciaország egyes vidékein egészen 1900-ig, illetőleg 1804-ig volt érvényben, Spanyolországban pedig 1889-ig, így e történeti résznek, e házassági vagyoni rendszer múltja ismertetésének szerző nagy helyet juttat könyvében. A mi házassági vagyonjogunkkal különösen részletesen foglalkozik; és Schröder azon tételének czáfolására használja azt fel, a mely szerint a Zugewinnstgemeinschaft csak az Errungenschaftsgemeinschaft félreértése folytán jött létre, a mikor tisztán a Zugewinnst-re, azaz a megtakarításokra korlátozódott; mert a mint sem a magyar, sem pedig a svájci codificatióba nem egy idegen berendezésnek gondolat nélküli átvétele folytán jutott, hanem a történelmileg meglévőnek organikus továbbfejlesztése útján, úgy a német jogban is szerves fejlődés útján alakult ki a megváltozott viszonyoknak hatása és a római jog befolyása alatt. Másfelől, a mikor azt vizsgálja, hogy van-e valami összefüggés a külföldi és a német jogok között a Zugewinnstgemeinschaft kialakulását tekintve, külön fejezetben, igen részletesen foglalkozik a magyar szerzeményi közösséggel s ennek forrásával, a Hármaskönyv III. R. 29. címével.

Vizsgálatainak eredményét abban foglalhatjuk össze, hogy a történeti összefüggés szerinte igenis megállapítható a két jogterület ezen intézménye között, s a Tripartitum említett helyének és a wienernerustadti Summa-nak összevetése után hajlandó a Summát itt is Werbőczy forrásának tartani.

Hradil, a ki »Über eheliche Errungenschaftsgemeinschaft auf Grund österr. Rechtsquellen des späteren Mittelalters« cz. tanulmányában (Zeitschrift der Sav.-St. für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. XXXVI. Bd. 1915. 459—477. II.) Berent könyvével foglalkozva erre a kérdésre is kitér, igen helyesen jegyzi meg, hogy csak az fogadható el Berent megállapításából, hogy a Hármaskönyv III. R. 29. cz.-ben kétségtelenül németjogi képződményt ismerünk fel, de többet nem.

Heymann azonban, a ki fentemlített munkájában különös érdeklődéssel foglalkozik házassági vagyonjogunkkal, — a melyet úgy történeti kifejlődésében, mint a tervezetben való szabályozásában magánjogunk legérdekesebb részei közé helyez, — daczára Hradil figyelemreméltó ellenvetéseinek, nagyon lehetségesnek

tartja, — mint Berent — hogy az alsóausztriai jog hatása alatt jutott a mi jogrendszerünkbe e jogintézmény és lehetségesnek tartja azt is, hogy azt a befolyást a Summa közvetítette, vagy legalább is elősegítette. (70., 71. l.) Míg azonban Berent a Tripartitumon kívül mást nem is vont vizsgálatai körébe, — elég hibája ez módszerének — addig Heymann igen helyesen rámutat a német eredetű városi jogok befolyására, a mit minálunk már Kolosváry Bálint is hangsúlyozott a szerzeményi közösségről írt alapos tanulmányában. (Magyar Jogi Lexikon V. k. 187. l.)

Mint látjuk, mind e három munka eléggé elhanyagolt jogtörténetünknek két, egymással összefüggő, még feleletre váró alapvető kérdését érinti: egyik a Hármaskönyv forráskritikája, a másik pedig a magyar jog eredete és viszonya idegen jogokhoz.

A mióta Tomascheknek a Tripartitumnak a wienerneustadti Summához való forrásviszonyát tárgyaló tanulmánya megjelent (1883.), általánossá lett az a nézet, hogy e Summa volt Werbőczy főforrása. Zehntbauer is azt írja, hogy »ein Werk, das man mit Tomaschek und Luschin auf die . . . Summa legum zurückführen muss und dessen deutsch-rechtlicher Gehalt bisher allzu wenig beachtet wurde; v. Timon nennt die Arbeit Werbőczy's nicht ganz zutreffend, mit Unterschätzung der fremden Einflüsse: »az érvényben levő szokásjognak rendszeres egybefoglalása«. (10—11. l.) Méltán csodálkozhatunk ezen, mert Tomaschek csak az általános részre nézve — in seinem allgemeinen Teile, die Grundbegriffe und die Grundlehren des Rechts — állította, hogy Werbőczy a Summa után dolgozott, s hangsúlyozza, hogy a magyar jogot tartalmazó részben a Summa befolyása kevésbé látható. Ha figyelembe vette volna Zehntbauer, hogy mit mond a királyi jóváhagyás s mily gyorsan terjedt el a Tripartitum használata, Timon megállapítását minden megjegyzés nélkül elfogadta volna. Azt senki sem tagadja, hogy jogunk fejlődésére idegen, főképp német hatások erősen érvényesültek, de a mikor Werbőczy szokásjogunkat rendszerbe foglalta, az átvett tételeket ez ekkor már teljesen magáévá dolgozta át.

Berent módszerének hibájáról már szóltunk; nem a közszerzemény német eredetét vesszük vele szemben tagadásba, hanem hogy a Summa idevágó helye lett volna a Tripartitum forrása; Werbőczy nem mint új intézményt vezette be, hanem mint a gyakorlatban már régen meglevőt formulázta meg. A forráskritika nagyon kényes művelet, vigyázni kell, hogy a kutatót el ne ragadja az eredményhajhászás heve; Tomaschek is szolgál erre intő példával, a mikor a Hármaskönyv I. R. 7. cz.-nek forrását a Summában látja, a hol azt fejti ki Werbőczy, hogy a gyermekek statusa apjuk után igazodik. »Es ist

dies — írja — eine Anwendung des Grundsatzes auf Adelige, den die Summa I. 21. in Beziehung auf Freie ausspricht.« (86. l.) Nem tudom, hogyan képzelte Tomascsek, hogy 1514-ig ily vegyes házasságok nem kötöttek s hogy ezekre nézve addig nem volt jogszokás?! Különben is már jóval a Summa létrejötte előtt érvényben volt nálunk is a Summa I. 21-ben foglalt alaptétel, a mint azt pl. egy 1256-i érdekes oklevélből is látjuk, («cuius infantis medietas materne cedebat libertati» — írják egy szabad nőnek és szolgának fiáról — Hazai Okmt. VIII. k. 71. l.) s így ezt lehetett alkalmazni a nemesekre is.

A mi a magyar jog eredetét illeti, Heymann Hanel (Über Begriff . . . der österr. Rechtsgesch. Grünhut's Zeitschrift, 1893.) és Luschin (Österr. Reichsgesch. 322. l.) nyomán a *szláv eredet* mellett foglal állást: »sie haben bei ihrer Sesshaftmachung . . . ihr Recht zum grossen Teil den unterworfenen Slaven entlehnt, insbesondere deren Hausgemeinschaft als Subjekt des jetzt erst entwickelten Grundeigentums nachgeahmt« (?) (15. l.); majd hangsúlyozza a német elemek felvételét is s végül úgy jellemzi jogunkat, hogy az »ein etwas eigensinnig entwickeltes deutsches Partikularrecht« (94. l.) A szláv házközösségből magyarázza házassági vagyongyogunkat is (68. l.), nem ismerve jól a *nemzetiségi* szervezetünket s kétségtelenül a családi vagyonközösséget összetévesztve a házközösséggel.

Az a nagy érdeklődés, a melylyel a német szakemberek Zehntbauer könyvét fogadták, kell hogy figyelmeztessen bennünket ez irányban való, eddig elhanyagolt kötelességeinkre. Zehntbauer felvetette könyve előszavában azt a gondolatot, hogy be kellene tölteni a bécsi egyetemen évtizedek óta üresen álló magyar jogi katedrát, sőt a Deutsche Literatur Zeitung-ban megjelent »Das ungarische Privatrecht« cz. tanulmányában (1917. No 13—14) azt is szükségesnek látná, hogy a bécsi jogtörténeti seminariumhoz kapcsolva egy magyar jogi seminarium állíttassék fel és német részről ezen gondolata is nagy tetszéssel találkozik. Az azóta bekövetkezett események után erről természetesen szó sem lehet s így azon kell lennünk, hogy mi itthon végezzük el az e téren megoldásra váró feladatokat.

E sorok írása közben jutott kezemhez Heymannak a Schmolter-féle Jahrbuch legutolsó füzetében (40. Jahrg. 1. Heft. 1922.) a jogi oktatás reformjáról szóló igen becses tanulmánya (Die juristische Studienreform). Miután előrebocsátja, hogy a történelmi szakok korlátozása teljességgel ki van zárva, kifejti, hogy a jelenleg érvényben lévő porosz hat féléves tanulmányi rendben a jogtörténeti előadások csak heti 15 órával szerepelnek az egyéb tárgyak 107 órájával szemben, a mi igen kevés. Azt

hiszszük, hogy e tekintetben helyesebb a francia rendszer, mely nem juttat ugyan több órászámot a jogtörténeti studiumoknak, de a doktori fokozatot, mint kitüntető egyetemi gradust őrizve meg, a cours de licence-t elkülönítette a cours de doctorattól. S míg azon a jogtörténetet oly keretek közt szerepel, mint a mi tanulmányi rendünk első évében, addig a cours de doctorat jogtörténeti előadásainak tárgya a magánjog történetének forrásokon nyugvó, részletes fejtegetése. Végeredményben azonban abból a körülményből, hogy úgy a német, mint a francia jogtörténeti irodalom igen sokat köszönhet a doktori dissertatiók, thèse-ek gazdag sorozatának, azt látjuk, hogy a doktori szigorlat és az értekezések kérdésének helyes megoldásától várható csak eredmény ezen a téren is.

Holub József.

Otto Seeck: *Geschichte des Untergangs der antiken Welt.*

VI. Band (Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1920.)

A nagynevű tudós életművének záróköve ez a kötet mely már 1914-ben készen állott és csak a háború miatt késett megjelenése. Seeck a 70-es évek elején kezdte meg irodalmi munkásságát, bámulatraméltó céltudattal munkálkodva a lehasnyatló rómaiság megismerésén. Mintaszerű szövegvizsgálati kiadásai (így a nagyszerű Symmachus), történet-chronológiai, prosopographiai, numismatikai munkái, valamint a soraink címét viselő nagy összefoglaló műve mintegy kiegészítik Mommsen működését. Igaz ugyan, hogy az ókori történetírás atyamestere bevilágított lángeszének fáklyájával a késő római korszak addigi homályába is (a mint ezt a Codex Theodosianus és Jordanes nagyszerű kiadásai, az »Ostgothische Studien«, az »Aetius«, a IV. század hadseregéről szóló alapvető tanulmánya stb., stb. bizonyítják); de bármily szilárd alapra fektette páratlanul eredményes működése a korábbi idők történetét, az utolsó századokra nézve még sok tennivalót hagyott. — Seeck írásainak legnagyobb vonzóereje az, hogy a német alaposságot francia esprit-vel egyesíti. De ebből ered egyúttal egyetlen hátránya is: hogy t. i. szellemes combinationi kedvéért néha önkényesen használja fel a forrásokat. Így például az első Valentinianust kinevezi germánnak, csak azért, mert pannóniai volt; a hová sokszor telepítettek germánokat; majd a »furor Teutonicus« és a római érzés közötti lelki összeközéből »magyarazza jellemét és tetteit, holott e hirtelenmégű császár világosfejű és erőskezű katona volt. Ingadozó jelleműnek teszi meg a vaskemény Stilichot, mert nem támadta meg nyílt csatában germán ellenfeleit, pedig harczra nem való római újon-

czokból és frissen felfogadott, megbízhatatlan barbárokból álló seregével igazán nem törekedhetett egyébre, mint arra, hogy a harci kedvtől duzzadó, egységesen fellépő gótokat ügyes taktikával körülzárva semmisítse meg. De elég a példákából, mert ez a subjectivitás sohasem elfogultságból származik írónknál, hanem a saját erős egyéniségének önkénytelen megnyilatkozása.

Fussuk át röviden a »Geschichte des Untergangs der antiken Welt« utolsó részének tartalmát, kiemelve hazánk egykorú históriájára vonatkozó részeket. A 410 és 476 közé eső időközt tárgyaló kötet első fejezete Szent Ágostonnak van szentelve, azért, hogy a kor messze kimagasló alakjának hibáin keresztül mutassa be az egész társadalom lealacsonyodását. Ezt a lesújtó képet nem sokkal vigasztalóbb követi: a derék III. Constantius jellemzése, a melynek elején kifejti a »Scriptores Historiae Augustae« működésének időpontjára vonatkozó állásfoglalását (Kr. u. V. század eleje). III. Constantius tevékenysége az Alarich Róma-dúlására következő évtizedet öleli fel; harczainak színhelye a germánoktól elárasztott Gallia és Hispania. És hozzátehetjük, — daczára annak, hogy már nem a Duna vonalán, hanem az imperium szívében folynak a háborúk — ekkor domborodik csak ki igazán a Duna völgyének világtörténeti fontossága és az a tragikus szerep, melyet a geographia országunknak osztályrészül juttatott. Mert a pusztai népek prédájára hagyott kiháló dunai provinciák széles választófallá változnak az orbis Romanus kellős közepén és ez az igazi oka annak, hogy a keleti rész elkülönül a nyugattól; ez az oka annak, hogy a byzanci császár sorsára hagyja az érdekköréből egészen kieső Itáliát végküzdelmében.

A »Nőuralom« tárgyalása következik most: míg a folytonos küzdelmekkel gyötrődő Nyugaton mindig a legerősebb hadvezér az úr a tehetetlen császár helyett, addig a szerencsésebb, aránylagos nyugalmat élvező másik birodalomban — a mint tudjuk — asszonyok vették át e szerepet. Bármily mesteri a Kelet belső viszonyainak ecsetelése, közelebb áll hozzánk a következő fejezet: Aetius szereplése. Itt találkozunk az első kérdéssel, a mely bennünket egészen közelről érdekel. Marcellinus comes t. i. azt jegyzi meg a Kr. u. 427-ik évhez, hogy a rómaiak visszafoglalták Pannoniát. Ehhez fűzi Seeck fiataalkori (1876) feltevését, hogy ezúttal újraépítik a dunai *limes*-t. De a hypothesis alapjául szolgáló Vegetius-idezetben egy szó sincs, a mi tartományunkra czélozna, sőt erődépítésekről sem beszél, csak városok helyreállításáról; a császár pedig, a kinek dicséretét zengi, az újabb kutatók szerint nem III. Valentinianus, hanem Theodosius (való-

színiüleg nem az első, mint a Schanz[—Hosius—Krüger]—féle római irodalomtörténet háború utáni befejező kötetében állítják, hanem a második (néven). A leletek és ásatások pedig semmi nyomát sem hozták eddig napfényre ennek az állítólagos restaurációnak. Fontosabb számunkra két dolog: az egyik az a szellemes combináció, a melylyel szerzőnk (Priscus és Merobaudes elbeszélését egybevetve) 431-re teszi Pannonia újbóli átengedését a hunnoknak; a másik a nyugati Illyricumnak a keleti császár uralma alá jutása 437-ben. Más helyütt szeretném indokolni azon nézetet, hogy e kérdést nem oldotta meg teljesen sem Seeck, sem Stein, a kinek dolgozatát (Wiener Studien, 1914) elismerőleg idézi.

A nyugatrómai császárság sorsát éléskamrája, Afrika elvesztése pecsételte meg; tiszta és élesen körvonalazott képét kapjuk annak a jelentős folyamatnak, a mikor a régi elpusztulásával egyszerre már csirázik is az új hajtás: a germán vérrel felfrissített középkori államalakulások. A »Kodifikation des Rechts« fejezete nem sok örömet okozhat a jogászoknak, a mennyiben a jogtudomány kifejlődését e törvénycsavarás megszületésével hozza kapcsolatba; határozottan emlékeztetve arra a ferde tükörrre, a mit Anatole France szokott olvasója elé tartani, — a mit különben már a Szent Ágoston méltatására is megjegyezhetünk volna. Ez a finoman maró gúnyolódás és kipellengérezés még sokkal inkább érvényre jut e műveletlen korszak sivár egyházi viszonyainak leírásában, a melyek viszont méltán foglalják le a kötet derekát, a legalkalmasabbak lévén a kor szellemi színvonalának megítélésére.

Nem lesz talán fölösleges néhány megjegyzést tenni arról, a mit Attiláról és uralmáról ír a tudós szerző. Nem tartom szilárdnak azt a föltevését, hogy a — szerinte igen alacsony kultúrájú — hunnoknál csak a IV. század végén germán mintára alakul ki a királyság intézménye. Hiszen e nép nem volt olyan állatlan vad horda, mint azt a római világ megjelenésükkor gondolta: az első híradások véresfejű és lázasagyú menekülő fékevesztett képzeletéből röppentek világgá, akárcsak utóbb a »kutyafejű« tatárok betörése idején. Csakhogy egészen más világból csöppentek ide, az kétségtelen, és a mit magukkal hoztak, az teljesen különbözött nemcsak a római, hanem az évszázadokon át római kultúrkörben mozgó germánok lelki világától is. 376-ban, mikor felbukkannak Európában, nem is szerezhettek a rómáiság bővebb értesülést róluk, mert meglegszenek azzal, hogy a gótokat rálökik a *limes*-re és csak saját kezükre vállalkozó kisebb csoportok vesznek részt közülük a drinápolyi csatáról híres hadjáratban, melylyel a zöm nem törődik. Csak lassan zárkózik fel

tömegük a Dunához és mikor 400 körül már mellette tanyáznak, van királyuk : Uldin, a kit családja tagjai követnek a trónon. Tehát joggal következtethetnénk régebbi gyökerű intézményre. — A mi viszont Pannoniát illeti, azt nem Ruas király nyerte el a rómaiaktól ; Aetius itt csak sanctionálta jó békesség kedvéért a meglévő állapotot. Már az V-ik század elején nehezedik rá a hunnok nyomása a középső Dunára és széjjelrombolva a határmenti erődöket, eléri azt a célt, a mire azután Attila is törekedett ; azt, hogy uralma határa itt széles pusztta terület legyen (a mint ma mondanák : »semleges zóna«). A mi a nagy hunn király halála utáni eseményeket illeti, különös érdeklődésünkre tarthat számot Avitus császár pannoniai hadjárata 455-ben. Hogy a hunnokkal nem kerül ebben harcra a sor, csak arra mutat, a mit már boldogult kutatónk, Nagy Géza — úgy hiszem, helyesen — állított : hogy a hunnok nem laktak a Dunántúlon sohasem nagyobb tömegben.

Ahelyett, hogy a nyugatrómai árnycsászárok végső negyedszázadát bővebben érintenénk, őszintén ajánljuk e könyv elolvasását. Nemcsak a szakembernek van szánva és ezért jegyzetei külön »Anhang«-ban foglalnak helyet, mind a hat kötetben egyaránt. A szilárd chronológiára, alapos forrásismeretre támaszkodó, éles logikával összeforrasztott előadás mindvégig érdekesítő, világos és szellemes ötletekben bővelkedő. **A. A.**

Patek Ferencz : V. Coelestin pápa választása. Budapest, 1922. Pallas. 80. 87 l.

Egy szellemes amerikai gondolkodó, Walsh, a tizenharmadik századot a századok legnagyobbikának mondta. (»The thirteenth greatest of Centuries« New-York, 1907. Munkáját részletesen ismertette Kiss Albin : »Egy becses munka« című, a Katholikus Szemle 1910. évfolyamában megjelent cikkében.) Valóban az emberiség történetének kevés százada mutat fel akkora fejlődést úgy a szellemi, mint az állami és a gazdasági életben, mint a XIII. század. Ez évszázad kezdetén még győzni látszik a pápaság egyetemes uralmának gondolata III. Inczében, míg a század végén a gergelyi hagyományok hajthatatlan örökségében elbukik e nagy conceptio a Szent Lajos óta oly hatalmasan megnőtt francia nemzeti imperializmussal szemben. Európa államai e században rakják le nemzetállami életük alapköveit, ekkor kezd helyet foglalni mindenütt az állam gazdasági és politikai életében a polgári elem, áttörve a feudális osztálykorlátokat. Szent Ferencz, Szent Domonkos és Aquinoi Szent Tamás új, kivezető utat mutattak a nyers természet túlsúlya alatt ver-

gődő középkori embernek, bevezetve őt a tiszta lelki élet positiv örömeibe. A gazdasági élet egyszerre szabad levegőhöz, alig sejtett fejlődéshez jutott a keresztes hadjáratok nyomán erőteljessé vált keleti kereskedelmi kapcsolatok nyomán, melynek pénzügyi lehetőségét és könnyűségét az egy csapásra uralkodóvá lett firenzei aranyforint teremtette meg. Az egyetemes nagy átalakulás nagy embereket teremtett magának az élet egész vonalán, a nagy pápák, uralkodók és a nagy szellemek egész sorát adta az emberiségnek a XIII. század.

E vajudó kornak végén az új idők hajnalán magányosan, a tiszta lelkiélet benső örömeibe elmerülve él a murrhói remete, a kit a sors fordulata a csendes visszavonultság szemlélődéséből az egyház hajójának kormányához állít. De a *papa angelicus* csudálatos szerénységben nem érezte magát hivatottnak a nagy hivatásra s valami párját ritkító, soha nem hallottra határozva magát, lemondott Péter trónjáról, hírt és emléket teremtve ezzel magának hosszú századokra. Sorsa s a lelkében nyilván lejtátszott belső tragédia nemcsak a költőt ihlette meg, de a késő századok historikusait is.

Történetíróink közül eddig Lánczy Gyulán kívül, a ki egy francia nyelvű felolvasást tartott erről a párisi történetírói congressuson, senki sem foglalkozott behatóan V. Coelestin életével. Patek Ferencz, a fiatalabb magyar középkori historikusok egyik legkiválóbbja, már előző dolgozataival, a melyeket a magyar templariusokról, az Árpádok és Anjouk első kapcsolatairól írt, e korszak leghivatottabb munkásai egyikének mutatja magát. Kétségtelen érdeme, hogy a források és a külföldi irodalom lehető teljes ismertetésével fogott a kérdés megoldásához és így munkája a kérdés szinte teljes monographiájának tekinthető. Sőt a valószínűségben több ennél, mert a czímben jelzett kérdésem kívül részletesen kiterjeszkedik V. Coelestin uralkodásának körülményeire is. Felesleges szerénység mondatja tehát az előszóban a szerzővel, hogy a szomorú viszonyok megakadályozták a forrás és irodalmi anyag teljes felkutatásában. Kutatásai egészen az elmúlt évig terjednek, s módjában volt még a múlt évben megjelent F. X. Seppelt-féle Monumenta Coelestiana forrásanyagát is művében értékesítenie. Legfeljebb a háború alatt az ellenséges országokban megjelent egy-két dolgozat az, a melyet a szerző nem használhatott fel.

Patek Ferencz dolgozata így, a mint van, úgy tárgyánál, mint lelkiismeretes, szigorúan módszeres feldolgozásánál fogva egyike az elmúlt évek legsikerültebb dolgozatainak, igazi érték történetirodalmunkban.

Tóth László.

Repertorium Germanicum I. Clemens VII. von Avignon 1378–1394.

Bearbeitet von *Emil Göller*. Herausgegeben vom Kgl. Preuss. Historischen Institut in Rom. Berlin, 1916. XVI + 182* + 250 S.

XIII. Leo pápa nagyjelentőségű elhatározása, a melylyel a vatikáni levéltárat megnyitotta a tudományos hivatás számára, munkára serkentette szinte az összes európai nemzetek történetbúvárait. Az az élénk és állandó s igen gyakran pusztán lelkiekre szorítókozó, de az államok politikai életébe is belevágó összekötetés, a melyben a pápaság az egész közép- és újkoron az európai országok valamennyiével állott, indokoltta tette, hogy a vatikáni levéltár előbb alig sejtett gazdag anyaga az érdekelt nemzetek tudósai által, saját különleges szempontjaik figyelembevételével átkutatassanak. Ez a munka csakhamar meg is indult s a levéltár megnyitla után egymásután állították fel Rómában a különböző nemzetek történeti intézeteiket, mindeniknek feladatává téve a pápasággal való kapcsolatok történeti emlékeinek felderítését. A németek szokott tettvágyukkal és ügyes szerveztségükkel itt is a munka élén haladtak. A porosz kir. történeti intézet és a német katolikusok Görres társaságának római intézete, miután felosztották maguk között a feldolgozandó anyagot, csakhamar benépesültek kutatókkal. Alig indult meg azonban a módszeres kutatás, az intézetek vezetői hamarosan rájöttek, hogy az anyag, különösen a schisma idejétől, annyira feltorlódik, hogy attól kellett tartani, ha minden egyes oklevelet csak regestaszerűleg is közölnek, a publicatio csak igen lassú ütemben haladna előre. De az anyag természete is olyan volt, hogy legtöbbször megengedte az erősebb rövidítést a közzétételben. Legtöbb oklevél nem tartalmazott politikai vagy általános egyházi vonatkozásokat, hanem egyházi belügyekre vonatkozott legtöbbször minden jellemző, érdeklődést keltő vonás nélkül, legfeljebb egy nevet őrizve meg számunkra a középkorból. Ilyen természetű anyagnál igazán felesleges luxus a regestaszerű közlés. Innen támad L. Quiddenek, a porosz történeti intézet akkori első titkáranak az az ötlete, hogy legalább a XIV. század második feléből, a mikor egyszerre felduzzad a német vonatkozású okleveles anyag, elkészítendő lenne az oklevelekben előforduló s a németséghez tartozó, vagy egyáltalán a német területeken működő személyek névsora, továbbá az oklevelekben előforduló német vonatkozású helynevek repertoriuma, természetesen mindig pontosan utalva a forrásra, hogy az eredeti annak nyomán fellelhető legyen. A terv az érdekelt tudományos körök tetszésével találkozott és annak keresztülvitelével a porosz kir. akadémia, a melynek védősége alatt állott akkor a porosz

történeti intézet, Robert Arnoldot bízta meg és határvonalul a nagy egyházszakadás kezdetétől (1378) IV. Eugenius pápa haláláig (1447 február 23) terjedő időt jelölte meg. Ilyen előkészületek után jelent meg 1897-ben a *Repertorium Germanicum* első kötete, a mely IV. Eugenius pontificatusának első évéből (1431 márcz. 11—1432. márcz. 9.) közölt 2328 német vonatkozású, pusztán chronologiaiilag összefüggő regestát. Az eredeti célkitűzésnek ez a mű ahogy sem felelt meg. Bő regestákat adott sokszor jelentéktelen oklevelekről, s azonfelül olyan terjedelemben indult, hogy mielőbbi befejezésére alig lehetett számítani. A kötetnek ezen okok miatt nem is következett folytatása, hanem az arra hivatottak a vállalat újjászervezéséhez láttak. A cél szabatos kitűzése és a hozzásegítő mód és eszközök pontos megjelölése J. Hallertől ered, a kinek tervezete szerint okvetlenül elejtendő a regestaserű közlés, a mű gerince pusztán a status personarum és a status locorum a legszükségesebb utalásokkal lehet. A porosz történeti intézet curatoriuma Haller tervezetét teljes egészében magáévá téve, a nagy körütekintést, éles ítélőképességet kívánó mű megalkotásával a pápai udvar középkori szervezetének kiváló ismerőjét, Emil Göllert bízta meg. A munka azonban lassan haladt előre, 1903-ban kapta Göller a megbízást, s az első kötet csak 1916 végén jelent meg. Nemcsak Göller másirányú tudományos elfoglaltsága volt ennek az oka, de az anyag kiválasztása, még inkább annak a célhoz simuló elrendezése előre alig sejtett nehézségeket rejtett magában. A hosszú várakozás azonban méltó gyümölcsöt hozott. Göller a nála megszokott akribiával oldotta meg nehéz és hálátlan feladatát. Azonfelül, hogy ügyesen alkalmazott siglákkel sikerült legalább röviden a tartalmára utalni a status personarum és status ecclesiarum et locorum idézte okleveleknek, a munkához egy rendkívül értékes és általános érdeklődésre is számottartó bevezetést adott. Ennek első szakaszában részletesen ismerteti az avignoni VII. Kelemen supplicatiós registereit, a bulla-registerek különböző alosztályait, végül a Camera apostolica registerkötetét. A bevezetés szakaszában a pápai javadalomadóományozás fejlődésével, valamint annak állapotával avignoni VII. Kelemen idejében foglalkozik. Itt különösen részletekbe menő a dolgozat, nemcsak a jogi fejlődést és a tényleges állapotot ismerteti Göller, de a javadalomadóományozás szokásos curiális ügymenetét is, kezdve a supplicatio benyújtásán egészen az adománylevél kézbesítéséig. A harmadik részben, mely magában is jókora, általános érdekű történeti tanulmány, a mely szerzőjének hosszú levéltári kutatásait is mindenütt értékesíti, részletesen ismerteti avignoni VII. Kelemen németbirodalmi kapcsolatait.

Magyar vonatkozás mindössze egy akad a forrásanyagban. Arnaldus de Halla (Halle) magister in artibus . . . et in medicina licentiatuus mint »provinciarum Alamannie, Bohemie, Polonie, Ungarie, Dacie et Norvegie in gratiis pro pauperibus clericis examiner« említettik. Rep. Germ. I. P. 7.

Az újonnan megindult Repertorium Germanicum első kötete méltán kelt bennünk irigységet. Köz- és magánlevéltáraink alig áttekinthető késői középkori anyagának ilyen repertoriumszerű feldolgozása szinte kézenfekvő feladatnak látszik vajudó korunkban, a mikor hosszú regesta-sorozatok közzétételére alig gondolhatunk. Germania docet!

Tóth László.

Ballagi Aladár: XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709—1715. Budapest, 1922. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 446. l.

A magyar történettudományi irodalom nem gazdag olyan munkákban, melyek világtörténeti problémáknak vannak szentelve. Ennek oka a kutató munka elmélyedésén kívül abban keresendő, hogy levéltáraink nem sok idevágó anyagot tartalmaznak, külföldi levéltári kutatásokra pedig kevés alkalmuk van a szaktudomány művelőinek. Pedig rengeteg magyar történeti probléma van még, melyek világpolitikai beállítására hiányzik s ha megvan, nem magyar kutatók munkája, tehát nem kifogástalan.

Ballagi Aladár könyve világtörténeti problémával foglalkozik s annak magyar vonatkozásait igyekszik minden oldalról megvilágítani. Címe után azt hinnők, hogy egyszerű itinerarium, melynek csupán az kölcsönöz érdekességet, hogy XII. Károly svéd király személyével függ össze. Az itinerarium valósággal megvan a munkában, ez adhatta meg a feldolgozás gondolatát is, a feldolgozás után azonban az itinerarium csupán keretté lett, a melyen belül megismerkedünk a svéd király tettvágyó egyéniségével, merész s állhatatosan munkált terveivel, a nemzetközi politika nagy problémáival s végül az akkori Magyarország közigazdasági állapotával.

Az 1709. július 8-iki pultavai csatavesztés után a megsebesült svéd király kénytelen volt serege romjaival török földre menekülni, a hol a szultán védelme alatt Bendernél ütött tábornok. A csapás óriási volt, más ember összetört volna alatta, XII. Károly azonban sokkal erősebb egyéniség volt, semmint sorsába belenyugodott volna s csupán alkalomra várt, hogy a csorbát kiköszörülhesse. Merész tervek forgatott agyában, melyek megvalósításától politikája érvényesülését várta. E tervek egyike a Rákóczi-val való együttműködés volt, a mely azon bukott meg, hogy Rákóczi a svéd király legnagyobb ellenségével, Nagy Péter

czárral összekötetésben állott. Így járt egyéb terveivel is, melyek mindegyike óriási horderejű volt s Európa nemzetközi viszonyaiba mélyen belenyúlt. Közben a török szultán is megelégette a nyugtalan és tettvágyó vendéget, a ki oktalan háborúkba sodorta. Felmondta tehát a vendégbarátságot s mindenáron azon volt, hogy birodalma területéről eltávolítsa, vagy legalább is tétlenségre kényszerítse.

Közben úgy alakultak a nemzetközi viszonyok, hogy a bécsi udvar számára kívánatos lett a svéd király hazatérése s felajánlotta közreműködését. Minthogy a svédek is sürgették a király visszatérését, kénytelen volt a felajánlott megoldást elfogadni s elejtve nagy terveit Magyarországon keresztül teljes csendben haza térni. Ugyanazon az úton vonultak haza XII. Károly svéd katonái is, de nem a király vezetése alatt, hanem kisebb csapatokra oszolva, a mint azt a bécsi hatalmasok jónak látták.

Érdekesen állítja be Ballagi az utóbbi terv felmerülését, a császár és svéd király közötti ellentéteket s végül a megoldást, az incognitóban történt »gyorsloaglást«. A svéd katonák átvonulását ismét színessé teszik azok a részletek, melyeket a magyarországi közgazdasági viszonyok, nevezetesen a hadsereg ellátásának leírásával nyújt.

A munka széleskörű forrástanulmányok alapján mélyreható kritikával van megírva s kétségtelen, hogy nem csupán a magyar, de a külföldi szakirodalomban is méltánylásra fog találni. Egyetlen fogyatkozása, hogy Ballagi írás közben is lelkiismeretes tanár marad, a ki mindent meg akar magyarázni. Ennek eredménye, hogy olyan terjedelmes kitéréseket (naptárról, postáról stb.) sző előadásába, melyek a munka oecomiájának rovására esnek. E kitérésck nincsenek tanulságok nélkül, de a mit előadás közben részletesen el lehet s néha el is kell mondani, azt írásnál gyakran a lényegre kell reducálni s tanácsosabb jegyzetbe tenni.

Nagy érdeme a munkának a tárgyilagosság, melylyel XII. Károly egyéniségét és terveit ismerteti. A történetíró egyik legfontosabb kelléke kétségtelenül a tárgyilagosság, e nélkül lehetetlen történelmi problémát sikeresen feldolgozni; bizonyos azonban, hogy a rokon- vagy ellenszenvet sokszor nehéz elnyomni s ilyen a jelen eset is, mikor egy kellemetlen helyzetbe jutott s tettvágyó királyról van szó. Ballagi egy pillanatra sem feledkezik meg történetírói kötelességeiről s nem pályázik olcsó babérokra.

A munkához csatolt terjedelmes okmánytár tanúságot tesz Ballagi kutatásainak alaposágáról, a kissé túlhoszúra szabott név- és tárgymutató pedig a könyv használhatóságát van hivatva előmozdítani.

Gárdonyi Albert.

Erhart Proschwitzer: Heimatkundliches Handbuch der Tschechoslovakiei. Erste Lieferung. (Schriften für Lehrerfortbildung. Nro. 26.) Prag-Annahof, 1921, 96 lap.

A csehországi németek annak tudatában, hogy az erőszakos csehesítéssel szemben csak a maguk német kultúrájának megtartásával és intenzív ápolásával tarthatják meg németiségüket, rendszeres és öntudatos munkásságot fejtenek ki a veszedelembé jutott cseh és szlovákországi németiség megmentésére. Ilyen célokat szolgál az a figyelemre méltó vállalat, a mely dr. Herget A. professzor vezetése alatt áll és a néptanítók továbbképzése, valamint a művelt közönség ismeretkörének tágítása végett egymásután bocsátja közre az érdekesnél érdekesebb értekezéseket és műveket, a melyek az újonnan megalakult cseh-szlovák államban a németiség történelmét, szerepét, műveltségét a legváltozatosabb megvilágításban mutatják be. Nemrégben jelent meg e sorozatban a selmeczbányai és budai jogkönyv részletes kivonata,¹ most pedig az első kísérlet történt a conglomerált új cseh állam népei első összefoglaló németnyelvű történetének megírására. Proschwitzer Erhart vállalkozott erre az úttörő munkára. E mesterségesen konstruált államban élő, egykor különféle államkötelékhez tartozó és ma is különféle gazdasági érdekközösségekhez szító egyes nemzetiségek (cseh, morva, német, magyar, tót, ruthén, lengyel) multjának ismertetése kutatóra és olvasóra nézve egyaránt nehéz, bonyolult és fásasztó munka és feladat. Proschwitzer felőleli munkájában a morva, cseh, német és magyar nép történelmi szereplését a trianoni békeszerződésben mesterséges határokhoz jutott cseh-szlovák köztársaság területén belül, de nem igen juttatta szóhoz a tót, ruthén és lengyel népek történelmi aktivitását. A tót népnek az általa megírt korszakban (1499-ig) még nincsen történelmi szerepe és jelentősége, a lengyel és ruthén nép multjára vonatkozó kutatásai még hiányosak. Proschwitzer E. a legjobb igyekezettel oldja meg e nehéz kérdést, történelmi objectivismusát megóvta s subjectivismusa csak a német kultúra jelentőségének indirecte való hangsúlyozásánál csillanlik ki néha soraiból. De azért önálló és önerzetes felfogás uralkodik művén, és tárgyilagos érvekkel száll szembe a cseh történelmi mű téves chauvinistikus elméleteivel. Leszegezi mindjárt munkájának kezdetén, hogy a kelta bojokon kívül germán népek: t. i. *markomannok és quadok* voltak a mai cseh-szlovák állam területén a műveltség *első* úttörői, a mi egyúttal

¹ Kaindl R.: Die Ansiedelung der Deutschen in den Karpathenländern (Quellenbücher Nro 4. des schulwissenschaftlichen Verlags A. Haase, Prag-Annahof), 1920.

a germán kultúrának elsőbbséget biztosít a szláv fölött és vitássá teszi e területen a szlávok autochton voltát is. Proschwitzer E. szorgalmasan kutatja a markomann, quad és egyéb kisebb germán törzsek kultúrájára vonatkozó emlékeket, de Felső-Magyarországra és különösen a Szepességre vonatkozó ebbeli adatai hézagosságok és szerfelett gyérek. Proschwitzer jóllehet munkájában nagy gondot fordít a Szepességre, annak germán őslakóiról mégsem emlékezik meg, pedig a quadokon kívül ismerjük ottan a piengiták, svevek és asgardok szereplését.¹

Újra kiemelendőnek tartom, hogy Proschwitzer E. egységes történelmi fejlődést nem is adhatott e tarka nemzetiségekből álló új állam multjáról, mégis a német kultúrát tekinti közös kapocsnak, a mely a külön életet élő egyes nemzetiségek lakta eme területet már a multban némileg egységes kultúrterületté tette. Munkájának kitűzött célját azonban cserben hagyta, mikor figyelmét nem annyira a művelődéstörténelem, hanem inkább a külső köztörténet, különösen pedig a hadjáratok története kötötte le. A morva és cseh hercegek, majd cseh királyok hadjáratai végtelen sorozatban vonulnak el szemünk előtt. A sok harc és az azzal kapcsolatos területváltozások aprólékos részletezése nem ad egységes képet a cseh herczegségnek és utóbb királyságnak különben is zűrzavaros belső állapotairól. Egyes közjogi és magánjogi intézmények kialakulását csak sebtiben említi a szerző, fejlődésüket és hatásukat alig kíséri figyelemmel. Részletesen és hosszasan fejtegeti a cseh és morva hercegek családi politikáját, viszályait, de e viszályok gazdasági indítékait nem mérlegeli. A munka elolvasása és tanulmányozása e miatt fárasztó és azért jóleső érzést kelt bennünk egy-egy művelődéstörténelmi fejezetnek közbeszövése. Ezek a művelődéstörténelmi fejezetek, a melyekben a német kultúrának nagy fölényét igazolja a szláv fölött, ügyes, szerencsés kézzel megírott részletek, a melyeknél mindenkor tekintettel volt a szerző az összehasonlító nyelvészet legújabb eredményeire is. A szerző helyes érzéket árul el a művelődéstörténelmi jelentőséggel bíró anyag kiválasztásánál és feldolgozásánál is szabatos. Igazán meglepően szép és közvetlen hatást tesz a germán ősvallásról és őskultúráról szóló fejezet (8—16. lap). A germán ősköztörténet azonban nem tartjuk köztársaság jellegűnek, hanem az a törzsköteléken épül fel, és a *communitas*, a *Völkerschaft* vagy *Landesding* nem köztársasági, hanem patriarchalis jellegű. Az államszervezet ismertetése jogtörténelmi szempontból hézagosság. Az ősi állam-

¹ Lásd Die Urbewohner der Zips című cikkemet a Karpathenpost 1921. évfolyam 38. szám, Késmárk.

szervezetnek a hűbériségbe való beilleszkedését és átalakulását, a magyar szent korona tanának és az ősiségnek ismertetését és méltatását hiába keressük Proschwitzer munkájában, pedig Károly Róbertnek negyedszeri magyar királylyá való megkoronáztatása neki is feltűnt, a mit zárójeles felkiáltójellel (!) fejezett ki (88. lap), de a szent korona tanának ismerete nélkül érthetetlen előtte ez a sok koronázás.

A szlávok őskultúrájáról, a legújabb kutatások eredménye alapján, tárgyilagos és érdekes fejezetet nyújt Proschwitzer (26—30. lap) és itt közli Cosmas, a legrégebb cseh krónikás adatai alapján Libuša Premysllel való házasságának mondáját.

Csehország politikai egységének kialakulását II. Boleszláv alatt (967—999) és utóbb Morvaország beolvasztását Csehországba (1020) jó nézőpontból fogja fel és tárgyalja a szerző.

A cseh-morvaországi német telepésekről szóló részben régi csapáson halad Proschwitzer és e téren nem ismeri még Bretholz újabb kutatásait.¹ A német paraszttelpek és városok kulturális, politikai és gazdasági jelentőségéről szóló rész a könyv legsikerültebb fejezeteihez tartozik (59—65. lap).

A sok hadjárat száraz és egyhangú részletezése mellett a mongol betörést élénken és színesen tárgyalja a szerző.

A munkában előforduló magyar történelmi vonatkozások és fejezetek *tárgyilagosak*, bár itt-ott helyreigazításra és kiegészítésre szorulnak. Súlyosabb hibát követ el Proschwitzer, mikor az ősmagyarok jellemzésénél Regino prümi apát krónikáját követi. A honfoglaló magyarok vadságát mutatja az, hogy azok a megölt ellenségek szívét megették, hogy emberfölötti erőhöz jussanak, mondja Proschwitzer² Regino adatai alapján. A történelem egykorú hiteles források alapján (byzanci és arabs írók már régen tisztázta, hogy Regino és Luitprandnak a honfoglaló magyarokról szóló ezen tudósításai engeszteletlen gyűlölettől sugalmazott rágalmak voltak. Csodálatos, hogy ez a rágalom mai történetírónál még mindig hitelre találhat.

Szent Istvánnak a kereszténység megerősítésére kiadott decretumait részletesen ismerteti a szerző. Alig érinti azonban a Szent István vármegyei rendszerének jog- és gazdaságtörténelmi fontosságát és egy szóval sem mutat rá arra a lényeges különbségre, a mely a Szent István-féle államszervezetet megkülönbözteti a magánköteléken felépült nyugati hűbéres államok szervezetétől. A magyar királyság megerősödését helyesen Szent László és Kálmán korára teszi, a kiknek uralkodását markáns

¹ Bretholz : Geschichte Böhmens u Mährens. Reichenberg, 1921.

² . . . dass Magyaren das Herz erschlagener Feinde verzehrten, um sich übermenschliche Kräfte zu sichern. (36. lap.)

szavakkal jellemzi. Az Árpádok trónviszályainál azonban nem utal a szerző e harcok tulajdonképeni okaira: a senioratus és primogenitur trónörökösödési elvi kérdésekre, a ducatus-i és ifjabb királyság intézményeire. Ha ezekre a körülményekre tekintettel van Proschwitzer, sokkal megérthetőbbé teszi az Árpádkori trónküzdelmeket és ez esetben a harcok száraz felsorolása helyett intézmények jogi kifejlődését tüntethette volna fel.

Pauler Gyula kutatásai óta¹ a magyar aranybulla mintáját már nem az angol magna charta-ban találjuk, a melytől az tartalom tekintetében különben is teljesen eltér. Proschwitzer erről még nem vett tudomást és a jus resistendi-nek jus *rebellandi*-ra való elkeresztelése helytelen és közjogunkban való tájékoztatlan-ságra vall.

A szeptesi telepítések zömét Proschwitzer III. Béla korára teszi, mi ezzel szemben II. Géza kora mellett törünk lándzsát.

Felső-Magyarországon a német telepeseket Proschwitzer saxonos és teutones-re osztályozza. Ez az osztályozás helytelen, mert a saxonos alatt értjük mindazokat, a kik a Sachsenspiegelen felépült magdeburgi jog alapján szervezkedtek és innen származik a »szepesi szászok« elnevezés is. Nem tudom mire alapítja Proschwitzer azon állítását, hogy a 24 szeptesi plébánosok fraternitása már 1232-ben megalakult volna. Adataink legfeljebb 1239-ig vezetnek vissza.² A szeptesi bányavárosokkal röviden végez, épen úgy csak érinti a szeptesi grófi (Zipser Graf) intézmény kialakulását és a sajtáságos közjogi viszonyokat a Szepességen a XIII, illetőleg XVI szeptesi városnak 1412-ben történt lengyelországi elzáróságát következtében.

Kifogásolnom kell még azt is, hogy Proschwitzer Pozsony város nevét Bratislaw (Bretislaw) tót szóból származtatja,³ jóllehet tudomást vehetett volna arról, hogy e névnek (Bratislawa) semmi történelmi és nyelvtörténeti jelentősége nem volt. A Bratislawa nevet I. Bretislaw cseh fejedelem nevének elváltozása folytán a XIX. század közepén a szláv túlzók hozták legelőször forgalomba.⁴

¹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok korában. Budapest, 1893, II. kötet, 643–644 ll.

² A szeptesi városok (24?) szövetségének értelmezése című cikkem (Közlemények Szepes vármegye multjából. 1911, Lőcse, 89. s köv. lapjain.)

³ Die Stadt Pressburg verdankt ihren Namen einem Slovaken Namens Bratislaw (Wratislaw), 73. old.

⁴ Lásd Melich János e kérdésre vonatkozó cikkeit a Magyar Nyelvőr 1915. évf. 50. lap, 1919. évf. 54. s köv. lapjain. — Vésd össze: »Pozsony — Bratislawa« című cikket, »A magyar béketárgyalások« című munka I. kötet, 450–451. lapok. Budapest, 1920.

Értelemzavaró sajtóhibákat látunk a 90. lapon, a hol 24 szepesi bíró helyett 124-et olvashatunk, és a 35. lapon, a hol e magyar szavakban »házak, házaknak, házakat« az »a« helyett mindenütt »o« fordul elő.

A munka szerzője általában tárgyilagosságra törekszik és kisebb fogyatkozásaitól eltekintve úttörő jellegénél fogva figyelemreméltó alkotás. Ha a sok külső köztörténet helyett művelődéstörténeti alapon folytatja munkájának második részét, akkor mindenesetre nagyobb olvasóközönségre számíthat. Nekünk magyaroknak is hasznos szolgálatokat tett, mivel a cseh és tót nemzetnek megmutatta a magyar kultúra hatását és ennek nagy szerepét a tőlünk elszakított ú. n. »Slovenszko« területén.

Dr. Bruckner Győző.

Bátty Zsigmond és Kogutowicz Károly : Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre. Budapest, 1922. 8° kiadja a Magyar Néprajzi Társaság emberföldrajzi szakosztálya. 192. l.

Elismerésre méltó munkát végzett a Magyar Néprajzi Társaság még fiatal emberföldrajzi szakosztálya a Kogutowicz-zsebatlasz kiadásával. Az ok, a miért mi e munkáról e helyen megemlékezünk, hogy történeti térképeket is ad a közönség kezébe. Ezek a térképek Magyarország történetére vonatkoznak s az országot a letelepedés, Szent István, Kálmán, III. Endre, Nagy Lajos és Mátyás korában, továbbá 1683-ban, Mária Terézia halálakor, a Bach-korszakban és 1868-ban vázolják. Nyomásuk rendszeren csak fekete, legfeljebb még a piros szín szerepel másodiknak; de a különböző árnyékolási módokkal olyan instructív térképeket állít össze még ez egyszerű technikával is, hogy teljesen pótolja a drága színes eljárást. A történeti térképekből, a sorozatot esetleg még néhány darabbal kiegészítve, iskolai czélokra is összeállíthatna a Néprajzi Társaság egy olcsó kis füzetet, a mivel lényegesen megkönnyítené a nélkülözhetetlen szemléltetést, mert drága színnyomatú atlaszok vásárlására az ifjúságnak úgy sem lesz módja.

Mindenekelőtt »A magyarság letelepedése« című térképről kell megemlékeznünk, mint tárgya szerint is egészen új vázlatról. Összeállításához az alapot Hóman Bálintnak a magyar törzsek megtelepedésére vonatkozó kutatásai szolgáltatták. A térkép tervezője szorosan ehhez a tanulmányhoz tartja magát. Ábrázolásában csak az ellen lehetne kifogást emelni, hogy a törzsek letelepedési területét vastag vörös vonalakkal határolja el. Elismerjük ugyan, hogy ezzel csak hozzávetőlegesen akarja megjelölni a betelepített területet, mégis minthogy a törzsek közt jelentékeny

lakatlan fölcikok voltak, jobb szerettük volna, ha nem használ elhatároló vonalakat, hanem csak a nevek kirásával iparkodik érzékíteni az egyes törzsek eredeti szálláshelyét.

A Szent István korabeli térképet kevésbé tartjuk sikerültnek. A tervező szemei előtt itt is a betelepített terület lebeg, nem a politikai határ, helyesen tehát Karácsonyi alapján a gyeputvonal megvonására kellett volna törekednie. Viszont a gyeputvonal nem nyúlt át úgy osztrák területre, a mint itt föl van tüntetve. A politikai határt és a gyeputvonalat tehát a tervező összezavarta. A Szent István korabeli térkép mellett egy külön vázlatban adni Kálmán király Magyarországot, meglehetősen fölösleges volt. A gyeputvonal akkor még alig tolódtak el, erre vonatkozólag adataink sincsenek s így az egyetlen pozitívum, a mit a térképező föltüntethet, a tengerpart meghódítása.

Kiemeljük még a Bach korszakbeli térképet a kerületi beosztás feltüntetésével és az 1868-ikot, a mely a határörvidék beosztását tünteti föl annak fölosztása előtt.

Van azonkívül még egy sorozat, a mely a historikust érdekli: a palaeogeographiai térképsorozat Strömptől. Csak az a kár, hogy ez a sorozat nagyon is elnagyolva, egy lapra van összeszerítva. Érdekes volna az ország morphologiai kialakulását tüzetesebben megfelelő szövegmagyarázattal kísérve, kidolgozni.

Reméljük, hogy a szép kezdetnek folytatása is lesz s a közönség szívesen fogja venni az atlasz évenkénti megjelenését.

—y.

Folyóiratszemie.

Akadémiai Értesítő. 1919. *Beveziczzy Albert* elnök jelentést közöl az Akadémia működésének az ú. n. tanácsköztársaság idején való felfüggesztéséről. — *Hekler Antal: Régészeti kutatás Albániában.* Válasz Buday Árpád H. előző bírálatát támadó »utóirat«-ára. — *Károlyi Árpád: Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrávéváltása.* Kivonata a folyóiratunk 1919. évf.-ban megjelent ugyanez. cikkének. — *Sebestyén Gyula: A M. T. Akadémia szövege a művelt világ összes akadémiaihoz.* Az Akadémiának 1918-ban, a fenyegető megszállások és területi megcsonkítások ellen tiltakozó kiáltványa.

1920. *Angyal Dávid: Válasz a cseh akadémiának.* A cseh akadémiának a fentemlített kiáltványra adott válaszát czáfolja. A magyar nemzet nem bűnös a háború felidezésében, s nem követte 1867 óta azt a phantastikus, hegemoniára törekvő politikát, melylyel a csehek vádolják. Majd kimutatja a csehek történetből vett érvei tarthatatlanságát a Nagy-Morva birodalmat és a török elleni védelmet illetőleg. — *Hóman Bálint: A magyar államháztartás I. Károly korában.* I. Károly az államjövödelmek tengelyévé a regalekból befolyó, tehát a király által egyoldalúan kirótt, öt közjogi állásból megillető jövödelmeket tette. Ennek fokozására pedig gazdaságpolitikáját kereskedelmi szempontokból irányította. — *Mahler Ede:*

Egyiptomi feliratos kémlékek a budapesti Nemzeti Múzeumban. Négy sírkő és egy sztéla leírása és felirataik megoldása. — *Berzeviczy Albert: Nemzeti katasztrópháink*. A béke által okozott katastrophalis helyzet magában foglalja az eddigi három legnagyobb nemzeti csapás: tatárjárás, mohácsi vész és mult századi absolutismus összes karakteristikumait. Tudatos szellemi munkával, szellemi hódító hadjáratlalt megmenthető Magyarország. — *Berzeviczy Albert: Zrinyi Miklós, a költő emlékezete*. Párhuzam Zrinyi, Mátyás király és Széchenyi István közt. — *Herczeg Ferenc: Zrinyi Miklós és a Délvidék*. Zrinyi életéből azt a tanulságot vonja le, hogy a magyar csak magában bízhat, és hogy a horvát és a magyar nép egymásra vannak utalva. — *Ferenczi Zoltán: Zrinyi-ereklék*. Leírja Zrinyi Miklós könyvtárának szomorú sorsát, s a fegyvertár azon darabjait, melyek a Nemzeti Múzeumba kerültek.

1921. január—május. *Károlyi Árpád: Széchenyi István elkobzott iratai*. Kivonata azon cikkeknek, mely folyóiratunk 1921. évf.-ban megjelent. — Közölve van a *M. T. Akadémia Történettudományi Bizottságának* gondozásában megjelenő latinnyelvű történeti források közlésének szabályzata.

Június—augusztus. *József főherceg: A magyar vitézség nagy napjai*. Háborús naplójegyzetek az 1914—15. kárpáti és 1916—18. isonzói harcokból. — *Buday László: Magyarország háborús népvésztesége*. A népszámlálás adataiból megállapítja a várható népességcsökkenést s a szorosan vett háborús veszteségeket. — *Bernát István: Milton és a sajtószabadság*. Milton Areopagitika cz. művéről szól.

1922. január—április. *Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon*. Kivonat szerző e cz. műve bevezetéséből. — *Hóman Bálint: Ismerteti a magyar honfoglalástörténet irodalmát*. s megállapítja, hogy az utóbbi évtizedek forrástani és részletkutatásai megalapozták a magyar honfoglalás alapproblémájának: a politikai tudatosság kérdésének új megítélését. — *Zichy István: A magyar őstörténet és a nyelvtudomány*. Az ősmagarság nyelvi problémájáról szól.

Május—augusztus. *Berzeviczy Albert: Megemlékezés IV. Károly király haláláról*.

Budapesti Hirlap. 1922. '99. szám. *Miért csonka Magyarország?* Nyékhegyi ezredesnek a páduai fegyverszünetről szóló munkájának ismertetése. — 109. szám. *Takáts Sándor: Záderla (Székeli) János*. Szapolyai János király, később Izabella királyné lelkes hívének, Záderlának felvidéki városokban folytatott hadicselekedeteit írja le. — 153. szám. *Takáts Sándor: A magyar fel-imeg*. A ruha, különösen az ingre vonatkozó művelődéstörténeti adatokat közöl a XVI. és XVII. századból. — 171. szám. *Takáts Sándor: Esterházy nádor leveleiről* szóló cikkében kiadatlan családi és bizalmas levelei Esterházy páratlan erkölcsi világát, eszményi hazaszeretetét, lelkes magyarságát, megkapó hitvesi hűségét és szeretetét jellemzi. — 175. szám. *Petri Mór: A török világból*. Tárzaszerű emlék-adatok. — 183. szám. *Gábor Gyula: A Habsburg-dynastia*. (A Pragmatica sanctio elfogadásának 200-ik évfordulójára.) A Habsburg-ház történelmi missióját tárgyalja, melyet a négyszázéves uralom igazol. Hanyatlása a 30 éves háborút befejező westfáli békekötéssel kezdődik, s a tényleges hatalom új formát ölt és újra éled 1722-ben a Pragmatica sanctiónak Magyarországon történt elfogadásával. A Habsburg-dynastia hatalmi súlya nem többé a Németbirodalmon, hanem az újonnan keletkezett államalakulaton, az Osztrák-Magyar

birodalmon nyugszik. De fordulópontot jelent a Pragmatica sanctio különösen hazánk történetére. — 196. szám. *Sárkány Imre*: *A mohácsi csata évfordulóján*. Emlékezés e napra, melynek kapcsán a mohácsi csatavesztés végzetességének okait ismerteti.

Budapesti Szemle. 1921. jan.—febr. *Mallekovits Sándor*: *A liberalis, a socialis és a keresztény nemzeti gondolat*. Bangha Béla S. J. Magyarország újjáépítése és a kereszténység cz. műve bírálata. — B. A. ismerteti Tormay Czéczile Bujdosó könyvét.

Április—május. *Concha Győző*: *A conservatív és a liberalis elv*. I. E két szó körüli félreértések okát abban adja, hogy az elsón megtartást, a másodikon változást értenek és nem vonatkoztatják azokat — a hogy kellene — a nemzet és egyén viszonyára; sem pedig azt nem vizsgálják, hogy mi az, a mit az első megtartani, a másik változtatni akar. Más hiba, hogy ezen elvek tartalmát az emberi psyche tüneteiből akarják megállapítani. Pedig ezen elvek magukban véve sem nem jók, sem nem rosszak. Az egyén motívumai is függetlenek cselekedeteinek a közre való hatásától. II. Kifejti e két elv fogalmi meghatározását. III. Szekfü Gyula: Három nemzedék cz. műve bírálata a liberalismusnak a magyar legújabb történetre való hatása szempontjából.

Június. *József főherceg*: *A magyar vilétség nagy napjai*. Művészi háborús naplófeljegyzések 1914—15-ből, 1916 és 1918-ból. — *Beöthy Zolt*: *Benczúr Gyuláról* emlékezik meg.

Július—augusztus. *Ferenczi Zoltán*: *Zrínyi jelszava*. Az ismeretes »sors bona nihil aliud« jelszóról, s Zrínyi nek a szerencséről való felfogásáról szól 2. Discursusa alapján. — *Szücsi József Horvátország* jelenlegi sorsával foglalkozik.

Szeptember. —y —s. A francia társadalom története a directorium alatt. A Goncourt-testvérek e című műve alapján ad elő néhány jelenetet.

Október. *Beynát Gyula*: *Az angol külpolitika problémái*. G. Muray e című művét ismerteti.

Nov.—dec. *Strausz Adolf*: *A palesztinai mozgalom*. A cionismus problémáival foglalkozik.

1922. január. *Bárá Roszner Ervin*: *Tisza István*. Meleghangú jellemrajz és államférfiúi méltatás egy személyes jó barát és politikai munkatárs tollából.

Február. *Germanus Gyula* ismerteti Sir Martin Conway: *The crowd in peace and war* cz. művét. — *Berzeviczy Albert*: *Bach és Schmerling*. Az absolutismus első időszakának, melyet Bach, s a provisoriumnak, melyet Schmerling vezetett, jellemzése s e két államférfi egyéni és kormányzati méltatása. — *Kérészy Zoltán* Vinkler János: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig cz. művét behatóan ismerteti.

Március. *Hollós Pál*: *Az angol felsőház reformjának tervezete*. Az 1917-ben James Bryce elnöklete alatt alakult bizottság szervezetét és felsőházi reformtervét ismerteti.

Április. *Angyal Dávid*: *Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka*. Széchenyi tragédiájának lelki okait fejt ki Széchenyi ismeretlen — most kiadásra került hagyatékában levő — naplótöredékeiből. — *Voinovich Géza* *Macaulay*ról ír irodalomtörténeti szempontból.

Május. *Wlassics Gyula*: *A nemzetközi bíráskodás a nemzetek szövetségében* czímen Magyary Géza: *Die internat. Schiedsgerichtbarkeit im Völkerbund* cz. könyvét ismerteti. — *Szóllósy Lajos* Nitti: Nincs béke Európában cz. művéről ír.

Egri Népujság. 1922. 58., 59., 61. szám. *Breznay Imre: Emlékezzünk régiekről.* A XVII. és XVIII. században alakult egri czéhek szabályzatainak rendelkezéseit és az akkori életviszonyokat ismerteti.

Hortobágy. 1922. 22. szám. *R-v. : Egy török levél 1666-ból.* Oglár bég, a sikulai török erőd parancsnokának Kiss István sólymosi várparancsnokához írt levelét közli.

Kőszeg és vidéke. 29. szám. *a-j. : A kőszegi vár falának bedűlése 1570-ben.* Egykorú adatok alapján a városi tanács és az alsóausztriai kamara közti tárgyalást ismerteti. A római császári kormány a várostól kívánja annak helyreállítását. A város azonban egy memorandumban kijelenti, hogy nem vállalkozhatik e feladatra, mert semmi építési költség sem áll rendelkezésére. A kamara 1571-ben felelt az emlékiratra s tudatja a tanácscsal, hogy a császár a közeledő télre való tekintettel a legszükségesebb munkálatokra 600 tallért engedélyezett. Az újrāépítés munkája a tavasszal kezdendő meg; addig a város a szükséges építési anyagot szerezze be; az árkokat pedig tisztíttassa ki.

Miskolczi Napló. 1922. 87. szám. *Leszik Andor: Négyesi Szepessy Pál naplója. 1706-1718.* Részleteket közöl a Szepessy Orbán tulajdonában levő naplóból. — 177. szám. *Nyiry Dániel: A boldvai Arpádkori templom* czímmel a boldvai apátság és templomra vonatkozó történeti adatokat közöl.

Pester Lloyd. 1922. 87. reg. szám. *Schay Gusztáv: Bernhardi und der grosse Krieg 1914-18.* czímmel Bernhardi katonái írónak. »Deutschlands Heldenkampf 1914-18.« munkáját kimerítően ismerteti. Különösen kifogásolja az osztrák-magyar szövetség ellen tett nyilatkozatokat, s a hadsereg elleni támadásokat határozottan visszautasítja. — 91. reg. szám. *Gratz Gusztáv: Deutschland und Russland.* (Zur Geschichte des Vertrages von Brest-Litowsk.) Mint a közép-európai hatalmak delegációjának tagja, részt vett az 1917-ben megindult Brest-Litowsk békekötés megkötésénél, s ennek a tárgyalását adja elő. — 98. reg. szám. *Das Strafurteil von Trianon in serbischer Beleuchtung* czímmel közli Csicvarics Krista szerb publicista cikkét a Belgradski Dnevnik-ből, melyben titkos osztrák diplomatai okmányok alapján a világháború bűnösségével, illetőleg a szerb hadüzenet előtörténetével foglalkozik, melyből világosan kitűnik, hogy gróf Tisza István ártatlan a világháború megindításában. — 104. reg. szám. *Bornemisza István: Der Diazsche Waffenstillstandsvertrag* Nyék-hegyi munkája alapján a páduai fegyverszüneti szerződést ismerteti. — 108. reg. szám. *Seliger Emil Feldmarschall Conrad: Aus meiner Dienstzeit* czímmel tartalmi ismertetését adja a napló II. kötetének, mely az 1910-1912. évek strategopolitikájával, tehát a lybiai és az első balkán háború idejével foglalkozik. — 109. reg. szám. *Hóman Bálint: Das historische Recht der tschecho-slowakischen Nation auf Oberungarn.* Bonczolja Chaluppecky azon bírálatát, melyet a Prager Presse-ben Karácsonyi J. »A magyar nemzet tört. jogai a területi integritásához« cz. munkájáról írt, s melyben bizonyítani akarja a cseh-szlovák nemzet történeti jogát Magyarországhoz. Chaluppecky Karácsonyival együtt az ország birtokának történeti jogalapját a letelepülés anciennitására alapítja. Hóman kimutatja, hogy a magyar történettudomány Karácsonyi felfogásával nem minden részletben egyezik. Az anciennitásból nem lehet egyedül történeti jogczímet következtetni. Hóman a magyar történelem tanúsága szerint a tör-

téneti jogalap a mi történeti kulturmissiónk becsületes teljesítésében keresendő; s e biztos alaponkon nyugvó történeti jogot sem a vendég-szeretőleg befogadott nemzetiségek, sem az őslakók esetleges utódai nem tehetik vitássá. Chaluppeckynek a cseh-szlovák nemzetnek Felső-Magyarországra vonatkozó tört. jogának bizonyítékai hypothesiseken alapszanak. Felfogása szerint Szvatopluk Nagy-Morvaország magában foglalta a mai Cseh- és Morvaországgal együtt Magyarországnek a Dunától északra és a Mátrától nyugatra fekvő részeit. Nagy-Magyarország lakói »cseh-szlovákok« voltak, kiknek leszármazottai a csehek és tótok. Hóman ezzel szemben a magyar történettudomány adatai alapján kimutatja, hogy Szvatopluk Morvája s a velük szoros rokonságban levő Nyitra- és Vágvölgyi szlovének nem voltak csehek. A csehek Nagy-Morvaországnak és Szvatopluknak ellenségei voltak, a kik ellen Arnulf frank császártól kértek segítséget. A frankok mellett a magyaroknak is részük volt Szvatopluk államának megdöntésében, melynek a Morvától nyugatra eső részei a X. században a magyarok uralma alá kerültek; s így ez időtől kezdve Magyarország határos lett Csehországgal. E szomszéd-ságnak tulajdonítható, hogy Béla király jegyzője a Zobor és Nyitra tájékán csehekét szerepeltet. De ő maga is éles különbséget tesz »Boemi és Sclavi« között. »Sclavi« alatt a XI. — XIII. századi magyar források mindig a szlovéneket értik, a kiket magyarul »tót«-oknak neveznek. De nemcsak a mai tótoknak, hanem a dunántúli szlovéneknek is a neve »tót«. Ezt mutatja Szlavóniának »Tótország« magyar neve. A magyarok uralma és védelme alá került Nyitra- és Vágvölgyi szlovének képezik a mai tótoknak magját. — Hóman végül Chaluppecky nyelvészeti állításait czáfolja. A történeti adatok azt bizonyítják, hogy a cseheknek sem a múltban, sem a jelenben nincs joguk Magyarország bármilyen részére, s a tót honfitársaik nem is szorultak a nekik idegen cseh »testvérek« felszabadítására. — 147. szám. *Fava Roberta: Die Schuld am Weltkrieg* címmel tartalmi ismertetését adja Palamenghi-Crispi: »Chi é responsabile della guerra Roma, 1922« munkájának. — 155. reg. szám. *Wertheimer Ede: Eine Vorgeschichte des Zerfalles Oesterreichs* cikkében Bibl Viktor Der Zerfall Oesterreichs. Kaiser Franz und sein Erbe munkáját ismerteti, melyben a szerző azt mutatja ki, hogy Ausztria hanyatlása már Ferenc császár uralkodásával kezdődik, s az első lökést az 1830-ki júliusi forradalom adta meg. — 159. reg. szám. *Schay Gusztáv: Der Zusammenbruch*. Rubint tábornok »Összeomlás« cz. munkájának kimerítő ismertetése kapcsán a katastróphának okait keresi. Végül terjedelmesen szól a Károlyi-kormány méltatlan s szégyenteljes belgrádi szerepéről. A páduai fegyverszünetről a Károlyi-bizottság Belgrádban nov. 7-én felolvasott memorandumban kijelenti, hogy Weber tábornok nem volt feljogosítva Paduában a független Magyarországot képviselni, s így a paduai fegyverszünetet, mely demarcationalis határral az ország határát jelölte, az új magyar kormány nem ismeri el. A francia tábornok által előterjesztett szerződést Károlynak egyszerűen el kellett fogadni, melyet Linder nov. 13-án írt alá. Ezzel súlyos károkat okoztak Magyarországnak, s gyámoltalan maguktartása a kis entente-ot is a legkiméletlenebb magaviseletre s követelésekre ösztönözte az országgal szemben. — 161. reg. szám. *Marczali Henrik: Die Goldene Bulle*. (1222 — 1922.) A II. Endre alatti viszályok s a király könnyelmű uralkodásának jellemzésével ismerteti az aranybulla rendelkezéseit, s összehasonlítja az angol Magna charta tartalmával.

Tárcza.

Vitam et sanguinem.

E szavak világtörténeti hírüket tudvalevőleg az 1741 szeptember 11-én a pozsonyi királyi várban lejátszódott jelenetnek köszönhetik. Régi közéleti retorikánk azonban igen sűrűn élt velük, sokkal gyakrabban, mint közönségesen ismeretes. Egykorú szövegekben lépten-nyomon találkozzunk e kifejezéssel, úgy hogy az előforduló esetek összegyűjtése, mint be kellett látnom, oly kísérlet volna, mely sok helyet venne igénybe a nélkül, hogy előreláthatólag teljességre tarthatna számot. Az első nálunk található használatát e kifejezésnek, illetve rokon változatainak, eddigi tudomásom szerint azon XVI. századi törvényhelyekben kell keresnünk (1554. I., 1556. I., 1557. I.), melyekre e kapcsolatban Marczali Henrik (Histor. Zeitschrift 1917, 413.) is fölhívta figyelmünket. Már ezekben is, mint a legtöbb s a leghíresebb esetben, az alattvalói hűség tolmácsa, a dynastikus érzés kifejezője e fordulat, de más összefüggésben és más tényezők ajkán is megtalálható. Míg az említett közismert vonatkozásban többnyire a rendek, illetve szónokuk él vele, addig máskor magánosok folyamodvaiban, kérvényeiben, sőt királyi leiratokban nyer alkalmazást. Így Mária Terézia 1747-ben és 1751-ben kiadott »Regulamentum Militare« című szabályzataiban a katona véraldozatát emeli ki e szavakkal (»vitam et sanguinem devoventi militiae«, »miles sacrificando pro provinciis sanguine et vita«), azon legfelsőbb leiratában pedig, melylyel 1741 szeptember 11-én fordult a rendekhez, az ellenséges betörés következményeinek festésére használja: »hostilis invasionis in res et facultates sanguinemque et vitam Suae Maiestati devotorum statuum et ordinum regni tendentis« (Jos. Podhraczky, Maria Theresia in successionali bello ab omnibus relicta etc. Budae 1859, 39.). Különösen érdekes azonban, hogy II. Rákóczi Ferencz 1703-ból keltezett nyilatkozatában is szerepel e kifejezés és pedig olyan jelentés kapcsolatában, mely homlokegyenest ellentétes azzal, melyet

ugyane szavak 1741-ben szolgáltak. A fejedelem ugyanis manifestuma végén a következő fogadalmat teszi: »Nos ad eliberandam végén a következő fogadalmat teszi: »Nos ad Austriaco dulcissimam patriam vitam fortunasque ac ultimam sanguinis guttam sponte consecramus«. De bekövetkezett a szatmári béke s már az 1712/15-iki országgyűlés üdvözlőbeszédei (l. Lányi Pál naplója, Történelmi Tár 1903, 411., 1904, 1., 2., 10.) az ausztriai házat ünneplik e szónoki fordulattal. Az 1741-i országgyűlés történetében — mint Marczali Henrik i. h. kimutatta — a szept. 11-i jelenet előtt három ízben is fölhangzik már a *vítam et sanguinem*. A negyedik előző esetet abban a föntidézett királynői leiratban találhatjuk, mely ugyancsak a várbeli fogadtatást követő délutáni ülésen olvastatott fel, de fogalmazása a kancelláriában kétségkívül már előbb történt. Egyébként csupán e napon jegyzeteim szerint a délelőtti ünnepies fogadtatás, a követő szűkebbkörű audienciák s a rendek délelőtti és délutáni vegyes ülése alkalmával írásban és szóban mintegy nyolczszor hangzott el e kifejezés (v. ö. Podhraczký i. m. ; Kolinovics, Nova Hungariae Periodus, Budae 1790, 492 ; Marczali, Mária Terézia 1891, 93. ; Diarium diaetae a. 1741 : Nemz. Múz. 597. fol. lat. pag. 402, 406, 410. stb.). A Marczali Henrik által idézett (i. h. 419.) fölterjesztésen kívül még két más, későbbi föliratban is (Nemz. Múz. 599. fol. lat. pag. 191. ; 602. fol. lat. pag. 266., v. ö. még 1751-ből u. o. fol. lat. 621. pag. 11⁰⁰.) előfordul, sőt Lotharingiai Ferencz az országgyűlés folyamán, szept. 20-án letett kormányzótársi esküjét is e szavakkal fejezte be (l. N. Múz. fol. lat. 597 pag. 434. és Podhraczký i. m. 53.). Ez utóbbi eset adott okot Springer Antal német történetírónak (Gesch. Oesterreichs seit dem Wiener Frieden, Lipcse, 1863. I. Th. 8.) arra, hogy a szept. 11-i szóhasználat hitelességét kétségbevonja. Teljesen alaptalanul, mint ezt a Thaly K. (Századok 1886, 913.) és Tóth B. (Szállóigék 1895, 52. és Mendemondák 1907, 99.) által idézett adatokon kívül még több más egykorú és előkelő tanunak, mint magának a királynőnek, Barkóczy Ferencz esztergomi érseknek (Podhraczký i. m. 2. és 66.), a velencei követnek (»con una sol voce tutti offersero e sangue e vita« Arneth Maria Theresias erste Regierungsjahre, Wien, 1863 I. Bd. 405.) bizonyossága, illetve visszaemlékezése kétségtelenül igazolja. Csupán a »moriamur pro rege nostro« hozzátétele nem hiteles, mint már régóta ismeretes. Marczali szerint Voltairetől (Histoire de la guerre de 1741. A La Haye 1756. 65. l.) ered. Nálunk, úgy látom, Kovachich M. G. használja először Kolinovics művének ki-

adásához írt bevezető soraiban. Tekintve Kovachich erősen voltaireianus hajlandóságait, valószínűnek látszik, hogy a francia philosophus idézett művéből vette a pozsonyi követek felszólalásának e bővebb alakját s lett nálunk annak elterjesztője. Így alighanem Voltaire a szóbanlevő hozzátétel szellemi atyja s csak az volna még, ha lehetséges, tisztázandó, mi vezette a francia írórt a hiteles alakban hagyományozott szöveg megtoldására.

Nem volt még tudtommal szó arról, hogy a *vitam et sanguinem* kifejezés voltaképen classikus remiscencia. Ezt Cícero (Pro S. Roscio cap. 3. : Primum a Chrysogono peto, ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat ; u. az : — idézi K. E. Georges, Lat.-deutsches Wörterb. II. Bd. 1880⁷, 2220 — hominis propinqui sanguinem vitamque eripere), Vergilius (Aeneis XII. 765. : Turni de vita et sanguine certant ; u. ott VII. 534. : haesit enim sub gutture volnus et adae vocis iter tenuamque inclusit sanguine vitam), Ovidius (Metam. II. 610. : pariter vitam cum sanguine fudit) és Tacitus (Ab exc. d. Aug. XVI. 31. : sic gemmas et vestes et dignitatis insignia dedi, quo modo si sanguinem et vitam poposcissent) egyes helyei kétségtelenné teszik. Bizonyára főleg Ovidius fenti szavaira emlékezett Wagner jezsuita atya »Universae Phraseologiae Latinae Corpus Tyrnaviae 1750« cz. munkájában (pag. 1253 : vita cum sanguine effluxit).

Ha kifejezésünk egyes ókori és újabb változatait egymással összevetjük, eltekintve egyes szokatlanul bő alakoktól, mint a minő például a kancellár 1741 szept. 11-i beszédében olvasható (repeto omnes vires, omnes facultates, substantiam, sanguinem, sensus, intellectum, artus, consilia et auxilia sua, ipsamque vitam status regni huius omni possibili modo pro Maiestate Vestra impendere paratos et promptos esse), általában véve egy háromtagú, az *élet*, *vagyon* és *vér* áldozatát összekapcsoló változat mellett három kéttagu kifejezést lehet megkülönböztetnünk. Az *élet* és *vér* felsorolásán kívül idetartozik az *élet* és *vagyon* felajánlása (pl. 1554. I. t.-cz. : non parcentes rebus, fortunis et vitae etiam eorum propriae, 1556. I. t.-cz. : ordines et status sese vitam fortunisque eorum in omne tempus pro ejus Majestate profundero paratos stb.), valamint a *vagyon* és *vér* kapcsolata a német »Gut und Blut« kifejezésben, mely eredetét a véletlen rímelésen kívül kétségtelenül szintén az említett classicus nyelvhasználatnak köszönheti, mint a »Hab, Gut und Blut« alakkal való együttes előfordulása is mutatja. Ez utóbbi

alakot Kralik R. idézi Österreichische Geschichte. Wien, 1914. cz. művében (191. l. v. ö. 210. l., hol azonban a »Moriatur« stb. hozzátételt is hitelesnek veszi), rámutatva arra, hogy a német phrasist az 1741-i magyar felajánláshoz igen hasonló körülmények között használják az egyes osztrák tartománygyűlések rendei a *pragmatica sanctio* tudomásulvétele alkalmával (az egyes szövegeket l. Turba, Die Pragm. Sanktion. Wien, 1913. cz. kiadványában). Még inkább analog történeti helyzetet teremtettek a francia háborúk, melyeknek országgyűlésein és törvényczikkeiben (1792. praef. és 6. t.-cz., 1796 praef. és 2. t.-cz.) a »*vitam et sanguinem*« ismét sűrűn felhangzik.

Végül még egy rövid, inkább irodalmi vonatkozású megjegyzést. Marczali Henrik idézett tanulmányában (423. l.) kiemeli, hogy Kont és társai kivégeztetése óta a magyar műzsa kevés kivétellel királyellenes volt. Nem érdektelen ezzel kapcsolatban emlékeztünkbe idéznünk, hogy Garay János ismeretes költeményében épen Kont ajkaira adta az itt tárgyalt régi kifejezés magyar fordítását.

Madzsar Imre.

Válasz Divéky Adorján bírálataira.

Egy kis válaszzal tartozom bírálómnak, főleg azokra való tekintettel, kik művelődéstörténeti forrásmunkámat nem látták.

Bírálóm nem emlékezik meg munkám előszaváról, a melyben nemcsak arról adok számot, hogy akadtam varsói kutatásaim alatt munkám anyagára, Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveire, hanem arról is, hogy miként írtam ki, használtam fel és közöltem azok gazdag és rendkívül terjedelmes anyagát. Ott adott magyarázataim alapján megszűnnék a kifogások, a melyeket a bíráló tett, mivel a mit kihagytam, rendszeres tanulmány és alapos megfontolás alapján tettem. A selectiót nem mellőzhettem, hiszen munkám anyagát két lengyel levéltár 30 folió-alakú vastag számadáskötetéből válogattam össze, mindig tekintettel arra, hogy a fontos adat és jellemző adalék ne maradjon ki. Olyan történeti anyaggal szemben, mint az általam felfedezett, melyben István király sok esztendei háborúja alatt sok ezernyi katona és százféle tárgy neve ismétlődik hónapról hónapra a számadáskötetekben, más sem térhetett volna ki az elől, hogy az ismétlődő neveket és adatokat kihagyja, s azokat csak válogatva értékesítse.

Eljárásom és előszavamban okadatolt kiadási rendszerem egyáltalán nem esik a történelmi hűség rovására, mert értékes művelődéstörténelmi vagy életrajzi adatokat nem hagytam ki, az elhagyott nevek pedig előbbi hónapokban teljes névsorukban megtalálhatók. Munkám különben is sok részében feldolgozásjellegű, s a hol egyes magyar nyelvű magyarázatom vagy kivonatomban következtekben valamit összevonva nyujtok, azt — az oklevéltan követelményei szerint — mindig [zárjel] közt közlöm, pontokkal . . . jelezve a kihagyásokat, vagy jegyzetben mondva el, hogy mit miért hagytam el. Az összevonásokat és kihagyásokat tehát józan belátás diktálta és nem a »gyors másolás következménye«, mint bírálóm malitiosusan megjegyzi, holott az előszóból tudhatta, hogy munkámra három tanári szünidőmet, az 1898—1900. évek nyarat szenteltem. Viszont a főlevéltár Rachunki wojskowe Nr. 27. kézirata, a melyből bírálóm egy magyar bejegyzést is kiirt (V. ö. 405. l.), sajnos, nem is került a szemem elé s így nem is közölhettem belőle semmit.

Hogy a 129—138. lapokon közlöttek nem a 250-ik számú kéziratban, hanem a 261-ikben vannak meg, helyesen úgy értendő, hogy az utóbbi csak másolati példánya az előbbinek, a mit munkám 131. lapjának 1. jegyzetében meg is említettem. Hogy pedig a borkereskedelemre vonatkozó valamennyi adatot nem írtam ki, azt is helykímélésből tettem.

Azt is állítja bírálóm, hogy a lengyel phonetikával írt neveket igen gyakran tévesen írom át és elferdítem, így pl. a lengyelesen írt *Lowasz* nevet *Lovász*-nak. Pedig, hogy így közlöm később is az ötféle *Lovász* nevét, azért van, mert az egyetlen magyar kéz írta lustrakönyv bejegyzésében is úgy találtam, s ezt a 8. lap 2. jegyzetében meg is említettem. Viszont *Vadas* Mihály kapitányt írok s nem *Vadászt*, mivel ugyanonnan tudtam s láttam, hogy így hívták.

Végül előszóm VII. lapján számoltam be arról, hogy a lengyel számtiszt miként írja gyakran magyarosan a neveket és ragozza még Károlyi István nevét is latinosan (*Carolo Stephano*), a mit mind változatlanul közöltem, külön feltüntetve őket az indexben is, a mellett, hogy minden fontosabb dolgot jegyzetben magyaráztam meg, a mi mindenestre arra mutat, hogy a kiadó gondosan adta sajtó alá forrásanyagát.

Veress Endre.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi október 26-án d. u.
5 óraker tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt: dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Károlyi Árpád tiszteleti tag, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Herzog József, dr. Holub József, dr. Jakubovich Emil, Kollányi Ferencz, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, dr. Morvay Győző, dr. Patek Ferencz, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, dr. Révész Kálmán, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. Tóth Zoltán és dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, dr. Lukinich Imre főtitkár, Novák Nándor pénztárnok és dr. Kossányi Béla titkár mint jegyzőkönyvvezető.

37. Elnök az ülést megnyitván, üdvözli a megjelenteket és jelenti, hogy az ülésről való elmaradásukat akadályoztatásuk miatt kimentették dr. gróf Klebelsberg Kuno elnök, dr. Domanovszky Sándor és dr. Hóman Bálint ig. vál. tagok. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és Pilch Jenő ig. vál. tagokat kéri fel.

38. Titkár bejelenti a tagajánlásokat és alapítványfelemeléseket. *Alapító tagul ajánlatnak:* báró Horváth Emil m. kir. államtitkár, Budapest, 2000 koronával, aj. a főtitkár. — Rust József udv. tanácsos, Budapest, 5000 koronával, aj. dr. Angyal Dávid. — *Megválaszthatnak. Alapító tagul felmentettek:* Barabás Samu és Ferenczi Miklós eddigi évd. r. tagok. — Tudomásul van. *Alapítványukat újabban felemeltek:* Kecskemét város törvényhatósága 200 koronáról 5000 koronára, dr. Lukinich Imre 2200 koronáról 2500 koronára, dr. Reiszig Ede 200 koronáról 2000 koronára, Glück Frigyes 400 koronáról 1200 koronára, dr. Morvay Győző 200 koronáról 700 koronára, dr. Iványi Béla 200 koronáról 500 koronára. — Örvendetes tudomásul van. *Évdiíjas rendes tagokul ajánlatnak:* Gulácsy István alispán, dr. Kovács Lajos szolgabíró, Tarpa, mindkettőt ajánlja Kovács István; dr. Lőcsy Mária felsőkeresk. isk. tanár, Kecskemét, aj. dr. Angyal Dávid; Janicsák József tanárjelölt, Szeged, aj. dr. Márki Sándor; Schneider Miklós középisk. tanár, Újpest, aj. dr. Gombos F. Albin; Márkus Mária, Kovács Katalin, Salacz Gábor, Pleidl Ambrus, Hadnagy Albert, Miklóssy János, tanárjelöltek, Budapest, valamennyit aj. dr. Madzsar Imre; Bakóczy Gábor földbirtokos, Szabó István jogszigorló, okl. levéltáros, Furman Béla jogszigorló, Debreczen, valamennyit aj. Csobán Endre; dr. Nyarady István ügyvéd, Dombóvár, aj. dr. Zsobrák János; Szent-Orsolya rendiek intézete, Sopron, aj. dr. Hajnal István; Ertl János ny. hadnagy, járási testnevelő, Csurgó, aj. dr. Várnay Ernő; A Magyar Protestáns Nőszövetség Belmissioi iskolája, Budapest, aj. dr. Zsinka Ferencz; dr. bihari Vass Tibor pénzügyi titkár, Budapest, aj. dr. Nagy Lajos; dr. Lux György városi tisztviselő orvos, Velker János főgimn. tanár, Czegléd, Nyáry Károly, Bazsó Gábor könyvelő, Vác, valamennyit aj. dr. Szarka Gyula; ifj. Bory István tanárjelölt, Budapest, Kmetz Béla miniszt. számvizsgáló, Pestszentlőrinc, Bogyó Pál, Millmann József, Tassy Elek máv. tisztviselő, Budapest, valamennyit

aj. Stöhr Géza : Brunner Antal miniszt. számvevősegi főtanácsos, Gödri Sándor, Ladányi Kornél, Mészáros Ignác, Pagács István máv. tisztviselők, Budapest, kisjeszeni Jeszenszky Gyula máv. hivatalnok, Pestszentlőrincz, Kovács Béla máv. tisztviselő, Rákospalota, Novák István máv. tisztviselő, Vecsés, valamennyit aj. Follajtr József ; Lyka Döméné, Pázmánd, dr. réthalapi Hlatky Endre m. kir. miniszterelnökségi sajtóelőadó, Budapest, dr. Vojtsek Ottó p. ü. fogalmazó, Szekszárd, Kálmán Gyula joghallgató, Szentes, Bogdán Gyula városi jegyző, Czegléd, m. kir. áll. Polgári Fiuiskola Diósgyőr, valamennyit aj. a főtitkár. — Megválasztatnak.

39. Pénztárnok bemutatja a f. é. május—szeptember hónapokról szóló pénztári kimutatást. E szerint :

A postatakarékpénztárnál bevétel 1922. máj.—szept. hónapjaiban	139.454 ²²
Kiadás a postatakarékpénztárnál ugyanezen idő alatt	45.806 ⁹⁵
Pénzmaradvány a postatakarékpénztárnál 1922. szept. 30-án ...	93.647 ²⁷
Hozzá a P. H. E. T. Egyesületnél lévő folyószámlakövetelésünket	114.711 ⁶⁸
Összes pénzmaradvány 1922. szeptember végén	208.358 ⁹⁵
Ebből levonandó volna a különböző alapoknak visszatérítendő ...	45.020 [—]
A rendelkezésre álló pénzmaradvány tehát 1922. szept. végén ...	163.338 ⁹⁵

40. Elnök jelenti, hogy Saxlehner András a Századok egy füzetének előállítási költségeire 80.000 koronát adományozott. Elnök javasolja, fejezze ki az ig. választmány a nagylelkű adakozónak jegyzőkönyvi köszönetét és bizza meg az elnökséget, hogy azt nevezettnek tolmácsolja. — Örvendetes tudomásul van ; a javaslat elfogadtatik.

41. Titkár felolvassa dr. Reiszig Ede ig. vál. tagnak az elnökséghez intézett beadványát. Elnök mint az ig. vál. határozatát kimondja : hogy a Társulat a nagybecsű adományt őszinte köszönetének kifejezése mellett az ajándékozó által megállapított módokat elfogadja és felhatalmazza az elnökséget, hogy az ajándékozás foganatosításánál szükségesnek mutatkozó összes lépéseknél — a társulati alapszabályok 15. és 18. §-ai alapján is — a Társulatot képviselje.

42. Titkár bemutatja a f. évi november hó 9-én tartandó évi rendes közgyűlés tárgysorozatát. — A tárgysorozat elfogadtatik.

43. Elnök jelenti, hogy a m. kir. belügyminiszterium a Társulat mult közgyűlése által elfogadott alapszabálymódosítást jóváhagyta. Ezen új alapszabályaink 13. §-a szerint »az elnököt és az alelnököket hatévenként a Társulat tagjai közül a közgyűlés választja«, a közgyűlésen megejtendő elnök és alelnökök választása tehát az 1922—27 évkörre fog szólni. Az ig. választmányi tagok választására vonatkozólag az új alapszabályok 20. §-a úgy intézkedik, hogy »az igazgató választmány az elnökön és alelnökön kívül 60 tagból áll. Az ig. választmányi tagokat a rendes évi közgyűlés a Társulat alapító és rendes tagjai közül választja oly módon, hogy a tagok legrégebben választott egyhatoda minden évben kilép, akik helyett a közgyűlés ugyanannyit választ.« Minthogy a régi alapszabályok szerint eddig évente a tagok egyharmada lépett ki és így a választmány három évkörbe volt beosztva, elnök kéri, hogy az ig. választmány bizza meg az elnökséget, hogy az új alapszabályoknak megfelelőleg az ig. választmányt hat évkörbe oszthassa be. Az idei évi rendes közgyűlésen az első évkörbe beosztott ig. vál. tagok helye fog betöltetni az 1922—27. évkörre. — Tudomásul van. Az ig. választmány a kért felhatalmazást megadja az elnökségnek.

44. Titkár bemutatja a gazdasági bizottság jelentését az 1921. évi zárszámadásnak, a számvizsgáló-bizottság jelentésének és az 1922. évi költségvetési tervzetnek felülvizsgálatáról.

Elnök e jelentéssel kapcsolatban tájékoztatja az ig. választmányt a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél levő társulati folyószámlának újabb történet átseportosításáról. Az átseportosítás és új folyószámlák nyitása a régi folyószámlákon eddig egyesítve kimutatott, különböző természetű bevételeknek és kiadásoknak könnyebb áttekintése végett történt. — Tudomásul van. — Elnök a gazdasági bizottságnak a tisztviselői illetmények rendezésére vonatkozó javaslatával kapcsolatban jelenti, hogy az elnökség a titkár és pénztárnok tiszteletdíját az ig. választmány utólagos jóváhagyásának reményében a főtitkár tiszteletdíjának megfelelően évi 1000 koronáról évi 1200 koronára emelte fel. Elnök indítványozza, hogy mivel a Társulat tisztviselőinek a mai viszonyok mellett érdemleges fizetést adni amúgy sem tud, ne emeltessenek föl ezen, csupán tiszteletdíj jellegével bíró fizetések, hanem e helyett adjon az ig. választmány felhatalmazást az elnökségnek, hogy a tisztviselőknek nagyobb szerű megbízások esetén külön tiszteletdíjat utalványozhasson. — Az indítvány elfogadtatik. — Elnök folytatólagosan jelenti, hogy az elnökség az ig. választmány utólagos jóváhagyásának kikerése mellett a »Századok« szerkesztőjének tiszteletdíját az eddigi havi 100 korona tiszteletdíj helyett ívenként 200 koronában állapította meg, és ugyancsak felemelte az írói tiszteletdíjakat is ívenként 640 koronára. — Az ig. választmány hozzájárul a tiszteletdíjak felemeléséhez, és megadja a felhatalmazást az elnökségnek, hogy azokat, ha annak szüksége mutatkozik, újólag felemelhesse.

Azon alapítványoknak a gazdasági bizottság által javasolt megszüntetését tárgyalván, melyek csekély összegük miatt a mai viszonyok mellett rendeltetésszerűen nem használhatók fel, az ig. választmány úgy határoz, hogy hozzájárul a »gróf Nádasdy-féle Árpád sírja«, az »I. Ulászló várnai emlékoszlopa«, a »gróf Zichy Jenő«, a »Magyar hősiesség« és a »Thaly Kálmán« alapítványok megszüntetéséhez, azzal a megszorítással, hogy a Társulat szavatosságot vállal arra vonatkozólag, hogy ha a viszonyok változásával ezen alapítványok ismét rendeltetésszerűen volnának felhasználhatók, az ezen külön alapok megszüntetésével a »Szilágyi Sándor alapítvány«-ra befizetendő összegeket ezen netán felújítandó alapítványoknak meg fogja téríteni.

A gazdasági bizottság azon javaslatát illetőleg, miszerint megfontolandó volna, nem lenne-e célszerűbb a kisorsolt értékpapírok beváltásából, valamint az alapítványok címén befolyt összegek fejében nagyobb értékű ingadozásnak ki nem tett részvényeket vásárolni, az ig. választmány úgy határoz, hogy ezen ügyet az elnökség döntésére bízza.

A gazdasági bizottság jelentésének felolvasása után elnök meleg szavakkal emlékezik meg dr. gróf Klebelsberg Kuno elnöknek a Társulat anyagi ügyeit felkaroló, irodalmi életét egyáltalán lehetővé tevő, buzgó gondoskodásáról. — Elnök javasolja, hogy az ig. választmány a számvizsgáló-bizottságnak egyidejűleg bemutatott jelentését azzal az indítvánnyal terjeszse a közgyűlés elé, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentés a szokásos fenntartással megadassék, továbbá, hogy az 1922. évi költségvetés a közgyűlésnek elfogadásra ajánltassék. Végül indítványozza, fejezze ki az igazgató választmány dr. Illés József és dr. Reiszig Ede ig. vál. számvizsgáló-bizottsági tagoknak fáradságos és lelkiismeretes munkásságukért őszinte köszönetét. — Az előterjesztett javaslatok elfogadtatnak.

45. Dr. Morvay Győző ig. vál. tag, mint a kit az ig. választmány f. évi február 16-án tartott ülésén a Társulatnak a Magyar Külügyi Társaság népszövetségi nagybizottságában való képviselői tisztségével megbízott, a következő indítványokat terjeszti az ig. választmány elé: »1. Szólítsa föl a választmány a Magyar Külügyi Társaságot, hogy a már eddig nagy számban megjelent és még ezentúl megjelenendő kiadványait a Magyar Történelmi

Társulat könyvtárának díjtalanul küldje el. 2. Kérje meg a választmány a Magyar Külügyi Társaságot, hogy külföldi összeköttetéseit fölhasználva vigye ki, hogy külföldi történeti munkákat az illetékes külföldi hatóságok küldjék meg díjtalanul a Magyar Történelmi Társulatnak. 3. Hívja fel a választmány a Magyar Külügyi Társaságot arra a súlyos helyzetre, melyben a magyar történeti kutatás van, midőn a megszállott területen levő magyar levéltárak tanulmányozása előtte elzárva és haszon oda, akár a népszövetségi unio révén, akár direct az egyes megszálló kormányoknál, hogy a magyar történelmi kutatások előtt nyissa meg a levéltárakat. — Az ig. választmány élénk helyesléssel fogadja a javaslatokat és a szükséges lépések megtételére indítványtevőt felhatalmazza.

46. Dr. Morvay Győző javaslataival kapcsolatban Fest Aladár ig. vál. tag kifejti annak szükségét és jelentőségét, hogy a külföld Társulatunknak mind nagyobb arányokat öltő munkásságáról tudomást szerezzon. Nevezettnek, majd dr. Holub Józsefnek felszólalása után elnök összefoglalva az elhangzottakat, javasolja, hogy a Társulat általában a magyar történettudomány terén folyó kutatásoknak a külföld előtt való megismertetése czéljából keresse meg a kapcsolatot a M. Tudományos Akadémiával, amely testület már megelőzőleg hasonló mozgalmat indított az egyetemes magyar tudományos munkásság eredményeinek idegen nyelveken való széleskörű publikatíója érdekében és bizza meg a szükségesnek mutatkozó teendők véghezvitelével dr. Domanovszky Sándor ig. vál. tagot, mint a »Századok« szerkesztőjét. — Az indítvány elfogadtatik.

47. Titkár felolvassa dr. Károlyi Árpád tiszttagnak a Társulat bécsi intézete f. évi második évnegyedi működéséről szóló jelentését. — A jelentés öröndetes tudomásul van, az ig. választmány jelentéstevőnek jegyzőkönyvileg fejezi ki köszönetét.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Kossányi Béla s. k.
titkár.

Dr. Csánki Dezső s. k.
elnök.

Hitelesítjük: *Dr. Angyal Dávid* s. k. ig. vál. tag.
Pitch Jenő s. k. ig. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADVÁNYAI

Raktárunk saját kezelésbe történt átvétele és új rendezése következtében a következő kiadványokat kínálhatjuk eladásra:

SZÁZADOK 1902—1921. évfolyam. Egy évfolyam ára 250.— korona, tagoknak 60.— korona. Megrendelhetők még a következő egyes füzetek: 1891. 1. 3—10.; 1892. 1. 3—10.; 1893. 2—10.; 1894. 3. 4. 6. 8.; 1895. 2—10.; 1896. 3—10.; 1897. 2—10.; 1898. 2—10.; 1899. 2—10.; 1900. 2. 4—10.; 1901. 2—10.; 1902. 1. 3—10.; 1903. 2. 3—10.; 1904. 2—10.; 1905. 3—10.; 1906. 2—10.; 1907. 2—10.; 1908. 1—4. 5—10.; 1909. 1—3. 5—10.; 1910. 2—4. 6—9.; 1911. 1. 3—10.; 1912. 2—10.; 1913. 2—3. 5. 7—10.; 1914. 1—8.; 1915. 3—10.; 1916. 1—5. 7—10.; 1917. 2—5. 7—10.; 1918. 5—10. Füzetenként 25.— koronáért, tagoknak 6.— koronáért.

SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA I. kötet, az 1867—1876. évfolyamok mutatója. Ára 200.— K, tagoknak 60.— K.

A SZÁZADOK 1867—1916. ÉVI FOLYAMAINAK TARTALOMMUTATÓJA. Ára 100.— K, tagoknak 40.— K.

LUKINICH IMRE: **A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TÖRTÉNETE.** Ára 150.— korona, tagoknak 50.— korona.

TÖRTÉNELMI TÁR 1891—1899, 1901—1903, 1905—1907. évfolyam. Egy évfolyam ára 200.— K, tagoknak 60.— K. Megrendelhetők még a következő egyes füzetek: 1883. 4.; 1891. 2—4.; 1893. 1. 3—4.; 1894. 3—4.; 1895. 2. 4.; 1896. 3.; 1897. 1—2.; 1898.; 1. 3—4.; 1899. 2—4.; 1900. 1—3.; 1902. 4.; 1903. 1. 4.; 1904. 4.; 1905. 2—4.; 1906. 3—4.; 1907. 1. 3—4.; 1908. 3—4.; 1909. 2—4.; 1910. 3—4.; 1911. 2—4. Füzetenként 50.— koronáért, tagoknak 15 koronáért.

A GR. ZICHY-CSALÁD IDŐSB ÁGÁNAK OKMÁNYTÁRA. Megrendelhető még a VII. 1—2., IX—XI. kötet. Kötetenként 250.— koronáért, tagoknak 80.— koronáért.

A GR. TELEKI CSALÁD OKLEVÉLTÁRA. I—II. kötet, együtt 500.— koronáért, tagoknak 150.— koronáért.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE. I—VII. kötetek, külön is megrendelhetők a II—VII. kötetek, kötetenként 200.— K. tagoknak 60.— K.

A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM 1912-től 1917-ig, egy-egy füzetben az illető év történetirodalmának bibliographiája. — Egy füzet ára 80 korona, tagoknak 20 korona.

MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

Megrendelhetők még: *-Dézsi Lajos*: Író és könyvnyomtató a XVIII. században 200 K (80 K); *Veress Endre*: Izabella királyné 400 K (160 K); *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos 100 K (40 K); *Morvay Győző*: Gr. Fekete János 200 K (80 K); *B. Szabó László*: Forgách Ferencz 200 K (80 K); *Szinnyei Ferencz*: Bacsányi János 200 K (80 K); *Pór Antal*: Keszei Miklós 200 K (80 K); *Veress Endre*: Kakas István 200 K (80 K); *Meller Simon*: Ferenczy István 300 K (120 K); *Tóth Szabó Pál*: Szatmári György 300 K (120 K); *Vértsey Jenő*: Kölcsey Ferencz 200 K (80 K); *Márki Sándor*: Rákóczi Ferencz a II. és III. kötet kötetenként 500 K (200 K); *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné 500 K (200 K); *Veress Endre*: Berzeviczy Márton 200 K (80 K); *Ferenczi Zoltán*: Rimay János 300 K (120 K); *Császár Elemér*: Ányos Pál 300 K (120 K); *Dézsi Lajos*: Tinódi Sebestyén 200 K (80 K); *Márki Sándor*: Dózsa György 500 K (200 K); *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje 500 K (200 K); *Fest Aladár*: Br. Dévay Pál 500 K (200 K); *Dézsi Lajos*: Br. Jósika Miklós 500 K (200 K); *Márki Sándor*: Horváth Mihály 500 K (200 K); *Bodnár J. és Gárdonyi A.*: Bezerédj István I—II. 1000 K (400 K) és *Széchy Károly*: Gr. Zrinyi Miklós II—V. kötet, kötetenként 300 K (120 K)-ért. Néhány életrajzból egyes füzetek is kaphatók! *A zárjelben lévő kedvezményes árakat csak tagjainknak számíthatjuk.*

FÖLÖLVASÁSOK STB. *Csánki Dezső*: Szilágyi Erzsébet nyaralópalotája a budai hegyekben, bolti ára 80 K (tagoknak 20 K); *Magyar történeti jellemrajzok* (Széchenyi Pál, Wesselényi Ferencz, Pálffy Miklós) 80 K (20 K); *Szent István emlékezete* 150 K (50 K); *Lukinich Imre*: Bethlen István támadása 1636-ban 80 K (20 K); *Budavár visszafoglalása*, 1886 szept. 1. elmondott beszédek 80 K (20 K); *Káldy Gyula*: Magyar tánczok 1567-1848. 20 K (5 K); *U. ő*: XVI—XVIII. századi magyar történeti énekek 20 K (5 K); *Károlyi Árpád*: Bocskay és a bécsi béke, *Szendrei János*: Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek 20 K (5 K).

■ Minden megrendelés a Magyar Történelmi Társulat titkári hivatalához (Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár) intézendő. — A megrendelt könyvek ára 1099. számú póstatakarék-pénztári számlánkra előre beküldendő, tíz kötet rendelésénél 60 korona csomagolási díj fizetendő és a mai magas szállítási díjak mellett a póstai szállítás költsége is a vevőt terheli. ■

1922 márczius havában fizettek:

a) alapítványt:

Csobán Endre	300 K
dr. Lukinich Imre	100 »

b) tagdíjat:

1918-ra: dr. Baán Achilles (5 K), összesen 5 K.

1919-re: dr. Baán Achilles (15 K), dr. Baross Zsiga (15 K), Békési ref. főgimnázium (5 K), Budapesti Budai Tanítóegyesület (15 K), Debreczeni áll. főreáliskola (1 K), Egri érseki jogakadémia (15 K), Fodor József (15 K), dr. Gyórfly István (5 K), D'Issoz Kálmán (15 K), Jeremiás Lajos (15 K), dr. Jeszenszky István (15 K), Kirschbaum Lajos (15 K), dr. Kiss Károly (5 K), Pécsi ciszt. rendi főgimnázium (15 K), Szegedi áll. főgimnázium (15 K), gróf Teleki Tibor (15 K), Váczi kegyesrendi főgimnázium (15 K), összesen 206 K.

1920-ra: dr. Baán Achilles (15 K), dr. Baross Zsiga (15 K), dr. Benedek Sándor (15 K), Békési ref. főgimnázium (15 K), Budapesti Budai Tanítóegyesület (15 K), dr. Darkó Jenő (15 K), Debreczeni áll. főreáliskola (15 K), Eger: Ciszt. rendi főgimnázium (15 K), Érseki jogakadémia (15 K), Fodor József (15 K), Gárdonyi Géza (5 K), dr. Gyórfly István (15 K), Haan Béla (15 K), D'Issoz Kálmán (15 K), Jeremiás Lajos (15 K), dr. Jeszenszky István (15 K), Kirschbaum Lajos (15 K), dr. Kiss Károly (15 K), Leskó József (10 K), Pécsi ciszt. rendi főgimnázium (15 K), dr. Reiner János (15 K), Schleicher Ferencz (15 K), Szegedi áll. főgimnázium (15 K), Szentgotthárdi áll. főgimnázium (5 K), gróf Teleki Tibor (15 K), dr. Tordai Ányos (10 K), Váczi kegyesrendi főgimnázium (15 K), összesen 370 K.

1921-re: dr. Angyal Zoltán (50 K), dr. Baán Achilles (50 K), Ballai Károly (20 K), dr. Baross Zsiga (50 K), dr. Benedek Sándor (35 K), Békési ref. főgimnázium (30 K), Budapest: Jézustársasági egyetemi hallgatók könyvtára (50 K), Kegyesrendi Kalazantinum (5 K), Budapesti Budai Tanítóegyesület (50 K), dr. Csánki Dezső (50 K), dr. Darkó Jenő (10 K), Debreczeni áll. főreáliskola (50 K), Eger: Ciszt. rendi főgimnázium (50 K), Érseki jogakadémia (20 K), Fodor József (20 K), Gárdonyi Géza (45 K), dr. Gyórfly István (30 K), Haan Béla (35 K), Havran Dániel (50 K), D'Issoz Kálmán (20 K), Ispánki Géza (35 K), Jeremiás Lajos (50 K), dr. Jeszenszky István (50 K), Kalocsai főszékesegyházi könyvtár (50 K), Kirschbaum Lajos (50 K), dr. R. Kiss István (50 K), dr. Kiss Károly (50 K), Leskó József (50 K), Nagy Zoltán (50 K), Pécsi ciszt. rendi főgimnázium (50 K), Platthy Pál (30 K), báró Prónay Dezső (50 K), dr. Reiner János (35 K), Sátoraljaújhegyi r. kath. főgimnázium (50 K), Schleicher Ferencz (50 K), dr. Schleiminger László (50 K), dr. Steiner Zoltán (50 K), Sümegi áll. főreáliskola (50 K), Szegedi áll. főgimnázium (50 K), Szentgotthárdi áll. főgimnázium (50 K), gróf Teleki Tibor (20 K), dr. Térfy Gyula (50 K), Toldi Lajos (150 K), dr. Tordai Ányos (40 K), dr. Tóth Kálmán (50 K), Varságh Béla (50 K), Váczi kegyesrendi főgimnázium (50 K), dr. Walter Gyula (15 K), összesen 2.095 K.

1922-re: dr. Angyal Zoltán (50 K), ifj. Ádám György (60 K), dr. Baán Achilles (15 K), dr. Baross Zsiga (60 K), Barta Artur (60 K), Budapesti Jézus-társasági egyetemi hallgatók könyvtára (10 K), Kegyesrendi Kalazantinum (55 K), Budapesti Budai Tanítóegyesület (60 K), dr. Csánki Dezső (50 K), Debreczeni áll. főreáliskola (60 K), Egri ciszt. rendi főgimnázium (35 K), Ispánki Géza (60 K), Jeremiás Lajos (60 K), dr. Jeszenszky István (60 K), Kirschbaum Lajos (20 K), dr. R. Kiss István (10 K), dr. Kiss Károly (55 K), Leskó József (60 K), dr. Madarassy László

(60 K), Móri áll. polg. fiúiskola (5 K), Nagy Zoltán (10 K), dr. Perczel György (60 K), Pécsi cziszt. rendi főgimnázium (60 K), báró Prónay Dezső (60 K), dr. Schleiminger László (60 K), dr. Steiner Zoltán (50 K), Sümegi áll. főreáliskola (60 K), Szegedi áll. főgimnázium (60 K), Szentgotthárdi áll. főgimnázium (45 K), dr. Szentpétery Imre (17 K), dr. Térfy Gyula (10 K), Toldi Lajos (150 K), dr. Tóth Kálmán (60 K), Varga Antal (60 K), Varságh Béla (50 K), Vác: Kegyesrendi főgimnázium (20 K), Múzeum-egyesület (60 K), dr. Walter Gyula (45 K), Weszely Gyula (20 K), összesen 1862 K.

1923-ra és a következő évekre: ifj. Ádám György (40 K), Debreczeni áll. főreáliskola (24 K), dr. Hekler Antal (60 K), Ispánki Géza (5 K), Jeremiás Lajos (10 K), dr. Jeszenszky István (110 K), Móri áll. polg. fiúiskola (95 K), dr. Schteiminger László (40 K), Szegedi áll. főgimnázium (60 K), dr. Szentpétery Imre (33 K), Weszely Gyula (20 K), összesen 502 K.

Mindösszesen 5.040 K.

1922 április havában fizettek:

a) alapítványt:

dr. Holub József.....	800 K
Rudnay Béla	300 »
dr. Székely Ottokár	2.000 »

b) tagdíjat:

1914-re: dr. Niklai Péter (10 K), összesen 10 K.

1915-re: dr. Niklai Péter (10 K), összesen 10 K.

1916-ra: dr. Niklai Péter (10 K), összesen 10 K.

1917-re: dr. Marczinkó Ferencz (10 K), dr. Niklai Péter (10 K), összesen 20 K.

1918-ra: dr. Marczinkó Ferencz (10 K), dr. Niklai Péter (10 K), Ruisz Gyula (10 K), dr. Sulica Szilárd (10 K), összesen 40 K.

1919-re: Benczúr Gyuláné (15 K), Békéscsabai Casinóegylet (15 K), Budapest: Ludovika Akadémia (5 K), V. ker. áll. főgimnázium ifj. könyvtára (15 K), Csapodi József (15 K), dr. Hanuy Ferencz (15 K), dr. Marczinkó Ferencz (15 K), dr. Markó Győző (15 K), Molnár József (15 K), dr. Niklai Péter (15 K), dr. Óvári Ferenc (5 K), Ruisz Gyula (15 K), dr. Sopronyi Ignác (15 K), dr. Sulica Szilárd (15 K), Ugron István (5 K), összesen 195 K.

1920-ra: Benczúr Gyuláné (15 K), Békéscsabai Casinóegylet (15 K), dr. Bicskey Géza (15 K), Budapest: Ludovika Akadémia (15 K), V. ker. áll. főgimnázium ifj. könyvtára (15 K), Csapodi József (15 K), Esztergomi főgimnázium (15 K), dr. Hanuy Ferencz (15 K), dr. Jancsó Dániel (5 K), Jászberényi áll. főgimnázium (5 K), Kissházy Ágoston (15 K), dr. Lakatos Sándor (15 K), dr. Lovas Elemér (15 K), dr. Marczinkó Ferencz (15 K), dr. Markó Győző (15 K), Molnár József (15 K), dr. Niklai Péter (15 K), dr. Óvári Ferencz (15 K), Ruisz Gyula (15 K), dr. Sopronyi Ignác (15 K), dr. Sulica Szilárd (15 K), Ugron István (15 K), Vörös Gusztáv (15 K), dr. Zsobrák János (15 K), összesen 340 K.

1921-re: Adolf Márta (50 K), Barcza Leander (40 K), Barta Zsigmond (35 K), Bartóffy Jenő (15 K), Benczúr Gyuláné (50 K), Benedek Sándor (15 K), Békéscsabai Casinóegylet (50 K), dr. Bicskey Géza (45 K), Bodorkós Gilbert (50 K), Budapest: Ludovika Akadémia (50 K), V. ker. áll. főgimnázium ifj. könyvtára (50 K), Csapodi József (50 K), Esztergomi

főgimnázium (35 K), Fábry Pál (50 K), Gelléri László (35 K), Halasy József (50 K), dr. Hanuy Ferencz (30 K), Havasi Lucius (50 K), B. Horváth László (50 K), dr. Jancsó Dániel (50 K), Jászberényi áll. főgimnázium (45 K), dr. Kálovics Adorján (35 K), Károlyi György (50 K), Kerényi Irén (50 K), dr. Király János (15 K), Kiss Jenő (35 K), Kissházy Ágoston (35 K), dr. Lakatos Sándor (40 K), dr. Lovas Elemér (50 K), dr. Lukcsics József (5 K), dr. Lux Kálmán (50 K), dr. Macher Emmánuel (50 K), dr. Madzsar Imre (5 K), dr. Markó Győző (50 K), Mathea Károly (10 K), Melichár Kálmán (50 K), Mikó Vilma (50 K), Mocsy Zsolt (50 K), Molnár József (50 K), Nagykanizsai főreáliskolai nevelőintézet (100 K), dr. Niklai Péter (50 K), dr. Óvári Ferencz (50 K), Paál Endre (50 K), Platthy Pál (20 K), dr. Rexa Viktor (45 K), dr. Révész Kálmán (25 K), Ruisz Gyula (20 K), Sárbogárdi közs. gimnázium (35 K), Sárközy Imre (5 K), dr. Schermann Egyed (50 K), Soproni benczés főgimnázium (35 K), dr. Sopronyi Ignác (50 K), dr. Sulica Szilárd (50 K), Szabó Felician (50 K), Szakáll Gyula (50 K), Szemere Hubáné (40 K), dr. Székely Ottokár (50 K), dr. Szinnyei Ferencz (50 K), Szögyény-Marich Géza (10 K), dr. Sztehló Zoltán (50 K), Ugron István (50 K), dr. Várnay Ernő (50 K), N. Veress Mária (50 K), Vörös Gusztáv (35 K), dr. Zsibrák János (50 K), összesen 2.725 K.

1922-re: Barcza Leander (20 K), Barta Zsigmond (60 K), Bartóffy Jenő (60 K), Bauer Ida (60 K), Benczúr Gyuláné (60 K), Benedek Sándor (45 K), Békéscsabai Casinóegylet (60 K), Bodorkós Gilbert (50 K), dr. Boncz Ódön (60 K), dr. Bruckner Győző (50 K), Budapest: Ludovika Akadémia (60 K), Ludovika Akadémia Olvasója (75 K), Székesfővárosi központi anyagszertár (7.100 K), V. ker. áll. főgimnázium ifj. könyvtára (20 K), Csapodi József (60 K), Follajtár József (60 K), Földi János (10 K), Gellén László (60 K), Gyalókay Jenő (40 K), Havasi Lucius (60 K), B. Horváth László (50 K), dr. Hübner Emil (60 K), dr. Jancsó Dániel (60 K), Jutasi főreáliskola (75 K), dr. Kálovics Adorján (60 K), Károlyi György (60 K), dr. Keppich Gyula (60 K), Kerényi Irén (10 K), dr. Király János (35 K), Kiskunhalasi ref. főgimnázium (35 K), Kiss Jenő (60 K), dr. Korilly Szilveszter (60 K), dr. Lovas Elemér (35 K), dr. Lukcsics József (55 K), dr. Lux Kálmán (60 K), dr. Macher Emánuel (50 K), dr. Madzsar Imre (55 K), dr. Markó Győző (60 K), Mathea Károly (50 K), Melichár Kálmán (10 K), Miklós Ódön (60 K), Mikó Vilma (60 K) Miskolczi Múzeum (60 K), dr. Miskolczy István (60 K), Mocsy Zsolt (60 K), Nagykanizsai főreáliskolai nevelőintézet (100 K), dr. Niklai Péter (60 K), dr. Óvári Ferencz (60 K), Paál Endre (60 K), Platthy Pál (60 K), dr. Rácz Lajos (121 K), Relkovič Davorka (60 K), Relkovič Neda (60 K), dr. Rexa Viktor (5 K), Révész Jenő (60 K), dr. Révész Kálmán (60 K), Saághy István (60 K), Sárbogárdi közs. gimnázium (60 K), Sárközy Imre (55 K), dr. Schermann Egyed (45 K), Soproni benczés főgimnázium (15 K), dr. Sopronyi Ignác (20 K), dr. Sulica Szilárd (10 K), Szabó Felician (60 K), Szakáll Gyula (60 K), Szemere Hubáné (60 K), dr. Szinnyei Ferencz (60 K), Szögyény-Marich Géza (25 K), dr. Sztehló Zoltán (10 K), Ugron István (55 K), dr. Várnay Ernő (60 K), Wolff Lipót (60 K), Zalaegerszegi Casino (25 K), dr. Zsibrák János (60 K), összesen 10.876.

1923-ra és a következő évekre: Barta Zsigmond (5 K), Bartóffy Jenő (40 K), dr. Bruckner Győző (10 K), Gyalókay Jenő (20 K), dr. Kálovics Adorján (5 K), Károlyi György (50 K), Kiskunhalasi ref. főgimnázium (15 K), Kiss Jenő (65 K), dr. Óvári Ferencz (20 K), Platthy Pál (10 K), Saághy István (60 K), Sárbogárdi közs. gimnázium (5 K), Zalaegerszegi Casino (75 K), összesen 380 K.

Mindösszesen 14.606 K.

Novák Nándor, pénztárnok,
Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.

A magyar sorsért aggdó és a jövendőért minden áldozatra kész hazafiak egyesültek gróf Zichy Rafaelné elnöklete alatt a Magyar Irodalmi Társaságban, hogy az új magyar virradás előkészítésére folyóiratot indítsanak.

NAPKELET

lesz a címe az új folyóiratnak, mely *Tormay Cecil* szerkesztésében decemberben jelenik meg.

A **NAPKELET** szerkesztésének munkájában *Tormay Cecilt Herczeg Ferencz, Vargha Gyula, Pauler Ákos, Hekler Antal, Horváth János* és a magyar alkotó szellemi élet még számos kiválósága támogatja. Az új folyóirat a magyar classikus irodalom hagyományain elindulva, a nemzeti gondolattól áthatott fiatal író-nemzedéknek kíván hajléka lenni.

A **NAPKELET**, mely évente tízszer, havi hat ív terjedelemben jelenik meg, szépirodalmi folyóiratnak készül. Közli a legkiválóbb magyar regényeket és egy-egy olyan külföldi regénynek a fordítását, mely a világirodalomban a legnagyobb sikert érte el. Minden száma közöl egy kisebb essay-t, tanulmányt s állandó rovata lesz benne a színháznak, zenének, képzőművészetnek s a hazai és külföldi actualis irodalmi eseményeknek.

A **NAPKELET** nyelvében és szellemében magyar lesz. Politikával nem foglalkozik. A keresztény és nemzeti gondolat országépítő erejével pártatlan kapocs lesz a legellentétebb politikai felfogású magyar és magyar között.

Előfizetési ára negyedévre 300, félévre 600 korona, egyes szám ára 120 korona. A **NAPKELET** olyan olcsó lesz, hogy közel száz oldalra terjedő egy-egy száma kevesebbe kerül, mint egy közepes színházi vagy mozijegy. Köztisztviselők az előfizetési árból 25% engedményt kapnak, de a példányonként való vásárlásra ez a kedvezmény nem terjed ki.

Bizalommal fordul a **NAPKELET** szerkesztősége a magyar olvasóközönséghez és kéri mindazokat, akik a magyar irodalomban nemcsak a magyar nyelvet, de a magyar lelket is keresik, előfizetési szándékukat mielőbb jelentsék be a **NAPKELET** kiadóhivatalának. (Budapest, VIII., Mária-utca 7.)

Hazafias üdvözlettel a

NAPKELET

szerkesztősége és kiadóhivatala.

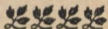
51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dⁿ DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LVI. ÉVF. 9-10. SZ. 1922. NOV.-DECZEMBER
BUDAPEST, 1922. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

**Társulatunk Tagjainak szíves figyelmébe ajánljuk
a boríték hátlapján közzétett fölhívást!**

Tartalom.

	Lap
Gróf Klebelsberg Kunó: Elnöki megnyitóbeszéd	609
Gyalóky Jenő: Az első orosz megszállás Erdélyben, 1849	626
Történeti irodalom.	
Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. Ism. <i>Tordai Anyos</i>	663
Závodszy Levente: A Héderváry-család oklevéltára. II. köt. Ism. <i>Döry Ferencz</i>	665
Tagányi Károly: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Ism. <i>Zayzon Sándor</i>	670
Fest, Alfredo: I primi rapporti della nazione Ungherese coll'Italia. Ism. <i>Morvay Győző</i>	672
Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	674
Emlékkönyv a Bethlen Gábor által 1621 decz. 31. kötött nikolsburgi béke háromszázados évfordulójára. Ism. <i>T. L.</i>	676
Šurmin, Gyuro: Knez Miloš u Zagrebu 1848. Ism. <i>Thim József</i>	678
Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. I. köt. Ism. <i>Wertheimer Ede</i>	681
Papp Ferencz: Báró Kemény Zsigmond. I. köt. Ism. <i>Császár Elemér</i>	685
Rubint Dezső: Az összeomlás 1918. Ism. <i>Balanyi György</i>	687
Seeck, Otto: Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr. Ism. <i>A. A.</i>	690
Folyóiratszemle	692
Tárcza.	
Csánki Dezső: Fejérpataky László †	706
Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi közgyűlésén előterjesztett főtitkári jelentés	708
Hivatalos értesítő	712

A szerkesztésért és a kiadásért dr. Domanovszky Sándor felelős.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi **60 K** és **240 K** pótdíj = összesen **300 K**; előfizetők a **Századokat 800 K**-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099.**

Elnöki megnyitóbeszéd.

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi november hó 30-án tartott közgyűlésén mondotta **dr. gr. Klebelsberg Kunó** elnök.

Fenséges Urunk!

Tisztelt Közgyűlés!

Amilyen mértékben közeledünk Szilveszter estéjéhez, Petőfi születésének százéves évfordulójához, úgy fordulnak gondolataink is egyre jobban és jobban a nagy magyar költőhöz, minden idők lírikusainak egyik legnagyobbikához. Ha egyéniségét a historikus és politikus szemével nézzük, nem tagadhatjuk, hogy Petőfi forradalmi lélek volt. Apostol című költeményébe szemmeláthatólag saját élményeit szövi bele. A hősből, Szilveszterben kedve telik, ajkára saját érzelmeit, saját gondolatait, saját szavait adja. Szilveszter pedig tipikus forradalmár. Olyan, mint amilyenek a XIX. század derekán a vérbeli forradalmárt elképzelték, aki titkos nyomdában könyvet nyomtat, melyben ostorozza a királyok és a papok bűneit, akit ezért sötét tömlöczbe vetnek s mikor végre kiszabadul, merényletet követ el a király ellen, a miért a vérpadon kell lakolnia. Petőfi király-versei (A királyok ellen, Itt a nyíl, mibe löjtem, A királyokhoz, A király és a hóhér, Akasszátok fel a királyokat stb.) is telve vannak izzó, szilaj gyűlölettel a restaurációs királyság ellen, a mint az a bécsi congressus nyomán kialakult. Sőt saját forradalmi irányát olyan magasztosnak tartja, hogy azt át akarja vinni bálványozott nemzetére, s megteszi a magyart egyenesen a forradalom Bayard-lovagjának. »Európa csendes, újra csendes, elzúgtak forradalmi. Szégyen reá! Lecsendesült és szabadságát nem vívta ki. Magára hagyták, egymagára a gyáva népek a magyart; lánc csörög minden kézen, csupán a magyar kezében cseng a kard... Emelje ez föl lelkeinket, hogy mi vagyunk a lámpafény, mely a midőn a többi alszik, ég a sötétség éjjelén. Ha a mi fényünk nem lobogna a véghetetlen éjen át, azt gondolhat-

nák fenn az égben, hogy elenyészett a világ. Tekints reánk, tekints szabadság, ismerd meg mostan népedet, midőn más könnyet sem mer adni, mi vérrel áldozunk neked.« Igen, Petőfi forradalmár volt, de nemzeti forradalmár. Hazafias lírája a maga hatalmas lendületeit a nemzeti mult szépségeiből és nagyságai-
ból merítette. Petőfi történeti érzéke és hazafisága 1848/49-i forradalmunkat, mely nemcsak szabadságharcz volt, hanem a társadalmi forradalom számos ismervét is magán viseli, belekötötte a nemzeti élet nagy folytonosságába.

Ezzel homlokegyenest ellentétben az a forradalmi szellem, mely az 1918/19-i összeomlásunkkor tombolta ki magát, ahistorikus és anationális radicalismus volt. Ez az irány a maga teljes vakmerőségében ütötte fel fejét már a szabadtanítás 1907. évi pécsi congressusán a Pikler Gyulák és Jászi Oszkárók felszólalásaiban. Hirdetve a kathedráról és a sajtó által, mind tovább harapódzott, míg a végén beletaszított bennünket az 1918. és az 1919. év posványaiába. És ez nemcsak minálunk volt így. A francziák az 1789-i és az 1848-i forradalmuk eszméit és embereit, a nagy forradalomban előfordult sok gyarlóság és vérengzés daczára is, büszkén vallják a magukénak. Az 1870/71-iki vereségük nyomán kitört párisi commune-ről ellenben mélységesen hallgatnak s ezt az eseményt mint idegen testet lökik ki nemzeti történetükből, akárcsak mi Károlyi Mihály és Kun Béla uralmának szennyos hónapjait. A Károlyi-Kun-féle forradalomnak a nemzet lelkétől idegen, a nemzet legszentebb javait emésztő, sorvasztó mivoltát senki sem fejezte ki találóbban, mint körünk legigazibb hazafias költője, Vargha Gyula »Ördögmalom« című költeményében. »Zakatot, zúg az ördögmalom, azt zúzza, mi már ma csak ócska lom. Becsület, hűség, hit, honszerelem fut le garatján örült-sebesen. Rohanó malomkő forgó tánca morzsolja, marja, vadul hahotázva; a dercze patakokban omol már s boldogan zsákol a fekete molnár.« És valójában az anationális és ahistorikus radicalismus olyan a társadalomban, mint a nem oldódó anyag az ember organismusában. Ha nem sikerül onnan erőszakkal eltávolítani, akkor a nemzet-egész bomlását idézi elő, amint ezt Oroszország mai állapotában egészen világosan láthatjuk.

Ez ellen az ahistorikus radicalismus ellen, mely a nemzetek egészségének egyik legveszedelmesebb ellensége, egyik leghathatósabb gyógyszer a történeti érzék ápolása. Ez a meggyőződés vezetett akkor, midőn a bolsevizmus összeomlása után nyomban hozzáálltam a Magyar Történelmi Társulat reconstruálásához, melynek egyik főhivatása épen a történeti érzéknek ápolása a magyar nemzetben. És itt én nem propaganda-iratokra gondolok, hanem komoly, jól megírt történelmi munkákra. Mert, igen tisztelt közgyűlés, a becsületes, jó munka a legjobb propaganda. Mi volt az oka, hogy az érdeklődés a történelem iránt s ezzel a történeti érzék minálunk rohamosan hanyatlásnak indult? A multakban e részben nem volt hiba. Úgyszólván minden vidéki házban ott voltak Horváth Mihály vagy Szalay László munkái s az öregek, a mi atyáink és nagyatyáink, e könyveket érdeklődéssel és szeretettel lapozgatták. Azok a korszellem változásán kívül abban az irányban rejlett, melyet az utolsó félszázad történetírása vett. Az nagyon helyes felismerés volt, hogy miután Katona, Feszler, Horváth és Szalay megírták Magyarország összefoglaló történetét, egyelőre részletkutatásokra volt szükség, hogy a mutatkozó hézagok kitölthetők, a homályban maradt problémák tisztázhatók legyenek. Ez megfelelt a XIX. század specifikáló szellemének is. De nézetem szerint túlzásba mentünk. Történészeink kezdtek kizárólag szaktársaik számára írni, a kiadott közlemények között túlsok volt az adalék, bizonyos félelem, bizonyos horror mutatkozott a főbenjáró, nagy kérdésekkel, a főeseményekkel való foglalkozástól, inkább harmadrangú részletkérdésekkel pepecseltek, nem voltak tekintettel a művészi compositió és előadás követelményeire, az újabb kort elhanyagolták, a legújabb kort pedig szinte kerülték. Mindezerért a nagyközönség érdeklődése elfordult a történelemtől, a választott témák és azok feldolgozási módja nem tudták a közérdeklődést megragadni és lekötni. A bajok felismerésével egyben adva van gyógyszerük is. Mindenekelőtt el kell választani a tudományos félgyártmányokat a feldolgozásoktól. Legyen és lesz is egy orgánunk, melyben a tudós ír a tudós számára, melyben regestumok, diplomatikai, chronológiai cikkek, forráskritikák és hasonló természetű szakközle-

mények jelennek meg. Ez lesz a Levéltári Szemle. A Századok pedig hozzanak olyan kész feldolgozásokat, apróbb közleményeket és könyvismertetéseket, melyek minden művelt ember érdeklődésére számot tarthatnak. A tárgyak megválasztásánál meg részesítsük elsőbbségben a nemzeti történelmünk fősodrába eső nagy eseményeket és kimagasló személyiségeket. Adjunk elsőbbséget a hozzánk közelebb fekvő koroknak. Hiszen középiskolai tantervünkéből fakadó valóságos szégyen, hogy az érettségit tett magyar ifjú történelmi tudása jóformán a francia forradalommal végződik és hihetetlen tájékoztatlanságot mutat a XIX. század eseményei iránt, melyeket a külföldi művelt ember tüzetesen ismer. A földrajz elégtelen tanításán kívül épen a XIX. századbeli história rendszeres elhanyagolása volt főoka annak is, hogy sokan pl. az osztrák középiskolát jobbnak tartották, mint a magyart, a mi pedig nem felelt meg a valóságnak.

Legújabbkori történetírásunk egyik főfogyatékosága, hogy túlnyomólag az országgyűlések és a politikai irodalom történetével foglalkozik és elhanyagolja a kormányzás és a közigazgatás történetét. Pedig a magyar állam reális élete nem a politikai beszédekből és feliratokból, nem hírlapi cikkekkel és röpiratokból áll, hanem abból a positiv adminisztratív munkából, melyet a magyar ancien régime-ben a nádorok és kancellárok, a kormányzások és törvényhatóságok, a vármegyék és városok végeztek, modern alkotmányosságunk idejében pedig a miniszterelnökök és szakminiszterek, a központi és helyi hatóságok kifejtettek. Régebben a Mária Terézia-féle urbarium és a ratio educationis, a Sárvíz-szabályozás és a Nemzeti Múzeum építése hasonlíthatatlanul fontosabb volt, mint a diétákön elhangzott és sokat emlegetett sistersgős beszédek. Újabban pedig a kolozsvári tudományegyetem és a műegyetem alapítása, a budapesti nagy városszabályozás, a dunai rakpartok, a Sugár-út és a körutak kiépítése, Szeged rekonstrukciója és a Tisza-szabályozás, a magyar államvasutak hálózatának létesítése a nemzet nagy életszükségletei szempontjából lényegesen fontosabb mozzanatok, mint a minők az annak idején nagy port felvert parlamenti tárgyalások voltak: a véderővita, a Bánffy Dezső ellen folyt obstructió, az ú. n. nemzeti küzdelem és más hasonló

izgalmas dolgok. A kormányzati és közigazgatási történelem behatóbb művelése nemcsak történetírásunk egyoldalúságait fogja enyhíteni, hanem reálpolitikai irányba fogja terelni a nemzet politikai gondolkozását is, a mire akkora szükség lenne.

A régi magyar kormányzás történetének rendszeres fel-tárása végett javasoltam a nádorok és királyi helytartók élet-rajzának megírását s ezzel kapcsolatban legfontosabb állam-irataik kiadását. Mindössze kilencz személyiség jönne itt tekintetbe. A sort herceg Esterházy Pál nyitná meg, a török felszabadító háborúk és a Rákóczi-féle szabadságharcz korának nádora (1681—1713). Őt követte Pálffy Miklós, e kornak szintén egyik kimagasló egyénisége és a pragmatica sanctio idejének palatinusa (1714—1732). Itt a nádorok sorát Lotharingiai Ferencz kormányzósága szakítja meg (1732—1739), de Mária Terézia uralkodása alatt még két magyar nemesi családból származó nádor következik: gróf Pálffy János (1741—1751) és gróf Batthyány Lajos (1751—1765), az utolsó. Halála után az 1764/5-i diéta lefolyásától elkedvetlenedett királyné kedvencz leányának: az eszes Mária Krisztinának férjét, Albrecht szász herceget tette meg királyi kormányzóvá (1765—1780), kinek pozsonyi udvara, mint a magyarországi rokokó egyik főszíntere, művelődéstörténeti szempontból is érdekes és aki, mint a nagy műpártoló szász Augustok ivadéka, már az atyai házból hozta magával a művészetek szeretetét, minek később, német-alföldi kormányzó korában, az Albertina összegyűjtésével fényes tanujelét adta; ezenkívül hazánkban a földműves nép sorsa és a mezőgazdaság fellendítése iránt is melegen érdeklődött. II. József összbirodalmi kísérletének bukása után a nádorság ősi intézményét is visszaállítják s huszonötévi megszakítás után az emlékezetes 1790-i diéta újból palatinust választ, de már nem a magyar nemesség sarjai közül, hanem II. Lipót király fiát: Sándor Lipót főherceget, ki az első az egymást követő három főherceg nádor sorában. Sándor Lipót főherceg a Martinovich-féle összeesküvés korának nádora (1790—1795), ötévi hivataloskodás után korán tragikus véget ér, de nyomában előbb mint királyi helytartó (1795) s nemsokára rá mint palatinus II. Lipót egy másik fia, József főherceg lép, a nagy reálpolitikus,

a ki félszázados (1796—1847) nádorsága alatt rányomta nemes egyéniségének bélyegét a magyar históriára s a kinek nevét, ha felsoroljuk XIX. századbeli nagyjainkat, Széchenyivel, Kossuthtal és Deákkal együtt kell kegyeletesen emlegetnünk. A nádorok sorát Istváni főherczeg zárja le, kinek rövid hivataloskodását az 1848-i szabadságharcz vágta el. Az Országos Levéltár nádori levéltári osztályában, a bécsi archivumokban és a nádori családok levéltáraiban e kilencz férfiú kormányzatára vonatkozólag bőséges anyagot őriznek, melyből életrajzukat és működésüket, különösen szerepüket Magyarország kormányzásában részletesen meg lehet írni. Az első hatnál beérhetjük életrajzokkal, melyekhez legfontosabb államirataikat csak mellékletként kellene csatolni. A főherczeg nádorok államiratait, levelezését és naplóit ellenben nagy forráskiadásban adja ki társulatunk. Mályus Elemér fiatal tagtársunk már gyűjti Sándor Lipót irodalmi hagyatékát, Domanovszky Sándor egyetemi professzor pedig előreláthatóan már a jövő évben elkészül József nádor összes munkái három első kötetével, mely a francia forradalom és a napoleoni háborúk korát öleli fel. A nagy palatinus művei előreláthatólag 10—12 vastkos kötetet fognak betölteni s csak ha ez a korszakos forráspublikatio megjelenik, akkor látja majd a magyar nemzet, mit köszönhet József nádor szintiszta hazafiságának és államférfiúi higgadtságának.

A magyar kormányzat élén állott nádorok és királyi helytartók hivatalos érintkezését a királylyal és az udvarral a magyar kancellárok közvetítették. Még közelebb vezet tehát bennünket legfőbb állami ügyeink elintézésének góczpontjaihoz a magyar udvari kancellárok életének és működésének ismerete. A modern történetírás mindinkább felismeri, hogy a nagy dolgokhoz nem egyszer inkább csak nevüket adó uralkodók és miniszterek mögött, a háttér félhomályában, magasabb hivatalnokok és más magas functionáriusok állottak, a kik az ügyeknek valódi irányítói és intézői voltak s így az igazi történelem megírásához ezek egyéniségének és működésének megismerése mulhatlanul szükséges. Már csak az udvari élet elzárkozottságánál és bécsi hivataloskodásuknál fogva is az országtól távol, mintegy félhomályban működtek a kancellárok, rejtélyes alakok,

kik iránt a nemzet széles rétegei ösztönszerű bizalmatlanságot éreztek. Ha a levéltári kutatás működésükről el fogja lebbenteni a titokzatosság fátyolát, opportunistá vagy kényszerű megalkuvások hosszú sora mellett a becsületes magyar hazafiság sok nemes megnyilatkozását is fogjuk látni. A kancellárok története különös érdekességet nyer attól az időtől fogva, midőn ezt a fontos hivatalt már nem egyházi méltóságok, hanem világi politikusok viselik. A kancelláriának 1690-i újjászervezése után még két egyházi férfiú következik: elefánti Jaklín Balázs és Mattyasovszky László, de utánuk a XVIII. század elején gróf Illésházy Miklós következik (1706—1723), ki az első a világ kancellárok sorában. Őt ismét három egyházi követi: gróf Erdődy László Ádám, gróf Esterházy Imre, az érdekes paulinus és Acsády Ádám, az utolsó egyházi. Mária Terézia magyar kormányzatának felderítéséhez ismerni kell a nagy királyné négy kancellárját, Batthyány Lajos (1733—46), Nádasdy Lipót (1746—58), Pálffy Miklós (1758—62) és Esterházy Ferenc (1762—85) grófok szerepét. Az átmenetet a francia forradalom korán át a XIX. századba gróf Pálffy Károly képviseli (1786—1807). Hozzánk időben közelebb esik s így érdeklődésünket talán még inkább leköti a XIX. század hét kancellárja: gróf Erdődy József (1807—19), herczeg Koháry Ferenc (1820—26), gróf Nádasdy Mihály (1826—27), Reviczky Ádám (1828—36), gróf Pálffy Fidél (1836—38), gróf Majláth Antal (1839—47) és gróf Apponyi György (1847—48) működése. A kancellárok mellett természetesen figyelmet érdemel egymásik alkancellár és az olyan érdekes egyéniségek, mint Grassalkovich Antal kamarai elnök, ki már csak építkezései révén is megérdemelne egy művészet- és művelődéstörténeti monographiát. A magyar kancellária egész levéltárát Országos Levéltárunk őrzi s azoknak a nemzetségeknek levéltárában is gazdag idevágó anyag lesz, melyeknek sarjai kancellárok voltak. A magyar kormányzat történetének szempontjából ezek az oly fontos monographiák is megírhatók lesznek tehát, mihelyt egy-egy feladatra alkalmas történetíró vállalkozik.

Az országnak a török járom alól való felszabadítása és a Habsburgok örökös királyságának törvénybe iktatása után, a

XVII. század végén, messze szétágazó tervezgetés indult meg abban a tekintetben, miként kell a felszabadulás után területben rendkívül megnövekedett Magyarországot kormányozni, hatóságait megszervezni, birtokviszonyait rendezni. Kollonics Einrichtungswerkje csak egyik mozzanat ebben a tervezgetésben, melyből többek között kisarjadzik a kancellária újjászervezése és a neoacquistica commissio beállítása. Ezeknek a bonyodalmas tárgyalásoknak kibogozásával foglalkozik Baranyai Béla tagtársunk, ki előreláthatólag az évek hosszabb során át folytatja majd bécsi intézetünk kötelékében levéltári kutatásait. E kutatások érdekes adalékot szolgáltatottak központi kormánysszékeink: a kancellária, a helytartótanács és az udvari kamara történetéhez. A magyar ancien régime e három központi főhatósága történetének megírása is okvetlenül szükséges ahhoz, hogy a magyar közigazgatási történelmet egyáltalában meg lehessen construálni. A kancelláriára mint hatóságra vonatkozó publicatiót Baranyai Béla, az udvari kamarára vonatkozót pedig Herzog József tagtársunk készíti elő.

De a Baranyai-féle bécsi kutatások nemcsak kormányzat- és közigazgatás történelmi szempontból bírnak jelentőséggel, hanem azért is, mert a neoacquistica commissio munkálkodásának feltárása vetheti csak meg újabbkori gazdaság- és társadalomtörténetünk hordképes alapjait is. A törökök Európa meghódított részeiben a földbirtokot sziamet-ekre vagy timár-okra osztva a szipahik birtokába bocsátották, a kik földbirtokosok és katonák voltak egy személyben. A katonai és földbirtokos szervezet ekként a legszorosabb összefüggésben állott egymással. Ebből az állapotból szükségszerűséggel következett, hogy a midőn a török uralom Magyarországon megdőlt, a török földbirtokosok is sietve távoztak az országból. Ezt egyébként szükségessé tette az a világnézetbeli különbség is, mely a keresztény Középeurópa és a mohamedán Kelet között fennállott, mely a két elemnek együttlakását abban az időben egyenesen kizárta. A török uralom alatt állott Alföldet, a Dunántúl délkeleti részét és a Középdunának északi partjait, egy óriási, termékeny területet egyszerre odahagyták összes földbirtokosai. Hogy a birtokviszonyoknak úgyszólván újjáteremtése mekkora feladat volt, azt nem kell bővebben fejtegetni. Erre a munkára

volt hivatott a *neoacquistica commissio*, melynek munkálata úgyszólván alapját képezik a magyar földbirtok mai megoszlásának. Erre a területre ömlött rá a szerb és német telepítés, ugyancsak a törökök által elhagyott városokba költözött be a német polgárság. A Rákóczi-féle szabadságharcz egy darabig feltartóztatja a gazdasági fejlődést is, de azután megindul az új magyar gazdasági élet kialakulása. A XVIII. század gazdaságtörténetének rendszeres feldolgozásába már belekezdünk. Eckhardt Ferencz tagtársunknak sajtó alatt lévő munkája »A bécsi udvar gazdasági politikája Mária Terézia korában« megmutatja, hogy a Habsburgok legipariasabb tartományának, Sziléziának elveszte után mikép igyekezett a bécsi politika Colbert merkantilista rendszerének és a német kameralisták tanainak felhasználásával az osztrák ipart fejleszteni és Magyarországot ez ipar gyarmati fogyasztójának színvonalán tartani. E munka folytatásaként fel kell majd deríteni a napoleoni háborúk nyomán járt nagy pénzügyi válságot, az akkori devalvatiót és mindennek közgazdaságik ihatását a XIX. század első évtizedeire. Ismertetni kell a magyar gazdasági életet a napoleoni háborúk után, melybe aztán bekapcsolódnak Széchenyi gazdasági és reformtörekvései. Vizsgálatra vár az ősiség és úrbériség eltörlésének és magánjogunk ezzel járt átalakulásának kihatása a magyar társadalomra a XIX. század második felében. A XVIII. század gazdasági viszonyait jellegzetesen illusztrálnák a nagy vagyonszerzők életrajzai: Haruckern, Grassalkovich és Szina biographiája.

A történelmi szakok közül a művészettörténelem emelkedett ki leglassabban a dilettantismusból. Az egyes műemlékek eredetére és létrejöttük körülményeire vonatkozó fáradságos levéltári kutatásoknál persze könnyebb a műalkotások pusztá elbeszélő leírása, azoknak az elragadtatás hangján való méltatása s a felettük való aesthetizálás. Csakhogy ilyen eljárás mellett felderítetlen marad a műalkotás belső összefüggése korának felfogásával, szellemével, erkölcsével és ízlésével. Csak így jöhetett létre a kortól és időtől független, ú. n. abszolút műalkotás fogalma. Valamennyien, kicsinyek, és nagyok, térben és időben élünk s ebből az összefüggésből kiragadni nem lehet senkit és semmit,

a mi ezen a földön léteznek. Csak egy ahistorikus aesthetika jutott arra a rögeszmére, hogy a görög-római, az ó-keresztény, a román, a gót és renaissance stílus alkotásai voltak csak művészek s hogy a XVI. század második felével voltaképen megszűnt az igazi művészet, hogy a barokk és a rokokó ezt a nevet nem is érdemli meg. Ennek a rögeszmeének volt aztán siralmas gyakorlati eredménye a stíltiszta restaurálás, amikor a román és gót templomokból kidobálták a barokk és rokokó műalkotásokat. Így a kassai dóm stíltiszta helyreállításakor onnan eltávolított műalkotásokból egy jóízű műgyűjtő egész múzeumot állított össze. A pozsonyi dóm ilyen restaurálásának pedig áldozatul esett Rafael Donner gyönyörű szent Márton oltára, mely a maga nemében kétségtelenül tökéletesebb alkotás, mint maga a restaurált templom, egy elég jó, de mégis csak másodrendű gótikus épület. A műemlék, a mely bentmarad az élet forgatagában, éli a maga sajátos életét az egymást követő korszakokon át s mindegyik meghagyja rajta a maga bélyegét. Épen ezáltal szövődnek be egyes épületek a nemzetek életébe. Az említett művészettörténeti felfogás a Baedeker és más útikönyvek révén beszivárgott a közönség szélesebb rétegeibe is, mely kalauzok a XVII. és XVIII. század nagy alkotásait rendszerint azzal a jelzővel intézték el, hogy »barokk épület«. Pedig józan észszel és főleg egészséges szemmel nem lehet tagadni, hogy Bernini és Juvara, Mansard és Soufflot, Balthasar Neumann és Fischer von Erlach nagy építészek, Pozzo és Tiepolo, Watteau és Lancret, Baucher és Nattier nagy festők, Coyzevox és Houdon nagy szobrászok voltak. Ha a művészettörténész valóban historikus, akkor tudnia kell, hogy minden kornak megvan a maga sajátos művészete, a mely létjogosultságát épen annak a kornak szellemében találja. Becsüljük meg tehát mi is azt a barokk- és rokokó művészetet, mely nálunk a török felszabadító háborúk után felvirágzott. És ettől nem tarthat vissza bennünket az, hogy az alkotó művészek idegenek voltak. Hiszen román és gót műemlékeink túlnyomó részét sem magyar mesterek alkották. A bajorok pedig a müncheni és környékbeli rokokó épületeiket azért nem becsülik kevesebbre, mert francia építész: Cuvilier emelte azokat. Többnyire magyar maecénások rendelé-

sére és költségén, legtöbbször az ő ízlésük és utasításuk szerint dolgoztak ezek a művészek és alkotásukat itt hagyták magyar földön. És én kérдем, maradtak-e ilyen műalkotások nagyobb számmal Romániában vagy Szerbiában? Épen az, hogy a humanismus és a renaissance, reformatió és ellenreformatió, barokk és rokokó, fejedelmi absolutismus és forradalmak, mint nagy európai eszmeáramlatok eljutottak hozzánk, de a magyar határon túl keletre és délre rendszerint nem jutottak, ez mutatja, hogy hol voltak és hol vannak az európai művelődés végső határai. A pécsi és gyulafehérvári székesegyház, a kassai dóm épügy határkövei a nyugati civilisatiónak, mint a magyar jezsuiták barokk templomai és collegiumai, az Esterházyak és Grassalkovichok rokokó kastélyai. Épen ezért igaz örömmel tölt el, hogy az a mag, melyet e helyről elnöki székfoglaló beszédemben elhintettem, nem esett terméketlen talajra. Rendszeres kutatás indult meg a XVII. és XVIII. századi műemlékeink történetének felderítésére. A vonatkozó írott források feltárása párhuzamosan történik a műemlék felvételével és publikálásával. Az Országos Levéltárba külön szakerőt, Kaposy János tagtársunkat állítottam be azzal a szigorúan körülhatárolt feladattal, hogy a Mária Terézia és II. József alatt eltörölt szerzetesrendek iratai között, a kamarai levéltár actáiban és más idevonatkozó anyagban kutasson a XVII. és XVIII. századbeli magyarországi művészet írott kútfői után s ha érdemleges és összefüggő anyagot talál, hívja fel erre a művészettörténeti seminárium figyelmét. Általában e seminárium munkásságáról csak a teljes elismerés hangján szólhatok. E seminárium dolgozatai sorában újabban két monographia jelent meg: dr. Pigler Andoré a pápai plébániatemplomról és dr. Kaposy Jánosé a szombathelyi székesegyházról. E két fiatal kutató a nyár folyamán munkába vette a győri volt jezsuita templom, továbbá a székesfehérvári volt karmelita és a sümegi plébániatemplom feldolgozását. Tervbe vettük Troger és Maulbertsch, Kracker és Dorfmeister egész magyarországi működésének rendszeres feldolgozását. E munka folytán új életre kelnek a XVIII. század magyar maecenasai. Biró veszprémi, Esterházy Károly egri és Szily szombathelyi püspökök, elfelejtett jezsuita rekto-

rok és pálos generálisok. Neni egy finom ízlésű ember, a ki stilszerűen sorakozik oda Mária Terézia parókás nádorai, kanzellárai és generálisai mellé.

A XIX. század második felében és a XX. század első tizedében olyan volt a közszellem, hogy nemcsak a politikusok, hanem még a historikusok sem méltányolták eléggé az egyházak döntő befolyását a nemzetek életére. A vallásosság révén az erkölcsnek, iskoláik által a művelődésnek ápolásával pótolhatatlan szolgálatot tesznek az egyházak az emberiségnek és az egyes népeknek. Ennek félreismerése, a közszellem jelzett iránya volt akadálya annak, hogy pl. Simor cardinális egyéniségét, munkásságát, egész jelentőségét sem ismerte el úgy a magyar közvélemény, a hogy e nagy főpap azt megérdemelte volna. Daczára annak, hogy Békefi Remig kutatásai részletekben is felderítették, mit köszönhet a magyar nemzet különösen a középkor folyamán művelődési és tanügyi téren a katolikus egyháznak; annak daczára, hogy Pázmány munkáinak kiadása az újkor e nagy magyar primásának életművét is elének tárja, az egyháztörténelem iránt még sem mutatkozott igazi érdeklődés. A XVIII. században Voltaire diadalittasan hirdette, hogy az egyház teljesen elavult intézmény. Ma Voltaire művei elavulttan porosodnak a könyvtárak polczain, az egyház örökzöld fája pedig termi tovább gyümölcseit. Ma, midőn példátlan balsors mélységeiből újra fel kell emelkednie szerencsétlen nemzetünknek, vissza kell térnünk az örök erők forrásaihoz. Egyébként ez általános európai irányzat és a francia politika is ma már elhibázottnak látja a Combes-korszak radícális kilengéseit. Társulatunk a vallásos renaissance-ot az egyháztörténeti kutatások felkarolásával támogathatja. A magyar katolikus hierarchia a primásság intézményében csúcsosodik ki. De Magyarország hercegprimásai nemcsak a nemzet főpapjai voltak, hanem közjogi állásuknál fogva életük és működésük beleszövődött az ország közéletébe is. A primatia sorsa minálunk szoroson össze van nőve a nemzet életével és fejlődésével. A török felszabadító háború Széchenyi Györgyöt (1685—95) találta a primási székbén. 103 évre nyúlt tartalmas életét különösen nemzeti és egyházi czélokra tett nagy adományai teszik emlékezetessé. A

török iga alól történt felszabadítást drágán, nagyon drágán kellett megfizetnie a magyar nemzetnek. Sáskahad módjára vetették rá magukat az idegenek. A primási székre is egymásután két idegen került. Ádáz ellenségünk Kollonics Lipót (1695—1707), kit a Rákóczi-féle szabadságharcz felidézésének felelőssége terhel és Christián August zeitzi szász herczeg (1700-tól mint coadjutor, 1707-től 1725-ig mint primás), ki sok jóakaratot mutatott és III. Károlytól a német birodalmi örökös herczegséget kapta a primatia számára. Utóda, gróf Esterházy Imre (1725—45), a XVIII. század első felének egyik legérdekesebb alakja. A pálosrendből emelkedett a primási székre, politikai szerepe még tisztázásra vár, műizlését mauzoleuma dicséri, melyet mint Alamizsnás Szent János kápolnáját építtetett és díszíttetett a pozsonyi dóm mellett Donner Rafaellel, kinek maecenása volt, kit évek hosszabb során át foglalkoztatott. Keze már a *pragmatica sanctio* előkészítésében is benne volt, Mária Teréziát ő koronázta s része volt a *vitam et sanguinem* jelenet lelkesedésének felidezésében is. Halálával rendszerré kezdett válni a primási szék gyakori és hosszú üresedésben tartása, egyike azoknak az eszközöknek, melyekkel a bécsi hatalom gyöngíteni igyekezett nemzetünket. Gróf Csáky Miklós (1751—57) nem egészen hatéves és gróf Barkóczy Ferencz (1764—65) alig pár hónapos primásságától eltekintve Mária Terézia uralkodása alatt az országnak úgyszólván nem volt primása s csak a királyné uralkodásának végén, mikor már hosszú időn át betöltetlen volt a nádori és primási szék egyaránt, lépett a XVII. század nagy primásainak örökébe gróf Batthyány József cardinális (1766—99), Batthyány Lajos nádor fia, II. József a hazára és egyházra egyaránt romboló irányzatának határozott és nemes ellenfele, a pozsonyi gyönyörű primási palota építetője, ki jól megírt életrajzot igazán megérdemelne. Halála után voltaképen húsz évig volt megint üres a primási szék, mert a 23 éves Károly Ambrus főherczeg (1808—9) pár hónapos főpásztorsága csak epizódyszámba mehet. A XIX. század huszas éveinek primása, Rudnay Sándor kardinális, ki alatt végbement a várva-várt visszaköltözés Nagyszombatból és Pozsonyból Esztergomba és megkezdődött a Bazilika építése. A harminczas

években ismét az elkedvetlenítő üresedést látjuk, míg nem Kopácsy József lép az esztergomi érseki székre, a reformkor nagy magyar főpapja, kinek József nádorral egyidőben, a forradalom előestélyén történt elhalálózása pótolhatatlan kár volt Kopácsy életrajzának megírása lényegesen kiegészítené a reformkor történetét, mely a magyar nemzet életének kétségtelenül egyik legtermékenyebb, legtartalmasabb időszaka. Két századon belül, mostoha viszonyok között, négy olyan főpap, mint Széchenyi és Batthyány, Kopácsy és Simor valójában becsületére válik a magyar nemzetnek és a magyar katholicismusnak egyaránt.

Míg a XVII. és XVIII. század magyar főpapjai a római collegium germanicumból az ellenreformáció korának olasz kultúráját hozták haza, a Pázmáneumot végzettek pedig a bécsi egyetemen nyerték kiképzésüket, addig különösen az erdélyi református papok és politikusok német, holland és skót főiskolákat látogattak. Ez az északnyugati befolyás szemmel látható az erdélyi irodalmón és politikán egyaránt. Az erdélyi fejedelemség különállásának lehetősége abban a politikai egyensúlyban találja magyarázatát, mely a XVI. és XVII. század folyamán a német és török császárság között fennállott. Mihelyt a főlzabadiító háborúval Törökország európai posztója meg-ingott, az erdélyi fejedelemség különállása is lehetetlenné vált s az erdélyi politikusok számára az lön a megoldásra váró probléma, mint lehet Erdélynek a fejedelmi korban kifejlődött alkotmányát a győztes I. Lipóttal szemben biztosítani. E politika legpregnansabb képviselője Bethlen Miklós, kinek nemcsak önéletírását, hanem egyéb munkáit és levelezését is összefoglaló, kritikai kiadásban közre szándékozik bocsátani Társulatunk. Ugyanennek a kornak nagy erdélyi politikusa Teleki Mihály. Levelezésének kiadását Társulatunk már 1905-ben megkezdte. Ezideig hét kötet jelent meg, a rendelkezésre álló anyag azonban még legalább további öt kötetet betöltene! Elnökségem becsületbeli kötelességének tartom az elődeim által megkezdett, illetve folytatott nagy publikáció befejezését. A magyar élet egyik sajnálatos hibája, hogy minálunk az utód rendszerint nem folytatja elődjének megkezdett munkáját, annak irányával rendszerint szakít, művét nem egyszer lerombolni

igyekszik. Azért marad a politikai életben annyi reform-torzó, az irodalmi és tudományos téren pedig annyi megkezdett, de be nem fejezett sorozatos publikáció. Társulatunk folytatni fogja a nemzeti katastróháink következtében megszakadt másik sorozatos vállalkozását: a történelmi életrajzokat is; csak hogy a meginduló új sorozatnak történelmünk fősodrában kell maradnia s az újabkori magyar történelem vezető egyéniségeinek életrajzait kell majd nyújtania.

A magyar ancien régime az 1848-i pozsonyi diétával fejeződik be, a mely egyúttal megvetette a parlamentarismus alapját hazánkban. Az első felelős kormány, a Batthyány-kabinet államiratainak kiadását Károlyi Árpád már munkába vette. Ezzel a munkával újabb hatalmas sorozatnak kellene megindulnia. Ott vannak Kossuth kormányzóságának és a Szemere-miniszteriumnak írásai. Gyönyörű anyag kiadásának rendjén fel akarjuk tární Kossuth szereplését az emigratióban, Teleki László működését és katasztropháját, ó-conservatívjainak küzdelmét a Schwarzenberg-Bach-rendszer ellen, az 1867-i kiegyezés előkészítését, a kiegyezési mű létrejöttét és mindezt gyönyörűen kiegészítenék és illusztrálnák ezen kor vezető embereinek: Eötvösnek, Lónyai Menyhértnek, Csengerinek, Paulernek emlékiratszerű feljegyzései. Ezeknek kiadása úgyszólván egy új világot, egy eddig ismeretlen memoire-irodalmat nyitna meg olvasóközönségünk és irodalomtörténetünk előtt. A munkások és a munkakészség megvan Társulatunk kötelékében; a magyar társadalom áldozatkészségén és olvasó, könyvvásárló kedvén múlik, hogy mindez belátható időn belül megjeljenessen.

A trecento és quattrocento kultúrája az Anjou-, a luxemburgi és a Hunyadi-ház uralkodása alatt Magyarországra is elhatott; humanismus és renaissance különösen Mátyás uralkodása alatt magyar földön szép virágokat hajtott. A mohácsi vész nemzedéke ezt a műveltséget a nagy nemzeti katastrópha közepette nem tudta megmenteni, a művelődés fáklyáját nem tudta az utána következő nemzedéknek átadni. Igaz ugyan, hogy a XVI. század folyamán újabb művelődési mozgalmat látunk hazánkban, de ez már a protestantismusból fakadt és egy egészen új és más folyamat. A mohácsi vész nemzedéké-

nek kettős a történelmi felelőssége; nem tudta a példátlan politikai és katonai katastróphát a nemzetől elhárítani és mikor a szerencsétlenség bekövetkezett, nem tudta korábbi műveltségünk folytonosságát fenntartani. Vigyázzon a mai nemzedék, hogy a vesztett világháború, a botor forradalmak és a trianoni békén felül meg ne érje még a modern magyar művelődés összeomlását is. 1867 óta számottevő művelődést tudtunk a három hegy és a négy folyó völgyében kifejleszteni és nekünk szent kötelességünk, hogy ezt a műveltséget a következő nemzedékre átszármaztassuk. Nem szabad, hogy ugyanaz a történelmi felelősség súlyosodjék a mi szerencsétlen generatiónkra, a mely felelősség alól a mohácsi vész nemzedékét fölmenteni nem lehet. Akkor a pogány török ádáz barbársága volt a veszedelem, mely gyökerestül irtotta a műveltséget, ma a szellemi életet sorvasztó szegénységen kívül egy másik barbársággal állunk szemben: a proletariátusnak azzal az igényével, hogy a testi munkát fölébe helyezi a szellemi munkának. És ez világveszedelem. Az Institut de France október hó 25-i idei nyilvános ülésén René Doumic, az Academie Française igazgatója megemlékezett az intézmény halottairól s beszédét a következőképen végezte:

»Ezek a tanárok, tudósok, művészek, különböző irányú férfiak valamennyien egy közös vonással bírtak: a *szellemi munka* szenvedélyes szeretetével. Valamennyien ugyanannak az ügynek szentelték magukat: a *magas művelődés* ügyének. Azon dolgoztak, hogy kiszélesítsék ezt a *legmagasabbrangú életet*, amelyben áll az emberiség nemessége. Minden erejüket, minden tehetségüket, minden erényüket arra áldozták, hogy erősítsék az *értelmiség* ragyogását és uralmát a világon. Az *értelmiség* uralkodása! Kell-e hinnünk, hogy ott kell állnunk *hanyatlásának kezdetén?* Igaz-e, hogy annak a kornak jellege, a melybe belépünk, épen az *értelmi elemnek visszafejlődése?* ... A tények nagyon is nyilvánvalók. Tény, hogy közvetlenül a háború után a *szellemi munka jövedelmezősége és a testi munka hozadéka között az egyensúly megbomlott.* Ennek következménye, hogy a szellemi foglalkozásoktól elfordulnak, odahagyják a nagy iskolákat. Sajnos tény, hogy a *közönséges-*

ség tért hódít és hogy társa, a tudatlanság mind önteltebb, mind lármásabb, mind terpeszkedőbb... El sem tudjuk képzelni, hogy ezt az annyi század folyamán felhalmozott kincset tőlünk el lehetne rabolni, mert egy világnak a végét nehezen tudjuk elgondolni. És mégis. A barbárok csapásai alatt egész civilizációk omlottak össze, a melyek talán felérték a miénkkel s a melyek szintén abban a hitben éltek, hogy fennmaradásuk biztosítva van. És igen különféle barbárok vannak... Jegyezzük meg, hogy ugyanezek a symptómák mutatkoznak minden országban, veszély fenyeget minden nemzetet... Rendes időkben az Institut de France lehet elefántcsontból való torony s beérheti a decoratív szereppel. Mi általános fermentáció idejében élünk. Ez egy új világ keletkezése. A művelt emberiség hálás lenne önöknek, ha segítenének megakadályozni szellemi örökségének rombadülését.*

Végre hát a francziák is látják a veszedelmet, melynek felidézésében a szerencsétlen Páris környéki békék kierőszakolásával akkora részük volt. Az emberiség nemcsak a világháborútól, hanem ezektől az erőszakos békéktől is beteg, melyek állandóvá tették a nyughatatlanságot a lelkekben s a melyek által felidézett nyomorból sarjadnak ki a sociális bajok. Mi nem léphetünk fel azzal az óriási igénynyel, mint az Institut de France, hogy az emberiség összműveltségének megmentésén dolgozzunk; de a magunk műveltségét meg akarjuk és meg fogjuk menteni. Alighogy a bolsevizmus posványából kivergődtünk, a Magyar Történelmi Társulat nyomban felvette a tudományos munka folytonosságának fonalát és ma már büszkén állapíthatjuk meg, hogy ezen a téren a magyar tudományos szervezetek között mi voltunk az elsők. Innen van az, hogy minden számottevő magyar historikus keze tele van dologgal. A vetés érőben van, a könyvek készülöben, az altruista nyomda üzemben, a kiadáshoz szükséges papír birtokunkban. A Történelmi Társulat erejének tudatában nyugodtan néz a jövőbe. A trianoni béke minden poklán át sem tudják ellenfeleink meggátolni, hogy a magyar művelődést megmentsük.

Ettől a szilárd hittől áthatva Társulatunk ezidei közgyűlését megnyitom.

Az első orosz megszállás Erdélyben.

(1849 jan. 31—márcz. 28.)

I.

1849 februárius 4-én, a mikor a székelyföldön alakult honvédcsoportok újból Brassó felé közeledtek: az előljáróba küldött huszárok — Szászhermány mellett — eddig még nem látott, ismeretlen ruhába öltözött, lándzsás lovasokkal csaptak össze. Kozákok voltak, tehát a hatalmas muszka czár hadseregének tagjai.

Hogyan csöppentek ide? Jöttüket jóformán csak hitelre nem méltatott kőszá hírek előzték meg, annál meglepőbb volt tehát, hogy most egyszerre mégis itt voltak, hívatlan és váratlan, mindenestre nagyon kellemetlen látogatókul.

Az oroszoknak erről az első erdélyi próbálkozásáról általában véve nem sok szó esett még; részben azért, mert ez az invasio a másodikhoz — a júniusihoz — viszonyítva csekélység volt, másrészt meg azért is, mert a rávonatkozó írásoknak eddigelé csak kis része volt hozzáférhető.

Azonban felpattanván az a zár, a mely olyan sokáig és olyan féltve óvta a kutatótól a bécsi cs. és kir. hadilevéltárnak szabadságharcunkról szóló részét: átvizsgálhattam a nagyszebeni főhadparancsnokságnak s a területén alakult II. osztrák hadtestnek egész iratanyagát s abban a szóbanforgó tárgyról is sok érdekes adatot találtam.¹

Ezeknek felhasználásával lehetővé vált, hogy ennek a brassói és nagyszebeni muszkavilágnak előzményeire az eddiginél nagyobb világosságot deríthessek s egyúttal rámutathassak arra az — egyetértőnek épen nem mondható — viszonyra is, a mely a megszálló orosz s az erdélyi osztrák csapatok közé, már a legelső napokban, éket ütött.

A történelmi kézikönyvek nyomán kialakult — alapjában véve helyes — felfogás szerint, a téli orosz betörés hát-

¹ Ezenkívül hozzájutottam a bécsi házi-, udvari- és állami levéltár több idevágó, nagyon fontos és érdekes okmányának másolatához is, a miért Székfű Gyula osztálytanácsos úrnak ezen a helyen is őszinte köszönetet mondok.

terében két jólismert, nekünk magyaroknak bizony ellen-szenves alak: Salmen Ferencz szász comes és Şaguna András¹ nagyszebeni gör. kel. püspök lappangott. Kétségtelen, hogy állásuknál és tekintélyüknél fogva, a szászokat és oláhokat érdeklő kérdésekben, a »spiritus rector« szerepét játszották s így érthető, hogy legalább is addig, míg maga a nagyszebeni főhadparancsnokság a döntő lépést meg nem tette: ők voltak az orosz megszállás legbuzgóbb és leghangosabb szószólói.

De már határozottan téves az a — szintén elterjedt — felfogás, hogy az oroszok meghívásának első gondolata 1848 december 28. és 31. között kelt életre. Így természetesen hamis minden olyan okoskodás is, a mely szerint a beavatkozás eszméje Bem felszabadító hadjáratának első sikerei nyomán, vagyis az 1848 december végén beállott katonai helyzet következtetéséül, született volna meg.

Az igazság, a mint azt kétségtelenül megállapíthatjuk, a következő:

A székelyföldön alakult magyar csapatok már 1848 november végén fenyegették a Barczaságot s 29-én, Hídvég és Árapatak között össze is ütköztek az osztrákokkal. Mint-hogy pedig ennek a támadásnak folytatása is ígérkezett: a megriadt szászok, az Oláh- és Moldvaországot már régóta megszállva tartó orosz csapatok² behívása céljából deczem-

¹ Miskolczon született, 1809-ben. Macedo-wlach származású, román. kath. vallású volt s magyar iskolában tanult. Hitet változtatván, 1829-ben gör. kel. (rácz) theologus lett Verseczen, majd 1846 jan. 27-én gör. kel. (oláh) püspöki vicarius Nagyszebenben. Oláhu akkor még alig tudott. 1848 febr. 5-én püspök lett; 1852-ben bárói rangot kapott s 1864-ben érseki méltóságra emelkedett. 1873-ban halt meg. (*Moldován G.*: Şaguna András. 7., 32., 83., 94., 99., 119. l.)

² Miklós czár 1848 márczius 26-án kelt manifestuma — de még inkább az orosz külügyminiszternek a bukaresti és jassyi orosz konzulokhoz intézett jegyzéke — gyaníttatja, hogy a czár nemcsak a saját birodalmában, hanem annak szomszédságában se fog tűrni semmiféle forradalmat. (*Anul 1848 în principatele Române.* I. 158., 174., 175., 193. l.)

Mint-hogy pedig a török porta a két dunai fejedelemségben mindegyre fokozódó zavarokat nem tudta lecsendesíteni: 1848 július 10-től kezdve Moldvaországot, szeptember 27-től kezdve pedig Oláhországot is, az V. orosz hadtest szállotta meg Lüders Sándor gyalogsági tábornok vezetése alatt. (*Anul 1848.* III. 168. l., továbbá: *Acte și documente relative la istoria renascerii României.* I. 355., 357. l.) A megszállást, a további szükség tartamára, az Orosz- és Törökország között 1849 május 1-én létrejött balta-limani szerződés hosszabbította meg. (*Acte și documente.* I. 357—360. l.)

ber 2-án egy nyilatkozatot szerkesztettek¹ s azt az oláh »békeszerző bizottság«-gal is aláírátták.²

Ebből tehát feltétlen bizonyossággal következik, hogy az orosz segítség gondolatának 1848 december 2-ika volt a születésnapja.

Ez a dátum ennél fogva minden olyan magyarázatot is megczáfol, a mely az oroszok első meghívását az akkori általános hadihelyzettel akarja valamilyen kapcsolatba erőszakolni. A segélykérést, legalább eleinte, Brassó válságos helyzete kívánta meg³ s Bem hadjáratának nem lehetett reá hatása, még pedig azért nem, mert ez a hadjárat december 2-án még meg se kezdődött.

Bem ugyanis csak december 9-én vette át⁴ Szilágy-somlyón az Erdélyből 4-én odavonult — előbb br. Baldacci Emanuel tábornok,⁵ majd később ideiglenesen Czetz János őrnagy⁶ parancsnoksága alatt állott — kicsiny had vezetését. Magában Erdélyben tehát már néhány nappal a kolozsvári »botrányosan szomorú történetek«⁷ után csupán a székelyföldön voltak magyar csapatok, a melyeknek magvát a 14. és 15. számú (1. és 2. székely) határőr-gyalogezred s a II. sz. (székely) határőr-huszárezred alkotta.

A Bem kezébe jutott sereg, mely pár nappal a kolozsvári szaladás⁸ előtt, 2380 gyalogosból, 520 lovasból és 107 tüzérből állott,⁹ nem volt hadműveletre alkalmas állapotban. Ez az oka, hogy Bem még december 19-én is Szilágy-

¹ Gelich is úgy tudja, hogy az oroszok behívásának eszméje Nagyszeben és Brassó szász polgáraitól eredt. (»Magyarország függetlenségi harcza.« III. 74. 1.)

² Kővári: »Okmánytár az 1848/49. erdélyi eseményekhez.« 154., 155. l. A »comité« elnöke Şaguna, alelnöke Barnuti Simeon volt. (Moldován: i. m. 43., 44.)

³ Ez az erdélyi osztrák hadtest hadműveleti naplójából is világosan kitűnik: »... Die Berufung der russischen Truppen erfolgte hauptsächlich aus Rücksicht für den Kronstädter District, der durch die raubsüchtigen Szekler ... neuerdings bedroht wurde.« (Kriegs-Archiv Wien, 1848/49. Armée-Corps in Siebenbürgen: 142. XIII. A. 15.) A bécsi hadilevéltárra ezentúl csak K. A. betűkkel hivatkozom.

⁴ K. A.: 139. XIII. 3.

⁵ Baldaccit a magyar kormány 1848 nov. 11-én nevezte ki az erdélyi magyar csapatok parancsnokává. (Nemz. Múz. levéltára: 1848 nov. iratok.)

⁶ A honv. bizottmány 1848 nov. 23-án kelt 3540/eln. sz. rendelete. (Orsz. levélár: HT.—D. 834.)

⁷ U. o.

⁸ Nov. 17.

⁹ Baldacci jelentése: Kolozsvár, 1848 nov. 12. (Orsz. ltár: HT. — D. 838.)

somlyón időzött, az anyaországból érkező segítőcsapatokra és ágyúkra várakozva.

Ennélfogva az erdélyi cs. kir. főhadparancsnoknak, br. Puchner Antal altábornagynak,¹ egyelőre csupán a székelyleföldi magyar csapatokkal gyűlhetett meg a baja, ezek azonban az övéinél jóval gyöngébbek voltak.

Decemberi állományukat nem tudom pontosan megállapítani s így, más *hiteles* adat hiányában, csak 1848 július 31-i létszámukat közölhetem, a mely szerint a két székelyleföldi határőr-gyalogezred (mindössze 4 zászlóalj) 4530 főből, a 11. huszárezred (8 század) pedig 1571 emberből és 935 lóból állott.²

Később, szabadságolás következtében, a gyalogság állománya 4—500 fővel meg is fogyatkozott s az így beállott hiányt a frissensült, imígy-amúgy betanított s csak felében-harmadában felszerelt honvédcsapatok egyáltalán nem pótolhatták. A székelyleföldi huszárezred két százada pedig az osztrákokhoz csatlakozott s mindvégig az ő oldalukon harczolt.³

Ezzel szemben a Puchner keze alatt levő haderő: 12 zászlóaljba osztott 11.460 gyalogosból, 14 századba osztott 1680 lovasból, 3 ütegből,⁴ továbbá 8000 jól felfegyverzett zászlós nemzetőrből állott.⁵

Akkor tehát, a mikor az oroszok behívása először szóba került, nem volt még semmiféle külső támogatásra szükség.

Kitűnik ez De Segur bukaresti francia főconsul, jóval később, 1848 december 22-én kelt jelentéséből is,⁶ a melyben arról értesíti Bastide külügyminisztert, hogy 21-én

¹ 1779-ben született Selmeczbányán. Katonai szolgálatát 1799-ben a magyar testőrségnél kezdte meg. Vitézül harczolta végig — mint lovastiszt — az 1805., 1809., 1813., 1815. és 1821. évi háborúkat s 1815-ben megkapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. 1846-ban főhadparancsnok és vezénylő tábornok lett Erdélyben. 1852 decz. 28-án halt meg mint lovassági tábornok.

² *K. k. General-Commando in Siebenbürgen: Summarische Stand- und Dienst-Tabelle pro Mense Juli 1848.* (*Orsz. Utár: HT. — D. 815.*)

³ *Siebenbürgisches Armée-Corps: Ordre de bataille für den 22. Juni 1849.* (*K. A.: 140. VI. 14.*)

⁴ A tüzérség állománya nincs feltüntetve. — 1848 július végén mindössze 298 tüzér volt Erdélyben. (*Orsz. Utár: HT. — D. 815.*) A teljes hadiállomány ez lett volna:

6—*u* gyalogos üteg: 3 tiszt, 121 legény, 83 ló.

12—*u* lovasüteg: 3 tiszt, 134 legény, 122 ló.

12—*u* gyalogos üteg: 3 tiszt, 133 legény, 88 ló.

⁵ *Br. Vay Miklós* kormánybiztos jelentése: Kolozsvár, 1848 nov. 7. (*Orsz. Utár: HT. — D. 838.*)

⁶ *Anul 1848. V. 610., 611. 1.*

délután 6 óra tájban egy Nagyszebenből érkezett futár azt a hírt hozta, hogy Puchner csapatai körülfogták (?) a magyar felkelőket, a kik az oláh határra szorultak s alkalmasint nemsokára a Kárpátok déli oldalára fognak menekülni. Erre a tudósításra az orosz és török tábornokok nyomban kiadták a parancsot, hogy a határon átjövő magyar felkelőket tüstént le kell fegyverezni.

Nagy kérdés, vajjon szóról-szóra ez volt-e a nagyszebeni jelentésben, — a mely az akkori hadihelyzetnek bizony nem felelne meg — vagy pedig csak a felületes francia főconsul ferdítette el azt? Bármint volt is, a jelentés magva az, hogy az osztrákok ügye jól, a magyaroké azonban annál rosszabbul állott, ennélfogva az erdélyi osztrák főhadparancsnok nem is szorult idegen beavatkozásra.

Ámde az oláhok és még inkább a szászok főemberei más-ként gondolkodtak. Mikor t. i. Sombory ezredes — 1848 decz. 5-én — Prásmárt kardcsapás nélkül, Szászhermányt némi ellenállás után megszállotta s másnap Szentpéter, Botfalu és Földvár is megadta magát¹: az említett vezetőférfiak, a főhadparancsnokság megkerülésével, a Bukarestben székelő Lüders orosz tábornokhoz iparkodtak férközni. Csakhamar el is árasztották őt a brassai és nagyszebeni városi tanács útján küldött, rémhírekkel megtöltött tudósításaikkal, a melyekben egyúttal az orosz csapatok közbelépését is kérték.

Hogy ez a fészkelődés csakugyan az osztrákok háta mögött s *egyelőre* az ő tudtuk nélkül történt, a következő esetből világlik ki:

A midőn az erdélyi szabadságharczból olyan jól ismert Gedeon József cs. kir. altábornagy 1848 december 11-én éjjel Brassóban, egy ott összeült vegyes bizottsággal tárgyalt: többek között az is szóba került, hogy az oroszok a tömösi szorosban közvetlenül a magyar határig tolták elő-örseiket.²

Gedeon ennek kapcsán azt kérdezte: vajjon igaz-e, hogy az ú. n. Hétfalu oláh lakossága az oroszok segítségét kívánja s ha igaz, mit szól hozzá az oláhság értelmesebb része?

A bizottság az első kérdésre »igen«-nel válaszolt; a másodikra pedig azt felelte, hogy az oláh »Comité« és a

¹ Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca. 47., 49. l.

² Gedeon Puchnernek: Sárkány, 1848 decz. 13. (K. A.: 139. XII. 2.)

»praefecturák« maguk is ellenzik a dolgot¹ s mindent elkövet-
tek, hogy a népet ennek a kívánságnak képtelen voltáról
meggyőzzék. Fáradozásuknak máris megvolt a kellő sikere.²

A szászok véleményéről és kívánságáról nem esett szó.

Gedeon talán hitt volna is ennek a nyilatkozatnak, ha
nem kap — ugyanakkor, a mikor a hallottakról szóló jelen-
tését írta — egy nagyon fontos és sürgős tudósítást Brassó-
ból, br. Stutterheim János cs. kir. ezredestől.³ Ehhez a
jelentéshez az Olt és a Bodza között álló orosz csapatok
parancsnokának, Engelhardt tábornoknak, levele volt csa-
tolva.⁴

Az orosz tábornok a hozzá magánúton jutott kérésekre
válaszolva, részvétét küldi Brassó városának, valamint az
egész Barcaságnak is s egyúttal mentegetőzve írja, hogy
bármennyire szeretne is a szorongatott szászok segítségére
jönni, nem teheti, mert *a népjog emelte gát útját állja annak,
hogy az orosz csapatok a magyar határt átléphessék.*

Mindamellett, hogy a menekülő szász és oláh lakosság
minél hamarabb juthasson az oroszok mentő karjai közé :
*az előőrsök vonalát — Lüders sürgős parancsára — a magyar
határszélre toltta.*

Stutterheim ezredes erre a levélre nagyon óvatosan
válaszolt.⁵ Sorából ugyancsak kiérzik, hogy az idegen
beavatkozást nem tartja kívánatosnak s azt a reményét
hangoztatja, hogy a már megkezdett békéltető eljárással
a székelyföldön is nemsokára helyre fog állani a régi törvé-
nyes rend és nyugalom.

Engelhardt leveléből tehát nyilvánvaló, hogy a szá-
szok és oláhok aknamunkája december 2-ika óta is követ-
kezetesen és szakadatlanul folyt s hogy az orosz csapatok-
nak a magyar határra történt eltolása Bem jóval később
megindult támadó hadjáratával sehogyan se függhet össze.⁶

¹ Az oláh békéltető bizottság, 1849 márczius 4-én kelt nyilat-
kozatában, határozottan a szászok nyakába varrja az orosz beavat-
kozás ódiumát. Beismeri ugyan, hogy az 1848 decz. 2-án kelt nyilat-
kozatot aláírta, de tagadja, hogy a későbbi tárgyalásokon részt
vett volna. (Kövári : Okmánytár. 155. l.)

² Gedeon jelentése : K. A. : 139. XII. 2.

³ K. A. : 139. XII. 2a.

⁴ Sinaia, 1848 dec. 11. (K. A. : 139. XII. 2b.) Engelhardt a
15. orosz gyaloghadosztály 2. dandárának volt a parancsnoka.
(H. v. N. : Bericht über die Kriegsoperationen der russ. Truppen
gegen die ung. Rebellen. I., II. 72. l.)

⁵ Brassó, 1848 dec. 12. (K. A. : 139. XII. 2c.)

⁶ Úgy látszik, hogy Lüders már a most leírott események
idején elkészítette az erdélyi osztrák és az oláhországi orosz hadak

Ennek az észak-erdélyi hadjáratnak első számottevő eseménye — mint tudjuk — a december 23-án vívott dézsi ütközet — majd Kolozsvár visszafoglalása — volt, utolsó accordja pedig 1849 január 4. és 5-én Tihuczánál, a borgói szorosban, hangzott el.

Az osztrák csapatoknak br. Wardener altábornagy¹ — majd Urban ezredes² — parancsnoksága alatt állott része Bukovinába szorult s ezzel a helyzet határozottan Bem javára billent. Most már csakugyan volt a vészkiáltásnak komoly alapja s ennek következtében az oroszok behívására irányuló mozgalom is második — ezúttal döntő — phasisába jutott.

II.

Az osztrák haderő helyzete 1848 december végén hasonló volt a magyar seregéhez, annak kolozsvár—csuca—szilágysomlyai visszavonulása után.

Puchner csapatainak egy része is kiszorult Erdélyből, megmaradt része pedig a harcok okozta veszteségek és mindenféle kórságok következtében egyre apadt; hasznavehető pótlást azonban sehonnan se kapott.

Az akkor sorozott újonczok zöme egy hajtófát se ért, a hevenyén alakult új ütegek pedig — kelloszámú kezelő-és hajtólegénység, valamint használható háts-és hámoslovak hiányában — bizony csak gyarló tákolmányok voltak.³ Nem is igen állották a sarat az anyaországból érkezett, jobban ellátott magyar ütegekkel szemben.

Mindehhez még hozzájárult az, hogy az erdélyi osztrák parancsnokságoknál és csapatoknál sok olyan öreg tiszt volt, a ki az ottani nyugalmas-csendes viszonyok között egypár évig még elszolgálhatott volna, de most, a mikor megindult a háborúság, a fokozott testi és lelki megerőltetés folytán, egyre-másra kidűlt a sorból.⁴

Igy azután, aránylag rövid idő alatt, nagy tiszthiány

együttműködésének tervét. De a császár akkor azt válaszolta reá, hogy Puchner elég erős arra, hogy a magyarok próbálkozásait meghiúsítsa. Egyúttal megtiltotta, hogy az orosz csapatok az ő beleegyezése nélkül, Magyarország területére nyomuljanak. (*Buchanan* angol nagykövet Palmerstonnak: Szentpétervár, 1849 jan. 31. — *Correspondence relative to the affairs of Hungary. 1847—1849.* 134. l.)

¹ 1848 decz. 26-án meghalt.

² A 17. (2. oláh) határőr-gyalogezrednél szolgált s az oláh felkelésnek egyik fő mozgatója volt.

³ *K. A.*: 143. XIII. B. 36. és 76.

⁴ A tábornokok közül: Wardener, Gedeon, Gallbrunn, Graeser és Schurtter. (*Puchner* relatiója. *K. A.*: 143 XIII B. 90.)

állott be, a melyet — legalább egyhamar — sehogyan se lehetett pótolni.

Viszont az erdélyi magyar hadsereg, az alig-alig felszerelt újonczokat nem számítva, az anyaországból jól fegyverzett és ruházott segítőcsapatokat kapott s a fegyelem is — hála Bem kemény markának — lassan bár, de folytonosan javult.

Igy tehát érthető, hogy az osztrákok — helyzetük balrafordultával — rögtön átlátták, hogy egyre fogyó erejükkel sokáig már nem folytathatják a harczot nagyobb külső vagy belső segítség nélkül.

Az utóbbi a szász és oláh felkelés alakjában valósult meg,¹ de a hozzáfűzött nagy várakozásnak nem tudott megfelelni. A külső segítség dolgában pedig a két nemzetiség vezetőemberei nem tudtak a főhadparancsnokkal megegyezni. Puchnert ugyanis a szászok és oláhok folyton megújuló nógatása és jajgatása se bírhatta reá arra, hogy — velük egygyékényen árulva — a kormány tudta nélkül, alattomban alkudozzék az oroszokkal.

Végül a türelmetlen Salmen, látva, hogy magántermészetű könyörgésükre Lüders se hederít, 1848 december 28-án írásban fordult a nagyszebeni főhadparancsnoksághoz azzal a kérdéssel: vajjon az osztrák csapatok meg tudják-e, a harcz ide-oda hullámozása közben is, Brassót és Nagyszebent oltalmazni?

Kár, hogy ez a levél nincs meg, de tartalma a reá adott válaszból is megállapítható² s ebből kitetszik, hogy Salmen abban az esetben, ha az osztrákok a szászföld védelmére gyöngék volnának: »rendkívüli segítség«-hez akar folyamodni. Puchner helyett még aznap válaszolt Salmennek Pfersmann altábornagy,³ közölvén vele, hogy ha a hadműveletek a mozgó hadtestet másfelé szólítanák, a két szász centrum oltalmára nem maradna elegendő osztrák csapat.⁴ Ez lévén a szomorú valóság, nem ellenezheti, hogy a szászok, saját érdekükben, ahhoz a bizonyos rendkívüli segítséghez forduljanak. Ez — bár Pfersmann nem mondja — nem lehetett más, mint az oroszok meghívása.

Ez a válasz tehát más szóval azt jelentette, hogy a főhadparancsnokság szabadjára hagyja ugyan az orosz be-

¹ *K. A.*: 143. XIII. B. 84., 85a, b, c.)

² Nagyszeben, 1848 decz. 28. (*K. A.*: 139. XII. 7.)

³ U. o.

⁴ Ugyanezt mondotta más alkalommal a szászoknak és oláhoknak Puchner is. (*K. A.*: 143. XIII. B. 89., 90.) Igaza is volt.

avatkozás kérdésében a szász comest, de semmiféle hivatalos támogatásban nem részesíti. Mind a mellett el nem tagadható, hogy Salmen ezúttal való fellépése az oroszok behívása dolgában fordulópont lett. Puchner t. i. részint a katonai helyzet kedvezőtlen fordulata következtében, részint a nemzetiségek sopánkodásának engedve, még aznap segítséget kért a Felsőmagyarországon egyideig diadalmasan harczolt gróf Schlick altábornagytól,¹ továbbá a hadügyministertől,² valamint hg. Windisch-Graetz tábornagy, fővezértől is. *Az utóbbihoz intézett jelentésében az orosz beavatkozás gondolatát is megpendítette.*³

Schlick⁴ és Windisch-Graetz,⁵ saját súlyos helyzetükre hivatkozva, megtagadták a segítséget, a hadügyminister pedig nem is válaszolt. Meg kell azonban jegyezni, hogy még mielőtt Puchner jelentése Windisch-Graetzhez s onnan Olmützbe jutott volna : az 1849 január 6-án összeült minis-tertanács már utasította a galíciai főhadparancsnokot, — báró Hammerstein lovassági tábornokot — hogy Schlick és Puchner hadtestének segítősapatokat küldjön.⁶

Salmen sikraszállásával egyszerre az oláhok is gyűlést tartottak Nagyszébenben, mely a következő napon is folyt még.⁷ Deczember 29-én Puchner magához hívatta a »comité«-t s tudtára adván, hogy Bem hirtelen előnyomulása és Urban meghátrálása következtében válságosra fordult a helyzet : az ígért népfelkelés mielőbbi talpraállítását kívánta.⁸ Két nappal később Şaguna — Puchner szavait meghamisítva — már azt mondotta Barnutiunak és Laurian Treboniannak, hogy a főhadparancsnok óhajtása szerint az oláh és szász »nemzet«-nek kell az oroszokat behívnia.⁹ Az erre összeült vegyes gyűlésen azonban maga az oláh »comité« tiltakozott legjobban az oroszok ilyen formában történő felkérése ellen. A javaslatra csak Şaguna és egy, Orghidán Rudolf nevű, brassai kereskedő szavazott, a szászok ellenben — s részben

¹ 1848 decz. 28. (*K. A.* : 139. XII. 8.)

² Br. Cordon tábornoktól.

³ *Bécsi házi-, udvari- és állami levéltár* : A külügymin. pol. ltára. Fasc. X. 27a. Intervention russe. (Erre a levéltarra ezentúl *B. h. u. á. lt.* betűkkel hivatkozom.)

⁴ 1849 jan. 8. (*K. A.* : 140. I. 3.)

⁵ 1849 jan. 10. (U. o. 140. I. 6.)

⁶ A ministertanács jegyzőkönyve, 5. pont. (*B. h. u. á. lt.* : Kab. Z. 72. Min. Z. 522/49.)

⁷ *Moldován* : i. m. 57. és k. 1.

⁸ U. o. 60. 1.

⁹ U. o. 61. 1.

az oláhok is — apránként elillantak. Végül az a kevés ember, a ki mégis ott maradt, azt határozta, hogy az orosz segítséget ne a két »nemzet«, hanem csak Nagyszében és Brassó városára kérje.¹

Es csakugyan, 1849 január 2-án már megérkeztek az erdélyi küldöttek Bukarestbe,² katonai segítséget kérve nemcsak Lüders tábornoktól, hanem a bukaresti török kormányzótól, Omer pasától³ is. Természetes, hogy ez az ügy első sorban nem a tábornokokra, hanem a diplomatákra tartozott.

Segur francia főconsul, mihelyt a dolgot megneszelte, elment orosz kollégájához, Kotzebuehez s úgy látta, hogy az nagyon felkarolta ugyan az erdélyi szászok és oláhok ügyét, de nem mert érdekükben közbejárni.⁴ Nem is tehetett semmit, mert az intézkedés joga nem őt, hanem a rendkívüli követet — Duhamel altábornagyot — illette meg, a ki annak idején Moldva- és Oláhország megszállásának is főfőszószólója volt. Duhamel kedvezően fogadta az erdélyi küldöttséget s már egy orosz-török combinált hadművelet tervével is kezdett foglalkozni. Ámde Fuad Effendi, a porta rendkívüli követe,⁵ a leghatározottabban kijelentette, hogy egyellen török katona se lépheti át a magyar határt s — Segur nagy megnagyvására — ilyen értelmű utasítást adott Omer pasának is.⁶

Mind a mellett Duhamel is, Fuad is egy-egy futárt küldött — további utasításért — a saját kormányához.⁷

¹ U. o.

² Colquhoun angol főconsul jelentése Palmerstonnak: Bukarest, 1849 jan. 2. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary. 1847—1849.* — 133. l.) De Segur francia főconsul jelentése: Bukarest, 1849 jan. 3. és 4. (*Annul 1848.* V. 694. l.) Moldván szerint (i. m. 62. és k. l.) a küldöttség tagjai Nagyszébenből Şaguna és Müller Gottfried tanár, Brassóból pedig egy városi tanácsos és egy oláh kereskedő voltak. A Lüdersnek átadott folyamodvány (a nagyszebeni határozattól eltérően) nem a két város, hanem a két »nemzet« segélykérését tartalmazta »a szenvedő emberiség nevében«. Colquhoun hallomása szerint Lüders sajnálkozva jelentette ki, hogy a magyar határ átlépésére nincs felhatalmazva. (Id. jelentése: *Correspondence.* 133. l.)

³ A szláv származású Omer pasa 1848 szept. 25-én lett Bukarest ideiglenes török kormányzója. (*Acte si documente:* I. 355. l.)

⁴ Segur jelentése. (I. h.)

⁵ Fuad azelőtt a török külügyminisztérium politikai osztályának volt a főnöke. (*Annul 1848:* III. 735. l.)

⁶ Colquhoun Palmerstonnak: Bukarest, 1849 jan. 2. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary. 1847—1849.* 133. l.)

⁷ Segur nyilván nagyon rosszul ítélte meg az erdélyi helyzetet, különben nem írta volna ezt: »Tout sera sans doute fini, quand les réponses arriveront.« (Id. jelentése.)

Másnap — január 3-án — az erdélyi küldöttek újra megkörményékezték Fuadot s — Segur szerint az oroszok biztatására — arra kérték, hogy ha már nem akar török csapatokat küldeni Erdélybe, *legalább az oláh katonaságnak engedje meg, hogy megszorult erdélyi fajtestvéreit megsegíthesse.* Fuad azonban ezt is kereken megtagadta.¹

Láthatjuk tehát, hogy *most már nemcsak orosz, hanem török és oláh beavatkozásról is volt szó.*

Néhány nap mulva, a megrémült nemzetiségek jajszavával együtt, Puchner jelentése és javaslata is Olmützbe érkezett. Ámde az osztrák külügyminister — herczeg Schwarzenberg — annyira kényesnek találta a kérdést, hogy nyílt diplomatiái lépésre nem merte szólni magát, mert attól tartott, hogy az oroszok bevonulása komoly bonyodalmakra adhatna okot s ürügyül szolgálhatna Franciaországnak arra, hogy az Ausztriával akkor hadban állott Piemontot megsegítse. A hajlandóság alkalmasint még is lett volna rá. Hallottuk, hogy a bukaresti francia főconsul rögtön felszisszent, mihelyt Ausztria megsegítéséről volt szó s a francia befolyásnak hódoló Fuad nemcsak január 3-án, hanem későbbben is ellenezte, hogy az oroszok semleges török területekről rontsanak Erdélybe.²

*Schwarzenberg 1849 január 12-én a ministertanács elé vitte Puchner jelentését s egyúttal határozottan az orosz segítség ellen nyilatkozott.*³

Puchner pedig, a nemzetiségek máris megnyilvánuló haragjával mit se törődve, nagy felelőssége tudatában, most is megtagadott mindenféle közvetlen alkudozást az oláhországi orosz csapatok parancsnokával.⁴

Azonban a brassai és nagyszebeni városi tanács — kivált az előbbi — annál türelmetlenebbül ostromolta Lüders tábornokot, de ez — a czár döntésére várva — egyelőre szintén elutasító választ adott.

¹ U. o.

² *Timoni* osztrák ügyvivő jelentése: Bukarest, 1849 jan. 22. (Kövári: Okmánytár. 147., 148. l.)

³ A ministertanács jegyzőkönyve, 3. pont: »... Fürst Schwarzenberg erklärte sich umso mehr gegen die Anwendung dieses bedenkliehen Auskunftsmittels, als die in Galizien oder der Bukovina einfallenden rebellischen Schaaren dort gar keine Sympathien finden werden und als Br. Hammerstein in den ihm zu Gebote stehenden Truppen die Mittel finden wird, allfällige Angriffe zurückzuweisen und den Oberst Urban sowie FML. Br. Puchner zu unterstützen.« (B. h. u. á. lt.: Kab. Z — Min. R. Z. 525/4.)

⁴ U. o. Külügymin. pol. ltára. Fasc. X. 27a. Intervention russe.

Végre, január 21-én, megérkezett Miklós czár válasza, mely szerint *Lüders* — végső szükség esetén — adhat ugyan segítséget Brassónak és Nagyszebennek, de csakis akkor, ha azt az erdélyi osztrák csapatok parancsnoka határozottan kéri.¹

Míg azonban a suba alatti s részleteikben ismeretlen tárgyalások folytak: Bem 1849 január 17-én — Szőkefalvánál — győzelmes harczot vívott az osztrákokkal s 21-én — »Hannibal ante portas« — már Nagyszebennél állott.

Ez a — kétségkívül nagyon komoly — helyzet nyomban megváltoztatta Puchner eddigi korrekt viselkedését. A veszedelem és a súlyos felelősség kettős tudata elvette józan ítélőképességét. Ő, a ki mostanáig a kormány jóváhagyása nélkül egyáltalán nem akarta az orosz kérdést bolygatni: a mindenfelől felhangzó kívánságnak engedve s Bem támadását be se várva, január 20-án haditanácsot hívott össze,² a mely az oroszok behívása tárgyában lett volna hivatva határozni.³ *Mint ő maga írja,*⁴ *a jelenvoltak nagy része az orosz segítség ellen foglalt állást;*⁵ azonban az utolsó pillanatban megjelent Vever százados, a ki a barczasági vészharang — Schurtter tábornok — jelentését hozta, a mely szerint Brassót egy, az eddigieknél sokkal erősebb, támadás fenyegeti s úgy lehet, hogy a város már néhány óra mulva a feldühödött székelyek prédája lesz.

Ez hatott, s a koczka a másik oldalára fordult. Most már *Puchner se ellenkezett s csupán azt kötötte ki, hogy a segélykérés ne az ő nevében, hanem a haditanács véleményeként történjék meg.*⁶

Láthatjuk tehát, hogy *a végső döntést Brassó erőszakolta ki, a melynek félholtra ijedt tanácsa kezdettől fogva legjobban nyomta a kengyelt s egyre az oroszok meghívására*

¹ »...les considérations politiques... ont obligé S. M. de me donner l'ordre de ne prêter ce secours que dans le cas de la plus pressante nécessité et à la demande expresse et formelle du Commandant Autrichien... Les ordres que j'ai reçus à ce sujet de S. M. sont très positifs et ne me laissent aucune alternative d'en agir autrement.« (*Lüders* Puchnernek. Bukarest, 1849 jan. 27. *Kövári*: Okmánytár. 148—150. l.)

² *K. A.*: 143. XIII. B. 90.

³ *Gelich* jan. 25-re teszi. (I. m. III. 74. l.) Ez a datum azonban feltétlenül hibás, mert *Reichetzer* őrnagy jan. 22-én már Bukarestben volt a haditanács határozatával. (*K. A.*: 143. XIII. B. 104.)

⁴ *K. A.*: 143. XIII. B. 90.

⁵ »Die meisten Stimmen sprachen mit dem Commandanten für die Negative...« (U. o.)

⁶ U. o., továbbá: *Czetz*: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. 164. l. *Heydte*: Der Winterfeldzug des Rev. Krieges in Siebenbürgen. 230. l.

ösztökélte a szintén nagyon megijedt, félig-meddig rokkant, öreg Schurttter tábornokot.

Hogy ez így volt, azt mindennél jobban igazolja a cs. kir. székely határőrdandár szerencsére megmaradt leveles-könyve,¹ a melynek tartalmával egy kissé behatóbban fogok foglalkozni. Egyelőre lássuk, mi történt a nagyszebeni haditanács idején Olmützbén?

Említettem már, hogy Puchnernek az orosz segítségre vonatkozó — 1848 december 28-án kelt — javaslatát az 1849 január 12-i ministertanács elvetette. Herceg Schwarzenberg miniszterelnök és külügyminiszter természetesen a császárnak is előadta ezt a kényes és fontos ügyet s e miatt a Puchnernek szánt válasz is csak január 20-án — tehát a nagyszebeni haditanács napján — készülhetett el.²

Ez a levél (vagy inkább utasítás) nagyon érdekes s ezért jónak látom, hogy azt valamivel bővebben ismertessem.

Első részében két feltűnő vezérgondolat van. Az egyik a százszok siralmas helyzete, a melyet okvetlenül orvosolni kell,³ a másik pedig a »segíts magadon s akkor Isten is segít« elve, a melyet Schwarzenberg melegen ajánl Puchner figyelmébe. Minden egyéb, a mit ír, csak afféle »mézes madzag«: a császár atyai gondoskodása a hozzá annyira hű szász nemzettről, a biztosan — de nem egyhamar — érkező fegyveres támogatás⁴ s az a bizalmi nyilatkozat, hogy Puchner kipróbált erélye, igyekezete és haditapasztalása, ilyen válságos körülmények között is meg fogja találni a helyes eljárást a »bárbar hordák« garázdálkodása ellen.

Sokkal fontosabb, mert jobban a dolgok elevejébe vág, az utasítás második része, a melyben Schwarzenberg kifejti, hogy bármennyire a lelkén viseli is a kormány az annyira szorongatott százszok sorsát s *bármilyen barátságos is*

¹ K. A.: 143. XIII. B. 104., 105. — Sajnos, csak január 20-tól február 17-ig terjedő része van meg.

² Schwarzenberg Puchnernek: Olmütz, 1849 jan. 20. (B. h. u. á. II. A külügymin. pol. ltára. Fasc. X. 27a. Intervention russe.)

³ Az oláhokról az egész utasításban egy árva szó se esik.

⁴ Windisch-Graetz jan. 21-én azt írta Puchnernek, hogy — legkésőbb 14 nap múlva — számottevő segítséget küld neki, Temesvár vagy Arad felől. — (K. A.: 143. XIII. B. 72.) Ebből azonban semmi se lett. A biztatás különben is elkésett, mert Puchner ezt a levelet — úgy látszik — csak 1–2 nappal a vízaknai (febr. 4.) ütközet előtt kapta meg, (u. o.) a mikor az orosz csapatok egy része máris magyar földön állott. Az oroszok különben már jan. 28-án hallottak róla, hogy egy — állítólag 4000 főnyi — osztrák segítőhad közeledik Nagyszébenhez. (Colquhoun Palmerstonnak: Bukarest, 1849 jan. 28. — *Corresp. rel. to the affairs of Hung.* 136. 1.)

Ausztria és Oroszország viszonya : az utóbbtól kérhető segítségnek nagyon nagy és fölötte komoly akadályja van. Ennél fogva a császár megbízásából és az egész kormány nevében arra utasítja Puchnert, hogy semmi esetre se kérjen a moldvaországi (így !) orosz csapatok parancsnokától támogatást.¹

Majd, mintha valami balsejtelem sugalmazta volna, így folytatja : »Ha pedig Nagyméltóságod, a pillanatnyi szükség nyomásának engedve, utasításom megérkeztekor már megtette volna ezt a bizonyos lépést, úgy felhívom Nagyméltóságodat, hogy

1. azonnal számoljon be erről a dologról ;

2. nyilatkoztassa ki a moldvaországi orosz csapatok parancsnokának, hogy a saját felelősségére — a kormány parancsa nélkül — folyamodott hozzája.

3. Nyilatkoztassa ki, hogy az osztrák külügyminisztérium hálásan megköszönve a készséggel adott segítséget, nyomban megkezdi a szentpétervári kormánylyal a tárgyalást az orosz csapatok visszahívása céljából.«

Ez eléggé világos és félre nem magyarázható utasítás ugyan, de egy nagy hibája mégis volt : megkésétt,² mert csak a február 5-ről 6-ra virradó éjjelen adta át Puchnernek Aubin őrnagy,³ a mikor az oroszok Brassót is, Nagyszebent is megszállták már.

Puchner t. i., nyomban a nagyszebeni haditanács után, Bukarestbe indította Reichetzer őrnagy, hadtestsegédtséget,⁴ hogy a hozott határozatot Lüders tudtára adja. Reichetzer január 22-én már ott is volt s előtte való napon Miklós czár felhatalmazása is megérkezett az orosz hadtestparancsnokhoz.⁵ Ámde a Nagyszebenből hozott írás nem felelt meg a czár főfeltételének, mert hiányzott belőle Puchner határozott kérése, a mely körülmény az ügy lebonyolítását legalább is késleltette.

¹ »... Bedenken der höchsten und ernstesten Art stehen einem solchem Auskunftsmitel entgegen. . . ; Ich muss daher im Auftrage Seiner Majestät und im Namen des Gesamtministerium E. E. ersuchen, sich in keinem Falle an die Befehlshaber der russischen Streitkräfte in der Moldau um Beistand zu wenden.« (U. o.)

² Megkésétt Timoni bukaresti osztrák ügyvivő jan. 22-én kelt jelentése is, a mely pedig szintén figyelmeztette Puchnert az oroszok behívásából származható diplomai bonyodalmakra. (Kövári : Okmánytár. 147., 148. l.)

³ Puchner igazoló jelentése : Calimanesti, 1849 márc. 19. (B. h. u. á. lt. A külügymin. pol. levtára. Fasc. X. 27a. — Intervention russe.)

⁴ »Corps-Adjutant«, akkori honvédszolgálat : »karségéd«.

⁵ Timoni jan. 22. jelentése. (I. h.)

Reichetzer megérkezésétől fogva szakadatlan volt a sürgős-forgás, üzenet- és levélváltás; egyik kengyelfutó a másikat érte Bukarest, Nagy-Szeben és Brassó között.

Lüders, mihelyt a haditanács se hideg se meleg határozatát megkapta, írt Puchnernek, közölve vele, hogy milyen feltétellel adhatja meg az óhajtott segítséget. Ez a levél legkésőbb január 25-én már Nagyszebenben volt, mert az osztrák főhadparancsnok válasza 27-én délután 5 órakor érkezett Bukarestbe.¹

Puchner ebben a levelében se mer határozottan színt vallani. Azt írja ugyanis, hogy nincs felhatalmazása olyan súlyos felelősséggel járó intézkedésre, a minő az idegen csapatok behívása lenne. Itt küldi azonban az erdélyi lakoságnak hozzá (Puchnerhez) intézett folyamodását, a melyben a rémüldözők arra kérik, hogy Lüders ajánlatát elfogadva, szerezze meg nekik az annyira kívánt védelmet.

Az orosz hadtestparancsnok még aznap este tanácskozást hívott össze, a melyen azonban nagyon kétséges és határozatlan volt a hangulat. Lüders végre is magára váltalta a felelősséget s parancsot adott a már előbb kijelölt csapatoknak az Erdély felé való indulásra. De ugyanakkor írt Nagyszebenbe is és tudatta, hogy eljárásának igazolása végett Puchner határozott kérésére van szüksége.²

Úgy látszik, hogy Lüders — a magyarok betörésétől tartva — maga is sürgősnek látta már a nagyszebeni és brassai helyőrség megerősítését. Ennélfogva még mielőtt ez a tanácskozás megtörtént volna, egy tisztjét küldötte Puchnerhez, hogy vele élőszóval is tárgyaljon. Ezúttal meg is volt az eredménye, mert — Puchner távollétében — az erre felhatalmazott Pfersmann altábornagy hajlandó volt a kívánt formában kérni az orosz segítséget.³

Ezt az újabb levelet január 28-án reggel hozta az említett tiszt Bukarestbe, mire Lüders tüstént válaszolt is, meg-

¹ Colquhoun főconsul Palmerstonnak: Bukarest, 1849 jan. 28. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849.* 136. l.)

² »... mais pour justifier cette démarche il me faut avant tout la demande expresse de V. E.« (Kövári: Okmánytár. 148. l.) Kövári ezen a levélen hibásan teszi az ó-naptár szerint való dátumot 14-re, mert akkor az ó- és új naptár között csak 12 nap volt az eltérés. Az ó-naptár szerinti helyes datum tehát: jan. 15.

³ Lüders Schurternek: Bukarest, 1849 jan. 27. ([L.]: Beiträge zu den Ereignissen in Siebenbürgen, 1848/49. — Öst. Soldatenfreund: 1852. évf. 22. sz.) A datum itt is hibás. Lüders ezt a levelet jan. 28. előtt nem írhatta.

írván Puchnernek, hogy máris kiadta a szükséges parancsokat s az orosz csapatok február 1-én átlélik a vöröstoronyi országhatárt.¹

Brassó megsegítésére vonatkozóan Reichetzer még január 22-én — Bukarestből — hatalmazta fel Schurttter tábornokot, hogy ha más menekvés nincs, hívja be Puchner nevében s az ő megbízásából, az oroszokat. Schurttter ennek alapján írott, január 25-én kelt², kérése 27-én jutott el Bukarestbe.³

E közben Lüders, a ki már napok óta készülődött a fegyveres beavatkozásra, három különítményt állított össze.⁴ Még pedig: Nagyszeben számára Căineniben és Râmnicu—Valceaban 4 zászlóaljat, 200 kozákot és 1 úteget. Brassó számára: Campulung és Pitestiben 3 zászlóaljat, 4 dzsidászazadot, 300 kozákot és 1 úteget, Ploestiben pedig 4 zászlóaljat, 4 lovasszázadot, 200 kozákot és 1 úteget.

Ez mindössze 11 zászlóalj, 8 lovasszázad, 700 kozák és 3 úteg,⁵ azaz körülbelül 11.200 fő volt.⁶

Nem tudom az okát adni, de bizonyos, hogy Lüders ezt a csoportosítást még az indulás előtt megváltoztatta. Schurttternek írott levelében már csak 3 zászlóaljat, 200 kozákot és 1 úteget szán Brassó megszállására⁷ s később kitűnt, hogy a Nagyszebenbe indított különítmény is jóval gyöngébb volt az óhajtottnál.⁸

Nagyon fontos megjegyeznünk, hogy Reichetzer őrnagy január 22-én kelt felhatalmazó levelét 24-én este hozta Hamenau százados Brassóba.⁹ *Schurttter azonban az engedélyt be se várta, hanem — a városi tanács sürgetésének engedve — már 4 nappal előbb meghívta az oroszokat.*¹⁰

¹ »General Lüders this morning replied, that he had already given the requisite ordres, and that on the 1. febr. the Russian troops will cross the Rothenthurm frontier.« (Colquhoun főconsul Palmerstonnak: Bukarest, 1849 jan. 28. — *Correspondence relative to the affairs of Hungary.* 136. l.)

² Schurttter Puchnernek és Lüdersnek: Brassó, 1849 jan. 25. (K. A.: 143. XIII. B. 104.)

³ (L.): Beiträge. (I. h.) Mindjárt látni fogjuk, hogy Schurttternek nem ez volt az első ilyen tárgyú kérése.

⁴ Lüders Puchnernek, 1849 jan. 27. (Kövári: Okmánytár. I. h.)

⁵ Az orosz útegek 6 ágyúból és 2 taraczkból állottak. Minden úteg 2 félútegre — szerintük osztályra (divisiora) — tagozódott.

⁶ 1849 jan. 24. kelt oláhországi tudósítás szerint 12.000 fő. (Amul 1848: VI. 82., 83. l.)

⁷ (L.): Beiträge. (I. h.)

⁸ K. A.: 143. XIII. B. 78. és 89.

⁹ U. o. 143. XIII. B. 104.

¹⁰ Schurttter Lüdersnek: Brassó, 1849 jan. 20. (U. o.)

Brassó osztrák helyőrsége, a szóbanforgó időben, a 16. sz. (I. oláh) határőr-gyalogezred III. zászlóaljának öt századából (Schurtter szerint 800, félig-meddig rokkant emberből), továbbá az 5. dragonyosezred I. századából (85 lovas) és a II. (székely) huszárezred félszázadából (45 lovas) állott, 1 darab 3 u tábori és 4 darab 6 u vas várágúval.¹ Ez bizony vajmi kevés volt, kivált ha azt a nagy szepegést is számításba vesszük, a mely a brassói katonai parancsnokot, a városi tanácssal egyetemben eltöltötte.

Puchner jól tudta, hogy a határőrök kenyértörés esetén úgyis mindjárt kereket oldanak, ezért tehát azt parancsolta Schurtternek, hogy ha a helyzet nagyon veszedelmesre fordulna, ürtse ki Brassót s vonuljon a törcsvári szoroson át Oláhországba. Onnan a vöröstoronyi szoroson jöjjön be újra Erdélybe s csatlakozzék a Nagyszebenben levő csapatokhoz. Schurtter ennek az útasításnak következtében állandóan ugrófélen volt, a bőrüket annyira féltő brassai és barczasági zászok nagy aggodalmára.

Kapóra jött tehát neki a városi tanács január 20-án kelt segélykérése, a melyet melegen pártolva továbbított Lüdershez s mint már hallottuk, ő maga is kérte az orosz hadtestparancsnokot, hogy ha csak lehet, küldjön Brassóba csapatokat, még pedig minél előbb, mert nagy baj van készülében.²

Az ideges és türelmetlen Schurtter nem is győzte már bevárni Lüders válaszát. A székelyektől való félelmében január 21-én délelőtt 11 órakor kivonult Brassóból s a törcsvári szorosnál állapodott meg,³ hogy ha kell, annál könnyebben menekülhessen Oláhországba.

Január 23-án és 25-én már Engelhardt tábornokot zaklatta, holott az, előljáró hadtestparancsnoka tudta és beleegyezése nélkül, úgyse mozdulhatott ki a helyéből. Ugyancsak január 25-én, a *Bukarestből kapott felhatalmazásra hivatkozva*, újra felkéri Lüderset, hogy a brassai tanács folyamodásában annyira óhajtott segítséget sürgősen adja meg.

Érdekes, hogy Schurtter rémült sopánkodásával épen az ellenkezőjét érte el annak, a mit elérni szándékozott. Lüders ugyanis — a székelyek talán már csak órákon muló támadása zúgván mindegyre a fülében — azt parancsolta

¹ K. A. : 143. XIII. B. 104. (L.) : Beiträge. (Öst. Soldatenfreund : 1852. évf. 22. sz.)

² K. A. : 143. XIII. B. 104.

³ (L.) : Beiträge i. h. 20. sz.

Engelhardtnek, hogy ha útközben Brassó elestét hallaná, azonnal álljon meg a határszélen s további rendelkezéséig el ne mozduljon onnan.¹ Ez — más szóval — körülbelül annyit tesz, hogy : »meghalt a gyerek, vége a komaságnak«.

Végre január 26-án Engelhardt felszólította Schurtttert, hogy a megszállás részleteinek megállapítása végett jöjjön ki a töröcsvári határszélre. Az orosz tábornok itt közölte vele, hogy a czár Nagyszeben és Brassó megsegítését, a már hallott feltételekkel, jóváhagyta s hogy az orosz csapatok ellátásáról a két város köteles gondoskodni. Elképzelhetjük, mennyire meg lehetett riadva a fősvény szászok, hogy még ezt a súlyos terhet is örömmel vállalták magukra.

Az osztrák tábornok boldogan és nyugodtan tért vissza Brassóba, abban a hitben, hogy az oroszok 28-án már be is vonulnak. De bizony a várva-várt segítség egyre késett ; e helyett azonban a legváltozatosabb híórhírek keltek szárnyra a székelyek — Isten tudja hányadszor — küszöbön álló rajtaütéséről. A türelméből és bátorságából újra kifogyott Schurttter január 28-án, 30-án és 31-én, valamint február 1-én is, katonához nem illő, halálraijedt hangon koldul és sürget újra segítséget Engelhardttól.² A különbség csak az volt, hogy eddig a városi tanács ösztökélte egyre őt, most pedig ő bujt a tanács háta mögé, hogy a saját rémületét leplezhesse.

Nagyszebenben — úgy látszik — nem lesték ilyen szörnyű türelmetlenséggel a megváltó idegen csapatokat. Legalább is nem találom az arravonatkozó írásokban semmi nyomát annak a páni félelemnek, a mely Brassó helyőrségét és lakóit állandó lidércnyomásként ülte meg.

Végre mégis csak ütött a megkönnyebbülés szorongva várt órája. Engelhardt az orosz csapatok élével január 31-én átlépett a töröcsvári országhatáron s ezen a napon Barczarozsnyóig hatolt. Másnap — február 1-én — délután 5 órakor két vadászszázaddal és 100 kozákkal bevonult Brassóba, a hova az éj folyamán, a tömösi szoroson át, még 115 kozák érkezett.³

Ez ugyan édeskevés volt s a magyarok komoly támadása esetén meg se kottyant volna, de azért Schurttter és a brassaiak

¹ Lüders Schurttternek. 1849 jan. 27. (I. h.)

² Mindez a székely határőrdandár leveleskönyvében olvasható. (K. A. : 143. XIII. B. 104.) Talán mondanem se kell, hogy ez a dandár akkor már csak papirosan volt meg, minthogy csapatai, 2 huszárszázad kivételével, a magyarokhoz pártoltak.

³ U. o. — Gelich az oroszok bevonulását február 21-re teszi. (I. m. III. 74.)

mohón kaptak rajta, akárcsak a vízbefúló a hitvány szalmaszálon.

Másnap — február 2-án — a Brassóba szánt orosz megszálló csapatok második része is megérkezett,¹ míg Nagyszébenben, nem tudom mi okból, csak február 3-án, délután 4 és 5 óra között jelent meg Skariatin ezredes² csapatainak elővédjével.³ A megszálló had többi része másnap, már a vízaknai ütközet alatt, vonult be.⁴

* * *

Most, hogy mindezt hallottuk, talán mindenkinek az a kérdés jut az eszébe, hogy voltaképen jogos, továbbá a katonai helyzet szempontjából szükséges és megokolt volt-e az oroszok meghívása s ha nem, mivel magyarázhatjuk Puchner eljárását?

Jogos semmiesetre se volt, mert ilyesmit a kormány beleegyezése és felhatalmazása nélkül nem szabad megkockáztatni, akár származhatik belőle diplomatai bonyodalom, akár nem. Puchner Calimanestiben 1849 márczius 19-én írott igazoló jelentésében⁵ katonás nyíltsággal és őszinteséggel vallja be, hogy eljárására maga se tud menteséget s a külügyminiszter jóindulatára bízva, hogy a felsorolt okokban valami enyhítő körülményt találjon.

Ezen tehát nincs mit vitatkozni s csak a kérdés második és harmadik részéről lehet még szó.

A ki annak a korszaknak katonai történetét pontosan ismeri, az most — 73 év elmúltával — könnyűszerrel megállapíthatja, hogy az orosz csapatok meghívása ijedségszülte, elhamarkodott és abban a keretben, a melyben megvalósult, czéltalan intézkedés volt.

Azban a kérdés utolsó részére már nem lehet ilyen rögtönösen válaszolni; mert ha az erdélyi főhadparancsnok

¹ Hét gyalogszázad és 1 üteg. — 3 század csak febr. 3-án vonult be. (*Schurttler* Puchnernek: Brassó, 1849 febr. 3. — *K. A.*: 143. XIII. B. 104.)

² Mint tábornok és az V. orosz hadtest vezérkari főnöke esett el 1849 júl. 31-én Segesvárnál.

³ Armée-Corps-Befehl No 27, v. 3. febr. 1849. (*K. A.*: 143. XIII B. 99.)

A nagyszébeni városi tanács február 3-án este 7 órakor nagy díszvacsorát adott a régvárt vendégek tiszteletére a »Török császár« vendégfogadó nagytermében. (U. o.)

⁴ Az erdélyi osztrák hadtest hadműveleti naplója. (*K. A.*: 142. XIII. A. 14.)

⁵ *B. h. u. á. lt.* (A külügymin. pol. ltára. Fasc. X. 27a. — Intervention russe.)

cselekvésének rúgóit kutatjuk, akkor nem indulhatunk ki abból, a mit mi tudunk manapság, hanem az ő helyzetébe kell magunkat képzelnünk, azt véve alapul, a mit ő tudhatott akkor, az egymásra torló események útvesztőjében.

Puchnernek azt kellett látnia, hogy az erdélyi osztrák és magyar haderő két olyan mennyiséghez hasonlítható, a melyek közül az első szakadatlanul fogy, a másik ellenben állandóan gyarapodik. Mert a szász és oláh felkelést — taktikai szempontból — nem lehetett erőgyarapodásnak mondani, a mint hogy a magyar nemzetőr- és szabadcsapatokat is ki kell a számításból mindannyiszor hagynunk, valahányszor hadműveletre alkalmas alakulásokról van szó.

A két mennyiségnek most említett változása a növekvő oldalon újabb és újabb reménységnek adott életet, a fogyatkozó oldalon pedig egyre jobban elharapódzó csüggedést és lehangoltságot idézett elő. Minthogy pedig ezt a folyamatot megállítani nem lehetett: nyilvánvaló, hogy Puchnernek minél hamarabb kellett volna döntésre törekednie, még mielőtt a magyar csapatok állománya az osztrákokét felülmúlta volna.

Bármilyen szép is volt tehát, — általános emberi szempontból — hogy Puchner nemcsak tüzzel-vassal, hanem szépszerével, békés úton is megpróbálta a székelyföld lecsön-desítését: katonailag bizony nagy hibát követett el vele. Háborúban csupán a kíméletlen, erőszakos fellépés imponál, minden más kísérletezés csak a gyöngeség benyomását kelti.

Igaz ugyan, hogy az erdélyi osztrák csapatok minősége nem ütötte meg a kívánt mértéket, — a mint azt már említettem is — de azért a főhadparancsnok tétovázó viselkedését és apró-cseprő különítményekkel való próbálkozásait, súlyos mulasztásnak kell mondanunk. Látszik, hogy vezérkari főnöke se volt mester a taktika és stratégia terén.

Ugyanis, a feladat megoldásának stratégiai lehetőségét vizsgálva, arra az eredményre jutunk, hogy Puchner — a novemberi és decemberi jó alkalom elmulasztása után is — a belső vonalon, a magyar hadak beszütercsei és székelyföldi csoportja között állhatott volna. Innen, számban bármelyiknél erősebb lévén, akár jobbra, akár balra, döntő taktikai csapást mérhet valamelyik csoportra.

Azonban jól tudjuk, hogy minden hadművelet többé-kevésbé valamely feltevésen sarkallik s hogy a feltevés alapját az ellenfél erejéről, helyzetéről és valószínű szándékáról, valamint más fontos körülményekről kapott jelentések alkotják. Már pedig Puchner, mint az az egykorú tudósításokból

kétségtelenül megállapítható, az erdélyi magyar hadak erejéről sokszorosán túlzott híreket kapott, úgy hogy már ebből az okból se bízott a Bem ellen irányuló támadó hadművelet sikerében. Ez tehát érthetővé teszi, hogy a valótlan jelentésektől és rémhírektől megriadva, segítségért kiáltott s a legközelebbi mentőkezet a határszélen álló oroszoknál látta.

Ha már most az orosz segítség első javaslásának és valóságos felkérésének napját¹ a hadihelyzetre vonatkoztatjuk, akkor azt látjuk, hogy Bem hadjáratának egy-egy fontos mozzanatával függ össze mind a kettő.

Az első lépés a szilágysomlyó—déz—besztercezi előnyomuláshoz, a második a szőkefalvi ütközethez fűződik.

Nem hihető, hogy ne akadt volna Puchner törzsében legalább egy olyan tiszt, a ki rájön, hogy Bemet akkor kell hátbatámadni, a mikor Urbant a borgói szoroson át üldözi. Igen ám, de akkor a székelyek elfoglalhatják Nagyszebent és Brassót, a miből pedig nagy galiba támadhatott. Nem azért, mert az annyira becézett szászoknak valami baja eshetett volna, — hiszen ez hadműveleti szempontból másodrangú dolog — hanem azért, mert ha ez a két város elvész, oda van az onnan Oláhországba nyíló egerút s elszakad az utolsó czérnaszál, a mely — nyugatról jövő támadás esetén is — összeköti Oláhországon át Délmagyarországgal az Erdélybe szorult osztrák hadtestet.

*A szászok megmentése mindvégig csak hamis jelszó; a valódi cél a hadműveleti alap s még inkább a vöröstoronyi, törösvári és tömösi szoros biztosítása volt.*² Ezért kell orosz helyőrség épen ebbe a két városba, hogy az osztrák mozgó hadtest a szászföldről messzebbre is távozhasson, a nélkül hogy a szorosokért aggódnia kellene.³

Az oroszok behívása december végén még csak álom lévén: Puchner tétlenül nézte, mint veri ki Bem Urbant, mert — a szászok oltalmazása czímén — az Oláhországba szorgáló átjárókat kellett őriznie.

A szőkefalvi ütközettel⁴ aztán még komolyabbra fordult a helyzet. Most már nem lehetett szó arról, hogy Puch-

¹ 1848 decz. 28. és 1849 jan. 20.

² Kiténik ez abból is, hogy a beszterczevidéki szászokról s azok védelméről se Schwarzenberg utasításában, se Puchner igazoló jelentésében nincs szó. Szintúgy az oláhokról se.

³ Megjegyzem, hogy a Zsil — akkor még járhatatlan — áttörése (Szurdok), továbbá az 1624 m. magas — télvíz idején alig járható — Vulkán-hágó nem jöhetett számításba. Különben is kívül esett mind a kettő az osztrák hadtest hadműveleti alapján.

⁴ 1849 január 17.

ner kezdjen ellentámadásba, hanem csakis arról, hogy meg tudja-e védelmezni Nagyszebent s ha nem, kijuthat-e Oláhországba, mielőtt a magyarok — Felek-Nagytalmács felől — a vöröstoronyi szorost elzárhatnák a háta megett? Gyulafehérvárát kivéve Nagyszeben volt Erdélyben az egyetlen pont, a hol még számottevő osztrák erő állott. Ha tehát a csata elvész, odavan az egész osztrák hadtest s vele együtt Erdély is.

Mint igazoló jelentése mutatja, ilyesféle gondolatmenet bírta rá — a minden oldalról megindult sürgetéssel és unszólással együtt¹ — Puchnert arra, hogy behívja az oroszokat, még mielőtt az osztrák kormány döntése megérkezett volna, noha maga se hitte, hogy eljárását Olmützben szentesítsék.² Minthogy azonban nem merte kockázatos lépéseért magára vállalni a felelősséget, másrészt meg a — szabatközása esetén beállható — veszedelem odiumától is menekülni akart: haditanácsot hívott egybe. Az pedig, mint tudjuk, a határozatlanság jele s csak olyan vezetők »ultima ratio«-ja szokott lenni, a kik válságos pillanatokban nem mernek vagy nem tudnak a maguk lábára állani.³

Igy volt itt is, noha már ugyancsak késő lett volna minden s Puchner — legjobb esetben is — Oláhországba szorult, ha Bemnek Nagyszeben ellen január 21-én végrehajtott támadása sikerül. Az ütközet azonban — Czetzmáig fel nem derített elkészése és a lövészer elfogyása következtében — balul végződött. A katastropha tehát nem csapott le, s a teljesen felborulni látszó egyensúly, legalább egy pillanatra, idegen beavatkozás nélkül is helyreállott. Az oroszok közbelépésére ilyenformán csak Bem, netalán nagyobb erővel megismétlődő, támadása esetén lehetett majd szükség.

¹ Ebben újra nagy része lehetett Salmennek; űaguna ellenben már akkor Bécsben volt.

² »Ich gestehe aber offen und frei, dass ich es nicht nur ahnte, sondern auf das bestimmteste annehmen musste, dass S. M. hohes Ministerium das Zuhilferufen fremder Truppen weder wünschen, noch je billigen könnte, auch dass ich fühlte, wie ich es eher auf das äusserste Übel ankommen lassen sollte, bevor ich solche Veranlassung zu grossen Verwicklungen zuliess.« (Puchner igazoló jelentése: i. h.)

³ »... Man musste sich das Schicksal dieser Städte . . . schrecklich denken, daher meine fortgesetzte Weigerung der Hervorrufung einer fremden Hilfe, mir immer mehr den Vorwurf einer persönlichen Halsstarrigkeit zuzog, weswegen ich die Entscheidung der Beurtheilung eines versammelten Kriegsrates anheimstellte und dessen für die Annahme der fremden Hilfe lautenden Beschluss in Vollzug setzte.« (Puchner igazoló jelentése: i. h.)

Mit kellett volna Puchnernek csinálnia, hogy hadműveleti alapjáról a veszedelmet gyökeresebben elhárítsa? Azt, a mit Bem szokott hasonló körülmények között cselekedni: *oda kellett volna a harczteret váratlanul és gyorsan áttennie, a hol ellenfele a legkevésbé számíthatott rá.* Csakhogy ilyen, gyors elhatározó- és végrehajtóképességet kívánó, hadműveletre se Puchner, se vezérkari főnöke,¹ nem volt alkalmas.

Az egykor daliás és vitéz Puchner vállát már 70 év nyomta és 50 évi hányt-vetett, sokszor zivataros, katonáskodás volt a háta mögött, a mikor Bommel, súlyos körülmények között, mérköznie kellett.

Gyöngé hadvezér volt, de tetőtől-talpig gavallér úriember. (Annak tartotta Bem is.) Jól érezte, hogy már nem való arra a nagy felelősséggel járó állásra, a melyben szolgált s ezért gyakran hangoztatta is: »Ich bin ein gebrechlicher Greis, unfähig in dieser wirren Zeit ein Commando zu führen; die Truppe kann kein Vertrauen zu mir fassen.«² Nem bízott már eléggé se a maga testi és szellemi erejében, se csapataiban s így a reá bízott ügy sikerében se. A szőkefalvi vereséget követő nagyszabedényi győzelmet is csak afféle pyrrhusi diadalnak tartotta s ez magyarázza meg, hogy közvetlenül január 21-ike után is sürgette az orosz segítséget, noha az csak a piski-i ütközet (vagyis febr. 9.) után vált kívánatosá.

Szűkre szabott terem nem engedi, hogy az első orosz beavatkozással kapcsolatos diplomatai tárgyalásokat is ismertessem. Csupán annyit említek meg, hogy nyomukban bonyodalom nem támadt. Elsimult minden szépen, zajtalanul, s az oroszok végre is csak azt tették, a mit akartak.

III.

Meg lehet, sőt meg kell állapítanunk, hogy a Nagyszébenben és Brassóban eleinte mutatkozott nagy örömmámort és testvéri ölelkezést csakhamar kölcsönös kiábrándulás váltotta fel. Az osztrákok az oroszok erejében, az utóbbiak pedig az osztrák csapatok minőségében csalódtak.

Már említettem, hogy Brassóba 7 zászlóalj helyett *egyelőre* csak három jutott el s ugyanez ismétlődött Nagyszébenben is. Skariatín ezredes, 4 zászlóalj, 200 kozák és 1 üteg helyett, csak 2½ zászlóaljat, 120 kozákot és ¾ üteget hozott magával, a mit az osztrák főhadparancsnokság a város megoltalmazására kevésnek tartott; pedig épen az

¹ Teutsch őrnagy; később Maroičič őrnagy.

² *Hirtensfeld*: Der mil. Maria-Theresien Orden IV. 1436. 1.

erős orosz segítségre számítva küldött el Nagyszebenből jóformán minden épkézláb katonát.

Különös, hogy az Erdélybe vonult orosz csapatok állományát a bécsi hadilevéltár minden adata hiányosan és így hibásan is közli.¹ Pontos hadrendet és csapattestek szerint tagozott állománykimutatást sehol se találtam.

Az én számításom szerint Engelhardt különítménye 1849 február 10-én 4¹/₄ zászlóaljából, 4 dzsidás századból, 215 kozákból, 1 ütegből és 2 árkász-századból, azaz körülbelül 4800 főből. Skariatin fentebb már részletezett különítménye pedig 2200 főből állhatott. Bizonyos, hogy február 10-e után is jöttek még orosz csapatok, de hogy mennyi és mikor? azt megbízható adatok hiányában nem tudom megmondani.²

Skariatin, a nagyszebeni osztrák csapatok gyarlóságát látva, arra kérte Puchnert, hogy legalább két, teljesen fegyverfogható zászlóaljat hagyjon még ott, mert különben a város biztonságaért felelősséget nem vállalhat.

Puchner azonban ezt a kérést se akkor, se később nem teljesíthette, mert mint azt február 22-én jelentette,³ egész mozgó hadteste 7452 főre zsugorodott össze. Kedvetlenül írja, hogy ilyen viszonyok között inkább letesz mindenféle támadó hadműveletről s csupán a szászföld védelmére szorítkozik.

¹ K. A.: 142. XIII. A. 2., 14.; XIII. B 89., 104., 105. — Hibás adatokat közöl Heydte (i. h.), valamint Rüstow is. (Geschichte des ung. Insurrections-Krieges: II. 3. 1.) Össze-vissza beszél legtöbb magyar forrás is.

² Mint a »Journal de St. Petersbourg« 1849 április 1. számában megjelent hivatalos orosz tudósításból megállapítható, Skariatin különítménye — márczius 11-én — a következő csapatokból állott:

Modlini gyalogezred 3 százada, Lublini vadászezred 1¹/₂ zászlóalja, Zamosci vadászezred 1 zászlóalja, Kozákok 2¹/₂ százada, 7. sz. könnyű üteg 4 ágyúja, 8. sz. könnyű üteg 4 ágyúja, Mindössze tehát: 3¹/₄ zászlóalj, 2¹/₂ kozákszázad és 8 ágyú, vagyis körülbelül 3100 ember. (Correspondence relative to the affairs of Hungary. 1847—1849. 174. l.)

Effingham Grant, a kit a bukaresti angol consulatus küldött Erdélybe, február 12-én Nagyszebenből azt jelenti Viscount Ponsonby bécsi angol nagykövetnek, hogy Brassóban és Nagyszebenben mindössze 7000 orosz van, 20 ágyúval. (U. o. 146. l.)

Fontblanque belgrádi angol főconsul február 20-án 8000, 26-án 10.000 főre teszi az erdélyi orosz haderőt. (U. o. 148. és 163. l.)

10.000 oroszról tudott az osztrák külügyminister is. (Az 1849 február 26. ministertanács jegyzőkönyve: B. h. u. á. ü. Kab. Z. 772. Min. Z. 584/49.)

³ Puchner a hadügyministernek. (K. A.: 140. III. 14.)

Brassóban még kevésbé voltak rózsások az állapotok Schurttner, a ki maga is kevésnek találta az ottani orosz katonaságot, a Puchnertől korábban kapott parancs értelmében, silány csapataival együtt meg akart ugrani a Damokles kardjaként fölötte függő székely támadás elől. S hogy terve annál könnyebben sikerüljön, felbiztatta a városi tanácsot, hogy még több orosz csapat bejövetelét kívánja.

Ez a kérés február 4-én meg is történt,¹ de a szemfüles Engelhardt már előbb észrevette a lólábat. Rögtön hírt adott Lüdersnek az osztrákok tervezett elpárolgásáról, a mi ellen az orosz hadtestparancsnok már február 4-én tiltakozott is. Kijelentette, hogy *ha Engelhardt egyedül maradna Brassóban mint a város és a Barcaság katonai parancsnoka, akkor ez a külföldön a fegyveres beavatkozás látszatát keltené*, holott az oroszok csak azért jöttek, hogy a várost, az osztrákokkal vállvetve, oltalmazzák.²

Itt tehát már szembekerült egymással a szövetségesek akarata s az ebből támadt — bár hivatalosan tagadott — feszültséget még jobban fokozta a február 4-én vívott szászhermányi ütközet.

Gál Sándor ezredes, a ki feltétlen sikerrel biztató támadását mindegyre halogatta, az említett napon végre mégis megmozdult, de Fabius Cunctator-féle taktikájával nyomban kátyúba is jutott.

A számra és minőségre egyaránt gyöngé osztrák helyőrséggel vajmi könnyen elbánhatott volna s játszva elfoglalhatja Brassót, ha egy kissé határozottabban és gyorsabban cselekszik. De bizony elkésett s mire támadásra szánta magát, az oroszok már megszállották Brassót s ezzel az eddig olyan kedvező feltételek is tüstént füstbe mentek.

Maga a szászhermányi ütközet tulajdonképen nagyobb fontosság nélküli csetepaté volt s csupán annyiban érdekes, hogy itt kerültek először szembe az oroszokkal a magyar honvédcsoportok. Az 5 óra hosszú tartott nagyon lanyha és tétovázó harc Gál visszavonulásával végződött, a mi kétségtelenül az oroszok javára írható, mert a brassói határőr-

¹ Schurttner Puchnernek. (K. A. : 143. XIII/B. 104.)

² »Permettez moi, Général, de faire l'observation, que les troupes russes ne sont arrivées à Kronstadt, que pour la défense des habitants, simultanément avec les troupes Autrichiennes. La présence du Général Engelhardt seul et chef de la garnison, aurait l'air d'une intervention de notre part . . . Les considérations sont si graves, que je prends la liberté de prier votre Excellence de différer votre départ . . .« (K. A. : 140. II. 17a.)

zászlóalj, jóformán az első ágyúlövésre, csúfósan megszaladt, úgy hogy az oroszok csak erőszakkal tudták azt a harczvonalba visszatuszkolni. Ellenben a dragonyos század és az osztrák részen küzdött székelyhuszár félszázad — Engelhardt szerint is¹ — derekasan viselte magát.

Schurttter maga is őszintén beismerte, hogy a határörök gyáván megfútottak s hogy a nagyra felfújt győzelem dicsősége egyedül az oroszokat illeti.²

Mind a mellett a »Kronstädter Landbote« és a nagyszombeni »Siebenbürger Bote« február 5-i számában egy-egy olyan — azonos szövegű — harcztéri tudósítás látott napvilágot, a mely szerint az osztrákok győztek s az oroszok csak támogatták őket. Természetes, hogy a valóságnak ilyenforma elferdítése ellen a már a nélkül is paprikás kedvű Engelhardt a leghatározottabban tiltakozott.

Február 7-én levelet írt Schurttternek, a melyben katonás rövidséggel és nyomatékkal hangoztatja, hogy az osztrákok a százhermányi diadalban teljesen ártatlanok s egy leírást is mellékel, a melyben megállapítja, hogy 2400 oroszot nem lehet 84 dragonyos és 45 huszár segítőcsapatának nevezni.³ Követelte továbbá, hogy a levelet és a hozzá csatolt leírást mind a két hazudozó hírlap szószerint közölje.⁴

Bizonyos, hogy az újságírók az incriminált tudósítást csakis a brassai katonai parancsnokságtól kaphatták. Érthető tehát, hogy Schurttter megaláznál tartván a dolgot, nem akart beleegyezni abba, hogy Engelhardt őt vagy a katonai parancsnokságot a nyilvánosság előtt ilyenformán czáfolgassa, ennélfogva rábírtta az orosz tábornokot arra, hogy a kívánt helyreigazítás a levél nélkül jelenjék meg.⁵

Ezek a surlódások bizony nem járultak hozzá az egyetértés fokozásához ; sőt titokban se maradván, arra a feltevésre jogosították Brassó lakosságát, hogy az osztrák tábornok az oroszszal forma szerint hajba kapott s az utóbbi már faképnél is akarja hagyni a várost. A hír olyan makacsul

¹ K. A. : 140. II. 22.

² Schurttter Puchnernek 1849 február 4. (K. A. : 143. XIII. B. 104.)

³ K. A. : 140. II. 22.

⁴ »Ich fühle mich gezwungen, Sie ergebenst zu bitten, dieses mein Schreiben, sowie die beiliegende Relation, zur gehörigen Kenntnis aller, in die bezeichneten Blätter einrücken zu lassen, damit die Kronstädter namentlich überzeugt sind von der Unwahrheit des Berichtes, welchen der Redacteur des Kronstädter Landboten auf so ungegründete Weise veröffentlicht hat . . .« (K. A. : 140. II. 22a.)

⁵ Schurttter Puchnernek: Brassó, 1849 február 11. (K. A. : 143. XIII. B. 105.)

tartotta magát, hogy Engelhardt végre is kénytelen volt, a felizgatott elmék lecsillapítására, egy nyilvános czáfolatot adni ki, a melyben szemenszedett ostoba hazugságnak mondja mindazt, a mit erről a meghasonlásról híresztelnek.¹

Tudjuk jól, napjainkból is, hogy az az egyetértés, a melyet ilyen módon kell bizonyítgatni és támogatni, rendesen tántorgó lábon áll, ama jól ismert példabeszéd szerint, hogy : »nem zörög a haraszt, ha a szél nem mozgatja«.

Időközben — a városi tanács, Schurtter és Engelhardt együttes sürgetésére — Brassó helyőrsége is megszokasodott, mert február 5-én 2 árkász század, 7-én 3 gyalogszázad, 9-én 4 dzsidás század,² 10-én pedig 2 gyalogszázad vonult be Oláhországból. Ezzel Engelhardt különítménye $4\frac{1}{4}$ zászlóaljra, 4 dzsidás századra, 215 kozákra, 1 útegre és 2 árkász századra, mindössze valami 4800 főre, szaporodott.³

Ez jó alkalom volt arra, hogy Schurtter újra megpróbálhassa az osztrák csapatok elküldését, ezáltal a Medgyesről Segesvárra visszavert Heydte őrnagy segítségére. Engelhardt most bele is egyezett s Brassó osztrák helyőrsége, a fellegvár őrzésére rendelt 175 oláh határőr kivételével, február 12-én elvonult.⁴ A bajba jutott Heydte, Fogaras vidékét is fenyegetve látván, azt javasolta Schurtternek,⁵ hogy bírja reá a most már elég erős Engelhardtot arra, hogy különítményével Háromszékbe nyomuljon, a mely mozdulat a Fogarast és Sárkányt nyugtalanító székelyeket szűkebb hazájukba való visszavonulásra kényszerítheti.

*Az orosz tábornok azonban a leghatározottabban kijelentette, hogy a kapott utasítások értelmében nem szabad semmiféle támadó hadműveletbe fognia, így tehát a székelyföld határát se lépheti át.*⁶ Sőt, minthogy ő maga is rosszat sejtett, arra kérte Puchnert, hogy küldjön egy *hadtestet* (!) Háromszékbe s azzal a legújabb hírek szerint 14.000 (!) főre szaporodott székely csapatokat fegyverezze le. Szomorú resignatióval írja az öreg Puchner : »Ich wäre froh, wenn ich das könnte !«⁷

¹ Engelhardt kiáltványa. Brassó, 1849 február 10. (K. A. : 140. II. 145.)

² 600 lovas.

³ K. A. : 143. XIII. B. 105.

⁴ U. o. — Maga Schurtter továbbra is Brassóban maradt.

⁵ 1849 február 12. (K. A. : 140. II. 37.)

⁶ Schurtter Puchnernek. Brassó, 1849 febr. 13. (U. o. 143. XIII. B. 105.)

⁷ Puchner a hadügyminiszternek. Nagyszeben, 1849 febr. 22. (K. A. : 140. III. 14.)

Láthatjuk, hogy az oroszok és osztrákok mindenáron egymásra akarták volna tolni a dolog kényesebb és komolyabb részét. Végre is kölcsönösen cserbenhagyták egymást.

Ebben a sok kellemetlenségben és izgalomban, a félelemtől agyongyötört — félkezére béna — Schurttter is ágy-nak esett¹ s február 19-én Dorsner ezredesnek adta át a brassai parancsnokságot.² Pedig kár volt annyira remegnie, mert néhány golyóváltást s egy-két apró összekocczanást leszámítva, február 4-ike óta nem került a magyarokkal harczra a sor. Mindamellett Engelhardt, nagyobb biztonság kedvéért, Lüderstől még egy zászlóaljat kért, a melylyel az ú. n. Hétfalut akarta megszállani.³

Skariatín nagyszzebeni csapatai meg épen nem is láttak ellenséget márczius 11-ig, a mikor azután Bem diadalmas tavaszi hadjárata, az orosz megszállásnak nem várt gyors és siralmas véget vetett.

IV.

Ezúttal nem lehet czélom, hogy a Nagyszzeben és Brassó körül márczius 11. és 28-ika között vívott harczokat apróra ismertessem, mert akkor szükségképen az egész tavaszi hadjáratot tárgyalnom kellene. Ezzel azonban tanulmányom túlnőne azon a kereten, a melyet a rendelkezésemre álló tér és a szorosán vett tárgy szabott elem. Így tehát inkább csak az eddigelé alig, vagy egyáltalában nem ismert részletek vázolására szorítkozom, a mihez a bécsi hadilevéltár szintén bőséges és érdekes anyagot szolgáltatott.

*

Tudjuk, hogy Bem a medgyesi ütközet után — márczius 4-én — elhagyta ezt a várost és Segesvárra vonult vissza, a hol őt Puchner nem nyugat felől, hanem egy — Maroičič őrnagy, vezérkari főnök terve szerint végrehajtott — nagy megkerüléssel, délfelől akarta megtámadni.

De Bem rögtön túljárt Maroičič eszén. Észrevette, hogy az osztrák hadtest nagyon is nagy vargabetűt ír Segesvár köré s az ebből származott késést felhasználva elhatározta, hogy Puchnerrel mit se törődve, Nagyszzebent támadja meg. Így is történt.

Az osztrákok Segesváron, márczius 9-én, már csak a magyar sereg elvonulásáról értesültek. Érthetetlen módon

¹ *Puchner* relatiója. (U. o. 143. XIII. B. 90.)

² U. o. 143. XIII. B. 96.

³ *Dorsner* Puchnernek. Brassó, 1849 febr. 26. (U. o. 140. II. 122.)

csak 11-én éjjel 1 órakor indultak Bem után, még pedig a rövidebb, de annál rosszabb úton, Újegyházán át. De megkéstek, mert útközben — 12-én hajnalban — már arról értesültek, hogy Nagyszében 11-én este 9 órakor — hosszas és kemény harcz után — elesett s az ottani orosz és osztrák csapatok Nagytalmácsra vonultak vissza.¹ Ez bizony kínos és lesújtó meglepetés volt.

Az osztrákok maguk is beismerik, hogy Nagyszében védelme körül sok hiba történt és se a csapatokat, se a város védőműveit, se pedig a rendelkezésre állott várágyúkat nem használták fel úgy, a mint kellett volna.² Úgy látszik, kissé könnyen vették a dolgot s azt hitték, hogy csakúgy mint január 21-én, most is visszaverhetik Bemet Nagyszében falai alól. *A város őrzésére szánt szász nemzetőrséget este felé szállására bocsátották, mintha a legjobb rendben lett volna minden, holott odakünn még javában állott a harcz. A várost övező föld- és czölöpgát kapuit elmulasztották becsukni, őrzőjáratokat pedig a város nyugati és keleti oldalára egyáltalán nem küldöttek.*³

Ennek a többszörös vigyázatlanságnak tudható be, hogy Bem csapatai, az ellenséges jobbszárnyat ügyesen megkerülve, este 9 órakor a »Sagburg« és »Elisabeth« kapun át a városba törtek, a nélkül hogy ott rögtöni ellenállásra találtak volna. E közben a külváros is kigyulladt és Skariatba, nehogy a magyarok elvághassák hátrálóvonalát, a városba vonult s onnan, Pfersmann altábornagy osztrák csapataival együtt, Nagytalmácsra húzódott vissza.⁴ A sánczokon állott 17 ágyú, a főhadparancsnokság minden írása és málhája a győzők kezébe jutott. A lövészeres taligák közül is csak 5 darabot lehetett, nagy ügygyel-bajjal, megmenteni.⁵

Nagyszében elvesztésének csapásszerű voltát alig jellemezhetem jobban valamivel, mint azzal, hogy Pfersmann altábornagy jelentésének utolsó sorait szószerint idézem: »Képtelen vagyok ecsetelni azt a hatást, a melyet a lázadók

¹ *Kalliany* altábornagy leírása. Eperjes, 1852 április 16. (Kézirat). (*K. A.* : 143. XIII. B. 36.)

² A szemtanú *Rástle* szds leírása. Teschen, 1852 április 6. (Kézirat.) *K. A.* : 143. XIII. B. 78.

³ U. o.

⁴ Az oroszok vesztesége — saját bevallásuk szerint — 99 halott és 104 sebesült volt. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary*. 174. l.) *Colquhoun* bukaresti angol főconsul 97 halottról, 150 sebesültről és 154 eltüntről tud. (U. o. 169. l.)

⁵ *Pfersmann* jelentése. Vöröstoronyi veszteglőház, 1849 márczius 12. (*K. A.* : 140. III. 15.)

»hurrah« kiáltása, a védetlen asszony- és gyerek nép jajveszékése, az ágyúk bömbölése, a lövészeres taligák zakatolása, a hátráló orosz csapatok tolongása, valamint a város három oldalán is felcsapó lángok idéztek elő. Csak annyit mondhatok, hogy a tehetetlen öreg emberek, asszonyok és gyerekek menekülése megrázó látvány volt s hogy Nagyszében eleste az egész tartományra, de különösen Ő Felsége hűséges szászaira és oláhjaira, elszomorító és megdöbbentő hatással lesz.¹

Magát Puchnert is leütötte a lábáról a nem várt szerencsétlenség. A kiállott izgalomtól beteg lett s a hadtest vezetését 12-én — Újegyházán — Kalliany tábornoknak adta át.

Az egykorú, vagy közel egykorú feljegyzésekből azt is meg lehet állapítanunk, hogy a közös balsors nem kovácsolta össze a szövetségeseket, hanem inkább újabb ellentét támasztott közöttük.

Skariatín ezredes — nem is ok nélkül — azt vetette az osztrákok szemére, hogy cserbenhagyták őt s az ennek következtében balul végződött harc nagy csorbát ütött az orosz csapatok tekintélyén.² Kétségtelen, hogy ha az osztrák hadtest nem pocsékolja hiába a drága időt Segesváron, hanem legalább 4—5 órával előbb útrakel; továbbá, ha Pfersmann altábornagy Nagyszében városának védelméről jobban gondoskodik: az ütközet sorsa az osztrák hadtest megérkezése előtt el nem dülhet. Az is bizonyos, hogy ebben az esetben a hátulról támadó Puchner könnyen kicsavarhatta volna Bem markából a diadalt.

Csak hogy Bem épen ellenfelének jólismert tétovázására építette hadműveleti tervét³ s az, mint az események igazolták, pompásan be is vált. A váratlan vereség bénító hatása alatt, úgyszólván már csirájában megfulladt minden, Nagyszében visszavételére czélzó haditerv s Kalliany márczius 13-án Felekre, 14-én Uczára, 15-én Fogarasra, 16-án Sárkányra, 17-én pedig Feketehalomra hátrált.

Van der Nüll ezredes, dandárparancsnok, márczius 14-én Skariatinhoz Nagytalmácsra lovagolt, hogy őt az osztrák hadtest elvonulásáról értesítse. Egyúttal azonban azt is

¹ U. o.

² A Van der Nüll dandár vezérkari tisztjének, *Schmid* főhadnagynak, leírása. (*K. A.* : 143. XIII. B. 44.) Kézirat.

³ Különböző hadműveleti terveiről behatóbban szólottam Bem cz. tanulmányomban. (*Magyar kat. közlöny* : 1922. évf. 485—517. l.)

megkérdezte tőle, hogy hajlandó volna-e Nagyszeben netalán mégis megkísérelendő visszafoglalásánál közreműködni? Hallottuk már, hogy az orosz ezredes megorrolt a Nagyszebenbe várt segítség elmaradása miatt s így Van der Null azzal az érzéssel vált el tőle, hogy az oroszok támogatására nincs mit számítania.¹ Sőt még Skariatin kért segítőcsapatokat, hogy nagytalmácsi állásában megmaradhasson.² Kalliany tábornok el is indított 2 zászlóaljot és 2 ágyút az oroszokhoz, ámde ez a segítség már nem juthatott át az Olton, mert annak Felek és Fenyőfalva közötti hídját időközben a magyarok szállották meg.³

Az osztrák tábornok most már minden reményét Engelhardtba vetette; azon volt tehát, hogy minél hamarabb egyesüljön vele s támogatásával az elfordult hadiszerencsét ismét visszatéríthesse.

Mialatt az osztrák hadtest tőle telhetően sietett Brassó felé, az alatt — márczius 15-én délután — Bem nagyszebeni csapatai is megindultak a Nagytalmácsra húzódt Pfersmann és Skariatin ellen. Az ebből kifejlődött ú. n. vöröstoronyi (első) ütközetről a magyar és osztrák hivatalos jelentés eltérően szól. Bem jelentése⁴ ugyanis, az osztrákokról meg se emlékezve, csak az oroszok kikergetését említi, ellenben Puchner három nappal később azt jelenti Windisch-Graetznek,⁵ hogy az oroszok harcz nélkül húzódtak a Latorpatak jobbpartján levő veszteglőházba⁶ s visszavonulásukat csupán a cs. kir. 51. gyalogezred 4 százada fedezte a vöröstoronyi váracskában.⁷ Bem csapatai este 8 órakerkezték a vár alá s azt, a vidéket pontosan ismerő Dobokay harminczados vezetésével, nyugat felől megkerülve,⁸ rajtaütés-

¹ Schmid id. leírása. (K. A.: 143. XIII. B. 44.)

² Kalliany leírása. (I. h.)

³ U. o.

⁴ Vöröstorony, 1849 márczius 16. (Csányi levéltár: 3416. sz.)

⁵ Râmnicu-Valcea, 1849 márczius 19. (K. A.: 140. III. 6.)

⁶ A magyar határt jelző Riu-Vadului-tól 1,5 km. északra. Itt most a Vöröstorony nevű telep áll, ha ugyan el nem pusztult 1916-ban. Az 1910. népszámlálás szerint 127 lakosa volt s — mint alközség — Boiczához tartozott.

⁷ Boicza déli végén. Valamikor egyszerű vigyázótorony (kula) volt. Magvát később is ez a kb. 12 m. magasra falazott, vörösre pingált, öregtorony tette, a melyhez az idők folyamán mindenféle toldalékokat ragasztottak. 1815-ben törülték a fenntartott erősségek sorából.

⁸ Így történt az oroszok támadása is a vöröstoronyi (harmadik) ütközetben, 1849 július 20-án. (Gyalóka: A nagyszebeni hadosztály felbomlása. Hadtört. Közlemények: 1916. évf. 171. l.)

szerűen támadták meg. A várórségből 2 század foglyul esett, a másik kettő pedig szerencsésen elfutott.¹ A harcz s az azt követő üldözés éjjeli 11 óráig tartott,² de a magyaroknak másnap megújított támadása, a veszteglőháznál állott oroszok ellenállásán, megtörött.³

Bem, nem akarván sokáig vesztegetni a vöröstoronyi szorosban az időt, Brassó felé igyekezett. Márczius 17-én már Fogarason volt s — mint írja — 19-én szándékozott Brassót elfoglalni.⁴

Ez alatt Kalliany reménységét is alaposan megtépázta az a levél, a mely — a Nagyszeben elestéről és Skariatín kudarczáról értesült — Engelhardtól 14-én érkezett. Ebben a levélben ugyanis az volt, hogy *a brassai orosz seregek, a kapott szigorú parancs értelmében, Oláhországba kell visszavonulnia, mihelyt nálánál nagyobb magyar haderő fenyegeti.* Ha tehát nem kap gyors segítséget, akkor nem várja be a támadást.⁵ Ez igazán gyöngé biztatás volt s Kallianynak ugyancsak sietnie kellett, hogy a megugrásra máris hajlandó Engelhardtot még Brassóban érje.

Nagy megkönnyebbülésére márczius 19-én még ott találta az oroszokat, sőt Engelhardt arra is hajlandónak mutatkozott, hogy harczba száll Bessel, ha az osztrákok kellően támogatják. Kallianynak most már, az eddigi nagy csüggedés után, egyszerre túlságosan rózsás reményei támadhattak, mert azt jelenti, hogy az oroszokkal egyesülve körömszakadtáig ellenáll a magyaroknak s ha megveri őket, a székelyföldre is utánuk nyomul.⁶

De öröme vajmi hamar csalóka lidérczfénynek bizonyult. Alig látta meg ugyanis Engelhardt a két hét óta szüntelenül hajszolt, kiéhezett és lerongyolódott osztrák csapatokat, máris elmúlt minden harcz kedve. Ki is jelentette báró Heydte dragonyos őrnagynak, hogy: *»ostobaság volna itt még tovább is verekednie, mert az osztrák csapatok harczra már úgy se képesek.«*⁷ Mondott még mást is, de azt, sajnos, nem tudtam kibetűzni, mert vastagon át van húzva.

¹ Puchner jelentése. (I. h.)

² Bem jelentése. (I. h.)

³ Puchner jelentése. (I. h.)

⁴ Bem jelentése. Fogaras, 1849 márczius 17. (Csányi levéltár : 3417. sz.)

⁵ Kalliany leírása. (I. h.) A nagyszebeni ütközet után senki se tudta az osztrákok és oroszok közül, hogy maga Bem hol van?

⁶ Brassó, 1849 márczius 19. (K. A. : 140. III. 13^{1/2}.)

⁷ Heydte jegyzete Schmid leírásán. (K. A. : 143. XIII. B. 45.)

— Lüders a nagyszebeni események hatása alatt, a márczius

Engelhardtot a félelem is hajtotta, no meg Skariatint kudarcra is bosszanthatta s annak megismétlődésétől tartván, csúfosan cserbenhagyta az osztrákokat, noha azokkal együtt jóval erősebb lett volna a magyaroknál. Jól ellátott és pihent csapataival hanyatt-homlok menekült Predeál felé,¹ úgy hogy a visszavonulást a — már csak alig vánszorgó — Van der Nüll (osztrák) dandárnak kellett, nehéz harcok között, fedeznie. Mire a magyar határra ért, teljesen fel is bomlott.²

Az orosz támogatásra annyira áhítózó brassaiakat még az eddiginél is nagyobb remegés fogta el arra a hírre, hogy Engelhardt visszavonul. Azok, a kik bűnösnek érezték magukat, — s ilyenek sokan lehettek — most már maguk is csak a futásra gondoltak. Valami 100 szekérrrel³ menekültek tehát az orosz s az utána haladó osztrák hadtest között, a József napjával beköszöntött hóban és fagyban, a tömösi szoroson át kifelé. S mikor már azt hitték, hogy kiláboltak minden bajból : még egy halálos ijedelmet kellett kiállaniok. Ugyanis a predeáli fennsíkra kapaszkodó mély utat az osztrák hadtest ott elakadt tüzérsége és málhásszekerei torlaszolták el. Ott rekedtek a brassaiak is. Most már csak a visszavonulást fedező Van der Nüll dandár választotta el őket a magyaroktól, mert az osztrák hadtest többi része, velük mit se törődve, sietett tovább.

A szekerek egy része máris összetörtött vagy felfordult a jeges és sikamlós rossz úton, mire a kocsisok a lovakkal együtt megugrottak. Ráadásul, 21-én déltájban, egyszerre csak megdőrdültek az üldöző magyarok ágyúi s a menekülők mindenüket otthagya,⁴ már csak gyalogszerrel futottak a predeáli fennsíkra feljutott osztrák derékhad után.⁵

Most, hogy Engelhardt Kallianyval együtt kereket oldott : már csak a vöröstoronyi szorosban, a határszélen

17-éről 18-ára virradó éjjelen, parancsot küldött Engelhardtnek és Skariatinnak, hogy azonnal vonuljanak oláh területre vissza. (*Colquhoun* Sir Stratford Canningnek: Bukarest, 1849 márczius 18. *Correspondence relative to the affairs of Hungary, 1847—1849.* 171. l.) Ez a parancs Engelhardtot alkalmasint már útra készen találta.

¹ Márczius 20. és 21.

² »Den Verlust der Brigade Van der Nüll weiss ich nicht und es wird ihn Niemand . . . angeben können, da die Brigade nach dem Gefechte gänzlich aufgelöst war . . . Wir hatten damals keine Truppe mehr.« (*Schmid* leírása. *K. A.* : 143. XIII. B. 44.)

³ Oláhországi tudósítások szerint 150 szekérrrel. (*Anul* 1848 : VI. 160., 161. l.)

⁴ *Anul* 1848 : VI. 159. l.

⁵ *Schmid* leírása. (*K. A.* : 143. XIII. B. 43.)

állottak orosz csapatok magyar földön. Bem tehát, hogy munkáját teljesen bevégezze, Skariatinnal is leszámolt.

Brassóból Nagyszebenbe visszatérve, márczius 28-án újra megtámadta s ezúttal ki is verte, sőt egy darabon még török földön — Cainenin túl — is üldözte őt.¹ Egy márczius 29-én kelt oláhországi tudósítás szerint² az oroszok súlyos veszteséget szenvedtek. Állítólag maga Skariatin is megsebesült, Lüders unokaöccse — Fock hadnagy — pedig elesett.

Ez volt az első orosz megszállás utolsó eseménye s egyúttal a nagy reménnyel biztató erdélyi tavaszi hadjárat záróköve is. Amde a csélcsep Fortuna istenasszony most is csak állhatatlannak bizonyult. A magyar harcai dicsőségnek ez a kápráztató felragyogása ezúttal se kalászt érlelő nap-sugár, hanem csak az volt, a minék egykor Petőfi mondotta: »hullócsillag, mely tündökölt, aztán lehullott a magasból s örökre elnyelé a föld«. A nyári hadjárat imitt-amott kivivott pillanatnyi *taktikai* sikere, a tavaszi eredményt meg se közelíthette s ahhoz hasonlítva alig volt más, mint egy már-már kihúnyó gyöngé mécsvilág utolsó lobbanása.

* * *

Szólanom kell még — teljesség okából — arról is, hogyan gondolkoztak az emberek Oláh- és Moldvaországban, az oroszok és osztrákok nem várt visszavonulása után?

Bizonyos, hogy az oláhok gyűlöltek a földjüket erőszakosan megszálló oroszokat, de nagy többségük még jobban, vagy legalább is annyira, gyűlölte a magyarokat.³ Ebből önként következik, hogy egy csöppet se örültek honvédeink diadalának s ez magyarázza meg egyúttal azt a minden tudósításból kiolvasható ijedelmet is, a mely a két dunai fejedelemségben mindjárt, a nagyszebeni (2-ik) ütközet után, lábrakapott.

¹ Bem jelentése, 1849 márczius 28. (Nagy S.: Háromszék önvédelmi harca. Okmánytár, XLV. l.) — *Gelich* ezt az ütközetet — hibásan — márczius 26-ra teszi. (I. m. III. 92. l.)

² *Anul 1848*: VI. 159. l.

³ Az oláh forradalom vezető emberei, már 1848 június 30-án, egy memorandumot szerkesztettek, a melyben Erdélynek, a Bánát-nak és Bukovinának Oláhországgal való egyesítését javasolják, még pedig a porta fenhatósága alatt. (*Anul 1848*: I. 645., 646. l.) Majd, 1848 november 16-án, Joan Maiorescu egy újabb emlékiratot adott át a frankfurti német birodalmi miniszteriumnak, a melyben az oláhok a Dniester, Duna és Tisza közötti régi Daciaa feltámasztását kívánják, de a portától teljesen független alakban. (U. o. V. 361—369. l.)

Mindenki azt hitte, hogy Bem a harcsteret most már Oláhországba teszi át, a mely tehát nemsokára véres tusák színhelye lesz. Némelyek szerint Bem márczius 22-én már Curtea d'Arges-en, mások szerint Râmnicu-Valceaban állott volna, hogy onnan Bukarest felé nyomuljon előre.¹ Voltak olyanok is, a kik tudni vélték, hogy Bem levelet írt Lüdersnek(!), a melyben azt a reményét hangoztatja, hogy egyesült erővel fogják majd a Bukarestbe futott osztrákokat felfalni.(!)² Ugyanez a tudósító azt is hallotta, hogy Bem Nagyszében elfoglalása után lenyakasztatta mindazokat, a kiknek az oroszok behívásában valamelyes részük lehetett; viszont egy márczius 25-én kelt híradás Bem emberséges eljárásáról emlékezik meg.³

Puchner — az oláhok rémlátása szerint — vagy Focsaniba, vagy Râmnicu-Sârat-ba menekült szétvert hadtestével s az Erdélybe tört tízezer orosz közül csak valami 1200 mentette meg a bőrét.⁴ Csupán a nagyszében-vöröstoronyi harcokban 4000 (!) orosz esett foglyul.⁵

A Bem betörésétől való szüntelen rettegés a tömösi ütközet után 3 héttel se hagyott alább, sőt április 10-én egy orosz futár azt a hitelesnek látszó izgató hírt hozta, hogy Bem a vöröstoronyi szoroson át Oláhországba rontott, az oroszokat Râmnicu-Valceán túl üzte maga előtt és főhadiszállását az utóbbi helyen ütötte fel.⁶ Mindebből természetesen egy szó se volt igaz.

Azonban bizonyos, hogy nemcsak a lakosság, hanem Lüders és Omer pasa is tartott tőle, hogy Bem oláh földön viszonozza majd az oroszok látogatását. Hogy ezt megakadályozzák, Lüders még április 2-án, tehát mihelyt Skariatint márczius 28-ikái vereségéről értesült, a podolski vadászrezdet, egy század huszárral és tüzérséggel együtt, a vöröstoronyi országhatár erősebb megszállására és Skariatint támogatására indította.⁷ A bukaresti és slatinai török csapatok

¹ *Anul 1848*: VI. 146., 147. l.

² U. o.

³ U. o. 159. l.

⁴ »Din 10.000 Ruși ce intrase în Transilvania, abia au scăpat vreo 1200...« (U. o. 152. l.)

⁵ U. o. 146. l.

⁶ »L'estaffette arrivée cette nuit nous a apporté la triste nouvelle, que le Général Bem serait entré avec son armée en Valachie, en chassant nos troupes au delà de Rimnik-Valtsché... où il a fait camper son quartier général.« (*Anul 1848*: VI. 171. l.)

⁷ U. o. 159. l.

Câmpulungba mentek,¹ Bukarest védelmét pedig a galatzi török csapatok vették át.²

Alkalmazásukra azonban nem került a sor. Bem április 16-án, a kormány parancsára, Délmagyarországra ment s a külföldre való kirándulás csak július 23-án, a moldvaországi expeditio alakjában, valósult meg.³

*

Az elmondottakból eléggé kitűnt, hogy az oroszok első vendéjátéka nem hozta meg a kívánt és reményelt nagy sikert. Katonai és politikai eredménye egyaránt nulla volt, mert se az erdélyi osztrák hadtest, se a szászok és az oláhok nem kapták meg azt a támogatást, a melyre számítottak. A nagyszeben—vöröstoronyi harcz, továbbá a Brassóból futásszerűen történt visszavonulás pedig egy cseppet se növelte az orosz hadsereg tekintélyét.

Az oroszoknak ez az első látogatása mindamellet intő jel volt, a mely a magyar kormányt arra figyelmeztette, hogy a jég immár megtörött s az első beavatkozást könnyen követheti a második is. Azt pedig az oroszok, saját kárukon okulva, bizonyára sokkal nagyobb erővel és felkészültséggel fogják majd végrehajtani.

Ez a gondolat, az újabb orosz támadás lehetősége, sötét árnyékként haladt mindenütt a tavaszi hadjárat fényes dicsősége nyomán. Ünneprontó gonosz sejtelem volt, a mely kételkedést, határozatlanságot és kislelkűséget oltott az elmékbe épen akkor, a mikor a legnagyobb elszántságra, a legnagyobb akaraterőre lett volna szükség.

Valamikor, réges-régen, a szabadságharcban küzdött apáink elbeszéléséből ismerkedtünk meg először annak a korszaknak történetével. Zengő énekszó volt, a mit hallottunk; dallama mindegyre a fülünkbe csengett, de idegenszerű szövegét nem tudtuk megérteni. Nem foghattuk fel jól a hallottakat, mert akkor magunk még nem éltünk át olyan, vagy hasonló, zord időket. Most már megértjük mindazt, a mi akkor történt. Ádáz sorsunk megtanított rá s példátlanul nagy szerencsétlenségünk eljuttatott minket az akkori — a mostaniaknál bizonyára kevésbé tragikus — események

¹ U. o. 157. l.

² U. o. 143., 147. l. — *Puchner* márczius 19-én Ramnicu-Valceából jelenti, hogy a 14. orosz hadosztály is bevonul Besszarábiából Oláhországba. (*K. A.* : 140. III. 6.)

³ *Gyalóky* : Bem moldvaországi hadműveletei. (*Tört. Szemle* : 1918. évf. 237—254. l.)

alaposabb megismeréséhez. Közelebb állunk hozzájuk ma, 73—74 év elmúltával, mint egy emberöltővel ezelőtt. S akár helyeseljük, akár elítéljük az 1848-i magyar forradalmat : megértjük belőle kisarjadt *nemzeti* küzdelmünket ; átérezzük az orosz beavatkozás nyomasztó és dermesztő hatását ; átéljük alig életrekelt nemzeti hadseregünk pusztulását, országunk bukását s az elnyomatás vigasztalan időszakát.

Az absolutismus sötét éveire feltámadás következett. Ezt várjuk most is, csak az a kérdés, vajjon mi, a kik kenyerünk javát már megettük, megérjük-e? Mert hogy a költő szavait idézzem : »Mi kurta életünk lepergő bús levél, de büszkén áll a fa : kihajt és újra él !«¹

Gyalókey Jenő.

¹ *Hevesi S.* : »1514«. V. felv.

Történeti irodalom.

Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve.

Tudományos rendszerezés két kötetben. Budapest, 1921.
Franklin-Társulat kiadása. 4° 507+524 l.

Innen-onnan másfél éve már, hogy Pintér Jenő könyve megjelent a magyar könyvpiaczon. Folyóirataink árva sorsa legyen a mentsége annak, hogy a Századokban ily későn történik róla megemlékezés. Viszont ez a későre maradás magyarázza azt, hogy ez ismertetés nem lehet oly bőséges és kimerítő, a milyennel jeles tudósunk előbbi négy kötetét igyekeztünk megvilágítani. A magyar irodalmi és kulturális életnek minden factora, egyesek és társulatok, hírlapok és folyóiratok, oly lelkesedéssel fogadták a munkát, annyi elismeréssel írtak róla, hogy a késői recensens vagy csupán ezeknek visszhangja lehet, vagy hogy újat adjon, erőszakosan kell kutatnia a még ki nem aknázott szépségeket, nagyítóüveggel keresnie az esetleges szeplőket. Mert nem akarok egyik hibába sem esni, azért é rövidség, nem pedig azért, mintha a munka a legbővebb ismertetést és a leg-részletesebb méltatást nem érdemelné.

Mikor Pintér Jenő Kazinczy Ferencz haláláig terjedő négykötetes irodalomtörténetét 1913-ban lezárta, bizonyosra vettük, hogy néhány év multán kezünkben lesz a folytatólagos kötetekben irodalmunk egész történetének a képe abban a gondos, részletező, minden forrást kimerítő, egységes összeállításban, mely Pintér első négy kötetét jellemezte és Toldytól kezdve Ferenczyig minden hasonló célú munka fölé emelte. Ám jött a háború s a tudóst elszólitotta íróasztala mellől. Majd mikor ismét kezébe foghatta a pihenő tollat s hangyaszorgalommal, bámulatos kitartással összegyűjtötte az irodalom legbőségebb és legmaradandóbb értékű anyagát, elkövetkezett ránk előbb az anyagi, azután a szellemi teljes leromlás s a munka végleges egybeállítására, kiadására gondolni sem lehetett. De maga a szerző is érezte adósságát, a tudományos közvélemény is sürgette a munka befejezését. Így jött létre ez a két hatalmas kötet (507 és 524 folió oldal), újabb rendszerezése a már megjelent négy kötetnek, kiegészítve irodalmunk aranykorának történetével és az 1920. év végéig terjedő irodalomtörténeti kutatások eredményeivel.

Mit jelent az, hogy e két vaskos kötet Csonka-Magyarországon 1921-ben megjelenhetett: mindnyájan érezzük és értjük. Nagy nyomorúságunkban vigasztalást, megaláztatásunkban büszkeséget, reménytelenségünkben reménységünk legbiztosabb fundamentumát. E munka nemcsak megbecsülhetetlen értéke a magyar tudománynak, hanem ép oly mértékben hazafias cselekedet is egyúttal.

Az irodalomtörténeti kutatásnak lehetőségei Pintér könyve nyomán úgy kitágulnak, hogy ekkora terrenumokra 20—30 évvel ezelőtt gondolnunk sem lehetett. Ezt a lehetőséget tartjuk a nagy-Pintér legnagyobb értékének. A mit lelkiismeretes kutatás csak összekereshetett, a mit a leggondosabb utánjárás összevet és forrástanulmány csak kimutathatott, azt rendszerezve, feldolgozva vagy legalább rámutatva, mind megtaláljuk benne. Egy-egy vitás kérdés irodalma, csak például hozom fel ősmondáink problémáját vagy az igricz-kérdést, vagy az újabb irodalomból az úgynevezett epigon-irodalom értékelését, tisztán áll előttünk a legújabb kutatások legutolsó eredményeivel. Itt kapcsolódik másik nagy értéke. Egész irodalmunk anyaga, megfosztva ugyan a Toldy óta szokásos tudománytörténetnek és a Beöthy óta divatos művészettörténetnek az irodalom kereteihez nem tartozó sallangjaitól, előttünk áll a maga teljes egészében, egységes felfogásában, akár az érdeklődők, akár a kutatók, akár a tanulmánygyókok számára. A jövő idők irodalom-kutatói, irodalom-tanárai és tanulói végre megkapták azt a rendszeres kézikönyvet, valóságos encyclopaediát, a melynek hiányát minden más hasonló és nagyértékű munka mellett is folyvást érezték. És megemlítem harmadikul azt az érdemét a műnek, hogy kutatásának és értékelésének a határát az 1920. év szabja meg. A ki figyelemmel kísérte az irodalomtörténeti tudománynak föllendülését, széleskörű térfoglalását épen az utolsó húsz év alatt, csak az tudja valójában méltányolni a tudós szerzőnek kutató, összegez munkáját e két évtizedre nézve. És hálás lehet a szerző iránt az is, laikus és hozzáértő egyaránt, a ki ennek a modern irodalomnak értékelésében rég nélkülözötte a világító fáklyát. Pintér bátor szóval, magyaros gerinczczel oszt igazságot a modern irodalom korifeusainak, meglátva azt, a mi érték és alapja a továbbfejlődésnek, s megróva azt, a mi divat, romlás és pusztítás.

Egy-két megjegyzést csupán a mű rendszerére és módszerére. Azzal, hogy a szokásos korszakok határait itt-ott egy-két évvel kitolja (pl. a codexek korát 1535-ig viszi, a hitvitázás megindulásáig vagy a reformatio korának határát Pázmány fellépésével, 1603-mal szabja meg), hogy úgy mondjam: irodalmibb határpontokat igyekszik megállapítani az eddigieknél. Sok vita folyt

már eddig is a korszakok felosztásáról, a határpontokról. Ha nem dönti is el végképen Pintér eljárása a kérdést, mindenestre közelebb jutottunk általa a végleges megállapodáshoz. A korszakokon belül azonban, bizonyosan kellő meggondolás után, nem követi szorosan a történeti sorrendet, hanem a műfaji keretek szerint csoportosítja az irodalom anyagát. Kivételt csak a legnagyobb írőkkel tesz, a kiket nem szorít műfaji keretekbe. Nem hallgathatom el: e módszer a laikust megtéveszti, de a széttagoltság még a szakembert is zavarba ejtheti, a könyv könnyen kezelhetőségének föltétlenül ártalmára van. Igaz, nagyobb így az egység, de kevesebb az áttekinthetőség. Annál világosabb, egységesebb, sokoldalúbb és minden ízében kimerítő egy-egy nagy író tárgyalása. Önálló kis essayk csoportosulnak az író életrajza köré, megvilágítva fejlődését, hatását, működésének minden terét és irányát. Bezárja mindenütt az ismertetést a végtelen becses és teljes repertorium.

Nem hagyhatom említés nélkül a mű Bevezetésének tíz szakaszát. A ki valaha irodalmi problémát kutat, a ki kritikát ír és értékelésbe fog, a ki a közönség és író viszonyát akarja ismerni, a ki az író lelkébe és műhelyébe a tudós szemével akar bepillantani: tanulmányozza át e sorokat, hogy világosan láthassa feladatát, a megoldás eszközeit és módszerét. A tudós tárja fel itt tudománya legbecsesebb titkait, az írásszerető ember mutatja meg e szeretet legbelsőbb rúgóit, az irodalomért lelkesülő elme mutat rá a legszebb művészet elemeire. De meg hitvallás is ez a Bevezetés: dogmáinak hódol Pintér nagy munkájának minden fejezete.

Tordai Ányos.

A Héderváry-család oklevéltára. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából közli *Závodszy Levente*. II. kötet. Budapest, 1922. Athenaeum-kny. 8-r. 4+LXXXIII + 493. l.

A mai súlyos nyomdai viszonyok között, a mikor oklevéltáraink kiadása csaknem teljesen megakadt, különös örömmre szolgál, hogy a *Héderváry-család oklevéltára*-nak II. kötete végre megjelent s ezzel a néhai báró Radvánszky Béla által kezdeményezett nagyértékű vállalkozás befejezéshez jutott.¹ Ezt is csak annak a kedvező körülménynek köszönhetjük, hogy maga az okleveles anyag, tehát a kötet zöme már 1913 végén imprimálva volt. A kötet anyaga 1527-től a Héderváry-család kihaltáig terjed; végső darabja a család utolsó sarjának, özv. báró Viczay Jánosné Héderváry Katalinnak 1681 márcz. 13-án kelt vég-

¹ Az I. kötet ismertetését Iványi Bélától 1. Századok, 1910. 235—8. ll.

rendelete, ki a Héderváry-jószágokban I. Lipót király által 1658 decz. 14-én fiúsíttatott. Az anyag kiválogatásánál mellőznie kellett a szerkesztőnek a hédervári levéltár azon okleveleit, melyek nem vonatkoznak kifejezetten magára a Héderváry-családra; viszont azonban kiegészítette ezt az anyagot máshonnan, főleg az Országos Levéltárból s a Nemzeti Múzeumból vett oklevelekkel, s az I. kötet anyagának pótlásául is 152, azóta gyűjtött darabot vett fel e kötetbe. Az oklevelek nagy száma (440 db.) és terjedelme folytán körülbelül csak egyharmad részük volt egész szövegében közölhető; a többieknél e hiányt a szerkesztő bő regestákkal igyekezett pótolni. A közölt darabok legnagyobb részét szorosán vett oklevelek; kisebb számmal vannak azonban köztük királyi parancsok s magánlevelek is. Ez utóbbiak sorában különös figyelmet érdemel néhány, nyelvemlékszámba menő magyar levél, melyeket különben Závodszy már másutt (Magyar Nyelv 1906. évf.) közzétett, továbbá Héderváry Lőrincznek, ki a Kazianer által elfogott atyja, István helyett önként vállalt fogságot, Laibachból részint atyjához írt levelei, melyekben kiváltását sürgeti, keservesen panaszkodva, hogy atyja még csak nem is válaszol neki, részint pedig a trencsényi várban szintén fogva lévő bátyjával, Györggyel folytatott, a Szentírásban s a classicusokban való jártasságról tanuskodó levelezése, melyből mély vallásosságában megnyugvást találó lelkülete sugárzik ki. A kötet okleveleinek kitünő megvilágításául szolgál a bevezető rész, melyben Závodszy 83 lapra összesűrítve, leszámazási táblák és birtokterkép kíséretében adja a Héderváry-család vázlatos történetét.

Egészben véve szabatosan szerkesztett, nagyértékű oklevéltárat nyertünk a kötetben, melyért szerkesztőjét méltó elismerés illeti meg; mindazáltal nem hallgathatunk el néhány észrevételt. Egyik hibája az oklevéltárnak a tulajdonnevek írásában mutatkozó némi következetlenség. Závodszy ugyanis a család- és helyneveket a bevezető részben s a regestákban is általában véve a mai, illetve általánosan elfogadott alakjukban írja, ezen elv alól azonban gyakran ok nélkül kivételeket tesz, vagy egyes neveket hibásan ír át. Így olvasható a bevezető történelmi részben: Alason (Alásony helyett), Árpádsóka (Árpádsoka h.), Zalánta (Szalánta h.), Zamar (Zámor h.), Horhy (Horhi h.), Veréb (Vereb h.). A regestákban sincs értelme, hogy a családneveket így írjuk: Wárkoni Amade, Nemai Kolos, Bazini Groff, Rosali Kwn, Hedervari stb. Bosszantó továbbá, hogy Závodszy a történelmi bevezetésben a Héderváry-oklevéltár okleveleit nem lapszám, hanem sorszám szerint idézi, holott más oklevéltárakból vett adatokat lapszám szerint idéz. Ez a kétféle rendszer nagyon zavarja az olvasót. Itt-ott némi hiba is csúszott be; így azt írja a bevezetés-

ben: »1651-ben (Héderváry) János báró győri kanonok lesz« (LXXX. l.), holott sohasem volt báró; mert habár igaz, hogy az idegen származású Magger Placid, pannonhalmi főapát őt egy 1651. évi levelében így címézi: »libero baroni in Hedervara«, ezt azonban még nem szabad a magyar közjog értelmében vett báróság bizonyítékának tekinteni. Hogy a szóban lévő Héderváry János zirczi apát és győri kanonok nem volt báró, mutatja I. Lipót király 1658. évi oklevele, melyben őt scopii püspökké nevezi ki. Azt írja továbbá Závodszy a bevezetésben, hogy Herrand, a Héder-nemzetség egyik tagja »1274-ben a királyné tálnokmestere« (V. l.), majd Héderváry Miklósról azt mondja: »1466-ban már étekfogómaster, 1467-ben főasztalnokmester, 1468-ban újra étekfogómaster (XLIV. l.), pedig e különböző elnevezéseknek mindenütt: *magister dapiferorum* felel meg az oklevelekben. Egy helyen (332. l.) a *dos*-t hitbér helyett hozománynak fordítja. Az ilyenek azonban figyelmetlenségből eredő apró tévedések, melyek a szerkesztő érdemét nem ronthatják le.

Külön kell megemlékeznünk a kötethez csatolt s mindkét kötet anyagát felmutató névmutatóról már azért is, mert az ismerést, melylyel az oklevéltárért és a bevezetésért a szerkesztőnek adóztunk, a névmutatóra nem terjeszthetjük ki. Nagyon sajnálatos, hogy Závodszy, a ki a két kötet anyagát apróra ismerte és feldolgozta, nem maga készítette el a névmutatót, hanem ezt a — kétségkívül fárasztó, de nem hálátlan — munkát fiatal, kezdő historikusokra bízta. Már pedig egy oklevéltár névmutatójának elkészítése jelentékeny történelmi, főleg család- és helytörténelmi tudást tételez fel, a minőt kezdőktől nem lehet megkívánni. A jelen esetben tetézte a hibát az is, hogy a névmutató három kézen ment át: kezdte Tóth László nemzeti múzeumi segédőr, folytatta a nevek kijegyzését Juhász Kálmán tábori lelkész, s visszaléptük után a munkát befejezte Csetényi Imre tanárjelölt. Az ilyen szerkesztő-változás az index egységességének a rovására ment s növelte a nehézségeket, melyekkel Csetényi amúgy sem tudott kellőképen megbirkózni.

A névmutatónak, hogy jó lehessen, három alapfeltétele van, ú. m. : helyes elvekből való kiindulás, következetesség és teljesség. Alapelve az index-készítésnek, hogy benne legyen mindaz és csakis az legyen benne, a mi a kutatókat bármely szempontból is érdekelheti, s hogy minden név oly alakban legyen felvéve, a mint azt józan felfogás szerint előreláthatólag keresni fogják.

A Héderváry-oklevéltár indexe a fenti követelmények egyikének sem felel meg, a mennyiben helytelen elvek szerint készült, következetlen s távolról sem teljes. Hibás felfogásból indult ki a szerkesztő mindenekelőtt annak a megítélésében, hogy mit és

hogyan kell az indexbe felvenni. Nevezetesen felvett százakra menő jobbágynéveket, köztük ilyeneket is: *András újfalusi jobbágy*, *Imre János fia nagybaráti jobbágy*; holott elég lett volna *újfalusi*, illetve *nagybaráti jobbágyok* cím alatt minden részletezés nélkül utalni a megfelelő oklevelekre. Nincs továbbá semmi értelme az oklevelek keltének helyét a mutatóba felvenni, a mint azt Csetényi tette. Nagyobb hiba, hogy a mit Csetényi felvett az indexbe, azt is igen gyakran nem kellő primszó alatt vagy hibásan eszközölte. Nevezetesen ilyeneket olvasunk a névmutatóban: *András erdélyi püspök*, *András raguzai érsek*, *András spalatói érsek*, de *erdélyi püspök*, illetve *raguzai* vagy *spalatói* érsek alatt hiába keressük, pedig legalább így is fel kellett volna venni; más-hol viszont következetlen módon ezt találjuk: *Pozsegai ispán*, *Neumai Treutel Miklós*, a nélkül hogy *Treutel* alatt fel volna véve. Az előnévvel bíró családokat az index hibás módon rendszerint nem a család-, hanem az előnév alatt iktatja be, pl. az ákosházi Sárkány-családot *Á* alatt; de ebben sem következetes, pl. a lidér-tejedi Bartha-család *B* alatt található. Számos esetben azonban az ugyanazon családra, sőt az ugyanazon egyénekre vonatkozó adatok két, sőt három különböző név alatt vannak felvéve, legtöbbször kölcsönös utalás nélkül, jeléül annak, hogy a szerkesztő nem tudja, hogy egy és ugyanazon családdal van dolga. Pl. adatokat találunk a Nyáryakra részint *Nyáry*, részint *Bedegi* alatt, gr. Thurzó Elekre *Thurzó* és *Bethlenfalvi*, a Bebek-családra *Bebek*, *Bubek* és *Pelsőczy*, a Czudarokra *Czudar* és *Olnadi*, a Dóczyakra *Dóczy* és *Nagylucsei*, a szentgyörgyi és bazini Grófokra *Gróf*, *Bazini* és *Szentgyörgyi*, a Viczayakra *Viczay* és *Lósi*, a Szilágyiakra *Szilágyi* (Erzsébet) és *Horogszegi* alatt; az alsónebojszai Bor család tagjait felveszi *Alsónebojszai* alatt, midőn azonban ugyan-azon egyének *nebojszai* előnévvel illetetnek az oklevélben, *Bor* alá iktatja őket s hozzá még összezavarja a *nebojszai Balog*-családdal; a *nebojszai Zutkó*-családot illetőleg *N* betű alatt *Z*-re utal, ott azonban *Zutkó* név nem fordul elő stb. Miklós bosnyák királyról (1476) persze nem tudja, hogy az *Ujlaky*-családból származott s ennél fogva *Ujlaky* alatt hiába is keresnök. A *Nyulak-szigeti apácák* egyszer így, másszor mint *Margitszigeti apácák* fordulnak elő az indexben.

Az oklevelekben régies helyesírással s igen gyakran egymástól eltérő módon írt család- és helyneveket a szerkesztő mostani nevükön, illetve a mai orthographiának megfelelő alakban vette fel az indexbe; nem is szólva azonban arról, hogy ehhez a helyes elvhez nem ragaszkodik következetesen, a helyes névalak megállapításában kevés tudást és találékonyságot tanusít s így gyakran ugyanezen név többféle írásmód szerint, külön-külön szerepel,

Pl. az *Atheryani*, *Athoryani* és *Atriáni* nevekben nem ismeri fel ugyanazt azt Adorjáni családot, *Vetween*, győrmegyei birtok nevében Ötvenyit, *Thaab* szintén győrmegyei birtok nevében Tápot, *Kana* tolnamegyei helység nevében Kányát, *Sadan*-ban (Heves m.) Zsadányt, *Zeniche*, *Zemche* és *Zempche*-ben (Tolna m.) Szemcsét stb. Máskor átírja ugyan a nevet a mai írásmód szerint, de hibásan, pl. Gallus de Bykad-ot *Bajkady*-nak írja Bikádi helyett, a nyitrai Werboocz-ot *Verbócz*-nek, a valkómegeyi Werbanya birtokot *Vérbányá*-nak, s a *de Chweth* néven előforduló személyeket, köztük a Csúti Demeter alcúti lakost is *Csóti* név alatt veszi fel az indexbe. Mindezek a hibák elkerülhetők lettek volna, ha az oklevéltár szerkesztője maga készíti el az indexet.

Elvi hibája továbbá a névmutatónak a betűrend túlhajtása, a mi a személy- és családneveknél mutatkozik. Az index ugyanis a családtagokat tekintet nélkül a genealogiai összefüggésre betűrendben sorolja fel s ezzel lehetetlenné teszi az oklevéltárban előforduló adatok genealogiai áttekintését, a mit pedig sorszámok vagy betűk alkalmazásával el lehet érni. Még nagyobb hiba az azonos nevű, de különböző családok tagjait a betűrend kedvéért összekeverni (pl. a nebojszai Balogh-család tagjai közé beszúrni Balogh nevű jobbagyokat is) s az egy és ugyanazon személyre vonatkozó adatokat szétszaggatni. A betűrend ilyen túlhajtása annál komikusabban hat, mivel az index az ábéczével is hadilábon áll. A jelentéktelen Ö, Ű és W betűk kivételével ugyanis valamennyi betűnél hibák vannak az alphabetumban, sőt némelyik nagyon is össze van zavarva.

Más természetű hiba is akad a névmutatóban bőven. Ezek közül némelyik lehet ugyan egyszerű lapsus calami, pl. mindjárt a legelső névnel: *Aba fia Sámuel ispán* Saul helyett, vagy *Verhard*, *Mór özvegye* e helyett: *Verhard leánya*, *Mór özvegye*, *Haraszthos Domonkos*, *Borsod megye követe* Békés megye helyett, de vannak súlyosabb botlások is. Így az I. k. 251–254. lapjain az 1447. évi országgyűlési rendek egyik oklevele van közölve, melyben a magyarországi vármegyék küldöttei után fel vannak sorolva Szlávonía követei (electi nuncií) is. Ez utóbbiak a névmutatóban következőleg vannak felvéve: Simon fia György, országgyűlési hírvivő, György Iván fia, hírvivő, Füzesdi Péter, választott hírnök a megyékhez, Szénaharaszti (a Péter név kimaradt) választott hírvivő és Magalóczy György, megyék hírnöke. Ahány név, annyi hibás fordítás! Másutt ezt olvastuk: János esztergomi érsek (családnevét persze nem tudja) és örökös gróf 1470. (örökös főispán helyett). Czillei Hermannról pedig ezt írja: Czilli és Zagoria grófja, Horvát-, Szlavon-, Dalmátország bánja, Zsigmond király ispánja (az oklevélben: *socero nostro carissimo*). Franciscus

Sygmund de Daad-ból *Dádi Ferencz Zsigmond* lett, Frater Emericus conventus s. Martini prior (az oklevéltárban itt hiányzik a vessző) abbas b. Mariae Virginis de Dömölkéből pedig: Imre, pannonhalmi szerzetes, dömölki *prior apát*. Egy helyen ezt a furcsaságot olvassuk: *Cresmen-i (de Cresmen) absakéri birtokos*, holott az oklevélben *Absa de Cresmen* szerepel (a név valószínűleg *Kercsmény*-nek olvasandó), a ki mint választott bíró működik Kér birtok felosztásánál. Pedig Csetényi, hogy tudását mutassa, néhol még magyarázatot is fűz a nevekhez; de ebben sincs szerencséje. Pl. *Mikch* szlavon bán nevéhez a következőket toldja hozzá: »Mikch vagy Miklós (Prodanic Mykch), Szlavónia bánja, a *Nádasdy-család őse*. 1323«.

Mikch bán ismeretes történeti személy, a prodaniczi Ördög-család őse; a Nádasdyak azonban nem az ő ivadékai. Hibás a *Prodanic Mykch* is, s téves e nevet Miklósnak magyarázni, a mennyiben a Mikch név Mihálynak felel meg. Borbála királyné neve alatt pedig a következőket olvassuk: »Borbála királyné (Ekebontó Borbála) Zsigmond király neje«. *Ekebontó Borbála* címmel Tóth Lőrincz írt egy színdarabot 1837-ben, mely azonban nem is Zsigmond, hanem Nagy Lajos korában játszik. A Révai-Lexiconban olvassuk ugyan, hogy Ekebontó Borbála mondai alak volna, a gonosz nő mintaképe, melyet némelyek Czillei Borbálára, Zsigmond király nejeére vonatkoztatnak; komoly történelmi munkában, főleg egy oklevéltár indexében azonban ilyesminek nem lehet helye.

Mindezen felsorolt hibák mellett is lehetne azonban használni a névmutatót, ha teljes volna; de nem az. Nem is szólva arról, hogy lépten-nyomon találunk a kiadott oklevélszövegekben neveket, melyek az indexből hiányzanak, a főhiba az, hogy a névmutató a csak regestában közölt oklevelek adatait — kivéve az I. kötet elejét — egyáltalán mellőzte. Tekintve, hogy a II. kötetben foglalt oklevelek kétharmadrésze csak regestában van közölve, melyek az indexből teljesen hiányzanak, nyilvánvaló, hogy a *névmutató csak töredékét tartalmazza azoknak az adatoknak, melyeknek feltétlenül benne kellene lenniök*, s ennél fogva hasznavehetetlen, értéktelen munka.

Dr. Döry Ferencz.

Karl Tagányi: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Ungarische Bibliothek, herausgegeben von R. Gragger. I. 3. Berlin und Leipzig 1922. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger. 8° 128. 1.

Tagányi könyvének örömmel kell eltöltenie minden tudóst, kutatót, de lehetetlen, hogy egyszersmind fájdalommal ne töltse el annak látása, mennyire nem törődtek hazánkban a nép lelké-

nek és szokásainak megismerésével. Az első fejezet bő forrást tár fel előttünk, közölve mindazon munkáknak rövid jellemzését, melyekben az európai nagy nemzetek tudósai ismertetik az egyes népek jogszokásait s melyeknek rengetegében csaknem nyomtalanul enyészik el hazánké. A míg szerzőnk tanúsága szerint más államokban a kormány buzgó támogatása mellett folytak a kutatások, addig lehetséges volt, hogy nálunk a Felvidéken a csehek, Délvidéken pedig a szerbek vegyék kezükbe az ez irányú kutatások megkezdését nem csekély támogatására hazánk ellen irányuló propagandájuknak.

A következő három fejezet a jogszokásokat összehasonlító alapon tárgyalja, különös tekintettel a magyarokra és a rokon fajokra. Három nagy csoportra osztja föl a jogszokásokat: a családi és nemzeti életet irányító, a halottkultuszhoz kapcsolódó és az örökösödést szabályozó jogszokásokra. Visszavezeti az olvasót a legősibb formákig és megnyilvánulásokig, fokozatosan haladva megteremti a kapcsolatot a jelenkorral, rámutatva a nép életében még ma is meglévő minden olyan jelenségre, mely a régi jogszokás emlékét őrzi.

A házassági jogszokásnál az exogamia uralkodó a turáni népfajoknál. A házasságkötés módjának ismertetésével, mint ősi formát, a nőrablást veszi alapul, melynek kulturáltabb fokozata az erőszak tényét kizáró nővásárlás. Ez utóbbiból fejlődik ki a mai forma a kereszténység hatása alatt, de a nővásárlás emléke még ma is él egyes kifejezésekben, mint például eladóleány.

Ugyanezen fejezetekben tárgyalja, mint a családi élettől elválaszthatatlant, az apai hatalom jogkörét és a nemzetség életét szabályozó jogszokásokat.

A halottkultuszt a visszajáró lelkektől való félelemből vezeti le. Ezért temetnek el a halottal mindent, mi kedves volt neki, hogy ne kösse őt többé semmi ősi hajlékához. A temetési szertartással járó emberáldozatot (rabszolgák megölése, feleségnek halálba kell követnie férjét) a kereszténység szünetelteti meg legtöbb helyen. A halottkultusz megnyilvánulása a tor, melynek egyik része a sírnál lefolyó ünnepély (haláltáncz, fegyvertáncz), másik része a halott emlékére tartott összejövétel. Az összejövetelek megtartási ideje szoros kapcsolatban van a lélekvándorlás hitével és annak periodusaival. A halottkultusz képezi alapját a házi tűzhely tiszteletének is, melynek fenntartása a legszentebb kötelessége a családnak. Pogánykorban legmagasabb fejlődési foka a vesta papnők által ápolt szent tűz, a kereszténység korában pedig a Gyertyaszentelő ünnepe őrzi emlékét.

A jogszokások utolsó csoportjában tárgyalja e mű a vagyoni öröklését szabályozó szokásokat. Ezen a téren irányadó a vérségi

kapcsolat, még pedig a férfiágon való leszármazás sorrendjében (fiú, unoka, dédunoka); a leányági leszármazást nem tekintik vérségi köteléknek. Több fiú esetén a jogszokás három alternatívát ismer: a legidősebbnek, a legfiatalabbnak az elsőbbségi jogát, vagy a teljes felosztást. A vérségi alapon való örökösödés nem ismer szabad rendelkezési jogot, ha meg is van egyes helyeken, ez vagy a szerzett vagyonra, vagy csak ingó vagyonra vonatkozik. A végrendekezés útján való örökösödés jogszokását csak a római jog ismeri és a katolikus egyház általánosítja. A házasságon kívül születettek jogait egy-két nép kivételével, általában nem ismerik el a jogszokások, csak az esetben, ha őket az apa törvényesíti utólagos házasságkötés útján.

A fentiekben röviden ismertetett kérdéseket tárgyalja Tagányi művében, széles látókörrrel, inkább nagy vonásokban, mint részletekbe bocsátkozva. Körülvezet, útmutatást ad a jogszokások rengetegében s így nélkülözhetetlen támasza minden továbbkutatónak.

Dr. Zayzon Sándor.

Alfredo Fest: I primi rapporti della nazione Ungherese coll'Italia.

— Bibliotheca della »Mattia Corvino« No 2. — Budapest, 1922.
Tipografia Franklin.

A Corvin Mátyás Társaság, melynek közismert célja az olasz-magyar érintkezések beható ápolása, kiadványainak e második füzetével a magyar fejedelmi korszaknak Olaszországgal való politikai és fegyveres érintkezéseit adja. Fest Aladár, a ki az olasz-magyar tájékozódás terén kezdetben inkább Fiume és a magyar tengerpart jellegzetesebb művelődéstörténeti vonatkozásait tárta ki a Századok lapjain és szolgáltatott jelentős adatokat az e partokon munkáló olasz lakosoknak foglalkozására, a jelen füzetben az olasz tudományos világnak nyújt összefüggő képet a magyarok kalandozásáról és az olasz kultúrának hatásáról a magyar nyelvre és a kereszténység elterjedésére. Ennél fogva felöleli a 898-tól majdnem 1132-ig terjedő korszakot. Helyes tapintattal összefüggő történetét írja le a kalandos hadjáratoknak, melyek a magyarok útján (Strata Hungarorum) át vezetett Felső-Olaszországba, innen pedig Olaszország belsejébe, azon az úton, melyen át a gótok, a vandálok s más germán törzsek, majd a hunok is betörték Itáliába, melyen Krisztus előtt a rómaiak szárazföldön jutottak el keletre.

Érezzük, hogy ily tudományos közeledéssel a Corvin Mátyás Társaság az olasz komolyabb tudományos világ érdeklődését szolgálja és politikailag is eléggé nem méltányolható szolgálatot tesz elárvult ügyünknek. Bár tudná az olasz érintkezéseknek

mind politikai, mind diplomatiái vonatkozásait, melyek a magyar századokban oly sűrűen lépnek föl, gyorsabb iramban és tömegesebb iratokkal kifejteni! Ez ma nekünk nagyon hasznos szolgálatot jelent, mert a külföld fölvilágosítását a multban könyvemlőn elhanyagoltuk, a mikor legszomszédabb ellenségeink egy hosszú század óta, a XIX. század huszas éveitől kezdve, állandóan informálták a külföldet hamis történeti adatokkal építve alá törekvéseiket, állítólagos történeti jogaikat, úgynevezett kulturális fölnyűket. A külföld pedig nem ismert minket és ellenségeink tervei közelebb férköztek hozzájuk, mint a mi igazságos hallgatásunk vagy kései megnyilatkozásunk.

Fest Aladár kilencz fejezetben foglalja össze tárgyát. Leírja Olaszország állapotát a honfoglalás idejében, a kalandozások okait és irányát Olaszország felé, a brentai csatát minden előzményével és következményeivel, Berengár király szövetségét a magyarokkal, a páviai betörést, a magyarok hadiszolgálatát X. János pápa alatt, kalandozásaikat Hugó alatt le egészen Nápolyig és Capuáig, a II. Berengárral kapcsolt érintkezéseket és végül az olasz térítő missziók munkáját és az olasz nyelv behatását a magyarra.

A mint látjuk, tárgyalása Szent István koráig nyúlik fel. Az utolsó fejezet kivételével, melynek földolgozása külön füzetet érdemelne, kellő kiterjedéssel foglalkozik a kalandozásokkal. Munkájában fölhasználta mindazon kútfőket (Pertz, Muratori, Fejér, Romanin, Sayous, Anonymus, Florianus, etc.), melyeket Szabó Károly (A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig), Salamon Ferencz (A magyarok hadi történetéhez a vezérek korában) és Szilágyi Sándor nagy monographiáikban említenek, tehát az olasz és a germán kútfőket teljes összességükben. Újabbakul vehetjük Villari : *L Italia da Carlomagno alla morte di Arigo VII.* Milano, 1910., Dümmler : *Gesta Berengarii*, Halle 1877., Moritz Hartmann : *Geschichte Italien, im Mittelalter*, Gotha 1908., Giesebrecht : *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, végül Volf György, Karátsonyi János és Körösi Sándor idevágó munkáit. Az eddig ismerteknél alig ad többet. Nélkülözzük Pauler Gyula classikus »A magyar nemzet története Szent Istvánig« című művének Szabó Károlyt többször helyreigazító tárgyalását és becses jegyzeteit. Azok alapján áll pörbe Marczali Henrik egyes tévedéseivel is. Általában a czél az volt, hogy e korszak hí képét nyujtsa az olasz olvasónak, a miért a mű keretébe nem is illik bele a kútfői polémia, a mivel talán szárazzá tette volna különben lendületesen megírt essayjét.

Morvay Győző.

Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok.

Budapest, 1922. Stádium Sajtóvállalat r.-t. 8° 456 l.

A legsajátabb nemzeti érzések egyikét: a magyar hősiességet magasztalja és támasztgatja e kötet hosszabb-rövidebb tárczacikkeiben Takáts Sándor. Régi nagy magyar katonák jelennek meg a lapokon előttünk, a kik bálványai voltak koruknak, beszédtárgya és buzdító példája harczy pályára szentelt életeknek. De a mikor a kard kihullott a kezükből, mindenki elfeledte őket. Újak álltak be helyettük, mert bőven termette ez a föld a magyar hősöket századokon keresztül. Nagyrésztük a török ellen forgatta a kardot; ebben voltak nagyok Thury György, Zolthay István, az egi hősök egyike, Magyar Bálint, Gyulaffy László, a ki Huszár Péterrel együtt két uralkodó alatt is szolgált, Prépostváry Bálint, Dobó Ferencz, gr. Zrinyi Ádám, a költő Zrinyi Miklós fia; de akad köztük olyan is, a ki a német ellen hadakozott ernyedetlenül, mint Czecezy Lénárd kapitány, Fráter György hűséges embere. Sőt van köztük, a ki kuruczra is oly gyűlölettel mérte csapásait — Kiss Balázs — mint a törökre. Nem volna teljes a magyar végzet, ha hőseink között ilyen is nem akadna. Mások, mint Splényi László és Ebergényi László, a francia és olasz csatamezőkön hagyták ott a magyar katona hírét. A hogy a könyv olvasása után a tizenhat nagy katona élénk tárt életeseményeit fejünkben forgatjuk, nem tagadjuk, hogy ez életrajzoknak sugalmazó hatása van. Nagy példák mindig nagy tettekre buzdítanak. Épen ezért kívánatos volna, hogy fiatalságunk mentől nagyobb számban olvassa és vegyen lelket a nagy példákból, habár a mi mai harcaink egész más kardforgatókat kívánnak, mint az előző századok. A szerző több helyütt panaszképen emlegeti, hogy nálunk a hősökkel keveset törődnek, nincs kegyelet, a mely megbecsülné és az utódoknak átadná emlékét azoknak, a kik hosszú küzdelmek után meghalni is könnyű szívvel mentek hazájukért. Hadtörténelmünk csakugyan nem olyan gazdag, mint a mily gazdag haditettekben történetünk. Mintha ebben is az a magyar lélek nyilatkoznék, mint a Takáts által bemutatott hősökben, a kik jól eltréfálnak, tánczolnak, verekednek, de hogy tetteikről beszéljenek, az idegen tőlük. Ez az öntudatlan, de néma nagyság kétségkívül hiba; rajta kell lennünk, hogy a tettekről beszéljünk is. Lám a német és vallon hitvány katona volt az egész török idők alatt, a török mindig ezekből kívánt magának a végvárakba szomszédot, nagyon jól tudta miért, mégis ha a magyar nevet szájára vette ez a náczió, nem volt a magyarnak egyéb titulusa előtte, csak az, hogy áruló magyar.

Jól akartá Takáts Sándor, ha könyvével sugalmazni akart. Ez a szándék azonban nehéz feladat elé állította alakjainak jellemzésénél, a mit kielégítően nem is sikerült megoldania. Valami sablonszerűséget érzünk az előadásban; mintha az alakok egy rájárá volnának szabva. Be tudunk sokat számítani az közös életkörülményeknek, a mindig egy ellenségnek, a fizetlenségnek és következményeinek, a nagy szegénységnek. Ezekkel a nehézségekkel bizonyos, hogy mindegyik katonának egyformán meg kellett küzdenie, de ezeken túl nem látjuk a különbségeket, a mikről nem tudjuk elhinni, hogy ne lettek volna, az egyes jellemek között. Alakjai olyanok, mint az epos hősei, többször mintha az eposi állandó jelzőt is ott viselnék magukkal, mikor a »zöldbe borult mezőn« száguldoznak, vagy »sípszó mellett a boritálnak ereszkednek«, vagy »sarlójukat szívesen vágják a más vetésébe«.

Kortörténeti adattal bőven szolgál a kötet. Főleg abban az irányban, hogy minő volt a magyar katona sorsa az évszázados harcok alatt. Torkot fojtogató érzés lepi meg az olvasót a nagy nyomor láttára. Századokig éhes és ruhátlan magyart látunk jól fizetett német és vallon mellett élelemmel bőven ellátott törökkel szemben. Állandóan panaszkodó főkapitányokat, pénzt sürgető főtiszteket, a kiknek 36—40 havi zsoldhátralékukkal adós a királyi felség. Ha aztán a hiába sürgetett zsoldhátralék és bőven hullatott vér némi jutalmakép fővitézeink egy-egy birtokot mégis ki tudnak valahogyan nyerni adományként maguknak, biztosak lehetünk, hogy a királyi felség kamarája azért egyezett bele az adományozásba, mert előre tudta, hogy az adománnyos halála után könnyen talál ürügyet, a melylyel az árvaságra hagyott családot jogaiból rövid szerrel kiforgatja.

De a magyar katona csak szolgált tovább, éhezett ernyedetlenül, nem törődött vele, hogy Bécsben kimondták fölötte a halálos ítéletet, hogy nem használható, mert magyar.

Mindezt könnyedén, elevenen adja elő a szerző. Némelykor oly lelket eláztatóan tudja még a közönséges fosztogatást is menteni a nyomorral, hogy szánalmunk a fosztogató mellé szegődik s alig vesszük észre, hogy a morális törvény bajba került.

Befejezésül még csak egy megjegyzést kívánunk tenni, ha ugyan nem nyomdhiba ellen emelünk szót. A bevezető sorokban emlékezés történik a *tizenhat* éves háborúról (5. lap). Szerző nyilván azt a korszakot jelzi evvel a denominációval, a mit történetírásunk tizenötévesnek ismer és nevez (1591—1606). Mi fölöslegesnek tartjuk ezt az új denominációt. Nem határolja pontosabban meg a korszakot semmivel, mint a másik. Azonkívül

könnyen összetéveszthető a felszabadító háborúval, a mit szintén tizenhat évesnek szoktak nevezni. Jobbnak tartjuk, ha megmaradunk az eddigi korjelölésnél, a mely nem rosszabb, mint a másik és legalább tételes alapja van: ezen a néven került bele a zsitvatoroki béke pontjai közé is. **Zsínka Ferencz.**

Emlékkönyv a Bethlen Gábor által 1621 december 31. napján megkötött nikolsburgi béke háromszázados évfordulójára.

Kiadja a tiszai ág. hitv. evang. egyházkerület eperjesi collegiumának miskolczi jogakadémiája. Sárospatak, 1922. 8° IV + 236 l.

Nehéz dolog volna eldönteni, hogy a rettenetes béke nemzetünk politikai, gazdasági vagy kulturális létfeltételeinek alapjait rendítette-e meg jelentősebben. Mindenesetre szinte mérhetetlennek és a jelenben még egyáltalán fel nem becsülhetőnek mondható az a kár, a melyet a jogtalanul szerzett konczra a végsőkig féltékeny utódállamok, közöttük is első sorban Csehország, a magyar kulturális intézmények kiüldözésével vagy épen megsemmisítésével a magyarságnak okozott. A történeti határok mentén működő bármily felekezeti lyceumaink és collegiumaink mindmegannyi végvárai voltak a magyar kulturának megalapításuk óta. Épen az utolsó évtizedekben, a midőn a szerencsés gazdasági fellendülés lehetővé tette az államnak is hathatós támogatásukat, terjeszkedtek ez intézmények mindjobban, szervezetükben és elhelyezésükben is megfelelni igyekezvén a modern paedagogia és hygiene követelményeinek. A szerencsétlen háború azonban idegen kézre juttatta a sokszor nagy nenezsegek lekuzdasevei emeit új épületeket, jogos tulajdonosuk pedig kiüzve abból csonka országunkban reá nézve idegen körülmények közt tengeti életét a visszatérhetés reményei és kétségei közt, vagy a hódító önkénye alatt eredeti magyar nemzeti kulturális jellegétől megfosztva helyezkedett el az új viszonyok között. E könyv forgatásakor, melyet az Eperjesről száműzött evangélikus jogakadémia tanári kara a nikolsburgi béke háromszázados évfordulója emlékére bocsátott közre, nyilván életképessége és élni akarása jeléül az arra legalkalmasabbat, tanárai irodalmi munkásságának javát adva benne közre, lehetetlen volt elűzni magunktól ezeket a gondolatokat, mert hisz nem lehet elégszer felhívni a nemzet figyelmét arra a rettenetes kárra, a mit a magyar iskoláknak az utódállamokban történt elorvasztása nemzeti életünk egészében okozott és okozni fog.

A jelen emlékkönyv mellett, melynek minden dolgozata tudós rátermettségről és írói készségről tanuskodik, a történet-

tudomány művelői sem haladhatnak el szó nélkül, mert két dolgozat is van benne szorosabb érdeklődési körébe sorozható.

Csengey Gusztáv a nikolsburgi békéről írott pár oldalas dolgozatával ugyan nyilván maga sem pályázott a módszeres történeti értekezés írójának babérjaira, dolgozata nem is több az ünnepi alkalom szülte hangulatos megemlékezésnél, ellenben neveléstörténeti irodalmunknak mindenkép értékes gyarapodását jelenti a kötet másik történeti tanulmánya Bruckner Győzőnek, hosszabb, bő okleveles függelékkal is ellátott tanulmánya a késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum pártfogóságának történetéről.

A nemsei pártfogóság tulajdonképen a XVIII. század közepén kialakult jótékony intézmény volt, a mely, miután az államhatalom nem engedélyezte, hogy a késmárki evangélikus iskola a késmárki városi adóból segélyeztessék, a környékbeli előkelőbb evangélikus családok és egyházközségek állandó vagy esetenkénti kisebb-nagyobb adományaival biztosította az iskola létét és fennmaradását. Ily módon ezek a jótévíők tulajdonképen patronusai lettek az intézetnek és ebből folyó jogaik intézményes gyakorlására alakult meg a pártfogók testülete, a mely jogait jóváhagyott szervezeti szabályzatai értelmében gyakorolta. Maga az intézmény szervezete azonban az elmúlt másfél század alatt meglehetősen sok változáson ment át. Az első 1760-ból származó koalítiót, mely az intézmény alapszerződésének tekinthető, 1839-ben az »Amica« nevű második alapszerződés váltja fel. Ennek rendelkezései is azonban az idők folyamán elavultakká válnak, a XIX. század második felében nagy változások állnak be a pártfogó családok és egyházak életében, úgy hogy a század elején az intézmény újabb átszervezése és tagjainak végleges megállapítása vált szükségessé. Ezt az átszervezést 1909-ben, illetve, mert az akkor megállapított szervezeti szabályzatnak egyes intézkedései homályosak és félreértésre alkalmat adók voltak, 1917-ben hajtották végre. Ezen utolsó szabályzatnak értelmében, a mely pontosan felsorolja azon tizenöt protestáns család névsorát, a kiknek tagjai, ha a Szepességen laknak, meghívandók a pártfogósági közgyűlésre, továbbá azon egyházközségek névsorát, a melyek szintén tagjai a közgyűlésnek, működik ma is, a megszállás ezer nehézségei között a lyceum, német tannyelvű reálgymnasiummá átszervezve, mint autonom felekezeti tanintézet. Bruckner Győző neveléstörténeti irodalmunkat érdekes és értékes fejezettel gyarapította jelen dolgozatával, az egész emlékkönyv pedig az ünnephez és az ünneplőkhöz egyaránt méltó és illő megemlékezés.

Dr. T. L.

Šurmin Gyuro: Knez Miloš u Zagrebu 1848. (Milós fejedelem Zágrábban 1848-ban.) Spomenik Srpske Kraljevske Akademije. LIV. U Beogradu 1922.

Šurmin György, a horvát nemzeti megújulásnak egyik legalaposabb ismerője, a zágrábi egyetemi könyvtárban őrzött Gaj-féle irodalmi hagyatékából (1848—1854) az Obrenovits Milós zágrábi letartóztatására vonatkozó iratokat a belgrádi szerb akadémia közlönyének LIV. kötetében közzétette.

Ezen anyag kétségtelenül alkalmas a Gaj-Obrenovits-féle eset tisztázására, melyvel különösen Kulakovszkij orosz író »Illirizam« cz. művében behatóan foglalkozott. De már ő előtte Milicsevits M. Gy., a belgrádi akadémia tagja, a »Spomenik« XXI. kötetében közzétette Obrenovits Milós önéletrajzát, mely utóbbiban Blaznovac-Petrovits Milivoj négy idevonatkozó levelét én közöltem. Kulakovszkij ezen anyag, és a »Branik« 1893. évi 150-ik számában megjelent cikkem (Uloga Obrenovića za vreme revolucije) alapján írta meg a Gaj-féle kényes esetet, mely Gaj hirtelen politikai bukását okozta. Némely adatokat közölt ezután Šurmin a »Žvono« 1912. évfolyamában és Veszmits a Delo I. kötetében. Gaj Lajos legújabb horvát életírója, Deželić Velimir (1910) átsíklík az eseten, a Gajhoz intézett és általa kiadott levelek gyűjteményében (Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju, Gragja za povijest kužiconosti hrvatske kujiga 6) pedig mellőzi a Šurmin kiadta leveleket.

Obrenovits Milós a bécsi forradalom után, minthogy Vucsits szerbiai vajda a belgrádi kormány nyal összetűzött, az általános európai forradalmi helyzetet alkalmasnak tartotta elveszett szerbiai fejedelmi trónja elfoglalására. A zágrábi tartománygyűlést és Jellačić báni beiktatását ürügyül véve, Zágrábba utazott, míg fia, Mihály Ujvidékre sietett. De a szerbiai kormány Blaznovac-Petrovits Milivoj titkos kéme útján eleve értesült tervéről. Milós tulajdonképen szintén Délmagyarországba akart utazni, de Blaznovac rávette őt, hogy Zágrábba utazzék, a hol szerinte Gaj, sőt Jellačić támogatásával terveit megvalósíthatja. Milós beleszaladt a kelepcebe, s mikor 1848 május 21-én Zágrábba érkezett, Gaj őt Jellačić által letartóztatta.

Gajt — Petrovitscsal egyetértve — kétségtelenül politikai czélok vezették; veszélyeztetve látta Karagyortgyevits Sándor szerb fejedelem trónját és kormányát, mely Bán Mátyás titkos kiküldötte útján teremtette meg a magyarországi szerbek és horvátok közti szövetséget Magyarország ellen.

Milós kelepcebe kerülvén, szabadulni igyekezett zágrábi fogságából, s nagyon valószínű, hogy pénzt ajánlott fel Gajnak,

a ki súlyos anyagi zavarokkal küzdve, tőle mintegy 5000 forintot el is fogadott. De Gaj nem tudta szabadonbocsátását kieszközölni, valószínűleg Jellačić bán magatartása miatt, a ki a bécsi kormányhoz fordult Milós ügyében. Milós fejedelem csak Jellačić György őrnagy (a ki Zágrábra utazott fivéréhez, a bánhoz) közvetítésével bocsátatott szabadon, mire Laibachon át Innsbruckba utazott.

Milós letartóztatása alatt látván, hogy Gaj és Petrovits Milivoj kelepczéjébe jutott, bosszút állt Gajon. Elmondta, hogy Gajnak 28.000 forintot adott Jellačić bán és környezetének megvesztegetésére. Állítását Jellačić bán előtt és Innsbruckban bírói kihallgatása alkalmával ismételten fenntartotta.¹

Jellačić bán a horvát országgyűlésen nyíltan igazolásra szólította fel Gaj Lajost, mire az eset megvizsgálására egy képviselők-ből álló bizottság alakult. Gaj azonban nem ismerte el ezen bizottság törvényességét és a vizsgálat elől kitért.

Jellačićnak alighanem kapóra jött Milós ex-fejedelemnek Gaj elleni vádja, mert szabadulni óhajtott a horvát népvézértől, a ki skandalummal fenyegette meg a bán, midőn ez vonakodott a beiktatási esküt Rajacsits szerb érsek kezébe letenni.

Az Obrenovits- eset miatt Gaj befolyása zenitjén a politikai színtérről kénytelen volt eltávozni s helyét teljesen Jellačićnak átengedni. Viszont Obrenovits Milós 1853 okt. 7-én Gajt a nyilvánosság előtt rehabilitálta. Csakhogy Gajt meggyanusították, hogy a forradalom alatt a horvát királyi méltóság elnyerésére törekedett, a mire Bécsben elfogattatott és csak több havi vizsgálati fogság után, 1853 december havában bocsátatott szabadon. Gaj ekkor politikailag egészen letört.

Šurmin a közölt adatok alapján nem foglal állást a tény-álladék megállapítása tekintetében, hanem megelepszik egyes részletek magyarozatával; némely állítása azonban helyreigazításra szorul.

Knityáninról azt állítja, hogy a magyar királyi biztossal békekötés céljából tárgyalásba bocsátkozott, a mit csak Rajacsits érsek hiúsított meg, Jellačić-csal egyetértve. Való, hogy ez a hír a forradalom alatt el volt terjedve, különösen a magyarok sorában. De legújabb levéltári kutatásaim kétségtelenné teszik, hogy Knityánin feltétlen híve volt az osztrák császárnak és sohasem kereste a magyarokkal való békekötést. Az sem áll, hogy Knityánin 1849 február havában az osztrák ellenséges irány miatt távozott volna el önkéntes csapatával a délmagyarországi harcterről;

¹ Az eredeti jegyzőkönyv 1848/2962. sz. a. kiselejteztetett, de 1854 decz. 4-én Milós részére egy másolat állíttatott ki.

mert ő annyira austrofil volt, hogy Garasanin és Karagyorgyevits Sándor fejedelem kénytelenek voltak őt a Szerbiába való visszavételére rászorítani.

Risztits Jánosra is hivatkozik a szerző, a ki szerint Milós fejedelem a magyarok segítségével vélte Szerbia trónját elfoglalni. Risztits azonban mélyebb történelmi tanulmány nélkül írta meg a délmagyarországi szerb felkelés történetét, s az akkor elterjedt közhitet valóságnak veszi. Obrenovits Milósnak a magyarokkal való szövetségét a belgrádi szerb kormány bocsátotta világgá, hogy ezzel Milóst úgy a magyarok ellen küzdő horvátok, mint a délmagyarországi szerbek előtt diszcreditálja. A szerb kormány Milóst Bosznia fellázításával is megvádolta, hogy ily módon ellene a porta ellenszenvét is felkeltse.

Ezzel szemben a francia és olasz belgrádi konzulok a bécsi osztrák kormányt vették gyanuba, hogy Obrenovitsék vállalkozását elősegítette. Azonban ez sem felel meg a valóságnak, mert a bécsi kormány megtagadta Milóستól a Pozsonyba kért útlevelet: és pedig a magyarországi délszláv mozgalmak miatt. Viszont tény, hogy mikor Milóst Jellačić Zágrábban letartóztatta és a bécsi kormánytól további intézkedést kért, utóbbi Pillersdorf javaslatára tanácsilag kimondotta, hogy Milós ellen mindaddig nem lehet eljárni, míg a belső közrend ellen nem vét; külföldi törekvései ellen csak, ha az érdekelt külföldi kormányok diplomatiái útton erre az osztrák kormányt tényleg felhívják. Závodszy állítása (Századok, 1915. 251. l.) nem olyan alaptalan, hogy a bécsi kormány Milósnak Szerbia északi határán való megjelenésével nyomást vélt gyakorolhatni Karagyorgyevits fejedelem kormányára, hogy a délmagyarországi szerb mozgalom támogatását biztosítsa. Az osztrák kormány csak később, Sekib effendi bécsi török követ, Fonton orosz ügyvivő és Medem gr. bécsi orosz követ követelésére rendelte el 1848 június 13-án az Obrenovitsoknak Szerbia határától való eltávolítását.

Említettem, hogy Batthyány kormánya sohasem támogatta Obrenovits Milós vállalkozását, bár egy szerbiai forradalom kitörését Szerbiában magára nézve előnyösnek vélte. Batthyány miniszterelnök — midőn június havában Milós újabb útlevélért fordult a magyar kormányhoz — megtagadta tőle azt (1848 jún. 26.), minthogy Milós magát Horvátországban a magyar érdekek ellen hagyta felhasználni. Másrészt útját állta ennek a volt osztrák kormánynak az orosz czárral kötött egyezménye is, mely szerint az Obrenovitsok Magyarország és melléktartományai területén meg nem telepedhetnek.

Eltelkintve némely tévedéstől, Šurmin publicatiója rendkívül értékes, mert nélkülözhetlen a Gaj és Milós-féle affaire

objectiv felderítéséhez. Hogy azonban milyen anyagi vásár folyt Milós és Gaj közt négy szemközt, biztosan ennek alapján sem állapíthatjuk meg, mert Gaj kitért a vizsgálat elől, Obrenovits Milósnak pedig ravasz jelleme miatt csak kötve hihetünk, bár végül Gajt 1853-ban utólag teljesen rehabilitálta.

Dr. Thim József.

Berzeviczy Albert: Az absolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. Első kötet. Budapest, 1922. Franklin Társulat. 8° 434 l.

Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a történetíróknak abba az Angol- és Franciaországban gyakori csoportjába tartozik, a kik a politikai pályáról, valószínűleg attól megundorodva, menekülnek a mult több örömet és élvezetet ököző kutatásához. A nélkül, hogy czéhbéli historikus volna, a történetírást vála sztotta hivatásául, minekutána hosszú éveken át állott hazája politikájának szolgálatában igen előkelő szerep-körben. A politikai és historiai iskolázottság, különösen, ha jelentékeny elfogulatlansággal párosul, a történetíróra bizonyára megbecsülhetetlen előny. Berzeviczy már első, Beatrix királynőről szóló művében történetírói képességeinek fényes bizonyítékait adta. Mielőtt a középkori történelem műveléséről az újkorira átment volna, egy kis memoireszerű munkát bocsátott közre »Régi emlékek« czímen (1907), a mely ifjúkorának emlékei alapján a Schwarzenberg—Bach-kormányzat szenvedéseit és elnyomását festette Magyarországon. Talán már akkor, a mikor ezt kiadta, gondolt arra, hogy a magyar történetnek ezt a szomorú korszakát valamikor szélesebb alapokon dolgozza föl. Mindenesetre hálásak lehetünk neki, akár korábban jutott erre az elhatározásra, akár nem, hogy rászánta magát a magyarországi absolutizmus feldolgozására. Érdeméül kell betudni, hogy nem hagyta magát visszariasztani Jókai azon szavától, hogy az 1849—1867-iki korszak történetét sohasem fogják tudni megírni, s hogy erre a minden tekintetben nehéz, de annál hálásabb munkára vállalkozott.

Jókainak teljesen igaza volt mindaddig, a míg a legfontosabb levéltárak anyaga: a bécsi állami levéltaré és az osztrák belügy-minisztériumé a kutatók elől hétpécsetes lakatnál is szigorúbban el volt zárva. Berzeviczynek, az egykori kultuszminiszternek azonban megvolt az a szerencséje, hogy előtte lehullottak az említett levéltárak zárai és ő tudomást szerezhetett azoknak töméntelen kincseiről. De szerzőnk nem elégedett meg a nyilvános levéltárakkal, hanem kutathatott több gazdag magánlevéltár-

ban is, a mely alkalmas volt arra, hogy céljait előmozdítsa. Különös elismerés illeti a szerzőt, hogy a nyomtatott irodalmat, a folyóiratokban és napilapokban megjelent tanulmányokat és cikkeket is, semmi fáradságtól vissza nem riadva, valósággal kimerítően fölhasználta. Csak Altert kellett volna figyelmen kívül hagynia, a ki hamisításokkal dolgozott és ezért a kutatásra értéktelen.

Ily gazdag levéltári és irodalmi anyaggal felfegyverkezve, Berzeviczy a magyarországi absolutizmus olyan feldolgozásával ajándékozta meg a közönséget, a melynel eddig a magyar irodalom nem rendelkezett s a melylyel történetírásunknak egy kiáltó hiányát pótolta ki. Munkája annál kívánatosabb és szükségesebb volt, mert ezzel végre e korszak egyodalú osztrák beállításával szemben nyomós és döntő ellensúlyt dobott a mérlegbe. Schwarzenberg és Bach bálványai valóságos istenítését és imádatát, a melyben az osztrák történetírók határt nem ismertek, Berzeviczy most bizonyára szétrombolta. Bosszantó volt, hogy az osztrák történetírók a való tényeken hogyan túltették magukat és Schwarzenberg és Bach állítólagos nagysága előtt szinte megsemmisülve, oly történeti képet festettek, a mely minden volt, csak nem a tárgyalt korszak az igazságnak megfelelő mása. A pártatlan történetírásnak ellenkezőleg meg kell állapítania, hogy Schwarzenberg herceg és Bach sok szerencsétlenséget zúdítottak a monarchiára és hogy működésük következményei a csehországi és itáliai harcztereken borzalmas módon nyilvánultak meg. Berzeviczy most hiteles oklevelek alapján a kornak igaz képét rajzolta meg. Ámbár munkáját hamisítatlan hazafias szellem hatja át, sohasem engedi magát eltérítetteti a viszonyok és állapotok igazságos méltatásától. Így elismeri, hogy az 1848-iki magyar politika a nemzetiségi kérdés jelentőségét nem ismerte föl s ezzel a catastropha felidézéséhez lényegesen hozzájárult. Azt a fontos tényt sem tagadja, hogy a március—áprilisi törvények főhiánya, mely azután oly sok összetűzéshez vezetett, abban állt, hogy az Ausztriával való közösséget semmi irányban sem szabályozták. Ezzel szemben azonban a legélesebben elítéli — a mit Friedjungnak is el kellett ismernie — az udvari kamarilla végzetes játékát, a midőn eleinte Jellačićot, mint lázadót megbélyegezte, titokban azonban Magyarország ellen mégis eszközül játszotta ki, míg bátorságot nem vett magának, hogy a bálnal nyíltan föllépjen. Semmi kétség benne, hogy első sorban a Bécsből kiinduló reactio volt az, mely Magyarországot a forradalmi útra hajtotta, midőn titokban, Jellačić segítségével Horvátországot, a nemzetiségeket és Szerbiát a Regnum Marianum ellen felbiztatta. A bécsi felfogással szemben, a mely a bánt

a szó nemes értelmében vett férfinak és hősnek festi, Berzeviczy vakmerő kalandornak jellemzi, a ki mint hadvezér egyetlen igazi győzelmet nem aratott, ellenben hazájának a Magyarországtól való elszakadás jutalmául ugyanazt a leigázást szerezte meg osztályrészüll, mint az anyaországnak. Szerzőnk pártatlanságának bizonyítéka, hogy Kossuthról is hasonló elfogulatlanul ítél. Nagyságának és érdemeinek teljes elismerése mellett, melyeket a szabad demokratikus és nemzeti Magyarország megteremtésével szerzett, Berzeviczy mégsem vak Kossuth nagy politikai hibájával szemben, melyet a függetlenségi nyilatkozattal elkövetett.

Ha csak sovány kivonatot is akarnánk adni Berzeviczy könyvéről, magunknak is egy kis könyvet kellene róla írunk. Az előtanulmányok után (19—94. l.) a rémuralmat jellemzi (97—184. l.); azután következik a Geringerprovisorium (187—261. l.); a 265. laptól a 339-ig Bach kormányzatának kialakulása s mint ötödik rész (344—429. l.) az emigratio első éveinek története zárja be az első kötetet. Valóban gazdag tartalom s Berzeviczy munkáját el kell olvasni, hogy róla az ember helyes képet alkothasson magának. Minden egyes rész érdekfeszítő elbeszélés. Érdekes pl. többek közt Geringer jellemzése: »Geringer bizonynyal nem volt rosszindulatú ember, talán nem is épen rossz magyar, hiszen a Szögyény kifogástalan tanuságát bírjuk arra nézve, hogy később, mint a birodalmi tanács tagja, a magyar érdekek jobb barátjának bizonyult, mint sok más. Buzgó, szorgalmas, képzett hivatalnok volt, kinek igénytelensége, mint önismeretének megnyilatkozása, csak becsületére vált, állása tekintélyének emelésére azonban nem szolgált; ha — rendesen gyalog járván — sáros cipőben jelent meg a Nemzeti Casino vacsoráinak előkelő társaságában, hamar szárnyra kelt a »gyalog palatinus« gúnynev. « Bach azonban nem volt megelégedve azzal, hogy Geringer ideiglenesen hogyan vezette a helytartótanácsot. Nem hajtotta végre neki, a vezető miniszternek, elég gyorsan az eléje tűzött föladatot: Magyarország teljes egybeolvasztását az osztrák monarchiával. A főök, a miért Geringernek nem sikerült a reábízott föladatot megvalósítania, az volt, hogy a magyarországi hivatalnokok túlnyomó többsége akkor még magyar születésű volt, a kik természetesen nem lehettek a Schwarzenberg-Bach kormányzat centralistikus terveinek keresztülvitelében megbízható, bevált közegek. Ezért is ejtették azután el. Nagyobb sikert remélt Bach Albrecht főherczeg helytartóságától, a kitől, minthogy a bécsi kormánytól függetlenebb volt, viszont Magyarországon is sokan az állapotok enyhülését várták. A tapasztalat azt bizonyította, hogy a bécsi államférfiak jobban számítottak. És ha ez az

idő messze is esik már tőlünk, mégsem fogják megilletődés nélkül olvasni Berzeviczy könyvének az emigratio első éveiről szóló fejezetét, hiszen az 1849-iki vereség után olyan sok kiváló férfiú volt kénytelen menekülni. Nem kevésbé megható azoknak a sorsa, a kik vagy a hóhér keze alatt végezték életüket, vagy hosszú évek során át súlyos lánczok terhe alatt nyomorult börtönökben sínylődtek és a mennyiben ott el nem pusztultak, a fogságból többnyire testben és lélekben megtörve kerültek ki. Berzeviczy nem restelte a fáradságot, hogy az elítéltek és fogságba vetettek jegyzékét összeállítsa. E részben, azt lehet mondani, hogy könyve valóságos törzskönyv, a melyben mindenki megtalálja szomorú sorsra jutott hozzátartozóinak neveit.

Fölemelőbb Kossuth angolországi és amerikai fogadtatásának leírása törökországi internálásának megszűnte után. Ezt Berzeviczy részletesen tárgyalja. Az angolokat valóságos Kossuth-láz fogta el. Az angliai városok vetekedtek egymással a nagy számú ünnepelésében. A »Globe«, a kormánylap, kétségbe vonta, hogy Viktória királynőtől eltekintve, Londonban valaha valakit ilyen diadalmenetben részesítettek volna. A »king of eloquence«, a mint őt nevezték, fáradhatatlan is volt, hogy kifogástalan angolsággal elmondott beszédeivel az angolokat hazája ügyéért föllelkesítse. Amerikában is a nap hőse volt. De számításai, hogy Anglia és Amerika segítségével ismét fölveheti a harcot Ausztria ellen, csalókák voltak. E részben inkább optimista volt, mint reálpolitikus. De ha nem is tudott semmit sem elérni, mégis úgy Angliában, mint Amerikában, a hol oly keveset tudtak rólunk, Magyarország iránt népszerű bámulatot ébresztett, s ezzel olyan tőkét teremtett, a mely remélhetőleg Magyarország mostani helyzetének jobbrafordításában is meg fogja hozni gyümölcsseit.

Nem üres phrasis, hanem igaz meggyőződés, ha azt mondjuk, hogy »Az absolutismus kora Magyarországon« előttünk fekvő első kötete után a folytatást feszült érdeklődéssel várjuk. Az idők mostohasága, a mely a munka megjelenését késleltette, szerencsésen le van küzdve s így joggal remélhető, hogy szerzőnk abban a helyzetben lesz, hogy a közel jövőben a második kötetet is kezünkbe adja, a mely bizonyára nem lesz kevésbé érdekes az elsőnél. Ha végül egy óhajt is szabad kifejeznünk, ez abban állana, hogy már a második kötet hozzon az első kettőről név- és tárgymutatót, mert az olyan munka használatában, mint a milyen ez, a névmutató nem nélkülözhető. Ez igazán az egyetlen, könnyen pótolható technikai hiány, a melyet Berzeviczy kiváló alkotásával szemben megállapíthatunk.

Wertheimer Ede.

Papp Ferencz: Báró Kemény Zsigmond. I. kötet. Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadása, 1923. 8-r. 454. l.

A legnagyobb magyar regényírónak mindeddig nem volt jelentőségéhez mért életrajza. Előmunkálatokban nem volt hiány, írói jelleméről meg épen legkiválóbb irodalomtörténészeink és esztétikusaink adtak képet (Gyulai Pál és Péterfy Jenő), de nem mert senki sem vállalkozni arra, hogy írói munkásságának beható elemzését részletes, pályájának minden mozzanatára kiterjedő életrajz keretébe foglalja. Közrejátszott ebben a tartózkodásban sok körülmény: első sorban az a kettő, hogy Kemény mint ember igen bonyolult lélek volt és hogy működése a közélet több terére hatott ki. Kemény nemcsak legnagyobb regényírónk volt, hanem kitűnő történetíró és essayista s mint publicista és hírlapíró Kossuth után a legkiválóbb. Gazdag tanultsággal, sokirányú fogékonysággal, fejlett műérzékkel kellett fölverterezve lennie annak a tudósnek, a ki erre a feladatra vállalkozni kívánt. Sőt a mióta Erdélyt, azt a földet, melyen Kemény ifjúságát lelte, tőlünk elrabolták, más meg sem írhatta volna a Kemény-életrajzot, mint épen Papp Ferencz, a ki életének felét szentelte Kemény-búvárlatoknak.

Valóban az a nagyszabású életrajz, melynek első kötetét most bocsátotta közre az Akadémia, azért ilyen értékes, mert szerzője egy negyedszázadon át gyűjtötte hozzá az anyagot, s a béke éveiben nemcsak fölkerestette adatokért az erdélyi családi levéltárakat, hanem fölkereste mindazokat a helyeket, melyeken Kemény megfordult. Kutatása gazdagon gyümölcsözött: egyfelől megtalálta Kemény három elveszettnek hitt regénykézirát — az egyiket majdnem épen —, másfelől olyan irodalomtörténeti monographiát írt, mely a történetírás szempontjából nézve is mintaszerű. Történész nem írhatta volna meg alaposabban. Papp Ferencz értékesítette, kritikailag megrostálva, az eddig közzétett adatokat, de még nagyobb számban talált újakat, azáltal, hogy a legkisebb nyomon is elindult, mindennek utánajárt, fáradságot és szellemi munkát nem kímélve. Így történt, hogy műve, mely hősét a szabadságharczig kíséri, csodálatos tisztaságban mutatja be Kemény életének minden fázisát, azokat is, a melyekről eddig jóformán alig tudott valamit tudományunk (diákévei, szerepe a kancellárián Kolozsvár életében, szerelme Wass grófnő iránt).

De Papp Ferencz nemcsak *történettudós* ebben a művében, hanem *történetíró* is. Nem pusztán közli vagy egymáshoz fűzi adatait, hanem a holt anyagba lelket ölt: hősét élő valósággá formálja és föltárja lelkét, hogy meglássuk, mint fejlődött Kemény

Sámuelnek és Csóka Rozáliának gyermekéből az a hatalmas szellem, a melynek mi Kemény Zsigmondot ismerjük. Nagy érdem volt az a buzgóság, szorgalom, alaposág, a melylyel Papp az életrajz anyagát összehozta, de nagyobb sőt éppen bámulatos az az erő, a melylyel életet varázsolt bele. Sajátos módszerrel dolgozott. Azt mondhatnám: nem is a tudós, hanem a költő módján. Mint a költő, megfigyelve az életet, egy csomó adat birtokába jut s azokból szövi össze, képzelete segítségével, hőse karakterét, Papp is képzelő erejének fölfokozott munkájával rajzolta meg Kemény emberi jellemét. De — és ezt még jobban kiemeli eljárásának sajátosságát — nemcsak a szokásos életrajzi forrásokból dolgozott: magának Keménynek nyilatkozataiból, leveleiből, újságcikkeiből, egykorú és későbbi följegyzésekből, a hős személyes ismerőseinek híradásaiból, hanem Kemény költői és publicistikai dolgozataiból is kifejtette azokat a szálakat, melyek Kemény lelkében gyökereztek. Egy-egy gondolat, melyet valamely újságcikke kifejt, egy-egy érzéshullám, mely megdobogtatja a regények valamelyik szereplőjének szívét, fényt vet számára az író lelkébe is, azok a költői tájképek, melyek műveiben olvashatók, kulcsot szolgáltatnak Kemény egy-egy élményéhez. A legkisebb adatból, az író egy-egy odavetett szavából rendkívül inesszeható következtetést von le: hosszú lelki folyamatokat rekonstruál belőlük, töredékes vonásokból egy gazdag lélek egész kibontakozását és differenciálódását.

Művészi eljárás ez, éppen fordítottja annak, a melyet maga Kemény követ regényeiben. Kemény módszere az elemzés, szétzedi ízeire az emberi lelket, hogy az olvasó eligazodjék az emberi lélek csodálatos rejtelseiben. Papp módszere a syntesis, ő a tudományosan kiperparált lelki elemeket összeforrasztja egységes jellemmé. Az eredmény azonban egy: a művészi igazság. Kemény hősei is, mind a történetiek, Martinuzzi, Izabella királyné, Gyulai Pál, Kassai István, a Rákócziak s annyi más, mind a költöttek, a két Elemér, Tarnóczyné és a többiek hosszú sora, Papp Ferencz hőse is, az író, az igazság erejével hatnak — s e ponton a művészet a tudomány szolgálatába lép. Vajjon a valóságban olyan volt-e Kemény, a milyennek életírója látja és rajzolja? Ki tudja! Az ember még a maga lelkét sem ismeri mindig igazi valójában, nemhogy másét. Előttünk, a mint Taine mondta, csak a látható ember áll, az író, a milyennek mutatja magát. Az igazi emberre, a láthatatlanra csak következtethetünk, azt csak elképzelhetjük. A biographusok legnagyobb része csak lephotographálja a látható embert, azokból külső életrajzot ír. Papp Ferencz képzeletének erejével egy érző és gondolkodó, törekvő és szenvedő, becsvágyó és csalódó, szóval: élő, lelkes embert teremtett. Az a Kemény,

a kinek lelkét föltárja, nagy lélek, de egységes és következetes is, minden szavában és tettében érthető, s ez nagyon nagy dolog. S mivel Papp Ferencz mindig írásbeli biznyságokból indul ki s képzeletét az alkotás kezdő mozzanatától az utolsóig, a stilizálás művészetéig a legszigorúbb tudományos féken tartja: engem és — hiszem — minden olvasóját teljesen meggyőző képének tudományos igazságáról is.

A *Kemény Zsigmond* történeti feléről tekintve kitűnő munka, de az irodalomtörténeti felében is. Ez utóbbi állítás megokolása azonban nem e folyóirat kötelessége. **Császár Elemér.**

Rubint Dezső tábornok: Az összeomlás 1918. 63 melléklettel. (40 okmánymásolat és 23 vázlat.) Budapest, 1922. Globus nyomdai műintézet r. t. 8-rét 361 l.

A világháború utolsó szakasza és a reakövetkezett esztendő kétségkívül legszomorúbb, legsivárabb korszaka ezeréves nemzeti történelmünknek. Egészen Mohácsig kell visszamennünk, hogy a pártos szenvedélynek, osztályöngzésnek és megfoghatatlan elvakultságnak hasonló tüneteit lássuk. De a mohácsi nemzedék legalább bátran meghalt hazájáért s e hősieges gesztusával ha nem is háritotta el a bűneivel fölidézett veszedelmet, mindenestre enyhébbre hangolta a történetírás ítéletét tettei fölött. A közelmúlt eseményei azonban teljesen híjával vannak még a legparányibb heroismusnak is. Csak sivár cinismus, elképesztő hozzá nem értés és határtalan elbizakodottság árad belőlük felénk. A hősi elszántság helyén országrontás, félig vagy talán egészen tudatos hazaárulás burjánzik.

Honnét e hirtelen leromlás? Mi idézte elő annyi próbát kiállott államgépezetünk váratlan összeroppanását? Mi okozta, hogy legendás vitézségű katonáink egyszerre eldobják fegyvereiket s úgyszólván ölbetett kezekkel nézik, miként ragadozza el a beáradott ellenség a hazai rög legértékesebb darabjait?

Ilyen és hasonló kérdések valószínűleg még sokáig foglalkoztatják történetíásunkat. Annál inkább, mivel nem pusztán akadémikus érdeklődés, hanem a legfájdalmasabb valóság: országunk megcsonkítása és minmagunk szármalmas ronccsá torzítása lappang mögöttük. Mert ma már nem kétséges, hogy Trianon égbekiáltó igazságtalanságai igen jelentékeny percentjökben az 1918 októberében megindult események bűnei. Okaik nyomozása és föltárása tehát bizonyos fokig egyet jelent a történeti és egyéni felelősség felderítésével. Hiszen a bűnök leleplezése szükségképen magában foglalja a bűnösök megbélyegzését is.

Rubint tábornok, a honvédhadtörténelmi levéltár főigazgatója fentírt könyvében széleskörű anyaggyűjtésre támaszkodva lát az izgatón érdekes és fájdalmasan actualis probléma kibogozásához. Előadását az 1918 eleji katonai helyzet ismertetésén kezdi. Röviden vázolja a márczius 21. megindult nagy német offensiva öt egymásután következő nekilendülését és fokozódó sikertelenségét. Majd rátér a július 18-iki végzetes fordulatra, mely az entente kezébe játsza át a kezdeményezést s a németeket egyre gyorsabb üteművé váló visszavonulásra, véres harczaik összes eredményeinek, sőt az ú. n. Hindenburg-állás nagy részének feladására kényszeríti. Azután a német vereség következményeit: a bolgár front felbomlását és a nyugati offensiva nyomatékosítására szánt olasz támadás megindulását és lefolyását ismerteti a fegyverszünet megkötéséig és az általános bomlás megkezdődéséig. Itt külön szemügyre veszi az összeomlás katonai és polgári okait; részletesen szól a front helyzetéről, a katonaság erkölcsi ellenálló erejének és fegyelmének csökkenéséről a rövidlátó és könnyelmű vezetés, a magyarság méltatlan mellőzése, a fokozódó bolsevista és nemzetiségi izgatás s a rossz ellátás és élelmezés miatt s számszerű adatokat sorol fel a fegyelmetlenség gyors tovaterjedésének szemléltetésére. Azután a *Hinterland* helyzetét s különösen az ellenséges propaganda és a wilsoni elvekkel üzött szemfényvesztés bomlasztó hatását, a nemzeti izgatás és a forradalmi szellem elhatalmasodását s vele szemben a politikai és katonai vezetőség érthetetlen letargiáját ismerteti. A továbbiak során külön-külön vázolja az olasz, szerb és román front felbomlását, illetve tudatos szétzüllesztését, részben új adatok alapján leleplezi Károlyiék menthetetlen hazaárulását, melyet a fölösleges és káros belgrádi fegyverszüneti szerződésnek merő hiúságból történt megkötésével és a hasonlíthatatlanul kedvezőbb páduai szerződés tárgyalanná tételével követtek el. Végül a hazaárulás szomorú következményeit: Dél- és Észak-Magyarország, valamint Erdély megszállásának részleteit mondja el.

Mint látjuk, szerzőnk elsőrangúan értékes anyagot gyűjt össze és azt általában helyes szempontok szerint csoportosítja. Különösen áll ez a katonai vonatkozásokról. Előadása nyomán az összeomlás katonai része jóformán megoldottnak mondható. A későbbi kutatásoknak itt alig lesz mit pótolniuk. A balkáni front szétmállása és az októberi olasz offensiva, a felbomlás e két legközvetlenebb okozója, olyan részletes és plastikus leírásban bontakozik ki előttünk, hogy bajos volna még hozzátenni valamit. Hasonlóan igen alapos és lelkiismeretes a Magyarország védelmére 1918 október végén tett katonai intézkedések leírása,

melyből kiderül, hogy a déli határon vont új front a hadsereg széttüszelése és a belgrádi intermezzo közbejötté nélkül elég erős lett volna az ellenséges támadás felfogására; úgyszintén a harcászati vonalak felbomlásáról és a szerb, román és cseh előrenyomulásról adott minutiosus, minden lényeges mozzanatot felölelő rajz.

A Hinterlandot illető rész kevésbé sikerült. Nem mintha a szerzőnek nem volnának itt is helyes szempontjai és értékes megfigyelései, de anyagán még sem uralkodik olyan biztosan. Okfejtése inkább bizonyos külső mozzanatokhoz tapad, minők az ellenséges propaganda, a wilsoni elvek és a nemzetiségi izgatás és csak futólag vagy egyáltalában nem érinti a nagy elválkozás mélyebb lélektani rúgóit. Pedig ezek nélkül nehéz világos képet nyerni a lezajlott események valódi értelméről és benső összefüggéséről. Egyrészt a közlélek tudatos destruálásának s lehetősége történeti, politikai és társadalmi adottságainkban rejlő okainak, az összeomlás különleges magyar, másrészt a pacifismus, defaultismus és a socialismus megváltó erejébe vetett hit elhatalmasodásának, mint általános, valamennyi legyőzött néppel közös motivumának behatóbb elemzése nélkülözhetetlenül szükséges része az összeomlás oknyomozó történetének. Szerzőnk anyaggyűjtése e tekintetben nem teljes, előadása nem végleges. Itt még a történeti és részben tömeglélektani kutatások hosszú sorára lesz szükség, hogy a bomlási processus minden részletére kielégítő fény derüljön.

Előadás tekintetében lényegesebb kifogásunk a szerkezet lazasága és a stílus pongyolasága ellen van. Általában megérzik a könyvön, hogy szerzője nem gyakorlott író, különösen nem gyakorlott történetíró. Sokszor nem tud ellenállni a csábításnak s epikus bőbeszédűséggel több lapra elnyújtva mondja el azt, a mit néhány mondatba összetömöríthetne. Az is elég gyakran megesik vele, hogy a teljességre való törekvés kedvéért oda nem tartozó dolgokat told be. Jó példa erre a 127. l., a hol minden ok nélkül közbeiktatja a trianoni béke következtében szenvedett gazdasági veszteségeink statisztikáját. De az igazság kedvéért azt is meg kell mondanunk, hogy ilyen kisiklások mellett nagy számmal vannak jól megírt részek is, melyek elismerésméltó írói kvalitásokról tanuskodnak. A szerző erős magyar érzésének és hazafias fölháborodásának gyakori átütőközése az előadás hangján a történetírói objectivitás nevében talán kifogásolható, de viszont egyéni színt és elevenséget ad neki. Itt-ott azonban túlzásba megy vele. Pl. a 101—104. l. egyéni episodja bizvást elmaradhatott vagy lényegesen rövidebbre szorítkozhattott volna.

Egyben és másban még emelhetnénk kisebb kifogásokat, de felsorolásukkal nem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha nem értékelnők érdeme szerint a kétségtelenül becses munkát. Ellenkezőleg szívesen elismerjük róla, hogy nemcsak terjedelemben, hanem tartalomban is megbízható kalauza történelmünk e leg-sötétebb korszakának. Katonai része elsőrangú, de egyéb részeiben is sok okulást nyújtó. Megjegyezzük még, hogy a 23 térkép-melléklet nagyban fokozza az előadás áttekinthetőségét.

Balanyi György

Otto Seeck: Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr. (Vorarbeit zu einer Prosopographie der christl. Kaiserzeit. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1919.)

Régen hiányzó, fontos segédeszközt nyert a késői római történelem ebben a műben, a melynek főczélja a Codex Theodosianus datálásait új, megbízható alapra helyezni. Nem szükséges kifejtennem, hogy ezek mily szükségesek a kutatónak; köztudomású az is, hogy ezeknek a keltezéseknek jórésze hibás, sőt teljesen hamis. Mindazonáltal eddig senki sem merészkedett arra, hogy az egész törvénykönyv keltezéseit átjavítsa, még Mommsen sem, a ki legújabb kritikai kiadását adta (1905-ben). Erre a munkára azért nem akadt vállalkozó, mert a philologiai kritika megszokott eszközei elégtelenek voltak rá. Seeck úgy segít ezen a bajon, hogy sorra veszi azokat a hibákat, a melyeket a Codex összeollózása alkalmával a compilerok elkövetettek és a kapott eshetőségeket rögtön alkalmazza is mindvégig.

Megbízhatóak szerinte a címzettek nevei, úgy szintén a keltezés helynevei, valamint a napok is, a melyeket csak sajtóhibák rontanak. Kimutatja viszont, hogy a consulatusokat rendszeresen interpolálták az összeállítók, a közhasználatú consulejegyzékek alapján saját tetszésük szerint megmásítva vagy kiegészítve ezeket; legönkényesebben a császárnevekkel jártak el. Számtalan hiba nyitjára sikerült ez úton rájönnie, de — a mint ő maga is jól tudja — nem mindenütt végérvényes az általa ajánlott megoldás sem. Legyen szabad e helyen egy példát felhozni erre nézve, a mely igazolja, hogy még a címzettek szilárd hitelességűnek vett neve sem feltétlenül az eredeti összövegből való. (Egyúttal Pannonia elpusztulásának történetéhez is szolgálnak némi adalékok az alábbi sorok.)

Tudjuk, hogy 382 őszén végleg befejeződik a gótok elleni hadjárat. Ennek daczára ez év decz. 9-én még mindig említi a nyugati rész császárájának egy rendelete az *expeditio Illyrica*-t;

ime az idevágó részlet: Cod. Theod. XI. 16., 15. (Hypatius praef. praetoriohoz; kelt 382 dec. 9-én.)

»... *Sordidorum vero munerum talis exceptio sit, ut patri-
moniis dignitatum superius digestarum nec... nec paraveredorum
huiusmodi viris aut parangariarum praebitio mandetur, exceptis
his, quibus ex more Raeticus limes includitur vel expeditionis
Illyricae pro necessitate vel tempore utilitas adiuvatur.*«

Van már most egy másik törvény is, a melyről már Gotc-
fred megállapította az előbbivel kapcsolatban: »cui gemina
germana est Theodosii Magni lex 18 infr. hoc tit. et proculdubio
ex hac illa transsumpta.« Tényleg, a kettő nemcsak tartalmilag
rokon, hanem ugyanegy törvénynek más-más tisztviselőhöz
intézett fogalmazványa (»Andere Ausfertigung« — mint szer-
zőnk mondaná). Ennek jellemzésére emeljük ki belőle az előbbi
idézetnek megfelelő helyet: Cod. Theod. XI. 16., 18. (Tatianus
praef. praetorio Orientishez címezve; kelt 390 július 5-én.)

»... *Eius igitur patrimonium, quem ab his obsequiis lex
nostra defendit... nulla paraveredorum et parangariarum praebi-
tione pulsabitur exceptis his, quas Raetiarum limes, expeditiones
Illyricae, quas pastus translatio militaris vel pro necessitate vel
sollemnitate deprecant...*«

Mindkét törvény az ú. n. *sordida munera* alól való mentesí-
téseket tartalmazza; Mommsen és Seeck helyesnek vélték mind-
kettő keltezését, de szoros együvé tartozásuk tisztán mutatja,
hogy megszületésük időpontját nem választhatja el egymástól
nyolcz esztendő. Sőt világos az is, hogy a hiba a második cím-
zésében van, a melyet Theodosius ad az *Oriens* praefectus
praetoriojának, a kinek semmi köze az itáliai praefectura hatás-
körébe tartozó Raetia tartományhoz. E főhivatalnok, Tatianus,
388 június 16-tól 392 szeptember elejéig ismeretes állásában,
tehát hivataloskodásával összevágna a datum, ha interpolálva
nem volna.

Seeck azért tartotta hitelesnek a XI. 16., 18. keltét, mert
azt hitte, hogy a következő ezt citálja: Cod. Theod. XI. 16.,
19. (Tatianus praef. praetoriohoz, 391 márcz. 22-én.)

»*Eam legem, quam de extraordinariis sordidisque muneribus,
expressis vocabulis functionum, et insignibus dignitatum, sine
ulla ambage praescripsimus, ita circa eos, in quos nostra munera
redundarunt, servandam esse praecipimus, ut hisdem beneficiis
non quamdiu militaverint, sed quamdiu vixerint, perfruantur.*«

Azonban a fenti (XI. 16., 18.) törvényben szó sincs arról,
hogy csak a hivatalviselés idejére szól ez a kedvezmény, hanem
élethossziglan: »*Quae universa ita enumerati viri ad suum nove-
rint privilegium pertinere, ut ea nec uxorum facultatibus indulta*

cognoscant, et suis patrimoniis cum vivendi circumscribita temporibus: neque enim ea, quae laborum contemplatione singulis sunt delata personis, heres poterit vindicare securus.»

A testvér-példány pedig, a melynek tárgyalásából kiindulunk, egyenesen megmondja, hogy: »*Omnes autem quorum dignitates atque personas hac lege perstringimus, non solum quamdiu militaverint, verum etiam post missionem . . ., generali praerogativa a praebitione sordidorum munerum vindicamus.*»

Ebből látjuk, hogy 391 márcz. 22-én nem a szóbanforgó törvénpárra czéloz Theodosius, hanem valamely más, elveszett darabra; tehát feltevéseünk helytáll. **A. A.**

Folyóiratszemle.

Az Ujság. 1922. 109. szám. *Gratz Gusztáv: Tisza István gróf és a háború.* Tiszának a háborúval szemben elfoglalt álláspontját kimerítően tárgyalja. Tisza határozottan ellene volt a Szerbia ellen megindítandó háborúnak, s csak midőn látta, hogy álláspontjával egyedül áll, fokonkint kellett engednie. A magyarság létérdeke békés törekvéseket parancsolt, nem pedig aggressiv politikai czélokat.

A Szent István Akadémia Értesítője. 1921. 2. szám. — *Juhász Kálmán: Egyházi viszonyok a Bakonyban Keresztély Ágost hg. főpáztorkodása idején.* Az egykorú canonica visitatiók alapján érdekes képet ad a szerző a Bakonyi katolikus hitközségeinek XVIII. század eleji legtöbbször szomorú viszonyairól. — *Patek Ferencz: V. Coelestin pápa választása.* Rövid kivonat szerzőnek azóta könyv-alakban is megjelent dolgozatából. — A hivatalos közlemények részletesen ismertetik *Fraknói Vilmos*-nak újabb nagy, a történetírást közvetlenül érdeklő alapítványát.

1922. 1. szám. *Zadravetz István: A jubiláló Ferencz-rend.* A lelkes ünnepi előadás keretében a szerző a szegedi ferenczrendi házi levéltárból néhány, a rendre vonatkozó török oklevél magyar fordítását is közli.

Budapesti Hírlap. 1922. 218. szám. *F. Rudolf trónörökös levelei.* Egy bécsi lap kiadójával folytatott levelezés ismertetése. E levelek Rudolf trónörökösnek a németekről, francziákról, Magyar- és Horvátországáról, a kettős monarchia bukásáról vallott felfogását tüntetik fel.

Hadtörténelem. 1921. 3. szám. *Doberdói Breit József: A 39. honvédegyalghadosztály harczi Erdély keleti határán.* A Magyaros elfoglalása 1917 márczius 8-án. A kassai honvédegyalghadosztály sikeres rohamtámadásának, a melylyel az 1. és 9. hadsereg összeköttetését súlyosan fenyegető uzvölgyi orosz állásokat sikerült az akkor még újdonság számba menő támadási módszerrel elfoglalni, pontos és részletes leírása.

4. szám. *Kusmanek Hermann: Przemysl mindkét ostroma 1914. és 1915-ben.* Részletes és pontos leírása a vár védelmének. — *Stuckheil Ferencz: Przemysl hadászati szerepe.* Igen érdekes tanulmány, a mely a vár védelmének a tábori hadseregekkel való együttműködését tárgyalja. Fontos megállapítása, hogy a míg a vár az első ostromkor fontos hadászati szerepet játszott, addig a második ostrom ide-

jén ezt már elvesztette, s hogy önkéntes feladását pusztán annak bel- és külpolitikai rossz következményei miatt nem hajtották végre.

1922. 1. szám. *Bengyel Sándor: A Rarancze—Toporoutz környékén vívott »újesztendei csata« döntő napja 1916 január 19-én.* Ivanov tábornok a bukovinai téli csatában a legdélibb szárnyon igyekezett felgöngyöltetni az osztrák-magyar frontot, egyúttal Czernowitz elfoglalásával nyomást gyakorolva a szomszéd Romániára. Úgy a hadászati sikert, mint a vele járó politikai előnyt hiúsította meg a 40. honvédhadosztály január 19-iki dicsőséges védőharcza, a melynek sikerült, módszeres leírása Bengyel dolgozata.

2. szám. Ez a füzet három dolgozatot közöl, a melyek mindegyike az 1916/17. évi erdélyi és oláhországi hadjárat történetét igyekszik más-más oldalról megvilágítani. *Vitéz Toókos Gyula* Előszó-nak mondott kis közleményében a történelmi, politikai és katonai előzményeket igyekszik tömören összefoglalni. Dolgozata kevésbé sikerült, mert tudományosan kellően meg nem alapozott, ide alig tartozó történeti, néprajzi és nyelvészeti feltevéseket tett dolgozata gerinczév. — *Kissling Rezső: A hadjárat.* A hadiesemények összefoglaló, pragmatikus leírása, s mint ilyen első, eléggé sikerült kísérlet hadtörténeti irodalmunkban. — *Schever Fevencz: Erdély földrajza.* Úgyes katonai földrajzi összefoglalás. (A jelen dolgozat történeti és néprajzi állításainak egy része merev ellentétben áll a Toókos dolgozatában mondottakkal. Tekintve, hogy e folyóirat első sorban nem célheli történetírók és ethnographusok számára, hanem a tisztikar tanulmányi céljaira készül, célszerű lenne más alkalommal, ha a szerkesztőség az ilyen vitás kérdésekről, mint pl. itt a románok eredete és megtelepedése, valamelyik kiválóbb történetírónk dolgozatával tájékoztatná olvasóit.)

3. szám. *Gyalóky Jenő: Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849).* Kiadatlan források alapján készült jeles tanulmány, a mely egyik értékes részét képezi a kiváló szerző azon tanulmánysorozatának, a melyben az erdélyi hadjárat és a vele összefüggő hadiesemények történetét igyekszik megvilágítani. — *Stielly Walter: A m. kir. 38. honvédgyalghadosztály alá rendelt csoport harczeit 1914 november végén.* Ez az éles kritikai készséggel ügyesen megírt dolgozat, mely a kolozsvári honvédhadosztálynak és az alá rendelt osztrák népfőlkelő- és lovas-csapatoknak a Czírókavölgyben és Homonna—Szinna körül vívott harczeit írja le, igen érdekes abból a szempontból is, mert az általános szokás ellenére olyan fegyvertényt ír le, a mely első sorban a vezetés lanyhasága, másrészt az alárendelt csapatok egy részének magatartása miatt, bár végül türehető eredményre vezetett (az oroszok visszavonultak a határra), dicsőséges fegyverténynek nem épen nevezhető.

Kelet Népe. 1922. 12. szám. *József főherczeg. Aus meinem Tagebuch.* Az 1914 aug. 17., 18. sabácz, grabovczi, pričinovi, aug. 19. Bugarina Mala, dec. 12., 13. Dukla, 1915 ápr. 5., 6. Menyevágása és Kelce melletti ütközetekre vonatkozó emlékek, melyek a magyar katonák dicsőségének apotheosisát hirdetik. — *Svéter István Ein ungarischer Sieg.* A Rarancze-Toporoutz mellett vívott (1916 jan. 19.) harczokról ír, melyek a magyar honvédség hősiességét tüntetik fel, a »Rarancze-Toporoutz-i dicsőséges harc a magyar hadvezetőség felsőbbségének és a magyarok katonai erényeinek elévülhetlen példáit képezik.

Külügyi Szemle. I. évfolyam, 1920—21. I—II. szám. A népszövetség eszméjének ismertetésére, valamint félhivatalos kapcso-

latok létesítésére alakult »Magyar Külügyi Társaság« hivatalos folyóirata. — *Horváth Jenő: Az európai béke biztostlékai. 1815—1914.* Rövid tájékoztatás azokról a revisiók kísérletekről, a melyekkel egyik-másik nagyhatalom az 1815 óta kötött nevezetesebb európai békék valamelyik reá nézve kedvezőtlen határozatát megváltoztatni kívánta. — Az irodalmi rovatban dicséror ismertetés *Balanyi György* munkájáról a Balkán-probléma fejlődéséről. (A Balkán-probléma fejlődése. 1856—1914. Budapest, 1920.)

III—IV. szám. *Spectator: A trianoni béke megalkotása.* Igen érdekes és tanulságos összeállítás, a mely első fejezetében a háború alatt ellenünk folytatott propagandáról, valamint az annak eredményeképp bekövetkezett területi megcsonkításunkról ad szemléltető párhuzamot, a továbbiakban pedig a forradalom eseményeinek és az entente fenyegető parancsainak szinte mindig congruens voltát, végül a rettenetes béke megkötésének külső körülményeit ismerteti. — *Horváth Jenő: Hellas.* A modern Görögország nemzetiségi, közgazdasági és politikai viszonyainak ismertetése 1821-től 1920-ig, a melynek során az író különös gondot fordít Újhellas történetének ismertetésére. Különösen jó szolgálatot tett a szerző a részletes bibliographia összeállításával, csak az a kár, hogy nyilván helykimelés szempontjából a bibliographiai összeállításokat a folyóirat mindig oly kevéssé áttekinthető alakban adja. — *Lutter János* szinte tanulmányzámba menő ismertetést közöl *Andrássy Gyula* emlékirataiból. (Diplomatia és világháború. Budapest, 1920.)

II. évfolyam. 1921—22. I—II. szám. E kötetben, mely legnagyobb részt a Népszövetség és a külpolitika actualis kérdéseivel foglalkozik, bennünket csupán *Lansing*, *Seton-Watson* és *Tardieu* emlékiratainak és *Horváth Jenő* diplomatiái történetének kimerítő ismertetése érdekel.

III. szám. Az egész füzet az angol-magyar kapcsolat kérdésének van szentelve. Történeti vonatkozásúak a következő cikkek: *Viscount Bryce.* Angol nyelven írt megleghangú megemlékezés a kiváló történetíró és Magyarország őszinte barátjának halálá alkalmából. — *Marczali Henrik: Az angol-magyar érdekközösségről a múltban.* Rövid, markáns történeti összefoglalás, a melynek végső következtetése »Anglia platonikus rokonszenvére számíthatunk mindig, de hathatós támogatására csak akkor, ha ez érdekeinek megfelel«. — *Dávid Angyal: England and Hungary.* Szép és tartalmas összefoglalása a magyar-angol kapcsolatok történetének Zápolyai Jánostól II. Rákóczi Ferenczig. — *Horváth Jenő: Az angol restauratio politikája 1660—1681.* Alapos és módszeres történeti tanulmány, a mely szerint II. Károly restaurációs politikájának eredményeit »a parlamenti kormányzatnak az angol köztudatban való meggyökerezésében foglalhatjuk össze«. — *E. Horváth: Papers to the history of Anglo-Hungarian relations 1188—1711.* Az angol-magyar történelmi kapcsolat forrásanyagának ismertetése. — Az ismertések közt rövid angolnyelvű ismertetést találunk *Fest Sándor* könyveiről. (Angol irodalmi hatások. Bpest, 1917. és Angolok Magyarországon 1825—1848. Bpest. É. n.)

IV. (Balkán) szám. *Hajnal Henrik: Ausztria-Magyarország Duna-politikája.* Magyar nyelvű kivonat a szerzőnek Hágában 1920-ban megjelent s eredeti levéltári kutatásokon alapuló munkájából (The Danube, its historical, political and economic importance), a melyben a Duna nemzetközivé tételének kérdésével foglalkozik a rastadti congressustól (1797) kezdve. — *Eugene Horváth: George*

Canning and the Balkan Question. Eredeti tanulmány, a mely George Canning balkáni politikáját az 1823—1828. években ismerteti. — *Horváth Jenő: Bevezetés a Balkán-történet tanulmányozásához.* 395—1920. A Balkán-történet korszakokba osztása és rövid jellemzése, azután a Balkán-kérdés korszakok szerinti áttekintése és egy-két szóval való jellemzése. A dolgozat, a melynek súlypontja a mind-egyik fejezethez hozzáfűzött részletes és kimerítő bibliographiai tájékoztatáson van, kétségtelenül jó szolgálatot tesz majd a Balkán-történet tanulmányozóinak, csak az a kár, hogy a bibliographiai anyag technikai beosztása miatt első pillanatra nem elég áttekinthető, a mi ilyen munkánál elsőrendű fontossággal bír. — Egy névtelen nagy elismeréssel szól *Biró Venczelnek* a megszállott Erdélyben megjelent munkájáról. (Erdély követői a Portán. Cluj-Kolozsvár. 1921. 149 lap.)

Magyar Gazdák Szemléje. 1922. II. szám. *Czettler Jenő: A porosz állam feltámadása az első francia leigázás után.* A porosz állam Napoleon csapásai alatt összeomlott. A porosz hadsereg Jena mellett vereséget szenvedett, a keretei felbomlottak, a porosz vezérek gyáván behódoltak Napoleonnak. III. Frigyes Vilmos az ország legkeletibb részébe, Memelbe, menekült. Itt próbálja 620 négyszög-mérföld területtel és 730.000 alattvalóval Poroszország kétségbeesett védelmi harcát Napoleon ellen felvenni. A teljes megsemmisüléstől csakis az orosz czár közbelépése mentette meg. E helyzetben III. Frigyes Vilmos báró Stein Károlyt hívta vissza. Szerző részletesen vizsgálja azt a nagy munkát, melyet br. Stein és munkatársai végeztek. Rendelték az állam költségvetését, majd a jövátéleti kérdést, stabilisáltak a pénz értékét. A közigazgatási és gazdasági reformokon kívül az újjászületésnek egyik jelentékeny tényezője volt a közoktatás-ügyi reform. A korszak kihatásaiban legfontosabb alkotása a hadsereg reformja volt. E reformok Poroszország vezető embereinek visszaadták önbizalmát, úgy hogy 1808 végén Stein és katonai munkatársai elérkezettnek látták az időt a francziák elleni szabadságharc megindítására. — *Csérvér Lajos: Birtokrendező törvények a fejedelmi Erdélyben.* Gazdaságtörténelmi czikk, melyben az 1669-ben megalakult országos reoccupáló bizottság működését ismerteti.

Magyar Irredenta. 1922. 12. szám. *Az aradi tizenhárom.* A kivégzésnél jelenvolt szemtanú lelkész egykorú leírása.

Magyar Katonai Közlöny. 1921 december. *Olysió Gabányi János* a katonai Mária Terézia-rend lovagjairól írott életrajzok során *Boroevič tábornagy* életét és különösen a limanowa—lapanovi csatában való szereplését, a miért a Mária Terézia-rendet kapta, ismerteti. — *Gyalóky Jenő: Zrinyi Miklós tanítása a vitézségről és a fejelemről.* Zrinyi munkáiból vett idézetekkel sűrűen tarkított, emelkedett, lelkes hangú czikk. — *Jolly Ernő: Az osztrák-magyar véderő fejlődése 1910-től a világháború végéig.* Részletes és igen tanulságos, magyar nyelven tudunkkal az első rendszeres ismertetése mindama szervezeti változásoknak, a melyen haderőnk, különösen a háború alatt, átment. — A könyvismertetések során *Vadnay százados Cadorna emlékiratainak* (La guerra alla fronte italiana fino all'arresto sulla linea della Piave e del Grappa. I—II. Milano, 1921.) nemcsak tartalmi, de kritikai ismertetését is adja. — *Knebel alezredes Moser könyvét* (Kurzer strategischer Überblick über den Weltkrieg. Berlin, 1921.) különösen azért tartja tanulságosnak, mert mindenütt kellő figyelemmel van a katonai és politikai helyzet összefüggésére.

1922 január. *Olysósi Gabányi János*: *Hazai Samu báró*. Ünnepi megemlékezés 70. születésnapjára, kiemelve a világháborúban szerzett érdemeket. — *Olysósi Gabányi János*: A katonai Mária Terézia-rend. *Köves Hermannak* Ivangorod elfoglalásáért, valamint Szerbia meghódításáért vívott harcainak leírása. — *Werth Henrik*: *A vezetésről*. Egy hosszabb cikksorozat egyik önálló része, a mely számos hadtörténeti példán fejtegeti a hadvezetés elemeit. — A könyvismertetések között rövid ismertetést találunk *Pávai Mátyás Sándor* munkájának (A cs. és kir. 85. gyalogezred története.) első kötetéről. — *Pilch Jenő* mint történeti forrásművet is értékesnek mondja *Laky Imre* nemrég megjelent könyvét. (Öt év Szibériában. Bpest, 1921.) — Az ismertetett külföldi munkák közül *Max Osborn* (Gegen die Rumänen. Berlin, 1917. Ullstein.) és *Hans Butz* (Die kgl. bayr. Gebirgsartillerieabteilung Nr. 2. München, 1921.) munkáiban találhatók értékes magyar hadtörténelmi vonatkozások.

Február. *Olysósi Gabányi János*: *Berzeviczy Béla altábornagy*. Rövid életrajz és megemlékezés Berzeviczy halálára. — A könyvismertetések során *Vadnay* százados rövid szemlét tart az eddig megjelent háborús emlékiratok felett. — *Ugyanó* részletesen és elismeréssel párosult szeretettel ismerteti *Conrad emlékiratainak* (Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Wien, 1921.) első kötetét. — *Bodolay István*: *Tirpitz emlékiratainak* ismertetése kapcsán védelmezi a tengernagyot az ellene nálunk is hangoztatott vádak ellen.

Márczius. *Olysósi Gabányi János*: A katonai Mária Terézia-rend lovagjainak életrajza és jellemzése kapcsán *Nagy Pál* gyalogsági tábornoknak az orosz és olasz fronton szerzett érdemeit méltatja részletesen. — *Werth Henrik* folytatja *A vezetésről* írott, hadtörténelmi alapokra épített tanulmányát. — A könyvismertetések között rövid ismertetést találunk a *székesfehérvári honvédek hadialbumáról* (Szabó István: A tizenhetesek. 1914—1917.) és *Ludenborff* legújabb könyvéről (Kriegsführung und Politik. Berlin, 1922.).

Április—Május. *Olysósi Gabányi János*: a *IV. Károly* királyról írt nekrológiában részletesebben kiterjeszkedik az elhalt király és a hadsereg közt fennálló kapcsolatra is. — *Ugyanó* a Mária Terézia-rend lovagjainak életrajzai során *báró Willerding Rezső* »species facti«-ját közli. — *Knebel Aladár Falkenhaynról* írott nekrológiájában megemlékezik a közte és Conrad közt felmerült ellentétéről is. — A könyvismertetések között *G-l-nek Nyékhegyi Ferencz* könyvéről: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés. Bpest, 1922. mondott bírálatában túlzás az, mintha a kérdést pusztán ennek a könyvnek adatai döntötték volna el véglegesen.

Június. *Olysósi Gabányi János*: A katonai Mária Terézia-rend. *Báró Szurmay Sándor* rövid életrajza és az 1915 tavaszán a Kárpátokban vívott harcainak, a miért a Mária Terézia-rend tagja lett, összefüggő leírása. — *Dobribán Péter*: *A XXIV. hadtest átkelése a Pravén a montelloi csatában*. Első részlete egy nagyobb, igen alapos tanulmánynak, a mely a kérdést az idevágó hadműveleti iratok beható tanulmányozása alapján hadtörténeti és katonai műszaki szempontból tárgyalja. — *Demény Géza*: *Lőszeroszlopok mozgóharcában*. Néhány hadtörténelmi szempontból is érdekes epizód a m. kir. 20. honvéd gyaloghadosztály löszertelepének háborús szerepléséből. — *Füleky Dezső*: *A belgyádi fegyverszünet 1918-ban*. Az eddig ismert adatok nyomán részletesen elmondja a fegyverszüneti kérdés történetét, a minek kapcsán éltető kritikát mond Károlyiék ezzel kapcsolatos szerepléséről. — A könyvismertetések gazdag

rovatában *Rubint Dezső* (Az összeomlás. Bpest, 1922. 363 l.), *Gabányi János* (Martírjaink. Bpest, 1922. 431 l.), *Kuhl* (Der deutsche Generalstab. Berlin, 1920. 230 l.), *Graf Bernstorff* (Deutschland und Amerika. Berlin, 1920. 413 l.) munkáiról olvasunk ismertetéseket, valamint a volt 86. közös gyalogezred kéziratós történetéről.

Július—Augusztus. *Olyósi Gabányi János: Ruszkini Lorr Győző tábornok.* Meleghangú nekrológ. — *Gyalóky Jenő: Bem.* Nagyértékű eredeti források felhasználásával készült tanulmány, a melynek kapcsán a szerző megvédi Bemet az ellene újabban alaptalanul emelt vádak ellen. — *Dobribán Péter: A XXIV. hadtest átkelése a Pivén a montelloi csatában.* Befejező közlemény. — *Werth Henrik: A vezetésről.* A szerző hadtörténelmi példák alapján az átkaroló támadás kérdését tárgyalja.

Szeptember—Október. *Werth Henrik: A vezetésről.* Jelen, ötödik közlemény a hadműveletek vezetésében Nagy Frigyes óta beállott változásokat tárgyalja. — *Dobó Dezső: Hadtörténelmi adalékok az egészségügyi szolgálat köréből.* Igen érdekes visszaemlékezések a hadtörténelem egy kevésbé művelt mezejéről.

November—December. *Schäfer Hugó: A hármasszövetség katonai egyezményei a világháború előtt.* A »Preussische Jahrbücher« 1922 májusi füzetéből lefordított cikk három időszakra osztva (1882—1891, 1891—1906, 1906—1914.) igen ügyesen foglalja össze azokat az eddig ismert katonai természetű egyezményeket, a melyeket a három szerződő hatalom háború esetére egymással kötött. — A könyvismertetések során egy névtelen író úgy anyagánál, mint írói jótulajdonságai miatt egyaránt kitűnő munkának mondja *Geöcze Bertalan* könyvét Przemysl védelméről (A przemysli tragédia. Bpest, 1922. 8-r. 232 lap.)

Magyar Kultúra. 1921 december. — *Egyed István: Magyarország függetlensége.* A trianoni szerződés azon cikkelyének magyarázata, a mely Magyarországot függetlenségének fenntartására kötelezi. — *Csóka Lajos: Kinél keressen szövetséget a magyar?* Ezredéves történetünk tanúságai nyomán próbál a kérdésre felelni a szerző, s végső következtetéskép a Románia felé való orientálódást ajánlja. — *Fehér Kálmán: A »Gótika« kulcsa.* A szerző szellemesen igyekszik bebizonyítani, hogy a gotikus stílus tulajdonképen a Szentírás szavainak szimbolikus köbefaragása.

1922 január. — *Csóka Lajos: A legsúlyosabb probléma.* A szerző a mohácsi vész utáni két pártra szakadás rettenetes következményeivel bizonyítja, hogy szomorú jelenünk legsúlyosabb problémája a nemzet egységének megóvása.

Február. *Csóka Lajos: Egykori magyar aspiráns a pápai trónra.* Bakócz Tamás vázlatos életrajza és jellemzése. — *B. Boér Géza.* Erkölcsbántó könyv az erkölcscről. Kissé túlzottan egy oldalról nézve, apró hibáit tühegyre szúrva bírálja *Siklóssy László* erkölcstörténeti munkájának első kötetét.

Márczius. *B. Boér Géza* nagy elismeréssel szól *Biró Venczel: Erdély követei a Poytán* című Kolozsvárt megjelent munkájáról.

Április. *Bárv Vécsey József Aurél: IV. Károly király.* Emelkedett hangú, mélyen járó nekrológ. — *Apponyi emlékirataihoz.* Rövid, erősen katolikus nézőpontból írt ismertetés. — *Bangha Béla Sohmn Rudolf: Rövid egyháztörténetét* elfogultsága és irányzatossága miatt értéktelen, a magyar fordításra mindenkép méltatlan műnek tartja. — *Tóth László* elismerően bírálja *Hajnal István: Irástörténet az írásbeliség felújulása korából* című munkáját.

Május. *Ferdinándy László*: *A független Erdély viszonya a Szent koronához*. Történeti adatokon felépített, ügyesen megírt alkotmányjogi értekezés. — *Váry Rezső*: *Beöthy Zsolt*. Katholikus szemszögből írt méltatás a liberális Beöthy Zsolt pályájáról.

Június. *Leszetyei Gyula*: *A szabadságharczok és a történelemhamisítás*. A részben kiadatlan anyag felhasználásával írott czikk erős hangon czáfolja történetíróink egy részének ama felfogását, mintha a magyar katholicizmus a magyar szabadság kerékkötője lett volna. — *Szentiványi Róbert*: *Az abécé keletkezése I*. Első részlete egy kissé subjectív hangon írott írástanulmánynak. — *Meszlényi Antal*: *Zsidóüldözés 1848-ban*. Eredeti levéltári források felhasználásával készült ügyes kis tanulmány, kár, hogy szerzője nem ismeri teljesen a vonatkozó irodalmat. — A bírálatok során *Tóth László* nyilvánvaló hibái daczára is jeles munkának mondja *Grexa Gyula* őstörténeti munkáját (A Csaba-monda és a székely hunhagyomány. Budapest, 1922.). Ugyanő hézagpótlónak mondja tudományos és zenei irodalmunkban *Isoz Kálmán* zenei paleographiáját (Latin zenei paleographia és a Pray-codex zenei hangjelzései. Budapest, 1922.).

Július. *Gróf Andrássy Gyula*: *A király fiának jogai. I*. A tanulmány, bár actualis politikai czélzattal készült, mindenkép méltó a történetíró figyelmére is. Nemcsak mert rövid áttekintést ad a trónöröklés és királyválasztás kérdéséről ezeréves történetünk folyamán, de mert a szerző, Fraknói és mások dolgozatai nyomán, itt megváltotatja e kérdésről, a »Magyarország fennmaradásának okai«-ról írott munkájában vallott nézeteit. — *Ferdinándy László*: *Indokolt és indokolatlan forradalmak I*. A szerző a forradalmak psychológiájának elemzése kapcsán kiterjeszkedik a XIX. századi európai forradalmak történetére és azok magyar kapcsolataira is. — *Szentiványi Róbert*: *Az abécé-keletkezése II*. Befejező közlemény.

Augusztus. *Gróf Andrássy Gyula*: *A király fiának jogai. II*. Befejezés. — *Ferdinándy László*: *A forradalomról. II*. A Károlyi-forradalom psychológiájának elemzése. — A könyvismeretetések során *G. J.* tartalmi ismertetést nyújt *Rubint Rezső* tábornoknak az októberi összeomlás katonai vonatkozásairól írott munkájáról.

Szeptember. *Egyed István*: *A nemzetiségi kisebbségek kérdése*. A tanulmány történeti multunk idevágó tanulságait is értékesíti. — *Czike Gábor*: *A protestans vallásszabadsága*. Történeti események módszer híján való czélzatos csoportosítása. — *Báró Vecsey József Aurél*: *Széljegyzetek Apponyi emlékirataihoz*. Igen érdekes reflexiók, a melyek főként az emlékiratok egyházpolitikai vonatkozásaihoz fűződnek.

Október. *Meszlényi Antal*: *Szabadságharcunk pénzavarai*. Népszerűen megírt ügyes tanulmány, kár, hogy a szerző az irodalmat nem ismeri kellőképen. (Pl. csak Faragó Miksa könyvét idézi, nyilván nem ismeri tehát Lukáts Béla könyvét.) — *Böhm János*: *Pyrker érsek képtára a Nemzeti Múzeumban*. Rövid leíró ismertetés minden nagyobb irodalmi igény nélkül.

November. *Ferdinándy László*: *Pusztán osztályharcz-e a történelem?* A történelmi materialismus egyoldalú szempontjainak czáfolata.

December. *Szentiványi Ödön*: *Petőfi és a socialdemokraták*. A költő művei, levelei és egyéb nyilatkozatai nyomán megállapítja a szerző, hogy Petőfi a negyvenes évek demokratiájának gyermeke ugyan, a kiből sok volt egy forrongó kor túlzásaiból és szertelen-

segeiből, de a socialisták ok és alap nélkül mondják Petőfit magukénak. — *Ferdinandy László*: *Csupán elnyomó hatalmi szerv-e az állam?* Marx államelméletével szemben védi a szerző a középkori rendi és az újkori demokratikus államot. — A könyvismertetések során a történetírás számára is igen figyelemreméltóak *Vecsernyés József* megjegyzései a *német trónörökös* nemrégiben megjelent emlékiratairól. — *Váry Rezső* nagy részletességgel szól *Erdélyi László* most megjelent árpádkori művelődéstörténetéről (Árpádkor. Bpest, 1922. Pallas.), a melyet minden tekintetben kiváló munkának mond. — *Túri Béla* igen érdekesen ismerteti a pár év előtt elhunyt pápai államtitkár, *Ferrata* bíboros emlékiratait. (Mémoires. Ma Nonciature en France. Paris, 1922.)

Nemzeti Ujság. 1922. 249. szám. *Váradai Antal*: *Az aquincumi amfiteatrum*. (A régi Budapest történetéből vett adatok.)

Neues Pester Journal. 1922. 250. szám. *Gündisch Guidó*: *Karlsburg und die Sachsen*. Herczeg Ferencznek a Pesti Hirlap okt. 24. számában Gyulafehérvár című cikkével foglalkozik. Herczeg cikkének történelmi beállítását hibásnak tartja. — Mihály vajda győzelmeinek nem volt nemzeti jelentőségük. Ez állítását Acsády munkájából vett idézetekkel iparkodik megerősíteni. Szerinte Mihály vajda az erdélyi magyarság segítségével jutott uralomra. Sikereit pedig a magyarság körében megnyilatkozott társadalmi viszályoknak köszönhetett. Ő úgy nem vezette nemzeti érület, mint a szolgálataba szegődött székeleyeket. A magyarok a gyűlölt Báthory nemzetség ellen küzdöttek. Végül helyteleníti Herczegnek a szászok magaviseletéről vallott nézetét. Szádeczkyre hivatkozva, az 1591-i nagyszebeni csatáról azt mondja, hogy ezen az oláhok és az erdélyi csapatok között lefolyt csatában a jobbszárnyon a magyar zsoldosok küzdöttek. A csata után, mint azt Szádeczky is említi, a nagyszebeni királybíró és tanács üdvözölte az oláh vajdát. De a szászok nem tehettek egyebet, mikor a győztes vajda a kapuk előtt állt. De téves az az állítás is, hogy a szászok csak akkor bátorkodtak a vajda ellen fellépni, midőn a veszély már elmúlt; mert az oláhok elűzése Miriszló után sem volt veszélytelen vállalkozás. — 253. szám. *Herczeg Ferencz*: *Gyulafehérvár*. A Pesti Hirlap 252. számából átvett cikkben Herczegh Gündisch állításait megczáfolja. A nemzeti jelentőséget illetőleg Acsády és az összes magyar történetírók együtt azt mondják, hogy a vajda sikereit nem a nemzeti érzésnek, hanem az erdélyi magyarok pártoskodásának köszönhetette. De azt sem Acsády, sem más író még nem állította, hogy Erdélyben egy oláh dynastia uralomrajutásának és oláh nagybirtokos osztály képződésének nem lett volna nemzeti jelentősége — még pedig óriás nemzeti jelentősége. Úgy látszik Gündisch összezavarja az idegen invasio okait a következményeivel? A szászokra vonatkozólag Herczeg azt írta, hogy a krónika szerint az erdélyi szászok, a kik Vitéz Mihály bejöveteleknek elsőnek hódoltak meg, a miriszlói csata után megszállták a szorosokat és nagy buzgalommal öldösték a menekülő bojár családokat. «Itt nem hűségről vagy hűtlenségről van szó, hanem csak arról lehet szó: igaz-e vagy sem. Történelmi tény, hogy Nagyszeben városa, melynek falai alatt a kardinális fejedelem és Mihály vajda a döntő csatát vívták, már az ütközet előtt elzárta kapuit a magyarok elől, az ütközet után pedig nem bocsátották be Erdély menekülő fejedelmét. Szádeczky munkájában okleveleket közöl. Ezek közt van Ungnad császári biztosnak a miriszlói csata után írt jelentése, a mely megerősíti ezen állításokat. — 293. szám. *Radó Antal*: *Ein Habsburg-Romanowscher Heiratsplan*.

Weiner A. bibliophil birtokában lévő »Poesie-Album«-ból, mely István főherczeg Magyarország nádorának 40 költeményét tartalmazza, közli »Olga soll mein Weibchen sein« címűt. Ebben tréfás formában megírja azon ajánlatot, melyet I. Miklós czár tett, hogy Olga herczegnőt vegye nőül. A czár házassági ajánlatát az 50-es években közölték a főherczeggel, midőn a magyar kérdésben tanúsított magaviselete miatt a bécsi udvarból száműzték és anyai birtokán Schaumburgban tartózkodott. Ez alkalommal írta ez akrostichont, melyben a kezdősorok betűi a költemény címét adják vissza.

Pásztortűz. (Kolozsvár.) 1922. 14., 15. szám. *Márki Sándor: Az őshaza első kutatói.* A magyarság csak a középkor második harmadának vége felé kezdett irodalmilag érdeklődni Kelet iránt, a honnan jött. Krónikásaink, a magyarok őshazájáról valami képet akarván rajzolni, tőlük több század elválasztotta auctorokhoz fordultak. Ilyen sorsuk volt az Árpádok alatt élt magyaroknak is, kik az őshazájuknak mondott Scythiáról Béla király névtelen jegyzőjétől vagy a Képes Krónikából nyertek tájékozást. Szerző Scythia leírására a két említett munkából közöl kivonatot. Gombocz kutatása óta bizonyos hogy a krónikások egészen a hatodik századig Justinusig mentek vissza kölcsönzéseikben s a közvetlen magyar értesülést egyetlenegy adatukról sem lehet megállapítani. Ha Árpád-korabeli krónikásaink tudósításai Scythiáról is csak átírásokat tartalmaznak, közvetlen értesüléseket nem szerezhethünk nálok. De az Árpádok korában a szegény magyar szerzetesek kezébe két magasztos eszme: a hit és fajszeretet, adott vándorbotot. — 16. szám. *Dékány Kálmán: A censura és index.* A censura keletkezését és fejlődését tárgyalja. Az egyházi censurát a nyomtatás feltalálása teremtette meg és ez hozta létre az indexet is. Magyarországon a polgári censura a XVIII-ik századtól kezdve létezett s még a jelen korban is fennállott. A szabadságharc leveretése után az önkényuralom idejében igen szigorú formában érvényesült. — 26. szám. *Biró Venczel: Erdély történelmének jövője,* Erdély ma személfénye minden romániai magyarnak. Nemcsak a földrajzi értelemben vett Erdély, hanem a történeti Erdély, a mely régen az erdélyi fejedelemséget alkotta. Ennek a földnek multja alkotja Erdély történelmét. E történelem nemcsak az erdélyi magyarok történelme, hanem mindazon nemzeteké, a melyek itt laktak. De első sorban a magyarságé. Erdélynek multjából azonban keveset tudunk. A tankönyvek hiányosak voltak. A történeti irodalom is még szegény. Az erdélyi történetíróknak minden figyelmüket Erdély történelmének kutatására kell fordítaniok s a jövő nemzedéket Erdély történelmének szeretetére megtanítani, tehát a munkát az iskolában kell kezdeni. Szó van magyar Akadémiáról is. Ez az intézmény lenne a jövő történetírás irányadója.

Pester Lloyd. 1922. 217. reg. szám. *Eine Stimme aus dem Grabe.* Rudolf trónörökös kiadatlan levelei Bécsben megjelent kiadásának kimerítő ismertetése. E levelekben a trónörökös nyilatkozatai úgy bel-, mint külügyi dolgokról, oly szabadelvűséget, nyíltságot tanúsítanak, a mi példátlan egy Habsburg-főherczegnél. Számos levélből bő részleteket ad a közlemény. — 232. esti szám. *Singer Artúr: Gräfin Katharina Bethlen.* Szádeczky Lajos »Árva Bethlen Kata írásai« munkájának ismertetése. — 234. reg. szám. *Gr. Apponyi Albert: Francesco Nitti. Der Niedergang Europas.* Nitti könyvének kimerítő tartalmi ismertetését adja. — 236. esti szám. *Geschichte des ungarischen Judentums.* Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története című munkájának ismertetése. — 251. reg. szám. *Gratz Gusztáv:*

Oktobrismus. Az októberi események okainak ismertetése után szól az októberi forradalom bel- és külpolitikájáról. A belügyi politika lényege az volt, hogy a régi kormányzás helyébe, melyet osztályuralomnak tekintettek, új kormányzás jöjjön, mely tudvalevőleg szintén osztályuralom volt. A régi kormányzás a felemelkedő tömegnek a politikai jogokat csak lassan adta meg. A tömeg azonban, mely a háború előtt arról panaszkodott, hogy a politikai befolyásból ki volt zárva, forradalom nélkül is szóhoz juthatott volna. A forradalom csak arra való volt, hogy vezetői uralmokat kizárólagossá tegyék. A socialisták, a forradalom képviselői tudatosan üztek osztálypolitikát, mely a bolsevizmus alatt teljesen kifejlődött. A nemzeti egység ez által ép akkor semmisült meg, midőn erre a legnagyobb szükség lett volna. Az októbrismust ma sem lehet másnak tekinteni, mint az értékes conservatív elemek elnyomásának a politikai életből, hogy helyettük agitátorok, élettelen gyakorlati alkotásra képtelen újonczok jöjjenek. Az októberi forradalom külügyi politikájáról sem lehet kedvező ítéletet mondani. A forradalom külügyi politikájának célja az volt, hogy a régi osztrák-magyar terület különböző államai között foederatív rendszer létesüljön. E politikát is sokkal jobban meg lehetett volna alkotni, ha akkor Magyarországnak ereje és ellenállóképessége lett volna. — 264. reg. szám. *Marczali Henrik: Stein und Hardenberg als Wegweiser für Ungarns Wiedererhebung.* Azon utakat és rendszereket ismerteti, melyekkel br. Stein és hg. Hardenberg a porosz államot és népet a legnagyobb süllyedésből, melybe nemcsak Napoleon hatalma, hanem saját bűnei is taszították, új életre keltették. A világtörténelem legtanulságosabb és legvigasztalóbb eseménye az, hogy alig egy félévtizedtől legelőbb volt arra, hogy egy elveszettnek látszó nemzet a legnagyobb tetterőre, a legnagyobb lelkesedésre, semmi áldozattól vissza nem rettenő hazafiasságra emelkedjék. E férfiak tettei a mi szomorú helyzetünkben hasonló következtetésekre és utánzásra nyújtanak példát. — 255. reg. szám. *Loewy Siegfried: Persönliche Erinnerungen an Kronprinz Rudolf.* Szerző a trónörökös életéből kevésbé ismert emlékeket közöl. Így a monarchiának az antwerpeni világkiállításon való részvételéről, az »Osztrák-magyar monarchia» című vállalatáról. Elmondja a Mayerlingben szerzett benyomásait. — 266. reg. szám. *Fenyő Miksa: Une erreur diplomatique* címmel Tisseyre hasonló címmel megjelent munkáját ismerteti. — 269. esti szám. *Schay Gusztáv: Der grosse Krieg, 1914–18.* Kimerítő ismertetést ad Schwartz M. altábornagy hasonló című munkájának 5-ik kötetéről, mely Ausztria-Magyarország harczeit tárgyalja. Nagy melegséggel és élénkséggel vázolja a hadsereg küzdelmeit nagyszámú ellenségeivel és dicsőséges ellenállását az összes harcztereken. — 283. esti szám. *Kövess tábornagy: Die Schuld Michael Károlyis und Béla Linders an Ungarns Katastrophe* címmel czáfolatot irt Lindernek a Tag december 9-ki számában megjelent czikkére, melyben azt állítja, hogy 1918 nov. 1. fegyverletételi parancsa megmentette Magyarországot kétségbeesett helyzetétől. Ezzel szemben Kövess altábornagy azt állítja, hogy Károlyi és Linder felelősek Magyarország letöréseért. Azt állítja, hogy mint a Balkán-front hadseregcsoport-parancsnoka 1918 nov. 7-ig a badeni hadseregfőparancsnoksága alatt állott és nem a magyar kormány alatt. Károlyiéknak káros befolyása különösen a magyar csapatok szellemére már okt. 1. óta tapasztalható volt. — A Szerbiából kivont csapatoknak a Drinán, Száván és Dunán való átkelése simán folyt le s 1918 nov. 2-án befejeztetett. E folyamoknál tartós ellenállást

lehetett volna kifejtteni és Magyarország déli határai a fegyverszünet megkötéséig és lehetőleg a békeig megvédethettek volna. De a Károlyi-kormány s különösen Linder bomlasztó intézkedése megakadályozta e terv kivitelét s Magyarországot kiszolgáltatta az ellenség önkényének. — 284. reg. szám. *x—x*. *Chaos*. Novák Károly Frigyes hasonló című munkájának ismertetése, egyúttal a könyvből vett részletek Károly király és Zita királyné szomorú helyzetéről Schönbrunnban a sorsdöntő időben. — 288. reg. szám. *Marczali Henrik: Die Rüstungen zum grossen Krieg*. Ismertetése Morel E. D. »Military Preparation for the great War« munkájának. — 293. reg. szám. *Gratz Gusztáv: Weihnachten in Brest-Litowsk*. 1917. decz. 20—24-ig terjedő időről szóló naplójegyzetek a brestlitowski béketárgyalásokról. — 294. esti szám. *Nagy Vincze: Die Schuld an Ungarns Zusammenbruch*. Felel Kövess altábornagy fenti cikkére s adatokat közöl, melyekkel megkísérli czáfolni az altábornagy állításait. — 297. reg. szám. *S. A.: Das Jahr 1922. in der Weltgeschichte*. Visszatekintés az elmúlt év eseményeire.

Reggeli Hírlap. (Miskolcz.) 1922. 264. sz. *A hétszáz éves aranybulla* című cikkben a névtelen szerző visszapiillantást nyújt az aranybulla korára s ismerteti a bulla rendelkezéseit.

Szózat. 1922. 104. szám. *Bruckner Győző: Az aranybulla hétszázéves évfordulója*. Az anarchikus állapotok rendezése végett II. Endre által 1222-ben kiadott aranybullát, mai alkotmányunk egyik legnevezetesebb alaptörvényét, történetét és tartalmát ismerteti.

The Oxford Hungarian Review. Edited by R. Denne Waterhouse. Volume I. Number 1. 1922 június. Az oxfordi magyarbarát liga kiadásában jelenik meg e folyóirat, a mely reméljük nem fog osztozni abban a részvétlenségben, a melylyel eddig a hazánkat külföldön ismertető folyóiratainkat általában fogadták. Angol barátaink, a szerkesztő és Captain *Walter Elliot*, meleghangú bevezető cikkei után, a melyek őszintén és megértően tárják fel a háborúba akarata ellen sodródott hazánk tragédiáját, szép jövőt jósolhatunk e folyóiratnak. — *Count Paul Teleki: Hungarian geographical research*. Rövid összefoglaló ismertetés a magyar földrajzi kutatásokról. — *Ladislau Toldy: Old magyar music down to the seventeenth century*. Bő és tartalmas zenetörténeti összefoglalás. — *Antony Hodinka: The home of the ruthenian people*. A szerző a földrajzi és gazdasági viszonyok áttekintése után a ruthén nép történetét és települési viszonyait ismerteti. — *Arthur Yolland: Walter Scott's influence on Josika*. Rövid összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány. — *Zoltan Takács: Hun relics*. A hun korszakbeli emlékeink, valamint azok motívumainak összefoglaló ismertetése.

Turul. 1917. Első helyen közli a magyar és közös intézmények használatára rendelt új czimerekről szóló rendeletek és törvények szövegét (Budapesti Közlöny: 1915. X. 12., XI. 6., 1916. III. 10.). — *Illés József: A közös intézmények számára rendelt czimerek jogi jelentősége*. Az új czimer-összetétel nem jelentette a két állam benső összetartozását, s nem érintette azok önálló külön létezését. Ellenben monarchiára utalt. A két czimert összekötő, a magyar Pragmatica sanctióból származó jelmondat az uralkodóház alatt álló államok osztatlan és elválaszthatatlan együttes birtoklását jelentette. A dualismus, sőt paritás is ki van fejezve a két korona és a kétfejű sas elhelyezésével. Foglalkozik aztán a magyar czimer változásaiival és az új közös zászlóval. — *Döry Ferencz: Magyar-*

ország czimerének kialakulása. A legrégebb magyar czímer, mint ez a királyi pecsétéről megállapítható, vízszintes csíkokkal ellátott pajzs, melyet valószerűleg Imre király vett fel. Ennek helyébe IV. Bélával a kettős kereszt lép, V. István és IV. László óta talapzaton is, Venczel és Ottótól pedig a hármas halmon. Ettől kezdve váltakozik a két czímer. A királyok családi címereikkel kombinálják, s innen a következő századok nagy változatossága címerekben. A mai magyar czímer először I. Ulászló aranyforintjain tűnik fel. Rudolf alatt jelenik meg először — átmenetileg — a korona a kettős kereszt tövében. II. József óta állandósul a mai alak. Eleinte a csíkos, majd a kettős kereszt czímer volt a magyar király és Magyarország együttes czímere, s a kettő közt államjogi különbség nem volt. A szent korona II. Mátyás pecsétein jelenik meg, de hű ábrázolásban csak Mária Terézia óta. — *Keöpeczi Sebestyén József: Erdély czímere.* Erdély önállóságával alakul ki Erdély mai czímere. Ez 1590-ből származik, mikor Báthori Zsigmond a három nemzet czímerét egyesíti. A későbbi változások abból származnak, hogy a fejedelmek családi címereikkel és más országaikkal egyesítik az erdélyit. A magyar nemzet czímere a sas, a szászé a hét vár, a székelyé a nap és a félhold. Foglalkozik a szász czímer történetével. Az osztrák uralom alatt Erdély czímere a kétfejű sas mellére kerül. Mária Terézia egyéb országai czímerével egyesíti és nagy fejedelmi koronával látja el. — *Holub József: Fiume czímere.* Ezt I. Lipót 1659-ben adományozta a városnak. 1874-ben került a magyar czímerbe. — *Sufflay Milán: A társországok címerei.* A magyar rendszerral együtt a pecsét és czímer használata is elterjedt Szlavóniában (XIII. sz.) és Horvátországban (XIV. sz.). A szlavón nyest már II. Endre szlavón hercegsége idején jelentkezik a pénzekben. A természetbeni nyestadót helyettesítő pénz felveszi a nyest képét s ez lesz az ország czímere. A horvát koczkás czímer először II. Lajos 1525. emlékérmén tűnik fel. Dalmáciának Zsigmond király adományozta az oroszlánfejvesz czímet. A három aztán 1616-ban egyesül először, és 1874-ben belekerül a magyar középczímerbe. — *Holub József: Bosznia czímere.* Bosznia első czímerén 1463-ig a korona a főalak, a mai kardot tartó kar a XV. sz. végén tűnik fel, a hogy azt Thallóczy és Nyáry kimutatták. — *H. J. ismerteti Csánki Dezsőnek az új magyar és ú. n. közös címerekről a Századokban 1916. 1. sz.-ban megjelent tanulmányát.* — *Keöpeczi Sebestyén József ismerteti az »Új osztrák, magyar és közös címerek Bécs 1916« czímen megjelent kiadványt.* Következik R. Kiss István: A magyar állam címerei, *Kmetty Károly: Nemzeti sýmbolumaink térfoglalása, Turi Béla: A czímer és zászlókérdés (Kath. Szemle 1915.). Magony József: A magyar czímer és a magyar zászló cz. művek ismertetése.* Majd *Csekey István* foglalkozik részletesen osztrák frók (Tezner, Bernatzik, Verdross és Herrnritt) dolgozataival a czímerkérdésről.

1918—21. *Fejérpataky László* méltatja *Csoma József*, a magyar heraldikai tudomány egyik megalapítója érdemeit. Csoma József főérdeme az, hogy megállapította a magyar heraldika főkorszakait s a magyar nemzetség címereit (19-et teljesen, 17-et körvonalakban). — *Hóman Bálint:* A magyar czímer történetéhez. Numismatikai forrásokból megállapítja, hogy a kettős kereszt pajzsba foglalva már 1190 táján, tehát negyedszázaddal előbb tűnik fel a pólyás czímernél, mint királyi czímer és jelvény, s ez utóbbi csak Imre és II. Endre alatt használatos. Az egyes kereszt már a XI. sz.

kezdetétől jelvénye a királyi hatalomnak, és bizanczi eredetű. A kettős kereszt III. Béla óta a keresztény magyar királyság jelvénye, a pólvás czímer az Árpádház családi czímere. — *Gábor Gyula: Péterfalvi Nagy Albert ugoicsai alispán nemessége* (1514). Perényi Gábor ugoicsai főispán egy familiarisa alispáni póre kapcsán az agilis (libertinus), félnemesi osztályról és a nemességnek pénzért való vásárlásáról szól. — *Reiszig Ede: A mezőszegedi Szegedy család ősei*. A dunáninneni Szegedy család őse az 1522-ben, a szegedi tized-lajstromban felbukkanó Szegedi vagy Kálmán János. Fiaival a család két ágra szakadt, az egyik a XVIII., a másik már a XVII. században kihalt. A család története érdekes példája annak, hogy hogyan pusztul el az Alföld virágzó magyar kulturája és hogyan szorul a magyar mind északabbra a török elől. Közli a család leszármazási tábláját. — *Döry Ferencz: I. Ulászló magyar király pecsétjei* czímen helyreigazítja fentebb ismertetett czikke azon állítását, hogy a mai magyar czímer először I. Ulászló pénzén jelenik meg. Ezzel szemben az már pecsétein is ábrázoltatott. — *Ghyczy Pál Victor Würth: Das grossherzoglich Hessische Wappen* cz. művét ismerteti. — *Tóth László* a Kossuth család lengyelországi ága czímen közli ezen ágnek, a Londonban élő W. R. Kossuth által összeállított nemzedékrendjét. — *Szentpétery Imre: Egy oklevél két levéltárban*. IV. Béla egy 1259. oklevelének 1272. átiratából a felső rész a zágrábi városi levéltárban, az alsó, pecséttel ellátott pedig a délszláv akadémiában. — *Döry Ferencz* még egy helyreigazítást közöl. Következik *Sörös Pongrácz, Óvári Lipót, Géresi Kálmán* és *Wertner Mór* nekrológja. — Jeltelen czikk a Fejérpataky-émlékkönyvet, *Hajnal István, Szentpétery I.* A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei és Szent István pécsváradi és pécsi alapítólevelei cz. munkáit, *Czebe Gyula* A veszprémvölgyi oklevél görög szövege cz. cikkét, *Hóman Bálint* Szent István görög oklevele és *Darkó Jenő* A veszprémi apáczaonostor alapítólevelének 1109. másolata cz. bírálatait, *Janzsó Tihamér: Szent László király oklevelei* cz. dissertációját ismerteti. — *Döry Ferencz Horváth Sándor* Magyarország czímere cz. művéről megállapítja, hogy annak semmi tudományos értéke nincs. Következik *Áldásy Antal* Csoma Józsefről mondott akadémiai emlékbeszédének, a *Kornis* család anyakönyvének, *Fógel József* II. Ulászló és II. Lajos udvartartásáról írt könyveinek, a *Fontes rerum Hungaricarum* T. k.-nek és *Berchein Siegel* cz. művének ismertetése.

Uj Nemzedék. 1922. 92., 103. szám. *Szekfű Gyula: A döblingi Széchenyi*. Széchenyi döblingi hátrahagyott művei két kötetének ismertetése kapcsán szemelvényeket közöl, melyek mutatják, hogy e naplók közvetlenségükkel, igazmondásukkal, szerzőjük belátásával és éles eszével rendkívül fontos s eddig nem birt kútfőjét teszik a 48-as év eseményeinek. — 147. szám. *A monarchia frontjának katonai összeomlását a hinterland okozta*. Rubint Dezső tábornok könyvének katonai szempontból való ismertetése.

Világ. 1922. 98. szám. *Bismarck bécsi útja*. A czikk a nemrég nyilvánosságra került acták alapján azon diplomatiái tárgyalásokról szól, melyeket Vilmos császár tett arra nézve, hogy I. Ferencz József ne fogadjon Bismarckot audientiján; s a többi udvaroknál is megakarta akadályozni Bismarck ünnepélyes fogadtatását. — 108. szám. *y.: Conrad első búcsúaudientíája*. Conrad emlékiratai második kötetének tartalmát ismerteti. A kötet leglényegesebb része Conrad és Arentthal közötti viszonyról foglalkozik. Szól továbbá arról, mint

jutott Conrad ismét a vezérkari főnökséghez a trónörökös akaratából. — 109. szám. *Pályi Ede: Hogyan bukott meg 1911-ben Conrad vezérkari főnök?* Az emlékiratok második kötetének azon részét ismerteti, melyben Conrad elmondja, hogy 1911-ben az olaszok ellen háborút akart indítani, a mi bukását okozta. Pályi a bukás körülményeit mondja el. — 112. szám. *y.: A német trónörökös a háborúról.* Szemelvényes ismertetése a trónörökös munkájának. — 136. szám. *y.: Kossuth-breviarium* címmel Niklai Péter munkáját ismerteti, melynek kapcsán Kossuth működését jellemzi. — 162. szám. *y.: Garami Ernő az októberi forradalomról.* Garami emlékiratainak ismertetése, melynek kapcsán részleteket közöl a hatalomra jutásának napjáig. — 198. szám. *Ferencz Ferdinánd és az erdélyi oláhok* címmel közli a brassói Gazetta Transilvaniei cikkét az erdélyi román nemzeti párt vezetőségének munkájáról, melyet a háború előtt és alatt kifejtett. — 293. szám. *Bezeviczy Albert: A szent korona feltalálása 1853-ban.* Az absolutismus koráról szóló s megjelenendő 2-ik kötetéből ismerteti a korona feltalálásának körülményeit, különösen Kempen br. birodalmi rendőrfőnöknek mindjárt akkor készített s kéziratban maradt jelentése alapján. Ebből kitűnik, hogy Kempen kémkedés s vesztegetés útján jutott a szt. korona hollétének nyomára. A kutatásban jelentékeny szerepe volt Wargha Istvánnak, a magyar udvari kamara egykori tisztviselőjének, a ki Kossuth bizalmát is bírta s már 1853-ban a katonai kormányzóság titkos szolgálatában állott. Ő neki sikerült az erdélyi származású Szücs emigrált főhadnagytól megtudni a korona rejtekhelyét. Ez úton találták meg a koronát a jelvényekkel együtt s vitték Bécsbe. — *Nagy Vince: Ki a bűnös?* Válasz Kövess Hermann báró tábornagynak. Terjedelmes czáfolat Kövess tábornagynak a P. Lloyd 283. esti számában közölt cikkére, melyben Károlyi Mihályt és Linder Bélát okolja Magyarország romlásáért. — 296. szám. *bj.: Ki nyerte meg a háborút?* Dewer G. és Boratton; »Sir Douglas Haig parancsnoksága« című 2 kötetes angol munka ismertetése. A könyv harcias vitairat Foch és Lloyd George ellen. A két szerző azt a tételt állítja fel, hogy a háborút Sir Douglas Haig nyerte meg.

Fejérpataky László †.

1857 aug. 17—1923 márcz. 6.

Közporsójánál 1923 márcz. 9-én dr. Csánki Dezső első alelnök a következő búcsúztatót mondta:

Tisztelt gyászoló Közönség!

A M. Tud. Akadémia, az Orsz. Magyar Gyűjtemény-Egyetem, a Magyar Történelmi Társulat s a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság nevében jövők, hogy Fejérpataky László ravatalánál a kegyelet és búcsú szavát hallassam.

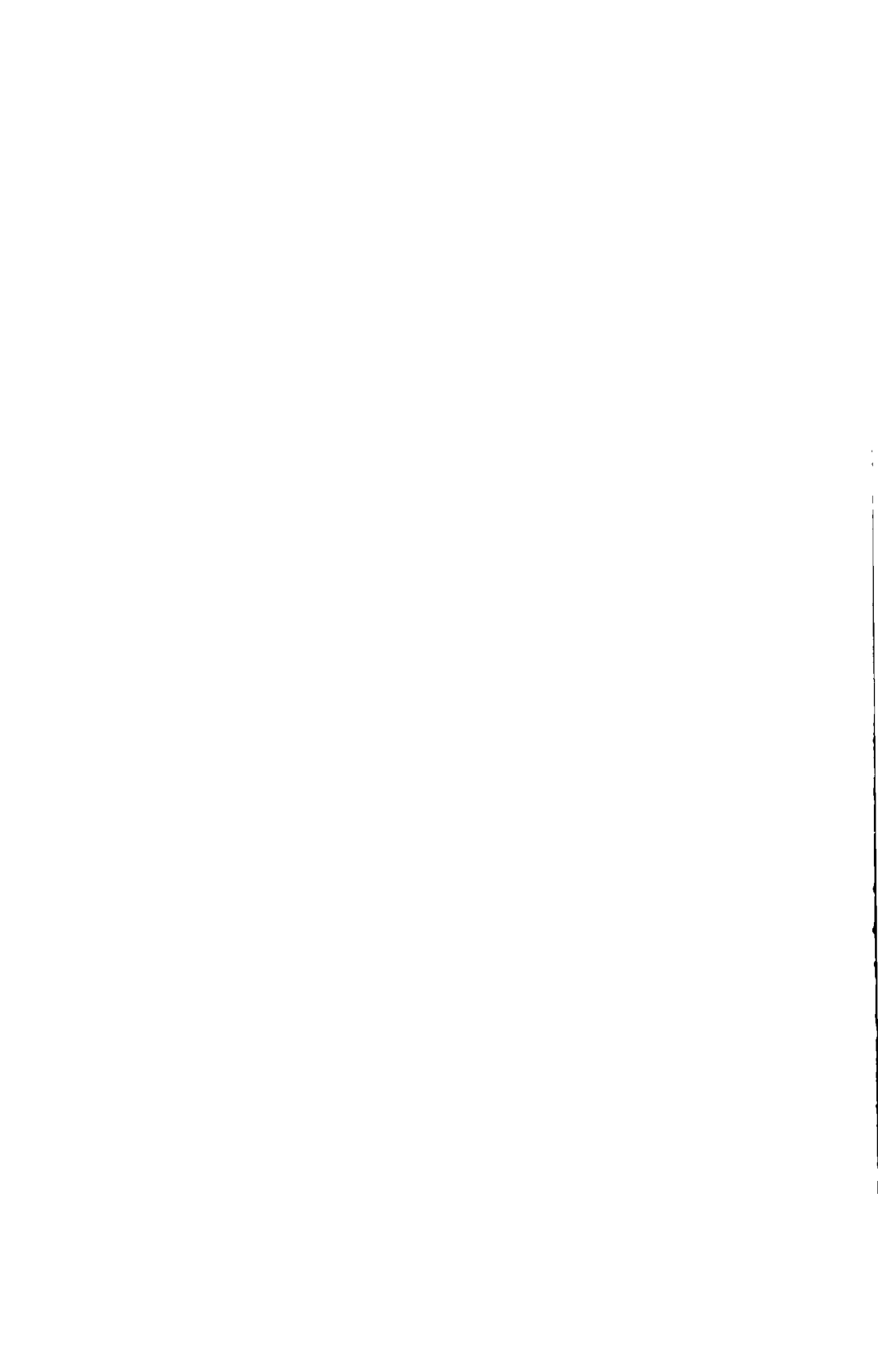
De hogyan nyomjam el fájdalomtól sajtó baráti szívem jajszavát, félszázad alatt váltakozó örömök és bánatok együttérzéséből, események közös átéléséből szövődött érzelmi kapcsolódásunk ily váratlan történt szétszakítatásakor? Vagy hogyan foglaljam őt le csak pillanatokra is baráti szívemnek, mikor az örök váláson tépelődve, közelben és távolban, rokonai, barátai és tisztelői ugyanezen fájdalom megdöbbenéssel gondolnak reá és váratlan elmúlására.

Hiszen tudom!... a kiváló tudóst, sőt közéletünk egyik vezéralakját temetjük, és az ő tudós egyéniségén és alkotásain keresztül kell e szomorú pillanatban mérlegelnünk veszteségünket, s harmonikus életében és értékes alkotásaiban keresnünk vigasztalást.

Oly tudományszaknak avatott és buzgó művelője volt ő, mely gyakorlati vonatkozásai mellett is merőben idegen az általános érdeklődés számára. A diplomatika és palaeographia ez, mely írott emlékekből elvont szabályaival és kereteivel a modern európai történetírás egyik legfőbb segédtudományává lett. E tudomány hazai területére nyugateurópai

Jeune et active à l'œuvre

forrásokból már pályája kezdetén széleskörű ismereteket hozott magával, melyek segítségével e tudományszaknak eddig csupán gyöngé másolatok útján művelt legrégibb Árpád-kori anyagát, e századokból fennmaradt eredeti okleveleink ismertetésével úgyszólván teljesen feldolgozta, az ezek hátterében működő Árpád-kori magyar királyi udvari kancellária berendezésére és fejlődésének történetére sohasem homályosuló fényt vetett, s a maga részére az alapvetés dicsőségét biztosította.

Ebbeli működését az egyetemen kívül — a hol először hirdetett és tartott e tudományszakból évekre terjedő collegiumokat — irodalmilag a M. Tud. Akadémiában fejtette ki, a melynek kebelében ez intézetünk tudományos igazgató-sában, mint a történettudományi bizottság előadója, majd második osztályának titkárja, őt mindenek felett jellemző szabatos, irányító munkát végzett. Mi társai, kik őt e munkálkodásában kísértük, megfigyeltük és támogattuk, nem képzelhetünk ennél odaadóbb, becsületesebb, hálás érzelmeinkre méltóbb munkát.

Párhuzamosan a tudomány ugyanezen területén rendkívüli értékű munkásságot végzett a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság kebelében, melynek egyszerre volt kezdeményezője és úttörő munkása, később úgyszólván lelke, irányító vezetője. E Társaság folyóiratában, a Turulban, melyet egy ideig szerkesztett is, a történelem segédtudományainak minden ágát szakszerűen művelte, s e munkálkodását örökre magasztalja legrégibb magyar czímereinknek két díszes kötetbe foglalt, többek által írt, de általa kezdeményezett és szerkesztett remek gyűjteménye.

Hogyan emlékezzem meg, bármily röviden is, a Magyar Történelmi Társulatban és az életének még csak első évét élő, nagyra hivatott Országos Magyar Gyűjtemény-Egyetem kebelében kifejtett munkásságáról, a hol mindenütt hűséges és engesztelékeny társnak, nélkülözhetetlen szakférfiúnak mutatta magát, s mindig az alkotásra és egyetértésre irányította tekintetét, ennek érdekében hallatta, felesleges szótól meg nem háborított előadásban, biztos véleményét és ítéletét. Ez a sokoldalú, alapos tudáson és higgadt vérmérsékleten nyugvó, rendszeres, mindig határok közt mozgó, de sohasem pedáns ítélkezés az ő legfőbb szellemi megnyilvánulása, mely mögött azonban sok egészséges humor, ötlet és kedély húzódik meg, és tör elő az emberekkel való érintkezésben, mint egy könnyedségre hajló, jó indulatú lélek kedves derengése vagy csillanása.

Az étellel való kapcsolat állandó, közvetlen érzése okozta ezt, mely őt úgy is mint tudóst, kiemelve az aprólékosság és egyoldalúság fenyegető szűk látköréből, a történelmi élet eszmei kapcsolódásai s közintézmények igazgatásának magasabb feladatai felé vonzotta.

Csoda-e, hogy ily kiváló, bár alapjában véve elméleti szaktudós lépteit a nagyrabecsülésen kívül annyi megértés, rokonszenv és szeretet kíséri, mint a mennyiben neki élete folyamán része volt.

Most is ez érzelmek törnek elő lelkünkben, ha itt, e korporsónál néhány nap előtti, nem utolsónak képzelt találkozásunkra emlékezve, búcsúzni készülünk. De óh jaj, egy életen át a kellemes viszontlátás reményében annyszor megismételt búcsúzkodás után íme örökre eltűnt a földi találkozás kedves reménysége.

Mi fájdalomtól sajgó szívvel vándorlunk tovább, míg a Gondviselés a mi földi feladatainknak is határt szab. De mindig áldani fogjuk és szeretetünkbe zárjuk a tudományos közügy szolgálatában eltöltött életét, mely példája volt a hűségnek, ember- és kötelességszeretetnek.

Fejérpataky László, kedves barátunk, társunk, Isten veled, pihenj csendesen !

Tárca.

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi közgyűlésén előterjesztett főtitkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés! A ki annakidején a Magyar Történelmi Társulat százéves történetének megírására vállalkozik, az első sorban bizonyára az iránt fog érdeklődni, hogy tudományos közéletünk fejlődésére minő hatással volt az imént lezajlott világháború, és ezzel kapcsolatosan kutatni fogja, hogy igazolható-e nálunk is azon, szinte axiómává kristályosodott tétel, hogy a nagy nemzeti katastróphákat általános szellemi és anyagi föllendülés szokta követni; kutatni fogja, hogy a Magyar Történelmi Társulat, a mely életének első félszázadát mintegy másfélezer taggal és nem jelentéktelen törzsvagyonnal zárta le, hogyan tudta pótolni azt a nagy veszteséget, mely egyfelől az ország megcsonkítása következtében tagjainak létszámában, másfelől a gazdasági és pénzügyi helyzet soha nem sejtett megromlásában érte.

Azt természetesen ma nem lehet megmondani, hogy az első kérdés megoldása minő eredményekre vezet, azt azonban viszont már most is kétségtelennek tarthatjuk, hogy Társulatunknak a nagy összeomlás óta kifejtett tudományos tevékenysége, munkásságának nagy és mindinkább növekedő arányai meg fogják lepni. Az első pillantásra az elért eredményeket talán egy jól vezetett és nemzeti hivatással bíró intézmény természetes életjelenségeiként lesz hajlandó tekinteni s a sikereket főleg a nemzeti érzés erős felbuzdulásának fogja tulajdonítani, mely a nagy csapások után a mult emlékeihez szokott visszatérni, hogy azokból merítsen vigasztalást és erőt a jövő küzdelmeire. Gondosabb vizsgálat után azonban kénytelen lesz beismerni, hogy nálunk nemzeti felbuzdulásra intézmények életét alapítani alig lehet; nálunk minden kezdeményezéstől, minden actiótól gyors, kézzelfogható sikereket vár a türelmetlen közvélemény s ezért lelkesedésének tüze azonnal lankad, mihelyt a kívánt eredmény nem jelentkezik. Társulatunk fellendülésének titka tehát másutt keresendő. S ha már most a jövő történetíró az okokat kutatva a társulat vezetését fogja vizsgálat tárgyává tenni, akkor meg fogja állapítani, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1910 óta tudatos irányítás mellett a fokozatos fejlődés és fellendülés korát élte, mely azonban az 1917-ben történt elnökváltozás idejétől fogva a társulati élet szokásos keretein túlemelkedve fejlődött nagy, tudományos intézménynyé. Tanulmányozva az elnöki megnyitókban lefektetett gazdag programot s összehasonlítva azt az eredményekkel, történetírónk jelenlegi elnökünk személyében és egyéniségében fogja megtalálni azt az erőt, a mely Társulatunkat

az összeomlás után összetartotta, működésének anyagi feltételeit biztosította, új célok kitűzésével, új intézmények tervezésével és megteremtésével a történetírói munka lehetőségét minden magyar történetíró számára megadta.

Tisztelt Közgyűlés! Ez a megállapítás tökéletesen fedi a valóságot. S mi magyar történetírók őszintén megvallhatjuk, hogy elnökünk energiája, ügyszeretete és szervező tehetsége nélkül összezsugorodva mi is osztoznánk a többi testvértársulat szegényes küzködéseiben; megvallhatjuk, hogy csak a múlt év működésére szorítkoztam, hogy az ő gondoskodása, érdeklődése és fáradozásai nélkül nem jelenhetett volna meg az a mindenkép monumentális alkotás sem, mely Széchenyi István dóblingi hagyatékát tartalmazza két nagy kötetben és Károlyi Árpád tiszt. tagtársunk minden elismerésre méltó bevezető tanulmányával. Sokan érezték nálunk, s ennek kifejezést is adtak, hogy a kiadvány megjelenése irodalmi esemény volt, mely gondolkodásra, elmélyedésre készítette azokat, a kiket a nagy reformer egyénisége közelről érdekel s a kik szeretnek a mélységekbe leszállani. Arra azonban vajmi kevesen gondoltak, hogy e kiadványnak politikai jelentősége is lehet. Pedig elszakított testvéreink, a kik aggódó szeretettel és lépéssel kísérik törekvéseinket, a Széchenyi-kiadványban a magyar kultúra diadalát látják s tudom, hogy iránta a megszállott területeken nagy az érdeklődés nemcsak tárgyi szempontból, hanem azért is, mert ez a két kötet minden phrasissnál ékesebb bizonyítéka a magyarság kultúrfölényének, melyre — íme — jogosan hivatkozhatunk.

Tisztelt Közgyűlés! Mikor a kolozsvári magyar egyetemet a románok birtokukba vették, az immár új román egyetem rektora nyíltan kijelentette, hogy legfőbb törekvésük arra irányul, hogy a magyar kultúrát fejlődésében megállítsák, hogy azt a román kultúra utólréhesse s vele a küzdelmet a győzelem reményével felvehesse. A többi utódállam is azonos célokért küzd és ma már 12 egyetem és főiskola szellemi fegyvereivel készülnek a magasabbrendű magyar kultúra megsemmisítésére. Ezzel szemben nekünk nem lehet megelégednünk a magyar kultúrfölény állandó hangoztatásával, mert az idővel tartalmatlanná válik és hitelét veszti, hanem alkotó munkával kell igazolnunk mindazt, a mit magunkról a multa nézve állítunk. De nem szabad megelégednünk idegen szellemi termékek átültetésével sem, hanem eredeti alkotásokkal kell a magyar jog szellemi képességeiről számot adni. Ilyen szempontból nem lehet eléggé kiemelnünk elnökünk legsajátosabb alkotásának, a bécsi magyar történeti intézetnek nemzeti és kulturális fontosságát. Ez az intézet, mely állandóan 4—6 történetkutatónak nyújt otthont, már eddig is tiszteletet vívott ki nem-

csak a működését közvetlenül figyelő osztrák levéltárnokok és történetírók részéről, hanem magára vonta az ugyanitt tervszerűen dolgozó román és jugoszláv kutatók figyelmét is, kik kénytelenek beismerni, hogy a magyar történetkutatás jól van megszervezve. A magyar közvélemény talán még nem értette át egészen ennek az intézménynek rendkívüli nagy jelentőségét, mert hiszen még sokkal rövidebb időre tekint vissza, semhogy működéséről kötetekben tudna beszámolni. Remélem azonban, hogy a legközelebbi főttkári jelentés e tekintetben is öröndetes adatokkal fog szolgálni.

Elnökünk Ő Nagyméltósága Társulatunkkal szemben tanúsított buzgó, fáradhatatlan gondoskodásának kell köszönnünk azt is, hogy a tagjainkkal való érintkezést közlönyünk, a »Századok« ívterjedelmének fokozott felemelésével mind intenzívebbé tudjuk tenni. Annak ellenére, hogy az évi már *felemelt* tagdíj az ahhoz képest aránytalan postai viteldíjak mellett ma is csak hatvan korona — és a mikor sajnálattal kell megállapítanunk, hogy Társulatunk tagjainak túlnyomó többsége még ezt, a mai nehéz viszonyok között a Társulatunk gazdálkodásában elenyésző kis jövedelmi forrást jelentő tagdíjat sem fizeti be —, a »Századok« ez évfolyama, mintegy 30 ív terjedelemben három összevont füzetben fog megjelenni. Hálával és mély köszönettel kell ez alkalommal megemlékeznünk, bár időbelileg a jövő évi főttkári jelentés keretébe tartozik, Saxlehner András úr 80.000 koronás adományáról, melyet a nagylelkű adakozó a »Századok« egy füzetének előállítási költségeire ajánlott fel.

Az 1920. évi közgyűlésen jelentettük be, hogy Babics József m. kir. udvari tanácsos, tiszteleti tagtársunk nagybecsű könyvtárát Társulatunknak adományozta. Örömmel számolhatunk be arról, hogy tiszteleti tagtársunk nemes elhatározásának követője akadt. Dr. Reiszig Ede m. kir. belügyminiszteri tanácsos, Társulatunk alapító és ig. vál. tagja ez adománytól buzdíttatva, nagyértékű szakkönyvtárát az ig. választmány által őszinte köszönettel elfogadott feltételek mellett Társulatunknak felajánlotta. Fogadja tisztelt tagtársunk ez alkalommal is igaz köszönetünk őszinte kifejezését.

Jelentésem végére érve. Tisztelt Közgyűlés, úgy érzem, hogy Társulatunk minden tagjának egyformán igaz érzelmeit tolmácsolom akkor, a midőn Ő Nagyméltóságának a Magyar Történelmi Társulat s általában a magyar történetírás érdekében kifejtett, eredményekben gazdag fáradozásait őszinte hálával megköszönve, őt arról biztosítom, hogy az újjáépítés nehéz munkájában, róla példát véve, — egy szívvel-lélekkel törhetetlenül követni fogjuk.

Dr. Lukinich Imre.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi november 30-án d. u. 5 órakor tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök üdvözli a közgyűlésen megjelent József főherczeg Ó Fenségét, valamint a nagyszámú előkelő vendéget és társulati tagot és az ülést nagyszabású beszéddel nyitja meg. (Egész terjedelmében közölve a Századok 1922. évf. 9—10. számában.) Elnök ezután az ülést öt perczre felfüggeszti.

Az elnöklést dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök veszi át. Elnök az ülést újból megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Babics József tiszteleti és dr. Petrovics Elek ig. vál. tagot kéri fel.

48. Elnök jelenti, hogy az 1919—1921. évkörre választott elnökség megbízatása lejárt és ezért új elnökség megválasztásának megajátására a szavazatszedő bizottság tagjaiul dr. Áldásy Antal, dr. Holub József ig. vál. és dr. Zsinka Ferencz évd. r. tagokat, a választási eljárás idejére pedig korelnökül báró Forster Gyula tiszteleti tagot kéri fel.

Az elnöki széklet báró Forster Gyula korelnök elfoglalván, elrendeli a titkos szavazást az elnökség tagjaira és a szavazás tartamára az ülést felfüggeszti.

Korelnök az ülést újból megnyitván, dr. Áldásy Antal szavazatszedő bizottsági elnök megállapítja, hogy összesen 56 szavazat adatott be, az elnöki állásra 56 szavazattal dr. gróf Klebelsberg Kunó, az első alelnöki állásra 56 szavazattal dr. Csánki Dezső és a második alelnöki állásra 55 szavazattal dr. Fejérpataky László eddigi elnök, illetve alelnökök választattak meg.

A korelnök a szavazás eredményéhez képest dr. gróf Klebelsberg Kunót, dr. Csánki Dezsőt és dr. Fejérpataky Lászlót az új alapszabályok értelmében az 1922—1927. évkörre a Társulat megválasztott elnökének, illetve alelnökeinek kijelenti. Korelnök üdvözölvén az újonnan megválasztott elnökséget, felkéri az elnöki szék újból való elfoglalására.

Az elnökség helyét ismét elfoglalván, dr. Csánki Dezső első alelnök az elnökség nevében a megnyilvánult bizalomért a közgyűlésnek köszönetet mond.

49. Elnök jelenti, hogy a m. kir. belügyminiszterium által jóváhagyott új alapszabályok 20. §-a értelmében f. évtől kezdődőleg az ig. választmányi tagoknak eddigi egyharmada helyett csupán egyhatoda lép ki. Az igazgató vál. tagokat az elnökség az ig. választmányának f. évi október hó 26-án tartott ülésén adott felhatalmazása alapján sorshúzással a következőképen osztotta be: 1919—21. évkör: Barabás Samu, dr. Friedreich Endre, dr. Jakubovich Emil, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, dr. Morvay Győző, hg. Odescalchi Artur, dr. Reiszig Ede, dr. Szendrei János, Szilády Áron †. 1919—22. évkör: dr. Erdélyi László, dr. Hóman Bálint, dr. Karácsonyi János, dr. Melich János, Nagy Gyula, Pilch Jenő, Soós Elemér, dr. Szentpétery Imre, dr. Takáts Sándor, dr. Tóth Zoltán; 1920—23. évkör:

dr. Angyal Dávid, Baranyai Béla, dr. Dézsi Lajos, dr. Holub József, dr. R. Kiss István, dr. Madzsar Imre, dr. Petrovics Elek, dr. Szabó Dezső, Tagányi Károly, dr. Závodszy Levente; 1920—24. évkör: dr. Ballagi Aladár, Dedek Cr. Lajos, dr. Döry Ferencz, dr. Illés József, dr. Lukscsics József, dr. Márki Sándor, dr. Patek Ferencz, dr. Révész Kálmán, dr. B. Szabó László, dr. Varju Elemér; 1921—25. évkör: dr. Áldásy Antal, dr. Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Hodinka Antal, dr. Iványi Béla, dr. Sufflay Milán, dr. Szekfi Gyula; 1921—26. évkör: dr. Békefi Remig, dr. Császár Elemér, dr. Eckhart Ferencz, dr. Fináczy Ernő, Gergely Sámuel, dr. Herzog József, dr. Hekler Antal, dr. Lukinich Imre, dr. Szádeczky Lajos, gr. Zichy Nándor. Elnök jelenti, hogy az ig. választmányból ezúttal az 1919—21. évkörbe sorozott (de az alapszabályok értelmében újra megválasztható) kilencz tag lép ki, betöltendő ezenkívül az ugyanezen évkörbe tartozó, időközben elhunyt Szilády Áron ig. vál. tag helye is. A választandó tíz ig. vál. tag megbízatása az 1922—27. évkörre fog szólni. Elnök a szavazatszedő bizottság elnökeül dr. Hóman Bálint ig. vál. tagot, tagjaiul pedig dr. Tóth László alapító és dr. Mályusz Elemér évd. r. tagokat kéri fel, és a szavazás tartamára az ülést felfüggeszti.

A szavazás megejtetvén, elnök az ülést újra megnyitja és

50. felkéri a titkárt a távollévő dr. Lukinich Imre főtitkár jelentésének felolvasására. (Közölve a Századok 1922. évf. 9—10. számában.) — Tudomásul van.

Időközben a szavazatszedő bizottság munkájával elkészülvén, 51. dr. Hóman Bálint bizottsági elnök jelenti, hogy összesen 53 érvényes szavazat adatott be, melyből Barabás Samu, dr. Friedrich Endre, Kollányi Ferencz, herczeg Odescalchi Artur, dr. Reiszig Ede 53—53, dr. Jakubovich Emil, dr. Komáromy András 52—52, dr. Szendrei János 51, dr. Gerevich Tibor 50, dr. Morvay Győző 46 szavazatot nyert, azonkívül hét névre esett 4—1 szavazat. Elnök ennek alapján nevezetteket az 1922—27. évi évkörre megválasztott ig. vál. tagoknak kijelenti.

52. Elnök felkéri a titkárt a számvizsgáló bizottság jelentésének és az ig. választmány által megállapított évi költségvetésnek bemutatására. Titkár kéri, tekintse a közgyűlés a betekintésre előzőleg kiosztott jelentést és költségvetést felolvasottnak. Az indítvány elfogadtatván, a közgyűlés a számvizsgáló bizottság jelentését tudomásul veszi, Novák Nándor társulati pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadja, dr. Csánki Dezső ügyv. alelnöknek pedig a gondos ügyvitelért és a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért elismerését és köszönetét fejezi ki.

53. Elnök az előrehaladott időre való tekintettel a felolvasó kérésére is javasolja, hogy dr. Miskolczy Gyulának a közgyűlés tárgysorozatára kítűzött »A kormány állásfoglalása a horvát nemzetiségi kérdésben 1848 előtt« című felolvasása elmaradjon. — A javaslat elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

dr. Kossányi Béla s. k.
titkár.

dr. gróf Klebelsberg Kuno s. k.
dr. Csánki Dezső s. k.
elnökök.

Hitelesítjük Babics József s. k. tiszt. tag.,
dr. Petrovics Elek s. k. ig. vál. tag.

Az 1921. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1922. évi február hó 16-án tartott ülésében alulírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat évi számadásait megvizsgálják. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alulírt napon a következőleg jártunk el.

Ez idén is fölkértük Strömpl János m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteri számvevőségi főtanácsos urat, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János úr, mint szakértő, kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az I. §. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján folyó évi szeptember 26-án Novák Nándor pénztárnok úr lakásán megjelenvén, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1921. évi bevételt 140.678 korona 19 fillérben, az 1921. évi kiadást 131.820 korona 79 fillérben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1921. évi december 31-én 8.857 korona 40 fillér volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1921. évi december hó 31-én kelt 60-ik számlakivonata szerint 8.157 korona 49 fillér pénzmaradvánnyal és az 1922. évi márczius hó 22-én kelt 118. számlakivonathoz csatolt 100. számú befizetési lap szerint 699 korona 91 fillér bevétellel fedezve van.

Ezután áttértünk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél a »Magyar Történelmi Társulat« címén vezetett folyószámla ellenőrzőkönyvének megvizsgálására. Eszerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél 1921. évi december hó 31-én 7.121 korona volt a készpénzmaradvány, melynek igazolásául csatoljuk a 2. §. alatt az illető folyószámlakivonatot.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1921. évi december hó 31-én összesen 15.978 K 40 fillérnyi készpénze maradt.

A főnapló és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv

összesített bevételeiből és kiadásaiból az átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást módfelett nagyra növeszték és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot — a Magyar Történelmi Társulat 1921. évi összes bevételeit 346.549 K 93 fillérben és összes kiadásait 330.571 K 53 fillérben állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámra szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1921. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 15.978 K 40 fillérben állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1921. évi zárószámadás megbirálására. Ezt a zárószámadást 3. % alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1921. évi december hó 31-én 15.978 K 40 fillér volt.

Megjegyezzük, hogy ebből a 15.978 K 40 fillérből 29.633 K 38 fillér alapítványi természetű pénz, melynek tőkésítésére a Társulat kötelezve van. Visszafizetendő azonkívül a nem alapítványi természetű tőke számlájára 7.364 K 30 fillér és a Társulat törzsvagyonához tartozott kisorsolt értékpapírok beváltási értéke: 19.600 K. Vagyis tényleges tartozásunk összege 56.597 K 68 fillér, a miből levonva a fent kimutatott pénztári maradványt, 15.978 K 40 fillért, fedezetlenül maradt 40.619 K 28 fillér.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvét. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 151.850 K-t tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél letétben van 151.850 K névértékű értékpapírban. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 4. % alatt csatolt letétjegyzéke. Az említett letétjegyzék szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület egy darab millenniumi emlékérmet is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvényt is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésben, melyeket szintén alulirottak terjesztettek elő, kimerítően tájékoztattuk a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adományára s felerészben a Régészeti és Embertani Társulat tulajdona. Úgyszintén a Pesti Hazai Első Takarékpénztár egyesület őrzi Novák Nándor pénztárnoknak 1.000 K hadikölcsönkötvénybe fektetett biztosítékát.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1921. év folyamán 17 különböző rendeltetésű alapot kezelt. A 17 alap közül 13 alapnak a pénzei folyószámlákon, 4 alapnak a pénzei pedig betétkönyvecskékben vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesü-

letnél. Az egyik alapnak (a 2. sz. alattinak) értékpapírai a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők :

1. Thaly-alap, mely az 5. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1921. évi december hó 31-én 285 K készpénzmaradvánnyal és a 6. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 2.100 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

2. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi célokra« című alap 1921. évi deczemb. hó 31-én a 7. % alatt csatolt számlakivonat szerint 20.660 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél a 8. % alatt csatolt értesítés szerint 53.300 koronányi értékpapírvagyona is van.

3. Teleki-alap, mely 1921. évi december 31-én a 9. % alatt csatolt számlakivonat szerint 151 K készpénzmaradvánnyal, a 10. % alatt csatolt letétjegyzék szerint pedig 900 K n. é. értékpapírvagyonnal rendelkezett.

4. »Teleki Mihály levelezései« alap, amelynek a 11. % alatt csatolt számlakivonat szerint 22.870 K készpénzmaradványa volt 1921 december 31-én.

5. Zichy Jenő-alap 1921 december 31-én a 12. % alatt csatolt számlakivonat szerint 2.540 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

6. Thallóczy-alap a 13. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1921 december 31-én 4.579 K készpénzmaradvánnyal zárult, a 14. % alatt csatolt letéti jegyzék szerint pedig 23.900 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

7. »Magyarország újabbkori történetének forrásai« cz. alap, mely a 15. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1921. évi deczemb. hó 31-én 362.073 K és a postatakarékpénztárnak 1921. évi december 31-én kelt 39. számú befizetési lapja szerint 373.976 K 87 fillér készpénzmaradvánnyal és a 16. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 2.015.650 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

8. »Magyar történetírás története« cz. alap, amelynek a 17. % alatt csatolt számlakivonat szerint 740 K készpénzmaradványa, a 18. % alatt csatolt betétjegyzék szerint pedig 4.000 K n. é. értékpapírvagyona volt 1921 december 31-én.

9. »Magyarország története német nyelven« cz. alap 1921. évi december hó 31-én a 19. % alatt csatolt számlakivonat szerint 2.827 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a 20. % alatt csatolt jegyzék szerint 14.000 K n. é. értékpapírvagyona van. Így ennek az alapnak végső összege 16.827 K.

10. »Magyar hősiesség emléke« cz. alap, melynek a 21. % alatt csatolt számlakivonat szerint 710 K készpénzmaradványa volt 1921 december 31-én.

11. »Diplomátiai források« cz. alap 1921 deczemb. 31-én a 22. % alatt csatolt számlakivonat szerint 21.140 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

12. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« egyenlege a 23. % alatt csatolt számlakivonat szerint 1921 deczember hó 31-én 3.123 K volt, de ez az alap a 24. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 8.200 K n. é. értékpapírvagyonnal is rendelkezett.

13. »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapnak 1921 évi deczember hó 31-én 2.927 koronányi készpénzmaradványa volt a 25. % alatt csatolt számlakivonat szerint, de a 26. % alatt csatolt letétjegyzék szerint ez az alap is 15.100 K n. é. értékpapírvagyonnal és 150 koronás betétkönyvecskével bírt.

A 4. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 1921. évi deczember hó 31-én:

14. A Zichy-codex-alap 44 K 43 fillér.

15. Várnai-síremlék-alap 278 K 92 fillérnyi készpénzzel rendelkezett.

Ugyancsak a 4. % alatt csatolt letétjegyzék szerint 1921. évi deczember hó 31-én:

16. Szilágyi Sándor-alap 428 K 30 fillér készpénzzel és 2.600 K n. é. értékpapírral.

17. »Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja« alap 382 K 48 fillér készpénzzel és 2.200 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a »Magyar Történelmi Társulat« cz. folyószámla értékpapírjait a 4. % alatt csatolt letétjegyzék alapján, szembeállítván az 1920 deczember 31-én volt eredménnyel:

	1920.	1921.
1. Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézete záloglevél 4 5%-os	5.000 K	4.800 K
2. Magyar Jelzálog-Hitelbank záloglevele 4 5%-os	33.900 "	29.900 "
3. Magyar koronajáradék-kötvény 4%-os	31.400 "	31.400 "
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4%-os ..	37.000 "	37.000 "
5. Magyar Jelzálog-Hitelbank záloglevél 4%-os	13.900 "	13.900 "
6. 6%-os hadikölcsönkötvény	22.350 "	22.350 "
7. 5%-os állami pénztárjegy	11.500 "	11.500 "
8. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4 5%-os	1.000 "	1.000 "
9. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti és Embertani Társulattal ..	— "	— "
Összesen	156.050 K	151.850 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Novák Nándor pénztárnok a Társulat pénztárát lelkiismeretesen és szakavatottsággal kezelte, ennél fogva felkérjük a tisztelt közgyűlést, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenn tartással megadni méltóztassék.

Maradtunk tisztelettel :

Budapesten, 1922. évi szeptember hó 26-án.

Dr. Reiszig Ede s. k.,
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Dr. Illés József s. k.,
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1921. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. Magyar Jelzálog-Hitelbanki záloglevél 4½ %-os ..	29.900	K
2. Magyar Jelzálog-Hitelbanki záloglevél 4 %-os	13.900	»
3. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4 %-os	37.000	»
4. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4½ %-os	1.000	»
5. Magyar koronajáradékkötvény	31.400	»
6. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél 4½ %-os	4.800	»
7. Magyar járadékkötvény 6 %-os	22.350	»
8. Állami pénztárjegy 5½ %-os	11.500	»
Összesen	151.850	K.

B) Nem alapítványi természetű tőke.

1. Magyar koronajáradék 4 %-os	10.200	K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4 %-os	3.200	»
3. Magyar járadékkötvény 6 %-os	1.700	»
4. Takarékpénztári könyv a Pesti Magyar Kereske- delmi Bankban	150	»
5. P. H. E. T. Egyesületi folyószámlán	2.927	»
Összesen	18.177	K.

C) Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap.

1. Magyar koronajáradék 4 %-os	6.300	K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény 4 %-os	1.800	»
3. Magyar járadékkötvény 6 %-os	100	»
4. P. H. E. T. Egyesület folyószámláján	3.123	»
Összesen	11.323	K.

Az A), B) és C) rovaton lévő összes törzsvagyon
1921. évi deczember 31-én 181.350 K.

A Magyar Történelmi Társulat 1921. évi zárószámadata.

	Előirányzat 1921-re	Eredmény 1921-ben
I. Bevételek.		
1. Pénztári maradvány	26.862.52	26 862 52
2. Tagdíjak, tagdíjhátralékok, előfizetések	-	-
3. Alaptőke utáni kamatok	40.000.—	13.915.—
4. Forgótőke utáni kamatok	6.000.—	10.485.60
5. Századok és más kiadványok eladásából	500.—	4.503.45
6. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium segélye	2.000.—	12.487.60
7. A PHETE. és EMÁBT. adománya	10.000.—	27.000.—
8. »Néhai dr. Thaly Kálmán stb.« alap-folyószámláról	700.—	200.—
9. A »Magyarország újabbkori történetének forrásai« cz. folyószámláról	100.—	—
10. »A Magyar történettudomány kézikönyvé«-re	65.764.24	65.764.24
11. Rendkívüli bevételek	10.000.—	20.000.—
12. Remélhető új alapítványok	1.000.—	129.221.22
13. Átfutó pénzek	10.000.—	21.394.85
	1.000.—	14.715.45
Összesen :	173.926 76	346.549.93

II. Kiadások.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	5.200.—	6.200.—
2. Az 1919/20. évi kiadványok nyomdai költségeire	61.623.41	61.623.41
3. A Századok 1921. évi nyomdai expedicioánlis költségeire	100 000.—	160.247.04
4. A Századok írói honoráriumai }		
5. A szolgák díjazása	900.—	522.—
6. Irodai költségek	5.000.—	3.578.08
7. A takarékpénztáraktól fől számított díjak stb.	500.—	461.07
8. Az Athenaeumnak különféle nyomtatványokért	800.—	558.—
9. A kiadványok raktári kezelése stb. ...	2.000.—	—
10. Postai megbízások költségeire	500.—	—
11. Visszafizetés a nem alapítványi természetű tőke számlájára	7.364 32	—
12. A Magyar Történettudomány Kézikönyvére	10.000.—	1.000.—
13. Rendkívüli kiadások	1.000.—	76.960.48
14. Tőkésítendő alapítványok	23.639.03	—
15. Átfutó pénzek	1.000.—	14.715.45
Összesen :	219.526.76	330.571.53

Összegezés.

I. Bevétel	173.926.76	346.549.93
II. Kiadás	219.526.76	330.571.53
Hiány, illetve felesleg	45.600.—	15.978.40

A Magyar Történelmi Társulat 1922. évi költségvetése.

I. Bevételek.		Eredmény 1921-ben	Előirányzat 1922-re
1. Pénztári maradvány		26.862.52	15.978.40
2. Alaptőke utáni kamatok		10.485.60	6.000.—
3. Forgótőke utáni kamatok		4.503.45	400.—
4. Tagdíjak, tagdíjhátralék, előfizetések		13.915.—	50.000.—
5. »Századok« és egyéb kiadványok el- adásából		12.487.60	20.000.—
6. A vallás- és közoktatásügyi minisz- terium segélye		27.000.—	25.000.—
7. A PHETE. és EMÁBT. adománya ..		200.—	1.200.—
8. A »Thaly-alap« folyószámláról		—.—	100.—
9. A »Századok« folyószámlájáról		—.—	200.000.—
10. Rendkívüli bevételek	129.221.22		30.000.—
11. Remélhető új alapítványok	21.349.85		20.000.—
12. A »Magyarország újabbkori történe- tének forrásai« cz. számláról	65.764.24		—.—
13. A »Magyar történettudomány kézi- könyvé«-re	20.000.—		—.—
14. Átfutó pénzek	14.715.45		—.—
Összesen :	346.549.93		368.678.40

II. Kiadások.			
1. Tisztviselők tiszteletdíja	6.200.—		4.800.—
2. A szolgálak díjazására	522.—		1.800.—
3. Irodai költségek	3.578.08		20.000.—
4. Raktári kezelés költségei	—.—		10.000.—
5. »Századok« nyomdai és expeditionális költségei	221.870.45		300.000.—
6. »Századok« írói honoráriumai	4.706.—		15.000.—
7. Egyéb nyomtatványokért	558.—		10.000.—
8. A takarékpénztáraktól fölszámított díjak stb.	461.07		3.000.—
9. Postai megbízások költségeire	—.—		4.000.—
10. Rendkívüli kiadások	76.960.48		30.000.—
11. Alapítványok tőkésítésére	—.—		49.633.88
12. A »Magyar történettudomány kézi- könyvé«-re	1.000.—		—.—
13. Átfutó pénzek	14.715.45		—.—
Összesen :	330.571.53		448.233.88

Összegezés.			
I. Bevétel	346.549.93		368.678.40
II. Kiadás	330.571.53		448.233.88
Felesleg, illetve hiány	15.978.40		—79.555.48

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADVANYAI

Raktárunk saját kezelésbe történt átvétele és új rendezése következtében a következő kiadványokat kínálhatjuk eladásra:

SZÁZADOK 1902—1921. évfolyam. Egy évfolyam ára 800.— korona, tagoknak 300.— korona. Megrendelhetők még a következő egyes füzetek: 1891. 1. 3—10.; 1892. 1. 3—10.; 1893. 2—10.; 1894. 3. 4. 6. 8.; 1895. 2—10.; 1896. 3—10.; 1897. 2—10.; 1898. 2—10.; 1899. 2—10.; 1900. 2. 4—10.; 1901. 2—10.; 1902. 1. 3—10.; 1903. 2. 3—10.; 1904. 2—10.; 1905. 3—10.; 1906. 2—10.; 1907. 2—10.; 1908. 1—4. 5—10.; 1909. 1—3. 5—10.; 1910. 2—4. 6—9.; 1911. 1. 3—10.; 1912. 2—10.; 1913. 2—3. 5. 7—10.; 1914. 1—8.; 1915. 3—10.; 1916. 1—5. 7—10.; 1917. 2—5. 7—10.; 1918. 5—10. Füzetenként 80.— koronáért, tagoknak 30.— koronáért.

SZÁZADOK NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA I. kötet, az 1867—1876. évfolyamok mutatója. Ára 500.— K, tagoknak 200.— K.

A SZÁZADOK 1867—1916. ÉVI FOLYAMAINAK TARTALOMMUTATÓJA. Ára 300.— K, tagoknak 100.— K.

LUKINICH IMRE: **A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TÖRTÉNETE.** Ára 450.— korona, tagoknak 150.— korona.

TÖRTÉNELMI TÁR 1891—1899, 1901—1903, 1905—1907. évfolyam. Egy évfolyam ára 500.— K, tagoknak 250.— K. Megrendelhetők még a következő egyes füzetek: 1883. 4.; 1891. 2—4.; 1893. 1. 3—4.; 1894. 3—4.; 1895. 2. 4.; 1896. 3.; 1897. 1—2.; 1898.; 1. 3—4.; 1899. 2—4.; 1900. 1—3.; 1902. 4.; 1903. 1. 4.; 1904. 4.; 1905. 2—4.; 1906. 3—4.; 1907. 1. 3—4.; 1908. 3—4.; 1909. 2—4.; 1910. 3—4.; 1911. 2—4. Füzetenként 125.— koronáért, tagoknak 60 koronáért.

A GR. ZICHY-CSALÁD IDŐSB ÁGÁNAK OKMÁNYTÁRA. Megrendelhető még a VII. 1—2., IX—XI. kötet. Kötetenként 800.— koronáért, tagoknak 300.— koronáért.

A GR. TELEKI CSALÁD OKLEVÉLTÁRA. I—II. kötet, együtt 1500.— koronáért, tagoknak 500.— koronáért.

TELEKI MIHÁLY LEVELEZÉSE. I—VII. kötetek, külön is megrendelhetők a II—VII. kötetek, kötetenként 700.— K. tagoknak 300.— K.

A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM 1912-től 1917-ig, egy-egy füzetben az illető év történetirodalmának bibliographiája. — Egy füzet ára 200 korona, tagoknak 80 korona.

Fordíts!

MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

Megrendelhetők még: *Dézsai Lajos*: Író és könyvnyomtató a XVIII. században 320 K (120 K); *Veress Endre*: Izabella királyné 640 K (240 K); *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos 160 K (60 K); *Morvay Győző*: Gr. Fekete János 320 K (120 K); *B. Szabó László*: Forgách Ferencz 320 K (120 K); *Szinnyei Ferencz*: Bacsfányi János 320 K (120 K); *Pór Antal*: Keszei Miklós 320 K (120 K); *Veress Endre*: Kakas István 320 K (120 K); *Meller Simon*: Ferenczy István 480 K (180 K); *Tóth Szabó Pál*: Szatmári György 480 K (180 K); *Vértesy Jenő*: Kölcsey Ferencz 320 K (120 K); *Márki Sándor*: Rákóczi Ferencz a II. és III. kötet kötetenként 800 K (300 K); *Berzeviczy Albert*: Beatrix királyné 800 K (300 K); *Veress Endre*: Berzeviczy Márton 320 K (120 K); *Ferenczi Zoltán*: Rimay János 480 K (180 K); *Császár Elemér*: Ányos Pál 480 K (180 K); *Dézsai Lajos*: Tinódi Sebestyén 320 K (120 K); *Márki Sándor*: Dózsa György 800 K (300 K); *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje 800 K (300 K); *Fest Aladár*: Br. Dévay Pál 800 K (300 K); *Dézsai Lajos*: Br. Jósika Miklós 800 K (300 K); *Márki Sándor*: Horváth Mihály 800 K (300 K); *Bodnár J. és Gárdonyi A.*: Bezerédj István I—II. 1600 K (600 K) és *Széchy Károly*: Gr. Zrinyi Miklós II—V. kötet, kötetenként 480 K (180 K)-ért. Néhány életrajzból egyes füzetek is kaphatók! *A zárjelben lévő kedvezményes árakat csak tagjainknak számíthatjuk.*

FŐLOLVASÁSOK STB. *Csánki Dezső*: Szilágyi Erzsébet nyaralópalotája a budai hegyekben, bolti ára 200 K (tagoknak 80 K); *Magyar történeti jellemrajzok* (Széchenyi Pál, Wesselényi Ferencz, Pálffy Miklós) 200 K (80 K); *Szent István emlékezete* 400 K (150 K); *Lukinich Imre*: Bethlen István támadása 1636-ban 200 K (80 K); *Budavár visszafoglalása*, 1886 szept. 1. elmondott beszédek 200 K (80 K); *Káldy Gyula*: Magyar tánczok 1567-1848. 50 K (20 K); *U. ő*: XVI—XVIII. századi magyar történeti énekek 50 K (20 K); *Károlyi Árpád*: Bocskay és a bécsi béke, *Szendrei János*: Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek 50 K (20 K).

Minden megrendelés a Magyar Történelmi Társulat titkári hivatalához (Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár) intézendő. — A megrendelt könyvek ára 1099. számú póstatakarékpénztári számlánkra előre beküldendő, minden megkezdett tíz kötet rendelésénél 200 korona csomagolási díj fizetendő és a mai magas szállítási díjak mellett a póstai szállítás költsége is a vevőt terheli.

1922 május havában fizettek:

a) alapítványt:

dr. Ferenczi Miklós	1.000 K
gróf Klebelsberg Kunó	2.000 »
dr. Lukinich Imre	200 »
Sauska Paula	2.000 »

b) tagdíjat:

1917-re: Kiskunhalasi Kaszinó (10 K), összesen 10 K.

1918-ra: Kiskunhalasi Kaszinó (10 K), dr. Vass Antal (10 K), összesen 20 K.

1919-re: Kenessey Gyula (5 K), Kiskunhalasi Kaszinó (15 K), Pécsi áll. főreáliskola (15 K), Szirmay József (5 K), dr. Vass Antal (15 K), összesen 55 K.

1920-ra: dr. Berger Samu (25 K), dr. Iváncsy József (10 K), Kenessey Gyula (5 K), Kiskunhalasi Kaszinó (15 K), dr. Meskó László (15 K), Pécsi áll. főreáliskola (15 K), Soproni Múzeum (15 K), Szirmay József (15 K), dr. Vass Antal (15 K), összesen 130 K.

1921-re: dr. Ányos Lajos (50 K), dr. Balló István (20 K), dr. Berger Samu (50 K), dr. Ferenczi Miklós (50 K), dr. Iváncsy József (50 K), Kemény Géza (50 K), Kiskunhalasi Kaszinó (50 K), dr. Meskó László (50 K), Mesterházy Sándor (50 K), Pécsi áll. főreáliskola (50 K), Schramek Sándor (50 K), Soproni múzeum (35 K), dr. Szeremlei Sámuel (45 K), Székesfehérvári leánygimnázium (15 K), Szirmay József (50 K), dr. Vass Antal (50 K), összesen 715 K.

1922-re: dr. Ányos Lajos (60 K), dr. Balló István (30 K), dr. Berger Samu (60 K), dr. Czobor Gyula (60 K), Diósgyőri áll. polg. fiúiskola (50 K), dr. Iváncsy József (50 K), Kammerer Ferenczné (60 K), Kapossy János (60 K), Kecskeméti áll. főreáliskola (25 K), Kemény Géza (60 K), Kiskunhalasi Kaszinó (60 K), özv. Ludvik Eleménné (60 K), dr. Meskó László (60 K), Mesterházy Sándor (50 K), Mezőtúri áll. leánygimnázium (60 K), Mihálovics Olga (60 K), Müller E. László (60 K), Pécsi áll. főreáliskola (20 K), Pigler Andor (60 K), Schramek Sándor (10 K), dr. Szeremlei Sámuel (15 K), Szirmay József (60 K), Toldi Lajos (90 K), dr. Vass Antal (60 K), Vasváry Béla (60 K), összesen 1300 K.

1923-ra: Kecskeméti áll. főreáliskola (60 K), Mezőtúri áll. leánygimnázium (40 K), dr. Vass Antal (10 K), összesen 110 K.

1924-re: Kecskeméti áll. főreáliskola (15 K), összesen 15 K.
Mindösszesen 2.355 K.

Novák Nándor, pénztárnok,
Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.

Előfizetési felhívás.

A m. kir. Országos Levéltár az 1923. évtől kezdve szakfolyóiratot ad ki »Levéltári Közlemények« címen.

A »Levéltári Közlemények« évenként négyszer, ú. m. márczius, június, szeptember és december hónapokban (esetleg félevenként kettős füzetben) jelenik meg, évente körülbelül 28–30 ív terjedelemben. Előfizetési ára évfolyamonként 500 K. A Magyar Történelmi Társulat tagjai 40% kedvezményben részesülnek. Az előfizetési pénzek és a folyóiratnak szánt közlemények a »Levéltári Közlemények« szerkesztősége címére: Budapest, I. Vár, Országos Levéltár küldendők be.

A Magyar Történelmi Társulat tagjaihoz !

Több ízben fordultunk már tisztelt tagjainkhoz azzal a kéréssel, hogy tagsági kötelezettségüknek szíveskedjenek eleget tenni.

Kénytelenek vagyunk ezen kérésünket nyomatékosan megismételni.

A mai válságos viszonyok között, amikor a papírárak és nyomdaköltségek állandó, rohamos emelkedése mellett számban is megfogyatkozott tagjaink eddigi évi tagdíja a Századok egy-egy számának a költségeit sem fedezte — folyóiratunkat csak nagy áldozatok árán tudtuk megjelentetni.

Ilyen körülmények között a hátralékos tagdíjaknak sok költséggel járó egyénenkénti szorgalmazására nem vállalkozhatunk. Ennélfogva az az elszomorító tény, hogy csonka hazánk területén megmaradt tisztelt tagjainknak is majdnem a fele hátralékban van tagsági díjával — más megoldás hiányában — arra kényszerít, hogy a Századok példányszámát csökkentve, azt az 1923. évtől kezdve már csak azoknak a tisztelt tagjainknak küldjük meg, akik a jelen füzethez mellékelt befizetési lap felhasználásával tagsági kötelezettségüknek úgy a multra, mint az 1923. évre eleget tesznek.

Társulatunk törekvéseit megértő és méltányoló tisztelt tagjainkhoz ezúttal is azt a kérést intézzük, hogy fontos misszióinkat taggyűjtés, alapítványfelemelés, adományok által tőlük telhetőleg támogatni szíveskedjenek.

Budapest, 1923 február havában.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELNÖKSÉGE.

Érdeklődőknek készséggel szolgálunk felvilágosítással, azonban válaszbélyeget okvetlenül kérünk mellékelni!

Tájékoztatásul megjegyezzük, hogy a rendes tagsági díj az 1918. év végéig évi 10 K, az 1919. és 1920. évekre évi 15—15 K, az 1921. évre 50 K, az 1922. évre 60 K, az **1923. évre 240 K, pótdíjjal együtt 300 K.**

A Századok előfizetési díja (nem tagok részére) az 1918. év végéig évi 12 K, az 1919. és 1920. évekre évi 25—25 K, az 1921. és 1922. évekre 100—100 K, az **1923. évre 800 K.**

Az igazgató-választmány határozata értelmében 5.000 koronánál, erkölcsi testülettől 10.000 K-nál kisebb összegű alapítványt nem fogadunk el.

A Magyar Történelmi Életrajzok utolsó kiadványa: Bezerédj István kétkötetes életrajza az 1918—1920. évek folyamaiban jelent meg. A Magyar Történelmi Életrajzoknak egyelőre nincs újabb kiadványa.

A Századokban az alapítványok összegét és a beküldött tagdíjaknak és előfizetéseknek mely évekre történt elszámolását nyugtázzuk.

Alapítvány, tagdíj, előfizetés és kiadványaink ára mindenkor 1099. számú csekkszámánkra fizetendő. Ha a befizetés postautalványon történik, az utalvány szelvényén meg kell jegyezni, hogy az összeg az 1099. számú csekkszámára telepítendő.